

8/17841

PÉTER IBOLYA—VÖRÖS ANTAL

A
HELVETIAI TANTANÁCSI
LEVÉLTÁR

AKADÉMIAI KIADÓ

A HELYTARTÓTANÁCSI LEVÉLTÁR

A MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR KIADVÁNYAI

I.

LEVÉLTÁRI LELTÁRAK

3.

A
HELYTARTÓTANÁCSI
LEVÉLTÁR

Irta

FELHŐ IBOLYA

és

VÖRÖS ANTAL

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST, 1961

8/17841

FELHŐ IBOLYA — VÖRÖS ANTAL

A
HELYTARTÓTANÁCSI
LEVÉLTÁR

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST, 1961

Lektor
EMBER GYŐZŐ

© Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961.

18769. 61

Printed in Hungary

ELŐSZÓ

E kötet az 1724-től 1848-ig működő magyar királyi helytartótanács és a közvetlen alá tartozó szakhivatalok vagy meghatározott ügyek intézésére kiküldött bizottságok és biztosok levéltárait kívánja ismertetni.

A jelzett korszak központi közigazgatásában a helytartótanácsnak másodfokú szerepe volt, az uralkodó vagy az annak nevében határozó kancellária rendeleteit hajtotta végre elsősorban. E másodfokú, végrehajtó szerepe azonban nem csökkenti, hanem épp ellenkezőleg, növeli levéltárának forrásértékét. Mint végrehajtó központi szerv közvetlen kapcsolatban állott a középfokú közigazgatási hatóságokkal, a vármegyékkel, a szabad királyi városokkal és az alsóbbfokú királyi hivatalokkal; ennek következtében a törvényhatóságok jelentései és az ügyekben döntést hozó kancelláriai leiratok egyaránt megtalálhatók levéltárában. A fölötte álló kancellária és az alsóbbfokú hatóságok iratainak ez együttes lecsapódása révén a helytartótanács levéltára a felmerülő ügyekről általában átfogóbb képet ad, mint pl. a kancelláriáé, ahol inkább már csak az ügyek összegezését, sommás kivonatát találja meg a kutató. Természetesen a helytartótanács levéltára azért nem teszi feleslegessé a kancellária vagy az alsóbbfokú hatóságok levéltárainak a használatát, hisz az előbbiében a döntések létrejöttének körülményeire, az utóbbiakéban pedig újabb részletkérdésekre találhat forrásokat a kutató.

A helytartótanács hatásköre a kincstári birtokok és a felségjogon alapuló jövedelmek igazgatását, továbbá az országban állomásozó haderő vezényletét kivéve — az előbbieket a magyar kamara, az utóbbit a főhadparancsnokságok intézték — kiterjedt az életnek mindazon területeire, amelyeket a felvilágosodott abszolutizmus nálunk épp a 18. század folyamán fokról fokra vont az államhatalom ellenőrzése és irányítása alá. Területi illetékessége alá tartozott az egész akkori Magyarország — s rövid megszakítással társországai, Szlavónia és Horvátország is —, kivéve 1778-ig a Temesi Bánságot, s az egész korszakon át a katonai határőrvidéket. A szorosabb értelemben vett „politikai” igazgatáson vagy közigazgatáson kívül a helytartótanács foglalkozott tehát a század folyamán kialakuló szakigazgatási ágazatokkal is: az adóüggyel, hadellátással, az ipar, kereskedelem, közlekedés és mezőgazdaság ellenőrzésével, a könyvkiadás, közoktatás és közegészségügy szabályozásával, a különféle alapítványok felügyeletével, s a jobbágy és földesúr közötti viszony szabályozásával, hogy csak a legfontosabbakat említsük. E rövid felsorolás is eléggé tanúskodik arról, hogy mind a gazdasági élet, mind a társadalom, mind a különböző tudományágak törté-

netének kutatói bőséges forrásanyagot találhatnak a helytartótanács levéltárában, mely a selejteztől nagyrészt mentesen, eredeti irattári rendjében maradt meg napjainkig.

Mindezek ellenére a polgári korszak történetírása, a bécsi birodalmi kormánysszervek és a magyar kancellária levéltárai mellett, kevés figyelmet fordított a magyarországi feudalizmus utolsó másfél-századának történetére leggazdagabb forrásanyagot nyújtó helytartótanácsi levéltárra. Az utóbbi években viszont rendkívül megnövekedett a helytartótanácsi anyagban kutatók száma. Ez a tény egyben kívánatosá tette, hogy az Országos Levéltár a sokszorososan tagolt, gyakran igen bonyolult rendszerű levéltárról, a kutatás megkönnyítésére megfelelő segédkönyvet bocsásson közre.

Az ismertetés elkészítése során a kutatók legmesszebbmenőbb tájékoztatására törekedtünk. A kutatókat természetesen az iratok tárgya, forrásértéke érdekli elsősorban, s az irattári rendszer ismertetésének is csak ettől függően van előttük jelentősége. Az egyes állagok tárgyának a bemutatását nem egyszerű felsorolás formájában oldottuk meg, hanem az azokat létrehozó szervek hatáskörének és az egykorú ügyintézés rendjében betöltött tényleges szerepüknek az elemzésével és leírásával. E genetikus ismertetési módszert az anyag rendszere is kívánatosá tette, s ezen keresztül röviden azt is jelezni tudtuk, hogy egy-egy kérdésre még milyen alsóbb- vagy felsőbbfokú hatóság levéltáraiban találhat forrásanyagot a kutató. Hasonló jellegű munka nem állt előttünk példaként, legfeljebb az Országos Levéltárban a többi feudális-kori központi kormányhatóság levéltáraitól készülő ismertetések tapasztalatait használhattuk fel.

A kézirat 1951-től 1955-ig, meghatározott időkeretek között készült el, s részben ennek következtében az egyes állagok ismertetései kisebb-nagyobb aránytalanságot mutattak. Midőn 1958-ban az Akadémiai Kiadó tervbe vette az ismertetés kiadását, legtöbb állag ismertetését átdolgoztuk, hogy az említett aránytalanságokat megszüntessük és a kézirat belső levéltári használata során összegyűlt tapasztalatokat hasznosítsuk. Teljes átdolgozásra azonban már nem kerülhetett sor.

Munkánk során a helytartótanács levéltáráról Paulinyi Oszkár által készített és 1954-ben sokszorosított formában kiadott alapleltár nyújtotta a legnagyobb segítséget. A nagy gonddal készített alapleltár részletes és pontos adatszolgáltatása nagyban megkönnyítette első tájékozódásunkat az anyagban. A helytartótanácsi alapleltár nyújtotta támaszon kívül köszönetet kell mondanunk Paulinyi Oszkárnak szóbeli segítségével és tanácsaiért. Ugyancsak köszönettel tartozunk Ember Győzőnek, az Országos Levéltár főigazgatójának, kéziratunk lektorának, bíráló megjegyzéseiért és tanácsaiért, valamint Sashegyi Oszkárnak, az Országos Levéltár osztályvezetőjének munkánk készítése során nyújtott baráti segítségével. Köszönettel tartozunk végül Szigeti Mihálynak, az Akadémiai Kiadó munkatársának, a könyv szerkesztőjének, akinek gondos szerkesztői munkája nagyban elősegítette munkánk áttekinthető formában való megjelenését.

Budapest, 1960 december hó

A szerzők

BEVEZETÉS

A HELYTARTÓTANÁCS FELÁLLITÁSA, SZERVEZETE, HATÁSKÖRE, ÜGYINTÉZÉSE ÉS ILLETÉKESSÉGI TERÜLETE

Az 1711-es szatmári békekötéssel hosszú időre lezárult az évszázados függetlenségi harcok időszaka, az országra a viszonylag békés fejlődés évtizedei köszöntöttek. Az ősi ellenség, a török ugyan még ott állt a déli területeken — néhány év múlva innét is kiverték —, de az egykor Európát rettegésben tartó birodalom ereje már rég hanyatlóban volt, s martalóc csapatai nem fosztogattak többé a Duna—Tisza közén vagy a Dunántúlon, nem volt többé véres, pusztító háborúk színtere az ország.

A béke időszakának kezdetével az ország újjáépítése megkezdésének nélkülözhetetlen előfeltételévé vált olyan központi kormányhatóság megteremtése, melynek kezében összefutnak az igazgatás szálai, tájékozódást szerez a közállapotokról és gondoskodik arról, hogy az igazgatás közép- és alsófokú szervei a törvényeket megtartsák és végrehajtsák. A központi kormányhatóság felállításának a szükségessége természetesen nem nevezhető teljesen újkeletű, csupán a szatmári békekötést követő évtizedekben felmerülő kérdésnek. A probléma előzményei két évszázaddal korábbra, a mohácsi vészt követő időszakra nyúlnak vissza. Hogy az e téren ismételten megújuló kísérletek nem vezettek tartós eredményre, abban központi szerepe volt az idegen uralkodók és a magyar rendek közötti ellentétnek, mivel a központi kormányhatóságot mindkét fél saját hatalmi és anyagi érdekeinek szolgálatába szeretne volna állítani.

A 16. és 17. századi központi magyar államigazgatás

A magyar állam kormányzásában a 16. és 17. században és még a 18. sz. első negyedében is központi szerepet játszó magyar tanács (Consilium Hungaricum) vagy más néven királyi tanács nem felelt meg az újkori államigazgatás igényeinek. Jellegetes középkori vonásait mindvégig megtartotta és sohasem alakult át állandóan működő újkori hatósággá. Rendí jelleget megtartva sohasem szolgálta a központi hatalom céljait. Feladatát nem a modern értelemben vett államigazgatásban látta, hanem a közjogi kérdésekre korlátozta és különösen az országgyűlési tárgyalások idején játszott jelentős szerepet.

A Habsburg-birodalom igazgatását újjászervező I. Ferdinánd Magyarországon is kísérletet tett, hogy a királyi tanácsot a helytartói tisztség révén állandóan ülésező újkori hatósággá alakítsa. Mivel Ferdinánd és utódai

nagyrészt külföldön tartózkodtak, s ilyenkor az uralkodót a törvény értelmében a helytartó helyettesítette, e tisztség lehetőséget nyújtott arra, hogy mellette, a királyi tanács néhány tagját egyesítve, az ausztriai tartományok élére állított kormányzóságokhoz (regimen) hasonló, az ország igazgatását állandóan kezében tartó hatóságot alakítson. Ez az elképzelés I. Ferdinánd alatt fokozatosan bontakozott ki és öltött testet. A helytartóság („Locumtenens et consilarii regiminis Hungarici”) — neve helytartótanács megjelöléssel vonult be a történeti irodalomba — hatásköre is fokozatosan fejlődött ki és nem egy esetben attól függően változott, hogy a helytartói tisztség viselői mennyire élvezték az uralkodó bizalmát. A helytartó mellé, váltakozva, 6—10 tanácsost rendelt az uralkodó, akiknek fele többnyire a főpapok sorából került ki. Rendszeres fizetést élveztek és állandóan a hivatal székhelyén, Pozsonyban kellett tartózkodniuk. Hétköznapokon rendszeresen tartott üléseik és tanácskozásaik rendje lényegében azonos volt a nyugati testületi hatóságoknál kialakult gyakorlattal. A királyi tanács többi tagja, ha Pozsonyban tartózkodott, részt vehetett az üléseken.

A helytartóság fő feladata az igazságszolgáltatás volt. Elsősorban hatalmaskodási zálog- és tizedügyekben ítélkezett, ha a rendes bíróságok működése szünetelt. Várday Pál esztergomi érsek helytartósága idején (1542—1549) nemcsak az ország egész belső igazgatására, hanem bizonyos fokig még a külügyekre is kiterjesztették a helytartóság hatáskörét, mivel megbízták, hogy követeket küldjön a pápához, a császárhoz és a birodalom rendjeihez. Felügyelt a kamarai jövedelmek beszédésére és rendelkezett felhasználásukról. Gondoskodott a végvárok megerősítéséről és a végvári katonaság fizetéséről. Hadügyi téren még tovább növekedett a helytartóság feladata, midőn az országos főkapitányt — kinek segítségét a hanyag tisztviselők és adófizetők ellen korábban is igénybe vehette — és a horvát bánt is a helytartó alá rendelték.

A pénzügyigazgatás feletti ellenőrzést és irányítást azonban a helytartóság még Várday Pál idejében elvesztette. Az uralkodó ugyanis 1548-ban, a magyar kamara fellépésére elrendelte, hogy a kamara kizárólag az uralkodótól függ. 1556-ban a végvárok igazgatása került az új központi birodalmi hatóság, a bécsi haditanács hatáskörébe. Ettől kezdve a helytartó és tanácsosainak hatásköre már csak kegyelmezési (kivéve a király személye elleni vétségeket), adományozási (32 teleknél kisebb), közigazgatási és igazságszolgáltatási kérdésekre, valamint a részgyűlések összehívására korlátozódott.

Nádasdy Tamás nádor 1554—1562-ig tartó helytartósága után — bár a tisztséget továbbra is betöltötték — nem tud történelmi irodalmunk a helytartók mellett rendszeresen működő tanácsról. A helytartó hatásköre lassan az igazságszolgáltatásra és telekadományozásra zsugorodott és a rendek is csupán ennek fenntartására törekedtek. A helytartói bíróság az ország legfőbb törvényszéke lett, ahová kimondottan a nádor, vagy az országbíró hatáskörébe tartozó perekből eltekintve, minden ügyben fellebbeztek. Történetírásunk mindeddig nem tárta fel annak okait, hogy a helytartóság szerepe és hatásköre a 16. század második felében miért fejlődött vissza, csupán a kétségtelen tényt állapította meg. Ezzel a modern központi magyar államigazgatás megszervezése ismét a megoldandó feladatok sorába lépett, de a megvalósítási kísérletek csak egy évszázad múlva, az 1670-es években kerültek napirendre.

A központi kormányhatóság megvalósítását a bécsi udvarban a Wesseľnyi-féle összeesküvés után 1672-ben vetették fel határozott formában. Abból kiindulva, hogy az összeesküvés a királyt feloldotta az ország törvényeire tett esküje alól, és így az ország kormányzását korlátlan fejedelmi hatalma alapján intézheti, eltörölték a nádori méltóságot és 1673-ban kormányzóságot (gubernium) állítottak fel. Vezetésével a német nemzetiségű Ampringen János Gáspárt bízták meg, s négy német és négy magyar tanácsost rendeltek mellé. Magyar tanácsosokká az ország legfőbb méltóságait, az esztergomi érseket, az országbíró, a kamaraelnököt és a személynököt nevezték ki. A német tanácsosoknak döntő szerepe lett az ügyek irányításában, mivel az üléseken az elnöklő kormányzóval együtt többségben voltak.

A guberniumnak adott utasításból világosan kibontakozik a határozott előrehaladás — természetesen pusztán államigazgatási szempontból tekintve — a 16. századi helytartósággal szemben. A kormányzóság létrehozói ugyanis a közigazgatás és igazságszolgáltatás határozott szétválasztására törekedtek és kimondták, hogy a gubernium igazságszolgáltatással nem foglalkozik. A modern államigazgatásnak ezt az elsődleges alapelvét azonban a gyakorlatban már nem tudták végrehajtani, mivel az igazságszolgáltatás tervezett reformját csak egy fél évszázaddal később, 1723-ban sikerült megvalósítani. Ezért kénytelenek voltak a törvénykezések elleni panaszok megvizsgálását a kormányzóságra bízni. Tényleges bírói feladatokat csak politikai perekben — külön királyi megbízásra, mint iudicium delegatum — végzett.

A kormányzóságnak adott utasítás a katolikus vallás terjesztését említette első teendőként. Központi szerepet szántak az új hatóságnak az országban elszállásolt katonaság és a lakosság viszonyának rendezése terén, de e feladatának egyáltalán nem tudott megfelelni, mivel sem a bécsi haditanácshoz, sem az elszállásolt katonaság parancsnokaihoz való viszonyát nem tisztázták. A szorosabb értelemben vett közigazgatás terén is számos olyan megbízást kapott — titkos vármegyei összejövetelek megakadályozása, közerkölcsök javítása, külföldiek nyilvántartása, súlyok és mértékek ellenőrzése stb. —, amelyeket az elkövetkező században a helytartótanács is, évtizedes munka után, csak részben tudott megvalósítani.

Tisztán közigazgatási szempontból nézve, a gubernium létrehozói a kor színvonalán álló modern kormányhatóságot igyekeztek megteremteni, abszolutisztikus úton, az ország önállóságának és törvényeinek a teljes figyelmen kívül hagyásával. Ilyen körülmények közepette a kormányzóság nem tudott megfelelni a létrehozói által eléje tűzött feladatoknak, nem tudta az országos elégedetlenséget megszüntetni, sőt éppen ellenkező hatást ért el. Sorsa tehát hamarosan megpecsételődött, s néhány évi sikertelen működés után, 1677-ben feloszlott.*

Az elkövetkező viharos évtizedekben mind Bécs, mind a magyar rendek részéről csupán terveket készítettek az országos kormányhatóság felállítására vonatkozóan, de megvalósításukra nem volt lehetőség. Mind az Einrichtungs-

*A 16. és 17. századi központi kormányzati szervek történetére vonatkozóan részletes áttekintést nyújt Ember Győzőnek „Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig” című 1946-ban megjelent monográfiája. E rövid visszapillantás Ember Győző munkáján alapul.

werk szerzőinek modern abszolutisztikus államigazgatási felfogást tükröző elgondolásai, mind az erre válaszként Eszterházy Pál nádor által készített, rendi felfogáson alapuló javaslat megmaradt pusztá tervezetnek, bizonyosául arra, hogy a kormányzat megjavításának a szükségességét mindkét részről érezték. Hasonló sorsra jutott Pattachich Boldizsár kancelláriai tanácsos által a századfordulón készített proiectum is, bár feltehető, hogy szerzője a közeli megvalósulás reményében állította össze.*

A helytartótanács felállításának előzményei

A feladat megoldására a Rákóczi-szabadságharc bukása után kerülhetett sor. A nyolc esztendőn át tartó hadakozásból a bécsi udvarnak is le kellett vonni azt a tanulságot, hogy az I. Lipót-féle abszolutizmus durva kiszákmányolásával és nyílt erőszakával nem lehet kormányozni Magyarországot. E tanulság következményeként létrejött szatmári kompromisszum értelmében a magyar uralkodó osztály nemcsak birtokait, hanem bizonyos fokig hatalmi pozícióit is megtarthatta az ország igazgatásában. Mindez természetesen nem jelentette azt, hogy Bécsben lemondtak a korábbi abszolutisztikus törekvésekről, hanem csupán más módszerekkel igyekeztek megvalósítani azt a célt, melynek eléréséhez a nyílt erőszak nem bizonyult alkalmas eszköznek. A megváltozott módszerek részben eredményt hoztak, hisz az elkövetkező évtizedek folyamán az ország önállóságának a szatmári békében megmaradt ágaiából sokat lenyesegethettek, viszont a rendek előjogait sohasem tudták letörni.

A szatmári békekötés után a központi kormányhatóság felállításának az igénye egyaránt fokozott erővel vetődött fel — más és más szándéktól vezérelve ugyan — Bécs és a magyar rendek részéről is. A közel két évszázados török pusztítás, majd a császári zsoldosok garázdálkodásai felemésztették az ország anyagi és kulturális erőit. Az ország népessége az 1715 és 1720. évi országos összeírás szerint 3—3,5 millió körül mozgott, illetve ennyire esett vissza a Hunyadi Mátyás korabeli 4 millióról. Ez a gyér népesség is egyenetlenül oszlott meg az ország különböző részein. A volt hódoltsági területeken még a nagyobb vármegyék lélekszáma is alig haladta meg a tízezret. Elvadult tájak, vadvizek, mocsarak, nádasok és egymástól mérföldekre fekvő falvak jellemezték a hódoltsági vidékeket. Az iparúzóik száma rendkívül kicsi volt, a termelés alacsony technikai színvonalon tengődött. A mezőgazdaságban a föld bősége, a gyér népesség és az igásállatok hiánya miatt jelentős területen újjáéledtek a közös földhasználat középkori formái. A közlekedési akadályok a szárazföldi és vízi útvonalak elhanyagolt állapota vagy helyesebben nem léte miatt kedvezőtlenebb időjárás esetén szinte leküzdhetetlenek voltak. Ráadásul száz meg száz féle belső vám drágította a forgalmat, de a vámjöveldemeket élvező földesurak és városok — bár kötelességük lett volna — nem gondoskodtak az útvonalak karbantartásáról. Központi hatóság — mely a törvények megtartását ellenőrizte volna — nem lévén, mindenki csak a hasz-

* Pattachich Boldizsár javaslatára vonatkozóan bővebbet lásd Kónyi Máriának „Az 1715—22. évi rendszeres bizottság javaslatai” c. tanulmányában. A Bécsi Magyar Történelmi Intézet Évkönyve. Bp. 1932. 141—144. 1.

not hajtó jogainak élvezetével törődött. A közigazgatás terén a vármegyék uralmának anarchiája tovább élte virágkorát, s a felállított helytartótanácsnak nemegyszer kellett megírni a törvényhatóságok részére, hogy a törvények arra valók, hogy megtartsák őket.

Az 1715—22. évi rendszeres bizottság kiküldése és munkálatai

Az új központi kormányhatóság megteremtésére az első lépéseket az 1712—1715. évi országgyűlésen tették meg. A rendek a katonai, közigazgatási és közgazdasági rendszer kidolgozására, látván, hogy e feladat „sikeres keresztülvitele üdvös és az egész országra hasznos és elsősorban szükséges munka”, gróf Csáky Imre kalocsai érsek vezetésével bizottságot küldtek ki.*

Az országgyűlés az elnök érseken kívül a főrendek soraiból még tizenegy főurat — köztük gróf Koháry István országbíró, gróf Pállfy János horvát bánt és gróf Károlyi Sándort —, a rendek közül pedig tizenhárom követet rendelt a bizottságba, a király viszont tetszése szerint küldhetett biztosokat. Ezenkívül az országgyűlés még tizenegy különféle kérdés kidolgozására küldött ki külön bizottságot. Az országgyűlés bezárulása után a török háború előkészületei, majd a hadi események kötötték le az uralkodó figyelmét, így a bizottsági munkálatokra csak a béke megkötése után kerülhetett sor. A török háború befejeződése után a király először az igazságszolgáltatás reformjavaslatait készítette el, s ezt követően kezdődhetett meg a systema politico-oeconomico-militare kidolgozása, mivel Csáky érsek többek közt az igazságszolgáltatással foglalkozó bizottságban is elnökölt, de a képzetebb főurak és követek is több commissio munkájában vettek részt.**

A közigazgatási-gazdasági- és katonai kérdésekkel foglalkozó bizottság végül is a király rendeletére 1722. április 13-án ült össze Pozsonyban és az idő sürgetése miatt — már ekkor várható volt az országgyűlés közeli összehívása — azonnal megkezdte munkáját. A király külön utasításban hagyta meg az elnök érseknek, hogy csak az elvi kereteket készítsék el, s a részletekkel ne vesződjenek. Királyi biztosoknak Erdődy Ádám nyitrai püspököt, Mannagetta János udvari tanácsost, Prileszky Pált és Jeszenák Pált küldték a bizottságba. E négy biztos közül Mannagettának, mint a király bizalmasának volt központi szerepe. Küldözgette is naponta a részletes jelentéseket Sinzendorf udvari kancellárhoz. Tevékenysége az irányítás helyett inkább az ellenőrzésre korlátozódott és a magyar urak hangulatának a megnyerésére, hogy a rövidesen összeülő országgyűlésen majd a leányági örökösödést elfogadják. A comissio összehívása is szorosan összefüggött az örökösödés kérdésével, mivel Bécsben úgy gondolták, hogy a systema kidolgozása legalkalmasabb eszköz a rendek jóindulatának a biztosítására.

A bizottság hármias tárgykörének megfelelően három albizottságra oszlott, Nádasdy Tamásnak a közigazgatási, Eszterházy Gáspárnak a gazdasági, Károlyi Sándornak pedig a katonai albizottságban történő elnöklétével.

* 1715. évi 59. t.c.

** A bizottság kiküldését, munkáját és javaslatait feldolgozta Kónyi Mária idézett munkájában. A továbbiakban a bizottság működését illetően az ő tanulmányának adatait használtuk fel.

Később — a javaslatok elkészítése idején — a közigazgatási albizottságban Eszterházy Ferenc, a gazdasági- és katonaiiban pedig Károlyi Sándor vette át az elnökséget. A tényleges tárgyalások megkezdése előtt Csáky érsek Károlyi Sándor elnökletével külön anyaggyűjtő albizottságot küldött ki, meghagyván részükre, hogy először a hazai törvényekből állítsák össze a központi kormányzás eddigi formáit és ezeknek, továbbá egyéb kapcsolatos forrásoknak a felhasználásával tegyenek javaslatot a gubernium felállítására.

A bizottság április 21-i teljes ülésén Károlyi Sándor már „Proiectum Ideae” címen előterjesztette a központi igazgatás tervezetét, mely kiindulópontja lett a további munkának. Abból indult ki, hogy a király állandó távolléte miatt szükséges, hogy a nádor elnöklete alatt — ki egyben helytartó is — kormányzóság állíttassék fel. Egyúttal 14 pontban állította össze az új hatóság létrehozásánál felmerülő kérdéseket: mi legyen a neve, kik legyenek tagjai és hányan, hol székeljen, lesz-e szükség kincstartóra és generalis commissariusra, milyen legyen az irodai és hivatali szervezet, ki gondoskodjék fenntartásáról stb.? A tervezet néhány javaslatot is adott a felvetett problémákra, de megvitatásukat későbbi időre halasztották, mivel a bizottság tagjai úgy látták, hogy alaposabb megfontolást igényelnek.

A tárgyalás szünetelését felhasználva Mannagetta Károlyi tervezetét gyorsan lemásoltatta és Bécsbe küldte, hogy ennek alapján kapjon pontos utasítást további állásfoglalására. Közben a kor egyik legaulikusabb magyar főura, Eszterházy Imre zágrábi püspök is tudomást szerzett a tervezetről és április 22-én már levélben figyelmeztette az udvari kancellárt annak veszedelmes pontjaira, nevezetesen, hogy sokat hivatkozik a már elavult törvényekre és gyakran emlegeti a született magyarok alkalmazását. Bécsben április 30-án külön udvari konferencián tárgyalták Károlyi munkáját. Az itt kialakult vélemény alapján utasították a biztosokat, hogy lehetőleg ne hivatkozzanak az elavult törvényekre, hisz a bizottságnak éppen a modern javaslatok kidolgozása a feladata. Az elnöki tisztség betöltésével kapcsolatban pedig meghagyták a biztosoknak, hogy a nádor kizárólagos elnökségét előíró kifejezést kerüljék, s a fogalmazásnál ügyeljenek: a nádor vagy a helytartó legyen a tanács elnöke.

A teljes bizottság május 4-i ülésén elvben elfogadták a kormányzóság felállítását, de már az elnevezésben — Curia Regia, Consilium Regium, Sedes Locumtenentialis merültek fel — sem tudtak megállapodni. Az anyaggyűjtő albizottság május 19-re fejezte be munkáját, s ezután kezdődtek el az időközben kettőre csökkent albizottságban a tárgyalások. A munkát azonban nem folytathatták sokáig, mert közben a június 20-ra összehívott országgyűlés és az örökösödés kérdése teljesen lekötötte a bizottság tagjainak az idejét. Csak a leányági örökösödés egyhangú elfogadása után fordítottak minden erőt a bizottsági munkára, melynek eredményeként 1722. július 13-ára elkészült a „Compendium Systematis Politici Oeconomici et Militaris”.

A bizottság javaslatai

A tervezet első részében a helytartótanács felállítására vonatkozó javaslatokat foglalták össze. A Consilium regium Hungaricum közvetlenül a királytól függő, senki másnak alá nem vetett hatóság — mondták — s hatás-

körét az uralkodó rendeletei és az országgyűlés törvényei szabják meg, tehát csak ezeket köteles végrehajtani. Mint független hatóság, a királlyal, más országokkal és hivatalokkal közvetlen érintkezés. E téren a rendek még a kancellária közvetítését sem akarták elfogadni. A tanács elnökekül a nádort, mint a király távolléte idején az ország helytartóját, helyetteséül az ország-bíró, tagjaiul pedig az ország törvényei és tradíciói szerint a főpapokat, az országos méltóságok viselőit és nemeseket, — az ügyek sokfélesége miatt összesen 23-at, javasoltak. A feladatok sokasága miatt állandóan üléseznek — mondották —, a székhelye pedig Pozsony legyen, mivel a többi-hatóság is ott van, bár célszerű volna, hogy Budán székeljen. Mivel több tanácsos hivatalból tagja lesz a királyi táblának is, a fontosabb ügyekben tartsanak együttes ülést. A kincstartóság és az országos biztosság felállítására a tanács kebeléből kell generalis regni perceptort és supremus commissariust kinevezni. A bizottság a király és az országgyűlés döntésére bízta, hogy a felállítandó magyar haditanács majd a consilium kebelében vagy önálló hatóságként működjen. A felállítandó tanács mellé segédhivatalként kancellária és számvevőség szervezését javasolták.

A tanács felállítására és szervezetére vonatkozó javaslatok után a közigazgatás feladataival és az ország benépesítésével foglalkozik a tervezet. Az ország betelepítésére bel- és külföldi lehetőségeket láttak. Az elnéptelenedett vidékeket adományozza el a király a földbirtokosoknak azzal a feltétellel — mondották —, hogy sűrűn lakott birtokaikról betelepítik, a külföldről bevándorlóknak pedig hat évi állami és megegyezés szerinti földesúri adómentességet kell biztosítani. A tanács majd készítsen javaslatot az adók igazságos elosztására. A megüresedett világi és egyházi méltóságok betöltésére ajánljon alkalmas személyeket, s ellenőrizze őket, hogy székhelyeiken tartózkodnak-e és ellátják-e feladataikat. Sokat foglalkozik az elszegényedett nemesi családok segélyezésével és általában a nemes ifjak nevelésével — hogy a hivatalokat született magyarokkal lehessen betölteni —, visszasírván és felújítani kívánván azokat az időket, amikor a nagyurak udvaraikban nevelték a nemes ifjakat. Ezenkívül egyetemek és akadémiák létrehozását és a tanács cenzúrája alatt álló nyomda felállítását javasolták.

Részletesen tárgyalja a tervezet a háborús idők alatt összekuszálódott birtokviszonyok rendezését, javasolván többek között a megyei telekkönyvezés bevezetését, a háborúk miatt elmenekített levéltáraknak eredeti helyükre történő visszaillesztését és a hiteles helyek megfelelő vezetésének a biztosítását. A papok anyagi helyzetét is ellenőrizze a tanács, állapítsa meg fizetésüket, ha a földesúrral nem tudnának megegyezni és gondoskodják a lerombolt templomok helyreállításáról. A közbiztonság érdekében intézkedjen a kóborlók és a lopásból élő cigányok letelepítéséről, ellenőriztesse a külföldiek útleveleit. Rendelje el a tanács, hogy béreket csak újévkor lehet fogadni. Ha a földesurak túlságosan elnyomják jobbágyaikat, nem tudják az állami adóterheket fizetni, ezért a megyék biztosítsák elviselhető helyzetüket. Az áradások megakadályozása végett gondoskodják a tanács a folyók töltéseinek karbantartásáról, a tűzveszélyek ellen dolgozzon ki megfelelő védőintézkedéseket, s legyen gondja a postaútvonalak célszerű megállapítására is. A bányavárosi törvényszékek tartozzanak a tanács felügyelete alá. A király 1715-ös ígéretéhez híven csatolja az országhoz a töröktől visszafoglalt területeket.

A systema harmadik részében, az oeconomicumban tárgyalták az ipart és kereskedelmet, továbbá a vám- és adóügyeket. Abból indultak ki, hogy az ország jövedelmeit növelni kell, mert különben a reformokat sem lehet végrehajtani. A nyersanyagokban gazdag ország külföldről drágán vásárolja iparcikkeket és olcsón adja el nyerstermékeit, mert nincsenek gyárai. Posztó-, bőr- és vasgyárakat kell elsősorban felállítani, s külföldről 15 évi adómentességet biztosítva iparosokat behívni, hogy az ország gazdasági élete fellendüljön. A céheket a szabad királyi városokban meg kellene szüntetni — mondották —, mivel akadályozzák az iparúzóik számának a növekedését és magasra szabják az árakat. Egységesen szabályozzák az árakat, súlyokat és mértékeket, a csalókat és az uzsorásokat pedig szigorúan büntessék meg.

A pénzt az országból az egyházi és világi nagybirtokosok és a katonaság külföldre viszik, ezért nem cirkulálhat az országban, panaszolja a tervezet. Megvizsgálja a külföldi piacokat, hogy hol lehetne magyar árut elhelyezni. Javasolja, hogy a tanács indítson tárgyalásokat a háború előtti angliai bor- és hamburgi gabonakivitel folytatása érdekében. Akadályoztassa meg a borhamisításokat és támogassa a gabona- és állatkereskedelmet. Egyes termékekre pedig — például a vasra — behozatali tilalmat javasol. A felesleges belső vámokat el kell törölni, a szükségesek jövedelméből viszont azok élvezői tartásuk karban az utakat és hidakat. A Duna—Tisza és Balaton szabályozása nemcsak a közlekedést könnyítené meg és a forgalmat tenné olcsóbbá, hanem a mezőgazdaság felvirágozását is elősegítené.

Az adókezelésnél — mondja a tervezet — külön kell választani a hadi, országos és megyei adókat. A só árát szállítsa le a kincstár, mert akkor egyrészt növekedik a fogyasztás és ezzel együtt a jövedelem is, másrészt a lakosság is egészségesebb lenne. A kunokat és jászokat a király váltsa vissza és a szepesi városokkal együtt csatolja az országhoz, hogy a terhekben részesüljenek. A systemának az oeconomicummal foglalkozó része sem feledkezik meg a nemesek jogairól. Javasolja, hogy a nemesség vámmentességi kiváltságát, vadászati és fegyverviselési jogát továbbra is biztosítani kell.

A systema utolsó, egyben legrövidebb része a katonai kérdéseket tárgyalja. Hangsúlyozza, hogy az ország törvényei szerint a katonaság főkapitánya a nádor, de a körülmények miatt hozzájárul ahhoz, hogy a hadsereg a király vezetése alatt maradjon. Azt kéri a királytól, hogy veszély esetén hallgassa meg a tanácsot és a generalatusokba magyar mágnásokat nevezzen ki. A tanács kebelében felállítandó commissarius hatáskörébe a katonaság elszállásolása, ellátása és a hadiadó tartozzék. Az elszállásolás súlyos terhének az enyhítésére a bizottság kaszárnyák építésében látott lehetőséget. Mivel az eltartás terhet nem sokáig bírja az ország, mindenki részesüljön e terhekben — mondották —, s ha így sem lenne elégséges az ország ereje, akkor a szomszédos tartományok és a német—római birodalom is járuljanak hozzá a katonaság ellátásához.

A systema röviden összefoglalt pontjai arra mutatnak, hogy alkotói nagy körültekintéssel vették számba az ország felvirágztatásának a lehetőségeit. Az egész munkát, de különösen a gazdasági és katonai részek összeállításában legnagyobb szerepe Károlyi Sándornak, aztán Prileszky Pálnak a bizottság jegyzőjének volt. Rajtuk kívül talán még néhány műveltebb főúr járult hozzá tevékenységével a systema elkészítéséhez. Károlyi Sándor

egy alkalommal levelében utalt arra, hogy az ország regulációjáról készített javaslatot a megyei követek jó része fel sem tudja fogni, mivel nagyapjuk sem álmodott olyanokról. A tervezet elkészítőinek sokoldalú tájékozottsága azonban csupán az államigazgatás feladatainak a kijelölésében és merkantilista kereskedelmi és vámpolitikai elképzeléseikben mutatkozott meg. Az államigazgatás megszervezésére tett javaslatuk viszont a teljes járatlanságról és bizonytalanságról tanúskodik. A helytartótanács felállítására vonatkozó előterjesztésükben sajátosan keverednek a modern központi igazgatás megteremtésére irányuló törekvések a rendi államkormányzat elemeivel. Modern központi kormányzatot akartak létrehozni rendiformák és irányítás mellett. A tanács feladatairól és szerepéről kifejtett nézeteikben gyakran felbukkannak a középkori királyi tanács funkciójára utaló elképzelések. A nádor elnöklete alatt működő modern kollégiális hatóság kebelében fel akarták újítani az elavult kincstartói méltóságot. Fontosabb ügyek tárgyalása esetén javasolták a tanács és a királyi tábla együttes ülését, ami arra utal, hogy a közigazgatás és igazságszolgáltatás kettéválasztásáról sem volt világos elképzelésük. Feltűnő vonása a munkálatnak, hogy a közigazgatás figyelmét az élet olyan területeire is igyekezett kiterjeszteni, melyekre a korábbi rendi felfogás egyáltalán nem gondolt, később pedig fejlettebb formában a felvilágosodott abszolutista kormányzatnak lett a programja. De az állam ellenőrzésének kiterjesztése a társadalom életének szélesebb területeire kizárólag a rendi előjogok biztosítását, a nemesség anyagi felemelését szolgálta volna, mert a tervezetben szó sem esett a jobbágység helyzetének javításáról.

A helytartótanács felállításáról szóló törvények

A bizottság terjedelmes munkálatából egy rövid, 13 pontból álló kivonatot készítettek. Ezt az összefoglalást július 12-én Csáky érsek vezetésével országgyűlési küldöttség adta át a Pozsonyban tartózkodó uralkodónak. A kivonat első két pontja a „consilium regium Hungaricum” felállításával foglalkozott. A rendek kérésének a megvitatására július 15-én Pozsonyban konferenciát tartott a király. Az itt kialakult álláspont eredményeként július 16-án kelt resolútiójában elrendelte a helytartótanács felállítását. A tanács tagjainak kinevezési jogát magának tartotta fenn, fizetésüket azonban a rendek gondjaira bízta. Ezenkívül még a kivonat több pontjának a teljesítéséhez — közöttük a commissariatust felállításához — is hozzájárult az országgyűléshez intézett leiratában. Július 15-én a bizottság tagjai a teljes reformjavaslatot nyújtották át a királynak, ki felszólította őket, hogy az országgyűlés által revideáltassák munkálatukat. Az országgyűlés ezek után újabb bizottságokat küldött ki, egyet Csáky érsek vezetésével a politicum, egyet pedig Pálffy János horvát bán elnöklétével az oeconomicum és militare felülvizsgálatára. Az érsek betegeskedése miatt azonban a két bizottság összeolvadva, Pálffy irányítása mellett vitatta meg a tervezetet.

A bizottság véleményét Pálffy az országgyűlés július 24-i ülésén terjesztette elő, de megvitatása már a tanács nevével megakadt. Pálffy ugyanis a Consilium Hungaricum-Regio-Locumtenentiale-Palatinale nevet javasolta, az érsek viszont a „Palatiale” elhagyását kérte, de a rendek zöme ragaszkot-

dott a bán előterjesztéséhez. Az elnevezésről folytatott vitában ismét a központi hatalom és a rendek között meglevő ellentétek kerültek felszínre. A rendek a nádori és helytartói méltóságot mindenáron igyekeztek összekapcsolni, az udvar viszont épp ezt igyekezett elkerülni. Az udvar egyrészt félt, hogy a két tisztség összekötése túlságosan megnöveli a nádor hatáskörét és tekintélyét, másrészt a jövőre nézve sem akarta lekötni magát ebben a kérdésben. Mivel mind Bécs, mind a rendek ragaszkodtak álláspontjukhoz, az országgyűlés egy időre félretette a systema tárgyalását és az igazságszolgáltatás reformjának az előkészítésére kiküldött bizottság javaslatát kezdték vitatni.

Az országgyűlés a király ismételt sürgetése ellenére sem tért vissza a systema vitájára, hanem annak egyes pontjait a „gravamenek” között kezdték tárgyalni az udvar nem kis bosszúságára. Végül is 1723 májusában vitatták meg a bizottság munkálatait, illetve annak azon pontjait, melyek előzőleg a gravamenek között nem szerepeltek. E tárgyalások után „Postulata Statuum Systematica” címmel terjesztették az uralkodó elé követeléseiket. Ezekből alkották meg az országgyűlés 97—122. törvénycikkeit. A rendek ellenállásának eredményeként a helytartótanács nevébe ugyan nem került bele a „palatinale” kifejezés, de a tanács megszervezéséről szóló 97. t. c. szövege kimondotta, hogy az uralkodó „királyi helytartótanácsot állít föl a nádorispán elnöke alatt, a királyi felségtől most és jövőre kinevezendő huszonkét tanácsossal, a főpapok, mágnások és nemesek rendéből az ország minden részéből.”

A törvény szavai azonban nem nyújtottak olyan biztosítékot, amit az uralkodó meg ne szeghetett volna, ha az erőviszonyok úgy alakultak. Egy évtized sem telt el a helytartótanács felállítása óta, amikor a törvény sorai már írott betűk maradtak. Pálffy Miklós nádor 1732-ben történt halála után a nádori méltóságot nem töltötték be, s a helytartóvá kinevezett Lotharingiai Ferenc herceg került a tanács elnöki székébe. 1740-ben a trónra kerülő Mária Teréziának a birodalmat veszélyeztető külső támadások ellen szüksége volt a magyar rendek támogatására, s jóindulatuk megnyerése érdekében Pálffy Jánost nádorrá választatják. 1740-től 1765-ig ismét nádori elnöklet mellett működött a helytartótanács. Az 1764—65. évi országgyűlésen az adózás kérdésében újból kiéleződött az ellentét az udvar és a rendek között. Bécsben az abszolutisztikus módszerekhez folyamodtak és Batthyány Lajos halála után betöltetlenül hagyták a nádori méltóságot. A helytartótanács élére Albert szász herceg (1765—1780) mint helytartó került. 1780-tól 1783-ig nem volt elnöke a tanácsnak, 1783-tól 1787-ig pedig gróf Niczky Kristóf tárnokmester, majd 1787-től 1790-ig gróf Zichy Károly viselte az elnöki tiszteletet. Az 1790-es országgyűlésen Sándor Lipót főherceget, II. Lipót fiát választották meg az ország nádorává, és így ő került a helytartótanács élére is. Ezzel eleget tettek a törvény szavainak és az udvar is elérte célját, hisz számára teljesen megbízható kezekbe került a nádori méltóság és a helytartótanács elnöksége. Ettől kezdve főherceg nádorok (Sándor Lipót 1790—1795, József főherceg 1795—1847, István főherceg 1847—1848) álltak a helytartótanács élén.

A tanács elnevezése körül lezajlott viták a rendek jelentős részét annyira elkedvetlenítették, hogy a systemát kidolgozó bizottság tagjaival ellentétben a tanács felállítását sem tartották feltétlenül szükségesnek. A király azon-

ban, hivatkozva a rendek korábbi kérésére és az erre adott uralkodói ígéretre, ragaszkodott felállításához. 1723 október elején még arra is felszólította a rendeket, hogy dolgozzák ki részletesen a tanács hatáskörét. Az országgyűlés azonban nem tett eleget a király kérésének és ezzel akaratlanul is elősegítette, hogy az udvar a tanács pontos utasítását a maga céljainak megfelelően állítsa össze. A rendeknek ez a mulasztása különösen azért tekinthető komoly hibának, mert a tanács felállításáról szóló törvénycikkek igen röviden és hiányosan foglalták össze szervezetét és működését.

A 97. t. c. 1. §-a kimondotta, hogy a tanácsosok helyeinek megüresedésekor a tanács ne csak a folyamodók kérvényeit terjessze fel véleményével az uralkodó elé, hanem olyanokat is javasolhat kinevezésre, akik nem pályáztak, de legalkalmasabbak a tisztségre. A 2. §. szerint a király számfeletti tanácsosokat is kinevezhet, akik kötelesek a rendes tanácsosok mintájára az esküt letenni, de szavazati jogot és fizetést nem élvezhetnek. A királyi jövedelmekből fizetett tanács székhelyét, mihelyt lehet, Pozsonyból az ország közép-pontjába fogják áttenni (3. §.). A tanácsosok csak törvényes okok alapján és az elnök engedélyével távozhatnak el úgy, hogy tizenkettő mindig az elnök mellett maradjon (4. §.). A nádor törvényes távollétében az országbíró elnököl a tanács ülésein (5. §.).

A 98. t. c. a tanács többi tisztviselőjéről és a kiadott iratok kiállításáról intézkedett. Kimondotta, hogy a tanácsosok közül kikerülő irodaigazgatót és a titkárokat az uralkodó nevezi ki. A lajstromozót, számvevőt és egyéb alsóbb hivatalnokokat viszont a tanács alkalmazza, szótöbbségi döntés alapján (1. §.). A kiadott iratokat az elnök, az irodaigazgató és egy titkár írja alá (2. §.). A tanács az uralkodó pecsétjét használja, azaz az ország címerét körül-fogó kétfejű sassal, mint ez — mondja az indoklás — a többi országban és örökös tartományban is minden időben szokásban volt.

Az országos biztosság (commisariatus provincialis) felállításáról a 100. t. c. intézkedett. A biztosság igazgatóját a király a helytartótanács főúri tanácsosai közül, a négy kerület élére állított biztosokat pedig a nemesség soraiból nevezte ki.

A helytartótanácsnak az uralkodóhoz és a többi tartomány kormány-székeihez való viszonyát a 101. t. c. szabályozta. Világosan leszögezte, hogy a tanács „nem függ semmi udvari kormányszéktől, hanem (mint királyi tanács)” csupán az uralkodótól, aki elé levél (litterae) formájában terjeszti jelentéseit. A király saját határozatát (resolutio) pedig az ügyek jelentőségéhez képest leirat (rescriptum) vagy rendelet (decretum) alakjában közli a tanáccsal (2. §.). A király bővebb felvilágosítás kérésére a tanácsosokat magához rendelheti (3. §.). Ami pedig a szomszéd országokkal és tartományokkal való érintkezést illeti — mondja a törvény 4. §-a —, mivel az azokban működő kormányzó-ságok és kormányhatóságok (gubernia et regimina) sem leveleznek egymással közügyekben, hanem csak a király elé terjesztenek jelentéseket, a hely-tartótanács is ehhez tartsa magát.

A 102. t. c. a helytartótanács hatáskörét és működését szabályozta nagy általánosságban. Kimondotta, hogy az ország tételes törvényei ellen semmit se határozzon, s az országgyűlési végzéseket azokkal, akiket illet, foganatosít-tassa, továbbá, hogy azt, amit a tanácsban szótöbbséggel elhatároztak, azon kívül senki sem változtathatja meg.

E törvények szűkszavúsága különösen szembeötlő a bizottság részlete-
sebb javaslatának az ismerete után. Csak az országgyűlés történetének rész-
letekbe menő feltárása fogja eldönteni, hogy a rendek miért elégedtek meg e
rövid artikulusok becikkelyezésével. Annyi bizonyosnak tekinthető, hogy a
központi hatalom és a rendek közti ellentétnek nagy szerepe volt abban, hogy
a törvény csak nagy általánosságba írta elő a helytartótanács hatáskörét.
A rendek a tanács felállítását illetően nem tettek nagyobb engedményt eredeti
elgondolásaikhoz képest, de a lakonikus rövidséggel megadták a lehetőséget
arra, hogy az uralkodó a központositás érdekeinek megfelelően magyarázhassa
a törvényt, melybe még egymásnak ellentmondó cikkelyek is kerültek. A 101.
t. c. ugyanis arról beszél, hogy a helytartótanács egyetlen udvari hatóságtól
sem függ, hanem közvetlenül az uralkodótól. Ugyanezen törvénycikk 4.
paragrafusá viszont már az örökös tartományok kormányserveiehez hason-
lítja a helytartótanácsot, melyek mint másodfokú hatóságok az osztrák udvari
kancelláriától kapták a rendelkezéseket.

A valóságban a helytartótanács is az örökös tartományok kormány-
serveiehez hasonló, másodfokú országos hatóság lett, a magyar kancelláriától
kapta — az uralkodó nevében — a rendelkezéseket. A magyar udvari kancellá-
ria nem a király szája és kalamusa, azaz expedialó hivatal volt, ahogy a
királyi biztosok mondták a rendeknek az országgyűlésen, hanem olyan
központi hatóság, ahol érdemileg bírálták felül a helytartótanácsból az ural-
kodóhoz küldött jelentéseket. Ezenkívül a lényegesebb ügyek még az ural-
kodó bizalmas tanácsadói, illetve udvari tanácskozások elé kerültek, s a
magyar kancellária által a király nevében kiadott határozatok is itt szület-
tek meg. A tanácsnak tehát önálló intézkedési joga alig volt.

A tanács összetétele

A törvény nem tisztázta a tanács tagjai összetételének arányát sem,
csupán azt írta elő, hogy a tanácsosoknak a főpapok, mágnások és nemesek
rendéből kell kikerülni. Mannagettának egyik 1722. júniusi jelentése arra utal,
hogy ez a kérdés is felvetődött az országgyűlés tárgyalásain. Arról írt Sinzen-
dorf udvari kancellárnak, hogy az alsóházban nagy népszerűsége van, mert
megakadályozta a nemességnek a helytartótanácsból a főrendek által terve-
zett kizárását. Mivel az országgyűlés e kérdésben nem hozott döntést, meg-
adta az uralkodónak a lehetőséget arra, hogy mindenkor az udvar érdekeinek
megfelelően alakítsa a tanács összetételét.

1724-ben a 22 tanácsos közül 4 a főpapság, 10 a főrendek, 8 pedig a köz-
nemesség sorából került ki. A tanács összetételének számszerű vizsgálata első
pillanatra azt a látszatot kelti, hogy ezzel az uralkodó a főrendek akaratának
az érvényesítését igyekezett biztosítani a tanácsban, mivel az üléseken a hatá-
rozatokat szótöbbséggel hozták. Valójában ekkor ez az összetétel bizonyult
legkedvezőbbnek az udvari érdekek szolgálatára. A köznemesség egyrészt
még bizonyos mértékig ragaszkodott a függetlenség eszméjéhez, másrészt
műveltsége alacsony színvonalon állt, így kevés olyan akadt köztük, aki alkal-
mas lett volna a helytartótanácsosi tisztségre és az ezzel járó feladatok elvég-
zésére.

Az udvar szempontjából a magas egyházi méltóságokat betöltő főpapok vagy a hatalmas birtokokkal rendelkező régi arisztokrata családok tagjai — ha kellő képzettségük volt is — sem mindig feleltek meg az állandóan ülésező kormányhatóság által támasztott követelményeknek. Az előbbieket az egyházi tisztséggel járó feladatok, az utóbbiakat pedig a birtokaikkal kapcsolatos gondok gyakran el-elszólították a tanács székhelyéről. A tanács munkájának oroszlanrészét tehát már kezdetben is a köznemesi tanácsosoknak kellett elvégezni. A köznemesi tanácsosok közül többen már kezdetben sem a tekintélyes birtokkal rendelkezők soraiból kerültek ki, hanem abból a rétegből, amely földbirtok hiányában az állami szolgálat terén keresett megélhetést. Nem egy közülük szolgálataiért III. Károlytól kapott nemességet. Ennek a hivatalnok nemesi rétegnek a száma a helytartótanácsnál a 18. sz. folyamán egyre növekedett. Hasonló változás történt a főúri tanácsosok esetében is. A 18. sz. végére a főúri tanácsosok névsorában minimálisra csökkent a régi arisztokrata családok tagjainak száma, s helyükbe azok kerültek, akik a század folyamán hivatali vagy katonai pályán szerzett érdemeikért kaptak bárói vagy grófi címet (Brunszzvik, Győry, Hadik, Majláth, Pichler, Révay, stb.).

E hivatalnok-arisztokrácia és hivatalnok-nemesség felett aztán meg legjobban az uralkodó által velük szemben támasztott követelményeknek. Nagyobb vagyonuk, mely anyagi függetlenségüket biztosította volna, nem lévén, gondtalan megélhetésük az uralkodótól függött, ezért mindig készséges eszközei voltak az abszolutisztikus kormányzati törekvéseknek. Ez az etiolódás a tanács tagjainak az összetételében a felvilágosodott abszolutizmus időszakában kezdődött nagyobb mértékben és II. József alatt érte el csúcspontját. 1786-ban a helytartótanács és kamara egyesítését követő évben például 1 főpap és 9 gróf, illetve báró volt a tanácsosok között, de ezeknek is jórésze a hivatalnok arisztokrácia soraiba tartozott.

Hatáskör

A helytartótanács hatáskörét, feladatait ugyancsak az 1723—24. évi országgyűlésnek egyéb tövénycikkei és főként a helytartótanács számára készült első utasítás, amelyet az uralkodó a magyar kancelláriával készített el s 1724. január 20-án adott ki, szabták meg részletesen. (Az utasítás másolatban megtalálható a helytartótanácsi kézikönyvtárban, a No. 5. jelzetű kötetben.) Kötelességévé teszik a helytartótanácsnak, hogy szorgalmasan figyelje az ország állapotát, törődjék minden olyan ügygel, ami a császári-királyi szolgálat előmozdítását, az egész ország javát és gyarapodását, a magán-személyek, adózó lakosok megmaradását érinti. (Az utasítás 3. pontja.)

Legyen rajta, hogy az országgyűlési végzések és a királyi rendeletek az egész országban, minden megyében és szabad királyi városban végrehajthatassanak és megtartassanak. Ha a megyék és városok késedelmesek és engedetlenek lennének, vagy nem adnák meg a tőlük kívánt információkat, orvosszer megjelölésével jelentse az esetet a királynak. (4. pont; 112. tc.)

Örködjék, hogy a főispánok megyéikben lakjanak, tegyenek eleget tisz-tüknek, a gyűléseket, tisztújításokat, törvénytörvényeket tartsák meg; hogy a vármegyei tisztviselők ne hanyagolják el kötelességeiket, a népet ne nyomják

el, saját hasznukra szolgáló munkákkal ne terheljék, ajándékokat ne fogadjanak el. (6. pont.)

Ügyeljen hogy a népet az adózásban a helyes mértékben felül ne terheljék, hogy a háziadó igazságosan osztassék fel és pontosan fizetessék, minden megye és város közgyűlésén nyilvánosan ossza szét és ne keverje össze a háziadóval, hanem teljesen külön kezelje. Gondoskodjék, hogy a megyei és városi adószedők pontos számadásokat készítsenek mind a háziadó, mind a háziadó címén bevett pénzekről és a kiadásokról; ezeket a számadásokat a megyék, ill. városok revideálják s minden évben küldjék el a helytartótanácsnak, az pedig ellenőrizze számadásaikat s terjessze fel a királynak, hogy intézkedni lehessen az esetleges kihágások megszüntetéséről. (3, 10, 11, 12, 13, 14, 15. pont.)

Ügyeljen a neki alárendelt kerületi biztosokra (ezek az országos biztosság tisztviselői), hogy tegyenek eleget tisztüknek és ha pénzt szednek be — bár erre nem illetékesek — adjanak elszámolást. Öröködjék, hogy saját hasznukra ne terheljék a népet. (9, 15. pont.)

Buzgó fáradságot fordítson a köz- és magángazdaságra, iparra. Dolgozzon ki tervet, hogy milyen legyen az ország közgazdasága s az uralkodónak és a rendeknek helybenhagyás vagy módosítás végett mutassa be. Ügyeljen arra, hogy a puszták betelepíttessenek és a lakosok fölösleges földjeit az uradalmak bejelentsek más szükölködők számára. Iparosok és kereskedők betelepítésére készítsen tervet. Gondoskodjék, hogy az országba hívandó kézműveseknek ne legyenek telkeik lakóhelyükön, nehogy ezek művelése elvonja őket a kézművességtől. Tanácskozzék a kereskedéshez értő emberekkel, dolgozzon ki kereskedelmi szabályzatot az iparcikkek, termények és állatok kereskedelmének fejlesztésére. Gondoskodjék, hogy a közönségre nézve káros vagy haszontalan árukat ne hozzanak be az országba, a behozott áruk fejében a kereskedők termékeket is elfogadjanak és a lakosság javát szolgáló kereskedők pártfogásban részesüljenek. Ügyeljen a borhamisítás meggátolásáról hozott 1723 : 118. tc. megvalósulására. A száraz- és a nem szükséges vámok megszüntetéséről hozott 1723 : 15. tc. megvalósulására is legyen gondja. Legyen rajta, hogy a közmunkákat, út- és hídjavításokat, töltéseket ne hanyagolják el. Gondoskodjék, hogy a hajózható folyókat különféle csatornákkal és árkokkal a kereskedés könnyebbítése végett az ország különböző részeibe elvezessék. (8. pont, 115, 117, 122. tc.)

Gondja legyen rá, hogy a tűzvészek megelőzésére a megyék és városok részéről minden óvintézkedés megtörténjék. (8. pont, 109. tc.)

Intse meg azokat a szülöket vagy gyámokat, akik a gyermekek nevelésében hanyagok. A jó családból való, otthon rejtőzködő ifjakat a megyék jelentsek be neki, hogy az uralkodónak előterjeszthessék és képességeiknek megfelelően alkalmazhassák őket. Ügyeljen arra, hogy a szülőknek és előjáróiknak nem engedelmeskedő, a jó intésekre nem hajló gyermekeket hatósági hatalommal megfékezzék. (105., 111. tc. 8. pont.)

A helytartótanács útján gyakorolja majd a király az ún. „kegyes alapítványok” (piae fundationes: papnevelők, konviktusok stb.) feletti felügyeleti jogát. Ezért a helytartótanács terjesszen kinevezésre a király elé bizottságot, amely a kegyes alapítványok ügyét intézi s gondot visel arra, hogy az egyház jogai veszendőbe ne menjenek és épületei el ne pusztuljanak. A vallás ügyé-

ben kiadott és kiadandó királyi rendeleteket a helytartótanács hajtja végre. (7. pont, 70 tc.) Ügyeljen arra is a helytartótanács, hogy az 1723 : 55. tc., amely a főpapoknak egyházmegyéjükben és javadalmaikban való lakását rendeli el, megvalósuljon. (6. pont.)

Ne avatkozzék bele az igazságszolgáltatásba, de örködjék, hogy a törvények előírása szerint menjen és ha valami hibát vesz észre, azt orvoslás végett jelentse a királynak. (3. pont.)

Végül, ha úgy látja a helytartótanács, hogy valamit el kellene rendelni az ország javára, javaslatát jóváhagyás vagy módosítás végett terjessze a király elé.

A magyar kancelláriánál elkészített és még a helytartótanács működésének a kezdete előtt kiadott utasítás szerzői feltehetően a bizottság javaslatát használták fel a tanács feladatainak a számbavételénél. Ennek ellenére a két munkálat politikai célja között lényeges eltérés figyelhető meg. A bizottság tervezete még bizonyos tanácsadói szerepet is szánt az új kormányhatóságnak és általában a rendiség hatalmi exponensévé igyekezett tenni. Az utasításból viszont határozottan kidomborodott, hogy az udvar a helytartótanácsot teljesen másodfokú végrehajtó hatóságnak tekintette. Önálló cselekvési jogát vagy teljesen kizárta, vagy utólagos legfelső jóváhagyással engedélyezte, hogy ezzel az uralkodótól való függését teljessé tegye. A tanács ugyan kezdetben tett kísérletet arra, hogy hatáskörét kibővítse — például a megyéket és városokat érintő ügyekben kiadott kancelláriai, haditanácsi, kamarai stb. rendeleteket akarta kihirdetés előtt megvizsgálni —, de e törekvése ellen az uralkodó határozottan tiltakozott. A bizottság munkálatában a közigazgatás és igazságszolgáltatás különválasztásáról nem volt világos elképzelés, az utasítás azonban határozottan kimondotta, hogy a helytartótanács igazságszolgáltatással ne foglalkozzék.

A systemával szemben az utasításnak különösen feltűnő vonása, hogy egyrészt a lakosság adózóképességének a fokozását ismételten meghagyta a tanácsnak, másrészt szó sem esett a nem adózó rendek anyagi érdekeinek az előmozdításáról, amire a bizottság javaslata többször is visszatért. Az utasítás kifejezetten királyi érdekeket helyezett előtérbe és bizonyos fokig rendellenes álláspontot foglalt el, amikor az adózó népnek a földesurak és a vármegyék elnyomásával szembeni védelmét szigorúan meghagyta a tanácsnak. A rendi érdekek védelmére csak egy ponton nyitott lehetőséget. Utasította ugyanis a tanácsot, hogy az országgyűlés határozatainak — melyek az uralkodó és a rendek közti kompromisszum következtében erősen rendi érdekeket fejeztek ki — a végrehajtását ellenőrizze. A helytartótanács fennállása során nemegyszer élt ezzel a lehetőséggel, ha az uralkodó törekvései az alapvető rendi érdekeket veszélyeztették. Határozott ellenállást a király rendeleteinek a végrehajtásával szemben azonban természetesen sohasem tanúsított.

Az utasítás minden részletessége ellenére is csak általánosságban jelölte meg azokat a feladatokat, melyekkel az 1724. március 21-én működését megkezdő helytartótanácsnak kellett foglalkoznia. A gyakorlat is egyre több és több olyan problémát vetett fel, melyekre sem a központi kormányhatóság felállítását tervező bizottság tagjai, sem az utasítás elkészítői nem gondoltak. Néhány évtized múltán pedig a felvilágosodott abszolútizmus tudatosan terjesztette ki figyelmét az élet olyan területeire, melyek a rendi szemléleten

kívül estek, mivel intézésükre sem a Hármaskönyv, sem az országgyűlés határozatai nem adtak utasítást. A felvilágosodott abszolutizmus, a központi hatalom anyagi érdekeinek a védelmében, nemcsak a jobbágy és földesúr közötti — a rendek által teljesen magánjogainak tekintett — viszony szabályozását ragadta magához, hanem az élet szélesebb területeire is kiterjesztette szabályozó és ellenőrző tevékenységét.

A fásítástól kezdve, a szegényügy rendezése, szülők ápolása és az egészségügyi intézkedések egész sora, a temetkezések szabályozása stb. jelezte a teljesen új jellegű feladatokat. A helytartótanácsnak rendi szemléletben nevelkedett tanácsosai nem gondoltak ezekre a teendőkre, melyeknek a megvalósítása szintén rájuk várt. Az egyes állagok ismertetésénél plasztikusan domborodik ki, hogy hogyan növekedett újabb és újabb problémakörökkel a tanács munkája. A tanács feladatainak a bővülése, kezdettől megfigyelhető, de az 1750-es években meggyorsult és II. József uralkodása alatt érte el csúcspontját. II. József alatt a közigazgatás feladatainak a kiterjedése elérte azt a fokot, amelyet a polgári átalakulásig már alig bővítettek.

A felállítás körülményeinek és a hatáskör alakulásának a vizsgálata után felmerül a kérdés, rendi vagy királyi hatóságnak kell tekinteni a helytartótanácsot. E téren nemcsak a történetírók hangoztattak eltérő véleményeket, hanem már a tanács fennállásának az idején is egymásnak ellentmondó ítéleteket mondtak működéséről. A felállításról szóló szűkszavú törvények — mint láttuk — tipikus termékei az uralkodó és a rendek kompromisszumának. A tanács működését szabályozó utasításban már alig tükröződött a kompromisszum, s minden területen az uralkodótól való függést igyekezett megteremteni. Az udvar részben elérte célját, de a helytartótanács mégsem lett az örökös tartományokban levő Regierungokhoz és Guberniumokhoz hasonló királyi hatóság, sohasem vált az udvar abszolutisztikus törekvéseinek engedelmes végrehajtó szervévé. A bécsi udvar nem is tartotta teljesen megbízható kormányhatóságnak, mint például a kancelláriát vagy kamarát, mert a helytartótanács mihelyt az alapvető rendi érdeket látta veszélyben forogni, ezeknél mindig határozottabban emelte fel tiltakozó szavát az uralkodónál.

A helytartótanács alá tartozó rendi jellegű középfokú hatóságok, a vármegyék viszont rendiellenesnek tekintették tevékenységét. A tanács ugyanis magáévá tette a királyi utasításnak az adózó nép védelméről szóló elvét, s ezért gyakran szembefordult a földesurak és vármegyék jobbágynyúzó túlkapásaival. Szívós munkával bizonyos rendet teremtett a vármegyék ügyintézésében és adókezelésében, s ezt a megyei nemesség szintén nem nézte jó szemmel. A protestánsok a katolikus Bécsi kiszolgálójának tekintették, egyrészt mert végrehajtotta a protestánsok vallásgyakorlatát korlátozó rendeleteket, melyek az 1730-as évektől egymást követték, másrészt mert a tanácsosoknak esküt kellett tenni Szűz Máriára és minden szentekre, ami gyakorlatilag a protestáns nemességeknek a tanácsból való kizárását jelentette.

A liberális történetírás a királyi hatalom akaratnélküli eszközének nevezte a helytartótanácsot. A rendszeres bizottság történetét feldolgozó Kónyi Mária szintén királyi hatóságnak tekintette, álláspontját azzal indokolva, hogy az uralkodó gondoskodott anyagi fenntartásáról. Kétségtelen, hogy az anyagi fenntartás ténye is hozzájárult szerepének alakulásához, de önmagában egyáltalán nem elég a végleges ítélet kialakítására. Ember

Győző ismerte fel először helyesen a felállításáról szóló törvények kettős, rendi és királyi jellegét.* Ugyancsak ő mutatott rá, hogy a helytartótanács ennek ellenére elsősorban királyi hatóság volt, de amennyire a „működését megszabó keretek engedték”, a királlyal szembeni állásfoglalásában érvényesült a rendi felfogás.**

Hogy a tanács mennyire adott hangot a rendi érdekeknek, hogy hogyan hajtotta végre az ezeket sértő királyi rendeleteket, az mindig a politikai erőviszonyoktól függött. II. József, midőn látta, hogy a tanácsban ülők nagyrészt alkalmatlanok terveinek megvalósítására, gróf Niczky Kristófot, régi személyes hívét nevezte ki elnökké, s szabad kezet adott neki munkatársai kiválasztásában, csak azt kívánta meg, hogy a tanácsosok és titkárok az ország különböző területeit képviseljék és protestáns is legyen közöttük. E rendelkezés következtében a tanács összetétele hamarosan megváltozott, s a felvilágosodott abszolutizmus hívei kerültek a régi tanácsosok helyére. Az így átalakult tanács már készséggel hajtotta végre a rendi kiváltságok alapjait veszélyeztető császári rendeleteket is. Ha ezután néha kifogást is emeltek egy-egy császári leirattal kapcsolatban, nehéz eldönteni, hogy ebben mennyi része volt az elvi álláspontnak, azaz a rendi érdekek képviselésének és mennyi a számításnak, gondolván arra, hogy József rendszere nem lesz hosszú életű.

II. József halála után a tanácsban ismét nagyobb hangsúlyt kapott a rendi érdekek védelme. A tanácsosok és titkárok közül többen nyíltan vagy titokban támogatták a köznemesi mozgalmat, egyeseknek pedig a köztársasági szervezkedés vezetőivel is kapcsolata volt. 1795 után egészen 1848-ig ismét az uralkodótól való függés jellemezte elsősorban a tanács működését. A reformkorszak évtizedeiben, az 1790-es évektől eltérően, a tanácsosok és titkárok soraiból még képviselője sem akadt a polgári átalakulás eszméinek.

Az ügyintézés módja

Az ügyek intézése — az 1724-i utasítás szerint — a következő módon történik. Minden beérkezett irat először az elnök kezébe kerül, az felbontja az iratokat, a fontosabbakat átolvassa és valamennyire rávezeti a kézhezvétel (praesentata) napját. Ezután átküldi az iratokat az irodaigazgatónak, s az jegyzékbe (protocollum) foglalja azokat. Ezt a jegyzéket, valamint az iratokat azután magával viszi a tanácsülésre. (A tanácsüléseket a nádor vagy helyettese tűzi ki, ha szükséges, akár minden napra is. — A tanácsosoknak kötelességük megjelenni az üléseken, csak indokolt esetben és csak az elnök engedélyével maradhatnak távol; tizenkettőnek azonban állandóan az elnök mellett kell lennie. 97. tc. 4. §.) A tanácsülésen az irodaigazgató előterjeszti az ügyeket, mégpedig úgy, hogy a királyi leiratokat és a helytartótanáccsal egyenrangú hatóságok (magyar kamara, főhadparancsnokság stb.) átiratait egész terjedelmükben felolvassa, az alsófokú hatóságok jelentéseit és a magánszemélyek

* Ember Győző: A magyar királyi helytartótanács ügyintézésének a története 1724—1848. Bp. 1940. 4—7. 1.

** Ember Győző: A magyar királyi helytartótanács gazdasági és népvédelmi működése III. Károly korában. Bp. 1933. 8. 1.

folyamodványait pedig csak kivonatosan ismerteti a jegyzék alapján. Az így előterjesztett ügyek közül egyeseket azonnal megtárgyal a tanács. Az irodaigazgató indítványt tesz, ehhez a tanácsosok az ülésrend szerint hozzászólnak, majd szavazással eldöntik, hogy elfogadják, módosítják vagy elvetik-e. A döntést a szavazatok megoszlásának megfelelően az elnök mondja ki. Ha ugyanannyi tanácsos szavaz az egyik álláspontra, mint amennyien a másikra, az a vélemény lesz döntéssé, amelyre az elnök szavazott. (De ilyenkor vagy abban az esetben, ha csak egy-két szótöbbséggel győzött valamely vélemény, a király elé terjesztett jelentésben a kisebbség véleményét is föl kell tüntetni. Az elnöknek pedig jogában áll a király tudomására hozni a maga álláspontját, ha az eltér a döntéstől. A tanács határozatain azonban sem az elnök, sem az egyes tanácsosok nem változtathatnak, csak maga a tanács.) Az alaposabb megfontolást és gondosabb előkészítést igénylő ügyeket azonban nem bocsátja azonnal tárgyalás alá az elnök, hanem az irodaigazgató javaslatára szétosztja az egyes tanácsosok között, hogy azok a kérdést áttanulmányozva, valamelyik legközelebbi ülésen szóban vagy ha fontosabb az ügy, írásban tegyenek jelentést. (Az irodaigazgató feljegyezte, hogy ki, mikor és milyen ügyben kapott jelentéstételre megbízást és ügyelt arra, hogy a tanácsosok a jelentésekkel időben elkészüljenek.) Az írásbeli jelentéseket azután többnyire az ülések elején nyújtják át az elnöknek s az a kézhezvétel napját ezekre is rávezeti. A jelentések tárgyalására rendszerint a beérkezett iratok elintézése után kerül sor. A megbízott tanácsos előadja az üggyel kapcsolatos álláspontját, ill. felolvassa írásos jelentését s javaslatot tesz az elintézésre vonatkozóan. A javaslat-hoz a tanács többi tagja — az előbbieken ismertetett módon — hozzászól és dönt fölötte. A tanácsban bemutatott és megtárgyalt ügyekről a tanácsjegyző (protocollista, actuarius) jegyzőkönyvet vezet, amelybe az egyes véleményeket és a döntést pontosan feljegyzi. Ezt a következő ülés elején felolvassa s ekkor mindenki hozzászólhat, és ha eltérést észlel, kijavíthatja. Ha senkinek sincs ellene kifogása, a döntés érvényessé válik s az elnök aláírásával hitelesíti a jegyzőkönyvet. A felolvasott, elfogadott és aláírt jegyzőkönyvön változtatni többé nem lehet.

A jegyzőkönyvben rögzített döntések alapján készítik el a titkárok a helytartótanácsból kimenő iratok fogalmazványait. A fogalmazatokat az irodaigazgatónak és ha kívánja, az elnöknek mutatják be, ők átnézik és átjavitják, majd aláírásukkal jelzik, hogy kiadhatók. Fontosabb ügyekben a fogalmazatokat a tanácsülésen is felolvassák és csak a tanács hozzájárulása után tisztázzák le az írnokok (notarii, cancellistae). A letisztázott fogalmazatokat a titkár, az irodaigazgató és az elnök aláírja, majd a lajstromozó (másképp irattárnok) lepecsételi s végül a kiadó elküldi, postára adja vagy átadja a feleknek.

Már a helytartótanács működésének kezdetén szokássá vált, hogy a tanács bizonyos ügyekben nem egy tanácsost, hanem egy bizottságot küldött ki jelentéstételre. Az ilyen alkalmi bizottságokba rendszerint két-három tanácsost és egy titkárt jelöltek ki. A bizottságok mindig írásban tettek jelentést; jelentésüket a titkár fogalmazta meg és a bizottság valamennyi tagja aláírta. A jelentést a tanácsban a bizottság elnöke, a rangban első tanácsos ismertette. Ha valamelyik bizottsági tagnak véleménye eltért a bizottságtól, azt a titkárnak bele kellett vennie a jelentésbe és az elnök is tartozott felhívni rá

a tanács figyelmét. A javaslat sorsa fölött döntő szavazásban a bizottság tagjai nem vehettek részt.*

Az állandó bizottságok

Voltak olyan ügyek is, amelyek rendszeresen foglalkoztatták a helytartótanácsot; ezek előkészítésére állandó bizottságokat szerveztek. Elsőnek a számvevő bizottság alakult meg, amely a helytartótanács számvevőhivatalának munkáját vizsgálta felül. Másodiknak kezdte meg működését a gazdasági bizottság. Még 1724-ben kinevezte a király a helytartótanács harmadik bizottságát, a kegyes alapítványi bizottságot. A bizottságok száma később egyre növekedett, úgyhogy 1754-ben az említett három bizottságon kívül még a következők működtek: vámügyi bizottság, egészségügyi bizottság, a zsidó türelmi taxa ügyét intéző bizottság, nemességvizsgáló bizottság, vallásügyi bizottság, lelkéspénztári bizottság és a győri püspökség gondnokságát intéző bizottság. Tehát összesen tíz állandó bizottság ülésezett, általában hetenként kétszer. A számvevő bizottság, amelynek a legtöbb munkája volt, minden nap, sőt szükség esetén napjában kétszer is összeült. Egy-egy bizottság hét-nyolc helytartótanácsi tanácsosból és egy titkárból állt. A számvevő bizottságnak a tanácsosokon kívül a számvevők is tagjai voltak. A zsidótaxa és a lelkéspénztár ügyét intéző bizottságban kamarai tanácsosok is megjelentek, mert az ezekben tárgyalt ügyeknek pénzügyigazgatási vonatkozásai is voltak, az egészségügyiben pedig egészségügyi tanácsadóként egy orvos is részt vett. A vallási és egyházi kérdéseket intéző bizottságokban az esztergomi érsek elnökölt és nagyjából a tanácsosok is ugyanazok voltak. A bizottsági tárgyalások nagy elfoglaltságot jelentettek a tanácsosok számára. A főpapi és főúri tanácsosok többnyire csak megjelentek az üléseken, de az érdemleges munkában — kevés kivétellel — nem vettek részt, azt a köznemesi tanácsosok végezték.

A bizottságok hatásköre, a tárgyalásnál szem előtt tartandó elvek s a tárgyalás és jelentéstétel módja hosszú ideig nem volt pontosan szabályozva; csak a lelkéspénztári bizottság számára adott ki az uralkodó 1733-ban utasítást. A gyakorlatban az a szokás honosodott meg, hogy a bizottság együttes tanácskozásának eredményét a titkár írásba foglalta, a tagok valamennyien aláírták és jelentés (relatio) formájában a tanácsülés elé terjesztették. (A bizottsági titkárok ezenkívül jegyzőkönyvet, protocollumot is vezettek a megtárgyalt ügyekről.) A tanácsülésen azután — a helytartótanács működésének első éveiben — alaposan megtárgyalták a bizottság által előkészített ügyeket s meghozták a határozatot. Minthogy azonban az azonos természetű ügyeket állandóan ugyanazok a bizottságok készítették elő, olyan hozzáértésre tettek szert egyes kérdésekben, hogy jelentésüket a tanácsülés később már úgyszólván vita nélkül fogadta el. A tanács szerepe így arra korlátozódott, hogy a bizottságok javaslatait hozzájárulásával szentesítse.

* A helytartótanács szervezetét, ügyintézési módját és az ezekben végbement változásokat nagyrészt Ember Győző: A m. kir. helytartótanács ügyintézésének története 1724—1848. Bp. 1940. munkája alapján ismertetjük. Azoknál a részeknél, amelyeknél eredeti forrásokat használtunk, általában utalunk a lefőhelyre.

Az állandó bizottságok 1754. évi utasításai

A bizottságoknak e megnövekedett jelentősége miatt az uralkodó már az 1730-as évek végén sürgette a bizottságok működésének egységes szabályozását s 1737-ben el is készültek a bizottságok számára kiadandó utasítások tervezetei; a szabályozásra azonban III. Károly uralkodásának utolsó éveiben a török háború, a pestis, majd Mária Terézia uralkodásának elején az örökösödési háború okozta zavarok miatt nem került sor. 1754-ben azután — a gazdasági bizottság kivételével — valamennyi bizottság számára utasítást adott ki az uralkodó s ezekben az utasításokban megjelölte az egyes bizottságok feladatait és eljárásuk módját. (Az utasítások másolatban olvashatók a Helytartótanácsi kézikönyvtár No. 5. jelzetű kötetében.) Ez utóbbit egységesen szabályozta a következő módon. A bizottságok hetenként kétszer tartanak ülést; határozatot hozhatnak, ha a tagok közül két tanácsos és a titkár jelen van. (A megjelenésben akadályozott titkárt másik titkár vagy valamelyik ügyesebb írnok helyettesítheti és vezetheti a bizottság jegyzőkönyvét.) A bizottság elé utalt ügyeket időrendben vegyék tárgyalás alá, kivéve, ha a tanács elnöke valamelyiket sürgősnek jelezte. A bizottság elnöke a bonyolultabb ügyeket, amelyekben nem tudnak azonnal dönteni, kioszthatja jelentéstételre a tanácsosok között. Ezek ugyanúgy tesznek jelentést, ahogyan a tanácsüléseken szoktak. Jelentésüket és a bizottság döntését a titkár jegyzőkönyvbe foglalja. A jegyzőkönyvet azután mindegyik bizottsági tag átnézi és ha külön véleménye van, azt belevezeti. Az ilyen módon elfogadott jegyzőkönyveket a bizottság elnöke aláírásával hitelesíti, és azok azután a tanácsülés elé kerülnek. (Tehát a titkárnak most már nem kell külön jelentéseket fogalmaznia, s így könnyebb a munkája.)

Az 1769. évi reform

Az 1754-i reformmal a helytartótanácsi munka súlypontja a bizottságokra helyeződött át s egészen 1769-ig a bizottságok szerepe volt a legfontosabb a helytartótanács működésében. 1769-ben azután sor került a helytartótanács munkájának újabb szabályozására. A cél az volt, hogy az ügyintézt gyorsítsák s ennek elérése érdekében egyrészt kiterjesztették a helytartótanács hatáskörét, másrészt a bizottsági rendszerről áttértek az előadói rendszerre.

1769-ig a helytartótanács még jelentéktelen ügyekben sem intézkedhetett önállóan, az uralkodó jóváhagyása nélkül. Ez persze nagyon nehézséggé, lassúvá tette az ügyintézt, főként azért, mert az 1722/23-i törvények rendelkezései ellenében a helytartótanács nem közvetlenül érintkezett a királlyal; felterjesztéseit előbb a kancellária, majd az uralkodó tanácsadói vizsgálták meg, s a királyi döntés is a kancellárián keresztül jutott vissza a helytartótanácsához. Végre aztán Bécsben is belátták, mennyire hátrányos ez s az uralkodó 1769. január 18-án új utasítást adott ki a helytartótanács számára, amelyben jóval szélesebb körű intézkedési joggal ruházta fel. Felhatalmazta, hogy felelősségre vonhassa a törvényhatóságokat, ha valami szabálytalant talál a polgári és büntetőperek kivonataiban, amelyeket a törvényha-

tóságok minden év végén kötelesek voltak a helytartótanács elé terjeszteni. Az uralkodóhoz pedig csak évente egyszer kell táblázatos jelentést küldenie arról, hogy mely törvényhatóságok küldték be a kivonatokat, melyek nem, mi újszerű volt a kivonatokban, s milyen intézkedéseket tett ezzel kapcsolatban. Külön jelentést év közben csak akkor kell küldenie, ha valami rendkívüli fontos eset fordul elő. Hasonlóképpen csak év végi jelentésben kell beszámolnia a törvényhatóságok börtöneiben fogvatartott rabokról, a fűzfaultetésekről és a városok újonnan fölvelt polgáraitól. Csak a külföldi nem katolikusok ügyében kell felterjesztést készítenie, mert azok csak külön királyi engedély alapján vehetők fel polgárnak. A külföldi egyetemekre kimenni szándékozó nem katolikusok kérvényeit egyszerre küldi fel. A csavargók ügyét felterjesztés nélkül, önállóan intézheti el, kivéve, ha egyben gonosztevők is és a bíróságok elé tartoznak. Önállóan intézkehet az árszabályozás ügyében is. Csak arra kell ügyelnie, hogy a törvénykönyv rendelkezéseinek és a király elvi döntéseinek megfelelően tegye meg intézkedéseit.

Ugyanakkor korlátozták a bizottságok szerepét. Ettől kezdve a tanács elnöke minden ügyet valamelyik tanácsosra osztott ki, mégpedig nem a tanácsülésen, hanem azonnal, amint a kézhezvétel napjának az iratra való rávezetése és az irat beiktatása megtörtént. (Ugyanis a szám szerinti iktatást is bevezették ekkor.) A tanácsülés elé az ügyek csak akkor kerültek, amikor az előadó tanácsos első jelentését tette róluk. A kiosztásnál az elnök ügyelt arra, hogy a hasonló jellegű ügyek mindig ugyanazokhoz a tanácsosokhoz kerüljenek. Az előadók kötelesek voltak minél előbb, lehetőleg már egy-két nappal a kiosztás után jelentést tenni a tanácsülésen; a tanács pedig vagy azonnal határozott, vagy pedig valamelyik bizottság meghallgatását ajánlotta. A bizottságok közül négyet tartottak meg: a számvevőit, a gazdaságit, a vallásügyit és az úrbérit. A számvevő bizottság továbbra is a számvevő hivatal munkájának felülvizsgálását végezte; ez olyan feladat volt, hogy nem bízhatták egy tanácsosra. A gazdasági bizottság intézte ettől kezdve a vámügyet, a vásárok ügyét, az utak és hidak gondozását, a fűzfaultetésnek, a zsidók türelmi taxájának és a közegészségnek az ügyét; ezekkel korábban külön-külön bizottságok foglalkoztak. A vallásügyi bizottság pedig ezután azokkal az ügyekkel is foglalkozott, amelyeket korábban a kegyes alapítványi, lelkésszépöntári, a tanulmányügyi és a tallósi árvaház ügyét intéző bizottságok tárgyaltak meg. Szükség volt az úrbéri bizottságra is, minthogy Mária Terézia az úrbérrendezést nem igazságszolgáltatási, hanem közigazgatási úton hajtotta végre, s ez különösen a 60-as évek végén és a 70-es évek elején hatalmas munkát jelentett; az úrbéri bizottságnak kellett átnéznie és elintéznie az úrbérrendezés egész anyagát, a jobbágypanaszokat és a megyei jelentéseket. A kamarai tanácsosok ezután is megjelentek a gazdasági bizottság és a vallásügyi bizottság ülésein, amikor a zsidók türelmi taxáját vagy egészségügyi kérdéseket, illetve a lelkésszépöntári ügyeket tárgyalták.

Az utasítás az előadók munkájának könnyítésére kimondta, hogy a jövőben az előadói munkában az elnök, a megyéspüspök és az országbarók kivételével mindegyik tanácsos vegyen részt, a titkos tanácsosi cím ne mentesítsen senkit. (A munka zömét azonban ezután is a köznemesi tanácsosok végezték.) Az előadók szóban tegyék meg jelentéseiket, csak a nehezebb ügyekben készítsenek írásbeli előterjesztést. Az írásos jelentések alapján a titkárok

készítik el a kiadványok fogalmazatait; csak a nagyon bonyolult ügyekben fogalmazzák meg maguk az előadók a kiadványokat.

Az ügyekben a döntést az előadók és bizottságok előterjesztései alapján mindig a teljes tanácsülés mondotta ki, az 1724-i utasításban megszabott formák között.

Az 1776. évi hatáskörbővítés

Az 1769-i reform után néhány évvel, 1776 decemberében már ismét kibővítette az uralkodó azoknak az ügyeknek a körét, amelyekben a helytartótanács önállóan intézkedhet. (O. L. Helytt. lvt. Acta miscellanea, Idealia No. 65. 6616. helytt. ikt. szám.) Megengedte, hogy maga hozhasson döntést minden úrbéri ügyben; a városi polgárjog megadása, a céhekbe vagy kereskedőtársaságokba való felvétel ügyében, az iparoslegények vándorlás alóli felmentésének kérdésében; az akatolikusoknak templomuk javíthatásáért (de nem bővítéséért vagy újnak építéséért) beadott kérései, a prédikátoroknak a nem artikulás helyekre való látogatása ügyében és az aposztázia miatt indított perekben. Felhatalmazta, hogy az akatolikusoknak elemi iskolák állítására is engedélyt adhasson olyan helyeken, ahol szabad vallásgyakorlatuk van. Kimondotta, hogy a lelkézpénztárból pénz utalványozhat 50 forintig s önállóan dönthet a megyei és a városi pénztárak számadásai ügyében, ha a bennük talált hibákért kivetett kárpótlás nem haladja meg az 50 forintot. Maga hozhat döntést a szökött katona-pártolás miatt indított perekben és a vegyes concursusokban — helytartótanácsi és főhadparancsnoksági, ill. kamarai megbízottak megbeszélésein — tárgyalt ügyekben, ha a megbízottak megegyezésre jutnak.

Az 1781. évi hatáskörbővítés

1781-ben azután II. József részben megerősítette, részben kibővítette a helytartótanács korábbi felhatalmazását bizonyos ügyek önálló intézésére. (O. L. Helytt. lvt. Acta miscellanea, Idealia No. 65. 2894. helytt. ikt. szám.) Elrendelte, hogy a helytartótanács döntsön el minden úrbéri pört, kivéve az olyan speciális eseteket, amelyekre nincs alkalmazható elvi királyi rendelet, minden céhügyet, a céheknek kiadandó privilégiumok kivételével, és minden polgárjog megadási ügyet, még külföldi akatolikusokét is. Kimondotta, hogy a lelkézpénztárból 200 forintig utalványozhat pénzt a helytartótanács, s a megyék és városok számadásai ügyében is maga dönthet 200 forintot meg nem haladó kárpótlás esetén.

Az 1783. évi reform. Az ügyosztályi rendszer

Döntő változást hoztak a helytartótanács munkájában II. József 1783-ban s a következő években bevezetett reformjai, amelyek a helytartótanács szervezetére, hatáskörére és ügyintézési módjára egyaránt kiterjedtek. E re-

formok közül az ügyintézésre vonatkozó a helytartótanács fennállásának egész tartamára irányt szabtak a helytartótanács működésének.

A reformok kiindulópontja II. Józsefnek az a törekvése volt, hogy a helytartótanács ügyintézését gyorsabbá, egyszerűbbé, pontosabbá tegye. Ennek érdekében ügyosztályokat (departamentumokat) szervezett a helytartótanácsban. Egy-egy ügyosztály gondjaira a helytartótanács feladatkörének egy-egy meghatározott ágát bízta. Az ügyosztályoknak állandó személyi státusuk volt: egy-egy vagy több előadó, titkár és fogalmazó tartozott egy-egy ügyosztályba. Az ügyosztály titkára és fogalmazója az ügyosztály előadójának vezetése alatt állt, neki engedelmességgel tartozott. Az ügyosztályba beosztott személyek állandóan és kizárólagosan az ügyosztály elé tartozó ügyekkel foglalkoztak, s így természetesen nagy gyakorlatra és hozzáértésre tettek szert ezek intézésében. (Az előadókkal kapcsolatban már korábban is többé-kevésbé következetesen érvényesült a helytartótanácsban az a gyakorlat, hogy az elnök azonos jellegű ügyeket osztott ki nekik; a legtöbb előadó azonban több ügykörben is működött. Az ügykörök elkülönülését jelezte az állandó bizottságok kialakulása is.) II. József 1783-ban 29 ügyosztályt szervezett. Ezek közül néhány már egy pár év múlva megszűnt, beleolvadt más ügyosztályokba s viszont a későbbi évek folyamán egy-egy újabb ügyosztályt állítottak fel. Ezekről a kisebb változásoktól eltekintve azonban maga az 1783-ban bevezetett ügyosztályi rendszer egészen 1848-ig fennmaradt.

A currens és sessionalis ügyek

Az ügyosztályok szerint folyó munka nem csupán a szakszerűség fokozódása következtében vezetett az ügyek gyorsabb elintézéséhez. Nagyban hozzájárult az ügymenet egyszerűsítéséhez az, hogy az ügyosztályi rendszer bevezetésétől kezdve különbséget tettek az érdemi tárgyalást igénylő ügyek és a pusztán tudomásul veendő vagy véglegesen még el nem intézhető ügyek között. (Véglegesen el nem intézhetőek voltak pl. azok az ügyek, amelyekben döntést csak valamely alsófokú hatóság jelentésének bekérése és a jelentés megérkezése után lehetett hozni.) Ez utóbbiakat, az ún. currens ügyeket, nem is kellett a tanács elé vinni: az ügyosztály referensei készítették el az előadói íveken (*phylerae votorum*) az elintézésre vonatkozó javaslatukat, s így terjesztették ezeket az ügyeket a tanácsülés elé. (A tanácsülések ettől kezdve az ügyeket nem formai szempontok szerinti sorrendben, — királyi leiratok, egyenrangú hatóságok átiratai, alsófokú hatóságok jelentései, fogalmazatok — tárgyalták meg, hanem egy-egy ügyosztály ügyein haladtak végig, iktatószámok szerint.) A tanács döntése alapján esetleg szükségessé váló változtatásokat az előadók még az ülésen vagy közvetlenül utána elvégezték az előadói íveken. Ezeket azután az iktatóhivatal lemásolta, az elnök pedig aláírásával hitelesítette, s így készen volt az ülésjegyzőkönyv. A tisztázott

és hitelesített ülésjegyzőkönyvek alapján készültek a fogalmazatok. Ezeket az előadó és az első tanácsos írta alá, s az elnök adta meg aláírásával az engedélyt letisztázásukra. (Az első tanácsosi állást II. József 1783-ban az elnök helyettesítésére létesítette.) A letisztázott kiadványokat csak az elnök és az előadó írta alá.

Az új eljárás következtében természetesen megszűnt a tanácsülési jegyzőkönyvek vezetésének korábbi módja. Most már nem egységes, a tanácsülésen megtárgyalt összes ügyeket magában foglaló jegyzőkönyv készült, hanem a *currens* és a *sessionalis* ügyek elintézésére készített előadói íveket (az eredeti *currens* protocollumokat és a letisztázott *sessionale* protocollumokat) évente összegyűjtötték és ügyosztályonként külön kötetbe kötötték. A jegyzőkönyveket a helytartótanács köteles volt felterjeszteni az uralkodóhoz, mert ezek alapján ellenőrizte a király — természetesen a kancellária útján — a helytartótanács munkáját. II. József fenntartotta magának azt a jogot, hogy megváltoztassa a tanács határozatait, ha a jegyzőkönyv átvizsgálása alapján ezt jónak látja.

Az ügyintézés gyorsítását, könnyítését II. József még néhány kisebb, formai kérdésekre vonatkozó intézkedéssel is előmozdította. Az elnököt mentesítette a gépies, nem érdembeli munka alól azzal a rendelkezésével, hogy az elnöknek ezután csupán a helytartótanácsához érkező királyi leiratokat kell felbontania, a többi beadványt az iktatóhivatal bontja fel. A helytartótanácsához a kevésbé fontos ügyekben nem királyi leiratot (*rescriptumot*) küldött, hanem kancelláriai *decretumot*, ami az uralkodó nevében, de aláírása nélkül kelt. Megengedte, hogy a helytartótanács az alsófokú hatóságokhoz helytartótanácsi *decretumokat* intézzen, amelyeket a helytartótanácsi elnök nem ír alá.

A bizottságok feloszlása

Az ügyosztályi rendszer bevezetésével kapcsolatban II. József a helytartótanácsi állandó bizottságokat, amelyeknek száma az 1769. évi reform óta ismét megnövekedett, feloszlatta s csupán az 1782-ben szervezett egyházi bizottságot és az 1765-ben felállított úrbéri bizottságot hagyta meg. Ezek munkája is alkalmazkodott az ügyosztályi rendszerhez. Azok az előadók, akik a bizottság tagjai voltak, bár az ügyeket megtárgyalták a bizottságban, ugyanúgy intézték el, mint a többi ügyosztály tanácsosai az eléjük tartozó ügyeket.

Az egyházi bizottság és az úrbéri bizottság egészen 1848-ig fennállott. (E bizottságokkal majd a megfelelő ügyosztályok iratainak ismertetésében foglalkozunk bővebben.) E két bizottságon kívül csupán még egy hosszú életű bizottsága volt a helytartótanácsnak az ügyosztályi korszakban: az 1784-ben újjászervezett tanulmányi bizottság. Ez is egészen 1848-ig fennállott. (A rá vonatkozó tudnivalókat a közoktatási ügyosztály leltárában fogjuk ismertetni.) E három bizottság mellett az 1783 utáni időszakban volt még néhány, rövid ideig fennálló bizottság is, ezekre szintén a megfelelő ügyosztályok ismertetésekor fogunk kitérni. Hasonlóképpen az egyes ügyosztályok iratanyagának ismertetésekor térünk majd ki II. Józsefnek a helytartótanács hatáskörét érintő intézkedéseire.

A helytartótanács és a kamara egyesítése

II. József az ország igazgatásának ésszerűbbé, jobbá és olcsóbbá tétele érdekében 1785. augusztus 11-én kiadott rendeletével a magyar kamarát egyesítette a helytartótanáccsal. Az elnök mellett két alelnöki állást szervezett, az elsőt a kamarai, a másodikat a helytartótanácsi ügyek számára. Az ügyintézésben a két kormányzék egyesítése nem okozott változást. A kamarai tanácsosok a kamarai ügyeket szintén ügyosztályok szerint készítették elő és terjesztették a tanács elé. A két hatóság egyesítése azonban nem sokáig maradt érvényben. II. József utódának, II. Lipótnak rendelete értelmében 1791. április 20-án visszaállították a magyar kamarát. A két hatóság szétválasztása éppen úgy nem jelentett lényeges változást a helytartótanács ügyintézésében, mint egyesítésük 1785-ben.

Az 1801. évi utasítás

II. József halála után azonnal revízió alá vették az ország igazgatása terén végrehajtott reformjait. Ennek során természetesen a helytartótanács ügye is előkerült. A rendek az 1790—91-i országgyűlésen törvénybe iktatták: a helytartótanácsnak kötelessége gondoskodni arról, hogy a törvények sérelmet ne szenvedjenek, s ha esetleg törvénytelen királyi rendeletek érkeznek hozzá, észrevételt kell tennie a királynál. II. József helytartótanácsi reformjainak részletes megvizsgálását pedig a közigazgatás javítására kiküldött országos bizottságra bízta. A bizottság azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, úgyhogy a helytartótanács további működését nem újabb törvénycikkkel, hanem a nádor közreműködésével a magyar kancellárián készített új utasítással szabályozták, amelyet I. Ferenc 1801. december 31-én írt alá. Ez az utasítás újból megállapította a tanács szervezetét és hatáskörét, s egységes rendszerbe foglalta II. Józsefnek az ügyintézésre vonatkozó fontosabb határozatait. Az új utasítás szolgált a helytartótanács működésének alapjául egészen a rendi korszak végéig, csupán néhány külsőséges, adminisztratív intézkedéssel egészítette ki József nádor 1809-ben.

Az új utasítás a helytartótanács szervezetén, személyi státusán nem változtatott, ez továbbra is az 1722—23. évi törvénycikkkel rendelkezései szerint maradt. Csupán a király kinevezési jogát terjesztette ki a számvevőség vezetőjére, a helytartótanács felügyelete alatt működő pénztárak igazgatójára, az országos biztosság kerületi biztosaira és e biztosok helyetteseire. (Ezeket az állásokat korábban a tanács töltötte be. Az új utasítás szerint e tisztségekre a tanács három-három jelöltet terjeszthet fel, de a király nem köteles a jelöltek közül választani.)

Az utasítás elismerte a helytartótanácsnak azt a jogát, hogy érveit a király tudomására hozza, esetleg a nádor közbenjárását kérje, abban az esetben, ha úgy látja, hogy a királyi rendeletek ellentétben állnak a törvényekkel, a köz javával, vagy pedig a helyi viszonyok más intézkedést kívánnak. A rendeletet csak akkor kell végrehajtania, ha az uralkodó a felterjesztés után sem változtat rajta. Ha a törvényhatóságok tiltakoznak a rendeletek ellen, tiltakozásukat véleményével együtt a király elé terjesztheti. Fölterjesztéseit

közvetlenül a királyhoz intézi, a döntésről azonban a magyar kancellária értesíti decretumok útján, s csak a fontosabb ügyekben vagy tiltakozó feliratra kapja a választ a királyi leiratok (rescriptumok) formájában. Az örökös tartományok hatóságaival közvetlenül levelez, de a külföldi vonatkozású ügyeket mindig az udvarba kell továbbítani.

A helytartótanács legfontosabb feladata az, hogy a törvények és királyi rendeletek végrehajtására ügyeljen, a hanyag törvényhatóságokat figyelmeztesse, s ha ez sem használ, tegyen az ügyről jelentést. Ellenőrizze, hogy a főispánok pontosan tartsanak köz- és részgyűléseket és maguk is legyenek jelen rajtuk; hajtsák végre a törvényes időben a tisztújítást. Ügyeljen, hogy a megyei tisztviselők teljesítsék kötelességüket, ne nyomják el a népet, az adót igazságosan vessék ki és működésükről minden év végén készítsenek számadást. A törvényhatóságok munkájáról felküldött jegyzőkönyveik alapján tájékozódik a helytartótanács. A megyei jegyzőkönyveket esetleges megjegyzéseivel a kancelláriába küldi uralkodói jóváhagyásra, a városi jegyzőkönyveket pedig maga hagyja jóvá. A helytartótanácsnak vigyáznia kell, hogy a törvényhatóságok időben fizessék be az adót. Meg kell vizsgálnia a megyei és városi adóelszámolásokat, ellenőriznie kell a megyei házipénztárakat. Ügyelnie kell arra, hogy az országos biztosság, amely a katonaság elszállásolását és ellátását meg az adó elszámolását intézi, utasításának megfelelően jár-e el. A helytartótanácsnak kötelessége élni a köztársasági életét, fellendíteni a mezőgazdaságot, pártolni az ipart, növelni a kül- és belkereskedelmet, fejleszteni a közlekedést. A közbiztonsággal, tűzvédelemmel, egészségüggyel is törődnie kell. A jobbágyvédelem, az úrbéri panaszok elintézése is feladata. Foglalkoznia kell az egyházi ügyekkel, az alapítványok és a vallásalap ügyeivel, valamint a közoktatás kérdéseivel is. (Az előbbieket az egyházi bizottság, az utóbbiakat a tanulmányi bizottság készíti elő.) Általában a köz javát kell szolgálnia a helytartótanácsnak, örködni kell a király és az ország érdekeit.

Az utasítás azután sorra veszi az egyes ügyosztályokat, minden téren jelentősen kiszélesíti a tanács intézkedési jogát, hogy kiküszöbölje az udvarral való fölösleges iratváltást. (A hatásköri bővítésekről részletesen majd az egyes ügyosztályok iratainak ismertetésében lesz szó.) Mivel így a helytartótanács ellenőrzését a király sok esetben csak a felküldött jegyzőkönyvek alapján gyakorolja, előírja az utasítás, hogy a jegyzőkönyvek rövidek, de világosak és minden lényeges kérdést megvilágítók legyenek.

Az ügyintézés az utasítás II. József újításainak megfelelően szabályozza. Tehát az ügyeket az ügyosztályok készítik elő s a tanács dönt róluk, kivéve az utasításban részletesen meghatározott currens ügyeket, amelyek nem kerülnek tanácsülés elé. A tanács hetenként kétszer ül össze; szükség esetén azonban az elnök rendkívüli ülést is összehívhat. Legalább 12 tanácsosnak kell jelen lennie ahhoz, hogy a tanács határozatot hozhasson. Az üléseken az elnökön és a tanácsosokon kívül a titkároknak is részt kell venniük, bár nincs szavazati joguk. A tanácsosok méltóságuk és szolgálati idejük szerinti sorrendben referálnak ügyosztályok ügyeiről. Ha a jelenlevők az előadó véleményét elfogadják, akkor az határozattá válik. Ha nem, akkor vitát kezdenek: elsőnek az előadó, majd valamennyi tanácsos kifejti véleményét, a legfiatalabbtól kezdve az elnökig. A szavazatokat is ilyen sorrendben adják le s az elnök és az irodaigazgató számolja össze. Minden tanácsosnak joga van arra, hogy véle-

ményét, ha egyedül áll is vele, a jegyzőkönyvbe, sőt az uralkodóhoz intézett felterjesztésbe is belevétesse. Feltüntetik a felterjesztésekben a kisebbség véleményét is, megnevezve azokat a tanácsosokat, akik a kisebbségben maradt vélemény mellett szavaztak. A tanácsi határozaton csak maga a tanács változtathat, abban az esetben, ha az elnök a jegyzőkönyv vagy a kiadványfogalmazat átnézésekor úgy találja, hogy nem vettek figyelembe minden szempontot s ezért újra tárgyalatja az ügyet. Az üléseken az ügyintézés gyorsítása végett nem olvassák fel a kiadványfogalmazatokat — még a királyhoz intézett felterjesztések fogalmazatait sem — csak akkor, ha nagyon fontos ügyről van szó, vagy a szavazatok a tárgyalás folyamán megoszlottak.

A helytartótanács területi illetékessége

A helytartótanács illetékessége fellállításától kezdve kiterjedt az egész akkori magyar államterületre, kivéve Erdélyt, amely az 1690. évi Lipót-féle diploma értelmében külön fejedelemség volt, s az is maradt egészen 1848-ig. A 16 szepesi város visszacsatolása (1772), valamint a töröktől visszafoglalt területek jó része katonai kormányzatának fokozatos megszüntetése, a megyeszervezetbe való bevonása következtében a helytartótanács illetékessége újabb területekre terjedt ki. 1747-ben az akkor szervezett Verőce, Pozsega és Szerém megye, 1778-ban a Temesi Bánságban felállított Temes, Torontál és Krassó megye került a helytartótanács alá. Tizenkét éven át, 1767. augusztus 1-től 1779. augusztus 14-ig azonban nem tartozott a helytartótanács alá Zágráb, Kőrös, Varasd és Verőce, Pozsega, Szerém megye; ezekben az években ugyanis külön horvát tanács (consilium Croaticum) működött. 1779-ben azután ezek a megyék ismét visszakerültek a helytartótanács alá.

Hivatalos nyelv

A helytartótanács hivatalos nyelve felállításától kezdve a latin volt, ezen érintkezett mind a magasabbrangú, mind az alsóbbfokú hatóságokkal s ezt használta a hivatalon belül is minden írásbeli munkában. A helytartótanáccsal levelező hatóságok is általában a latin nyelvet használták, s így csak ritkán fordult elő, hogy a helytartótanácsához nem latin nyelvű beadvány érkezett. A nem latin nyelvű beadványok többnyire magánszemélyektől származtak, a hivatalok közül egyedül a főhadparancsnokság volt az, amely nem latinul, hanem németül írt a helytartótanácsnak. A latin nyelv használatának a helytartótanácsban csupán II. József ismeretes nyelvrendelete vetett véget néhány évre. Ennek az 1784. május 6-án kelt rendeletnek értelmében 1784. november 1-től kezdve a helytartótanács belső tárgyalási nyelve a német lett, 1785. november 1-től pedig a főispánokkal is ezen levelezett. A megyékkel való levelezésben a német nyelv bevezetését egy évvel elhalasztották. A német nyelv használatát II. Lipót rendelkezései azután fokozatosan kiküszöbölték. 1790. április 2-án kiadott rendeletében úgy intézkedett, hogy a helytartótanács a jogi és úrbéri ügyek kivételével németül fogalmazza felterjesztéseit. A királyi döntésekről is németül fog értesülni, csak a jogi és úrbéri ügyekben fog latin

nyelvű leiratokat kapni. A kamarai és katonai szervekkel, valamint a külföldi hatóságokkal továbbra is németül levelezzen. A megyékkel, továbbá az egyházi és tanulmányi szervekkel azonban latin nyelven érintkezzék. Nem sokkal ezután, április 20-án pedig a latin nyelv használatát teljes mértékben visszaállította a helytartótanácsban. Ettől kezdve ismét latin nyelvűek a helytartótanács iratai, egészen 1845-ig, a magyar hivatalos nyelv bevezetéséig.

A HELYTARTÓTANÁCS IRATKEZELÉSE

A helytartótanácsban az ügyintézés folyamán a kiadóhivatal (expeditóráus) kezelte az iratokat.* A titkároktól, ill. tanácsosoktól a kiadóhivatal kapta meg a fogalmazatot és az ügyre vonatkozó többi iratot, azaz a beadványt és az esetleges melléleteket. A kiadóhivatal gondoskodott róla, hogy a kiadványok fogalmazatait az illetékesek felülvizsgálják és aláírásukkal megadják az engedélyt letisztázásukra. Majd a fogalmazatot letisztázták, a tisztázatot összeolvasták a fogalmazattal, aláírták az illetékesekkel s miután a regisztrátor lepecsételte, a kiadó postán vagy futárral elküldte, ill. átadta a személyesen megjelenő félnek. 1753-tól kezdve a kiadóhivatal kézikönyvet is vezetett az iratok nyilvántartására.

Az iratok végleges elhelyezése, megőrzése, rendbentartása azonban nem a kiadóhivatal feladata volt, hanem az irattaré (regisztratúréné), amely az iratokat minden év végén átvette a kiadóhivataltól. Az irattár munkájában hosszú évtizedekig a régebbi kormánysszékeinkben, a magyar kancelláriában és a magyar kamarában kialakult kezelési gyakorlatot alkalmazták. E gyakorlat fő jellemvonása az, hogy nincs tekintettel a beadvány és az ennek elintézése során létrejött fogalmazat szerves összetartozására; nem látja világosan az ügyirat fogalmát vagy leglábbis az ügyirategység megtartásának gyakorlati előnyeit nem ismeri fel. (Ügyiratnak nevezzük azoknak az iratoknak az összességét, amelyek az ügyintézés egy intézkedési fázisában jöttek létre. Tehát az ügyet elindító beadvány és az ennek elintézését jelentő kiadványfogalmazat, továbbá az ügy elintézésének előkészítése során esetleg létrejött iratok, pl. valamely bizottság vagy segédhivatal — számvevőség, pénztár — véleménye, jelentése, együttesen alkotják az ügyiratot. Hivatalból kezdeményezett ügyeknél beadvány természetesen nincsen.) A kormánysszékek irattáraiban az ügyirat alkotó elemeit, amelyek az ügyintézés folyamán együtt voltak, szétválasztották s külön-külön helyezték el a beadványokat és a kiadványfogalmazatokat. A kiadványfogalmazatokból egyetlen nagy állagot alakítottak ki, a beadványokat azonban rendszerint a beküldő hatóságok szerint csoportosították. Az állagokon belül az iratokat időrendben helyezték el.

A helytartótanács irattára is ezt a módszert követte. A kiadóhivataltól évről évre átvett ügyiratokat iratfajták (beadvány, kiadványfogalmazat) szerint szétbontotta s időrendjük alapján külön állagokba helyezte el. Így jöttek létre a helytartótanácsi levéltár ún. *alaki* vagy *iratfajták szerinti*, más-ként *időrendi* állagai. A kiadványfogalmazatok mind egy állagba (a „Concep-

* Ügyintézésen itt és a továbbiakban csak azt a folyamatot értjük, melynek során a hatóság elé kerülő ügyekben megtörténik a megfelelő intézkedés, elküldik a letisztázott kiadványokat. Tágabb értelemben azonban a már elintézett ügyek iratainak kezelése is hozzátartozik az ügyintézéshez.

tus expeditionum” vagy röviden „Expeditiones” állagba) kerültek. A beadványok közül külön állagba kerültek a királyi és a kancelláriai leiratok (ez a „Benigna mandata”), az egyenrangú hatóságok — a magyar kamara és a főhadparancsnokság — átiratai (az „Insinuata camerae Hungaricae”, ill. az „Insinuata armorum praefecturae” állagba) és egy közös állagot („Litterae”) hoztak létre a megyék és városok s egyéb alsófokú hatóságok felterjesztéseiből, meg a magánszemélyek kérvényeiből. Külön állagba került az országos biztosság igazgatója és aligazgatója jelentéseinek („Relationes commisariatus provincialis directoris et vicedirectoris”) és a helytartótanácsi bizottságok és tanácsosok jelentéseinek egy része is („Relationes et protocolla consiliariorum”).

Az egy-egy ügyre vonatkozó iratok tehát szét voltak szórva a különböző állagokban, s így szükség esetén hosszas és fáradságos munkával kellett összehozni az előiratokat. A helytartótanácsi bizottságoknak pedig, amelyek állandóan ugyanazokkal a kérdésekkel foglalkoztak, minduntalan szükségük volt korábbi irataikra. Ez a gyakorlati érdek változást hozott az irattár munkájában: az egyes bizottságok által intézett ügyek iratait nem bontották szét iratfajták szerint s nem osztották be az alaki állagokba, hanem külön állagokat alakítottak ki belőlük (pl. „Acta religionaria”, „Acta cassae parochorum”, „Acta fundationalia”, „Acta oeconomica”, „Acta telonialia” stb.). Sőt alakítottak ki állagokat olyan ügykörök szerint is, amelyek intézését nem állandó bizottságok végezték. (Így jött létre az „Acta mechanica”, „Acta neocivium”, „Causarum extractus” stb.) Ezekben a bizottságok, ill. ügykörök alapján kialakított *tárgyi* állagokban — kevés kivételtől eltekintve — már létrejöttüknek megfelelően együtt találjuk az ügyiratba tartozó iratokat: a beadványt, az esetleges belső ügyviteli iratokat és a kiadványfogalmazatot. 1764-ben, amikor az irattár áttért az iratok nagy részének tárgyi állagokban történő felállítására, átnézték az alaki állagokat, kiemelték belőlük az iratok egy részét s áthelyezték a megfelelő tárgyi állagokba. Csupán a királyi leiratok sorozatát, a „Benigna mandata”-t hagyták érintetlenül; a fontosabb királyi leiratokat lemásolták s másolatukat helyezték el a megfelelő tárgyi állagban. (Ebben azonban nem jártak el teljes következetességgel, úgyhogy a tárgyi állagokban gyakran találunk eredeti királyi leiratokat is.) Azt a rendszert, hogy az iratok nagyobb részét tárgyi állagokban, kisebb részét iratfajták szerinti állagokban helyezik el, 1764-től 1779-ig követték. Általában 1779-ig terjednek tehát az iratfajták szerinti vagy alaki és a tárgyi állagok. A királyi leiratokat azonban 1779. után is, a helytartótanács fennállásának egész ideje alatt kivették az ügyiratokból, helyettük a másolatokat tették be az ügyiratokba s az eredeti leiratokat a „Benigna mandata” állagban helyezték el, így ez az állag egészen 1848-ig terjed. A helytartótanács 1724-től 1779-ig terjedő iratanyagának mintegy kétharmada a tárgyi állagokban, egyharmada az alaki állagokban van elhelyezve.

Meg kell említenünk, hogy a helytartótanács irattára nem kezelte valamennyi iratot, amely a helytartótanács működése során létrejött. A számvevőség, amely az ügyintézés folyamán is maga végezte az eléje tartozó ügyek iratainak kezelését, az elintézett ügyek iratait nem adta át az irattárnak, hanem továbbra is maga őrizte őket. Külön kezelésben részesültek 1765-től kezdve az úrbéri és 1773-tól kezdve a tanulmányi ügyekre vonatkozó iratok is. Ezeket az úrbéri, ill. tanulmányi bizottság külön irattárában helyezték el.

1779-ben kénytelenek voltak szakítani az iratok tárgyi és alaki állagokban való elhelyezésének rendszerével, mert az irattár nem tudott lépést tartani a reá háruló feladatokkal. Az irattár a kiadóhivaltól átvett anyagot természetesen nemcsak rendezte és őrizte, hanem segédkönyveket is készített hozzájuk, hogy a tájékozódást biztosítsa, az ügyvitelhez szükséges előiratok kikeresését megkönnyítse. A rendezés és a segédkönyvkészítés különösen 1769-től kezdve jelentett nagy megterhelést az irattár számára. 1769-ben ui. az ügyintézésben áttértek az előadói rendszerre s ettől kezdve a kiadóhivatal már nem bizottságok, hanem előadók szerint tárolta az iratokat. Az év végén tehát az irattár nem bizottságok (azaz ügykörök, tárgyak), hanem előadók szerinti csoportokban kapta meg az iratokat a kiadóhivaltól. Így az iratoknak tárgyak szerinti szétválasztása nehezebb lett, mert egy előadó rendszerint több tárgykörbe tartozó ügyeket intézett. Ezért az irattár munkájának könnyítése végett elrendelték, hogy csupán az 1779-ig terjedő iratanyaggal foglalkozzék, azt rendezze és lássa el segédkönyvekkel. Az újabb iratokat pedig továbbra is a kiadóhivatal kezelte, ugyanabban a rendszerben, amelyben az ügyintézés folyamán. Vagyis külön-külön csoportokban tartotta az egy-egy előadó által intézett ügyek iratait, s ezeken a csoportokon belül együtt hagyta az egy-egy ügyiratba tartozó iratokat. Ezek az *előadók szerinti* állagok („Acta secundum referentes”) tehát már az ügyirategység következetes megtartásán épülnek fel.

Ez az ideiglenes megoldás azonban csak néhány éven át, 1780-tól 1783-ig tartott. Az ügyosztályok 1783 novemberében történt megszervezésekor az iratok kezelésében, tárolásában is az ügyosztályokhoz alkalmazkodtak. Minden ügyosztály iratai külön állagba kerültek, az ügyirategység megtartásával. Az ügyirategység megtartására és az ügyiratoknak tárgyak, ügykörök szerint kialakított állagokban való elhelyezésére — mint láttuk — már 1783 előtt is megtették a kezdeményező lépéseket. Tehát az ügyiratoknak ügyosztályonként az ügyirategység épségben hagyásával történő elhelyezése nem merőben új, hanem szerves fejlődés eredményének tekinthető. Új, az eddigi gyakorlatnál eltérő volt azonban az, hogy az irattár ettől kezdve már az ügyintézés folyamán belekapcsolódott az iratok kezelésébe, már az ügyintézésrel egy időben megkezdte az iratoknak az irattári rendbe való besorolását, jelzettel való ellátását, segédkönyvbe való bevezetését. Ezzel megszűnt az a kettősség, amely az iratok kezelésében 1724-től 1779-ig fennállott. Az iratok tárolásának az ügyosztályokhoz való alkalmazása és az irattári munkának az ügyintézésrel egyidejű, azzal lépést tartó végzése — akár csak maga az ügyosztályi rendszer — a helytartótanács fennállásának egész ideje alatt megmaradt.

A HELYTARTÓTANÁCSI LEVÉLTÁR TÖRTÉNETE

A helytartótanács irattárában már a helytartótanács fennállásának ideje alatt sok olyan iratot őriztek, amely nem magának a helytartótanácsnak és segédhivatalainak működése során jött létre. Itt őrizték a helytartótanács közvetlen felügyelete alatt álló szervek (országos biztosság, közalapítványi ügyigazgatóság stb.) iratait, az egyes meghatározott ügyek elintézésére kiküldött helytartótanácsi bizottságok, ill. biztosok iratait, az 1767-től 1779-ig

fennállott horvát tanács (consilium Croaticum) irattárát, a II. József által kinevezett kerületi biztosok (főispánok) levéltárait stb. Mind magának a helytartótanácsnak az iratait, mind pedig ezeket a helytartótanácsi irattár őrizetére bízott egyéb iratokat (a továbbiakban a kétféle iratanyagot együttesen helytartótanácsi levéltárnak nevezzük) a helytartótanács megszűnése után is tovább gondozták. Az 1848-i minisztérium megalakulása után a helytartótanács valamennyi tisztviselőjét alkalmazták a minisztériumokban, kivéve öt irattári és egy iktatóhivatali tisztviselőt. Ez a hat személy kezelte azután a helytartótanácsi levéltárat sőt, átvette a magyar és az erdélyi udvari kancellária iratanyagát is. A szabadságharc leverése után Havas József felügyelete alá rendelték a magyarországi volt központi igazgatás segédhivatalait, köztük a helytartótanács irattári hivatalát is. Ez kezelte az abszolutizmus éveiben az 1848/49-i minisztériumok iratait is. A helytartótanács 1861-ben történt visszaállításakor közös irattári hivatalt állítottak fel, amely a régi helytartótanácsi levéltáron kívül az 1848/49-i minisztériumok és az 1849—1861 között Magyarországon működött központi kormányhatóságok iratait is kezelte. Ezen a közös irattári hivatalon belül, amely a visszaállított helytartótanács irodaigazgatóságának volt alárendelve, általában hat személy kezelte a régi helytartótanács levéltárát. A kiegyezés után a helytartótanácsi levéltár a belügyminisztérium fennhatósága alá került. 1875-ben, az Országos Levéltár felállításakor azután a helytartótanácsi levéltár is az Országos Levéltár része lett.

A helytartótanácsi levéltár nem maradt ránk teljesen hiánytalanul. A levéltár egyes önálló egységei, egyes állagainak bizonyos iratai az idők folyamán — más szerveknek történt átadás, selejtezés, egyéb események következtében — leváltak, máshová kerültek, illetve megsemmisültek. A levéltárnak ez a hiányossá válása megkezdődött már a helytartótanács fennállásának idején s folytatódott a helytartótanács megszűnése, sőt a helytartótanácsi levéltárnak az Országos Levéltárba való beolvasztása után is. Oka főként az volt, hogy a helytartótanácsi levéltár állandóan helyhiánnyal küzdött, úgyszólván a helytartótanács első éveitől kezdve, s még az Országos Levéltár felállítása után is jó ideig. Ezen a szorongató helyhiánnyon segíteni akarva, leginkább a nem szorosán helytartótanácsi eredetű iratoktól igyekezett megszabadulni a helytartótanácsi levéltár, s ennek következtében a nem helytartótanácsi eredetű anyagnál fordul elő leginkább az, hogy egész egységek, állagok kiválnak a levéltárból.

Teljes egészében hiányzik az ún. Archivum Croaticum, amely a horvát bánok 1765—67. évi iratait és az 1767-től 1779-ig fennállott horvát tanács iratait foglalta magában, s amely még 1842-ben is a helytartótanácsi levéltárban volt elhelyezve. Az „Acta Buccarana”-nak nevezett, 18 csomó terjedelmű, Buccari városra és kikötőre vonatkozó, 18. századi iratokból álló állag a helytartótanácsi levéltárból a kamarai levéltárba került. Az 1785-től 1794-ig működött tíz kerületi biztos (főispán) iratai 1842-ben még a helytartótanácsi levéltárban voltak, további sorsuk azonban ismeretlen. Hasonlóképpen nincs adatunk 1842 után annak a 14 fasciculus terjedelmű iratanyagának a sorsáról, amelyet özv. Eszterházy Antalné, sz. Lunati Visconti hercegnő 1782-ben a helytartótanácsnak adott át azzal, hogy a lelkéspénztárát illeti, mint az ő általános örökösét. A bizottságok iratai közül ma már nincsenek meg a hely-

tartótanácsi levéltárban a gr. Jankovich Antal (1785—86-ban helytartótanácsi első alelnök) vezetésével kiküldött bánsági bizottság 28 fasciculust kitevő iratai; a Bécs város és egyes magyar megyék ellátásának ügyében 1802—1803-ban Boros és Lovász királyi biztosok vezetésével működött kenyérinségügyi bizottság iratai; a komáromi őrség ügyében Ürményi helytartótanácsi tanácsos vezetésével kiküldött bizottság iratai, valamint a komáromi vár restaurálása ügyében 1809-ben és 1813-ban működött bizottság iratai. (Ezeket valószínűleg kiselejteztek; sőt bizonyára még több, ma már cím szerint sem ismert bizottsági, ill. biztosi iratanyagot is kiselejteztek.)

Az országos biztosság kerületi biztosainak iratait nagyrészt kiselejteztek, csupán a budai és a kassai kerületi biztos iratai maradtak fenn, de azok sem hiánytalanul. A protomedicusok iratainak is csak egy része: az 1825-től 1839-ig működött Lenhossék Mihály és az 1841-től 1848-ig működött Stáhlly Ignác iratai kerültek el a selejtezés.

Eltávolították a levéltárból azokat a tárgyakat is, amelyekre a helytartótanács működésének megszűnése óta többé nem volt szükség. 1869-ben átadták a földművelési-, ipar- és kereskedelmi minisztériumnak a helytartótanács irattárosa által 1848-ig az ür- és súlymértékek hitelesítésére használt eszközöket. Ugyanebben az évben átadták a Magyar Nemzeti Múzeumnak a helytartótanácsi levéltárban őrzött pecsétnyomokat, valamint a gonosztevők szállítására használt két kényszerköntözt. Átadtak azonban a Múzeumnak két ízben (1869-ben és 1872-ben) levéltári megőrzésre érdemes anyagot is: a III. Károly és Mária Terézia korában a céhektől bekért eredeti céhleveleket, amelyeket addig az ügyiratok mellől kiemelve külön sorozatban őriztek, valamint szabadalomleveleket is.

A selejtezések és a más szervnek történő átadások természetesen kiterjedtek a helytartótanács és segédhivatalai működése során keletkezett iratanyagra is. Az 1770-es évektől kezdve megindult és az 1800-as évektől kezdve egyre gyakoribb, sokszor évenkénti selejtezések során javarészt olyan iratok kerültek ki a helytartótanácsi levéltárból, amelyek valóban nem voltak érdeemesek a megőrzésre. Ilyenek voltak a különböző segédkönyvek piszkozati példányai, azok az iktatóhivatali, kiadóhivatali jegyzékek, kimutatások a tárgyalás alatt álló ügyek iratairól, amelyeknek csak az ügyintézés folyamán volt jelentőségük. Ilyeneknek tekinthetjük azokat a jegyzékeket, amelyeket az irodaigazgatók, ill. az első titkárok vezettek az 1724—1766 közötti években a helytartótanácsához érkezett beadványokról, s amelyeket az 1724. és 1725. évek kivételével megsemmisítettek, mivel a beadványokat az ülésjegyzőkönyvek amúgyis megőrizték. Ugyancsak nem okoztak kárt azzal, hogy az ügyosztályi rendszer idején a sessionális ügyek elintézésére készült előadói íveket (phylerae votorum) kiselejteztek, minthogy ezek letisztázva megtalálhatók a tanácsülési jegyzőkönyvekben. Nem helyteleníthetjük azt sem, hogy a nagy mennyiségben meglevő nyomtatott körlevelekből, egyéb nyomtatványokból, valamint a tiltott könyvekből csak meghatározott számú példányt tartottak meg, a többit pedig kiselejteztek. A helytartótanácsi könyvtár fölöslegesnek ítélt könyveiből az értékesebbeket a Széchényi Könyvtárnak adták át, a többit kiselejteztek. Kiselejteztek a helytartótanácsnál felgyűlt újságokat is.

Kiselejtezték (vagy kiselejtezésre kiválasztottak, de szerencsére megtartottak) azonban helytartótanácsi ügyiratokat is, amelyek csak egyetlen példányban voltak meg s mással nem pótolhatók. Ilyen akcióra először 1779-ből van adatunk. Ekkor helynyerés végett a legtöbb tárgyi állagból kiemelték a kevésbé fontosnak tartott iratokat (összesen 1194 csomót; ezek a csomók azonban jóval kisebb terjedelműek, mint a mai iratcsomók) s ezeket új numerusokkal ellátva „in inferiori cubiculo” helyezték el. Az így féltett iratokat szerencsére nem semmisítették meg s később visszahelyezték a megfelelő tárgyi állagok végére, mint külön sorozatokat. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a helytartótanácsi irattár 1724-től 1783-ig terjedő része (az ún. „registratura antiqua”) iratait teljesen megkímélték a selejteztéstől. Tudomásunk van róla, hogy már 1786-tól kezdve végeztek selejtezést a levéltárnak ebben a részében. Sajnos, pontos feljegyzések nem maradtak arról, hogy mit selejtezték ki. A rendelkezésre álló adatok alapján valószínűnek látszik, hogy főként a törvényhatóságoknak különböző ügyekben rendszeresen beküldött időszaki jelentései s a féléves iskolai jelentések szenvedtek kárt a selejtezések következtében. 1820-ban olyan vélemény hangzott el, mely szerint a régi aktákat nem kellene selejtezésnek alávetni, mert ezek selejtezése igen nehéz, nagy judiciumot kíván. Latinovics irodaigazgatóban a kiselejtezésre kiválasztott régi akták megvizsgálása során alakult ki ez a vélemény, mert fontos, megőrzésre érdemes iratokat is talált köztük. A későbbi időkben, úgy látszik, nem hajtottak végre selejtezést a registratura antiqua-ban, legalábbis semmi adat nem mutatja, hogy ilyen selejtezés lett volna.

A helytartótanácsi ügyosztályok iratai (az ún. „registratura novissima”) sem a helytartótanács fennállása idején, sem azután hosszú ideig nem kerültek selejtezés alá. 1887-ben selejtezést hajtottak végre a biztossági osztály (departamentum commissariaticum) és a közigazgatási osztály (departamentum publico-politicum) anyagában. 1891-ben ugyanezeknek az osztályoknak az irataiból sokat kiválasztottak selejtezésre, de megtartották őket s ezek ma is megvannak. (A két ügyosztály anyagában történt selejtezésről, ill. selejtezésre való kiválasztásról bővebben majd a két ügyosztály ismertetésében emlékezünk meg.)

A selejtezések tehát nem érintették nagyon súlyosan az ügyosztályok iratait. Mégis eléggé sok irat vált ki az ügyosztályok anyagából. Lopás következtében hiányosult meg az úrbéri ügyosztály (departamentum urbariale) s kismértékben néhány más ügyosztály anyaga. 1842-ben fedezték fel, hogy az országos pénztár szolgájának leánya, aki a helytartótanács épületében lakott sorozatosan lopásokat követett el a levéltárban s az ellopott helytartótanácsi iratokat — amelyek nagy része az úrbéri osztályban őrzött urbárium volt, de akadtak köztük más ügyosztály iratai is — egy Bécsikapu téri szatócsnak eladta. A szatócsnál több mint 8 mázsa helytartótanácsi iratot találtak s ezt visszavették, az ellopott iratok egy része azonban már nem volt meg, felhasználták csomagolásra.

Tizenhat ügyosztály iratanyagából a Horvát-Szlavóniára vonatkozó iratok hiányoznak. A szabadságharc leverése után ui. Jellasics bán kívánságára ezeket az iratokat egy megbízottja kiválasztotta és átvette a helytartótanácsi levéltárból. (A helytartótanácsi levéltárat 1849. december 25-én Geringer rendelete nyomán Havas József értesítette arról, hogy a kiválasztáshoz

Jellasich megbízottjának segítséget kell adnia s a kiválasztott iratokat át kell adnia neki. O. L. Abszolutizmuskori lvt. Geringer-iratok, 6203/1849.) A kiválasztott és elvitt iratokról három példányban jegyzék készült, ennek egy-egy példánya ma az érintett ügyosztályok (a vármegyei, városi, közigazgatási, biztossági, adói, kereskedelmi, árvai, úrbéri, postai, görög nem egyesült vallási, elemi iskolai, tanulmányi alapítványi javak, világi alapítványi, egyházi világi-papi és szerzetesi, egyházi alapítványi és egyházi javak gazdálkodási ügyosztálya) iratai mellett van elhelyezve.

A helytartótanács kebelbeli hivatalainak (irodaigazgatóság, kiadóhivatal, irattár, számvevőség) iratait a selejtezések, ill. átadások sokkal nagyobb mértékben érintették, mint magának a helytartótanácsnak az iratanyagát. A kiadóhivatalnak úgyszólván alig maradt fenn anyaga, az irattaré is meghínyosult selejtezés következtében. A legnagyobb veszteséget a számvevőségnek a történetkutatás számára igen értékes iratanyaga szenvedte. Az Országos Levéltár megalakulása után a helyhiány leküzdése érdekében 1875-ben Pauler Gyula országos levéltárnok tett javaslatot a belügyminisztériumnak a helytartótanácsi számvevőség és az ennek örökébe lépett állami számvevőség iratanyagának az illetékes minisztériumok között való szétosztására. Ennek eredményeként azután a helytartótanácsi számvevőség anyagának csupán egy része maradt a helytartótanácsi levéltár őrizetében, a többit a belügyminisztérium és a vallás- és közoktatásügyi minisztérium vette át. (Ottani sorsuk még felderítetlen.) Az itt maradt részből is csupán egy töredék található ma a helytartótanácsi levéltárban, nagyobb rész sorsa ismeretlen, valószínűleg elpusztult. A helytartótanácsi levéltárban megmaradt kevés számvevőségi anyag azután 1890-ben kiegészült. Ekkor ui. a vallás- és közoktatásügyi minisztérium selejtezt végzett abban a számvevőségi anyagban, amelyet 1876-ban a minisztériumok közötti szétosztás alkalmával ő kapott meg (ez a számvevőség alapítványügyi osztályának anyaga volt) s a selejtezhetőnek talált anyag egy részét átadta az Országos Levéltárnak.

A HELYTARTÓTANÁCSI LEVÉLTÁR ISMERTETÉSÉNEK MÓDSZERE

A helytartótanácsi levéltár ismertetése a levéltár történetileg kialakult szerkezetéhez igazodik. A több mint 2000 méter raktári polcot (levéltáriszaknyelven: folyómétert) elfoglaló helytartótanácsi levéltár most két nagy részre tagolódik. Az első részt azok az iratok alkotják, amelyek magának a helytartótanácsnak a működése során jöttek létre, a második részben pedig a kisebb-nagyobb mértékben helytartótanácsi felügyelet, irányítás alatt volt hivatalok (pl. a helytartótanácsi számvevőség, a központi könyvbíráloszék, az országos biztosság, a vízi- és építészeti igazgatóság, az egyetem tanácsa, a közalapítványi ügyigazgatóság), valamint az egyes meghatározott ügyek intézésére kiküldött helytartótanácsi bizottságok (nem az állandó bizottságok, hanem ad hoc bizottságok) és biztosok iratait találjuk. A helytartótanáccsal semmilyen alárendeltségi viszonyban nem álló szervezeteknek — pl. a horvát tanácsnak, a II. József által kinevezett kerületi biztosoknak — ma már nincsen iratanyaguk a helytartótanács levéltárában. Levéltári szaknyelven szólva az első rész a helytartótanács fondját foglalja magában, a második rész pedig több fondból tevődik

össze. Fondnak nevezzük ugyanis azoknak az iratoknak az összességét, amelyek egy-egy hatóság, hivatal, bizottság, személy működése során keletkeztek és rendeltetészerűen nála őriztetnek; vagyis az illető szervhez, személyhez érkező beadványokat s kiadványainak, válaszainak fogalmazványait, belső ügyviteli iratait s az ügyvitelnek, valamint az iratok kezelésének megkönnyítésére készült segédleteit. Egy-egy fondon belül az iratok az egykorú irattári kezelés (rendezés, jelzetekkel és segédkönyvekkel való ellátás) következtében rendszerint állagokra tagolódnak. A kisebb szervek, vagy egyes személyek (pl. királyi biztosok) fondjai azonban sokszor csupán egyetlen állagot alkotnak.

Magának a helytartótanácsnak az irattárában — vagyis a levéltár első részében — az egykorú gyakorlat különbséget tett a „registratura antiqua” és a „registratura nova” között. A „registratura nova” az ügyosztályok iratanyaga volt, a „registratura antiqua”-ba pedig beletartozott minden olyan iratanyag, amelyet az ügyosztályi rendszer bevezetése, 1783 ősze előtt szokásos irattári rendszerek szerint kezeltek: vagyis az alaki állagok, a tárgyi állagok és az előadók szerinti állag. (A „registratura antiqua” tehát nagyrészt 1783 ősze előtti iratokból állt, csupán egyes állagok iratai — pl. a Benigna mandata iratai — terjedtek túl ezen az időponton.) Bizonyos állagokat — pl. *Protocolla sessionalia*, *Archivum secretum* — sem a „registratura antiqua”-ba, sem a „registratura nova”-ba nem soroltak be. Ennek a hagyományos tagolásnak a felhasználásával a helytartótanács saját iratanyagának ismertetésében elsők az ún. központi könyvekről — *Protocolla sessionalia*, *Protocolum exhibitorium*, *Protocolum generale*, *Manuale stb.* — szólunk. Ezeket azért nevezzük központi könyveknek, mert nem kapcsolódnak kizárólagosan egyik vagy másik alaki, tárgyi, előadók szerinti, vagy ügyosztályi állag irataihoz, hanem általában több állag irataival állnak kapcsolatban, több állag kutatásához nyújtanak segítséget. Ezután sorjában az alaki, tárgyi és az előadók szerinti állagoknak, majd az egyes ügyosztályok iratainak s végül a különféle egyéb állagoknak az ismertetése következik.

A helytartótanács felügyelete alá tartozott hivatalok, a helytartótanácsi bizottságok és biztosok, tanácsosok iratait a könnyebb áttekintés kedvéért tárgykörök szerint kialakított csoportokba soroltuk be; ilyen módon először a számvevői hivatalok, majd sorjában a közellátási, a könyvvizsgálati, biztosági, közlekedés- és építésügyi, egészségügyi, tanügyi, egyházügyi, alapítványügyi, földmérési és egyéb hivatalok, bizottságok, biztosok iratait ismertetjük.

A levéltár ismertetése során külön-külön tárgyalunk minden állagot. Minden egyes állagnak először is a nevét, korát, mennyiségét és tagolódását közöljük áttekinthető tipográfiai elrendezésben, majd pedig folyamatos, összefüggő szövegben leírjuk az állag iratainak tárgyát, irattári rendszerét, a kutatás módját, utalunk az állagnak más állagokkal való összefüggésére és közöljük az esetleges egyéb tudnivalókat. Az állagokat azon a néven nevezzük, amelyet a helytartótanács irattárában kaptak. Az eredeti név után közöljük a név magyar fordítását is, ill., ha az eredeti név nem kifejező, a fordítás helyett a helyes meghatározást adjuk. Az állagok korának meghatározásában az állagba tartozó iratok többségének időhatárait vettük alapul. Amennyiben az állag néhány irata (könyve) az állag zömének időhatárain túl terjed, zárójelben közöljük azt az évet is, ameddig ez a néhány irat (könyv) terjed. Az állag mennyiségét a tárolási egységek (csomók, kötetek, füzetek) számának

közlésével adjuk meg. Az állagok tagolódásának leírásában az állagok egyes alkotórészeit a következő kategóriák szerint soroljuk fel:

Tanácsülési jegyzőkönyvek, ill. bizottsági jegyzőkönyvek — Iktatókönyvek — Iratok — Irattári segédkönyvek (az állagban való tájékozódás céljára készült könyvek, vagyis lajstromok, mutatók, számsorok) — Ügyviteli segédkönyvek (az ügyintézés munkájának megkönnyítésére készült könyvek, pl. szabályrendelet-gyűjtemények) — Irattári kezelőkönyvek (szereplő- és kölcsönkönyvek, átadási, átvételi jegyzékek). A legtöbb állagban természetesen nem fordulnak elő az összes kategóriák, az előfordulók azonban mindig az előbbi sorrendben következnek egymás után. A kategóriákon belül az állag alkotórészeit eredeti nevükön nevezzük, tehát pl. az iratoknál „Acta”, „Normalia”, „Acclusa” néven, az irattári segédkönyveknél „Elenchus”, „Regestrum”, „Index normalium” stb. néven. Az eredeti név mellett sokszor magyar nyelvű meghatározást is adunk (pl. lajstrom, mutató, szabályrendelet-gyűjtemény), mert az egykorú terminológia nem mindig következetes, ill. érthető.

Az állag irataiban érintett tárgyak kifejtése általában a helytartótanács működése egy-egy ágának ismertetésén alapul, vagyis az iratok tárgyát az iratokat létrehozó szerv munkájának leírásán keresztül, genetikus módon világítjuk meg. Legfőként az ügyosztályok iratainak ismertetése követi ezt a módszert, hiszen ezeknek a hosszú időszakot átfogó ügyosztályi állagoknak a tárgyában bekövetkezett változások nem is volnának érthetők a helytartótanács ügyköre bővülésének, feladatai változásának ismerete nélkül. A tárgykifejtés során, vagy azt követően utalunk arra, hogy az érintett tárgyakra vonatkozó iratok ugyanabban az időszakban, vagy korábban és későbbben a helytartótanácsi levéltár mely egyéb állagaiban található még. A tárgyak ismertetésén kívül közöljük az állagban való kutatás lehetőségeit, módjait is. Ennek érdekében szükséges kitérni az állag irattári rendszerére, irattári segédkönyveire is. Az ismétlések elkerülése végett az azonos vonásokat mutató állagok előtt közös bevezetésben foglaljuk össze azokat a tudnivalókat, amelyek egy-egy ilyen állagcsoportra vonatkoznak. Azonos vonások természetesen főként az irattári rendszer tekintetében és az irattári segédkönyvek vezetésében adódnak.

ELSŐ RÉSZ

A MAGYAR KIRÁLYI HELYTARTÓTANÁCS
(CONSILIUM REGIUM LOCUMTENENTIALE HUNGARICUM)
IRATAI

I.

KÖZPONTI KÖNYVEK

1. PROTOCOLLA SESSIONALIA

(Tanácsülési jegyzőkönyvek)

1724—1783

172 kötet, 1 csomó

„Protocolla sessionalia”, eredeti letisztított jegyzőkönyvek	1724—1783	67 kötet
„Extractus protocollorum sessionalium”, jegyzőkönyv-másolatok	1760—1765 1773—1783	48 kötet
„Protocollum domesticum”, jegyzőkönyvfogalmazványok	1754—1758	1 csomó
„Index”, mutató	1724—1783	57 kötet

A helytartótanácsnak minden egyes tanácsüléséről jegyzőkönyvet vezetett a tanácsjegyző (protocollista consilii). A következő adatokat tüntette fel a jegyzőkönyvben: az ülés napját, az elnök és a jelenlevő tanácsosok neveit, a tárgyalt iratok tartalmát (a királyi rendeleteknek gyakran teljes szövegét is), keltét, a beküldő hatóság nevéét, a szóbeli előterjesztések tartalmát, a lefolyt megbeszélést és a határozatot. 1769. március 13-tól kezdve belevette az egyes ügyek előadójának nevét és az irat helytartótanácsi iktatószámát is. (1769. április 13-tól kezdve külön rovatba vetette ki ez utóbbi adatokat.) Ha valamiben kétsége volt, a jegyzőkönyv fogalmazványát a következő ülés előtt átadta az irodaigazgatónak vagy a fogalmazó titkárnak, 1769-től az előadónak kijavítás végett. Az ülés elején azután felolvasta a jegyzőkönyvfogalmazványt; aki hibát talált benne, az felszólalt és a jegyzőkönyv kiigazítását kérte. Az elfogadott jegyzőkönyvet a tanácsjegyző azután letisztázta, az elnök pedig az aláírásával hitelesítette. (Az első évek jegyzőkönyveinek kivételével rendszeresen megvan a jegyzőkönyveken az elnöki aláírás.) Végül a tanácsjegyző mutatót készített a jegyzőkönyvekhez. A tanácsülési jegyzőkönyvek 1724-től egészen 1783 végéig így készültek; ettől kezdve azután az ügyintézésben bekövetkezett változásnak megfelelően a jegyzőkönyvek ügyosztályonként készültek s maguk az egyes ügyosztályok vezették azokat. Ezért ebben az állagban csupán az 1724—1783. évi tanácsülési jegyzőkönyvek vannak elhelyezve, a további évek jegyzőkönyvei pedig a megfelelő ügyosztály iratai mellett fekszenek.

A jegyzőkönyv-tisztázatok 1724—1777-ig évenként egy-egy, 1778—1783-ig két-két kötetbe vannak kötve, de lapszámozásuk ezekben az években is folytatólagos. A betűrendes név- és tárgymutató segítségével használhatók, amely a jegyzőkönyv-kötetek lapszámozására utal. A mutató évenként egy-egy külön kötetbe van kötve. Az 1782. évhez a mutató két, egymástól eltérő

példányban maradt fenn; az 1783. évi mutató pedig — egykorú bejegyzés szerint — csak az év áprilisáig terjed. Az 1732, 1738 és 1753—1756. évi mutatók hiányoznak. Az 1760—1765. és 1773—1783. évi jegyzőkönyvek egykorú, részben rövidített szövegű másolatban is megvannak. E másolatok évenként folytatólagos lapszámozással ugyan, de több (2—4) kötetbe vannak kötve. A jegyzőkönyvek fogalmazványjaiból csak szórványosan maradt meg néhány az 1754—1758. évekből.

A jegyzőkönyv-tisztázatok, jegyzőkönyv-másolatok, jegyzőkönyv-fogalmazványok és mutatók kikérésekor nevük mellett évüket kell feltüntetni. A kutatás szempontjából a jegyzőkönyveknek inkább csak akkor van jelentőségük, ha a keresett iratok valami okból nem találhatók.

2. PROTOCOLLUM EXHIBITORUM

(Iktatókönyv)

1769—1848

1168 kötet, 5 füzet

„Protocollum exhibitorum” . . .	1769—1783	17 kötet
„Index materiaram”, „Profocollum et index exhibitorum”	1783—1784	5 füzet, 5 kötet
„Protocollum exhibitorum”.	1785—1848	1146 kötet

A helytartótanácsnál a szám szerinti iktatást az 1769. január 18-i királyi rendeletek vezették be s ez év március 1-én kezdte meg az iktató (protocollista domesticus) az e rendeleteknek megfelelő iktatást. Ettől kezdve minden beadvány külön számot kapott s külön számot kaptak a tanácsosok előterjesztései is, ha azokat nem egy már iktatott irattal kapcsolatban tették. A már iktatott irattal kapcsolatos előterjesztések, továbbá a fogalmazatok és a tisztázatok az ügyet elindító beadvány számát viselték. Ha ugyanabban az ügyben újabb beadvány érkezett, az mindig új iktatószámot kapott; s az újabb beadvánnyal kapcsolatos előterjesztés, fogalmazat és tisztázat is ezt az új iktatószámot viselte. (Ha valamelyik királyi leiratban több kérdéstről volt szó, akkor ugyanannyi példányban lemásolták és mindegyiket külön iktatták. Az átiratoknál ügyeltek arra, hogy csak egy kérdéstről legyen bennük szó s az alsóbbfokú hatóságoknak is meghagyták már korábban, hogy minden ügyről külön-külön iratban tegyenek jelentést.)

Az 1769-től 1783-ig terjedő időszak iktatókönyveire vonatkozó tudnivalók a következők. Az iktatókönyv rovataiba az iktató beírta az iktatószámot, az irat beérkezésének napját (vagyis azt a napot, amelyben a tanács elnöke kézhez vette az iratot), az előadó nevét, az ügy rövid megjelölését (azt, hogy honnan és milyen kérdésben érkezett), az esetleges bizottság elé utalást (relegatum ad commissionem N), a tanácsbeli ideiglenes, illetve érdemleges tárgyalás napját (relatum interimaliter, relatum meritorie), a hatóság vagy fél nevét, amelyhez a kiadványt elküldték és az elküldés napját (expeditum vel brevi manu communicatum ad N), vagy annak feljegyzését, hogy az ügyet félretették (remissum = seponitur), függőben hagyták (suspenditur), illetve a további intézkedést nem igénylő, csak tudomásul szolgáló jelenté-

seket és kimutatásokat csomókba rakták (ad cumulum relegatur, pro notitia), a kiadvány tartalmi kivonatát, a sürgetések keltét, az ügyben kapott válasz kézhezvételének idejét és az új számot, amely alatt azt beiktatták. 1775-től kezdve az ügy rövid megjelölése után az előirat számát is megadják az iktatókönyvek. Az iktatókönyvekhez betűrendes személynév-, helynév- és tárgymutató van, az 1769—1770. években külön kötetben, egyébként hozzájuk kötve. 1771-től kezdve az iktatókönyvekben külön „Cumulare” jegyzék is van. Az egy-egy ügyben több hatóságtól (megyék, városok, püspökségek stb.) sorjában beérkező jelentések közül ugyanis 1771-től kezdve csak az elsőt iktatták be az iktatókönyvbe, a továbbiakat pedig évenként egy külön „Cumulare” jegyzékbe vezették be az első jelentés iktatószámával megegyező gyűjtőszám (cumularis szám) alá, beérkezésük sorrendjében. Ebben a „Cumulare” jegyzékben a beküldő hatóság nevét, a jelentés keltét és tárgyát tüntették fel. Az iktatókönyvben iktatott első iratnál a tárgyrovatban feljegyezték a „Cumulare” jegyzék lapszámát. (Pl. ilyen szöveggel: vide reliquorum informationes in distincto protocollo sub pagina X.) A „Cumulare” jegyzékek külön lapszámozással vannak ellátva és évenként külön mutatójuk van, rendszerint eléjük kötve, amely a kezdőbetűkön túl szorosabb betűrendbe nem szedett tárgyi címszavak alatt veszi számba a jelentéseket és utal a jegyzékek megfelelő lapszámára. A „Cumulare” jegyzék és mutatója évenként hozzá van kötve az iktatókönyvhöz.

Az iktatókönyvek vezetésében az ügyosztályi rendszer bevezetésekor természetesen változás történt. 1783. november 20-án a 11291 iktatószámmal zárták le az iktatókönyvet s a 11292 iktatószámmal november 24-én újrendszerű iktatást kezdtek. Ennek lényege az volt, hogy — bár az egymás után beérkező beadványokat továbbra is folyamatosan növekvő iktatószámokkal látták el — nem az iktatószámok növekvő rendjében haladó könyvbe vezették be az iratokat, hanem az illetékes ügyosztály iktatóíveire, tárgyak vezérszavának kezdőbetűje szerint az abc megfelelő betűjéhez írták be. Ily módon persze nem volt szükség külön mutatóra, hanem maga az iktatókönyv tagolódott ügyosztályokra és ezeken belül betűk szerint. Az újrendszerű iktatókönyvek rovatai 1783-ban a következő adatokat tartalmazzák; a helytartó-tanácsi iktatószámot, a beküldő megnevezését és a tárgyat, az irat keltét, saját számát (vagyis azt az iktatószámot, amelyet a beküldő hatóságnál viselt), azt, hogy tanácsülés éjé tartozó (sessionalis) vagy csak folyó (currens) az ügy, az ügyosztály és az előadó nevét s végül a tanácsülés napját és sorszámát. 1784-ben a tanácsülés napját már nem adják meg, viszont közlik az elő- és utóirat iktatószámát és a beadvánnyal kapcsolatos kiadványok címetteit. Ez az iktatási módszer a korábbinál jóval több munkát adott s mégis nehezebben használhatók voltak az iktatókönyvek, mint a régié. Így azután 1785. január elsejével ismét visszatértek a régebbi, vagyis az iktatószámok rendjében történő iktatáshoz, s ez azután megmaradt a helytartó-tanács fennállásának egész ideje alatt.

1785-től az iktatókönyvekben a következő adatok számára van rovat: iktatószám, az előadó és az ügyosztály neve, az irat tárgya (ebben a beküldő megnevezése is szerepel), az előirat iktatószáma, a tanácsülés napja és sorszáma, az utóirat iktatószáma, az ügy sessionalis vagy currens jellege, az ügyben kelt kiadványok száma és címette. 1787 közepe óta a kiadványokra

vonatkozó rovatot már nem töltötték ki. A beadvány sessionális v. currens jellegét 1787 végétől már nem rendszeresen jelölték meg, 1788 közepétől pedig egyáltalán nem jelölték; a két rovatot azonban csak 1843-ban hagyták el az iktatókönyvből. Az iktatókönyveket — a helytartótanács hivatalos nyelvének megfelelően — 1785. január 1-től 1790. április 30-ig német nyelven, attól kezdve 1844 végéig latin nyelven, s 1845. január 1-től magyar nyelven vezették. Az iktatókönyvekhez — külön kötetekben — betűrendes személynév-, hely-név- és tárgymutató van. Az egy-egy meghatározott tárgykörben több hatóságtól sorjában beérkező jelentéseket, kimutatásokat, jegyzőkönyveket stb. — az 1769—1783 közötti gyakorlattól eltérően — most már egyenként iktat-ták, de e tárgykörök (cumulusok) címszavait feltüntették a mutatókönyvek-ben. 1785-től 1824-ig ezenfelül külön cumulus-lajstromot készítettek, amely-ben feltüntették az egyes cumulusok tárgyát és azután soravették az illető tárgyban érkezett beadványokat, feltüntetve iktatószámukat és a beküldő hatóság nevét. A cumulus-lajstromokhoz 1791-től betűrendes mutató van az egyes cumulus-lajstrom kötetek élén. (Azokban az években, melyekben külön cumulus-lajstrom készült, az iktatókönyvek mutatói is ennek lapszá-maira utalnak a cumulusok címszavainál.)

Az iratok irattári elhelyezésére vonatkozóan az iktatókönyvek semmi közvetlen felvilágosítást sem adnak. Közvetve azonban segítséget nyújtanak az irattári elhelyezés megállapításához az 1783—1848 években azzal, hogy közlik az ügyosztály nevét. Ennek ismeretében ugyanis az illető ügyosztály számsorából megállapíthatjuk az irat jelzetét. Főként olyan esetekben használjuk az iktatókönyveket, mikor azt kell megállapítani, hogy valamely ügy egyáltalán a helytartótanács elé került-e.

3. SERIES NUMERORUM OMNIUM DEPARTAMENTORUM

(Az iratok ügyosztályi hovatartozását feltüntető számsor)

1783—1784

1 kötet

Arra az időszakra, amelyben az iktatókönyveket ügyosztályonként betűrendben vezették (tehát 1783. november 24-től 1784. december 31-ig), az iktatókönyvek használatának megkönnyítésére számsort készített az irattár. Ebben a számsorban minden egyes iktatószám mellé odaírták annak az ügy-osztálynak a nevét, amelybe az illető szám alatt iktatott irat tartozik. Így tehát megtudjuk belőle, hogy az egyes iktatmányokat az 1783. november 24-től 1784 végéig vezetett iktatókönyvek melyik kötetében találjuk meg. A számsor az 1783. évi 11 ~~292~~—13 ~~987~~ és az 1784. évi 1—29 392 iktatószámokra terjed ki. A számsor segítségével egyrészt a megfelelő iktatókönyvi bejegyzést kereshetjük meg, másrészt az illető ügyosztály lajstromából megállapíthatjuk a keresett irat jelzetét (kútfő- és tételszámát).

4. SERIES SEU REGESTRUM NUMERORUM EXHIBITORUM

(Az iratok sessionalis vagy currens jellegét és tanácsülési tárgyalásuk napját feltüntető számsor)

1784

1 kötet

Ebben a kötetben az iktatószámok mellé bejegyezték azt, hogy az illető szám alatt iktatott irat sessionalis (tanácsülési tárgyalást igénylő) vagy currens (az ügyosztály által tanácsülési tárgyalás nélkül elintézhető) jellegű-e és a sessionalis ügyeknél a tanácsülési tárgyalás napját is beírták. A számsor csonka, csak az 1784. évi 17 633—29 392 iktatmányokat tartalmazó kötete maradt fenn.

5. LIBER REGISTRATIONIS ET INSCRIPTIONIS BENIGNARUM RESOLUTIONUM

(Királyi rendeletek mutatója s részben másolatkönyve)

1724—1734

2 kötet

A helytartótanács irattárában 1724-től 1779-ig minden iratról feljegyzést készítettek az iratnak a tanácsülésen történt bemutatása után. 1724-től 1734-ig három különböző könyvben vezették ezeket a feljegyzéseket; az egyikbe a királyi leiratokról, a másikba az alsóbbfokú hatóságok és magán-személyek beadványairól, a harmadikba a helytartótanácsi fogalmazatokról készült feljegyzések kerültek. (Az első tehát a „Liber registrationis et inscriptionis benignarum resolutionum et mandatorum caesareo regionum...”, a második a „Liber registrationis diversarum litterarum...”, a harmadik az „Index conceptuum emanatorum” nevet viseli.) 1735-től kezdve azután a három különböző könyv vezetését megszüntették s egyetlen központi könyvbe, a „Protocollum generale”-ba jegyezték be a helytartótanács-hoz érkező valamennyi iratot s az ezekkel kapcsolatban kelt kiadványok fogalmazatait.

A „Liber registrationis et inscriptionis benignarum resolutionum et mandatorum caesareo-regionum...” első kötete 1724-től 1730-ig, második kötete 1731-től 1734-ig terjed. Mindkét kötet két részből áll, az egyik rész mutató, a másik rész másolatkönyv. A mutató betűk szerint tagolódik, a betűkön belül pedig évek szerint. Feljegyezték benne azokat a királyi rendeleteket is, amelyek még a helytartótanács működésének megkezdése előtt érkeztek a nádorhoz, mikor az már az új hivatal kinevezett elnöke volt. Belevették ezenkívül a m. kir. udv. kancelláriától és a többi udvari hatóságtól (pl. a magyar kamara) érkezett átiratokat is, különös súlyt helyezve az adóügyre vonatkozó iratokra. Továbbá feltüntették benne a helytartótanácsi bizottságoknak és az egyes tanácsosoknak azokat a jelentéseit is, amelyeket írásban terjesztettek a tanácsülés elé. (Elvértve a helytartótanácsnak egyes hatóságokhoz küldött átiratait is feljegyezték benne.) A bejegyzések megadják az irat tárgyát és keltét. A másolati részbe a fontosabb királyi rendeleteket teljes szövegükben bemásolták, nem hagyták el még a hosszadalmas címzést

és az aláírásokat sem. Minden másolat előtt rövid kivonat van a leiratból. A leirat fontosabb mellékleteit szintén szó szerint lemásolták. A mutató bejegyzései mellett minden olyan leiratnál, amelynek a másolata megvan a könyvben, közlik annak a lapnak a számát, amelyen a másolat található.

Ez a könyv irattári segédkönyvül szolgál a királyi leiratokat tartalmazó „Benigna mandata”, a magyar kamara átíratait tartalmazó „Insinuata camerae Hungaricae” és a helytartótanácsi bizottságok és előadók jelentéseit tartalmazó „Relationes et protocolla consiliariorum” állag 1724—1734. évi részéhez. Ezekben az állagokban ugyanis keltük rendjében vannak elhelyezve az iratok. A két utóbbi állag azonban olyan kis terjedelmű, hogy egyszerűbb magukat az iratokat átnézni, mint e könyv segítségével kutatni bennük. De a „Benigna mandata” kutatásához érdemes felhasználni ezt a könyvet, bár — különösen az első években — nem nevezhető kifogástalannak a mutató; a tárgyi címszavak között gyakoriak az olyanok, mint pl.: *resolutio*, a személynevek pedig gyakran nem a vezeték-, hanem a keresztnév alatt találhatók. A későbbi években azonban egyre ritkábbak az ilyen hibák. Az iratok kikéréséhez a leirat tárgyát és keltét kell kiírni a mutatóból. (A kutatónak azonban számolnia kell azzal, hogy esetleg nem kaphatja meg a „Benigna mandata”-ból mindazokat a királyi rendeleteket, amelyeket kiírt a könyvből, minthogy egyes rendeleteket áttettek a megfelelő tárgyi állagokba.)

6. LIBER REGISTRATIONIS

DIVERSARUM LITTERARUM AD EXCELSUM CONSILIUM EMANATARUM

(Az alsóbbfokú hatóságoktól és magánszemélyektől érkezett beadványok mutatója)

1724—1734

4 kötet

A helytartótanács irattárában 1724 és 1734 között minden olyan beadványról, amely az alsóbbfokú hatóságoktól (főként a megyéktől és városoktól) és a magánszemélyektől érkezett a helytartótanácsához, rövid bejegyzést készítettek a „Liber registrationis diversarum litterarum . . .” című könyvben. Ennek a könyvnek egy-egy kötete három-három, ill. két esztendő beadványairól készült bejegyzéseket tartalmaz. Minden kötet betűk szerint tagolódik. 1727-től kezdve az egyes betűknél külön-külön rész van a nevek kezdőbetűje szerint odatartozó megyék és városok számára és azután következik az általános rész a többi nevek és tárgyi címszavak számára. A Z betű után külön rész van az országos biztosság igazgatója és külön-külön rész az egyes kerületi biztosok számára: D (= *director*), azután P, B, C, D, E (+ 1733-ban és 1734-ben S) betűk (= a kerületek neveinek kezdőbetűi) alatt. Az egyes betűkön, ill. 1727-től a részekben belül évek szerint s az években belül nagyjából időrendben következnek egymás után a bejegyzések. A bejegyzések megadják a beadvány keltét, tárgyát és a beküldő nevét.

1735-ben megszüntették az alsóbbfokú hatóságok és a magánszemélyek beadványainak külön könyvben való feljegyzését, ettől kezdve ugyanis egy központi könyvbe, a „*Protocollum generale*”-ba jegyezték be valamennyi, a helytartótanácsához érkező iratot s az ezekkel kapcsolatban kelt kiadványok fogalmazatait.

A „Liber registrationis diversarum litterarum” irattári segédkönyvül szolgál a „Fasciculi mensium: Litterae” (helyesebben: „Litterae comitatum, civitatum et instantiae”) című állag 1724—1734. évi részéhez. Ebben az állagban a megyék, városok és magánszemélyek beadványai vannak elhelyezve, évek s éveken belül napi kelet szerint. Tehát ha ebben az állagban akar valaki kutatni az 1724—1734. években, akkor a „Liber registrationis diversarum litterarum”-ból keresheti ki az őt érdeklő beadványokat. A beadványok kikéréséhez a fogalmazat tárgyát és keltét kell kiírni a könyvből. Számolni kell azzal, hogy a kutató nem kapja meg a „Litterae . . .” állagból mindazokat a beadványokat, melyeket kiírt a könyvből. A könyvbe ugyanis az alsóbb hatóságoktól és magánosoktól érkezett összes beadványt bevezették, viszont a „Litterae . . .”-ben nem mindegyik van meg, mert egyeseket áttettek a megfelelő tárgyi állagokba.

7. INDEX CONCEPTUUM EMANATORUM

(A helytartótanácsi kiadványok fogalmazatainak mutatója)

1724—1734

5 kötet

A helytartótanács irattárában 1724 és 1734 között a helytartótanácsból kikerülő minden irat fogalmazatáról rövid bejegyzést készítettek az „Index conceptuum emanatorum” című könyvben. Ennek a könyvnek egy-egy kötete két-három esztendő fogalmazatait tartalmazza. (Csak az 1734. évi fogalmazatok vannak külön kötetben feljegyezve.) Minden kötet betűk szerint tagolódik. 1727-től kezdve az egyes betűknél külön-külön rész van a nevük kezdőbetűje szerint odatartozó megyék és városok számára és ezután következnek az általános rész a többi nevek és tárgyi címszavak számára. 1729-től kezdve a Z betű után külön részek vannak az országos biztosság számára. O betű alatt vannak feljegyezve a valamennyi kerületi biztoshoz és a biztosság igazgatójához szóló helytartótanácsi rendeletek, D betű alatt a biztosság igazgatójához, B, C, D, E, P és S betűk (a biztossági kerületek neveinek kezdőbetűi) alatt pedig az egyes kerületi biztosokhoz szóló helytartótanácsi rendeletek. Az egyes betűkön, ill. 1727-től a részekben belül évek szerint s az éveken belül nagyjából időrendben következnek egymás után a bejegyzések. A bejegyzések megadják a fogalmazat keltét, tárgyát és a címzett hatóság nevét.

1735-ben megszüntették a fogalmazatoknak külön könyvben való feljegyzését; ettől kezdve ugyanis egy központi könyvbe, a „Protocollum generale”-ba jegyezték be a helytartótanácsba érkező valamennyi iratot s a kiadványok fogalmazatait.

Az „Index conceptuum emanatorum” irattári segédkönyvül szolgál a „Fasciculi mensium: Conceptus expeditionum” című állag 1724—1734. évi részéhez. Ebben az állagban ugyanis a helytartótanácsi kiadványok fogalmazatai vannak elhelyezve, évek s az éveken belül napi kelet szerint. Tehát ha ebben az állagban akarunk kutatni az 1724—1734. években, akkor az „Index conceptuum emanatorum”-ból kereshetjük ki a minket érdeklő fogalmazatokat. Ezek kikéréséhez a fogalmazat tárgyát és keltét kell kiírni a

könyvből. Nem mindegyik keresett fogalmazatot találjuk majd meg a „Conceptus expeditionum”-ban, mert a fogalmazatok egy része a megfelelő tárgyi állagokba került; az „Index conceptuum”-ban pedig valamennyi fogalmazat fel van jegyezve.

8. PROTOCOLLUM GENERALE

(Általános mutató)

1735—1779

45 kötet

A helytartótanács irattára 1735-ben kezdte meg olyan központi könyv vezetését, amelybe a helytartótanácsához érkező minden beadványt és onnan elküldött kiadványt, meg az összes belső ügyviteli iratot bejegyezték. Addig külön könyvbe vezették be a helytartótanácsához érkezett királyi leiratokat (a „Liber registrationis et inscriptionis benignarum resolutionum”-ba), külön könyvbe az alsófokú hatóságok és magánosok leveleit („a Liber registrationis diversarum litterarum”-ba) és külön könyvbe a helytartótanácsi fogalmazványokat (az „Index conceptuum emanatorum”-ba). Ily módon az ugyanazon ügy intézésével kapcsolatban keletkezett, szervesen összetartozó, egy ügyiratot alkotó iratok nem együtt, egy helyen, hanem külön-külön szerepeltek. 1735-től kezdve azonban az ügyiratba tartozó valamennyi iratot együtt, egy helyen jegyezték fel ebben a központi könyvben. Ez a könyv — bár jegyzőkönyvnek nevezték — lényegében mutató, amelynek minden kötete egy-egy év teljes ügyforgalmát tünteti fel. Az egyes betűknél külön rész van az egyes megyék, azután a városok, majd egyéb hatóságok (a magyar kamara, a főhadparancsnokság, az országos biztosság, az egyes püspökségek stb.) számára s csak ezek után következik minden betűnél egy általános rész, amelybe a magánosok ügyei és a — meglehetősen kevés — tárgyi címszó van bevezetve. A megyék és városok természetesen latin elnevezésük szerint vannak besorolva. (Tehát pl. Fehér megye = comitatus Albensis az A betűnél keresendő.) A C betűnél van a magyar kamara (camera regia Hungarica), az országos biztosság igazgatója (officii provincialis commissariatus director) és az egyes kerületi biztosságok, a körrendeletek (circulares intimationes) és a néhány hatósághoz szóló rendeletek (intimationes ad nonnullos comitatus et civitates); a D betűnél az egyes püspökségek; az M betűnél a királyhoz küldött felterjesztések (dissasae ad suam maiestatem sacratissimam repraesentationes); az O betűnél a tanácsosok és bizottságok jelentései (relationes et opiniones dominorum consiliariorum. ordinarumque commissionum . . .); a P betűnél a lelkészpénztári bizottság (comissio pro directione cassae parochorum ordinata), az országos pénztár pénztárosa (cassa regni perceptor) számára fenntartott rész. Vannak ezenkívül egyes tárgyak számára is külön részek; így a D betűnél az élelmiszerhiány, pénzhiány, károk vagy egyéb ok miatt könnyítésért folyamodók kérései (ob defectum penuriam rerum naturalium aut parati aeris, vel per damna causata aut qualitercunque pro alleviamine supplicantium litterae); a Q betűnél a rendes és rendkívüli hadiadó (quantum contributionale vagy ordinarium és quantum subsidionale vagy extraordinarium);

az R betűnél a vallásügy (in religionis negotio interventa acta), a számadások (de rationibus perceptoralibus . . .), a hadiadóhátralékok (de restantiis contributionalibus) stb. számára. Részletesen csak annak az iratnak a tartalma van leírva, amely az ügyben első volt, azt elindította. Ennek keltével kezdődik a sor. A kelet a könnyebb áttekintés kedvéért a bal oldali margóra van kivéve s alája van írva az irat jellegét mutató betű (M = mandatum, királyi leirat, L = littera, beadvány, R = repraesentatio, a királyhoz intézett felterjesztés, I = intimatum, alsófokú hatósághoz intézett rendelet, O = opinio, relatio, a helytartótanácsi bizottságok és tanácsosok előterjesztései, jelentései). Ezután következik a hasáb bal oldalán az irat részletes tartalmi ismertetése, amely magában foglalja a beküldő, vagy címzett hatóság, illetve fél nevét is. Jobb oldalon ki van vetítve a tárgy rövid, néhány szavas megjelölése. Ez alatt (vagy a bal oldalon az elindító irat kivonata után) időrendben vannak feljegyezve az ügyben még beérkezett vagy a helytartótanácsi tárgyalás folyamán keletkezett, illetve kiadott iratok, a lehető legrövidebb formában: csupán a dátum, a címzett, illetve a beküldő hatóság, vagy fél neve és az irat jellegét mutató betű van feltüntetve. A betűjelzés ugyanolyan rendszerű, mint az elindító iratnál. E betűjelzések egyúttal jelzik azt az állagot, amelybe az irat alaki jellege szerint tartozik. (M = Benigna mandata, L = Fasciculi mensium: Litterae, I és R = Fasciculi mensium: Expeditiones, O = Relationes et protocolla consiliariorum.) Az iratok egy része valóban az így jelzett alaki állagokban fekszik, egy részüket azonban tárgyi állagokba helyezték. Ez utóbbiaknál nem mindig van utalás az irrattári elhelyezésre, s ha van is, legtöbbször fogyatékos, a pontos jelzetet nem adja meg. Így azután az általános mutató — bár teljes áttekintést ad a helytartótanács 1735—1779. évi ügyforgalmáról — nem tekinthető kifogástalan segédkönyvnek, s ezért csak olyan állagokhoz használjuk, amelyekhez más segédkönyv nincs. (Az ilyen állagoknál közöljük, hogy a „Protocollum generale”-t kell használni.)

9. MANUALE

(Kézikönyv)

1753—1783

33 kötet

1753-tól 1783-ig évente lajstromokat, ún. kézikönyveket készítettek a helytartótanácsban, amelyekbe minden az évi helytartótanácsi iratot bebezettek, kivéve 1765-től kezdve az úrbéri, 1773-tól kezdve pedig a tanügyi iratokat. (Az úrbéri iratokhoz és a tanügyi iratokhoz ugyanis külön-külön lajstrom készült. L. a „Dep. urbariale”, ill. a „Dep. litterario politicum” ismertetését.)

Az 1753. évi kézikönyv időrendben halad, benne minden egyes új ügy külön számot, ún. fasciculus-számot visel, ezenkívül az ügyek egy másik, laponként újra kezdődő sorszámmal is el vannak látva. A kézikönyv első rovatába a kérdéses ügy rövid tartalmi meghatározását vezették be. Az ügyben kelt iratokat alaki jellegük szerint külön-külön rovatokba írták be. Külön rovatba kerültek tehát a királyi leiratok (mandata, resolutiones), a jelentések és kérvények (informationes et instantiae), a bizottsági és tanácsosi előter-

jesztések (relationes commissionum et consiliariorum), az uralkodóhoz intézett felterjesztések (repraesentationes) és a helytartótanácsi rendeletek (intimata). Ha az ügyben valamilyen irat érkezett vagy kiment, a megfelelő rovatban feljegyezték a keltét, továbbá, hogy ki küldte, vagy kapta. Az alsó hatóságoktól érkezett válaszok (responsa) dátumát külön rovatban is feljegyezték. Végül külön rovatot hagytak a helytartótanácsi kiadványok (expeditiok) részére, ahová a fogalmazat hátlapjára írt hónapot és számot írták be.

1754-ben a kézikönyvet tanácsülések szerint vezették: feltüntették a tanácsülés napját, feljegyezték az egy tanácsülésen megtárgyalt ügyeket s ezeket ülésenként újra kezdődő sorszámokkal látták el. A rovatok számát kettőre csökkentették; az egyikbe a tárgyat írták be, a másikba az ügyirat egyes iratait vezették be keltük rendjében, feltüntetve alaki jellegüket (pl. intimatum), a beküldőt, illetve címzettet és napi keltüket.

1755-ben a kézikönyv beosztásában az ügyintézésben 1754-ben bevezetett bizottsági rendszernek megfelelően változás történt. Részekre osztották a kézikönyvet, mindegyik bizottság külön részt kapott; továbbá külön részekben jegyezték fel azokat az ügyeket is, amelyek állandóan és az egész ország területén foglalkoztatták a helytartótanácsot. Így az 1755. évi kézikönyv a következő részekre tagolódik: 1. katonai szállítások, fuvarok, 2. katonai ügyek általában, 3. a rendes és rendkívüli hadiadó, katonai kihágások következtében járó kártérítések elszámolása, 4. a számvevőbizottság ügyei, 5. a győri püspökség gondnokságát intéző bizottság ügyei, 6. a lelkésszépítési bizottság ügyei, 7. a kegyes alapítványi bizottság ügyei, 8. a vallásügyi bizottság ügyei, 9. a nemességvizsgáló bizottság ügyei, 10. a vámügyi bizottság ügyei, 11. az egészségügyi bizottság ügyei, 12. a gazdaságügyi bizottság ügyei, 13. a zsidók türelmi taxáját intéző bizottság ügyei, 14. könyvvizsgálat, 15. perek kivonatai, 16. új polgárok jegyzékei, 17. iparosok és keresztyén kereskedők, 18. török és görög kereskedők, 19. vegyes ügyek, 20. félretett ügyek. Az egyes részek címe nemcsak a részek elején van feltüntetve, hanem a rész első lapjához ragasztott kiálló pergamendarabkán is. A kézikönyveknek ez a részekre osztása 1769-ig tart, de a részek száma és sorrendje időnként változik. Az egyes részeken belül megtartották a korábbi rendszert, azaz a tanácsülések szerint haladtak, feltüntetve a tanácsülés napját s az egy tanácsülésen letárgyalt ügyeket ülésenként újra kezdődő sorszámokkal látták el. (Olykor több hasonló tárgyú ügyet ugyanazon sorszámmal láttak el, de ilyenkor az ügyeket az ABC betűivel különböztették meg egymástól.) Az ügyek tárgyát itt is az első rovatba írták be. Az ügyiratba tartozó iratokat azonban nem egyszerűen keltük rendjében vették számba, mint 1754-ben, hanem külön rovatba írták az ügyben érkezett iratokat (a beadványokat) és külön rovatba az ügyben kiküldött iratokat (a kiadványokat), feltüntetve az irat küldőjét, illetve címzettjét és a keltét. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért az ügyirathoz tartozó iratokat az iratváltás rendjében sorszámokkal látták el. Az ügy tárgyalását elindító irat kapta az 1-es számot, az ennek következtében a helytartótanács által kiadott rendelet a 2-est, az erre a rendeletre befutott jelentés (pl. megyei jelentés) a 3-ast. Ha a 2-es rendelet történetesen több megyéhez ment ki, az arra beérkezett jelentések keltezésük időrendjében a 3-as, 4-es, 5-ös stb. számot kapták. 1757-től kezdve mindegyik tárgyi csoport elején egyszerű időrendben jegyzékbe foglalták az új ügyeket kezdő iratokat,

a gyorsabb áttekintés érdekében. 1756-tól kezdve a tárgyrovatban feljegyezték az előiratokat és az azon évbeli kapcsolatos ügyiratokat is.

Az ügyintézés 1769-i reformja, amely a bizottsági rendszer helyett az előadók munkájára helyezte a súlyt, természetesen megváltoztatta a kézikönyvek beosztását is. Az 1769. évi kézikönyvben még megvan az 1755-ben bevezetett, bizottságok, illetve tárgyak szerinti csoportosítás, de az ügyiratok egy része már előadók szerint van bevezetve. 1770-től kezdve azután a kézikönyvek előadók szerint tagolódnak. Minden előadónál minden új ügynek, amelynek elintézésével az elnök megbízta, új számot adtak. Ezen a számon belül az iratokat ugyanúgy jegyezték be, mint az 1755—1769. évi kézikönyvekben, vagyis külön rovatban a beadványokat, külön rovatban a kiadványokat s az iratváltás rendjében sorszámokkal látták el őket. Az 1770—1782. években az előadók rendi állásuk szerinti csoportban (főnemesek és köznemesek) s ezeken belül szolgálati rangsoruk szerint következnek egymás után a kézikönyvekben; 1783-ban pedig a rendi állás és szolgálati rangsor figyelmen kívül hagyásával, de nem is betűrendben következnek egymás után. Az előadók neve az egyes részek első lapjához ragasztott kiálló pergamendarabkán ki van vetítve. 1771-től kezdve eleinte csak a kiadványoknál, majd a beadványoknál is fel van tüntetve az irat helytartótanácsi iktatószáma is. Az 1770—1779. évi kézikönyvekben minden ügyiratnál feljegyezték, hogy azt a „*Protocollum generale*”-ba mely címszó alatt és milyen napi kelettel vezették be.

Minden egyes kézikönyvhöz mutató készült, amelyet egybekötöttek a kézikönyvvel. A mutató 1753-ban csak a nevek és tárgyi címszavak első betűjére szorítókozó betűrendben van szerkesztve. 1754-től kezdve — hasonlóan a „*Protocollum generale*” mutatójához — itt is minden betűnél külön-külön rész van az egyes megyék, városok és az egyéb hatóságok számára s csak ezután következik a többi nevek és tárgyi címszavak együttes csoportja. A mutató mindig a kiadóhivatali irattárolás és a kézikönyv ezt tükröző rendszerének megfelelően közli az irat tárgya mellett azokat az adatokat, amelyek alapján az irat abban az évben kikereshető volt a kiadóhivatalban levő iratok közül, illetve amelyek alapján a rávonatkozó bejegyzés a kézikönyvben megtalálható. Így 1753-ban egyes iratoknál a kézikönyv lapszámát és a tételek laponkénti sorszámát, más iratoknál az egész esztendő végigfutó ún. fasciculus-számot, vagy pedig a kézikönyv lapszámát, a laponkénti sorszámot és a fasciculus-számot adja meg. 1754-ben a tanácsülés napi dátumát és a tanácsülésenként kezdődő sorszámot adja meg. Az 1755—1769. években a tanácsülés dátumán és a tanácsülésenként újra kezdődő sorszámon kívül a bizottság, illetve a tárgyi csoport nevét is megadja. Az 1770—1783. években az előadó nevét és az előadónként újra kezdődő sorszámot adja meg.

Az iratok ma már nem abban a rendszerben vannak felállítva, amelyet a kézikönyv mutat, minthogy az iratokat az irattár részben az alaki, részben a tárgyi állagokba osztotta be. Csak az 1780 és 1783 közötti iratok nagy része maradt olyan rendszerben, amelyben azokat a kiadóhivatal kezelte: az ún. „*Acta secundum referentes*” állagban. Az 1780—1783. évi kézikönyv tehát segédkönyvül használható az „*Acta secundum referentes*” az évi irataihoz. Ezenkívül a 1764—1779. évi iratokhoz is bizonyos mértékig használható a kézikönyv; az 1764—1779. évi kézikönyvekbe ugyanis — bár nem rendszeresen — utólag bejegyezték az iratok jelzetét is.

10. REGESTRUM

(Az ügyosztályok iratainak lajstroma)

1783/1784, 1785, 1785/1786

16 kötet

Az ügyosztályi rendszernek 1783-ban történt bevezetése kihatással volt az iratok kezelésére és lajstromozására is. Megszűnt az egységes kézikönyv (manuale) vezetése, helyette az irattár külön-külön lajstromot (registrum) készített minden egyes ügyosztály iratairól. Az új rendszerre 1783 november közepén tértek át s az 1783. év további részében tárgyalt iratokat az 1784. éviékkal együtt kezelték és lajstromozták. 1785-ben is eltértek a polgári évtől az iratok kezelésében és lajstromozásában, ugyanis az 1785. szeptember 7. után tárgyalt ügyeket már az 1786. évi iratokhoz sorolták. Az ügyosztályi lajstromokat az ügyosztályi rendszer első éveiben még nem kezelték külön, hanem több, rokontárgyú ügyosztály lajstromait egy-egy kötetbe fogták össze s az egy kötetben levő lajstromokhoz közös mutatót készítettek. Az egyes lajstromkötetekben a következő ügyosztályok iratai vannak bejegyezve:

1783/1784-ben:

(108. rsz.*)	Departamentum	Zingàrorum
	„	Judaeorum
	„	politiae
	„	oeconomicum civitatum
	„	sanitatis
(109. rsz.)	Departamentum	militare
	„	commissariaticum
	„	exactorale
	„	contributionale
	„	cassale
(110. rsz.)	Departamentum	Augustanae confessionis
	„	Helveticae confessionis
	„	Graeci ritus non unitorum
	„	revisionis librorum
(111. rsz.)	Departamentum	commerciale
	„	oeconomiae-publicae
	„	postale
(112. rsz.)	Departamentum	ecclesiasticum
	„	ecclesiasticum oeconomicum
	„	ecclesiasticum foundationale
	„	ecclesiasticum religionarium de
	„	apostatis
	„	ecclesiasticum religionarium de exte-
	„	rorum matrimonio
	„	ecclesiasticum extraseriale de diversis
	„	obiectis

* Itt és néhány más állagnál közöljük a köteteken található raktári sorszámot (rakszám, rövidítve: rsz.) is, mert enélkül a kötetek kikérése nehézségbe ütköznék.

(113. rsz.)	Departamentum	litterario-oeconomicum fundationale saeculare
	„	seminaristicum litterarium
(114. rsz.)	Departamentum	politicum comitatum
	„	politicum civitatum
	„	gremiale gratiale
	„	nobilitare
	„	publico-politicum
	„	pupillare
	„	cehale

1785-ben:

(124. rsz.)	Departamentum	sanitatis
	„	cehale
	„	publico-politicum
(125. rsz.)	Departamentum	seminaristicum oeconomicum
	„	seminaristicum litterarium
	„	scholarum nationalium
(126. rsz.)	Departamentum	commissariaticum
	„	cassale
(127. rsz.)	Departamentum	ecclesiasticum
	„	ecclesiasticum
	„	ecclesiasticum religionarium
	„	ecclesiasticum oeconomicum
(128. rsz.)	Departamentum	politicum comitatum
	„	gremiale gratiale
	„	nobilitare
	„	Zingarorum
(129. rsz.)	Departamentum	Augustanae confessionis
	„	Helveticae confessionis
	„	Graeci ritus non unitorum
	„	revisionis librorum
(130. rsz.)	Departamentum	postale
	„	politiae

1785/1786-ban:

(131. rsz.)	Departamentum	Augustanae confessionis
	„	Helveticae confessionis
	„	Graeci ritus non unitorum
(132. rsz.)	Departamentum	politiae
	„	postale

Ha egy évben valamely ügyosztály lajstroma itt nem található, az azt jelenti, hogy annak az ügyosztálynak a lajstromát már nem kötötték egy kötetbe más ügyosztályokéval, hanem külön kötetben van s az illető ügyosztály iratai mellett van elhelyezve. 1787-től kezdve azután mindegyik ügyosztály lajstroma évente külön kötetben van s az ügyosztály iratai mellett található.

A lajstromok vezetése az 1770 utáni kézikönyveknél kialakult gyakorlat szerint történt. Minden ügy, vagy a rokontermészetű ügyekből kialakult ügycsoport külön számot kapott. Ezt a számot 1786-tól kezdve kútfő-számnak nevezték. (A kútfő egykorú neve németül Quelle, latinul fons volt.) Abba a rovatba, amelybe a kútfő számát beírták, bejegyezték az illető ügy vagy ügycsoport tárgyát is. A kútfőn belül külön-külön rovatba írták be az ügyben kelt beadványokat és kiadványokat s ezeket az iratváltás rendjében sor-számokkal (tételszámokkal; németül Satz, latinul positio) látták el. Az elő- és utóiratokra is utaltak, vagy a kútfő rovatában, vagy a tételszámoknál; az utalás az év és a kútfő-, meg a tételszám megjelöléséből áll. (Ha az elő- vagy utóiratot esetleg más ügyosztály tárgyalta, akkor az ügyosztály neve is megtalálható az utalásban.) Azoknál az iratoknál, amelyeket az ügyosztály többi irata közül kiemelve, külön kezeltek, mint elvi rendeleteket, vörös tintával írt „Normale” jelzést találunk.

Minden egyes lajstromkötetnek betűrendes név- és tárgymutatója van, amely — mint mondtuk — a kötetben levő valamennyi ügyosztály iratait együttesen felöleli. (A betűrend a címszó első két betűjére terjed ki.) A mutató minden címszónál megadja az ügyosztály nevét és a kútfő- meg tételszámot. A körrendeletek (circulares) kötetenkint külön jegyzékbe vannak foglalva, időrendben.

A „Dep. cassale” és a „Dep. exactorale” 1784. évi lajstromához (a 109. rsz. kötetben), a „Dep. commerciale” 1784. évi lajstromához (a 111. rsz. kötetben), a „Dep. cassale” 1785. évi lajstromához (a 126. rsz. kötetben), a „Dep. postale” és a „Dep. politiae” 1785. és 1785/86. évi lajstromaihoz (a 130, ill. 132. rsz. kötetben) utólag készült számsor is van. Ebben az illető departamentum iratainak iktatószámai mellett fel van jegyezve az a kútfő- és tétel-szám, amelyet az iratok kaptak.

11. INDICES GENERALES, EXTRACTUS AC LIBRI COPIALES RESOLUTIONUM NORMALIUM

(Szabályrendeletek általános mutatói, kivonatai és másolati könyvei)

1724—1848

24 kötet

„Index generalis benignarum resolutionum regiarum . . .”, szabályrendeletül szolgáló királyi rendeletek mutatója	1724—1783	5 kötet
„Index generalis normalium”, szabályrendeletek mutatója	1784—1848	5 kötet
„Index generalis normalium”, szabályrendeletek mutatója	1784—1820 (1833)	4 kötet
„Specificatio normalium ad iurisdictiones emanatarum”, kimutatás a szabályrendeletül szolgáló királyi rendeletekről és az ezek alapján a törvényhatóságokhoz küldött helytartótanácsi körrendeletekről. .	1724—1773	1 kötet
„Extractus normalium resolutionum”, sza-		

bályrendeletek kivonatai	1724—1779 (1813)	4 kötet
„Ideales benignae resolutiones regiae ad nullius commissionis sphaeram pertinentes”, szabályrendeletül szolgáló királyi rendeletek kivonatai	1724—1779	1 kötet
„Liber normalium resolutionum”, II. József korabeli szabályrendeletek másolatai	1785—1789	2 kötet
„Politia criminalis positiva inelyti Regni Hungariae seu collectio . . . normalium ordinationum regiarum . . .”, közbiztonsági és közigazgatási ügyekben kiadott szabályrendeletek gyűjteménye	1724—1823	2 kötet

Ebben az állagban a helytartótanácsi szabályrendeletek általános mutatói vagy különféle szempontok alapján készített másolatai és kivonatai találhatóak. Az irattári és ügyviteli segédkönyvek közül az 1724-től 1773-ig, illetve 1779-ig terjedő köteteket az 1770-es években, az 1724-től 1783-ig terjedőket pedig az 1820-as években készítették. Ugyancsak akkor kezdték meg az 1784—1848-ig terjedő kötetek összeállítását, azzal a céllal, hogy az irattár vagy az egyes ügyosztályok számára megkönnyítsék a már elég nagy számú szabályrendelet kezelését, mivel ezekre a helytartótanács ügyvitelében igen gyakran szükség volt.

Az 1779-ig terjedő segédkönyvek a helytartótanácsnak 1769-ben adott általános utasítása következtében készültek. Az utasítás ugyanis meghagyta, hogy a helytartótanács valamennyi bizottsága gyűjtse össze azokat az elvi jelentőségű határozatokat, amelyek alapján a múltban intézkedtek és amelyeknek a szemmeltartásával a jövőben az ügyintézés gyorsabbá és megbízhatóbbá tehető. Albert herceg, a helytartótanács elnöke, pedig külön bizottságot küldött ki azoknak az elvi döntéseknek (idealía, normalía) az összeállítására, melyeket olyan ügyekben hoztak, amelyek nem tartoztak állandóan működő bizottság hatáskörébe. Ennek az utasításnak köszönhetik különválasztásukat az egyes tárgyi iratsorozatok mellett elhelyezett szabályrendeleteket tartalmazó iratsorozatok (acta idealía).

A „Specificatio normalium ad iurisdictiones emanatarum” feliratú kötet egykorú ügyviteli segédkönyv, mely tárgyi sorozatok szerint csoportosítva feltünteti, hogy a szabályrendeletül szolgáló királyi rendeleteket mikor adták ki, és hogy ezek alapján a helytartótanács mikor intézett körlevelet a törvényhatóságokhoz. Az egyes rendeletek tartalmi kivonata mellett egy külön rovatban még azt is feljegyezték, hogy a rendeletekkel kapcsolatos iratok milyen állagban, milyen jelzet alatt találhatóak. A kötetben az alábbi tárgyi sorozatok szerepelnek:

Acta religionaria, Acta nobilium, Acta piarum foundationum, Acta cassae parochorum, Acta telonialia, Acta oeconomica, Acta sanitatis, Acta Judaeorum, Acta quanti contributionalis, Acta naturalium administrationis, Acta militaria, Acta malefactorum, Causarum extractus, Acta neocivium, Acta mechanica, Acta mendicantium, Acta miscellanea. A segédkönyvnek a kutatás számára ma már nincs gyakorlati jelentősége.

Az „*Extractus benignarum normalium resolutionum*” című kötetek a helytartótanács egész ügyforgalmát felölelő és 1779-ig kiadott szabályrendeletek kivonatai tartalmazzák. Néhány kivonat azonban még a későbbi időkből is található, 1813-ig bezárólag. A fontosabb tárgyi címszavak első betűjére szorítóközű abc-rendben összeállított kivonatok után egyes esetekben a rendeletek keltét tüntették fel, máskor pedig az iratok jelzetét. Sok esetben azonban sem az iratok keltét, sem irattári jelzetét nem adták meg. Az 1769 után kiadott rendeleteknél az iktatószámot is legtöbbször feljegyezték a kivonatok után. A kötetek a kutatás számára csak 1779-ig használhatók.

Az „*Ideales benignae resolutiones regiae ad nullius commissionis sphaeram pertinentes*” c. kötet a helytartótanács egész ügyforgalmát felölelő, de egy bizottság hatáskörébe sem tartozó szabályrendeletek kivonatait tartalmazza. A rendeletek érdemi része mellett feltünteti a kiadás keltét, továbbá az elintézés módját és idejét. Nem vezették rendszeresen, ezért ma már a kutatás számára nincs gyakorlati jelentősége.

A „*Liber normalium resolutionum*” a II. József alatt, pontosabban 1785-től 1789-ig kiadott szabályrendeletek másolatait tartalmazza, találunk azonban benne néhány korábbi, még az 1770-es években kiadottat is. Az 1785 előtti rendeletek nincsenek időrendben. Az egyes rendeletek keltét és legtöbb esetben az iktatószámát is adja. A kutatás számára nehezen használható, mivel mutatója nincsen.

Az 1724-től 1783-ig terjedő mutatókönyvek nevek és fontosabb tárgyi címszavak első két betűjére terjedő abc-rendben a szabályrendelet-számba menő királyi rendeleteket tartalmazzák. Az iratok rövid tartalmi kivonatán kívül a következő adatokat tüntetik fel: az állag nevét, melyben az irat található, a rendeletek keltét, 1769-től kezdődően a rendeletek iktatószámát és végül az állagon belüli pontos jelzetét.

E kötetekkel teljesen azonos rendszerűek az 1784-től 1848-ig terjedő mutatók. Ugyanolyan rendszerben adják a rendeletek tartalmát, az ügyosztály nevét, az iratok keltét, iktatószámát és külföldi, tétel-jelzetét. A kötetekbe felvették azokat az 1784 előtt kelt szabályrendeleteket is, amelyeket vagy áthelyeztek a tárgyi sorozatokból az egyes ügyosztályok szabályrendeletei közé, vagy csak a „normalia”-k mutatóiban utaltak rájuk. Mindkét sorozat a kutatás számára ma is használható.

Az 1724-től 1783-ig terjedő mutatók első kötetében található feljegyzésből — „*per Josephum Matulay viceregistratorem confectus*” — tudjuk, hogy e köteteket Matulay József alirattárnok készítette el. Az első kötet fedőlapján található „*Matulayanus Index*” felirat is arról tanúskodik, hogy ezeket a segédkönyveket készítőjük után Matulay-féle indexnek nevezték. Írásösszehasonlítás alapján azonban az is megállapítható, hogy az 1784—1848-ig terjedő mutató-sorozat is nagyrészt Matulay munkája. Matulay József 1828-tól 1837-ig volt a helytartótanács alirattárnoka, tehát ezekre az évekre kell tennünk a két mutató-sorozat elkészítésének, illetve az utóbbinál a készítés megkezdésének az idejét.

Az 1784-től 1820-ig terjedő mutatók rendszere már eltér az előbbieké-től. Ezek a kötetek az összes helytartótanácsi szabályrendeleteket tartalmazzák, tehát nemcsak a szabályrendelet-számba menő királyi rendeleteket, hanem azokat a helytartótanácsi határozatokat is, amelyek egy-egy departa-

mentum ügyintézéséhez zsinórmértékül szolgáltak. A tárgyi címszavak első betűjéig terjedő abc-renden belül, ügyosztályonként tartalmazzák a szabályrendeleteket. A mutatók nyilván ügyosztályonként készültek és az egyes füzeteket utólag kötötték egy-egy kötetbe. Ennek következtében a füzetek adatszolgáltatásai is departamentumonként változnak. Általában az évet és a kútfő-tétel jelzetet tüntetik fel, de vannak ügyosztályok, ahol még az iratok pontos keltét és iktatószámát is megadják; a „departamentum ecclesiasticum” szabályrendeleteinél viszont csak az évet és az iktatószámot közlik. Az ügyosztályok nevét vagy az iktatószámok, kútfők és tételek rovatai fölött, vagy külön rovatban jegyezték fel. Az 1810-es évek végétől kezdve már nem vezették rendszeresen a köteteket. Az utolsó bejegyzéseket 1832—33-ból találjuk. A kutatás számára csak az 1810-es évek végéig használhatók segédkönyvül.

A „Politia criminalis positiva . . . Regni Hungariae seu collectio . . . normalium ordinationum regiarum . . .” című kötetek az 1900-as években kerültek a helytartótanácsi levéltárba. A két kötet tartalma azonos a Kassics Ignác által összeállított és 1825-ben „Enchiridion seu extractus benignarum normalium ordinationum regiarum” címen kiadott szabályrendelet-gyűjteménnyel. E kézzel írott kötetek annyiban térnek el az „Enchiridion”-tól, hogy ott a rendeletek a tárgyi címszavak abc-rendjében találhatóak, itt pedig időrendben és bővebb kivonatban. Mindkét kötet végén Kassics aláírása olvasható, tehát feltehetően az ő összeállításai, vagy legalább is az ő irányításával készültek. Az, hogy milyen úton kerültek az Országos Levéltárba, nem állapítható meg.

12. INDICES MAPPARUM

(Térképek mutatói)

1724—1837

„Catastrum planorum, mapparum et delineationum fluviorum ac aedificiorum in officio registraturae excelsi consilii regii locumtenentialis Hungarici existentium cum indice”, a helytartótanács irattárában őrzött térképek és tervrajzok lajstroma mutatóval . . . . . 1724—1798 1 kötet

„Index alphabeticus mapparum fluviorum regni Hungariae, Croatiae item et districtus Banatici, necnon molae pecuariae sive siccae Magno-Varadiensis, item tuguriorum qualiter in civitate Pesthiensi occasione nundinarum collocandorum”, folyószabályozási térképek mutatója. . . . . 1724—1837 1 kötet + 16,

A helytartótanács ügyvitele során egyes iratok mellékleteként különféle térképek, tervrajzok stb. is kerültek az irattárba. Ezekhez a gyors és könnyű kezelés biztosítása végett külön mutatókat készítettek.

Az 1790-es években készült „Catastrum planorum” állagonként veszi számba az iratok közt található térképeket. Az egyes állagokat vagy állag-

részeket egy-egy divisionak vették és így összesen 86 divisióban sorolták fel a térképeket tartalmazó állagokat. A katalógusban az egyes divisiokon belül az irattári rendszer növekvő rendjében a térképeket sorszámolták, ezenkívül a térképek és tervrajzok tartalmi megjelölése mellett még az irattári jelzetet tüntették fel. A 24. divisio tartalmazta a külön helytartótanácsi térképtárban — in tubis mapparum — kezelt térképeket. A 78—86. számú divisióba sorolt állagok — az „Archivum fungentis olim supremi comitis” — a II. József-féle kerületi beosztás szerint tagolva, ma már teljesen ismeretlenek. A 24. divisio térképei jelenleg teljes egészükben az Orsz. Levéltár térképtárában, a helytartótanácsi térképek a 10. és 11. divisiojában találhatók. Valamennyi divisio térképei közül azokat, melyek a katalógusban piros ceruzával vannak megjelölve, (— alapítványi birtokokra vonatkozó térképek —) szintén a helytartótanácsi térképtárba tették át, a 8. divisióba. (Lásd a Térképtárban a „Helytartótanácsi térképek” elenchusát.) A katalógushoz mutató van, mely a nevek és fontosabb tárgyi címszavak első 3 betűjére szorítkozó abc-rendben a térképek tartalmi megjelölésén kívül a katalógus divisio és numerus beosztására utal. Kutatás esetén tehát a mutató használata után, annak divisio numerus száma alapján a katalógusból kell a szóban forgó térkép irattári jelzetét megállapítani. Ha a katalógus mutatója a 24-ik divisióra utal, a kutatást az Orsz. Levéltár térképtárában a „Helytartótanácsi térképek” elenchusában a 10. és 11. divisióban kell folytatni. Ugyancsak az előbbi elenchus 8-ik divisiojában folytatjuk a kutatást, ha a katalógusban a keresett térkép mellett a már említett piros színű bejegyzést találjuk.

Az „Index alphabeticus mapparum fluviorum” a nevek és fontosabb tárgyi címszavak első három betűjéig terjedő abc-rendben a térképek tartalmi vonatkozását tünteti fel, irattári jelzetet azonban igen sok esetben nem ad. Adatai még a folyószabályozási ügyben sem teljesek. A benne szereplő térképek részben megtalálhatók az Országos Levéltár térképtárában.

II.

ALAKI ÁLLAGOK

13. BENIGNA MANDATA

1845-161:

KEGYELMES KIRÁLYI PARANCSOK

1724—1848

1193 csomó, 46 kötet

Iratok:

„Benigna mandata”	1724—1848	1191 csomó
„Liber regius”, másolatkönyv	1754—1783	29 kötet

Iráttári segédkönyv:

„Numeri aulici”, számsor	1782—1848	17 kötet
------------------------------------	-----------	----------

Iráttári kezelőkönyv:

„Iratjegyzék a m. kir. helytartótanácsi osztályból a m. udv. kancelláriai osztálynak átadott 1790—1848. évi Benigna mandataról”	1790—1848	2 csomó
---	-----------	---------

A királynak a helytartótanácsához intézett rendeletei és a magyar udvari kancelláriának a helytartótanácsához küldött leiratai alkotják ezt a hatalmas terjedelmű állagot. A tárgyi állagok felállításakor ezt az állagot elvben érintetlenül hagyták s másolatban helyezték el a megfelelő tárgyi állagokban a fontosabb királyi, illetve kancelláriai leiratokat. 1783 őszétől, az ügyosztályok felállításától kezdve pedig minden egyes leiratot lemásoltak s a másolatot tették az ügyosztályok megfelelő ügyiratai mellé. Az állag mégsem teljes, nem tartalmazza kivétel nélkül valamennyi királyi és kancelláriai leiratot. Különösen az 1784-ig terjedő időszakban fordul elő gyakran, hogy az eredeti királyi, ill. kancelláriai leirat nem itt, hanem a megfelelő tárgyi állagban fekszik. Ritkábban ugyan, de 1784 után is megtörténik, hogy a királyi, vagy kancelláriai leirat a megfelelő ügyosztály iratai között van.

Mint a bevezetésben már említettük, a helytartótanács szervezetét és hatáskörét megszabó 1722—23. évi törvénycikkek szerint a helytartótanács közvetlenül a királynak volt alárendelve, a királyhoz kellett felterjesztenie jelentéseit s a királytól kapta a rendeleteket, nem függött egyetlen udvari hatóságtól sem. A valóságban azonban a helytartótanács mégsem érintkezett közvetlenül a királlyal. Jelentéseit a királyhoz címezte ugyan, de előbb a magyar udvari kancelláriához kerültek, az átnézte a jelentéseket s javaslatot tett az uralkodónak a döntésre. A fontosabb ügyek ezután még a király legbizalmasabb tanácsadói: a miniszteriális konferencia, majd 1761-től az államtanács elé kerültek (vagy egyszerűen valamelyik tanácsadó foglalkozott velük) s csak ezek véleményének meghallgatása után hozta meg döntését a király. Az ural-

kodói rendeletet azután a kancelláriában állították ki s az uralkodó írta alá. (Előfordult természetesen az is, hogy maga a kancellária rendelkezett valamely ügyben a helytartótanácsnál.) A kancellária közbeiktatása következtében a helytartótanács a gyakorlatban másodfokú hatósággá vált; a miniszteriális konferencia, ill. az államtanács és a tanácsadók törvénytelen beleszólása a magyar ügyekbe pedig már nemzeti szempontból is sérelmes volt; a rendek azonban sikertelenül küzdöttek ez ellen.

A királyi leiratok tárgyi tekintetben az ország igazgatásának úgyszólván minden ügyére kiterjednek. Mint láttuk, a helytartótanács 1769-ig még a legjelentéktelenebb ügyekben sem intézkedhetett önnállóan, királyi jóváhagyás nélkül; az 1769-i utasítás és az 1776, 1781, 1783. évi rendelkezések jelentékenyen kiterjesztették ugyan a helytartótanács hatáskörét, de még mindig számos olyan ügy volt, amire nézve a király magának tartotta fenn a döntés jogát, s így a királyi leiratok ezután is rendkívül széles tárgykörben intézkednek. Az ország közigazgatásának, az adó kivetésének, behajtásának, az országban levő hadsereg ellátásának, a mezőgazdaságnak, iparnak, kereskedelemnek, közlekedésnek kérdései, a közoktatás és a közegészségügy, az egyházi és vallási ügyek, az úrbéri ügyek tarka változatosságban követik egymást a Bécsből naponta áramló rendeletekben.

Az állag rendezett. Az iratok évek szerint s ezeken belül 1724-től 1783-ig keltezésük időrendjében, 1784-től 1841-ig a helytartótanácsi iktatószámok, 1842-től 1848-ig a kancelláriai iktatószámok rendjében fekszenek.

Az 1754. május 28-tól 1783 végéig a helytartótanácsához intézett királyi rendeletek másolatban is megvannak, a Liber regius című kötetekben. (A Liber regius-t rendszeresen vezették 1724-től 1783-ig — egy 1819. február 18-i selejtezési javaslat tanúsága szerint —, de az 1724—1754. évi kötetek nem maradtak fenn.) A köteteken belül a másolatok nagyjából az egyes rendeletek kézhezvételének vagy tanácsülési tárgyalásának időrendjében következnek egymás után. A rendeletek teljes szövegükben vannak lemásolva, csak a királyi cím van rövidítve. Az egyes rendeletek mellett a lapszámon ki van vetve 1754-től 1769 márciusáig a tanácsülés napja, amelyen a rendeletet tárgyalták; 1769 márciusától kezdve pedig a rendelet helytartótanácsi iktatószáma, ill. iktatószámai. (Ugyanis ha egy rendelet több ügyben intézkedett, akkor minden egyes pontját külön szám alatt iktatták.) Minden kötetnek mutatója van, amely a kezdőbetűn túl szorosabb betűrendbe nem szedett tárgyi címszavak, személy- és helynevek alatt közli a rendeletek tárgyát és a könyv azon lapjának számát, amelyen a rendelet másolata található. A Liber regius, minthogy mutatóval van ellátva, sokkal könnyebben használható, mint az eredeti királyi rendeletek; úgyhogy az 1754—1783. évi királyi rendeletekre irányuló kutatás esetén célszerűbb ebben kutatni, mint az eredeti rendeletekben.

Az 1724—1734. évi iratokhoz segédkönyvül használhatók a „Liber registrationis et inscriptionis benignarum resolutionum” megfelelő évi kötetei. 1734 után nincsenek külön segédkönyvek a királyi rendeletekhez, hanem csak a központi segédkönyvekben található meg, mégpedig az 1735—1779. évi rendeletek a „Protocollum generale”, az 1753—1783. évek a „Manuale” s az 1784—1786. évek a „Regestrum” megfelelő évi köteteiben. A további években pedig az egyes ügyosztályok segédkönyveiben szerepelnek a királyi

rendeletek. De minthogy ezekben a központi segédkönyvekben, illetve az ügyosztályok segédkönyveiben nem csupán a királyi rendeletek vannak bejegyezve, a kutatás ezek alapján meglehetősen nehézkes, sok időt igényel s ez években célszerűbbnek látszik magukat az iratokat átnézni. Egy-egy irat kikérésekor az 1724—1783. évi rendeleteknél meg kell adni a rendelet napi keltét és tárgyát (ugyanazon dátum alatt ugyanis rendszerint több rendelet van), az 1784—1841. évi rendeleteknél helytartótanácsi iktatószámukat, az 1842—1848. éviéknél pedig kancelláriai iktatószámukat. Az 1784—1841. évi rendeletek helytartótanácsi iktatószáma — amennyiben a kancelláriai iktatószámot ismerjük — megállapítható a „Numeri aulici” című számsor megfelelő évi kötetéből. Ebben a számsorban a rendeletek kancelláriai és helytartótanácsi iktatószámát jegyezték fel s ezenkívül annak az ügyosztálynak a nevét, amelynek ügykörébe tartozott a rendelet s amelyben a vele kapcsolatos iratok találhatóak. (Az 1784—1785. évi iratoknál többnyire beírták a kapcsolatos iratok jelzetét: kútfő- és tételszámát is.) Az 1842—1848. évi iratok kancelláriai iktatószáma — ha az iratok helytartótanácsi iktatószámát tudjuk — megállapítható az 1790—1848. évi 2 csomót kitevő „Iratjegyzék . . .”-ből. (Ez a jegyzék az 1790—1848. évi királyi rendeletekről készült, amelyeket az Országos Levéltárban — teljesen helytelen elgondolás alapján — a „Benigna mandata” állagból kivettek s a magyar udvari kancellária megfelelő iratai mellé soroltak át. Azóta ezeket a királyi rendeleteket már visszahelyezték a „Benigna mandata” állagba.) A jegyzék az iratok évét, meg helytartótanácsi és kancelláriai iktatószámát adja meg.

14. INSINUATA CAMERAE HUNGARICAE

(A magyar kamara átiratai)

1724—1778

3 csomó irat

A helytartótanács a vele egyenrangú hatóságok közül — a főhadparancsnokság mellett — a magyar udvari kamarával levelezett legtöbbit. A helytartótanács és a kamara működésének ugyanis számos érintkező pontja volt. Az olyan kérdéseket, amelyeknek közigazgatási és pénzügygazgatási vonatkozásai egyaránt voltak, gyakran a helytartótanács és a kamara tagjaiból alakított vegyes bizottságok (*commissiones mixtae*) útján tárgyalta meg és intézte el a két hatóság. A helytartótanács két állandó bizottságának, a lelkésszépenztári bizottságnak és a zsidó türelmi taxa ügyét intéző bizottságnak kamarai tisztviselők is tagjai voltak. 1769-től kezdve, amikor a lelkésszépenztári bizottság beleolvadt a vallásügyi bizottságba, a zsidó türelmi taxával és az egészségüggyel foglalkozó bizottság pedig a gazdasági bizottságba, a kamarai kiküldöttek a vallásügyi és a gazdasági bizottság ülésein vettek részt akkor, amikor a kamarát is érintő kérdéseket tárgyaltak. Ilyen kérdések voltak: a lelkésszépenztári ügyek, a zsidó türelmi taxa ügye, az egészségügy (járványok megakadályozására létesített vesztégzárállomások stb.), bizonyos gazdasági ügyek (főként olyanok, amelyek összefüggtek a harminccaddal: kivitel, behozatal, török alattvalók kereskedése és egyebek, pl. sóhiány, sóárak) és városokkal kapcsolatos ügyek (városok számának gyarapítása, polgárfelvételi taksa

szabályozása, árvaügy a városokban). Ezekkel az ügyekkel kapcsolatban a helytartótanács és a kamara között állandó levelezés folyt. Ezenkívül a helytartótanács anyagi ügyei (alkalmazottak fizetésére, írószerek, tüzelő stb. beszerzésére pénz utalványozása) is a kamara elé tartoztak s ilyen ügyekben is levelezett egymással a két hatóság. A kamarának a helytartótanácshoz intézett átiratai mindezekre az előbbieken említett tárgyakra vonatkoznak.

Az 1724—1778. évi kamarai átiratoknak csak egy része került ebbe az „*Insinuata camerae Hungaricae*” nevet viselő alaki állagba, más részük a „*Fasciculi mensium: Litterae*” alaki állagban, illetve a különböző tárgyi állagokban van elhelyezve. Ebben az állagban egy-egy évből kevés átirat van, az 1740—50-es évekből van aránylag a legtöbb. 1728-ból, 1731-ből, 1732-ből és 1768-ból egyáltalán nincs irat.

Az iratok évek s éveken belül napi keltük rendjében fekszenek. Külön segédkönyv nem készült hozzájuk. Szerepelnek ugyan az 1724—34. években kelt kamarai átiratok a „*Liber registrationis diversarum litterarum*” című, az 1735—78. évek a „*Protocollum generale*”, az 1753—1778. évek pedig a „*Manuale*” című központi segédkönyvekben, de ezeknek a használata ehhez az állaghoz nem gazdaságos, sokkal egyszerűbb az állagot csomószám átnézni az időrend és az iratokon levő tárgykivonat alapján.

Az 1778 utáni kamarai átiratok nincsenek külön állagban: ezek tárgyak szerint valamely előadó, ill. a megfelelő ügyosztály iratai közt találhatóak.

15. INSINUATA ARMORUM PRAEFECTURAE

(A főhadparancsnokság átiratai)

1742—1778

13 csomó irat

A magyarországi főhadparancsnokság (*suprema armorum in Hungaria praefectura, Generalcommando in Hungarn*) 1740-ben Pálffy János országbíró (később nádor) főhadparancsnokká történt kinevezésével alakult meg (A kinevezést I. O. L. Helytt. lvt. *Benigna Mandata*, 1740. okt. 27.) A magyarországi főhadparancsnokság felállítása a haditanács és a bécsi hadbiztosság szervezetének további kiépülését jelentette; a rendek a Magyarországi hadseregre ezzel egyáltalán nem szereztek befolyást. A magyarországi főhadparancsnokság illetékessége nem terjedt ki az akkori Magyarország egész területére, csak a szűkebb értelemben vett Magyarországra; Erdély, a Bánság, Szlavónia, Horvátország és a horvát—vend határőrvidék külön-külön főhadparancsnokság alá tartoztak. A magyarországi főhadparancsnokság Pozsonyban működött. Pálffy János 1751-ben bekövetkezett halála után a király Lobkowitz herceget nevezte ki főhadparancsnoknak. Utána Lichtenstein Vencel viselte a főhadparancsnoki tisztséget 1753-tól 1757-ig, majd Pálffy Lipót 1757-től 1773-ig. 1773-tól D'Aysasa gróf vezette a főhadparancsnokságot. A főhadparancsnokság a hadbiztosi szervezet segítségével katonai részről mindazokkal az ügyekkel foglalkozott, amelyeket polgári részről az országos biztosság intézett: a katonaság ellátásával, elhelyezésével, vonulásával, az újoncoszással, felkeléssel, katonaszökevényekkel, hadifoglyokkal, a katonaság és a polgári lakosság közti ellentétekkel stb. s ezen felül egyéb, tisztán katonai

vonatkozású ügyekkel is. Természetesen állandó összeköttetésben állott a helytartótanáccsal; rendszeresen közölte az egyes csapatok számára kiadott útitervet (itinerarium, marche-route), a csapatok elhelyezése, ellátása, az újoncoszás tekintetében a megyékkel, városokkal szemben támasztott igényeit, a katonaszökevényekkel, hadifoglyokkal kapcsolatos rendelkezéseket, álláspontját a katonai kihágások ügyében stb., azért, hogy a helytartótanács a kerületi biztosok útján a megfelelő intézkedéseket megtegye. Az 1742—1778. évben a helytartótanácsához intézett főhadparancsnoksági átiratok nagy része ebben az „Insinuata armorum praefecturae” címet viselő állagban van, de nem valamennyi. Sokszor ugyanis az átirat az alaki szempontok szerint fel nem bontott ügyirat mellett maradt és azzal együtt tárgyi állagokba — főként az „Acta militaria” és az „Acta miscellanea” állagokba került.

Az „Insinuata armorum praefecturae” állagban egy-egy évből nagyjából hasonló mennyiségű irat van. 1779-ből is van irat, de csak egyetlen darab. Az iratok legnagyobb része német nyelvű. Az iratok évek, éveken belül hónapok, s hónapokon belül a napi kelet szerint fekszenek. Külön segédkönyv nincs az állaghoz. Az iratok szerepelnek ugyan a „Protocollum generale”, ill. 1753-tól a „Manuale” megfelelő évi köteteiben, de ezekben nincs külön rovat a főhadparancsnokság átiratai számára, hanem csak a megfelelő tárgyi címszavak és nevek alatt, elszórtan található meg az átiratok. Másrészt a „Protocollum generale”, ill. a „Manuale” köteteiben szereplő főhadparancsnoksági átiratok nem mind vannak ebben az állagban. Így tehát célszerűbb magukat az iratokat átnézni; a rájuk vezetett rövid latin nyelvű tárgykivonatok nagyon megkönnyítik a kutatást.

16. RELATIONES COMMISSARIATUS PROVINCIALIS DIRECTORIS ET VICEDIRECTORIS

(Az országos biztosság igazgatójának és aligazgatójának jelentései)

1728—1778

16. csomó irat

Az országos biztosság igazgatóinak és aligazgatóinak a helytartótanács-hoz intézett jelentéseiből áll ez az állag. Az országos vagy tartományi biztosság (commissarius provincialis) volt az a szerv, amely az országban levő, az 1715 : 8. tc.-kel felállított közös hadsereg ellátásával, elszállásolásával, a hadiadóval kapcsolatos ügyeket polgári részről intézte. Katonai részről ezeket az ügyeket a haditanács, a bécsi főhadbiztosság s ennek az országban működő hadbiztosai (commissarii bellici), valamint 1740-től az akkor felállított magyarországi főhadparancsnokság intézte.

A katonaság és a polgári adózó lakosság közti érintkezés szabályozására Magyarországon először 1697-ben — az osztrák tartományokban sikerrel működő intézmény mintájára — állítottak fel polgári szervezet a megyék kérésére. Ez a három császári „subdelegata commissio” azonban nem volt hosszú életű, a Rákóczi-szabadságharc idején megszűnt. Az 1715-i rendszeres biztosság ismét foglalkozott polgári biztosság megszervezésének gondolatával s végre az 1722/23-i országgyűlés 100. törvénycikke kimondotta az országos biztosság megszervezését; 1724. május 24-én pedig már a hivatali utasítást is

kiadta számára III. Károly. (Az utasítás másolatban megtalálható a Helytartótanácsi lvt.-ban, a Kézikönyvtár No. 5. jelzetű kötetében.)

Az országos biztosság közvetlenül a helytartótanács felügyelete alatt állott s igazgatóját (director) is mindig a helytartótanács főúri tanácsosai közül nevezte ki a király. Tagjai a kerületi biztosok (commissarii districtuales) voltak, akik az igazgató irányítása alatt kerületük központjában — amely egyúttal a kerületben működő hadbiztosnak is székhelye volt — végezték munkájukat. Az 1724. évi utasítás 8 kerületre (pozsonyi, besztercebányai, soproni, budai, kassai, eszéki, debreceni, szerémi kerületre) osztotta az országot. (A pozsonyi kerülethez tartozott Pozsony, Nyitra, Trencsén, Moson, Győr, Komárom vármegye, a sopronihoz Sopron, Vas, Zala, Somogy, Veszprém vármegye, a besztercebányaihoz Árva, Liptó, Turóc, Bars, Zólyom, Hont vármegye, a budaihoz Pest vármegye, a Kiskunság, Nógrád és Heves vármegye, a Nagyikunság és a Jászság, Esztergom, Fejér és Csongrád vármegye, a kassaihoz Abaúj, Zemplén, Sáros, Szepes, Gömör, Torna, Borsod, Ung, Bereg vármegye, a debrecenihez Máramaros megye, Kővárvidék, Középszolnok, Szatmár, Szabolcs és Kraszna vármegye, az eszékihez Baranya, Tolna, Bács, Bodrog vármegye, a szerémihez Bihar, Zaránd, Arad, Csanád, Békés és Ugocsa vármegye.) A kerületek beosztásában azután bizonyos változások történtek. A szerémi kerülethez később Szerém, Verőce és Pozsega megye tartozott, Arad, Csanád és Békés megyét pedig átsorolták a budai, Bihar és Ugocsa megyét a debreceni kerülethez. Bereg megye a kassai kerületből a debrecenibe került. Az eszéki kerületi biztosság megszűnt, helyébe a pécsi lépett, amelybe a korábban az eszéki kerületbe tartozó Baranya, Tolna, Bács és Bodrog megyén kívül Somogy megyét is beosztották. (Ez korábban a soproni kerületbe tartozott.) Ezenkívül 1781-ben megszervezték a horvát (másként zágrábi) kerületet (Varasd, Kőrös, Zágráb megyével és a fiumei tengerparttal) és a temesvári kerületet (Temes, Krassó és Torontál megyével). A kerületi biztosok s rajtuk keresztül a biztossági igazgató, illetve a helytartótanács ellenőrizte a vármegyéktől függő megyei biztosok munkáját. Az országos biztosság munkájának megértéséhez tudnunk kell azt, hogy az országban tartózkodó kisebb részben magyar, nagyobb részben idegen ezredekől álló hadsereg ellátása az I. Lipót korában bevezetett porció-rendszer szerint történt: a megyéknek és a városoknak a területükre beosztott katonaság számára meghatározott mennyiségű szállást, élelmet, takarmányt, fuvar- és pénzt kellett szolgáltatniuk. A természetbeni szolgáltatásokat bizonyos kulcs alapján beszámították a hadiadóba. (A katonáknak adott „oralis portio” napi egy font húst és két font kenyeret tett ki. Emellett még egyéb szolgáltatásokat, ún. salgamum-ot is kaptak a katonák: tüzelőfát, világítást, sót, ágyat. Mindezekért havonta 3—4 forintot vontak le a jobbágy hadiadójából, ennyivel kevesebbet kellett pénzben fizetnie. A lovak eltartására szolgáló „equilis portio”-napi 6 font zab, 8 font széna és heti 3 csomó szalma volt; ennek fejében havi 3 forintra könnyebbedett a jobbágy adója.) Az ezredek és századok vonulásakor az illető megye biztosa vette át a csapattestet a megye határán, gondoskodott elhelyezéséről, ellátásáról és felszereléséről szállításáról mindaddig, amíg a megye másik határán át nem adta a szomszéd megye biztosának. A megyei biztosok gyűjtötték össze azokat a nyugtákat, amelyeket a tisztek adtak a falusi bírácoknak a felhasznált szolgáltatásokról s ezeket a nyugtákat 2—3 havonként felterjesz-

tették a kerületi biztosokhoz. A kerületi biztosok azután a hadbiztosokkal egyeztetették össze a nyugtákat. A kerületi biztosok a kerületükben természetben és pénzben kifizetett hadiadóról időközönként (kéthavonként, évenként) elszámolásokat, kimutatásokat küldtek be a biztossági igazgatónak. A kerületi biztosok állandóan leveleztek a kerületükbe tartozó megyékkel, városokkal s ezek nekik jelentették a katonaság kihágásait, kártételeit. A kihágások kivizsgálásán a kerületi biztosok jelen voltak s ők szorgalmazták a katonai hatóságoknál a bűnösök megbüntetését. A kerületi biztosok jelentéseit, számadásait a biztosság igazgatója terjesztette a helytartótanács elé s ő küldte meg nekik a helytartótanács rendelkezéseit. A biztossági ügyek intézése tekintélyes részét tette ki a helytartótanács munkájának, hiszen az országban állandóan sok ezred tartózkodott (pl. 1740-ben az akkori 52 gyalogezredből 12, a 18 kúrasszir ezredből 13, a 14 dragonyos ezredből 7, a 8 huszárezredből 5 volt Magyarországon) s ez sok dolgot adott az országos biztosságnak.

A helytartótanács biztossági ügyekben kelt iratainak legnagyobb részét alaki jellegük szerint a „Fasciculi mensium Litterae”, ill. „Expeditiones” állagba helyezték el, egy részüket azonban külön alaki állagokba tették. Így a biztosság igazgatóinak, illetve aligazgatóinak a helytartótanácsához intézett legtöbb jelentését ebben a „Relationes commissariatus provincialis directoris et vicedirectoris” állagban, jelentéseik kisebb részét az „Acta varia commissariatus provincialis” állagban helyezték el; a kerületi biztosok jelentéseit, elszámolásait pedig nagy részben az „Extractus et informationes commissariaticae”, kisebb részben az „Acta varia commissariatus provincialis” állagban helyezték el. 1764-ben, amikor áttértek az iratoknak tárgyi állagokban történő felállítására, nagyszámú biztossági tárgyi iratot is kiemelték az alaki állagokból s ezeket az „Acta militaria”, „Acta quanti contributionalis”, „Acta naturalium administrationis” és az „Acta miscellanea” című tárgyi állagokban helyezték el. A szóban forgó alaki állag, a „Relationes commissariatus provincialis directoris et vicedirectoris” tehát nem teljes, nem foglalja magában az országos biztosság igazgatójának, illetve aligazgatójának 1728 és 1778 közötti minden jelentését.

Az igazgatói és aligazgatói jelentések mindenféle biztossági ügygel foglalkoznak: a természetben és pénzben fizetett hadiadóval, a katonaság kártételeivel, kihágásaival, az újoncozással, a katonaszökevényekkel stb. Az iratok évek szerint s az éveken belül szoros időrendben a jelentések kelte, vagy ha ez nincs, bemutatásuk napja szerint következnek egymás után. Majdnem minden iraton rövid tárgymegjelölés van.

Külön segédkönyv nincs az iratokhoz, de használható hozzájuk segédkönyvként az 1728—1734. közti években a „Liber registrationis diversarum litterarum”, az 1735—1778. években a „Protocollum generale”, illetve 1746-tól kezdve azokban az években, amelyekből fennmaradt, a „Protocollum officii directoralis commissariatus provincialis” (l. a „Directoratus commissariatus provincialis” ismertetését) is, 1753-tól pedig a „Manuale”. A „Liber registrationis diversarum litterarum” 1728/34. évi köteteiben az országos biztossági igazgató jelentései a kötet végén a Z betű után vannak lajstromozva. A „Protocollum generale” köteteiben a C betűnél külön lapokon vannak számba véve az igazgató és aligazgató jelentései. A „Protocollum officii directoralis commissariatus provincialis” című lajstromban az igazgató, illetve aligazgató jelen-

téseinek fogalmazványai vannak feltüntetve; az 1746—48. éveket felölelő betűrendes első kötetben a tárgyak szerinti betűnél, O (opinio) jelzéssel, az 1749/50—1783/84. évi kötetekben pedig a „Consilium-Expeditiones” feliratot viselő részben. A lajstrom megadja az egyes jelentések napi keltét, amely alatt ebben az állagban fekszenek, tehát ennek alapján a jelentések azonosíthatók és megtalálhatók. A „Manuale” kötetében nincs külön rész az országos biztosság igazgatójának és aligazgatójának jelentései számára, hanem csak a megfelelő tárgyi címszavak és nevek alatt találhatók meg a jelentések. E könyveket inkább csak akkor érdemes használni, ha a kutatás szűkebb, meghatározott térre szorítkozik s ilyenkor, ha csak egyes iratokat akar kikérni a kutató, meg kell adni az irat napi keltét vagy bemutatási napját és rövid tárgyát. Szélesebbkörű kutatás esetén célszerűbb magukat a jelentéseket időrendjük alapján csomószám átnézni.

A biztossági ügyekre vonatkozó helytartótanácsi iratokat a későbbi időszakban Balassa (1783), Csáky György (1780—83), Csáky Imre (1780—82), Csáky János (1780—82) és Skerlecz Ferenc (1783) előadónál, meg a „Dep. commissariaticum” állagban találjuk. (Megvan ezenkívül a helytartótanácsi levéltárban az országos biztosság igazgatóságának töredékesen fennmaradt irattára: az „Acta directoratus commissariatus provincialis” is, amely 1783. utáni iratokból áll.)

17. ACTA VARIA COMMISSARIATUS PROVINCIALIS

(Különléle országos biztossági tárgyu iratok)

1725—1772

5 ☞ csomó irat

Részben az országos biztosság igazgatójának a helytartótanácsához intézett jelentései, részben az országos biztosság egyes kerületi biztosainak (főként a pozsonyinak) az országos biztosság igazgatójához küldött s azután a helytartótanács elé terjesztett jelentései, ezenkívül pedig — egy csomóban — a Koch Vencel pozsonyi kerületi biztos ellen adósságai ügyében 1768—1772-ben folytatott vizsgálatra vonatkozó iratok.

Igazgatói és aligazgatói jelentések vannak a „Relationes commissariatus provincialis directoris et vicedirectoris” című alaki állagban, kerületi biztosi jelentések az „Extractus et informationes commissariaticae” című alaki állagban s mind igazgatói, mind kerületi biztosi jelentések a „Fasciculi mensium: Litterae” című alaki állagban, valamint az „Acta militaria” és az „Acta quanti contributionalis” című tárgyi állagban. A jelentések biztossági ügyekkel foglalkoznak. (Az országos biztosságra és a biztossági igazgatás körébe eső ügyekre lásd a „Relationes commissariatus provincialis directoris et vicedirectoris” ismertetését.)

Az állag rendezetlen, vagy legalábbis felbomlott egykori rendje. Az iratok nagyjából évek szerint fekszenek s az éveken belül helyenként tárgyi csoportosítás nyomai láthatók. Külön segédkönyve nincs az állagnak, s minthogy nincs teljesen rendben, a központi segédkönyvek (a „Liber registrationis diversarum litterarum” és a „Protocollum generale”) alapján nem célszerű kutatni benne. A kutatónak magukat az iratokat kell átnéznie, évek szerint.

A későbbi időszakban keletkezett biztossági iratok hollétére lásd a „Relationes commissariatus provincialis directoris et vicedirectoris” c. állag ismertetésében mondottakat.

18. EXTRACTUS ET INFORMATIONES COMMISSARIATICAE

(Kerületi biztosok számadásai és jelentései)

1724—1754

8 csomó és 2 kötet

Iratok :

„Districtus Eszékiensis” (Az eszéki kerületi biztos jelentései)	1724—1752	5 csomó
„Districtus Neosoliensis” (A besztercebányai kerületi biztos jelentései) 1737—1754		1 csomó
„Districtus Soproniensis” (A soproni kerületi biztos jelentései)	1724—1752	2 csomó 2 kötet

Az állag nem foglalja magában az említett kerületi biztosok valamennyi jelentését; ilyen jelentések vannak a „Fasciculi mensium: Litterae” és az „Acta varia commissariatus provincialis” című állagban is; ezenkívül pedig besoroltak ilyen jelentéseket tárgyi állagokba is, főként az „Acta militaria” és az „Acta quanti contributionalis” állagba. (E tárgyi állagokban a jelentések már nincsenek alaki jellegük szerint külön választva, hanem a velük egy ügyiratot alkotó iratokkal együtt fekszenek.)

Az iratok a kerületeken belül keltük rendjében vannak elhelyezve. A „Districtus Soproniensis” sorozatban a soproni kerületi biztosnak az 1724/25. és 1725/26. években kerülete természetben és pénzben fizetett hadiadójáról készített évi számadásai azonban az iratok után vannak elhelyezve, minthogy ezek két külön kötetet tesznek ki. Mindkét kötethez részletes tartalommutató van. Az évek itt ún. elszállásolási (hybernalis) vagy katonai évek, vagyis a november 1-től a következő október 31-ig terjedő időt számítják egy évnek.

Az iratokhoz külön segédkönyv nem készült. Az 1724—34. évi iratok a „Liber registrationis diversarum litterarum”, az 1735—1754. évek pedig a „Protocollum generale” alapján használhatók. A „Liber registrationis diversarum litterarum” 1724—1734. évi köteteiben a Z betű után az egyes kerületi biztosok jelentései kerületenként vannak számba véve, a „Protocollum generale” köteteiben pedig a C betű alatt találhatók a kerületi biztosok jelentései, szintén kerületenként külön-külön. Az 1746—54. évi iratokhoz azokban az években, amikor megvannak, felhasználhatók a „Protocollum officii directoralis commissariatus provincialis” köteteinek Eszék/A, Novisolium/A és Sopron/A rovatai is. De ajánlatosabb az állagot csomószám átnézni. A kikéreskor meg kell adni a kerület nevét és az évet. Ha egyes iratokat akar kikérni a kutató, akkor ezenfelül a napi keltet és a tárgyat is meg kell adnia.

19. RELATIONES ET PROTOCOLLA CONSILIARIORUM

(Tanácsosok és bizottságok jelentései)

1724—1774

14 csomó irat

A helytartótanács egyes tanácsosainak, vagy egy-egy ügy megvizsgálására kiküldött alkalmi bizottságainak jelentéseiből és az állandó bizottságok jelentéseiből (jegyzőkönyveiből) állították össze ezt az állagot. Az állag nem teljes, nem tartalmazza az ebben az időben készült összes tanácsosi és bizottsági jelentéseket, mert ilyeneket besoroltak a „Fasciculi mensium: Litterae” állagba, illetve a megfelelő tárgyi állagokba is. (Ez utóbbiakban a jelentések a megfelelő ügyiratok mellett fekszenek.) Egyes állandó bizottságok (pl. a lelkésszéptári bizottság és a vallásügyi bizottság) jelentéseinek nagy része azonban itt található. Tárgyi tekintetben a jelentések a helytartótanács egész ügykörét felölelik.

A jelentések évek szerint s azokon belül keltük, vagy ha ez nincs, benyújtásuk rendjében következnek egymás után.

Külön segédkönyv nem készült az állaghoz. Szerepelnek ugyan a jelentések a megfelelő évbéli központi segédkönyvekben (az 1724—1734. években a „Liber registrationis diversarum litterarum”, az 1735—1774. években a „Protocollum generale”, az 1753—1774. években pedig a „Manuale” kötetekben), de egyszerűbb az állagot csomószám átnézni, mint ezek alapján kutatni.

20. FASCICULI MENSIMUM: LITTERAE

(Megyék, városok és magánszemélyek beadványai)

1724—1779

290 csomó

Iratok:

„Li ae”	1724—1779	270 csomó
„Acc ”	1724—1776	20 csomó

Ezt az alábbi állagot túlnyomórészt a vármegyéknek, városoknak és általában az alsóbb fokú hatóságoknak a helytartótanácsához intézett felterjesztéseiből és a magánszemélyeknek a helytartótanácsához benyújtott kérvényeiből állították össze. Az állag nem foglalja magában valamennyi ilyen jellegű iratot, mert ezeknek jelentős része a tárgyi állagok megfelelő ügyiratai mellett van elhelyezve. Viszont vannak ez állagban olyan iratok is, amelyek nem vármegye, város, vagy magánszemély beadványai, hanem más beküldőé, s így más alaki állagban (pl. „Relationes commissariatus provincialis directoris et vicedirectoris”, „Extractus et informationes commissariaticae”, „Relationes et protocolla consiliariorum”) volna a helyük. Az állag iratai tárgyi tekintetben a helytartótanács hatáskörébe eső minden ügyre kiterjednek.

Az állag túlnyomó része, a „Litterae” sorozat rendezett; a beadványok évek, éveken belül hónapok és hónapon belül napi keltük, vagy ha ez nincs, benyújtásuk napja szerint következnek egymás után.

Az „Acclusa” sorozat részben irattári rendjükből kibomlott, részben irattárilag fel sem dolgozott iratokból áll. Az „Acclusa” egyes csomóiban a következő iratok találhatóak:

1. Vegyes tárgyú egyes darabok mellett külön kötegekben főként az 1735. évi békésmegyei paraszt- és rácmozgalmakra vonatkozó jelentések, 1734—1760.
2. A Hammerschmied bácsbodrogszegyei pénztárnok ellen emelt panaszok kivizsgálására kiküldött biztosok jelentései, 1724—1773.
3. Az 1776. évi 104. cumuláris szám alatt iktatott megyei közgyűlési jegyzőkönyvek, (a cumuláris iktatásra vonatkozóan lásd a „Protocollum exhibitorum” ismertetését) 1776.
4. Egyenrangú és alsóbbfokú hatóságok átiratai, illetve jelentései a hadiadóval kapcsolatos ügyekben, 1742—1743.
5. Az 1775. évi 35. cumuláris iktatószám alatt iktatott megyei közgyűlési jegyzőkönyvek. 1775.
6. Egyes megyék felterjesztései a porták kiigazítása és a hadiadó leszállítása ügyében; a megyék betűrendjében, egy-egy megyén belül az iratok kelte szerinti időrendben.
7. A hadiadó felosztására vonatkozó előirányzatok, (Repartitions-Aufsätze) 1737—1739 és 1744—1747.
8. Vegyes tárgyú beadványok, illetve ezek mellékletei, tárgyi csoportosításban, mégpedig: könyvvizsgálat, sóügy, biztossági ügyek stb. 1732—1758.
9. A királyhoz intézett kérvények, időrendben. Köztük külön kötegekben protestánsok kérvényei vallásgyakorlatuk ügyében, a községek nevei szerint, azon belül időrendben. 1738—1766 és év nélkül.
10. Vegyes tárgyú iratok, részben tárgyi csoportokba sorolva. Többek között egy kisebb kötegekben a jövendőmondó perek felülvizsgálatával megbízott bizottság jelentéseinek fogalmazványai, 1733—1776.
11. Túlnyomórészt ügyiratok mellől lekapcsolódott mellékletek. Többek közt Gömör, Pozsony, Trencsén és Túróc megyéknek a büntetőperrendtartás tervezetével kapcsolatban tett észrevételei 1727-ből; Csáky István kalocsai érsek, bácsmegyei főispán kérésére a bácsmegyei adókiivetés ügyében lefolytatott vizsgálat jegyzőkönyve hiteles másolatban 1723-ból. 1724—1764?
12. Ügyiratok mellől lekapcsolódott mellékletek, nagyrészt keltezetlen darabok. 1736?—1762?
13. A helytartótanács belső ügyvitelére vonatkozó különböző iratok; visszatartott (érvenytelenített) tisztázatok; nyugták a helytartótanács részére szállított különféle dolgokról, illetve végzett munkákról; stb. 1725—1771.
14. A Zichy Ferenc győri püspök ellen elrendelt vagyonzárlat ügyében a helytartótanácsához intézett beadványok (a zárlatgondnok, a kiküldött bizottság jelentései, magánfelek beadványai), 1750—1759.
- 19—20. A sziléziai Teschen hercegség és a Trencsén megyei Sztrecsen uradalom közti viszály ügyében kiküldött bizottság iratai, 1761—1768.

A „Litterae” sorozat 1724—1734. évi irataiban a „Liber registationis diversarum litterarum”, 1735—1779. évi irataiban a „Protocollum generale” 1753—1779. évi irataiban pedig a „Manuale” segítségével lehet kutatni.

Az iratok kikérésekor meg kell adni pontos keltüket (év, hó, nap) és tárgyukat. (Ez utóbbit azért, hogy ki lehessen választani a keresett iratot az ugyanazon dátum alatt elhelyezett többi irat közül.) Az „Acclusa” sorozatot csomószám kell átnézni.

21. FASCICULI MENSIIUM: EXPEDITIONES
(A helytartótanács kiadványainak fogalmazványai)
1724—1779
169 csomó

Iratok :

„Expeditiones”	1724—1779	167 csomó
„Acclusa”	1767—1780	2 csomó

A helytartótanács kiadványainak — a királyhoz intézett felterjesztéseinek, az egyenrangú hatóságokhoz küldött átíratának, az alsóbb hatóságokhoz intézett rendeleteinek — fogalmazvényaiból állították össze ezt az alaki állagot. Nem foglalja magában ez az állag az ez időszakban keletkezett valamennyi helytartótanácsi kiadvány fogalmazzatát, mert ezeknek jelentős részét a különböző tárgyi állagok megfelelő ügyirataihoz osztották be. A kiadványfogalmazatok a helytartótanács hatáskörébe eső mindenféle tárgyat érintenek. Az „Acclusa” sorozatban a helytartótanácsnak Pécs városa földesúri joghatóság alóli megváltására és szab. kir. városi rangra emelésére vonatkozó iratai vannak elhelyezve, nagyjából időrendben.

Az „Expeditiones” sorozat rendezett; évek, éveken belül hónapok, hónapokon belül napi kelet szerint vannak elhelyezve az iratok. (Az 1730-as évektől kezdve 1754-ig hónapokon belül futószámokkal is el vannak látva a fogalmazványok, de ennek gyakorlati jelentősége nincs.) Az állag 1724—1734. évi része az „Index conceptuum”, 1735—1779. évi része a „Protocollum generale”, 1753—1779. évi része a „Manuale” segítségével használható. Az iratok kikérésekor meg kell adni az irat pontos keltét (év, hó, nap) és tárgyát. (Ez utóbbit azért, hogy ki lehessen választani a keresett fogalmazványt a többi, ugyanazon dátum alatt elhelyezett fogalmazvány közül.) Az „Acclusa” sorozatot csomószám kell átnézni.

22. BENIGNAE PATENTALES
(Királyi nyílt parancsok)
1728—1819
15 csomó, 5 kötet

Iratok :

„Benignae patentales No. 1—181 + 371 + 373 + + 377”, királyi parancsok	1728—1819	15 csomó
„Sammlung der ah. Patenten und Privilegien von 20. April 1781 bis 16. Juli 1787”, királyi parancsok és kiváltságlevelek	1781—1787	- 2 42 kötet

Irattári segédkönyvek :

„Index benignarum patentium”, mutató	1728—1819	1 kötet
„Patentium, instructionum et nonnullorum dispositionum index”, mutató	1728—1819	1 kötet
„Index patentium dum et quando emanatarum”, mutató	1728—1788	1 kötet

Ez az állag ma már csak töredékeit tartalmazza annak az alaki állagnak, melyben korábban a királyi nyílt parancsokat kezelték. Királyi pátenseket olyan esetekben adtak ki, amikor az uralkodó rendelkezése nemcsak egyes hatóságokhoz, hanem az egész ország, vagy legalábbis egyes területek lakosaihoz szólt, ahogy magukban az egykorú pátensekben is olvasható: „minden magyarországi magistrátusainknak, előljáróinknak, tisztviselőinknek, törvényt tévő és kiszolgáltató bírónak, hites szolgálóinknak és egyéb jobbágyainknak”. Az uralkodó, a kancellár és egy kancelláriai tanácsos aláírásával megjelent pátens kihirdetéséről a helytartótanácsnak kellett gondoskodnia, még olyan esetekben is, ha a pátensben foglalt ügy nem a helytartótanács hatáskörébe tartozott. (Például a kamara ügykörébe eső aranymosás.) — A pátenseket a helytartótanács irattárában külön sorozatban kezelték.

Az iratokat eredetileg kisebb, betűjelzéses tárgyi csoportok szerint kezelték, ezeken belül pedig az egyes pátenseknek külön numerus-jelzetet adtak. A tárgycsoportok betűjelei A-tól Z-ig, majd FF-ig futottak. Ezt a rendszert az 1770-es években felbontották és az iratokat egy A-tól M-ig futó ladula- és numerus-rendszerbe sorolták. E két irattári rendszer nyomai a „Specificatio patentium. . .” című segédkönyvön kívül a sorozatban maradt iratokon is láthatók. A segédkönyvben egyes pátenseknél feltüntették azt is, hogy a kapcsolatos iratok melyik sorozatban és milyen jelzet alatt található.

Az 1800-as évek elején a sorozatot valamilyen oknál fogva felbontották és az iratok jelentős részét más állagokba helyezték át, viszont ugyanakkor sok nyomtatott körrendezetet, instrukciót és egyéb iratot osztottak be a pátensok közé. A sorszámozott iratokhoz mutatót készítettek. A sorozat e harmadik rendszerét tükrözik az egyes iratokon található áthúzott numerus-jelzetek és az „Index patentium dum et quando emanatarum” c. és ma már nem használható mutatókönyv.

Később egyes iratokat ismét kiemeltek az állagból és az itt maradtakat újból sorszámozták és mutatózták. A jelenlegi rendszert 1817-ben teremtették meg. Ez évben készítették el a „Patentium, instructionum et nonnullorum normalium dispositionum index” c. mutatókönyvet, amint a segédkönyv belső borítólapján a mutatót készítő Kovács Bálint járulnok feljegyzéséből megállapítható.

A jelenlegi sorozatban a ki- és bevándorlást, pénzbehozatalt és pénzértéket szabályozó, szökött katonák részére kegyelmet biztosító és egészségügyben kibocsátott királyi pátensek, az 1751-ben kiadott hadi regulamentum, Mária Terézia és II. József idején hozott vámtarifák több nyomtatott példánya és más vámügyi rendelkezések találhatóak. Ezenkívül több hivatali utasítás, harmincadhivatalok működésének szabályozása, közép- és elemi iskolák működésére, vizsgarendjére és ellenőrzésére vonatkozó utasítás, protestánsok házasságkötésének a szabályozása, közérdekű könyvek hirdetése, az állat-

tenyésztés fejlesztését előmozdító oktató előadás, különféle királyi privilégium és főúri végrendelet van a sorozatban.

Az állaghoz az „Index benignarum patentium” és a „Patentium, instructionum et nonnullorum normalium dispositionum index” c. mutatókönyvek használhatók. Az előbbi kötet a nevek és fontosabb tárgyi címszavak első betűjére szorító abc rendben az egyes iratok tárgyát, évi és napi keltét, helytartótanácsi iktatószámát és numerus-jelzetét adja meg, az utóbbi viszont az első két betűig terjedő abc rendben csak a numerus-jelzetet és keltezés évszámát tünteti fel. Az „Index patentium dum et quando emanatarum” c. mutatókönyvet 1788-ig vezették. A fontosabb tárgyi címszavak első három betűjéig terjedő abc rendben az iratok tárgyát, keltét (év, hó, nap) és numerus-jelzetét jegyezték fel a kötetben. A tárgy után gyakran még azt is feljegyezték, hogy a nyílparancsot milyen nyelveken adták ki. Numerus-jelzetei régebbi rendszerre utalnak és így a kötet ma már a kutatásnál nem használható.

A II. József által kiadott és kinyomtatott rendeletek egy része a „Sammlung der ah. Patenten und Privilegien. . .” c. kötetben is megtalálható. Így például az 1784-ben kiadott vámrendelet, a katonaságtól való szökés megakadályozására hozott intézkedések, az országos összeírás és tolmácsok, különféle hivatali utasítások és privilégiumok. Ezek azonban az illető ügyekkel foglalkozó ügyosztályok anyagában és az „Impressa circularia”-ban is megtalálhatók. A kötetben összegyűjtött rendeleteket sorszámozták és mutatózták. A kötet elején található betűrendes mutató a rendeletek tartalmát és sorszámát adja meg.

23. IMPRESSA CIRCULARIA

(Nyomtatott körrendeletek)

1763—1848

161 csomó, 29 kötet, 2 füzet

Iratok (nyomtatványok) :

„Impressa circularia, 1763—1785”	1763—1785	1 csomó
„Impressa circularia, No. 1—9133”	1776—1844	149 csomó
„Nyomtatott körlevelek, No. 1—584”	1845—1848	7 csomó
„Impressa circularia diversa”, irattárilag fel-		
dolgozatlan körlevelek	1770?—1846	4 csomó
Cím nélkül: nyomtatott körlevelek	1787—1788	1 kötet
„Circulares expeditiones exc. consilii locum-		
tenentialis Hungarici de anno 1799 ad iuris-		
ditiones regni dimissae”, nyomtatott körren-		
deletek	1799	1 kötet
„Circularia — 1813”	1813	1 füzet

Irattári segédkönyvek :

„Indices impressorum circularium”, mutató-		
könyvek	1770—1848	17 kötet
„Numeri impressorum circularium”	1780—1810	1 kötet
„Series numerorum indicis impressorum”	1811—1841	1 kötet
Számsorkönyvek	1842—1848	1 kötet

Irattári kezelőkönyvek :

„Series generalium consilii regii locumtenentialis Hungarici dispositionum... impressorum excelsae cancellariae regiae Hungarico—Transsylvaniae aulicae submissorum”, a magyar—erdélyi udvari kancelláriához felterjesztett nyomtatott körlevelek jegyzéke 1780—1789 1 füzet

A helytartótanács ügyintézésében az 1760-as évektől kezdett nagyobb mértékben térni a gyakorlat, hogy az összes törvényhatóságokhoz szóló rendeleteket vagy körleveleket nyomtatással sokszorosítsák. Ezzel meggyorsították az ügyintéztést, hisz a nyomtatás sokkal kevesebb időt igényelt, mint a sokszor igen terjedelmes rendeletek másolgatása és e munka helyett a kiadóhivatalban más tanácsi határozatok tisztázását végezhették.

A királyi nyílparancsok kiállításánál már jóval korábban áttértek a nyomtatásra. A helytartótanácsi körrendeleteknél azonban idegenkedtek a nyomda igénybevételeitől, mert félték a hivatali titok megsértésétől. A nyomtatott iratok korrektúráit a kiadó nézte át és a nyomdásznak meg kellett fogadnia, hogy a látottakból és hallottakból semmit sem árul el és csak annyi példányt nyomtat, amennyit rendeltek.

Tárgyi vonatkozásukat tekintve a nyomtatott körrendeletek a helytartótanács teljes ügyforgalmát felelelik. Leggyakoribbak a különféle bűnügyi köröztetések: tolvajok, rablók személyleírása, talált vagy elhagyott javak közhírré tétele, hamis pénzek, váltók leírása felszólítással beszolgáltatásukra, házastársaikat elhagyók köröztetése és még számtalan formája a különféle bűnügyeknek. Igen gyakoriak voltak az árvíz-, jég- és főként tűzkárosultak felszegélyezésére könyöradományok gyűjtését megindító körrendeletek. Tűzrendészeti előírásokkal, postai szállításokkal kapcsolatos rendelkezéseket is jelentős számmal találunk a circulárek között. Az 1800-as évek folyamán egyre gyakoribb lett azoknak a körrendeleteknek a száma, amelyek kereskedelmi címek bejegyzéseiről, kereskedelmi társaságok alakulásáról vagy megszűnéséről, különféle vagyonok zár alá vételéről, csődperek határnapjairól értesítik a törvényhatóságokat.

Különféle mérték- és vámügyi rendelkezésekről, külföldi államokkal kötött vám- és kereskedelmi szerződésekről szintén nyomtatott körrendeletek formájában értesítették a megyéket és városokat. Kiutasítottak, nemességüket elvesztett egyének névjegyzékeit ugyancsak nyomtatásban küldte szét a helytartótanács. Katonai szállításokról, katonaszökevények elfogatását elrendelő utasításokról, elemi iskolai oktatás szabályozásáról, udvari állásokban történt változásokról is körrendeletek, ill. körlevelek útján tájékoztatták a törvényhatóságokat. Urbéri ügyekben kiadott országos érvényű rendelkezések, köztük II. József jobbágyrendeletei, üres jobbágytelkek közhírré tétele szintén a circulárek között található.

Ha egy tanácsulésból több körrendeletet bocsátottak ki, azokat egy ívre nyomtatták, de mindegyik rendelet előtt feltüntették a rendelet jegyzőkönyvi számát. A törvényhatóságokat utasították, hogy a közös íven kapott rendeletekre ne egy, hanem külön-külön jelentésben válaszoljanak.

Kezdetben a királyi nyíltparancsokat és kinyomtatott helytartótanácsi körrendeleteket egy sorozatban kezelték. Csak az 1803. évi utasítás rendelte el a circulárek mutatózását. A két sorozat különválasztását azonban nem hajtották végre teljes pontossággal. Ez a magyarázata annak, hogy a „Benignae patentales” sorozatban az 1790-es évekig még ma is sok helytartótanácsi körrendelet található. A fenti utasítás rendelte el, hogy az irattár a 10 évesnél régebbi nyomtatott körrendeletek közül csak három-három példányt tartson meg, hacsak a tanács kifejezetten másképp nem rendelkezik, a többit válassza külön és kérjen engedélyt kiselejtezésükre. A 10 évnél korábbi iratokat azonban, mivel még szükség lehet rájuk, nem lehetett selejtezni.

A körrendeleteket az irattárban időrendben tárolták. E szempontok az állag mind a három sorozatánál érvényesültek. Az első, 1763—1785-ig terjedő sorozat csak töredékes körrendeletgyűjteménynek tekinthető, segédkönyvet nem is készítettek hozzá. Az 1776—1844-ig terjedő sorozatban az 1800-as évekig az éveken belül az időrendet nem érvényesítették teljes következetességgel. Ebben a sorozatban minden külön kiadott körrendelet egy sorszámmal kapott, mely irattári jelzetül is szolgál. Az 1776. évi körrendeleteknél kezdett sorszámozást 1844 végén a latin közigazgatási nyelv megszüntével 9133-as sorszámmal zárták le. 1845-ben újból kezdték tehát a sorszámozást, mely 1848-ig 584-re emelkedett. A két utolsó sorozathoz mutatókönyveket készítettek, melyek a nevek és fontosabb tárgyi címszavak első betűjére korlátozódó abc-rendben a rendeletek rövid tartalmát, iktatószámát, napi keltét és a sorozatbeli számát mint irattári jelzetét adják meg. Az állaghoz számsorkönyvek is készültek, melyek a körrendeletek iktatószámát és irattári jelzetét tüntetik fel.

III.

TÁRGYI ÁLLAGOK

A tárgyi állagok általában 1724-től 1779-ig terjednek. Irataik nagyobb része természetesen az 1764 utáni évekből való, hiszen — mint láttuk — ekkor kezdték meg az iratoknak tárgyi állagokban való felállítását s a korábbi évekből csak azok az iratok kerültek tárgyi állagokba, amelyeket annyira fontosnak tartottak, hogy kiemelték őket az iratfajták szerinti állagokból.

Egy-egy tárgyi állag általában egy-egy helytartótanácsi bizottság által intézett ügyek iratait foglalja magában, de létrehoztak tárgyi állagokat olyan ügykörök szerint is, amelyekkel nem állandó bizottságok foglalkoztak. Sokszor nem egészen következetesen osztották be az egy-egy tárgykörbe tartozó iratokat a megfelelő tárgyi állagba. (Pl. külön állag van a perkivonatok és külön állag a rabok és gonosztevők ügyeire, mégis mindkét állagban vannak tárgyak szerint a másik állagba tartozó iratok is.) Sok olyan iratot, amelyet tárgya szerint beoszthattak volna valamelyik tárgyi állagba, az „Acta miscellanea”-ban helyezték el. Ezért az egyes állagok ismertetésében a kutató mindig talál utalást arra, hogy az abba a tárgykörbe vágó iratok melyik tárgyi állagban találhatóak még. A helytartótanács ügykörének néhány ága — az úrbéri ügyek, a tanulmányi ügyek és a cigány-ügyek — nincs képviselve a tárgyi állagokban, mert az ezekre vonatkozó iratokat az illető ügyosztályok irataihoz csatolták.

A tárgyi állagokban többnyire együtt találjuk az ügyiratba tartozó iratokat: a beadványt, az esetleges belső ügyviteli iratokat (vélemény, jelentés) és a kiadványfoglalmatot. Az iratokat rendszerint ladulák, azokon belül fasciculusok s a fasciculusokon belül numerusok szerint állították fel. (Ezeknek az irattári egységeknek a kialakításában sokszor meglehetősen kezdetlegesen és következetlenül jártak el.) Minden iratra ráírták az irat tárgyát és a jelzetet: tehát pl. azt, hogy melyik ladulába, fasciculusba és numerusba tartozik.

1779-ben helynyerés céljából több állagból kiemelték egyes kevésbé fontosnak tartott iratokat s ezeket új sorszámokkal ellátva, másutt, „in inferiori cubiculo” helyezték el. Az így kiemelt iratok ma a tárgyi állagok ladulákban maradt iratai: a „Ladula” sorozatok után vannak elhelyezve, mint „No.” sorozatok.

Csaknem mindegyik tárgyi állagban külön vannak választva a többi irattól az elvi jelentőségű intézkedést tartalmazó iratok (Idealia, másként Normalia). A helytartótanács számára 1769-ben kiadott utasítás ugyanis meghagyta, hogy a helytartótanács mindegyik bizottsága gyűjtse össze azokat

az elvi természetű határozatokat, amelyek alapján eddig intézkedtek és amelyeknek szemmel tartásával az ügyintézés a jövőben megbízhatóbbá és gyorsabbá tehetik. Albert tescheni herceg, a helytartótanács elnöke (1765—1780) pedig külön bizottságot küldött ki az olyan ügyekben kiadott elvi végzések összeállítására, amelyek nem tartoztak egyik állandóan működő bizottság hatáskörébe sem. Így azután mindegyik tárgyi állagból kiválogatták az elvi iratokat s ezeket külön állították fel, mint „Idealia” sorozatot. Megjegyzendő hogy az elvi jelentőségű iratokat nemcsak 1779-ig válogatták külön, hanem még az 1780—1783. években is, amikor az iratokat előadók szerint állították fel s a kiválogatott elvi iratokat folytatólagosan helyezték a tárgyi állagok „Idealia” sorozataiban. Ezért a tárgyi állagok „Idealia” sorozatai általában 1724-től 1783-ig terjednek, míg a többi irataik általában csak 1779-ig.

Csaknem minden tárgyi állaghoz segédkönyvet (lajstromot és mutatót, vagy csak mutatót) készítettek, mégpedig külön a ladulák szerint felállított iratokhoz és külön az elvi iratokhoz. (Lajstromnak általában az olyan irattári segédkönyvet nevezünk, amely az iratokat elhelyezésük sorrendjében veszi számba.) A „Ladula” sorozatokhoz készített segédkönyvekben a belőlük kiemelt és „No.” sorozatként felállított iratoknál azok új numerusát is beírták. A lajstromokról általánosságban elmondhatjuk, hogy többnyire nem tüntetik fel külön-külön az egy-egy ügy intézése során létrejött egyes iratokat, csupán az ügy tárgyát és a vele kapcsolatban létrejött iratok évszámát, illetve évszámait közlik. Előnyük az, hogy utalnak azokra az iratokra is, amelyek az állag tárgykörébe vágnak, de más tárgyi állagokban vagy az alaki állagokban vannak elhelyezve. Az ilyen iratoknál többnyire a jelzetet is megadják, amely alatt az illető állagban található. A mutatókban az egyes betűknek belül a címszavak nincsenek szorosabb betűrendbe szedve.

Az iratok kikérésekor mindig meg kell adni a tárgyi állag nevét (pl. „Acta oeconomica”), a sorozat nevét (pl. „Idealia”) és ezenkívül azokat az adatokat, amelyeket az egyes állagok ismertetései mint a kikéréshez szükségeseket jelölnek meg (pl. numerus + év + tárgy). (A sorozat nevét azonban el lehet hagyni abban az esetben, ha az a kikéréshez szükséges egyéb adatokban implicite benne foglaltatik. Tehát pl. elegendő ennyit írni: Acta oeconomica, Lad. A fasc. 2., No 1., mert itt világos, hogy csakis a „Ladula” sorozatról lehet szó.)

Még egyszer fel kell hívunk a figyelmet arra, hogy a tárgyi állagok nem foglalják magukban a helytartótanácsnak ez időszakban keletkezett összes iratait. Az 1724—1779. közötti iratoknak kb. kétharmada van elhelyezve a tárgyi állagokban, a többit, az iratok egyharmad részét az alaki állagokban találjuk. Az e korszakra nézve végzett kutatásokat tehát nem lehet pusztán a tárgyi állagokra korlátozni. Amennyiben egy-egy tárgyi állag tárgykörébe vágó iratok valamely másik tárgyi állagban is található, erre az ismertetésben utalunk. Hasonlóképpen utalunk arra is, hogy az egy-egy tárgyi állagban érintett tárgyakra vonatkozó iratok 1780 és 1783 között az „Acta secundum referentes” állagban melyik előadónál és 1783 után melyik ügyosztályban vannak elhelyezve.

24. ACTA NEOCIVIUM
(Új polgárookra vonatkozó iratok)
1733—1783
16 csomó, 2 kötet

Iratok :

„Ladula A—B.”	1736—1779	15 csomó
„Idealia No. 1—10.”	1733—1783	1 csomó

Iráttári segédkönyvek :

„Liber deductionis actorum circa neocives ab anno 1733”, a „Ladula A—B.” lajst- roma	1733—1779	1 kötet
„Idealia neocivium”, az „Idealia No. 1—10” mutatója	1733—1783	1 kötet

Ezek az iratok III. Károly egyik rekatolizációs célzatú rendeletének köszönhetik létrejöttüket. 1733-ban ugyanis elrendelte III. Károly, hogy a sz. kir. városok ezentúl csak olyan külföldieket vegyenek fel polgáraik sorába, akik a katolikus vallást követik (külföldi akatolikusokat* csak az uralkodó előzetes engedélyével vehetnek fel), s hogy ezt ellenőrizni lehessen, azok a városok, amelyek még szoktak akatolikusokat felvenni, minden év végén küldjenek be kimutatást a helytartótanácsnak arról, kiknek adták meg a polgárjogot, azok honnan származnak és milyen vallásúak. (O. L. Helytt. lvt. Acta neocivium, Idealia No. 1.) Ettől kezdve a városok — több-kevesebb rendszerességgel — évente beküldték a helytartótanácsnak az újonnan felvett polgárok jegyzékeit. Az 1750-es évektől kezdve azt is bele kellett foglalniuk a jegyzékbe, hogy az új polgárok milyen esküt tettek le, 1763-tól pedig azt is, hogy mennyi felvételi taksát fizettek. Az állagban a helytartótanácsnak a városokhoz küldött felszólításait, a késedelmeskedés miatti megrovásait s a városok által beküldött jegyzékeket találjuk, valamint a külföldieknek a városokban való letelepedésére vonatkozó egyéb iratokat, főként külföldi származású akatolikusok folyamódásait a polgárjogért. Ezenfelül — lényegesen kisebb számban — a városi élet egyéb területeire: a ház- és telekvételkor fizetendő taksára, a városi magisztrátusra, tisztújításra stb. vonatkozó iratok is vannak itt.

Az állag rendezett, két sorozatra: a „Ladula A—B” és az „Idealia No. 1—10” sorozatra oszlik. A „Ladula A—B” sorozatban az iratok ladulák, a ladulákon belül fasciculusok s a fasciculusokon belül ladulánként sorszámozott numerusok szerint vannak elhelyezve; a numerusokon belül az iratok keltük rendjében fekszenek. A Ladula B egy részében a numerusokon belül még további, ligatura szerinti tagozódás is van.

Az „Idealia No. 1—10” sorozatban az elvi jelentőségűnek tekintett iratok vannak elhelyezve numerusok szerint s ezeken belül az iratok keltezési rendjében.

* Akatolikusoknak nevezték mindazokat, akik nem katolikus vallásúak voltak.

A „Ladula” sorozat a „Liber deductionis actorum...” című lajstrom segítségével használható, amely közli az iratok tárgyát, évét és ladula-fasciculus-numerusból (esetleg ligaturából) álló jelzetét. A lajstrom utal hasonló tárgyú, másutt elhelyezett, illetve oda áthelyezett iratokra (pl. Fasciculi mensium, Acta mechanica, Acta miscellanea, Acta religionaria, Acta sanitatis) s megadja ezek ottani jelzetét. Mutató nincsen a lajstromhoz, de ez nem okoz nehézséget, mert a lajstrom kis terjedelménél fogva gyorsan átnézhető.

Az „Idealia No. 1—10” sorozat a hasonló című betűrendes mutató segítségével használható, amely a kezdőbetűkön belül szorosabb betűrendbe nem szedett tárgyi címszavak és helynevek alatt közli az iratok rövid tárgyát, évét és numerusát.

Az iratok kikérésekor a „Ladula A—B” sorozat iratainál a ladula-fasciculus-numerusból és esetleg ligaturából álló jelzetet, az „Idealia No. 1—10” sorozat iratainál pedig a numerust kell megadni.

Ugyanebből az időből külföldi akatolikusok városi polgárrá való felvételével kapcsolatos iratok vannak még az „Acta miscellanea” című állagban s a céhbe való felvétel céljából a városi polgárjog elnyeréséért folyamodókra vonatkozó iratok az „Acta mechanica” című állagban is. A későbbi időszakban Fabiankovics (1780—83) és Sidó (1780—81) előadónál s a „Dep. civitatense” c. állagban találjuk az új polgárok felvételére vonatkozó iratokat.

25. ACTA MECHANICA

(Céhügyi iratok)

1724—1783

169 csomó, 5 kötet

Iratok :

„Acta”, törvényhatóságok szerint besorolt iratok	1724—1779	166 csomó
„Extraserialia”	1739—1766	2 csomó
„Idealia”	1733—1783	1 csomó

Iratári segédkönyvek :

Az „Acta” lajstromkönyvei	1724—1779	4 kötet
„Idealia mechanica”, az „Idealia” mutatója	1733—1783	1 kötet

A céhek — amelyek korábban a törvényhatóságok irányítása alatt majdnem teljesen önállóan működtek — a 18. század elejétől kezdve kerültek mindinkább állami ellenőrzés alá. A kormányzat figyelmét főként az a sok panasz irányította a céhekre, amely a céheknek abból a törekvéséből eredt, hogy az iparcikkek árát lehetőleg magasban tartásák és tagjaik kereseti lehetőségeinek biztosítása érdekében a céhbe való felvételt megnehezítsék. (A céheknek ez a magatartása természetesen az ipar fejlődésére is károsan hatott.) A céhek ellenőrzése, szabályozása a helytartótanács útján ment végbe. (Vö. 1729 : 10. t. c.) III. Károly, majd Mária Terézia alatt állandóan folyt a céhek szabályainak egységesítése, működésük uniformizálása; a céhleveleket

a helytartótanács bekerete, átnézte s javaslata alapján azután az uralkodók bizonyos változtatásokkal, ésszerűbb, egyöntetűbb formában adták ki újra a céhleveleket. A céhlevelek kiállítását a kancellária végezte. Gyakori rendeletekkel szabályozták a céhek működésének úgyszólván egész területét, a tanonc- és a legény-felfogadást, felszabadítást, a remeklést, vándorlást, mesterré avatást, a céhgyűlést, céhmesterválasztást, a céhszamadások készítését, a céhekben különböző alkalmakkor szedett illetékeket és bírságokat. Ugyanakkor a céhek ellenőrzését felhasználták a katolizálás érdekében, szigorúan megkövetelve a protestáns céhtagoktól is a katolikus ünnepek megtartását és a körmeneteken való részvételt. A céhek és az iparosok, kereskedők is gyakran fordultak panaszaikkal, kéréseikkel a helytartótanácsához. A céhügyek intézése során 1724 és 1783 között keletkezett helytartótanácsi iratok legnagyobb részét itt az „Acta mechanica”-ban találjuk, de vannak ilyenek az „Acta oeconomica” és az „Acta miscellanea” állagban is.

Az állag iratainak zöme az „Acta” sorozatban van elhelyezve. Az „Acta” iratait eredetileg négy tárgyi csoportba: a Ladula A, B, C és D-be osztották be. A Ladula A-ba a céhlevelekre vonatkozó iratokat tették; a Ladula B-be a céhekbe való felvételre, a mester- vagy vándorévek alóli felmentésekre vonatkozó iratokat és az ipar, vagy kereskedés üzésének céljából a városi polgárjog elnyeréséért folyamodók iratait; a Ladula C-be a céhek és céhtagok (iparosok, kereskedők) panaszaira, viszályaira vonatkozó iratokat; végül a Ladula D-be azokra a nem katolikus céhtagokra vonatkozó iratokat, akik a katolikus egyházi szertartásokon, pl. körmeneteken való részvételt megtagadták és emiatt eljárást indítottak ellenük. E négy ladulán belül az iratokat törvényhatóságok: vármegyék, kerületek (Jász-Kun kerület és a hajdú városok) és városok szerint csoportosították. A Ladula B, C és D-ben ezeket a törvényhatóság szerinti csoportokat fasciculusként nevezték el és minden fasciculust sorszámossal láttak el. (A Ladula A-ban ezek a törvényhatósági csoportok nem kaptak külön jelzést.) A törvényhatóság szerinti csoportokon belül az iratokat numerusokba osztották be. A numerusok sorszámozását törvényhatóságonként újra kezdték. Egy numerusba egy ügyiratot, vagy több hasonló tárgyú ügyiratot tettek; ha több ügyirat került egy numerusba, akkor a numeruson belül időrendben helyezték el azokat. Ezt az eredeti rendet azután megváltoztatták, még pedig úgy, hogy az egy-egy törvényhatóságra vonatkozó iratcsoportot mind a négy ladulából kiemelték és egymás után helyezték el. Így most az iratok megyék, kiváltságolt kerületek és városok szerint vannak csoportosítva. A csoportok a törvényhatóságok latin neveinek betűrendjében következnek egymás után. Az egyes törvényhatóságokon belül előbb a Ladula A-ba, azután a B-be, C-be és D-be tartozó iratok fekszenek, eredeti numerusok szerinti rendjükben.

A két „Extraserialia” feliratot viselő csomóban irattári rendszerbe nem osztott, nagyrészt jelzet nélküli iratok vannak. A következő csoportok találhatóak bennük: kimutatások a megyék és városok által a helytartótanácsához beküldött céhlevelekről; kimutatások a törölt céhszabályokról; kimutatás 1762-ből a megyék és városok céhekkel kapcsolatos jelentéseinek állásáról; megyék és városok válasza a céhlevelek felülvizsgálatáról és a mestertaksáról intézkedő 1760. szept. 4-i királyi rendeletre; különböző céhek kérvényei és a megyék, városok ezekkel kapcsolatos levelei stb.

Az „Idealia” sorozatban az elvi jelentőségű iratok vannak, numerusok szerint rendezve. Egy-egy numerus alatt több, sokszor különböző tárgyú irat fekszik, időrendben.

Az „Acta” sorozathoz lajstromkönyvek vannak, ezek alapján lehet kutatni bennük. A lajstromkönyvek az iratok átrendezése előtt készültek, azok eredeti rendjének megfelelően. Tehát az első lajstromkönyvben az eredetileg a Ladula A-ban, a másodikban a Ladula B-ben, a harmadikban a Ladula C-ben, a negyedikben a Ladula D-ben elhelyezett iratokról szóló bejegyzések találhatóak. Az iratok átrendezése után sem váltak azonban használhatatlannokká, mert mindegyik kötet törvényhatóságok szerint veszi számba az iratokat, s így az egy-egy megyére, vagy városra vonatkozó bejegyzéseket — bár a négy kötetben szétosztva — könnyen meg lehet találni. (A lajstromkönyvekbe olyan iratokat is bejegyeztek, amelyeket — bár tárgyuk szerint idetartoznak — nem emeltek ki a „Fasciculi mensium”, illetve a „Benigna mandata” állagból. Ilyen esetben a lajstromkönyvbe beírták annak az állagnak a címét, amelyben az irat található, jelzetét azonban nem.) A Ladula A-beli iratokhoz készült lajstromkönyv megyék, majd városok szerint halad. A megyék és városok latin neveik sorrendjében következnek egymás után. Minden iratnak megadja tárgyát, évét és numerusát s ezenkívül egy külön rovatban számba veszi a III. Károly, illetve Mária Terézia uralkodása alatt kiadott céhleveleket. A megyék szerinti rész után betűrendes mutató van az ebben a részben szereplő helységekhez, amelyből megtudjuk, hogy az egyes helységek milyen megyében keresendők. A kötet végén két mutató van, az egyik a III. Károly, másik a Mária Terézia uralkodása alatt kiadott céhlevelekről. Mindkettő a mesterségek latin neveinek betűrendjében halad s megadja a céh székhelyét, valamint annak a királyi iratnak a keltét, amellyel a céhlevél másolatát megküldték a helytartótanácsnak. A Mária Terézia uralkodása alatt kibocsátott céhleveleknél a kiadás keltét is megadja a mutató. A másik három lajstromkönyv (a Ladula B-hez, C-hez és D-hez készült) szintén megyék és városok szerint haladva adja meg az iratok tárgyát, évét és numerusát, de a megyék és városok nem szoros betűrendben következnek egymás után, hanem meglehetősen rendszertelenül. Ennek a három lajstromkönyvnek nincsen mutatója.

Az „Extraserialia” iratokhoz nincsen segédkönyv, ezeket egyenként kell átnézni.

Az „Idealia” sorozat az „Idealia mechanica” című mutató segítségével használható, amely tárgyi címszavak és helynevek kezdőbetűjére szorítóközű betűrendben megadja az iratok tárgyát, évét és numerusát.

Az iratok kikérésekor az „Acta” sorozat iratainál a megye, kerület vagy város nevét, a ladulát és numerust, az „Idealia” sorozat iratainál pedig a numerust kell megadni.

A céhekkel kapcsolatos iratokat a későbbi időszakban Balogh (1780—81), Fabiankovic (1780—83) és Sidó (1780—81) előadónál, valamint a „Dep. ce hale”, „Dep. civitatense” és a „Dep. publico-politicum” állagban találjuk.

26. ACTA MENDICANTIUM ET VAGORUM

(Koldusokra és csavargókra vonatkozó iratok)

1724—1781

13 csomó, 2 kötet

Iratok :

„Ladula A”	1724—1779	9 csomó
„No. 1—91”	1724—1779	3 csomó
„Idealia No. 1—8”	1724—1781	1 csomó

Iratári segédkönyvek :

„Deductio actorum circa . . . mendicantes, vagos. . .”, a „Ladula A” és a „No. 1—91” lajstroma	1724—1779	1 kötet
„Idealia mendicantium et vagorum”, az „Ide- alia” mutatója	1724—1781	1 kötet

Ebben az állagban a szegényügy rendezésére és néhány ehhez kapcsolódó kérdésre vonatkozó iratokat találunk. III. Károly és Mária Terézia korában olyan nagy számmal voltak az országban nincstelen, minden létalaptól megfosztott emberek, hogy az államhatalomnak foglalkoznia kellett ennek a kérdésnek a rendezésével. Különböző elemekből tevődött össze a biztos megélhetést nélkülözők tömege; voltak közöttük — főként külföldről bejött — iparosok: elszegényedett mesterek, ál' istalan legények; azonkívül pedig részben szabad költözésű, részben szökött jobbágyok. A velük szemben követett eljárás az egész korszakban nagyjából azonos elveken nyugodott. Először is azt akarták megakadályozni, hogy külföldről bejöhessenek az ilyen „gyanús” emberek; ezért azt kívánták a törvényhatóságoktól, hogy gondosan ügyeljenek az idegenekre, követeljék meg tőlük az útlevelet. Időnként általános vizsgálatot tartottak a megyékben és városokban a koldusok és csavargók letartóztatása végett (1724, 1731, 1732, 1746, 1750, 1763, 1780-ban), s ezekről a törvényhatóságok kötelesek voltak jelentést küldeni a helytartótanácsnak. A külföldieket általában visszaküldték születési helyükre. A hazaiak között különbséget tettek aszerint, hogy egészségesek, munkaképesek, vagy pedig betegek, öregek, munkára alkalmatlanok. Az előbbiekre nézve azt rendelték el, hogy soroztassák be őket katonának, máskor azt, hogy fogják őket munkára; a munkaképtelenekre nézve pedig azt, hogy a törvényhatóságok, ahová valók, gondoskodjanak eltartásukról. A kolduló szerzetesek — főként a külföldiek — gyűjtéseit is korlátok közé szorították s kancelláriai, illetve helytartótanácsi engedélyhez kötötték. Hasonlóképpen ellenőrizték az akatolikusok (görögkeleti pópák, protestáns diákok stb.) különböző célokra folytatott gyűjtéseit is. Intézkedéseket tettek az erkölcstelen életű nők megrendszabályozására is.

Ebben az állagban találjuk az országban utazó idegenekre, a koldusokra, csavargókra, kolduló szerzetesekre, alszerzetesekre, gyűjtést folytató akatolikusokra, erkölcstelen életű nőkre vonatkozó 1724—1781. évi helytartótanácsi iratok zömét. A közbiztonságra, koldusokra, csavargókra vonatkozó iratok vannak még az „Acta miscellanea”, a kolduló szerzetesekre vonatkozó iratok pedig az „Acta fundationalia” állagban is.

Az állag rendezett. A nem elvi jelentőségű iratok eredetileg mind a „Ladula A” sorozatban voltak elhelyezve, tárgyi csoportokban. Minden tárgyi csoport iratait külön fasciculusha tették s a fasciculuson belül minden ügy külön számot (numerust) kapott. (A numerusok sorszámozása folytatólagos, nem kezdődik fasciculusonként újra.) Kivétel a koldusok és csavargók ügyeit magában foglaló tárgyi csoport, mert ennek irataiból nem egy, hanem 28 fasciculust alkottak, elvi szempont nélkül. A 28 fasciculus közül egyesek csupán egy-egy ügyet tartalmaznak s ezeknél a fasciculuson belül természetesen nincsenek numerusok. Ebből a sorozatból később egyes iratokat kivettek s ezeket olyan sorrendben, ahogyan a sorozatban voltak, sorszámokkal (numerusokkal) látták el; így jött létre a „No. 1—91” sorozat. Az elvi jelentőségű iratok az „Idealia No. 1—8” sorozatban fekszenek numerusok szerint s azokon belül időrendben. Egy-egy numerusba a hasonló tárgyú iratokat tették. A sorozatban van egy 1723. évi királyi rendelet is.

Az állaghoz segédkönyvek vannak, ezek segítségével lehet kutatni benne. A „Ladula A” és a „No. 1—91” sorozatnak közös segédkönyve van, a „Deductio actorum circa . . . mendicantes, vagos. . .” Ez még a „No. 1—91” sorozat létrejötte előtt készült s az iratokat eredeti, a „Ladula A” sorozatbeli rendjükben veszi számba, megadja évüket, tárgyukat és jelzetüket: a fasciculus és numerus számát. Azoknál az iratoknál, amelyeket áttettek a „No. 1—91” sorozatba, közli az új sorszámot (numerust) is, tehát ehhez a sorozathoz is használható. (Egyébként a lajstrom előtt külön táblázat is van, amely megmutatja, hogy mely numerusokat, illetve fasciculusokat tettek át a „No. 1—91” sorozatba s közli a régi jelzeteknek megfelelő új jelzeteket is.) Az „Idealia No. 1—8” sorozat segédkönyve az „Idealia mendicantium et vagorum” című mutató, amely a kezdőbetűkön túl szorosabb betűrendbe nem szedett tárgyi címszavak, ill. személy- és helynevek alatt közli az iratok tárgyát, évét és numerusát. A sorozathoz van egy rövid lajstrom is, a sorozat iratai előtt. Ez a lajstrom numerusonként haladva megadja az iratok tárgyát, évét és numerusát.

Az iratok kikérésekor a „Ladula A” sorozatban levő iratoknál a fasciculust és numerust, a „No. 1—91” sorozatban levőknél a numerust, az „Idealia No. 1—8” sorozat iratainál a numerust, az évet és a tárgyat kell megadni.

A közbiztonsággal kapcsolatos iratokat a későbbi időszakban Erdődy (1780—83), Sauska (1780—82) és Fabiankovic (1783) előadóknál, valamint a „Dep. publico-politicum” és a „Dep. politiae generalis et civitatum” állagban találjuk.

27. CAUSARUM EXTRACTUS

(Perkivonatok)

1724—1782

55 csomó, 2 kötet

Iratok :

„Ladula A Fasc. 1—53”	1724—1779	37 csomó
„Comitatum et civitatum”	1779—1782	17 csomó
„Idealia No. 1—6.”	1726—1772	1 csomó

Iráttári segédkönyvek :

- „Deductio actorum in Ladula A contentorum”,
a „Ladula A Fasc. 1—53” Iajstroma . . . . 1726—1779 1 kötet
„Idealia causarum extractum”, az „Idealia
No. 1—6” mutatója . . . . . 1726—1772 1 kötet

1726-ban III. Károly elrendelte, hogy a megyék és városok az 1723. évi országgyűlés óta törvényszékeiken tárgyalt perek kivonatait küldjék meg a helytartótanácsnak s azután pedig minden év végén küldjék be a perkivonatot. (O. L. Helytt. Ivt. Causarum extractus, Id. No. 1.) Ézzel az intézkedéssel megindult az a folyamat, amelynek során az államhatalom a törvényhatóságok bíraskodását egyre jobban ellenőrzése, felügyelete alá vonta, egységesítette, a törvények megtartására szorította s az önkényeskedéseket — akár a túlságosan kemény ítéletekben, akár lazaságban nyilvánultak meg — megszüntetni igyekezett. III. Károly ez irányú kezdeményezéseit Mária Terézia nagy arányokban tovább fejlesztette. Uralkodása alatt is rendesen megküldték a megyék és városok mind a büntetőperek, mind a polgári perek kivonatait, sőt rendeletére 1761-től kezdve a megyék közvetítésével az úriszéki perek kivonatait is fel kellett küldeni a helytartótanácsnak. A királynő értesítette a törvényhatóságokat a felsőbb bíróságok ülészakainak megkezdéséről, részletesen szabályozta a különböző ügyekben kiszabott pénzbüntetések felhasználását, hováfordítását, tervet dolgoztatott ki a büntetőperekben követhető eljárásra, s gyorsabbá és emberségesebbé igyekezett tenni a törvényhatóságok igazságszolgáltatását. Főként a testi büntetések tekintetében hozott a helyzetet javító rendelkezéseket; egyes súlyos testi büntetéseket (pl. nyelv kivágás) megtiltott, másokat (pl. botozás) bizonyos korlátok közé szorított, 1763-ban az arcon való megbélyegzést, 1772-ben a halálraítéltek kínzását tiltotta meg, 1776-ban pedig teljesen megtiltotta a kínvallatást. A megyéknek és városoknak a helytartótanácsához beküldött perkivonatokban fel kellett tüntetniük azt, hogy milyen ügyben, ki ellen, milyen törvény alapján, milyen ítéletet hoztak. A perkivonatot azután a helytartótanács felterjesztette az uralkodóhoz s az, amennyiben a törvényhatóságok eljárásában valamit helytelennek talált, a helytartótanács útján utasította a törvényhatóságokat, hogy ettől a jövőben tartózkodjanak. Az ellenőrzés tehát utólagos volt, de a szökött katonák segítői ellen indított perekre vonatkozóan az uralkodó 1765-ben elrendelte, hogy azokról az ítélethozatal és a végrehajtás előtt küldjenek jelentést a törvényhatóságok. (Hasonló rendelkezést adott ki az uralkodó már 1756-ban a boszorkányperekre vonatkozóan; de az ezekkel kapcsolatos iratok nem ebbe az állagba, hanem az „Acta captivorum et malefactorum” című állagba kerültek.) 1769-ben, a helytartótanács hatáskörének kibővítése során Mária Terézia felhatalmazta a helytartótanácsot, hogy maga vonhassa felelősségre azt a törvényhatóságot, amelynek a perkivonataiban valami szabályszerűtlent talált. Az uralkodónak csak rendkívüli esetben tegyen jelentést, egyébként pedig csupán kimutatást küldjön fel arról, hogy a törvényhatóságok hogyan tettek eleget e kötelességüknek, volt-e valami újszerű a perkivonatokban s ha igen, hogyan intézkedett erre vonatkozóan.

Az állag tartalmazza az 1724-től kb. 1775-ig terjedő időben a megyei és városi törvényszékek előtt lefolyt perek kivonatait, 1761-től kezdve pedig

az úriszékek előtt folyt perek kivonatait is, s a törvényhatóságok bíraskodásával kapcsolatban az 1726—1782. években kiadott királyi rendeleteket, helytartótanácsi felterjesztéseket és rendeleteket, valamint a törvényhatóságoktól beérkezett leveleket. (Kb. 1775-től kezdve azonban néhány éven át az „Acta captivorum et malefactorum” című állagban vannak a helytartótanácsnak a perkivonatokra vonatkozó jelentései, mert az előadók ezekben az években a rablajstromokról és perkivonatokról közös jelentést készítettek.) Az állag 1779—1782. évi iratai között találjuk a megyéknek és városoknak a börtönökben levő rabokról ez években beküldött kimutatásait is; de az ilyen kimutatások nagyrésze: az 1757—1779. évek, külön állagban, az „Acta captivorum et malefactorum”-ban van elhelyezve. Kis számban vannak az állagban a felsőbb bíróságok (hétszemélyes tábla, királyi tábla,) és az egyházi bíróságok működésére vonatkozó iratok is.

Az állag rendezett, az iratok három sorozatban, a „Ladula A Fasc. 1—53”, a „Comitatum et civitatum” és az „Idealia No. 1—6.” sorozatban vannak elhelyezve. A „Ladula A Fasc. 1—53” sorozatban az iratok fasciculusok szerint vannak elhelyezve; a fasciculusokon belül a legtöbb esetben még kisebb irattári egységeket (ligatúrákat, illetve numerusokat) is létrehozta. Az irattári egységek kialakítása meglehetősen következtelenül történt s nem követtek egységes szempontot az iratoknak az irattári egységekben belüli elhelyezésében sem. A „Comitatum et civitatum” sorozatban az iratok évek szerint, az években belül megyék és városok szerint vannak csoportosítva s azokon belül időrendben vannak elhelyezve. A megyék és városok latin neveik betűrendjében következnek egymás után. Az „Idealia No. 1—6” sorozatba az elvi jelentőségű iratokat tették. Az iratok ebben a sorozatban numerusok szerint s a numerusokon belül az iratok keltének rendjében következnek egymás után. Egy-egy numerusba a hasonló tárgyú iratokat tették.

A „Ladula A Fasc. 1—53” sorozat a „Deductio actorum in Ladula A contentorum” című lajstrom segítségével használható. A lajstrom a sorozat iratait az előbb ismertetett irattári rendjükben veszi számba. Eleinte eléggé részletesen ismerteti az egyes iratok tárgyát s megadja keltüket; később azonban egyre sablonosabbá válik, úgyhogy már csak annyit tudunk meg belőle, hogy melyik törvényhatóságra vonatkozó, milyen évbéli iratok vannak egy-egy irattári egységben, illetve néhol csupán azt, hogy egy-egy év iratai melyik irattári egységben vannak. (A lajstrom elején szerepel több olyan irat is, amely az „Idealia No. 1—6” sorozatban van elhelyezve. Több helyen találunk utalást más állagban elhelyezett hasonló tárgyú iratokra; ilyenkor a pontos jelzetet is megadja a lajstrom.) Mutató nincs a lajstromhoz. Az „Idealia No. 1—6” sorozathoz lajstrom és mutató van, ezek segítségével használható. A lajstrom — amely még bekötetlen ívekben a sorozat iratai előtt fekszik — megadja az egyes numerusokban elhelyezett iratok tárgyát, keltét és numerusát. A mutató a kezdőbetűkön túl szorosabb betűrendbe nem szedett tárgyi címszavak alatt közli az iratok tárgyát, évét és numerusát. A „Comitatum et civitatum” sorozathoz nincsen segédkönyv.

Az iratok kikérésekor a „Ladula A Fasc 1—53” sorozat iratainál a fasciculust és ahol van, a numerust, illetve a ligatúrát kell megadni; ezeken kívül, ha a lajstromból megállapítható, a törvényhatóság nevét, vagy az irat keltét is. Az „Idealia No. 1—6” sorozat iratainál a numerust, az évet és a

tárgyat, vagy pedig a numerust és a pontos keltet kell megadni. (A pontos kelet csak a lajstromból állapítható meg.) A „Comitatum et civitatum” sorozatot csomószám kell átnézni; illetőleg ha a kutatót csak egyes törvényhatóságokra vonatkozó iratok érdeklik, adja meg ezek nevét s akkor a kívánt évből megkaphatja az illető törvényhatóságokra vonatkozó iratokat.

A perkivonatokat a későbbi időszakban Sauska (1780—82) és Fabiankovich (1783) előadónál, meg a „Dep. publico-politicum” állagban találjuk.

28. ACTA CAPTIVORUM ET MALEFACTORUM

(Rabokra és bűnözőkre vonatkozó iratok)

1725—1783

69 csomó, 2 kötet

Iratok :

„Ladula A—E”	1756—1779	32 csomó
„No. 1—219”	1756—1779	36 csomó
„Idealia No. 1—19”	1725—1783	1 csomó

Iratári segédkönyvek :

„Deductio actorum captivorum et malefactorum”, a „Ladula A—E” és a „No. 1—219” lajstroma és mutatója	1756—1779	1 kötet
„Idealia captivorum et malefactorum”, az „Idealia” mutatója	1725—1783	1 kötet

Mária Terézia 1756-ban elrendelte, hogy a boszorkánypörökben hozott ítéletek végrehajtása előtt a törvényhatóságok küldjék fel a pert a helytartótanácsnak; az pedig terjessze fel neki (O. L. Helytt. lvt. Acta captivorum et malefactorum, Idealia No. 7.); meg akarta ugyanis akadályozni, hogy a megyei és városi bíróságok boszorkányság vádja alapján súlyos — sokszor halálos — ítéleteket mondjanak ki. Ettől kezdve az ilyen pereket felterjesztették a helytartótanácsnak s az az uralkodónak. (Az egyéb perekre vonatkozóan lásd a „Causarum extractus” ismertetését.) 1757-ben azt is elrendelte Mária Terézia, hogy minden törvényhatóság küldjön be jelentést a helytartótanácsnak a börtönökben fogvatartottakról s ezután továbbra is rendszeresen folytatódjék az ilyen jelentések beküldése; a helytartótanács pedig ezek alapján fél-évenként terjessen fel neki táblázatos jelentést. (O. L. Helytt. lvt. Acta captivorum et malefactorum, Idealia No. 8.) A megyéknek nemcsak a megyei börtönökben, hanem a földesurak börtöneiben levő rabokról is jelentést kellett tenniük. A jelentésekben a törvényhatóságoknak fel kellett tüntetniük a rab nevét, rendi állását, születési helyét, korát, vallását, a bebörtönzés évét és napját, a bűncselekményt, amit elkövetett, a börtönből való távozásának idejét s végül az ítéletet, aminek alapján fogvatartották, illetve ha még nem hoztak végleges ítéletet ügyében, akkor ennek okát. Az intézkedés célja az volt, hogy a törvényhatóságokat gyors igazságszolgáltatásra, az ítélszékek gyakoribb tartására szorítsa s megakadályozza, hogy a vádlottak hosszú ideig legyenek vizsgálati fogságban. (A már elítélt rabok egyébként ebben az idő-

ben — ha hosszabb rabságra ítélték őket — sokszor nem a törvényhatóságok börtöneiben raboskodtak, hanem a szempei dologházban — domus correctoria — vagy közmunkákra várakba küldték őket.) A törvényhatóságok a rendelet kiadása után rendszeresen megküldték jelentéseiket a helytartótanácsnak a börtönökben levőkről, a helytartótanács pedig kimutatást készített ezekből s azt véleményével együtt felküldte a királynak. A boszorkányperekkel és a rablajstromokkal kapcsolatos iratokon kívül ebben az állagban vannak azok az iratok is, amelyek a különböző bűncselekményekkel (rablás, lopás, gyilkosság, gyermekgyilkosság, gyújtogatás, katonaszökevény-pártolás, sikkasztás, adósság meg nem fizetése, bigámia, paráznaság, káromkodás, aposztázia stb.) vádolt személyek körözésére vonatkoznak, valamint a bűncselekményt elkövetők érdekében beadott kérésekkel kapcsolatos iratok is.

Az állag iratainak túlnyomó része az 1756 és 1779 közötti évekből származik. Csupán az „Idealia No. 1—19” sorozat tartalmaz a korábbi és későbbi évekből (1725 és 1783 között) is iratokat, melyekből nyomon követhetjük az államhatalomnak az igazságszolgáltatás javítása és a közbiztonság érdekében tett intézkedéseit. Az 1779. évben beküldött rablajstromok egy része és valamennyi 1780—1782-ben beküldött rablajstrom nem itt, hanem a „Causarum extractus” című állagban van elhelyezve, annak „Ladula A. Fasc. 1—53” és „Comitatum et civitatum” sorozataiban. Viszont (kb. 1775-től kezdve) néhány évben ebben az állagban vannak a helytartótanácsnak a perkivonatokra vonatkozó jelentései is, minthogy az előadók ezekben az éveken a rablajstromokról és a perkivonatokról nem külön-külön készítettek jelentést, hanem együtt.

Az állag rendezett; az iratok három sorozatra, a „Ladula A—E”, a „No. 1—219” és az „Idealia No. 1—19” sorozatra oszlanak. A nem elvi jelentőségű iratok eredetileg mind a „Ladula A—E” sorozatban voltak elhelyezve; mégpedig úgy, hogy először a boszorkányperekre vonatkozó iratok következtek egymás után, azután a rabokra és körözésekre stb. vonatkozó iratok, nagyjából évek szerint s az éveken belül iratfajták, illetve ügyek szerint. Az irattári egységek kialakítása azonban legtöbbször nem ennek a tagolódásnak megfelelően történt, hanem meglehetősen önkényesen és következetlenül. Az iratokat ladulákba, ezeken belül fasciculusokba osztották be; a fasciculusokon belül is még rendszerint tovább tagolták numerusok szerint és sokszor még a numerusokon belül is ligatúrák szerint, de arra nem ügyeltek, hogy egy-egy irattári egység határa egybeessen egy-egy tárgyi egység határával. Tehát pl. nem kerültek külön ladulába a boszorkányperek és külön ladulába a rabokra és körözésekre vonatkozó iratok; nem kerültek külön-külön fasciculusba egy-egy év iratai stb., hanem ötletszerűen kezdtek egy-egy újabb ladulát, vagy fasciculust. A numerusok azonban — illetve egyes esetekben a fasciculusok — rendszerint egybeesnek egy-egy ügygel, a ligatúrák pedig egy-egy iratfajták szerinti csoporttal. A sorozatból azután egyes irattári egységeket kiemelték és olyan sorrendben, ahogyan ott voltak, sorzámmal látták el őket. Így jött létre a „No. 1—219” sorozat. Az „Idealia No. 1—19” sorozatba az elvi jelentőségűnek tekintett iratokat tették. Az iratok e sorozatban numerusok szerint vannak elhelyezve. Egy-egy numerusba egy ügyiratot tettek vagy — és ez a gyakoribb eset — több, hasonló tárgyú ügyiratot helyeztek el benne, időrendben.

Az állaghoz segédkönyvek vannak, ezek segítségével lehet kutatni. A „Ladula A—E” és a „No. 1—219” sorozatoknak közös segédkönyve van, a „Deductio actorum captivorum et malefactorum” című lajstrom és mutató. Ez még a „No. 1—219” sorozatnak a „Ladula A—E” sorozatból történt kiválasztása előtt készült. A segédkönyv lajstromrésze az iratokat eredeti, a „Ladula A—E” sorozatbeli rendjükben veszi számba, megadja tárgyukat, évüket, jelzetüket: a ladulát, fasciculust, s ahol van, a numerust és ligatúrát is. Azoknál az iratoknál, amelyeket áttettek a „No. 1—219” sorozatba, megadja az új numerusjelzetet is. A segédkönyvben szerepelnek olyan, tárgyilag odatartozó iratok is, amelyek nem ebben az állagban, hanem a „Fasciculi mensium”-ban vannak s megadja pontos keltüket is, amely alatt ott található. A segédkönyv mutató-része csak a rabokról, illetve körözött bűnözőkről készült; nevük első betűjére szorítókozó betűrendben közli nevüket, bűncselekményüket, a rájuk vonatkozó irat évét és eredeti, „Ladula A—E” sorozatbeli jelzetét (a ladulát, fasciculust, — s ha van — a numerust és ligatúrát). A mutató-rész használható azonban a „No. 1—219” sorozatba áttett iratokhoz is: a lajstrom előtt ugyanis külön táblázat mutatja a „No. 1—219” sorozatba áttett iratok régi jelzeteit s az ezeknek megfelelő új jelzeteket s így könnyen megállapítható, hogy a keresett iratot áttették-e a „No. 1—219” sorozatba, s ha igen, ott milyen jelzet alatt található. Az „Idealia No. 1—19” sorozat segédkönyve az „Idealia captivorum et malefactorum” című mutató, amely az első betűn túl szorosabb betűrendbe nem szedett tárgyi címszavak alatt közli az iratok tárgyát, évét és numerusát. Ezenkívül az „Idealia No. 1—19” sorozat iratai előtt, a csomóba beletéve található egy lajstrom is a sorozat iratairól; ez az iratok keltét, tárgyát és numerusát adja meg.

Az iratok kikérésekor a „Ladula A—E” sorozat iratainál a ladulát, fasciculust s ha van, a numerust és ligatúrát, a „No. 1—219” sorozat iratainál a numerust, az „Idealia No. 1—19” sorozat iratainál pedig az irat évét, numerusát és tárgyát kell megadni.

A rabokra vonatkozó iratok a későbbi időszakban Sauska előadónál és a „Dep. publico-politicum” állagban, a pörökre vonatkozóak uo. (Sauska 1780—82 és Dep. pub.-pol.), valamint Fabiankovics előadónál (1783) s végül a bűnözők köröztetésére vonatkozó iratok a „Dep. publico-politicum” állagban találhatóak.

29. ACTA JUDAEORUM

(Zsidóügyi iratok)

1725—1783

41 csomó, 2 kötet, 1 füzet

Iratok :

„Ladula A—B”	1727—1779	21 csomó
„No. 1—143”	1727—1779	19 csomó
„Idealia No. 1—12”	1725—1783	1 csomó

Irattári segédkönyvek :

„Index actorum in puncto taxe tolerantialis

Judaeorum”, a „Lad. A—B” és a „No. 1—143” lajstroma	1727—1779	1 kötet
Az „Index actorum in puncto taxae tolerantialis Judaeorum” c. lajstrom töredékes fogalmaz- ványa	1725—1779	1 füzet
„Idealia Judaeorum”, az „Idealia No. 1—12” mutatója	1725—1783	1 kötet

Ez az állag a helytartótanácsnak a magyarországi zsidók ügyeire vonatkozó 1725—1783. évi iratait tartalmazza. A zsidók ügyeivel, helyzetük szabályozásával ebben az időben sokat foglalkozott az államhatalom. III. Károly és Mária Terézia a zsidók számát az országban korlátozni akarta, meg akarta akadályozni bevándorlásukat, eltiltotta a zsidókat a földesurak által élvezett kisebb királyi haszonvételek: a regálék (vendéglő, pálinkafőzés, vám, rév, malom) bérletétől, elrendelte, hogy a bányavárosokban és környékükön hét mérföldes körzetben ne tartózkodhassanak zsidók. E rendeletek csak részben valósultak meg: a zsidók száma az országban nem csökkent, sőt jelentősen emelkedett, a bérletekben sok helyütt megmaradtak; leginkább a bányavárosok körzetéből való távortartásuk valósult meg. (Ez utóbbinak célja az volt, hogy ne legyen módjuk a zsidóknak a kincstárra káros kereskedést folytatniuk a nemesfémekkel.) Mária Terézia azon az alapon, hogy a király jogai közé tartozik a zsidókat az országban megtérni, vagy kiűzni, megtérésük fejében külön adót, ún. türelmi taxát (taxa tolerantialis) vetett ki rájuk. Türelmi taxa már régebben is volt, először I. Lipót vetette ki a zsidókra 1698-ban, de a következő évtizedekben nem folyt be pontosan, nem fordítottak rá elegendő gondot. Rendszeres és komoly bevétellé ekkor, Mária Terézia uralkodása alatt vált a türelmi taxa; ő 1749-ben vegyes bizottságot nevezett ki ennek a kérdésnek intézésére. (A bizottság elnöke egy kamarai tanácsos, tagjai két helytartótanácsi és egy kamarai tanácsos voltak.) Ez a bizottság 1749-ben a zsidóknak Pozsonyban megjelent képviselőivel megegyezett abban, hogy a zsidók évente 20 000 ft türelmi taxát fognak fizetni, amelyet törvényhatóságokként ők maguk vetnek ki egymás között és ők is hajtják be. Ettől kezdve rendszeresen beszédték a türelmi taxát s összegét — amelyet néhány évre szóló hatállyal szoktak megállapítani — a későbbi évtizedekben többször fel is emelték: 1755-ben 25 000 ft-ra, 1760-ban 30 000 ft-ra, 1772-ben 50 000 ft-ra, 1778-ban 80 000 ft-ra. (A türelmi taxa nem az egyetlen adó volt, amelyet a zsidók fizettek; „Schutzgeld”-et kellett fizetniük a földesúrnak, akinek védelme alatt állottak; adózniuk kellett a megye, vagy város házipénztárába s ezenkívül a hadiadó céljára is.) Az 1749-ben a türelmi taxa ügyének intézésére felállított bizottságot (commissio in negotio taxae tolerantialis) Mária Terézia később helytartótanácsi tanácsos elnöklete alatt állandósította és hatáskörébe utalta a zsidók összes ügyeit. (1754-ben a bizottság két helytartótanácsi tanácsosból, egy kamarai tanácsosból és egy kamarai titkárból állott.) 1769-ben a bizottság beleolvadt a gazdaságügyi bizottságba; ennek ülésein akkor, amikor a türelmi taxa kérdését tárgyalták, kamarai kiküldött is részt vett. A zsidók számának s a türelmi taxa összegének megállapítása céljából a helytartótanács a megyékkal időnként összeírásokat készítettett, amelyekben pontosan fel kellett tüntetni az egyes zsidó családok vagyoni helyzetét, foglalko-

zását, jövedelmét. A zsidók mind egyéni ügyekben, mind pedig közös, valamennyiüket érintő ügyekben gyakran fordultak a helytartótanácsához kére-
ssel, panasszal — pl. taxamérséklésért kereskedésük megakadályozása miatt,
egymás elleni követeléseik ügyében stb. —, amit a helytartótanács azután
rendszerint az illető törvényhatóságtól bekért vélemény alapján intézett el.

Az állagban legbővebben Mária Terézia korából vannak iratok. Az iratok
nagy része a türelmi taxával kapcsolatos irat, zsidóösszeírás. Ezek mellett
a zsidók egyéb — az előbbieken részben már említett — ügyeire: bevándor-
lásukra, gazdasági tevékenységük szabályozására, egyes helyekről való kitil-
tásukra, zsidó gyermekek megkeresztelésére stb. vonatkozó iratok is vannak az
állagban. (Zsidó gyermekek megkeresztelésére vonatkozó iratok az „Acta
religionaria”-ban is találhatóak.) Vannak ezenkívül keresztényeknek Morva-
országból való bevándorlásával kapcsolatos iratok is. Az „Idealia” sorozat,
amely 1783-ig terjed, II. Józsefnek a zsidók oktatására és helyzetük rendsze-
res szabályozására vonatkozó rendeleteit is tartalmazza, amelyek az előző
királyi rendeleteknél sokkal előnyösebb helyzetet biztosítanak a zsidók
számára.

Az állag rendezett. Az iratokat eredetileg két sorozatba, a „Ladula
A—B” és az „Idealia No. 1—12” sorozatba osztották be. A „Ladula A—B”
sorozatot két ladulára (A és B ladulára), a ladulákon belül fasciculusokra s a
fasciculusokon belül numerusokra tagolták s a fasciculusokat ladulánként
újrakezdődő sorszámokkal, a numerusokat pedig fasciculusonként újrakez-
dő sorszámokkal látták el. A ladulákra és fasciculusokra való tagolásban
elvi szempont nem érvényesült. Egy-egy numerusba az egy-egy tárgyra —
olykor azonban több tárgyra — vonatkozó iratokat tették, több évből, idő-
rendben. Néhány numerusban még további, ligatúrák szerinti tagolódást vezet-
tek be, egyes ligatúrákon belül pedig az ABC betűivel jelölt egységeket alkot-
tak. Egy ligatúrában rendszerint egy iratfajtába tartozó iratokat (pl. megyék
információit), olykor azonban több iratfajtába tartozó iratokat helyeztek el.
A ligatúrában belüli, az ABC betűivel jelölt egységek egy-egy egyedi ügyet fog-
lalnak magukban. A „Ladula A—B” sorozatból utóbb egyes numerusokat,
illetve fasciculusokat kiemeltek s ezeket olyan sorrendben, ahogyan itt voltak,
sorszámokkal látták el; így jött létre a „No 1—143” sorozat. A kiemelt nu-
merusokon, illetőleg fasciculusokon belül az iratok sorrendje változatlanul
maradt.

Az „Idealia No. 1—12” sorozatba az elvi jelentőségűnek tekintett ira-
tokat tették. Ez a sorozat numerusokra tagolódik. Egy-egy numerus egy ügy-
iratot vagy — és ez a gyakoribb eset — több, hasonló tárgyú ügyiratot foglal
magában. A numeruson belül az ügyiratok időrendben következnek egymás
után. (Egy-egy ügy iratai úgy vannak összerakva, hogy a legkorábbi irat van
első helyen.)

A „Ladula A—B” és a „No. 1—143” sorozat az „Index actorum in
puncto taxae tolerentialis Judaeorum” című lajstrom segítségével használ-
ható. Ez a lajstrom az iratok eredeti „Ladula A—B” sorozatbeli rendjében
haladva irattári egységenként számba veszi az iratokat, megadja tárgyukat,
évüket és jelzetüket: a ladulát, fasciculust, numerust s ahol van, a ligatúrát
és betűt is. A „No. 1—143” sorozatba áttett iratoknál az új numerus-jelzetet
is megadja és a lajstrom elején külön táblázatban közli az áttett iratok ere-

deti, a „Ladula A—B” sorozatbeli jelzeteit s az ezeknek megfelelő új numerus-jelzeteiket; így tehát mindkét sorozathoz segédkönyvül szolgál.

Az „Idealia No. 1—12” sorozat az „Idealia Judaeorum” című mutató segítségével használható. Ez a mutató a kezdőbetűkön túl szorosabb betűrendbe nem szedett tárgyi címszavak és helynevek alatt közli az iratok tárgyát és jelzetét (a numerust), olykor évüket is megadja.

Az iratok kikérésekor a „Ladula A—B” sorozat iratainál a ladulát, fasciculust, numerust és ha van, a ligatúrát és betűt, a „No. 1—143” sorozat iratainál a numerust, az „Idealia No. 1—12” sorozat iratainál a numerust kell megadni.

A zsidóügyek zömét a későbbi időszakban Apponyi (1780—83) előadónál és a „Dep. Judaeorum” állagban találjuk; a zsidó türelmi taxa s az ezzel kapcsolatos zsidóösszeírás ügyét azonban 1783-tól 1792 februárjáig az adóügyi osztály intézte, tehát az ilyen tárgyú iratok 1783—1792 között a „Dep. contributionale” állagban találhatók; 1792-től kezdve azután ezek is a „Dep. Judaeorum” iratai közt vannak. A zsidó kereskedők letelepedésére vonatkozó iratok a „Dep. politicae generalis et civitatum” állagban is vannak; zsidó gyermekek megkeresztelésével kapcsolatos iratok pedig 1783 és 1785 között a „Dep. religionario-ecclesiasticum” állagban is.

30. ACTA NOBILIUM

(Nemességvizsgálati iratok)

1724—1784

64 csomó, 2 kötet

Iratok :

„Acta comitatum”	1724—1779	62 csomó
„Acta extraserialia, Fasc. 1—7”	1725—1883	1 csomó
„Idealia No. 1—10”	1725—1784	1 csomó

Irártári segédkönyv :

„Index actorum nobilium”, az „Acta comitatum” lajstroma és mutatója	1724—1779	1 kötet
---	-----------	---------

Ügyviteli segédkönyv :

„Liber idealium resolutionum circa investigationem nobilium pro officio registraturae excelsi consilii locumtenentialis regii purisatus”, a nemességvizsgálatban követendő eljárásnak és elveknak a királyi rendeletek alapján készített rendszeres összefoglalása, tárgymutatóval és a rendeletek másolatával	1730—1781	1 kötet
--	-----------	---------

III. Károly és Mária Terézia uralkodása alatt a nemes családok nemességének igazolására az ország minden megyéjében vizsgálatot kellett lefolytatni a közgyűlés színe előtt, s a vizsgálatról a megyék kötelesek voltak jelentést küldeni a helytartótanácsnak. A helytartótanácsban külön bizottság, a

nemességvizsgáló bizottság (*commissio investigationis nobilium, commissio nobilitaris*) nézte át a megyéktől beérkezett jelentéseket, vizsgálati jegyzőkönyveket, névsorokat, a nemesség igazolására benyújtott okiratokat. A nemességvizsgáló bizottság 1725-ben már működött. (1754-ben 6 tanácsosból és egy titkárból állott.) Utasítást 1754-ben kapott, amikor az uralkodó a harmincas években ellanyhult nemességvizsgálat újrakezdését és lehető gyors ütemben való befejezését sürgette. A nemességvizsgálat gyors lefolytatása az uralkodónak az adózás miatt állott érdekében; mert azoknak, akik a nemességüket nem tudták igazolni, természetesen megszűnt a nemesi adómentességük s adózniuk kellett. A nemességvizsgálat alá kerülőknek viszont elsőrendű érdekük volt, hogy kiváltságos helyzetüket megtarthassák, nemességüket igazolni tudják. A nemességvizsgáló bizottságot 1769-ben, az előadói rendszer bevezetésekor megszüntették, de nemsokára újra megalakult s a 70-es és 80-as években már ismét működött. A bizottság foglalkozott a megyéktől beérkezett nemességvizsgálati anyaggal, ez kísérte figyelemmel a nemességvizsgálat előhaladását a megyékben s adott véleményt a tanácsnak a megvizsgált ügyekről; véleménye alapján készültek el a tanácsnak a nemességi ügyekben készített felterjesztései az uralkodóhoz.

Az állag túlnyomó része magára a nemességvizsgálatra vonatkozó iratokból (a helytartótanácsnak a megyékhez küldött felszólításai, a megyék választai, a megyék nemességvizsgálati jegyzőkönyvei, nemesi névsorok, nemességet igazoló oklevelek másolatai, a nemességvizsgáló bizottság jegyzőkönyvei) áll, kisebb része pedig az armális nemeseknek a megyék házipénztárába történt adózására, az armalisták és a megyék ezzel kapcsolatos ellentéteire, a 32 teleknyi birtokok adományozására, armális nemesség adományozásra, a kihalt családok nemesleveleinek bevonására és a megyei levéltárakba helyezésére vonatkozó iratokból áll. Forrásanyagot ad tehát az állag a nemesség alsóbb rétegeinek a helyzetére is.

Az állagban a 30-as és 40-es évekből — minthogy ezekben az években úgyszólván szünetelt a nemességvizsgálat — kevesebb irat van, mint a korábbi és későbbi évekből. Az iratok mellékleteiként sok 16—17. századi nemeslevél-másolat található az állagban.

Az állag rendezett; három sorozatra oszlik. Az „*Acta comitatum*” sorozatban az iratok megyék szerint vannak csoportosítva. A megyék latin neveik szerint betűrendben következnek egymás után. A megyéken belül az iratok iratfajták, illetve tárgyak szerint vannak elhelyezve: először a megyéktől beküldött vizsgálati jegyzőkönyvek (*investigatio*), azután a nemesi névsorok (*catalogus*), a nemességvizsgáló bizottság jegyzőkönyvei (*protocollum commissionis nobilium*), a megyével és az uralkodóval a nemességvizsgálat ügyében folytatott levelezés (*acta generalia*), az egyes családok nemességére vonatkozó iratok (*acta familiarum nobilium*), családok vagy helységek szerint tagolva és végül a nemességet bizonyító okiratmásolatok (*documenta nobilitaria*) következnek egymás után. Nem minden megyénél van meg valamennyi ilyen csoport; egyes megyéknél pedig esetleg más csoport is van (pl. armalisták adózására vonatkozó iratok). Ezekben a csoportokon belül az iratok időrendben vannak, kivéve a dokumentumokat; ezeket ugyanis a csaláднеvek betűrendje szerint sorolták be. (A megyéken belül eredetileg fasciculusokra volt tagolva a sorozat, egy-egy fasciculus kb. egy-egy előbb

ismertetett csoportnak felelt meg. De ezt a fasciculus szerinti rendezést nem fejezték be, s így a legtöbb megyénél csak az iratok egy részén van fasciculus-jelzés; egyes megyéknél pedig egyáltalán nincs.)

Az „Acta extraserialia, Fasc. 1—7” sorozat fasciculusok szerint van rendezve. Az 1. és a 2. fasciculusban nemességért folyamodók ügyeire vonatkozó 1742—1746. évi iratok vannak, melyek eredetileg az „Acta miscellanea”-ban Fasc. 33. No. 204. jelzet alatt voltak elhelyezve. A 3. fasciculusban néhány megyének a nemességvizsgálat ügyében a helytartótanácsához küldött 1728—1732. évi levelei vannak. A 4. fasciculus hiányzik. Az 5. fasciculusban egy 1727. évi iraton kívül (amely eredetileg az „Acta miscellanea”-ban Fasc. 49. No. 250. jelzet alatt volt elhelyezve) nemességet bizonyító oklevelek másolatai vannak, minden rendszer nélkül. Az irat és a másolatok folytatólagos sorszámozással (1—28 numerus) vannak ellátva. A 6. fasciculus egy 1755. évi és egy 1776. évi iratot tartalmaz. A 7. fasciculusban a megyéknek azon 1781—1783. évi felterjesztései vannak, amelyekkel a kihalt nemes családoknak a megyei levéltárban elhelyezett nemesleveleiről szóló jegyzéket küldik meg a helytartótanácsnak s az ezekkel kapcsolatos helytartótanácsi fogalmazványok. A fasciculuson belül numerusok szerint vannak rendezve az iratok; egy-egy numerusban egy-egy megyére vonatkozó iratok vannak, időrendben. A megyék nagyjából betűrendben (latin neveik szerint) következnek egymás után. A 7. fasciculus után néhány jelzet nélküli, 1725—1783. évi irat van még ebben a sorozatban.

Az „Idealia No. 1—10” sorozatban az elvi jelentőségűnek tekintett iratokat helyezték el, numerusok szerint. Egy-egy numerusba az egy-egy tárgykörbe (pl. nemességvizsgálat; birtokadományozás) tartozó iratokat tették. (Így az 1. numerus, melybe a nemességvizsgálati iratokat tették, aránytalanul nagy lett a többihez képest.) A numerusokon belül az iratok keltük rendjében következnek egymás után. A 3. és az 5. numerus hiányzik.

Az „Acta comitatum” sorozathoz van segédkönyv, az „Index actorum nobilium” című lajstrom és mutató; ez azonban a sorozat végleges rendezése előtt készült, és így nem ad teljesen hű képet róla. Betűrendes ez a segédkönyv. Minden betűnél először az odatartozó megye vagy megyék iratainak lajstromát találjuk. Ez a lajstrom minden megyénél először a nemességvizsgálat ügyében a megyével folytatott levelezést veszi számba, időrendben; azután pedig az egyes családok nemességére, illetve egyes konkrét ügyekre (pl. adóztatás miatt emelt panasz) vonatkozó iratokat családonként, ill. ügyenként s azon belül időrendben. A lajstrom után minden betűnél egy mutatórész következik, amely közli azoknak a családoknak a nevét, amelyeknek nemességvizsgálatára vonatkozó iratok vannak a sorozatban, ill. közli a tárgyi címszavakat s minden családnévvel, ill. címszónál utal arra a megyére, amelynek lajstromában az illető családra, vagy ügyre vonatkozó bejegyzés megtalálható. Az egyes megyéken belül az iratok ma már legtöbbször nem abban a sorrendben vannak elhelyezve, mint amelyben a lajstrom készítésekor voltak, sőt van olyan eset is, hogy több vagy kevesebb irat van a megyénél, mint amennyi a lajstromban szerepel. Ezért leghelyesebb, ha a kutató — miután megállapította a segédkönyvből, hogy az őt érdeklő iratok melyik megye iratai közt vannak — kikéri ennek a megyének összes iratait. De ha a kutatás szűkkörű és a kutatónak csupán egyes iratokra van szüksége, akkor a megye

nevéen kívül adja meg a keresett iratra vonatkozóan mindazt, ami megállapítható a segédkönyv lajstrom-részből; tehát írja ki azt, hogy a keresett irat a megyétől beküldött vizsgálati jegyzőkönyv, vagy bizottsági jegyzőkönyv, vagy felterjesztés az uralkodóhoz stb., vagy ha egy bizonyos családra, illetve konkrét ügyre vonatkozik, akkor a család nevét, ill. a tárgyat s írja ki ezenkívül az irat keltét és — ha van — a fasciculusszámot is.

Az „Acta extraserialia, Fasc. 1—7” és az „Idealia No. 1—10” sorozathoz nincsen segédkönyv, magukat az iratokat kell átnézni.

A „Liber idealium resolutionum...” című könyv, amelyet Szilágyi Péter actuarius készített, összefoglalja a nemességvizsgálatban követendő eljárást és elveket. Az összefoglaláshoz betűrendes tárgymutató van. Az összefoglalás és a mutató után másolatban megtaláljuk azokat a királyi rendeleteket, amelyekből az összefoglalás készült.

A nemességvizsgálatra vonatkozó iratokat a későbbi időszakban Apponyi (1780—83), Bachó (1780—83), Bacsák (1783), Balassa (1780—83), Balogh (1780—81), Batthyány (1780—83), Csáky Imre (1780—82), Erdődy (1780—83), Fabiankovics (1780—83), Hlavács (1780—82), Mednyánszky (1780—83), Sauska (1780—82), Skerlecz Ferenc (1780—83), Skerlecz Miklós (1780—83) előadónál és a „Dep. nobilitare” állagban találjuk; a nemességadományozásra vonatkozó iratokat pedig a „Dep. gremiale ordinarium” állagban.

31. ACTA REVISIONIS LIBRORUM

(Könyvvizsgálati iratok)

1731—1779

9 csomó irat

A könyvcenzúra és revízió Magyarországon a 17. század végén kezdett rendszeressé válni, amikor I. Lipót Szentiványi Márton jezsuitát felhatalmazta a kinyomtatásra kerülő és az országba hozott könyvek megvizsgálására. (A kéziratoknak a kinyomtatás előtti megvizsgálása volt a „censura”, a külföldről behozott könyvek megvizsgálása pedig a „revisio”. Használták azonban a két szót ilyen pontosabb megkülönböztetés nélkül is.) Szentiványi halála (1705) után egy ideig nem volt központi könyvcenzor; 1720-ban azután III. Károly a nagyszombati egyetem mindenkori kancellárját bízta meg a cenzúra vezetésével, megengedve neki, hogy helyetteseket is állíthasson. 1726-ban elrendelte a király, hogy minden kinyomtatandó könyvet előzetes cenzúra alá kell vonni: a teológiai műveket a megyéspüspökök vagy az általuk megbízott cenzorok, a világi tárgyú könyveket a nyomda helyén levő hatóság (szabad királyi városokban a tanács, másutt a megye) vizsgálja meg s a nyomdák minden félév végén küldjenek be a helytartótanácsnak három példányt a náluk nyomtatott könyvekből és egyéb nyomtatványokból.

1730-ban kezdődött a helytartótanács szerepe a könyvcenzúra terén: ettől kezdve ugyanis — az ekkor kiadott királyi rendelet szerint — a világi tárgyú műveket kinyomtatásuk előtt a helyi hatóságok kötelesek voltak további vizsgálat végett a helytartótanácsához küldeni. A külföldről behozott könyvekről pedig a könyvkereskedők tartoztak jegyzéket benyújtani az illető helyen megbízott

revizoroknak s addig nem árusíthatták a könyveket, amíg jóváhagyásukat meg nem kapták. A helytartótanácsban a vallásügyi bizottság foglalkozott a cenzúra-üggyel, a püspöki cenzorok és a hatóságok véleményei alapján ez adott véleményt a tanácsnak a könyvekről. 1747-ben Mária Terézia megszüntette a törvényhatóságok könyvvizsgálati jogát s felkérte a Bécsben székelő jezsuita tartományfőnököt, hogy két pozsonyi jezsuitát bízjon meg a cenzúrával, akik állandóan ezzel foglalkozzanak; ezek számára fizetést is rendelt. Ez a két pozsonyi jezsuita azután átvizsgálta a külföldről behozott könyveket, mind a vallási, mind az egyéb tárgyúakat s jelentést tett róluk a vallásügyi bizottságnak. Kötelességük volt felügyelni a nyomdákra is, hogy semmit se nyomjanak ki előzetes cenzúra nélkül. 1754-től kezdve Mária Terézia rendelete értelmében megküldték a helytartótanácsnak a bécsi cenzúra által eltiltott könyvek jegyzékét. Az ezekben szereplő könyveket Magyarországon is tiltottaknak kellett tekinteni s a pozsonyi cenzorok ezeket már nem is nézték át. A bécsi cenzúra által engedélyezett könyvek behozatala elé pedig semmi akadályt nem volt szabad gördíteni. A külföldről behozott könyveket — azoknak kivételével, amelyeket már Bécsben átvizsgáltak, lepecsételtek és bizonyítványt csatoltak melléjük — a harmincadhivatalok lefoglalták és beküldték a kamarának, onnan jegyzékkel együtt a helytartótanácsba szállították s a helytartótanács adta át a cenzoroknak. Az ő véleményük került azután a vallásügyi bizottságon és a helytartótanácsra át a kancellária közvetítésével a királyhoz, az pedig a bécsi cenzúrabizottság véleménye alapján döntött. A könyvek átvizsgálása így természetesen lassan ment, hiszen kevés cenzor volt, a könyvkereskedőknek és a könyveket behozó protestánsoknak néha hosszú ideig (esetleg évekig) kellett várniuk, míg visszakapták könyveiket. 1763-ban a cenzúra-ügyet átadták az esztergomi érseknek. A helytartótanács ekkor az addig felgyűlt eredeti cenzori jelentéseket és a könyvjegyzékeket átadta az érseknek. Ettől kezdve a kancellária a cenzúrával kapcsolatos iratokat egyenesen a primási hivatalba küldte. 1765-ben, Barkóczy érsek halála után ismét visszakerült a cenzúraügy a helytartótanácshoz s visszavették az átadott iratokat is. 1772-ben Mária Terézia elrendelte, hogy a világi és szerzetes papok semmiféle teológiai munkát, prédikációt, imádságos vagy énekeskönyvet stb. ne adjanak nyomdába, amíg a helytartótanácsi cenzúra át nem vizsgálta s ettől kezdve ezeket a munkákat is beküldték a helytartótanácsnak cenzúrázás végett. A jezsuita rend 1773-ban történt feloszlata után Mária Terézia továbbra is volt jezsuitákra bízta a cenzúrákat.

A cenzúraitatok nagy része ebben az „Acta revisionis librorum” című állagban van elhelyezve, de vannak ilyen iratok az „Acta religionaria” és az „Acta miscellanea” állagban is. Az alaki sorozatok közül főként a „Benigna mandata” és a „Relationes et protocolla consiliariorum” című sorozatokban maradt sok ilyen irat. Az „Acta revisionis librorum”-ban az első irat 1731-ből való. Az 1763—65 közötti évekből, amikor az esztergomi érsek intézte a cenzúraügyet, mindössze néhány darab irat van. Legtöbb irat az 1770-es évekből származik. Az iratokból képet kapunk arról, hogy milyen könyveket hoztak be Magyarországra könyvkereskedők és a külföldről hazajövő protestánsok, s főként az 1770-es években arról is, hogy milyen könyveket, kalendáriumokat, teológiai értekezéseket stb. nyomtattak ki Magyarországon s

hogyan bírálták el ezeket a revizorok, illetve a helytartótanács. A bécsi cenzúra által betiltott könyvek jegyzékei közül is sok megvan itt.

Az iratok évek szerint vannak elhelyezve. Az éveken belül az iratok az 1731—1754. években keltük szerint, az 1755—1768. években pedig évenként újra kezdődő sorszámok szerint következnek egymás után (elvétve azonban sorszám nélküli iratok is akadnak). Az 1769—1779. évi iratok éveken belül előadó, előadókon belül a „Manuale” köteteiben szereplő numerusok s ezen belül numerusonként újra kezdődő sorszámok szerint vannak elhelyezve.

Külön segédkönyv nem készült az állaghoz. Az iratok szerepelnek ugyan a megfelelő időszak központi segédkönyveiben, ezeknek használata azonban ehhez az állaghoz nem gazdaságos; egyszerűbb csomónként átnézni az iratokat.

A cenzúra és revízió ügyében létrejött iratokat a későbbi időszakban Okolicsányi (1780—82) és Mandich (1783) előadónál, a „Dep. litterario-politicum” 1782. évi „Universitas Budensis” című részében és a „Dep. revisionis librorum” állagban találjuk.

32. ACTA MILITARIA

(Katonai iratok)

1724—1783

252 csomó, 4 kötet

Iratok :

„Ladula A—O”	1724—1779	198 csomó
„No. 1—137” <i>saját kiadás</i>	1724—1779	41 csomó
„Idealia No. 1— ~~46~~ ”	1725—1783	3 csomó
„Acta insurrectionalia” és „Mandata regia in puncto organisationis copiarum insurrectionalium”	1741—1746	6 csomó
„Excessuum militarium complanationis litterae” és „Praetensiones antiquae comitatuum deperditarum militarium”	1737—1753, 1771.	3 csomó

Irattári segédkönyvek :

„Elenchus actorum militarium in ladulis A—O reperibilium”, a „Lad. A—O” és a „No. 1—137” lajstroma	1724—1779	1 kötet
„Index actorum militarium”, mutató	1724—1779	1 kötet
„Idealia militaria”, az „Idealia” mutatója	1725—1783	1 kötet
„Index generalis actorum militarium”, elavult mutató	1724—1779	1 kötet

Irattári kezelőkönyv :

„Elenchus actorum in materia dislocationis, accomodationis et provisionis militum . . . supremo provincialis commissariatibus directori

a Mérey die 22. Februarii 1837 extradatorum”
Kikölcsonzött, de már visszahelyezett iratok
lajstroma . . . . . 1724—1783

1 kötet

Ez az állag a közös hadsereg állandó kiegészítésének és az országban állomásozó ezredeinek ellátásával, meg az időnkénti nemesi felkelésekkel kapcsolatos kérdések intézése során létrejött 1724—1783. évi helytartótanácsi iratokat tartalmaz. Ezekkel a kérdésekkel elsőkön — mint láttuk — az országos biztosság foglalkozott (l. a „Relationes commissariatus provincialis directoris et vicedirectoris” ismertetését), munkáját azonban állandóan figyelemmel kísérte, ellenőrizte és irányította a helytartótanács; a katonasággal kapcsolatos ügyekben a helytartótanács természetesen sűrűn kapott rendeleteket az uralkodótól s állandó levelezésben állott a főhadparancsnoksággal és a megyékkel, városokkal is. Az állag iratai a következő tárgyakra vonatkoznak: újoncállítás, katonaszökevények üldözése, katonaság alóli felmentések, katonák szabadságolása, gondoskodás a kiszolgált, a rokkant, beteg katonákról, kaszárnyák építése, javítása, felszerelése, erődítések javítása, toborzóhelyek, táborok, gyakorlatok helyének, átvonuló állomásoknak a kijelölése, lóvásárlás a katonaság számára, egyenruha-viselet szabályozása, a katonaság elszállásolása, természetbeni ellátása, a katonaság számára adott fuvarok, előfogatok, a katonaság kártértételei, kihágásai, a lakosság kártalanítása, a katonaság és a lakosság közti ellentétek.

Ilyen tárgyú iratok vannak az „Acta quanti contributionalis”, az „Acta naturalium administrationis” és „Acta miscellanea” című tárgyi állagokban, valamint a „Relationes commissariatus provincialis directoris et vicedirectoris”, „Acta varia commissariatus provincialis” és az „Extractus et informationes commissariaticae” című alaki állagokban is.

Az állag iratainak legnagyobb része rendezett. A rendezett iratok három sorozatban: a „Ladula A—O”, a „No. 1—13” és az „Idealia No. 1—46” sorozatban vannak elhelyezve.

A „Ladula A—O” sorozat ladulák, ezeken belül fasciculusok, a fasciculusokon belül numerusok szerint tagolódnak. Az iratoknak ladulákba osztásában tárgyi szempontot követtek: egy ladulába egy tárgyra vonatkozó iratokat tettek (pl. újoncállítás, vagy kaszárnyaépítés), de nem eléggé következetesen, s így vannak olyan ladulák, amelyekben különböző tárgyú iratok vannak; viszont egy tárgyra vonatkozó iratok — különösen, ha sok van belőlük — nemcsak egy, hanem több ladulában vannak elhelyezve. (Pl. a Ladula E, F és G mind újoncállításra vonatkozó iratokat tartalmaz.) A ladulákon belül ladulánként újra kezdődő sorszámokkal ellátott fasciculusokba vannak osztva az iratok. A fasciculusok az egy-egy megyére vagy városra vonatkozó iratokat tartalmazzák. A fasciculusokon belül fasciculusonként újra kezdődő sorszámokkal ellátott numerusok vannak. Egy-egy numerus egy-egy, néha több ügyiratot foglal magában.

A „Ladula A—O” sorozatból utólag kiemelték egyes numerusokat s ezeket eredeti jelzeteik sorrendjében 1—137-ig futó új sorszámok (numerusok) szerint állították fel, így jött létre a „No. 1—137” sorozat. Ebben a sorozatban egy-egy numerus egy ügyiratot, vagy több, hasonló tárgyú ügyiratot foglal magában. A „No 1—137” sorozat 1—32. numerusába sorolt iratokat

utóbb, sorrendjük megtartásával egy harmadik rendszer szerinti fasciculus-positio jelzettel látták el. 8 fasciculust alakítottak ki ebből a 33 numerusból, elvi szempont nélkül. A fasciculuson belül az iratok positio szerint tagolódnak; egy-egy positio egy-egy ügyirattal azonos. (A fasciculus-positio rendszer szerint átrendezett iratokon „I. K.” jelzés olvasható, amelynek jelentése ismeretlen.)

Az „Idealia No. 1—46” sorozatba az elvi rendeleteket és azokat a konkrét ügyekben kiadott rendeleteket tették, amelyeket a jövőre nézve is irányadónak tartottak. A rendeletek mellett rendszerint ott van az ügyben kelt helytartótanácsi kiadvány fogalmazványa is. Az iratok numerusok szerint vannak csoportosítva. Egy-egy numerusban rendszerint több s általában (de nem mindig) hasonló tárgyú ügyirat fekszik, időrendben.

Az állag egy kis része jelzettel el nem látott, irattárilag feldolgozatlan iratokból áll. Ezek közül az „Acta insurrectionalia” és a „Mandata regia in puncto organisationis copiarum insurrectionalium” feliratot viselő csomókban nagyrészt a nemesi felkelésre vonatkozó iratok vannak, de ezenfelül más, a biztonsági ügyigazgatás körébe eső tárgyra (kihágások, hadellátás) vonatkozó iratok is. Az iratok évek szerint fekszenek. Az „Excessuum militarium complanationis litterae” és a „Praetensiones antiquae comitatum deperditarum militarium” feliratot viselő csomókban katonai kihágásokra, megyék és városok hadellátási költségeire, pestis elleni védekezésének költségeire, a katonaságtól szenvedett károokra vonatkozó iratok vannak, nagyrészt évről-évre.

A „Ladula A—O” és a „No. 1—137” sorozat az „Elenchus actorum militarium in ladulis A—O reperibilium” című lajstromkönyv segítségével használható. Ez a lajstromkönyv az iratokat eredeti, ladula-rendszer szerinti felállításuk sorrendjében veszi számba, megadja tárgyukat, évüket, jelzetüket: a ladulát, fasciculust és numerust és azoknál az iratoknál, amelyeket utóbb a „No. 1—137” sorozatba helyezték át, az új numerust is. Ezenkívül még az egyes ladulák elején táblázatban is közli a lajstromkönyv a „No. 1—137” sorozatba áthelyezett iratok régi jelzetének megfelelő új jelzetet. (A lajstromkönyvben legtöbb laduláról több, nagyjából azonos lajstrom van egymás után.) A „No. 1—137” sorozatból utóbb „I. K.” sorozattá átrendezett „No. 1—32” állagrésznek külön mutatója is van, az „Index actorum militarium”, amely a kezdőbetűkön túl pontosabb betűrendbe nem szedett tárgyi címszavak és helynevek alatt közli az iratok tárgyát, keltét, a legújabb jelzetet: a fasciculust és positiot és a „No. 1—137” sorozatbeli numerust is. Az „Idealia No. 1—46” sorozat segédkönyve az „Idealia militaria” című mutató, amely a kezdőbetűkön túl szorosabb betűrendbe nem szedett tárgyi címszavak és helynevek alatt megadja az iratok tárgyát, évét és jelzetét (a numerus számát).

Az iratok kikérésekor a „Ladula A—O” sorozatban maradt iratoknál a ladula-fasciculus-numerus jelzetet; a „No. 1—137” sorozatba áttett iratoknál a régi ladula-fasciculus-numerus jelzet mellett az új numerust is; illetve az 1—32. numerusnál még a legújabb fasciculus és positio jelzetet is meg kell adni; az „Idealia No. 1—46” sorozat iratainál pedig a numerust kell feltüntetni.

Az irattárilag feldolgozatlan iratokhoz nincs segédkönyv, azokat évről-évről alapján csomószám kell átnézni.

Az ilyen tárgyú iratokat a későbbi időszakban Balassa (1783), Csáky György (1780—83), Csáky Imre (1780—82), Csáky János (1780—82) és Skerlecz Ferenc (1783) előadónál s a „Dep. commissariaticum” állagban találjuk.

33. ACTA QUANTI CONTRIBUTIONALIS

(Hadiadóra vonatkozó iratok)

1724—1779

33 csomó, 1 kötet

Iratok :

„No. 1—13”	1742—1747	13 csomó
„Ladula A—B”	1724—1779	20 csomó

Irattári segédkönyv:

„Deductio actorum quanti contributionalis”, a „No. 1—13” és a „Lad. A—B” lajstroma és mutatója	1724—1779	1 kötet
--	-----------	---------

Ugyvitelei repertorium: Ekt. resol. repiarum 1733-1781 1. 0

Ebben az állagban legnagyobb részét a pénzben fizetett hadiadó behajtásával és kezelésével kapcsolatos iratok találhatók. A hadiadót ebben az időben csak a jobbágyok és a városok, meg az egytelkes és armális nemesek fizették; a nemesség mind III. Károly, mind Mária Terézia korában visszatámasztotta az udvarnak azon törekvéseit, hogy ő is vállaljon részt belőle. A hadiadót régebben az országgyűlések, a 17. század kilencvenes éveitől kezdve azonban többnyire az ún. konkurzusok szavazták meg, amelyeket a nádor elnöklete alatt tartottak — 1734 óta évenként — s amelyeken a rendeket a királytól meghívott főurak és vármegyénként egy követ, rendszeren az alispánok képviselték. Általában 2 500 000 forintban szokták megállapítani a hadiadó nagyságát ebben az időben (de pl. 1751-ben 3 200 000 forintot, 1764—65-ben 3 900 000 forintot szavaztak meg) s ebből az összegből minden megyének és városnak fizetnie kellett a portái száma szerint reá eső részt. Emellett időnkint rendkívüli subsidiumokat is megszavaztak. (A rendes hadiadó egykorú latin neve contributio, quantum contributionale vagy quantum ordinarium, a rendkívüli hadiadóé subsidium, quantum subsidionale vagy quantum extraordinarium volt). A helytartótanácsnak kellett gondoskodnia arról, hogy a megyék és a városok a rájuk eső összeget igazságosan vessék ki az adófizetőkre, ne keverjék össze a háziadóval és egyéb jövedelmekkel, hanem teljesen külön kezeljék és külön számoljanak el róla s a beszédett hadiadót pontosan fizessék be. A teljes összeget a megyék és városok nem fizették ki pénzben, hanem egy részét természetbeni szolgáltatásokkal: a katonaságnak adott szállással, ellátással, fuvarral, rótták le. (A pénzbeli hadiadóval és a szolgáltatásokkal hátralékosok, vagy azt kelletlenül szolgáltatók ellen katonai végrehajtást alkalmaztak.) (L. a „Relationes commissariatus provincialis directoris et vicedirectoris” ismertetését.)

A helytartótanács a hadiadóval kapcsolatos feladatait az országos biztosság segítségével látta el, de közvetlen és állandó kapcsolatban állott ezekben az ügyekben a megyékkel és városokkal, meg a főhadparancsnokság-

gal is, sőt olykor magánszemélyek is fordultak hozzá erre vonatkozólag kéréssel. A hadiadó pénzben fizetett részének behajtásával kapcsolatos 1724—1779. évi iratok jórészt az „Acta quanti contributionalis” állagba kerültek. Itt vannak tehát az elszámolások, kimutatások a befizetett és a hátralékos összegekről, a hadiadó-előlegezés elrendelése, a hadiadóból történő utalványozások, a portáknak a hadiadó igazságosabb kivetése céljából történő kiigazítása, a hadiadó katonai behajtása, a katonai behajtással kapcsolatos panaszok, a természetbeni szolgáltatások beszámítása, a hadiadó elengedése és mérséklése iránti kérések ügyében létrejött iratok. Kisebb számban katonaszökevényekre, kiszolgált katonákra, katonai kihágásokra, kártételekre stb. vonatkozó iratok is található az állagban. Hadiadóval kapcsolatos 1724—1779. évi iratok vannak azonban más állagokban is. Főként az „Acta miscellanea”-ban van sok ilyen irat, de található mindazokban az állagokban, melyekben a hadsereggel kapcsolatos iratok vannak. (L. a „Relationes commissariatus provincialis directoris et vicedirectoris” ismertetését.)

Az iratok zöme az 1742—1779. évekből való, az 1724. és 1733—37. évekből mindössze néhány irat van.

Az 1742—1763. évi iratok a „No. 1—13.” sorozatban fekszenek, 1771 előtt végrehajtott rendezés alapján évek szerint. Az 1—12. numerusban vannak az 1744—1747. és 1756—1763. évi iratok; itt minden numerus egy évet foglal magában. A 13. numerusban vannak az 1742—1743. évi iratok. Az 1—6. numerusban a numerusokon belül sem időrend, sem egyéb rend nincs. A 7—12. numerusban az ügyiratok egységét megbontva az iratokat alakí jellegük (királyi mandátum, felterjesztés-fogalmazvány stb.) szerint alszámok alá osztották be; az alszámokon belül az iratok időrendben vannak. A 13. numerusban az éveken belül külön csoportban a megyéknek és külön csoportban a városoknak a hadiadó-hátralékokról beküldött jelentései vannak, a megyék illetve a városok latin neveinek betűrendjében.

A „Ladula A—B” sorozat 1771-ben végrehajtott rendezés eredményeként jött létre s az 1764—1779. évi iratokat öleli fel; utólag besoroltak ide még néhány 1724. és 1733—37. évi iratot is. Ebben a sorozatban az iratok ladulák, a ladulákon belül fasciculusok és a fasciculusokon belül numerusok szerint fekszenek. A fasciculusok sorszámozása ladulánként, a numerusoké pedig fasciculusonként újra kezdődik. A ladulák, fasciculusok és numerusok szerinti tagolásban elvi szempont nem érvényesült.

Mindkét sorozat a „Deductio actorum quanti contributionalis” című lajstrom és mutató segítségével használható. Ennek lajstrom-részében az 1—7. lapon a „No. 1—13” sorozat 1—12. numerusában levő iratok vannak numerusonként számba véve, a tárgy, az év, a numerus s a 7—12. numerusba tartozó iratoknál az alszám feltüntetésével. A 13. numerus iratai nem szerepelnek a lajstromban, ezeket magukat kell átnéznie a kutatónak, ha az 1742—43. évek anyaga érdekli. A lajstrom 8—69. lapjain a „Ladula A—B” sorozat 1764—1779. évi iratai vannak évek szerint számba véve, az iratok tárgyának, évének és jelzetének (ladula, fasciculus, numerus) feltüntetésével. A lajstrom 70. lapján az utólag besorolt néhány 1724, 1733—1737. évi irat szerepel, szintén a tárgy, év és jelzet feltüntetésével. A mutató-rész a két sorozat irataihoz közösen készült; a kezdőbetűkön túl pontosabb betűrendbe nem szedett tárgyi címszavak, személy- és helynevek alatt közli az iratok

tárgyát, a lajstrom-rész azon lapszámát, amelyben az illető irat szerepel és jelzetét; vagyis a „No. 1—13” sorozat iratainál a numerust, a „Ladula A—B” sorozat iratainál a ladula-fasciculus-numerust; olykor az évet is megadja. Az iratoknak a mutatóban való kikérése után célszerű megnézni a lajstromrészben az illető iratra vonatkozó bejegyzést, mert itt a tárgy-megjelölés részletesebb, minden esetben megvan az évszám is, s azonkívül a „No. 1—13” sorozat iratainál az esetleges alszámot is megtaláljuk. Az iratok kikérésekor a „No. 1—13” sorozat iratainál a numerust és ahol van, az alszámot kell megadni, a „Ladula A—B” sorozat iratainál pedig a ladula-fasciculus-numerus jelzetet.

A hadiadóval kapcsolatos iratokat a későbbi időszakban Balassa (1783) és Csáky János (1780—82) előadónál s a „Dep. contributionale” állagban találjuk.

34. ACTA NATURALIUM ADMINISTRATIONIS

(Az állami termény- és takarmánykészletekre vonatkozó iratok.)

1735, 1756—1783

56 csomó, 5 kötet

Iratok :

„Fasciculus 1—17”	1735, 1756—1779	55 csomó 1 kötet
„Jelzetnélküli iratok”	1780—1783	1 csomó

Iráttári segédkönyvek :

„Index actorum naturalium administrationis”, a „Fasc. 1—17” lajstroma és mutatója	1735, 1756—1779	1 kötet
„Manuale pro anno 1772 deserviens, materiasque in re annonaria interven-tas continens”, „Acta annonaria et cordonalia anni 1773”, „Acta annonaria” (1779), elavult lajstromok		3 kötet

Az állami kezelésben levő gabona- és takarmánykészletekkel kapcsolatos iratok alkotják ezt az állagot. A gabona- és takarmánykészletek felhalmozásának célja elsősorban a katonaság szükségleteinek biztosítása volt. Háború esetén az országon kívül állomásozó seregeket is ezekből élelmezték. A hadsereg szükségleteinek kielégítésén kívül az örökös tartományok ellátásának biztosítását szolgálták a felhalmozott készletek. Gabonahiány esetén a szűkölködő megyéknek is adtak kölcsön terményt a magtárakból. A készleteket részben a megyéknek és városoknak hadiadó fejében beszolgáltatott terményeiből, részben felvásárolt terményekből gyűjtötték s az e célra épített állami magtárakban (domus annonaria) tárolták. A termények hadiadó fejében történő beszolgáltatásával kapcsolatos teendőket az országos biztonság látta el. (L. a „Relationes commissariatus provincialis directoris et vice-directoris” ismertetését.) A termények felvásárlását a magyar kamara irányította; részben hivatalos személyekkel vásároltatta a búzát, árpat, zabot,

szénát, részben kereskedőktől vette. A magtárak állandó ellátása, a gabonának és takarmánynak ezekbe beszállítása és szükség esetén máshova szállítása sok munkát adott nemcsak a kamarának, hanem a helytartótanácsnak is. A helytartótanácsban 1757-től kezdve külön bizottság (*commissio in negotio naturalium administrationis ordinata, commissio annonaria*) foglalkozott ezekkel az ügyekkel. A bizottságba egy 1761-i királyi rendelet értelmében Schönholz Ferenc „superior annonae commissarius”-t is megkeltt hívni a magyar kamarából. 1773-tól kezdve vegyes bizottságnak (*commissio annonaria mixta*) nevezik a bizottságot, mert az udvari haditanácsnak és a magyar kamarának egy-egy tagja is részt vesz ülésén.

Ebben az állagban a magtárak építésére, a terményvásárlásokra, a kincstárnak terményt eladó kereskedők ügyeire, a nekik nyújtott kedvezményekre, ellenük támasztott követelésekre, a beszolgáltatott terményeknek a hadiadóba való beszámítására, a termények szállítására, a fuvarosokkal és hajósokkal kötött megállapodásokra, ezek kéréseire, a Duna hajózhatóságának biztosítása érdekében tett intézkedésekre stb. vonatkozó iratok mellett a gabonaárak megállapítására, a gabona elővásárlásának megakadályozására, szabad forgalmának korlátozására, kivételének szabályozására s általában a bécsi udvarnak Magyarországgal szemben követett gazdaságpolitikájára is találunk sok iratot. (Elvéve néhány marhakereskedelemmel kapcsolatos irat is van itt.) A kereskedelemre, hajózásra vonatkozó e korbeli iratok nagyrésze azonban nem ebben az állagban, hanem az „Acta oeconomica”-ban van. A hadiadó fejében történő terménybeszolgáltatásra s a szállításra vonatkozó iratok pedig a helytartótanácsnak a biztossági ügyekkel kapcsolatos iratait tartalmazó állagaiban („Acta militaria”, „Acta quanti contributivialis”, „Relationes commissariatibus provincialis directoris et vicedirectoris”, „Extractus et informationes commissariatibus”, „Acta varia commissariatibus provincialis”, „Insinuata armorum praefecturae”) és az „Acta miscellanea”-ban is vannak.

Az állag 1756-tól 1783-ig terjed, 1735-ből csak egy irat van. Az 1779-ig terjedő iratok a „Fasciculus I—17” sorozatban fekszenek, jelzettel ellátva. Ebben a sorozatban az iratok fasciculusok szerint, a fasciculusokon belül pedig ligatúrák szerint vannak elhelyezve. Egy fasciculusban általában egy-egy év, néha több év iratai vannak. A legtöbb ügyiratot iratfajta szerint szétbontották s az azonos iratfajtákba tartozó iratokat időrendben egymás után sorolták. Így külön csoportba kerültek a királyi leiratok, külön csoportba a bizottság jegyzőkönyvei, külön csoportba a megyék és városok jelentései, külön csoportba a királyhoz intézett felterjesztések, külön csoportba a megyékhez és városokhoz küldött helytartótanácsi rendeletek stb., stb. Egy-egy ilyen iratcsoportot egy-egy ligatúrában helyeztek el. Azokat az ügyiratokat, amelyeket nem bontottak szét iratfajta szerint, külön ligatúrába tették; egy-egy ligatúra tehát egy-egy iratfajta szerint, illetve egy vagy több ügyiratot foglal magában. A ligatúrában belül az iratok mindkét esetben keltezésük rendjében következnek egymás után. Egyes ligatúrákban az iratok iratcsoportonként vagy iratonként még külön betűjelzéssel, ill. alszámokkal is el vannak látva.

Az 1780—1783. évi iratokat valószínűen később csatolták az állaghoz; ezek nincsenek ellátva jelzettel. Az ügyiratokat itt nem bontották szét

iratfajták szerint s az éveken belül iktatószámok szerint következnek egymás után.

A „Fasciculus 1—17” sorozatban elhelyezett iratokhoz segédkönyv készült: az „Index actorum naturalium administrationis” című lajstrom és mutató; ennek segítségével használhatók. A segédkönyv lajstrom-része fasciculusok szerint halad. Ha az ügyiratokat szétbontották, minden fasciculusnál először az általános rendelkezéseket tartalmazó királyi rendeletek és egyéb fontosabb iratok tárgyát és keltét közli, nagyjából keltük rendjében; ezután közli, hogy az egyes ligatúrákban milyen iratfajta tartozó iratok vannak elhelyezve (tehát pl. Lig. 1: Királyi rendeletek), mely évből. Ha az ügyiratokat nem bontották szét, közli az egy-egy ligatúrában elhelyezett ügyirat vagy ügyiratok tárgyát és évét. A lajstrom végül minden fasciculus iratainak ismertetése után felsorolja az ebbe a tárgykörbe tartozó, de más állagokban (pl. Fasciculi mensium, Acta militaria, Acta miscellanea) elhelyezett iratokat s jelzetüket is megadja. A segédkönyv mutató-része az első betűn túl szorosabb betűrendbe nem szedett tárgyi címszavak, valamint személy- és helynevek alatt közli az iratok tárgyát, évét (olykor pontos keltét is) és a fasciculus és ligatúra számát. (A ligatúrában belüli betűjelzést, illetve alszámot nem közli, ezért nem elegendő csupán a mutatót használni, hanem a megadott fasciculusnál és ligatúránál meg kell nézni, hogy van-e betűjelzés, ill. alszám.) Az 1780—83. évi iratokhoz nincs segédkönyv; ezeket darabról darabra kell átnézni.

Az iratok kikérésekor a „Fasc. 1—17” sorozat iratainál a fasciculust, ligatúrát és esetleg a betűjelzést, ill. alszámot kell megadni; az 1780—1783. évi iratoknál pedig az évét.

A hasonló tárgyú iratokat 1780—1782-ben Csáky János, 1783-ban Balassa előadónál az „Acta secundum referentes” állagban, 1783 után pedig a „Departamentum commissariaticum”-ban találjuk.

35. ACTA OECONOMICA

(Közgazdasági iratok)

1724—1783

156 csomó, 2 kötet

Iratok :

„Ladula A—E”	1724—1779	99 csomó
„No. 1—106”	1724—1779	54 csomó
„Idealia No. 1—62”	1724—1783	3 csomó

Iráttári segédkönyvek :

„Index actorum oeconomicorum”, a „Ladula A—E” és a „No. 1—106” lajstroma és mutatója	1724—1779	1 kötet
„Idealia oeconomica”, az „Idealia” mutatója	1724—1783	1 kötet

A helytartótanács felállításkor hozott törvények (1723: 115, 116, 117, 118, 119, 122 t. c.) és a helytartótanács számára kiadott 1724-i utasítás többek között feladatává tették a helytartótanácsnak az ország gazdasági

helyzetének javítását, a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem fejlesztését. A helytartótanács kötelessége volt ezek szerint, hogy terveket dolgozzon ki a gazdasági élet felvirágoztatására, a kereskedelem szabályozására, törődjék a puszták betelepítésével, iparosok és kereskedők betelepítésének ügyével, a borhamisítás megakadályozásával, foglalkozzék az útjavításokkal, hidak, töltések, csatornák készítésének ügyével. Ezeknek az ügyeknek az intézésére a helytartótanácsban azonnal bizottságot alakítottak, az ún. gazdasági bizottságot (commissio oeconomica), amelyben 6 tanácsos és 1 titkár működött. Utasítást a bizottság számára sem megalakításakor, sem később nem adtak ki. 1769-ben, mikor a bizottságok számát korlátozták, a gazdasági bizottságot összevonták a vámügyi, a zsidó türelmi taxa ügyével foglalkozó és a közegészségügyi bizottsággal. A gazdasági élet irányítása, rendezése azonban természetesen továbbra is lényeges részét tette a helytartótanács munkájának. Ilyen irányú tevékenysége során 1779-ig létrejött iratai nagyrészt az „Acta oeconomica” állagba kerültek. Ennek irataiból a helytartótanács munkájának következő ágai rajzolódnak előnk.

A helytartótanács igyekezett előmozdítani a mezőgazdaság fejlesztését; mezőgazdasági társulatokat próbált szervezni; a dohánytermesztésnek, az állattenyésztés különböző ágainak (tehén-, ló-, juhtenyésztés), a méhészetnek, a selyemhernyótenyésztésnek, eperfa- és fűzfaültetésnek előrevitele érdekében számos rendeletet és szakkönyvet küldött szét a megyéknek s jelentéseket kért tőlük. Az erdők kímélése érdekében szabályozta a hamuzsír-égetést, a kecsketartást, s ugyanakkor szorgalmazta a tőzegtermelést, a szénbányák felkutatását. A gazdasági élet élénkítése, az adóalap növelése céljából felszólította a megyéket a puszták betelepítésére és jelentéseket kért be a megyéktől s a városoktól az újonnan letelepített lakosokról.

Igen sokat törődött az ipar és főként a kereskedelem kérdéseivel. Foglalkozott a gyáralapítás engedélyezése iránt beadott kérésekkel, kísérleteket tett a posztó, vászon és selyem hazai gyártásának bevezetésére, ill. fellendítésére, a megyéktől, városoktól információkat gyűjtött össze az ipar és a bányák állapotáról, fejlesztésének lehetőségeiről. A külkereskedelmi kapcsolatok kiszélesítésére irányuló tervek mellett foglalkozott a már folyó kivitel (főként marha, bor, gabona, bőr és egyéb nyerstermények kerültek kivitelre) és behozatal (leginkább posztó, fa, vas és gyarmatárak behozatala volt jelentős) szinte napról napra felmerülő kérdéseivel (engedélyek adása, vámszabályozás stb.). Igen gyakran fordultak hozzá a kézműiparosok és kiskereskedők, valamint iparos- és kereskedőcéhek is különböző ügyeikkel. Panaszt tettek az őket ért sérelmek miatt (pl. termékeik eladásának, kereskedésüknek nehezítése, nem megfelelő megyei árszabályozás, jogtalan kereskedés, idegen — főként görög kereskedők működése), engedélyt kértek, hogy kereskedést folytathassanak, boltot nyithassanak, kereskedőtársaság tagjai lehessenek stb. Foglalkozott a helytartótanács az iparostanoncok, segédek, szolgák felvételének szabályozásával is. Szabályozta az építőmesterek, kézművesek, kőfaragók, ácsok és napszámosok munkabérét.

A kereskedelmi élet fórumainak, a vásároknak ügyei is munkát adták a helytartótanácsnak. Számos kérés érkezett be hozzá heti- és évi vásárok tartásának engedélyezéséért. A vásártartást a király a megyei jelentés figyelembevételével készült helytartótanácsi vélemény alapján engedélyezte. Gondos-

kodott a helytartótanács a vásárokon a visszaélések megszüntetéséről, a törvénytelenül szedett helypénz eltörléséről, a vásárpénz önkényes növelésének, vagy újabb illetékek bevezetésének megakadályozásáról, az elővásárlások kiküszöböléséről. A kereskedelem előmozdítása érdekében a mértékek és súlyok egységsítésére törekedett s meg-megújuló rendeleteivel lassanként el is érte célját.

Fontos szerepet töltött be a helytartótanács az ország közellátási kérdéseinek megoldásában. A megyéktől kimutatásokat kért be a lélekszámról és a termésről, bekérte a megyék limitációit is, amelyekben az iparcikkek és az élelmiszerek árát szabták meg, s rossz termés, inség és az ennek következtében beálló élelmiszerrár-emelkedés esetén megtette a szükséges intézkedéseket, pl. megtiltotta a gabona-pálinka készítmény készítését, lisztkivitelt, elrendelte a molnárok, a sütők, mészárosok, hentesek ellenőrzését, megszabta a kenyér és zsemlye súlyát.

Közreműködött a sószállítás és sóeladás zavartalanságának biztosításában, a sócsempészség és egyéb, sóval kapcsolatos kihágások megszüntetésében, a só árának megállapításában.

A közlekedés javítása érdekében foglalkozott az utak, hidak építésének, javításának, a folyók tisztításának, rendbentartásának, hajózhatóvá tételének, szabályozásának, áradások megakadályozásának kérdéseivel, szabályozta a hajóhidak, vízimalmok felállítását.

Megkövetelte a megyéktől és városoktól a tűzrendészeti előírások (tűzörség szervezése, tűzoltószámok beszerzése) pontos megtartását, a tűzesetek bejelentését s elintézte a tűz- és árvízkarosultak segélykéréseit. A városok (főként Pozsony) építkezéseinek szabályozására, utcáik javítására, tisztántartására, világítására is kiterjedt a figyelme. (Elvértve egyéb városi ügyekre — szabad királyi városi rangra emelés, városi javak bérbeadása, városi magisztrátus elleni panaszok, zálogházállítás Pozsonyban — vonatkozó iratok is vannak az állagban.)

A lottó és egyéb szerencsejátékok, meg kártyajátékok engedélyezésének vagy eltiltásának ügyeit is intézte a helytartótanács.

Az előbbieken ismertetett ügyekre vonatkozóan az „Acta oeconomica”-n kívül még az „Acta miscellanea”, az „Acta mechanica” és az „Acta naturalium administrationis” állagban található iratok.

Az „Acta oeconomica” iratai három sorozatban, a „Ladula A—E”, a „No. 1—106” és az „Idealia” sorozatban vannak elhelyezve. A „Ladula A—E” sorozatban az iratok ladulák, fasciculások és numerusok szerint vannak rendezve. A ladulák kialakítása elvi szempont nélkül történt, különböző tárgyú és korú iratok kerültek ugyanabba a ladulába. A ladulákon belül az iratok ladulánként sorszámozott fasciculások szerint vannak elhelyezve; egy-egy fasciculumba hasonló tárgyú iratokat tettek. A fasciculásokon belül fasciculusonként újra kezdődő numerusok szerint fekszenek az iratok; egy numerus egy vagy több ügyiratot foglal magában. A numerusokon belül az iratok keltezésük rendjében következnek egymás után. A „Ladula A—E” sorozatból később egyes numerusokat kiemelték és új sorszámokkal ellátva, külön állították fel, mint „No. 1—106” sorozatot.

Az „Idealia No. 1—62” sorozatba az elvi jelentőségűnek ítélt iratokat tették. Az iratok numerusok szerint következnek egymás után. Egy numerus

alatt több, rendszerint hasonló tárgyú ügyirat van elhelyezve, keltezési időrendben.

A „Ladula A—E” sorozathoz lajstrom és mutató készült még a „No. 1—106” sorozat felállítására előtt. Azoknál az iratoknál, amelyeket áttettek a „No. 1—106” sorozatba, a lajstromba beírták a No. 1—106” sorozatbeli új numerust s a régi jelzeteknek megfelelő új numerusokat a segédkönyv elején külön táblázatban is összefoglalták, így a lajstrom és mutató mind a „Ladula A—E”, mind a „No. 1—106” sorozathoz használható segédkönyvül. A segédkönyv lajstrom-része az eredeti „Ladula A—E” sorozatbeli elhelyezésük sorrendjében veszi számba az iratokat, megadja tárgyukat, évüket és jelzetüket: a ladula-fasciculus-numerust, illetve a „No. 1—106” sorozatba átsorolt iratoknál az új numerust is. A segédkönyv mutató-része a kezdőbetűn túl szorosabb betűrendbe nem szedett tárgyi címszavak, illetve személy- és helynevek alatt megadja az iratok tárgyát és ladula-fasciculus-numerus-jelzetét. (Évüket legtöbbször nem közli). A „No. 1—106” sorozatba áttett iratok új numerusát nem adja meg; tehát ha a kutató a mutatóból keresi ki az őt érdeklő iratokat, akkor a segédkönyv elején, a lajstrom-rész előtt levő táblázatban meg kell néznie, hogy a mutatóban levő jelzet szerepel-e ott s ha igen, ki kell írnia a megfelelő új numerust. A „Ladula A—E” sorozatban levő iratok kikérésekor a ladula-fasciculus-numerus-jelzetet, a „No. 1—106” sorozatban levő iratok kikérésekor az új numerus-jelzetet kell megadni.

Az „Idealia No. 1—62” sorozathoz mutató van. Ez a mutató a kezdőbetűkön túl szorosabb betűrendbe nem szedett tárgyi címszavak és helynevek alatt megadja az iratok tárgyát, évét és a numerust, amely alatt található. Az iratok kikérésekor mindhárom adatot (tárgy, év, numerus) fel kell tüntetni.

Az „Acta oeconomica” állagban előforduló tárgyakra vonatkozó iratokat a későbbi időszakban több előadó, ill. ügyosztály iratai közt találjuk. Ezek a következők: Bachó, Bacsák, Balassa, Balogh, Csáky Imre, Fabianovich, Mednyánszky, Sauska, Sidó, Skerlecz Miklós és a „Dep. oeconomiae publicae”, „Dep. commerciale”, „Dep. ce hale”, „Dep. civitatense”, „Dep. politiae generalis et civitatum”, „Dep. publico-politicum”, „Dep. politicum comitatum”.

36. ACTA TELONIALIA

(Vámügyi iratok)

1724—1783

46 csomó, 2 kötet

Iratok :

„Ladula A—E”	1724—1779	36 csomó
„No. 1—67”	1724—1779	8 csomó
„Idealia No. 1—41”	1727—1783	2 csomó

Irattári segédkönyvek :

„Index actorum telonialium”, a „Lad. A—E” és a „No. 1—67” lajstroma és mutatója	1724—1779	1 kötet
„Idealia telonialia”, az „Idealia No. 1—41” mutatója	1727—1783	1 kötet

Az 1724-i utasítás kötelességévé tette a helytartótanácsnak, hogy az 1723:15. tc.-nek — amely a szárazvámok és a nem szükséges folyóvízi vámok megszüntetését mondja ki — megvalósulásáról gondoskodik. E feladat végrehajtására a helytartótanácsban külön vámügyi bizottság alakult. A bizottság neve „deputatio ad investigationem teloniorum relationum ordinata”, illetve „commissio pro investigatione teloniorum ordinata” volt; 1726-ban már működött. Általában négy tanácsosból és egy titkárból állott. 1769-ig állott fenn, akkor beleolvastották a gazdaságügyi bizottságba. Feladata — a bizottság 1737-i és 1753-i jelentése (O. L. Helytt. lvt. Acta telonialia Lad. A Fasc. 1. No. 2. és Acta miscellanea, Idealia No. 65.) és 1754-i utasítása (O. L. Helytt. lvt. Kézikönyvtár, No. 5.) szerint — az volt, hogy szorgalmazza a megyéknél a területükön levő vámok megvizsgálását (az 1715:15. tc. és az 1723:15. tc. ugyanis az alispánok kötelességévé tette a felesleges vámok eltörlését), a vizsgálatról beküldött jelentéseiket alaposan nézze át, ha a jelentések hiányosak, sűrűsége megfelelő kiegészítésüket, a jelentések alapján készítsen kimutatásokat a vámokról és a vámtarifákról s ezeket véleményével együtt a helytartótanács s azon keresztül az uralkodó elé terjessze; a vámkihágások miatt (pl. illetéktelen vámszedés, a tarifánál magasabb vám szedése, vámmenteség figyelembe nem vétele, útelzárás) benyújtott panaszokat megvizsgálja s az illetékes megyét, vagy várost a törvények megtartására utasítsa. (Működésében általános irányelvként az 1715:15, az 1723:15 és az 1741:28. tc-et kellett szem előtt tartania.) Ezek mellett a bizottság foglalkozott a vámmenteségekért, vámszedés engedélyezéséért benyújtott kérésekkel, a vámszedési jog igazoltatásával kapcsolatos kérésekkel, valamint a vásárendélyezésért benyújtott kérésekkel is. Eléje kerültek ezenkívül út- és hídjavítási, illetve építési ügyek, folyószabályozási, lecsapolási, töltéskészítési, malomállítási, hajózási ügyek, harmincadügyek (harmincadhivatalok megvizsgálása, áthelyezése, harmincadmentesség, harmincadcsalások, harmincadbehajtással kapcsolatos panaszok) és külkereskedelmi ügyek (behozatal és kivitel szabályozása, tilalmak és engedélyek) stb. Ebben az állagban a bizottság által intézett ügyek közül főként a vámok megvizsgálására s megszüntetésére vagy meghagyására, a vámkihágásokra, vámmenteség és vámszedés engedélyezésére s a vámszedési jog igazoltatására vonatkozó iratok találhatóak. A vásárügyekre, út- és hídépítésre, vízszabályozásra, hajózásra és külkereskedelemre vonatkozóan csak kisebb számban vannak itt iratok; az ilyen tárgyú iratok nagy része ugyanis az „Acta oeconomica” állagban van. Vámügyi iratok ebből az időszakból vannak még az „Acta miscellanea”-ban is. Az állag iratai három sorozatban, a „Ladula A—E”, a „No. 1—67” és az „Idealia No. 1—41” sorozatban vannak elhelyezve.

A „Ladula A—E” sorozatban az iratok ladulák és ezeken belül ladulánként újra kezdődő fasciculusok szerint fekszenek. A Lad. A. Fasc. 1. kivételével egy-egy fasciculusban mindig csak egy megyére vonatkozó iratok vannak, de egy fasciculus nem tartalmazza az egy-egy megyére vonatkozó összes iratokat, mert ugyanarra a megyére vonatkozó iratok más ladulában is vannak, szintén külön fasciculust alkotva. A fasciculusokon belül az iratok fasciculusonként újra kezdődő numerusok szerint (és esetleg ezeken belül még ligaturák szerint) vannak elhelyezve. Egy numerus rendszerint több ügyiratot foglal magában. A numerusokon belül időrendben következnek egymás után az iratok.

A „Ladula A—E” sorozatból egy-egy fasciculust, illetve numerust utólag kiemelték és eredeti sorrendjükben 1—67-ig futó numerusok alatt helyezték el, így jött létre a „No. 1—67” sorozat. (Általában a megyei vámvizsgálatokra vonatkozó iratokat tették át ide, de ezenkívül más iratokat is.)

A „Ladula A—E” és a „No. 1—67” sorozatnak közös segédkönyve van, az „Index actorum telonialium” című lajstrom és mutató. A lajstrom három csoportban veszi számba az iratokat. Ezek a következők: 1. Általános természetű iratok. (Ezek közül egyeseket áttettek az „Idealia No. 1—41” sorozatba, de egyébként az iratok az itt közölt rendben fekszenek a Lad. A Fasc. 1-ben.) 2. Az egyes megyékre, ill. a jászkun kerületre vonatkozó iratok. A megyék latin neveik betűrendjében következnek egymás után. (Az iratok nem az itt közölt sorrendben fekszenek, mert — mint itt látható jelzeteik is mutatják — az egy-egy megyére, ill. a jászkun kerületre vonatkozó iratok különböző ladulákba és fasciculusokba kerültek. Vö. az előbbieken a „Ladula A—E” sorozat rendszeréről mondottakat.) A megyék alatt vannak felvéve a megyében levő városokra vonatkozó iratok is; a lajstrom elején ezért külön kimutatás közli, hogy az egyes városok milyen megyébe tartoznak. 3. Harmincadügyi iratok. (Ezek sem az itt közölt sorrendben fekszenek, hanem más iratok közé beékelve.) A lajstrom közli az iratok rövid tartalmát, évét, a ladula betűjét, a fasciculus és a numerus (és esetleg a ligatura) számát. A „No. 1—67” sorozatba áttett iratoknál az új jelzet „No. . . . . in inferiori cubiculo” formában van feljegyezve. A lajstrome lejjén ezenkívül egy külön táblázat közli az áthelyezett iratok ladulabeli jelzeteinek megfelelő új jelzeteiket. A lajstrom utal olyan hasonló tárgyú iratokra is, amelyeket más állagokba (Fasciculi mensium, Acta miscellanea, Acta militaria, Acta naturalium administrationis, Acta oeconomica) helyeztek el és közli ottani jelzeteiket. A mutató kezdőbetűkön belül pontos betűrendbe nem szedett tárgyi címszavak, illetve személy- és helynevek alatt közli az iratok tartalmát, azt, hogy a lajstromnak melyik részébe van az irat felvéve (1. In rubrica idealium, 2. In comitatu . . . , 3. In appendice tricesimali) és az irat ladulabeli jelzetét. A „No.” sorozatba történt áthelyezéseket nem jelzi, tehát ha nem a lajstromot, hanem a mutatót használjuk, meg kell nézni a lajstrom előtt levő táblázatban, hogy az iratot nem helyezték-e át a „No.” sorozatba s amennyiben áthelyezték, új jelzetét innen kell kiírni. Az iratok kikérésekor a „Ladula A—E” sorozat iratainál a ladula-fasciculus-numerus jelzetet (esetleg a ligaturát is), a „No. 1—67” sorozatban levő iratoknál pedig a numerust kell megadni.

Az „Idealia No. 1—41” sorozat az elvi jelentőségűnek minősített iratokat tartalmazza. Numerusok szerint van rendezve; egy numerus rendszerint több ügyiratot tartalmaz. A numerusokon belül időrendben vannak az iratok. A sorozat az „Idealia telonialia” című mutató segítségével használható, amely a kezdőbetűkön belül pontos betűrendbe nem szedett tárgyi címszavak, ill. helynevek alatt megadja az iratok rövid tárgyát, évét és numerusát. Az iratok kikérésekor a numerust kell feltüntetni.

A vámügyi iratokat a későbbi időszakban Bacsák (1780—83) előadónál, a „Dep. politicum-comitatum” (1784—85) és a „Dep. commerciale” állagban (1785—1848) találjuk.

37. ACTA SANITATIS

(Egészségügyi iratok)

1724—1779

134 csomó, 3 kötet

Iratok :

„Ladula A—E”	1724—1779	110 csomó
„No. 1—97.”	1724—1779	5 csomó
„Cumuli”	1738—1774	6 csomó
„Idealia”	1727—1779	1 csomó
„Regestranda”	1738—1744	3 csomó
„Acta pestilentialia”	1738—1756	9 csomó
„Series über die bei gemeiner Stadt Ofen in suppressionem pestis 1738—1745 aufgewen- deten Unkosten und erlittene Damnifikation. 31. Mai 1748.”	1737—1745	1 kötet

Irattári segédkönyvek :

„Index actorum in negotio sanitatis”, a „Ladu- la A—E”, a „No. 1—97” és a „Cumuli” lajstroma név- és tárgymutatóval	1724—1779	1 kötet
„Idealia sanitatis”, az „Idealia” mutatója	1727—1779	1 kötet

Az „Acta sanitatis” állag a helytartótanácsnak 1724—1779. évi egészségügyi, és a helytartótanács egészségügyi bizottságának 1738—1776. évi iratait tartalmazza.

A helytartótanács kezdettől fogva feladatának tekintette az ország egészségügyi viszonyainak a megjavítását. Már 1725-ben jelentést kért a törvényhatóságoktól a szegényházak és ispotályok állapotáról. 1726-ban a Turóc megyében pusztító járványos betegség gyógyítására a körmöcbányai orvost rendelte ki. Ugyanezen évben a keleti pestis behurcolásának megakadályozására vesztegzárállomásokot állíttatott fel a Dráva és a Tisza alsó folyása mentén. 1727-ben a pozsonyi gyógyszerárnak érdektelen orvosok által való megvizsgálására adott utasítást. 1728-ban a pozsonyi jezsuiták és misericordiáriusok kezében lévő gyógyszerárak vizsgálatát rendelte el, mivel ezekre a városi hatóság felügyelete nem terjedt ki. A pestisjárvány és marhavész elleni védőintézkedéseket is kezdettől fogva ott találjuk a helytartótanács rendeletei között.

A török birodalomból 1737 végén behurcolt pestis egyre nagyobb arányú terjedése elleni védekezés arra készítette az uralkodót, hogy a helytartótanács kebelén belül a védőintézkedések meggyorsítására egészségügyi bizottság felállítását rendelje el. 1738. augusztus 26-án kelt királyi leirat utasította a helytartótanácsot az egészségügyi bizottság felállítására. A bizottság elnökekül a helytartótanács főrangú tanácsosai közül egy országbárót jelölt ki a leirat, tagjaiul pedig két helytartótanácsi és két kamarai tanácsost, továbbá Pozsony városának két tanácsosát és egy orvost. A leirat hangsúlyozta, hogy a bizottság feladata az egész ország egészségügyi viszonyaira való felügyelet. A felállítását elrendelő királyi rendelet részletesen felsorolta a pestis elleni védőintézkedéseket, melyeket az ország törvényhatóságainak

és a különböző alsófokú hivataloknak is megküldtek. A rendelet ezenkívül csak általánosságban említette a bizottság feladatát.

1738 szeptemberében az esztergomi érsek elnöklete alatt kezdte meg a bizottság működését. A helytartótanács Fábiánkovics György és Pehm András, a kamara Jászy Pál és Conkel Károly tanácsosokat, Pozsony városa pedig Burgstaller János és Csiba Imre városi tanácsosokat, Koller György városi orvost delegálta a bizottságba. Ezenkívül még a helytartótanács egyik titkára is részt vett a bizottság ülésein mint jegyzőkönyvvezető. Az egészségügyi bizottság tehát ún. vegyes bizottság (commissio mixta) volt, mivel számos olyan kérdéssel kellett foglalkoznia, melyek a helytartótanács és a kamara hatáskörét egyaránt érintették. A reánk maradt bizottsági jegyzőkönyvek szerint a bizottság kezdetben, a pestis idején havonta három vagy négy ülést tartott, később azonban lényegesen csökkent az ülések száma. Az egészségügyi bizottság ülésein hozott határozatokat jelentés formájában — hasonlóan a többi bizottsághoz — a tanácsülés elé terjesztették, innét pedig, ha a tárgyalat ügy jelentősebb volt, a kancellárián keresztül az uralkodónak tettek jelentést. 1738. november 3-án a király gróf Pálffy János országbíró-t nevezte ki a bizottság elnökévé, november 11-én pedig egy újabb leiratban az előbbi rendeletet úgy módosította, hogy az elnöki tisztségben az ország primását távollét vagy más akadályoztatás esetén az országbíró helyettesítse. A gyakorlatban igen sokszor előfordult, hogy mindketten távollévén, a helytartótanács más főúri tanácsosa elnökölt a bizottság ülésein. Koller Györgyöt 1739-ben már Perbegh Károly József pozsonyi főorvos váltotta fel a bizottságban, ki 1742-ben királyi tanácsosi címet is kapott. 1763-ban Sgolanits Ferenc József pozsonyi főorvost nevezték ki a bizottság tagjává, ki már korábban is helyettesítette Perbeghet a bizottság ülésein. 1769-ben, amikor a helytartótanácsnál a bizottsági ügyintézésről áttértek az előadói rendszerre, az egészségügyi bizottságot még nem szüntették meg. Az ülések száma azonban lényegesen csökkent. A bizottsági jegyzőkönyvek sorozatában 1769-ből három, 1770-ből egy, 1771-ből és 1772-ből szintén egy-egy jegyzőkönyv található. (Feltehető, hogy a bizottság ezekben az években is több ülést tartott, de a jegyzőkönyveket a tárgyalat ügyek többi irataihoz csatolták.) 1776. január 29-én kelt leiratában Mária Terézia elrendelte, hogy az egészségügyi bizottságot szüntessék meg és a jövőben minden közegészségügyi kérdést a teljes tanácsülésekben tárgyaljanak meg. A rendelet azonban megengedte, hogy fontosabb kérdések megtárgyalására továbbra is a kamara által kijelölt tanácsos és egy orvos bevonásával bizottságot lehessen egy-egy alkalomra összehívni. Ettől kezdve tehát az egészségügyi kérdések intézése is az előadói rendszer keretében történt.

Az egészségügyi bizottságban legjelentősebb feladat a bizottságban résztvevő, egészségügyi tanácsosi címet viselő orvosokra hárult. Az ő munkájukon múlt, hogy a Bécsből érkező általános utasításokat a helyi viszonyoknak megfelelően hogyan módosították. A szakkérdésekben való véleményadásuk is nélkülözhetetlen volt a bizottság munkájánál. 1755-ben Perbegh Károly készítette el az első egészségügyi szabályzat tervezetét. Az egészségügyi bizottság orvos tanácsosának Sgolanits Józsefnek volt a legjelentősebb szerepe az 1770-ben kiadott általános egészségügyi szabályzat („Generale normativum in re sanitatis”) elkészítésében.

A rendelet kimondotta, hogy minden ország vagy tartomány központi hatósága köteles egészségügyi bizottságot felállítani. Ahol katonai igazgatás van, ott a katonaság sorából kell a bizottság tagjait kiválasztani. A törvényhatóságoknak is egészségügyi bizottságokat kell létrehozni, melyek a helytartótanács hasonló bizottsága alá tartoznak. Ezek a bizottságok ellenőrizték az ország összes orvosainak, sebészeinek, fürdőseinek, bábáinak, gyógyszer-tárainak és gyógyszerészeinek a működését. Valamennyiük részére utasítást adott és közölte eskümintáik szövegét. Megszabta a gyógyszertárak és gyógyszerészek ellenőrzésének módját, a kuruzslók tevékenységének ellenőrzését, a járványos betegségek és marhavész idején való orvosi teendőket. Előírta a megyei orvosok feladatait, a határzárak felállítását, a vesztesítő állomások felszerelését, berendezését, ellenőrzését és a fertőtlenítő eljárásokat. Az általános egészségügyi szabályzat kisebb módosításokkal 1848-ig alapja volt az ország egészségügyi igazgatásának.

Az egészségügyi bizottságnak felállítása után — és a későbbi évtizedekben is — egyik legfontosabb feladata a járványos betegségek terjedésének a megakadályozása volt. A járvány kitörése után a helytartótanács azonnal elrendelte a fertőzött terület lezárását. Az innét jövő forgalmasabb útvonalak mellett vagy a folyók átkelőhelyeinél vesztégarállomásokat állítottak fel. A fertőzött területről jövők negyventől hatvan napig, a gyanús helyről érkezők pedig húsztól negyven napig terjedő időt töltöttek megfigyelés alatt a vesztégarállomásokon. Még a kereskedők áruit sem engedték tovább szállítani a megfigyelési idő kitöltése és az áruk fertőtlenítése előtt. A járványos területekkel szomszédos törvényhatóságokban is elrendelték a közlekedés megszigorítását. Csak az járhatott szabadon, aki igazolta, hogy egészséges helyről jött. A fertőzött területeken, ahol lehetett, a betegek kórházba szállítását és elkülönítését rendelték el. Ezenkívül szigorúan megtiltották a nyilvános összejöveteleket (vásárok, egyházi szertartások, temetések, halotti torok stb.) tartását. Az általános rendelkezéseket Bécsből küldték a helytartótanácsnak. Ezeket a rendeleteket az egészségügyi bizottság rendszerint szóról szóra átvette.

1738 novemberében a király elrendelte, hogy a pestis elleni védekezés megszervezésére minden törvényhatóságban egészségügyi bizottságot kell felállítani. Ezekben a bizottságokban az ott állomásozó katonaság parancsnokai is részt vettek. Ahol a törvényhatóság nem tudta a védőintézkedéseket kellően végrehajtani, oda a helytartótanács javaslatára a király külön bizottságot küldött ki. Így állították fel 1739 májusában gróf Nádasdy Lipót helytartótanácsi tanácsos elnökletével a budai egészségügyi bizottságot. A teljes hatalommal felruházott bizottság többi tagjai a következők: Rudovsky Vencel tábornok a haditanács tagja, Fábiánkovics György helytartótanácsi tanácsos és Kirchstättern Mátyás az Alsó-Ausztriai Kormányzóság tanácsosa. Ezenkívül Móricz András helytartótanácsi kiadót küldték ki a bizottság mellé jegyzőnek (actuarus) és egy — az elnök tetszése szerint kiválasztott — helytartótanácsi irnokot, az írásbeli teendők elvégzésére. Ezenkívül 1739 júniusában az ország különböző területeire királyi biztosokat küldtek, hogy az ő helyszíni intézkedéseikkel a pestis terjedése elleni védekezést megjavítsák. A kiküldött biztosok a következők voltak: gróf Balassa Pál helytartótanácsi tanácsos (Dunán-inneni kerület, Vág folyó a védővonalon), gróf Eszter-

házy János helytartótanácsi tanácsos (Dunántúl), gróf Berényi Tamás zemp-
léni főispán (Tiszán-inneni kerület), gróf Károlyi Sándor helytartótanácsi
tanácsos (Tiszántúl). Rajtuk kívül 1743 februárjában még gróf Csáky Antal
abauji főispánt Kassára küldték ki egészségügyi biztosnak. Az 1756-os pestis-
járvány idején, melyet Lengyelországból és Erdélyen keresztül a török biro-
dalom területéről hurcoltak be, az egészségügyi bizottság javaslatára 1756
augusztusában gróf Forgács Ferenc tábornokot az Erdéllyel határos vármegyék,
gróf Sztáray Imre ungi főispánt pedig a Lengyelországgal szomszédos vármeg-
yék biztosává nevezték ki.

A törvényhatóságok jelentéseket küldtek a járványban meghaltak szá-
máról. Ezeket a helytartótanácsnál összesítették, hogy áttekinthető képet nyer-
jenek a betegség pusztításáról. (Állatvész esetén az elpusztult állatokról
készítettek összesítéseket a törvényhatóságoktól felküldött adatok alapján.)

A járványos betegségek elleni küzdelem mellett az egészségügyi bizott-
ság feladata volt az orvosok, sebészek, fürdősök, bábák működésének az
ellenőrzése. A nagyarányú orvoshiány miatt a köznép „gyógyítását” nagy-
részt kuruzslók, házaló gyógyszerárosok végezték. A helytartótanács 1739-
től kezdve ugyan ismételten tilalmazta a kuruzslók és gyógyszerárosok
gyógyítását, de teljesen megakadályozni távolról sem tudta. A helytartó-
tanács 1724-ben összeíratta az ország egészségügyi személyzetét. Ezt a ren-
deletét időnként megismételte, hogy az ország orvosainak és sebészeinek
számáról képet nyerjen. 1754-ben utasították a törvényhatóságokat, hogy
minden orvos diplomáját másolatban terjesszék fel a helytartótanács-
hoz. Ezt követően pedig elrendelték, hogy a külföldön végzett orvosok a hely-
tartótanács egészségügyi tanácsosa előtt tegyenek vizsgát. Két évvel a nagy-
szombati egyetem orvoskarának felállítása után, 1771-ben pedig rendeletet
adtak ki, hogy az összes magyarországi orvosok — kivéve azok, akik Bécsben
szerezték diplomájukat — az egyetem orvoskara előtt tegyenek vizsgát.

1752-ben királyi rendelet hagyta meg a törvényhatóságoknak, hogy
legalább egy közpénzből fizetett orvost és ahol sebészceh nincsen, sebészt
alkalmazzanak. A megyei orvosi állások betöltését azonban a helytartó-
tanácsnak 1756-ban, 1768-ban, majd 1773-ban ismételten szorgalmaznia kellett,
részben a vármegyék huzavonája, részben a tanult orvosok hiánya miatt.
1773-ban megállapították a megyei orvosok és sebészek fizetését. Járványos
betegség esetén, ha a fertőzött területnek nem volt orvosa, vagy sebésze, a
helytartótanács rendelt ki ideiglenesen orvosokat.

A sebészek képzése a fürdősökkel együtt, a nagyszombati egyetem
orvoskarának felállításáig, céhes keretek között történt. 1756-ban rendelte
el a helytartótanács, hogy a sebészmesterek a megyei orvosok előtt tegyék
le a vizsgát. 1773 után pedig a sebészek képzését is az egyetem vette át.
A sebészek céhleveleit a helytartótanács, illetve az egészségügyi bizottság
vizsgálta felül. Új céhlevelek adására is itt tettek javaslatot az uralkodónak.
1742-ben készítette el Torkos János pozsonyi főorvos „Taxa pharmaceutica
Posoniensis cum instructionibus Pharmacopoeorum, Chyrurgorum et Obstet-
ricum” címmel az első gyógyszerárszabást, mely a kurgurusok működését is
szabályozta és megállapította a betegetől szedhető díjakat. 1745-ben a hely-
tartótanács Torkos árszabását érvényre emelte. Az egészségügyi bizottság
foglalkozott a sebészcehek közötti viszályokkal, továbbá az orvosoknak, sebés-

szeknek és gyógyszerészeknek a városi polgárjog elnyerésére beadott kérelmeivel.

A bábaképzés szabályozása szintén a helytartótanács rendelkezései nyomán indult meg az országban. Torkos árszabásának a bábokra vonatkozó utasítása után 1748-ban írta elő a helytartótanács, hogy csak olyan bába folytathatja mesterségét, aki az illetékes fizikus előtt vizsgát tett. Az 1770-ben kiadott egészségügyi főszabály elrendelte, hogy az egymáshoz közel fekvő községek közösen alkalmazzanak vizsgázott bábát. 1774-ben pedig a járási bábák alkalmazását határozták el.

A helytartótanács 1763-ban Mária Terézia rendeletére utasította a törvényhatóságok orvosait a fürdők és ásványvizek összeírására. 1768-ban újból figyelmeztetni kellett a vármegyéket a rendelet végrehajtására.

Az egészségügyi bizottság ügyelt fel a gyógyszerárak állapotára és a gyógyszerészek munkájára is. A felügyelet egyrészt a gyógyszerárak berendezésére és gyógyszereire, másrészt a gyógyszerészek képzettségére terjedt ki. A gyógyszerészek képzése a 18. század elején teljesen szabadon, minden szervezeti forma nélkül történt. Bármelyik gyógyszerész tarthatott tanulót és annak bizonyítványt adhatott, melynek alapján önállóan dolgozhatott. Csupán a gyógyszerárak nyitását engedélyezték a városok. 1748-ban Mária Terézia elrendelte, hogy új gyógyszerárak adományozása királyi jognak tekintendő. Ettől kezdve a törvényhatósági orvosok véleménye alapján a helytartótanács javaslatára engedélyezték az új gyógyszerárak megnyitását. 1736-ban a helytartótanács eskümintát készíttetett Perbergh Károly pozsonyi orvossal a gyógyszerészek részére, melyet elfogadtak a gyógyszerészek hivatalos esküjének. Ebben a gyógyszerészek megfogadták, hogy a gyógyszerárszabás előírásait betartják, veszélyes gyógyszereket csak az orvosok utasítására adnak ki, továbbá, hogy a betegek látogatásától és gyógyításától tartózkodnak. Az 1745-ben elfogadott Torkos-féle pozsonyi gyógyszerárszabás 1779-ig volt érvényben. 1779-ben a „Pharmacopa Austriaco-provincialis” címmel 1774-ben megjelent bécsi árszabást tették kötelezővé Magyarországon is. 1759-ben elrendelték, hogy a gyógyszerészeknek a megyei fizikusok előtt kell vizsgát tenni. Az 1770. évi egészségügyi főszabály három hónapi egyetemi gyakorlatot írt elő a gyógyszerészeknek, melyet mindenkinek el kellett végeznie. 1774-ben egy évre emelték fel a gyógyszerészek egyetemi képzésének idejét, és ettől kezdve csak vizsgázott gyógyszerészek lehettek a gyógyszerárak vezetői.

A gyógyszerárak évi rendszeres vizsgálatát 1746-ban határozták el. A helytartótanácsnak azonban később is többször meg kellett ismételnie e rendeletét. Ott, ahol polgári orvos hiányában maradtak el a gyógyszerár-vizsgálatok, a helytartótanács még katonai orvosokkal is végrehajtatta az ellenőrzést. A vizsgálatot kiterjesztették a szerzetesrendek kezében levő gyógyszerárakra is. A városok és a szerzetesrendek között a patikák miatt felmerülő ellentétekben ugyancsak a helytartótanács egészségügyi bizottsága döntött.

A járványos betegségek hívták fel a helytartótanács figyelmét a temetkezés szabályozására. 1743-ban rendelték el először, hogy a pestisben meghaltakat mélyen kell eltemetni. 1756-ban a holttestek vizsgálatát írták elő. Ezután sokáig csak egyedi ügyekben intézkedtek. 1775-ben egységesen sza-

bályozták a temetők tartásának és a temetkezéseknek a kérdését. 1777-ben újabb határozatot adtak ki és az előre elkészített táblázatok alapján jelentéseket kértek a kripták és temetők állapotáról. A törvényhatóságok azonban csak itt-ott hajtották végre a rendeletet, és 1779-ben a helytartótanácsnak újból utasítani kellett a vármegyéket a jelentések felküldésére.

A helytartótanács figyelme még a természeti jelenségek megfigyelésére is kiterjedt. 1768-ban hagyták meg először, hogy a törvényhatóságok a földrengésekről és általában minden természeti tűneményről jelentést küldjenek a helytartótanácsnak.

Az „Acta sanitatis” sorozat irataiban mindazokra a tárgykörökre, melyeket felsoroltunk, bőséges anyag található. Nemcsak az ország közegészségügyi viszonyainak és szervezetének, hanem az orvostudomány fejlődésének is jelentős forrásai. Az egészségügyi bizottság felállítása előtti időből viszonylag kevés irat van a sorozatban.

Az iratokat egy-egy nagyobb tárgyi csoportnak megfelelő „ladulák” szerint csoportosították. Így hozták létre öt nagyobb tárgykörnek megfelelően a „Ladula A—E” sorozatot. Az egyes ladulákon belül pedig sorszámozott fasciculusok szerint csoportosították az iratokat. Az egyes fasciculusokban általában egy-egy egyedi ügy iratait találjuk. Ezt a rendszert azonban nem alkalmazták következetesen. Néha ugyanis az egyes fasciculusokon belül még további, úgynevezett numerus-tagolódást is hoztak létre. Ez esetben a fasciculus jelzet alatt egy kisebb tárgykör, a numerusokban egyedi jellegű ügyek iratai találhatóak.

A ladula sorozatból később egyes iratokat kiemeltek és ezekből a „No. 1—97” sorozatot hozták létre. A lajstromkönyvben feltüntették a kiemlést és az iratok „No. 1—97” sorozatbeli jelzetét is. A „Cumuli” sorozatban a temetők és kripták szabályozására vonatkozó iratok, — a „Ladula B. Fasc. 31. No. 6.” jelzet alól kiemelve — továbbá az 1764-től 1774-ig tartó marhavész iratai (kimutatások elpusztult állatokról) — a „Ladula C. Fasc. 7.” jelzet alól áthelyezve — találhatóak. A különálló kezelésre az utóbbi esetben szintén utalnak a lajstromkönyvben.

Az „Idealia” sorozatba az elvi jelentőségű határozatokat és szabályrendeleteket helyezték és minden kisebb tárgykörnek egy numerus-jelzetet adtak.

A „Regestranda” sorozatban az 1738-ban kitört pestis leküzdéséről szóló törvényhatósági jelentések (1739—1744), valamint a kiküldött királyi biztosok (Balassa, Berényi, Károlyi) felterjesztései és a budai bizottság 1739. évi fogalmazványai találhatóak. Az iratokat jelentéstevők, ezen belül pedig nagyjából időrendben csoportosították. Rendezés után a budai bizottság fogalmazványait az „Acta commissionis in re sanitatis occasione luis pestiferae anno 1739 Budam delegatae” című állaghoz kell áthelyezni.

Az „Acta pestilentialia” sorozatban az 1738—1742. évi pestis leküzdéséről szóló törvényhatósági jelentések, főként elszámolások találhatóak, évek szerint csoportosítva. A „Series über die bei gemeiner Stadt Ofen . . . c. kötet a budai tanácsnak a pestisjárvány miatt történt kiadásairól szóló elszámolásait tartalmazza, amelyeknek kincstári megtérítését igényelte. Alaki méretei miatt külön kezelt kötet.

A „Ladula A—E” sorozathoz lajstromkönyv készült név- és tárgymutatóval. A segédkönyv eredeti címe „Index actorum in negotio sanitatis”

tehát nem pontos kifejezés. Szabatosan „Regestrum et index actorum in negotio sanitatis”-nak nevezhető. A lajstromkönyv az iratok tárgyi tagolódásának megfelelően készült, azonban nem az egyes iratok, hanem az egyes ügyek rövid tartalmi kivonatát adja az évkör és levéltári jelzet pontos megjelölésével. Feltünteteti még a numerus-sorozatba átsorolt iratok új jelzetét is. Ezenkívül a kötet élén külön táblázat áll, a „No. 1—97” sorozatban levő iratok régi — ladula-sorozatbeli — és új, No. 1—97-ig terjedő jelzeteinek konkordanciájával. Tehát a lajstromkönyv a „Ladula A—E”, „No. 1—97” és a „Cumuli” sorozatok segédkönyve.

Olyan ügyiratok tartalmi kivonataival is találkozunk a lajstromkönyvben, melyek egy ideig az „Acta sanitatis” állagban voltak, de később visszahelyezték a „Fasciculi mensium” iratai közé. A visszahelyezésre a lajstromkönyv utal is, de a jelzetet nem adja meg. A lajstromkönyv végén található index a személy- és helységneveket, továbbá tárgyi címszavakat kiemelve az egyes ügyek rövid tartalmát, évkörét és levéltári jelzetét adja meg. A numerus sorozatba való áthelyezésre itt sok esetben nincs utalás.

Az ügyiratok kérésénél a ladula-sorozatnál a ladula, fasciculus és az esetleges numerus jelzetet, a numerus-sorozatnál pedig csak az új numerust kell feltüntetni. Az irattárilag feldolgozatlan anyag csomónkénti átnézéssel kutatható. A „Regestranda” sorozatban történő kutatás esetén a jelentést beküldők neve is megadandó (Pl.: Acta sanitatis, Regestranda, Balassa kir. biztos jelentései). Az „Acta pestilentialia”-nál az évkört kell feltüntetni.

Az „Idealia” sorozathoz külön részletes tárgymutató készült. A mutatókönyv külső, „Idealia sanitatis”, felirata pontatlan és megtévesztő. A segédkönyv pontos címe a kötet első lapján olvasható: „Index generalis seu extractus materiaram ideales dispositiones circa rem sanitatis in se complectentium.” A mutatókönyv a fontosabb tárgyi címszavak kezdőbetűjének abc-rendjében megadja az iratok rövid tartalmi kivonatát, évét és numerusjelzetét.

Az „Acta sanitatis” sorozaton kívül egészségügyi iratok az 1724—1779 közötti időből találhatók még a „Fasciculi mensium”, az „Acta miscellanea” és az „Insinuata armorum praefecturae” című sorozatban. Pestisjárványra vonatkozó iratok vannak az „Acta militaria” sorozat „Excessuum militarium complanationis litterae” és „Praetensiones antiquae comitatum deperditarum militarium” című csomóiban.

Egészségügyi iratok 1780—1783 között az „Acta secundum referentes” c. állagban Skerlecz Miklós, Balogh és Erdődy tanácsosok neve alatt, 1783 után pedig a „Departamentum sanitatis” című állagban találhatók.

38. ACTA CASSAE PAROCHORUM

(Lelkészpénztári iratok)

1733—1780

93 csomó, 6 kötet

A lelkészpénztári bizottság ülésjegyzőkönyvei:

„Protocolla commissionis cassae parochorum”, eredeti jegyzőkönyvek	1737—1779	1 csomó
Másolatok	1733—1736, 1765—1766	2 kötet

Iratok :

„Egyházmegyék szerint besorolt iratok”	1733—1779	56 csomó
„Generalia No. 1—30”	1733—1779	27 csomó
„Extraordinaria No. 9—30”	1727—1780	6 csomó
„Tabellae conscriptionum”	é.n.	1 csomó
„Idealia No. 1—22”	1733—1779	2 csomó

Irattári segédkönyvek :

„Index actorum cassae parochorum”, az „Egyházmegyék szerint besorolt iratok”, a „Generalia No. 1—30” és az „Extraordinaria No. 9—30” mutatója	1733—1779	1 kötet
„Elenchus et index actorum cassae parochorum” elavult lajtsrom és mutató	1733—1779	1 kötet

Ügyviteli segédkönyvek :

„Extractus mandatorum regiorum in negotio cassae parochorum ab anno 1733 interven- torum”, királyi rendeletek kivonatai	1733—1763	1 kötet
„Extractus benignarum resolutionum regiarum in puncto cassae parochorum ab anno 1733 usque annum 1770 interventarum”, királyi rendeletek kivonatai	1733—1770	1 kötet

III. Károly 1733. március 7-én kiadott rendeletével — megújítva III. Ferdinánd és I. Lipót alapítványait — általános lelkéspénztárat (cassa generalis parochorum) állított fel Pozsonyban azzal a céllal, hogy a katolikus lelkipásztorok működése számára megfelelő anyagi feltételeket teremtsen. (O. L. Helytt. lvt. Acta fundationalia, Idealia No. 1.) A lelkéspénztár jövedelméül a kincstárból évi 16 000 ft-ot rendelt. Ebből 6000 ft. III. Ferdinándnak 1650-ben a plébánosok segélyezésére tett alapítványa értelmében, 4000 ft. ez alapítvány hátralékai fejében, 6000 ft. pedig I. Lipót fogadalmának teljesítése gyanánt járt a lelkéspénztárnak. (I. Lipót 1656-ban fogadalmat tett, hogy felépíti mindazokat a plébániatemplomokat, amelyek részint a török uralom, részint az idő viszontagságai miatt elpusztultak s plébánosaik eltartásáról gondoskodik.) Ezen a kincstártól járó 16 000 ft-on felül bizonyos egyházi jövedelmeket is a lelkéspénztár számára rendelt, melyekkel részben a püspökökkel kötött megállapodások értelmében, részben betöltetlenség következtében rendelkezhetett. Így az új nagyváradi püspökkel kötött megállapodás értelmében a püspök megelégedett évi 17 000 ft-tal s a többi évi 24 000 ft. jövedelmét (10 évre) átengedte a lelkéspénztárnak; hasonlóképpen az új győri püspök megelégedett évi 12 000 Ft-tal, s a püspökség ezen felüli jövedelme a lelkéspénztárba folyt be. Betöltetlenül hagyta III. Károly egy időre a szentgotthárdi és pécsváradi apátságot, s ezek jövedelmét is a lelkéspénztárba utalta. Ezenkívül a lelkéspénztárba folytak be az akatolikusokra kihágások esetén kivetett bírságok is.

A lelkéspénztár ügyeinek igazgatására a helytartótanácsban külön lelkéspénztári bizottságot (commissio pro directione generalis cassae paro-

chorum ordinata) állított fel III. Károly s megbízta a kamarát, hogy a maga részéről is küldjön a bizottságba egy tanácsost. A bizottság számára kiadandó utasítás tervezetét a helytartótanács vallásügyi bizottsága dolgozta ki; a magyar kancellária több helyen módosított rajta, s így adta ki az uralkodó 1733. augusztus 23-án (O. L. Helytt. lvt. Kézikönyvtár. No. 5.). Ez az utasítás — amelyet 1754-ben kibővítve, de lényegében változatlanul adtak ki újra — szabott irányt a bizottság működésének. Az utasítások szerint a bizottság legfőbb feladata az, hogy a plébánosok számára a lelkéspénztárból rendszeresen segélyeket fizessen ki, mégpedig akkora segélyeket, hogy egy-egy plébános évi jövedelme a plébánosi házhoz tartozó földek hozamán kívül 150 ft-ot tegyen ki. Azoknak a plébánosoknak az évi jövedelmét, akiknek telkük nem volt, 200 ft-ra kellett kiegészítenie. (A görögkatolikus plébánosok jövedelmét is kiegészítették, de csak 100 ft-ra.) Ennek a feladatnak a megvalósításához szükséges volt az, hogy a bizottság tájékozott legyen az országban levő plébániák számáról és jövedelmeiről; ezért a megyéspüspököknek jelentést kellett beküldeniük arról, hogy egyházmegyéjükben hol vannak plébániák, s hogyan vannak ellátva a plébánosok. A beérkezett összeírásokat a bizottság a helytartótanács számvevőhivatalának adta át, hogy ezek alapján tabellákat készítsen, amelyekből kitűnik, mennyivel kell kiegészíteni az egyes plébánosok jövedelmeit. Az egy-egy egyházmegye plébánosai számára szükséges segélyt a lelkéspénztár pénztárosa az illető megyéspüspöknek fizette ki, nyugta ellenében, az pedig a vikáriusok útján kifizette a plébánosoknak, majd a plébánosoktól a kifizetés megtörténte után kapott nyugtákat beküldte a bizottságnak s ekkor visszakapta a saját nyugtáját. A meglevő plébániák segélyezésén túlmenően az uralkodó a bizottságnak még egyéb feladatokat is adott: gondoskodnia kellett a bizottságnak a meglevő egyházi épületek fenntartásáról, újak emeléséről, valamint új plébániák létesítéséről és ellátásáról. Általános elvként azt állapította meg ugyan az utasítás és a királyi rendeletek, hogy a kegyurakat kell rábírní a templom, paplak és iskolamesterlak jó karban tartására, de ahol ez nem ment, ott a bizottság javaslatára a lelkéspénztárból utalványozta ki az uralkodó az építkezésekre szükséges összegeket. Ugyancsak a bizottság véleménye alapján döntött az uralkodó arról, hogy mely helyeken építsenek új templomot, paplakot stb., illetve alakítsák át a filiálét anyaegyházzá. Ilyen esetekben előbb a püspöknek kellett tárgyalnia a földesúrral a templom, tanító-, paplak, iskolamesterlak telkének és az ezekhez tartozó földeknek kihalásáról (a paplakhoz pl. egy egész jobbágytelek járt) és az alesperesnek kellett egy megyei tisztviselővel együtt összeírnia a várható plébániai jövedelmeket. A püspök ezután javaslatot tett a bizottságnak a lelkéspénztári támogatással felépítendő épületekre nézve, s a hozzájárulás elnyerése után havonta jelentést adott az építkezések előrehaladásáról, majd az építkezés befejeztével számadást küldött be. A plébánosok segélyezésén és az építkezések támogatásán kívül még néhány más egyházi célra (pl. pozsonyi Orsolyák, templomi zenészek segélyezésére) is történtek rendszeres kifizetések a lelkéspénztárból. A lelkéspénztárba befolyó pénz kezelését és a kifizetéseket a lelkéspénztár pénztárosa végezte, aki szintén 1733-ban kapott utasítást az uralkodó jóváhagyásával a helytartótanáctól. A pénztáros köteles volt évente számadást benyújtani a bizottságnak, számadását a helytartótanács számvevő-

hivatala vizsgálta meg s annak véleményével került azután a bizottságon át a helytartótanács, majd a király elé. — A lelkészpénztári bizottságot 1769-ben beleolvastották a vallásügyi bizottságba; ez azonban nem okozott változást a lelkészpénztári ügyek intézésében.

A lelkészpénztár felállítását követő években lassanként majdnem valamennyi püspököt és nagyobb javadalmast rávette az uralkodó arra, hogy tíz évre kötelezze magát a lelkészpénztárba évente bizonyos összeg befizetésére s ezt a kötelezettséget a tíz év elteltével mindig megújították. Így aztán pl. 1753-ban az volt a helyzet, hogy az esztergomi érsek 8000, a váci, nyitrai, győri, egri püspök 6000—6000, a pécsi püspök 5000, a veszprémi püspök 4000, a pécsváradi apát 2000, a földvári apát 600 ft-tal volt köteles hozzájárulni a lelkészpénztár bevételeihez. 1769-ben Mária Terézia elrendelte, hogy a jövőben kinevezendő püspökök és nagyobb egyházi javadalmások jövedelmük 10%-ával adózzanak a lelkészpénztárnak; a javadalmakat már élvező főpapoktól továbbra is csak az eddig fizetett összeget kívánják, illetve, ha eddig nem fizettek semmit, meghagyják őket mentességükben. A lelkészpénztár felállításával tehát az államhatalom a püspökök és más nagyjavadalmások jövedelmeinek egy részével való rendelkezést a maga számára biztosította s jelentős befolyásra tett szert a katolikus egyház ügyeiben. Csak kivételesen engedték meg ezután egy-két püspöknek, hogy közvetlenül segíelyezhesse a plébánosokat, ill. építkezéseket végeztessen, ahelyett, hogy az előírt összeget a lelkészpénztárba befizetné.

A lelkészpénztárban felgyűlt pénzből az uralkodók gyakran vettek ki jelentős összegeket. 1737-ben 50 000 Ft-ot vettek ki hadi célra s ettől kezdve majd minden évben — néha egy év alatt többször is — vettek ki 10 000—80 000 ft-ot. Ily módon a lelkészpénztár felállítása tulajdonképpen az egyházi jövedelmek állami célra történő közvetett megadóztatását is jelentette.

A lelkészpénztári ügyekben létrejött iratokat ebben az „Acta cassae parochorum” című állagban helyezték el. Itt találjuk a lelkészpénztár jövedelmeire, az egyháziak hozzájárulására, a lelkészpénztárban levő pénz államcélokra történő felhasználására vonatkozó iratokat, a római katolikus és görögkatolikus plébániákról készített összeírásokat, a plébánosok, káplánok, kántorok, iskolamesterek segíelyezésével kapcsolatos iratokat, templomok, paplakok, iskolamesterlakok, katolikus népiskolák és szemináriumok javítására, építésére, új plébániák létesítésére, világi vagy szerzetes lelkéssel való ellátására, iskolamesterek bevezetésére, a plébánosoknak járó tizenhatodra, a stólafizetés körüli ellentétekre és viszályokra vonatkozó iratokat. Kisebbszámú szerzetesrendekre vonatkozó iratok is vannak itt. (Az iskolaügyre vonatkozó iratoknak csak csekély része van itt, ezek nagy része az „Acta fundationalia”, a „Dep. scholarum nationalium” és a „Dep. litterario-politicum” állagban van. Szerzetesrendekre, egyházi állások üresedésére vonatkozó iratok az „Acta miscellanea” c. állagban is vannak.)

Az állagban találjuk a lelkészpénztári bizottság ülésjegyzőkönyveit, amelyek ülések szerint haladva megadják a tárgyalt ügyek (iratok) tárgyát és a bizottság véleményét s közlik azt is, hogy az ügyeket mikor terjesztették a tanács elé. (A bizottság véleményei alapján készült kiadvány-fogalmazványok — sőt sok esetben a bizottságnak a tanács elé terjesztett jelentései is — természetesen megvannak a megfelelő ügyiratnál.)

Az iratok négy sorozatban vannak elhelyezve. A nem elvi jelentőségű iratokat az egyházmegyék szerinti sorozatba, a „Generalia No. 1—30”, az „Extraordinaria No. 9—30” és a „Tabellae conscriptionum” sorozatba tették. Hogy az iratokat milyen szempont szerint osztották meg az egyházmegyék szerinti sorozat és a „Generalia No. 1—30”, meg az „Extraordinaria No. 9—30” sorozat között, nem állapítható meg.

Az állag iratainak legnagyobb részét az egyházmegyék szerinti sorozatba helyezték el. (Ennek a sorozatnak nincsen címe, az iratcsomókon csak az egyházmegyék neve van feltüntetve.) Az egyházmegyék latin neveik betűrendjében következnek egymás után. Az egyházmegyéken belül numerusokba vannak osztva az iratok s a numerusokon belül időrendben vannak elhelyezve. Egy-egy numerus több hasonló tárgyú vagy ugyanarra a helysége vonatkozó iratot foglal magában.

A „Generalia No. 1—30”, valamint az „Extraordinaria No. 9—30” sorozatban az iratok numerusok szerint s azokon belül időrendben vannak elhelyezve. Egy-egy numerusba a „Generalia No. 1—30” sorozatban több, hasonló vagy különböző tárgyú ügy iratait tették; az „Extraordinaria No. 9—30” sorozatban pedig rendszerint egy-egy ügy iratait. Az „Extraordinaria No. 9—30” sorozatban több helyütt felbomlott az iratok rendje; a sorozat rendezésre szorul.

A „Tabellae conscriptionum” sorozatban a plébániai összeírásokból a helytartótanácsban készített táblázatok vannak elhelyezve. Készítésük ideje nem állapítható meg. Valószínű, hogy csak nagy méretük miatt kerültek külön csomóba.

Az „Idealia No. 1—22” sorozatban az elvi jelentőségű iratok vannak, numerusok szerint s azokon belül időrendben. Egy-egy numerusba a hasonló tárgyú iratok kerültek.

Az egyházmegyék szerinti sorozatnak, a „Generalia No. 1—30” és az „Extraordinaria No. 9—30” sorozatnak közös segédkönyve van, az „Index actorum cassae parochorum” című mutató. Ez — a második betűig terjedően betűrendbe szedett — tárgyi címszavak és személy- meg helynevek alatt közli az iratok tárgyát és évét, olykor napi keltét is, valamint azt, hogy az irat a három sorozat közül melyikben és milyen numerus alatt van elhelyezve. A három sorozat iratainak kikérésekor meg kell adni az irat numerusát és évét. A „Tabellae conscriptionum” és az „Idealia No. 1—22” sorozatnak nincs segédkönyve, át kell nézni magukat az iratokat.

A lelkészpénztári ügyekre (lelkészpénztár bevételei, plébániák összeírása, segélyezések, illetve templom- és paplak építések) vonatkozó iratokat a későbbi időkben Okolicsányi és Hlavács előadónál, a „Dep. cassale” (1783—84), a „Dep. ecclesiasticum oeconomicum”, „Dep. ecclesiasticum fundationale”, ill. a „Dep. ecclesiasticum cleri saecularis et regularis”, a „Dep. fundi studiorum” és a „Dep. ecclesiasticum oeconomicum bonorum” állagban találjuk.

39. ACTA FUNDATIONALIA

(Alapítványügyi iratok)

1724—1783

88 csomó, 4 kötet

Iratok :

„Ladula A—E”	1724—1779	78 csomó
„Recursum et instantiae ad varios convictus et fundationes sese suscipi cupientium, item protocolla, resolutiones et intimata super talibus emanata”	1757—1778	6 csomó
„Instantiae supplices ad fundationem Széchenyiano-Kollonichianam sese suscipi recurrentium”	1771—1779	1 csomó
„Acclusa”	1732—1783	2 csomó
„Idealia No. 1—24”	1724—1783	1 csomó

Irattári segédkönyvek :

„Index actorum piarum fundationum”, a „Lad. A—E” mutatója (1505. rakszámú)	1724—1779	1 kötet
„Index actorum piarum fundationum”, elavult mutató (1508. rakszámú)	?	1 kötet
„Idealia fundationalia”, félbenmaradt mutató	1724—1780	1 kötet

Ügyviteli segédkönyv :

„Liber de fundationibus convictuum comparate ad mentem fundatorum ex originalibus et authenticis documentis conscriptus mense Decembri anni 1791. in usum e. deputationis regnicolaris litterariae et indice alphabetico provisus, successive autem supplementis auctus”, alapítólevelek kivonatos másolatait tartalmazó könyv, mutatóval. (A kötetbe bele-téve fekszenek a Löwenberg-féle alapítványra (1786) vonatkozó kancelláriai rendeletek másolatai és Némethy Ignácnak az általa tett árva-alapítványra (Nagyvárad, 1823) vonatkozó végrendeleti intézkedése, ugyancsak másolatban.)	?	1 kötet
--	---	---------

Ez az állag a helytartótanácsnak az ún. „kegyes alapítványok” ellenőrzésével kapcsolatos iratait tartalmazza; nyomon követhetjük belőle annak a folyamatnak egyes részleteit, amelynek során az államhatalom irányítása alá vonta a katolikus egyház kezében levő iskolaügyet. Ennek a folyamatnak a kiindulópontja az 1715. évi 74. tc. volt, amelyben a király kijelentette, magának tartja fenn az egyházi vagy világi ifjúság számára bárki részéről alapított papnevelőkre, konviktusokra és kollégiumokra való felügyelést s a számadások bekérése mellett annak megvizsgálását, hogy eleget tesznek-e

az alapítvány céljainak. A rendszeres ellenőrzés azután a helytartótanács felállításától kezdve valósult meg. Az 1723. évi 70. tc., megismételve az 1715. évi 74. tc-ben foglaltakat, megállapítja, hogy a király a helytartótanács egyes tagjait meg fogja bízni az alapítványok ügyének gondozásával. A helytartótanács számára kiadott első utasításban az uralkodó meghagyta a tanácsnak, hogy a kegyes alapítványok ügyének intézésére 3 tanácsosból és 1 titkárból álló bizottságot terjesszen elébe kinevezésre. Ez meg is történt, s a király 1724. december 30-án kinevezte a kegyes alapítványügyi bizottság (commissio piarum foundationum) tagjait. A bizottság számára a helytartótanács már ez év szeptemberében készített egy utasítás-tervezetet, de ezt az uralkodó nem fogadta el. A bizottság tagjait kinevező rendeletében azonban körvonalazta a bizottság tennivalóit, feladatául jelölve ki, hogy vizsgálja meg a megyéspüspököktől, illetve a megyéktől a kegyes alapítványokról, ill. az egyházi javak és épületek állapotáról, esetleges pusztulásuk okáról beküldendő jelentéseket, tanulmányozza át az alapítóleveleket (ha a püspökök esetleg nem tudják beküldeni az alapítóleveleket, szerezze meg másolatukat a kancelláriától, vagy a kamarától) s tegyen javaslatot a hibák megszüntetésére. Javaslatát azután a tanács tárgyalja meg s terjessze fel neki. (O. L. Helytt. lvt. Kézikönyvtár, No. 5.) 1733-tól, a lelkésszépénztár felállításától és a lelkésszépénztári bizottság megalakításától kezdve a kegyes alapítványi bizottság feladatainak egy részét, az egyházi épületekről való gondoskodást többnyire a lelkésszépénztári bizottság végezte. (L. az „Acta cassae parochorum” ismertetését.) A két bizottságban tárgyalt ügyek sokszor kapcsolatosak is voltak egymással s nagyrészt ugyanazok a tanácsosok voltak a tagjai a lelkésszépénztári és a kegyes alapítványi bizottságnak. Ezért 1737-ben a kegyes alapítványi bizottság azt javasolta az uralkodónak, hogy ezután a lelkésszépénztári bizottság tárgyalja az alapítványi ügyeket is (O. L. Helytt. lvt. Acta miscellanea, Fasc. 49. No. 250.), de ezt nem fogadta el az uralkodó. 1754-ben, amikor a bizottságok számára utasítások készültek, az akkor már 8 tanácsosból és 1 titkárból álló kegyes alapítványi bizottság is kapott utasítást. (O. L. Helytt. lvt. Kézikönyvtár, No. 5.) Ez lényegileg ugyanazokat a feladatokat rója a bizottságra, mint az 1724-i, a bizottság tagjait kinevező rendelet. Kíváncsi belőle, hogy megkivánták a püspököktől, vizsgálják meg a szemináriumokat és konviktusokat; ha kell, személyesen is s ellenőrizték, hogy az alapítók szándékai teljesülnek-e, tartanak-e annyi növendéket, amennyit lehet és minderről időnként küldjenek jelentést a helytartótanácsnak. Megkivánták azt is, hogy évenként küldjék be az alapítványok kezelőinek számadásait. A bizottság feladata volt az utasítás szerint, hogy ezekből a jelentésekből táblázatos kimutatásokat készítsen, melyek feltüntetik az alapítvány jellegét, a kezelés módját, a növendékek számát s a hibákat. (Megállapítja az utasítás, hogy az esztergomi és zágrábi egyházmegyében jó eredménnyel bevezették azt, hogy a kisebb prelátusok is csak akkor végrendelkezhetnek érvényesen, ha hagytnak végrendeletükben az egyház szükségleteire is; a bizottság gondoskodik róla, hogy ez másutt is megvalósuljon.) 1769-ben a kegyes alapítványi bizottság beleolvadt a vallásügyi bizottságba; ez azonban nem okozott változást az alapítványügyek intézésében. A helytartótanács végrehajtotta azt, amit az uralkodó az alapítványokkal kapcsolatban kötelességévé tett s aránylag rövid idő alatt megvalósult az állami

felügyelet a katolikus egyházi iskolák felett (vagyis csaknem az egész iskolaügy felett, hiszen az iskolák zöme katolikus iskola volt.). Nem elégedett meg az uralkodó azzal, hogy a helytartótanács útján áttekintést szerzett valamennyi szeminárium, konviktus eredetéről, állapotáról, felülvizsgáltatta a kezelők számadásait, ellenőriztette az alapítványi tőkék kihelyezését; ezen túlmenően is foglalkozott az alapítványokkal, iskolákkal: irányította az alapítványi helyek betöltését, figyelemmel kísérte az alapítványi intézményekben nevelt ifjak előmenetelét, a lelkészpénztárból segélyeket utalványozott az alapítványok számára (pl. épületjavításra), jelentéseket kéretett be a püspököktől és tanítórendektől a különböző fokú iskolákról, hogy megtudja, milyen a tanulmányi rend, kik a tanárok, milyen tárgyakat tanítanak, a törvényhatóságoktól évi jelentéseket kívánt a katolikus és akatolikus iskolamesterek számáról, tanulóik számáról, a tananyagról, a tanítási módszerről, az iskolamesterek ellátásáról, az iskola körüli hibákról, összeíratta a kamarai birtokokon és a betöltetlen püspökségek birtokain levő elemi iskolákat, törődött új iskolák alapításával, iskolamesterek alkalmazásával, az egyetemi képzés reformjával, a tanárok fizetésének rendezésével. Az iskolaügy állami ellenőrzése különösen a jezsuita-rend feloszlásával (1773) vett nagy lendületet. 1776-ban a helytartótanácsban külön tanulmányi bizottság (commissio studiorum, commissio litteraria) alakult a tanulmányügy intézésére. (L. a „Departamentum litterario-politicum” ismertetését.) Nemcsak az iskola-alapítványokra terjedt ki az állami felügyelet, hanem az egyéb alapítványokra: szegényházakra, kórházakra, pl. az irgalmasok kórházaira), oltáralapítványokra stb. is. Új alapítványt természetesen királyi engedéllyel lehetett csak tenni.

Ebben az állagban találjuk a püspököknek, rendfőnököknek, törvényhatóságoknak a szemináriumokról, konviktusokról, iskolákról, árvaházakról, szegényházakról, kórházakról beküldött jelentéseivel, a felterjesztett számadásokkal, az alapítványok számára kiutalt segélyekkel, az alapítványi helyek betöltésével, az új alapítványok tételével (pl. Angolkisasszonyok betelepítése) kapcsolatos iratokat. Ezekon kívül még egyéb tárgyakra: szerzetesrendek ügyeire (összeírásuk, szabályozásuk, kolostorok egészségtelen börtöneinek megszüntetése, szerzetesek ruházata, kolduló szerzetesek alamizsnagyűjtésének engedélyezése), apátságok és prépostságok jövedelmeinek összeírására, javaik kezelésére, zárandoklás szabályozására, árvaszámadásokra stb. vonatkozó iratok is vannak itt. Minthogy az alapítványi ügyek szoros összefüggésben voltak a lelkészpénztári bizottság és a tanulmányügyi bizottság által intézett ügyekkel, az állagban a kegyes alapítványi bizottságon kívül e két bizottság működésével kapcsolatos iratokat is találhatunk, mint pl. a lelkészpénztár pénztárosainak számadásait, a helytartótanácsnak a lelkészpénztári bizottsághoz intézett rendeleteit, a tanulmányügyi bizottság jegyzőkönyveit. Az iskolaügyekre vonatkozó iratok javarésze azonban nem itt van, hanem a „Dep. scholarum nationalium” (elemi iskolák) és a „Dep. litterario-politicum” (közép- és felsőfokú iskolák) állagban.

Az állag iratainak zöme a „Ladula A—E” sorozatban van elhelyezve, ladulák, a ladulákon belül fasciculusok szerint s a fasciculusokon belül évről-évre. A ladulák szerinti tagolásban nem érvényesült elvi szempont. Egy-egy fasciculusba egy-egy ügy, vagy több hasonló tárgyú ügy iratait tették.

Az alapítványi helyekre pályázók kéréseit és az ezekkel kapcsolatos iratokat két külön sorozatban helyezték el. A „*Recursus et instantiae . . .*” sorozatban különféle alapítványokba való felvételért folyamodók kérései s a velük kapcsolatos iratok (királyi rendeletek, helytartótanácsi fogalmazványok, bizottsági jegyzőkönyvek) találhatók, évek szerint s az éveken belül szorosabb időrend nélkül. Az „*Instantiae supplices . . .*” sorozatban a Széchenyi—Kollo-nich-féle alapítványba (szegényházba) felvételüket kérők folyamodványai fekszenek s a helytartótanács azon kiadmányainak fogalmazványai, melyekkel az alapítvány commendátorának visszavárárolag megküldték őket. Ezek az iratok is évek szerint vannak csoportosítva, az éven belül nincs szorosabb időrend. (E két sorozaton kívül azonban a „*Ladula A—E*” és az „*Idealia No. 1—24*” sorozatban is vannak az alapítványi helyek betöltésére vonatkozó iratok.)

Az „*Acclusa*” sorozatban irattári rendjükből kiszakadt, illetve irattárilag feldolgozatlan iratok vannak. (Ezek a következők: 1. A kegyes alapítványi bizottság 1732. szeptember 7 — 1733. május 21-i jegyzőkönyve. 2. A kegyes alapítványi bizottság 1740. november 4-i jelentése a révkomáromi plébániatemplom ügyében. 3. 1769. évi, a zágrábi szemináriumra vonatkozó iratok. 4. A tanulmányi bizottság 1779. évi 47—50. üléseinek (1779. december 4 — december 29) jegyzőkönyve. 5. Két összefoglaló táblázatos kimutatás az alapítványokról; az egyik 1761-ből való, a másik dátum nélküli. 6. Egy 1782-ben, vagy azután készült rövid táblázatos kimutatás az alapítványokról. 7. Néhány darab keltezetlen s részben töredékes irat.)

Az „*Idealia No. 1—24*” sorozatban vannak elhelyezve az elvi jelentőségű iratok, numerusok szerint s azokon belül időrendben. Egy-egy numerusba a hasonló tárgyú iratokat tették. (A No. 9-ben van elhelyezve Pray György: „*Dissertationes historico-criticae de praecipuis sanctis de familia regum Hungariae*” című munkája, kéziratban.)

A „*Ladula A—E*” sorozathoz van használható segédkönyv, az 1505. rakerszámú, „*Index actorum piarum foundationum*” című mutató. Ez a kezdőbetűkön túl szorosabb betűrendbe nem szedett tárgyi címszavak, személy- és helynevek alatt közli az iratok tárgyát, jelzetét (a *ladula* betűjét és a *fasciculus* számát) és évét. Az iratok kikérésekor a jelzetet és az évet kell megadni. A „*Recursus et instantiae . . .*”, az „*Instantiae supplices . . .*” és az „*Acclusa*” sorozathoz nincsen segédkönyv, ezeknél magukat az iratokat kell átnézni. Az „*Idealia No. 1—24*” sorozat segédkönyve, az „*Idealia fundationalia*” című mutató félbenmaradt, csak az 1. és 2. numerust tartalmazza, ezért nem használható, magukat az iratokat kell átnézni.

A kegyes alapítványok közül a világi alapítványok ügyeit a későbbi időszakban Hlavács előadónál, a „*Dep. fundationum saecularium*” és a „*Dep. litterario-politicum*” állagban; a katolikus egyházi alapítványokét pedig Okolicsányi előadónál és a „*Dep. ecclesiasticum fundationale*” állagban találjuk.

40. ACTA RELIGIONARIA

(Vallásügyi iratok)

1724—1783

191 csomó, 5 kötet

Iratok:

„Ladula A—R”	1724—1779	128 csomó 1 kötet
„Fasciculus 1—30”	1731—1779	53 csomó
„Idealia No. 1—38”	1725—1783	4 csomó
„Irregistrata”	1725—1777	4 csomó
„Miscellanea”	1755—1768	2 csomó

Irattári segédkönyvek:

„Index generalis actorum religionis”, a „Lad. A—R” mutatója	1724—1779	1 kötet
„Index actorum religionis annorum antiquiorum”, a „Fasc. 1—30” mutatója	1731—1779	1 kötet
„Idealia religionaria”, az „Idealia No. 1—38” mutatója	1725—1783	1 kötet

Ügyviteli segédkönyv:

„Series mandatorum in negotio religionis ab erectione exc. consilii locumtenentialis Hungarici interventorum,” másolatkönyv	1724—1734	1 kötet
---	-----------	---------

Ebben az állagban az ágostai evangélikusok, reformátusok, anabaptisták és görögkeletiek (egykorú közös elnevezéssel akatolikusok) vallásgyakorlatával s a katolikus vallásnak és a katolikus egyház jogainak védelmével kapcsolatos iratokat találunk. Ezekkel az ügyekkel a tanácsülésen való tárgyalásuk előtt a helytartótanács vallásügyi bizottsága (commissio in negotio religionis ordinata) foglalkozott, amely már a helytartótanács működésének kezdetén megalakult s egészen 1783-ig működött.

A vallásügyi bizottság nyolc (illetve 1769-től hét) tanácsosból és egy titkárból állott. A bizottság elnöke a bizottság főpapi tagjai közül került ki. A bizottságnak működésében — mint ez a bizottság 1737-i jelentéséből (O. L. Htt. lvt. Acta miscellanea, Fasc. 49. No. 250.) és 1754-ben kapott utasításából (O. L. Htt. lvt. Kézikönyvtár No. 5.) kitűnik — elsősorban III. Károly 1731. március 21-én kiadott rendeletét (a Carolina resolutio-t) kellett szem előtt tartania. III. Károly rendelete, kihasználva a királyi hatalom és a katolikus egyház megerősödését, hosszú időre korlátok közé szorította a protestánsok vallásszabadságát, amelynek ügye a 17. század függetlenségi harcaiban s Rákóczi szabadságharcában összefonódott a Habsburg-elynyomás elleni küzdelemmel. A nyilvános vallásgyakorlatot (templom, istentisztelet, lelkesz) csak az 1681-i országgyűlésen megállapított ún. artikuláris helyeken engedélyezte számukra, a nem artikuláris helyeken csupán a magánvallásgyakorlatot engedte meg s ilyen helyeken az akatolikusokat is a katolikus plébános alá rendelte, akinek stólát is tartoztak fizetni az akatolikusok. A kato-

likus ünnepeket az akatolikusoknak is meg kellett tartaniuk s részt kellett venniük a körmeneteken is. Katolikus akatolikkussal csak a katolikus plébános előtt köthetett házasságot. Az aposztatákat (a katolikus vallásról más vallásra áttérőket) az illetékes világi hatóságok megbüntették. A bírók, ügyvédek és más tisztségviselők a hivatali esküt ún. decretális formában voltak kötelesek letenni. (A decretális esküben Szűz Mária és a szentek említettek, tehát ilyen esküt a protestánsok nem tettek le.) Korlátok közé szorították és ellenőrzés alatt tartották a görögkeleti egyház működését is, az anabaptistákat pedig — minthogy vallásuk nem tartozott a törvényesen elismert vallások közé — üldözték. Bármilyen változtatás a vallásgyakorlat ügyében fennálló állapotokon csak királyi engedéllyel volt lehetséges s a magánszemélyeknek is a királyhoz kellett fordulniuk a vallásgyakorlattal kapcsolatos panaszaikkal; a királyi döntés pedig a helytartótanács előzetes véleménye alapján készült. (A királyi döntések általában mérsékeltbb álláspontra mutatnak, mint a helytartótanács kezdeményezései.)

Az állagban az akatolikusok vallásgyakorlatával és a katolikus vallás, illetve egyház védelmével kapcsolatos sokféle ügy előfordul: akatolikus vallásgyakorlat bevezetése, vagy megszüntetése valamely helységben, akatolikus templomok, harangtornyok és iskolák építése, kijavítása, bővítése, elvétele, erőszakos templomfoglalás, vallásügyben kitért zavargások, akatolikus papok és iskolamesterek alkalmazása, kihágásai (pl. ellátogatás nem artikuláris helyekre), akatolikus zsinatok, alapítványok, gyűjtések, nyomdafelállítás, protestáns könyvek behozatala, foglyok vallásgyakorlata, menedékjog alkalmazása, katolikus ünnepek kötelező megtartása, az akatolikus céhtagok kötelező részvétele a körmeneteken, akatolikusok eskütétele polgárrá felvétel és városi tisztség elnyerése alkalmával, katolikusok és akatolikusok vallással kapcsolatos panaszai, vegyes házasságok kötése, reverzális követelése, gyermekek katolikus vallásban nevelése (mind vegyesházasságból, mind katolikus szülőktől származó gyermekek esetében), gyermekek jogtalan elvitele a szülőktől, zsidó gyermekek megkeresztelése, a katolikus vallásról más vallásra áttérők (aposztaták) elleni eljárás stb. Az állagnak a protestáns egyháztörténet mellett főként a magyarországi szerbek története szempontjából van forrásértéke. (A nyomdákra és a protestáns könyvek behozatalára vonatkozó iratok nagy része nem itt, hanem az „Acta revisionis ibororum” állagban van. Katolikusok és más vallásúak ellentéteire vonatkozó iratok vannak az „Acta miscellanea”-ban is, zsidó gyermekek megkeresztelésére vonatkozó iratok pedig az „Acta Judaeorum” állagban is.)

Az állag iratainak túlnyomó részét a „Ladula A—R” és a „Fasciculus 1—30” sorozatba helyezték. (Az iratoknak e két sorozat közti megosztásában elvi szempont nem érvényesült.) A „Ladula A—R” sorozatban az iratok ladulák és ladulákon belül fasciculusok szerint vannak csoportosítva. Egy-egy fasciculus egy-egy konkrét ügyre vonatkozó ügyiratot, vagy ügyiratcsoportot foglal magában. A fasciculusok a Lad. A—Q-on belül folytatólagosan futó (1—166) sorszámmal, a Lad. R-ben pedig újra kezdődő (1—6) sorszámmal vannak jelölve. A fasciculusokon belül az iratok időrendben fekszenek.

A „Fasciculus 1—30” sorozatban az iratok fasciculusok s azokon belül numerusok szerint vannak elhelyezve. Egy-egy numerus egy-egy megyére vagy helysége, vagy egy-egy konkrét ügyre vonatkozó ügyiratcsoportot fog-

lal magában. (Amennyiben a numerus egy megyére vonatkozó ügyiratcsoportot tartalmaz, a megyén belül az iratok helységek, vagy ügyek szerint vannak csoportosítva.) A numerusok folytatólagosan végigfutó (1—974) sorszámmal vannak jelölve. A numerusokon belül az iratok időrendben fekszenek.

A jelzet nélküli iratok két sorozatban, az „Irregestrata” és a „Miscellanea” sorozatban vannak elhelyezve. Az „Irregestrata” nagyrészt a vallásügyi bizottságnak a fentiekben említett tárgyakkal kapcsolatos jelentéseiből és jegyzőkönyveiből áll; ezek főként az 50-es évekből valók. (De nem valamennyi ilyen jelentés és jegyzőkönyv van ebben a sorozatban; az állag egyéb sorozataiban a megfelelő ügyiratok mellett is fekszenek ilyen jelentések és jegyzőkönyvek, sőt más állagban: a „Relationes et protocolla consiliorum”-ban is találunk ilyeneket.) Az iratok időrendben fekszenek, évek szerint összekötve. A „Miscellanea” sorozatban túlnyomórészt házasságkötési ügyek vannak az 1755—1763 közötti évekből, évek szerint s az éveken belül egyes konkrét ügyek szerint; ügyeken belül időrendben. A sorozat végén van egy kis köteg rendezetlen irat, amely tárgyánál fogva nem tartozik ebbe az állagba; katolikus szerzetesek levelei tartományfőnökké történt megválasztásukról.

Az elvi rendeleteket ebben az állagban is külön helyezték el; ezek alkotják az „Idealia No. 1—38” sorozatot. A rendeletek mellett rendszerint ott van az ügyben kelt helytartótanácsi kiadvány fogalmazványa is. Az iratok numerusok szerint vannak csoportosítva. Egy-egy numerusban többnyire hasonló tárgyú iratok fekszenek, keltezésük időrendjében.

A „Ladula A—R” sorozat az „Index generalis actorum religionis” c. mutató segítségével használható. Ez a kezdőbetűkön túl szorosabb betűrendbe nem szedett tárgyi címszavak és személy-, illetve helynevek alatt megadja az iratok tárgyát, évét, a ladula betűjét és a fasciculus számát. Az iratok kikéréséhez a ladulát és a fasciculust kell megadni. A „Fasciculus 1—30” sorozat segédkönyve az „Index actorum religionis annorum antiquiorum” c. mutató. Ez a kezdőbetűkön túl szorosabb betűrendbe nem szedett tárgyi címszavak és személy-, ill. helynevek alatt megadja az egyes ügyiratok, ill. ügyiratcsoportok tárgyát, s a fasciculus és a numerus számát s egyenként felsorolva az ügyiratba; ill. ügyirat-csoportba tartozó iratokat, megadja a címzett, ill. a beküldő hatóság, vagy személy nevét és az iratok napi keltét. Számos utaló címszó jelzi azt a fő címszót, amely alatt az iratok részletezése található. A kutatónak, ha egyes iratot akar kikérni, ki kell írnia a fasciculus és a numerus számát s a címzett, ill. a beküldő hatóság, vagy személy nevét valamint az irat keltét; ha azonban az ügyre vonatkozó egész ügyirat-csoportot kívánja használni, csak a fasciculus és a numerus számát kell kiírnia. Az „Irregestrata” és a „Miscellanea” sorozatokhoz nincsen segédkönyv; magukat az iratokat kell átnézni. Ezt megkönnyíti az, hogy mindkét sorozatban időrendben fekszenek az iratok. Az „Idealia No. 1—38” sorozat az „Idealia religionaria” c. mutató segítségével használható. Ez a mutató a kezdőbetűkön túl szorosabb betűrendbe nem szedett tárgyi címszavak és személy-, ill. helynevek alatt megadja az iratok tárgyát, napi keltét és a numerus számát. Az iratok kikéréséhez a numerus számát s az irat keltét és tárgyát kell kiírni.

A „Series mandatorum in negotio religionis ab erectione exc. consilii locumtenentialis Hungarici interventorum” című másolatkönyv a vallásgyakorlat ügyében 1724 és 1734 között kiadott fontosabb királyi rendeleteket

tartalmazza, keltük rendjében. A vallásgyakorlat kérdésével általában foglalkozó kutatóknak az e másolatkönyvben és az „Idealia No. 1—38” sorozatban levő elvi rendeletek adják meg a kiindulópontot.

A protestáns vallási ügyeket a későbbi időkben Bacsák (1780—83), Erdődy (1780—83), Hlavács (1780—82), Mandich (1783), Okolicsányi (1780—82), Zábráczy (1783) előadóknál, majd a „Dep. religionare Augustanae et Helveticae confessionis” állagban találjuk; a görögkeleti vallási ügyeket pedig Apponyi előadónál (1780—83), majd a „Dep. religionare Graeci ritus non unitorum” állagban.

41. ACTA STUDIOSORUM ACATHOLICORUM

(Külföldön tanuló protestánsokkal kapcsolatos iratok)

1743—1779

15 csomó irat

Ez az állag a helytartótanácsnak a külföldi egyetemeken tanuló protestánsokra vonatkozó irataiból áll. 1743-ból való az első irat; ugyanis 1742 novemberében (Ben. Mand. 1742. november 20.) hirdette ki ismét Mária Terézia — a helytartótanács kezdeményezésére — azt az 1725-i királyi rendeletet (Ben. Mand. 1725. június 3.), amely szerint a külföldre (az örökös tartományokon túlra) utazáshoz királyi engedély szükséges. Ezt a rendeletet a helytartótanács — a jelek szerint — elsősorban a protestánsokkal szemben érvényesítette, s így mindazok a protestánsok, akik tanulmányaik folytatására külföldi egyetemekre szándékoztak menni, vagy már kint lévén, továbbra is ott akartak maradni, ill. tanulmányaik befejeztével vissza akartak térni az országra, a helytartótanácsnak fordultak, hogy a királyi engedélyt megkaphassák. (1756-tól kezdve a külföldről hazatérő protestánsoknak megérkezésük után jelentkezniük is kellett a helytartótanácsnál.) A helytartótanács számára 1769-ben kiadott utasítás külön megemlíti, hogy a külföldi egyetemekre igyekvő protestáns ifjak kérvényeit a helytartótanács terjessze fel a királynak. Az állagban megvannak a kiutazási, ill. kinntartózkodási engedélyért folyamodók kérvényei, a helytartótanács felszólítására a megyéktől, ill. a városoktól beküldött információk, a helytartótanácsnak a királyhoz küldött javaslatai és a királyi döntések. Az iratok eleven képet adnak arról, hogy 1743 és 1779 között a magyarországi protestánsok mely egyetemeket látogattak Németországban, Svájcban, Belgiumban, Hollandiában, milyen fakultásokra iratkoztak be (nemcsak teológiai, hanem tanári, orvosi, gyógyszerészeti, építészeti stb. tanulmányok folytatására is mentek ki) s megvilágítják az engedélykérők származását is. Elvéve vannak az állagban nem egyetemi tanulmányok végett, hanem más célból kiutazni szándékozók ügyei is. (Pl. a lipcei vásárra készülő kereskedő kérése.) Az állag 1743 és 1779 között meg lehetően egyenletes időbeli megoszlást mutat; legbővebben mégis az ötvenes évekből vannak iratok.

Az állaghoz nem készült semmiféle segédkönyv; az iratok legnagyobb része nincs is irattárilag feldolgozva, rendezve. Az 1743—1763. évi, valamint az 1771—1779. évi iratok csupán évek szerint tagolódnak s éveken belül egyes években az iratok kelte, vagy bemutatásuk napja szerint fekszenek, más

években pedig minden rend nélkül. Az egy-egy ügyirathoz tartozó iratok (kérvény, helytartótanácsi fogalmazvány, királyi rendelet stb.) többnyire nincsenek együtt. Az 1764—1770. évi iratok évek szerint vannak rendezve s a „Lad. A” jelzést viselik; az éveken belül fasciculusokra vannak tagolva, amelyeknek sorszámozása folytatólagos. Egy-egy fasciculus a hasonló tárgyú iratokat (pl. külföldről hazatérők; további kintmaradási engedélyt kérők; kitutazási engedélyt kérők) fogják össze. Az 1768—1770. évi iratoknál egy év egész iratanyaga egy fasciculusba került; a hasonló tárgyú iratokat itt egy-egy numerus, vagy ligatura alá helyezték el.

Kutatni segédkönyv hiányában csak maguknak az iratoknak évek szerinti átnézésével lehet. A rendezett részben (1764—1770) a kutatást megkönnyítik a fasciculusok elején elhelyezett fedőlapok, melyek a tárgykör megjelölésén kívül néhol eléggé részletes adatokat közölnek az iratokról.

A későbbi időszak ilyen tárgyú iratait Szunyogh (1780—1782) és Skerlecz Ferenc (1783) előadóknál, valamint a „Dep. litterario-politicum” állagban találjuk.

42. ACTA MISCELLANEA

(Vegyes iratok)

1724—1783 (1849)

363 csomó, 2 kötet

Iratok:

„Fasciculus 1—100”	1724—1849	337 csomó
„No. 1—36”	1724—1779	10 csomó
„Acclusa I.—IV.”	1771—1783	6 csomó
„Idealia miscellanea No. 1—101”	1724—1783	8 csomó
„Idealia miscellanea monetarum No. 1—53”	1724—1779	2 csomó

Irattári segédkönyvek:

„Index miscellaneorum”, a „Fasciculus 1—100” és a No. 1—36” mutatója	1724—1849	1 kötet
„Index miscellaneorum idealium”, az „Idealia No. 1—101” mutatója	1724—1783	1 kötet

Ebben az állagban a helytartótanács működésének szinte minden ágát érintő iratok találhatóak. Az iratok nagy része beosztható lett volna valamelyik tárgyi állagba; egy részük azonban olyan tárgyakra vonatkozik, amelyeket a tárgyi állagokban nem találunk.

Azok a tárgykörök, amelyekre vonatkozó iratok itt is és valamely tárgyi állagban is találhatóak, a következők:

a városi polgárok közé való felvétel, a felvételi taksa szabályozása, házak és telkek vétele a városokban, a városi magisztrátusok elleni panaszok, a városok pénzkezelése, a városi tisztújítások, taxa (l. Acta neocivium); céhügyek, iparosok, kereskedők viszályai (l. Acta mechanica); csavargók, koldusok elleni intézkedések, rendőrség bevezetése, dologház (domus correctoria) létesítése (l. Acta mendicantium et vagorum); az igazságszolgáltatással kapcsolatos ügyek, pl. tárnokszék, tárnokmester

fizetése, kerületi táblák és hétszemélyes tábla felállítása, a bűnügyi és polgári peres eljárás kidolgozása, úriszék (l. *Causarum extractus, Acta captivorum et malefactorum*); zsidók panaszai (l. *Acta Judeorum*); cenzúraügyek, újságok, kalendáriumok, könyvek megjelenésének engedélyezése vagy megtiltása, elkobzás, kötelespéldányok, nyomdák (l. *Acta revisionis librorum*); a katonasággal kapcsolatos ügyek (biztossági ügyek); toborzás, katonák összeírása, katonaságkerülők, szökött katonák elfogása, a katonaság vonulása, elszállásolása, ételmezése, erődítések javítása, a katonaság kihágásai, a katonaság elleni panaszok, a katonaság és lakosság közti ellentétek stb. (l. *Acta militaria*); hadiadóügyek: kivetés, panaszok, porták kiigazítása, hátralékok (l. *Acta quanti contributivialis*); liszthány (l. *Acta naturalium administrationis*); kül- és belkereskedelem, vámügyek, kereskedők céhügyei, kereskedés engedélyezése, kereskedéssel foglalkozó török alattvalók (az ún. görög kereskedők) összeírása, vásárok, borhamisítás megakadályozása, sóügyek, dohánnyal kapcsolatos kihágások, puszkapor- és salétromkészítés, árak és bérek szabályozása, utak, hidak, csatornák, töltések készítése, javítása, folyók tisztítása, tűzrendészet, tűzkárosultak egészségzése, járványok, aranymosás (l. *Acta oeconomica* és *Acta telonialia*), egészségügy, járványok (l. *Acta sanitatis*); katolikus egyházi ügyek: állások üresedése, szerzetesek száma, szerzetesrendek panaszai, kol-duló-szerzetesek (l. *Acta cassae parochorum, Acta fundationalia*); katolikusok és más vallásúak ellentétei (l. *Acta religionaria*) stb.

Azok a tárgykörök pedig, amelyekre vonatkozóan a tárgyi állagokban nem, vagy csak kis számban található iratok, itt ellenben igen, a következők: a megyei és városi közigazgatás ellenőrzése, szabályozása (biztosok kiküldése, tisztújítás, pecséthasználat, tisztviselők fizetése, visszaélései, beidézése a helytartótanácshoz, jegyzőkönyvek és statutumok bekérése, építések engedélyezése), a törvényhatóságok egymásközi viszályainak megszüntetése, a jászok és kunok helyzetének szabályozása; a nemes testőrség ügye; a ki- és bevándorlás ellenőrzése, útlevel-ügyek, telepítések, hadifoglyok ügye (nagy-részt Mária Terézia porosz háborújával kapcsolatos intézkedések); a cigányok szabályozása; örökségi- és árvaügyek (árvák vagyona, árvagyámok, árvaház stb.); úrbéri ügyek (ezekből azonban kevés van itt, az ilyen iratok túlnyomó részét ugyanis áthelyezték a „*Dep. urbariale*”-ba); postaügyek (postautak rendbetartása, postajárat útvonala, levelek felbontása — nagyrészt az „*Idealia miscellanea No. 1—101*” sorozatban); levéltárügyek (megyék, káptalanok, konventek levéltáraiban az iratok regesztázása stb.); közjogi aktusok (koronázás, békekötés, az ország határainak megállapítása, területek visszacsatolása, polgári igazgatás alá helyezése); országgyűlés előkészítése (érdemi és technikai szempontból), összehívása; az államkölcson ügye és általában kölcsön- és kamatügyek; fiskalitások; az uralkodóház családi eseményei s végül magának a helytartótanácsnak a működésével és tisztviselőivel kapcsolatos ügyek: a helytartótanács és egyes bizottságok számára kiadott utasítások, a helytartótanács és a kamara kapcsolatának szabályozása, egyes bizottságok jegyzőkönyvei, helytartótanácsi és országos biztossági állások betöltése, hivatali eskü, fizetés, illetékek szétosztása, napidíjak, szabadságok stb. Ezenkívül az „*Idealia miscellanea monetarum*” sorozatban a pénzforgalommal kapcsolatos ügyekre (külföldi pénzke használatának szabályozása, belföldi és külföldi pénzek árfolyamának megállapítása, pénzkivitel szabályozása, hamispénzek)

vonatkozó iratokat találunk. Az előbbieken felsorolt tárgykörökre vonatkozó iratokon kívül természetesen sok egyéb irat is van ebben az állagban, olyanok, amelyeket egyedi, konkrét jellegük miatt egyenként lehetne csak megemlíteni, mint pl. a Szent István renddel, földrengéssel, magánszemélyek panaszaival kapcsolatos iratok.

Az állag iratainak túlnyomó része a „Fasciculus 1—100” sorozatban van elhelyezve. A „Fasciculus 1—100” sorozatban az iratok fasciculusok és ezeken belül numerusok szerint következnek egymás után. Egy numerus alatt legtöbbször nem egy ügyirat, hanem egész ügyiratcsoport (több egyedi ügy) található. A numerusokon belül az iratok évről-évről vannak. A numerusok sorszámozása az 1—90. fasciculusban folytatódólag, a 91—100. fasciculusban fasciculusonként újra kezdődik. A sorozat utolsó fasciculusában (a Fasc. 100-ban) 1783-tól egészen 1848-ig mennek az iratok. Ezt a fasciculust jóval később sorolták ide. A „Fasciculus” sorozatból utólag kikülönítettek egyes numerusokat és eredeti jelzeteik sorrendjében 1—36-ig futó új sorszámozás szerint állították fel; így jött létre a „No. 1—36” sorozat. Ebben az iratok numerusok szerint és azokon belül évről-évről vannak elhelyezve. Ez a két sorozat az „Index miscellaneorum” címet viselő betűrendes mutatókönyv segítségével használható. Ez tárgyi címszavak, illetve személy- és helynevek alatt adja az iratok rövid tartalmát és jelzetüket, azaz a fasciculus és numerus számát. Az iratok évét vagy pontos keltét csak egészen ritkán adja meg. Azoknál az iratoknál, amelyeket a „Fasciculus” sorozatból kivéve a „No. 1—36” sorozatban helyeztek el, az eredeti fasciculus-numerus jelzet mellett megadja azok új jelzetét is, amely alatt a „No. 1—36” sorozatban található, „In inferiori cubiculo sub No. . . . reposita” szöveggel. (Ezenkívül a kötet végén az átsorolt iratoknak egy külön mutatója is van, de ez csak az A—P betűkre terjed ki.) Olyan iratok is szerepelnek a mutatóban, amelyek más állagokban vannak elhelyezve. Az alaki, vagy tárgyi állagokban és az „Acta secundum referentes”-ben levő iratoknál a mutató többnyire csak utal az odahelyezésre, sok esetben azonban a pontos jelzetet is közli, amely alatt az irat az illető állagban található. A „Departamentum urbariale”-ba áthelyezett iratoknál legtöbb esetben jelzi az oda történt átsorolást; de az átsorolt iratok külön utalás nélkül is könnyen felismerhetők, mert jelzetük elüt a többiekétől. Ezek az 1723—1764 közötti úrbéri iratok ugyanis ladulák (Ladula A, B, C, D) és fasciculusok szerint vannak rendezve s ezt a ladula-fasciculus jelzetet adja meg a mutatókönyv. Az iratok e jelzetek alatt fekszenek a „Dep. urbariale”-ban, tehát ez a mutatókönyv használható hozzájuk, használata azonban felesleges, mert a „Dep. urbariale”-ban sokkal bővebb áttekintést adó csomójegyzék van ezekhez az iratokhoz. A „Fasc. 100”-ban levő 1783—1849-i iratok is szerepelnek a mutatókönyvben; ezeket utólag vezették be magyar nyelven. Az iratok kikérésekor a „Fasciculus 1—100” sorozathoz tartozóknál a fasciculust és numerust, a „No. 1—36” sorozathoz tartozóknál a numerust kell megadni.

Az „Acclusa” sorozat I. és II. csomójában irattárilag feldolgozatlanok látszó iratok vannak; vármegyei és városi jegyzőkönyvek az 1776—1783. évekből. (Pest, Komárom, Esztergom, Nyitra, Maramaros, Varasd, Körös megyék, Bártfa és Varasd város jegyzőkönyvei.) Segédeszköz nincsen hozzájuk. A III. csomóban a „Fasciculus” sorozat Fasc. 34. No. 204. jelzetű iratá-

nak mellékletei vannak; kamarai nyugták az 1740-es évekből. A IV., V. és VI. csomóban a „Fasciculus” sorozat Fasc. 49. No. 250. jelzetű iratának nagy méreteik miatt elkülönített mellékletei vannak: a helytartótanács egy-egy évi működéséről beszámoló, tárgykörök szerint szerkesztett jelentések 1770-től 1782-ig. (Egy 1769. november 17-én kiadott királyi rendelet kötelezte arra a helytartótanácsot, hogy minden év januárjában küldje el az uralkodónak az előző évi működéséről szóló jelentését.) A jelentéseket, a legtöbbjükön olvasható felírás szerint Németh Imre helytartótanácsi tanácsjegyző készítette. Évenként külön kötetben vannak. Minden kötet elején — kivéve az 1770. évi kötetet — tartalommutató van, amely feltárja a jelentés szerkezetét és könnyen használhatóvá teszi.

Az „Idealia miscellanea” sorozat az elvi jelentőségűnek minősített iratokat tartalmazza. Az iratok numerusok szerint következnek egymás után. Egy-egy numerus rendszerint sok ügyiratot foglal magában. A numerusokon belül az iratok évről-évre vannak. Segédkönyvül szolgál hozzá az „Index miscellaneorum idealium” c. betűrendes mutató. Ez tárgyi címszavak, illetve személy- és helynevek alatt megadja az iratok rövid tartalmát, évét (néha pontos keltét is) és numerusát. A mutatónak azonban csak azok a bejegyzései vonatkoznak e sorozat irataira, amelyeknél a numerus mellett az „Actorum idealium miscellaneorum” megjegyzés olvasható. Az iratok kikérésekor meg kell adni a numerust; ajánlatos ezenkívül az évet és a tárgyat is feltüntetni, mert csak így emelhető ki a keresett irat az ugyanolyan numerus-számot viselő iratok csoportjából. Azok az iratok, amelyeknél a mutatókönyvben a numerus mellett az „Actorum rei monetariae”, illetve az „Actorum schedarum bancalium” megjegyzés áll, az „Idealia miscellanea monetarum” sorozatban vannak. (l. alább) és nem kérhetők ki az e mutatóban szereplő jelzeteik alapján.

Az „Idealia miscellanea monetarum” sorozatot az eredetileg volt „Acta rei monetariae” és „Acta schedalium bancalium” c. sorozatok összevonásával hozták létre úgy, hogy eredeti jelzeteik és összefüggéseik figyelembevételével nélkül 1-től 53-ig terjedő numerus-jelzéssel látták el őket. Egy-egy numerus alatt rendszerint több ügyirat fekszik. A numerusokon belül az iratok évről-évre következnek egymás után. Használható segédkönyv nincs ezekhez az iratokhoz. Szerepelnek ugyan ezek az iratok az „Index miscellaneorum idealium” című mutatóban, de az összeolvasztás előtti, eredeti jelzeteikkel, amelyek alapján most már nem lehet kiemelni az iratokat. A kutatóknak tehát iratonként kell átnéznie ezt a sorozatot; megkönnyíti a munkát az, hogy az iratok túlnyomó részén rövid tartalmi kivonat van.

IV.

ELŐADÓK SZERINTI ÁLLAG

43. ACTA SECUNDUM REFERENTES

(Előadók szerinti iratok)

1780—1783

403 csomó, 1 kötet, 1 füzet

Iratok:

„Apponyi”	1780—1783	29 csomó
„Bacho”	1780—1783	23 csomó
„Bacsák”	1780—1783	34 csomó
„Balassa”	1780—1783	36 csomó
„Balogh”	1780—1781	10 csomó
„Batthyány”	1780—1783	4 csomó
„Csáky, Emericus”	1780—1782	8 csomó
„Csáky, Georgius”	1780—1783	17 csomó
„Csáky, Joannes”	1780—1782	33 csomó
„Erdődy”	1780—1783	40 csomó
„Eszterházy”	1783	2 csomó
„Fabiankovics”	1780—1783	28 csomó
„Hlavács”	1780—1782	4 csomó
„Mandich”	1783	11 csomó
„Mednyánszky”	1780—1783	15 csomó
„Okolicsányi”	1780—1782	41 csomó
„Sauska”	1780—1782	15 csomó
„Sidó”	1780—1781	5 csomó
„Skerlecz, Franciscus”	1780—1783	13 csomó
„Skerlecz, Nicolaus”	1780—1783	28 csomó
„Széchen”	1783	1 csomó
„Szunyogh”	1780—1782	2 csomó
„Zábráczy”	1783	4 csomó

Irattári segédkönyvek:

„Index actorum in obiectis ecclesiasticis et religionariis pertractatorum”, mutató . . .	1780—1783	1 kötet
„Elenchus materiarum ecclesiasticarum . . . consilii Bacho”, a Bachó János tanácsos által intézett egyházi vonatkozású helytartótanácsi iratok lajstroma	1783	1 füzet

A helytartótanács 1780—1783. évi iratainak legnagyobb részét — mint a Bevezetésben már mondtuk — nem osztották be az iratfajták szerinti és a tárgyi állagokba, hanem továbbra is olyan rendszerben hagyták, amilyenben

az ügyintézés folyamán voltak. Az egy-egy előadó által intézett ügyek iratai — beadványok és az elintézésükre készült kiadványok fogalmazatai — tehát együtt maradtak, abban a rendben, amelyben a „Manuale” az évi köteteiben láthatók, s az egyes előadók nevével jelzett csomókban vannak elhelyezve mint „Acta secundum referentes”. Az egyes előadók iratcsomóiban elhelyezett iratok közül azonban kivették a királyi leiratokat és az elvi iratokat; az előbbieket a „Benigna mandata” sorozatban, az utóbbiakat pedig a tárgyi állagok „Idealia” sorozataiban helyezték el. A nem elvi jelentőségű iratok közül is a nemességvizsgálati iratokat és a perkivonatokat a megfelelő tárgyi állagokba, a cigányok szabályozására vonatkozókat pedig a „Dep. Zingarorum” iratai közé tették. Nincsenek az előadók iratcsomóiban az úrbéri ügyekre és az iskolaügyekre vonatkozó iratok sem; ezeket ugyanis külön kezelték és a „Dep. urbariale”, illetve a „Dep. litterario-politicum” és a „Dep. scholarum nationalium” állagba helyezték el.

Az előadók szerint elhelyezett iratok tárgya kiterjed a helytartótanácsnak úgyszólván teljes ügykörére. Az egy-egy előadó által intézett ügyek iratai azonban természetesen csak a helytartótanács ügykörének egynéhány ágát tükrözik: azokat, amelyeknek az illető tanácsos volt a referense. Az 1780—1783. években működő tanácsosok között a következőképpen oszlottak meg az ügyek:

Apponyi Antal gróf a zsidó türelmi taxa ügyével és általában a zsidók ügyeivel; a görögkeletiek ügyeivel, vallásgyakorlatukkal, az ún. illir ügyekkel (melyek a bécsi illir deputáció megszűntével kerültek a helytartótanács hatáskörébe), egyes gazdasági ügyekkel (lópor- és salétromkészítés, szén- és tőzegkutatás, vasbányák) és nemességvizsgálati ügyekkel foglalkozott.

Bachó János városi ügyekkel (szabad királyi városi rangra emelés, városi vezetőségváltások, biztosok kiküldése a városokba, a városi vezetőség és a polgárság közti ellentétek, városrendezés stb.), örökségi ügyekkel, árvák ügyeivel, a postaüggyel és nemességvizsgálati ügyekkel foglalkozott. 1783-ban mindezek mellett még bizonyos kereskedelmi ügyeket (gabonakivitel, harmincad, só, vásárok stb.), valamint a várak megszüntetésének ügyét intézte.

Bacsák János főként gazdasági ügyeket intézett (utak, hidak, töltések építése, javítása; vámok, vásárpénz; erdővédelem, fairtás, sáskairtás; posztógyártás stb.), ezenkívül a protestánsok vallásgyakorlatával kapcsolatos ügyeket (pl. templomépítés), különböző panaszokat (erőszakos katonafogás, birtok- elvétel stb.). 1781-ben és 1782-ben ő intézte a cigányok szabályozásának ügyét is. 1783-ban néhány nemességvizsgálati ügygel is foglalkozott.

Balassa Ferenc gróf foglalkozott a tűzrendészeti ügyekkel (tűzvédelem, gyujtogatók üldözése, tűzkárosultak segélyezése), a tallósi — később szempci — árveház ügyeivel, egyes folyók szabályozásával, a hajózásnak, a tengerparti kereskedelemnek az ügyével (elvéve egyéb kereskedelmi ügyekkel is), a horvát ügyekkel, nemességvizsgálati ügyekkel és 1783-ban sokféle biztossági ügygel is: újoncoszás, szabadságolás, rokkant katonák, a katonaság átvonulása, elszállásolása, élelmezése, fuvarozás, élelmiszer- és lóvásárlás a katonaság számára, hadiadó, katonai kihágások, az erődök megszüntetése, az ország fel- térképezése. (Ezeket a biztossági ügyeket 1782-ig Csáky János intézte.)

Balogh László gróf bizonyos városi ügyekkel (polgári jószágok vétele és eladása, italmérés, városfalak javítása, polgárfelvételi taksa, a városi vezető-

ség és a polgárság ellentétei, Pozsony városrendezési ügyei, tisztasága), az iparos és kereskedő céhek ügyeivel, a görög kereskedők ügyeivel (összeírás, hűségeskü stb.), kisebb számban kereskedelmi ügyekkel (lőporkereskedelem, egyes cikkek behozatala, kereskedők panaszai), a szerencsejátékok ügyével, a cigányok ügyével, a temetők szabályozásának ügyével és nemességvizsgálati ügyekkel foglalkozott.

Batthyány Antal gróf foglalkozott a törvényhatóságok, illetve egyes (belföldi és külföldi) birtokok közötti határviszályokkal és egyéb vitás esetekkel, a varasdi generalatus határának megállapításával, nemességvizsgálati ügyekkel és vegyes ügyekkel (pl. lőporkereskedelem, nemes testőrségbe való felvétel).

Csáky Imre gróf főként az egyetlen fiúknak a katonaszkodás alóli mentesítésével és általában a katonaságtól való elbocsátásokkal foglalkozott, ezenkívül nemességvizsgálati ügyeket és kisebb számban különböző más ügyeket is intézett. (1780-ban pl. szerencsejáték, méhészet bevezetése, 1782-ben cigányok szabályozása.)

Csáky György gróf a katonaszökevények, katonaszökevénypártolók és öncsonkítók ügyével, a katonaság számára történő lóvásárlásokkal, a pénzforgalmi ügyekkel (pénzek egységesítése, árfolyama, kivitele, hamispénzek), örökségi ügyekkel, az indigenátusi taxa ügyével és olykor egy-egy más üggyel is (úttisztítás, töltésépítés, harmincadcsalás, adósság, stb.) foglalkozott.

Csáky János gróf intézte a biztossági ügyek túlnyomó részét, más ügyekkel úgyszólván nem is foglalkozott. Ő intézte az újoncozás, szabadságolás, rokkanat katonák ügyét (1780-ban a szökött katonák ügyét is), a katonaság átvonulása, a katonaság számára történő fuvarozás, a katonaság számára történő lóvásárlás, a hadiadó, a katonai kihágások, az erődök megszüntetése, az ország feltérképezése ügyét. Ezenkívül még a szűkölködő megyék számára az állami magtárakból történő terménykiutalással foglalkozott. (A biztossági ügyeket 1783-ban azután Balassa Ferenc intézte.)

Erdődy József gróf intézte a protestánsok vallásgyakorlatával (templom, iskola, paplak-építés stb.), az aposztatákkal, a külföldről bejövő nem katolikusokkal kapcsolatos ügyeket, a kivándorlási ügyeket, a letartóztatásokkal, gyűjtésekkel, a koldusokkal, csavargókkal, törvénytelen gyermekekkel kapcsolatos ügyeket, a tanonc-rend bevezetésének ügyét, a puszták betelepítésének, az állattenyésztés előmozdításának, az állatjárványok megelőzésének ügyét és nemességvizsgálati ügyeket.

Eszterházy Ferenc gróf postaügyeket és vármegyeházépítések, bővítések bőrtönépitések ügyét intézte.

Fabiankovics Károly foglalkozott a céhügyekkel (céhlevelek, céhtagok kérései, céhbe való felvétel), az élelmiszer és iparcikk-árak szabályozásának ügyével, a mértékek egységesítésének ügyével, az új polgárok felvételének ügyével, nemességvizsgálati ügyekkel. Ezeken kívül 1782-ben és 1783-ban a munkabérszabályozás ügyével, 1783-ban pedig a perkivonatokkal, közbiztonság ügyével is. (Ez utóbbi kettőt 1782-ig Sauska Antal intézte.)

Hlavács János intézte a házassági ügyeket (vegyes házasságok, külföldiek házasságkötése), a gyermekek katolikus vallásban nevelésével kapcsolatos ügyeket, az akatolikusok vallásgyakorlattal kapcsolatos panaszait, a szegé-

nyek szegényházba felvételének ügyét, nemességvizsgálati ügyeket és 1780—1781-ben néhány lelkészpénztári ügyet.

Mandich Antal püspök vette át Hlavácstól 1783-ban a házassági ügyeket (vegyes házasságok, külföldiek házasságkötése), ő foglalkozott az akatolikusok vallásgyakorlatával (templom- és iskolaépítés, gyűjtések, alapítványok, zsinatok, stólamegtagadás), az aposztaták ügyeivel, a II. József türelmi rendeletével kapcsolatos ügyekkel és a cenzúraügyekkel.

Mednyánszky János báró foglalkozott a folyószabályozási, hajózási ügyekkel, a kereskedelmi ügyekkel (kül- és belkereskedelem, vásárpénz, kereskedők panaszai, engedélykérelmei), az iparügyekkel (kimutatások gyáráról, iparosokról, legényekről és tanoncokról, bérszabályozás) és nemességvizsgálati ügyekkel; 1783-ban ezeken kívül még a cigányok és a szerencsejátékok ügyével is.

Okolicsányi Imre püspök intézte a lelkészpénztári ügyeket (kat. plébánosok segélyezése, templomépítés stb.), a kegyes alapítványi ügyeket (számadások, felvétel az alapítványi helyekre), szerzetesrendek ügyeit (vagyonkimutatás, felvétel, alamizsnagyűjtés), az akatolikusok vallásgyakorlatának ügyét (templomépítés, gyűjtés stb.) és a cenzúra-ügyeket (könyvvizsgálat, kötelempéldányok, könyvkereskedés ellenőrzése).

Sauska Antal foglalkozott a perkivonatokkal, a rablajstromokkal, a közbiztonsági ügyekkel, néhány külkereskedelmi ügygel (pl. mézkereskedők vámpanaszai), a sóügyekkel és nemességvizsgálati ügyekkel, stb.

Sidó Mihály intézte az új polgárok felvételével és a céhekbe felvétellel kapcsolatos ügyeket, valamint az ipar, kereskedelem akadályozása miatt benyújtott panaszokat.

Skerlecz Ferenc foglalkozott a szempci (később tallósi) javítóház ügyeivel, a pozsonyi zálogház ügyeivel, a helytartótanács kebelbeli ügyeivel (évi és havi jelzések, tisztviselők felvétele, kinevezése, fizetés, nyugdíj), az uralkodócsaláddal kapcsolatos ügyekkel (pl. II. József átutazása), rang- és cím- adományozással és nemességvizsgálati ügyekkel. Ezenkívül 1783-ban a katonáskodás alóli felmentések, valamint a külföldön tanuló protestánsok ügyével is foglalkozott.

Skerlecz Miklós foglalkozott az egészségügyi kérdésekkel (járványok; orvosok, kirurgusok, gyógyszerészek és gyógyszerházak összeírásai, gyógyszerházak ellenőrzése; temetők szabályozása), a folyószabályozás, hídjavítás, eperfaültetés, selyemtenyésztés kérdéseivel, a gyárakkal, a vásáruddal, a kereskedelemmel, kereskedők kérdéseivel, görög kereskedők hűségesküjének ügyével, nemességvizsgálati ügyekkel és elvtve városi ügyekkel.

Széchen Sándor különböző magánpanaszokkal és kérésekkel foglalkozott.

Szunyogh János gróf intézte a külföldön tanuló protestánsok ügyét.

Zábráczy József püspök foglalkozott az akatolikusok vallásgyakorlatával, az aposztaták ügyeivel s a külföldiek házassági ügyeivel.

Mindegyik előadó iratai numerusok és a numerusokon belül sorszámok szerint vannak rendezve. Ugyanis minden előadónál külön számot (numerust) adtak minden ügynek s az ügyben egymásután érkezett beadványokat és készült kiadványfogalmazatokat keltük rendjében sorszámokkal látták el. Az előadó nevét, az évet, az ügy számát (a numerust) és az ügyön belüli sorszámot barna ceruzával mindegyik iratra rávezették.

Az iratokban a „Manuale” 1780—1783. évi köteteinek segítségével lehet kutatni. Először a kötetek végén levő mutatóban keressük ki a minket érdeklő tárgyi címszavakat, vagy személyneveket s írjuk ki belőle az előadó nevét és a numerust. Azután keressük ki a „Manuale”-nak az illető előadóra vonatkozó részében a megfelelő numerust s ott megtaláljuk minden egyes beadványnak és kiadványfoglalmatnak a tárgyi kivonatát és a numeruson belüli sorszá-
mát. Ha az ügy az előző vagy a következő évben is tárgyalás alatt volt, meg-
adja a „Manuale” azt is, hogy ezekben az években milyen előadónál, milyen
szám (numerus) alatt található az elő-, ill. utóiratok. A más állagba (pl. „Acta
nobilium” vagy „Departamentum nobilitare”) áttett iratoknál pedig közli az
új jelzetet. Az iratok kikérésekor az évet, az előadó nevét s a numerust és a
sorszámot kell feltüntetni.

Az állaghoz van egy külön segédkönyv is, az „Index actorum in objectis
ecclesiasticis et religionariis pertractatorum” című mutató, ebben azonban
csak a katolikus egyházi ügyekre, az alapítványi ügyekre, a lelkészpénztári
ügyekre, az akatolikusok vallásgyakorlatára és a zsidók ügyeire vonatkozó
iratok vannak számba véve, szoros betűrendbe szedett tárgyi címszavak és
személy- meg helynevek alatt. Tehát csak ezekre a tárgyakra vonatkozó
kutatás esetén használható segédkönyvül (bár elvétele néhány egyéb ügyre,
mint: csavargók, postaügy, tanoncügy vonatkozó iratokat is feltüntet).
A mutató megadja az előadó nevét és a numerust.

Az „Elenchus materiarum ecclesiasticarum . . . consilarii Bacho” című
füzet, amely a Bachó János tanácsos által 1783. február 14. és június 6. között
intézett egyházi vonatkozású helytartótanácsi iratok lajstroma, rovatos be-
osztásban a következő adatokat tartalmazza: az irat helytartótanácsi és
egyházi bizottsági iktatószáma (törtalakban; a számláló a helytartótanácsi,
a nevező az egyházi bizottsági iktatószám); az előadó tanácsos neve; a tanács-
ülés napja, amelyen az ügyben az első ideiglenes intézkedés történt; a bizott-
ság, amelyhez az ügyet utalták; az ügy tárgya és az elintézés tartalmi fogla-
lata, a tanácsülésnek a napi kelte és évi sorszáma, amelyben az érdemi döntést
meghozták. Ennek a füzetnek csak ügyviteltörténeti szempontból van jelen-
tősége.

ÜGYOSZTÁLYOK SZERINTI ÁLLAGOK

Az ügyosztályok szerint történő ügyintézés az 1783. november 24-i tanácsulással kezdődött meg a helytartótanácsban. Az ügyintézésnek ez az új módja, mint láttuk, változást hozott a tanácsülési jegyzőkönyvek vezetésében s az iratok kezelésében, tárolásában is.

Ettől kezdve nem készültek egységes, a tanácsuléseken megtárgyalt összes ügyeket magukban foglaló jegyzőkönyvek, hanem külön-külön jegyzőkönyv készült minden egyes ügyosztálynak az egy-egy tanácsulésen megtárgyalt ügyeiről. Ezek a külön jegyzőkönyvek (a protocollum sessionale-k) úgy jöttek létre, hogy letisztázták az ügyosztályoknak a sessionalis ügyek elintézésére az előadólíveken elkészített javaslatait, amelyeken — ha a tanács döntése eltért a javaslatától — az előadók még a tanácsulésen, vagy közvetlenül utána elvégezték a szükséges változtatásokat. Ezekhez a jegyzőkönyvekhez azután hozzásorolták az ügyosztályoknak a currens ügyek elintézésére készített tervezeteit (a protocollum currens-eket), s ügyosztályonként egy-egy év anyagát egy kötetbe kötötték. Az ügyosztályonként készült jegyzőkönyveket ügyosztályonként kezelték is. Minden ügyosztály jegyzőkönyveiben váltakoznak egymással a sessionalis és a currens jegyzőkönyvek. A sessionalis jegyzőkönyvek megadják a tanácsulés évi sorszámát, az évet, hónapot, napot, amelyen a tanácsulést tartották, az előadó tanácsos vagy az őt helyettesítő titkár nevét, majd sorjában minden egyes megtárgyalt irat iktatószámát, részletes tárgyát és az elintézésre vonatkozó határozatot. A currens jegyzőkönyvek megadják az iratok iktatószámát, részletes tárgyát és az elintézés tervezetét. A jegyzőkönyveknek a kutatás szempontjából nincs különösebb jelentőségük, mert a bennük foglaltakat a kutatók magukban az iratokban is megtalálják. Abban az esetben azonban, ha valamely irat bármely oknál fogva hiányzik, a jegyzőkönyv nagyjából pótolja a hiányt. A jegyzőkönyveket az egyes ügyosztályok anyagának ismertetésében csupán az anyag tagolódását feltüntető részben — rögtön az első helyen — találja meg az olvasó. A leíró szövegben általában nem foglalkozunk velük. Csak azoknak az ügyosztályoknak ismertetésében térünk ki rájuk, amelyeknél eltérés van az előbb közöltektől. (Ilyenek pl. a katolikus egyházi ügyeket intéző ügyosztályok, amelyeknél tanácsulési jegyzőkönyvek helyett sok évben bizottsági jegyzőkönyvek vannak.)

Az ügyosztályi rendszer idején keletkezett iratok elhelyezése, akárcsak a jegyzőkönyveké, ügyosztályok szerint történt. Mindegyik ügyosztály iratait évek szerint, éveken belül pedig kútfőkben helyezték el. Ez az irattári

rendszer a kiadóhivatalnak az előadói korszakban, vagyis 1769-től követett gyakorlatából fejlődött ki. A kiadóhivatal akkor az általa vezetett lajstromkönyvekben, a „Manuale”-ban minden egyes előadónál külön számot (numerus) adott mindegyik ügynek s a számokon belül az egyes iratokat — beadványokat és kiadványfogalmazatokat — alszámokkal látta el. Most az előadók helyébe ügyosztályok léptek; az ügyosztályon belül azonban nem kapott minden konkrét ügy külön számot, hanem az egy-egy tárgykörbe tartozó ügyek általában egy szám alá — egy kútfőbe — kerültek. (Egyes ügyosztályoknál — pl. dep. civitatense, dep. eccl. cleri saecularis et regularis — azonban a későbbi években a tárgykörök szerint kialakított kútfők helyett áttértek a terület szerinti kútfőkre; egy-egy kútfőben helyezték el pl. egy-egy város, vagy egyházmegye valamennyi — tehát különböző tárgykörökbe tartozó — ügyének iratait.) A kútfőn belül minden beadvány és kiadvány még külön sorszámot — tételszámot — is kapott. A kútfő neve eredetileg numerus volt, később ennek helyébe a fons, Quelle, majd kútfő megjelölés lépett. Az iratoknak a kútfőn belüli sorszáma a positio, Satz, később tétel nevet kapta. Az egy-egy tárgykörre vagy területre kiterjedő, tehát több konkrét ügyet tartalmazó kútfők mellett azonban minden ügyosztálynál — soknál egészen nagy számban — találunk olyan kútfőket is, amelyek csak egy ügyet tartalmaznak, bár ezeket a külön, egyedi kútfőkbe tett ügyeket is be lehetett volna osztani valamelyik általános kútfőbe. Ezek az egyedi kútfők mindig az általános kútfők után találhatóak. Az azonos tárgyú kútfők az 1800-as évektől kezdve általában évről évre azonos kútfőszámot kaptak. A kútfőkön belül a beadványok és kiadványfogalmazatok sorszámozása időrendben történt. Az első tételszámot mindig az az irat kapta, akár beadvány volt, akár fogalmazat, amely az ügyben első volt. Így pl. az ügyben kelt első beadvány kapta az 1-es, a beadványra küldött válasz fogalmazványa a 2-es tételszámot. Ha pedig a beadvány nem kívánt intézkedést, a 2-es tételszámot már egy másik ügyben érkezett beadvány vagy fogalmazvány kapta.

Az ügyosztályok iratainak évek szerint történő kezelése nem jelenti minden esetben a naptári év szerinti kezelést. Az 1783. november 24., vagyis az ügyosztályok működésének kezdete után tárgyalás alá került iratokat az 1784. évi iratokkal együtt helyezték el minden ügyosztálynál, amelyet 1783-ban felállítottak. (Az 1783. november 24-től 1784 végéig terjedő iratokat együttesen 1783/84. évi iratoknak nevezzük.) Ezenkívül tizenöt ügyosztálynál (dep. politicum comitatum, dep. civitatense, dep. ce hale, dep. politiae generalis et civitatum, dep. publico-politicum, dep. oeconomiae publicae, dep. commerciale, dep. postale, dep. sanitatis, dep. ecclesiasticum cleri saecularis et regularis, dep. ecclesiasticum oeconomicum, dep. ecclesiasticum fundationale, dep. religionario-ecclesiasticum, dep. religionare Augustanae et Helveticae confessionis, dep. religionare Graeci ritus non unitorum) az 1785. szeptember 7. után tárgyalásra került iratokat az 1786. évi iratokkal együtt tárolták. (Ezeknél az 1785. szeptember 7. előtti tárgyalat iratokat nevezzük 1785. évi iratoknak, az 1785. szeptember 7. után tárgyalat 1785. évi és az 1786. évi iratokat pedig együttesen 1785/86. évi iratoknak.) Tizenegy ügyosztálynál viszont (dep. ce hale, dep. publico-politicum, dep. urbanae, dep. contributionale, dep. litterario-oeconomicum, dep. scholarum nationalium, dep. ecclesiasticum oeconomicum, dep. ecclesiasticum fundationale, dep. fundi

studiorum, dep. ecclesiasticum oeconomicum bonorum, dep. foundationum saecularium) az 1788. évi iratok egy részét esetlegesen, szilárd határnap nélkül, az 1787. évi iratokkal kezelték együtt. (Ezeknél az 1787. évi iratokat és a velük kezelt 1788. évi iratokat együttesen 1787/88. évi iratoknak, az 1788. évi külön kezelt iratokat pedig 1788. évi iratoknak nevezzük.)

Meg kell jegyeznünk azt is, hogy azok az ügyosztályok, amelyeknek az ügykörébe vágó ügyek iratait már 1783 előtt is külön kezelték, — tehát dep. urbariale, dep. litterario-politicum és dep. scholarum nationalium — csak 1788-ban vették át teljesen az előbbieken ismertetett irattári rendszert. Addig annyiban tértek el ettől, hogy az éven belül megtartották a korábban szokásos megyék, ill. tankerületek szerinti tagolást, de megyéken, ill. tankerületeken belül ezeknél is kútfők és tételek voltak. Néhány más ügyosztálynál (dep. civitatense, dep. politiae generalis et civitatum, dep. commissariaticum, dep. religionario ecclesiasticum, dep. religionare Augustanae et Helveticae confessionis, dep. fiduciarium) az éven belül tárgyak szerinti csoportokat létesítettek, de a csoportokon belül természetesen a kútfő-tétel rendszert alkalmazták. Mindezeket az eltéréseket az illető ügyosztályok ismertetésében fejtjük majd ki részletesen.

Minden ügyosztály iratai közül kiválogatták azokat az iratokat — főként királyi és kancelláriai rendeleteket —, amelyek az ügyosztály munkájára irányadók, elvi jelentőségűek voltak. Ezeket eredeti jelzeteik — év, kútfő, tétel — rendjében „Normalia” feliratú csomókban külön sorozatként helyezték el az ügyosztály iratai után.

Minden ügyosztály irataihoz minden évben külön lajstromkönyv készült, amely az előbb ismertetett irattári rendszert tükrözi. A lajstromkönyv lapjait három hasábra osztották. Az első hasábra a kútfő számát, hol több, hol kevesebb részletességgel meghatározott tárgyát és azt jegyezték be, hogy a hasonló tárgyú iratok az előző és következő évben hányas kútfőben találhatóak. (Ez utóbbi adat azonban gyakran hiányzik.) A második hasábra a helytartótanács-hoz érkezett beadványok tételszámát, keltét, tárgyát és helytartótanácsi iktatószámát írták. Udvari leiratok esetén a helytartótanácsi iktatószám mellett a kancelláriai iktatószámot is bejegyezték. A harmadik hasábra a kiadványfoglalmatok tételszámát, tárgyát és iktatószámát írták. A lapszélekre vagy az egyes tételbejegyzések alá beírták a korábbi, ill. későbbi évekből való elő- vagy utóiratok irattári jelzetét (esetleg helytartótanácsi iktatószámát) is, piros tintával. Ha egy ügy nem zárult le egyszeri iratváltással (egy beadványra küldött válasszal), az ugyanarra az ügyre vonatkozó újabb beadvány és kiadványfoglalmat nem minden esetben viseli a közvetlenül, soron következő tételszámokat, mert esetleg valamely másik konkrét ügyre vagy ügyekre vonatkozó, ugyanabba a kútfőbe tartozó beadvány és foglalmat időben megelőzte. Vagyis, a lajstromkönyvben a kútfőkön belüli, az egy-egy konkrét ügy különböző fázisaiban keletkezett iratok nem mindig egymás után vannak bevezetve, sokszor más ügy vagy ügyek iratai ékelődnek közéjük. Az egy-egy ügyre vonatkozó iratok azonban a lajstromkönyvben nemcsak tárgyuk alapján követhetők nyomon a kútfőn belül, hanem az ügy korábbi, ill. későbbi fázisában kelt iratra vonatkozó utalások alapján is. Ezek az utalások részben az egyes iratok tárgyának meghatározásába vannak beillesztve (pl. gremialis exactoratus refert erga

pos. 3.), részben a szövegek alatt, vagy mellett találjuk a kapcsolatos irat piros tintával beírt iktatószámát. (Az iratok elhelyezésekor azután az egy-egy konkrét ügyre vonatkozó iratokat rendszerint akkor is egymás mellé tették a kútfőn belül, ha tételszámaik nem következnek egymás után.)

A lajstromkönyvekben — az 1810-es évektől kezdve már rendszeresen — „Norm.” jelzéssel megjelölték azokat az iratokat, amelyeket a „Normalia” sorozatba helyeztek át.

Minden lajstromkönyvhöz tárgy- és névmutató és számsor készült. A mutatók a címszavak első két betűjéig terjedő abc-rendben közlik az iratok tárgyát és jelzetét (vagyis a kútfő és a tétel számát). A számsorok tanácsüléssenkint haladva tüntetik fel az iratok helytartótanácsi iktatószámát és jelzetét. Ezekből tehát azt tudjuk meg, hogy mely iktatószámú irat mely kútfő-tételszámot kapott. A mutatók és számsorok egybe vannak kötve a lajstromokkal, csupán az első években nem kötötték a számsorokat a lajstromokhoz. (Több ügyosztálynál az első években még nincs is számsor.) A mutató a lajstrom után, a számsor a lajstrom előtt található minden kötetben.

Az ügyosztályok „Normalia” sorozataihoz általában mutatók készültek. Az ezekre vonatkozó tudnivalókat az egyes ügyosztályok ismertetésében találja meg az olvasó.

Az ügyosztályok irataiban történő kutatás esetén először a lajstromot és a vele egybekötött mutatót kell használnia a kutatónak. (A lajstrom és a mutató kikérésekor a kutatónak azt kell megjelölnie, hogy mely ügyosztály mely évbéli vagy évekbéli lajstromát és mutatóját óhajtja.) Ha a megfelelő címszavakat megkeresi a mutatóban, megállapíthatja, hogy az őt érdeklő iratok melyik kútfőben, milyen tételszám alatt vannak besorolva. Az érintett kútfőket azután megkeresi a lajstromban s ott a megfelelő tételszámoknál általában eléggé bő kivonatot talál minden egyes iratról s egyúttal utalást talál arra vonatkozóan, nem csatolták-e a kérdéses iratokat más jelzet alá (pl. utóirathoz), vagy nem helyezték-e a „Normalia” sorozatba. A kútfőnél arra nézve is bejegyzést talál, hogy az érintett tárgykör vagy ügy az előző, ill. a következő évben melyik kútfőben található. Ily módon egyrészt áttekintést szerez az ügyosztály őt érdeklő iratairól, másrészt megtudja pontos jelzetüket, amelynek feltüntetésével ki lehet kérni őket. Az iratok kikéréséhez az ügyosztály nevét, az évet, a kútfő és a tétel számát kell megadni. (Azoknál az ügyosztályoknál, amelyeknek irattári rendszere eltér az általánostól, még egyéb adatok is szükségesek; ezeket az illető ügyosztályok ismertetésében közöljük.) A „Normalia” sorozatba áttett iratoknál emellett még a „Norm.” jelzést is oda kell írni.

A számsorokat általában nem kell használnia a kutatónak. Azonban ha valamilyen forrásból csak az őt érdeklő irat évét és helytartótanácsi iktatószámát tudja a kutató, akkor a központi iktatókönyvben megnézheti, hogy az illető irat mely ügyosztályba került s az ügyosztály számsorából megállapíthatja a kútfő-tételszámot.

Az irattári kezelőkönyvek a kutatás szempontjából érdektelenek. Az ügyviteli segédkönyveket viszont haszonnal forgathatja a kutató, ha valamely tágabb kérdésben alapos tájékozódást kíván szerezni a helytartótanács működéséről.

44. DEPARTAMENTUM POLITICUM COMITATUUM
1845-től:

VÁRMEGYEI OSZTÁLY
1783—1848
376 csomó, 144 kötet, 8 füzet

Tanácsülési jegyzőkönyvek :

„Protocolla . . .” . . . . . 1783—1848 70 kötet

Iratok :

„Acta . . .” . . . . . 1784—1848 353 csomó

„Acclusa”, illetve „Vármegyei mellékletek”, az „Acta” sorozatba tartozó, de alaki méreteik miatt külön csomózott mellékletek . . . . . 1798—1847 15 csomó 27

„Consignatio erogatum, respective perceptionibus ex rationibus magistratualibus cameralis districtus Cis-Tybiscani a 1. Januarii 1752 usque 24. Aprilis 1785 redditus” . . . . .
A tiszáninneri kincstári kerület számadása. (Az 1787. évi 156. kútfő 4. tételének alaki méretei miatt külön felállított mellékletei). . . . . 1752—1785 2 füzet

„Acta investigationalia commissionis Szerentsianae in Comitatu Gömöriensi” . . . Szerencsy királyi biztos 1837. fons. 23. pos. 1. alatt levő jelentéseihez tartozó mellékletek . . . . . 1835—1837 1 csomó

„Normalia . . .” . . . . . (1768) 1784—1846 3 csomó

„Beosztandó iratok” . . . . . 1786—1792 3 csomó 4

Iratárilag feldolgozatlan, rendezendő iratok . . . . . 1730—1795 Ez összesen 1 csomó

Acta circa rationes comitatus Neogradensis ab anno 1730—1786 (helyesen 1795) Nógrád megye adószámadásaira vonatkozó rendezendő iratok . . . . . 1730—1795 1 csomó

Eszék város jegyzőjének hiteles másolata az 1817. január 17-én Eszék város törvénytészeke előtt Böhné sz. Garay Erzsébet által Jazkovich Isailó eszéki polgár ellen indított per iratairól. . . . . 1817 1 füzet

Nyitra megye hiteles másolata Borcsiczky Aloisia és Jozefa részére a néhai Borcsiczky Ignác utódai ellen indított Chernóczy-féle perben 1843-ban kiküldött királyi

biztos által végbevitt végrehajtásról ki-
állított bizonyáglevélről s ennek mellék-
leteiről . . . . . 1847 1 füzet

Arattári segédkönyvek :

„Regestrum et index . . .”, lajstromkönyv
és mutató . . . . . 1785/86—1848 62 kötet 63
„Series numerorum departamenti politici
comitatum et penuriae panis” A „depar-
tamentum politicum comitatum, — de-
partamentum penuriae panis” (1787—
1789) és a „departamentum nobilitare”
(1788) számsora . . . . . 1787—1792 1 kötet
„Index normalium . . .”, mutató . . . . . 1768—1846 1 kötet

Ügyviteli segédkönyvek :

„Collectio . . . normalium resolutionum
regiarum in politicis comitatum ab anno
1779 usque 1785” . . . szabályrendeletek
másolatai . . . . . 1779—1785 1 kötet
„Idea, iuxta quam rationes perceptoriales
per inclitos comitatus pro anno 1743 et ab
eodem decurrenter pro subsequis quoque
annis conficiende et consilio huic locum-
tenentiali regio submittendae venient.
Supplementum ideae anni 1743. — Idea,
iuxta quam rationes perceptoriales per
liberas ac regias civitates aliaque loca
separatas portas habentia pro anno 1733
nunc currente et ab eodem decurrenter
pro subsequis quoque annis consilio huic lo-
cumtenentiali regio submittendae venient”,
Hivatalos nyomtatvány, a vármegyei és
a városi pénztári kimutatások szerkesz-
tésére vonatkozó utasításokkal . . . . . 2 füzet
„Instructio qualiter in universis regni
comitatibus, liberis item regiisque civita-
tibus, necnon districtibus separatas por-
tas habentibus deinceps manipulandae
contributionis”, utasítás a törvényható-
ságoknak az adó kezelésére . . . . . 1770 1 füzet
„Instructio, iuxta quam conscriptio omni-
um ignobilium . . . personarum per reg-
num Hungariae partesque eidem adne-
xas . . . in sensu articulari 2. anni 1802. per
respectivas iurisdictiones suscipienda est”,
utasítás a nem nemesek összeírására
vonatkozó 1802. évi 2. tc. végrehajtására . . . . . 1823 1 füzet

Irattári kezelőkönyvek :

„Liber praenotationis departamenti poli- tici comitatum”, illetve 1845-től: „Vár- megyei osztály feljegyzési könyve” . . .	1796—1876	8 kötet
„Elenchus actorum anno 1848/49 ex depar- tamento in politicis comitatum ad ratio- nem Croatici locumtenentiatum . . . extra- datorum”, Horvátországnak átadott ira- tok jegyzéke	1830—1848	1 kötet

A vármegyei osztályt 1783-ban, a többi departamentummal egyi dóben állították fel. Hatásköre azonban fennállása során lényegesen változott. II. József uralkodása alatt az ügyosztály munkája sokkal nagyobb területre terjedt ki, mint a halálát követő évtizedekben. Ennek magyarázata nagy-
részt az, hogy azok a reformok és változtatások, melyeket II. József az ország gazdasági, társadalmi, közigazgatási és kulturális életében igyekezett megvalósítani, jelentős mértékben megnövelték a helytartótanács vármegyei osztálya előtt álló feladatokat. Mivel a császár rendeleteinek végrehajtása a megyékre hárult, alig volt II. Józsefnek olyan intézkedése, amelyre vonatkozóan ne találnánk bejegyzést az ügyosztály lajstromkönyveiben. De az egyes departamentumok hatáskörei sem alakultak még ki ebben az időben és ezért azonos tárgyú ügyek gyakran más és más osztályba kerültek.

A departamentális rendszer bevezetése után a vármegyei osztály foglakozott a szomszédos vármegyék közötti határviszályok és illetékességi viták vizsgálatával. Elrendelte a megyei hatóságok visszaélései miatt a helytartótanács-hoz beadott panaszok, névtelen feljelentések kivizsgálását. (II. József alatt különösen gyakoriak voltak a névtelen feljelentések.) A megyei törvényszékeken polgári és főként örökösödési perekben hozott ítéletek miatt is gyakran fordultak panasszal a helytartótanács-hoz. Ezeket szintén a vármegyei osztályokon bírálták el. A megyei közgyűlések jegyzőkönyveit 1783 után nagyrészt a kebelbeli ügyosztályon vizsgálták felül egészen a megyei autonómiák megszüntetéséig (1785), de néhány jegyzőkönyvvizsgálati ügy a vármegyei osztály iratai között is található.

A szepesi városok igazgatásának átszervezésével kapcsolatban a „departamentum publico-politicum” mellett számos kérdést a vármegyei osztályon tárgyaltak. A szabad kerületek közül csupán a Jász-Kun kerület igazgatására, illetve igazgatása elleni panaszokra vonatkozólag találunk bejegyzéseket az ügyosztály lajstromkönyveiben. A helytartótanács és kamara székhelyének Pozsonyból Budára történő áthelyezése a „departamentum gremiale” mellett a vármegyei osztálynak teendőit is növelte. A dicasterialis hatóságok Budára költözése miatt az egyetemet Pestre helyezték át. E rendelkezésekről a vármegyei osztály értesítette a törvényhatóságokat és az utóbbiról a püspököket. Ezenkívül gondoskodott az áthelyezés tárgyi feltételeinek (építkezések, tisztviselők elhelyezése stb.) megteremtéséről. Ugyancsak 1784-ben adta ki II. József a német nyelvnek hivatalos állami nyelvvé tételéről szóló rendeletét, melyről az ügyosztály értesítette az illetékes törvényhatóságokat. A nyelvrendelet elleni megyei tiltakozások mellett a vármegyei osztályon

tárgyalták a rendelet közigazgatási téren történő végrehajtása során felmerült kérdéseket.

A vármegyei igazgatás fenti ágainak ellenőrzése mellett az ügyosztály hatáskörébe utalták az 1784. évi erdélyi parasztfelkelés Magyarországra való áttérjedésének megakadályozását. A törvényhatóságoknak adott utasítások, a vármegyék jelentései és Jankovics Antal királyi biztos beszámolóí találhatók az iratok között.

A vármegyei osztály foglalkozott az ország déli részének a betelepítésével, továbbá az 1786-os inség alkalmával Máramaros megyéből történt kivándorlás okainak kivizsgálásával és a szerbeknek a Temes vidékéről a katonai határőrvidékre való áttelepítési tervével. Út-, hid- és révvámok engedélyezéséért a helytartótanácshoz beadott kérelmeket az ügyosztály véleményezésével terjesztették a tanácsülés, illetve az uralkodó elé. Az új vámszedési jogok adományozása mellett az ügyosztály vizsgálta meg a régi kiváltságok miatti panaszokat is.

1787-ben a vámügyeket a vármegyei osztálytól a „departamentum commerciale” vette át. Az országos, vagy hetivásár tartási jogáért beadott kérelmekkel szintén az ügyosztály foglalkozott. Itt tárgyalták az uralkodóhoz intézett kérelmeket, panaszokat és szükség esetén elrendelték a vizsgálat megindítását. Ezenkívül még sószállítási ügyeket, ausztriai örökségek behozatalának engedélyezését, a pápai pénzek (ducat) elfogadásának tiltásáról szóló körrendeleteket és a komáromi földrengésről szóló jelentéseket találunk az ügyosztály iratai között.

1785-ben a vármegyei osztály munkája új feladattal bővült. Ebben az évben II. József, hogy letörje a magyar nemességnek azt az ellenállását, melyet rendeleteinek végrehajtásával szemben a megyei közigazgatás terén kifejtett, megszüntette a megyei autonómiát. Az országot tíz közigazgatási kerületre osztotta. A kerületek élére királyi biztosokat, vagy más szóval kerületi főispánokat állított. A régi megyei főispánokat elmozdította állásukból, a megyei tisztikart pedig általa kinevezett állami tisztviselőkké tette. Megyegyűlések tartását egy évben legfeljebb egyszer engedélyezte, a kisgyűlések összehívását pedig teljesen betiltotta. Az új közigazgatási rendszer megteremtésének végrehajtása a vármegyei osztályra hárult. A közigazgatás átszervezését még 1785-ben követte az igazságszolgáltatás reformja, melynek végrehajtását a helytartótanács részéről szintén az ügyosztály végezte.

A megyei autonómiák megszüntetésével és az új igazgatás megteremtésével kapcsolatos teendők 1786-ban növelték meg valójában az ügyosztály feladatait. Felülvizsgálta a kerületi biztosok összesítő jelentéseit és a kerületek közigazgatási intézkedéseiről szóló jegyzőkönyveket. Irányította és ellenőrizte a megyék házi- és hadiadó pénztárainak az összevonását, továbbá a kisebb vármegyék vagy vármegyék és szabad kerületek igazgatásának egyesítését elrendelő császári határozatok végrehajtását. A kerületi főispánok személyi és fizetési kérdéseinek intézése mellett az ügyosztály ebben az évben vette át a „departamentum contributionale”-től a megyék hasonló természetű ügyeit.

Új feladatot jelentett a vármegyei osztály számára 1786-ban az örökös jobbágyság megszüntetéséről és a szabad költözködés biztosításáról szóló,

még 1785-ben kiadott rendeletek közhírré tétele. Ezt követték az úrbéri perek megyei tárgyalásának szabályozásáról, továbbá a gazda—cseléd viszony szabályozásáról szóló leiratok. Az ügyosztályon tárgyalták a fenti rendeletek elleni panaszokat, vagy tiltakozásokat és a gyakorlati alkalmazásuk során felmerülő kérdéseket. Az előbbiekhöz hasonlóan a vármegyei osztály gondoskodott II. József 1786-ban kiadott házassági pátensének végrehajtásáról.

1785-ben megszüntették a helytartótanács cigányügyi osztályát. A cigányok letelepítésének szabályozását a vármegyei osztály vette át 1786-ban. (Ezeket a teendőket 1790-től kezdve részben a „departementum publicopoliticum”, részben pedig a „departamentum politicae in genere et civitatum” intézte.) Az 1786-os inség idején az ország északi részén — itt volt a legnagyobb a kenyérhiány — az ügyosztály javaslatára tiltották meg a gabonának szeszyártásra való felhasználását. Az inség elleni védőintézkedések közül még a kamarai és alapítványi birtokok termésátlagainak összeírását végezte. Gondoskodott a II. József által 1787-ben kiadott vadászati rendtartás közhírré tételéről.

1786-ban indult meg II. József rendelete nyomán a megyei levéltárak iratainak rendezése és lajstromozása. A rendezés során a közigazgatási és politikai anyagot külön kellett válogatni a bíróságítól. Az új feladatot a vármegyei jegyzők — akik a megyei levéltárakat kezelték — már nem tudták elvégezni. Ezért a megyék egymás után folyamodtak a helytartótanácsához regesztrátorok alkalmazásának engedélyezéséért. Az ügyosztályhoz futottak be a rendezési munkálatokról szóló beszámolók is. A levéltárak rendezésének irányítása, illetve ellenőrzése mellett az ország térképezésével is foglalkozott az ügyosztály. 1789-ben új levéltári feladattal növekedett az ügyosztály munkája. Ekkor rendelte el II. József, hogy a káptalani és hiteles helyi levéltárakat szállítsák Budára és ott a volt ferencziek templomában helyezték el. A megyék tiltakozása ellenére 1789 őszén a helytartótanács sürgetésére, megkezdődött a levéltárak szállítása.

A vármegyei osztály fentiekben ismertetett hatásköre II. József halálával, illetve rendeleteinek visszavonásával lényegesen megváltozott. 1790-ben már a régi megyei szervezet helyreállítását és a német nyelvrendelet visszavonását veszi tudomásul az osztály, továbbá a tisztújító közgyűlésekről küldött jelentéseket vagy jegyzőkönyveket és az egyesített vármegyék és hiteleshelyek levéltárainak a visszaállítását. Ezenkívül még az országgyűlés összehívásával kapcsolatban, főként élelmezési és egyéb ellátási kérdésekkel foglalkozott. Lassan azonban megkezdődött a régi vármegyei közigazgatás szabályozása és ellenőrzése. Az ügyosztálynak ekkor kialakult hatásköre 1848-ig változatlanul megmaradt. 1791-ben szabályozták a megyei tisztikar és az ún. szegődöttek (orvos, mérnök, biztosok, várnagy, hajdúk) fizetését. A 19. század elején az ország gazdasági és politikai életének fejlődése következtében a közigazgatási szervek feladatai is egyre növekedtek. Ezért nemcsak a központi kormányhatóságoknál, hanem a megyei közigazgatásban is állandóan növelni kellett a tisztviselők létszámát. Új állások szervezéséért a helytartótanácsához beadott kérelmek elbírálásakor az ügyosztály részletes jelentést kért a megyéktől a hadi- és házi-pénztár állapotáról, továbbá, hogy milyen bevételi forrásból fedeznék az új tisztviselő fizetését. E tájékoztató-

sokat a számvevőség vizsgálta felül és ennek véleménye alapján terjesztette javaslatát az ügyosztály a tanácsülés elé. (Egyre gyakrabban fordult elő, hogy a megyék beszámolóí mellett még a főispánokat is meghallgatta a helytartótanács.) A végső döntést az uralkodó hozta, az esetek többségében a helytartótanács javaslata alapján, de igen gyakran előfordult annak figyelmen kívül hagyása is. Az ügyosztály értesítette az illetékes vármegyéket és a tiszti címtár szerkesztőjét új főispánok, vagy főispáni helytartók, az ún. adminisztrátorok kinevezéséről. A megyei tisztviselők nyugdíjügyeit, tisztviselők özvegyeinek vagy árváinak kegydíj- és egyéb segély-kérelmeit szintén a vármegyei osztályon tárgyalták.

A vármegyei osztály hatáskörébe tartozott a megyei tisztújító közgyűlések jegyzőkönyveinek felülvizsgálata. A főispánok, vagy helyetteseik elnökelete alatt három évenként tartott megyei tisztújító gyűlések jegyzőkönyveit a főispánok küldték fel a helytartótanácshoz. Innét a helytartótanács esetleges megjegyzéseivel a kancellárián keresztül az uralkodó elé terjesztették a jegyzőkönyveket, ahol a választások végleges jóváhagyása megtörtént. 1792-ben rendelték el ismételten a vármegyei közgyűlési és kisgyűlési jegyzőkönyveknek a helytartótanácshoz való felterjesztését. Egy évvel később, 1793-ban a megyei jegyzőkönyvek vizsgálatára külön ügyosztályt, a „departamentum revisionis protocollorum comitatensium”-ot állították fel. (Az új departamentum életre hívása nem érintette a tisztújító gyűlések jegyzőkönyveinek ellenőrzését.)

Az ügyosztály felügyelt a megyei középületek állapotára is. Időnként kimutatásokat kért erre vonatkozóan a megyéktől. Az új építkezések tervbevétele, vagy régiak javítása és átalakítása esetén a megyéknek fel kellett küldeni az építkezésre vonatkozó terveket a megyei mérnök felülvizsgálatával és jelentést kellett tenni az építkezés költségeinek biztosításáról. A helytartótanács ezek után terjesztette a király elé a kérelmet, ha nagyobb arányú volt az építkezés.

A nemesi testőrség működésével kapcsolatban a helytartótanácsra háramló feladatokat szintén a vármegyei osztályon tárgyalták. A Mária Terézia által 1760-ban felállított nemesi testőrségbe való felvételre a megyék és a katonai ezredek tettek javaslatokat. A felvételi feltételek között a nemesi származáson kívül az alaki rátermettség, kiváló erkölcsi magatartás és szellemi képesség szerepeltek. Az erkölcsi felelősség a testőrségbe történt felvétel után az ajánló hatóságra is hárult a javasolt testőr magatartásával kapcsolatban. A megyék által felterjesztett javaslatokat az ügyosztály bírálta el és a tanácsülés határozata után innen terjesztették az uralkodó elé. E feladatok ellátására 1787-ben külön ügyosztályt állítottak fel, a „Departamentum turmae praetoriae”-t, mely 1800-ig működött. Ekkor a testőrségi ügyeket ismét a vármegyei osztály hatáskörébe utalták. Úgy látszik, hogy a megyék és a katonai ezredek által javasoltak mellett, más úton, nem magyar származásúak is kerültek a testőrség tagjai közé, mert az 1825-ös országgyűlésen a rendek sérelmei között ez is szerepelt. A rendek a testőrséggel kapcsolatos sérelmek során a testőrség pénzének kezelésében tapasztalt visszaéléseket és sikkasztásokat is megemlítették. Az országgyűlés fellépésének az eredménye lett a testőrségről szóló 1827. évi 36. tc., mely a fenti sérelmekkel kapcsolatosan a következőket mondja:

„2. §. A bevételekről és kiadásokról ezentúl nemzeti vagy latin nyelven a testőr-csapat által vezetendő és elkészítendő számadások a magyar királyi helytartó-tanács elé terjesztessenek; a pénztár kezelése továbbra is meghagyatván a testőrség kapitányának felügyelete és felelőssége alatt.

3. §. A Magyarországból fölveendő testőrök, ide értve a tiszteket is, a hazai nyelvben jártasok legyenek, és csak olyanok vétessenek fel a testőrségbe, akiket az illető törvényhatóságok ajánlottak” . . .

1828-tól kezdve a testőrség számadásainak és költségvetésének felülvizsgálatáról is az ügyosztály gondoskodott. Értesítették a helytartótanácsot a nemesi testőrség parancsnokainak kinevezéséről is.

A vármegyei osztály foglalkozott a vásártartási privilégiumok elnyeréséért beadott kérvények elbírálásával. A vásártartás engedélyezése az uralkodó hatáskörébe tartozott. Az új kiváltság engedélyezésének elbírálásánál még ebben az időben is a „Hármaskönyv” második részének 10. pontja volt az irányadó, mely kimondja, hogy a vásártartás csak abban az esetben engedélyezhető, ha az engedélyt kérő helység a már vásárjoggal rendelkező helyektől legalább egy mérföld távolságra van. Ellenkező esetben is engedélyezhető ugyan, „ha az adományozás az előbbieknél romlását, vagy azoknak tetemes kárát nem hozza magával.” Új vásárjog adásának ezenkívül még egy feltételt szab a hármaskönyv, „hogy az újonnan engedélyezetteket az előbbi országos és heti vásárokkal egyi időben és ugyanazon napon ne tartsák, s egyébként is, az újak a régebbieket nyilván meg ne rontsák.” A helységek vagy földesurak vásárjog kérése esetén az ügyosztály utasította az illetékes megyét, hogy kérjen nyilatkozatot a kérvényező helység vagy földesúr közelében vásártartási joggal rendelkezőktől, nincs-e kifogásuk a fent említett rendelkezések értelmében az új kiváltság adományozása ellen. A helytartótanács csak ezeknek a nyilatkozatoknak a beérkezése után terjesztette javaslatát az uralkodó elé.

Ezenkívül még a megyei közigazgatási vagy egyes megyei tisztviselők elleni panaszok kivizsgálata, királyi biztosoknak a vármegyékbe történő kiküldetése tartozott az ügyosztály hatáskörébe.

Az iratok tárolásánál 1783-ban és 1785-ben tértek el az évi keretegységtől. Azokat az 1783. évi iratokat, melyeket az ügyosztályi rendszer bevezetése után tárgyaltak, az 1784. évi iratokkal tárolták és lajstromozták. 1785-ben a szeptember 7-e után intézett ügyek iratait az 1786-os iratokkal helyezték irattárba és lajstromozták.

Az 1783/84. és 1785. évi iratok lajstromai a „Regestrum” c. központi lajstromkönyv 114. és 128. rakszámú kötetében található. Az 1787. és 1788. évi iratok mutatója külön kötetben van.

A szabályrendeletek közé néhány korábbi, az ügyosztályrendszert megelőző időből származó iratot is helyeztek. A legkorábbi 1768-ból való. A normalia sorozat indexe a tárgyi címszavak abc rendjében haladva az iratok rövid tartalmát és irattári jelzését tartalmazza.

Az irattári rendszer egyebekben megyegyezik a többi ügyosztályéval. A vármegyei osztály ügykörébe vágó iratok közül a megyék legtöbb ügyével (tisztújítás, személyi és fizetési kérdések, ügyintézés szabályozása, szabályrendeletek ellenőrzése, biztosok kiküldése, megyei jegyzőkönyvek felülvizsgálata, levéltárak stb.) kapcsolatos iratok 1724-1779 között az „Acta mis-

cellanea"-ban található. 1780-tól 1783-ig a megyei tisztújítások és megyei tisztviselők fizetési ügyei szintén az „Acta miscellanea”-ba kerültek, a megyei épületeké pedig az „Acta secundum referentes” állagba, Eszterházy előadó neve alá.

A vásárendélyezések iratai az 1724—1779 közötti időből az „Acta telonialia”, „Acta oeconomica” és „Acta miscellanea” állagokban egyaránt vannak, 1780—1783-ban pedig az „Acta secundum referentes” c. állagban Bachó, Bacsák, Mednyánszky és Skerlecz előadóknál. A belső vámok iratait 1724—1779 között az „Acta telonialia”-ban és az „Acta miscellanea”-ban helyezték el, 1780—1783-ban pedig Bacsák előadóknál.

45. DEPARTMENTUM REVISIONIS PROTOCOLLORUM COMITATENSIIUM
1845-től:

VÁRMEGYEI JEGYZŐKÖNYVVIZSGÁLATI OSZTÁLY

1793—1848

137 csomó, 111 kötet

Tanácsülési jegyzőkönyvek:

„Protocolla . . .” . . . . . 1793—184~~8~~³ 5~~1~~⁰ kötet

Iratok:

„Acta . . .” . . . . . 1793—1848 118 csomó

„Vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek” . . . 1806—1849 18 csomó

„Normalia . . .” . . . . . 1807—1839 1 csomó

Irattári segédkönyvek:

„Regestrum et index . . .”, lajstrom és mutató 1793—1848 56 kötet

Irattári kezelőkönyvek:

„Liber praenotationis . . .”, szerelő és kölcsön-
könyv . . . . . 1798—1837 és 4 kötet
1846—1848

A vármegyei jegyzőkönyvvizsgálati osztályt 1793-ban állították fel. Ezt megelőzően a „departamentum politicum comitatum” vizsgálta felül a megyei köz- és kisgyűlések jegyzőkönyvét. Az ügyosztály hatásköre — az úrbéri ügyek és tisztújító közgyűlések kivételével — kiterjedt a megyei köz- igazgatásnak azokra az ágaira, melyekben az intézkedés a köz- és kisgyűlések feladata volt. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a megyegyűléseken tárgyalt összes ügyeket a jegyzőkönyvvizsgálati osztály vizsgálta felül, mivel a jelentősebb ügyekről a megyéknek már a közgyűlési jegyzőkönyvek beküldése előtt külön jelentést kellett felterjeszteni a helytartótanácshoz. Az ilyen jelentéseket mindig a helytartótanács illetékes ügyosztálya kapta meg. A jegyzőkönyvvizsgálati osztály tehát a megyegyűléseknek azokat a határozatait ellenőrizte, melyekről külön jelentést nem kapott a helytartótanács. (Azt, hogy a gyűléseken tárgyalt ügyről külön értesítették-e a helytartó-

Regi m. A 1416=12

55 r. k. 49

tanácsot, feljegyezték a közgyűlési jegyzőkönyvben.) Így a helytartótanács a megyei közigazgatás úgyszólván minden egyes területét ellenőrizte.

A megyei közgyűléseket negyedévenként tartották. Ezenkívül akár a főispán, akár a köz- vagy kisgyűléseken összegyűlt rendek valamely haladéktalan intézkedést kívánó ügy megtárgyalására rendkívüli közgyűlést tűzhetnek ki, melynek időpontját az alispán a szolgabírákon keresztül tudatta a megyei nemességgel.

A gyűléseken a főispán vagy helyettese, leggyakrabban azonban az alispán, távolléte esetén pedig a másodalispán, ha ő is akadályozva volt, akkor a legidősebb főszolgabíró elnökölt.

A közgyűlések kizárólagos hatáskörébe a következő ügyek tartoztak:

1. A megyei közigazgatás költségeit fedező háziadó évenkénti kivetése.
2. Bírói zárlatok elrendelése.
3. Bírói ítélet végrehajtását akadályozók ellen karhatalom igénybevétele.
4. Öröklés esetén vitás osztályrészek kiadására bizottság kiküldése.
5. Adóssági követelések elsőbbségi betáblázása. (1840. 21 t. c.)
6. Nemességadományozás kihirdetése, nemességekkel kapcsolatban kívánt hiteles tanúvallatások elrendelése, nemesség perbeidézése.
7. Árvák javainak zár alá vétele.
8. Urbéri panaszok és sérelmek megvizsgálása.
9. Hivatali kötelességének meg nem felelő megyei tisztviselő felelősségre vonása.

10. Megyei táblabírák közül fenyítő- és számvevőszékekre évenként bírók választása.

11. Bizottságok kiküldése és azok tagjainak és elnökének megválasztása.

A kisgyűlések tartásának időpontját rendszerint a közgyűléseken állapították meg, de rendkívüli esetekben az alispán is összehívhatta. A kisgyűlések hatáskörébe a rendszeresített közigazgatási ügyek, a közgyűlések határozatainak végrehajtása, vizsgálatok elrendelése, megyei levéltárakból hiteles másolatok kiadása, magánosok panaszaival kapcsolatos királyi, kancelláriai, vagy helytartótanácsi leiratokra felvilágosítások adása és végül törvényhatóságokkal közbiztonsági ügyekben való levelezés tartozott.

A kisgyűlésekről vezetett jegyzőkönyveket a legközelebb tartott közgyűlésen fel kellett olvasni és csak a közgyűlés jóváhagyásával nyertek végleges hitelesítést. A közgyűlési jegyzőkönyveket három hónapon belül a főispánnak, vagy helyettesének kellett átadni, aki esetleges megjegyzéseivel a helytartótanácsához terjesztette fel. Az urbéri ügyek és tisztújító közgyűlések jegyzőkönyveit egyenesen a helytartótanácsához terjesztették fel és itt az urbéri, illetve a vármegyei osztályon vizsgálták felül.

A főispánok által felterjesztett jegyzőkönyveket az ügyosztályon átnézték és a tanácsülés elé javaslatot terjesztettek arra vonatkozólag, hogy milyen határozatok kifogásolhatók az egyes jegyzőkönyvekben. A tanácsülés határozata után a jegyzőkönyveket a kancellárián keresztül az uralkodó elé terjesztették végleges jóváhagyás végett. A királyi döntésről értesítették a megyét s egyúttal a jegyzőkönyveket is visszaküldték.

Az ügyosztály iratainak forrásértéke kicsi. Ennek két oka van:

a) Csak a kíséroratok maradtak az ügyosztályon, mivel a jegyzőkönyveket visszaküldték a megyéknek.

b) A megyegyűlések fontosabb határozatairól már külön jelentést küldtek fel, tehát itt csak a kevésbé jelentős kérdésekben hozott határozatokat ellenőrizték.

Az alább felsorolt megyék jegyzőkönyvei egyes évekből valamilyen oknál fogva az ügyosztálynál maradtak:

- Bács megye jegyzőkönyvei 1834
Baranya megye jegyzőkönyvei 1820
Bars megye jegyzőkönyvei 1833
Békés megye jegyzőkönyvei 1847
Bereg megye jegyzőkönyvei 1831—1832
Borsod megye jegyzőkönyvei 1839, 1847
Esztergom megye jegyzőkönyvei 1849
Fehér megye jegyzőkönyvei 1847
Gömör-Kishont megye jegyzőkönyvei 1845
Liptó megye jegyzőkönyvei 1839
Máramaros megye jegyzőkönyvei 1838—1839
Moson megye jegyzőkönyvei 1831, 1845
Nógrád megye jegyzőkönyvei 1846—1848 1831, 1835/36
Nyitra megye jegyzőkönyvei 1826, 1843
Pozsony megye jegyzőkönyvei 1845
Pozsega megye jegyzőkönyvei 1848
Sáros megye jegyzőkönyvei 1843
Sopron megye jegyzőkönyvei 1839, 1848
Szabolcs megye jegyzőkönyvei 1846
Szepest megye jegyzőkönyvei 1840
Temes megye jegyzőkönyvei 1840—1846/I. 1835, 1836, 1842
Temes megye jegyzőkönyvei 1846/II—IV.
Temes megye jegyzőkönyvei 1847
Tolna megye jegyzőkönyvei 1832 - 1840.
Tolna megye jegyzőkönyvei 1847
Trencsén megye jegyzőkönyvei 1839, 1847 \ Jozna m. 1832
Ugocsa megye jegyzőkönyvei 1836—1839
Ugocsa megye jegyzőkönyvei 1840—1843
Ung megye jegyzőkönyvei 1806
Verőce megye jegyzőkönyvei 1847
Veszprém megye jegyzőkönyvei 1844, 1847—1848
Zala megye jegyzőkönyvei 1847—1848
Zágráb megye jegyzőkönyvei 1832.

Ezeket a jegyzőkönyveket alakjuk miatt külön sorozatban kezelték és csupán helytartótanácsi iktatószámaik alapján állapítható meg, hogy milyen jelzetű iratok mellékletei. (1775. és 1776. évi megyei jegyzőkönyvek találhatóak „Fasciculi mensium” a „Litterae” sorozat 5. és 3. számú „Acclusa” csomójában.)

A szabályrendeleteket, mivel nincs külön segédkönyvük, kutatás esetén darabszám kell átnézni. Az ügyosztály irattári rendszere egyebekben megegyezik a többi ügyosztályéval.

A korábbi időszak jegyzőkönyvvizsgálati iratai az „Acta miscellanea”-ban, 1780—1783 között pedig az „Acta secundum referentes” című állagban Széchen tanácsos neve alatt találhatók. A megyei közgyűlési jegyzőkönyvek természetesen itt sincsenek az iratok mellett.

46. DEPARTMENTUM TURMAE PRAETOREAE

(Nemesi testőrségi osztály)

1787—1800

3 csomó, 4 kötet

Tanácsülési jegyzőkönyvek :

„Protocolla . . .” . . . . . 1787—1800 1 csomó

Iratok :

„Acta . . .” . . . . . 1787—1800 1 csomó

„Normalia . . .” . . . . . 1787—1800 1 csomó

Irattári segédkönyvek :

„Regestrum et index . . .”, lajstrom és mutató 1787—1800 4 kötet

A Mária Terézia által 1760-ban felállított nemesi testőrség ügyeit 1787 előtt a „departamentum politicum comitatum” intézte. Az 1787-ben szervezett nemesi testőrségi ügyosztály feladatai teljesen azonosak voltak a vármegyei osztálynak a testőrgárdával kapcsolatban végzett munkájával. 1801-ben ismét a vármegyei osztály vette át a testőrségi ügyek intézését. Az osztály hatáskörére és az iratok tárgyára vonatkozóan lásd a „departamentum politicum comitatum” leltárlapján a nemesi testőrségre vonatkozóan elmondottakat.

1788-ból és 1789-ből az ügyosztálynak egyetlen irata sincs. Ennek magyarázatát abban kell keresnünk, hogy a török háború kitörése idején II. József felszólította a testőrgárdát az ország védelmére. A felhívásban ígéretet tett nekik, hogy a frontra menők testőri fizetésükön kívül a hadseregben járó fizetést is megkapják, a háború befejezésével pedig a fronton szerzett rangjukkal visszamehetnek a testőrségbe. A császár felhívásának az lett az eredménye, hogy a gárda tagjainak jelentős része a harctérre ment, a többieket pedig szabadságolták. Ugyanakkor a gárda létszámának további növelését is megszüntették.

Az ügyosztály irattári rendszere megegyezik a többi osztályéval. A szabályrendeletekhez az iratok tárgyát és irattári jelzetét tartalmazó, de nem teljes jegyzéket készítettek, mely az iratok előtt található.

Az 1783 előtti időszak testőrségi iratai az „Acta miscellanea”-ban, az 1780—1783 közötti iratok pedig az „Acta secundum referentes” c. állagban Batthyány neve alatt találhatók.

47. DEPARTAMENTUM IN- ET EXCORPORATIONALE
 (Megyei területeknek a határőrvidékhez csatolását intéző osztály)
 1787—1799
 2 csomó, 1 kötet

Tanácsülési jegyzőkönyvek :

„Protocolla . . .” . . . . . 1787—1799 1 csomó

Iratok :

„Acta . . .” . . . . . 1787—1799 1 csomó

Iráttári segédkönyv :

„Regestrum et index”, lajstrom és mutató. . . 1787—1799 1 kötet

II. József 1784. április 1-re kitzúzte bizonyos kulpamelléki területeknek a katonai igazgatás alatt álló határőrvidékhez csatolását. Az elcsatolás végrehajtására s az elcsatolással kapcsolatban felmerülő kérdések megoldására bizottságot állított fel a helytartótanácsban. A bizottság neve „commissio regia in merito excorporationis honorum ad confinia militaria Banale et Carlostadiense applicandorum” volt; 1782-ben már működött. Tagjai között egy kamarai tanácsos is volt. A határőrvidékhez csatolandó területeken birtokos egyházi és világi földesuraktól elvették birtokaikat s helyettük Temes, Torontál és Krassó-Szörény megyékben adtak nekik azokkal egyenértékű birtokokat. Az elvett birtokok összeírását, megbecslését helyi albizottság végezte, amelyben a katonaságot, Zágráb megyét és a kamarát egy-egy ki- küldött képviselte.

Az elcsatolás ügyében létrejött iratok jelenleg különböző helyeken fekszenek. Ennek egyik oka, hogy a helytartótanácsban csak 1787-től 1799-ig működött külön elcsatolási ügyosztály (departamentum in-et excorporationale). Korábban a vármegyei ügyosztály (departamentum politicum comitatum) intézte az elcsatolás ügyét, s így az ezzel kapcsolatos iratokat ennek az ügyosztálynak az iratai között találjuk, az 1784. évi 134. kútfőben. Másik oka az, hogy 1793-ban a helytartótanács irattára az elcsatolási ügyosztály addig létrejött iratainak jelentős részét átadta a magyar kamarának, amellyel a helytartótanács 1785 és 1790 között egyesítve volt. Tehát az 1787—1799. évi, az elcsatolási ügyosztály fennállása idején keletkezett iratok sincsenek itt teljes számban, hanem nagyobb részük a magyar kamara levéltárának „In-et excorporationalia” című állagában van. 1799-ben a helytartótanács elcsatolási ügyosztálya megszűnt, minthogy ekkorra már elintéződtek azok a kérdések, amelyeket az elcsatolás felvetett.

Az elcsatolással kapcsolatos iratok tárgya: a birtokok összeírása, megbecslése, a birtokosok kártalanítása, katonaság és megyék közti viszályok, földesúr és község közti ellentétek, egyes, a megyei közigazgatás alá visszahelyezett községek dicalis összeírása, erdőhasználat ügyében keletkezett viták, hamuzsír-égetés, erdővédelem, a földfelmérők díjazása, az átcsatolás alá nem került területekről az átcsatolt területre áttelepülni szándékozó lakosok kérése az áttelepülés engedélyezéséért.

Az ügyosztály iratainak irattári rendszere annyiban eltér a többi ügyosztályétól, hogy az 1788. évben a kútfők sorszámozása nem kezdődik 1-től, hanem az 1787. évi kútfők számozása folytatódik tovább rajtuk.

Az állag segédkönyve, a „Regestrum et index” ... című lajstrom és mutató számba veszi az elcsatolási ügyosztály valamennyi iratát, azokat is, amelyeket 1793-ban átadtak a kamarának. Az áttett iratoknál nem utal az átadásra; ezért minden olyan esetben, amikor a segédkönyvben szereplő irat nem található itt, a kamarai levéltár „In-et excorporationalia” állagában kell keresni az iratot.

48. DEPARTAMENTUM JAZYGUM ET CUMANORUM

(A jász-kún kerület ügyeit intéző osztály)

1787

1 csomó, 1 kötet

Ülésjegyzőkönyv :

Az uradalmi bizottság sessionalis és
currens jegyzőkönyvei a jászkun kerület
ügyeiben . . . . .

1787. márc. 30—
1787. okt. 19

} 1 csomó

Iratok :

„Acta . . .” 1787

Irattári segédkönyv :

„Regestrum . . .”, lajstrom és mutató 1787

1 kötet

Ebben a kis terjedelmű állagban a külön közigazgatási egységként kezelt jász-kun kerületnek azokat az ügyeit találjuk, amelyeket a helytartótanács uradalmi bizottsága (Domainen-Commission) intézett el, részben sessionalis, részben currens ügyként, az 1787. március 30. és október 19. közötti időben, az 5, 10, 14, 15, 16, 20, 22, 25, 27, 35 és 83. ülésén. A bizottság elnöke ebben az időben Zichy Károly gróf, a helytartótanács első alelnöke volt. (Az uradalmi bizottság tulajdonképpeni feladata a kincstári birtokok és a tanulmányi, egyetemi és vallásalap birtokai igazgatásának ellenőrzése volt. L. a „Dep. fundi studiorum” ismertetését.)

Az állag iratai között tárgyilag csupán annyi összefüggés van, hogy valamennyi a jász-kun kerület ügyeire vonatkozik. Itt vannak a pesti kamarai adminisztrációnak a jászkun kerület gazdasági ügyeit tárgyaló üléseiről készült március—augusztus havi jegyzőkönyvei. Ezeket az adminisztráció havonta beküldte a helytartótanácsnak, ott pedig az uradalmi bizottság, tudomásulvétel után, ad acta tette. Ezeken kívül mindössze négy ügy iratai vannak itt, mégpedig egy templomépítésnek, egy iskolaépületjavításnak, egy házkisajátításnak és egy erdőőr segélyezésének ügye. Ezekre nézve a bizottság kikérte a számvevőség véleményét s ennek alapján hozott döntést.

1787 előtt és után a jász-kun kerület ügyeire vonatkozó iratok nincsenek külön állagban elhelyezve, hanem tárgyuk szerint a megfelelő ügyosztályban található. (Az itt levő bizonyos ügyek elő-, illetve utóiratai pl. a „Depar-

tamentum civitatense", ill. a „Departamentum politicum comitatum” állagban vannak.)

49. DEPARTAMENTUM CIVITATENSE

1845-től:

VÁROSI OSZTÁLY

(1780) 1783—1848

1147 csomó, 212 kötet

Tanácsülési jegyzőkönyvek :

„Protocolla . . .” . . . . . 1783—1848 123 kötet

Iratok :

„Acta . . .” . . . . . 1783—1848 1094 csomó
 „Acclusa I—III.” . . . . . 1822, 1844 3 csomó
 „Acta commissionis mixtae” . . . . . 1780—1848 11 csomó
 „Városi biztossági előiratok” . . . . . 1787—1847 32 csomó
 „Normalia . . .” . . . . . 1781—1848 7 csomó

Iráttári segédkönyvek :

„Regestrum et index”, lajstrom és mutató;
 1809-től számsorral . . . . . 1783—1848 67 kötet
 „Series numerorum”, számsor . . . . . 1783—1808 1 kötet
 „Index normalium”, mutató, két azonos példányban . . . . . 1733—1818 2 kötet
 „Index normalium”, mutató . . . . . 1725—1844 1 kötet

Iráttári kezelőkönyvek :

„Liber praenotationis”, szerelő- és kölcsönkönyv . . . . . 1798—1876 15 kötet
 „Elenchus actorum anno 1848/49 ex departamento civitatensi ad rationem Croatici locumtenentiatu abhinc extradatorum”, az 1848—49-ben Horvátországnak átadott iratok jegyzéke . . . . . 1830—1848 1 kötet

A szabad királyi városok önkormányzatát az állam a 17. századtól kezdve mindinkább ellenőrzése alá vonta, mind szűkebb térre szorította s ez irányú működésében a 18. és 19. században a helytartótanácsnak jelentős szerep jutott. A helytartótanács befolyása a városok ügyeire természetesen következett abból, hogy feladata volt az egész ország közigazgatásának irányítása. A helytartótanácsot azonnal a megalakulásakor bizonyos felügyeleti joggal ruházták fel a sz. kir. városok felett, amelyek addig egyedül a magyar kamara ellenőrzése alatt állottak. Az 1723-i törvények és az első utasítás szerint a helytartótanácsnak kellett ügyelnie arra, hogy az országgyűlési végzéseket és a királyi rendeleteket a városokban és megyékben végrehajtsák

s a városoknak — a megyékhez hasonlóan — kötelességük a helytartótanács-tól kívánt információkat, jelentéseket beküldeniük. A helytartótanácsot megbízták azzal is, ellenőrizze a városok és megyék adószedőinek a háziadóról és a háziadóról készített elszámolásait. 1730-ban azonban — hogy a sok feladattal terhelt helytartótanács munkáján könnyítsenek — a városok háziadó-elszámolásainak felülvizsgálatát és általában a házipénztárral összefüggő ügyeket (oeconomica) a magyar kamarára bízták. Így tehát a városok felett két kormányzék, a helytartótanács és a kamara gyakorolt felügyeletet. A két kormányzék működési köre a városi ügyekben nem volt pontosan elválasztva. Természetesen a helytartótanács inkább az ún. „politikai” (közigazgatási) ügyekben, a kamara pedig a gazdasági ügyekben irányította, ellenőrizte a városokat. Egyes városi ügyeket általában a vegyes (azaz helytartótanácsi és kamarai tanácsosok részvételével tartott) bizottsági üléseken tárgyaltak meg, így a városok számának gyarapítását (vagyis mezővárosok sz. kir. városi rangra emelését), a polgárfelvételi taksa szabályozását, a városi hasznvételek (bormérés, pálinkafőzés, mészárszék stb.) árverés útján történő bérbeadását stb. Ha a városokba bizottságot kellett kiküldeni, rendszerint két biztost, egy helytartótanácsi és egy kamarai tanácsost küldtek ki.

A városoknak két kormányzék útján történő irányítása természetesen sok zavart, bizonytalanságot okozott; ezért II. József elrendelte, hogy 1783. november 1-től kezdve minden városi ügyet a helytartótanács intézzen. Ettől kezdve tehát a városok összes ügyeit a helytartótanács (majd 1785. augusztus 11-től a kamarával egyesített helytartótanács) intézte. 1787. március 1-ével II. József rendelete értelmében megszűnt a városok közvetlen összeköttetése a helytartótanáccsal. II. József ugyanis a városokat, mint egy-egy járást, beosztotta a vármegyékbe, s így politikai ellenőrzésük a megyei alispán, felsőbb fokon pedig a 10 kerület élén álló főispánok feladatává lett, ezek útján kapták meg a helytartótanács rendeleteit; gazdasági ügyeik szempontjából pedig első fokon a kerületi kamarai adminisztrációk alá rendeltette. A városok ettől kezdve az államhatalom részéről minden eddiginél erősebb beavatkozást kénytelenek elviselni. Királyi biztos nevezi ki a bírót életfogytiglanra, csupán az egyéb tisztségeket tölthetik be a polgárok választás útján, de csak a királyi biztostól kijelölt egyénekből. Kötelezően előírják nekik városi javak bérbeadását, sőt eladását is. A városokat négy kategóriába sorolják be s mindegyik kategóriában egységesen állapítják meg a csökkentett létszámú tisztviselei kar számára az eddiginél magasabb fizetéseket. Csorbát szenved a tanács bírói hatásköre is, mert a büntetőpereket 1787. szeptember 1-től kezdve a megyei törvényszék helyett működő iudicium subalternum tárgyalja.

II. József halála után, rendszerének felszámolása során ismét visszatérnek a kettős függéshez, vagyis közigazgatási ügyekben újra a helytartótanács-tól, gazdasági ügyekben pedig a kamarától függnek a városok. A városok feletti gyámkodás, ellenőrzés azonban lényegében nem csökken; egyes kérdésekben ugyan kevésbé bántó formával cserélik fel a II. József korabelit (pl. a tisztújításban; többé nem a királyi biztos nevezi ki a bírót, de az ő irányítása alatt, a kormányzat akaratának megfelelően történik meg a választás), de a városok nem nyerik vissza többé a régebbi századokban élvezett széleskörű autonómiájukat. Az állami felügyelet a városi élet minden terü-

letére kiterjed, a tisztújítástól a kiadások aprólékos ellenőrzéséig; királyi biztosok végzik a városok szervezetének modernizálását, egységesítését s ők vizsgálják ki és simítják el a városokban igen gyakran felmerülő ellentéteket, gyakran évekig tartó munkával.

A városoknak két kormányzékttől való függése ellen több oldalról is támadás indul. A kamara — a helytartótanács felállítására előtti állapotot véve alapul — azt állítja, hogy a városok igazgatása mind politikai, mind gazdasági tekintetben eléje tartozik s megkísérli a városokat teljesen a maga illetékessége alá vonni. A rendek viszont a helytartótanács kizárólagos illetékességéért küzdenek, mert attól tartanak, hogy a kamarai befolyás következtében a városok az országgyűlésen a kormány engedelmes eszközeiként szerepelnek majd. Maguk a városok természetesen a sok korlátozást jelentő felügyelet lazítását szeretnék elérni. De egyik törekvés sem jár sikerrel, az udvar kitart a megosztott s változatlanul erős felügyelet mellett, s hogy a két kormányzék közti súrlódásoknak elejét vegye, 1794-ben pontosan megszabja, hogy a városok mely ügyei tartoznak a helytartótanács, mely ügyei a kamara elé s melyek azok a városi ügyek, amelyeket közösen, a vegyes bizottság útján kell elintézniük. A liberális korban fokozott erővel újulnak meg a támadások a városok kettős függése ellen mind a nemesség, mind a városok részéről — hiszen a városoknak adandó nagyobb országgyűlési szerepnek a kamarai befolyás egyik legfőbb akadálya —, de a kormányzat semmit sem változtat e rendszeren, s így az egészen 1848-ig fennmarad.

A szigorú felügyelet, gyámkodás mellett azonban csak a foltozgatásig jut el a kormányzat a városok problémáinak megoldásában. Egységes, a városi kormányzás egész területét átfogó rendszer nem jön létre a rendi kor végéig sem. Az 1790—91-i országgyűlésről kiküldött rendszeres bizottságok közül a publico-politica commissio, majd az 1825—27-i országgyűlésről e régi munkálatok átvizsgálására kiküldött regnicoláris deputáció foglalkozott ugyan a városok ügyével is, de ilyen irányú tervezeteikből semmi sem lett törvénné. Ugyanígy nem lett törvény az 1843—44. évi országgyűlésen tárgyalt városi bizottsági munkálatból sem; csak az utolsó rendi országgyűlésen fektették új alapokra a szabad királyi városok szervezetét.

A helytartótanács tehát az egész 1783-tól 1848-ig terjedő korszakban foglalkozott a sz. kir. városokkal hol nagyobb, hol kisebb hatáskörrel.

1783 és 1790 között — mint láttuk — a városok mind közigazgatási, mind gazdasági tekintetben a helytartótanács ellenőrzése alá tartoztak. A helytartótanács nézte át a városok jegyzőkönyveit, amelyeket azoknak rendszeresen be kellett küldeniük. Ez intézte a városok évenkénti tisztújításának ügyét. 1784-től kezdve a városok kötelesek voltak a választás ideje előtt harmadévvvel kérést beadni a helytartótanácsához az ún. „decretum restauratorium” kiadásáért; ezt a kérést a helytartótanács továbbította az uralkodóhoz s az a kancellárián keresztül leküldte a decretumot a helytartótanácsnak, a helytartótanács pedig továbbította a városoknak. Csak ezután tarthatták meg a városok a tisztújítást, amelyre rendszerint királyi biztos ment ki a helytartótanácsból. A tisztújítás lefolyásáról azután a biztos, illetve ha nem ment ki biztos, a város jelentést tett a helytartótanácsnak. Ide fordultak az egyes városi polgárok és a választott polgárság a magisztrátus elleni panaszaikkal; ezek kivizsgálására is többnyire biztost küldött ki a helytartó-

tanács a helyszínrre. A városok különböző vitás ügyekben (pl. jobbágyaikkal, vármegyével, magánszemélyekkel folytatott viszályaikban) szintén a helytartótanács segítségét kérték. Ez készítette elő a szabad királyi városok sorába emelkedni kívánó helységeknek a magánföldesúri hatóság alóli felszabadítását, javaslata alapján történt a megváltási összeg megállapítása. Átnézte az újonnan felvett polgárok jegyzékeit, amelyeket egy 1733-ban kiadott királyi rendelet értelmében a városok tartoztak évente beküldeni a helytartótanácsnak. Foglalkozott a polgárfelvételi taksa és egyéb városi illetékek nagyságának szabályozásával is. Ügyelt arra, hogy a városok a rájuk kivetett királyi cenzust — amelyet a királynak, mint földesuruknak tartoztak fizetni — rendszeresen fizessék, elbírált a mentességért, haladékért benyújtott kéréseiket. Ellenőrzést gyakorolt a városok pénzügyei felett, nyilvántartotta, mennyi követelése, mennyi adóssága van az egyes városoknak, mennyi az évi jövedelmük és kiadásuk, milyen ingatlanaik vannak, mennyi készpénz van a városi pénztárban; megvizsgálta — a számvevőség segítségével — a városok házipénztári számadásait s igyekezett jobbra, ésszerűbbé tenni a városok gazdálkodását. A városok csak a helytartótanács engedélyével vehettek fel kölcsönt, adhatták bérbe, vagy adhatták el haszonvételeiket (sőr-főző, kocsmá, malom, mészárszék, tégláégető, vám stb.) és ingatlanaikat. A helytartótanács vizsgálta meg s hagyta jóvá a bérleti szerződéseket s foglalkozott a bérlők különböző (pl. a bérleti összeg mérsékléséért beadott) kéréseivel, valamint a városoknak a bérlők elleni panaszaiival. Építkezéseket is csak a helytartótanács engedélyével végezthettek a városok s előre be kellett küldeniük az épület tervét és költségvetését. Felügyelt a helytartótanács a városoknak az alkalmazottak fizetésével kapcsolatos kiadásaira is; foglalkozott az alkalmazásért, fizetésemelésért, nyugdíjért benyújtott kérésekkel. Mindezeket az ügyeket a helytartótanácsban a városi ügyosztály intézte. 1788-tól kezdve a céhüggyek is — amelyekkel addig külön ügyosztály, a departamentum cehale foglalkozott — a városi ügyosztály gondjaira voltak bízva, ez intézte el a céhbe való felvételért, a vándorévek alóli felmentésért, a céhlevelek kiadásáért stb. benyújtott kéréseket.

II. József rendszerének felszámolása után a helytartótanács többé nem intézte a városok valamennyi ügyét, hanem csak a közigazgatási vonatkozásúakat. Ettől kezdve a városok már csak a „politikai” (= közigazgatási), jogi és árvaügyekben készült jegyzőkönyveiket terjesztették fel a helytartótanácsnak; a gazdasági ügyekben készült jegyzőkönyveket a kamarának küldték be. (A helytartótanácsnak beküldött jegyzőkönyvek csak 1798-ig vannak meg az ügyosztály anyagában; 1798-tól ugyanis a helytartótanács — többnyire minden megjegyzés nélkül — visszaküldte a jegyzőkönyveket a városoknak.) A tisztújítás ügyében a kamara volt illetékes intézkedni; az kérte ki s küldte el a városoknak a tisztújítási engedélyt, nevezett ki szükség esetén biztost a tisztújításra, ahhoz futott be s az tárgyalta meg a biztosoknak, illetve a városoknak a tisztújítás lefolyásáról készült jelentését. (Olykor azonban előfordult az is, hogy helytartótanácsi tanácsost küldtek ki biztosul.) Továbbra is foglalkozott a helytartótanács a városi tisztviselők alkalmazásának, előléptetésének, elmozdításának ügyével. Hozzá kellett fordulni az ún. „vérség- és sógor-ságtóli felmentés” iránti kérésekkel. A királyi rendeletek szerint ugyanis a városi vezetőség tagjaival rokonságban, sógorságban álló személyeket nem

lehetett városi tisztségre megválasztani, s ha ilyen személy mégis városi tisztséget akart elnyerni, a helytartótanácsból kellett engedélyt kérnie. (Ezzel a tilalommal azt akarták elérni, hogy a városok vezető állásai ne kerüljenek egy szűk klikk kezébe.) Felügyelt a helytartótanács az országgyűlési követek megválasztására és a követi utasítások kidolgozására. A szabad királyi városok sorába felvételt kérő helységek felszabadításának ügyét a kamarával együtt, egyes bizottsági üléseken tárgyalta meg. Az egyes polgárok, illetve a polgárság egyes rétegeinek kisebb-nagyobb panaszával, a városi vezetőség elleni feljelentéseivel is foglalkozott; komolyabb esetekben biztost küldött ki a panaszok kivizsgálására. Átnézte a városoknak az újonnan felvett és a meghalt polgárokról készített jegyzékeit. Szabályozta a polgárfelvételi taksát és az egyéb városi illetékeket. A városi javak bérbeadásának ügyét első fokon a kamara intézte, de a szerződéseket végső jóváhagyás végett be kellett küldeni a helytartótanácsnak. A városok személyi kiadásaival kapcsolatos ügyek az 1794-i rendelkezés értelmében a kamara hatáskörébe tartoztak, de azért foglalkozott velük a helytartótanács is. Mindezek az ügyek természetesen a városi ügyosztály gondjaira voltak bízva. Továbbra is a városi ügyosztály intézte a céhügyeket (nem csupán a szabad királyi városokban, hanem a mezővárosokban és falvakban levő céhek ügyeit is); intézkedett az új céhek alakításával, a céhlevelek kiadásával, a céhekbe való felvétellel, a vándorlás és remeklés alóli felmentésekkel kapcsolatos kérések és a kontárok elleni panaszok ügyében. A helytartótanácsnak 1801-ben adott utasítás értelmében a polgárra és mesterré felvétellel kapcsolatos panaszokat a helytartótanács önállóan döntötte el s ezeket nem kellett felterjesztenie a királyhoz. 1792-től 1824-ig azonban a nem sz. kir. városokban működő céhek ügyeivel a közgazgatási osztály (dep. publico-politicum) foglalkozott. Kisebb számban üzletnyitás, gyáralapítás engedélyezéséért beadott kéréseket is intézett a városi ügyosztály. (Az ilyen kérések zömét azonban a kereskedelmi ügyosztály intézte.) Mindezekon kívül még a városokat érintő egyéb ügyekre, pl. tanítói állás rendszeresítésére, városi kórházak állapotára, városi levéltárakra, telekkönyvek bevezetésére stb. vonatkozású iratokat is találunk az ügyosztály anyagában.

Az ügyosztály iratanyagának irattári rendszere némileg eltér a többi ügyosztályétól. 1783-tól 1790-ig ugyanis — tehát azokban az években, amikor a városok valamennyi ügyét a helytartótanács intézte — külön vannak a városok gazdasági ügyeire és külön a városok egyéb, ún. politikai ügyeire vonatkozó iratok. Az 1783—1786. években külön-külön kezelték a gazdasági és politikai ügyekre vonatkozó iratokat, külön kútfő-tételszámozással látták el, külön lajstromkönyvet készítettek hozzájuk, s természetesen külön is állították fel őket, „Oeconomica”, ill. „Politica” feliratú csomókban. 1787-ben megszűnt a külön kezelés, ettől kezdve egységes a kútfő-tételszámozás és a lajstromkönyv; de az egységesen besorolt és elhelyezett 1787—1789. évi iratok közül utólag kiválasztották az „Oeconomica” jellegűeket — mégpedig a kútfőkön belül egészen az egyes tételekig menő elkülönítéssel — s ezeket kútfő-tételszámaik rendjében külön állították fel, „Oeconomica” felirással ellátott csomókban. Az „Oeconomica”-ba áttett iratok mellé a lajstromkönyvbe vörös ceruzával beírták az „Oec.” rövidítést. Az iratok szétválasztása „gazdaságiakra” és „politikaiakra” azonban nem teljes követ-

kezetességgel történt. Egyrészt a „Politica” feliratú csomókban is találunk pl. városi állások elnyeréséért beadott folyamodásokat, az alkalmazottak fizetési ügyeire, a városok gazdálkodásának megjavítására vonatkozó iratokat, másrészt az „Oeconomica” feliratú csomókban is vannak pl. a városi vezetőség elleni panaszok; ezért a kutató — bármilyen városi kérdéssel foglalkozzék is — helyesen teszi, ha mind a politikaiaknak, mind a gazdaságiaknak minősített iratokra kiterjeszti kutatásait ezekben az években.

Az „Acclusa I.—III.” sorozatban az „Acta” sorozatba tartozó iratok mellékletei vannak, amelyeket nagy alakjuk miatt kezeltek külön. Az „Acclusa I.” feliratú csomóban Cegléd város 1844. évi telekszabályozásával kapcsolatos kimutatások vannak. Az „Acclusa II.” feliratú csomó elveszett. (1944—45. évi háborús kár.) Az „Acclusa III.” feliratú csomóban Eger érseki város lakosainak a kötelezvényei vannak, amelyeket az érseki földesuraság alóli megváltás költségeihez felajánlott hozzájárulásairól adtak 1822-ben.

„Az „Acta commissionis mixtae” című sorozatban a városi ügyekben működő helytartótanácsi és kamarai vegyes bizottság iratai vannak elhelyezve, minden rendszer nélkül. Arra nézve, hogy milyen tárgyú iratokat találhatunk ebben a sorozatban, útmutatást ad egy 1772-ben kelt tervezet és a már említett 1794-i rendelkezés. Az 1772-i tervezet szerint a vegyes bizottság tárgyalja meg a városok számának gyarapítását, a polgárfelvételi taksa szabályozását, a városi javak árverés útján történő bérbeadását és a városok árvaügyét. Az 1794-i rendelkezés szerint a vegyes bizottság elé a következő ügyek tartoztak: A városok új belső szabályozásával kapcsolatos ügyek. Kiadások a városok házipénztárából a helyi iskolák számára épületekre, fizetésekre és esetleg egyébre. Az alkalmazottak fizetésének rendszeres szabályozása, a polgárfelvételi taksa és a telekadó szabályozása. A városi levéltárak ügye. A kereskedők ügye, gyárak és manufacturák létesítésével együtt. A világitás, az utcák tisztasága. A fűzfaültetés. A városokba biztos kiküldése közigazgatási és gazdasági ügyekben és a biztos számára utasítás kidolgozása, valamint jelentésének megtárgyalása.

A „Városi biztossági előiratok” című sorozatban egyes városok igazgatásának, főként vagyionkezelésének a vizsgálatára kiküldött királyi biztosok jelentéseinek mellékletei vannak, illetve a biztosok számára a vizsgálat előkészítése céljából kiemelt helytartótanácsi előiratok, amelyeket a vizsgálatok befejezése után is együtt hagytak. Részben irattárilag feldolgozatlan iratok. A következő városokra vonatkozó iratok találhatóak itt: Buda (1821—1833), Eszék (1812—1815), Nagybánya (1824—1834), Pécs (1841—1844), Szabadka (1787—1841), Szeged (1819—1832), Temesvár (1811—1836), Versec (1811—1815), Zombor (1817—1847).

Az „Acta” sorozat 1784. évi „Politica” iratainak lajstroma — amely az 1783. november 24-e után tárgyalásra került iratokat is magában foglalja — a „Regestrum” című központi lajstromkönyv 114. rakszámú kötetében van. Az „Acta” sorozat többi iratának lajstroma és mutatója itt az ügyosztálynál van elhelyezve. A „Normalia” sorozatnak csak mutatói vannak. A többi sorozathoz nincsenek segédkönyvek, ezeknél magukat az iratokat kell átnézni.

A városok ügyeire vonatkozó iratokat a korábbi időszakban az „Acta neocivium” és az „Acta miscellanea” állagban, valamint Balogh (1780—81),

Bachó (1780—83), Fabiankovics (1780—83, új polgárok ügye) és Sidó (1780—81, új polgárok ügye) előadók iratai közt találjuk; a céhügyekre vonatkozó iratokat pedig az „Acta mechanica”, „Acta oeconomica” és „Acta miscellanea” állagban, meg Balogh (1780—81), Fabiankovics (1780—83), és Sidó (1780—81) előadók iratai közt.

50. DEPARTAMENTUM CEHALE

(Céhügyi osztály)

1783—1787

13 csomó, 9 kötet

Tanácsülési jegyzőkönyvek :

„Protocolla . . .” . . . . . 1783—1787 4 kötet

Iratok :

„Acta . . .” . . . . . 1783—1787 12 csomó
 „Normalia . . .” . . . . . 1784—1787 1 csomó

Irártári segédkönyvek :

„Regestrum et index”, lajstrom és mutató . 1785/86— 2 kötet
 1787 2 kötet

Ügyviteli segédkönyvek :

„Collectio benignarum normalium resolutionum
 regiarum in cehalibus . . .”, latin nyelvű sza-
 bályrendelet-gyűjtemény . . . . . 1733—1784 1 kötet
 „Collectio benignarum normalium resolutionum
 regiarum in cehalibus . . .”, latin-német nyelvű
 szabályrendelet-gyűjtemény . . . . . 1733—1784 1 kötet
 „Index privilegiorum et articulorum cehalium a
 caetibus receptorum et cassatorum”, a bevont és
 érvénytelenített céhleveleknek egy ma lappangó
 lajstromához készült betűrendes hely-, név- és
 tárgymutató . . . . . 1 kötet

A céhek ügyeivel a helytartótanács már megalakulásától kezdve foglalkozott. (Az 1783 előtt létrejött ilyen tárgyú iratai az „Acta mechanica”, „Acta oeconomica”, „Acta miscellanea” állagban, meg Balogh (1780—81), Fabiankovich (1780—83) és Sidó (1780—81) előadónál találhatók.) III. Károly és Mária Terézia uralkodása alatt rendszeresen felülvizsgálta a régi céhleveleket, szabályozta a céhek működését, elintézte az egyes iparosok, kereskedők, valamint a céhek kéréseit és panaszait, s örködött rajta, hogy a protestáns céhtagok részt vegyenek a körmeneteken. II. József uralkodása a céhek kérdésében is lényeges változásokat hozott. Már 1781-ben kiadott türelmi rendeletének is kihatása volt a céhek ügyére, minthogy ez a protestáns céhtagokat felmentette a katolikus szertartásokon való megjelenéstől s megtiltotta, hogy emiatt őket a céhszabályok szerint bírságolják. Felfogása szerint a céhrendszer már idejét múlta, megérett a megszüntetésre s ezért 1784-ben elrendelte,

hogy többé ne adjanak ki új céhleveleket, se megerősítést régi céhlevelekre; 1785-ben pedig kimondta a céhek eltörlését, mindenkinek megengedve, hogy bármely ipart szabadon folytathasson. Ez utóbbi rendelete azonban nem valósult meg s halála előtt sok más rendelettel együtt ezt is visszavonta. A céhek továbbra is fennmaradtak, de természetesen nem töltötték be már azt a szerepet, mint korábban, a céhrendszer virágzása idején. I. Ferenc rendeletére az 1800-as években a helytartótanács ismét megindította a régi céhlevelek beszédését és a céhszabályok egységessé tételét; ez a munka évtizedeken át folyt, a céhek vonakodása mellett. Az 1830-as években — Széchenyi István kezdeményezése nyomán — újra felvetődött a céhrendszer eltörlésének gondolata, a megvalósulás azonban még hosszú ideig késett. 1848-ban sem törölték el a céheket, csupán a céhek működésének részletes szabályozására került sor Klauzál Gábor földművelés- ipar- és kereskedelemügyi miniszter 1848. június 9-én kiadott rendeletével. Csak az 1872 : 8. tc. szüntette meg a kapitalista termelési viszonyoknak már meg nem felelő céhrendszert.

Az ügyosztályi rendszer bevezetésekor a céhügek intézésére is külön ügyosztály alakult, a dep. cehale. Ennek működése meglehetősen szűk körben mozgott. Új céhek alakítására, régi céhlevelek megerősítésére II. József rendelete következtében nem nyílt lehetőség, tehát az ilyen irányú kérésekkel az ügyosztály nem foglalkozott, hanem egyszerűen elutasította ezeket. Munkájának zömét a céhbe felvételért folyamodók kéréseinek elintézése tette ki. A céhbe mesterként való felvételt (és ezzel együtt többnyire polgárjogot is) az illető céh elsőfokú felettes hatóságától, a várostól kértek az iparosok; ez a kérés a céhvel véleményeztette s a vélemény alapján felvette, vagy elutasította a kérelmezőt. (A céhek a legtöbb esetben a felvétel ellen nyilatkoztak, nem akarták, hogy a mesterek száma növekedjék, mert félték a versenytől.) Elutasítás esetén a kérelmező a helytartótanácsához fordulhatott kérésével. A helytartótanács azután információt kért az ügyben a várostól s ennek megérkezése után döntött, vagy felterjesztette az ügyet döntésre az uralkodóhoz s a döntésnek megfelelően utasította a várost, hogy a kérelmezőt vétesse fel, ill. értesítse kérésének elutasításáról. Az is előfordult, hogy a város a felvétel mellett döntött s a céh a város döntésének megváltoztatását kérte a helytartótanácsától. A helytartótanácsához fordultak a legények a vándorlás alóli felmentésért, vagy pl. azzal a kéréssel, hogy a helytartótanács utasítsa a céhet, ne kívánjon tőlük túlságosan költséges remeket. Kereskedés, boltnyitás engedélyezéséért, kereskedési jog eladásának engedélyezéséért beadott kérésekkel is foglalkozott az ügyosztály. Mesterek a legények elleni és legények a mesterek elleni panaszaikkal, céhek a kiváltságaik megsértése esetén szintén a helytartótanácsától kérnek orvoslást; ilyen esetekben is rendszerint érdemben foglalkozik az ügygel a céhügyi osztály, jelentést kér a várostól, vizsgálatot tartat a megyével, olykor azonban egyszerűen a kerületi főispánhoz utasítja a panaszt, azzal az indoklással, hogy az jobban ismeri a helyi viszonyokat. Az uralkodó céhügekben hozott általános érvényű rendeleteinek (pl. a korhelyhétfő megszüntetése, mestertaksa megszüntetése egyes céhekben) közlése és a végrehajtásukra való ügyelés természetesen a helytartótanács — s ezen belül a céhügyi osztály — feladata volt.

A céhügyi osztály anyagában tehát főként a céhbe való felvételért beadott kérésekre vonatkozó iratokat találunk; emellett a vándorlás, remeklés

alóli felmentésekre, kereskedés engedélyezésére, mesterek és legények ellentéteire, céhek panaszaira vonatkozó iratok is vannak itt. A kérvények és a velük kapcsolatos jelentések sokszor jelentős adatokat tartalmaznak az ipar állapotára vonatkozóan.

A céhügyi osztályt 1787-ben megszüntették, mert ügyforgalma nagyon kicsiny volt s a céhügyek intézését a dep. civitatense hatáskörébe utalták. 1788-tól kezdve tehát a dep. civitatense irati között találhatók a céhügyi iratok. 1792 és 1824 között pedig a „Dep. publico-politicum”-ban is vannak ilyenek. (Itt jegyzem meg, hogy az I. Ferenc rendeletére a helytartótanácsához beküldött régi céhlevelek nincsenek a helytartótanácsi levéltárban. Ezeket ugyanis a helytartótanács felküldte Bécsbe a m. udv. kancelláriába. Hosszú ideig ott heverték a céhlevelek, míg azután 1887-ben visszakerültek az országba: egy részüket a budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratárában, más részüket a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában helyezték el. Az Egyetemi Könyvtárba került céhleveleket ma is ott őrzik. A Magyar Nemzeti Múzeum levéltárának átadott céhlevelek 1934-ben — a levéltárnak az Országos Levéltárhoz való csatolása során — az Országos Levéltárba kerültek s itt azután az 1945. évben keletkezett raktártűzben elpusztultak.)

Az „Acta” sorozatnak van segédkönyve; az 1783—84. és az 1785. évi (szeptember 7-ig terjedő) iratoké a „Regestrum” című központi lajstromkönyv 114. és 124. rakszámú kötetében található, az 1785—86. és 1787. évi iratoké pedig itt az ügyosztálynál van elhelyezve.

A „Normalia”-nak nincs segédkönyve, darabról darabra kell átnézni.

A két „Collectio . . .” című szabályrendelet-gyűjteményt II. Józsefnek egy 1785-ben kiadott rendeletére állították össze. Mindkettő a céhügyi szabályrendeletek szövegének érdemi részét tartalmazza (tehát a szokványos kezdő- és zárómondatokat nem); az első latin nyelvű; a második a rendeletek német fordítását is adja, tehát latin—német nyelvű. Az első a rendeleteket időrendben közli s mutató van hozzá, mely a címszavak első betűjéig terjedő betűrendben adja a rendeletek tárgyát és a lapszámot. A latin—német példány tárgy csoportokban közli a rendeleteket, mutatója nincs.

51. DEPARTMENTUM POLITIAE IN GENERE ET CIVITATUM

1845-től:

KÖZ- ÉS VÁROSRENDŐRSÉGI (RENDESZETI OSZTÁLY)

1783—1848

687 csomó, 241 kötet, 1 füzet

Tanácsülési jegyzőkönyvek:

„Protocolla departementi politiae in genere”, illetve „Protocolla departementi politiae civi- tatum”	1783—1847	154 kötet
--	-----------	-----------

Iratok:

„Acta . . .”	1783—1848	675 csomó
„Reponenda I—III”	1786—1848	3 csomó

Az „Acta” sorozatba visszahelyezendő iratok		
„Útlevei-akták”	1840—1844	2 csomó
„Láttamozott útlevelek jegyzőkönyve”	1845—1848	1 kötet
„Vándor-jegyzőkönyv”	1847	1 kötet
„Hátrahagyott vagyon, illetőleg árvák értéke tárgyalásával összekötött tanácsi kiküldetések-ről készített tabellák”	1838—1842	2 kötet
„Normalia	1784—1848	8 csomó

Irattári segédkönyvek :

„Regestrum et index . . .”, lajstrom és mutató	1787—1848	62 kötet
„Index normalium departamenti politiae in genere”, mutató	1784—1836	1 kötet
„Index normalium departamenti politiae in genere”, mutató	1762—1836	~~1 kötet~~
„Index normalium departamenti politiae generalis”, mutató	1784—1844	1 kötet
„Index normalium resolutionum in departamento politiae in genere et civitatum”, mutató	1784—1844	1 kötet
„Köz- és városrendőrségi osztályban előforduló szabályrendeletek mutatója”	1845—1848	1 kötet

Ügyviteli segédkönyvek :

„Collectio benign. normalium resolutionum regiarum . . .”, szabályrendeletek kivonatai tárgyi csoportosításban „Index benignarum normalium resolutionum regiarum ab anno 1724 usque annum 1836 in re passualium editarum”, az útlevel ügyekben kiadott szabályrendeletek mutatója részletes tartalmi kivonattal	1779—1785	1 kötet
	1724—1836	2 kötet

Irattári kezelőkönyvek :

„Liber praenotationis . . . . .”	1812—1875	1 kötet +1 füzet
--	-----------	---------------------

E sorozat a helytartótanács két ügyosztályának a „departamentum politiae in genere”-nek és a „departamentum politiae civitatum”-nak az iratait tartalmazza. Mindkét ügyosztályt 1783-ban, az ügyosztályrendszeren alapuló ügyintézés bevezetésével egy időben állították fel. A két ügyosztály ügyintézése egymástól függetlenül történt. Mindkettő munkáját külön tanácsos irányította, külön tárgyalták az általuk intézett ügyeket a tanácsüléseken is, csupán az iratok tárolása és lajstromozása történt együtt.

A közrendőrségi vagy rendészeti ügyosztály feladatai rendkívül széles területre terjedtek ki és a szorosan vett rendőri jellegű feladatok intézésén kívül a rendészeti és közellátási kérdések egész sorával foglalkozott.

* 1 db könyv része lett helyesre eredeti helyére
a Rev. P. t. 177. 1027 - 1028 (1848-1849)

Az ország közellátásának a biztosítása érdekében a helytartótanács rendszeresen tájékozódott az ország különböző vidékeinek a terméséről.

Ezért a törvényhatóságoknak évről évre táblázatos kimutatást kellett felküldeniük a helytartótanácsához arról, hogy milyen búza-, rozs-, kétszeres-, árpa-, zab-, köles-, tengeri-, széna- és sarjútermés volt. A táblázatban mindegyik terménynél feltüntették, hogy jó, közepes, vagy rossz volt-e az eredmény. Ezeket a jelentéseket a számvevőhivatalnak küldték át, ahol az országos összesítést elkészítették. A számvevőhivatal összesítő kimutatását a kancelláriához terjesztették fel. Ezenkívül jelentést kértek év közben a törvényhatóságoktól a várható termésekről is. E kimutatások alapján a helytartótanács áttekintő képet nyert az országról és inség esetén könnyebben intézkedhetett. 1787 előtt a megyei jelentéseket közvetlenül a számvevőségnek adták át.

Rossz termésű években az ügyosztály jelentést kért a törvényhatóságoktól arról, hogy a lakosság ellátása mennyire van biztosítva. Inség esetén utasította a vármegyéket és városokat, hogy saját hatáskörükben hozzanak intézkedéseket a baj csökkentésére. Ha a törvényhatóságok ereje kevésnek bizonyult az inség megszüntetésére, az ügyosztály a kamarával együttesen gondoskodott állami segélyek juttatásáról. Nagyobb arányú éhínség esetén a helytartótanács javaslatára az uralkodó az inséges területekre királyi biztosokat küldött ki, akik helyszíni intézkedésekkel igyekeztek a lakosság ellátását biztosítani. Így küldték ki például 1786-ban Bereg, Máramaros és Ung vármegyékbe Splényi József helytartótanácsost, 1846-ban Pestre Szentiványi Vincét, 1847-ben pedig az északi vármegyékbe Ambró Antalt királyi biztosként. 1787-ben az éhínség megszüntetésére külön ügyosztályt („departamentum penuriae panis”) állítottak fel, mely 1789-ig működött. Az ügyosztály gondoskodott az állami gabonasegélyek és előlegek behajtásáról is. A rendőri osztályon tárgyalták a törvényhatóságoknak inséges években a gabonaforgalom szabályozásával kapcsolatban a helytartótanácsához intézett feliratait. A gabonakivitel megtiltását, vámmentes behozatal engedélyezését, kapásokból és gabonafélékből való égetett szesz készítésének megakadályozását kérték leggyakrabban a törvényhatóságok. A hasonló jellegű királyi rendeleteket az osztály közölte a törvényhatóságokkal.

Az 1846-os inség idején több vármegyében takarékmagtár felállítását határozták el. A magtárak alapszabályait az ügyosztályon vizsgálták felül és javaslatot tettek az uralkodónak a tervezet elfogadására, illetve módosítására vagy elutasítására.

Az ország közellátásával szorosan összefüggött az árszabályozások kérdése. Mint ismeretes, az ár- és bérszabályozás a törvényhatóságok hatáskörébe tartozott. Ez azt eredményezte, hogy az egyes törvényhatóságok területén az árakban nagy eltérések voltak, ami az ország kereskedelmi életében is rendkívül károsan érezte hatását. A helytartótanácsra az a feladat hárult, hogy a törvényhatóságok árszabályozási jogának a lényegesebb csorbítása nélkül egységes árakat teremtsen az országban. Ezért az árszabályozásokról jelentést kellett felküldeni a helytartótanácsnak. Az élelmiszer, termés és tűzifa árának a szabályozását az ügyosztály ellenőrizte. Az árszabályozások felülvizsgálatán kívül a helytartótanács jelentést kért a termények és élelmiszerek piaci középáraitól. 1788-ig a felterjesztett kimutatásokat közvetlenül a számvevőségnek adták át. 1788-tól kezdve az ügyosztály kapta meg a jelentéseket

és továbbította a számvevőségre, ahol az országos összesítéseket elkészítették. Még 1787-ben — amikor a nagyarányú gabonahiány miatt a drágaság állandóan fokozódott — elrendelték, hogy a kimutatásokat kéthetenként terjeszszék fel a törvényhatóságok. 1790-tól kezdve a helytartótanács által kinyomatott és a törvényhatóságoknak szétküldött táblázatokon kellett a jelentéseket beküldeni. 1793-ban utasítást adtak ki, hogy az árakat pozsonyi mérők után tüntessék fel. 1797-ben a jelentések idejét egy hónapra csökkentették.

A törvényhatóságok két táblázatot terjesztettek fel a helytartótanács-hoz. Az egyikben az élelmiszerek, valamint a széna és szalma piaci középárát, a másikban pedig különböző terményekét tüntették fel. Az első táblázat az alábbi élelmiszereket vette számba: kenyér, hús (disznó, marha, juh), liszt, borsó, lencse, dara, köles, bab, kukorica, káposzta (zöld, savanyú), só, vaj (friss, olvasztott), tojás, tej, ecet, bor, sör, pálinka és végül szalma és széna. A második táblázat a következő árukat tartalmazta: igás marha (ökör, ló), hizott ökör, tehén, juh, sertés, gyapjú (magyar, német, spanyol), len, kender, tölgy gubacs, nyersbőr (marha, ló, juh), méz, viasz és leveles dohány. A számvevőség által elkészített évi összesítéseket az ügyosztály a kancelláriához terjesztette fel. A hal áráról negyedévenként küldtek jelentést a törvényhatóságok. Külön számoltak be a törvényhatóságok az országos vásárok áraitól és forgalmáról.

A piaci árukról kért tájékoztatás mellett a helytartótanács ellenőrzése még a közélet más területeire is kiterjedt. Főként a városok liszt- és húsellátásával foglalkozott sokat az ügyosztály. Felügyelt arra, hogy a sütődék és vágóhidak megfelelnek-e a tisztasági és egészségügyi követelményeknek. Ellenőrizte, hogy a kenyér és zsemlye ára arányban van-e a liszt, illetve gabona árával. Felszólította a városi tanácsokat a húselővizsgálásra és a romlott hús árusításának a megakadályozására. Engedélyezte a liszt- és szatóciszletek nyitását. Jelentést kért még a tűzifaárakról és a városok tűzifaellátásáról.

Az ügyosztály hatáskörébe tartozott a malomrend és a molnárbérek vagy őrlési díjak szabályozása. Utasította a törvényhatóságokat a molnárok csalásainak a megakadályozására. Ínséges esztendőekben elrendelte a malmokban levő lisztkészletek összeírását.

Az ügyosztály feladata volt az országban használt különböző mértékek egységesítését elrendelő törvények végrehajtásának az ellenőrzése. Bár az országgyűlési törvények és helytartótanácsi rendeletek egész sora tette kötelezővé a pozsonyi mértékek bevezetését, a valóságban mégis a legkülönbözőbb mértékegységek használata divatozott. Az ügyosztály mindent elkövetett, hogy a törvényhatóságok e téren is gondoskodjanak a törvények és rendeletek végrehajtásáról. Gyakran kért jelentést a vármegyéktől és városoktól a területükön divatozó mértékekről. E jelentések beérkezése után gyakran szigorúan utasította a megyéket, hogy tiltsák el a nem engedélyezett mértékegységek használatát. Ezenkívül szabályozta az ügyosztály a mértékhitelítési eljárást. A hiteles mérleghasználat ellenőrzése végett elrendelte, hogy a törvényhatóságok a különféle üzletek és vendéglők mértékeit meglepetés-szerűen vizsgálják meg és az eredményekről tegyenek jelentést a helytartótanácsnak.

A rendőri osztály hatáskörébe tartozott a tűzrendészeti szabályok közzététele és végrehajtásuk ellenőrzése. A törvényhatóságok évről évre jelentést

tettek a tűzoltófelszerelések állapotáról és a tűzvédspénztárak bevételeiről és kiadásairól. E beszámolók átnézése után gyakran felszólította a megyéket és városokat új tűzoltófelszerelések beszerzésére. Felülvizsgálta az ügyosztály a törvényhatóságok által hozott tűzbiztonsági építkezési szabályrendeleteket. Nagyobb tüzekről részletes jelentést kért a vármegyéktől és városoktól. Utasította a törvényhatóságokat a tűzvések okainak, vagy okozóinak a kinyomozására. Felülvizsgálta a tűzkár, a víz, jég és egyéb természeti csapások elleni biztosításra alakult társaságok alapszabályait és javaslatot tett az uralkodónak működésük engedélyezésére. Ha valahol az országban tűzvész, árvíz, jég, földrengés, vagy bármi más természeti csapás érte a lakosságot, akkor a károsultak részére történő gyűjtést az ügyosztály előterjesztése alapján a helytartótanács engedélyezte. Előzőleg azonban részletes tájékoztatást kért a megyéktől, a károsodás méreteiről és ennek beérkezése után döntött. Az engedély megadásán kívül az ügyosztály körlevelekkel fordult a hatóságokhoz a gyűjtés megindítására. Az összegyűlt összegnek a károsultak részére történő átadásáról szóló nyugtákat az ügyosztályhoz terjesztették fel. Ha a károsulás nagyobb méretű volt, akkor a helytartótanács felterjesztést tehetett az udvarhoz, hogy a gyűjtést az örökös tartományokban is indítsák meg. Hasonló módon érkeztek udvari leiratok az örökös tartományok kárt szenvedett lakóinak a felsegélyezéséről. Ebben az esetben az ügyosztály indította meg az országban a gyűjtést a törvényhatóságokhoz intézett körlevél útján. Az 1805. évi francia háborúban károsult tartományok részére megindított gyűjtéssel szintén az ügyosztály foglalkozott.

A rendőri osztály intézte az útlevelügyeket. Az ország határain belülről szóló útlevelek kiadása a főszolgabíró, az örökös tartományokba is érvényeseké pedig az alispán hatáskörébe tartozott. Ezeknek a kiadását is a helytartótanács szabályozta. Járványos betegség esetén megtiltották az útlevelkérések teljesítését. Külföldre szóló útleveleket a helytartótanács vagy kancellária adott. Előzőleg azonban információt kértek a kérvényezőről az illetékes törvényhatóságtól. A mesterlegények vándorkönyveinek kiadását is az ügyosztály szabályozta. Az ország határain működő katonai, vagy kamarai hatóságok a külföldre utazókról vezetett jegyzéket negyedévenként megküldték a helytartótanácsnak. A beérkezett jelentéseket a kancelláriához terjesztették fel. A helytartótanács által kiadott útlevelekről és láttamozott vándorkönyvekről a kiadóhivatal vezetett nyilvántartást. Ezeket szintén negyedévenként kellett felküldeni a kancelláriához.

Az útlevelügyhöz szorosan kapcsolódott a kóborlók és csavargók rendszabályozásának a kérdése. Az útlevel nélkül vándorlókat eredeti lakóhelyükre kellett visszatoloncolni. Csavargóknak tekintették a kóborcigányokat is. A cigányok állandó vándorlásának a megakadályozására a „departamentum zingarorum” 1785-ben történt feloszlata után a rendőri osztály adott utasításokat a törvényhatóságoknak. Az útlevel nélkül Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok kiutasításával is itt foglalkoztak. Felülvizsgálták a megyei és városi dologházak alapszabályait, valamint a cseléd- és szolgarendre vonatkozó törvényhatósági szabályrendeleteket. A cselédviszonyok ellenőrzését 1790-ben vette át az ügyosztály a „departamentum politicum comitatum”-tól.

A rendőri osztály hatáskörébe tartozott a gyilkosságok okainak felderítése és a gyilkosok köröztetése. Körlevélben közölte a törvényhatóságokkal a

talált holttestekről a helytartótanácshoz küldött leírásokat. Hasonló feladatokat a „departamentum publico-politicum” is végzett. (E tekintetben a két ügyosztály hatásköre nem határolható el.) Az életmentőket, ha az illetékes törvényhatóság az életmentést kellően igazolta, pénzjutalomban részesítették. A jutalmak kifizetéséről a helytartótanács értesítése után a kamara gondoskodott. A törvényhatóságoknak jelentést kellett tenni az öngyilkosságokról is.

A városrendőri teendők közé tartozott a kihágások, büntetések és csoportosulások okainak kinyomoztatása és a szervezők ellen az eljárás megindítása. Ellenőrizték a városok éjszakai közbiztonsági és erkölcsi viszonyait. Felülvizsgálták a szabad királyi városoknak ezzel kapcsolatos szabályrendeleteit. A sorsjátékok engedélyezése, a tiltott vagy házárd kartyajátékok üzésének a megakadályozása szintén a városrendőri osztály feladata volt. Szabályozták és ellenőrizték a hangversenyek, színelőadások, cirkuszok és táncmulatságok tartását. A kulturális egyesületek alapszabályait a helytartótanács véleményével az uralkodó elé terjesztették. Jogi szempontból ellenőrizték a városi színházak bérbeadásáról kötött szerződéseket. 1786-ban II. József elrendelte a városi rendőrség felállítását. E rendeletének a végrehajtásáról az ügyosztály gondoskodott. A felállított rendőrség személyi és dologi ügyei is a rendőri osztály hatáskörébe tartoztak.

A városrendőri osztály foglalkozott a szabad királyi városok építkezéseinek, kivilágításának, köztisztaságának, csatornázásának, kövezésének stb. a kérdéseivel. Az ilyen jellegű építkezéseket elsősorban rendészeti szempontból ellenőrizték az ügyosztályon. Kivizsgáltatták a városi polgároknak a városi tanács ellen beadott hasonló jellegű panaszait. Emellett érvényesítette nézetét az ügyosztály városgazdálkodási kérdésekben is. A városi építkezések engedélyezése a kamara hatáskörébe tartozott. Az engedély megadásának azonban tekintettel kellett lennie a városok hadiadó-pénztáira is, ezért a kamara a helytartótanács véleményének a meghallgatása nélkül nem döntött. A pesti szépitő bizottság működésére szintén a városrendőri osztály ügyelt fel. Ide küldték a bizottság ülési jegyzőkönyveit felülvizsgálatra. A beérkezett jegyzőkönyveket az ügyosztály véleményével az uralkodó elé terjesztették végleges jóváhagyás végett.

Az ügyosztály iratai között a természetátlagokról szóló jelentések és piaci árkimutatások csak elvétve találhatók. Ezeket a táblázatokat a számvevőséghez küldték át az országos összesítések elkészítése végett és a számvevőség irataival együtt elpusztultak. Az összesítő kimutatásokat pedig a kancellária-hoz terjesztették fel, és így azokból is csak ritkán maradt vissza egy-egy példány az ügyosztály iratai között. A terméseredményekről szóló törvényhatósági jelentések táblázatai mellett gyakran részletes leírások találhatók a kereseti viszonyokról. (Az északi megyék például arról számolnak be, hogy az Alföldre vándorló aratómunkásoknak mekkora a keresetük.) Az útlevélkérelmek között, mivel a kérvényezők nagyrészt kereskedők voltak, az ország kereskedelmi életére vonatkozóan is értékes forrásanyag található.

A két ügyosztály jegyzőkönyveit évről évre külön kötetben találjuk. Az iratokat azonban, kivéve az 1787. és 1788. éveket, együtt tárolták és lajstromozták. 1787-ben és 1788-ban az iratokat közrendőri (*politiae in genere*) és városrendőri (*politiae civitatum*) sorozatra osztották. Külön kötetben vannak a lajstromok is. Az 1783. november 24-i tanácsülés után tárgyalt iratokat az

1784. éviakkal helyezték irattárba és lajstromozták. 1785-ben pedig a szeptember 7-e utáni tanácsüléseken előterjesztett iratokat vonták össze az 1786. éviékkel. Az 1784., 1785. és 1785/86. évi iratok lajstroma a „Regestrum” című központi lajstromkönyv 108., 130. és 132. rakszámú köteteiben található.

A szabályrendeletekhez több példányban is készült mutató, de az egyes kötetek bejegyzései némi eltérést mutatnak. Az egyes mutatók az alábbi adatokat tartalmazzák:

Az „Index normalium departamenti politiae in genere” feliratú mutató a fontosabb tárgyi címszavak első betűjéig terjedő abc rendben az iratok tartalmát, és irattári jelzetét adja. Rendszeresen 1786-tól az 1810-es évekig vezették. Néhány bejegyzést már az 1760-as évekre is tartalmaz, az utolsó pedig 1836-ból való.

Az „Index normalium politiae generalis” feliratú kötet az előbbihez hasonló rendszerű. Néhány bejegyzése van az 1760-as évekre vonatkozóan, rendszeresen azonban csak 1786-tól vezették 1844-ig.

Az „Index normalium resolutionum in departamento politiae in genere et civitatum” feliratú kötet a fontosabb tárgyi címszavak első betűjéig terjedő betűrendben megadja az irat rövid tartalmát, a kancelláriai és helytartó-tanácsi iktatószámát és irattári jelzetét. 1784-től 1844-ig rendszeresen vezették.

A „Köz- és városrendőrségi osztályban előforduló szabályrendeletek mutatója” feliratú kötet az előbbihez hasonló rendszerű, 1845-től 1848-ig vezetett segédkönyv.

Az irattári rendszer egyebekben megegyezik a többi ügyosztályéval.

A köz- és városrendőri osztály hatáskörébe vágó ügyek közül a korábbi időszakban a közellátásra, inségre, árszabályozásra, mértékekre, tűzrendészetre, természeti csapások károsultjainak történő gyűjtésekre, szerencsejátékokra és városrendészetre vonatkozó iratok 1724—1780 között az „Acta oeconomica” c. állagban, 1780—1783 között pedig Csáky János (1780—1782 kenyérinség), Fabiankovics (1780—1783 ár- és bérszabályozás, mértékek), Mednyánszky (1780—1783 ár- és bérszabályozás, 1783 szerencsejátékok), Balassa (1780—1783 tűzrendészet), Balogh (1780—1781 szerencsejátékok és városrendészet), Csáky Imre (1780 szerencsejátékok), Bachó (1780—1783 városrendészet) előadók nevei alatt található. Városrendészetre, tűzrendészetre és árszabályozásra vonatkozó iratok 1724—1780 között még az „Acta miscellanea”-ban is vannak.

Az útlevelügyek iratait 1724—1780 között az „Acta miscellanea”-ban, 1780—1783 között pedig Balassa, Csáky János, Erdődy, Okolicsányi és Skerlecz Miklós (török alattvalók útlevelügyei) előadónál találjuk. A közbiztonságra és csavargókra vonatkozó iratok 1724—1780 között az „Acta mendicantium et vagorum”-ban és az „Acta miscellanea”-ban, 1780—1783 között pedig Erdődy (1780—1783), Fabiankovics (1783) és Sauska (1780—1782) előadónál található.

52. DEPARTAMENTUM PENURIAE PANIS

(Kenyérinségügyi osztály)

1781—1789

25 csomó, 7 kötet

Tandcsületesi jegyzőkönyvek :

„Protocolla . . .” . . . . . 1787—1789 5 kötet

Iratok :

„Acta . . .” . . . . . 1787—1789 25 csomó

Iráttári segédkönyvek :

„Regestrum et index . . .”, lajstrom és
mutató . . . . . 1787—1789 2 kötet

A helytartótanács feladatai közé tartozott, hogy a gyenge termésű, aszályos esztendőekben az inség enyhítésére intézkedéseket tegyen, gondoskodjék a gabonahiánnyal küzdő megyék és városok lakosságának gabonával, liszttel való ellátásáról. (Ínséges területek gabonaellátására vonatkozó 1783 előtti iratok vannak az „Acta naturalium administrationis” állagban, meg Csáky János előadónál.) Az ügyosztályi rendszer bevezetése után részben a vármegyei osztály (departamentum politicum comitatum), részben a köz- és városrendőrségi osztály (departamentum politiae generalis et civitatum) foglalkozott ezzel; 1787-ben azután külön osztály alakult az intézésére; a kenyérinségügyi osztály (departamentum penuriae panis). Ez azonban mindössze két évig állott fenn s az 1789. évi 44. üléstől kezdve az inségügy intézését a köz- és városrendőrségi osztály vette át.

A helytartótanácsnak ahhoz, hogy az inség csökkentésére a megfelelő intézkedéseket megtehesse, először is tájékozódnia kellett afelől: az ország mely vidékein van, vagy várható rossz termés. Ezért a törvényhatóságoktól jelentéseket kért be a terméseredményekről, illetve a terméskilátásokról, a természeti csapások — jégverés, rovarok stb. — okozta károkról. A szűkölködő megyéknek, városoknak azután kincstári gabonát, lisztet, vagy gabona- és lisztvásárlásra pénzt kölcsönzött; ellenőrizte a kölcsönzött gabona és liszt elosztásáról készített kimutatásaikat, nyilvántartotta, hol kaptak a jobbágyok földesuruktól gabonát. A nyomor mérséklése végett az inségsújtotta vidékeken útépitési munkák végeztetését szorgalmazta. A liszthiányon póanyagok alkalmazásával is próbált segíteni (pl. kenyértészta-bök keverése); s ugyanakkor megtiltotta a gabonának más célra (pl. pálinkafőzésre) való felhasználását. A kamarai adminisztrációk havonta beküldték a helytartótanácsnak jegyzőkönyveiket azokról az ülésekről, amelyeken a gabonahiánnyal kapcsolatos ügyeket tárgyalták meg. Az ügyosztály iratai tehát a gabonatermelés állapotára, az ország egyes vidékeinek ínséges helyzetére s az inség enyhítésére tett intézkedésekre vetnek világot.

Az ügyosztály iratainak rendszere annyiban tér el a többi ügyosztályétól, hogy az elvi intézkedést tartalmazó iratokat itt nem választották ki az „Acta” sorozatból s így nincs külön „Normalia” sorozat. — Az „Acta” soro-

zatban a kútfők legtöbbszörében egy-egy II. József-féle kerületre vonatkozó iratok vannak. Az ügyosztály számsora a vármegyei osztály (departamentum politicum comitatum) „Series numerorum” című kötetében található.

53. DEPARTAMENTUM PUBLICO-POLITICUM

1845-től:

KÖZIGAZGATÁSI OSZTÁLY

1783—1848

1689 csomó, 249 kötet

Tanácsülési jegyzőkönyvek :

„Protocolla . . .” . . . . . 1783—1848 130 kötet

Iratok :

„Acta . . .” . . . . . 1783—1848 890 csomó

„Acclusa” . . . . . 1784—1848 22 csomó

„Kiselejtezésre kiválogatott iratok” . . . . . 1783—1848 765 csomó

„Normalia . . .” . . . . . 1784—1848 12 csomó

Irattári segédkönyvek :

„Regestrum et index . . .”, Iajstrom és mutató 1786—1848 95 kötet

„Index normalium in publicopoliticis et fiduciariis”, mutató . . . . . 1770—1840 1 kötet

Ügyviteli segédkönyvek :

„Collectio benignarum normalium resolutionum regiarum . . .”, szabályrendeletek kivonatai tárgyi rendszer szerint csoportosítva 1779—1785 2 kötet

Irattári kezelőkönyvek :

„Liber praenotationis . . .”, szerelő és kölcsönkönyv . . . . . 1821—1850 21 kötet

A közigazgatási osztály azok közé a helytartótanácsi ügyosztályok közé tartozott, amelyek hatáskörébe a legnagyobb számú és a legkülönbözőbb feladatok kerültek. Nem csupán közigazgatási kérdésekkel foglalkozott, hanem számos olyan ügyel is, amelyet ma rendőri és bírósági feladatnak tekintenénk. A közigazgatási, rendőri és bírósági teendőknek ez a keveredése és a közigazgatási osztály hatáskörébe való tartozása szoros következménye volt annak, hogy a feudális magyar közigazgatásban a bírói és végrehajtói hatalom csak felső fokon, s ott sem volt teljesen szétválasztva.

Az ügyosztálynak egyik legjelentősebb feladata az ország közbiztonsági viszonyainak a megjavítása volt. A törvényhatóságok a helytartótanácsához küldték fel a rablók, tolvajok, csalók, gyanús vagy eltűnt egyének, családjukat elhagyó férjek és asszonyok, vagy gyermekeiket elhagyó szülők személyleírását. E jelentések alapján az ügyosztály rendelte el a körözéseket. Ha felmerült

a gyanú, hogy a bűnözők az örökös tartományokba szöktek át, akkor a helytartótanács felkérte az illetékes örökös tartománybeli kormányzékot is a körözés elrendelésére. Hasonló volt az eljárás a talált, vagy elveszett és elrabolt tárgyak, lopott és kóbor marhák tulajdonosainak, illetve elrablóinak felkutatásánál. A törvényhatóságoknak fel kellett küldeniük a helytartótanács-hoz a meggyilkolt vagy halva talált egyének személyleírását, hogy a körözést elrendelhesék és ezzel is megkönnyítsék a gyilkosok elfogatását, vagy a halott személyazonosságának a megállapítását.

A rablásoktól és fosztogatásoktól való elrettentést célzó rögtönítelő-bíráskodás szabályozása és e bíróságok működésének az ellenőrzése szintén a közigazgatási osztály hatáskörébe tartozott. A rögtönítelő bíráskodás újabb formáját először 1785-ben II. József rendelte el a lázadás vagy lázításra való bujtogatás, rablás, katonaságtól való szökés, idegen ügynökök vagy segítő-társaik és a nép félrevezetői ellen. E bíráskodási jogot azonban csak a katonai bíróság részére engedte meg. Még polgári személyek fölött is csak katonai bíróság tarthatott rögtönítelő eljárást. 1787-ben a vármegyéknek is megengedte, hogy a katonai jog szerint rögtönítelő eljárást alkalmazzanak. II. József halála után a vármegyék kérésére 1800-ban szabályozták ismét a rögtönítelő bíráskodást. A rendelet a lázadás esetét kivette a statáriális bíráskodás hatásköréből és csupán rablógyilkosság, rablás és fosztogatással párosult útonállás (latrocinium, praedocinium, viarum obsessio cum spoliis) esetén engedélyezte. A bűnösök személyi állapotára vagy állására való tekintet nélkül megengedte a statáriális ítélezést. Nemtelenek, nemesek, egyházi személyek és katonák fölött egyaránt tarthatnak rögtönítelő eljárást. Egyházi személyeket előzőleg meg kellett fosztani tisztségüktől. 1808-ban a gyújtogatókra is kiterjesztették a rögtönítelő bíróság hatáskörét. A gyakori visszaélések miatt ugyanebben az évben részletesen körülírták a rablógyilkosság, rablás és fosztogatással párosult útonállás azon eseteit, amelyek fölött statáriumot lehetett tartani.

A törvényhatóságok kérésére és az ügyosztály javaslatára a helytartótanács elnöke, a nádor vagy az országbíró engedhette meg a rögtönítelő bíróság felállítását. Rendszerint egy évre engedélyezték. Ezután a törvényhatóságoknak újból kellett kérniük az engedély meghosszabbítását. A helytartótanács még 1800-ban elrendelte, hogy a rögtönítelő bíróság felállítására engedélyt kapott törvényhatóságnak a közbiztonsági viszonyokról negyedévenként jelentést kell tennie, hogy ennek alapján a bíróság működését megszüntethessék. A rögtönítelő bíróság jegyzőkönyveit minden ítékezés után azonnal fel kellett terjeszteni a helytartótanács-hoz. A jegyzőkönyveket az ügyosztály felülvizsgálta és véleményével ellátva a kancelláriához küldte. A helytartótanács megintette azokat a bíróságokat, melyeknek jegyzőkönyvéből kiderült, hogy az eljárás során nem tartották be az előírásokat. Bár az 1790. évi 42. tc. a kínvallatást eltörölte, a helytartótanácsnak még 1813-ban is a legkeményebb fenytetés alatt kellett tiltania a tortúra alkalmazását.

Az ügyosztály vizsgálta felül a törvényhatóságoknak közbiztonsági ügyekben alkotott szabályrendeleteit, továbbá a rablók és szökevények elfogásáról szóló jelentéseit és engedélyezte az utóbbiakért járó jutalmak az ún. „fogbérek” kifizetését. A „departamentum aggrationale” fennállása alatti időt (1793—1799) kivéve a közigazgatási osztály foglalkozott a büntetőperekben elítélt rabok kegyelmi ügyeivel. A kegyelmi kérvényeket az uralkodó elé ter-

jesztették. A megyei bíróság ítéletei ellen a helytartótanácsához beadott panaszok megvizsgálását is az ügyosztály rendelte el.

Utastította a törvényhatóságokat a köznépet felkelésre szító körlevelek szerzőinek és általában a lázítóknak kinyomoztatására és a népmozgalmak vezetőinek elfogatására. Különösen az 1790-es évek mozgalmaival szemben hozott számos intézkedést.

A helytartótanács közigazgatási osztálya ellenőrizte a törvényhatóságok börtönviszonyait. Már 1762-ben elrendelték, hogy a törvényhatóságok és a pallosjogot (jus gladii) élvező uradalmak börtöneiben levő rabokról félévenként táblázatos kimutatást kell felterjeszteni a helytartótanácsához. Az uradalmi börtönök rabjegyzékeit a vármegyéken keresztül terjesztették fel. A kimutatásokban a rabok személyi adatai mellett az elfogatás idejét, okát és a bíróság ítéletét tüntették fel. A rabjegyzékeket a helytartótanács véleményével a kancelláriához terjesztették fel. Az 1762-ben kiadott rendelet végrehajtását 1783 után a közigazgatási osztály vette át. Még ekkor is gyakran kellett utasítani a törvényhatóságokat a fenti rendelet végrehajtására. 1822-től kezdve a táblázatban a személyi adatok mellett a rab állapotát (jobbágy, kézműves stb.), vagy foglalkozását, elfogatásának idejét, bűnét, a vallás napját, a perfelvétel idejét, a pör állását, a pör fel nem vételének, vagy halasztásának okát, a hozott ítélet keltét és tartalmát, s végül a szabadulás napját tüntették fel.

Az ügyosztály figyelme a pusztá nyilvántartás ellenőrzésén túl a rabok élelmezésére és általában a rabokkal való bánásmódra is kiterjedt. 1816-ban rendeletben szabályozták a megyei rabok élelmezését és ruházattal való ellátását. 1814-ben elrendelték, hogy a testi büntetést a rabokkal szemben csak a törvényhatósági orvos, vagy sebész jelenlétében lehet alkalmazni. Az ügyosztály intézkedett a törvényhatósági börtönökben levő államfoglások tartási költségeinek a kifizetéséről. Szabályozta a rabok szállításának a módját. Kivizsgálhatta a raboknak akár a börtönökben való bánásmód, akár a bíróság ítélete miatt beadott panaszát.

A börtönügy mellett az ügyosztály hatáskörébe tartozott a javító intézetek (domus correctoriae), dologházak felállításának és működésének az ellenőrzése. 1783-ban csak a tallosi javítóház állt fenn, melyet az 1800-as évek elején teljesen megszüntettek. 1786-ban Szegeden állítottak fel új javítóházat. A szegedi javító intézet utasításának kidolgozása, a tisztviselők fizetésének megállapítása mellett az ügyosztály adott engedélyt a törvényhatóságoknak, hogy az elítélt rabokat javító intézetekbe szállíthassák.

Az 1800-as évektől kezdve több törvényhatóság börtöne mellett állítottak fel dologházat. Ezek építési terveit a helytartótanácsához kellett felküldeni és az ügyosztály javaslata alapján adtak engedélyt az építésre. A már működő dologházak bevételeiről és kiadásairól, továbbá a rabokra gyakorolt hatásáról szintén jelentést kért a törvényhatóságoktól. A különböző börtönökben levő raboknak a Ferenc csatorna építésénél (1792—1802) történt alkalmaztatására az ügyosztály ügyelt fel.

A megyei, városi és uradalmi törvényszékek működését is ellenőrizte a közigazgatási osztály. 1769-ben rendelte el először a helytartótanács, hogy a törvényhatóságok a fenyítő (fiscalis), büntető (criminalis) és polgári (civilis) perek jegyzékeit terjesszék fel. 1803-tól a tisztán polgári perekről készített

kimutatást, elkülönítve a büntető perekétől, egyenesen a kancelláriához kellett felterjeszteni. A büntető perek jegyzékében a vádlott nevét, a perfelvétel idejét, a felperes és alperes ügyvéd nevét, a vádat és a per állását tüntették fel. A pallosjogot élvező uradalmak a vármegyéken keresztül küldték fel a fenytő perek jegyzékeit.

A közigazgatási osztály foglalkozott a pénzhamisítási ügyekkel. Rendszerint a kamarai hatóságok fedezték fel és jelentették a helytartótanácsnak, hogy hamis pénz került forgalomba. Ilyen esetekben az ügyosztály azonnal utasította az illetékes törvényhatóságot a nyomozás megindítására. Ha valakitől hamis bankjegyet koboztak el, és az illetékes törvényhatóság igazolta, hogy ártatlanul jutott a pénz birtokába, az ügyosztály elrendelte a kár megtérítését.

A magyar állampolgároknak az ausztriai vagy más örökös tartománybeli hatóságokkal szemben fennálló tartozásait (perköltség, bélyegilleték stb.) — a külföldi kormányhatóság megkeresése után — a közigazgatási osztály hajtatta be az illetékes törvényhatósággal. A hazai bírói költségek, vagy bíróság által megítélt tartozások és karhatalmi díjak behajtására — ha ilyen irányú kérés érkezett a helytartótanácsához — szintén az ügyosztály adott utasítást. Intézkedett az örökös tartományokból Magyarországra költözők fennmaradt adótartozásainak a behajtásáról.

A közigazgatási osztály hatáskörébe tartozott a Magyarországon útlevél nélkül tartózkodó katonaköteles ausztriai, vagy más örökös tartománybeli állampolgároknak a visszatoloncolása. A katonai határőrvidékről szökött katonakötelesekkel szemben hasonló intézkedéseket hozott. A kitoloncolásokat az illetékes örökös tartománybeli kormányzások kérésére rendelte el. A bel- és külföldi katonaszökevények köröztetése szintén az ügyosztály feladata volt. Különösen a napóleoni háborúk idején foglalkozott sokat az ügyosztály — elsősorban politikai okokból — a francia hadifogoly- vagy katonaszökevények köröztetésével. A külföldi állampolgároknak Magyarországra történő bevándorlását és a magyar állampolgárok kivándorlását a közigazgatási osztály engedélyezte. 1787-ben elrendelték, hogy a be- és kivándorlókról negyedévenként a törvényhatóságoknak kimutatást kell felterjeszteniük a helytartótanácsához, továbbá, hogy a tíz éven át Magyarországon lakó külföldieket magyar állampolgároknak tekintik. A német államokból bevándorlókra vonatkozóan 1787-ben elrendelték, hogy Magyarországon érvényes házasságot akkor köthetnek, ha szülőházjuk elbocsátó levelét felmutatják. Két évvel később a végleges letelepedést is csak az elbocsátó levél felmutatása után engedték meg. Gyakran a már Magyarországon tartózkodó német állampolgárok kérték a helytartótanáctól, a végleges letelepedés végett, az elbocsátó levél megszerzését. Ezeket a kérelmeket az ügyosztály felterjesztette a kancelláriához, ahol a külügyi szervek segítségével szerezték meg a kért elbocsátó iratot. Hasonlóan járt el az ügyosztály, ha magyar állampolgárok azt kérték a helytartótanáctól, hogy külföldi örökségüknek az országba való szállítását eszközölje ki.

A török birodalom területéről bevándorlók csak hűségeskü letétele után telepedhettek le véglegesen az országban. Az eskü letételére a kancellária adott engedélyt. A kérelmeket a törvényhatóságok a letelepedőkről szóló részletes felvilágosítás kíséretében a helytartótanácsához terjesztették fel. Innét a közigazgatási osztály véleményével küldték fel az iratokat a kancelláriához. Az

ügyosztály foglalkozott az 1830-as és 1840-es években a küldöndiek nagyarányú bevándorlásának és birtokszerzésének megszigorítását kérő törvényhatósági feliratokkal.

A közigazgatási osztály gyűjtötte össze az ország nem nemes lakóinak évenkénti összeírásáról szóló törvényhatósági kimutatásokat. Az összeírás az 1802. évi „a nem nemes népesség összeírásáról” szóló 2. tc. alapján indította meg 1803-ban a helytartótanács. A megyei összesítő táblázatok a következő adatokat tartalmazzák: 1. Lakóhely jellege szerinti megoszlás (város, falu, puszta, stb.). 2. A férfiak foglalkozás szerinti osztályozása: *a*) tisztviselők és előkelőbbek, *b*) polgárok és kézművesek, *c*) nemesek szolgái, *d*) parasztok, *e*) zsellérek és kertészek, *f*) fiú gyermekek, és végül ebben a rovatban tüntették fel a *g*) pont alatt az asszonyok számát. 3. A férfiak megoszlása: *a*) kor szerint, *b*) vallás szerint, *c*) távollevők, *d*) kiszolgált katonák. A kor szerinti megoszlás kategóriái 1—17 év, 17—40 év és 40 év fölöttiek. A 17—40 évesek csoportjában külön feltüntették a nők, nőtlenek és özvegyek számát. A távollevőket az országba, külföldre, vagy ismeretlen helyre történt távozás alapján csoportosították. 4. Vidékiek: *a*) állandó lakosok, *b*) ideiglenes tartózkodók. 5. Gyarapodás: *a*) születtek, *b*) beköltöztek. 6. Csökkenés: *a*) meghaltak, *b*) elköltöztek. Az összeírás, mint a táblázat adataiból is kiténik, katonai szempontból történt. A törvényhatósági kimutatásokat az ügyosztály a számvevőségnek adta át az országos összesítések elkészítésére.

1790-ben a közigazgatási osztály vette át a „departamentum oeconomiae publicae”-től azokat a feladatokat, melyek az ország sóellátásával kapcsolatban a helytartótanácsra hárultak. A sóügyek ugyan a magyar kamara hatáskörébe tartoztak, de mivel a kamara nem adhatott utasításokat a törvényhatóságoknak, az ország sóellátásával a helytartótanácsnak is kellett foglalkoznia. A sószállításhoz szükséges közmunkákról a vármegyéknek kellett gondoskodniuk. Ha valamelyik törvényhatóság e feladatát nem látta el, a kamara a helytartótanácshoz fordult, hogy utasítsa a törvényhatóságot a mulasztás pótlására. Rendeleteket adott ki a sócsempészet megakadályozására és a csempészek ellen hozott kamarai ítéletek végrehajtására. Az ügyosztály értesítette a törvényhatóságokat a kamarának a sóellátással kapcsolatban tett intézkedéseiről, így pl. a sóhivatalok vagy raktárak megszüntetéséről és felállításáról. A törvényhatóságok hasonló jellegű kéréseit, vagy a sóellátás miatti panaszait szintén az ügyosztály továbbította a kamarához.

Csődök hatránapijait, letett, vagy hitre bízott tárgyak átvétele végett kiadott véghatárnapos idézéseket, bírói záratokat, tagosítási és egyéb perek felvétele miatt kibocsátott idézéseket, tékozlásokat és örökségek átvételét körleveleken keresztül a közigazgatási osztály hirdette ki. A csődületi perek közhírré tételével kapcsolatban az 1840. évi, a csődületről szóló XXII. tc. 29. §-a elrendelte, hogy a helytartótanács a hitelezők összehívását ne csak a szokott körlevelek útján hirdesse ki, hanem azokban a hazai hírlapokban is tegye közzé, melyek a Váltó-törvénykönyv II-ik részének 214. §-a szerint a váltótörvény-széki hirdetésekre szolgálnak.

A kereskedőkről szóló 1840. évi XVI. tc. értelmében a kereskedői címek bejegyzésének a helytartótanács által történő közhírré tétele szintén a közigazgatási osztály feladata volt. A törvény első fejezete ugyanis kimondotta, hogy a törvény előtt kereskedőnek csak az nevezhető, ki kereskedéséről rendes

könyveket vezet és kereskedési címét valamely váltótörvényszéknél, vagy az illetékes törvényhatóságnál „és' pedig a szabad királyi városokban és oly mezővárosokban, melyek első bíróságú hatósági rendes tanáccsal el vannak látva, a városi tanácsnál — egyéb helyeken pedig a vármegyéknél bejegyezteti.” A törvény 7. §-a úgy rendelkezett, hogy a közgyűlés vagy tanács, ha a folyamodó ellen semmi olyan kifogás nincsen, mely a bejegyeztetéstől elzárná, őt mint rendes kereskedőt bejegyzi, és erről neki rendes bizonyítványt ad. E bizonyítvány másolatát a törvényhatóságoknak „országszerte leendő kihirdetés” végett a helytartótanácshoz kellett felterjeszteni.

Ezenkívül még az államkötvények kisorsolásáról és a kisorsolt kötvények kezeléséről kiadott bécsi rendeleteket is a közigazgatási osztály tette körlevelek útján közhírré. Elveszett kötelezvények, váltók vagy más oklevelek megsemmisítését is kihirdette, hogy ezzel a visszaéléseknek elejét vegye. Elrendelte az engedély nélkül árult sorsjegyek elkobzását és az árusítók kinyomozását.

Ausztriának más országgal kötött szerződéseiről a kancellárián át értesítették a helytartótanácsot. Ha a szerződés közérdekű volt, akkor a közigazgatási osztály tudatta a törvényhatóságokkal. A napóleoni háborúk idején az uralkodónak a háború okairól szóló kiáltványait — előzőleg magyarra és a nemzetiségek nyelvére fordítva — az ügyosztály küldte szét a törvényhatóságoknak közhírré tétel végett. Itt tárgyalták a francia csapatok magyarországi megszállásáról a törvényhatóságok által a helytartótanácshoz felküldött jelentéseket.

Gondoskodott azoknak a törvénytelen gyermekeknek a bécsi vagy brünni lencházakban való elhelyezéséről, akiknek a kellő neveléséről a szülők nem tudtak gondoskodni. Megszervezte a gyermekeknek a lencházakból magyarországi nevelésre történő kiadását. Intézkedett a lencházi díjak behajtásáról. Szabályozta a törvénytelen gyermekek törvényesítését.

A kincstár és a bányavárosok között felmerülő hatásköri ellentéteket a helytartótanács részéről a közigazgatási osztály vizsgálta meg. Új bányák és természeti kincsek felfedezéséről a helytartótanácsához beérkező jelentéseket az ügyosztálynak adták át. A felfedezésért járó jutalom kifizetéséről a magyar kamaránál intézkedett. Általában minden olyan bányászati kérdéssel, amelynél a közigazgatási szerveknek valamilyen közreműködésére volt szükség, a közigazgatási osztály foglalkozott.

Az ügyosztály ellenőrizte a 16 szepesi város, a hajdú kerület, a nagy-kikindai kerület és az 1790. évi 7. tc. értelmében felállított tiszai, vagy tiszán-inneni koronai kerület közigazgatását. A 16 szepesi város igazgatósága üléseinek és a hajdú kerület közgyűléseinek a jegyzőkönyveit az ügyosztályon vizsgálták felül. E két kerület közvetlenül levelezett a helytartótanáccsal, míg a kikindai és a tiszán-inneni az illetékes törvényhatóságon keresztül. Felügyelt a rendezett, első bíróságú tanáccsal ellátott mezővárosok közigazgatására. Elrendelte a fenti kerületek és városok tisztviselői ellen beadott panaszok kivizsgálását. A magyar tenger mellék és a fiumei kormányzóság közigazgatásának és a kormányzóság személyi ügyeinek ellenőrzése, továbbá az aradi vár karbantartása szintén az ügyosztály hatáskörébe tartozott. Foglalkozott Horvátország közigazgatásának a kérdésével. A horvát nemzeti mozgalommal kapcsolatban a magyarországi vármegyéknek az uralkodóhoz, vagy a

helytartótanácsához intézett feliratait az ügyosztályhoz küldték tárgyalás és intézkedés végett.

A vármegyékben és mezővárosokban lévő céhek szabályozása, céhprivilegiumok kiadása, régi céhlevelek felülvizsgálata, a manufaktúrák által előállított iparcikkek árának szabályozása, az előbb említett céhek és a manufaktúrák közötti ellentétek rendezése 1792-ben a „departamentum civitatisense”-től a közigazgatási osztály hatáskörébe került. Az új céhprivilegiumok kiadásának az ügyét az 1800-as években azonban fokozatosan ismét a „departamentum civitatisense” vette át. Az ügyosztály ettől kezdve a céhek közötti ellentétekkel és a céhekbe való felvétellel foglalkozott. 1824-ben ezeket az ügyeket is a városi osztálynak a hatáskörébe utalták.

A közigazgatási osztályon tárgyalták a helytartótanácsot érintő országgyűlési tárgyakat. A kancelláriától a helytartótanácsához leküldött új törvények közhírré tételéről az ügyosztály gondoskodott. Az 1836. évi XLIV. tc-ben a nemesség magára vállalta az országgyűlés költségeinek a fedezését. Az 1836-os törvény kimondotta, hogy minden vármegye saját követje részére fog a költségekről gondoskodni és hogy a kivetés kulcsát és a beszédés módját maguk a vármegyék állapítják meg. Hasonló törvényt hoztak 1840-ben (XLV. tc.) és 1844-ben (XII. tc.). Az országgyűlési adó kivetése miatt, főként a kamarai tisztviselők és különböző nyugdíjasok részéről, igen sok panasz érkezett a helytartótanácsához. Legtöbb vármegye ugyanis a tisztviselőket és nyugdíjasokat is részesíteni akarta az országgyűlési terhek viselésében, a kivetésnél az 1807. évi önkéntes ajánlásról szóló 2. tc.-et tartva szem előtt. E panaszok elbírálása szintén a közigazgatási osztályon történt.

A jobbágytelken élő nemesek adózásával már az 1836. évi XIII. tc. hozatala előtt is a közigazgatási osztály foglalkozott. Az új törvény végrehajtása azonban még növelte az ügyosztály munkáját, mert nemcsak az ezzel kapcsolatos panaszok kivizsgálását vagy orvoslását kellett elrendelni, hanem sokszor a törvény értelmezéséről a vármegyéknek is felvilágosítást kellett adni.

Az ügyosztály munkaköre az 1830-as évektől kezdve, részben a politikai események, részben pedig a reformországgyűléseken alkotott törvények következtében, még számos új feladattal bővült. Ebben az időben indult meg nagyobb mértékben a névmagyarosítás. A törvényhatóságok által a helytartótanácsához felterjesztett kérelmeket a közigazgatási osztályon vizsgálták meg és a névváltoztatást jóváhagyó kancelláriai leiratokról az ügyosztály értesítette az illetékes törvényhatóságokat. 1834-ben találkoztunk először a „magyar nyelv művelése és a magyar nyelvű hivatalos levelezések” című kútfővel a közigazgatási osztály lajstromkönyvében. Nemcsak a vármegyéknek a magyar nyelv hivatalossá tételét sürgető feliratait tárgyalták az ügyosztályon, hanem a magyar nyelvről hozott törvények végrehajtása során felmerülő kérdésekben is a közigazgatási osztály intézkedett. (A korábbi időből csak egy-két hasonló bejegyzés fordul elő.)

A Partium visszacsatolása és az evangélikus iskolákban levő szlovák egyesületek betiltása szintén az ügyosztály hatáskörébe tartozott. A Védegyelet fiókegyesületeinek és egyéb társulatoknak, kaszinóknak a helytartótanácsához felterjesztett alapszabályait a közigazgatási osztályon vizsgálták meg és javaslatot tettek az uralkodónak az alapszabályok elfogadására. Az 1840. évi, a váltó-törvénykönyv behozataláról szóló XV. tc. és az 1844. évi, a közmun-

kák szabályozásáról szóló IX. tc. végrehajtásával kapcsolatban felmerülő kérdésekről is az ügyosztály adott felvilágosítást a törvényhatóságoknak.

A közigazgatási ügyosztály iratainak az irattári elhelyezése és lajstromozása a többi ügyosztályéhoz hasonlóan évek, kútfők és tételek szerint történt.

Az 1783. november 24. vagyis az ügyosztályok működésének a kezdete óta tárgyalás alá került iratokat az 1784. évekkel együtt tárolták. Az évi keretegységet ezenkívül még két esetben, az 1785. és 1788. évi iratoknál törték meg. 1785-ben a szeptember 7 után tanácsülési tárgyalás alá került iratokat az 1786. évekkel együtt tárolták. Az 1788. évi iratok egy részét pedig az 1787. évek között helyezték el és lajstromozták. Hogy az 1788. évi egyes iratoknak ez az 1787. évek közé történő sorolása milyen okok folytán történt, nem lehet megállapítani. Időbeli elhatárolás nem állapítható meg, mert 1788 januárban keletkezett iratok éppúgy találhatók az 1787. év alá sorolt iratok között, mint júniusi, vagy szeptemberi, stb. keltezésűek. A két év irataihoz közös mutatót készítettek, számsoruk azonban külön van. Az 1788. évi iratok számsora azonban jelzi, hogy az iratot melyik év iratai között, milyen kútfő és tételszám alatt helyezték el.

Az 1783/84. és 1785. évi iratok lajstroma a „Regestrum” c. központi lajstromkönyv 114., illetve 124. rakszámú köteteiben található. Az 1787/88. évi iratok lajstroma két kötetben van, de csak a második kötet feliratán jelezték, hogy a kötetben 1788. évi iratokat is lajstromoztak.

A számsorokat 1786-tól kezdve a lajstromkönyvekkel egybekötve találjuk.

Az ügyosztály szabályrendeleteihez a „departamentum fiduciarium” szabályrendeleteivel közös mutatót készítettek. A segédkönyvet, felirata szerint, 1770-től 1840-ig vezették, de már az 1760-as évekből is több bejegyzést tartalmaz. A mutatókönyv a fontosabb tárgyi címszavak kiemelésével, azok első betűjéig terjedő abc-rendben az iratok rövid tartalmát és irattári jelzetét adja. Számos olyan szabályrendeletet is bejegyeztek a mutatóba, amely más ügyosztály normáléi közt található. Az 1840-es évek után nincs a sorozathoz segédkönyv. Ezeket az iratokat darabszám kell átnézni.

Az irattári rendszer egyebekben megegyezik a többi ügyosztályéval.

Az osztály iratait az 1870- és 1880-as években két ízben is selejtezték. Az első selejtezés alkalmával kútfő-selejtezés történt, azaz egyes kútfőket teljes egészében kiselejtezték és az iratokat megsemmisítették. E selejtezés alkalmával a következő tárgyú kútfők iratai pusztultak el:

a) 1784-től 1848-ig a szökött tolvajok és gonosztevők, csavargók és gyanús egyének köröztetésének az iratai,

b) 1793-tól kezdődően a megszökött férjek és asszonyok, gyermekeiket elhagyó szülők ügyeit tartalmazó kútfők,

c) és végül 1795-től kezdve a lopott vagy kóbor állatok köröztetésére vonatkozó kútfők iratai kerültek ki az osztály irataiból.

A második selejtezés már sokkal nagyobb körültekintéssel, darabonkénti selejtezés formájában történt. Azoknak a kútfőknek az iratait, melyeket selejtezendőknek tartottak, darabszám nézték át. Erről a munkáról jegyzéket is készítettek. A selejtezés befejezéséről szóló jelentésből ugyanis arról értesülünk, hogy a kiválogatott iratokról „kétezer oldalas” jegyzéket állítottak össze.

E jegyzék azonban ez ideig nem került elő. A selejtezésre kiválasztott iratokat régi irattári jelzeteik rendjében rakták félre. Az iratok zúzdába küldését azonban valamilyen oknál fogva megtiltották, és így a „kiselejtezésre kiválasztott iratok”, külön sorozatban, az ügyosztály többi iratával együtt megmaradtak.

A közigazgatási osztály által intézett ügyek jelentős része a bizottsági rendszer idején a gazdasági bizottság alá tartozott. (Lásd az „Acta oeconomica” című állag ismertetését.) A közbiztonsági ügyek iratai 1724—1780 között az „Acta mendicantium et vagorum” és az „Acta miscellanea” c. állagokban, 1780—1783 között pedig Erdődy (1780—1783), Fabiankovics (1783) és Sauska (1780—1782) előadók neve alatt vannak. A rabokra vonatkozó iratokat 1724—1780 között az „Acta captivorum et malefactorum” és a „Causarum extractus” című állagokban, 1780—1783 között pedig Sauska (1780—1782) és Fabiankovics (1783) tanácsosoknál, a megyei perek kivonatait 1726—1782 között a „Causarum extractus” és az „Acta captivorum et malefactorum” (1775—1780) állagokban, 1780—82 között Sauska, 1783-ban pedig Fabiankovics előadók nevei alatt helyezték el.

A sóügyek iratai 1724—1780 között az „Acta oeconomica” és az „Acta miscellanea” című állagokban, 1780—83 között pedig Bacho (1780—1783) és Sauska (1780—1782) előadókánál találhatóak. A külföldiekre vonatkozó iratokat 1724—1780 között az „Acta mendicantium et vagorum” című állagban, a bevándorlási iratokat az „Acta miscellanea”-ban, a török birodalomból jövő görög kereskedők hűségesküjére vonatkozó iratokat szintén az „Acta miscellanea” c. állagban helyezték el. Ezek az iratok 1780—1783 között Balogh (1780—83) és Skerlec Miklós (1780—1783) előadók nevei alatt vannak. A pénzhamisításokra és az örökösödési ügyekre vonatkozó iratok 1724—1780 között az „Acta miscellanea” c. állagban, 1780—1783 között pedig az „Acta secundum referentes” c. állagban Csáky György, illetve Bacho (1780—1783) és Csáky György (1780—1783) nevei alatt találhatóak. A törvénytelen gyermekre vonatkozó iratok 1780—1783-ban Erdődy előadó neve alatt vannak.

54. DEPARTAMENTUM AGGRATIONALE

(Kegyelmi osztály)

1793—1799

3 csomó, 1 kötet

Tanácsülési jegyzőkönyvek :

„Protocolla . . .” . . . . . 1793—1799 1 csomó

Iratok :

„Acta . . .” . . . . . 1793—1799 2 csomó

Irattári segédkönyvek :

„Regestrum et index . . .”, lajtsrom és mutató 1793—1799 1 kötet

Az 1793-ban létrehozott kegyelmi osztály a hatáskörébe tartozó ügyeket a „dep. publico-politicum”-tól vette át. Már az ügyosztály felállítását

megelőzően több királyi rendeletben szabályozták, hogy a megyei és városi törvényszékeken a büntetőperekben elítélt rabok milyen esetekben és körülmények között kaphatnak kegyelmet. A Ferenc császár trónralépése alkalmából kiadott kegyelmi rendelet következtében pedig rendkívül megnövekedett a kérelmek száma. 1793-ban az összes kegyelmezési vonatkozású rendelkezések végrehajtását és ilyen jellegű kérelmek, vagy a fenti hatóságok ítéletei ellen beadott panaszok elbírálását az újonnan felállított „departamentum agrationale”-ra bízta.

Az ügyosztály jelentést kért a törvényhatóságoktól arra vonatkozóan, hogy a börtöneikben levő rabok közül a királyi rendelkezések értelmében kik részesülhetnek kegyelemben. A megyei javaslatokat felülvizsgálva, a tanácsülés döntése után az uralkodó elé terjesztették jóváhagyás, illetve kegyelmezés végett. Munkájának legnagyobb részét azonban a magánosok kérelmeinek, vagy a törvényhatóságok ítéletei ellen beadott panaszoknak az elbírálása alkotta. A kérelmezők vagy panaszosok legtöbb esetben az elítéltek hozzátartozói voltak. A beérkezett folyamodványok tárgyairól a helytartótanács előbb részletes jelentést kért az illetékes törvényhatóságtól és érdemileg csak ennek beérkezése után tárgyalták az ügyet, vagy királyi kegyelemre terjesztve a kérelmet, vagy bírói fellebbezésre utasítva a panaszosokat, stb.

1799-ben a kegyelmi ügyeket ismét a közigazgatási ügyosztály vette át. Az osztály által 1799. október 13-án, utolsó alkalommal a tanács elé terjesztett ügyre vonatkozó határozatnál annyi megjegyzést találunk a tanácsülési jegyzőkönyvben, hogy a kegyelmi ügyek ezentúl a közigazgatásiakkal tárgyalandók. A két csomónyi iratanyag tárgya nem képvisel különösebb történeti forrásértéket.

Az irattári rendszer megegyezik a többi ügyosztályéval.

55. DEPARTAMENTUM JUDAEORUM

1845-től:

ZSIDÓSÁGI OSZTÁLY

1783—1848

146 csomó, 130 kötet, 2 füzet

Tanácsülési jegyzőkönyvek :

„Protocolla . . .” . . . . . 1783—1848 62 kötet

Iratok :

„Acta . . .” . . . . . 1783—1848 142 csomó

„Normalia . . .” . . . . . 1784—1848 2 csomó

„Acclusa I—II.” — Az „Acta” sorozatbeli 1785.
évi 2836. ikt. számú irat melléklete . . . . . 1785 2 csomó

Irattári segédkönyvek :

„Regestrum et index . . .”, lajstrom és mutató 1785—1848 60 kötet

„Series numerorum . . .”, számsor . . . . . 1787—1793 1 füzet

„Elenchus normalium actorum”, mutató . . . . . 1782—1833 1 kötet

„Index seu inuiatorium actorum idealium judaeorum . . .”, mutató . . . . . 1725—1794 1 füzet

Irattári kezelőkönyvek :

„Liber praeotationis . . .” . . . . . 1798—1871 4 kötet

Ügyviteli segédkönyvek :

„Collectio benignarum normalium resolutionum regiarum in negotio Judaeorum ab anno 1725 usque 1785 in obsequium b. mandati . . . sub 2. Maii 1785 et No. 13327 ad exc. consilium regium locumtenentiale Hungaricum interuenti conditique eatenus per idem consilium sub 17. mensis, anni et numero iisdem decisi per dominos secretarios et concipistas locumtenentiale facta”, szabályrendeletek kivonatai 1725—1785 1 kötet

„Collectio benignarum normalium resolutionum regiarum circa taxam tolerantiae Judaeorum ab anno 1779 usque 1785 in obsequium . . . (mint az előző kötetnél), szabályrendeletek kivonatai . . . . . 1779—1785 2 kötet

1783-ban, midőn a helytartótanácsnál az ügyosztályi rendszert megszervezték, a zsidóügyek intézésére, melyekkel 1749-től a zsidó türelmi taksa kérdését intéző bizottság, 1764-től pedig a gazdasági bizottság foglalkozott, külön ügyosztályt, a „departamentum judaeorum”-ot állították fel.

A zsidósági osztály munkája ebben az időben szorosan összefüggött azokkal a rendelkezésekkel, melyeket II. József a magyarországi zsidóság helyzetének enyhítésére adott ki. Megakadályozta, hogy a városok a zsidók letelepedését megtiltó statutumokat hozzanak. Megengedte a zsidóknak a földműveléssel való foglalkozást, bérletek tartását, az ipar és kereskedelem szabad üzését, a magasabb tudományok elsajátítását. József rendelkezéseinek a végrehajtásával kapcsolatban a feladatok egész széles sora hárult a zsidósági osztályra. Jelentéseket kért a törvényhatóságoktól arra vonatkozóan, hogy milyen, a zsidóságot érintő rendelkezések voltak gyakorlatban, továbbá a zsidók helyzetének szabályozására kiadott rendelkezések végrehajtásáról. A helytartótanács a törvényhatóságoktól kapott beszámolók alapján tett javaslatokat a kancellárián keresztül az uralkodónak további intézkedésekre. A törvényhatóságok jelentős része egyetértett ugyan II. Józsefnek a zsidók helyzetének enyhítésére kiadott intézkedéseivel, néhány esetben azonban igyekeztek a végrehajtásukat megakadályozni és már a rendeletek közhírré tételét is halogatták. Ha a helytartótanács ilyen esetekről értesült, azonnal utasította az illetékes törvényhatóságot a kihirdetés végrehajtására. Legtöbb ellentét a zsidók kereskedelme miatt támadt. Főként a szabad királyi városok polgárai igyekeztek a zsidókat az országos és hetivásárok látogatásától eltiltani, vagy a város falain belüli letelepedésüket megakadályozni. A helytartótanácschoz beérkező panaszokról az ügyosztály azonnal részletes tájékoztatást kért az illetékes törvényhatóságoktól. Sok viszály keletkezett a bérletek miatt is.

II. József megengedte, hogy a zsidók Pozsonyban könyvnyomdát alapítsanak, melynek termékeit vám mellett Ausztriába is szabad volt kivinni. Eltörölte az ország határát átlépő zsidók személyes vámját, mely nemcsak anyagilag volt sújtó, hanem személyileg is megaláznál tartották. 1787. július 23-án rendelte el II. József, hogy 1788. január 1-től kezdve minden zsidó német vezetéknevet viseljen, amit életében nem változtathat meg. Leány az apja, asszony pedig a férje nevét kellett hogy felvegye. Ugyanakkor megtiltotta a zsidó nyelvű nevek további használatát. 1787 november végéig kellett a névfelvételt mindenkinek német nyelven írásban bejelentenie az illetékes magisztrátusnál. A bejelentést, miután a rabbi és a beíró lepecsételte, meg kellett őrizni.

1793-ban szabályozták a zsidók türelmi adójának a behajtását. A zsidók kétféle adóterhet viseltek, a türelmi taksát (taxa tolerantialis) és a járulékos (accessorialis), vagy az egykorú elnevezéssel „mellesleg való adót”. Az adó-kivetés alapjául a jövedelemösszeírás szolgált. Adóalapnak részben a családot, részben pedig a keresetet tekintették. 1793 előtt összeírások csak nagyobb időszakonként, körülbelül tizenöt évenként voltak. Ezalatt azonban számos család elhagyta régi lakóhelyét, többen pedig meghaltak és így a kivetett adót nem tudták behajtani. 1784-től 1793-ig több mint 378 ezer forintba nőtt a behajthatlan adó összege. Ezért 1792-ben a helytartótanács és kamara képviselőiből álló egyes bizottság foglalkozott a türelmi adó behajtásának a szabályozásával. A bizottság javaslata alapján adta ki az uralkodó 1793. február 11-én a zsidók jövedelmének az összeírásáról és az adó behajtásáról szóló rendeletét. Ennek értelmében három évenként kellett a vármegyéknek az összeírásokat végrehajítaniuk. De mivel ezalatt is jelentős változások történhettek, ezeket évről évre az összeírásokban fel kellett tüntetni és a módosított kimutatást minden év szeptember végéig a helytartótanácsához felterjeszteni. Az összeírást a helytartótanács által elkészített űrlapok szerint hajtották végre. A táblázat első rovatába a családfő nevét jegyezték be. A másodikba a személyek számát (házigazda, feleség, özvegy, fiú, leány, rokonok, testvérek, szolgák) tüntették fel. A harmadik az évi jövedelmet tartalmazta az alábbi szempontok alapján: 1. kereskedésből, 2. árendából, 3. kézi-iparból (a mesterség megnevezése), 4. birtokból (ház, szántó, kaszáló, szőlő, kert), 5. lovakból, 6. szarvasmarhákból (igás vagy hizott ökör, fejős vagy meddő tehén), 7. más marhákból (borjú, juh, kecske). A kereskedőket négy osztályba sorolták. Az elsőbe az évi ezer forintot felül, a másodikba az ezer, a harmadikba az ötszáz forintig keresőket, a negyedikbe pedig a házalókat jegyezték fel. A táblázat negyedik fő rovatában a jövedelem összegét, az ötödikbe viszont a fizetendő évi adót írták be. A törvényhatóságok által a helytartótanácsához felküldött összeírásokat a számvevőhivatal az összesítések elkészítése után az ügyosztálynak adta át végleges megőrzésre.

Az adóbeszedést a hitközségek által választott pénzbeszedő (perceptor) és egy ellenőr (contralor) végezte. Az 1793-as utasítás pontosan megszabta, hogy a pénzbeszedőnek milyen nyilvántartási és számadási könyveket kell vezetnie. Az összegyűlt adót minden hónap végén a legközelebbi kamarai pénztárba szállították. A pénzbeszedő számadásait a törvényhatóságok megbízott tisztviselői évről évre ellenőrizték.

A helytartótanács által kiadott utasítás szigorúan meghagyta az adóbeszedőknek, hogy a hátralékosoknak legfeljebb három hónapot engedélyezzenek tartozásaik rendezésére. Ha ezalatt sem fizettek, a pénzbeszedőknek a tartozás feltüntetésével a vármegyénél kellett jelentést tenniük. Az adóhátralékokat a vármegyék foglalásokkal és árverésekkel hajtották be. Először az adósnak azokat az ingóságait foglalták le, melyek nélkül „élelmének megszerzésében könnyebben és kára nélkül el lehet”, de ha ilyen nem volt, minden más egyebet, „mit hamar készpénzzé lehet tenni és ha semmi efféle ingó-bingó vagyona nem találtatnék, még fekvő jószágait is le kell tartóztatni.” A lefoglalt ingóságokat tizennégy napon, az ingatlanokat pedig három hónapon belül lehetett visszaváltani a hátralék lefizetésével. Ellenkező esetben árverezést tartottak. Az itt beszedett pénzből a tartozás kifizetése után fennmaradt összeget, a törvényes költségek levonása nélkül, visszafizették a tulajdonosnak.

1846-ban, mint megszegyenítő adónemet, véglegesen eltörölték a zsidók türelmi taksáját. II. József alatt a „departamentum contributionale” foglalkozott a türelmi adó behajtásának az ellenőrzésével.

A külföldről, főként Galíciából és Morvaországból bevándorló zsidók letelepedését is a helytartótanács engedélyezte. A letelepedésért beadott kérelmeket az ügyosztály csak akkor bírálta el, mikor utasítására az illetékes törvényhatóságok beküldték jelentésüket arról, jogy a kérvényezőknek megvannak-e a törvényesen előírt elbocsátási irataik és milyen foglalkozást űznek. A szükséges elbocsátási iratokkal nem rendelkezők és a csupán házaló kereskedésből élni akarók letelepedését a legtöbb esetben nem engedélyezték. Gyakran utasította az ügyosztály a törvényhatóságokat, hogy az engedély nélkül területükön tartózkodó zsidókat toloncolják ki. Ugyancsak az ügyosztály adott engedélyt az országban élő zsidóknak a szabad királyi városokban való letelepedésre. Az engedély kiadása előtt a városi előljáróságoktól felvilágosítást kért a letelepedni szándékozók vagyoni viszonyairól és foglalkozásukról.

A helytartótanács foglalkozott a zsidóságnak a katolikus hitre való térítése körül felmerülő visszaélésekkel. E téren különösen a gyermekek erőszakos elkeresztelése adott okot sok panaszra. Ezek kivizsgálására az ügyosztály a törvényhatóságokat utasította, hogy információik alapján a sérelmeket orvosolhassák. Az erőszakos katolizálás mellett a zsidó hitközségeken belül is napirenden voltak az olyan viszálykodások, amelyekben a közigazgatási szervekre várt az igazság felderítése. Főként a hitközségek pénzének kezelése körül támadtak ellentétek. Sok panasz érkezett azért is a helytartótanácsához, mert a hitközségeken belül egyes csoportokat kizártak az előljárók választásából. Gyakran a rabbiválasztások miatt támadt viszálykodásokban kellett a helytartótanácsnak itélkeznie. Sok panasz volt vallásuk gyakorlata ellen akár egyesek, akár törvényhatóságok által elkövetett sérelmek miatt. Az ügyosztály minden esetben az illetékes törvényhatóságtól kért felvilágosítást és csak ennek beérkezése után foglalkozott érdemben a kérdéssel. Ha az ügy nagyobb jelentőségű volt, a helytartótanács a kancellárián keresztül az uralkodónak tett javaslatot döntésre.

Az osztály iratanyaga a magyarországi zsidóság történetére vonatkozóan alapvető forrásanyagul szolgál, s mint ilyen, az ország kereskedelmi életére vonatkozóan is számba jöhető forrásanyagot ad.

Az 1783/1784. évi iratok lajstroma és mutatója a „Regestrum et index” c. központi lajstromkönyv 108. rakszámú kötetében található. A számsorokat 1792-től kezdve a lajstromkönyvekkel egybekötve találjuk.

A szabályrendeletekhez két egymástól eltérő típusú segédkönyv készült. Az „Elenchus normalium actorum” c. mutató a fontosabb tárgyi címszavak kiemelésével az iratok tartalmát és irattári jelzetét adja, több olyan szabályrendelettel, mely ugyan nem a zsidósági osztály anyagában található, de valamilyen összefüggésben volt ez osztály munkájával. Az „Index seu invariorum . . .” c. mutató az „Acta Judaeorum” „Idealia” sorozatában elhelyezett, továbbá az „Impressa circularia” sorozatban található szabályrendeleteknek, a fontosabb tárgyi címszavak kiemelésével, a rövid tartalmát és irattári jelzetét adja.

A korábbi időszak zsidóügyi iratai az „Acta Judaeorum” c. tárgyi sorozatban, 1780-tól 1783-ig pedig az „Acta secundum referentes” állagban Apponyi neve alatt található. A zsidó gyermekek megkeresztelésére vonatkozó iratok az „Acta religionaria” c. tárgyi sorozatban vannak.

56. DEPARTMENTUM ZINGARORUM

(Cigányügyi osztály)

(1760) 1775—1785

46 csomó, 4 kötet

Tanácsülési jegyzőkönyvek:

„Protocolla . . .” . . . . . 1783—1785 2 kötet

Iratok:

„Acta secundum referentes . . .” . . . . . 1775—1783 32 csomó
 „Acta departamenti Zingarorum” . . . . . 1783—1785 14 csomó

Ügyviteli segédkönyvek:

„Collectio normalium resolutionum regiarum in negotio Zingarorum ab anno 1760 usque 1785 . . .”, szabályrendeletek kivonatos gyűjteménye . . . . . 1760—1785 2 kötet

1783-ban az ügyosztályi rendszer bevezetésekor a cigányügy szabályozására is külön osztályt állítottak fel. A cigányügyi osztály irataihoz azonban hozzátartoztak a cigányok szabályozására vonatkozó iratokat az ügyosztály felállítását megelőző időkből is egészen 1775-ig visszamenően.

1760-ban adta ki Mária Terézia az országban csavargó és kóborló cigányok szabályozására és letelepedésére vonatkozó első rendeletét. Ezt követően évről évre jelentek meg a cigányok letelepítését és állandó kóborlásuk megakadályozását, az országba történő bevándorlásuk megszüntetését, a letelepülteknek a földművelésre és kézművességre való megtanítását szolgáló intézkedések, melyek végrehajtása a helytartótanács feladata volt. 1767-ben kiadták a cigányok évenkénti összeírásáról szóló rendeletet. A helytartótanácsnál először a gazdasági bizottságban tárgyalták a cigányügyeket.

1769-től, az előadói ügyintézés kezdetétől azonban már csak a fontosabb ügyek kerültek a bizottság elé, míg végül 1777-ben már teljesen az előadói rendszer alapján történt az ügyintézés.

Az 1783-ban felállított ügyosztály munkájának jelentős részét a cigányok összeírásának ellenőrzése alkotta. A törvényhatóságok által elkészített összeírásokat felülvizsgálták és hiányosságok esetén utasították az illetékes törvényhatóságot a mulasztások pótlására. Az összeírásokban családonként tüntették fel a következő adatokat: gyermekek száma, foglalkozása, járnak-e iskolába, hány cigánynak van háza, vagy csak kunyhója, telke, hány él iparból, muzsikálásból és koldulásból, hányan viselnek az ország lakosságához hasonló ruhát, hányan kereskednek lovakkal, hányan esznek döghúst és végül hogy hányan fizetnek hadiadót. A hiánytalanul elkészített törvényhatósági összeírásokból a számvevőség készítette el az évi országos összesítéseket, melyek alapján áttekinthető képet nyerhettek arról, milyen mértékben haladt előre a cigányok letelepítése.

Ugyancsak az ügyosztály gondoskodott a cigányok kóborlását és külföldről való bejövetelét megakadályozó intézkedések hozataláról és azok végrehajtásáról. Ezenkívül igen gyakori volt a már letelepült cigányok, kézművesek vagy földművelők panasza a régi lakosok zaklatása miatt. Ilyen esetekben az ügyosztály intézkedett a panaszok orvoslására.

1786-ban a cigányügyi osztály működését megszüntették és a cigányok szabályozásával kapcsolatos feladatokat különböző ügyosztályok vették át. A letelepült cigányok ügyeivel nagyrészt az úrbéri ügyosztály foglalkozott, az összeírások ellenőrzése először a „departamentum politicum comitatum”, majd pedig a „departamentum publico-politicum” hatáskörébe került.

Az 1775-től kezdődően az ügyosztály anyagához sorolt iratok eredetileg az „Acta miscellanea” „fasciculus 5, numerus 36” jelzete alatt, illetve az „Acta secundum referentes” sorozatban voltak. Az áthelyezést nyilván ügyviteli szempontok indokolták. Ezek az iratok előadók (neveik abc-rendjében), ezen belül évek, numerusok és futó sorszámok szerint vannak elhelyezve, (pl.: „Balogh 1781. No. 7., 131.”). Az ügyosztály felállítását megelőző időből származó iratokhoz 1775—1783-ig a „Manuale” című központi segédkönyvek használhatók. Az 1784. és 1785. évi iratok lajstromkönyvei és mutatói a „Regestrum” c. központi lajstromkönyv 108, illetve 128., rakszámú kötetében találhatóak.

Az 1780—1783 közötti időszakból cigányügyi iratok találhatóak még az „Acta secundum referentes” című állagban Bacsák (1780—1782) és Mednyánszky (1783) tanácsosok nevei alatt.

57. DEPARTAMENTUM NOBILITARE

1845-től:

NEMESI OSZTÁLY

1783—1848

131 csomó, 130 kötet

Tanácsülési jegyzőkönyvek:

„Protocolla...” . . . . . 1783—1847 64 kötet.

Iratok :

„Acta . . .”	1783—1848	130 csomó
„Normalia”	1723—1848	1 csomó

Iratári segédkönyvek :

„Regestrumet index . . .”, lajstrom és mutató	1786—1848	61 kötet
„Szabályrendeletek mutatója . . .”	1845—1847	1 kötet

Ügyviteli segédkönyvek :

„Collectio benign. normalium resolutionum regiarum in re investigationis nobilitatis . . .”, szabályrendeletgyűjtemény	1723—1785	1 kötet
--	-----------	---------

Iratári kezelőkönyvek:

„Liber reversalium politi. o-comitatum et nobi- lium”, a Departamentum nobilitare, politicum comitatum, pupillare és revisionis protocol- lorum comitatensium szerelő és kölcsön- könyve	1794—1798	2 kötet
--	-----------	---------

A nemességek igazolásának felülvizsgálatára, mellyel az ügyosztályi rendszer bevezetése előtt a nemességvizsgáló bizottság foglalkozott, 1783-ban külön ügyosztályt, a „departamentum nobilitare”-t állították fel.

A nemességigazolások megindításának a legkülönbözőbb okai lehettek. Általában az elszegényedett nemesi családok kiváltsága körül merültek fel kételyek. Sok esetben a családok egyes ősei nem éltek nemesi jogaikkal és az utódok nemességét ennél fogva vagy a vármegye, vagy más nemesi családok vonták kétségbe. Sokan törvénytelen úton, legtöbb esetben hamisítás útján próbáltak nemességet szerezni és a hamisítás derült ki. Gyakran feljelentések miatt kellett megindítani az igazolási eljárást. Más esetekben a vármegyéből való elköltözés miatt kérik a nemességet igazoló bizonyosságlevél kiadását, mivel az új lakóhelyen csak az igazolás felmutatása esetén ismerték el a nemességet.

A nemesi bizonyítvány kiadásáért, illetve a nemességet igazoló eljárás megindításáért a vármegyéhez kellett kérelemmel fordulni. A kérelmet a megye tisztí ügyésze vizsgálta meg és ő terjesztette véleményét a közgyűlés elé, ha egyszerű és világos volt az ügy szóban, ha fontosabb és bonyolultabb írásban, hogy annak határozata alapján a nemességről szóló bizonyosságlevelet kiállítsák. A megye által kiállított nemességigazolásban részletesen felsorolták, hogy a kérvényező melyik őse kapott nemességet, levezették a leszármazást is. A kiállított nemesi bizonyítványokat a helytartótanácsnál vizsgálták felül, ahová a bizonyítványt a benne levő származási adatok igazolására szolgáló iratokkal együtt felküldték. A helytartótanácsnál az ügyosztály tüzetesen ellenőrizte a leszármazási adatokat és adott esetben bekérte a hiányzó igazolásokat.

A megyék által kiadandó nemesi bizonyosságlevél kiállításához az ügyosztályon mintapéldányokat készítettek, melyeket az összes törvényhatóságok-

hoz azzal az utasítással küdtek le, hogy a kiállítást a leküldött minta szerint végezzék. Ezzel igyekeztek a különböző törvényhatóságok által kiállított igazolásoknak egységes formát biztosítani.

Az ügyosztály által felülvizsgált nemességigazolásokat a tanácsülés határozatával a kancellárián keresztül az uralkodó elé terjesztették. Igen gyakran előfordult, hogy a helytartótanács által már elfogadott igazolások ellen a kancellárián emeltek kifogást és utasították a helytartótanácsot, hogy a hiányzó iratok bemutatására szólítsa fel az illetékes megyét.

Mind a helytartótanács, mind a kancellária részéről mindvégig érvényesült az a törekvés, hogy a nemesi leszármazások igazolása minél kevesebb legyen, mivel ellenkező esetben az adózó alattvalók száma csökkent. A nemességigazolások végső elutasításakor a helytartótanács mindig felhívta a törvényhatóságokat, hogy gondoskodjanak az elutasított megadóztatásáról.

Mivel a fenti igazolási eljárások sokszor évekig elhúzódtak, a megyék előtt gyakran merültek föl kérdések az igazolási eljárás alatt levő egyén jogi helyzetét illetően. (Például, hogy vajon fizessen-e adót, részt vehet-e a követválasztáson, stb.) Ilyen esetekben az ügyosztály adott utasítást a megyei kérésekre.

Az ügyosztály irattári rendszere némileg eltér a többitől. Más ügyosztályoknál ugyanis több-kevesebb következetességgel kialakították az egy-egy kisebb tárgyi csoportot magába foglaló kútfőrendszert. Itt egy-egy kútfő mindig egy nemes család igazolására vonatkozó iratokat tartalmaz, tehát nincsenek tárgyi csoportok. Kivételt csupán 1791-től kezdődően találunk néhány évig. Ekkor ugyanis a helytartótanács publikálás céljából az összes megyéktől bekérte a levéltáraikban található armalis levelek lajstromát. Ezeket az iratokat egy kútfőben helyezték el.

Az 1784. és 1785. évi iratok lajstroma a „Regestrum” c. központi lajstromkönyv 114., ill. 128. rakszámú kötetében található. Az 1788., 1789. és 1790. évi iratok lajstromai egy kötetben vannak, de az ezzel egybekötött név- és tárgymutató csak az 1789 és 1790-es éveket foglalja magában. Az 1788. évi iratok mutatóját az 1787-es lajstromkönyvvel és mutatóval egybekötve találjuk. 1791-től kezdődően a lajstromkönyvekkel és mutatókkal egybekötött számsorok vannak.

Az elvi jelentőségű rendeleteket nemcsak az osztály anyagából, hanem egészen 1724-ig visszamenően az „Acta nobilium” állagából is kiemelték és az ügyosztály anyagánál eredeti jelzeteik rendjében külön „Normalia” sorozatban kezelték. A „Normalia” sorozatba való áthelyezést 1787-től kezdődően a lajstromkönyvekben is feltüntették. A sorozatnak csak az 1845—1847-ig terjedő időre van segédkönyve, mely a fontosabb tárgyi címszavak első betűjéig terjedő abc-rendben az iratok rövid tartalmát és jelzetét adja.

A nemességvizsgálati ügyeket a korábbi időszakból az „Acta nobilium”-ban, 1780—1783 között pedig az „Acta secundum referentes” állagban találhatjuk, a következő tanácsosok nevei alatt: Apponyi (1780—1783), Bacho (1780—1783), Bacsák (1783), Balassa (1780—1783), Balogh (1780—1781), Batthyány (1780—1783), Csáky (1780—1782), Erdődy (1780—1783), Fabiankovics (1780—1783), Hlavács (1780—1782), Mednyánszky (1780—1783), Sauska (1780—1782), Skerlecz Ferenc (1780—1783), Skerlecz Miklós (1780—1783).

58. DEPARTAMENTUM PUPILLARE
1845-től:

ÁRVAI OSZTÁLY
1783—1848

177 csomó, 136 kötet, 1 füzet

Tanácsülési jegyzőkönyvek :

„Protocollum . . .” . . . . . 1783—1847 63 kötet

Iratok :

„Acta pupillaria referentis Bacho”, az „Acta
secundum referentes” sorozatból áthelyezett
iratok . . . . . 1780—1783 12 csomó
„Acta” . . . . . 1783—1848 161 csomó
„Acclusa”, beosztandó iratok és mellékletek 1770—1783 2 csomó
„Protocollum investigationis status activi et
passivi cassae orphanalis Posoniensis . . .”,
a pozsonyi árvapénztár vizsgálatáról felvett
jegyzőkönyv és mellékletei . . . . . 1756—1782 1 csomó
„Normalia” . . . . . 1783—1848 1 csomó

Iráttári segédkönyvek :

„Regestrum et index . . .”, lajstrom és mu-
tató . . . . . 1785—1848 62 kötet
„Index actorum normalium . . .”, mutató . . 1783—1844 1 kötet
„Árvai osztály szabályrendeleteinek muta-
tója” . . . . . 1845—1848

Iráttári kezelőkönyvek :

„Liber praenotationis . . .”, szerelő- és kölcsön-
könyv . . . . . 1798—1876 8 kötet
„Elenchus actorum anno 1848/49 ex departa-
mento pupillari ad rationem locumtenentiatum
Croatici . . . Extradatorum”, a Horvátország-
nak átadott iratok jegyzékei . . . . . 1830—1848 1 kötet

A helytartótanácsnak már felállításától kezdődően a feladatai közé tartozott annak ellenőrzése, hogy a törvényhatóságok hogyan ügyelnek fel az árvák neveltetésére és a javaikkal folyó gazdálkodásra. Az 1723. évi 105. t. c. kimondja, hogy ha a megyék elhanyagolnák a gyámok ellenőrzését, „az említett tanácsnak meg kell őket intenie”. A helytartótanács ügyintézésének 1783-ban történt átszervezésekor az árvaügyekkel kapcsolatos teendők ellátására külön árvai osztályt állítottak fel, melyben a törvényhatóságoknak az árvaügyek terén kifejtett tevékenységét vizsgálták felül.

A megyei tisztikar, ha értesült arról, hogy a megye területén nemesi származású gyermekek maradtak árván, az alispán, vagy egy szolgabíró vezetésével bizottságot küldött ki az örökség pontos felleltározására. A munka

eredményeiről a küldöttség jelentést tett a megyei közgyűlésnek és egyúttal javaslatot is nyújtott be arra vonatkozóan, hogy ki legyen az árvák gyámja. A megyék ebben az időben már nagyrészt állandó küldöttséget választottak az árvákra való felügyelet és a gyámok munkájának ellenőrzésére. A küldöttség a megyegyűléseken számolt be az árvák helyzetéről, neveltetési körülményeiről.

A helytartótanács viszont évről évre központilag kidolgozott és táblázatosan összeállított kérdések alapján jelentést kért a megyéktől az árvák helyzetére vonatkozóan. A kimutatásokban a gyám nevén és az árvák személyi adatain kívül vagyoni viszonyaikra és neveltetésükre kellett választ adni. A megyei jelentések csupán a nemesi árvákra vonatkoztak, mert a jobbágyok árváinak ügyei a földesurak hatáskörébe tartoztak. Külön be kellett számolni a felterjesztésekben arról, hogy hány olyan árva él a megye területén, akinek neveltetéséről közjótékonyági úton kellene gondoskodni. Ilyen értelmű utasítást az ügyosztály elég gyakran küldött a megyékhez.

A szabad kir. városok hasonló módon, évről évre küldték be számadásait az árvapénztárakról, az árvák részére tett alapítványokról, továbbá az árvapénztárak időnként történő megvizsgálásáról. Az elszámolások és vizsgálati jelentések bekérésén kívül, ha az osztály szükségét látta, külön vizsgálatot is rendelhetett el egy-egy árvapénztár kezelésének ellenőrzésére.

A vármegyék kimutatásait és a szabad kir. városok árvapénztári számadásait az ügyosztály a számvevőségnek küldte át felülvizsgálat végett. A számvevőség véleménye alapján aztán utasította a törvényhatóságokat elszámolásaik esetleges hiányosságának pótlására.

Az árvák javait csak akkor lehetett eladni, ha a törvényhatóságok részletes indokolást tartalmazó felterjesztése alapján a helytartótanács engedélyezte. De a helytartótanács hozzájárulása volt szükséges az árvák vagyonával történő minden nagyobbarányú változtatás, csere vagy vétel lebonyolításához, továbbá az árvaörökségek kiadásához.

A gyámok személyére vonatkozóan a törvényhatóságok tettek előterjesztést, melyet az ügyosztály a tanácsülés határozatával az uralkodó elé terjesztett jóváhagyás végett. A helytartótanács hagyta jóvá a törvényhatóságoknak a nagykorúsításokra vonatkozó javaslatait.

Az ügyosztály iratai nem képviselnek különösebb történeti forrásértéket. Az árvák helyzetéről áttekintő képet adó megyei kimutatások és városi árvapénztári számadások a számvevőségnél maradtak és annak irataival együtt elpusztultak. Az osztály irattárába, egy-két esettől eltekintve, amikor néhány kimutatást is találunk, csak a kísérő jelentések kerültek. A szabályrendeletek közt több olyan irat is található, amelyet csak tudomásulvétel végett küldtek az ügyosztályba és legföljebb csak közvetve érintették ügyintézését.

Az „Acta pupillaria referentis Bacho” sorozatba az „Acta secundum referentes” állagból a „Bachó 1780: No. 2., 1781: No. 8., 1782: No. 7., 1783: No. 12.” jelzetű kútfők anyagát, ottani jelzeteik meghagyásával helyezték át. Az „1780: No. 2.” jelzetű kútfő anyaga azonban csak a 71-es tételtől van meg. Az előző tételek nincsenek meg az „Acta secundum referentes” sorozatban sem. Az iratok segédkönyveit (1780—83) a „Manuale” című központi lajstromkönyvek szolgálják. Az állagra vonatkozóan bővebbet az „Acta secun-

dum referentes" leltárában találunk. Az átsorolásra vonatkozó bejegyzés sem a segédkönyvben nem található, sem az iratok régi helyén nincsenek utalólapok.

Az 1784. évi iratok lajstroma a „Regestrum” c. központi lajstromkönyv 114. rakszámú kötetében található.

A lajstromkönyvekhez csak 1790-től kezdődően készítettek számsort. A szabályrendeletek mutatója a fontosabb tárgyi címszavak első betűjéig terjedő abc rendben a rendelet rövid tartalmi kivonatát és irattári jelzetét (év, fons, positio) adja. Az irattári rendszer egyebekben megegyezik a többi ügyosztályéval.

A korábbi időszaknak az árvák ügyeire vonatkozó iratai az „Acta miscellanea”-ban találhatók.

59. DEPARTAMENTUM URBARIALE

1845-től:

ÚRBÉRI OSZTÁLY

1724—1848

1093 csomó, 366 kötet, 35 füzet, 2 téka

A departamentum urbariale állag nemcsak az ügyosztályok megszerzésével egy időben, azaz 1783-ban létrehozott úrbéri ügyosztály iratait tartalmazza, hanem az 1765-ben felállított úrbéri bizottság működése során keletkezett iratokat is, továbbá 1724-től kezdődően a helytartótanácsnak azokat az úrbéri iratait, melyek eredetileg az „Acta Miscellanea” tárgyi állagban voltak. Ugyancsak az ügyosztály anyagában helyezték el az úrbérrendezési munkálat során készített úrbéri tabellákat. Ennek megfelelően az ügyosztály anyaga négy különálló részre osztható, s az ismertetést is ezek sorrendjében adjuk.

Első rész

Iratok:

„Acta urbarialia ex Actis Miscellaneis translata”, az „Acta Miscellanea” állagából kiemelt úrbéri iratok . . . . . 1724—1764 21 csomó

Irattári segédkönyvek:

Az „Acta Miscellanea” állagból átsorolt 1765 előtti iratok jegyzéke . . . . . 1723—1764 1 téka

A helytartótanács felállításakor kiadott első utasítás csak általánosságban utal a tanácsnak az úrbéri kérdésekben betöltendő szerepére. A földesúr és jobbágy közt igen gyakran felmerülő ellentétekből keletkezett ügyek közül azok kerültek a helytartótanács elé — valamelyik fél, vagy a megye felterjesztése folytán —, melyeknél a megyei hatóság nem tudott, vagy nem akart kellő súllyal fellépni.

Az 1715. évi 101. tc. 9. §-a ugyanis elrendeli, hogy „a szegény népnek az elnyomástól való megvédése . . . a megyei hatóság feladata”. Az 1723. évi 18. tc. 4. §-a pedig még határozottabban kimondja, „hogy a földesurak a jobbágyokat és lakosokat a helyesen készült úrbéren felül semmiféle szokatlan úrbérelles terhekkal ne terheljék: erre a megyei tisztviselők az 1715. évi 101-ik törvénycikk értelmében felügyelni s a jobbágyokat a földesurak elnyomásától mentesen tartani s az ily földesurakat tisztí hatalmukkal büntetni tartoznak és kötelesek legyenek.” Hogy ezek a törvények mennyire csak írott betűk voltak, azt a parasztságnak a XVIII. század folyamán egyre fokozódó kizsákmányolása és az ennek következtében egyre gyakrabban ismétlődő parasztmozgalmaknak a tényei bizonyítják legjobban.

A megyei hatóságoknak ilyen jellegű feladatokkal való felruházása nem jelentett különösebben újat. Lényeges változást nem is a megyék ellenőrző szerepéről hozott fenti törvények jelentettek, hanem az, hogy a fenti törvények végrehajtásának ellenőrzése az uralkodói hatalom, illetve végrehajtó szerveinek kezébe jutott. A helytartótanács felállításáról hozott 1723. évi országgyűlési törvény a tanács feladatát illetően kimondja, hogy „az országgyűlési végzéseket azokkal, akiket illet, foganatosítsa” (102. tc. I. §.). E törvénycikk biztosította a helytartótanács számára a földesúr—jobbágy között felmerülő ellentétekbe való beavatkozás jogát.

A parasztság a fokozódó földesúri elnyomással szemben kifejtett ellenállása során igyekezett kihasználni azt a kevés védelmi lehetőséget is, amelyet a törvények biztosítottak számára. Igen gyakran fordultak kérvényekkel a megye megkerülésével a helytartótanácshoz. Ebben az esetben a helytartótanács a jobbágyok beadványainak tárgyalása előtt felvilágosítást kért a megyétől, a jobbágyok kérvényeiben foglaltak igazolására. Ha ez nem történt meg, a panaszt nem vették tárgyalás alá. A jobbágyok panaszai a legkülönbözőbbek voltak és a jobbágyszolgáltatások minden területére, a földesúri elnyomás minden formájára kiterjedtek.

E sorozat a helytartótanács által 1723 és 1765 között intézett úrbéri ügyek iratainak egy részét tartalmazza. Ezenkívül még található úrbéri vonatkozású iratok ebből az időből az időrendi és a tárgyi sorozatokban is.

Az iratok leggyakoribb tárgya a jobbágyság robotterheinek a felemelése, melynek orvoslása végett a jobbágyok igen gyakran urbárium, vagy új urbárium kidolgozását kérik. A jobbágyok földjeinek, telkeinek, rétjeinek, legelőinek vagy irtványainak az elvétele, a földesúr tisztjeinek a jobbágyokkal szemben elkövetett kegyetlenkedései is állandó panaszként szerepelnek. Egyes községek a tized behajtásakor elszenvedett sérelmeiket, a megyei adóterhek felemelését panaszolják. Sok panaszt találhatunk az úriszékek igazságtalan ítéletei ellen, vagy arról, hogy a földesurak több helyen a községeket vagy mezővárosokat meglevő szabad bíróválasztási joguk gyakorlatában megakadályozták. A jobbágyságnak a földesúri elnyomással szemben folytatott harcára is több adatot találhatunk, kezdve a jobbágyszökésektől, a szolgáltatások megtagadásán át, egészen a kisebb-nagyobb jellegű megmozdulásokig. Ez utóbbiakra vonatkozóan külön ki kell emelni a Péro-féle felkeléssel kapcsolatos iratokat.

Meg kell említeni a dunántúli vármegyék, Vas, Zala, Somogy, Tolna jobbágyainak a helyzetére és elégedetlenségére vonatkozó iratokat, melyek

az 1765—66-ban lezajlott parasztmozgalmak és az úrbérrendezés előzményeihez nyújtanak adatokat.

Az úrbéri bizottság felállítása után nemcsak a bizottság iratait kezelték külön, hanem a bizottság irataihoz csatolták 1724-ig visszamenően a helytartótanácsnak azokat az úrbéri vonatkozású iratait, melyek az „Acta Miscellanea” c. állagban voltak elhelyezve. Az iratok régi „Acta Miscellanea”-beli jelzeteit azonban továbbra is megtartották és azok rendjében helyezték el őket. Az úrbéri iratok rendszere már az „Acta Miscellanea”-ban eltért az állag többi iratainak rendjétől. Ugyanis míg a többi iratot fasciculus és numerusok szerint helyezték el, addig az úrbéri iratoknál ladula és ladulánként, ill. fasciculusonként újra kezdődő fasciculus és numerus tagolást találunk. Az iratoknak a ladulánként történő csoportosítása minden tárgyi vagy időrendi szempont nélkül történt. A fasciculusok egy-egy ügynek az iratait tartalmazzák, ezen belül azonban az iratokat keltezésük sorrendjében tárolták, ami azt eredményezte, hogy egy-egy beadvány és a rá vonatkozó intézkedés nem mindig található közvetlen egymás után. A fasciculusokon belül numerus szerint akkor tagolták az iratokat, ha egy-egy ügy lezáródása után néhány év múlva ismét fölmerült. Ebben az esetben a fasciculuson belül az előző iratok is és az utóbbiak is külön numerus jelzettel kaptak. A fasciculuson belül újra kezdődő numerus-tagolás mindig az időrendet követően történt. Pl. a nagyváradi káptalan és jobbágyai között felmerülő ellentétekből keletkezett per 1742-ben került először a helytartótanács elé. Az ügy 1748-ban zárult le, de 1752-ben újabb perek folytak a káptalan és a jobbágyok között. Itt tehát három különböző, de a nagyváradi káptalan ellen folytatott peres ügyről van szó. A három különböző ügynek az iratait ugyanazon fasciculusban helyezték el, de a fasciculuson belül az egyes ügyek, időrendjük szerint, „Nr. 1.”, „Nr. 2.”, Nr. 3.” jelzettel kaptak. Az iratoknak az „Acta Miscellanea” állagból történt kiemelését annak lajstromkönyvébe is feljegyezték. A sorozathoz 1950-ben Vörös Károly készített jegyzéket, melyben az iratok fent leírt rendjét követve, fasciculusok, ill. numerusok szerint adja meg az egyes ügyek tartalmát, évkörét és irattári jelzetét.

Az „Acta Miscellanea” állagból kiemelt iratokban a hozzájuk készült jegyzék segítségével lehet kutatni. Az iratok kikérésénél az állag megnevezése mellett az „Acta urbarialia ex Actis miscellaneis translata” sorozatcímet, valamint a ladula, fasciculus és numerus jelzettel kell a kérőlapon feltüntetni. Megjegyzendő, hogy az „Acta miscellanea”-ban külön irattári rendszerben kezelt úrbéri iratokon kívül — kis mennyiségben — egyéb úrbéri iratok is vannak, amelyek az úrbéri bizottság felállítása után is ott maradtak. Ezenkívül az 1724—1765 közötti időszakból található úrbéri iratok a „Fasciculi mensium”, „Litterae” és „Expeditiones” sorozataiban, továbbá a „Litterae” sorozat „Acclusa”-jában. Ez utóbbiban (527. rsz. csomó) külön kötegben van az 1735. évi Békés megyei parasztmozgalomra vonatkozó helytartótanácsi iratok jelentős része.

Második rész

Ülési jegyzőkönyvek:

- „Diarium commissionis urbarialis”, a helytartótanács úrbéri bizottságának ülési jegyzőkönyve 1765—1772 1 kötet
„Protocollum materiarum in commissione urbariali assumptarum”, a helytartótanács úrbéri bizottságának ülési jegyzőkönyvei . . . . . 1772—1783 11 füzet

Iratok:

- „Acta Urbarialia”, a helytartótanács úrbéri bizottságának iratai . . . . . 1765—1783 210 csomó
„Acta miscellanea” Kimutatások el nem intézett hátralékos ügydarabokról; bizottsági jegyzőkönyvek fogalmazványai (vannak közte más bizottságok jegyzőkönyvei is, nemcsak az úrbérié); előadói ívek és fogalmazványok . . . 1770—1780-as 1 csomó évek
„Urbariale comitatus Lyptoviensis protocollum” Neuhold János királyi biztos jegyzőkönyve az úrbérrendezés során Liptó megyében az egyes községek részéről előterjesztett panaszokról és azok elintézéséről. Neuhold 1774. május 16-án kelt és az „Acta urbarialia, 1774: No. 13. Comitatus Liptoviensis” jelzet alatt levő jelentésének alaki méretek miatt elkülönített melléklete . . . . . 1770—1772 1 kötet
„Protocollum instantiarum per tempus introductae in regnum Croatiae . . . urbarialis regulationis finem in hunc . . . delegato . . . commissario regio in diversis querimoniarum meritis tum per dominos terrestres cum vero contribuentes incolas comitatus Zagrabiensis . . . . . exhibitarum . . .”, Bacho János királyi biztosnak a fentivel azonos jellegű jegyzőkönyve. Bacho Jánosnak 1780. augusztus 24-én kelt és az 1850-es években Horvátországnak átadott „Acta Urbarialia Croatiae, Sclavoniae ac Banatus” iratsorozat „1780: Circularia No. 12.” jelzete alá helyezett jelentésének alaki mérete miatt külön kezelt és visszamaradt melléklete . . . . . 1774—1780 1 kötet

Irattári segédkönyvek:

- „Regestrum et index actorum urbarialis departamenti”, helyesen: „Regestrum actorum urbarialium”, az „Acta urbarialia” sorozat lajstroma . . . . . 1765—1783 6 kötet

„Index literarum per dominos commissarios regios in re urbariali exmissos ad excelsum consilium regium locumentiale anno 1767 exaratum”, az úrbérrendezés végrehajtására kiküldött királyi biztosok jelentéseinek név- és tárgymutatója . . . . . 1767 1 füzet

Ügyviteli segédkönyvek:

„Extractus benignarum resolutionum regiarum normalium . . . iuxta alphabetum elaborati” (A. 2109)* Szabályrendeletek kivonatai úrbéri ügyekben, tárgyi címszavak betűrendjében 1768—1775 1 kötet

„Benigna mandata urbarialia” (A. 2124—A. 2138.) Úrbéri ügyekben kelt királyi rendeletek másolatai időrendben; évenként 1—1 kötet, csak az 1780/1781. évek vannak együtt egy kötetben, az 1779. évi kötet hiányzik. Minden kötetnek van betűrendes tárgymutatója . . 1765—1781 15 kötet

„Index b. mandatorum in re urbariali . . . emanatorum” (A. 2119.) A fenti másolatkönyvek 1765—1769. évi köteteinek együttes mutatója . . . . . 1765—1769 1 kötet

„Extractus litterarum ab ano 1767 usque annum 1772 interventarum, item b. mandatorum annum 1773 . . . elargitorum” (A. 2145.) Úrbéri ügyekben a helytartótanácsához intézett felterjesztések és királyi rendeletek lajstroma 1767—1772 1 füzet (1773)

„Extractus benignorum mandatorum regiorum in re urbariali . . . interventorum” (A. 2146—A. 2155.) . . . . . 1764—1783 10 füzet

„Extractus literarum in re urbariali . . . interventarum”, ill. 1775-től: „Extractus literarum et instantiarum in re urbariali interventarum” (A. 2173—A. 2183.) A helytartótanácsához intézett megyei felterjesztések lajstroma . . . . . 1772—1783 11 kötet

„Diversorum comitatum literae circa causas urbariales a via iuris non abstrahendas ad. exc. consilium regium locumentiale Hungaricum exaratae” (A. 2172.) Másolatkönyv. (kötetlenül beletéve Fejér megye egy 1767. augusztus 4-én kelt beadványának a másolata is) . . . . . 1766 1 füzet

* Ezek a számok a kötetek raktári számai, melyeket itt kivételesen a tájékozódás, illetve azonosítás megkönnyítése végett közlünk.

- „Extractus benignorum mandatorum regionum in re urbariali quoad regna Croatiae et Slavoniae . . . (az 1782 és 1783. évi füzeteknél még: „necnon Banatus Temesiensis”) . . . . . interventorum” (A. 2156—A. 2159) Urbéri ügyekben kiadott királyi rendeletek lajstroma 1780—1783 4 füzet
- „Extractus litterarum et instantiarum in re urbariali a parte regnorum Croatiae et Slavoniae . . . 1781-től fogva még: „necnon Banatus Temesiensis” . . . interventarum” (A. 2187—A. 2191.) Urbéri ügyekben a helytartótanácsához intézett felterjesztések lajstroma. . . . . 1779—1783 5 kötet
- „Urbarium (Maria Theresianum)” (A. 2113.) ^{298 m.}
 A Mária Terézia-féle úrbérrendezés során kiadott utasítások, urbariumszövegek és táblázat-úrlapok (valamennyi hivatalos nyomtatvány) egy-egy példánya egybekötve, mégpedig: . . . . . 1 kötet
1. Instructio pro commissariis regiis in re urbariali ad comitatus exmissis . . .
  2. Instructio normam praescribens annum urbariorum qualiter observatorum investigationem peragendi
  3. Novem puncta examinis (latin, magyar, szlovák és német nyelven)
  4. Instructio pro magistratualibus urbarialem regulationem exequentibus . . .
  5. Urbarium (in natura) — magyar, német, szlovák, horvát, szerb (illyr) nyelvű példány
  7. Banaticum urbarium (német nyelvű példány)
  8. Inscriptiones in spatiis vacuis urbariorum Hungaricorum faciendae, továbbá ugyanaz a német, szlovák és szerb nyelvű urbariumokhoz
  9. Az úrbéri tabella úrlapja — magyar, német, szlovák, horvát és szerb nyelven
- „Urbarium” (A. 2114) Ugyanaz, mint az előző, de csak töredékesen, és más rendben, úm.: . . . . . 1 kötet
1. Urbarium (in aequivalenti) — németül
  2. Instructio pro magistratualibus . . .
  3. Instructio pro commissariis
  4. Instructio normam praescribens annum urbariorum qualiter observatorum investigationem peragendi
  5. Extractus beneficiorum et maleficiorum exresponsis colonorum ad novem puncta interrogatoria quoad universa comitatus loca erutus

6. Formula iuramenti pro dominis deputatis ad elaborandam locorum classificationem per comitatum denominatis
7. Tabella universalis universalem statum colonorum comitatus.. districtus vel processus... locorum actuaalem seu anteurbarialem ex conscriptionibus colonorum ad novem interrogatoria puncta elicitis erutum succincte exhibens
8. Tabella, welche vermög denen in dem... Comitatus eingerichteten Urbaren Folgendes ausweist
9. Esküformula a 9 pontos vizsgálat során kihallgatottak részére, magyar és német nyelven
10. Novem puncta — latin, magyar, német és szlovák nyelven
11. Connotatio exemplificativa beneficiorum et maleficiorum, iuxta quam coloni ex 9 punctis examinari debent
12. Conscriptio extirpaturarum... (úrlap)
13. Conscriptio... urbarialis (úrlap)
14. Specificatio iuris montani... (úrlap)
15. Connotatio vinearum... (úrlap)
16. „Folgende Missbräuche werden aufgehoben und insgesamt verboten”
17. Urbarium (in natura) — német nyelvű példány
18. Inscriptiones in spatiis vacuis urbariorum germanicorum faciendae
19. Urbéri tabella (úrlap)
20. B. resolutio regia circa sistendas suflaminationes officialium subditos perturbantes
21. Zusatz oder Erklärung etwelcher zu der vorhin gedruckten Urbarialregulation gehörigen Punkten...
22. Az 1766. április 26-án Bécsben kelt német nyelvű pátens (nyomtatvány) a Vas és Zala megyékben a jobbágyság részéről még mindig folytatódó szolgáltatás-megtagadások megszüntetése ügyében
23. Vorschrift für die jüdischen Toleranztaxeinnehmer und Gegenhändler (Számos számviteli mintalappal) . . . . .

1 kötet

„B. instructio pro magistratualibus urbarialem regulationem exequentibus deserviens...” (A. 2118.) (Hivatalos nyomtatvány, megvan az előző 5 kötet mindegyikében) . . . . .

1 kötet

„Extractus alphabeticus materiarum urbarialium” Az úrbérrendezést végző tisztviselők számára kiadott utasítás tárgyi címszavak szerint haladó mutatója. A címszókön kívül a rövid tárgyat és az utasítás megfelelő helyét (fejezet és paragrafus) adja meg . . . . .

1 kötet

Irattári (irodai) kezelőkönyvek :

„Protocollum exhibitorum in re urbariali” (A. 2194) Az úrbéri bizottság elé utalt ügyek nyilvántartókönyve. Adja: az ügydarab helytartótartótanácsi iktatószámát, az előadó nevét, a tanácsi előterjesztés napját, az úrbéri bizottság elé utalás tényét, az ügyirat tárgyi foglatát, a beküldő hatóság (fél) és a kelet feltüntetésével. Helyenként a lapszálon még további kezelési feljegyzések . . . . .

1771—1776 1 kötet
(1777)

„Protocollum in urbarialibus exhibitorum” (A. 2192.) Ugyanaz, mint az előző kötet, csak a lapszéli kezelési jegyzetek hiányoznak. . . . .

1773—1779 1 kötet

„Extractus materiarum in commissione urbariali assumi adhuc restantium”, illetőleg a két utóbbi kötetnél rövidített alakban „Extractus materiarum restantium” (A. 2184—A. 2186) Nyilvántartólajstromok az úrbéri bizottság elé utalt, de ott még tárgyalásra nem került hátralékos ügyekről . . . . .

1771—1780 1 füzet
2 kötet

„Regestrum departamenti urbarialis — Croatiae, Slavoniae et Banatus” helyesen: „Regestrum actorum urbarialium regni Croatiae et Slavoniae ac Banatus” (2141.) Az 1850-ben a horvátországi helytartótanácsnak, illetőleg az ún. szerb vajdaságnak átadott 1783 előtti, Horvátországra, illetve a temesi bánságra vonatkozó úrbéri iratok lajstromkönyve . . . . .

1779—1783 1 kötet

A XVIII. század folyamán a földesuraknak az árutermelésre való fokozódó áttérésével, az ezzel együttjáró majorsági gazdálkodás növelésével a jobbagság fokozódó földesúri kizsákmányolása következtében nemcsak a parasztmegmozdulások váltak mind gyakoribbá, hanem egyre nagyobb számúak lettek, különösen a XVIII. század 60-as éveiben, a jobbágyoknak közvetlenül a helytartótanácshoz vagy a bécsi udvarhoz beküldött panaszai is. Az úrbéri ügyekkel kapcsolatos kérdések ebben az időben váltak a helytartótanács munkájának egyik központi feladatává.

A bécsi udvar és az érdekeit képviselő helytartótanács „jobbágyvédelmező” politikája, melyet kezdetől fogva több-kevesebb sikerrel folytatott — mint ismeretes — az adóalap védelmének kérdéséből következett. A földesúri terhek következtében mindenéből kifosztott jobbágy ugyanis nem tudott eleget tenni az állami adóterheknek. Az uralkodó és a magyar nemesség között az adókérdés miatt felmerülő ellentétek az 1760-as években még jobban kiéleződtek. A bécsi udvart az örökösödési, majd a hétéves háborúban ért vereségek arra készítették, hogy a kormányzás terheiből az addiginál még többet rakjon Magyarországra. Az udvar magyarországi jövedelmei fokozásának egyik legfontosabb formája a jobbágyság állami adóterheinek növelése volt. A királynő azonban világosan látta azt, hogy a felemelt adóterheket csak úgy tudja a parasztokon behajtani, ha gátat vet a jobbágyok épp ebben az időben rohamosan növekvő földesúri kizsákmányolása elé. A rendek ellenállása miatt Mária Terézia az 1764/65. évi országgyűlésen hiába tett kísérletet a jobbágyok terheinek korlátozására; ezért elhatározta, hogy saját hatáskörében rendeleti úton fogja a jobbágyság földesúri szolgáltatásainak mértékét megállapítani.

1765 tavaszán a parasztok addig szokatlan mértékben árasztották el küldöttjeik révén az udvart panaszaikkal. Ugyanakkor a királynő már elrendelte, hogy az úriszékek, majd a megyék ítélőszékei előtt lefolytatott összes úrbéri pereket ezentúl ne a királyi táblákhoz terjesszék föllebbezés esetén, hanem a helytartótanácson és kancellárián át ő elé. Még azt is elrendelte, hogy azokat az úrbéri pereket is fel kell terjeszteni, amelyek ellen a megyei ítélőszékek döntése után egyik félnek sem volt panasza. E rendelkezés nagymértékben megnövelte a helytartótanács munkáját, mivel a megyéknél lezajló összes úrbéri pereket át kellett vizsgálnia és ezután a tanács véleményével a kancellárián keresztül az uralkodóhoz küldenie. Ezzel a királynő az úrbéri ügyek intézését véglegesen közigazgatási útra terelte, mivel befolyását a döntésekre vagy azok megváltoztatására így biztosítani tudta. A jobbágyok panaszainak kivizsgálása azonban a megyéknél épp oly lassan haladt, mint a helytartótanácsnál a megyei jelentések felülvizsgálata. A jobbágypanaszok és úrbéri perek felülvizsgálatának meggyorsítása végett — mivel az ország dunántúli megyéiben már a parasztok megmozdulásai is egyre nagyobb méreteket öltöttek — elrendelte a helytartótanács kebelén belül az úrbéri bizottság felállítását.

Az 1765. október 31-ről keltezett rendelet figyelmeztette a helytartótanácsot, hogy a jövőben a királyi rendeleteknek engedelmességre, pontról pontra a maga véleményével kísérve nyújtsa be az úrbéri pöröket, és egyúttal megróttá azért, hogy a hozzá eddig felérkező úrbéri pöröket minden megjegyzés nélkül terjesztette fel s ezáltal akadályozta gyors elintézésüket és késleltette az adozó parasztok sorsának javítását.

Mivel a helytartótanács — mondja a rendelet a továbbiakban — a jövőben az úrbéri pöröket a maga véleményének csatolásával fogja felterjeszteni, ezen ügyek gyorsabb elintézése céljából kebelében az úrbéri ügyek intézésére külön bizottság állítandó fel, melynek elnöke gróf Csáky János, tagjai pedig gróf Forgách Miklós, báró Balassa Ferenc, Balogh László és Herlein Ferenc helytartótanácsnokok lesznek.

Az úrbéri bizottság felállításáról intézkedő utasítás a továbbiakban megszabja a bizottság működésének és az ügyek tárgyalásának módozatait.

Eszerint a bizottságnak először az úriszék, azután a megyei ítélőszék határozatát kell pontról pontra átvennie, amely után harmadik helyen a bizottság döntése következik, végül pedig a helytartótanács véleménye. A bizottság a helytartótanács teljes ülésein terjeszti elő határozatait, melyeket a helytartótanács a maga véleményével tartozik késedelem nélkül fölterjeszteni. A bizottságban a tárgyaláshoz két tag jelenléte is elegendő, viszont a helytartótanácsnak a rendes ülésnapokon kívül is mindig kell ülést tartania, ha vannak elintézetlen úrbéri ügyek.

Ettől kezdve a földesúr és jobbágy közt felmerülő ellentétekkel kapcsolatos összes ügyek az úrbéri bizottság elé kerültek, amely 1765. november 12-én tartotta első ülését.

Az úrbéri bizottság iratait 1768 óta a helytartótanács többi iratától teljesen függetlenül kezelték. Az úrbéri természetű iratokat bemutatásuk, illetve 1769 óta iktatásuk után az úrbéri bizottság irodája vette át, tehát a helytartótanács általános kiadó- és irattári hivatalának semmi gondja sem volt velük. Külön kézikönyvbe vezették őket, melyek az általános kézikönyvek mintájára további sorsuk minden részletét megörökítették. A kiadványokat a tanács döntése alapján a bizottság titkára vagy fogalmazója fogalmazta meg, és az úrbéri ügyekhez beosztott írnokok tisztázták le, akik a kézikönyveket is vezették, s egyben az úrbéri irattárat is őrizték. Elintézés után ugyanis az iratokat külön helyen helyezték el, mégpedig megyék, azokon belül pedig tárgyi csoportok, illetve időrend szerint. Az ügyintézés és iratkezelés tehát már azon az elven épült fel, amely 1784-től kezdve a tanács egész munkájának alapja lett: az ügyosztályi (departamentumok szerinti) rendszeren.

Az úrbéri bizottság iratai, annak felállításától kezdve, a helytartótanácsnál intézett összes úrbéri ügyekre vonatkozó iratokat tartalmazzák. Tehát míg az 1765 előtti évek úrbéri iratai nemcsak az „Acta Miscellanea”-ből kiemelt sorozatban, hanem más időrendi vagy tárgyi sorozatokban is vannak, addig a bizottság felállításától kezdve az összes úrbéri iratok ebben a sorozatban találhatók.

A sorozat iratainak igen jelentős részét az úrbérrendezés előzményeinek és lezajlásának iratai alkotják. Ezek között a legjelentősebbek és a történetkutatás számára is a legfontosabbak az 1765. és 1766. évi dunántúli parasztmozgalmakról szóló iratok. Nemcsak maguknak a megmozdulásoknak a lezajlására vonatkozó jelentéseket találunk az iratok között, hanem a parasztság helyzetére, fokozódó kizsákmányolására, tehát a felkelés okaira is szép és gazdag anyag található. Elég ezek közül csak a vasmegyei Batthyány-birtokok pereinek az iratait megemlíteni.

A rendezési munkálatokra vonatkozóan udvari rendelkezéseket, helytartótanácsi utasításokat, a kiküldött királyi biztosok jelentéseit, továbbá vizsgálati jegyzőkönyveket találunk a sorozatban. A jobbágyoknak a földesúri elnyomás ellen tett panaszai továbbra is napirenden voltak, s az iratok a terhek legkülönbözőbb formáinak a robot növekedésének, az irtványok elvételeinek, vagy a borkimérés megakadályozásának, általában egész sor jobbágykizsákmányolás történetének forrását tartalmazzák. A jobbágyok panaszai mellett ott találjuk a kivizsgálásokról szóló megyei jelentéseket és az ennek alapján hozott tanácsi döntéseket. Az úriszékektől a megyei ítélőszékek elé vitt úrbéri perek iratai — melyek felülvizsgálata, mint már említettük, az

úrbéri bizottság feladatai közé tartozott — alkotják a sorozat jelentős részét. Az úrbéri perek irataiban szintén a földesúri kizsákmányolás legkülönbözőbb formáira találunk gazdag anyagot és egyúttal arra is, hogy milyen volt a gyakorlatban a földesúri jogszolgáltatás.

A „*Diarium commissionis urbarialis*” az úrbéri bizottság üléseiről készített jegyzőkönyv, mely a bizottsági ülések időrendjében adja meg a résztvevő elnök és tagok nevét, továbbá ülésenkint újra kezdődő sorszámok szerint az üléseken tárgyalta ügyek rövid tárgyi kivonatát és keltét. A bizottság által hozott döntéseket azonban nem tartalmazza. 1767-től kezdődően a bizottsági üléseken belül is tovább tagolódik, a tárgyalta ügyek újra kezdődő sorszámozásával. 1772-től a tárgyalta ügy helytartótanácsi iktatószámát is feltünteti. A bizottság határozatairól azonban továbbra sem ad tájékoztatást.

A „*Protocollum materiarum in commissione urbariali assumptarum*” az előbbivel azonos rendszerű. A bizottsági üléseken belül ez is tovább tagolódik, a tárgyalta ügyek ülésenként újra kezdődő sorszámozásával. Ugyancsak megadja a helytartótanácsi iktatószámot is. A bizottság határozatait itt sem jegyezték fel.

Az iratsorozatban a helytartótanács úrbéri bizottságának működése során keletkezett iratokat találjuk, a bizottság 1765-ben történt felállításától 1783-ig, az ügyosztály működésének megindulásáig. Ezenkívül találunk az 1765. évi iratok között néhány, az „*Acta Miscellanea*” sorozatból kiemelt és így tulajdonképpen az előbbi, az „*Acta urbarialia ex Actis Miscellaneis translata*” sorozatba tartozó iratot. Az 1765—66. évi iratok végén még 3, ill. 2 csomó „*processus urbarialis*”-t helyeztek el lajstromozatlanul. (Nagyrészt a vas megyei Batthyány-birtokokon lezajló pereket tartalmazzák.) A sorozatban levő iratok tárolási rendje nem egységes, hanem lényegében két különböző rendszerben történt. Az egyik rendszer, bár ezen belül is változások vannak, az 1765-től 1772-ig terjedő évek iratait, a másik pedig az 1773 és 1783 között keletkezett iratokat foglalja magában.

1765-től 1772-ig az iratokat évek, az éveken belül pedig hónapok szerint helyezték el. A hónapokon belül azonban sem a keltezés, sem az iktatószámok rendje — 1769 óta — nem érvényesül, hanem az iratok teljesen keverve fekszenek. Az ügyirategység épségben tartását is csak 1769-től kezdve tapasztaljuk, de ekkor sem teljes következetességgel alkalmazták. Előfordul, hogy előiratokat évekre visszamenően csatoltak.

Az 1773-tól 1783-ig keletkezett iratok tárolásánál lényegében a későbbi ügyosztályok irattári rendszerének, a kútfő-tétel rendszernek a kezdetlegesebb formájú alkalmazásával találkozunk, azzal a fő különbséggel, hogy itt bizonyos területi vonatkozások is szerepet játszottak az irattári rendszer kialakulásánál. Az éveken belül ugyanis megyék, megyénként pedig egy-egy ügynek megfelelő főszámonként — mely a későbbi kútfőszámoknak felel meg — történt az iratok lajstromozása. A főszámon belül minden egyes irat, az ügymenet rendjét követve, egy alszámot kapott, melyet későbbi tételszám megfelelőjének tekinthetünk. A főszámok megyénként, az alszámok főszámonként újra kezdődnek. Ezt az irattári rendszert láthatjuk a lajstromkönyvekben és az iratok jelzetein is. Az iratok elhelyezése és lajstromozása azonban keresztezi egymást, vagyis az elhelyezés a lajstromozásától eltérő rendszert mutat.

Az éven belül ugyanis nem megyék, hanem főszámok szerint helyezték az iratokat és a főszámokon belül történt a megyék szerinti tagolás.

A sorozathoz készült, ma helytelenül „Regestrum et index actorum urbanialis departamenti” feliratot viselő, szabatosan „Regestrum actorum urbanialium”-nak nevezhető lajstromkönyvet a vármegyék betűrendjében állították össze. A megyék abc-rendjében azonban évenként változva, más és más címszavakat is bejegyeztek. Így 1765—1769-ig a „C” betűnél „Circularia intimata” és „Commissarii regii”, a „P”-nél „Protocolla commissionum urbanialium” és az „R”-nél „Repraesentationes suae maiestati” címszavakat írták be. 1770-től kezdve elhagyták a „Protocolla commissionum urbanialium” és a „Repraesentationes suae maiestati” bejegyzéseket, viszont új címszót, a „Reflexoria intimata”-t találjuk. 1772-ben elhagyták a „Commissarii regii” bejegyzést is, azonban a megyék mellett, ugyancsak betűrendben, már más tárgyi címszavakat jegyeztek be. A tárgyi címszavak azonban már a következő évben megszűntek. 1773-ban csak a „Circularia” és a „Commissarium regionum diaria”, 1774-ben pedig csak a „Circularia” címszót tüntették fel. 1775-től kezdve a megyék betűrendjébe nem iktattak semmi más jelölést hanem azok végén találjuk a „Circularia” és „Miscellanea” bejegyzéseket.

Az 1765. és 1766. évi iratokat, valamint az 1767—68. éveket együtt lajstromozták. A lajstromozás rendszere azonban a megyéken, illetve a fentebb felsorolt címszavakon belül ismét változik. Az 1765—66. évi iratoknál megyénként külön lajstromozták az érkező beadványokat (litterae) és külön a helytartótanácsnak a megyékhez küldött rendelkezéseit (intimata). 1767—69 között ezt a különválasztást nem alkalmazták, hanem az iratokat egységesen, keltezésük rendjében lajstromozták. Az iratok napi keltét azonban 1765-től kezdve kivetítették a bejegyzés szövege elé.

1770-ben az egyes iratok időrendben történő lajstromozását az ügyiratok lajstromozása váltja fel. A lajstromkönyvet ettől kezdve három hasábra osztották. Az első hasáiban az ügyben keletkezett első irat keltét, a második rovatban az ügymenet rendjét követve az iratok rövid tárgyát és napi keltét, a harmadikban pedig az ügy rövid tartalmi megjelölését jegyezték be. Ezenkívül 1772-ben az első rovatban még betűjelekkel utalás történt az egyes iratok alaki jellegére is. Ezek az utalások a következők: P = jegyzőkönyv, M = királyi rendelet, R = felségfelterjesztés, I = helytartótanácsi rendelet és L = helytartótanácsához intézett levél. A lajstromozásnak ez a rendszere már az első lépést jelentette a későbbiekben az egész hivatalnál bevezetett kútfők és tételek szerint történő irattári rendszerre, mely felé 1773-ban tették meg a következő lépést. Ettől kezdve ugyanis már az egyes ügyeket külön számok is megjelölik. A lajstromkönyv első hasábjában az ügy tárgyi megjelölését találjuk, élén az ún. főszámmal, vagy ügyszámmal (a későbbi kútfőszám), a következő hasáiban pedig, az ügymenet rendjét követve, minden iratot külön alszám alatt jegyeztek be, mely a későbbi tételszámnak felel meg. Az egyes iratok bejegyzésénél azonban csak az irat alaki jellegére, a beadó vagy címzett nevére, az irat napi keltére és helytartótanácsi iktatószámára utaltak. Az ügyek sorszámozása megyénként, az iratoké ügyenként újra kezdődik. E rendszer aztán egészen az ügyosztályok működésének kezdetéig fennmarad, sőt néhány évvel azután is, az úrbéri ügyosztálynál.

Az úrbéri bizottság irataihoz a „Regestrum...” c. segédkönyvek használhatók a kutatásnál. Az 1765—1772. évi iratok kikérésénél az ügyosztály megnevezése mellett az évet és hónapot, továbbá a kért irat keltét, a beküldő vagy címzett nevét és az irat rövid tartalmát kell a kéréslapon feltüntetni. Az 1773—1784-ig terjedő évek iratainál az évet, továbbá az iratok numerus jelzetét és a megyét kell a kikérésnél megadni.

Harmadik rész

Tanácsülési jegyzőkönyvek :

„Protocolla ...”	1783—1842 + 1844—1848	190 kötet
----------------------------	--------------------------	-----------

Iratok :

„Acta ...”	1784—1848	485 csomó
„Urbarialia normalia”	1756—1848	11 csomó

„Acta dominii Csáktornya” Az „Acta urbarialia ex Actis Miscellaneis translata”, az „Acta urbarialia”, az „Acta departamenti urbarialis” és az „Urbarialia Normalia” iratsorozatokból kiemelt — a csáktornyai uradalom alattvalóinak úrbéri panaszaira vonatkozó — ügyiratok, több rendbeli úriszéki peranyaggal, összeírásokkal; található egy kisebb iratköteg, amely sátorajjújhelyi szőlők bérletére vonatkozó iratokat tartalmaz a XVIII. század második feléből. 1763(?)—1843 7
4 csomó

„Különféle kimutatások, összeírások, jelentések, stb.” Helységenkénti kimutatások azokról a telkes jobbágyokról és házas zselléerekről, akik után az 1849. július 7-én kelt pátens értelmében a volt birtokosoknak kárpótlás volt fizetendő. Főként a magyaróvári uradalom és az Eszterházy-, Erdődy-meg Batthyány-családok birtokaira vonatkoznak, de szerepelnek más kisebb dunántúli birtokosok is. — Néhány, az Eszterházy-uradalomhoz tartozó község tanúsítványa (1771-ből) arról, hogy semmi panaszuk sincs az urbáriumban megállapított úrbéri szolgáltatások behajtása tekintetében. — A földtehermentességgel kapcsolatos különböző nyomtatványok-

nak megrendelési mintapéldányai, 1850-ből.	(1771) 1851	1 csomó
„Rudabányácska fiscalis portiojának számadásai” A rudabányácskai Ko- máromy Gábor-féle, a kincstárra szál- lított birtokrész számadásai. — Nyil- ván kamarai proveniencia, amely csak tévedésből kerülhetett a hely- tartótanács úrbéri osztálya iratai közé	1818—1835	1 csomó
„Conscriptiones, limitationes etc. vi- nearum Sátoralja-Ujhelyiensium” — A regéc-sárospataki uradalomhoz tar- tozó szőlők bérösszegéről és általá- nos terméshozamáról, meg tized- (ötöd-) jövedelméről szóló, birtoko- sonként részletezett összeírások, rész- ben a kamarai-, részben a Bretzen- heim-birtoklás idejéből. — Az egész sorozat nem látszik helytartótanácsi provenienciának	1766—1822	1 csomó
„Urbéri nyomtatványok és írott for- mulárék” — a Mária Terézia-féle úr- bérrendezéssel kapcsolatos hivatalos — írott és nyomtatott — mintaszöve- gek és úrlapok, különböző nyelveken. Az 1836. évi úrbéri törvénycikkelyek — nyomtatvány, kétnyelvű	(Jobbára keltezetlen)	1 csomó
„Varia (inutilia)” Túlnyomórészt jegyzékek az úrbéri osztály, illetőleg az 1842/43. évi úrbéribizottság egyes üléseiben tárgyalt ügyekről, elin- tezetlen iratokról. Az első csomóban azonkívül van néhány ügyirat is, többek közt a nyitramegyei curialis possessiok által az úrbérrendezés alkalmával megválaszolt eredeti kér- dőívek (Novem puncta). A máso- dik csomó legvégén az úrbéri osztá- lyon használatos hivatalos elnevezé- sek latinul és magyarul.	1771—1854	2 csomó
„Puncta querimoniarum oppidi Mo- hács” Az 1793. évi kútfő 1. tétel alatt fekvő kir. biztos (Bacsó) jelen- tésnek a 6. számú, alaki méretei miatt különkezelt melléklete	1793	1 kötet
„Causa sedis dominalis dominii Ká- posztafalva contra oppidanam com-		

munitatem Göllniczensem in merito usus et possessorii sylvarum territo- rialium et aliorum obiectorum anno 1797 die 29 Maii suscitata et per . . . resolutionem de dato 30 Aprilis 1808 terminata" Az 1812. évi 143. kútfő 4. tétel alatti jelentés alaki méretek miatt elkülö nitett melléklete. . . .	1808	1 kötet
„Local-, Grund-, Befund- und Gaben- Buch der kgl. Cameral-Ortschaft Szemlak" Az 1817. évi 390. kf. 1. tétel alatt fekvő jelentésnek alaki méretek miatt elkülönített melléklete	1811	1 kötet

Írattári segédkönyvek :

„Regestrum et index . . .", lajstrom és mutató	1784—1848	83 kötet
„Series numerorum in urbarialibus" (A. 2210.) számsor	1785—1805	1 kötet
„Index normalium departamenti ur- barialis" helyesen: „Index norma- lium resolutionum in urbarialibus" (A. 2111.) mutató	1765—1839	1 kötet
„Index normalium resolutionum in ur- bariali" (A. 2108. és A. 2139.) mutató, illetve lajstrom mutatóval	1766—1803	2 kötet
„Extractus et indices benignarum nor- malium resolutionum regiarum in re urbariali" (C. 2918.) különböző írat- tári és ügyviteli segédkönyvek másod, meg csonka példányai		1 csomó
„Indices actorum urbarialium anti- quorum comitatum Abauj, Beregh, Gömör, Maramaros, Sáros, Szepes, Torna, Ung, Ugocsa et Zemplén". A címben foglalt megyékre vonatkozó helytartótanácsi úrbéri ügyiratoknak betűsoros mutatói. — Az abszolútiz- mus idején, közelebbről az 1854. évi decentralizációval, a helytartósági kerületek felállításával kapcsolatban sor került a helytartótanács úrbéri vonatkozású iratainak a szétválasz- tására is. Minden kerület megkapta a területére vonatkozó ügyiratokat, amelyeket azután mesterséges tárolási rendben állítottak fel. A mutató erre az új tárolási rendre utal, amely		

római számmal (I., II.) jelölt főszámból és arab számmal (1-től kezdve az anyag terjedelme szerint) jelölt alszámból képzett fasciculusjelzetek szerint tagolódott. Ezenkívül a rövid tárgymegjelölés mellett a lajstrom a helytartótanácsi iktatószámokat is megadja. — Miután az iratokat mesterséges tárolási rendjükből az eredeti rendszerbe azóta már visszahelyezték, a mutató ma már csak a levéltörténeti jelentőséggel bír (C. 2917.]. . 1774 (?)—1848

1 csomó

Ügyviteli segédkönyvek :

- „Elenchus, index et synopticus extractus legum et benignarum normalium resolutionum in re urbariali. . .”, (A. 2107.) törvények és királyi rendeletek kivonatai tárgyi csoportosításban, időrendi és tárgymutatóval . 1405—1802 1 kötet
- „Elenchus legum et benign. normalium resolutionum in re urbali. . .” (A. 224/c.) Első felében azonos az előbbivel, második felében azonban még további különleges rendelkezések ismertetését is adja, valamint a Mária Terézia-féle úrbérrendezés rendszeres összefoglalását; a II. részben is külön tárgymutató van. . . . . 1405—1802 1 kötet
- „Benignae normales resolutiones in urbarialibus et nobilitaribus”. (A második kötetnél a külső címfelirat: „Index universorum obiectorum resolutionum normalium . . . in rebus urbarialibus”) (A. 2105. és A. 2209) Szabályrendeletek kivonatai, az úrbéri résznél tárgyi címszavak betűrendjében; az egy alkalommal idézett 1481. évi t. c. mellett az 1767(?)—1804. korszakot öleli fel. A nemesi rész időrendben 1730-tól 1797-ig terjed. Az úrbéri rész végén megyénkénti kimutatás az egy-egy jobbágytelekre eső szántó és rét nagyságáról a föld 3 minőségi osztálya szerint, a vonatkozó legfelsőbb elhatározás keltének feltüntetésével. — A kivonatoknál megadva a legfelsőbb

elhatározás (rendelet) kelte s adott esetben iktatószáma is, mégpedig mind a kancelláriai, mind a helytartótanácsi	1481+1767(?) —1804	2 kötet
„Index b. normalium resolutionum regiarum in re urbariali . . . inter-ventarum” (külső címfelirat: „Normales resolutiones in re urbariali interventae”) (A. 2140.) Szabályrendeletek kivonatai tárgyi címszavak betűrendjében.	1768—1784(?)	1 kötet
„Collectio resolutionum et intimatorum in urbarialibus” (A. 2112.) Szabályrendeletek kivonatai tárgyi címszavak betűrendjében. Bevezetésében utalás a Mária Terézia-féle urbárium négy fajta változatára, valamint a magyarországi urbárium 1767. és 1770. évi nyomtatott példányai közt fennálló eltérésekre és ezek kiküszöbölésének módjára.	1766—1822(?)	1 kötet
„Planum decisionum urbarialium” (A. 2121.) Szabályrendeletek kivonatai tárgyi címszavak betűrendjében	1767(?)—1786	1 kötet
„Index extractivus actorum normalium in re urbariali 1771—1800” (A. 2110.)	1767(?)—1803	1 kötet
Cím nélkül — (A. 2224/a, A. 2224/b) Szabályrendeletek kivonatai: <i>a)</i> tárgyi címszavak betűrendjében, <i>b)</i> minden tárgyi vagy időrendi beosztás nélkül elegendesen 1—196. sorszám alatt.		2 füzet
„Elenchus b. normalium resolutionum in re urbariali . . . . .” (A. 2106.) Szabályrendeletek időrendes kivonatos lajstroma betűrendes tárgymutatóval.	1790—1824	1 füzet
„Extractus exhibitorum annorum 1784., 1785. relatorum in negotiis urbarialibus” (A. 2193). A helytartótanácsához befutott és elintézett urbéri ügyiratok lajstroma az iratok irattári jelzeteinek rendjében (év, megye, kútfő)	1784—1785	1 füzet
„Idea urbarialis regulationis . . . . .” (A. 2115—A. 2117.) A Mária Terézia-féle urbérrendezés végrehajtására		

kiadott utasítások, urbáriumszövegek és úrlapok részben kéziratos, részben nyomtatott szövegei egybekötve, részletes betűrendes mutatóval. A kötetet az 1770—1771. évek során különböző részletkérdésekben kiadott királyi rendeletek kivonatai vezetik be.	1776—1785	3 kötet
„Elaboratum deputationis regnicolaris in urbarialibus anno 1793” (A. 2122.) Az 1790—91-es országgyűlés által kiküldött bizottság munkálata az úrbériség rendezésére. Törvénytervezet, bizottsági jegyzőkönyv s egyéb irományok, részletes tartalomjegyzékkel. (Hív. használatra készült másolat.)	1793	1 füzet
„Deductio systematicae pertractationis negotiorum et obiectorum urbarialium exc. reg. locumtenentiali consilio Hungarico legaliter et per benignas resolutiones regias concreditae” (A. 2160.) Az úrbéri kérdések rendszerintézésére vonatkozó rendelkezések összefoglalása. Ujváry János alregestratornak a nádorrészére készített összeállítás 1816-ból. Bevezetésben utalás a korabeli tárolási rendre.	1816	1 füzet
„Az 1836-ik esztendei úrbéri törvény-cikkelyek” (A. 2203.) (Magyar és horvát párhuzamos szövegű hivatalos nyomtatvány.)	1836	1 füzet
„Nomina dominiorum et possessionum urbarialium alphabetice insertorum” (Későbbi gerincfelírata: Urbéri mutató) (A. 2208.) Helységnévtár, a helységek betűrendjében rovatosan adja azok megyebeli és uradalmi hovatartozását, valamint azt, hogy királyi rendeleten vagy szerződésen alapuló urbáriuma van-e; az utóbbi két rovat azonban nincs következetesen kitöltve.		1 kötet

Irattári kezelőkönyvek :

„Manuale” (A. 2120.) Személy szerint meg nem határozott irattári, vagy inkább irodai munkaerő munka-

- könyve. Adatai: az ügyirat iktatószáma, beküldője, kelte, rövid tárgyi foglalata, előadója. . . . . 1783—1784 1 kötet
- „Elenchus actorum anno 1848/49 ex departamento urbariali ad rationem locumtenentiatu Croatiae abhinc extradatorum” (A. 2144.) Az 1850-ben Horvátországnak átadott úrbéri vonatkozású helytartótanácsi ügyiratok átvételi jegyzékei . . . . . 1 kötet
- „Horvátországi úrbéri iratok jegyzéke” (A. 2143.) A helytartótanács levéltárából az 1855—1857. években Horvátországnak átadott úrbéri iratok jegyzékei . . . . . 1 kötet
- „Temes bánátusi úrbéri iratok jegyzéke” (A. 2196.) Az 1854-ben és 1857-ben a szerb bánáti földtehermentesítő bizottságnak átadott úrbéri iratok jegyzékei . . . . . 1 kötet
- „Pozsonyi helytartótanácsi úrbéri iratok jegyzéke” (A. 2197.) Az 1854—1859. években a helytartótanács levéltárából a pozsonyi helytartósági kerületnek kiadott úrbéri iratok és úrbéri tabellák jegyzékei . . . . . 1 kötet
- „A kassai helytartósági úrbéri iratok jegyzéke” (A. 2198.) Az 1854—1857. években a helytartótanács levéltárából a kassai helytartósági kerületnek kiadott iratok jegyzéke . . . . . 1 kötet
- „Nagyvárad helytartósági úrbéri iratok jegyzéke” (A. 2199.) Az 1854—1857. években a helytartótanács levéltárából a nagyvárad helytartósági kerületnek kiadott úrbéri iratok és tabellák átvételi jegyzékei . . . . . 1 kötet
- „Soproni helytartósági úrbéri iratok jegyzékei” (A. 2200.) Az 1854—1856. években a helytartótanács levéltárából a soproni helytartósági kerületnek kiadott úrbéri iratok és tabellák átvételi jegyzékei . . . . . 1 téka
- „Verzeichnis der von dem Archive der vormaligen Statthaltereien übersendeten Urbarialakten” (A. 2201.) Az előző tételszám alatti átvételi jegyzékekkel átvett iratoknak nyilván irattári

használatra készült jegyzékei	1 kötet
„Acclusa” (A. 2224/a.) A helytartó- tanács levéltárából 1854-ben a kassai és a nagyváradi helytartósági kerü- letnek átadott úrbéri tabellák jegy- zékei és betűrendes helyiségnévtár	1 csomó
„Liber praenotationis departamenti urbarialis”, szerelő- és kölcsönkönyv 1790—1808+1817— 1848+1856—1876	14 kötet

Amikor 1783-ban az ügyosztályi rendszert bevezették, az úrbéri ügyosztályt is felállították. Az úrbéri bizottságot azonban az ügyosztály felállítása ellenére sem oszlatták fel. A bizottság munkája most már az ügyosztályhoz alkalmazkodott. Az előadó tanácsosok az ügyeket előbb bizottságban tárgyalták meg és ennek döntése után terjesztette az ügyosztály a tanácsülés elé. A tanácsban azután vagy elfogadták a bizottság javaslatát, vagy módosították. Ennek a rendszernek a képe tárul elénk, ha az iratok alapján igyekszünk az ügyintézés menetét megállapítani. A bizottság üléseiről készített jegyzőkönyveket, melyek a bizottság javaslatait is tartalmazzák, ott találjuk az egyes konkrét ügyek iratai között. A tanácsülési jegyzőkönyvekben pedig az ügy tárgyának összefoglalása után ott találjuk a bizottság javaslatát is. Amennyiben a tanács a bizottság előterjesztését elfogadta, akkor a jegyzőkönyvben a határozatnál egyszerűen csak utaltak a bizottság javaslatának az elfogadására. Az ügyintézésnek ez a rendszere aztán már fennmaradt egészen 1848-ig. Az irattári rendszerrel még néhány évig fennmaradt a bizottság idejében kialakult számok és ezen belül megyék szerinti tagozódás és csak 1788-ban tértek át az iratoknak a többi ügyosztálynál már nagyrészt kezdettől fogva bevezetett kútfő-tétel rendszer szerint történő elhelyezésére és lajstromozására.

Az úrbéri ügyosztály felállítása nem jelentett semmiféle hatáskörváltozást a bizottsághoz viszonyítva. Lényegében ugyanazt a feladatot látta el mindkettő, annak ellenére, hogy a munka zömét vagy súlyát idővel más és más feladatok alkották.

A bizottság munkájának központjában az úrbérrendezés előkészítésével, majd 1767 óta magával a rendezéssel kapcsolatos feladatok állottak. A rendezési munkálatok irányítása a megyéken, de elsősorban a megyékhez kiküldött királyi biztosokon keresztül történt, akik közül számosan a helytartótanács tanácsosai voltak. A királyi biztosok számoltak be állandó jelentéseikben a rendezési munkálatokról és felterjesztették a megyei bizottság által elkészített összeírásokat és urbáriumokat. A munka során a vitás kérdések száza merültek föl, melyekben a bizottságnak kellett állást foglalnia, hogy ennek alapján a tanács végleges határozatát az uralkodó elé terjesszék.

A rendezési munkálatok irányításán kívül a bizottságra várt az úri-székektől a megyei ítélőszékek elé került összes úrbéri pereknek a felülvizsgálata, melyeket a bizottság véleményével terjesztettek a tanácsülés döntésével az uralkodó elé. Ugyanakkor a jobbágyok is állandóan panaszokkal fordultak a helytartótanácshoz, melyek kivizsgálására a bizottság tette meg a szükséges intézkedéseket.

Az ügyosztály megszervezésének idején a rendezési munkálatok már lezajlottak. Az árutermelésre egyre fokozottabb mértékben áttérő földesurak nemcsak az urbáriumokban foglalt rendelkezéseket igyekeztek kijátszani, hanem a nyílt erőszakot is alkalmazták annak érdekében, hogy minél nagyobb jövedelmet biztosítsanak maguknak a jobbágyság fokozott kizsákmányolása révén. Az ügyosztály munkáját tehát most már az úrbérrendezés során bevezetett törvényes állapotok fenntartásának biztosítása képezte. Ehhez járult még ama úrbéri törvények végrehajtásának ellenőrzése, amelyeket a későbbi évek folyamán, s főként a reformkorban hoztak az országgyűléseken. Hogy a XVIII. század végén és a XIX. század első felében alkotott úrbéri törvényeket a gyakorlatban hogyan hajtották végre, arra az ügyosztály iratai szolgáltatnak legtöbb adatot. A földesúri visszaélések úgyszólván napirenden voltak s ezeket a helytartótanács maga sem tudta, vagy helyesebben nem is akarta megakadályozni, hiszen a tanácsosok maguk is a birtokos nemesség, vagy igen sok esetben a főurak közül kerültek ki.

Az úrbéri ügyosztály iratainak tárgya lényegében a bizottság irataival azonos körben mozog, mint ahogyan az ügyosztály hatásköre sem tért el a bizottságétól.

Mivel az úrbérrendezés igen sok esetben csak papíron vetett gátat a jobbágyság kizsákmányolásának további fokozása elé és a földesurak a rendelkezések kijátszásán kívül a nyílt erőszakot is gyakran alkalmazták, a jobbágyok továbbra is állandó panaszokkal keresték fel a helytartótanácsot, hogy földesurukkal szemben törvényes védelmet nyerjenek.

A robotterhek behajtásánál mutatkozó túlkapasok, gazdatisztek visszaélései, aratás vagy kaszálás idején történő gyakori robotkövetelés szinte állandóan szerepel a panaszokban. Sok vizsály volt a hosszúfuvarok teljesítése körül is. Az irtványföldek erőszakos visszavétele, vagy ezek körül keletkezett egyéb ellentétek miatt is gyakran fordulnak támogatásért a jobbágyok a helytartótanácsához. Italmérésben való akadályozás, faizás, legeltetés körül támadt ellentétekre is számtalan iratot találunk. Meg kell jegyezni, hogy egy-egy jobbágypanaszban vagy úrbéri perben, melyek az egykorú lajstromkönyvben is csak így vannak bejegyezve, a jobbágy és földesúr között felmerült ellentét számtalan formájára, sőt nem egy esetben a parasztság ellenállására, helyi megmozdulásaira is találunk anyagot.

A XIX. század húszas éveitől a legelőelvételek, majd az 1836-os országgyűlés után törvényesen is megindított legelőelkülönítések miatt indított perekre van sok iratanyag. Az 1840-es évek anyagában az 1840-es országgyűlés óta történt örökvaltságokra vonatkozó iratok is megtalálhatók a sorozatban. A helytartótanács ugyanis ezeket az örökvaltsági szerződéseket is felülvizsgálta.

A helytartótanács azért, hogy a földesurakat az urbáriumok és a későbbi évtizedek folyamán hozott úrbéri törvények betartására kényszerítse és a megyéknek e téren kifejtett tevékenységét ellenőrizze, állandóan bekérte a megyegyűléseknek az úrbéri ügyekben hozott határozatairól szóló jegyzőkönyveket. Az úrbéri ügyosztályon ezeket a határozatokat felülvizsgálták és adott esetben megváltoztatásukat is elrendelték. Ugyancsak állandó jelentéseket kért az ügyosztály a pusztatelkek számáról, melyekről azután körözüvényeket küldött szét az országban, hogy betelepítésüket meggyorsítsa.

Külön kútfőkben kezelték „az úri és közterhek viselésére elégtelen és veszedelmes kicsapongásokban, vagy nyilvános nyakasságban vétkeseknek találtatott telkes jobbágyok vagy úrbéri zsellérek kibecsültetésére” vonatkozó iratokat, melyek szintén különös érdeklődésre tarthatnak számot a történetkutatás részéről.

Végül gyakran fordultak az ügyosztályhoz földesurak és jobbágyok egyaránt, urbáriumokról, vagy egyéb iratokról szóló másolatok kiadásáért.

Az úrbéri ügyosztály működése során keletkezett iratok felállításánál kétféle rendszerrel találkozunk. Az ügyosztály iratait ugyanis 1784—1788-ig az „Acta urbarialia” sorozat, azaz az úrbéri bizottság 1773 és 1783 közötti iratainak főntebb ismertetett rendszerében helyezték el. 1788-ban az úrbéri ügyosztály iratainak elhelyezésénél is rátértek a többi departamentumnál már nagyrészt kezdettől fogva alkalmazott kútfő-tétel szerint történő lajstromozásra és tárolásra.

Az évi keretegységnek alkalmazásától az 1784 és 1788 közötti iratoknál két esetben is eltértek. Az 1785. és 1786. évi iratokat ugyanis együtt lajstromozták, az iratok felállítása azonban évenként történt. Az iratok lajstromán és mutatóján tehát az „1785/86” évkör van feltüntetve. Az 1787. és 1788. évi iratoknál az 1788. évi iratok egy részét az 1787. éviékkal, másik részét pedig külön 1788. év alatt helyezték el. Az 1787. évi iratokkal együtt tárolt 1788-as iratok lajstromozása is együtt történt. A lajstromkönyvön az 1787/1788 évkört tüntették fel. Maguk az iratok azonban csak „1787” jelzetet kaptak. Az 1788. évi iratok másik részét már az 1788. évi lajstromkönyvben lajstromozták és felállításuk is külön történt. Az „1788”-as feliratú lajstromkönyvben és az „1788” évjelzettel ellátott iratok között tehát nem a teljes évi iratok találhatók.

Az „Acta departamenti urbarialis” sorozathoz készített lajstromkönyvek rendszere 1788-ig megegyezik az úrbéri bizottság iratairól 1773 és 1783 között készített lajstromkönyvekkel. Eltérés annyiban van, hogy 1784-ben már mutatót is készítettek a lajstromkönyvhöz, melyben a fontosabb tárgyi címszavak abc-rendjében az egyes ügyek rövid tartalmát és numerus jelzetét (csak a főszámot) adták meg.

1788-tól kezdődően viszont a többi ügyosztály lajstromkönyveivel azonos rendszerű az úrbéri ügyosztályé is. Az egyes ügyek főként az első években általában mindig külön kútfőszámot kaptak. A lajstromozás terén lényegesebb változás 1799-ben történt, amikor a megyei jegyzőkönyveknek az úrbéri ügyekre vonatkozó részeiről szóló másolatait a megyék nevének abc-rendjében a rájuk vonatkozó iratokkal külön kútfőkbe helyezték és ezután következnek — később tárgyi csoportokra tagolva — az egyéb ügyek. Ez a rendszer aztán egészen 1848-ig fennmaradt, a tárgyköröket tartalmazó kútfők egyre határozottabb kialakulásával.

1785-ben készítették az első számsort az ügyosztály irataihoz, 1790-ben pedig már a lajstromkönyvvel és mutatóval is egybekötötték. Az 1785. és 1786. évi számsorok csak a tanácsulések időrendjében az iratok iktatószámát jelölik meg, irattári jelzetet azonban nem adnak. Az 1785. évi viszont a 86. tanácsülésig az irat rövid tárgyát és előadóját is feltünteti. 1787-től kezdve már följegyezték az iktatószámoknak megfelelő irattári jelzetet.

Az 1788-ig terjedő iratokban történő kutatás esetén az évet, továbbá az iratok numerus-jelzetét és a megyét kell a kérőlapon feltüntetni. A segédkönyvek használatát azonban itt már megkönnyíti a lajstromokhoz készült mutatókönyv. Az ügyosztály többi iratában már a többi ügyosztály anyagához hasonlóan a kútfő és tétel segítségével történik az iratok kikérése.

Azokat a kancelláriai vagy helytartótanácsi rendelkezéseket, melyeket az úrbéri ügyek intézésére vonatkozóan elvi jelentőségűeknek ítélték, az úrbéri bizottság és az úrbéri ügyosztály iratai közül kiemelték és külön „Normalia” sorozatban kezelték.

A kiemelt iratoknak a „Normalia” sorozatban való elhelyezése régi irattári jelzeteik rendjében történt. Ennek megfelelően ma a szabályrendeleteket 1772-ig időrendben, 1773-tól 1787-ig numerusok szerint, 1788-tól pedig a kútfő és tételszámok rendjében találjuk. Az iratoknak a szabályrendeletek közé történt átsorolását csak 1805-től kezdve jegyezték be az ügyosztály lajstromkönyvébe.

A szabályrendeletekhez több példányban is készítettek mutatót, de ezek a segédkönyvek ma már legfőljebb csak közvetve használhatók a kutatás számára.

A ma helytelenül „Index normalium departamenti urbarialis” felirattal viselő, szabatosan „Index normalium resolutionum in urbarialibus”-nak nevezhető mutatót csak 1761-től 1800-ig vezették rendszeresen. Az 1800 és 1830 közötti bejegyzések e segédkönyvben már nagyon hiányosak és nem tüntetik fel az összes szabályrendeleteket. A mutatókönyv a tárgyi címszavak betűrendjében megadja az iratok rövid tartalmát, valamint keltét és 1769 óta az iktatószámát is. Mivel irattári jelzetet nem ad, segédkönyv gyanánt csak közvetett úton lehet használni.

Az „A. 2108.” és „A. 2139.” rakszámú, 1766-tól 1803-ig vezetett kötetek közül az utóbbi betűrendes mutató, az előbbi viszont évről évre készített térszűrt lajstrom, betűrendes mutatóval. Mindkét kötet azonban csak az iratok keltét és iktatószámát adja meg, így a kutatás céljaira szintén csak közvetve használható.

Az „Urbarialia normalia” sorozathoz lehet, bár legtöbbször esetben közvetett úton, a segédkönyveket 1800-ig használni, de ebben a korszakban is célszerűbb az iratok darabszám szerinti átnézése, 1800 után pedig csak így lehet bennük kutatni.

Negyedik rész

Iratok :

„Tabellae urbariales” Urbéri tabellák . . . . . 352 csomó

E sorozat a Mária Terézia által 1767-ben elrendelt és azt megelőzően már néhány dunántúli megyében végrehajtott úrbérrendezés során készített urbáriumokat és az úrbérrendezési munkálatok egyéb iratait (az urbáriumokhoz csatolt tabellákat, a szabályozást megelőző összeírást és a jobbágyoknak az ún. kilenc pontra adott válaszait) tartalmazza. Az egész országra kiterjedő munkálat irányítása és lebonyolításának ellenőrzése nagyrészt a helytartótanácsra, illetve az úrbéri bizottságra hárult. 1767. január 23-án jelent meg az

úrbérrendezésről szóló királyi rendelet, mely az egész országra nézve egységes eljárást írt elő a jobbágság földesúri terheinek megállapítására. A rendeletől némiképp eltérően már előzőleg Zala, Vas, Baranya, Somogy, Tolna és Sopron megyében megkezdődtek a rendezések. A munkálatok lezajlása röviden összefoglalva a következő volt.

A rendezés vezetésével megyénként kiküldött királyi biztosokat bízták meg. A királyi biztos a rendelet kiadásától számított 15 napon belül a főispánnal megyegyűlést hivatott össze. A megyegyűlés aztán bizottságot küldött ki annak megállapítására, hogy az egyes vidékeken a földeket melyik osztályba sorolják a teleknagyság megállapítása szempontjából. A bizottság a jobbágyoknak kilenc, központilag megállapított kérdést tett föl, melyek alapján megállapították régi és jelenlegi terheiket, beneficiumaikat és maleficiumaikat. Ezek után végezték el a községek telekkategóriákba való sorolását.

Ezután a helységek összeírása következett, a telkes jobbágyoktól egészen a házatlan zsellérekig, megjelölve a telek nagyságát, a pillanatnyi helyzetet feltüntetve. Ugyanakkor külön összeírták a hegyvám alá eső szőlőket, továbbá az irtásföldeket, tehát a nem úrbéres jellegű területeket.

Az így végrehajtott vizsgálat és összeírás iratait a királyi biztoshoz küldték fel, aki ezek alapján az úrbérrendezésre kiküldött bizottsággal együtt megállapította, hogy a teleknagyság szempontjából hány osztályt kell felállítani a megyében és hogy az egyes helységeket melyik osztályba sorolják. Ezután megyegyűlést hívtak össze, ahol a királyi biztos ismertette a bizottság döntését. A megyegyűlés a helytartótanácsához terjesztette fel az iratokat. Itt az úrbéri bizottság vizsgálta felül újból és saját véleményével együtt terjesztette a tanács elé, onnan pedig az uralkodóhoz küldték.

A királyi rendeletnek a megyéhez történt visszaérkezése után a megyei bizottság ismét kiszállt a helységekre és megállapította, hogy a kilencedet pénzben vagy természetben akarják-e fizetni. Ezt bevezették az udvar által kidolgozott és kinyomtatott urbáriumokba. Kiszabták a telki állományokat, a telkek kiegészítésével, vagy a feleslegek leválasztásával. Ezután összeállították az úrbéri tabellát, melyben most már az összes parasztok név szerint szerepelnek, telkeik végérvényes nagyságának és az ezek után járó szolgáltatásoknak feltüntetésével.

Az ily módon készült urbáriumokat az eljáró tisztviselők aláírták és lepecsételték. A kilenc pontra adott feleleteket és az első összeírást két példányban, az úrbéri tabellákat pedig négy példányban elkészítve bemutatták a királyi biztosnak. A királyi biztos az iratokat átnézve és revideálva, az úrbéri tabellákat a megye pecsétjével ellátva hitelesítette. Az eljárás a községekben fejeződött be, ahol az urbáriumokat kihirdették és a parasztnak megmagyarázták. A négy példányban elkészített urbáriumokból egy a megye levéltárába került, a másikat felküldték a helytartótanácsnak, a harmadikat a földesúrnak adták ki, a negyediket pedig a parasztnak kapták meg.

A királyi rendeletben megszabott és a bizottságok által a jobbágyokhoz intézett kilenc kérdésre adott feleletek alapján állapították meg, hogy a jobbágyok a rendezést megelőzően telkeik arányában milyen földesúri szolgáltatásokat viseltek.

A kilenc kérdés pontjai röviden a következők:

1. Van-e a helységnek urbárium a és mióta?
2. Ha nincs, milyen contractus vagy szokás szerint teljesítik szolgáltatásaikat?
3. Ahol nincs urbárium vagy contractus, milyen szokás szerint adtak a földesúrnak adományokat és ezeket mikor vezették be?
4. Milyen haszonvételei és fogyatkozásai vannak a helységeknek?
5. Mennyi és milyen szántóföldjük van? Egy hold hány pozsonyi köből alá való és a réteken lehet-e sarjút kaszálni?
6. Hány napi robotot szolgáltak és hány marhával, továbbá a menést és jövést beszámították-e a robotidőbe?
7. Kilencedet adtak-e, mióta és miből, továbbá milyen adományokat kellett még adni a földesúrnak?
8. Hány puszta hely van? Mióta, miért, és kik használják?
9. Szabad menetelűek vagy örökös jobbágyok-e a község lakói?

A sorozat egyéb általánosan meglevő iratait a rendezést megelőző összeírások adják, melyekben felsorolják a helység jobbágyait a telkestől egészen a házatlan zsellérekig, feltüntetve telkeik nagyságát.

A sorozat iratainak legjelentősebb részét az úrbérrendezés során elkészített urbáriumok alkotják, melyekben megállapítják azokat a terheket, melyeket a jobbágyok telkeik arányában fizetnek vagy teljesítenek a földesúrnak. Az urbáriumok kilenc pontban, helyesebben fejezetben szabályozzák a jobbágy-földesúr viszonyból fakadó kötelezettségeket. Az egyes fejezetek tartalma röviden a következő:

Az első fejezet „a jobbágyházhelyek mívoltáról” szól és meghatározza, a földek minősége szerint osztályozva, a telkek nagyságát a hozzájuk tartozó rétekkel.

A második fejezet a jobbágy haszonvételeit, italmérési, legeltetési, faji és makkoltatási jogait, továbbá az irtványok kérdését tárgyalja.

A harmadik fejezet a jobbágyok szolgáltatásait, elsősorban robotterheit veszi számba. Körülírja azokat a feltételeket, melyek betartása mellett köteles az egésztelkes jobbágy évi 52 napi ígás robotot, vagy helyette 104 gyalognapszámot a földesúrnak teljesíteni. A továbbiakban a hosszúfuvar, fahordás és más kisebb szolgáltatások teljesítését szabályozzák.

A negyedik fejezet a „jobbágy adózásairól” szól, melyeket a robot-szolgáltatásokon kívül fizet a földesúrnak.

Az ötödik fejezetben a kilenced és hegyvám fizetésének és behajtásának módját szabályozzák.

A hatodik fejezet a „földesúr jussait és tulajdon jövedelmeit”, az örökös nélkül meghalt, vagy szökött jobbágy vagyonának öröklését, a vadászat, halászat, madarászás és kocs máltatás jogait szögezi le.

A hetedik fejezetben azokat a különféle szokásban volt szolgáltatásokat sorolják fel, melyeket a rendezés után nem kell a jobbágyoknak fizetniük.

A nyolcadik fejezetben a kötelezettségeiket elmulasztó jobbágyok büntetését szabályozzák.

A kilencedik fejezet a községek közigazgatására, továbbá a sérelmet szenvedő jobbágy panasztevéseinek törvényes útjára vonatkozó rendelkezéseket tartalmazza.

Ezek után következnek az urbáriumokban az ún. úrbéri tabella, amely egy táblázatban sorolja fel az összes jobbágyokat, telkeik nagyságának, továbbá az értük fizetendő szolgáltatásoknak kimutatásával.

A sorozatban a következő megyék urbáriumai találhatóak meg: Abaúj, Arad, Árva, Bács, Baranya, Bars, Békés, Bereg, Bihar, Borsod, Csanád, Csongrád, Esztergom, Gömör, Győr, Heves és Külső-Szolnok, Hont, Kis-Hont, Komárom, Máramaros, Moson, Nógrád, Nyitra, Pest, Pozsony, Sáros, Somogy, Sopron, Szabolcs, Szatmár, Szepes, Tolna, Torna, Trencsén, Ugocsa, Ung, Vas, Veszprém, Zala, Zemplén és Zólyom vármegyéé. Töredékes anyag Krassó, Szerém, Temes és Torontál vármegyéké. (A jászkun kerület és a hajdú városok, mint kiváltságos kerületek, nem estek rendezés alá.)

A most felsorolt iratokon kívül még a rendezéssel kapcsolatos egyéb iratok is találhatóak egyes megyéknél. Az úrbérendezés előtti és utáni állapotokat feltüntető összesítő kimutatások Bács, Heves, és Külső-Szolnok, Máramaros, Sáros, Szepes, Turóc, Ugocsa és Zólyom vármegyéknél vannak. Az úrbérendezés előtti állapotot feltüntető összesítő kimutatások vannak Hont, Nógrád és Pest megyék urbáriumai mellett. Az úrbérendezés utáni állapotokról szóló kimutatásokat pedig Arad, Gömör, Szatmár, és Trencsén vármegyéknél találunk. A vizsgálatok lezajlásáról fölvetett jegyzőkönyveket csatolták Baranya, Bereg, Győr, Máramaros, Pozsony és Tolna megye urbáriumaihoz, melyek azonban csak a megyék egyes helységeire vagy uradalmaira vonatkoznak, nem pedig az egész megyére. Ezekon kívül Nyitra megyénél kimutatásokat találunk a községek nemzetiségi jellegéről. Sopronnál az 1770-es években adózási kihágások miatt megindított vizsgálatok iratait, Szabolcs megyénél több járás összesített adókimutatásait 1789/90-ből, Szepes, valamint Turóc megyéknél úrbéri perek iratait helyezték el a sorozat iratai közé.

Az urbáriumokat megyék, ezen belül pedig a helységek nevének abc-rendjében tárolták. A rendezés előmunkáitainak iratait, a kilenc pontra adott feleleteket és a rendezés előtt készített összeírásokat egyes megyéknél az urbáriumokban elhelyezve, másutt pedig az urbáriumok után külön csomókban találjuk. Ez utóbbi esetben vagy a községek neveinek abc-rendjében, vagy sorszámokként történt az elhelyezésük. Ugyancsak az egyes megyék urbáriumai után találjuk az úrbérendezés előtti és utáni viszonyokat feltüntető összesítő kimutatásokat, továbbá a rendezésre vonatkozó jelentéseket, vizsgálati, vagy helytartótanácsi iratokat. Ezek az iratok legtöbb esetben sorszámuk szerint vannak elhelyezve. A sorozatnak külön segédkönyve nincsen.

A „Tabellae urbariales”-ben történő kutatás esetén az urbáriumokat, valamint az előzetes összeírásokat és a kilenc pont válaszait a megyék és helységek neve szerint kell kérni. Az iratok tárgyánál felsorolt iratokat pedig a megye és az iratok jellegének (összesítő kimutatás, úrbéri per) feltüntetésével lehet kérni. A kéréslapon az ügyosztály megnevezése mellett a „Tabellae urbariales” sorozatcímet is fel kell tüntetni.

60. DEPARTAMENTUM REVISIONIS LIBRORUM
1845-től:

KÖNYVVIZSGÁLATI OSZTÁLY
(1726) 1783—1848

146 csomó, 136 kötet, 1 köteg, 1 füzet

Tanácsülési jegyzőkönyvek :

„Protocolla . . .” . . . . . 1783—1848 63 kötet

Iratok :

„Acta . . .” . . . . . 1783—1848 141 csomó
 „Protocolla” . . . . . 1827—1841 1 csomó
 „Könyvbírálati rovatívek” . . . . . 1845—1848 1 kötet
 „Beosztandók” . . . . . 1804—1846 1 csomó
 „Normalia . . .” . . . . . 1726—1848 3 csomó

Irattári segédkönyvek :

„Regestrum et index . . .”, lajstrom és mu-
tató . . . . . 1786—1848 60 kötet
 „Series numerorum . . .”, számsor . . . . . 1790—1793 1 füzet
 „Index normalium . . .”, mutató . . . . . 1726—1844 1 kötet
 „Szabályrendeletek mutatója . . .”, mutató 1845—1848 1 kötet
 „Index normalium . . .”, mutató . . . . . 1784—1848 1 kötet

Ügyviteli segédkönyvek :

„Collectio b. normalium resolutionum regia-
rum . . .”, tárgyi csoportok szerint készült
szabályrendelet-gyűjtemény, két azonos pél-
dányban . . . . . 1772—1785 2 kötet
 „Instructio pro universis rem censurae et revi-
sionis librorum aliorumque preli productorum
in regno Hungariae partibusque eidem adnexis
procurantibus”, hivatalos nyomtatvány 3 pél-
dányban . . . . . 1837 1 köteg
 „Jegyzéke a könyv- és színművizsgálati osz-
tályban előfordult tárgyaknak” . . . . . 1845—1847 2 kötet

Irattári kezelőkönyvek :

„Liber praenotationis . . .”, szerelő- és köl-
csönkönyv . . . . . 1820—1848 5 kötet

Ez az állag a helytartótanácsnak a cenzúra és könyvrevízió irányításá-
val megbízott ügyosztálya iratait foglalja magában. A cenzúra — a kézira-
toknak a kinyomtatás előtti elbírálása — és a könyvrevízió — a külföldről
érkező könyvek átvizsgálása — olyan kérdések voltak, amelyek már az
ügyosztályi rendszer bevezetése előtti időben is foglalkoztatták a helytartó-
tanácsot. A velük kapcsolatban korábban létrejött iratok az „Acta revisionis

librorum", „Acta religionaria”, „Acta miscellanea” és a „Relationes et protocolla consiliariorum” állagban vannak elhelyezve, valamint az „Acta secundum referentes” állagban Okolicsányi (1780—82) és Mandich (1783) referenseknél, meg a „Departamentum litterario-politicum” 1782. évi „Universitas Budensis” sorozatában. Az ügyosztály működése azonban a korábbi időszakétól eltérő szervezet és elvek alapján indult meg, minthogy II. József gyökeres átszervezést hajtott végre a cenzúra ügyében; előbb 1781-ben az osztrák tartományokban, majd ezzel szerves összefüggésben 1782-ben Magyarországon is.

Az új rendszer Magyarországon való bevezetésének előkészítése a magyar kancellária és a helytartótanács bevonásával folyt; a helytartótanácsban az ezzel kapcsolatos tárgyalások nagy része már nem a vallásügyi bizottságban — amelynek feladatai közé tartozott korábban a cenzúraügyek intézése —, hanem a tanulmányügyi bizottságban folyt le. (Ezért is kerültek az ezzel kapcsolatos iratok a „Departamentum litterario-politicum”-ba.) Az új rendszert megalapozó, 1782. június 8-án kiadott királyi rendelet a cenzúraügyet a következőképpen szabályozza:

Az eddigi pozsonyi cenzúra (amely két ex-jezsuita cenzorból állott) megszűnik, helyette Pozsonyban a helytartótanács mellett revizori hivatalt (librorum revisoratus officium) állítanak fel. Ebben egy revizor végzi az akatolikus könyvek revízióját (ezt a király mindjárt ki is nevezte, Hübner N. személyében), s egy acturius az egyéb könyvekét (ennek kinevezését a helytartótanácsra bízta); rajtuk kívül még egy szolga alkalmazható. E revizori hivatalon kívül az egyetem és az akadémiák mellett fog működni egy-egy revizor, akiket az egyetemnél a király, az akadémiáknál pedig a helytartótanács nevez ki a professzorok közül, meghallgatva a kerületi tanulmányi főigazgatók (provincialis studiorum directorok) véleményét.

A revizorok munkája a helytartótanács irányítása alatt folyik. A helytartótanács megküldi nekik kéthetenként a bécsi cenzúrabizottság által engedélyezett, illetve tiltott könyvek jegyzékét, amelyek alapján el kell járniuk a külföldről érkező könyvek átvizsgálásában. A könyvkereskedők számára érkező könyvek a harmincadhivatalokból a revizorokhoz kerülnek, ezek átnézik őket s az engedélyezették jegyzékében szereplő könyveket azonnal átadják a tulajdonosnak, vagy megbízottjának, a tiltottakat pedig elzárják. Az olyan könyveket, amelyek egyik jegyzéken sem szerepelnek, két csoportba osztják, aszerint, hogy tárgyuknál fogva gondosabb cenzúrárt nem igénylő, illetve igénylő műveknek találják-e őket; mindkét csoportról jegyzéket készítenek s e két jegyzéket felküldik a helytartótanácsnak. Ott az előadó tanácsos átnézi a jegyzékeket s kijelöli belőlük azokat a könyveket, amelyeket szerinte nem kell cenzúra alá vonni s elrendeli ezek átengedését; a többi könyv jegyzékét pedig a bécsi cenzúrára küldi. Onnan — a helytartótanácsn keresztül, — visszaérkezik a jegyzék a revizorhoz, amelyen most már fel van tüntetve a bécsi cenzúra döntése, illetve az, hogy ott nem ismerik meg a könyvet s ez utóbbi esetben a könyvet be kell küldeni a bécsi cenzúrára.

Az utazók könyveit csak abban az esetben vizsgálják át a revizorok, ha túlságosan sok könyvet hoznak, vagy egy-egy könyvből sok példányt, tehát feltehetőleg kereskedés céljából hozzák. (II. József ugyanis tiltott könyvek birtoklását nem tilalmazta, csak kereskedelmi forgalmát.)

Átnézik a revizorok a metszeteket és képeket is, s visszatartják az obszécén képeket és az államellenes gúnyképeket. A visszatartott könyveket és képeket azután időnkint visszaküldik külföldre.

Munkájuk megkönnyítése érdekében betűrendes lajstromot vezetnek a bécsi cenzúra által engedélyezett, illetve tiltott könyvekről.

Át kell nézniük az árverésre kerülő könyvek jegyzékét is s csak a tiltott könyvek kihúzása után kapja meg a tulajdonos az engedélyt a jegyzék nyilvánosságra hozatalára.

A rendelet a könyvek újrayomásának kérdését is szabályozza s felhatalmazza a helytartótanácsot, hogy a bécsi cenzúra által engedélyezett könyvek újrayomására engedélyt adjon; az állammal foglalkozó könyvek, valamint az olyan könyvek újrayomásának engedélyezéséért, amelyeket a mostani cenzúra engedélyezett, de a korábbi elvetett, a bécsi cenzúrabizottsághoz kell fordulni.

Az országban kinyomásra kerülő könyvek kézirateit, amennyiben kisebb jelentőségű művekről van szó, a helytartótanácsi referens cenzúrázza, a jelentősebb műveket pedig a bécsi cenzúra.

A revízió-, illetve a cenzúraügyeket a helytartótanácsban többé nem a vallásügyi bizottság, hanem a teljes tanácsülés tárgyalja meg.

Az így kiépített szervezetet azután 1783. január 31-i rendeletében azzal egészítette ki II. József, hogy a gimnáziumok igazgatóit is megbízta revizori teendők ellátásával; elrendelte egyúttal azt is, hogy az egyetemi revizor az egyetem szenátusa, az akadémiai és gimnáziumi revizorok pedig az illetékes kerületi főgazdátok közvetítésével érintkezzenek a helytartótanáccsal.

Azzal, hogy a bécsi cenzúrabizottság döntéseit — hasonlóan többi országaihoz — Magyarországon is követendőeknek jelölte ki és a magyar szervezet számára csupán a bécsi cenzúra katalógusaiban nem szereplő könyvek, valamint a kéziratok elbírálása tekintetében engedett némi szerepet, II. József lényegében a Mária Terézia uralkodásának második felében már fennállott helyzetet rögzítette. Fontosabb változás volt viszont a helytartótanács vallásügyi bizottságának kikapcsolása a cenzúraügyekből, ami lehetővé tette, hogy az a liberálisabb szellem, amelyet a bécsi cenzúrabizottság működésében érvényre juttatott, Magyarországon is teret kapjon. Ez természetesen nem ment máról holnapra, annál inkább, mert az új revizorok is nagyrészt az egyháziak közül kerültek ki. Az egyes könyvek elbírálásánál még sokszor előfordult, hogy revizorok, illetve a helytartótanács szigorúbb volt, mint a bécsi cenzúra. Mégis, néhány év alatt általában megszűntek a könyvkutatók, a tiltott könyvek elvétele magánszemélyektől, a protestáns könyvek visszatartása, a könyvkereskedők és könyvnyomtatók terhes korlátozásai; most már a helytartótanács is az „irodalom és a felvilágosodás előmozdításáról”, a „hazai könyvkereskedés és könyvnyomtatás támogatásáról”, a „nemzeti kultúra fejlődéséről” írt felterjesztéseiben. Mindennek eredményeként a könyvkereskedés és a könyvnyomtatás fejlődésnek indult, fellendült.

A II. József által kiépített szervezet nagyjában a rendeletekben előírt módon működött; bár a gyakorlat során egyben-másban eltérés következett be. Így pl. a revizorok — főként a helytartótanács mellett működő revizori hivatal — foglalkoztak a kéziratok cenzúrázásával is, véleményüket azonban föl kellett terjeszteniük a helytartótanácsához s az hozta meg a döntést.

A helytartótanácsnak az imént ismertetett rendeletekben körvonala-
zott teendőkön kívül II. József korában még főként az ország nyomdáiban
nyomott könyvekről készült jegyzékekkel és a kötelespéldányokkal volt dolga.
Már III. Károly elrendelte 1726-ban, hogy a törvényhatóságok a területükön
levő nyomdáiban készült könyvekről a helytartótanácsnak időszakonként
jegyzékeket terjesszenek be s küldjék be a könyvek három—három példá-
nyát. Ez persze hosszú ideig nem történt meg teljes pontossággal, de II.
József korában már rendszeresen folyt. A jegyzékeket a helytartótanács az
uralkodóhoz továbbította, a kötelespéldányokból azonban csak kettőt kül-
dött fel, a harmadikat saját archívumában helyezte el. A helytartótanács
terjesztette föl véleményével együtt az uralkodóhoz a könyvkereskedés en-
gedélyezése iránt benyújtott kéréseket is.

II. József halála után az intézkedéseivel szemben kirobbant nemzeti
ellenállás során az 1790–91. évi országgyűlésen a cenzúra ügye is szóba került;
a rendek a cenzúra alkotmányos rendezését kívánták, saját ellenőrzésük alá
akarták vonni. Az országgyűlés bizottságot küldött ki a törvény előkészíté-
sére, ennek munkálatait azonban az udvar nem engedte az országgyűlés elé
terjeszteni, kijelentvén, hogy a tanügy, a cenzúra és a sajtószabadság sza-
bályozása a királyi jogokhoz tartozik.

Így tehát továbbra is rendeletekkel irányították a cenzúrát és II. Lipót
mindjárt 1790-ben kiadott rendeletével a reakció céljainak szolgálatába állí-
totta a II. József által kiépített cenzúraszervezetet, elrendelvé minden olyan
mű betiltását, amely a legcsekélyebb kritikát gyakorolja az egyház, az állam
vagy az uralkodó felett és „a kétkedés vágyát vonhatja maga után”. Ezt
a programot tette magáévá I. Ferenc is s az ő hosszú uralkodása alatt a „köz-
nyugalom megőrzése” volt a cenzúra jelszava. A forradalmi eszmék terjedé-
sének egymást követő rendeletekkel igyekezett gátat vetni. Így pl. 1792-ben
kibocsátott rendeletében kimondta, hogy nem nyomatható ki olyan mű,
amely a „szabadság rendszeréről” és a francia forradalomról szól.

A szervezetet, amely a revíziót és a könyvcenzúrát végezte, nem ala-
kította át, úgyhogy az egészen 1840-ig, a központi könyvbíráló szék felállí-
tásáig — egyes kiegészítéseket nem tekintve — lényegében azonos volt azzal,
amelyet II. József létrehozott. A revizori hivatal — amely 1784-ben a hely-
tartótanáccsal együtt átköltözött Budára — továbbra is működött; az egy-
házi könyvek revizorán és a világi könyvek revizorán kívül azonban most már
egy szerb egyesült, egy román egyesült, egy szerb—román nem egyesült és
egy zsidó könyvekkel foglalkozó revizor is volt, bár ez utóbbi állásokat nem
mindig töltötték be. A világi könyvek revizora volt egyúttal a budai helyi
revizor. A revizori hivatal és a vidéki revizorok teendői ugyanazok voltak,
mint korábban.

A könyvek behozatalában és kereskedelmi forgalmában, valamint a
könyvnyomtatásban követendő eljárásra azonban nagy gondot fordított az
uralkodó s az ezzel összefüggő kérdéseket 1793. április 18-án kiadott rendeleté-
vel újra szabályozta. Ez a rendelet, amely a magyar kancellárián, a helytartó-
tanácsban és a megyékben egyaránt tiltakozást váltott ki, sok tekintetben
megszorította a korábbi gyakorlatot. Ennek értelmében most már nemcsak
a könyvkereskedők, hanem az utazók könyveit is átnézik a revizorok. A tilos
könyveket az örökös tartományok alattvalóitól egyszerűen elveszik, a kül-

földiek tilos könyveit pedig visszautazásukig letétben tartják. Megbízható, tanult férfiak azonban engedélyt kaphatnak a helytartótanácsból néhány tiltott könyv behozatalára, de írásbeli nyilatkozatot kell adniuk arról, hogy másokkal nem ismertetik meg ezeket. A helytartótanácsnak ilyen engedélykérés esetén meg kell hallgatnia a budai revizori hivatal véleményét, hogy a szóban forgó tilos könyvek nem tartalmazznak-e veszélyes erkölcs-, vallás- és államellenes elveket, s ha az nem ismeri eléggé a kérdéses könyvet, vagy kétsége van, a helytartótanács tegyen felterjesztést az uralkodóhoz. Kéthavonként jelentse a helytartótanács az uralkodónak, hogy kinek és milyen tiltott könyv behozatalára adott engedélyt. A helytartótanácsnak az engedélyezett könyvek jegyzékeit — amelyeket kéthetenként megkap Bécsből — ki kell nyomtatnia s a revizorok útján a könyvkereskedőkhöz is el kell juttatnia. A könyvkereskedők csak az e jegyzékekben szereplő könyvekkel kereskedhetnek; ha ezekben nem szereplő könyveket akarnak vásárolni — akár bent az országban is — ezek címeit be kell mutatniuk a revizoroknak, csak az ő engedélyükkel vehetik meg. A tiltott könyvek katalógusait nem nyomtatják ki, azokat csak a revizorok kapják meg kézzel írt példányokban. A könyvkereskedőkkel szándékosan nem közlik ezeket, nehogy csempészúton próbálják meg behozni a tilos könyveket. A királyi rendeleteket megszegő könyvkereskedőket első alkalommal a tilos könyvek elkobzása mellett csupán törvényhatóságilag büntetik meg (ez a büntetés dorgálásban áll), másodszer börtök bezárásával és a kereskedéstől való eltiltással. (Ez utóbbi azonban egészen ritka eset volt.) Könyv-vizitációkat csak külön felsőbb parancsra végeztek, egy-egy utólagosan eltiltott könyv példányainak elkobzására.

A nyomdák tekintetében is véget akar vetni a rendelet az eddigi liberalitásnak; kimondja, hogy csak olyan nyomda működhet, amelynek engedélye, királyi privilégiuma van, a magánnyomdáknak meg kell szünniük. A helytartótanácsnak minden nyomdatulajdonostól igazolást kell kérnie az engedélyről; akinek privilégiuma nincs és nyomdáját nem szünteti meg, az ellen fiskális pert indítanak, a nyomda elkobzása mellett. A nyomda bezárása fenyegeti azokat a privilégiummal rendelkező nyomdászokat is, akik cenzúra nélkül veszélyes könyveket nyomnak ki.

A kötelesepéldányok beküldése most már nem a törvényhatóságok feladata. A nyomdászok kötelesek a műhelyükben készült minden nyomtatványból 3 példányt, (ill. 1802-től 4-et) átadni a revizornak. A revizorok negyedévenként küldik meg a körzetükben megjelent munkák kötelesepéldányait a kerületi főigazgatónak, az pedig továbbítja a helytartótanácsnak. A kötelesepéldányokból a harmadikat a pesti egyetem könyvtára, a negyediket pedig a Széchényi Könyvtár kapja. Két példányt a helytartótanács felküld Bécsbe; illetve 1800-tól kezdve előbb átteszi őket a revizori hivatalhoz felülvizsgálásra, az jelentésben számol be a vizsgálat eredményéről s csak ezután küldi fel a könyveket a helytartótanács az uralkodónak. (Ha a helytartótanács a revizori hivatal esetleges kifogásait jogosaknak találja, elrendeli az eset kivizsgálását és az illető revizor megintését, vagy állásától való elmozdítását.) Az uralkodóhoz felterjesztett könyvek a gyakorlatban a magyar kancelláriából az udvari cenzúrahivatalhoz kerültek, amely ismét átvizsgálta őket. Ha valamelyik szerinte nem lett volna átengedhető, felelősségre vonták azt a revizort, aki kinyomatását engedélyezte. (Ez azonban ritkán fordult elő.)

A fejlődés folyamán a magyar cenzúraszervezetre természetesen mindig újabb és újabb feladatok hárultak, ezek szabályozásában a már kialakult osztrák tapasztalatokat vették alapul. Mikor a hazai újságírás megindulása következtében meg kellett szervezni az újságenczúrát, 1791-ben a bécsi instrukciót küldték meg; majd amikor a fejlődő magyar színészet a színművek cenzúrázását tette szükségessé, 1795-ben a bécsi cenzorral állították össze a színdarabok cenzúrázásában követendő alapelveket. Az újságok vizsgálatát annyira fontosnak tartották, hogy a budai újságok cenzúrázását 1802-ben a helytartótanács irodaigazgatójára bízta. Egészen 1840-ig ő, és a munka szaporodtával egyes más tanácsosok végezték ezt a munkát; ekkor azután a központi könyvbíró székre hárította át a helytartótanács ezt a feladatot. A színdarabokat a budai revizori hivatal vizsgálta át, a legkisebb részletre is kiterjedő instrukció szerint, oly alaposan, hogy sok darabot egészen át kellett írni.

A könyvek cenzúrázásában követendő elveket II. Lipót említett 1790-i rendelete után generálisan nem szabályozták; viszont a fontosabb művek cenzúrázását fokról fokra kivették a magyar revizorok kezéből. 1792-ben elrendelték, hogy a magyar alkotmányt, a közigazgatást és a királyi jogokat érintő műveket a kancelláriához kell fölterjeszteni. 1793-ban kimondták, hogy a revizorok nem adhatnak engedélyt olyan mű kinyomására, amely a vallást, erkölcsöket, a királyi jogokat, rendeleteket vagy a közjogot érinti, hanem az ilyen kéziratokat megjegyzéseikkel a helytartótanácshoz kell beküldeniük, az pedig — meghallgatva a revizori hivatal véleményét — dönt, illetve jelentést tesz az uralkodónak. 1802-ben elrendelték, hogy az országgyűlésen tárgyalásra kerülő dolgokról szóló munkákat nem szabad kinyomtatni a helytartótanács előzetes engedélye nélkül. 1808-ban elrendelték, hogy a jogi műveket a budai revizori hivatalhoz küldjék be cenzúrázásra s közülük csak a közjoggal és alkotmánnyal foglalkozó műveket terjesszék fel a kancelláriához. 1809-ben kimondták, hogy az államot és közigazgatást érintő művek kategóriájába kell számítani ezentúl a hadsereggel és az ország katonái erejével foglalkozó műveket is és ezeket is föl kell küldeni felülvizsgálat végett az uralkodóhoz. Különösen ügyeltek a szerb és román könyvekre, s 1816-ban ismét elrendelték, hogy ha ezeknek valamely politikai vonatkozásuk van, küldje fel őket a helytartótanács az uralkodóhoz.

A teológiai és vallásos munkák cenzúrázása az egyházak kezében volt. A katolikusoknál és a görög nem egyesülteknél a püspökök intézték ezt az ügyet. A protestánsok számára az 1790—91. évi 26. t. c. 5. §-a biztosította azt a jogot, hogy a maguk választotta és a helytartótanácsnak név szerint bejelentett cenzorok engedélyével szabadon kinyomtathatják vallási könyveiket, de oly föltétellel, hogy a könyvek a katolikus vallás ellen semmi gúnyt vagy sértést ne tartalmazzanak. A kötelezpéldányokat ezekből a könyvekből is föl kellett küldeni és a budai revizori hivatal egyházi cenzora felülvizsgálta őket. A protestáns könyvek ellen gyakran emelt kifogást és ilyenkor a protestáns egyházaknak komoly küzdelmet kellett vívniuk a könyvek elvétele ellen.

A cenzúraügyben bekövetkezett reakciós fordulat Magyarországon nem oly gyorsan és erősen vált érezhetővé, mint az örökös tartományokban. Ennek oka részben az volt, hogy nálunk II. József korában sem érvényesült

teljes mértékben a szabadabb áramlat, részben az, hogy II. Lipót idejében és I. Ferenc uralkodásának első éveiben a magyar kancellária s a helytartótanács mérséklő magatartása és a revizori hálózat meglehetősen rendszeretlen és határozatlan működése gátolta az udvar szándékainak teljes érvényesülését. Az egymást követő rendelkezések mégis egyre jobban korlátok közé szorították az írók, nyomdák, könyvkereskedők működését. 1794-ben megtiltották az örökös tartományokban kiadott könyvek magyarországi újranyomását és viszont. 1796-ban kimondották, hogy a peres ügyekben használt akták csak annyi példányban nyomathatók ki, amennyi a per vitelehez szükséges s kereskedelmi forgalomba ezek nem kerülhetnek. 1795-ben, majd 1798-ban megszüntették, hogy a megyék és városok cenzúra nélkül csak adótblázatokot, útlevél-úrlapokat és hasonló iratokat nyomathatnak ki. 1798-ban szigorúan megtiltották, hogy valaki a hazai cenzúrázás után írását külföldön nyomattassa ki.

Ugyanekkor feloszlatták az olvasóköröket (lectorea cabineti, musaea cabineti, Lesekabinet), egy évre rá pedig a kölcsönkönyvtárakat (bibliotheca accommodatoria) is betiltották s hosszú évekig nem volt egyetlen olvasókör és kölcsönkönyvtár sem a Habsburg-országokban. Csak 1811-ben engedték meg újra kölcsönkönyvtárak felállítását. Magyarországon négyet engedélyeztek, kettőt Pesten, egyet Budán és egyet Pozsonyban. A helytartótanács kapta meg azt a jogot, hogy a kérelmezőknek, akik az előírt feltételeknek megfelelnek, megadja az engedélyt kölcsönkönyvtár felállítására. Egyúttal szabályozták azt is, hogy mely könyveket köteles minden vállalkozó a kölcsönkönyvtárban tartani és ezenfelül mely könyveket szabad tartania. A revizorokat megbízták, hogy a kéziratok elbírálásakor jelöljék meg azt is, fölvehető-e a mű kölcsönkönyvtárakba, ill. előírandó-e azok számára.

Ausztriában 1802-ben bevezették a hagyatékokban talált könyvek ellenőrzését is s közülük a tiltottakat lefoglalták. Nálunk ezt a rendeletet a várható tiltakozás miatt nem hirdették ki s csupán a meghalt katonatisztek könyveire terjesztették ki az ellenőrzést, mivel ezek hagyatéka felett a katonai hatóság rendelkezett. 1830-ban az országgyűlés kimondotta, hogy a nemes tisztek hagyatéka ügyében egyedül a polgári hatóságok intézkedhetnek. A nem nemes katonatisztek hagyatékát azonban ezután is a katonai hatóság kezelte s ez továbbra is az Ausztriában érvényben levő rendeletnek megfelelően járt el. A hadparancsnokság tehát elkészíttette a hagyatékokban talált könyvek jegyzékét s felküldte a helytartótanácsnak. A helytartótanács a revizori hivatallal átvizsgálta a jegyzéket s megjelölte a tiltottakat. Az örökös azután csak az engedélyezett könyveket kapta meg, a tilosakat elkobozták és a helytartótanács titkos levéltárában helyezték el.

II. Józsefnek a cenzúráról vallott felfogásával való teljes szembefordulást szembetűnően mutatta az, hogy I. Ferenc a bécsi cenzúrát 1801-ben a rendőrminisztérium alá rendelte. Nem elégedtek meg azzal sem, hogy a legnagyobb szigorú vezeték be könyvrevízióban és cenzúrában, hanem ki akarták küszöbölni a forgalomból a II. József korában engedélyezett, szerintük veszedelmes könyveket is. Ebből a célból az uralkodó 1803-ban „recenzuráló” bizottságot (Recensurierungs-Kommission) állított fel, amely átvizsgálta az 1791 előtt megjelent könyveket s kétéves működése során ezekből mintegy 2500 könyvet eltiltott. Amint egy-egy jegyzék elkészült az újonnan eltiltott

könyvekről, megküldték a kancellária útján a helytartótanácsnak, az pedig közölte a revizori hivattal és a pesti revizorral, illetve a főigazgatók útján szétküldte a vidéki revizoroknak. A könyvkereskedőknek azután minden egyes katalógusról külön-külön vallomást kellett tenniük, hogy az abban szereplő könyvek közül melyek és hány példányban vannak náluk raktáron. Ezeket a könyveket nem árusíthatták. 1807-ben szabályozták véglegesen, hogy mi történjék a könyvkereskedőknél levő, a recenzáló bizottság által eltiltott könyvekkel. Eszerint az egyszerűen eltiltott könyveket a kereskedők megbízható személyeknek eladhatják, a vevő azonban köteles írást adni arról, hogy csak maga használja a könyveket. Ezeket a kötelezvényeket minden hó végén a revizori hivatalba kell benyújtani, s az felterjeszti őket a helytartótanácsnak. Hirdetni azonban nem szabad a könyvkereskedőknek az ilyen könyveket. A „damnatur nec erga schedam” megjegyzéssel eltiltott könyveket méltányos kártalanítás ellenében el kell venni a könyvkereskedőtől. 1807 végén a helytartótanács felterjesztette Bécsbe a könyvkereskedők jegyzékét a náluk levő, a recenzáló bizottság által eltiltott könyvekről. Ezt azután 1808 elején visszaküldték a helytartótanácsnak azzal a felszólítással, hogy állítson össze belőlük összefoglaló jegyzéket, kimutatva egyenként és összesen a kereskedőknek járó kártalanítás összegét. A revizori hivatal pedig állapítsa meg a hivatalos katalógusokkal való összevetés alapján, jár-e valóban kártérítés a feltüntetett könyvek után. Az ügyosztály a táblázat összeállítását a számvevő hivatalra bízta; ez csak 1814 végén készült el vele. Miután a revizori hivatal átnézte és rendben levőnek találta, 1815-ben felküldték a kancelláriába, hogy a kincstár végre kifizesse az ígért kártalanítást.

A magyar cenzúraszervezet működésével a bécsi kormányzat nem volt megelégedve s különösen a 20-as évektől kezdve sokat foglalkozott megreformálásának gondolatával. Valóban, a magyar cenzúraszervezet nem működött eléggé egységesen, munkája rendszertelen és ingadozó volt. Ez abból adódott, hogy — leszámítva az egyetlen revizori hivatalban működő revizorokat — a revizorok csak mintegy mellékesen foglalkoztak a revízióval és cenzúrával, hiszen fő hivatásuk: az akadémiai professzorság, illetve gimnáziumi igazgatóság, meglehetősen lefoglalta őket. Jegyzőkönyvet legtöbbször nem vezettek rendszeresen, a rendeleteket, katalógusokat nem őrizték meg, s így személyi változáskor az új revizor nem tájékozódhatott megfelelően feladatai felől. A cenzúraszervezet átalakítása I. Ferenc halála után, az 1830-as évek végén, meg is történt, de a magyar kancellária és a helytartótanács tervezetei alapján, s így inkább a magyar nemesi felfogásnak, mint a bécsi kormány elgondolásának megfelelő módon.

Az előzetes tárgyalások után 1838-ban értesítette a helytartótanácsot az uralkodó az átszervezés ügyében hozott döntéséről. Eszerint „centrale censorum collegium” állítatik fel Budán, amely egyesítve lesz a helytartótanács tanulmányi bizottságával és a helytartótanács alá lesz rendelve. A collegiumnak 5 „előadó-ülnöke” (assessor referens) lesz, akik közül a 3 idősebb évi 1500, a 2 fiatalabb évi 1200 forint fizetést kap. Rajtuk kívül egy titkárt (600 forint fizetéssel), egy írnokot (350 forint fizetéssel) és egy futárt fognak alkalmazni. A helytartótanács mellett eddig működött revizori hivatal tagjai közül továbbra is megmaradnak a görögkatolikus, román—szerb nem egye-

sült és a zsidó könyvek cenzorai és mellettük Budán és Pesten még 3 cenzori és 2 revizori állást szerveznek, egyenként 800, illetve 600 forint évi fizetéssel. Mind az ülnöki, mind az újonnan szervezett 3 cenzori és 2 revizori állásra pályázatot hirdetnek a tanulmányi főigazgatók útján s a beérkezett és a helytartótanács véleményével ellátott folyamodványok alapján nevezi ki az uralkodó a személyeket. A szervezés munkája meglehetősen lassan haladt előre, úgyhogy a „centrale censorum collegium” (egykorú magyar nevén: központi könyvbíráló szék, vagy központi könyvbíráló főhivatal) csak 1840. július 24-én kezdte meg működését, az uralkodó által az átszervezés alkalmából kiadott és az egész magyarországi cenzúra és könyvrevízió ügyét szabályozó utasítás alapján.

Ez az utasítás a magyar szervezet számára — főként a kéziratok cenzúrázása tekintetében — nagyobb hatáskört, több önállóságot biztosít a korábbinál. A szervezet hierarchikus tagolódása a következő: legfelül áll a helytartótanács, azután a helytartótanácsnak alárendelt központi könyvbíráló szék, majd az ennek közvetlenül alárendelt pesti és budai cenzorok és revizorok meg a vidéki cenzorok, valamint a kerületi főigazgatók, akiknek közvetítésével gyakorol ellenőrzést a központi könyvbíráló szék a vidéki revizorok felett. Az akadémiái városokban működő cenzorok és revizorok az ún. rendes (ordinarius, peculiaris) cenzorok és revizorok; a kisebb városokban gimnáziumi igazgatók végzik a cenzori és revizori teendőket, de kisebb jogkörrel. Újítás az, hogy pontosan elválasztják egymástól a cenzori és a revizori teendőket és külön-külön személyekre bízzák őket, csupán a kisebb helyeken engedik meg, hogy a két funkciót egy személy lássa el.

A cenzorok egyedül a kinyomatni kívánt kéziratok előzetes cenzúrázásával foglalkoznak. A vidéki rendes cenzorok nem cenzúrázhatnak minden kéziratot; a tankönyveket, politikai műveket (vagyis a magyar közjogot, statisztikát, diplomáciát, a fennálló intézményeket tárgyaló műveket), köz- vagy magánjogban, közintézményekben változást javasoló műveket s végül a hadsereg számát, szervezetét tárgyaló műveket be kell küldeniük a központi könyvbíráló széknek. Az ilyen könyveket a központi könyvbíráló szék cenzúrázza, kivéve a tankönyveket, amelyeket véleménynyilvánítás nélkül egyszerűen felterjeszt a helytartótanácshoz s az szakbírálat végett átteszi az egyetemhez. A gimnáziumi cenzoroknak még kisebb a hatáskörük; csupán apróbb, jelentéktelen kéziratokat cenzúrázhatnak, a jelentősebbeket a legközelebbi rendes cenzorhoz kell küldeniük. Egyik cenzor sem cenzúrázhatja a saját kézirateit, hanem a központi könyvbíráló széknek vagy egy másik cenzornak kell benyújtania. Ha a cenzor nem tudja eldönteni, hogy valamely kéziratot engedélyezzen-e, vagy elvessen, a központi könyvbíráló székhez fordul, s az dönt. Minden cenzor köteles táblázatos kimutatást vezetni az általa cenzúrázott kéziratokról s ebből egy példányt minden negyedév végén beküldeni a központi könyvbíráló széknek. A cenzorok közvetlenül a könyvbíráló székkel állnak összeköttetésben.

A revizorok legfőbb feladata a külföldről érkező könyvek átvizsgálása. Ebben a bécsi cenzúra katalógusai alapján kell eljárniuk, amelyeket a könyvbíráló szék küld meg nekik. Az engedélyezett (a katalógusokban „admittitur”, „transeat” és „erga schedam” megjegyzéssel jelölt) könyveket kiadják a tulajdonosnak, a tiltottakat (a „damnatur” jelzésűeket) átadják a harmin-

cadhivatalnak, amely azután visszaküldi külföldre. Ha a tiltottak között olyan van, amelyet véleményük szerint „magasabb tudásra” kell hozni, ezeket előbb beküldik a könyvbíráló széknek. A katalógusokban nem szereplő könyvek egy-egy példányát beküldik a könyvbíráló széknek, a többit zár alatt maguknál tartják és megvárják a könyvbíráló szék döntését. Táblázatos kimutatást kell vezetniük az általuk revidiált könyvekről és ennek egy példányát minden negyedév végén be kell küldeniük a könyvbíráló székhez. Emellett felügyelnek a könyvkereskedőkre, antikváriusokra, a kölcsönkönyvtárakra és a nyomdákra: átnézik a könyvkereskedők és kölcsönkönyvtárak könyveinek jegyzékét, s ha tilos könyvet találnak bennük, elrendelik azok elkobzását; a nyomdaktól átveszik a négy-négy kötelespéldányt s ezeket az újonnan nyomott könyvek jegyzékével együtt beküldik felettesüknek, vagyis a vidéki revizorok az illetékes főigazgatónak, a pesti és budai revizorok pedig a könyvbíráló széknek. Átnézik az árverésre kerülő könyvek jegyzékéit s a tiltottakat törlik róluk. Ha bármiben kétségük van, közvetlenül a könyvbíráló székhez fordulhatnak. Általában azonban a revizoroknak — kivéve a pesti és budai revizorokat — a kerületi főigazgatók a közvetlen feletteseik, tőlük kapják a rendelkezéseket s ők közvetítik jelentéseiket. A revizorok betegsége, illetve halála esetén a főigazgatók tesznek javaslatot a helytartótanácsnak a helyettesre, illetve utódra vonatkozóan, s ezt azután ők látják el a szükséges utasításokkal.

A központi könyvbíráló szék mind a cenzúra, mind a revízió ügyével foglalkozik. Egyes — főként a cenzorok és revizorok irányításával, ellenőrzésével kapcsolatos — feladatait már láttuk is az előbbieken. Tennivalóit a következőkben foglalhatjuk össze.

Revideálja a helytartótanács által hozzá küldött kéziratokat. Azokat a kéziratokat, amelyeknek valamelyik vidéki cenzor nem engedélyezte a nyomását és amelyeket a szerzők ezzel az ítélettel meg nem elégedve hozzá visznek, felülvizsgálja. Ha engedélyezhetőnek tartja, ezt röviden indokolja, ha ő is elutasítja, bővebben kifejti az okokat, hogy a szerző tudomására jusson. Ha valamelyik vidéki cenzornak kétsége van egy kézirat engedélyezhetősége felől s ezért hozzá fordul, kötelessége lehetőleg rövid időn belül dönteni. Azokat a kéziratokat, amelyeket a vidéki cenzorok nem jogosultak cenzúrázni, kollégialisan cenzúrázza és véleményével fölterjeszti a helytartótanácsnak. A tankönyveket vélemény nélkül terjeszti fel ugyanoda, a helytartótanács pedig átteszi az egyetemhez. A kerületi főigazgatók által jegyzék mellett felküldött kötelespéldányokat felülvizsgálja és jelentést tesz róluk észrevételeivel a helytartótanácsnak.

A tiltott és engedélyezett könyvek katalógusait, amelyeket a helytartótanáctól kap meg, elküldi a revizoroknak. Az olyan külföldről hozott könyveket, amelyeket a revizorok sem a tiltott, sem az engedélyezett könyvek katalógusában nem találnak, átvizsgálja s feltűntetve, hogy melyeket lehet eladásra kitenni és melyeket kell tiltottaknak tekinteni, visszaküldi az illető revizornak. Az ilyen külföldi tudományos könyvek átvizsgálásában az egyetem professzorainak segítségével élhet.

A cenzorok és revizorok negyedévi táblázatos kimutatásait és egyéb jelentéseit átnézi. Az újonnan kinevezett cenzorokat és a pesti és budai revizorokat utasítással látja el. Az újságok revizorainak átadja a szerkesztők

programjait. Jegyzeteket készít azokról a könyvekről, amelyeket Magyarországon engedélyeztek, illetve eltiltottak s ezeket megküldi a cenzoroknak és revizoroknak; a tiltott könyvek jegyzékét negyedévenként megküldi a helytartótanácsnak, az uralkodóhoz való felterjesztés végett.

Jegyzéket készít az országban levő valamennyi cenzorról és revizorról, nyomdáról, könyvkereskedőről, kölcsönkönyvtárosról, antikváriusról, kép-, zenemű- és térképkereskedőről, s ebbe azután bevezeti a változásokat és jelenti a helytartótanácsnak. Jegyzéket készít az országban megjelenő minden újságról, röplapról és időszaki iratról, a szerzők programjának és a kiadásra engedélyt adó helytartótanácsi rendeletnek feltüntetésével, s ebbe mindig belevezeti az új engedélyeket.

Az elveket, amelyek szerint a cenzoroknak a kéziratokat, könyveket, újságokat stb. el kell bírálniuk, a korábbi utasításokhoz hasonlóan szabta meg ez az új instrukció. Mégis a nagyobb önállósághoz jutott magyar cenzúra kevésbé volt szigorú, mint a korábbi. Bárány Mednyánszky Alajosnak, az új rendszer egyik legfőbb alkotójának, a könyvbíráló szék első elnökének elképzelései szerint működött, ő pedig a cenzúrában nem a rendőrzárolom eszközét látta, hanem nemzetnevelő szerepet szánt neki: a nemzeti műveltség emelését és az irodalmi élet tisztaságának megőrzését.

A központi könyvbíráló főhivatal felállítása a helytartótanács könyvizsgáló osztályának munkájában lényeges változást nem idézett elő, annyit jelentett csupán, hogy a kebelbeli revizori hivatal helyett ezután a könyvbíráló főhivatal adott véleményeket, tett jelentéseket az ügyosztálynak.

Az ügyosztály munkája az 1790-től 1848-ig terjedő időszak alatt a következőkből állt:

A bécsi cenzúra által eltiltott, illetve engedélyezett könyvek, valamint újságok és időszaki iratok jegyzékét, amelyeket a magyar kancellária elküldött a helytartótanácsnak, másolatban szétküldte a megfelelő helyekre: a kebelbeli revizori hivatalnak, illetve 1840 után a könyvbíráló főhivatalnak; a kerületi főigazgatóknak stb. A kerületi főigazgatók által jegyzék kíséretében beküldött kötelezpéldányokat áttette véleményezés végett a revizori hivatalhoz, illetve a könyvbíráló székhez, s a vélemény megérkezése után a jegyzékeket, a véleményt és a könyvekből két-két példányt fölterjesztett az uralkodóhoz, egy-egy példányt pedig a kiadóhivatal útján az egyetemi könyvtárhoz, ill. a Széchényi Könyvtárhoz juttatott el. (A jegyzékeket és a véleményt Bécsből azután a tudomásulvételt közlő irattal visszaküldték, úgyhogy ezek itt vannak az ügyosztály iratai közt.) 1837-től kezdve az újságokból és folyóiratokból is kellett kötelezpéldányokat küldeniük a nyomdáknak a helytartótanácsnak; ezeket az ügyosztály egyszerűen felküldte Bécsbe. 1842-től kezdve a Magyarországon eltiltott kéziratok jegyzékét, amelyet a könyvbíráló szék készített el és küldött meg az ügyosztálynak, felterjesztette az uralkodóhoz. (Ezek a jegyzékek nem kerültek vissza hozzá, tehát nincsenek meg az ügyosztály anyagában.)

A könyvvarusi forgalomba került, tilos, vagy utólag eltiltott könyveket a revizorok, illetve a könyvbíráló szék útján elkoboztatta. Az elkobozott könyveket azután a helytartótanács titkos levéltárában helyezték el. A revizorok, illetve a könyvbíráló szék véleménye alapján elintézte a könyvkereskedőknek

az elkobzott könyvekért való kártérítés iránt beadott kéréseit és esetleges egyéb panaszait.

Az olyan kéziratokat, amelyeknek engedélyezése ügyében az éppen érvényben levő rendelkezések szerint a hazai cenzúra nem dönthetett, a revizori hivatal véleményével együtt felterjesztette Bécsbe. (Előfordult az is, hogy maguk a szerzők az uralkodóhoz küldték kéziratukat, ő pedig leküldette a helytartótanácshoz véleményezésre s az ügyosztály áttette elbírálás végett a revizori hivatalhoz.)

Foglalkozott a nyomda és könyvnyomda alapításának, könyvkereskedés, antikvárium, zeneműkereskedés nyitásának, kölcsönkönyvtár felállításának, olvasótársaság alakításának, alapszabályai jóváhagyásának, valamint lap alapításának engedélyezéséért benyújtott kérésekkel, ezekre vonatkozóan kikérte az illető törvényhatóságok s esetleg a kerületi főigazgatók, vagy a könyvbíráló szék véleményét. A kéréseket azután döntésre felterjesztette az uralkodóhoz, majd a döntés megérkezése után értesítette az eredményről az érdekelteket, kiállította az engedélyeket. (Lapalapítás engedélyezéséért beadott kérésekkel foglalkozott azonban a departamentum greminaké ordinarium is.)

Az elhunyt katonatisztek hagyatékában talált könyvekről készült jegyzékeket, amelyeket a főhadparancsnokság küldött meg a helytartótanácsnak, átnézte a revizori hivattal, illetve a könyvbíráló székkel. A tilos könyveket azután elkobozták s a helytartótanács titkos levéltárában helyezték el. (Megjegyzendő, hogy a helytartótanács titkos levéltárában az ott elhelyezett elkobzott könyvek nem maradtak fenn.)

1842-től kezdve az előadásra kerülő, illetve előadott színdarabok jegyzékei is bekerültek az ügyosztályhoz. Ezeket a városok vagy a kerületi főigazgatók küldték be a könyvbíráló széknek, esetleg közvetlenül a helytartótanácsnak. Mindkét esetben a könyvbíráló szék nézte át a jegyzékeket s véleménye alapján a helytartótanács a jegyzékeket észrevételeivel visszaküldte a beküldőnek.

Végül foglalkozott az ügyosztály a cenzúraszervezet személyzeti ügyeivel: cenzori és revizori állások szervezésének, betöltésének, cenzorok és revizorok elmozdításának, fizetésének, irodai költségei megtérítésének ügyével, s ilyen kérdésekben levelezett a kamarával, a kerületi főigazgatókkal, felterjesztéseket küldött az uralkodóhoz. Átnézte az ügyosztály a könyvbíráló szék hozzá beküldött ülésjegyzőkönyveit is s megjegyzései kíséretében visszaküldte őket.

Az ügyosztály iratanyagában figyelemmel kísérhetjük, hogy az 1783—1848 közötti időszakban milyen könyvek voltak Magyarországon könyvárusi forgalomban, milyen könyveket hoztak be külföldről, milyen könyveket nyomtak bent az országban, melyek voltak a cenzúra alá került jelentősebb kéziratok, milyen színdarabokat adtak elő. Nyomon követhető az anyagban a hazai újságírás, színészet, nyomdaipar, könyvkereskedés fejlődése, valamint a bécsi kormányzatnak azok a törekvései, hogy a felvilágosodás, a francia forradalom hatását távol tartsa az országtól, a reformeszmék terjesztésének útját állja.

Az ügyosztály iratanyagának túlnyomó részéhez segédkönyvek állnak rendelkezésre. Az „Acta” sorozatnak lajstromai és mutatói vannak, mégpedig

az 1786—1848. évek itt, az ügyosztálynál, az 1784. és 1785. évek meg a „Regestrum” című központi lajstromkönyv 110. és 129. rakszámú kötetében. Az 1792—1847. évi lajstromok elé a megfelelő évi számsor is be van kötve. Az 1790—1793. évi számsor külön kötetben van.

A „Normalia” sorozathoz két, egymástól eltérő fogalmazású mutató van; az egyik kétkötetes (első kötete 1726-tól 1844-ig, második 1845-től 1848-ig halad), a második egykötetes. Mindkettő használható. Az 1784 előtti iratoknál a régi állag (Acta revisionis librorum, Acta miscellanea) nevét és az irat keltét, az 1784 utániaknál pedig az évet s a kútfő és tételszámot kell kiírni.

Nincs segédkönyv a „Protocolla”, a „Beosztandók” és a „Könyvbírálati rovatívek” című kis sorozatokhoz. A „Protocolla” feliratú csomóban 1838—1840. évi kimutatásokat találunk az Egyetemi Nyomdában, valamint a kassai, nagyváradi, győri, pozsonyi és zágrábi közoktatási kerület nyomdáiban megjelent könyvekről; továbbá 1840—1842. évi kimutatásokat az egyes könyvkereskedők által cenzúrára bemutatott és felülvizsgált könyvekről; ezenkívül Nagy Antal cenzor 1840—1841. évi, valamint az egyházi könyvek cenzorának 1837—1840. évi, a görög nem egyesült könyvek cenzorának 1827—1839. évi és a zsidó könyvek cenzorának 1838—1840. évi jegyzékeit (tabella censoris) az általuk cenzúrázott művekről. A „Könyvbírálati rovatívek” című kötetben a könyvbíráló szék által 1845—1848-ban felülvizsgált művekről készült kimutatásokat találunk. A „Beosztandók” című csomóban 1804—1846. évi rendezésre és beosztásra váró iratok vannak.

Az ügyviteli segédkönyvek között felsorolt „Instructio . . .” a megalakítás alatt álló központi könyvbíráló szék és az egész magyarországi cenzúra-szervezet számára kiadott királyi utasítás. A „Jegyzéke a könyv- és színművizsgálati osztályban előfordult tárgyaknak” az ügyosztály jegyzéke az elintézésre hozzá utalt iratokról az 1845—1847 közti időből. A kutatás szempontjából nincs jelentősége.

Az ügyosztály anyagán kívül fennmaradtak a helytartótanács levéltárában a kebelbéli revizori hivatal 1827—1841. évi iktatókönyvei, a központi könyvbíráló szék iratanyagának nagy része és Reseta János pesti cenzor iratai is. (Ezeket 1. az ismertetés harmadik részében, a helytartótanács felügyelete alatt álló szervek között.)

61. DEPARTMENTUM COMMISSARIATICUM

1845-től:

ORSZÁGOS BIZTOSSÁGI OSZTÁLY

1783—1848

1361 csomó, 619 kötet, 2 füzet

Tandcsülési és bizottsági jegyzőkönyvek :

„Protocolla departamenti commissariatici” . . .	1783—1847	488 kötet
„Protokoll der gemeinschaftlichen militärisch-politischen Kommission”	1787	1 kötet

Iratok :

„Acta . . .”	1783—1848	745 csomó
„Kiselejtezésre kiválasztott iratok”	1784—1848	528 csomó
„Rendezendő iratok”		71 csomó
„Reponenda”	1845	7 csomó
Az „Acta” mellékletei:		
a) „De insurrectione” = az 1789. évi 156. kútfő 1—2. tételének melléklete: a nemesi felkelésre vonatkozó törvények s ezek ismeretlen szerzőtől származó magyarázata, valamint a helytartótanácsnak erre tett észrevételei		4 kötet
b) „Acta registraturae provincialis commissariatus” = az 1841. évi 4. kútfő 1809—1810. tételének, Zichy Ferenc gróf hadszállítványozási és subsidium-behajtási kir. biztos zárójelentésének mellékletei		2 csomó
„Normalia . . .”	1751—1848	8 csomó

Irattári segédkönyvek :

„Regestrum et index . . .”, lajstrom és mutató	1786—1848	109 kötet
„Series numerorum . . .”, számsor	1788—1792	
	1802—1834	4 kötet
„Index normalium resolutionum . . .”, mutató	1784—1847	2 kötet
„Index normalium . . .”, csonka mutató, sok törléssel	1784—1824	1 kötet

Ügyviteli segédkönyvek :

„Az 1836. évi XI. tc. 6. §-ában nevezett orsz. küldöttségnek az országban szállást tartó s azon átkelő katonaság élelmezésének és beszállásolásának legjobb és legigazságosabb módja . . . eránti alázatos véleményes jelentése”, hivatalos nyomtatvány	1839	1 füzet
„Connotatio terminorum et expressionum in departamento commissariatico praecipue occurrentium”, katonai biztossági szakkifejezések betűrendes latin-magyar-német szótára		1 füzet

Irattári kezelőkönyvek :

„Liber praenotationis . . .”, szerelő- és kölcsönkönyv	1820—1848	9 kötet
„Elenchus actorum anno 1848-49 ad rationem locumtenentibus Croatici extradatorum”, a Horvátországnak átadott iratok jegyzékei		1 kötet

Ebben az állagban a helytartótanács egyik legnagyobb, legtöbb munkát végző ügyosztályának, az országos biztossági osztálynak iratait találjuk.

Mint az ügyosztály neve is mutatja, feladata a biztossági ügyek intézése, vagyis az újoncozásnak, a hadsereg ellátásának, elszállásolásának biztosítása volt. Az állandó hadseregnek újoncokkal való kiegészítése általában toborzás (hadfogadás, Werbung) útján, önkéntesekből történt; emellett a király kívánására a rendek az országgyűlésen bizonyos számú újoncot szoktak megajánlani. A megajánlott újoncokat hosszú ideig erőszakos összefogdosással állították ki, majd az 1840. évi országgyűlésen hozott törvény értelmében sors-húzás útján szedték össze. A hadsereg ellátása, elszállásolása még az ügyosztály megalakulásakor is lényegében az I. Lipót korában kialakult rendszer szerint történt; vagyis a megyéknek, városoknak a területükön állomásozó, illetve az átvonuló katonaság számára élelmet, takarmányt, szállást, előfogatókat kellett adniuk. Ezeket a természetbeni szolgáltatásokat a katonai szabályzatokban, a „Regulamentum”-okban megszabott árak szerint beszámították a hadiadóba (contributioba) s csak a fennmaradó összegeket kellett pénzben kifizetniük a törvényhatóságoknak. A természetbeni szolgáltatások beszámítását, a katonaság és a polgári lakosság közti súrlódások, viták kiegyenlítését a helytartótanács keretében működő, 1723-ban felállított országos biztosság (commissariatus provincialis) tisztviselői: a kerületi biztosok intézték el a katonai hatóságokkal és a törvényhatóságokkal; az ellenőrzést a helytartótanács gyakorolta és a fontosabb ügyekben levelezett a törvényhatóságokkal és a magyarországi főhadparancsnoksággal. (Az országos biztosságra és működésére lásd a „Relationes commissariatus provincialis directoris et vicedirectoris” ismertetését.) A helytartótanácsnak a biztossági ügyek intézésére vonatkozó iratai túlnyomó része az 1783 előtti korszakban az „Acta militaria”, „Acta quanti contributionalis”, „Acta naturalium administrationis” és „Acta miscellanea” című tárgyi állagokban, valamint az „Insinuata armorum praefecturae”, a „Relationes commissariatus provincialis directoris et vicedirectoris”, „Acta varia commissariatus provincialis”, „Extractus et informationes commissariatuae” című alaki állagokban, meg Balassa (1783), Csáky György (1780-83), Csáky Imre (1780-83), Csáky János (1780-82) és Skerlecz Ferenc előadónál van elhelyezve.

A hadseregnek — főként a lovasságnak — jelentős része II. József alatt is Magyarországon volt elhelyezve. (14 lovas ezredet és 56 gyalogos századot tartott el ebben az időben az ország.) Ez különösen az ország északi és nyugati részeiben, ahol nem volt nagy terménybőség, súlyos megterhelést jelentett, mert a regulamentumban megszabott árak többnyire jóval alacsonyabbak voltak a piaci áraknál. Az elszállásolás tekintetében nagy könnyebbséget jelentett az, hogy II. József az üressé vált kolostorokat és egyéb alapítványi épületeket a katonaság rendelkezésére bocsátotta. A közigazgatás átszervezése (1785) után II. József a hadsereg ellátásának rendszerét is megváltoztatta. 1786-ban elrendelte, hogy a csapatokat Magyarországon is úgy tartásák el, mint az örökös tartományokban, azaz a kincstár költségén. Az ország által eddig viselt katonatartási terhek (lakás, tűzifa, világítás, istálló, szalma a katonák, illetve lovaik számára; tűzifa, ágynemű és konyhaeszközök a katonai kórházak részére; a katonai raktárak fenntartásának és szellőztetésének költsége; az élelem és takarmány elszállítása a raktárakba; az átvonuló katonaságnak járó kenyér, zab, széna, melyet a hatóság rendszeresen sokkal drágábban vett, mint ahogyan a katonaság fizette; a katonaság szállítása a tá-

borba, az előfogat, amelyben sok igásállat elveszett; az újoncnak adott foglalópénz, az újoncok ellátása a katonaságnak való átadásig s végül az élelem fuvarozása háború idején) értékét évi 500 000 forintra becsülte s ezt az összeget a porták arányában kivetette a törvényhatóságokra. Az ily módon létrejött „fundus deperditalis”-ból tartotta a kincstár a katonaságot. Az elszámolási nehézségek miatt azonban egyelőre csak a gyalogság eltartását vette át a kincstár, a lovasságot pedig — a fundusból kapott megtérítés ellenében — továbbra is az ország tartotta. 1787-ben „concurrentialis fundus”-t (Concurrenz-Fond) állított fel II. József; elrendelte, hogy évi 120 499 forint vettessék ki a megyékre a portaszám szerint, amelyből a háztulajdonosoknak megtérítik a katonatiszteknek és katonai tisztviselőknek adott szállást.

Az újoncozás tekintetében lényeges változás nem következett be. A legénység kiegészítése továbbra is a jobbágyokból történt; csupán a zsidók addigi immunitását szüntette meg II. József az 1787-i háború alkalmával, elrendelve, hogy a zsidók közül is állítsanak katonákat s ezeket fuvaroszolgálatra használják fel. A katonaszökevények és a szökevénypártolók elleni eljárást megszigorította az uralkodó.

A katonai ügyek intézésében II. József az adminisztráció egyszerűsítésére törekedett. 1785-ben kiadott rendeletében azt kívánta, hogy a felmerülő kérdéseket lehetőleg intézzék el egymás közt az ezredek parancsnokai és a megyék, s csak a nehezebben megoldható kérdések kerüljenek a hadosztályparancsnokok s a kerületi biztosok és végül a helytartótanács és a főhadparancsnokság elé. Elrendelte, hogy a sok irogatás elkerülése végett a helytartótanács és a főhadparancsnokság hetenkint vegyesbizottsági ülést tartson, ezen intézze el az ügyeket. A bizottsági kerületek beosztását úgy változtatta meg, hogy azok egybeessenek az ország tiz közigazgatási kerületével s a kerületi biztosok székhelyét is áttette a kerületi főispánok székhelyére. Minthogy a katonatartás új rendszere következtében az országos bizottság munkája egyszerűsödött, csökkenteni akarta az országos bizottság tisztviselőinek létszámát s ezért a megüresedő állásokat nem töltötte be.

II. József halála után mind a hadsereg ellátásában, mind a bizottsági ügyek adminisztrációjában végrehajtott változtatásait hatálytalanították. A két fundust II. Lipót eltörölte s 1790. május 1-ével visszaállította a katonatartás korábbi, az 1751-i regulamentumban megszabott rendszerét. Helyreállította az országos bizottság eredeti szervezetét is, minden betöltetlen állásra kinevezett valakit. A bizottsági ügyek intézése azután az egész rendi korszak folyamán lényegében a II. Lipót által megállapított keretekben történt.

A bizottsági osztály sokrétű és az ország, az adózó nép szempontjából rendkívül jelentős munkát végzett. A ráháruló számos feladat elvégzésének megkönnyítésére ennek az ügyosztálynak — eltérően a többi ügyosztálytól — két részlege volt; egyiknek az országos bizottság igazgatója, másiknak az országos bizottság aligazgatója volt a referense. Az előbbi főként a katonaság ellátásával, elhelyezésével kapcsolatos ügyeket intézte, valamint az országos bizottság személyi ügyeit; az utóbbi pedig az újoncozással, szökevényekkel és általában a katonák személyét érintő ügyekkel kapcsolatos teendőket látta el. (Ennek a két referens közti ügykörmegosztásnak a kutatás szempontjából nincs jelentősége, mert az iratokat közösen kezelték s egységes segédkönyvekbe vezették be.)

Rátérve most már az ügyosztály munkájának részletes ismertetésére, tekintünk át először a hadsereg elhelyezésével, ellátásával kapcsolatban adódó feladatokat. Mind az országban állomásozó, mind az átvonuló katonaság elszállásolására vonatkozóan a helytartótanács közölte a törvényhatóságokkal a hadsereg igényeit: megküldte nekik a főhadparancsnokságnak az országban tanyázó katonaságról készített jegyzékeit, értesítéseit arról, hogy mikor mennyi katonaság érkezik, hová fog beszállásolni s megküldte az érintett megyéknek az átvonuló csapatok útitervét (marcheroute, itinerarium), az őszi fegyvergyakorlatok tartása végett készített csapatösszevonási terveket, a gyógykezelés végett fürdőkre küldött beteg katonák útitervét. Közvetítette a katonasághoz a törvényhatóságoknak az elszállásolással kapcsolatos kívánságait (pl. a szénahiányra való tekintettel csak később szállásoljanak be náluk katonaságot, halasszák el az összesereglés időpontját). Szükség esetén (pl. hadi mérésekre, térképészre kiküldött katonatiszteknek, altiszteknek adott szállásért) szállásbér kifizetése ügyében is intézkedett az ügyosztály. A tisztalakok és laktanyák, valamint katonai kórházak, raktárak és lovaglóiskolák építéséről, javításáról jelentéseket, költségvetéseket, elszámolásokat küldtek be neki a törvényhatóságok. Ezeket az építési igazgatósággal és a számvevőséggel vizsgálta át s megfelelő esetekben intézkedett a költségek megtérítéséről.

A helytartótanács közreműködésével ment végbe a katonaság számára szolgáltatandó előfogatok állomáshelyének kijelölése, áttétele máshová és a helységek egymás közti távolságának megállapítása, aminek az előfogati bér nagysága szempontjából volt jelentősége. Ezeket a kérdéseket a helytartótanács az országos biztosság javaslatára, az építési igazgatóság szakvéleményei alapján szabályozta. A helytartótanácshoz futottak be a törvényhatóságok és kisebb számban magánszemélyek kérései a katonai szállításokban — főként a háborúk idején történt szállításokban — elpusztult igásállatok megtérítéséért. A megyék jelentéseit, jegyzékeit a helytartótanács megvizsgálta a számvevőséggel, összesítést készített s azután az uralkodó elé vitte az ügyet döntés végett. A döntés megérkezése után pedig gondoskodott róla, hogy a kártalanítás a döntésben előírt módon (kimustrált katonalovak átadásával, kimustrált katonalovak elárverezéséből befolyó pénzzel, házipénztárból, hadiadóba való beszámítással) megtörténjék. A helytartótanácson keresztül bonyolódott le az elszaladt katonalovak felkeresetésének ügye is: közölte a megyékkel a hadparancsnokság értesítéseit a lovak elveszéséről, neki jelentették a megyék a lovak előkerülését s közbenjárására kapták meg a lovakat befogó lakosok a szokásos jutalmat.

Egyik legfontosabb feladata az volt a helytartótanácsnak, hogy a biztosi computusok eredményeit ellenőrizze. A kéthavonként és félévenként — tavasszal és ősszel — tartott computusokon mutatták be a törvényhatóságok a kerületi biztosoknak a hadsereg számára tett szolgáltatásokról — szállás, élelem, takarmány, előfogat stb. — kapott nyugtákat, s ezeknek alapján a biztosok a szolgáltatások értékét leszámították az illető törvényhatóságra eső hadiadóból. A fennmaradt összeget azután pénzben fizették ki a törvényhatóságok. A biztosok a helytartótanácsnak megírták a computus helyét és idejét, s a helytartótanács értesítette erről a törvényhatóságokat. Az elkészült computusokat a biztosok beküldték a helytartótanácsnak; a számvevőség

ellenőrizte s összesítést készített belőlük; ezt azután a helytartótanács az uralkodó elé terjesztette, a hadiadóval hátralékban levő megyéket pedig felszólította a fizetésre.

II. József uralkodása alatt az általa elrendelt újítások következtében olyan feladatokat is kellett végeznie a helytartótanácsnak, amelyek később általában nem, vagy csak kis számban adódtak. Végbement ez idő alatt közreműködésével a várak, erődítések megszüntetése, átadása a polgári hatóságoknak, felszerelésük eladása. A katonaság egy részének kincstári ellátásba való átvétele is megtörtént. A katonaság új elhelyezési tervének kidolgozása ügyében a megyék és a katonaság közt lefolyt tárgyalásokról készült jegyzőkönyveket, amelyeket a törvényhatóságok küldtek be, felterjesztette jóváhagyásra az uralkodónak. Felterjesztései alapján döntött az uralkodó az üres kolostoroknak és egyéb középületeknek a katonaság számára való átadásáról. A deperditalis és concurrentialis fundus ügyeivel is foglalkozott. 1787-től a törvényhatóságok kimutatásokat küldtek be a katonatiszteknek és katonai tisztviselőknak adott szállásokról. Ezeket felülvizsgálta a számvevőséggel s a szállásbéreket megtérítette a concurrentialis fundusból. A kerületi biztosok székhelyére rendelt katonasággal (Assistenz-Commando) is akadt dolga. Különösen nagymértékben megnövekedett a munkája az 1787—1790. évi török háború idején. A törvényhatóságok neki számoltak be a hadsereg számára történő termény-, takarmány- és tüzifa-szállításokról. E jelentésekből összesítést készített a számvevőséggel s azt felküldte Bécsbe. A hadsereg számára az országban és az örökös tartományokban vásárolt vágómarhák és lovak elhelyezése, takarmánnyal való ellátása érdekében írt az érintett megyéknek s a megyék tőle kértek kártérítést az állatok által okozott károkért. A katonai raktárakhoz a főhadparancsnokság kívánságára a törvényhatóságokkal örséget állítottatott. A háború miatt szükséges fokozottabb szállítás előmozdítása érdekében kimutatásokat kért be a törvényhatóságoktól a területükön levő hajókról, hajósokról és a hajóhúzási költségekről, foglalkozott a hajósok béérének megállapításával. A déli megyéknek a török és szerb emigránsokkal kapcsolatos költségei megtérítéséről is intézkedett, miután a számvevőség átvizsgálta a megyék erről készített számadásait. A hadjárat befejezése után is még évekig folyt a szállított terményekért stb. adott kamarai kötelezvények beváltása a helytartótanács közreműködésével. Az 1789-ben fellángolt megyei ellenállásra vonatkozóan is számos iratot találunk az ügyosztály anyagában: a megyék jelentéseit közgyűléseikről, felirataikat, amelyekben országgyűlés összehívását követelik. (A megyéknek II. József rendeletei elleni tiltakozásaira egyébként a „Dep. politicum comitatum” és a „Dep. conscriptionale” is tartalmaz anyagot.)

A helytartótanács közreműködésével jutottak nyugvópontra sok évi huzavona után a kincstár és a törvényhatóságok kölcsönös követelése, amelyek a nemesi felkelésekből (1797, 1801/2, 1805/6, 1809, 1813. évi inszurrekciók) és az 1799. és 1805/6. évi háborúkban részt vett orosz segítőcsapatok ellátásából eredtek. De nemcsak az ilyen rendszeres munkát igénylő feladatokkal, hanem sokszor a katonaság és a törvényhatóságok közt ad hoc felmerülő ellentétekkel is a helytartótanácsnak kellett foglalkoznia (pl. a marotányosok bormérése ellen a törvényhatóságok részéről beküldött panaszok,

a katonai mérések alkalmával történt kártételek, a rendek által az országgyűlésen beterjesztett katonai, biztossági tárgyú sérelmek.)

A helytartótanácsnak figyelemmel kellett kísérnie katonai fontossága miatt a salétrom- és lőporkészítést és kereskedést. A salétromfőzők elleni panaszokat megvizsgáltatta. (A salétromot ugyanis a házak környékén, istállókban ásták, s így gyakran került sor sűrűlődsra a salétromkészítők és a lakosság között.) A salétrom- és lőporkereskedéssel foglalkozókról kimutatást kért be a törvényhatóságoktól, a salétrom- és lőporkészítés, ill. kereskedés engedélyezése iránt beérkező kéréseket továbbította a főhadparancsnokságnak.

A helytartótanács gondoskodott róla, hogy a törvényhatóságok közöljék a katonasággal az élelmiszerek és termények piaci árát. Elvétele a megyék számára a katonai raktárakból történő terményelőlegezéssel kapcsolatos ügyek is a biztossági ügyosztály elé kerültek, pl. utasította a megyét az előleg megfizetésére.

A helytartótanácsnak tettek jelentést a megyék az újoncok — és amikor erre szükség volt: a béresek (boarii, Ochsenknechte), szállítószolgák (famuli clitelarii, Packknechte) — állításának előrehaladásáról, emeltek panaszt a katonai asszentáló bizottság ellen, amely túlságosan válogatott az elébe állított legények közt. Tőle kértek intézkedést az újoncok és a toborzók (conductores) ellátásával, elszállásolásával kapcsolatos problémákban, nehézségekben s kértek az újoncoknak adott foglalópénz (manualis pecunia, Handgeld), valamint egyéb újoncozási költségek (pl. az újoncállításban résztvevő megyei tisztviselők napidíja) megtérítését. A helytartótanács közölte az érdekelt megyékkel, hogy a főhadparancsnokság hol állít fel hadfogadóságot (collectaculum). Felszólította a megyéket, hogy a helytelenül állított — más megyébe való, vagy külföldi — újoncok helyett másokat állítsanak. Ilyen esetben az illető megye kérte a foglalópénz visszafizetését, az a megye pedig, amelyből az újonc származott, kérte, hogy az ő kvótájába számítsák be az újoncot.

A helytartótanács közreműködésével folyt le a szőkevények (desertores) elleni eljárás. A főhadparancsnokság által megküldött szőkevényjegyzékeket, illetve az egyes szőkevények személyleírását a helytartótanács körlevélben közölte a megyékkel s ezek aztán jelentést tettek arról, hogy sikerült-e elfogni a szőkevényt, és kérték a szőkevény kézrekerítőjének járó fogbér (taglia) kifizetését. (Béke idején egyszerűbb esetekben, ha nem volt szükséges a szőkevény köröztetése az egész országban, az 1802-i utasítás értelmében a helytartótanács közbejött nélkül, egymás közt intézték el a csapatok és a törvényhatóságok az ilyen ügyeket.) A fogbért azután a helytartótanács a szőkevény vagyonából beszedette a megyével, amennyiben volt vagyona a szőkevénynek. (Hasonlóképpen utasította a megyéket a főhadparancsnokság kérésére, hogy a katonák vagyonából térítsék meg az általuk szándékosan tönkretett vagy elidegenített ruha, fegyver, ló stb. értékét.) A szőkevényekkel való foglalkozás az ügyosztály munkájának egyik jelentős része volt. II. József uralkodása alatt a szőkevénytörvény (fautores) és öncsonkítók (mutilatores) ügyével is foglalkozott az ügyosztály. Az ilyenek ellen indított fiskális perekben hozott ítéletet a megyéknek fel kellett küldeniük a helytartótanácsnak s az jóváhagyta vagy megváltoztatta az ítéletet.

A katonáknak polgári lakosok ellen elkövetett, illetve a polgári lakosoknak katonák ellen elkövetett bűncselekményei ügyében, meg katonai és polgári személyek egymás elleni követelései ügyében a törvényhatóságok és a főhadparancsnokság részéről beérkező panaszokat és jelentéseket, vallomásokat, ítéleteket a helytartótanács továbbította a másik félnek. A katonáknak szóló idézőlevelek (cimatoria) kézbesítésében is közreműködött. Az elítélt katonáknak büntetésük kitöltése végett a katonai vagy polgári hatóságoknak történő átadása 1787-től kezdve ugyancsak ennek az ügyosztálynak a közvetítésével ment végbe. (1787-ig a közsadói osztály — dep. contributionale — intézte ezt.)

Sok dolga volt a helytartótanácsnak a katonák szabadságolásával (ablicentiatio). A megyék kéréseit, amelyekben valamely katona számára szabadságot, vagy a szabadság meghosszabítását kérték, közölte a főhadparancsnoksággal. Elküldte a megyéknek a főhadparancsnokság közlését arról, hogy kinek engedélyezett szabadságot, s arról, hogy mely szabadságot katonáknak kell visszatérniük. (Ugyanis a megyéknek kellett gondoskodniuk arról, hogy a katonák a szabadság lejártakor visszamenjenek ezredükhöz.) Neki jelentették a megyék, hogy a katonákat visszaküldték, illetve nem találják őket.

Hasonlóképpen sokat kellett foglalkoznia a katonák végelbocsátásának (dimissio) ügyével is. A katonaságtól való elengedésüket kérő katonák a megyénél vagy közvetlenül a helytartótanácsnál adták be folyamodványukat. A katonák ugyanis örökösen tartoztak katonáskodni; 20 évi szolgálat után azonban kérésükre általában meg szokták nekik adni az elbocsátólevelet. (Csak 1830-ban, a 7. tc-ben határozták meg először a katonák szolgálati idejét, mégpedig 10 évben.) Az ilyen kérésekre vonatkozóan a helytartótanács kikérte a megye véleményét. 1802-től kezdve csak akkor fogadhatta el az ilyen kérvényeket a helytartótanács, ha el voltak látva a törvényhatóságok, vagy a kérés jogosultságát igazoló személyek ajánlásával. A kéréseket továbbította döntés végett a főhadparancsnoksághoz, olykor magához az uralkodóhoz. — Ingyen általában csak az egyetlen fiúkat bocsátották el, vagy olyanokat, akik valamilyen foglalkozásban nélkülözhetetlenek voltak, egyébként az elbocsátott katonának mást kellett állítania maga helyett és meg kellett fizetnie a ruhapénzt (Monteur-Geld, amictualis pecunia). — A döntésről értesítette az illető megyét.

A helytartótanácsához érkeztek be a rokkant katonáknak nyugszold, másképp nyuggaras (stipendium) elnyeréséért, vagy a sérvitézék (invalidusok) házába való felvételért beadott folyamodványai. Ezeket továbbította a főhadparancsnoksághoz és döntéséről értesítette a kérelmezőt. (Elvértve egyes invalidus-házak állapotáról is kapott jelentéseket.) Hasonló volt e helyzet a kiszolgált katonáknak, katonatisztek özvegyeinek, árváinak nyugpénz, kegy-pénz elnyerése végett beadott kéréseivel; ezekre nézve kikérte a főhadparancsnokság véleményét és döntésre az uralkodó elé terjesztette. Intézkedett a nyugpénzek, kegy-pénzek kifizetésének megindításáról, illetve nyugpénzt, kegy-pénzt élvezők halála esetén a kifizetés megszüntetéséről. A katonárvák, katonagyermek és polgári származású fiúk árvaházba, illetve katonai nevelőintézetbe való felvételéért magánszemélyek, megyék részéről benyújtott kéréseket elküldte döntésre a főhadparancsnoksághoz. A katonai

szolgálatban meghalt katonák halotti leveleit a magyarországi főhadparancsnokság, ill. más, örökös tartományokbeli katonai parancsnokságok megküldték neki s ezeket továbbította az illető törvényhatóságoknak. Amennyiben egyes katonák hollétének, életbenlétének, vagy halálának kinyomozására volt szükség, ez is közreműködésével bonyolódott le. A megyék kéréseit, amelyekben nyugalmazott, szabadságolt vagy elbocsátott katonák számára házassági engedélyt kértek, továbbította a főhadparancsnokságnak s választát közölte a megyékkel. Katonai személyek házassági és születési anyakönyvi kivonatait, válóperes iratait, a katonatisztek házassági biztosítékairól (cautio) s ezek betáblázásáról kiállított okleveleket közvetítette az érdekelt katonai és polgári hatóságok között. Ugyancsak rajta keresztül intéződtek el a törvényhatóságok és a főhadparancsnokság között az elhunyt katonák, illetve katonaozvegyek hagyatékával kapcsolatban szükséges tennivalók, a hagyaték számbavétele, az örökösök felkutatása, hitelezők kielégítése stb., valamint a katonákra szállott örökségek kiadása részükre és a hadikinestár követeléseinek kielégítése a katonák vagyonából.

Végül természetesen foglalkozott az országos biztosság személyi és anyagi ügyeivel is. Hozzá futottak be a pályázatok a megüresedett biztosi, helyettes biztosi állásokra, s javaslata alapján nevezte ki az uralkodó az állásokra a személyeket. A kinevezésekről értesítette a törvényhatóságokat. Az áthelyezés, szabadság, nyugdíj iránt beadott kérések hasonló módon intéződtek el. A fizetés, napidíjak, írószer- és postaköltségek utalványozását is intézte.

Összefoglalóan megállapíthatjuk tehát, hogy az ügyosztály iratanyaga bő forrás a közös hadsereggel kapcsolatban a magyar nép vállára nehezedő terhekre vonatkozóan. Az ügyosztály iratanyaga azonban nem maradt fenn teljes egészében. A helytartótanács levéltárában ugyanis a belügyminisztérium 1887-ben 26.387/II. szám alatt kiadott engedélye alapján selejtezést hajtottak végre. E selejtezés során az ügyosztály iratanyagából kiselejtezték a katonaszökevényekre, szökevénypártolókra, fogbérre, a szabadságolásra, végelbocsátásra, újoncállításra, a büntettekkel terhelt katonaszökevényeknek a polgári vagy katonai karhoz és viszont történő átadására, szökés esetén kívül vétkező katonák elítélésére, az országban tanyázó katonaságnak fegyvergyakorlás végetti összevonására, a katonai kar részére szolgáltatott előfogatokra, az átkelési állomások megállapítására vagy megváltoztatására és a helytelenül vett előfogati bér visszafizetésére, a katonák által szándékosan tönkretett ruhának, fegyvernek, lovaknak stb. vagyonukból való megtérítésére vonatkozó kútfők túlnyomó részét, csak néhány tételt hagytak meg belőlük. Ezeket az iratokat — amelyek a helytartótanács többi ügyosztályából kiselejtezett iratokkal együtt kb. 41 mázsát nyomtak — 1890-ben eladták és bezústák. E kútfők irataira tehát csak a lajstromkönyvek bejegyzései adnak most felvilágosítást. Az ügyosztály lajstromkönyveiben a kiselejtezett kútfőket piros tintával áthúzták, bejegyezték a selejtezés megtörténtét és a selejtezést engedélyező belügyminiszteri rendelet, illetve országos levéltári akta számát. A meghagyott tételeket is külön megjelölték. (Pl. „Ez a tétel marad” megjegyzéssel.)

1890-ben ismét engedélyt kapott az Országos Levéltár, hogy az országos biztossági, a közigazgatási és az egészségügyi osztály anyagában selej-

tezzén. A selejtezést a levéltár végre is hajtotta, kiválasztotta a kiselejtezhetőnek ítélt iratokat. A kiselejtezett iratok megsemmisítésére azonban nem került sor, azok most „Kiselejtezésre kiválasztott iratok” feliratú csomókban állanak az ügyosztály többi irata után.

Az ügyosztály anyagának irattári rendszere általánosságban megegyezik a többi ügyosztályéval. Az eltérések, különleges tudnivalók a következők:

A rendes ülésjegyzőkönyvek után találjuk a „Protokoll der gemeinschaftlichen militärisch-politischen Kommission” című kötetet. Ez a II. József rendeletéből tartott helytartótanácsi-főhadparancsnoksági vegyesbizottsági ülések jegyzőkönyve. A jegyzőkönyv megadja az ülés napját, a megjelentek névsorát, a tárgyalt ügyiratoknak a jegyzőkönyvbeli folyószámát, törve a helytartótanácsi iktatószámmal, az ügyiratok tárgyát és a bizottság határozatát.

Az „Acta” sorozat 1783/84. évi iratai az évkörön belül három csoportra tagolódnak: a „Militare”, „Commissariaticum” és a „Contributionale” csoportra. A kútfők számozása mindegyik csoportban újrakezdődik. (Az első csoport 172, a második 88, a harmadik 9 kútfőt foglal magában.)

Az „Acta” sorozat irataihoz itt, az ügyosztály anyagában, az 1786. évtől kezdve vannak lajstromok és mutatók: a „Regestrum et index” című kötetek. Az 1783/84. évi iratok lajstroma a „Regestrum” című központi lajstromkönyv 109. rakszámú kötetében van, mégpedig külön-külön a fentebb említett három csoporté. (A csoportok neve kiálló pergamendarabkán van jelezve.) Az 1785. évi iratok lajstroma a „Regestrum” című központi lajstromkönyv 126. rakszámú kötetében van. A „Regestrum et index” 1786-87. és 1793-1801. évi köteteiben számsor is van, amely a helytartótanácsi iktatószámoknak megfelelő kútfő-tételszámokat mutatja. (Az 1788-1792. és 1802-1834. évek számsorai külön kötetekben vannak: a „Series numerorum” című kötetekben.) A „Regestrum et index” 1811-1831. és 1833-1834. évi köteteiben ezen felül egy másik számsor is van, amely a főhadparancsnoksági és magyar udvari kancelláriai számoknak megfelelő helytartótanácsi iktatószámokat mutatja.

Megjegyezzük, hogy az 1783 utáni néhány esztendőben egyes biztossági természetű ügyekkel (pl. biztosi computusok ügye) a közadói osztály (dep. contributionale) is foglalkozott; a katonaság és a lakosság közti ellentétekre vonatkozó iratokat pedig a „Dep. dimensionale” állagban is találunk. Megvan a helytartótanácsi levéltárban az országos biztosság igazgatósága iratainak egy része, s a budai és a kassai kerületi biztos iratai. (Ezeket lásd az ismertetés második részében, a helytartótanács felügyelete alatt álló szervek között).

62. DEPARTAMENTUM EXACTORALE-CONTRIBUTIONALE

1845-től:

KÖZADÓI OSZTÁLY

1783-1848

361 csomó, 142 kötet, 3 füzet

Tanácsülési jegyzőkönyvek:

„Protocolla . . .” . . . . . 1783-1847 65 kötet

Iratok :

„Acta . . .”	1783—1848	332 csomó
„Acclusa”	1784—1848	25 csomó
„Normalia . . .”	1724—1848	4 csomó

Iráttári segédkönyvek :

„Regestrum et index . . .”, lajstrom és mutató	1785—1848	64 kötet
„Series numerorum . . .”, számsor	1786—1794	2 füzet
„Index normalium . . .”, mutató	1724—1846	2 kötet

Iráttári kezelőkönyvek :

„Liber praenotationis . . .”, szerelő- és kölcsönkönyv	1797—1819 1821—1827 1821—1875	10 kötet
„Elenchus actorum anno 1848/49 ex departamento contributionali ad rationem locumtenentiatu Croatiae abhinc extradatorum”, a Horvátországnak átadott iratok jegyzéke .	1830—1848	1 kötet

A közadói osztály munkájának zömét a hadiadóval (contributio, quantum contributionale) kapcsolatos feladatok intézése tette ki. (Az 1783 előtti időszak ilyen tárgyú iratainak legnagyobb része az „Acta quanti contributionalis” állagban van; emellett azonban a biztossági ügyek iratait tartalmazó tárgyi és alaki állagokban — köztük az „Acta miscellanea”-ban is — található a hadiadóra vonatkozó iratok. Az előadók szerinti iratokban pedig Balassa (1780-83) és Csáky János (1780-83) iratai között találjuk az ezzel kapcsolatos iratokat.) A városok és a jobbágyok (meg az egytelkes és armális nemesek) által fizetett hadiadó II. József uralkodása kezdetén mintegy 4 400 000 forint volt. Ennek az összegnek egy részét a katonaságnak nyújtott természetbeni szolgáltatásokkal rótták le a megyék és a városok, más részét pénzben fizették. Bár II. József terybe vette az adózás rendszerének megváltoztatását, a nemesség megadóztatását, a nemesség ellenállása miatt nem került sor reformra ezen a téren s megmaradt az adózásnak már régebben kialakult rendszere. Az adó összegét esetről esetre az országgyűlések, illetve a nádor elnöklete alatt konkurzusok szabták meg. A megállapított összegből a megyéknek és városoknak a portaszám szerint rájuk eső részt kellett viselniük. A törvényhatóságok az adó kirovását mesterséges adóegységek, az ún. dica-k alapján végezték. A hadiadón kívül az adózóknak még háziadót is kellett fizetniük a megyei és városi önkormányzat költségeinek fedezésére. A háziadó általában 1/5 vagy 1/4 része volt a hadiadónak. Ez az adórendszer maradt érvényben egészen a rendi korszak végéig.

A hadiadó és a háziadó ügyét a kormányzat természetesen állandóan figyelemmel kísérte a helytartótanács útján. Hozzá érkeztek be a megyéktől az évenként készített dica-összeírások (dicalis conscriptio-k, adórovati összeírások), illetve ezek összegezései (summarius-ok, összes foglalatok) s az adó-

kivetési kulcs (*clavis repartitionis*). A kiadás érdekében ugyanis a megyék összeírták az adózókat s minden egyes adózónál beírták az adózóképesség szempontjából számba jövő összes adatokat: a 16 éven felüli gyermekeket, a fivéreket, a zselléreket, szolgákat, szolgálókat, az állatokat, házakat, szántókat, kaszálókat, szőlőket, szilvásokat, káposztás- és dohányföldeket, gyümölcsös- vagy zöldségeskerteket, a malmokat, s egyéb jövedelemforrásokat (pl. fűrészmalom, korcsma), a kazánokat, méhkasokat, kézművesműhelyeket, kereskedéseket s végül a közös haszonvételekből származó jövedelmeket, meg azt, hogy mennyit kell fizetnie az adózónak a hadi- és a házipénztárba. (Ez volt a *dicalis conscriptio*.) Minden, az összeírásban szereplő kategóriáról megállapították, hogy belőle hány egység tesz ki egy dicát. Pl. 1 jobbágy = 1 dica, 4 jobbágyfiú = 1 dica, 8 jobbágyleány = 1 dica, 32 disznó = 1 dica, 40 juh = 1 dica. (Ez volt a *clavis repartitionis*.) Az ugyanazokra a kategóriákra vonatkozó kulcsszámok a helytől és időtől függően eltérést mutattak, de egymás közötti arányuk nagyjából változatlan volt. (Tehát pl. kétszer annyi jobbágyleány tett ki egy dicát, mint amennyi jobbágyfiú.) A megyék a *dicalis conscriptio* alapján járasonként összesítést is készítettek, amelyben minden egyes helységnél feltüntették a *dicalis conscriptio* összesített adatait, és minden adat mellé beírták, hogy hány dicát tesz ki. (Ez volt a *summarium*.)

Kötelesek voltak beküldeni a törvényhatóságok a kéthavi pénztárkivonatot (*extractus bimestralis*) és az egyhavi jegyzéket (*tabella menstrualis*) a beszedett és a hátralékos *contributor*ról, valamint a pénztáraik (hadiadó-pénztár, házipénztár, árvapénztár stb.) megvizsgálásáról (*cassae visitatio*, *Kasse-Untersuchung*) szóló jelentéseiket. Be kellett küldeniük a jövő évi költségeik előirányzatát (*praeliminaris designatio erogationum*, *Präliminar-Ausweis*, közköltségek előleges kivétele) is. Mindezeket a számvevőséggel vizsgáltatta meg a helytartótanács. Az esetleges észrevételeket közölte a törvényhatóságokkal s válaszaik megérkezése után irattárba helyezte az iratokat. A helytartótanács gondoskodott arról, hogy a számvevőség elkészíttesse a szükséges nyomtatványokat, összeírási íveket, pénztárkivonati íveket, költségvetési tabellákat s a kiadóhivatal a kellő mennyiségben lássa el velük a törvényhatóságokat.

A törvényhatóságok hadi- és háziadóelszámolásai szintén beérkeztek a helytartótanácsához, ezeket is a számvevőség vizsgálta felül. Amennyiben szabálytalanságot talált, a helytartótanács írt a törvényhatóságnak s válasza alapján hozta meg a számvevőség a véghatározatot. A számvevőség határozatát a helytartótanács sok esetben fölterjesztette az uralkodóhoz s az vagy elengedte a kifogásolt szabálytalanságot, vagy jóváhagyta a számvevőség elmarasztaló határozatát. A felmentvényeket is a helytartótanács küldte meg a törvényhatóságoknak. Szabálytalanság esetén a pénztáros ellen per indult s kötelezték az anyagi elégtételadásra. Ilyenkor a pénztáros vagy rokonai rendszerint kérték az elégtétel elengedését; kéréseiket a helytartótanács az uralkodó elé terjesztette döntésre.

Nagyrészt a helytartótanács közreműködésével történt a szerencsétlenségek következtében kárt szenvedett községek, városok adójának elengedése (*relaxatio*). 1785-től 1790-ig ugyan II. József rendeletére maguk a megyék mentették fel a kárvallott adózókat az adófizetés alól, de azután ismét a helytartótanácsához kellett fordulniuk az elengedés érdekében. Kérésükkel együtt

beküldték a lakosokat ért kár leírását is. A helytartótanács meghallgatva a számvevőség véleményét, döntést hozott, vagy az uralkodó elé vitte az ügyet s azután értesítette az érdekelt törvényhatóságot a döntésről. Meg kell itt említeni, hogy az egyes községeknek, ill. egyes lakosoknak elengedett adót kivetették a megye, illetve város többi lakójára, vagyis az egész megyére, városra nehezedő adóterhet nem csökkentették ilyen esetben sem. A szerencsétlenséget szenvedett községek számára gyűjtött kegyes adományokat, ill. az ezeknek harmincadhivatalba történt befizetéséről szóló nyugtákat is a helytartótanácsához küldték be a törvényhatóságok. (Az ilyen gyűjtésekkel egyébként a köz- és városrendőrségi osztály — dep. politiae generalis et civitatum — is foglalkozott.) Hozzá fordultak azok a magánszemélyek (céhtagok, invalidus katonák, anabaptisták, bányászok, nemesek stb.) is, akik adójuk, adóhátralékuk elengedését (relaxatio), vagy adófizetés alóli állandó mentesítésüket (immunitatio) kérték, illetve adóztatásuk jogosultságát vitatták. A helytartótanács ezekre vonatkozóan bekérte a törvényhatóság véleményét, azután az uralkodó döntése alá bocsátotta.

Ezek voltak azok az ügyek, amelyek az egész 1783—1848 közötti időszakban a közadói osztály ügyköréhez tartoztak. Működésének első éveiben azonban még különböző egyéb ügyekkel is foglalkozott. Ezek egy része szoros, más része távolabbi összefüggésben volt az adóüggyel. 1790-ig az ügyosztály intézte a zsidó türelmi taxával kapcsolatos ügyeket. (1790-től ezek a departamentum Judaorum ügykörébe tartoztak.) Eddig az időpontig a közadói osztály foglalkozott a megyéktől beérkező türelmi taxa-kivetésekkel és a beszedett taxáról készített számadásokkal, valamint a hátralékról készített kimutatásokkal. Ezeket a számvevőség átvizsgálta s a helytartótanács a megyéket felszólította a hátralék behajtására. A zsidóknak a türelmi taxa mérsékléséért, a hátralék elengedéséért beadott kéréseit az uralkodóhoz terjesztette fel döntésre, az illető megye és a számvevőség véleményének figyelembevételével készült javaslata kíséretében. Szükség esetén a kamarával is levelezett a zsidó taxa ügyében, (1783/84-ben még zsidóösszeírások is találhatók a közadói ügyosztályban.)

Ugyancsak 1790-ig volt dolga az ügyosztálynak az ún. pallosjog-pénzek (jus gladii pénzek) és az alsóbíróságoknál befolyó illetékek ügyével. II. József ugyanis a bírósági szervezet átalakításakor kötelezte a pallosjoggal felruházott földesurakat, hogy bizonyos összeggel járuljanak hozzá a tőlük elvett büntető törvénykezés költségeihez. Ezt a hozzájárulást nevezték pallosjog-pénznek, behajtása a megyék feladata volt. A megyéknek mind a pallosjog-pénzről, mind az újonnan szervezett megyei altörvényszékeken befolyó illetékpénzekről és az altörvényszékek kiadásairól számadást kellett beküldeniük s ezt a helytartótanács megvizsgálta a számvevőséggel. Nem sokkal II. József halála után ezek az ügyek megszűntek.

1787-ig ez az ügyosztály foglalkozott a megyéknek a községek adósságairól (aktív és passzív státusáról) szóló jelentéseivel s utasítására a számvevőség felülvizsgálta ezeket. 1787-től kezdve a vármegyei osztály (departamentum politicum comitatum) intézte ezt. Az 1780-as évek elején a közadói osztály közreműködött a falusi bírák és jegyzők számára készülő utasítások kidolgozásában is; a megyéktől beérkező tervezeteket áttette a számvevőséghez, az instructio megfogalmazása végett.

Ugyanebben az időben foglalkozott az ügyosztály a megyék személyi kiadásaiival is. Írnokok, hajdúk, egyéb alkalmazottak felvételére a megyék a helytartótanáctól kértek engedélyt, illetve a kerületi főispánok neki jelentették ezek alkalmazását. (A kerületi biztosságok személyzetét is bejelentették a helytartótanácsnak.) Ezt 1786-ban szintén a vármegyei osztály vette át.

Az ügyosztály működésének első éveiben előfordult, hogy biztossági természetű ügyek, pl. biztosi computusok is kerültek hozzá. A katonai bűnösök átadását a polgári hatóságoknak pedig 1787-ig következetesen ez az ügyosztály intézte s csak ettől kezdve foglalkozott vele az országos biztossági osztály (dep. commissariaticum).

A termények, élelmiszerek mennyiségéről és áráról a törvényhatóságok által készített tabellák 1787-ig szintén a közsadói osztályhoz kerültek. Ezekből összesítést készített a számvevőség s azt felküldték az udvarba. 1787-től kezdve azután a vármegyei osztály intézte ezt az ügyet. 1785-ben és 1786-ban mind a közsadói, mind a vármegyei ügyosztály foglalkozott a kártékony állapot kiirtásának ügyével; átvizgáltatta a számvevőséggel a megyéknek erről beküldött jelentéseit. Később már nem kerültek ilyen jelentések a közsadói osztályhoz.

Meg kell említeni, hogy a megyei és városi levéltárakban II. József rendeletére folyt regesztrálási munkákról is érkeztek be jelentések a helytartótanácsához s tőle kértek engedélyt a törvényhatóságok, hogy a regesztrálási munkát végző személyeknek fizetést adhassanak. Ezekkel az ügyekkel szintén a közsadói osztály és a vármegyei osztály foglalkozott.

Az „Acta” sorozat 1783/84. évi iratainak lajstroma és mutatója a „Regestrum” c. központi lajstromkönyv 109. raksz. kötetében van „Exactorale” címmel; az 1785—1848. évi iratok lajstromai és mutatói pedig az itt az ügyosztály anyagában elhelyezett „Regestrum et index” c. kötetek.

Az „Acclusa” sorozatban rendezésre váró anyag van, részben pedig más eredetű iratok, mint pl. az országos biztosság igazgatóságának és a budai kerületi főbiztosnak az iratai. Segédkönyv ehhez a sorozathoz nincsen.

A „Normalia” sorozat az ügyosztály megszervezése előtti időszak ilyen tárgyú iratait is magában foglalja, egészen 1724-től kezdve. A „Normalia” segédkönyvében, az „Index normalium resolutionum” c. mutatóban ezek az 1783 előtti iratok is szerepelnek. (Kütfő-tételszámuk ezeknek természetesen nincs, s így a mutató keltükre utal, amelynek alapján megtalálhatók a sorozatban.)

63. DEPARTAMENTUM OECONOMIAE PUBLICAE

1845-től:

KÖZGAZDASÁGI OSZTÁLY

1783—1848

113 csomó, 134 kötet

Tanácsülési jegyzőkönyvek :

„Protocolla...” . . . . . 1783—1847 64 kötet

Iratok :

„Acta...” . . . . . 1784—1848 111 csomó

„Normalia...” . . . . . 1784—1846 2 csomó

Irattári segédkönyvek :

„Regestrum et index...”, lajstrom és mutató	1785/86—1848	64 kötet
„Index normalium ...”, mutató.	1784—1846	1 kötet

Irattári kezelőkönyvek :

„Liber praenotationis...”, szerelő- és kölcsönkönyv	1801—1867	5 kötet
---	-----------	---------

A közgazdasági ügyosztály a korábban a gazdasági bizottság által tárgyalt ügyek (l. az „Acta oeconomica” ismertetését) közül főként a mezőgazdaság fejlesztésének ügyét vette át. A mezőgazdaság fejlesztését már a helytartótanács megszervezésekor hozott törvények és a számára kiadott utasítás a helytartótanács kötelességei közé sorolta s ezekhez hasonlóan az 1801-i utasítás is megemlítette a helytartótanács feladatai között. Ennek megfelelően a helytartótanács közgazdasági osztálya foglalkozott a selyemtenyésztésnek és ezzel együtt az eperfaültetésnek, a ló-, juh-, szarvasmarhatenyésztésnek és a takarmánytermelésnek, a méhészetnek, a dohány, kender, len és festőnövények termelésének előmozdításával, valamint az erdővédelem és a fásítás kérdéseivel. Munkája jórészt arra irányult, hogy az állattenyésztés és növénytermelés színvonalát emelje, korszerűbbé tegye. A fejlődés másik összetevőjének: az értékesítési lehetőségeknek, a termékek versenyképességének a biztosítása azonban már kívül esett a hatáskörén, ez az udvar gazdaságpolitikájától függött. Az pedig egyoldalúan előtérbe helyezte az osztrák tartományok érdekeit, s a vámok és a monopóliumok útján gátat vetett a magyar mezőgazdasági termékek megfelelő értékesítésének az európai piacon, s ezzel akadályozta a magyar mezőgazdaság egészséges, egyenletes fejlődését.

Az ügyosztály átnézte a törvényhatóságoknak a selyemhernyótenyésztésről és az eperfaültetésről a helytartótanácsához beküldött évi jelentéseit, a selyemtenyésztést és az eperfaültetést ismertető könyveket küldött szét nekik; foglalkozott a selyemtenyésztés irányításával és előmozdításával megbízott alkalmazottak (megyei selyemtenyésztési felügyelők, gyakornokok stb.) személyi ügyeivel (fizetés, felvétel, panaszok, kérések); intézte a selyemkezelés terén adódó találmányok (pl. újfajta gombolyítógép) ügyét. (A találmányok ügyét azonban általában a dep. commerciale intézte.) II. József korában, amíg a helytartótanács egyesítve volt a kamarával, ez az ügyosztály intézte a selyemgubóbevéltásnak, a legombolyított selyem eladásának ügyét, valamint a selyemgyárakkal kapcsolatos kérdéseket is, mint pl. a kincstár tulajdonában levő fonó- és szövőgyárak javítása, áthelyezése, selyemgyár-alapítás engedélyezése, magánkézben levő gyáraknak kölcsönök és nyersanyaghitelnek adása, tanoncfelvétel és árvagyermekek dolgoztatásának engedélyezése. (Ezeket az ügyeket — valamint a selyemtenyésztési alkalmazottak ügyeinek jelentős részét — az egyesítés előtt és az egyesítés megszűntével a magyar kamara intézte. A rájuk vonatkozó iratok a kamarai levéltárban található; mégpedig az 1785-ig terjedő iratok az 1773—1785. évi „Oeconomica” állagban, az 1791 és 1792 közöttiek az 1790—1847. évi „Oeconomica” állagban s a későbbiek az 1792—1848. évi „Serici cultura” állagban.) A közgazdasági ügyosztály 1785—1790 közötti, selyemeladásra és selyemgyárakra vonatkozó iratainak egy része jelenleg — kiemelve az ügyosztály iratai közül —

a kamarai levéltárban van elhelyezve, mint 1785—1790. évi „Serici cultura” című állag. Ezeket az iratokat 1793-ban adta át a helytartótanács a kamarának, mert ennek, mint előiratokra, szüksége volt rájuk. (Az ügyosztály lajstrom- és mutatókönyveiben nincs feltüntetve, hogy mely iratokat adtak át a kamarának. Az átadáskor készült jegyzék a kamarai levéltárban van, ez szolgál segédeszközül az átadott iratokhoz.) A helytartótanács és a kamara egyesítésének megszüntetése után természetesen csökkent az ügyosztálynak a selyemmel kapcsolatos ügyiratforgalma. Újabb csökkenést okozott a helytartótanács számára 1801-ben kiadott utasítás, amely — megállapítva, hogy az éghajlat különbözősége miatt a selyemtenyésztést az országban nem mindenütt lehet a kívánt sikerrel végezni —, meghagyta a helytartótanácsnak, írja össze azokat a megyéket, ahol kedvezők a feltételek az epertáptenyésztésre és selyemtenyésztésre, csak ezekben törekedjék előmozdítására s csupán ezektől kérjen évi jelentéseket a selyemtenyésztés előrehaladásáról.

Hasonló szerepe volt a közgazdasági osztálynak az állattenyésztés emelése terén. A lótenyésztésről, a juhtenyésztésről és a szarvasmarhatenyésztésről (s ezzel kapcsolatban egyúttal a lóheretermelésről) is évi jelentéseket küldtek be a helytartótanácsnak a törvényhatóságok; ezeket átnézte. Nyilvántartotta a törvényhatóságok tenyészállatszükségletét, gondoskodott ennek kielégítéséről az 1795-ben létesített mezőhegyesi ménesből, ill. a Mária Terézia korában létesített s később több helyre széttelepített merinó-juhászatból; elintézte azoknak a magánszemélyeknek a kéréseit, akik tenyészállatokat kértek; értesítette a törvényhatóságokat pl. arról, hogy nemes fajtájú, külföldről hozott lovak kerülnek árverésre; a jobb állattartást ismertető könyveket terjesztett.

Közreműködésével folytak a dohány-, a kender- és lentermesztés fejlesztésére, a festőanyagot szolgáltató növények meghonosítására, ill. felkutatására és nemesítésére, a gyapottermesztés bevezetésére irányuló kísérletek; ez küldte szét a törvényhatóságoknak a külföldről hozatott magvakat, a termesztés módszeréről szóló könyveket; intézte pl. a török dohánytermelők betelepítésének ügyét, a felfedezett festőnövényeket véleményezésre megküldte a pesti egyetemnek stb.

Foglalkozott az osztály a fásítás és erdővédelem ügyével is. 1801-ig átnézte a törvényhatóságoknak a fűzfa és más gyorsan növő fák ültetéséről beküldött időszaki jelentéseit. 1801-ben, az akkor a helytartótanács számára kiadott utasítás értelmében a jelentések beküldése megszűnt, de a közgazdasági osztály adott esetekben továbbra is szorgalmazta a fásítást. Ügyelt az erdővédelmi rendelkezések megtartására; a nagy fafogyasztással járó hamuzsír-égetésre az engedélyt véleménye alapján adták meg. Az erdők kímélése érdekében a szén használatát, valamint gazdaságosabb tüzelést biztosító kemencék bevezetését propagálta. (Erdővédelemre, hamuzsírégetésre vonatkozó iratok a „Dep. in-et excorporationale”-ban is vannak.)

Mindezek mellett a mezőgazdaság egyéb ágainak — pl. méhészet, bortelemelés — előmozdítására is tett intézkedéseket, de kevesebb rendszerességgel. Foglalkozott mindazokkal a tervekkel, javaslatokkal, újításokkal, amelyeket az eddigiekben említett tárgyakkal kapcsolatban benyújtottak.

Bizonyos mértékben a bányák ügyei is a közgazdasági ügyosztályra voltak bízva. II. József idejében a törvényhatóságoknak bányákról, bánya-

termékekről készített kimutatásai is található az ügyosztály iratai között, egyébként csak az újonnan felfedezett lelőhelyekről szóló törvényhatósági jelentések vannak itt. (Természeti kincsek felfedezéséről szóló jelentések a „Dep. publico politicum” anyagában is vannak.)

A kőművesek és ácsok bérének megállapítása, a törvényhatóságoktól a kőművesekről és ácsokról beérkező jelentések átvizsgálása is munkát adott az osztálynak. (A kőművesek és ácsok bérével azonban a dep. politiae generalis et civitatum is foglalkozott.) Elvértve egyéb iparosokról készült jelentések is kerültek eléje.

Az ügyosztály működésének első éveiben még sóügyekkel — főként sókihágások meggátolásával — is foglalkozott, rendszeresen azonban a dep. publico-politicum intézte ezeket.

Az „Acta” lajstromai közül az 1785/86—1848. évek találhatóak itt; az 1784. évi lajstrom a „Regestrum” című központi lajstromkönyv 111. rakszámú kötetében van, az 1785. évi pedig a „Departamentum commerciale” 1785. évi lajstromával van egybekötve s a két lajstromnak közös mutatója van. Az 1785/86—1848 és az 1788. évi mutatók a megfelelő évi lajstromokkal vannak egybekötve, kivéve az 1787 és az 1788. éveket, amelyek külön kötetben vannak, a két évi mutató egybekötve. 1791-től kezdve minden lajstrom előtt van számsor is. Az 1786—1791. évi számsorok a „Departamentum commerciale”-ban találhatóak, a „Series numerorum” című kötetben.

Az osztály ügykörébe vágó iratokat a korábbi időszakban az „Acta oeconomica” és az „Acta miscellanea” állagban, Skerlec Miklós (1780—83, selyem, eperfa), Erdődy (1780—83, állattenyésztés), Bacsák (1780—83, erdővédelem, fásítás) meg Fabiankovics és Mednyánszky (mindkettőnél 1780—83, bérszabályozás) előadónál találjuk.

64. DEPARTAMENTUM COMMERCIALE

1845-től:

KERESKEDELMI OSZTÁLY

1846-tól:

KERESKEDELMI ÉS KÖZLEKEDÉSI OSZTÁLY

1783—1848

650 csomó, 184 kötet, 9 füzet

Tanácsülési jegyzőkönyvek:

„Protocolla...” . . . . . 1783—1848 . . . . . 83 kötet

Iratok:

„Acta...” . . . . . 1784—1848 . . . . . 641 csomó
7 kötet
1 füzet

„Varia”, rendezésre és reponálásra váró
iratok . . . . . 1 csomó
„Normalia...” . . . . . 1784—1848 . . . . . 8 csomó

Irattári segédkönyvek :

„Regestrum et index...”, lajstrom és mutató	1785—1848	6 ⁶ kötet
„Series numerorum departamenti commercialis et oeconomiae publicae”, számsor	1786—1792	1 kötet
„Index normalium...”, mutató	1784—1847	1 kötet
„Index actorum normalium in departamento commerciali... interventorum”, félbemaradt mutató	(1724) 1784—1832 (?)	1 kötet

Irattári kezelőkönyvek :

„Liber reversalium departamenti commercialis”, szerelő és kölcsönkönyv .	1796—1803	1 kötet
„Liber praenotationis departamenti commercialis”, szerelő és kölcsönkönyv. (Az 1846—48 évkörtől különkülön vezették a kereskedelmi és a közlekedési iratok számára; az előbbi 1851-ig, az utóbbit 1849 elejéig folytatólagosan továbbvezették.)	1797—1800	11 kötet <i>1 db. hiány</i>
„Elenchus actorum anno 1848/1849 e departamento commerciali ad rationem locumtenentiatu Croatiae abhinc extradatorum”, a Horvátországnak kiadott iratok jegyzékei	1803—1848 1791—1848	2 kötet

Ügyviteli segédkönyvek :

„Collectio normalium...”, szabályrendeletek kivonatai tárgyak szerint csoportosítva	1780—1784	1 kötet
Különböző vámszabályzatok, harmincadhivatalok és sóhivatalok számára kiadott utasítások; latin, ill. német nyelvű nyomtatványok	1754—1842	9 kötet <i>14 db.</i> 8 füzet <i>1 db. hiány</i>
„A kereskedési és azzal kapcsolatban levő tárgyak iránt kiküldött kerületi választmányoknak jelentése, 1843, Pozsony”, nyomtatvány: Csengery Antal példánya	1843	1 kötet

A kereskedelmi ügyosztály azoknak az ügyeknek egy részét intézte, amelyeket korábban, az ügyosztályi rendszer bevezetése előtt a gazdasági bizottság (commissio oeconomica) készített elő. A gyáripar, a kül- és belkereskedelem meg a közlekedés és vízszabályozás ügye volt a gondjaira bízva. (Az ilyen ügyekre vonatkozó iratokat az ügyosztály felállítása előtti időszakban az „Acta oeconomica”, „Acta miscellanea”, „Acta telonialia” és „Acta

naturalium administrationis," állagban, meg Balogh (1780—81), Bachó (1783), Bacsák (1780—83), Balassa (1780—83), Mednyánszky (1780—83), Sídó (1780—81), Skerlecz Miklós (1780—1783) és Sauska (1780—1782) előadónál találjuk.) Mint láttuk, már a helytartótanács felállításakor hozott törvények, meg a helytartótanács számára kiadott első utasítás úgy rendelkezett, hogy a helytartótanács munkálkodjék az ország gazdasági életének fejlesztésén. Az 1801-i utasítás ezeket a rendelkezéseket megismételve szintén kötelezte a helytartótanácsot, hogy gyorsítsa az ország gazdasági vérkeringését, pártolja az ipart, növelje a kül- és belkereskedelmet, építessen utakat, töltéseket, hidakat, csatornákat s ezzel fejlessze a közlekedésügyet. A helytartótanács azonban természetesen csak az udvar gazdaságpolitikája által megszabott keretek között fejthette ki a tevékenységét. Ez a gazdaságpolitika pedig ugyanazon az úton haladt tovább, amelyen Mária Terézia korában megindult; továbbra is alárendelte Magyarország gazdasági érdekeit Ausztriáénak, fenntartotta a magyar ipar és kereskedelem fejlődését gátló vámrendszert. Ilyen körülmények között az iparosításra, a hitelélet megteremtésére irányuló kísérletek inkább a kormányzat ellenében, nem pedig támogatásával valósultak meg. A kormányzat segítségével még leginkább a szárazföldi és vízi úthálózat kiépítése, karbantartása és a vizek szabályozása haladt előre, de a magánkezdeményezés, a részvénytársaságok működése is jelentős volt ebben a tekintetben. (Ennek köszönheti létrejöttét pl. az 1793—1801 között készült Ferenc-csatorna, az 1801—1812 közt épült Lujza-út s később a vasutak.) A legnagyobb eredmények: a gőzhajózás megindítása, a Duna és a Tisza szabályozása s a Lánchíd Széchenyi István nevéhez fűződnek. Széchenyi ilyen irányú munkáját 1845 őszétől kezdve már hivatalos megbízásból végezte; az uralkodó ugyanis 1845. augusztus 15-én az ország közlekedésének fejlesztésére közlekedési bizottságot állított fel a helytartótanácsban s ennek elnökévé — egyúttal helytartótanácsosi tanácsossá is — kinevezte Széchenyi Istvánt. A közlekedési bizottság tagjai voltak Schedius Lajos, Szentiványi Vince és Dubravitzky Simon tanácsosok, meg Kraynik Imre és Tallián Sándor titkárok; egy fogalmazó, egy tollvivő, egy írnok és egy futár segédkezett nekik. A bizottság alá rendelte a király az országos építészeti igazgatóság két osztályát: az útépítésit és a hajózásit. Meghagyta, hogy Kecskés Károly és a hajózási osztály felügyelője vegyen részt a bizottság ülésein s műszaki kérdésekben szavazatuk is legyen. 1847. január 25-től kezdve uralkodói kinevezés alapján szakértő tanácsadóként a bizottságnál működött Clark Ádám is.

Az ügyosztály az iparügyek közül csak a nagyobb szabású üzemek: a manufaktúrák és gyárak (fabricae) ügyeit intézte. (A kisipar kérdéseivel a dep. ce hale, majd a dep. civitatense foglalkozott.) Átnézte a törvényhatóságoknak a területükön levő gyárakról beküldött időszaki jelentéseit, intézkedett az újonnan alapított és a már meglévő gyáraknak kiadandó privilégiumok, kedvezmények, védjegyhasználat ügyében, valamint a gyárak lerakattartás, illetve eladás engedélyezése érdekében benyújtott kérései tekintetében. Az egészségvédelem érdekében egyes készítményeket (pl. likőröket, festékeket) megvizsgáltatott az egyetemmel. Olykor a gyárakban előállított termékek (pl. cukor) mennyiségéről is jelentést kért a megyéktől és városoktól. (Gyárakkal kapcsolatos iratok kis számban a „Dep. civitatense” állagban is vannak,

selyemgyárakra vonatkozó iratok pedig az 1785—1790 években a „Dep. oeconomicae publicae” állagban is.) Intézte az ügyosztály a találmányok szabadalmazásának ügyét is: az új találmányok szabadalmazása, vagy az örökös tartományok területére kiadott szabadalmak Magyarországra való kiterjesztése iránt beadott kéréseket véleményével ellátva felterjesztette döntésre az uralkodóhoz és a szabadalomlevélben megszabott idő leteltével a szabadalomlevelet visszakérte a feltalálótól. Az iratok közt sokszor a szabadalomlevél másolatát és a találmány leírását is ott találjuk. (A selyemgyártással kapcsolatos találmányok ügyével azonban a dep. oeconomicae publicae foglalkozott.)

A külkereskedelem terén az ügyosztály működése jórészt arra korlátozódott, hogy az uralkodó ilyen irányú rendelkezéseit, értesítéseit a megyék, városok tudomására hozza s érdeklődésére felvilágosításokkal szolgáljon egyes kérdésekben. A helytartótanács körlevélben értesítette a törvényhatóságokat, valahányszor egyes áruk külkereskedelmi vámját királyi rendelettel megváltoztatták, vagy ha bizonyos okok miatt egy időre általános vámmentességet adtak valamely árura (pl. háború esetén terménybehozatalra), vagy megtiltották egyes áruk kivitelét. (Arról is tudósította őket, ha pl. más államban leszállították az osztrák birodalomba vitt áruk vámját.) Közölte velük azt is, ha egy-egy harmincadhelyet máshová helyeztek. Természetesen foglalkozott a magánszemélyek harmincadpanaszaival és kihágásaival is s közvetítette az uralkodóhoz kivitel engedélyezése iránt benyújtott kéréseiket. Gyakran fordultak a helytartótanácshoz engedélyért (passuales) olyanok — főként szerzetesrendek, arisztokraták — akik saját használatukra behozatali tilalom alatt álló árukat (pl. halat, sajtot, bort) szándékoztak külföldről behozni. Ezeket a kéréseket a helytartótanács legtöbbször saját hatáskörében, hátrítalig, azaz a kérvény hátlapjára rávezetett döntéssel intézte el. (Hátirati elintézés esetén a kérelmező visszakapta a hátrittal ellátott kérvényt, tehát az ilyen kérvények nincsenek meg az ügyosztály anyagában.) A kereskedelmi élet figyelemmel kísérését szolgálták a Károly úton kivitt és behozott árukról és a fiumei kormányzóság területén levő tengeri kikötőkben megforduló külföldi hajókról bekért időszaki jelentések. Ugyanennek érdekében kötelezték a megyéket és városokat, hogy negyedévenként táblázatos jelentést küldjenek be az ország főbb kereskedelmi cikkeinek a vásárokon kialakult átlagos áráról. Ezek a cikkek a következők voltak: vágómarhák (ökör, ló), hizott marha, tehén, juh, sertés, gyapjú (magyar, német, spanyol), kender, len, tölgyfagubacs, nyersbőrök (szarvasmarha, ló, juh), méz, viasz, leveles dohány, faggyú, toll, timsó, hamuzsir, sziksó. A kereskedelmi lehetőségek felderítése végett olykor pl. a dohánytermesztésről, juhtenyésztésről is kértek jelentést a megyéktől. Tárházak építésére is ösztönözték a törvényhatóságokat.

Az ügyosztály törődött a belkereskedelem ügyeivel is. Közreműködésével kaptak engedélyt a kérelmezők arra, hogy boltot nyithassanak, házaló kereskedést folytathassanak, vagy eladhassák kereskedési jogukat. Intézte a kereskedőcéhek ügyeit, a kereskedősegédek felmentését a vándorlás alól, orvosolta a kereskedés, vagy házalás akadályozása miatt beadott panaszokat, foglalkozott a törvényhatóságok és a zsidó kereskedők között felmerülő ellentétekkel. Átnézte a törvényhatóságok jelentéseit arról, hogy vannak-e területükön olyan török alattvalók (kereskedők), akik még nem tették le a hűségüket. (Ez a kérdés persze egyre inkább vesztett jelentőségéből.)

Az alakuló kereskedelmi és közlekedési (hajózási, vasúti) társulatok, részvénytársaságok, bankok alapszabályainak jóváhagyása is az ügyosztály közreműködésével történt.

Mindezek az előbbiekből felsorolt tennivalók azonban együttvéve sem adtak annyi munkát az osztálynak, mint a közlekedés biztosítása, fejlesztése és a vízsabályozás. A közlekedési utak rendbentartását nemcsak a kereskedelem könnyítése végett szorgalmazta a kormányzat: a katonaság és a posta érdekei is megkívánták. Az utak és a hidak állapotáról a törvényhatóságok jelentéseiből szerzett tudomást a helytartótanács, de előfordult az is, hogy a főhadparancsnokság, vagy az országos biztosság igazgatója kérte valamely út megjavítását, vagy új út építését. Az elvégzendő munkák tervét és költségvetését az érintett törvényhatóság felterjesztette a helytartótanácshoz, az pedig az országos építési igazgatósághoz küldte műszaki és számvevőséghez pénzügyi véleményezésre. (Az építési igazgatóságot 1788-ban állították fel; műszaki tanácsadó és ellenőrző szervként működött a helytartótanács irányítása alatt. A megszervezésére és működésére vonatkozó tudnivalókat l. az építési igazgatóság iratainak ismertetésében.) Az utak és hidak építésének, javításának, valamint a folyók tisztításának, szabályozásának és a mocsarak lecsapolásának költségeit részben a törvényhatóságok viselték, részben azonban állami támogatásból, főként a felemelt sóáralapból (fundus aucti salis pretii) fizették. A helytartótanács 1801-től kezdve — a számára kiadott utasítás értelmében — felsőbb engedély nélkül maga rendelhette el a felemelt sóáralap terhére azokat a sürgős útépítési és javítási, meg vízimunkákat, amelyeknek kiadásai nem haladták meg a 3000 forintot. (Ezeknek a munkáknak a költségeiről félévenként kimutatást kellett az uralkodó elé terjesztenie). A 3000 forintnál költségesebb munkák tervét és költségvetését azonban véleményével együtt esetről esetre fel kellett küldenie az uralkodóhoz engedélyezés végett. Arról, hogy a felemelt sóáralapnak mennyi pénze van, a kamara rendszeresen tájékoztatta a helytartótanácsot; az alapból teendő kiadásokra pedig az építési igazgatóság évente költségvetést készített és nyújtott be neki. Az elvégzett munkákról a törvényhatóságok jelentést és számadást küldtek be a helytartótanácshoz; számadásaikat a számvevőség vizsgálta meg. Beküldték a megyei és városi mérnökök havi naplóit, jelentéseit is a végzett munkáról. A megyéknek kérésükre mérnöki felszerelést szerzett be az építési igazgatóság a helytartótanács közvetítésével, s szükség esetén a munkálatokhoz (pl. folyó medrének tisztításához) megfelelő eszközöket adott kölcsön. A nagyobb, több éven át tartó vízimunkákat: szabályozást; lecsapolást; csatornaépítést — ezeknek célja volt természetesen nemcsak a víziútvonalak biztosítása, hanem az áradások megakadályozása is — királyi biztosok vezették, a helytartótanács állandó irányításával és az építési igazgatóság közreműködésével. (A királyi biztosok közül néhánynak: B. Vay Miklósnak, B. Perényi Jánosnak és Gr. Zichy Ferencnek iratai fennmaradtak a helytartótanács levéltárában.) A vízsabályozásokkal kapcsolatban sokszor szükség volt a vízimalmok elhelyezésének megváltoztatására; ennek érdekében is a helytartótanács tette meg a szükséges intézkedéseket. Az útépítés, vízsabályozás miatt szükségessé váló telekkisajátítások is közreműködésével zajlottak le. Külön gondot fordított a Buda és Pest közötti hajóhídra és a téli, jégen át történő közlekedésre.

Az osztály ügykörébe tartoztak az építési igazgatóság, a pest-budai hajóhid és a Károly út személyzetének, a megyei és városi mérnököknek, az útinspektoroknak s a helytartótanácsi közlekedési bizottságnak személyi és fizetési ügyei. (Azokban az években, amikor a helytartótanács és a kamara egyesítve volt, az osztály a magyarországi harmincadszemélyzet személyi és fizetési ügyeivel is foglalkozott.) Végül az ügyosztály intézte a fiumei kormányzóság (gubernium Fluminense), meg Fiume és Buccari városok személyi és anyagi ügyeit. (Az ezekre vonatkozó iratok nagy részét 1850-ben átadták Horvátországnak.)

Az „Acta” mellékletei közül egyesek méreteik, illetve kötet-alakjuk miatt nem a megfelelő iratok mellett, hanem az iratcsomókon kívül vannak elhelyezve. Ezek a következők: Az 1786. évi 192. kútfő 88. tételének melléklete („Zollordnung nebst Tariffen für die gefürstete Grafschaft Tyrol von J. 1786. Innsbruck”; nyomtatvány.); az 1788. évi 50. kútfő 3. tételének melléklete („Allgemeine Dreissigstordnung nebst den Dreissigsttariffen für sämtliche hungarische Erbländer, Wien 1788.”, nyomtatvány.); az 1829. évi 3. kútfő 6. tételének melléklete („Technische Anschauung der Louisenstrasse mit Berührung der übrigen auf den ungarisch-adriatischen Küstenhandel Bezug habenden Strassenzüge. I. Teil zu den Erhebungen und Local-Erfahrungen in Bezug auf die königlich-ungarischen Seehäfen.”); az 1829. évi 38. kútfő melléklete („Allgemeine Bemerkungen über die dem ungarischen Meereshandel dienenden Strassenzüge mit Hinsicht auf ihre Construction, dann auf die Lage von Carlstadt und den südlichen Teil Croatiens mit den betreffenden Seehäfen; besonders über den daraus hervorgehenden hohen Handelswert der Louisenstrasse und ihre zum Aufschwung dieses richtigen Meereshandels unerlässlich nötige Einlösung. Vom kgl. ung. Rat- und Landes-Oberbaudirektor Fr. Rauchmüller v. Ehrenstein in Bezug auf seine Localerhebungen in diesen kgl. ungarischen Landesgegenden. 1829.”); az 1848. évi kútfő 15. tételének mellékletei (Az uzsok—kárpat—beszkidi útépítés 1847. évi számadásai); valamint egy olyan melléklet, amelyről ma már nem állapítható meg, hogy mely irathoz tartozik („Observations et Calculs sur le grand Projet de Navigations du Drave et Danube de M^r le Colonel Brequin par le Conseiller de Commerce Fremaut, suivi de ses Idées sur le même Objet enfaisant une Communication plus directe Vers le Littorale du Danube a Wukovar avec la Save vers Sisseg ou Environs. Anno 1767.” Összefoglaló jelentés a Dráva torkolatától fel egészen Linzig 1766-ban tett megfigyelésekről, francia és német nyelven.)

A „Normalia...” sorozatnak két mutatója van; ezek közül csak az elsőnek felsorolt „Index normalium ordinum...” című mutató használható a sorozathoz, a másik ugyanis félbemaradt, nagyjából csak az 1830-as évek elejéig halad. (Sok esetben viszont 1784 előtti állagokban levő iratokról is vannak bejegyzések benne.) Mindkét mutató feltüntet számos más ügyosztályba tartozó szabályrendeletet is, amelyek érintik a kereskedelmi ügyosztály ügykörét. Az „Acta” sorozat lajstroma és mutatója („Regestrum et index...”) 1785-tel kezdődik, az 1784. évi lajstrom a „Regestrum” című központi lajstromkönyv 111. rakszámú kötetében van. Az 1785. évi lajstromhoz hozzá van kötve a „Departamentum oeconomiae publicae” az évi lajstroma és a két lajstromnak közös a mutatója. A számsor 1786-tól 1792-ig külön kötetben van

(ez a „Series numerorum...” című kötet), 1793-tól 1847-ig pedig a megfelelő évi lajstrom- és mutatókötetben van. Az 1848. évi számsort févedésből az 1848—49-i földművelés, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium kereskedelmi szakosztályának 1848. évi lajstrom- és mutatójához (1848—49-i minisztériumi levéltára, 486. rakszám) kötötték.

65. DEPARTMENTUM POSTALE

1845-től:

POSTAI OSZTÁLY

1783—1848

406 csomó, 153 kötet

Tanácsülési jegyzőkönyvek :

„Protocolla . . . . .” . . . . . 1783—1847 85 kötet

Iratok :

„Acta . . . . .” . . . . . 1783—1848 399 csomó
 „Normalia . . . . .” . . . . . 1718—1848 6 csomó

Iráttári segédkönyvek :

„Regestrum et index . . . . .”, lajstrom és mutató 1787—1848 52 kötet
 „Index generalis benignarum normalium dispositionum in obiectis postalibus”, mutató. . 1777—1805 1 kötet
 „Index normalium departamenti postalis”, mutató . . . . . 1784—1844 1 kötet
 „Index normalium in postali”, mutató . . . . . 1783—1844 1 kötet
 „Index normalium postalium ab anno 1784”, mutató . . . . . 1784—1807 1 kötet
 „Postai osztály szabályrendeletei mutatója” 1845—1848 1 kötet

Ügyviteli segédkönyvek :

„Collectio . . . normalium resolutionum regiarum in re postali . . .”, szabályrendeletek kivonatai . . . . . 1724—1785 1 kötet
 „A varasdi, eszéki és budai postakerületek járatrendjei” . . . . . 1780-as évek 1 csomó

Iráttári kezelőkönyvek :

„Liber praenotatiomis . . .”, szerelő és kölcsönkönyv . . . . . 1803—1848 8 kötet
 1856—1876
 „Elenchus actorum anno 1849/50 ex departamento postali ad rationem locumtenentiatius Croatici abhinc extradatorum”, Horvátországnak átadott iratok jegyzéke . . . . . 1830—1848 1 kötet

Néhány hónappal a helytartótanács ügyintézésének 1783. évi át-szervezése előtt, a magyar postaszervezet igazgatásában lényeges változások történtek.

II. József 1783. március 22-én kelt rendeletében megszüntette az udvari postabizottságot, mely eddig az egész birodalom postaügyeiben végső fokon határozott. A bizottság feloszlatásáról szóló rendeletben a Magyar- és Horvát-Szlavonországot érintő postaügyeket kivette a bécsi udvari főpostahivatal hatásköréből és az összes igazgatási teendőket a helytartótanács feladatává tette, s ugyanakkor a postai bevételek fölötti felügyelet gyakorlását a magyar kamarára bízta, ahova a bevételeket is be kellett szállítani. A helytartótanács gyakorolta ezentúl Magyarországon a postai joghatóságot. Itékezett azok fölött, akik a postaügyben kibocsátott s hazánkban kihirdetett általános intézkedések ellen vétettek, akik a posta jogait megsértették s azok fölött a postaalkalmazottak fölött, akik kihágást követtek el. A postamesterek a helytartótanácshoz fordultak panaszaikkal, ha a megyék, községek vagy városok a megrongált utakat vagy hidakat nem akarták helyrehozni. Ha a posta megtámadóit kinyomozták, erről is a helytartótanácsnak tettek jelentést.

Azokban a kérdésekben, melyeknek az egész birodalom postaügyére hatásuk volt, továbbra is a bécsi főpostaigazgatóság intézkedett. Ilyeneknek tekintették a levélpostajáratok menetrendjének meghatározását, a postautak kijelölését, s általában a postajáratok szabályozását, vonatkozó összes ügyeket, továbbá a levélposta kezelésének a szabályozására és végül a viteldíjak megállapítását. Ezeket az ügyeket a bécsi postafőigazgatóság az örökös tartományok hasonló teendőivel közösen intézte és rendelkezéseit a helytartótanácsra, vagy a magyar kamarán keresztül juttatta a magyarországi postahivatalokhoz.

II. Józsefnek ezek az intézkedései azonban csak a *levélpostaügyek* igazgatására vonatkoztak. A *kocsiposta* szervezetét, mely a pénz-, csomag- és utasszállítást (diligence- és később gyorskocsi-járatok) végezte mint külön vállalkozást, minden vonatkozásban központilag, az egész Habsburg-birodalomra nézve egyöntetűen a bécsi „postakocsi-főexpeditio” vagy későbbi néven „kocsiposta főigazgatóság” (Postwagen-Hauptexpedition, Hauptpostwagen-Direktion) irányította, mely az osztrák udvari kancelláriának, illetve kamarának volt alárendelve. A postakocsi-főexpeditio intézkedéseit a Budán, Pozsonyban, Temesváron és Nagyszebenben felállított kocsipostai-expeditiók (Postwagenexpeditionen) fogantatosították. Ez az állapot akkor sem változott, amikor az osztrák örökös tartományokban a kocsiposta külön igazgatását megszüntetve, 1829. április 27-én a legfőbb udvari postaigazgatóság alatt a levélposta igazgatásával egyesítették és ugyanakkor a levélposta és kocsiposta igazgatását, a kocsipostaexpeditiókat és postapraefecturákat vidéken is egybeolvasztották. Magyarországon tehát megmaradtak továbbra is a kocsipostaigazgatás közvetlenül Bécsből irányított külön szervei, a kocsipostaexpeditiók.

A magyarországi postaügynek tehát kettős — egy teljesen Bécsből kormányzott kocsipostai és egy részben a helytartótanács által irányított levélpostai — szervezete és igazgatása volt.

A levélposta körüli igazgatási teendők megkönnyítésére az országot, Horvát-Szlavonországot is beleértve, már régebben nyolc postaigazgatósági

kerületre (postae prefectoratus officii districtus) osztották, melyek székhelyei Budán, Pozsonyban, Kassán, Temesváron, Zimonyban, Kőszegen, Varasdon és Eszéken működtek. A postaigazgatóságot a kerület székhelyén levő főpostahivatal főnöke (postae praefectus, Oberpostverwalter) vezette. A postafőnökök mellett a számvevőségi ügyek intézésére egy-egy ellenőr, továbbá postatisztek és járulnokok működtek. 1819-ben a kőszegi és zimonyi praefecturákat feloszlatták, s így ettől kezdve csak hat postaigazgatóság működött az országban. A központi hatóságoktól érkező rendelkezéseket a kerületi postaigazgatóság továbbította a postahivataloknak és postaállomásoknak.

Mindezek után megállapítható, hogy a helytartótanácsnak a magyar postaügyek irányításában betöltött szerepe csak igen kis területre korlátozódott és az összes fontosabb kérdésekről Bécsben döntöttek. Ezt az állapotot akarták a magyar rendek megváltoztatni II. József halála után az 1790-es országgyűlésen. II. Lipót ekkor a magyar rendek fellépésére törvényben biztosította „hogy a Magyarország s kapcsolt részei határain belül létező postákat a magyar helytartótanács igazgatása alól, jövedelmeiket pedig a magyar kamarától elvonatni sohasem engedi meg”. A gyakorlatban azonban azt bizonyítja, hogy e törvény meghozatala a magyar postaigazgatásban semmiféle változást nem hozott.

1813-ban Paar Károly herceg lemondott a központi postaügyek vezetésében meglévő jogköréről, amely az 1722-ben III. Károly és a Paar-család közt történt megállapodás értelmében a Paar-család kezében volt. Az osztrák postaigazgatás ez alkalommal átengedte a magyar kormány szerveknek a postatisztviselők kinevezését. Lényegesebb hatáskör-bővülést azonban ez sem jelentett, mert a helytartótanács csak javaslatokat tett a postai állások betöltésére, a kancellárián keresztül az udvar elé és a döntést itt hozták meg.

Hogy a helytartótanácsnak, illetve a postaügyi osztálynak az önálló intézkedési hatásköre milyen kis területre korlátozódott, az az alábbiak során, az osztály feladatkörének leírásából látható.

Az új postaállomások felállítására, vagy a régiek megszüntetésére rendszerint a postaigazgatóságok tettek javaslatot a gyakorlati követelmények figyelembevételével. De a megyék is gyakran intéztek hasonló kérelmeket a helytartótanácshoz. Ezeket a kéréseket az ügyosztály a tanács határozatával — melyet rendszerint a postaigazgatóságok véleménye alapján hoztak — felterjesztette az udvarhoz döntés végett. Az uralkodói döntés megérkezése után az ügyosztály megtette a szükséges intézkedést. Az új postaállomás, vagy levélgyűjtőhely felállítása esetén a postaigazgatóság által a postames-terekkel vagy levélgyűjtőkkel kötött szerződést az ügyosztály felterjesztette az uralkodó elé jóváhagyás végett.

Új postaállomásoknak mind az országban, mind az örökös tartományokban történő felállításáról vagy megszüntetéséről az ügyosztály értesítette a kerületi postaigazgatóságokat. Erre a tájékoztatásra a zavartalan és minél gyorsabb postai összeköttetés megteremtése céljából volt szükség. Az örökös tartományokban történt új állomás szervezésekről rendszerint a kancellária útján értesült a helytartótanács és ugyanezen a hivatali úton adott tájékoztatást a magyarországi új postaállomások felállításáról.

Igen gyakran fordultak a postahivatalok panaszokkal a helytartótanács-
hoz, hogy a megyék nem gondoskodnak az utak és hidak karbantartásáról.

Ilyen esetekben az ügyosztály felszólította a törvényhatóságokat mulasztásaik minél előbbi pótlására.

A rendszeres postajáratok késéséről a postahivatalok kimutatást küldtek fel a kerületi postaigazgatóságokon keresztül a helytartótanácsnak. A kimutatás mellett igazolni kellett a késés okát. Ha a késés nyilvánvaló hanyagságból történt, akkor az ügyosztály javaslatot tett az uralkodónak a hanyag alkalmazottak megbüntetésére. A büntetések rendszerint jelentős összegű pénzbírságok voltak. Ha egyes tisztviselők továbbra is rosszul végezték munkájukat, akkor elbocsátották őket állásukból. Postakocsik kirablása esetén az ügyosztály utasította a megyéket a tettesek kinyomozására. A törvényhatóságoknak a postarablási ügyekben hozott ítéleteit az ügyosztály az uralkodó elé terjesztette.

A helytartótanács gondoskodott a postakerület, vagy postaállomások munkájának időnkénti felülvizsgálatáról. A vizsgálatot az ügyosztály rendelte el, rendszerint abban a kerületben, ahol már előzőleg a legtöbb hiányosság volt tapasztalható. Az ellenőrzés a postahivatalok pénz- és ügykezelésétől kezdve úgyszólván mindenre kiterjedt a postalovak ápolásán, a lószerszámok karbantartásán át egészen az utak állapotának alapos megvizsgálásáig. A kiküldött bizottság részletesen beszámolt a helytartótanácsnak tapasztalatairól és az előforduló hiányosságok okairól. A jelentés felülvizsgálata után az ügyosztály megtette a szükséges intézkedéseket a hibák kijavítására.

Az utas-, csomag- és pénzzállítást lebonyolító ún. diligence járatok és az 1823-ban megindított gyorskocsijáratok mellett nálunk igen sok, a postával versenyző magánvállalat alakult, melyek közül legkiterjedtebb és leggyakoribb a „gyors parasztké” volt. E vállalatok az utas- és csomagszállítás mellett levélcsempészettel is foglalkoztak, lényegesen csökkentve ezzel a posta bevételi forrásait. Az ügyosztály mindent elkövetett, hogy ezt, vagy a levélcsempészetnek egyéb formáit megakadályozza. Ott, ahol rendes postajárat nem közlekedett, a magánvállalatok kérésére legfelső jóváhagyással engedélyezték a levélszállítást. Az ügyosztály ezenkívül még utasításokat adott a postahivataloknak a kocsiposta intézetekkel való együttműködésre. A törvényhatóságoknak a kocsiposta vagy gyorskocsi járatok megindítására vonatkozó kérelmeit támogatta, felterjesztve az udvarhoz végleges döntés végett.

Azokat a leveleket, melyeket feladók sürgősen akartak rendeltetési helyükre juttatni, külön postával (extraordinaria) továbbították, melyet általában stafétának neveztek. Az ilyen küldemények szállítására minden postaállomáson legalább egy lovat kellett állandóan készenlétben tartani és azt más célra nem vehették igénybe. Természetes, hogy az ilyen levélszállítás jóval költségesebb volt, mint rendes postajáratral küldött levelek viteldíja. Ez a körülmény számtalan visszaélésre adott lehetőséget. A postamesterek ugyanis felvették a magánfelektől a különposta viteldíját, de a levelet csak rendes járatral továbbították. A helytartótanács ilyen esetekről akár magán, akár hivatalos úton értesült, vizsgálatot indított, melynek eredményéről jelentést tett az udvarnak, ahol a büntetést megállapították. De a lassú szállítások miatt is gyakran történtek felelősségrevonások. Az eljárás ilyenkor is hasonló volt az előzőhöz.

Az ügyosztály tett javaslatokat a postabér és szállítási idő felemelésére, vagy leszállítására. A postabérek megállapítása végett a törvényhatóságok-

tól befutó jelentések alapján a számvevőség minden év áprilisában és októberében kimutatást készített a széna, szalma, zab és egyéb takarmányarákról. E kimutatásokat az ügyosztály felterjesztette az udvarhoz tájékoztatónak, a postabérek megállapítására. A szállítási idő módosítása is elég gyakori volt. Ezt a postaigazgatóságok véleménye alapján kérték az uralkodótól. Az örökös tartományokban történő postabér, vagy szállítási idő szabályozásáról a kancelláriától nyert értesülést továbbították a postaigazgatóságok felé. Hasonló módon járt el az osztály a távolságok módosításáról hozzá érkező leiratokkal.

A levelek feltörésével, elvesztésével vagy elrablásával kapcsolatos panaszok esetén a vizsgálatok megindításáról az ügyosztály intézkedett. Az 1790-es évektől kezdve egyre inkább igyekeztek a bécsi udvarban a magyar posta szervezetét kémkedési célokra felhasználni, hogy ezzel a törvényhatóságok és a politikai szempontból az udvar számára veszélyes magánosok levelezését megfigyeljék. Ugyanakkor a levéltitok megsértését, ahol ebben az államérdek nem játszott közre, a legszigorúbban megbüntették.

A hírlapok postai szállításának engedélyezéséről szóló kérelmeket az ügyosztály a kancellárián keresztül az udvar elé terjesztette. Azoknak a külföldi és hazai hírlapoknak a jegyzékét, melyek postai szállítását engedélyezték, a bécsi főpostahivatal elküldte a helytartótanácsnak; ahonnan továbbították a kerületi postaigazgatóságokhoz. Ha a portmentességet nem élvező hivatalok a levélszállítási díjak befizetéséről szóló nyugtákat nem küldték be megszabott időre, akkor az ügyosztály felszólította őket mulasztásuk pótlására.

A postaszemélyzet kinevezésére, előléptetésére és nyugdíjazására vonatkozóan a kamarával egyetértésben az ügyosztály tett javaslatot az udvar felé. Szabadságot adó ügyben a helytartótanács a saját hatáskörében döntött. A tisztviselők kihágási ügyeiben az uralkodó döntött a helytartótanács javaslatára. Az ilyen ítéletekről aztán az összes postaigazgatóságokat értesítették.

A postamesteri állás javadalmozását, tekintettel a szállítással kapcsolatos lótartásra, igen sok helyen postaföldek juttatásával egészítették ki. Elsősorban legelőt és kaszálót adtak a postalovak részére, de gyakran szántóföldet is a postamestereknek. Lehetőleg a postaállomások közelében voltak ezek a földek, melyeket rendszerint a községek vagy a kincstár, sőt gyakran a földbirtokosok ajánlottak fel és idővel átmentek a postamesterek tulajdonába. Ezek a postaállomáshoz tartozó telkek mentesek voltak mindenféle közszolgáltatás alól. A községek vagy törvényhatóságok azonban e mentességet gyakran nem vették figyelembe és a postamestereket valamilyen közszolgáltatás teljesítésére akarták kényszeríteni. A postamesterek ilyen esetekben a helytartótanácschoz fordultak panaszaikkal, ahonnan azonnal szigorú utasítás ment az illetékes törvényhatósághoz, hogy a postaállomásokhoz tartozó telkek után a közterhek behajtását azonnal szüntessék be.

Az ügyosztály iratainak irattári rendszere azonos a többi ügyosztályéval. Az 1783/84., 1785. és 1785/86. évi iratok lajstromai és mutatói a „Regestrum” c. központi lajstromkönyv 111., 130. és 132. rakszámú kötetiben található.

A szabályrendeleteknek az „Acta” sorozatból történt kiemelését az 1810-es évektől kezdődően — bár nem következetesen — bejegyezték a

lajstromkönyvekbe. A szabályrendeletek között van néhány 1783 előtti irat, sőt az első 1718-ból való.

A „Normalia” sorozathoz több példányban készítettek mutatót, melyek bejegyzései azonban több kevesebb eltérést mutatnak. Az egyes kötetek a következő adatokat tartalmazzák:

Az „Index generalis benignarum nonmalium dispositionum in obiectis postalibus” című kötet 1777—1805-ig vezették. A fontosabb tárgyú címszavak első betűjére szorítózkodó abc-rendben a rendeletek részletes tárgyi kivonatán kívül megadja azok keltét, kancelláriai és helytartótanácsi iktatószámát és irattári jelzetét.

Az „Index normalium departamenti postalis” feliratú mutató az előbbivel azonos rendszerű. 1784—1844-ig vezették.

Az „Index normalium in postalii” című mutatót 1783—1844-ig vezették. A fontosabb tárgyú címszavak első két betűjéig terjedő abc-rendben a rendeletek rövid tartalmán kívül csak a kancelláriai és helytartótanácsi iktatószámot tünteti fel.

Az „Index normalium postalium ab anno 1784” feliratot viselő mutatót 1807-ig vezették. A fontosabb tárgyú címszavak első betűjéig terjedő abc-rendben az iratok tartalmán kívül az irattári jelzetet tartalmazza.

A „Postai osztály szabályrendeletei mutatója” feliratú kötet az előbbivel azonos rendszerű, 1844—1848-ig vezetett magyar nyelvű mutató.

A postaügyi iratok a korábbi időszakban az „Acta miscellanea”-ban, 1780-tól 1783-ig pedig az „Acta secundum referentis” állagban Bacho (1780—1783) és Eszterházy (1783) tanácsosok nevei alatt találhatók.

66. DEPARTMENTUM SANITATIS

1845-től:

EGÉSZSÉGÜGYI OSZTÁLY

1783—1848

415 1/4 csomó, 154 kötet, 1 füzet

Tanácsülési jegyzőkönyvek :

„Protocolla . . .” . . . . . 1783—1848 75 kötet

Iratok :

„Acta . . .” . . . . . 1783—1848 406 csomó

„Protocolla evidētiaē circa relationes
iurisdictionum in obiectis sanitatis” . . . 1826—1830 3 kötet

„Rendezendő iratok” . . . . . 1786—1848 1/4 csomó

„Acclusa” . . . . . 1812—1844 1 csomó

„Normalia” . . . . . 1773—1848 8 csomó

Irattári segédkönyvek :

„Regestrum et index . . .”, lajstrom és név-
mutató . . . . . 1785/86—1848 65 kötet

„Series numerorum . . .”, számsor . . . . . 1785/86—1794 1 füzet

„Index benignarum resolutionum normalium in re sanitatis” (A. 1645. rsz.), mutató helyesen	1770—1833 1724—1848	1 kötet
„Index benignarum normalium resolutionum departamenti sanitatis” (A. 1646. rsz.), mutató	1783—1840	1 kötet
„Index benignarum normalium resolutionum in re sanitatis” (A. 1647. rsz.), mutató	1783—1823	1 kötet
„Index benignarum normalium resolutionum in departamento sanitatis” (Rsz. nélkül), mutató	1724—1826	1 kötet

Ügyviteli segédkönyvek :

„Collectio benignarum normalium resolutionum regiarum in negotio sanitatis ab anno 1779 usque 1785 in obsequium benigni mandati . . . Josephini sub 2. Maii 1785 et No. 13327 ad excelsum consilium locumtentiale Hungaricum interventi . . . per dominos secretarios et concipistas locumtenentiales facta”, az egészségügyi osztály szabályrendeleteinek kivonatai, tárgyi csoportok szerint összeállítva . . .	1779—1785	2 kötet
---	-----------	---------

Irattári kezelőkönyvek :

„Liber praenotationis . . .”, szerelő- és kölcsönkönyv	1820—1876	5 kötet
--	-----------	---------

A helytartótanács ügyintézésének 1783-ban történt átszervezése során a közegészségügyi feladatok elvégzésére is külön ügyosztályt állítottak fel. Az egészségügyi osztály a korábbi egészségügyi bizottság munkáját vette át. II. József alatt azonban az ország közegészségügyi szervezetének a fejlesztése terén is lényeges intézkedések történtek, melyek végrehajtása szintén az új ügyosztályra hárult. Ezek a szervezeti változások vetették meg az alapjait az 1848-ig terjedő időszak egészségügyi igazgatásának. Az ekkor kiépített rendszeren az 1848-as forradalomig csak kisebb mértékben változtattak.

Az 1770-ben kiadott általános egészségügyi szabályzat rendelkezéseinek végrehajtását a helytartótanács távolról sem tudta kellően ellenőrizni. II. József intézkedéseinek célja elsősorban e fogyatékoság megszüntetése volt. 1785-ben a megyei főorvosi állások mellett a járási sebészek alkalmazását rendelte el a helytartótanács. 1786-ban pedig utasították a megyei orvosokat, hogy a törvényhatóság egészségügyi viszonyairól negyedéves és évi jelentésekben számoljanak be. Nagyobb arányú járványos betegség esetén nyolctól tizennégy napig terjedő időközökben kellett a helytartótanácshoz jelentést küldeniük. E megnövekedett feladatok elvégzése a helytartótanács egészségügyi osztálya részéről kellő szakértelmet is kívánt, hisz a közigazgatási jellegű feladatok mellett számos szakkérdésben is kellett az ügyosztálynak döntenie.

Ezért 1786-ban II. József elrendelte az országos főorvosi hivatal felállítását. Az országos főorvos (protomedicus regni) közvetlenül a helytartótanácsnak volt alárendelve, s egyúttal igazgatója volt az egyetem orvoskarának, és tagja a helytartótanács tanulmányi és kegyes alapítványi bizottságának. Az országos protomedicus adott szakkérdésekben véleményt és tanácsot az egészségügyi osztálynak. 1802-ben felállították az országos főorvos alá rendelt országos szemorvosi tisztséget (oculista regni), majd 1838-ban az országos állatorvosit (veterinarius regni). Horvátország protomedicusa szintén a helytartótanácsnak volt alárendelve. E közegészségügyi hálózaton keresztül ügyelt fel a helytartótanács az ország egészségügyi viszonyaira.

A megyei orvosok évi jelentései a társadalmi élet minden olyan területére kiterjedtek, melyek az egészségügyi viszonyokra hatással lehettek. Kisebb változásoktól eltekintve 1786-tól 1848-ig általában a következő kérdésekről kellett a törvényhatóságon keresztül beszámolni:

1. A törvényhatóság általános egészségügyi viszonyai. A megye területén uralkodó vagy előforduló betegségek leírása és gyógyítása. Légtörési viszonyok és időjárás. (Hőmérséklet, légnyomás, levegő nedvességtartalma, széljárás, vizállás stb.). Ez utóbbiról azért kellett beszámolni, mert a légtörési viszonyok és a járványos betegségek között összefüggést sejtettek. 2. Gyógyszertárak vizsgálata. Minden megyei és szabad királyi városi orvosnak évenként egyszer, lehetőleg júliustól októberig, meg kellett vizsgálnia a törvényhatóság területén levő gyógyszertárakat az alábbi szempontok alapján. Van-e a gyógyszerésznek kellő egyetemi képesítése? Megfelelő épületben van-e a gyógyszertár és kellő tisztaságú-e? A gyógyszereket az előírásnak megfelelően készítik, tartják és a megszabott áron adják-e? Ezenkívül meg kellett vizsgálniuk a mérgeket áruló fűszerkereskedéseket is, hogy a kereskedők meg tudják-e különböztetni a különféle mérgeket és elkülönítik-e az élelmiszerektől? 3. Járványos betegségek. 4. Marhavész. 5. Veszett állatok marása miatt keletkezett betegségek. 6. Gyógyvizek. 7. Emberi lépfene. 8. Természeti tűnemények. (Lidércek, csillaghullás, földrengés stb.) 9. Sebészek, szülészek, állatorvosok műszereinek állapota. 10. Kórházak állapota. (Hány beteget kezeltek, milyen betegségekben és hogyan? Hányan gyógyultak fel, hányan haltak meg és hányat kezelnek tovább?) 11. Törvényszéki boncolások. 12. A megye egészségügyi személyzete. (A táblázatos kimutatásokban feltüntették az orvos, sebész vagy bába nevét, születési helyét, életkorát és vallását, hol kapta oklevelét, milyen nyelveket beszél, lakhelyét, tartózkodási idejét, mikor nyerte hivatalát és végül évi fizetését.) 13. A megyei fogházakban levő rabok részére kiszolgáltatott orvosi szerek. 14. 1794-től kezdve a himlőoltás. 15. Egészségügyi rendészeti kérdések. (Olajmalmok és vágóhidak elhelyezése, utcák világítása és tisztítása, élelmiszerárusítás ellenőrzése, vízellátás, fürdők, uszodák, halottkémek.) A szabad királyi városok orvosai ezenkívül még a halálesetek számát is évről évre bejelentették.

Ezeket a jelentéseket a helytartótanács egészségügyi osztálya vizsgálta felül. Ha közigazgatási úton orvosolható hiányosságokat leltek a beszámolóban, azonnal utasították az illetékes hatóságot a mulasztások pótlására. Azután a jelentést az országos főorvosnak küldték át, hogy a szakkérdéseket vizsgálja felül és tegye meg észrevételeit. A himlőoltásról szóló jelentéseket pedig végül a számvevőséghez küldték, ahol az összesítéseket készítették el.

E rendszeres jelentések felülvizsgálatán kívül az ügyosztálynak még számos egészségügyi kérdéssel kellett foglalkoznia. A gyógyszerárak nyitására vonatkozó kérelmeket szintén az egészségügyi osztály vizsgálta felül és javaslatot tett az uralkodónak az engedély megadására. A kuruzslók és általában a gyógymódjaikat engedélyeztetni kívánó laikusok tevékenységét is az ügyosztály ellenőrizte. A temetők, kripták elhelyezését ugyancsak itt vizsgálták meg és szabályozták. A holttestek szállítására szintén az egészségügyi osztály adott engedélyt. A kéjnök rendszabályozása és általában a vérbaj elleni védekezés feladatát is az ügyosztály látta el. Orvosi műszereknek és gyógyszereknek külföldről történő behozataláért a magyar kamarához beadott kérvényekre az ügyosztály adott szakvéleményt. Ha új gyógymód felfedezéséről érkezett jelentés, arról tájékoztatta a megyei orvosokat. 1803-tól kezdve az orvosi szakkönyvek cenzúrázása is az ügyosztály, illetve az országos főorvos feladata volt. S végül foglalkozott a szakképzett orvosok, sebészek, bábák elhelyezésével. Járványos betegség esetén pedig a védőintézkedések egész sora hárult az egészségügyi osztályra. Emellett utasításokat adtak a gyógyítási eljárásokra vonatkozóan, melyeket a befutott jelentések tapasztalatai alapján dolgoztak ki.

Mindezeknek a feladatoknak az elvégzése szinte teljes orvosi szakértelemet kívánt. Az országos főorvosi tisztség létrehozása ugyan szakszerűbbé tette az egészségügyi osztály működését, de a munka meggyorsítását alig segítette elő. Az országos főorvosi hivatal felállítása előtt az ügyosztály az orvoskartól kért szakvéleményeket. A rengeteg munkával terhelt protomedicus szakvéleményei csak hetek múlva érkeztek meg a helytartótanácsához. Ezért 1818-ban Pfisterer András országos főorvost helytartótanácsossá nevezték ki és megbízták az egészségügyi osztály vezetésével. Az őt követő országos protomedicusok egyúttal helytartótanácsosok is voltak és vezették az ügyosztályt. Természetesen ezután is előfordult, hogy bonyolultabb kérdésben az országos főorvoson keresztül az orvoskartól kért szakvéleményt a helytartótanács. Ezek azonban már ritka esetek voltak és a helytartótanács egészségügyi munkájának zömét nem lassították.

Az iratok tárgya mindazokat az ügyeket felöleli, melyek az ügyosztály hatáskörébe tartoztak. Minden évből nagy számmal vannak a törvényhatósági jelentések az előforduló különféle betegségekről, az orvosok és sebészek működéséről, a kórházak, gyógyfürdők állapotáról, melyek az ország közegészségügyi viszonyaira nyújtanak értékes forrásokat. A gyógyszerárak felállításáról és vizsgálatáról, orvosi felszerelésekről szóló jelentések, valamint a különféle gyógymódok leírásai nemcsak a közegészségügyi viszonyokra, hanem az orvostudomány fejlődésére vonatkozóan is értékes és gazdag forrásanyagot tartalmaznak. Forrásérték szempontjából külön ki kell emelni az 1831. évi kolerajárvány iratait. Az ügyosztály hatáskörébe ugyan csupán a járvány elfojtásával kapcsolatos feladatok tartoztak, mégis szép számmal találhatók köztük az 1831. évi parasztfelkelésre vonatkozó iratok. A marhavészre vonatkozó iratokat tartalmazó kútfőket az egész osztály anyagából kiselejtezték.

A „*Protocolla evidentiae circa relationes iurisdictionum in obiectis sanitatis*” 1826-tól 1830-ig az egyes törvényhatóságoknak a közegészségügyi állapotokról szóló jelentéseit tartalmazza. A jelentéseket külön e célra készített,

nyomtatott úrlapokon dolgozták fel és katonai — november 1-én kezdődő — évenként külön kötetekbe kötve kezelték. Az első kötetekben két év anyaga, tehát 1826/27 és 1827/28 van feldolgozva. Az egyes kötetek a beküldő hatóságok neveinek betűrendjében tartalmazzák a kimutatásokat.

A sorozat végén levő „Rendezetlen iratok” közt több nem helytartótanácsi provenienciájú, főként protomedicusí iratot találunk. Az „Acclusa”-ban irattárilag feldolgozatlan hivatalos nyomtatványokat, nagyrészt gyógyszerárjegyzékeket 1812—1844-ig, Mayer András szemorvos bizonyítványait 1824—1836-ig külön kötetbe kötve, és Lenhossék Mihálynak „Summa praeceptorum in administrando variolae vaccinae negotio” címmel, Budán 1829-ben megjelent könyvét találjuk.

Az ügyosztály 1785/86—1848. évi irataiban a „Regestrum et index” c. lajstromkönyvek és mutatók segítségével lehet kutatni. Az 1787. és 1788. évi iratok mutatója külön kötetben van. Ugyancsak külön kötetben (Series numerorum departamenti sanitatis) található az 1785/86—1794-ig terjedő évek iratainak a számsora.

A szabályrendeletekhez több példányban készítették mutatókat, melyek bejegyzései azonban több eltérést mutatnak. Az egyes kötetek a helynevek és fontosabb tárgyi címszavak kiemelésével s azok első betűjére szorítózkodó abc-rendben, az iratok rövid tartalmán kívül a következő adatokat tüntetik fel:

Az „A.1645” rakszámú kötetet 1724-től 1833-ig vezették rendszeresen. 1833 után csupán néhány bejegyzést találunk. 1724-től 1770-ig csak az iratok keltét írták be, 1770-től kezdve a helytartótanács iktatószámát is. Irattári jelzetet nem ad.

Az „A.1646.” rakszámú kötetet rendszeresen 1800-ig vezették. Megadja az iratok keltét, helytartótanácsi és udvari rendeleteknél a kancelláriai iktatószámát és irattári jelzetét. Az 1800-as évektől 1840-ig rendszertelenül vezették.

Az „A.1647” rakszámú kötetet szintén az 1800-as évek elejéig vezették rendszeresen. Az iratok keltét és irattári jelzetét írták be. Utolsó bejegyzése 1823-ból való

A rakszám nélküli „Index benigarum resolutionum in re sanitatis” feliratú kötet az „A.1645” rakszámú kötetel azonos rendszerű, de csak 1826-ig vezetett mutató.

A „Normalia” sorozat 1783 és 1800 közötti évekből származó irataihoz az „A.1646” és „A.1647” rakszámú „Index benigarum normalium resolutionum departamenti sanitatis” feliratú köteteket lehet használni. Bár mindkét kötetben vannak bejegyzések az 1800-as évek után is, de ezek már hiányosak, ezért a kutatót félrevezethetik. Az 1800-tól 1833-ig terjedő évek szabályrendeleteiben az „A.1645” rakszámú „Index benigarum resolutionum normalium” feliratú mutatókönyv segítségével lehet kutatni. Bár a mutatókönyvbe csak az iratok keltét és helytartótanácsi iktatószámát írták be, de a két adat ismeretében, a számsorkönyvek segítségével, az irattári jelzetet is meg lehet állapítani. Az 1833 után keltezett szabályrendeleteket darabszám kell átnézni, mivel ettől kezdve egyik mutatót sem vezették rendszeresen.

A „Normalia” sorozat mutatókönyveinek kikérésénél a cím leírása mellett legcélszerűbb a rakszámot megadni, annak megfelelően, hogy milyen időszakra vonatkozóan történik a kutatás. 1812-től kezdve az „Acta” sorozat

lajstromkönyveiben rendszeresen jelezték az egyes iratoknak a „Normalia” sorozatba történt áthelyezését.

A departamentális rendszert megelőző „Acta secundum referentes” állagban az egészségügyi iratok közül a temetkezési ügyek Balogh, az állatvész iratok Erdődy, az orvosok, gyógyszertárak, temetők vizsgálatára és a járványos betegségek terjedésének megakadályozására vonatkozó ügyek pedig Skerlecz Miklós tanácsos neve alatt találhatók.

67. DEPARTAMENTUM LITTERARIO-POLITICUM
1845-1861:

KÖZOKTATÁSI OSZTÁLY
1773—1848

Első rész 1773—1783

261 csomó, 18 kötet, 1 köteg, 1 füzet

Bizottsági ülésjegyzőkönyvek :

„Protocolla domesticae commissionis studiorum”	1776—1783	7 kötet 1 füzet 1 köteg
--	-----------	-------------------------------

Iratok :

„Acta commissionis studiorum”	1776—1783	9 csomó
„Acta societatem abolitam Jesu atque rem educationis quoad universitatem et gymnasia respicientia”	1773—1783	252 csomó

Iratári segédkönyvek :

„Manuale”, lajstrom és mutató, számsorral cím nélküli, betűrendes név- és tárgymutató egy elveszett másolati vagy lajstromkönyvhöz. Nem használható.	1773—1783 —	10 kötet 1 kötet
--	-------------	---------------------

Második rész 1783—1848

787 csomó, 186 kötet, 1 füzet, 2 tok

Tanácsülési jegyzőkönyvek :

„Protocolla departamenti litterario-politici”	1783—1848	97 kötet
---	-----------	----------

Iratok :

„Acta . . .”	1784—1848	755 csomó
Az „Acta” mellékletei:		
a) „Ausweis über die von der kgl. Universitätsbuchdruckerei in Ofen den Buchführern, Buchdruckern, . . . in Verlag		

	gegebenen Bücher, derselben a conto Zahlungen und Rückstände...” (1792: 9. kútfő 246. tétel melléklete) . . .	1782—1791	1 kötet
b)	„Inventarium über den bei der kgl. Uni- versitäts-Filial-Buchdruckerei zu Tyr- nau mit dem 15. Sept. 1792 befundenen Bücher und übrigen Materialien” (1793: 9. kútfő 141 tétel melléklete) . . .	1792	1 kötet
c)	„Instantiae pro stipendiis recurrentium” (1822: 2., 1840: 2., 1842: 2. és 1843: 2. és 12. kútfő melléklete)	1822, 1840, 1842, 1843	4 csomó
d)	„Acclusa”	1809, 1839— 1841	2 tok
e)	„Mellékletek”	1846/47	1 füzet
	„Beosztandó iratok”		16 csomó
	„Tabellae stipendiatorum iuvenum”, kimu- tatások ösztöndíjasokról	1787/88— 1818/19 1820/21— 1830/31	2 csomó
	„Acta ad translationem universitatis Tyr- naviensis spectantia”	1776—1786	1 csomó
	„Residentia Thurocziensis — Conscriptio- nes proventuum praepositurae Thuro- cziensis”	18. sz.	1 csomó
	„Normalia...”	1772—1848	8 csomó

Irattári segédkönyvek :

„Regestrum et index...”	lajstrom és mutató	1784—1848	65 kötet
„Series numerorum...”	számsor	1787—1805	1 kötet
„Index normalium...”	mutató	1786—1848	1 kötet
„Normalia — Index”	elavult mutató	1783—1824	1 kötet

Ügyviteli segédkönyvek :

„Collectio b. normalium resolutionum . . .”, kivonatos szabályrendelet-gyűjtemény	1773—1785	1 kötet
„Collectio b. normalium resolutionum . . .” ordine chronologico confecta”, kivonatos szabályrendelet-gyűjtemény, időrendben vezetve	1773—1785	1 kötet
„Ratio educationis publicae totiusque rei litterariae per regnum Hungariae et pro- vincias eidem adnexas”, egy kézirat és egy nyomtatott példány	1828	2 kötet

Irattári kezelőkönyvek :

„Liber praenotationis . . .”, szerelő- és köl- csönkönyv	1818—1848/(1876)	10 kötet
---	------------------	----------

- „Elenchi actorum fundi studiorum ab anno 1775. usque annum inclusive 1781. interventorum et excelsae camerae Hungarico-aulicae die 8-a Maii 1784. resignatorum sub A. B. C. D. E. F. et G.”, az 1784. május 8-án a helytartótanács által a magyar kamarának átadott iratok átvételi jegyzéke . . . . . 1775—1781 1 kötet
- „Elenchus actorum fundi studiorum ab anno 1776. usque 1782. ab excelso consilio receptorum denique . . . itidem eidem resignatorum” (és ennek másodpéldánya, amely a „Protocolla departamenti litterario-politici” téves címfeliratot viseli), az 1784. augusztus 16-án a helytartótanács által a magyar kamarának átadott iratok átvételi jegyzékei; 7—7 jegyzék, egy—egy kötetbe kötve. (Ezeket az iratokat a helytartótanács és a kamara szétválasztásakor visszaadták a helytartótanácsnak.) 1776—1782 2 kötet
- „Elenchus actorum anno 1848/49 ex departamento litterario-politico ad rationem locumtenentiatum Croatici abhinc extradatorum”, a Horvátországnak átadott iratok jegyzéke . . . . . 1830—1849 1 kötet

Ebben az állagban a helytartótanácsnak a tanügy intézésével kapcsolatos iratait találjuk, mégpedig nem csupán az ügyosztályi rendszer bevezetésétől kezdve, hanem az 1773—1783 között létrejött iratokat is. Az 1773—1783 közötti iratanyag zöme a helytartótanács tanulmányi bizottságának (commissio studiorum, commissio litteraria) működése során keletkezett.

A tanulmányi bizottság megalakítása szoros összefüggésben van Mária Teréziának a tanügy államivá tételére irányuló törekvéseivel, amelyek számára a jezsuita rend 1773 júniusában bekövetkezett feloszlata rendkívül kedvező helyzetet teremtett. Az uralkodó legfőbb felügyeleti jogát tanulmányi és alapítványi ügyekre az 1715 : 74. és az 1723 : 70. tc. biztosította: az utóbbi szerint a király a felügyeletet a helytartótanács útján gyakorolja. 1724 végén III. Károly a helytartótanácsban felállította a kegyes alapítványügyi bizottságot (commissio piarum foundationum) s ettől kezdve ennek és a helytartótanácsnak a közreműködésével figyelemmel kísérte az alapítványok ügyeit, ellenőriztette a papnevelők, konviktusok (nemesi nevelőintézetek) és egyéb alapítványok (pl. kórházak) számadásait, tőkék kihelyezését, az alapítványi helyek betöltését, az ösztöndíjasok számát, előmenetelét. (L. az „Acta foundationalia” ismertetését.) Mária Terézia ezen túlmenően az egész tanulmányügy megreformálására törekedett minden országban. Magyarországon 1761-ben Barkóczy esztergomi érseket a katolikus tanulmányügyek protektorává nevezte ki s ő meg is kezdte a reform előkészítését, 1765-ben bekövetkezett halála azonban megakadályozta a munka befejezését. Ekkor a magyar kancell-

Mária javaslatára Mária Terézia a helytartótanácsban tanulmányi bizottságot létesített Pálffy Miklós országbíró elnökletével. Ez a bizottság főként a nagyszombati egyetem újjászervezésének kérdéseivel foglalkozott. 1769-ben a helytartótanács ügyintézésének átszervezése során a bizottság — akárcsak a kegyes alapítványi bizottság — beleolvadt a vallásügyi bizottságba. Mikor a jezsuita rend feloszlásával lehetőség nyílt az alsó-, közép- és felsőoktatás újjászervezésére, Mária Terézia a jezsuita rend feloszlása ügyében kiküldött udvari bizottságot, amelynek elnöke Kressel volt, megbízta az erre vonatkozó tervezet elkészítésével; úgyhogy ez a bizottság átvette az 1760 óta működő udvari tanulmányi bizottság szerepét és nevét. Néhány hónappal a feloszlást elrendelő pápai bulla kihirdetése után, 1773 novemberében, a királynő a magyar kancellária javaslatára a helytartótanácsban is tanulmányi bizottságot állított fel azzal a megbízással, hogy dolgozza ki az új tanulmányi rendet. A bizottság — amelynek elnöke Fekete György országbíró, tagjai Berchtold Ferenc püspök, Balassa Ferenc gróf, Skerlecz Ferenc, Aszalay József és Klobusiczky József tanácsosok voltak — 1773 végén meg is kezdte munkáját. Nemsokára azonban, 1774 januárjában, értesítette Mária Terézia a magyar kancelláriát, hogy az egységes tanulmányi rendszer kidolgozását a Kressel-féle udvari tanulmányi bizottságra bízta, a helytartótanács tanulmányi bizottságára csupán annyi szerep vár, mint az osztrák tartományok tanulmányi bizottságaira: a reform előkészítéséhez szükséges helyi vizsgálatok elvégzésének szorgalmazása, az egyes iskolákról és alapítványokról kitöltendő kérdőívek összeszedése. A gyakorlatban azután a bizottság mégis többet tett ennél: foglalkozott az egyetem, az akadémiák és a gimnáziumok megoldásra váró egyes kérdéseivel (pl. tanárok fizetése, könyvtárak ügye). A bizottság javaslatait azonban az udvari bizottság bírálta felül. Az eljárás az volt, hogy a helytartótanácsi tanulmányi bizottság jegyzőkönyveit a helytartótanács felterjesztette az uralkodóhoz, rendszerint helybenhagyó véleménye kíséretében. Ez annyit jelentett, hogy a jegyzőkönyv és a vélemény a magyar kancelláriára került; az pontról pontra megtárgyalta s felküldte az uralkodóhoz. Mária Terézia az udvari tanulmányi bizottsággal felülvizsgáltatta, ezenkívül olykor még titkos tanácsosa, Kollár Ádám véleményét is kikérte. Végül az államtanács elé került a jegyzőkönyv. Ezek után hozta meg döntését az uralkodó, amelyről azután a kancellária értesítette a helytartótanácsot.

A helytartótanács tanulmányi bizottságának ez az alárendelt szerepe azonban a későbbiek folyamán az udvari tanulmányi bizottság hatáskörében beállott változások következtében megszűnt s a magyar tanügyi igazgatás önálló lett. Ez a fejlődés a következőképpen ment végbe. Az udvari tanulmányi bizottság hatásköréből kivált először az elemi iskolák ügye (1774), majd a középiskolák ügye a Felbiger vezetése alatt álló iskolabizottság kezébe került (1775), amely az alsóausztriai kormányzék mellett működött. Az udvari tanulmányi bizottság ezután csupán a bécsi egyetem ügyeivel foglalkozott s végül is 1778 januárjában a cseh—osztrák kancelláriába olvasztotta bele az uralkodó. (Ezzel párhuzamosan az elemi iskolák ügyeinek intézésére nálunk is külön iskolabizottságot alapítottak 1775-ben, de ez — a helytartótanácsi tanulmányi bizottság és a magyar kancellária állásfoglalásának megfelelően — csak mintegy alosztálya volt a helytartótanácsi tanulmányi bizottságnak, tagjai is annak sorából kerültek ki.) Ez azt jelentette, hogy a monarchia tanügyeinek vezetése

olyan hatóságok kezébe került, amelyek csak osztrák és cseh ügyekkel foglalkoztak s a helytartótanácsi tanulmányi bizottsághoz a rendelkezések a magyar kancellária közvetítésével a cseh—osztrák kancelláriából érkeztek. Ez teljesen tarthatatlan helyzet volt s nemsokára véget is ért. Az uralkodó ugyanis megbízta Ürményi Józsefet a magyar tanrendszer kidolgozásával. A munka első részét, amely a szervezeti és anyagi kérdésekkel foglalkozik, néhány lényegtelen változtatás után 1776. augusztus 5-én elfogadta, majd 1777 augusztusában kiadta a teljes művet: a „Ratio educationis”-t, amely a szervezeti és anyagi kérdések szabályozása mellett az összes iskolafajták tanulmányi anyagát (tantervét) és az iskolai rendtartást is tartalmazza. Ezzel az uralkodó önálló magyar tanügyigazgatást hozott létre. A „Ratio” az ország valamennyi iskoláját és tanintézetét — beleértve a protestáns iskolákat is — állami felügyelet alá helyezte. Az országot 9 tanterületre osztották (pozsonyi, besztercebányai, győri, budai, pécsi, kassai, ungvári, nagyváradi és zágrábi tanterületre); ezek élére egy-egy főigazgatót neveztek ki, aki a kerületében levő valamennyi alsó-, közép- és felsőfokú iskolát ellenőrizte s róluk jelentéseket tett a helytartótanácsnak s végrehajtotta a helytartótanáctól kapott rendelkezéseket. Kivételesen egyedül az egyetem volt; ez nem volt alárendelve a kerületi főigazgatónak s közvetlenül levelezett a helytartótanáccsal. Ugyanekkor újjászervezte Mária Terézia a helytartótanács tanulmányi bizottságát is. Feloszlatta a külön iskolaügyi bizottságot s elrendelte, hogy a tanulmányi bizottság tárgyalja ezután az összes iskolák minden „politikai” (azaz igazgatási) és gazdasági ügyét. A bizottság elnöke mindig az lesz, akit egyúttal az egyetem főigazgatójává is kineveznek (ebben az esetben Fekete György országbíró). A tagok közül kettő helytartótanácsi tanácsos lesz, egyik a politikai, másik a gazdasági ügyeket fogja referálni. Tagja lesz rajtuk kívül a bizottságnak a pozsonyi kerület főigazgatója (akit mindig a helytartótanács tagjai közül fog kinevezni az uralkodó) és a pozsonyi kerület elemi iskoláinak felügyelője. A bizottság hetenkint ülészik, felterjesztéseit, valamint egy-egy havi ülésjegyzőkönyveit a helytartótanács terjeszti az uralkodó elé. (A bizottság ülésjegyzőkönyveinek havonkénti felterjesztése eddig is szokásban volt.)

Néhány év múlva, II. József trónralépésével azonban ismét veszélybe került a magyar tanügyigazgatás önállósága. II. József a tanügy terén is teljes centralizációt akart végrehajtani, egységessé akarta tenni az egész birodalom köznevelését s felhasználva azt az alkalmat, hogy a budai egyetem helyzetét nem találta kielégítőnek. 1783. december 3-án az egész magyar és erdélyi tanulmányügyet az 1782-ben felállított, Van Swieten vezetése alatt álló udvari tanulmányi bizottságra bízta. Ettől kezdve a helytartótanáctól felküldött tanulmányi iratokat a magyar kancellária nem tárgyalta meg, hanem továbbította az udvari tanulmányi bizottságnak. Az udvari tanulmányi bizottság ülésein a magyar ügyeket a magyar kancellária egyik tanácsosa adta elő. (Eleinte Ürményi; később gyakran Izdenczy helyettesítette, 1785-től pedig Pászthory Sándor.) Az udvari tanulmányi bizottság magyar ügyekkel foglalkozó üléseinek jegyzőkönyve a magyar kancelláriára került, ott csak az elnök nézte át s véleményével az uralkodó elé terjesztette. Az uralkodói döntést — amely az államtanács meghallgatása után jött létre — a kancellár jegyzőkönyvkivonat formájában közölte az udvari tanulmányi bizottsággal és királyi leirat formájában a helytartótanáccsal.

Nem sokkal később, 1784 márciusában, új helytartótanácsi tanulmányi bizottság felállítását rendelte el II. József. Ennek a bizottságnak a felállítása az egyetem igazgatásában végrehajtott átszervezéssel volt kapcsolatban. II. József ugyanis megszüntette az egyetemen a fakultás-direktori állásokat s úgy rendelkezett, hogy az utolsó fakultásdirektorok, valamint a budai főgimnázium igazgatója és a megszüntetett budai tankerület tanfelügyelője legyenek tagjaivá egy tanulmányi bizottságnak, amelynek elnöke egy helytartótanácsi tanácsos lesz. Ez a bizottság 1785. január 8-án kezdte meg üléseit. Néhány hónap múlva az uralkodó elrendelte a bizottság megszüntetését (augusztus 3.), kimondván, hogy a tanulmányi ügyeket a helytartótanács intézze úgy, mint az örökös tartományok kormányzókei. Augusztus 24-én azonban Van Swieten közbelépésére úgy rendelkezett, hogy egy-két évig még maradjon meg a tanulmányi bizottság, amíg az új tanulmányi rendszer kiépül és megszilárdul. A valóságban azután a bizottság a megszabott időn túl is zavartalanul fennállt és működött. Első elnöke Skerlecz Miklós volt, második Klobusiczky József, aki 1774-ben a tanulmányi bizottság tagja, 1775-ben pedig a feloszlott jezsuita end vagyonának adminisztrátora volt. 1786-ban már Haller József gróf volt a bizottság elnöke. Ez a bizottság vezette II. József uralkodásának második felében a magyar tanügyeket. Az egyetem és a tankerületek jelentéseit, javaslatait a referens előadása alapján a heti üléseken tárgyalta meg a bizottság. Az ülésjegyzőkönyveket az elnöklő helytartótanácsi tanácsos terjesztette elő a helytartótanács teljes ülésén. Ott rendszerint változtatás nélkül elfogadták s felküldték Bécsbe a magyar kancelláriára, amely továbbította az udvari tanulmányi bizottságnak. 1786 elejétől kezdve a magyar kancellária magánál tartotta a felküldött jegyzőkönyveket, hogy egy-egy ügy iratai együtt maradjanak. Ugyanakkor elrendelték, hogy olyan ügyekben, amelyekhez az uralkodó jóváhagyása szükséges, külön előterjesztést készítsen a bizottság. 1787-ben, amikor a helytartótanács munkarendjét II. József újra szabályozta, a tanulmányi bizottság működési rendjét is átalakította. Hogy a helytartótanács teljes ülésén való tárgyalás ne húzza el az ügyek intézését, elrendelte, hogy a jegyzőkönyveket azután ne terjesszék a tanácsülés elé, hanem csak az elnök nézze át s az küldje tovább — esetleges saját véleményével megtoldva — a kancelláriához. (Az elnöknek jogában állt a fontosabb kérdéseket a tanulmányi bizottság tagjainak és egyes helytartótanácsi tanácsosoknak bevonásával megtárgyalnia.) Olyan kérdésekben, amelyek helytartótanácsi döntést nem igényeltek, a bizottság nem a tanácson keresztül, hanem közvetlenül levelezett a tanügyi hatóságokkal.

II. József a „Ratio”-t formálisan nem helyezte hatályon kívül, de rendeleteivel számos ponton megváltoztatta, ahol nem illett bele az ő elképzeléseibe. Az ország 9 tankerülete helyett 5 tankerületet szervezett, a főigazgatói és iskola-felügyelői állások egy részét protestánsokkal töltötte be. Az iskolai adminisztrációt meghatározott formákba szorította, a főigazgatóktól és iskolaigazgatóktól szigorúan bekövetelte a jelentéseket és minősítő táblázatokat; külön iskola-vizitátor állásokat rendszeresített. A konviktusokat (nemesi nevelőintézeteket) eltörölte s jövedelmeikből ösztöndíjakat létesített. A tanulmányi célú alapítványokat beolvasztotta a kincstárba. A szerzetesrendeket, amelyek a tanításban annak idején a jezsuiták örökébe léptek, a piaristák kivételével eltörölte. Tandíjat vezetett be a gimnáziumokban. Több gimnáziumot meg-

szüntetett. A kötelező istentiszteletek számát csökkentette, eltörölte a Mária-kongregációkat. Katolikus gimnáziumokban protestáns tanárokat is alkalmazott. A protestánsoknak nyújtott kedvezései azonban nem csökkentették a protestánsoknak az állami felügyelettel szemben a „Ratio” megjelenése óta tanúsított ellenállását s a „Ratio”-t csak elvben tudta rájuk erőszakolni. Nyelvi rendelkezései a német nyelv ismeretét kötelező előfeltétellé tették a tanárok és a középiskolába felvételt kérő tanulók számára.

Utolsó intézkedésében II. József tanügyi rendeleteit is visszavonta. Utóda, II. Lipót felszólítására a magyar hatóságok összeírták mindazokat a József-féle rendeleteket, amelyeket törvényellenesnek és megszüntetendőknek ítélték. Ezek között volt az 1788-ban bevezetett iskolavizitatori intézmény is, s ezt II. Lipót azonnal meg is szüntette. Hat konviktus visszaállítását is tervbe vették, de csak háromnak a helyreállítására került sor (Kassán, Nagyváradon és Zágrábban), s így a konviktusok jövedelmeiből létesített ösztöndíjak nagyrészt megmaradtak. Törvényellenesnek minősítette a helytartótanács és a kancellária azt is, hogy a magyar egyházi és tanulmányi ügyeket udvari bizottságok irányítják, holott ezeket az 1723:102. tc. a helytartótanács hatáskörébe utalta, az 1741 : 11 tc. pedig egyenesen kimondotta, hogy a magyar ügyeket az uralkodó magyarokkal fogja intéztetni. Ezért javasolták, hogy a helytartótanács egyházi bizottsága és tanulmányi bizottsága továbbra is működjék, de jegyzőkönyveiket a helytartótanács teljes ülése tárgyalja meg. A tanulmányi bizottságnak, amelynek most csak az elnöke helytartótanácsos, két tagja is a helytartótanácsi tanácsosok sorából kerüljön ki, a helytartótanács felterjesztéseit pedig csak a magyar kancellária véleményezze. II. Lipót e javaslatokat elfogadta s ezzel a magyar tanügyi igazgatás 1790-ben ismét visszanyerte önállóságát.

Az 1790—91-i országgyűlésen a rendek azt kívánták, hogy a tanügyek megtárgyalására is országos bizottság küldessék ki s kívánságukhoz az uralkodó hozzá is járult. A bizottság (deputatio regnicolaris litteraria) kiküldését a 15. tc. mondta ki, feladatait és személyi összetételét a 67. tc. szabályozta. Elnöke Ürményi József lett, tagjai közé pedig a helytartótanács tanulmányi bizottságának tagjai is bekerültek. 1791. augusztus 12-től 1793. február 12-ig működött s hatalmas és értékes munkát végzett. Időközben azonban véget ért az országgyűlés s a bizottság munkálata nem kerülhetett megvitatásra, nem válhatott törvénnyé. A következő évtizedben a francia forradalom és a napóleoni háborúk kötötték le a kormányzat figyelmét, így a tanügy újjászervezésére csak 1806-ban került sor az akkor kiadott második „Ratio educationis” útján.

Az új „Ratio” érvényét a király a protestánsokra is ki akarta terjeszteni, de ők a jogaikat biztosító 1790/91 : 26. tc.-re támaszkodva sikeresen ellenállottak. Így most sem valósult meg a köznevelés egységes rendezése, a „Ratio” csak a királyi (katolikus) iskolákat kötelezte, amelyek közül sokat az 1802-ben visszaállított tanítórendekre: bencésekre, ciszterciekre, premonstreiekre bíztak. Az új rendezés abban tért el a Mária Terézia-féle „Ratio”-tól, hogy elhagyta a felvilágosodásra jellemző természettudományi és praktikus tárgyakat s helyükbe a középiskolai oktatás súlypontját a latin nyelvre helyezte. Így az oktatást a korábbi reális iránnyal szakítva egyoldalúan humanisztikus irányba terelte. A második „Ratio” az egész rendi korszakon át

érvényben maradt; újabb rendezésre ugyanis még a reformkorszak országgyűlésein sem került sor.

A helytartótanácsi tanulmányi bizottság kb. 1830-ig rendszeresen működött az 1784-i újjászervezés alkalmával nyert formájában. (Vagyis elnöke egy helytartótanácsi tanácsos volt, ülnöke pedig a tanügyigazgatás vezető emberei közül kerültek ki.) 1830 és 1840 között közel állott a megszűnéshez, az ülnöki állásokat ekkor nem töltötték be. 1840-ben azután, egyesítve az akkor szervezett központi könyvvizsgáló főhivatallal, új életre keltették. (L. a „Departamentum revisionis librorum” ismertetését.)

A közép- és felsőfokú oktatás ügyeinek intézésével kapcsolatban létrejött helytartótanácsi iratok zömét a „Dep. litterario-politicum”-ban találjuk. (Az elemi iskolák ügyeivel a departamentum scholarum nationalium foglalkozott.) A középfokú oktatás a „nagyobb” és a „kisebb” gimnáziumokban folyt. (A kisebb gimnáziumokban 4 grammatikai osztály volt, a nagyobbakban pedig még retorikai és poétikai osztály is, ezekben tehát 6 év volt a tanulmányi idő.) A felsőfokú oktatási intézmények a Pázmány Péter alapította egyetem, az akadémiák és a líceumok voltak. Az egyetem teológiai, jogi, bölcsészeti és orvosi karból állott. Az akadémiákon csupán jogi és bölcsészeti kar volt s ezeknek mind tanulmányi ideje, mind tanítási anyaga kevesebb volt, mint az egyetem megfelelő karaié. A líceumokban pedig csak a bölcsészettudományokat tanították, olyan fokon, mint az akadémiákban.

A helytartótanács „Dep. litterario-politicum” néven szereplő iratanyaga két részből tevődik össze. E két rész közül csak a másodikat, az 1783—1848 közötti időszakot felölelő részt nevezhetjük joggal „Dep. litterario-politicum”-nak, vagyis a helytartótanács közoktatási ügyosztálya iratanyagának, hiszen csak 1783 ősztörtént az ügyosztályok megszervezése; s az első rész iratai nem is csupán a közép- és felsőfokú oktatás ügyeire vonatkoznak, hanem kiterjednek a tanügyi reform kiinduló pontjára, a Jézus-társaság eltörlésére és az ehhez kapcsolódó ügyekre is.

Első rész

Az első években természetesen a jezsuita rend feloszlatásának végrehajtására vonatkozó iratok vannak többségben. Ez a végrehajtás úgy folyt le, hogy a jezsuita rendházakat, kollégiumokat, iskolákat külön erre a célra kiküldött királyi biztosok, illetve a helyi hatóságok képviselői átvették. Az átvétel alkalmával összeírást készítettek az ott élő személyekről és leltárt vettek fel az ingóságokról, többek között a könyvtárakról is. Az összeírást és a leltárt az átvételről szóló jelentésükkel együtt beküldötték a helytartótanácsnak. A helytartótanácsban külön vegyes bizottság alakult a feloszlatással kapcsolatos kérdések intézésére, a „commisio mixta in negotio abolitionis religiosorum societatis Jesu ordinata”; Klobusiczky József helytartótanácsost pedig kinevezték az egész átvett vagyontömeg, a „massa Jesuitica” adminisztrátorává. Az átvett javakat azután Mária Terézia rendelkezései értelmében az egyetem és egyéb tanintézetek kapták meg; beiktatásukat e javakba a káptalanok és konventek útján végezték el. A volt jezsuita birtokok, épületek és tőkék kezelése komoly munkát jelentett a helytartótanács számára. Elég nagy számmal

találunk az anyagban a birtokok gazdasági ügyeire vonatkozó iratokat. A birtokok számadásainak ellenőrzése, terményeik eladása, a birtokkezelő alkalmazottak illetményeinek kifizetése, egyes birtokok eladása, bérbeadása, határvizsályok rendezése, a jobbágyokkal a földesúri terhek ügyében keletkezett ellentétek megszüntetése mind a helytartótanács közreműködésével történt. Ennél is gazdagabb az anyag a tőkék kezelésére vonatkozó iratokban. Nyomon követhetjük a kihelyezett tőkék behajtását, a tőkék kamatra történő kihelyezését, a kölcsönök betáblázását a kölcsönvevők birtokára. Itt vannak természetesen a volt jezsuiták egyházi alkalmazására vagy nyugdíjazására vonatkozó iratok is. (Az ex-jezsuitáknak nyugdíjuk felvételéről kiállított nyugtáit a püspökök küldték be a helytartótanácsához.)

A jezsuita vagyonnal kapcsolatos kérdések mellett azonban egyre fokozódó mértékben kerülnek előtérbe a szorosán vett tanügyi kérdések. Az átvett jezsuita iskolák állapotáról szóló jelentéseken kívül itt találjuk a törvényhatóságok, püspökök jelentéseit a területükön levő iskolákról, a nemesi konviktusok, szemináriumok növendékeinek számáról, majd a tankerületek szervezésekor a kerületi főigazgatóknak a kerület igazgatói, tanári és hitoktatói állásainak betöltésére vonatkozó javaslatait s az ezek alapján történt királyi kinevezéseket; itt vannak a főigazgatók félévi jelentései és az iskolák látogatásáról készített beszámoló. Az iskolák építésének, átszervezésének, segélyezésének, iskolaépületek javításának ügye is egyre inkább foglalkoztatta a helytartótanácsot. Nagy számban vannak a konviktusok ösztöndíjas helyeinek betöltésére vonatkozó iratok is. A felvételért beadott kéréseket a helytartótanács összegyűjtötte és döntésre felterjesztette az uralkodónak. A főigazgatóktól, püspököktől tabellák érkeztek be a helytartótanácsához az ösztöndíjasokról. Ezeket ugyanúgy, mint a félévi jelentéseket, a helytartótanács, illetve a tanulmányi bizottság nézte át s terjesztette róluk véleményét az uralkodóhoz. Intézte a helytartótanács a tanárok fizetésének utalványozását is s hozzá küldték be a kerületi főigazgatók a fizetések felvételéről kiállított nyugtákat. Találunk itt számadásokat az igazgatók postaköltségeiről, a kongregációkról, a szegény diákok számára tett alapítványokról stb. (Ezek mellett olyan ügyek is feltűnnek, amelyek nem tartoznak a tanügy körébe, pl. plébánia dotálásának kérdése, építendő templom tervének és költségvetésének megvizsgálása.) Különösen érdekes és jelentős része az anyagnak az egyetemre vonatkozó iratanyag, minthogy ezekben az években a kormányzat sokat tett az egyetem újjászervezése, fejlesztése érdekében; felszereléseket, könyvtárakat vásároltatott, kórházakat bővített stb. az egyetem számára. Magának az egyetemnek, az egyetemi nyomdának és az egyetemi könyvtárnak történetére rendkívül bő forrás ez az anyag. Az egyetem szenátusa havonta beküldte jegyzőkönyveit a helytartótanácsához s félévenként jelentést adott a karok hallgatóiról s az egyetem mellett működő Terézia-akadémia ösztöndíjasairól. Megküldte véleményeit a bírálatra hozzá áttett iskolakönyvekről. Mindezeket a tanulmányi bizottság nézte át s terjesztette fel az uralkodóhoz. Az egyetem számadásait a helytartótanácsi számvevőség ellenőrizte s a helytartótanács küldte meg a felmentvényt a szenátusnak. A rendszeres jelentések mellett még számtalan konkrét esetben fordult az egyetem szenátusa a helytartótanácsához, úgyhogy a professzori állások betöltésétől kezdve a könyvtár alkalmazottainak fizetésemeléséig úgyszólván az egyetem minden ügye az uralkodó elé

került a helytartótanács közvetítésével. (A közép- és felsőfokú tanintézetek ügyeire vonatkozóan azonban nemcsak itt, hanem az „Acta fundationalia” állagban is vannak iratok.)

Az első rész anyagának zöme a helytartótanács tanulmányi bizottságának az 1776-i átszervezéstől 1783-ban történt megszüntetéséig kifejtett működése során jött létre. A tanulmányi bizottság jóval nagyobb önállósággal működött, mint a helytartótanács többi bizottsága. A hozzá címzett beadványokat közvetlenül vette át, s így ezeket a helytartótanács iktatóhivatala nem is iktatta. Néhány, 1781-ből fennmaradt fogalmazvány azt mutatja, hogy a bizottság ekkor önállóan is bocsátott ki kiadványokat, amelyeket a tollvivők fogalmaztak meg, a bizottság elnöke hagyott jóvá és írt alá, s amelyeket vagy a tollvivők, vagy a kiadóhivatali alkalmazottak másoltak le. A bizottság meglehetősen önálló működésével függött össze az is, hogy a tanügyi iratokat külön kezelték a helytartótanácsban.

Az első rész anyagát három sorozat alkotja, a „Protocolla domesticae commissionis studiorum”, az „Acta commissionis studiorum” és az „Acta societatem abolitam Jesu atque rem educationis quoad universitatem et gymnasia respicientia”.

A „Protocolla domesticae commissionis studiorum”, a bizottság ülésjegyzőkönyvei, hasábosan kivette adják a tárgyalt irat helytartótanácsi iktatószámát — amennyiben az irat iktatásra került — a referens nevét, az ügy részletes tartalmi kivonatát és a bizottság döntését. Egy-egy év ülésjegyzőkönyvei egy kötetben vannak, a kötetben belül pedig a bizottsági ülések időrendjében. Az 1780. évi jegyzőkönyvkötethez külön füzetben név- és tárgymutató van, a többi kötethez azonban semmiféle segédlet nincs.

Az „Acta commissionis studiorum” című, 9 csomóból álló sorozat túlnyomórészt azokat az iratokat tartalmazza, amelyek közvetlenül a bizottsághoz érkeztek, s így nem kaptak helytartótanácsi iktatószámot. (Akadnak azonban iktatott iratok is.) Az iratokra olykor rávezették a kézhezvétel (praesentatum) és a bizottság elé terjesztés (relatum) napját. Egy részüket betűjellel (P—V) ellátott csoportokban, más részüket évek szerint helyezték el (illetve az 1781. éveket az éven belül hónapok szerint) s végül harmadik részük rendezetlenül maradt. Semmiféle segédkönyv nincs hozzájuk.

Az „Acta societatem abolitam Jesu . . .” c. nagyterjedelmű sorozat a helytartótanácsi iktatáson átment iratokat foglalja magában. Ennek a sorozatnak az iratai évek szerint tagolódnak, az iratoknak az éveken belüli elhelyezése azonban az egyes éveken, illetve évkörökben más és más.

Az 1773. évi iratok, amelyek Klobusiczky József előadónak No. 124. szám alá felvett, a jezsuita rend feloszlatásának végrehajtásával kapcsolatos iratai, a No. 124-en belül sorszámok (a sorszám azonos a későbbi positio-val) szerint következnek egymás után.

Az 1774—75. évi iratok az éveken belül három-három tárgyi csoportra oszlanak (ezek: Fundationalia, Studiorum és Jesuitarum). Az iratok a tárgyi csoportokon belül az 1774. évben sorszámok (positio-k), az 1775. évben pedig numerusok (a numerus egyenlő a későbbi fons-szal), azokon belül pedig sorszámok (positio-k) szerint következnek egymás után.

Az 1776—1777. évi iratok az éveken belül a jezsuita kollégiumok, rezidenciák és missziók szerint tagolódnak, ézenkívül külön csoportban vannak

a pesti házra vonatkozó iratok és külön egy „Miscellanea” csoport. Az 1777. évben mindezekhez még az újonnan felállított tankerületekre vonatkozó iratok járulnak, amelyek tankerületenként vannak csoportosítva. Az egyes csoportokon belül az iratok numerusok szerint, azokon belül pedig sorszámok szerint következnek egymás után.

Az 1778—1783. évi iratok az éveken belül tankerületek szerint, illetve tárgyi csoportok szerint tagolódnak. A területi, ill. tárgyi csoportokon belül az iratok numerusok, s azokon belül sorszámok szerint következnek egymás után. (A kerületeknél egy-egy tanintézet ügyei egy numerusban találhatóak.)

Az egész „Acta societatem abolitam Jesu . . .” sorozathoz segédkönyvek állanak rendelkezésre, a „Manuale” című lajstromok, amelyek mutatóval és számsorral is el vannak látva. A lajstromok minden évben az előbbieken ismertetett csoportok szerint oszlanak részekre, amelyeknek címe kiugró pergamendarabkán ki van vetve. Az egyes részeken belül a „No.” rovatában megjelöli a lajstrom az illető No. alá sorolt tárgykört vagy konkrét ügyet, majd a kérdéses tárgykörre vagy ügyre vonatkozó iratokat sorolja fel, mégpedig külön hasámban a beadványokat és külön hasámban a kiadványokat, az időrendnek megfelelően sorszámozva. Az egyes iratoknál megadja a beküldők, illetve a címzett nevét, az irat tárgyát és helytartótanácsi iktatószámát. Kötetenként egybekötött név- és tárgymutatója és számsora is van. (Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az 1776—1783. évi kötetekbe bele van kötve a „Dep. scholarum nationalium” ez évi iratainak lajstroma is.)

Második rész

Az ügyosztályi rendszer bevezetésekor, 1783 őszén, a közép- és felsőfokú oktatással kapcsolatos „politikai” ügyek intézését a közoktatási osztály (dep. litterario-politicum) vette át; a jezsuita vagyonból létrehozott tanulmányi alap és a belőle kiegészített egyetemi alap ügyeit (birtokigazgatás irányítása, tőkék kezelése, ex-jezsuiták nyugdíjai) pedig a dep. litterario-oeconomicum, illetve 1785-ben a dep. fundi studiorum. A tanügyi kérdések közül egyedül a tanulmányi alapítványok ügye nem került a közoktatási ügyosztály hatáskörébe, ezt a világi alapítványi ügyosztály (dep. fundationum saecularium) intézte. Néhány év múlva, 1786-ban azonban ezt is a közoktatási osztály ügykörébe utalták s ettől kezdve mindvégig jelentős része volt az ügyosztály munkájának a tanulmányi alapítványok ügyeivel való foglalkozás. A közoktatási osztály feladatait, munkáját a következőkben foglalhatjuk össze.

A tanulóifjúságról és a tanárokról készített részletes félévi jelentéseket, amelyeket az egyetem, illetve a főigazgatók küldtek be a helytartótanácshoz, átnézte és fölterjesztette az uralkodóhoz. Az uralkodótól azután a jelentések egyszerű tudomásulvétellel, vagy megjegyzések kíséretében visszaérkeztek. 1819-től kezdődően a kormányzatnak sikerült a protestánsokat rábírnia, hogy ők is küldjenek be ilyen félévi jelentéseket iskoláikról. A protestáns tanulóifjúsággal kapcsolatos iratok azonban már a korábbi években is találhatóak az ügyosztály anyagában, mégpedig a külföldi egyetemekre menő protestáns ifjak útlevél-ügyei. 1791-ben felhatalmazta az uralkodó a helytartótanácsot, hogy a külföldi egyetemekre menő protestáns diákoknak útlevelet adjon. Csu-

pán a hosszabb időre (néhány éven túl), illetve véglegesen külföldre távozni szándékozók ügyét kellett felterjeszteni az uralkodóhoz. A diákok kérvényei általában nincsenek itt, mert hátratilag intézték el s visszaadták a folyamodóknak. 1796-ban elrendelte az uralkodó, hogy a helytartótanács a külföldre menő protestáns ifjakról félevenként jegyzéket terjesszen eléje. Engedélyt kellett kérniük az ifjaknak a külföldről való visszatérésre is s visszatérésükkor jelentkezniük kellett a helytartótanácsnál. A jelentkezésről bizonyítványt kaptak a helytartótanáctól. (A külföldi egyetemekre menő protestáns ifjak ügyeit a korábbi időszakban az „Acta studiosorum acatholicorum” állagban találjuk, valamint Szunyogh (1780—1782) és Skerlecz Ferenc (1783) előadóknál.)

Az egyetem és a kerületi főigazgatók kötelesek voltak jegyzőkönyveiket beküldeni a helytartótanácsához. Az ügyosztály ezeket átnézte s azután visszaküldte.

1785-től 1790-ig, amikor a közép- és felső iskolákban tandíjat (didactrum) szedtek, az erről készített számadások is az ügyosztály elé kerültek s az átvizsgálhatta őket a számvevőséggel.

Az ügyosztály közreműködésével ment végbe a tanári, hitoktatói és egyéb (pl. iskolaszolgái) állások betöltése, a pályázók kéréseinek elbírálása. A fontosabb állásokra az uralkodó nevezte ki az alkalmas személyeket, a helytartótanács felterjesztései alapján. A tanintézetekben foglalkoztatott személyek fizetésének megállapítása, emelése, nyugdíjazása szintén munkát adott az ügyosztálynak, önálló intézkedési joga azonban nem volt ebben a helytartótanácsnak, az uralkodó döntött az egyes esetekben.

Külön gondot fordított a helytartótanács a királyi rendeletek értelmében a könyvtárak felterjesztésére. A szerzetesrendeknek II. József által törvényt eltörlésekor a felosztott kolostorok könyveit az egyetem könyvtára kapta meg. Az ezzel kapcsolatos szállítási költségek megtérítéséért a kamara a helytartótanácshoz fordult. 1797-től kezdve minden évben be kellett küldenie az egyetemnek a helytartótanácsához az egyetem könyvtára számára vásárolt könyvek jegyzékét. Amennyiben tilos könyveket kívántak vásárolni a könyvtár számára, ezek jegyzékét a budai revizorátus és a helytartótanács észrevételeivel az uralkodó elé kellett terjeszteni. Később, az 1820-as évektől kezdve, már nemcsak az egyetem, hanem az egyéb tanintézetek könyvtárainak jegyzékét is be kellett küldeni a helytartótanácsához. Nagy figyelemmel kezelték az egész korszakon át az egyetem ügyeit. Így nemcsak az egyetemi karok működésére, hanem a könyvtár, a nyomda, a botanikus kert stb. ügyeire, fejlesztésére vonatkozóan is bőséges anyagot tartalmaznak az ügyosztály iratai. (Pl. 1788-ban II. József elrendelte, hogy a botanikus kert állapotáról havonta tegyen jelentést az egyetem a helytartótanácsnak. Ezeket a jelentéseket egyideig az uralkodó elé kellett terjeszteni; 1801-ben azután elrendelték, hogy csak a helytartótanács tárgyalja meg ezeket.)

A helytartótanács közvetítette az illetékesekhez a kormányzatnak mindazokat a rendelkezéseit, amelyekkel a tanintézetek oktatómunkáját, tananyagát, fegyelmi rendjét szabályozták. A vitáteleket (thesis-eket) egy 1797-ben kiadott rendelkezés értelmében a kihirdetés előtt revízió és helybenhagyás végett fel kellett terjeszteni a helytartótanácsához, s ha annak valami észrevétele volt, az uralkodó elé kerültek. Hasonlóképpen az uralkodóhoz kellett

felküldeni azokat a téziseket, amelyek újak voltak s még nem nyertek megerősítést. Ellenőrzést gyakorolt az uralkodó a helytartótanács útján az iskolakönyvek felett is. 1797-től kezdve a javíthatatlannak minősült diákokról mielőtt kizárták volna őket az iskolából, részletes jelentést kellett beküldeni a helytartótanácshoz. A vizsgák, doktorátus letételének szabályozására, bizonyos foglalkozásoknak (mérnök, ügyvéd, sebész, bába stb.) meghatározott képzéshez kötése, a magyar nyelvtanítás ügyére; a diákok feletti bíraskodás ügyének rendezésére, a szünidők megszabására, a kötelező istentiszteletek előírására, stb. egyaránt kiterjedt a kormányzat figyelme, s mindezekkel kapcsolatos rendelkezései megtalálhatók az ügyosztály iratai közt.

Megtaláljuk az ügyosztály anyagában a tanulmányi bizottság személyi ügyeivel kapcsolatos iratokat is (ezek a bizottság ülnöki helyeinek betöltésére, az ülnökök fizetésére, nyugdíjazására vetnek világot), s ezenkívül a tanulmányi bizottság jegyzőkönyveinek az uralkodó elé terjesztésére vonatkozó iratokat.

1786-tól kezdve foglalkozott az ügyosztály a tanulmányi alapítványok helyeinek, az ösztöndíjaknak elnyeréséért beadott folyamodványokkal is. Ezeket a kérvényeket részben közvetlenül a szülők, részben a kerületi főgazdátok nyújtották be; sokszor a megyék is ajánlottak egyes ifjakat ösztöndíjra. Ezeknek a kéréseknek egy részét önállóan elintézte a helytartótanács, nagy részüket azonban véleményével felterjesztette döntésre az uralkodóhoz, s a döntésről értesítette az érdekelteket. Megjegyzem, hogy nem csupán a királyi alapítványok helyeinek betöltése történt ezen a módon, hanem a magánszemélyek által tett alapítványoké is, bár ezek betöltésére az alapítványtevőknek, illetve egy meghatározott személynek (pl. püspöknek) volt javaslattevési joga (*jus praesentae*).

A konviktusok ösztöndíjasairól félevenként részletes jelentések, minősítő táblázatok (*classificatio*, *Conduite-Liste*) érkeztek a helytartótanácshoz a főgazdátóktól, gimnáziumi igazgatóktól, az egyetemtől, illetve 1827-től kezdve a szemináriumi ösztöndíjasokról is a püspököktől. A jelentéseket az ügyosztály összegyűjtötte s azután tájékoztatta ezek alapján az uralkodót.

Az 1800-as évektől kezdve a közép- és felsőfokú tanintézetek és a tanulmányi alapítványok gazdasági ügyei is — amelyeknek intézése a dep. litterario-oeconomicum feladatai közé tartozott — egyre inkább a dep. litterario-politicum irányítása alá kerültek, majd a dep. litterario-oeconomicum megszűnése (1826) után teljesen átvette ezeket az ügyeket. A főgazdátók által a tanintézetek kiadásairól és az alapítványi tőkék kamatairól beküldött számadásokat átvizsgálta a számvevőséggel s a beküldött számadások alapján jelentést tett az uralkodónak az alapítványok anyagi helyzetéről. Átvette az ügyosztály a dep. litterario-oeconomicum megszüntetésekor az iskolaépületek emelésének, javításának ügyeit, az ezekről készített számadások ellenőrzését is.

A közoktatási osztály az iratok kezelésében néhány évig még megtartotta a korábbi években szokásos tankerületek szerinti csoportosítást. 1783—1787. évi iratai tehát évek és éveken belül tankerületek szerint tagolódnak. A tankerületek szerinti csoportokon belül az iratok kútfők és tételek szerint következnek egymás után. A kútfők számozása tankerületenként, a tételeké pedig kútfőnként újra kezdődik. 1788-ban ez az ügyosztály is átvette a helytartótanács többi ügyosztályának irattári rendszerét. 1809-től kezdve az ügy-

osztályon belül a rendes „litt. pol.” névvel jelölt ügyek mellett „litt. pol. extraordinarium” ügyeket különböztettek meg. E „litt. pol. extraordinarium” ügyek az egyetem egyes kérdései voltak, mint az egyetem elnökére vonatkozó ügyek, a fakultásdirektorok kinevezése, az egyetemi kiadások mérséklése; ezek mellett még a budai főgimnázium szabályozását számították ide. 1818-tól kezdve pedig az egyetem orvosi karának ügyeit is külön kezelték, mint „litterarium medicum” ügyeket. Ilyen ügyek voltak: az orvosi kar jegyzőkönyveinek felülvizsgálása, alkalmazottak fizetése, orvostanhallgatók felvétele, az egyetemi klinikán kezelt betegek ellátása és a róluk készült jegyzékek felülvizsgálása, az egyetemi kórház és állatorvosi intézet gyógyszerrel való ellátása, állatorvosprofesszor kinevezése stb. Ez a megkülönböztetés azonban csupán annyit jelent, hogy az „Acta” lajstromkönyveiben a „litt. pol.” ügyek kútfői után külön címmel ellátott részben következnek a „litt. pol. extraordinarium”, illetve 1818-tól ezenkívül még a „litt. pol. medicum” ügyek is, míg korábban a lajstrom egységes, nincs részekre osztva.

68. DEPARTMENTUM LITTERARIO-OECONOMICUM

(Közoktatási gazdasági osztály)

1783—1826

95 csomó, 80 kötet

Tanácsülési jegyzőkönyvek :

„Protocolla...” . . . . . 1783—1826 36 kötet

Iratok :

„Acta...” . . . . . 1783—1826 93 csomó
 „Reponenda”, visszaosztandó iratok . . . 1739—1802 1 csomó
 „Normalia...” . . . . . 1787—1798 1 csomó

Irártári segédkönyvek :

„Regestrum et index...”, lajstrom és mutató . . . . . 1787/88—1826 39 kötet
 „Series numerorum...”, számsor . . . . . 1783—1800 1 kötet
 „Index actorum normalium...”, mutató . 1786—1818 1 kötet

Irártári kezelőkönyvek :

„Liber praeotationis...”, szerelő- és kölcsönkönyv . . . . . 1803—1806
 1813—1876 3 kötet

Ez az állag a helytartótanácsnak a közép- és felsőfokú tanintézetek gazdasági ügyeit és az ehhez kapcsolódó ügyeket intéző ügyosztálya iratait foglalja magában. (Az ügyosztály megalakulása előtti időszak ilyen tárgyú iratait az „Acta fundationalia”-ban és a „Dep. litterario politicum” első, az 1773—1783. évekre terjedő részében találjuk.)

Ez az ügyosztály foglalkozott az egyetem különböző tanszékeinek, könyvtárának, nyomdájának, a botanikus kertnek, az akadémiáknak, lice-

umoknak, gimnáziumoknak, konviktusoknak és a tanintézeti templomoknak a kiadásairól készített számadásokkal, valamint a kerületi főigazgatók és a gimnáziumi igazgatók irodaköltségeiről és postakocsi-költségeiről vezetett számadásokkal. A számadásokat az ügyosztály átvizsgálta a helytartótanácsi számvevősséggel s részben maga a helytartótanács intézkedett velük kapcsolatban, (pl. utasította az alapítványi fizetőhivatalt a postaköltségek kifizetésére), részben felterjesztette az uralkodóhoz. A kerületi főigazgatók tartoztak beküldeni a helytartótanácshoz az akadémiák és gimnáziumok ingóságainak (ezek közt a könyvtáraknak) jegyzékét is. A beküldött leltárakat az ügyosztály a számvevősséggel vizsgálta át. Egy 1797-i rendelet értelmében a számvevőség minden ősszel köteles volt elkészíteni a tanulmányi és egyetemi alap terhére történő kifizetések előirányzatát; ezt a helytartótanács azután felküldte Bécsbe s ott az udvari számvevőség felülvizsgálta.

A II. József által felosztatott Mária-kongregációk felszámolása, ingóságaik elárverezése is az ügyosztály közreműködésével történt. Intézte az ügyosztály a II. Józsefnek a konviktusok megszüntetését kimondó rendelete (1784) végrehajtásával kapcsolatos teendőket is, irányította az ingóságok eladását, az épületeknek és a konviktusok birtokainak bérbeadását, ill. eladását, a kölcsönadott tőkék behajtását. (A konviktusok felosztatásával 1786-ig a dep. fundationum saecularium is foglalkozott.)

A tanintézetek épületeinek, templomainak javítása is sokat foglalkoztatta az ügyosztályt. Az épületek javítására előzetes tervet és költségvetést kellett készíteni, ezt a helytartótanács az építési igazgatóság és a számvevőség véleménye alapján hagyta jóvá, vagy változtatta meg. Nagyobb költséggel járó javításokra a helytartótanács felterjesztése alapján az uralkodó engedélyezett meghatározott összeget a tanulmányi alapból. Az építkezéshez szükséges összegek kifizetését a helytartótanács rendelte el a közalapítványi fizetőhivatalnál. Az építkezések számadásait, a munkát elvégző iparosok számláit a kerületi főigazgatók küldték be s a helytartótanács átvizsgálta a számvevősséggel, majd megadta a felmentvényt, vagy az uralkodó elé terjesztette az ügyet.

A törvényhatóságoknak és püspököknek az új tanügyi alapítványokról beszámoló jelentéseiből a számvevősséggel kimutatást készítettett s ezt felküldte a királyhoz. A szegény diákok segélyezésére tett alapítványok számadásait is beküldték a főigazgatók a helytartótanácshoz s ezek is az ügyosztályhoz kerültek.

Az ügyosztály foglalkozott a felosztatott jezsuita rend és egyéb rendek tagjainak nyugdíj, ill. nyugdíj emelése iránt benyújtott kéréseivel. A kéréseket javaslatával együtt — amely sokszor a megyék, püspökök ajánlásai, vagy a számvevőség véleménye alapján készült — döntésre az uralkodó elé terjesztette. A döntés megérkezése után megtette a szükséges intézkedéseket a nyugdíj kifizetésére. A püspököknek és az alapítványi birtokok prefektusainak a nyugdíjas szerzetesek haláláról beküldött értesítési kézhezvétele után azonnal rendelkezett a nyugdíj fizetésének megszüntetéséről. A nyugdíjas szerzetesek hagyatéki ügyeivel is törődött az ügyosztály. A nyugdíjas szerzetesek végrendeletét a püspökök kötelesek voltak beküldeni; a helytartótanács megvizsgálta a királyi jogügyigazgatósággal, illetve a közalapítványi jogügyigazgatósággal érvényességüket, s azután visszaküldte a püspökök végre-

hajtás végett. Amennyiben az elhunyt után adósság maradt, rendelkezett, hogy ezt a hagyatékából fizessék ki. A végrendelet nélkül meghalt nyugdíjas szerzetesek hagyatékát lefoglaltatta, minthogy ilyen esetben a közalapítványi alapokat tekintették örökösnek és az elhunyt rokonainak csak a hagyaték egyharmadát engedték át.

Intézett az ügyosztály olyan ügyeket is, amelyek az 1785-ben felállított dep. fundi studiorum ügykörébe tartoztak s amelyeknek nagy részét az is intézte, mégpedig a tanulmányi és egyetemi alap birtokainak bérbeadási és eladási ügyeit, kihelyezett tőkéjük kamatainak, ill. a tőkének behajtását. Viszont a dep. fundi studiorum a 80-as években és a 90-es évek elején olyan ügyekkel is foglalkozott, amelyek a dep. litterario oeconomicum ügykörébe tartoztak, mint pl. a közép- és felsőfokú tanintézetek személyi és dologi kiadásai, számadásaik felülvizsgálata, iskolaépületek karbantartása, a felozlatott jezsuita rend tagjainak nyugdíj- és hagyatéki ügyei. A két ügyosztály hatáskörének ez az érintkezése oda vezetett, hogy az 1790. évi 36-ik tanácsüléstől kezdve az 1791. év végéig mindkét ügyosztály feladatait a tanulmányi alapítványi javak osztálya (dep. fundi studiorum) intézte s ezért erről az időszakról a departamentum litterario-oeconomicumnak nincsenek is külön ülésjegyzőkönyvei és iratai.

A dep. litterario-oeconomicum ügyforgalma az 1800-as évektől kezdve erős csökkenést mutat. A közép- és felsőfokú tanintézetek gazdasági ügyeit, az építkezési ügyeket, valamint a tanulmányi alapítványok gazdasági ügyeit ezekben az években igen gyakran már a dep. litterario-politicum intézte, a volt szerzetesekkel kapcsolatos ügyek pedig természetesen egyre fogytak. Az 1820-as években az ügyosztály csak egészen jelentéktelen mennyiségű ügyet intézett, s 1826-ban meg is szűnt. 1826 után a dep. litterario-oeconomicum ügykörébe tartozó ügyeket azok az ügyosztályok vették át, amelyek már korábban, fennállása alatt is foglalkoztak velük, tehát a dep. litterario-politicum és a dep. fundi studiorum.

A dep. litterario-oeconomicum „Acta” sorozatának 1784. évi lajstroma és mutatója a „Regestrum” c. központi lajstromkönyv 113. rakszámú kötetében van, az 1785. és 1786. évié pedig a dep. litterario-politicum az évi köteleivel vannak egybekötve.

69. DEPARTAMENTUM SCHOLARUM NATIONALIUM

1845-től:

ELEMI ISKOLAI OSZTÁLY

1776—1848

Első rész, 1776—1783

67 csomó

Iratok :

„Acta scholarum normalium respective trivialium”	1776—1777	5 csomó
„Acta scholarum nationalium”	1778—1783	62 csomó

Irattári segédkönyvek : a „Dep. litterario-politicum”-ban elhelyezett „Manuale” című 1776—1783. évi lajstromok (8 kötet)

Második rész. 1783—1848

392 csomó, 146 kötet, 2 füzet

Tanácsülési jegyzőkönyvek :

„Protocolla...” . . . . . 1783—1848 66 kötet

Iratok :

„Acta...” . . . . . 1783—1848 38 4 csomó

„Acclusa” . . . . . 6 csomó

Az „Acta mellékletei:

„Relatio de scholis nationalibus regularibus in districtu litterario Posoniensi existentibus” . . . . .

1814/15

1817/18

2 kötet

„Normalia...” . . . . . 1776—1847 2 csomó

Irattári segédkönyvek :

„Regestrum et index...” lajstrom és mutató . . . . . 1786—1848 64 kötet

„Index resolutionum normalium...” mutató . . . . . 1784—1847 2 kötet

„Series numerorum...” számsor . . . . . 1787—1794 2 füzet

Ügyviteli segédkönyvek :

„Collectio normalium resolutionum...” szabályrendeletek gyűjteménye . . . . . 1774—1785 2 kötet

Irattári kezelőkönyvek :

„Liber praenotationum...” szerelő- és kölcsönkönyv . . . . . 1799—1848/1876 9 kötet

„Elenchus actorum anno 1848/49 ex departamento scholarum nationalium ad rationem locumtenentatus Croatici extradatorum”, a Horvátországnak átadott iratok jegyzékei . . . . . 1830—1849 1 kötet

Ez az állag a helytartótanácsnak az elemi iskolák és néhány más iskolatípus ügyeinek intézésére vonatkozó iratait foglalja magában. Nem csupán az elemi iskolai ügyosztály iratai vannak benne, hanem az ügyosztályok felállítására előtti időszakban létrejött ilyen tárgyú iratok zöme is, egészen 1776-tól, vagyis attól az időponttól, amelytől kezdve a helytartótanács rendszeresen foglalkozott az elemi iskolák ügyével. (Elemi iskolákra vonatkozó iratok vannak még az „Acta fundationalia”-ban is.)

Az elemi iskolák Mária Teréziának az egész tanügy átszervezésére, államivá tételére irányuló iskolapolitikája következtében kerültek állami ellen-

örzés, irányítás alá. Ez az iskolapolitika a jezsuita rend eltörlésével (1773) előállott kedvező helyzetben indult meg erős lendülettel a megvalósulás felé. A helytartótanácsban Mária Terézia 1773 novemberében tanulmányi bizottságot létesített az általános reform előkészítésére. (A helytartótanács tanulmányi bizottságának szerepére, szervezetére, valamint az egész tanügy átszervezésére vonatkozóan lásd a „Departamentum litterario-politicum” ismertetését.) 1775-ben — párhuzamosan az osztrák fejlődéssel — Magyarországon is külön bizottságot állított fel a királynő a népiskolák ügyeinek intézésére: az iskolabizottságot. Ez azonban a helytartótanácsi tanulmányi bizottság és a magyar kancellária állásfoglalása következtében csak mintegy alosztálya volt a helytartótanácsi tanulmányi bizottságnak s annak egyes tagjaiból állott. Elnöke Balassa Ferenc gróf, referense Berchthold Ferenc gróf püspök, tagja Skerlecz Ferenc volt. (Később Pál Gáspár pozsonyi kanonokot, az elemi iskolák főinspektorát is kinevezték tagjává.) Az iskolabizottság tárgyalásainak eredményét a helytartótanács tanulmányi bizottságának terjesztette be. Az iskolabizottság rövidéletű volt, a Ratio Educationis kiadásával (1777. augusztus 2.) feloszlott, az uralkodónő az összes iskolák ügyeit a helytartótanácsi tanulmányi bizottságra bízta.

A Ratio Educationis az ország valamennyi iskoláját, köztük természetesen az elemi iskolákat is, állami felügyelet alá helyezte. Az elemi iskolák — akárcsak a felsőbb iskolák — felekezeti iskolák maradtak ugyan s a községek, városok tartották fenn őket továbbra is, de most már állami felügyelet alatt működtek. Az iskolafelügyelők (inspektorok) ellenőrizték őket, akik a tanügyi kerületek élére állított főigazgatóknak voltak alárendelve. (Az iskolafelügyelők nagyrészt az illető kerületekben lakó kanonokok közül kerültek ki.) Elrendelte a Ratio az elemi iskolai oktatásban az ún. „normális” vagy sagani módszer bevezetését; ennek megvalósítása érdekében egyes nagyobb helységek elemi iskoláiban tanítóképzőt szerveztek. (Az olyan elemi iskolákat, amelyekben a normális módszer szerint tanítottak, normális iskoláknak nevezték. Később ezt az elnevezést már csak a tanítóképzővel ellátott elemi iskolákra alkalmazták. Az elemi iskolák eredeti elnevezése, a „scholae triviales”, lassan kiszorult s helyet adott a „scholae vernaculae”, ill. még inkább a „scholae nationales” elnevezésnek. E két utóbbi elnevezés arra utal, hogy az elemi iskolákban — a közép- és felsőfokú iskoláktól eltérően — anyanyelven, az illető vidék nemzeti nyelvén folyt a tanítás.)

II. József uralkodása alatt még fokozottabb mértékben foglalkozott a kormányzat az elemi iskolák ügyével, mert ő a népoktatást állította iskolapolitikája középpontjába. 1785-ben, a helytartótanács és a kamara egyesítésével kapcsolatban kiadott rendeletében kifejtette, hogy az elemi iskolákat a „nemzet felvilágosodása fő eszközének” tekinti s ezekre kívánja fordítani a tanulmányi alap legnagyobb részét, még akkor is, ha ennek következtében a gimnáziumok számát csökkenteni kell. Alapelveként kimondotta, hogy minden helységben, ahol nincs iskola, bárki állíthat iskolát, akár a katolikusok, akár a protestánsok, mert „olvasni, írni, számolni (amelyre felfogása szerint az állam minden polgárának szüksége van) mindegyik iskolában meg lehet tanulni és jobb, ha akatolikus iskola van egy helységben, mint ha semmilyen sincs.” Olyan helységekben, ahol egyik vallásfelekezet hívei sem voltak elegendő számban ahhoz, hogy iskolát tartsanak fenn, ún. vegyes iskolák felállí-

tását szorgalmazta, amelyekben a katolikus és protestáns gyermekeket, a vallásoktatást leszámítva, együtt tanították. Kiterjedt II. József figyelme az ország görögkeleti vallású (román és szerb) lakosságának iskolázására is, s a görög nem egyesült lakosságú községekben is számos elemi iskolát állított fel. A zsidók iskolázására is külön gondot fordított. Így azután uralkodása alatt az elemi iskolák szervezése a korábnál jóval eredményesebben, gyorsabban folyt (pl. a háborús 1788—89. évben 500 elemi iskola létesült az országban). A népoktatás fejlesztése érdekében kimondta az általános tankötelezettséget s a gyermekeket iskolába nem járató szülőket 20 krajcáros büntetéssel sújtotta. A tanoncnak való felvételt és a zsidó ifjagnál a házasságkötés engedélyezését is az elemi iskola sikeres elvégzéséhez kötötte. Az ipar színvonalának emelése végett erőteljesen pártolta a Mária Terézia alatt a nagyobb városokban bevezetett rajziskolákat, s ezek látogatására számos rendelettel igyekezett rászorítani bizonyos iparágak tanoncait. Az elemi iskolák ellenőrzésének hatásosabbá tételére az iskolafelügyelők mellett még külön iskolalátogatókat (visitatorokat) is alkalmazott. A német hivatalos nyelv bevezetésével kapcsolatban elrendelte, hogy nem lehet népiskolai tanító az, aki nem tud németül, majd azt is, hogy a népiskolák tanítási nyelve német legyen.

II. Lipót a II. József-féle rendszer felszámolása során az elemi iskolákra nézve is hozott változást. Megszüntette a normális módszer kötelező voltát, új iskola állítása esetén a községre és a földesúrra bízta a módszer megválasztását s a tanítóktól nem kívánta meg a normális módszer ismeretét és a tanítóképző elvégzését. Eltörölte a 20 krajcáros büntetést, de a megyéktől megkívánta, hogy a helyi körülményekhez képest alkotott szabályrendelettel bírják rá a szülőket gyermekeik iskolába küldésére. A német nyelvre vonatkozó rendelkezések nyomán kelt felzúdulás lecsillapítására kimondta: nem akarja akadályozni semmilyen hazai nyelv tanítását az elemi iskolákban, de hasznosnak tartja, ha a városokban és nagyobb mezővárosokban az elemi iskolákban módot adnak a német nyelv tanulására. Ezzel hivatalosan is helyreállott az elemi iskolákban a nemzeti nyelveken folyó tanítás, amit II. József rendelete a gyakorlatban nem is tudott megszüntetni.

II. József halála után a rendek is megpróbálták befolyást szerezni az oktatásügyre s az 1790—91-i országgyűlésen a közoktatás kérdéseinek rendezésére is országos bizottságot küldtek ki. Ez foglalkozott az elemi iskolák kérdéseivel is. A bizottság munkálatából azonban nem lett törvény s a köznevelés kérdéseit ismét csupán királyi rendelet, a sok évi huzavona után I. Ferenc által 1806-ban kiadott második Ratio Educationis szabályozta. (Ennek alapjául az országos bizottság munkálata szolgált ugyan, de az udvar elképzeléseinek megfelelően átdolgoztatták Szerdahelyi György kanonokkal, a helytartótanácsi tanulmányi bizottság tagjával.) Bár az országgyűléseken a rendek továbbra is követelték a közoktatás törvény útján történő szabályozását, erre nem került sor. Egészen 1848-ig érvényben maradt a második Ratio Educationis s az udvar álláspontja szabta meg a tanügyi kérdések intézését. Ez az álláspont pedig nem volt olyan kedvező a népoktatásra, mint II. Józsefé. (Több vezető személyiség — Sándor Lipót, József nádor — a francia forradalom eszméinek behatolásától félve egyenesen károsnak tartotta a népoktatás fejlesztését.)

Első rész

Az állag első részének irataiból, amelyek 1776—1783-ig terjednek, főként a kormányzatnak az elemi iskolák számbavételére, helyzetük megismerésére, új elemi iskolák szervezésére és a „normális” módszer bevezetésére irányuló munkája tárul elénk. A helytartótanács, ill. a rövidéletű iskolabizottság és a tanulmányi bizottság ebben az időszakban lényegében ugyanazokat a teendőket látta el, mint az ügyosztályi rendszer bevezetése után. Ezért itt részleteiben nem ismertetjük az 1776—1783. évi iratok tárgyát; az elemi iskolai ügyosztály működésének alább következő leírása rávilágít erre is.

Az első rész iratait két sorozatban találjuk, amelyek közül az „Acta scholarum normalium respectue trivialium” az 1776—1777. évi iratokat, az „Acta scholarum nationalium” az 1778—1783. évi iratokat foglalja magában. Az utóbbi sorozat folytatása az előbbinek, csupán irattári rendszere más. Az első sorozat az éveken belül két tárgyi csoportra oszlik: a „scholae normales” és a „scholae triviales” csoportra. A „scholae normales” csoportban a „normális” módszer bevezetésére és a „normális” módszer szerint működő elemi iskolákra vonatkozó iratok vannak, a „scholae triviales” csoportban pedig a nem a „normális” módszer szerint működő elemi iskolákra vonatkozó iratok. A második sorozat az éveken belül a tankerületek szerinti csoportokra, meg egy „Miscellanea” csoportra oszlik. A csoportokon belül az iratok mindkét sorozatban csoportonként újrakezdődő főszámok (numerus = a későbbi kútfő) és ezeken belül főszámonként újrakezdődő alszámok (= a későbbi tétel) szerint következnek egymás után. Mindkét sorozat a „Manuale” című — a „Departamentum litterario-politicum” anyagában elhelyezett — segédkönyv megfelelő évi köteteinek segítségével használható, amelyekben a „Departamentum litterario-politicum” lajstromai után vannak bekötve a két sorozat lajstromai.

Második rész

Az állag második része az elemi iskolai ügyosztály irataiból áll. Az ügyosztály munkájának java részét az elemi iskolák ügyeinek intézése tette ki, de foglalkozott a rajziskolák, gazdasági iskolák, leánynevelő intézetek, zeneiskolák stb. ügyeivel is. Feladatai között első helyen állott az új elemi iskolák létesítésére vonatkozó szerződések megvizsgálása. Ezekben a szerződésekben vállalták a községek és földesurak az iskola építésével, fenntartásával, javításával, tüzelőellátásával, a tanító dotálásával járó költségek viselését. (Általában a községeknek kellett mindezeket a költségeket fedezniük, de ha erre nem voltak képesek, a földesúrnak kellett a terhek egy részét magára vállalnia.) A szerződéseket a kerületi főigazgatók küldték be, a helytartótanács felülvizsgálta s jóváhagyás végett felterjesztette az uralkodóhoz. 1787-ben II. József felhatalmazta a helytartótanácsot, hogy a szerződéseket maga hagyhassa jóvá, kivéve azokat, amelyek kamarai helységekre vonatkoznak s így a kincstár részéről történő újabb tehervállalást jelentenek. A döntésről a helytartótanács értesítette a kerületi főigazgatókat. Bekerültek a helytartótanácshoz az iskola és iskolamester-lak építési, javítási tervek és

költségvetések, valamint számadások is. Ezeket az építési igazgatósággal, ill. a számvevőséggel véleményeztette. Itt találjuk a kerületi főigazgatók jelentéseit arról, hogy az iskolaállítási szerződések alapján hány iskolát nyitottak meg s hány vár még megnyitásra.

Az ügyosztály közreműködésével történt az inspektori, visitatori, iskolaigazgatói állások betöltése, a tanítók elmozdítása és alkalmazása, a hitoktatók kijelölése (a püspökök útján), valamint a tanítók fizetésemelésért, jutalompenzért, érdeméremért benyújtott kéréseinek és a tanítók, ill. özvegyeik vagy árvaik nyugdíjkérő folyamodványainak, úgyszintén a tanítóképzőbe való felvételért folyamodók kéréseinek elintézése. Mindezeket az ügyeket általában felterjesztette döntésre az uralkodóhoz a helytartótanács, a kerületi főigazgatók, esetleg az egyetem véleményei alapján készült javaslatai kíséretében; csak a jelentéktelenebbeket intézte el maga.

A helytartótanácsához futottak be a kerületi főigazgatóktól az iskola-felügyelőknek az iskolák visitatiójáról készített jelentései és rendszeres félévi jelentései. Ezeket felterjesztette az udvarba, majd onnan ismét visszaérkeztek hozzá. 1802-től kezdve a visitatiokról készített jelentéseket és a félévi jelentéseket csak abban az esetben kellett Bécsbe felterjesztenie, ha különleges észrevételek voltak bennük. A félévi jelentések az egyszerű elemi iskolákról kerületenként összesítve készültek, a fő elemi iskolákról, rajziskolákról és zeneiskolákról iskolánként külön-külön. A kerületenként készült elemi iskolai jelentésekben — kisebb eltérésektől eltekintve — általában azonos kérdésekre adtak választ az iskolafelügyelők. Közölték a helység nevét, az iskola jellegét (pl. fiúiskola, leányiskola, zsidóiskola), az egyházmegye és a megye nevét, az iskola igazgatójának nevét, a hitoktató és a tanító (vagy tanítók) nevét, tanítási képességének és erkölcsi magatartásának minőségét, nyelvtudását, szolgálati éveinek számát, a tanulók számát osztályonként (s külön is a szorgalmasan és hanyagul járó tanulók számát osztályonként), az iskolából kikerülő tanulók pályaválasztását (földművelés, kereskedés, latin iskola stb.), a tanítási módszert és nyelvet, a tanítás eredményességének fokát, az iskolaigazgató észrevételeit s az iskolafelügyelőnek és a felsőbb tanügyi hatóságnak ezekkel kapcsolatos intézkedéseit. E jelentések sok esetben a tanulók osztályhelyzetére is rávilágítanak, közlik, hogy közülük hány a nemesi, hány a polgári stb. származású. Az iskolánként készült jelentések (tehát a fő elemi iskolákról, rajziskolákról, zeneiskolákról, tanítóképzőkről stb.) ezenfelül közlik minden tanuló nevét és az egyes tantárgyakban tanúsított előmenetelét, osztályzatát. A rajziskolák tanulóinak rajzait is beküldték a kerületi főigazgatók. Ezeket a helytartótanács elbiráltatta az építési igazgatósággal, majd visszaküldte a kerületi főigazgatónak. Külön említést érdemel, hogy a gazdasági iskolák (a keszthelyi Georgicon, a Tessedik Sámuel-féle szarvasi intézet) működését is figyelemmel kísérte a helytartótanács, ezekről is érkeztek be hozzá félévi jelentések.

Az apácakolostorokban levő leányiskolák alapítványi helyeinek betöltése is az ügyosztály közreműködésével történt. Általában az uralkodó döntött ebben a kérdésben, a helytartótanácsnak a főigazgatói vélemények figyelembevételével készült javaslata alapján. Olyan helyeknél, melyeknek betöltésére valamely püspöknek volt joga, bejelentés érkezett az illető püspöktől a helytartótanácshoz.

Az elemi iskolák számára tett alapítványok ügyeivel is törődött az ügyosztály, számadásaikat felülvizsgáltatta a számvevőséggel. A görög nem egyesült iskolák számára külön alap volt, ennek és az ezt kezelő választmánynak ügyeivel is foglalkozott. 1800-tól kezdve az uralkodó rendelete értelmében ez az ügyosztály foglalkozott a tanügyi célú alapítványok és hagyatékok ügyével: átnézte a törvényhatóságoknak ezekről készített jelentéseit, utasította őket a tőkék biztonságos kihelyezésére, ellenőriztette a számvevőséggel számadásaikat.

Az ügyosztály vizsgáltatta felül a számvevőséggel az iskolák számadásait, az iskolafelügyelők posta- és útiköltség-elszámolásait, a főigazgatók elszámolásait a tanítóknak kiosztott jutalompenzékről, a tanítóképzősöknek adott segélyekről stb.

Az elemi iskolák tankönyveivel is volt dolga az ügyosztálynak. A szerzők által engedélyezés végett beküldött könyveket a helytartótanács megbíráltatta az egyetemmel, fordításokat készíttetett, kinyomatta a könyveket és szétküldte a kerületi főigazgatóknak. (Szegény gyermekek számára olykor ingyen is küldött nekik tankönyveket.) A tankönyvhöz hasonló szerepet töltöttek be a rajziskoláknál a rajztanárok mintarajzai, amelyeket az uralkodó rendeletére a helytartótanács a kerületi főigazgatók útján bekért a rajztanároktól. A beérkezett rajzokat a helytartótanács az építési igazgatósághoz tette át megbírálásra s ennek véleménye alapján javaslatot tett az uralkodónak a rajztanárok megjutalmazására, felküldve a rajzokat is. Az uralkodó a rajzokat azután visszaküldette s elrendelte a rajztanárok bizonyos, esetről esetre megállapított összeggel való megjutalmazását.

Az ügyosztály foglalkozott a magániskolák (elemi iskolák, leányintézetek, zeneiskolák, festészeti és rajziskolák, tornaiskolák, vívóintézetek) alapításának engedélyezéséért benyújtott kérésekkel. Ezekre vonatkozóan a helytartótanács kikérte az illető város és főigazgató véleményét, majd az uralkodó döntése alá bocsátotta a kérést. A kisdedóvókról is küldtek hozzá jelentéseket a kerületi főigazgatók.

Az ügyosztály irattári rendszere 1788-ig más, mint a legtöbb ügyosztályé. 1788-ig ugyanis az „Acta” sorozat iratai — akárcsak a „Departamentum litterario-politicum” „Acta” sorozatának iratai — az éveken, ill. évkörökön belül tankerületek szerint tagolódnak s azonkívül egy „Miscellanea” csoport is van. A tankerületek szerinti csoportokon és a „Miscellanea” csoporton belül az iratok kútfők és tételek szerint következnek egymás után. A kútfők számozása csoportonként, a tételeké pedig kútfőnként újrakezdődik. 1788-ban azután ez az ügyosztály is átvette a többi ügyosztály irattári rendszerét, ettől kezdve az „Acta” iratai évek, éveken belül kútfők és tételek szerint vannak elhelyezve. Segédkönyv van az „Acta” sorozat irataihoz; mégpedig az 1783—84. évi lajstroma a „Dep. litterario-politicum” „Manuale” nevű lajstromkönyvének 1784. évi kötetével van egybekötve, az 1785. évié a „Regestrum” c. központi lajstromkönyv 125. rakszámú kötetében van, az 1786—1848. évié pedig az ügyosztály „Regestrum et index” nevű lajstroma és mutatója.

Az „Acclusa” sorozat irattárilag fel nem dolgozott iratokat (nagyrészt kimutatásokat) tartalmaz, rendezésre szorul. Segédkönyv nincs hozzá.

A „Relatio de scholis nationalibus regularibus in districtu litterario Posoniensi existentibus” c. kötetek a pozsonyi kerület elemi iskoláiról készí-

tett félévi jelentések; az egyik az 1814/15. iskolai év második félévéről, a másik az 1817/18. iskolai év második félévéről.

A „Normalia” sorozat magában foglalja az ügyosztályi rendszer bevezetése előtti időből származó szabályrendeleteket is s így az egész 1776—1848 közti időszakot felöleli. (Utólag egy 1770. évi rendelet másolatát is besorolták ide.) A sorozatnak csak 1784—1848. évi részéhez van segédkönyv, az „Index resolutionum normalium” című betűrendes mutató.

70. PROTOCOLLA COMMISSIONIS ECCLESIASTICAE

(Az egyházi bizottság iktatókönyvei)

1782, 1786—1790

13 kötet

„Protocollum commissionis ecclesiasticae”	1782	1 kötet
„Protocollum exhibitorum departamenti ecclesiastici anni 1785” (helytelen cím)	1786	2 kötet
„Protocollum centrale commissionum ecclesiasticarum”	1787—1790	10 kötet

A helytartótanács egyházi bizottságát (commissio ecclesiastica) II. József 1782. szeptember 10-én kiadott rendelete hívta életre. Már korábban is voltak a helytartótanácsnak katolikus egyházi ügyekkel foglalkozó bizottságai: az 1724-ben szervezett kegyes alapítványi bizottság (commissio piarum fundationum) s a nem sokkal utóbb felállított lelkésszépénztári bizottság (commissio cassae parochorum), amelyek 1769-ben beolvadtak a protestáns ügyekkel foglalkozó vallásügyi bizottságba (commissio religionaria). — L. ezekre az „Acta foundationalia” és az „Acta cassae parochorum” ismertetését. Új bizottság szervezését azok a hatalmas feladatok tették szükségessé, amelyek II. Józsefnek az egyházat érintő rendelkezései, főként a lelkésszépének rendezése és a szerzetesrendek eltörlése következtében a helytartótanácsra hárultak. A helytartótanácsi egyházi bizottság szervezését megelőzte a bécsi udvari egyházi bizottság felállítása (ez 1782 augusztusában kezdte meg működését), amelynek ülésein a magyar kancellária részéről Ürményi József és Okolicsányi Imre vett részt. A helytartótanács egyházi bizottságának elnökévé az esztergomi érseket, Batthyány Józsefet, első tanácsosává s egyben elnökhelyettesévé pedig Csáky János tárnokmestert nevezte ki az uralkodó november 11-én kelt rendeletében, s megbízásából a helytartótanács elnöke két világi és két egyházi rendbeli tanácsost nevezett ki a bizottság tagjaiul. Rajtuk kívül még egy titkár és egy tollvivő tartozott a bizottsághoz. A bizottság első ülését november 26-án tartotta, megkezdvén az uralkodó által rábízott teendőik intézését.

A helytartótanácsi egyházi bizottság felállítását kimondó rendeletében (szeptember 10.) az uralkodó a vallásügyi bizottság hatásköréből kivette a katolikus egyházi ügyeket, a kegyes alapítványok és a lelkésszépénztár ügyeit s ezeket az egyházi bizottság gondozásába utalta. A vallásalap és a most felszólított szerzetesrendek vagyonának kezelését ekkor még a helytartótanács

és a kamara egyesítésének megtörténte után akarta az egyházi bizottságra bízni, addig pedig a kamara kezelésében kívánta hagyni. Minthogy azonban a két kormányzék egyesítését későbbre halasztották, 1782. november 11-i rendeletében elállt ettől a szándékától s a vallásalapnak, valamint a szerzetesrendek feloszlásából származó vagyonnak a kezelését már ekkor a helytartótanácsi egyházi bizottságra bízta. Elrendelte, hogy a bizottság ülésein legyen jelen egy kamarai tanácsos, aki azután a bizottság határozatait referálja a kamarának, hogy az megfelelően utasíthassa a pénztárt és a számvevőseget. A bizottság feladatává tette a római és görög katolikus egyházat érintő minden ügy tárgyalását a dogmatikus és a belső diszciplináris kérdések kivételével. Vagyis a kegyes alapítványok, a lelkészpénztár a vallásalap és a feloszlott szerzetesrendek javainak kezelése mellett foglalkoznia kellett főként a lelkészségek rendezésével, dotálásuk kérdéseivel, ezenkívül a kegyúri joggal kapcsolatban felmerülő kérdésekkel, egyházmegyék szabályozásával (egyesítés, szétválasztás), a betöltetlen (vacans) egyházi javadalmak jövedelmeinek kezelésével, felhasználásával, egyházi személyek hagyatékával, a szemináriumokkal, az egyházi tisztségekre való kinevezésekkel, a magyar egyháznak Rómával való kapcsolatával, valamint a szerzetesrendek különböző ügyeivel: monostorok, tertiarusok (harmadrendek), kongregációk feloszlásával, a feloszlott rendek tagjainak nyugdíjával, a fennmaradt rendek vagyonának ellenőrzésével, a szerzetesrendek hazai provinciáinak szabályozásával, a rendfőnökök megerősítésével, a szerzetesek számának nyilvántartásával, a szerzetesrendek koldulásának ellenőrzésével, a kolostorokban levő szabálytalanságok megszüntetésével stb.

Az uralkodó rendelete értelmében a bizottság hetenként egyszer, szükség esetén többször tartott ülést s ezen a bizottság tagjai votumukat írásban terjesztették elő. Az ülésekről készült letisztázott jegyzőkönyveket bemutatták a helytartótanács elnökének, majd a következő tanácsülésen referálták s ott azután döntöttek a benne foglalt ügyekről. A bizottsági jegyzőkönyveket a helytartótanácsnak hetenként fel kellett terjesztenie az uralkodóhoz. Az egyházi tárgyú, azaz a bizottság elé tartozó beadványokat a rendes helytartótanácsi iktatószám mellett még külön számmal is el kellett látni. E rendelkezés következtében külön bizottsági iktatókönyvet vezettek. A helytartótanács irattárában is külön helyen, külön index mellett kellett őrizni a bizottság iratait.

A bizottság működésének megindulása természetesen nem ment zökkenők nélkül. Gyakran előfordult, hogy a bizottság hatáskörébe utalt javak kezelésével kapcsolatos ügyeket nem a bizottság, hanem a kamara tárgyalta meg. Ezért 1783. ápr. 22-én II. József nyomatékosan figyelmeztette a helytartótanácsot, hogy mindazokat az ügyeket, amelyeknek intézésével a bizottságot bízta meg, ezentúl valóban a bizottság tárgyalja, mégpedig úgy, hogy a „politikai” (igazgatási) ügyeket a helytartótanácsi tanácsosok referálják, a gazdaságiakat pedig a kamarai tanácsos.

A bizottság működésében az ügyosztályi rendszer bevezetésével kapcsolatban változás történt. II. József ugyanis ekkor a helytartótanács valamennyi bizottságát feloszlatta, csak az egyházi bizottságot nem, mert ennek fennállását szükségesnek tartotta a lelkészségek rendezésének és egyéb egyházi intézkedéseinek végbevitelére érdekében. A külön bizottsági iktatás és a bizottsági

iratok külön irattári kezelése azonban megszűnt. 1785 októberében azután Bekhen udvari tanácsos, akit az alapítványok ügyeinek előmozdítása végett küldött ki az uralkodó megbeszélésre a helytartótanácshoz, ismét felvetette a külön bizottsági iktatás kérdését, hivatkozva a bécsi udvari egyházi bizottság példájára. 1786 elejével meg is kezdték újra az egyházi bizottság elé tartozó beadványok külön iktatását. Ugyanekkor a bizottság ügyintézési módja is megváltozott. II. József 1786. április 3-án az adminisztráció egyszerűsítése céljából elrendelte, hogy a bizottságban megtárgyalt ügyekről maga a bizottság készítsen kiadványtervezeteket s ezeket a bizottság elnökének revideálása után csupán a helytartótanács elnökének mutassák be jóváhagyásra. Amennyiben az elnöknek nincs kifogása a tervezet ellen, azonnal tisztázzák le. A letisztázott kiadványt a bizottság elnökén és a referensen kívül a helytartótanács elnöke is írja alá, egyetértése jeléül. Csak abban az esetben kerüljön az ügy a tanácsülés elé, ha a helytartótanács elnöke a bizottság tervezetével nem ért egyet és a bizottság elnöke, vagy a referens nem hajlandó változtatni rajta. (Ha a tanácsülésen nem tudnak megegyezni, a helytartótanács a bizottság előterjesztése mellé csatoljon egy kísérő iratot s ebben fejtse ki álláspontját.) Hasonlóképpen kell eljárni a bizottság ülésjegyzőkönyveivel is; ezeket helytartótanácsi kísérőirat nélkül, csupán a helytartótanács elnökének látta-mozásával és aláírásával ellátva kell felterjeszteni az uralkodóhoz.

Ilyen módon működött a bizottság egészen 1790 áprilisáig. Ekkor II. Lipót, elődje rendszerének felszámolása során, az egyházi bizottság működését is újra szabályozta. Április 2-án kelt rendeletében kimondotta, hogy az egyházi bizottság ezután is megtárgyalhatja külön az ügyeit, de jegyzőkönyveit a bizottsági referenseknek a teljes tanácsülésen döntésre elő kell terjeszteniük. (Április 18-ával azután megszűnt a külön bizottsági iktatás is.) II. Lipótnak ez a rendelete végeredményben oda vezetett, hogy az egyházi bizottság megszűnt. Nemsokára azonban — 1793. júliusában — I. Ferenc felszólította a helytartótanácsot, tegyen javaslatot egy „gazdasági-politikai” bizottság felállítására, amely a régi szokást felélesztve hivatott lesz a vallási és a tanulmányi alap javainak adminisztrálását intézni. E felszólításra a helytartótanács október 1-én kelt felterjesztésében részletesen kifejtette véleményét a felállítandó bizottság hatáskörét, összetételét és ügyintézési módját illetően. Ennek alapján az uralkodó 1794 január 30-án kiadott két párhuzamos rendeletében úgy intézkedett, hogy egyházi bizottság állíttassék fel a helytartótanácsban, amelynek feladata a vallásalap, a világi alapítványok és confraternitasok javainak igazgatása, valamint a katolikus egyházi ügyek intézése. (A tanulmányi alap javainak kezelését a tanulmányi bizottság feladatává tette az uralkodó.) A bizottság tárgyalja tehát mindazokat az ügyeket, amelyek a következő departamentumok ügykörébe tartoznak: dep. ecclesiasticum cleri saecularis et regularis, dep. ecclesiasticum fundationale, dep. ecclesiasticum-oeconomicum, dep. ecclesiasticum-oeconomicum bonorum, valamint a dep. fundationum saecularium ügyei közül a gazdaságiakat. (Ezért ez utóbbi ügyosztályt kettéosztották fundationum saecularium politicum és fundationum saecularium oeconomicum ügyosztályra.) A bizottság elnöke az esztergomi érsek, tagjai két egyházi és három világi tanácsos. Ülésein a pénztár referense és az alszámvevő, valamint a tanácsos tagok titkárai is részt vesznek. A bizottságban a tagok előterjesztik véleményüket a

nekik kiosztott ügyekről. Az ülésekről jegyzőkönyvek készülnek (ezeket a bizottság elnöke írja alá) s ezek alapján a referensek az ügyeket a következő tanácsülésen előadják. A királyi döntést nem igénylő kérdésekben azonnal elkészülnek a kiadványok, a királyi döntés alá kerülő ügyekben pedig a bizottsági jegyzőkönyvet a tanács felterjeszti az uralkodóhoz, megegyező vagy eltérő véleménye kíséretében. A kisebb jelentőségű ügyeket azonban nem kell elhagyni a bizottsági jegyzőkönyvnek a tanácsülésen való referálásáig, ezekben mindjárt a jegyzőkönyv lezárása után el kell készíteni a kiadványt. A kiadványt a bizottság elnöke írja alá s elküldés előtt jóváhagyásra bemutatják a helytartótanács elnökének. A nagyon sürgős ügyekben akkor is el kell készíteni a kiadványokat a tanácsülés előtt, ha fontosak, s azután a következő tanácsülésen kell referálni. (Külön bizottsági iktatást nem írt elő az uralkodó.) E rendelkezések alapján működött azután az újra megszervezett egyházi bizottság egészen 1848-ig.

A bizottság működése során létrejött jegyzőkönyveket és iratokat nem találjuk együtt, mert azok több ügyosztály ügykörébe tartoztak s ennél fogva azok iratainak sorában helyezték el őket. Csupán az 1782—83. év folyamán keletkezett jegyzőkönyvek és iratok vannak együtt. Ekkor ugyanis még nem voltak ügyosztályok, így ennek az évnek az anyaga nem oszlott meg s ez most együttesen a dep. ecclesiasticum cleri saecularis et regularis részeként van felállítva. 1783 végétől, az ügyosztályok felállításától kezdve az ecclesiasticum cleri saecularis et regularis ügyosztályon kívül a következő ügyosztályok anyagában találjuk a bizottság működése során keletkezett jegyzőkönyveket és iratokat: dep. ecclesiasticum fundationale (1783—1848), dep. ecclesiasticum oeconomicum (1783—1848), dep. ecclesiasticum oeconomicum bonorum (1787—1848), dep. religionario-ecclesiasticum (1783—1785), dep. fundationum saecularium oeconomicum (1794—1848). A bizottság sokrétű munkájáról tehát elsősorban ezeknek az ügyosztályoknak anyaga ad számot. Bizonyos mértékig azonban képet alkothatunk magunknak a bizottság működéséről a bizottsági iktatókönyveiből is. Külön bizottsági iktatás, mint láttuk, 1782 novemberétől 1783 novemberéig, majd pedig 1786 elejétől 1790. április 28-ig volt. A bizottsági iktatókönyvek az 1783. évi kivételével mind fennmaradtak.

Az 1782. évi iktatókönyvben az első rovatban a bizottsági iktatószámot találjuk (mellette a lapszámon ott van a helytartótanácsi iktatószám is), azután az irat tartalmi kivonatát, keltét és saját számát, kézhezvételének napját, a vonatkozó helytartótanácsi előirat iktatószámát, a referens nevét, az ideiglenes intézkedés (pl. bizottság elé utasítás) napját, a bizottságban, majd a tanácsban történt érdemleges megtárgyalásának napját, a döntést, az expeditio és a postázás napját, a címzett megnevezését, az ügyben kelt további királyi rendelet iktatószámát, a válasz megsürgetésének idejét s végül a válasz helytartótanácsi és bizottsági iktatószámát. Az iktatókönyvhöz külön betűrendes név- és tárgymutató van. A mutató után külön lajstrom van a cumularis iratokról. Az egy ügyben beérkezett jelentések (informatoriae cumulares) közül ugyanis csak az elsőt iktatták be a bizottsági iktatókönyvbe, a többit a cumulus-lajstromba írták be. A cumulustnyitó irat mellett a bizottsági iktatókönyvben jelezték, hogy a cumulus többi iratai a cumulus-lajstrom hányadik lapjára vannak bevezetve. A cumulus-lajstromban a beadvány

keltét, beküldőjét és az esetleges előirat bizottsági és helytartótanácsi iktatószámát tüntették fel. A cumulus-lajstromhoz is külön betűrendes mutató van.

Az 1786—1790. évi bizottsági iktatókönyvek megadják az irat bizottsági és helytartótanácsi iktatószámát (törtalakban: a számláló a bizottsági, a nevező a helytartótanácsi iktatószám), a referens és az ügyosztály nevét, az irat tartalmi kivonatát, sessionalis vagy currens voltának megjelölését, annak a bizottsági ülésnek sorszámát, hónapját és napját, amelyen az ügyet tárgyalták, a bizottság határozatát és az esetleges utóirat számát. Mutató nincs hozzájuk. (Meg kell jegyezni, hogy az 1786. évi két kötet iktatókönyv a „Protocollum exhibitorum departamenti ecclesiastici anni 1785” téves feliratot viseli.)

71. DEPARTAMENTUM ECCLESIASTICUM CLERI SAECULARIS
ET REGULARIS
1845-től:

EGYHÁZI VILÁGI-PAPI, SZERZETESI ÉS HÁZASSÁGI OSZTÁLY
1782—1848
681 csomó, 192 kötet, 1 köteg

Tanácsülési és bizottsági jegyzőkönyvek, ill. véleményívek :

„Protocolla” . . . . . 1783—1848 100 kötet,
1 csomó

Iratok :

„Acta” . . . . . 1782—1848 663 csomó
„Visitaciones canonicae” . . . . . 1828—1842 3 csomó
„Acclusa” . . . . . 1784—1846 1 csomó
„Normalia” . . . . . 1777—1848 13 csomó

Iráttári segédkönyvek :

„Regestrum et index. . .”, lajstrom és mutató . . . . . 1782—1783,
1785/86—1848 67 kötet
„Series numerorum, item liber praenotationis”, számsor és szerelőkönyv . . 1782—1848 11 kötet
Számsorok elveszett segédkönyvekhez, cím nélkül . . . . . 1780—1803
1791—1808 }
ill. „Series numerorum consilii regii locumtenentialis relate ad resolutiones normales in ecclesiasticis cleri saecularis et regularis emanatas” címmel . . . 1780—1838 } 1 köteg
„Egyházi, világipapi, szerzetesi és házassági osztály szabályrendeletek mutatója 1845-ig évtől” . . . . . 1845—1848 1 kötet

Ügyviteli segédkönyvek :

„Index benignarum normalium resolutionum regiarum in ecclesiasticis inde ab anno 1724 usque 1779 inclusive emanatarum”	1724—1779	1 kötet
„Index benignarum normalium resolutionum in departamento ecclesiastico cleri saecularis et regularis inde ab anno 1733 usque 1783 interventarum” . . .	1731—1783	1 kötet
„Index benignarum normalium resolutionum regiarum in ecclesiasticis cleri saecularis et regularis inde ab anno 1780 interventarum”	1780—1844	1 kötet
„Collectio benignarum normalium resolutionum in ecclesiasticis. . . interventarum”	1781—1785	1 kötet
„Liber regius in ecclesiasticis”	1782—1783	1 kötet
„Normalia ecclesiastica, Tomus I—III.”, szabályrendelet-gyűjtemények	1786—1799	3 kötet

Irattári kezelőkönyvek :

„Liber praenotationis”, szerelő és kölcsönkönyv	1838—1876	2 kötet
„Elenchus actorum anno 1848/1849 ex departamento ecclesiastico cleri saecularis ad rationem Croatici locumtenentiatu abhinc extradatorum”, a Horvátországnak átadott iratok jegyzékei . .	1790—1849	1 kötet

Ez az állag a helytartótanácsnak a római és görög katolikus egyházi ügyek intézésére szervezett ügyosztálya iratait foglalja magában; ezeken kívül az 1782. szeptember 10-től, az egyházi bizottság felállításától kezdve létrejött ilyen tárgyú iratok is itt vannak. (Az egyházi bizottság felállítása előtti időszak ilyen tárgyú iratait legnagyobbbrészt az „Acta cassae parochorum” és az „Acta fundationalia” állagban, meg Okolicsányi előadónál találjuk.)

A katolikus egyházi ügyek tekintetében II. József folytatta a Mária Terézia uralkodása alatt már megindított kezdeményezéseket, amelyek az egyházi vagyion, az alapítványok ellenőrzésére, kezelésük irányítására, felhasználásuk szabályozására, a klérus megadóztatására, a szerzetesrendek szabályozására, számuk korlátozására, egyházszerkezeti kérdések rendezésére (egyházmegyék, plébániák szervezése), a római szentszékkal való kapcsolatok ellenőrzésére irányultak s ezeket tovább fejlesztve, az egyházat érintő rendelkezések egész sorát adta ki uralkodása kezdetétől fogva. Megszüntette a búcsúk, ünnepek körüli visszásságokat, a kolduló szerzetesrendek koldulását, bezáratta a fölösleges templomokat, kápolnákat. Eltörölte az összes, tanítással és ápolással nem foglalkozó szerzetesrendet, megszüntetett egyes javadalmakat, megszüntette a társaskáptalanokat, csökkentette az érseki és püspöki

káptalanok (székeskáptalanok) számát. Az ezeknek az intézkedéseknek következtében állami kezelésbe került vagyont, valamint a betöltetlen (vacans) püspökségek jövedelmeit (az ún. intercalaris jövedelmeket) a lelkészpénztárnak adta, hogy elég pénz legyen a lelkészségek rendezésére. A lelkészségek rendezését tartotta ugyanis egyházi téren a legsürgősebb és legfontosabb feladatnak. Ennek előkészítése érdekében rendelte el az egyházi vagyonnak, a világi és szerzetes papságnak, a plébániák jövedelmeinek stb. összeírását és az ezzel kapcsolatos feladatok irányítására állította fel 1782. szeptember 10-én kiadott rendeletével a helytartótanácsban az egyházi bizottságot. (Az egyházi bizottság felállítására, szervezésére, hatáskörére vonatkozó tudnivalókat I. a „Protocolla commissionis ecclesiasticae” ismertetésében.) A kivánt összeírások — a klérus s a törvényhatóságok vonakodása ellenére — végül is elkészültek s a helytartótanács által kidolgozott javaslat alapján megindult az új plébániák, filiálék szervezése s a meglévő plébániákhoz káplán alkalmazása, ahol erre szükség volt. Az új templomok és paplakok építéséhez a községek kézi és ígás robottal járultak hozzá, a szükséges pénzt a földesurak, ill. nagyobb részben a vallásalap adta, a templomok felszerelése pedig az eltörölt kolostorokból került ki. Az új állásokban részben a lelkipásztorságra megfelelőnek talált szerzeteseket alkalmazták. A régi lelkészek megtartották teljes régi jövedelmüket, az újak pedig a vallásalaphoz kaptak fizetést. A rendezés munkájának nagy része végbe is ment II. József uralkodása alatt.

A II. József halála után bekövetkezett visszahatás során az egyházat érintő rendelkezéseinek java részét hatálytalanította II. Lipót. Helyreállította a megszüntetett káptalanokat és javadalmakat, megszüntette az intercalaris jövedelmeknek a vallásalapba való bevitelét, újra megengedte a szerzetesek koldulását stb., a már végbevitt lelkészség-rendezésen azonban nem változtatott. A katolikus egyház ügyeiben a későbbi évtizedekben sem hajtottak végre olyan lényeges, nagyarányú, az egész országra kiterjedő reformokat, mint aminők II. József uralkodása alatt végbementek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az egyház ügyei felett gyakorolt állami felügyelet, irányítás lényegesen csökkent volna, úgyhogy a folyamatosan adódó feladatok intézése során nagy tömegű iratanyag jött létre.

Az ügyosztály munkájának java részét a katolikus világi papság ügyeinek intézése jelentette. Különösen sok munkát adott II. József uralkodása alatt a lelkészségek rendezése, az ennek érdekében elrendelt különböző összeírások előkészítése, ezeknek a püspököktől, rendfőnököktől, törvényhatóságoktól való behajtása, majd a számvevőséggel való feldolgoztatása. Az uralkodó utasításai alapján a helytartótanács dolgozta ki a szükséges összeírások kérdőpontjait s szólította fel az illetékeseket ezek beküldésére. Beérkezésük után pedig átadta a számvevőségek összesítés végett s végül az összesítéseket fölterjesztette az uralkodóhoz. Összeírások készültek az országban levő világi papok és szerzetesek számáról, a püspökségek, prépostságok, apátságok jövedelmeiről, a meglévő plébániákról és jövedelmeikről, jegyzékek azokról a helységekről, amelyekben új plébániák emelésére vagy a régiek átszervezésére volt szükség. A püspökök jelentéseket küldtek be a szerzetesek és világi papok vizsgáztatásáról, ezek alapján a helytartótanács elkészítette a lelkipásztorságra alkalmas és nem alkalmas egyháziak jegyzékét s felküldte az uralkodóhoz. Mindezek alapján a helytartótanács kidolgozta a tervezetet

arra, hogy az egyes egyházmegyékben hol állítsanak fel új plébániákat, hol alkalmazzanak káplánt a plébános mellé s az uralkodó jóváhagyása után megtette a szükséges intézkedéseket az új templomok, lelkészlakok építésére, plébánosok, káplánok kinevezésére, kongruájuk kifizetésére. (A lelkészszégregendezésre l. még a számvevőség „Acta regulationis parochiarum” állagát, az egyházi jövedelmek összeírására pedig a „Vermögensfassung”, „Summarium” és „Hauptsummarium” című állagait.)

A lelkészszégregendezés befejezése után is, az egész korszakon át a plébániák ügyeivel volt legtöbb tennivalója az ügyosztálynak. A lelkészszégek jövedelmeinek 1801-ben elrendelt újabb összeírása (l. a számvevőség „Conscriptiones proventuum parochialium” állagát), a király kegyurasága alá tartozó plébániákban a plébános és káplán kinevezése, bármely kegyúr alá tartozó plébános és káplán kongruájának emelése, a kongrua kiutalása, a kongruával kapcsolatos panaszok orvoslása, ruhajárandóság kiutalása, lelkészeknek nyugdíj adományozása a vallásalapból, új plébánia felállításának engedélyezése, vagy plébánia megszüntetése, más plébániával való egyesítése, templom és paplak építésének, ill. javításának, bővítésének engedélyezése, a tervek, költségvetések jóváhagyása, pénz utalványozása vagy előlegezése, számadások ellenőrzése, templomi felszerelés beszerzése, kegyúri joggal kapcsolatos viták megoldása, mind-mind az ügyosztály közreműködésével ment végbe. Az egyházi bizottságnak ezekre vonatkozó javaslatait, amelyek a püspökök, vikáriusok, törvényhatóságok, a számvevőség, az építési igazgatóság véleményein, jelentésein alapultak, a helytartótanács döntésre az uralkodó elé terjesztette s a döntésnek megfelelően megtette a szükséges intézkedéseket. A kántoroknak és iskolamestereknek a tanulmányi és vallásalapból fizetett illetménykiegészítés ügyét is a helytartótanács intézte, neki küldték be a püspökök az évi elszámolást s a számvevőség véleménye alapján ő adta meg a felmentvényt.

A lelkészszégek ügyeinél kisebb mértékben foglalkoztatták az ügyosztályt a püspökök, kanonokok, prépostok, apátok kinevezésével, halálával kapcsolatos teendők. A halálesetekről a káptalanok, vikáriusok jelentést tettek. Püspök halálakor a káptalanok közölték, hogy kit választottak meg generalis vicariusnak s a helytartótanács a választást jóváhagyás végett felterjesztette az uralkodóhoz. Az apáti, kanonoki stb. méltóságokra, ill. címekre való kinevezés ügyében a püspökök jelölései alapján készült bizottsági javaslatokat az uralkodó elé terjesztette. Foglalkozott az intercalaris jövedelmek hovaforrásának kérdésével, a püspökök hagyatékával, a hagyaték elleni követelésekkel és a hagyatékkal szemben fennálló tartozások behajtásával.

Az egyházmegyék szervezeti kérdései: szétválasztás, egyesítés, egyes plébániáknak más egyházmegyékhez való csatolása, a püspök hatósága alóli felmentés stb. II. József idejében elég sok munkát adtak az ügyosztálynak, később azonban már kevésbé fordultak elő. A canonica visitatio megtartására a királyi engedélyt a helytartótanács eszközölte ki a püspökök kérésére, később (1840-es évek) a püspökök már csak bejelentették tudomásulvétel végett, hogy canonica visitatiót fognak végezni. 1810-től kezdve a püspökök tartoztak beküldeni minden évben két-két példányt az egyházmegyei schematismusból s ezt a helytartótanács azután felküldte Bécsbe. Olykor missale-k és breviariumok kinyomtatásának engedélyezése is előfordult. Természetesen a helytartótanács közölte a püspökkel az uralkodónak egyházi kérdésekben

kiadott rendeleteit, amelyek közül egyeseket csupán tudomásul kellett venniük, ill. végre kellett hajtaniuk, másokat pedig ki kellett hirdetniük egyházmegyéjükben. Ugyancsak a helytartótanács terjesztette fel az uralkodóhoz a püspökök által a placetum regium elnyerése végett beküldött pápai breve-ket.

Az ügyosztály munkájának másik ága a szerzetesrendek ügyeinek intézése volt. II. József idején először is a rendek, ill. rendházak feloszlásával kapcsolatban voltak feladatai. 1782-ben a kamalduliak és klarisszák, meg a remeték és harmadrendek feloszlását, 1786-ban a pálos rendházak feloszlását rendelte el II. József. 1786-tól kezdve pedig a lelkeszégszervezéssel kapcsolatos kolostorszabályozás (Klöster-Regulierung) során oszlatott fel számos ferences, kapucinus, karmelita, minorita, domonkos, szervita, ágostonos, paulánus, trinitárius, bencés, premontrei, cisztercita, hieronimita és kamillánus kolostort. A rendek teljes feloszlását, majd a kolostorszabályozás során az egyes rendházak feloszlását kimondó királyi rendeleteket a helytartótanács hozta az érdekelt egyházi és világi hatóságok tudomására s intézkedett egyes volt szerzetesek lelkipásztorként való alkalmazása, a rendek templomainak plébániatemplommá alakítása, a kolostorépületek világi célra történő felhasználása ügyében. A feloszlattott rendek tagjai nyilatkozatot küldtek be hozzá arról, hogy mely egyházi intézményben szeretnének elhelyezkedni, illetve, hogy nyugdíjat kérnek; sokan a rendházba befizetett pénzüik visszaadását kérték. Mindezeket a kéréseket a helytartótanácsban a dep. ecclesiasticum cleri saecularis et regularis intézte; a volt szerzetesek nyugdíjügyeivel és egyéb anyagi kérdéseivel azonban foglalkozott a dep. ecclesiasticum oeconomicum is, amely a rendházfeloszlások gyakorlati végrehajtását irányította. (A szerzetesrendek és rendházak feloszlására l. még a számvevőség „Acta abolitionalia”, „Informationes exactoratus super obiectis claustrorum” és „Inventarien der in Hungarn aufgelassenen Klöster” c. állagát.) Természetesen a megmaradt rendek ügyeivel is foglalkozott az ügyosztály. Átnézte az 1783-ban az uralkodó rendeletéből a kolostorok börtöneinek megvizsgálására kiküldött megyei biztosok jelentéseit; gondoskodott róla, hogy a kolduló rendek megkapják a gyűjtés megtiltása következtében elmaradt bevételért nekik járó kárpótlást, majd később, amikor II. Lipót ismét megengedte a gyűjtést, átvizsgáltatta a számvevőséggel a kolduló rendek főnökeinek az összekoldult élelmiszerekről beküldött táblázatos jelentéseit. A rendházak évi számadásait szintén megvizsgáltatta a számvevőséggel. Az egyes kolostorok és zárdák segélykéreseinek elintézése, valamint a kolostorépületek restaurálására, átalakítására pénz kiutalása és az építési számadások ellenőrzése is az ügyosztály közreműködésével történt meg. A rendfőnököknek a helytartótanáctól kellett engedélyt kérniük arra, hogy káptalan tarthassanak s a káptalan jegyzőkönyvét is tartoztak beküldeni. A helytartótanács adott engedélyt a rendfőnököknek az egyházi naptár (directorium, Kirchen-Kalender) kinyomatására, a cenzúrára küldött példányok megvizsgálása után. Az új rendfőnökök bejelentették neki megválasztásukat. 1785-től kezdve a rendfőnökök kötelesek voltak negyedévenként jelentést tenni a szerzetben következett személyi változásokról. A püspököknek pedig időnként jegyzéket kellett beküldeniük az egyházmegyéjükben levő szerzetesekről; ebből a számvevőség összesítést készített s azt a helytartótanács felterjesztette az uralkodóhoz. Amennyiben egy-egy szerzetesnek személyi természetű kérése,

panasza volt — pl. fogadalom alóli felmentést, áthelyezést, nyugdíjat kért —, a helytartótanács bekerete a püspök és a rendfőnök, ill. a számvevőség véleményét s felterjesztette döntésre az uralkodóhoz az ügyet, majd a döntés megérkezésekor intézkedett a megfelelő helyen.

1786-ban kibővült az ügyosztály feladatköre: átvette az akkor megszűnt dep. religionario-ecclesiasticumtól a külföldiek házasságkötési ügyeinek intézését. Külföldi származású személy csak akkor köthetett Magyarországon házasságot, ha elbocsátólevelet kapott hazájából. Az elbocsátó levélért — a püspök kérelme alapján — az örökös tartományok kormányzókeineke a helytartótanács szokott írni, az idegen államokban született személyeknek pedig maguknak kellett gondoskodni beszerzéséről. Ez utóbbi esetben a püspök beküldte az okmányt hitelességének megvizsgálása végett, s a helytartótanács felterjesztette az uralkodóhoz. A kormányzó, ill. az uralkodó válaszána megérkezése után a helytartótanács értesítette a püspököt, hogy engedélyezheti a házasságkötést. Ezek az ügyek meglehetősen sokat foglalkoztatták az ügyosztályt, egyéb házassági, ill. válási ügyek (pl. katolikusok felmentése házassági akadály alól) azonban ritkán kerültek eléje. Hasonlóképpen ritkán fordultak elő a személyes vallásgyakorlattal kapcsolatos kérdések, pl. görög katolikus hívő számára a latin szertartásra való áttérés engedélyezése, ünnep meg nem tartása miatt indított per.

Mint már korábban említettük, az állag nemcsak a dep. ecclesiasticum cleri saecularis et regularis iratait tartalmazza, hanem itt vannak elhelyezve az összes, 1782 szeptember és 1783 november között az egyházi bizottság által intézett ügyek iratai is. Ez ügyek nagy része olyan, amely az ügyosztályi rendszer bevezetésekor ennek az ügyosztálynak a hatáskörébe került; egy részük azonban más ügyosztályok körébe vág, s ez utóbbiak intézését 1783 novemberében ezek az egyéb ügyosztályok vették át. Ilyen formán az 1782 szeptemberétől 1783 novemberéig terjedő iratanyag több olyan tárgykörre is kiterjed, amelyet az előbb nem érintettünk. Ezekről itt most csupán rövid felsorolást adunk, minthogy ismertetésük a megfelelő ügyosztályoknál található. Tehát az 1782 szeptember 1783 november közötti iratokban — a dep. ecclesiasticum cleri saecularis et regularis ügykörébe vágó tárgyakon kívül — a következő tárgyakat találjuk: lelkeszpénztári ügyek, erődítési segély-ügyek, a felosztott kolostorok egyházi felszerelése, ruhái, bútorai (ezek a dep. ecclesiasticum oeconomicum ügykörébe kerültek), szemináriumok gazdasági ügyei, vallásos alapítványok ügyei (ezek a dep. ecclesiasticum fundationale ügykörébe kerültek).

Az ügyosztály anyagában levő ülésjegyzőkönyvek 1783. november 24-től 1785. végéig és 1790. április 30-tól 1794. március 11-ig tanácsülési, 1794. március 15-től végig pedig egyházi bizottsági jegyzőkönyvek. Az 1786—1789. években nincsenek ülésjegyzőkönyvek, ebben az időben az előadói véleményívek (phylerae votorum, vota referentia, Referentenbogen) pótolják az ülésjegyzőkönyveket.

Az „Acta” sorozat 1782—1783. és 1785/86—1848. évi iratainak segédkönyvei: a „Regestrum et index” című lajstromok és mutatók itt, az ügyosztály anyagában vannak elhelyezve, az 1784. és 1785. évi iratokhoz pedig a „Regestrum” c. központi lajstromkönyv 112. és 127. rakszámú kötetében van lajstrom és mutató. 1805-től kezdve a lajstromok elé számsor is van kötve.

(Az 1782—1804. évi iratok számsora a „Series numerorum” c. külön kötetekben van.)

A „Visitationes canonicae” c. sorozatban az „Acta” sorozatbeli iratok mellékletei vannak, amelyeket nagy alakjuk miatt helyeztek el külön. (A következő egyházlátogatási jegyzőkönyveket találjuk itt: tolnamegyei plébániák, 1828, 1 kötet; baranyamegyei plébániák, 1829, 2 csomó; baranya-, somogy- és verőcemgyei plébániák, 1830, 1 csomó; a csömöri (Pest m.) plébánia, 1842, 1 kötet.)

Az „Acclusa” sorozatban részben az „Acta” sorozatbeli iratok mellékletei vannak (Tabellae parochiarum neoerigendarum 1785—86; az óhegyi kegytemplom tervrajzai, 1846), részben pedig irattárilag feldolgozatlan, rendezendő iratok.

A „Normalia” sorozat 1777—1844. évi irataihoz nincsen segédkönyv, ezeket egyenként kell átnézni; 1845—1848. évi irataihoz azonban van mutató.

Az ügyviteli segédkönyvek közül az első három, az „Index benignarum normalium resolutionum. . .” c. kötetek, a vallásgyakorlat ügyében és a katolikus egyházi ügyekben kiadott szabályrendeletek rövid tartalmi kivonatát közlik. Az 1769 előtti rendeleteknél a rendelet napi keltét és annak az állagnak a címét adják meg, melyben kelte szerint el van helyezve (Benigna mandata, Intimatum consilii = Expeditiones, Religionaria = Acta religionaria), az 1769 utániaknál pedig a helytartótanácsi iktatószámot. Az 1780—1844. évekre terjedő kötetben más ügyosztályok egyházi tárgyú iratai is fel vannak jegyezve; ez a kötet a tárgy mellett közli az ügyosztály nevét, a rendelet évét, udvari és helytartótanácsi iktatószámát, valamint a kútfő- és tételszámot.

A „Collectio benignarum normalium resolutionum. . .” a helytartótanácsi egyházi bizottságra és az ennek hatáskörébe utalt ügyekre vonatkozó szabályrendeletek másolati könyve. Tárgyi csoportok szerint tagolt tartalommutatója van, de ennek fejcímeit a kötet bekötésekor levágták.

A „Liber regius. . .” c. kötet az egyházi tárgyú királyi rendeletek kivonatos szövegét közli, betűrendes név- és tárgymutatója van.

A „Normalia ecclesiastica” c. kötetek (Tomus I—III.) a dep. ecclesiasticum cleri saecularis et regularis, dep. ecclesiasticum fundationale, dep. ecclesiasticum oeconomicum és dep. ecclesiasticum oeconomicum bonorum ügykörébe tartozó rendeletek másolati könyvei. Minden kötetnek tartalommutatója van, azonkívül betűrendes név- és tárgymutatója, amely a kötet lapszámaára és esetleg a rendelet egyes paragrafusaira utal. Számsor is van minden kötetben, amely megmutatja, hogy milyen cancelláriai iktatószámú rendelet a kötet hányadik lapján található s mi a helytartótanácsi jelzete.

72. DEPARTAMENTUM ECCLESIASTICUM OECONOMICUM 1845-től:

EGYHÁZI GAZDASÁGI OSZTÁLY 1783—1848

191 csomó, 135 kötet

Tanácsülési és bizottsági jegyzőkönyvek, ill. véleményívek :

„Protocolla. . .” . . . . . 1782—1847 63 . . . . .

Iratok :

„Acta...”	1783—1848	189 csomó
„Acclusa”	1786—1834	1 csomó
„Normalia...”	1784—1831	1 csomó

Irattári segédkönyvek :

„Regestrum et index...”, lajstrom és mutató	1786—1848	66 kötet
„Series numerorum...”, számsor	1786—1804	2 kötet
„Index normalium...”, mutató	1784—1831	1 kötet

Irattári kezelőkönyvek :

„Liber praenotationis...”, szerelőkönyv	1802—1876	3 kötet
---	-----------	---------

Ez az állag a helytartótanács egyházi gazdasági osztályának iratait tartalmazza. Az egyházi gazdasági osztály az 1782-ben felállított egyházi bizottság hatáskörébe tartozó ügyek közül a vallásalap pénzügyeinek egy részét és ezzel kapcsolatos ügyeket intézett. A vallásalap 1782-ben jött létre a felosztatott rendek vagyonából; a II. József uralkodásának későbbi éveiben (1786—1790) felosztatott rendek vagyona, valamint a betöltetlen egyházi javadalmak jövedelmei is a vallásalapot gyarapították. A vallásalpból fedezték a II. József-féle lelkeségszervezés költségeit, fizették a katolikus lelkesek kongruáját; emellett természetesen eleget tettek a rendházak felosztatása következtében a vallásalapra háruló kötelezettségeknek (szerzetesek nyugdíjjal való ellátása, a felosztatott rendek alapítványi miséinek elmondatása). A vallásalap birtokainak igazgatását az egyházi javak gazdálkodási osztálya (dep. ecclesiasticum oeconomicum bonorum), tőkéinek ügyeit pedig az egyházi gazdasági osztály, ill. az egyházi alapítványi osztály (dep. ecclesiasticum fundationale) intézte.

Az egyházi gazdasági osztálynak működése első éveiben a szerzetesrendek felosztatásával kapcsolatos feladatok elvégzése adta a legtöbb munkát. Az első rendházfelosztatások: a kamalduli és klarissza-kolostoroké, még az ügyosztály megalakulása előtt, 1782-ben és 1783-ban folytak le; az erre vonatkozó iratokat az egyházi világi-papi és szerzetesi osztály (dep. ecclesiasticum cleri saecularis et regularis) 1782—1783. évi anyagában találjuk. (Azokat az ügyeket azonban, amelyek magának a felosztatásnak a megtörténte után is adódtak a felosztatott kolostorokkal kapcsolatban — pl. a felosztatott kolostorok egyházi felszerelésének kiosztása, a felosztatott kolostorok tőkéinek behajtása — már az egyházi gazdasági osztály intézte 1784-től kezdve.)

A pálos rend kolostorainak 1786-ban elrendelt felosztatása, majd a lelkeségszervezéssel kapcsolatban az 1786—1790 években történt ún. kolostorszabályozás, amelynek során számos ferences, kapucinus, karmelita, minorita, domonkos, szervita, ágostonos, paulánus, trinitárius, bencés, premontrei, cisztercita, hieronimita és kamillánus kolostort oszlattak fel, már az egyházi gazdasági osztály közreműködésével ment végbe a következő módon. A helytartótanácsához beérkeztek a felosztatást végző biztosok jelentései a hozzájuk tartozó mellékletekkel együtt. Ezek alapján az ügyosztály kimutatást készit-

tetett a helytartótanácsi számvevőséggel az egyes rendházak vagyoni helyzetéről (Vermögensstand, status activus et passivus), majd — miután az egyházi bizottság megtárgyalta az ügyet — a helytartótanács felterjesztette az összes iratokat az uralkodóhoz. Az ügyosztály kapta meg azután a kancelláriától és továbbította a helytartótanácsi számvevőséghez az udvari alapítványi számvevőségnek a kimutatásra tett észrevételeit s a helytartótanácsi számvevőség választát felküldte a kancelláriába. A felosztatást végző biztosok jelentései s ezeknek — gazdaságtörténeti és művészettörténeti szempontból igen becses — mellékletei (leltárak, birtokösszeírások, épületleírások stb.), valamint a helytartótanácsi számvevőség kimutatásai, az egyházi bizottság jegyzőkönyvei és az udvari alapítványi számvevőség észrevételei a helytartótanácsi számvevőség levéltárában a szerzetesrendek felosztatásával kapcsolatos külön állagokban („Acta abolitionalia”, „Informationes exactoratus super obiectis claustrorum”, „Inventarien der in Hungarn aufgelassenen Klöster”) vannak elhelyezve. (Ezek közös bevezetésében található a rendház-felosztatások lefolyásának részletes ismertetése.) Az ügyosztály közreműködésével kapták meg a számvevőség véleménye alapján a felosztató biztosok és az épületek, ingóságok becslését végző iparosok napidíjait, a rendházak alkalmazottai hátralékos fizetésüket, ill. nyugdíjukat. Az ügyosztály gondoskodott a felosztatott rendházak egyházi felszerelésének, értéktárgyainak a helytartótanács keretében szervezett letéti hivatalba (sacrae suppellectilis depositorii officium, Kirchengertschaften-Amt), irataiknak a kamarába, könyveiknek az egyetem könyvtárába vagy egyéb könyvtárba történő elszállításáról. Az ügyosztály intézkedett a rendházak elleni követelések s a rendházak kihelyezett tőkéinek, ill. a tőkék kamatainak behajtása ügyében, a jogügyigazgató, ill. a közalapítványi ügyigazgató bevonásával. A rendek épületeinek, birtokainak esetleges eladását vagy betelepítését, a kolostorépületeknek a katonaság számára vagy egyéb célra történő átadását is az ügyosztály intézte. Az ügyosztály megtette a szükséges intézkedéseket a felosztatott rendházakból távozó szerzetesek utazási és ruhaköltségeinek (expensae itinerariae et vestiariae), valamint nyugdíjának (pensio), ill. a kolostorba bevitt tőkéjük után járó kamatnak (interusurium vitalitium) a vallásalaphoz való kifizetésére. Az ügyosztály foglalkozott a felosztatott kolostorok szerzeteseinek nyugdíjuk emeléséért vagy más helységben való utalványozásáért benyújtott kéréseivel. Ezeket a számvevőség véleményét meghallgatva, az egyházi bizottság javaslatával az uralkodó döntése elé vitte s a döntést azután közölte az illetékesekkel (püspök, kamara, számvevőség, főfizetőhivatal). A nyugdíjas szerzetesek halálát a püspökök jelentették a helytartótanácsnak s az ügyosztály intézkedett a nyugdíjfizetés megszüntetéséről. A nyugdíjas szerzetesek hagyatékának ügyével is foglalkozott az ügyosztály. Jávahagyta a püspökök által beküldött végrendeletüket, a végrendelet nélkül meghaltak hagyatékát a királyi jogügyigazgató, majd a közalapítványi ügyigazgató útján átvette s egyharmadát az elhunyt rokonainak adta, kétharmadát pedig a vallásalaphoz csatolta.

Az ügyosztály irányította a letéti hivatal működését. A hivatal köteles volt jegyzéket készíteni az újonnan átvett, valamint az elárverezett tárgyakról. Ezek alapján küldte ki a helytartótanács a püspököknek azoknak a tárgyaknak, felszereléseknek jegyzékét, amelyekből kiválaszthatták az új pléhá-

niák, ill. a vallási és tanulmányi alap birtokain, meg a kamarai birtokon levő plébániák, valamint egyéb szegény plébániák számára szükséges tárgyakat. A kiválasztott tárgyakat azután ingyen, ill. a becsérték fejében engedték át a plébániák számára. A helytartótanács engedélyezte, hogy püspökök, magán-személyek ezenfelül vásárolhassanak a letéti hivatalban őrzött felszerelésből. Az új plébániák számára új felszerelést is vásároltatott, ill. készíttetett a letéti hivatal közreműködésével. A letéti hivatal személyi ügyei, szervezeti kérdései szintén az ügyosztály elé tartoztak. (Magának a letéti hivatalnak az iratai is megvannak a helytartótanács levéltárában. *L. Sacrae supellectilis depositorii officium.*)

Ugyancsak az ügyosztály intézkedett az eltörölt kolostorokat terhelő alapítványi misék ügyében. Ezeknek a miséknek az elmondását plébánosokra bízta; a püspökök azután rendszeresen jegyzékeket küldtek be a plébánosok által elmondott alapítványi misékről, beküldték a plébánosok nyugtáit is a misékért a vallásalapból járó stipendium (misepénz) felvételéről. A jegyzékeket és a nyugtákat az ügyosztály a számvevőséggel ellenőriztette.

Ezeknek az eltörölt rendekkel kapcsolatos tennivalóknak egy része bizonyos idő múlva megszűnt, ill. kevesebb munkát adott, mint korábban. Maguk a rendházfeloszlatások néhány év alatt befejeződtek, ill. 1790-ben abbamaradtak; a letéti hivatalban őrzött tárgyak lassanként elfogytak s 1802-ben a hivatalt fel is oszlatták; a volt szerzetesek, apácák halála következtében csökkent a nyugdíjügyek száma. Mégis, ezek az eltörölt rendekkel kapcsolatos ügyek voltak azok, amelyek mindvégig megmaradtak az ügyosztály hatáskörében. Kivétel csupán a vallásalapú tőkék ügye, amellyel kezdettől fogva nemcsak ez az ügyosztály, hanem az egyházi alapítványi ügyosztály is foglalkozott, s amely az 1790-es években teljesen az utóbbi ügyosztály ügykörébe került. A szerzetesrendek feloszlatásából adódó ügyeken kívül az egyházi gazdasági ügyosztály az 1790-es évekig még a lelkésszépénztár ügyeivel, a várerősítési segély (*subsidiium fortificatorium*) ügyével, a vallásalap költségvetésével, bevételeivel és kiadásával, az *intercalaris* jövedelmek ügyével, a templomok számadásaival, a helytartótanácsi számvevőség alapítványi osztályának személyi és fizetési ügyeivel, a királyi jogügyigazgatónak a vallásalapból járó fizetéssel is foglalkozott. Az 1790-es évektől kezdve ezeket az ügyeket rendszeresen az egyházi alapítványi ügyosztály intézte, egy részük azonban már korábban is előfordult az egyházi alapítványi osztály anyagában. (Kivétel csupán a lelkésszépénztár és az *intercalaris* jövedelmek, amelyek ügyeivel később — sőt kezdettől fogva is nagyrészt — a *dep. ecclesiasticum cleri saecularis et regularis* foglalkozott.) Elvértve olyan ügyek is kerültek az egyházi gazdasági osztály elé — főként az 1790-es évekig —, amelyek a *dep. ecclesiasticum cleri saecularis et regularis* ügykörébe tartoztak, mint pl. világi papok nyugdíj- és hagyatéki ügyei.

Az ügyosztály anyagában levő ülésjegyzőkönyvek 1783. december 1-től 1787 végéig, 1788-ban hiányokkal és 1790. május 25-től 1794. március 11-ig tanácsülési, 1786. június 3-tól december 23-ig, 1789-ben, 1790. január 2-től május 11-ig és 1794. március 15-től 1848. július 20-ig egyházi bizottsági jegyzőkönyvek. Az 1786—1790. években megvannak az előadói véleményívek (szintén kötetekbe kötve) s ezek pótolják az 1788. és 1789. évi hiányzó jegyzőkönyveket.

Az „Acta” sorozat 1784. és 1785. évi iratainak lajstroma és mutatója a „Regestrum” c. központi lajstromkönyv 112. és 127. rakszámú kötetében van, 1786—1848. évi iratainak pedig az ügyosztály anyagában elhelyezett „Regestrum et index” c. kötetek a segédkönyvei. 1805-től kezdve számsor is van kötve ezekhez. (Az 1786—1804. évi iratok számsora a „Series numerorum” c. külön kötetekben van.)

Az „Acclusa” c. csomóban a következő irattárilag feldolgozatlan, de részben a kapcsolatos helytartótanácsi iktatószámokat magukon viselő melléletek vannak:

1. „Relatio actorum commissionis in negotio abolitionis conventus P. Paulinorum Tüskevariensis. . . ordinatae cum subnexo generali inventario. . .” (1786).
2. Vámosmikolai lakosok tanúsítványa az ottani bíró által megsemmisített selyemhernyó-tenyészetéről Mazzocatto Ágost részére (1791).
3. Trencsén megye felterjesztése a felosztatott konviktusok helyébe létesített ösztöndíjak ügyében (1834).
4. „Elenchus actorum orphanotrophii Quinqueecclesiensis”. Részben a „Dep. ecclesiasticum fundationale”, részben a „Dep. litterario-politicum” állagába tartozó 1782—1829. évi iratok jegyzéke.
5. Kimutatás kihelyezett és behajthatatlanná vált közalapítványi összegekről, 1836 július.
6. Költségelőirányzatok szemináriumok dotációjáról, a tanügyi alkalmazottak és a munkaképtelen lelkészek ellátására a vallásalaptól folyósított segélyekről és különböző tanulmányi megárvaalapokról, 1830/1831.

73. DEPARTMENTUM ECCLESIASTICUM FUNDATIONALE
1845-től:

EGYHÁZI ALAPÍTVÁNYI OSZTÁLY
1783—1848
337 csomó, 136 kötet

Tanácsülési és bizottsági jegyzőkönyvek, ill. véleményívek :

„Protocolla . . .”	1783—1785	
	1789—1847	65 kötet

Iratok :

„Acta . . .”	1783—1848	337 csomó
„Acclusa” (az 1837. évi 41. kútfő 14. tételének mellékletei)	1837	1 csomó
„Normalia . . .”	1783—1848	4 csomó

Irattári segédkönyvek :

„Regestrum et index . . .”, lajstrom és mutató	1787/88—1848	62 kötet
--	--------------	----------

Ügyviteli segédkönyv :

„Index normalium resolutionum in fundationalibus” . . . . . 1780—1848 1 kötet

Irattári kezelőkönyvek :

„Series numerorum et liber praeotationis . . .”, szerelőkönyv . . . . . 1803—1876 6 kötet

„Praenotationes actorum departamenti ecclesiastici fundationalis extraserialiter extradatorum”, szerelő és kölcsönkönyv. . . . . 1838—1851 1 kötet

„Elenchus actorum anno 1848/49 ex departamento ecclesiastico-fundationali ad rationem Croatici locumtenentiatu abhinc extradatorum”, a Horvátországnak átadott iratok jegyzékei . . . . . 1830—1848 1 kötet

Az egyházi alapítványi osztály a katolikus egyházi célra tett alapítványok ügyeivel, a katolikus papnevelő intézetek (szemináriumok) tanulmányi és gazdasági ügyeivel s általában a katolikus hitoktatás kérdéseivel, a vallásalap pénzügyeivel és a katolikus világi-papság nyugdíj- meg hagyatéki ügyeivel foglalkozott. (Az e tárgyakra vonatkozó iratokat a korábbi időszakban az „Acta cassae parochorum” állagban, meg Okolicsányi előadónál találjuk.)

A helytartótanácshoz rendszeres jelentések érkeztek be a püspököktől és törvényhatóságoktól az illetékességük alá tartozó területen tett új egyházi célú alapítványokról és hagyatékokról. (Szegény papok számára, misemondásra, konvertiták számára, szemináriumi és deficiens alapok stb. számára szolgáltak az ilyen alapítványok, illetve hagyatékok.) Az egyházi célú alapítványokkal és hagyományokkal kapcsolatos kérések, viták az ügyosztály közreműködésével oldódtak meg; az ilyen ügyeket a szükséges információk beszerzése után a helytartótanács az uralkodóhoz terjesztette fel döntésre.

A püspökök és törvényhatóságok beküldték a helytartótanácsnak az egyházi alapítványok és alapok (az egyházmegyei, szemináriumi és deficiens, valamint a görög katolikus papok özvegyeinek és árváinak eltartására rendelt alapok) és a templomok, kápolnák évi számadásait, ill. mérlegét (követelő és terhelő állapot, status activus et passivus) és az egyházi alapítványi pénztárak megvizsgálásáról szóló jelentésüket. A püspökök az alapítványi misék elvégzését, ill. az alapítványi helyre (pl. konvertita alapítványi helyre) történő kinevezéseket is bejelentették. Mindezeket a jelentéseket és számadásokat az ügyosztály a számvevőséghez tette át összesítés, ill. felülvizsgálás végett.

Annak az időszaknak a kivételével, amelyben a helytartótanács szemináriumi ügyosztálya (departamentum seminaristicum) fennállt (1784—1786), az egyházi alapítványi osztály intézte a katolikus papnevelő intézetek minden tanulmányi és gazdasági ügyét. (A papnevelő intézetek a II. József által szervezett központi szemináriumok s a püspöki székhelyeken levő püspöki, ill. szerzetesrendek által fenntartott rendi szemináriumok, liceumok voltak.) A helytartótanácshoz rendszeres félévi jelentések érkeztek be a püspököktől és a rendfőnököktől a papnevelő intézetekben tanuló növendékpapok elő-

meneteléről s az intézetek tanárainak képzettségéről, működéséről. Új tanterv bevezetése, valamint a tankönyvnek szánt teológiai munkák megbíralása, engedélyezése a helytartótanács közreműködésével történt, az utóbbi az egyetem teológiai karának véleménye alapján. Jelentéseket kapott a helytartótanács a püspököktől a papnevelő intézetek tanárainak vizsgáztatásáról, valamint a püspöki szemináriumok új tanárainak kinevezéséről is. (A központi szemináriumok tanári állásainak betöltése uralkodói kinevezéssel történt, erről a helytartótanács értesítette a püspököket.) A helytartótanács intézkedett az alapítványi fő fizető hivatalnál a tanárok fizetésének a vallásalaphól való utalványozásáról. Elintézte a tanárok és egyéb alkalmazottak fizetésemelési kéréseit. Gondoskodott a szeminárium-épületek javításáról, belső berendezésükről, a szemináriumok tőkének behajtásáról, a felosztott szemináriumok könyveinek elosztásáról, alkalmazottainak végkielégítéséről. A számvevőség ellenőriztette a szemináriumok, valamint a deficiens házak (elaggott papok ellátására szolgáló házak) számadásait, ill. mérlegeit. Kisebb mértékben ugyan, de foglalkoztatták az ügyosztályt az országon kívül levő katolikus papnevelő intézetek, így a páviai német—magyar kollégium és a bécsi görög katolikus szeminárium ügyei is. A püspököknek a páviai német—magyar kollégium helyeinek betöltésére vonatkozó javaslatait a helytartótanács terjesztette fel a királyhoz.

Az ügyosztály foglalkozott az egyetem teológiai karának ügyeivel. Átnézte a kar tanácsülési jegyzőkönyveit, jegyzékbe vette az előadások tárgyáról, a hallgatók erkölcsi és tanulmányi előmeneteléről, a kar tanáiról és a kar előtt vizsgát tett vidéki hittanítókról szóló értesítéseket, amelyeket a kar igazgatója küldött be a helytartótanácsához. Elintézte a teológiai doktorátus megadásával kapcsolatos kérdéseket. A megüresedett tanári állásokra az uralkodó kívánságára pályázatot hirdetett s a beküldött pályamunkákat fölterjesztette a királyhoz.

A növendékpapságnak a szemináriumokban és az egyetem teológiai karán folyó képzése kérdésein kívül az ügyosztály elé kerültek az egész ország katolikus tanulóifjúsága vallásoktatásának kérdései is. A kerületi főigazgatók jelentéseket küldtek be a kerületbeli katolikus tanulóifjúságnak a hittudományban tett előmeneteléről, az egyetem bölcsészeti karának igazgatója pedig a kar katolikus hallgatóinak hittani és erkölcsi előmeneteléről számolt be rendszeres jelentésekben. Ezeket az ún. „vallástanulmányokról értesítvényeket” a helytartótanács megküldte az illetékes püspököknek. A püspökök azután az értesítvényeket észrevételek nélkül, vagy észrevételeik kíséretében visszaküldték a helytartótanácsnak. Ha nem volt észrevételük, a helytartótanács irattárába helyezte az értesítvényeket, ha pedig volt, akkor előbb közölte az észrevételeket a kerületi főigazgatókkal s a főigazgatók válaszát megküldte a püspököknek.

Rendszeres jelentések érkeztek be a helytartótanácsához a püspököktől az egyházmegyékben levő plébániák, káplánságok számáról, állapotáról, valamint a papnövendékek és nyugalmazott papok (deficiensek) számáról. Ezeket a jelentéseket átadta összesítés végett a számvevőségnek s az elkészült összeírtést azután felterjesztette az uralkodóhoz.

Az ügyosztály intézte a vallásalapi és katolikus egyházi alapítványi tőkék kikölcsönözésének s a kamatok és tőkék behajtásának ügyét. A kölcsönt

kérő személyek kérvényeit a helytartótanács a királyi jogügyigazgatóhoz, ill. a közalapítványi ügyigazgatóhoz küldte véleményezésre s az ő véleménye alapján döntött, majd felszólította a kölcsönkérőt a szükséges iratok bemutatására s a közalapítványi főpénztárnál elrendelte a kölcsönösszeg kifizetését. A kamatok behajtása és a tőkék visszafizettetése érdekében levelezést folytatott a királyi jogügyigazgatósággal, ill. a közalapítványi ügyigazgatósággal, valamint a közalapítványi főpénztárral és a helytartótanácsi számvevősséggel; utasításokat adott nekik, átnézte a királyi jogügyigazgatónak, ill. a közalapítványi ügyigazgatónak az adósságok behajtásával kapcsolatos perekről, birtoklefoglalásokról szóló jelentéseit.

Az ügyosztály elé került a vallásalap, valamint a szabályozott püspökségek fölős jövedelmeiből létrehozott alap mérlege (*status activus et passivus*), amelyet a számvevőség, ill. a közalapítványi főpénztári hivatal készített s a helytartótanács továbbította az uralkodóhoz. A helytartótanács közvetítette az illetékes szervekhez az uralkodónak olyan rendeleteit, amelyekben a vallásalapból, vagy a szabályozott püspökségek alapjából valamely célra (pl. a bécsi Pazmaneumban, a bécsi Szt. Ágostonról címzett felső papnevelő intézetben tanuló ifjak tartásdíjára) pénz kifizetését rendelte el.

A nagyobb egyházi javadalmasok (püspökök, prépostok) által a várerősítési segély (*subsidium fortificatorium*) címén a kincstárba és egyházi segély címén a lelkészpénztárba, ill. a szabályozott püspökségek alapjába fizetett összegek ügye is munkát adott az ügyosztálynak. A helytartótanács közölte az illetékesekkel (püspök, kamara, helytartótanácsi számvevőség, közalapítványi főfizetőhivatal) az uralkodónak arra vonatkozó döntését, hogy egy-egy javadalmasnak évente mennyit kell fizetnie; a segélyfizetés elengedéséért benyújtott kéréseket véleményével az uralkodó elé vitte döntésre s gondoskodott a hátralékos összegek befizettetéséről.

A szabályozott püspökségek alapjából egyházi személyeknek fizetett nyugdíjak ügye szintén az ügyosztály elé tartozott. A püspökök kéréseit, amelyekben papok számára nyugdíjat kértek, a helytartótanács véleményeztette a számvevősséggel és az uralkodó elé terjesztette döntés végett. A nyugdíj engedélyezését azután közölte a püspökkel és a közalapítványi főpénztárral. A püspököknek egy-egy nyugdíjas pap haláláról szóló értesítési alapján intézkedett a számvevősnél és a közalapítványi főfizetőhivatalnál a nyugdíj-fizetés megszüntetéséről. (A vallásalapból fizetett papi nyugdíjak ügyét — tehát a nyugdíjügyek zömét — azonban nem ez az ügyosztály, hanem a *dep. ecclesiasticum cleri saecularis et regularis* intézte.) Előfordulnak az ügyosztály anyagában egyházi személyek végrendeleti és hagyatéki ügyei is, de nem nagy számmal. Az ilyen ügyekkel ugyanis elsősorban a *dep. ecclesiasticum cleri saecularis et regularis* foglalkozott.

Az ügyosztály közreműködésével előlegeztek pénzt a helytartótanácsi ajtónállónak a helytartótanácsi számvevőség alapítványi ügyosztálya és a közalapítványi hivatalok irodai s egyéb kisebb költségeire. Az ilyen költségekről, valamint a közalapítványi hivatalok számára kézművesek által végzett munkákról (pl. asztalosmunkákról) azután számadás érkezett be s ezt a számvevőség megvizsgálta.

Az ügyosztály anyagában levő ülésjegyzőkönyvek 1783. november 24-től 1785 végéig tanácsülési, 1789. január 1-től 1790. május 11-ig egyházi

bizottsági jegyzőkönyvek; 1790. május 18-tól 1794. március 11-ig ismét tanácsi, majd 1794. március 15-től 1847 végéig megint egyházi bizottsági jegyzőkönyvek. Az 1786—1788. években nincsenek ülésjegyzőkönyvek, ebben az időben az előadói véleményívek (philerae votorum, Referentebogen) pótolják az ülésjegyzőkönyveket; ezek azonban a dep. ecclesiasticum cleri saecularis et regularis véleményíveivel egybekötve az utóbbi ügyosztály ülésjegyzőkönyveinek sorozatában vannak elhelyezve.

Az „Acta” sorozat 1787/88—1848. évi irataihoz itt az ügyosztály anyagában van segédkönyv: a Regestrum et index c. lajstrom és mutató. Az 1787/88. évkör és az 1788. év lajstromának közös mutatója van, amely az 1787/88. évkör lajstromával van egybekötve. E mutató az 1787/88. évkörbeli iratokat „1787”-tel, az 1788-as évbe soroltakat pedig „1788”-cal jelzi. A sorozat 1784. és 1785. évi irataihoz a „Regestrum” c. központi lajstromkönyv 112. és 127. rakszámú kötetében található lajstrom és mutató; az 1785/86. évkörbeliekhez pedig a „Dep. ecclesiasticum cleri saecularis et regularis” az évi lajstromkönyvében.

Az ügyosztály számsora az 1805—1809. és 1818—1848. években egybe van kötve az ügyosztály lajstromával és mutatójával. Az 1803—1804. és 1810—1817. években a hiányzó számsorokat a „Series numerorum et liber praenotationis” c. szerelőkönyv pótolja, amely feltünteti a tárgyalásra került, előiratokkal felszerelt iratok jelzetét is. (Ezen a szerelőkönyvön kívül külön könyvet vezettek azokról az iratokról, amelyeket nem az ülésekre, hanem más alkalommal szereltek, ill. kölcsönöztek ki. Ez a „Praenotationes actorum . . .” c. kötet.)

A „Normalia” sorozat 1783 előtti más állagokból kiemelt iratokkal is ki van egészítve, sőt elhelyezték ide egy 1625. évi irat másolatát is. Segédkönyve nincs, közvetve azonban használható hozzá az „Index normalium resolutionum in fundationalibus” c. ügyviteli segédkönyv. Ez az egyházi alapítványi ügyekre vonatkozó szabályrendeletek betűsoros lajstroma, amelyet a 18. sz. végén készítettek s azután folytatólagosan továbbvezettek. Megadja az egyes rendeletek rövid tárgyát és helytartótanácsi iktatószámát. Felöleli más ügyosztályoknak a tárgykörbe vágó iratait is; ezeknél utólag feljegyezték annak az ügyosztálynak a nevét, amelybe tartoznak. Van egy 1780-tól 1838-ig terjedő számjegyzéke is, amely évek szerint növekvő rendben adja a szabályrendeletek helytartótanácsi iktatószámait.

74. DEPARTAMENTUM SEMINARISTICUM

(Szemináriumi osztály)

1785-ben Dep. seminaristicum litterarium-ra és Dep. seminaristicum oeconomicum-ra osztva

1784—1786

8 csomó, 7 kötet

Tanácsülési jegyzőkönyvek :

„Protocolla departamenti seminaristici”	1784	1 kötet
„Protocolla departamenti seminaristici litterarii”	1785	1 kötet

„Protocolla departamenti seminaristici oeconomici”	1785	1 kötet
„Protocolla departamenti seminaristici”	1786	1 kötet

Iratok :

„Acta departamenti seminaristici”	1784	1 csomó
„Acta departamenti seminaristici litterarii”	1785	2 csomó
„Acta departamenti seminaristici oeconomici”	1785	2 csomó
„Acta departamenti seminaristici”	1786	3 csomó

Irártári segédkönyv :

„Regestrum et index . . .”, lajstrom és mutató	1786	1 kötet
--	------	---------

Ügyviteli segédkönyv :

„Collectio normalium resolutionum”, szabályrendeletgyűjtemény 2 példányban.	1780—1785	2 kötet
---	-----------	---------

A szemináriumi ügyosztály megalakítására II. Józsefnek a papnevelés újjászervezésére vonatkozó intézkedései következtében került sor. Az uralkodó felfogása szerint a királyi joghoz tartozik, hogy a növendékpapságnak az állam céljai szempontjából megfelelő neveléséről gondoskodjék. Ezért elrendelte, hogy mind a szerzetesrendeknél, mind a püspöki szemináriumokban folyó papnevelés szűnjék meg s a szerzetesi és a világi-papi pályára lépő ifjakat az egyetemek és főiskolák mellett szervezett „generális szemináriumokban” neveljék. Hosszas tárgyalások és különböző tervek felmerülése után a generális szemináriumokat végül is Pozsonyban (a királyi várban), Egerben és Zágrábban állították fel 1784-ben. (Később azután a zágrábi szemináriumot megszüntették s helyette Pesten szerveztek szemináriumot.)

Ezzel egy időben a helytartótanácsban a szemináriumok ügyeinek intézésére megszervezték a szemináriumi ügyosztályt. Ennek neve departamentum seminaristicum litterarium volt, de valójában a szemináriumoknak nemcsak a tanulmányi, hanem a gazdasági ügyei is hozzá kerültek, miután az egyházi bizottság megtárgyalta őket. 1785-ben az ügyosztályt kettéválasztották s ebben az évben két ügyosztály foglalkozott a szemináriumok ügyeivel: a departamentum seminaristicum litterarium a tanulmányi, a departamentum seminaristicum oeconomicum pedig a gazdasági ügyeikkel. 1786-ban azután ismét egyesítették a két ügyosztályt departamentum seminaristicum néven. 1787-tel az ügyosztály megszűnt s a szemináriumi ügyeket a departamentum ecclesiasticum fundationale ügykörébe utalták.

A szemináriumokkal kapcsolatos tanulmányi ügyek nagyrészt olyan természetűek voltak, mint a közoktatási osztály (departamentum litterariopoliticum) és az elemi iskolai osztály (departamentum scholarum nationalium) által intézett tanulmányi ügyek. A szemináriumok rektorainak félévente táblázatos jelentéseket kellett beküldeniük a papnövendékek tanulmányi előmeneteléről s a belépő és távozó növendékek számáról, valamint részletes

jellemzést a tanárok képzettségéről és működéséről. Ezeket a helytartótanács felterjesztette az uralkodóhoz, majd onnan megjegyzések, rendelkezések kíséretében visszaérkeztek hozzá. A helytartótanács a rendelkezéseknek megfelelően írt a rektoroknak, pl. közölte, hogy a rossz előmenetelű növendékeket távolítsa el, vagy intse meg stb. A püspökök beküldték a helytartótanácshoz a megszünt püspöki szemináriumok és deficiens-házak (nyugalmazott papok házai) könyvtárainak katalógusát. Ezeket a helytartótanács megküldte a generális szemináriumok rektorainak, hogy kiválasszák a szeminárium könyvtára számára szükséges könyveket. A helytartótanács közreműködésével történt a teológiai professzorok kinevezése, hozzá érkeztek be a pályázók kérései, a püspökök ajánlásai, és felterjesztései alapján nevezte ki az uralkodó a megfelelő személyeket. A tankönyvek fordítása és kinyomatása ügyében is a helytartótanács intézkedett. A rendtartási kérdések (pl. a növendékek ruházatának szabályozása) ügyében kiadott királyi rendeleteket a helytartótanács közvetítette a szemináriumoknak. Jelentették a helytartótanácsnak a püspökök és vikáriusok a végzett növendékeknek lelkipásztori állásba helyezését és helyükbe más növendékek küldését is.

A szemináriumok gazdasági ügyei között eleinte a szemináriumok felállításával, berendezésével kapcsolatos kérdések voltak előtérben. Gondoskodnia kellett a pozsonyi várnak a szeminárium számára való átadásáról, a szükséges átalakítások, javítások elvégzéséről, az épület berendezéséről, a tanárok költözködési, utazási költségeinek kiutalásáról, a bécsi görög katolikus szeminárium Egerbe költöztetéséről stb. A szemináriumépületek karbantartásáról, javításáról természetesen később is gondoskodnia kellett. A professzorok fizetésének nagyságát a helytartótanács javaslatai alapján állapította meg az uralkodó. A szemináriumok rektorainak kérésére a helytartótanács intézkedett a növendékek tartásdíjának kiutalásáról, foglalkozott a rendfőnökök kéréseivel, akik a szemináriumokban tanuló szerzetesek számára segílyt kértek stb. Összegyűjtötte a püspökök véleményeit arról a tervről, hogy minden egyházmegyében házak állíttassanak fel a szemináriumot már elvégzett, de állást még nem kapott papok számára. Foglalkozott az üressé vált püspöki szemináriumépületek felhasználásának (katonai célra, paplaknak stb. történő átadásának) ügyével is. Előfordult, hogy olyan ügyek is az ügyosztály elé kerültek, amelyek nem voltak kapcsolatban a szemináriumok ügyével, pl. deficiens pap számára tartásdíj megállapítása.

Az ügyosztály — illetve 1785-ben ügyosztályok — irattári rendszere csak annyiban tér el a többi ügyosztályétól, hogy a szabályrendeletekből itt nem létesítettek külön „Normalia” sorozatot. Az 1784. évi iratok lajstroma a „Regestrum” című központi lajstromkönyv 113. rsz. kötetében van (Seminar. Litterar. néven). Az 1785. évben, mikor az ügyosztály ketté volt választva, külön lajstrom van a dep. seminaristicum litterarium és a dep. seminaristicum oeconomicum irataihoz, mindkettő a „Regestrum” c. központi lajstromkönyv 125. rsz. kötetében (Seminaristico-litteraria, ill. Seminaristico-oeconomica néven). Az 1787. évi iratok segédkönyve az ügyosztály anyagában van; ez a „Regestrum et index” című lajstrom és mutató.

75. DEPARTAMENTUM RELIGIONARIO-ECCLESIASTICUM

más néven :

DEPARTAMENTUM ECCLESIASTICUM EXTRASERIALE

(Egyházi vallási osztály)

1783—1785

13 csomó, 2 kötet

Tanácsülési jegyzőkönyvek :

„Protocolla ...” . . . . . 1783—1785 2 kötet

Iratok :

„Acta ...” . . . . . 1783—1785 13 csomó

Ez az állag a személyes vallásgyakorlattal (áttérések, házassági ügyek stb.) foglalkozó helytartótanácsi ügyosztály iratait foglalja magában. (Az 1783 előtti időszak ilyen tárgyú iratai nagyrészt az „Acta religionaria” állagban és Erdődy (1780—83), Hlavács (1780—82), Mandich (1783) és Zábráczy előadónál vannak.) Ez az ügyosztály intézte a katolikus vallásról protestáns, ill. görög keleti vallásra áttérők (aposztáták) ügyeit. II. Józsefnek 1782 őszén kiadott rendelete értelmében az áttérőket ekkor már nem lehetett perbefogni és büntetéssel sújtani, mint korábban, de áttérésük előtt hathetes katolikus vallásoktatásban kellett részesülniük. Azokat, akik valakit a katolikus hit elhagyására vettek rá (a „seductor”-okat) továbbra is megbüntették. Az áttérési eseteket a püspökök, plébánosok, megyék bejelentették a helytartótanácsnak s az a megyével vizsgálatot tartatott az ügyben, kikérte a püspök véleményét s elrendelte, hogy vessék alá az áttérőket az előírt hathetes oktatásnak. Ugyanez történt akkor is, ha az áttérni szándékozók maguk fordultak kérésükkel az uralkodóhoz vagy a helytartótanácsához. A hathetes oktatás nélkül, vagy annak befejezése előtt áttérők és a seductorok ellen fiskális pert indított a helytartótanács. Ezt azután a törvényhatóságnak fel kellett küldenie s a helytartótanács az uralkodó elé terjesztette, az pedig jóváhagyta, vagy megváltoztatta az ítéletet.

Foglalkozott az ügyosztály a vegyes házasságból származó gyermekek vallásos nevelésének kérdésével is. A reverzálisokat II. József türelmi rendelete eltörölte ugyan, de ez nem érintette az 1781. október 1. előtti kiállított reverzálisok érvényességét. Ezért a helytartótanács a püspökök, megyék jelentései alapján vizsgálatot tartatott a megyékkal azok ellen a szülők ellen, akik gyermekeiket a reverzális ellenére nem nevelték katolikus hitben, felszólította őket a reverzális megtartására s ha a felszólítás hatástalan maradt, pörre s a gyermekek elvételére került sor.

Zsidó gyermekeknek a szülők tudta nélkül történt megkeresztelése is foglalkoztatta az ügyosztályt. A helytartótanács ilyen esetekben elrendelte, hogy a megye tartson vizsgálatot s ennek alapján felterjesztette az ügyet az uralkodó elé döntésre. (A döntés általában az volt, hogy a gyermeket katolikus vallásban kell nevelni, megkeresztelőjét azonban meg kell büntetni.)

A házastársukat elhagyó személyek ügye is munkát adott az ügyosztálynak. Az elhagyott házaspár, ha új házasságot kívántak kötni, a helytartó-

tanácshoz fordultak s az elrendelte, hogy a törvényhatóságok kerestessék a szökött házaselet.

A házassági akadály alól felmentést kérő katolikusok ügyével is foglalkozott az ügyosztály. Ezekben az ügyekben a helytartótanács kikérte a püspök véleményét és felterjesztette az ügyet az uralkodóhoz. Rendszeresen intézte ezenkívül az ügyosztály a külföldi születésű — többnyire az örökös tartományokban született — Magyarországon élő személyek ügyét, akik engedélyt kértek arra, hogy Magyarországon házasságot köthessenek. Az ilyen személyeknek születési helyükről szerzett elbocsátólevelet kellett bemutatniuk, ezt azután a püspök beküldte a helytartótanácsnak hitelességének megvizsgálása végett. Az legtöbbször maga állapította meg, hogy érvényes-e az elbocsátólevelét, olykor azonban elküldte az illető tartomány kormányzékéhez vagy az uralkodóhoz. Ha megfelelő volt az okmány, a helytartótanács utasította a püspököt, hogy engedélyezze a házasságkötést.

Míndezek mellett egyéb, vallásgyakorlattal kapcsolatos, ill. egyházi vonatkozású ügyek is kerültek az ügyosztály elé: ünnepnapok megtartása, szerzetes-fogadalom alóli felmentések, katolikus szentszéki költségek ügye, protestánsok engedély nélküli harangtoronyépítése stb., amelyek voltaképpen a dep. ecclesiasticum cleri saecularis et regularis, ill. a dep. religionare Augustanae et Helveticae confessionis ügykörébe tartoztak.

Az ügyosztály csak 1785 végéig állott fenn. Ekkor megszüntették s az általa intézet ügyeket — tárgyak szerint — különböző ügyosztályok hatáskörébe utalták. Az áttérések és a vegyes házasságból származó gyermekek katolikus nevelésével, valamint a szökött házasságok körözésével kapcsolatos ügyek intézését a dep. religionare Augustanae et Helveticae confessionis, ill. a dep. Graeci ritus non unitorum vette át. (A szökött házasságok körözésével azonban a dep. publico-politicum is foglalkozott). A katolikusok diszpenzáció-ügyeivel és a külföldiek házasságkötésének engedélyezésével pedig a dep. ecclesiasticum cleri saecularis et regularis foglalkozott 1786-tól kezdve, s végül a zsidó gyermekek megkeresztelésével kapcsolatos ügyeket a dep. Judaeorum intézte.

A dep. religionario-ecclesiasticum irattári rendszere általában megegyezik a többi ügyosztályéval. Az 1783/84. évi iratok azonban az évkörön belül három tárgyi csoportba vannak osztva (De apostatis, De exterorum matrimoniis, De diversis objectis), s a kútfőszámozás minden csoportban újrakezdődik. Az 1785. évi iratok itt is, mint a többi ügyosztálynál, két részre oszlanak: a szeptember 7-i tanácsülést megelőzően tárgyaltak az 1785. év alá vannak besorolva, az 1785. szeptember 7-i tanácsülés után tárgyaltaknál pedig újrakezdődik a kútfőszámozás. (A többi ügyosztálynál az 1785. szeptember 7. után tárgyaltak az 1786. évekkel együtt az 1785/86. évkört alkotják, itt azonban 1786. évi iratok már nincsenek.)

Az iratokhoz lajstromok és mutatók vannak, mégpedig az 1783/84. évekhez a „Regestrum” című központi lajstromkönyv 112. rsz. kötetében, az 1785. évi szeptember 7. előttiékhöz a „Regestrum” c. központi lajstromkönyv 127. rsz. kötetében s az 1785. évi szeptember 7. utániakhoz a „Dep. ecclesiasticum cleri saecularis et regularis” 1785/86. évi lajstromkönyvében.

76. DEPARTMENTUM RELIGIONARE AUGUSTANAE
ET HELVETICAE CONFSSIONIS
1787—1792 között:

DEPARTMENTUM RELIGIONARE
1845-től:

EVANGÉLIKUS VALLÁS-OSZTÁLY*
(1734) 1783—1848 (1874)
417 csomó, 147 kötet

Tanácsülési jegyzőkönyvek :

„Protocolla . . .” . . . . . 1783—1847 67 kötet

Iratok :

„Acta . . .” . . . . . 1783—1848 408 csomó
„Acclusa I—VI”, az „Acta” mellékletei 1787—1847 5 csomó
„Normalia . . .” . . . . . 1785/86—1848 4 csomó

Irártári segédkönyvek :

„Regestrum et index . . .”, lajstrom és mu-
tató . . . . . 1787—1848 63 kötet
„Index normalium . . .”, mutató . . . . . (1734) 2 kötet
1784—1848

Ügyviteli segédkönyvek :

„Collectio b. normalium resolutionum . . .”
és „Ideales b. resolutiones . . .” . . . . . 1681—1781 2 kötet
„Collectio b. normalium resolutionum . . .” . . . . . 1781—1785 2 kötet
„Collectio b. normalium resolutionum . . .”,
szabályrendelet-gyűjtemények . . . . . 1785—1786 2 kötet

Irártári kezelőkönyvek :

„Liber praenotationis . . .”, szerelő- és köl-
csönkönyv . . . . . 1787—1848 9 kötet
(1874)

A „departamentum religionare Augustanae et Helveticae confessionis” — későbbi nevén „evangélikus vallásosztály” — a lutheránusok és kálvinis-
ták vallásgyakorlatának ügyével és az ezzel kapcsolatos, a katolikus egyházat
érintő kérdésekkel foglalkozott. Működésének elvi irányvonalait II. Józsefnek
a protestánsok kérelmére 1781. október 25-én kiadott türelmi rendelete szabta
meg, amely lényeges változást jelentett a III. Károly és Mária Terézia korában
a protestánsok vallásgyakorlatának ügyében fennállott helyzetben. A felvilá-
gosult uralkodó ezzel a rendeletével a protestáns egyházak számos régi sérel-

* Az „evangélikus” szót a 18—19. században a lutheránusok és kálvinisták közös
neveként használták.

mét orvosolta, sok tekintetben javított helyzetükön, bár teljes egyenlőséget nem biztosított számukra s egyes pontokon fenntartotta az „uralkodó vallás”, a katolicizmus előjogait.

A rendelet biztosítja az akatolikusokat (vagyis az ágostai, helvét és görög nem egyesült vallás híveit), hogy minden törvény, kiváltság és rendelet, amit eddig javukra hoztak, érvényben marad. Megmaradnak a birtokukban levő templomok zavartalan használatában s ezek elpusztulása esetén a helytartótanács engedélyével újakat építhetnek. Minden olyan helyen, ahol nincs nyilvános vallásgyakorlatuk, magánvallásgyakorlati jogot kapnak; vagyis, ha 100 akatolikus család él azon a helyen, építhetnek templomot (de torony, harang és utcai bejárat nélkül), lelkészlakot, iskolát s tarthatnak lelkészt és iskolamestert. Olyan helyen, ahol nincs vallásukbeli iskola, és a családok kis száma vagy elégtelen anyagi ereje miatt nem is állíthatnak fel, gyermekeiket katolikus vagy más felekezeti akatolikus iskolába járathatják. A mágnások és nemesek magánkápolnáit a helységi és a szomszédos ágostai és helvét vallású lakosok szabadon látogathatják. Megmaradnak az ágostai és helvét fiókegyházak és a lelkészeknek szabad kijárniuk ezekbe; megszűnnek a fiókegyházakba való kijárás miatt folyó pörök. Az akatolikus lelkészek nemcsak a börtönökben látogathatják meg az akatolikus foglyokat, mint eddig, hanem a vesztőhelyre is elkísérhetik őket. A katolikus papok viszont nem látogathatják meg hivatlanul az akatolikus beteget, csak akkor, ha a betegek kéri. A protestáns lelkészeket felmenti a rendelet a római katolikus püspökök vizitációja alól s egyúttal megengedi a szuperintendenseknek, hogy vizitálhassák a lelkészeket. Zsinatot is tarthatnak a protestánsok, előzetesen bejelentve a tárgysorozatot, s két királyi biztos jelenlétében. A katolikusok ezután nem követelhetnek a vegyes házasságoknál reverzálist. A vegyes házasságból származó gyermekek vallásának szabályozásában azonban előnyben részesülnek a protestánsokkal szemben, mert ha az apa katolikus, minden gyermek katolikus lesz, míg ha az anya katolikus, a leányok az ő vallását követik. Ha mindkét házastárs akatolikus, de később az egyik áttér a katolikus vallásra, kiskorú gyermekeik vallását az előbbi elv szabja meg, vagyis az apa áttérése esetén minden gyermek, az anya áttérése esetén a leányok katolikusok lesznek. A katolikusok semmilyen ürüggyel nem követelhetik akatolikus szülőktől származó gyermekeknek vagy árváknak a katolikus vallásban való nevelését. Megszűnik a helvét vallásúak háborgatása a bábák általi keresztelés erőltetésével. A protestánsoknak az új tanulmányi rendszer és a stólafizetés miatti panaszai ügyében további vizsgálat és orvoslás fog következni.

Ezeknél a vallásgyakorlattal kapcsolatos rendelkezéseknél nem kisebb jelentőségűek a türelmi rendeletnek azok a pontjai, amelyek kimondják, hogy a közhivatalok betöltésében megyékben és városokban a vallásra való tekintet nélkül a tehetség és a tisztaság keresztényi élet legyen irányadó. Horvátországban, Szlavóniában, Dalmáciában és néhány városban, ahol eddig az akatolikusok a vallás miatt nem nyerhettek el közhivatalt, akadémiai méltóságokat, polgárjogot, lakhatási jogot, mesterjogot és birtokjogot, ezután az ezekre való képességet esetről esetre, királyi engedéllyel, minden nehézség nélkül megkapják. A protestánsok semmilyen alkalommal nem kötelesek vallásuk elveivel ellenkező esküt tenni, nem lehet őket katolikus istentiszteleten,

vagy szertartásokon való részvételre kényszeríteni, vagy ha részt nem vesznek, megbírságot; sem a céhszabályok, sem más határozatok nem érvényesek ebben a tekintetben.

A rendelet gyakorlati megvalósítása természetesen nem ment könnyen, beleütközött a kiváltságos helyzetet élvező katolicizmus ellenállásába, a püspökök és több megye tiltakozott ellene. II. József energiája azonban legyőzte az akadályokat, személyes intézkedéseivel, sürgetéseivel, ismételt erélyes felszólításaival munkára szorítva a lassú, sokszor szándékosan késedelmeskedő és kifogásokat kereső hatóságokat — a kancelláriát, helytartótanácsot, megyéket — keresztülvitte azt, hogy a protestánsok valóban elnyerjék a rendeletben biztosított jogokat.

Uralkodásának második felében még újabb engedményekkel javította a protestáns egyházak helyzetét. Megengedte a magángyakorlatos helyeken az énekes temetést (1785), a haranghasználatot (1786), majd a magyar kancellária kezdeményezésére a toronyépítést (1786) és a helytartótanács javaslatára az utcára nyíló templomajtót is (1788). A nyilvános és a magánvallás-gyakorlat között most már csak annyi különbség maradt, hogy a magánvallás-gyakorlatú helyek protestánsai kötelesek voltak továbbra is stólát fizetni a katolikus papnak, míg a nyilvános gyakorlatú helyeken csak saját lelkészük eltartásáról kellett gondoskodniuk. A stólafizetési kötelezettség fenntartásához II. József mindvégig szilárdan ragaszkodott, részben anyagi okokból, részben azért, hogy a katolikus vallás uralkodó jellegét ezzel kifejezésre juttassa; viszont a katolikus papság jogtalan anyagi követeléseivel szemben védelmet nyújtott a protestánsoknak. A filiák (fiókegyházak) számára is biztosította mindazokat a jogokat, amelyek a magángyakorlatos helyeket megillették, tehát minden lelkészi tevékenység — prédikálás, keresztesítés, temetés stb. — szabad végzését, sőt imaház építését is megengedte.

Igen fontosak voltak a protestánsok számára II. Józsefnek az „aposztázia” (a katolikus vallásról protestáns vallásra való áttérés) kérdésében hozott határozatai. A helytartótanács még 1782-ben is a Mária Terézia-kori rendeletek értelmében járt el, amelyek szerint az áttérők ellen fiskális pórt kellett indítani. II. József azonban 1782 őszén Magyarországra is kiterjesztette azt az 1782 januárjában Erdélyre vonatkozóan kiadott rendeletét, amely szerint az áttérők nem foghatók perbe, nem illethetők sem bot-, sem börtön- vagy közmunkabüntetéssel, csupán 6 heti katolikus vallásoktatásban kell részesülniük az áttérés előtt. A katolikus hit elhagyására csábító személyekre (a „seductor”-okra) azonban továbbra is büntetés vár.

A türelmi rendelet s az azt követő intézkedések a protestánsok számára új korszak kezdetét jelentették, olyan korszakét, amelyben az állam már nem használta fel hatalmi eszközeit a katolikus vallás korlátlan uralmának biztosítására. II. József a türelmi rendeletet utolsó intézkedésében nem vonta vissza s amikor utóda, II. Lipót alatt az 1790—91-i országgyűlésen hosszú és ingerült viták után törvényt hoztak a vallás ügyében, ez a törvény lényegében a II. József által kezdeményezett valláspolitikai rendszer fennmaradását, sőt egyes pontokon továbbfejlesztését jelentette.

Az 1790:26. tc. szerint ugyanis a főuraknak, nemeseknek, a városok és mezővárosok, falvak népének szabad a templomok, tornyok, harangok, temetők, iskolák használata, az uralkodó hivatalnokai és a földesurak nem hábor-

gatják ebben őket. A nyilvános és a magángyakorlat közti különbség megszűnik, a protestánsoknak szabadságukban áll bármely helyen (tehát a gyakorlatos helyeken, a fiókegyházakban vagy másutt) templomot — toronynyal —, lelkészlakot és iskolát építeni vagy helyreállítani. Csupán annyi megkötöttség van, hogy a megye előzetesen megvizsgálhatja, van-e elég lakos a szükséges költségek viselésére. Miután a megye erről bizonyítványt adott, a földesúr köteles a templom, lelkészlak és iskola számára telket kihalítani. A katolikusok és protestánsok egyaránt fel vannak mentve a másik vallás szükségleteihez pénzzel, robottal való hozzájárulás alól. A protestánsok stóla-fizetési kötelezettsége megszűnik; a katolikus papság kártalanítására sem az adózó nép, sem a kincstár nem fog újabb terheket vállalni. A protestánsok vallási tekintetben csak egyházaik felelőségétől függenek. Konzisztóriumokat tarthatnak; zsinatokat is hívhatnak össze úgy, hogy az uralkodó előzetesen meghatározza a zsinatokon résztvevők számát és az ott tárgyalandó ügyeket s a zsinatra megbízottat küld felügyelet végett. Az így alkotott kánonjaik és szabályaik csak a király jóváhagyásával érvényesek. A protestáns alapítványok és a könyöradományok nem vehetők el a protestánsoktól, csak főfelügyeletet gyakorol a király az alapítványok felett. A közhivatalok a vallásra való tekintet nélkül fognak betölteni; a protestánsoknak nem kell dekrétális esküt tenniük. A protestánsok nem kötelezhetők a katolikus szertartásokon való részvételre, a céhtagok sem. A protestánsok a katolikusok ünnepeit a nyilvánosság előtt tartoznak megtartani, magánkörben azonban zajos munkákon kívül bármit végezhetnek. A földesuraknak és családfőknek tilos akár katolikus, akár protestáns jobbjáyaikat és cselédeiket ünnepeik és szertartásaik megtartásában akadályozni. A protestáns lelkészek a protestáns betegeket és foglyokat mindenütt meglátogathatják s az utóbbiakat a kivégzés helyére is elkísérhetik. A protestánsok házassági ügyeiben saját egyházi székeik fognak bírászkodni, amint ezeknek szervezése és alapelveik megállapítása királyi jóváhagyással végbement; addig pedig a világi bíróságok — megyei törvényszékek, városi tanácsok — intézik ezeket az ügyeket. A harmad- és negyedfokú házassági akadály alóli felmentéseket a protestánsok nem kötelesek a királytól kérni. A katolikus egyház számára már csak a vegyes házasságok és az áttérés ügyében biztosít előnyöket a törvény. Kimondja, hogy a vegyes házasságok mindig katolikus pap előtt kötendők. A belőlük származó gyermekek, ha az apa katolikus, mind az ő vallását követik; ha az anya katolikus, csak a fiúk követik apjuk vallását. A vegyes házasságból eredő perek a katolikus szent-székek elé tartoznak. A katolikus vallásról más vallásra való áttérés eseteit a király tudomására kell hozni s szigorú büntetés terhe alatt tilos valamely katolikus a protestáns vallás felvételére csábítani. (Dalmát-, Horvát- és Szlavónországra a protestánsoknak ezek a jogai nem terjednek ki; ott a protestánsok sem hivatalviselésre, sem birtoklásra nincsenek jogosítva, csupán ottlakásuk van engedélyezve.)

Ez a törvény lényegében lezárja a vallási küzdelmeket s megszabja a protestánsok vallásügyét egészen a rendi korszak végéig. Az 1832/36-i országgyűlésen ugyan sor került újabb tárgyalásra a vallás ügyében; heves és hosszadalmas viták folytak a protestánsok számára sérelmes pontok: a vegyes házasságból származó gyermekek vallása, a vegyes házasságoknál katolikus részről követelt reverzálisok és az áttérést megelőző hatheti oktatás ügyében, de a

katolikus főrendek ellenállása meghiúsította új törvény létrejöttét. Az 1844-i országgyűlésen azután ismét megvitatták a protestáns szempontból sérelmes kérdéseket s ezeket a korábbinál valamivel kedvezőbben szabályozták a 3. tc-ben. Ez a törvénycikk engedélyezi a vegyes házasságoknak protestáns lelkész előtt való kötését s visszamenőleg az 1839 és 1844 között protestáns lelkész előtt kötött vegyes házasságokat is törvényesíti. Az áttérésre vonatkozóan úgy rendelkezik, hogy az áttérni szándékozó lelképásztora előtt két tanú jelenlétében két ízben nyilvánítsa ki áttérési szándékát; a nyilatkozatokról a lelképásztor adjon bizonyáglevelet, az áttérő ezeket mutassa be azon vallásbeli lelkésznek, amelyre áttérni óhajt, s ezzel az áttérés megtörtént. Az áttéréseket az illető püspöki hivatalok a helytartótanács útján félevenként jelentsék be az uralkodónak tudomás végett. Azoknak a vallását, akiket 18 éves korukig protestáns vallásban neveltek, nem lehet kérdés tárgyává tenni. A teljes egyenlőséget és viszonyosságot a törvényesen bevett vallásfelekezetek között azonban csak az 1848:20. tc. mondotta ki.

Ezek voltak tehát azok a törvények és főbb rendeletek, amelyek alapján a helytartótanács protestáns vallásügyi osztályának munkáját végeznie kellett. Tekintsük most át, mik voltak az osztályra háruló feladatok, milyen ügyeket intézett.

Az osztály megalakulásakor, 1783 őszén, a helytartótanács vallásügyi bizottságának munkakörét vette át, amelyet az ügyosztályi rendszer bevezetésekor feloszlattak. A vallásügyi bizottság a türelmi rendelet megjelenése után természetesen főként a rendelet végrehajtásával kapcsolatos teendőket végezte. Először is gondoskodnia kellett a rendelet nyilvánosságra hozataláról; körlevélben azonnal értesítette is róla a törvényhatóságokat, de már a rendelet nyomtatásban való kiadásával egészen december 21-ig késlekedett. Fontos szerep várt rá a magánvallásgyakorlat engedélyezése körül, a rendelet ugyanis erre nézve úgy intézkedett, hogy a községek folyamodványaira a helytartótanács rendeljen el vizsgálatot az illető megyében arra vonatkozóan, megvan-e a családok kellő száma, van-e a községnek elegendő anyagi ereje az építkezésre, valamint a pap és iskolamester eltartására a lakosok túlságos megterhelése nélkül. Ha az eredmény kedvező, adja meg a magánvallásgyakorlatot a királyhoz intézett felterjesztés nélkül, viszont, ha a kérdést nem tartja teljesíthetőnek, terjessze fel az ügyet döntésre a királyhoz. (A megyékben a vizsgálat lefolytatására ún. vegyes bizottságot — *deputatio mixta*-t — küldtek ki, amelyben az illető megyéspüspök megbízottja — *homo dioecaeanus* — is részt vett.) A vallásügyi bizottság — amelynek elnöke a primás, tagjai egyházi férfiak voltak — természetesen nem nagy buzgalommal sietett ezt a feladatot elvégezni. II. József azonban élénk figyelemmel kísérte a protestáns kérvények sorsát s 1782 júniusában, amikor kitűnt, hogy a rendelet megjelenése óta még egyetlen község sem kapott magánvallásgyakorlatot, csupán a megyei vizsgálatok megtartását rendelte el a helytartótanács, komolyan megróttá a helytartótanácsot s meghagyta, hogy háromhavonként küldjön pontos kimutatást a vallásügyi aktákról, feltüntetve, hogy a beadványokra milyen határozatot hozott s minek az elintézése van még függőben a megyei vizsgálatok miatt. (Ugyanakkor a megyéket is kötelezte, hogy negyedévenként kimutatást készítsenek az akatolikusoknak hozzájuk benyújtott kérvényeiről és panaszokról.) A helytartótanácsnak ezt a kötelezettségét novem-

ber 12-én azután megszüntette, de mikor azt látta, hogy a tolerancia ügye még mindig nem halad kellően, 1783 februárjában a helytartótanácsi tisztviselők fizetésének megvonására gondolt s ettől csak a magyar kancellária közbelépése mentette meg a helytartótanácsot. 1783 júliusában kiadott rendelete azután, amelyben kimondta, hogy 100 családos falvaknak mindenképpen meg kell adni a vallásgyakorlatot, függetlenül a legközelebbi protestáns templom távolságától, nagyon leegyszerűsítette a türelmi rendelet végrehajtását s megakadályozta a hatóságokat, hogy bürokratikus eszközökkel gátolhassák a vallásgyakorlat engedélyezését.

Igy állottak az ügyek akkor, amikor 1783 őszén a protestáns vallásügyi osztály megkezdte működését. A bizottság feloszlata előnyös volt a protestánsok szempontjából, mert ezzel megszűnt az esztergomi érsek eddigi vezető szerepe a vallási ügyek intézésében s a tanácsüléseken nem érvényesültek annyira a katolikus szempontok, mint korábban az előzetes bizottsági tárgyalásokon. (Egy ideig azonban még az egyháziak közül kerültek ki a protestáns ügyek referensei; 1785-ben azután a helytartótanácsban végrehajtott átszervezés során a klérusnak csupán egy tagja maradt tanácsos, s annak is a tisztán katolikus ügyek intézése lett a feladata. Így ettől kezdve nem a természetesen elfoglalt egyházi férfiak, hanem világi tanácsosok intézték a protestáns ügyeket.) A vallásügyi osztály tehát kezdettől fogva nagyobb megértéssel kezelte a protestánsok kérdéseit s most már úgyszólván zavartalanul folyt a protestáns egyházak szerveződése a türelmi rendelet alapján. Kezdetben a vallásügyi osztály munkájának középpontjában is a vallásgyakorlat engedélyezéséért benyújtott kérvények elintézése állott. 1785 szeptemberében azután a megyék felhatalmazást kaptak arra, hogy minden vallásügyi panaszt maguk intézzenek el a királyi rendeleteknek megfelelő értelemben, a szokásos vizsgálat után maguk döntsenek a vallásgyakorlatért folyamodó községek ügyében s csak bizonytalan és kétséges esetekben tegyenek fölterjesztést a helytartótanácsnak. Ennek a rendelkezésnek az adott a protestánsok szempontjából nagy jelentőséget, hogy ettől kezdve a protestáns többségű megyékben most már nemcsak akadálytalanul, de baráti támogatással fejlődhetett a protestantizmus. Ettől kezdve a megyék évente jelentést tettek az engedélyekről a helytartótanácsnak; a beérkező adatokat a vallásügyi osztály táblázatba foglalta s a helytartótanács a kancellária útján bemutatta az uralkodónak. Ezenfelül természetesen egyéb tennivalói is voltak az ügyosztálynak a vallásgyakorlat engedélyezésével kapcsolatban. A templom, iskola céljára történő épületszerzés, az építkezésekre való segélygyűjtés, templom, iskola, lelkészlak számára kért telekkihásítás s a telkek esetleges adómentesítésének ügyével is foglalkoznia kellett. A haranghasználat engedélyezésének ügyével, a vegyes vallású községekben a közös haranghasználatból, a temető kérdéséből eredő viszályokkal s általában a katolikus és protestáns községek közti súrlódásokkal, valamint a türelmi rendeletnek a protestánsok részéről történt túllépésével szintén foglalkozott az ügyosztály. A magánvallásgyakorlati engedélyek elnyerése nagy erősödést jelentett a két protestáns egyház számára. Amint a helytartótanács 1787 végén készült kimutatásából kitűnik, a lutheránusok egy helységben kaptak nyilvános és 217 helységben magángyakorlatot, a kálvinisták pedig 3 helységben nyilvános és 165 helységben magángyakorlatot. Ez az eredmény nem volt csekély s megfelelt a protestánsok 1782-ben

II. József előtt hangoztatott igényeinek, bár természetesen nem elégítette ki őket teljesen.

Az engedélyek megadása mellett az ügyosztálynak II. József uralkodása alatt kifejtett egyéb működése is elősegítette a protestáns egyházszervezet kiépülését. A vallásügyi osztály elé kerültek pl. a protestáns lelkészeknek — főként elmozdításuk miatt — benyújtott panaszai is. Ilyen konkrét esetek kapcsán a helytartótanács érdeklődött a protestáns egyházak szervezeti kérdései iránt. Így 1786-ban felvilágosítást kért a protestáns egyházi hatóságok ügyköréről, majd 1787-ben fölvetette azt a kérdést is, nem kellene-e erdélyi mintára főkonzisztóriumot szervezni. Ez az érdeklődés a protestánsokat ráeszméltette egyházszervezetük hiányosságaira, tervezgetéseket indított meg s végeredményben a protestáns egyházi szervezet határozottabb kialakítását, megszilárdítását idézte elő. Ugyanerre az eredményre vezetett II. Józsefnek az a rendelkezése, amellyel a filiáknak anyaegyházhoz kapcsolását írta elő s amely szintén a vallásügyi osztály közreműködésével valósult meg.

Az eddig említett kérdéseken kívül a vallási ügyosztálynak a protestánsok házassági ügyeivel kapcsolatban is tennivalói voltak. A protestánsok régi gyakorlat szerint a világi hatóságoktól kérték a házassági akadály alóli felmentéseket (diszpenzációkat). II. József rendelkezései is ezt a gyakorlatot szilárdították meg. A protestánsok ilyen irányú kéréseit a helytartótanács közvetítette az uralkodóhoz, s az uralkodó döntését azután az illetékes törvényhatóság útján az érdekeltek tudomására hozta. A házastársukat elhagyó, szökött házasfelek számára a törvényhatóságok három határnapot tűztek ki, hogy azon jelenjenek meg. Ezeket a határnapokat bejelentették a helytartótanácsnak, s az azután a törvényhatóságokhoz intézett körlevéllel gondoskodott publikálásukról. (A „Dep. publico-politicum”, „Dep. religionare Graeci ritus non unitorum” és „Dep. religionario-ecclesiasticum” anyagában is található szökött házasfelek körözésére vonatkozó iratok.)

Végül munkát adott az ügyosztálynak a katolikus vallás elsőbbségét őrző rendelkezések: az aposztázia és a vegyes házasságból származó gyermekek vallása tekintetében hozott rendelkezések végrehajtása is. 1787-ig évi kimutatásokat kellett készítenie az ügyosztálynak az uralkodó számára a katolikus vallást elhagyók és a katolikus vallásra térők számáról. Ekkor II. József felmentette a helytartótanácsot a további kimutatások készítése alól, minthogy a kimutatásokból meggyőződött róla, hogy az aposztázia kérdése nem jelentős s a katolikus egyház nem veszít olyan mértékben híveket, mint a klérus állította. A vegyes házasságból származó gyermekekkel kapcsolatban eleinte a reverzális megtartásának biztosítása volt az ügyosztály feladata. A reverzálisokat — mint láttuk — a türelmi rendelet eltörölte. Ez azonban nem érintette az 1781. október 1. előtt kiállított reverzálisok érvényességét, s ezért a házastársakat a reverzálisok meg nem tartása esetén a hatóságok éppúgy felelősségre vonták és elítélték (testi büntetésre vagy börtönre), éppúgy elvették tőlük gyermekeiket, mint korábban. 1786 februárjában azonban elrendelték, hogy a hatóságok azonnal fejezzék be a folyamatban levő reverzális-pöröket és a végrehajtás előtt az iratokat terjesszék fel a helytartótanács-hoz. A helytartótanács vizsgálja felül az ügyeket, de ne elégedjék meg egyszerűen annak megállapításával, hogy van-e reverzális, hanem kutassa ki, szabad elhatározásából adta-e a házasság. A kierőszakoltaknál talált reverzálisokat

semmisítse meg. A megyék kötelesek a helytartótanácshoz fölterjeszteni a reverzális-ügyeket a felek vallomásait tartalmazó iratokkal együtt, s csak a helytartótanács engedélyével indíthatnak pert.

Ezek voltak azok a feladatok, amelyeket a protestáns vallásügyi osztálynak II. József uralkodása alatt el kellett látnia s lényegében ezekkel foglalkozott a következő időszakban is. Bizonyos eltolódások természetesen előálltak, egyes kérdések kevesebb, mások több, rendszeresebb munkát kívántak a későbbiekben. Míg II. József alatt a vallásgyakorlat engedélyezése természetesen az ügyosztály munkájának középpontjában állott, később a templom-, iskola-, paplaképítésekkel kapcsolatban többnyire csak a telekkihásítás és adómentesítés ügye, a gyűjtési engedélyek megadása, vagy pl. a külföldön gyűjtött adományoknak az érdekelt községhez való eljuttatása adott munkát az ügyosztálynak. A protestáns egyházközségek számára a városi, ill. mezővárosi házipénztárakból folyósított rendszeres dotációk, segélyek ügye viszont a korábbinál jóval több munkát adott az ügyosztálynak. 1795-ben és 1799-ben kiadott királyi rendeletek mondták ki elvben azt, hogy a városi, mezővárosi házipénztárba adózó protestánsok kapjanak segélyt a házipénztárból templomaik, lelkészsegeik és iskoláik fenntartásának céljaira, bár korábban is folyt már ilyen segélyezés. Rendszeresen azonban csak az 1799-i rendelet nyomán indult meg a protestáns egyházközségek dotálása. Ekkor minden városnak tervezetet kellett beküldenie a helytartótanácshoz arra vonatkozóan, tud-e erre a célra bizonyos összeget fordítani, s ha igen, mekkorát. Egyes városokban szerződésben egyeztek meg a katolikus és protestáns polgárok a segélyezés tekintetében. A terveket és a szerződéseket a helytartótanács terjesztette föl véleményével együtt döntésre az uralkodóhoz, miután előzetesen a kamarával is megtárgyalta, mennyit adhat egy-egy város a házipénztárából erre a célra. A dotálás kérdése ezzel persze nem intéződött el egyszer s mindenkorra, mindig merültek fel vele kapcsolatos problémák (pl. a protestánsok kértek olyan városokban, amelyekben az első rendezés alkalmával nem kaptak), s új meg új intézkedésekre volt szükség az egész korszak folyamán.

A protestáns és katolikus egyházközségek egymás közti súrlódásainak s általában a protestáns vallásgyakorlattal kapcsolatos különböző panaszoknak az ügye továbbra is az ügyosztály elé került. Ide kerültek a protestáns lelkészeknek, iskolamestereknek elmozdításuk esetén orvoslást kérő folyamodványai, a szuperintendenciák elleni panaszai. 1817-től kezdve a protestáns konventek és konszisztóriumok jegyzőkönyveit be kellett küldeni a helytartótanácshoz. Ezeket a helytartótanács fölterjesztette az uralkodónak, az megjegyzéseivel visszaküldte s a helytartótanács azután a jegyzőkönyveket továbbította az egyházkerületeknek.

Az ügyosztály forgalmának jelentős része a házassági diszpenzációkért benyújtott folyamodásokból adódott; ezeket döntésre fölterjesztette az uralkodónak. Hasonlóképpen sok munka volt a szökött házasságok megjelenésére a törvényhatóságok által kitűzött határnapok publikálásával.

A korábbinál nagyobb munkát kellett végeznie az ügyosztálynak azokkal a vallásügyi rendelkezésekkel kapcsolatban, amelyek a katolikus egyház bizonyos előjogait biztosították, vagyis az aposztázia és a vegyes házasságból származó gyermekek vallásának kérdésében. Az áttérést I. Ferenc egy 1792-ben kiadott rendeletével megnehezítette, kimondván, hogy a katolikus hitet

elhagyni csak királyi engedéllyel lehet. Ettől kezdve minden egyes áttérési esetről felterjesztés ment a helytartótanácsból — a megyei vizsgálat alapján — a királyhoz; az döntött, s döntéséről a helytartótanács értesítette a megyét. Csak 1818-ban szűnt meg az egyes esetek fölterjesztése s ettől kezdve az áttértekről táblázatos jelentések mentek az uralkodóhoz egészen 1848-ig. (Ugyanis az 1844-i törvény is fenntartotta azt, hogy az áttéréseket a helytartótanácsnak a püspöki hivatalok jelentései alapján az uralkodó tudomására kell hoznia.) 1818-tól kezdve a katolikus hitre tértekről is rendszeresen kimutatásokat küldött az ügyosztály az uralkodónak, a püspökök jelentései alapján. Addig, amíg a katolikus hit elhagyása királyi engedélyhez, ill. 6 heti oktatáshoz volt kötve, az ezek nélkül áttérő személyek ellen a törvényhatóságok pert indítottak s az ítéletet megküldték a helytartótanácsnak. Hasonló volt az eljárás a katolikus hit elhagyására csábító személyekkel szemben. A vegyes házasságból származó gyermekek vallásával kapcsolatban 1792-ben felszólította az uralkodó a helytartótanácsot az erre vonatkozó rendeletek újrapiublikálására és megtartására. A következő évben elrendelték, hogy a vegyes házasságból származó, katolikus vallásban nevelendő gyermekekről a plébánosok vezessenek jegyzéket s évente tegyenek jelentést a püspöknek katolikus nevelésükről. E jelentések alapján a püspökök a helytartótanácshoz fordultak a gyermekeiket törvényellenesen protestáns vallásban nevelő szülők elleni panaszaikkal. A helytartótanács azután az illető törvényhatósággal vizsgálatot tartatott az ügyben s ha a panaszt helytállónak találta, a törvényhatósággal utasította a szülőket a gyermekek katolikus nevelésére. Amennyiben a figyelmeztetés hatástalan maradt, a törvényhatósággal pert indított ellenük, esetleg el is vétette tőlük a gyermekeket.

Az ügyosztály az 1783—86. években egymástól elkülönítve kezelte az ágostai evangélikus és a református ügyeket. Külön-külön ülésjegyzőkönyveket vezettek róluk, irataikat külön-külön lajstromozták és külön-külön csomókban állították fel.

Az 1787—1793. években az ügyosztály egyesítve volt a görög nem egyesült vallási osztállyal, így ebben az időszakban a görög nem egyesültek vallási ügyeivel kapcsolatos iratok is itt vannak. (Hogy mik voltak a görög nem egyesültek vallási ügyei, erre vonatkozóan lásd a „Departamentum religionare Graeci ritus non unitorum” ismertetését.)

1787-től kezdve elkülönítés nélkül helyezték el az ügyosztály által intézett, különböző vallásokra vonatkozó ügyek iratait, tehát 1787 és 1793 között a lutheránus, kálvinista és görög keleti, azután pedig a lutheránus és kálvinista vallásra vonatkozó iratokat. Az ügyosztály irataiból az egész korszakon át kiválogatták a szabályrendeleteket s ezeket vallások szerinti elkülönítés nélkül állították fel, mint „Normalia” sorozatot.

Az „Acta” sorozatnak lajstromai és mutatói vannak, amelyek közül az 1787—1848. évek itt, az ügyosztálynál vannak elhelyezve, míg az 1783/84, 1785. és 1785/86. évek a „Regestrum” című központi lajstromkönyv 110, 129, és 131. rakszámú kötetében található. (A lajstromok előtt az 1792. és az 1797—1848. években számsor is van.) A „Normalia” sorozatnak csak mutatói vannak.

Az „Acclusa” sorozatban az „Acta” sorozatbeli iratoknak irattári jelzete nem kapott mellékletei vannak elhelyezve. Az I., III., IV. és V. számú

csomókban táblázatos kimutatások vannak a vegyes házasságokból származó gyermekekről, az esztergomi római katolikus egyházmegye esztergomi és nagyszombati helynökségi kerületéből, továbbá a nyitrai, besztercebányai, nagyváradi és pécsi római katolikus, valamint a munkácsi görög katolikus egyházmegyékből az 1829—1847. évekből. A II. sz. csomó hiányzik. A VI. sz. csomóban táblázatos kimutatás van, amely feltünteti, hogy a türelmi rendelet alapján 1786 végéig mely helyeken kaptak vallásgyakorlatot a lutheránusok, kálvinisták és görög keletiek, ill. azt, hogy mely fiókegyházakat hová csatoltak. A kimutatás a megyéknek, megyéken belül pedig nagyjából a helységeknek a betűrendjében halad.

Az ügyviteli segédkönyvek a protestánsok vallásgyakorlata ügyében kiadott elvi királyi rendeleteket tartalmazzák tárgyak szerint csoportosítva s a tárgyakon belül időrendben. Betűrendes tárgymutatóval vannak ellátva. Az első két kötetben az 1724—1781 közötti rendeletek vannak; a két kötet azonos, csak annyi különbség van köztük, hogy az első bevezetésképpen az 1681-i országgyűlés vallásügyi törvénycikkeit, valamint az ezeket értelmező 1691. és 1702. évi királyi rendeleteket, meg az 1715:30. tc.-t és az 1731. évi Carolina resolutio-t is közli. A harmadik és negyedik kötet (két azonos példány) az 1781—85. évi, az ötödik és hatodik kötet (szintén két azonos példány) az 1785—86. évi rendeleteket tartalmazza.

A protestáns vallásügyekre vonatkozó iratokat a korábbi időszakban az „Acta religionaria” és az „Acta miscellanea” állagban, valamint Bacsák (1780—83), Erdődy (1780—83), Hlavács (1780—82), Mandich (1783), Okolicsányi (1780—82) és Zábráczy (1783) előadónál találjuk.

77. DEPARTAMENTUM RELIGIONARE GRAECI RITUS NON UNITORUM

1845-től:

GÖRÖG NEM EGYESÜLT OSZTÁLY

(1724) 1783—1786 és 1793—1848 (1876)

111 csomó, 126 kötet

Tanácsülési jegyzőkönyvek :

„Protocolla . . .”	1783—1786	
	1793—1847	58 kötet

Iratok :

„Acta . . .”	1783—1786	
	1793—1848	102 csomó
„Irregistrata”	1727—1772	2 csomó
„De popis”	1780—1783	1 csomó
„Informationes de conscriptione poparum”	1785	1 csomó
„Regulamentum Illyricum”	1771—1779	2 csomó
Vegyes iratok	1783—1849	1 csomó
• „Normalia . . .”	1728—1846	2 csomó

Iráttári segédkönyvek :

„Registrum et index . . .”, lajstrom és mutató, számsorral	1793—1848	56 kötet
„Index actorum normalium”, mutató . . .	1728—1846	1 kötet

Ügyviteli segédkönyvek :

„Collectio b. normalium resolutionum” . .	1690—1779	1 kötet
„Collectio b. normalium resolutionum” (két azonos példány), tárgyi csoportok szerint tagolt szabályrendelet-gyűjtemények . . .	1779—1784	2 kötet

Iráttári kezelőkönyvek :

„Liber praenotationis . . .”, szerelő- és kölcsönkönyv	1798—1876	6 kötet
„Elenchus actorum anno 1848/49. ex departamento Graeci ritus non unitorum ad rationem locumtinentiatus Croatici . . . extradatorum”, a Horvátországának átadott iratok jegyzéke	1784—1848	1 kötet

A helytartótanács görög nem egyesült vallási osztálya az ország görög keleti vallású lakosainak vallási ügyeivel foglalkozott. A görög keleti vallás híveinek zöme Magyarországon — Erdélyt nem számítva — a szerbek (egykorú szóhasználat szerint: Illyri, Rasciani) közül került ki, kis része pedig román volt. A szerbek száma az országban főként a 17. század végén nőtt meg tetemes mértékben. I. Lipót nagy kedvezésekben részesítette a szerbeket, a Tisza—Maros vidéken szervezett határőrvidéken egy tömbben telepítette le őket, s a számukra kiadott kiváltságlevelekben többek között vallásuk szabad gyakorlását és az érsek (metropolita) választásának jogát is biztosította nekik. Kiváltságaikat később III. Károly és Mária Terézia is megerősítette. Katonai igazgatás alatt — minthogy a rendek sürgetéseire a tiszamarosi határőrvidéket feloszlatták (1741), majd a temesi bántóságot is visszacsatolták az országhoz (1778) — a szerbeknek csak egy része maradt ugyan, a 60-as évek végétől kezdve a Száva és a Duna mellett keskeny csíkbán szervezett határőrvidéken; a vármegyei igazgatás alatt álló, ill. az alá visszakerült területeken lakó szerbek ügyei azonban még hosszú ideig nem kerültek a polgári hatóságok kezébe, mert az összes „illyr” ügyeket az 1745-ben felállított, eleinte bántóságnak, majd illyrnek nevezett udvari bizottságra bízták. Ezt az illyr deputációt azután 1777-ben Mária Terézia feloszlatta s 1779-ben a szerbeket az ország többi lakosához hasonlóan a magyar udvari kancellária és a többi magyar hatóság igazgatása alá helyezte. A metropolita választására, ez ügyben gyűlés tartására s vallásuk szabad gyakorlására vonatkozó kiváltságaikat Mária Terézia több ízben is — 1743-ban, majd az 1770-ben és 1777-ben kiadott „Regulamentum Illyricum”-ban s végül az 1779-ben kiadott „Declaratorium Illyricum”-ban — megerősítette, ill. az ezzel összefüggő kérdéseket részletesen szabályozta. Ezeket a jogokat valóban gyakorolták is

a szerbek s ezek alapján 1744-ben tartották az első ún. illyr nemzeti kongresszust Karlócan. Kiváltságaik birtokában a szerbek az egymást követő metropoliták vezetése alatt sikerrel állottak ellen a 17. század végén megindult és hosszú időn át meg-megújuló uniós törekvéseknek, amelyek arra irányultak, hogy a keleti egyház magyarországi híveit a görög rítus fenntartása mellett visszavezessék Róma felsősége alá. (Innen ered a görög keleti vallásúak egykorú elnevezése, a „nem egyesült görög szertartásúak”, latinul „Graeci ritus non uniti”). Egyházi szervezetük megszilárdult, Mária Terézia uralkodásának végén már nyolc szerb püspökség volt: a szerémi (érsekség), a temesi, verseci, aradi, budai, bácsi, pakráci és karlócai.

II. József 1781-ben kiadott türelmi rendelete a protestánsok mellett a görög keletiek számára is engedélyezte a magánvallásgyakorlatot olyan helységekben, ahol 100 család él, valamint pap és iskolamester tartását, s részükre épületek emelését. Ez természetesen kedvezően hatott a görög keleti egyház fejlődésére, bár a görög keletiek számára nem volt olyan döntő jelentőségű, mint a protestánsokra nézve, hiszen — mint láttuk — a görög keleti egyház korábban sem volt elnyomásnak kitéve az államhatalom részéről, sőt inkább támogatásban részesült.

A II. József uralkodásával szemben fellángolt ellenállás lefegyverzésére utóda, II. Lipót, alkalmas eszköznek látta a szerbek felhasználását; ezért 1790-ben engedélyezte nemzeti kongresszusuk összehívását. (Ezen a szerbek már külön terület követelésével állottak elő.) 1791 elején külön udvari kormányzékot állított fel számukra Bécsben, az illyr kancelláriát, s ennek élére a magyargyűlöletéről hírhedt Balassa Ferenc grófot állította. Végül azonban hozzájárult ahhoz, hogy az országgyűlés rendezze a szerbek viszonyait s megerősítette a 27. törvénycikket, amely a görög nem egyesülteknek az ország többi lakosához hasonlóan birtoklási és hivatalviselési képességet ad s biztosítja szabad vallásgyakorlatukat.

Az illyr kancellária csak rövid ideig működött, I. Ferenc nem sokkal trónralépése után, 1792 elején, a rendek kérésére eltörölte. Ugyanakkor az 1792:12. tc.-ben a rendek a metropolita és püspökei számára az országgyűlésen ülési és szavazati jogot biztosítottak. A görög keleti vallás ügyében a rendi korszak folyamán nem hoztak több törvényt s csupán a vallásváltoztatásról szóló 1844:3. tc.-t terjesztették ki rendeletileg 1846-ban a görög keletiekre is. (Ez a törvénycikk a korábban az áttéréseknél kötelező 6 heti katólikus vallásoktatás megszüntetését jelentette.)

A helytartótanácsban a protestánsok és a görög keletiek vallási ügyeivel előbb a vallásügyi bizottság foglalkozott (az ebben az időben keletkezett vallásügyi iratok az „Acta religionaria” állagban és Apponyi előadónál található), majd az ügyosztályi rendszer bevezetésétől kezdve a protestánsok vallási ügyeivel az evangélikus vallási osztály, a görög keletiek ügyeivel a görög nem egyesült vallási osztály. 1787-től 1793-ig a görög nem egyesült vallási osztály egyesítve volt az evangélikus vallási osztállyal, tehát az 1787—1793. évi görög keleti vallási iratok is ott vannak.

Mínthogy a görög keleti egyház ügyei fölött a királyi hatalom sokkal kiterjedtebb és mélyrehatóbb felügyeletet gyakorolt, mint a protestáns egyházak fölött, a helytartótanács meglehetősen széleskörű tevékenységet fejtett ki a görög keleti egyházi ügyekben.

Az ügyosztály működésének első éveiben természetesen sok kérés futott be, amelyben a türelmi rendelet alapján magánvallásgyakorlatnak, templom, iskola építésének engedélyezését kérték egy-egy helység görög keleti vallású lakosai. Ezeknek a kéréseknek az elintézése ugyanúgy történt, mint a protész-tánsok hasonló folyamodványaié: a helytartótanács az illető megyével vizsgálatot végeztetett a lakosok számára és anyagi erejére vonatkozóan s a megyei jelentés beérkezése után megadta az engedélyt, vagy döntésre fölterjesztette az ügyet a királyhoz. Sok esetben a templom tervét és költségvetését is bekérték. A megadott vallásgyakorlati engedélyekről táblázatos kimutatásokban számolt be a helytartótanács az uralkodónak. Előfordult a görög keletieknél is, hogy túllépték a türelmi rendeletben megállapított jogokat (pl. nem akartak stólat fizetni a katolikus plébánosnak.) Ilyen esetekben a helytartótanács dolga volt a rendeleteknek érvényt szerezni, utasítani a túllépőket a rendelet megtartására. A vallásgyakorlat engedélyezéséhez kapcsolódott a templom és pap számára történő telekkihasítás és a telkek adómentesítésének ügye; az ilyen ügyek többnyire csak akkor kerültek a helytartótanács elé, ha nehézség merült fel, pl. a földesúr részéről, s így szükség volt a helytartótanács közbelépésére. A templomépítés céljára történő gyűjtés engedélyezéséért is a helytartótanácshoz kellett fordulni. Mindezek a vallásgyakorlattal kapcsolatos ügyek előfordultak később, a 80-as évek után is, de persze kevésbé sűrűn.

Az ügyosztály munkájának túlnyomó részét azonban az egész korszak folyamán a görög keleti egyház személyi és anyagi ügyeinek ellenőrzése jelentette, amelynek irányvonalait a Mária Terézia által kiadott „Declaratorium Illyricum” szabta meg. Ez az ellenőrzés sok állandó jellegű, vagy legalábbis hosszú időn át munkát adó feladatot rótt az ügyosztályra. A pópák összeírása — amely már Mária Terézia korában, 1767-ben megindult — továbbra is folyt. A törvényhatóságok, ill. olykor a püspökök, évente táblázatos jelentéseket küldtek be a helytartótanácsnak arról, hogy a területükön levő görög keleti egyházközségekben hány működő (fungens) és hány számfeletti (non fungens, supernumerarius) pópa van. A jelentésekben a helység nevének kívül az ott élő görög keleti családok száma, a helységhez tartozó fiókegyházak, a pópák felszentelésének ideje s az esetleges magánkápolnák szerepelnek. Ezek a jelentések összesítés készítése végett a számvevőségre kerültek s az összesítést a helytartótanács fölterjesztette az uralkodónak. A pópák számát azért kísérték figyelemmel, hogy a görög keleti papság számát csökkentsék, ill. túlságos növekedését megakadályozzák, s evégett több ízben meghagyták a püspököknek, ne szenteljenek fel új papokat mindaddig, amíg számfölöttiek vannak. Hasonló célja volt a kolostorokban élő szerzetesek összeíratásának is, amely több-kevesebb rendszerességgel az egész korszakban folyt. A pópákról szóló jegyzékek készítése a 90-es évek elején fölöslegessé vált, s megszűnt, mert az 1790-i illyr kongresszusnak a plébánosok rossz anyagi helyzetére vonatkozó panaszára az uralkodó 1791-ben elrendelte a plébániák összeírását, részben a plébániák ellátásának javítása, részben az egyházmegyék jobb szervezése érdekében. A törvényhatóságok a következő években be is küldték az előírás szerint készült táblázatos összeírásokat, amelyek a plébániák jövedelmeire és papságára, valamint híveinek számára részletes adatokat tartalmaznak. Ezek felhasználásával azután szabályozták a plébániák

jövedelmének kérdését; a helytartótanács és a kamara vegyes bizottsági ülésen tárgyalta meg a plébániáknak a városok házipénztáráiból történő segélyezését. Ilyesfajta összeírásokat a plébániákról később, az 1820-as és 30-as években is készítették a törvényhatóságokkal.

A papság kellő anyagi helyzetének biztosítása mellett megfelelő képzettségére is figyelmet fordított a kormányzat. A kérdéssel való foglalkozást mutatja, hogy 1814-től kezdve évi kimutatásokat kellett beküldeniük a püspököknek az újonnan felszentelt diakónusokról és presbiterokról, feltüntetve végzettségüket, vizsgáik eredményét, nyelvismeretüket, s egyéb adatokat (születési hely, felszentelésük napja, beosztásuk stb.). Ezeket a katalógusnak nevezett kimutatásokat a helytartótanács a számvevőséggel dolgoztatta fel s az összesítést fölterjesztette az uralkodónak.

A türelmi rendelettel kapcsolatban II. József 1784-ben összeíratta a görög nem egyesült alapítványokat; ezután pedig — végig az egész korszakon át — a törvényhatóságok kötelesek voltak félévenként vagy évenként jelentést tenni a helytartótanácsnak az új alapítványokról, ill. közölni, hogy nem történt alapítványtevés. A beérkezett jelentéseket a helytartótanács áttette a számvevőséghoz összesítés végett s az összesített táblázatot felküldte az uralkodónak.

Rendszeres ellenőrzést gyakorolt az uralkodó a helytartótanács útján az ún. illyr nemzeti alap kezelése, hováfordítása fölött. Ez az alap a görög keletiek egyházi és iskolai céljait volt hivatva szolgálni s a károcai metropolita rendelkezett vele. Számvevőt azonban a király nevezett ki hozzá, a számadásokat a helytartótanácshoz kellett beküldeni, az terjesztette föl legfelsőbb jóváhagyásra. Az alapból rendszerint kikölcsönöztek kamatra kisebb-nagyobb összegeket, a kölcsönért folyamodók kérései felett az uralkodó döntött a metropolita és a helytartótanács véleménye alapján.

A püspökök halálakor az uralkodó rendelkezett a hagyaték számbavétele, leltározása és a püspökség javainak kezelése felől. Adminisztrátort nevezett ki, aki az üresedés ideje alatt intézte a püspökség anyagi ügyeit s a jövedelmekről és kiadásokról készített számadásait beküldte a helytartótanácsnak, az pedig továbbította az uralkodónak. Az új püspökök beiktatására királyi biztos szállt ki. A jobb jövedelmű püspököknek évente meghatározott összeget kellett adniuk a kevésbé jól ellátott püspökségek jövedelmeinek kiegészítésére. Amennyiben e kötelezettség alól felmentést kértek, vagy valamelyik püspök dotációjának javításáért folyamodott, kéréseiket a helytartótanács küldte föl az uralkodóhoz.

A helytartótanácshoz futottak be a törvényhatóságoktól a görög keleti monostorok és egyházközségek vagyonáról a törvényhatóság vagy a földesúr megbízottjának közreműködésével készített évi számadások, s ezeket a helytartótanács szintén eljuttatta az uralkodóhoz.

Ugyancsak a helytartótanács közreműködésével történt a metropolita-választás céljából tartott nemzeti kongresszusok költségeivel kapcsolatos teendők lebonyolítása. A küldöttek napidijára és útiköltségére szükséges összeget ugyanis a kincstár előlegezte. A kongresszus végeztével azután a törvényhatóságok kivetették a görög keleti hivekre (olykor össze is írták a kivetés érdekében a görög keletiek házait). A törvényhatóságok beszedték a pénzt s befizették az illetékes kamarai pénztárba. A szétosztásról, beszédéről

és befizetésről a törvényhatóságok jelentésekben számoltak be a helytartótanácsnak; az pedig elküldte a szükséges értesítéseket a kamarának, közvetítette a nyugtákat a kamara és a törvényhatóságok között.

Ezek mellett az állandó jellegű feladatok mellett természetesen a napról napra felmerülő, egyedi ügyekkel való foglalkozás is a helytartótanácsra hárult. Török betörés következtében károsodást szenvedett pápa segélykérése, egy helység szerb és román görög keleti lakosai közti viszály, híveknek a pap elleni panasza, iskolamester kérése stb. mind-mind a helytartótanácshoz érkezett be s annak munkájával intéződött el.

A személyi és anyagi kérdéseken kívül szorosabb értelemben vett egyházi természetű kérdésekre is kiterjesztette befolyását a kormányzat. Így pl. csökkentette az ünnepek számát, egészségügyi szempontokra való tekintettel szabályozta a temetési szokásokat, megszabta az egyházi funkciókért járó díjak nagyságát stb. Ezeket a rendelkezéseket a helytartótanács közvetítette a törvényhatóságokhoz.

A görög keleti szentszékek működésének ellenőrzése — amely az egész korszakon át folyt — szintén munkát adott az ügyosztálynak. A püspökök ugyanis tartoztak beküldeni a helytartótanácshoz a szentszéki jegyzőkönyveket s ezeket a helytartótanács felterjesztette az uralkodónak. Az általános ellenőrzés mellett — rendszerint a perbefogott papok kérelmére — egyes perek is a király elé kerültek s az ítélet — pl. elmozdítás — csak a király jóváhagyásával vált érvényessé.

A házastársuktól megszökött személyek köröztetését a királyi rendeletnek megfelelően a püspökök a helytartótanáctól kérték; az rendelte el a törvényhatóságokban a körözést, nézte át a tőlük beérkező jelentéseket. (Szökött házasságok körözésére vonatkozó iratok a „Dep. publico politicum”, a „Dep. religionare Augustanae et Helveticae confessionis” és a „Dep. religionario-ecclesiasticum” ügyosztályok anyagában is vannak.) Házassági ügyek egyébként nem foglalkoztatták gyakran az ügyosztályt, csak az előforduló szabályszerűtlen (szülői engedély nélkül titokban történt) házasságkötési esetek kerültek eléje, amelyek miatt az esketést végző papot megintették.

Az áttérések ügyében az eljárás ugyanolyan volt, mint a protestáns hitre térők esetében, vagyis 6 heti vallásoktatásnak kellett megelőznie. I. Ferenc 1792. évi rendelete után pedig a helytartótanács az előzetes megyei vizsgálat után minden egyes áttérési ügyet véleményével fölterjesztett döntésre az uralkodóhoz. (L. a „Departamentum religionare Augustanae et Helveticae confessionis” ismertetését.) Áttérés görög keleti vallásra meglehetősen ritkán fordult elő (igaz, hogy olykor egész közösségek akartak visszatérni a görög katolikus vallásról a görög keletire), úgyhogy ez egészen kevés munkát adott az ügyosztálynak. Hasonlóképpen ritkán akadt tennivalója az ügyosztálynak a katolikus—görög keleti vegyes házasságból származó gyermekek katolikus nevelésének ügyében.

Foglalkozott az ügyosztály kezdettől fogva a görög nem egyesültek vallási könyveivel, kalendáriumaival is. Erre a kérdésre nemcsak a papság műveltségi színvonalának emelése miatt, hanem főként politikai szempontokból terelődött a kormányzat figyelme. Ilyen könyveket ugyanis nagy számban hoztak be Oroszországból és Törökországból. Ezt a behozatalt meg akarták szüntetni, ill. bizonyos meghatározott könyvekre kívánták szorítani. Ellen-

őrizték a behozatalt s a törvényhatóságokkal vizsgálatokat végeztek ilyen könyvek eladása ügyében, ill. gondoskodtak a szükséges könyvek hazai kinyomtatásáról (pl. a 19. sz. elején az Egyetemi Nyomdában). Mindezeket a kérdéseket azonban elsősorban a helytartótanács könyvvizsgálati ügyosztálya intézte, ezekre vonatkozó kutatás esetén tehát nem elegendő a görög nem egyesült vallási osztály iratanyagában kutatni, hanem ki kell terjeszteni a kutatást a könyvvizsgálati ügyosztály (dep. revisionis librorum) anyagára is.

Az iratanyag zöme a görög nem egyesült vallási osztálynál is az „Acta” és a „Normalia” sorozatokban van elhelyezve. Az „Acta” sorozat 1783—1786. évi iratai a „Regestrum” című központi lajstromkönyv 110., 129. és 131. rakszámú kötetében levő lajstrom és mutató, az 1793—1848. évi iratai pedig az ügyosztálynál levő „Regestrum et index” című lajstrom és mutató alapján használhatók. A „Normalia” sorozat az „Index actorum normalium” című betűrendes mutató segítségével használható. Az 1784 előtti iratoknál az irat napi keltét, az 1784 utániaknál pedig a kútfő- és tételszámot kell kiírni a kikereséshez.

A kisebb sorozatokról a következőket kell tudni. Az „Irregistrata” az 1727—1772. évekből való, főként a pópákra vonatkozó iratokat tartalmaz, amelyek jelzettel nincsenek ellátva s nagyjából időrendben következnek egymás után. (A belső címlap szerint ezek az iratok az „Acta religionaria” lajstromozatlan iratai.) A „De popis” sorozat az „Acta secundum referentes” állagból Apponyi előadó iratai közül kiemelt, a pópákra vonatkozó iratokból áll. Ezek az iratok az „Acta secundum referentes” állagbeli rendjükben (tehát az előadón belül évek, éveken belül pedig numerusok és alszámok szerint) vannak elhelyezve. Az „Informationes de conscriptione poparum” sorozatot a pópák összeírása ügyében a törvényhatóságoktól 1785-ben beérkezett jelentések alkotják. Ezek a jelentések 3 csoportban — megyék, városok és kiváltságolt kerületek — s e csoportokon belül a törvényhatóságok neveinek betűrendjében vannak elhelyezve. (A megyéknél azonban a Z betű után van besorolva Belovár-Kőrös és Krassó megye.) Az iratok a csoportokon átfutó, 1—105-ig terjedő sorszámokkal vannak ellátva. A „Regulamentum Illyricum” sorozatban az 1771. és 1777. évi, Mária Terézia által kiadott illyr regulamentumnak szerb, ill. szerb—latin nyelvű, részben nyomtatott, részben kéziratos példányai vannak, amelyeket II. József rendelkezésére a törvényhatóságok beszedtek a pópáktól és beküldtek a helytartótanácsnak. (II. József azért rendelte el beküldésüket, mert az 1779-i „Declaratorium Illyricum” kiadásával érvényüket veszítették.) Ezek az 1785. évi 38. kútfő iratainak mellékletei, csak alakjuk és terjedelmük miatt kerültek külön csomóba. Végül egy csomóban egyes iratok vannak még itt, amelyeket részben más helytartótanácsi állagokba, részben az 1848-49-i minisztérium levéltárába kell majd elhelyezni. (Pl. az 1848-49-i vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz érkezett iratok, az aradi görög keleti egyházmegye 1849. évi zsinatának jegyzőkönyvei, 1849. évi kimutatások a görög nem egyesült alapítványokról.)

78. DEPARTAMENTUM FUNDI STUDIORUM

1818-tól:

DEPARTAMENTUM FUNDI LITTERARII BONORUM

1845-től:

TANULMÁNYI ALAPÍTVÁNYI JAVAK OSZTÁLYA

1785—1848

443 csomó, 179 kötet, 2 füzet

Tanácsülési és bizottsági jegyzőkönyvek :

„Protocolla...” . . . . . 1785—1848 90 kötet

Iratok :

„Acta...” . . . . . 1785—1848 441 csomó

Az „Acta” mellékletei:

„Index... mapparum...” . . . . . 1800 1 kötet

„Elenchus et index planorum, mapparum et delineationum...” . . . . . 1801 1 kötet

„A kir. egyetemi alap pécsváradi uradalomhoz tartozó Fazekas-Boda helység határa kiszámítási könyvének részletes kivonata” . . . . . 1846 1 kötet

„Acclusa” . . . . . 1773—1802 1 csomó

„Normalia...” . . . . . 1785—1847 1 csomó

Iráttári segédkönyvek :

„Regestrum et index...” , lajstrom és mutató . . . . . 1785/86—1848 64 kötet

„Series numerorum...” , számsor . . . . . 1785—1811 1 kötet

„Index normalium resolutionum...” , mutató . . . . . 1842—1847 1 kötet

„Szabályrendeletek . . . mutatója” , mutató . . . . . 1845—1847 1 kötet

Ügyviteli segédkönyv :

Számviteli utasítás a közalapítványi birtokok számvevői számára (Hivatalos nyomtatvány, címlapja hiányzik.) . . . . . 1806 körül 1 füzet

Iráttári kezelőkönyvek :

„Liber praenotationis...” , szerelő- és kölcsönkönyv . . . . . 1801—1845, 1849—1876 9 kötet

„Elenchus actorum anno 1848/49 ex departamento fundi litterarii bonorum ad rationem Croatici locumtenentiatu abhinc extradatorum”, a Horvátországnak átadott iratok jegyzéke . . . . . 1830—1849 1 kötet

Ez az állag a helytartótanácsnak a tanulmányi alap (fundus studiorum) és egyetemi alap (fundus universitatis) ügyeinek irányításával megbízott ügyosztálya iratait tartalmazza. A tanulmányi alapot Mária Terézia 1780. március 25-i rendeletével alkotta, kimondván, hogy az 1773-ban felosztatott jezsuita rend összes magyarországi javait — azoknak kivételével, amelyeket az egyetemnek ad, vagy egyházi célokra fordított — a tanulmányi költségek fedezésére adományozza. Ugyanakkor a Nagyszombatból Budára áthelyezett egyetem kiváltságait is megerősítette és alapját kiegészítette egyes jezsuita birtokokkal.

Már a tanulmányi és egyetemi alap ez ünnepélyes megalapítása előtt is a helytartótanács irányította az átvett jezsuita vagyontömeg kezelését — 1773-tól vegyes, helytartótanácsi-kamarai bizottság, 1775-től pedig az akkor átszervezett tanulmányi bizottság útján, s természetesen 1780. március 25. után is a helytartótanács, ill. a tanulmányi bizottság foglalkozott a két alap ügyeivel. (A kezeléssel kapcsolatos iratok a „Departamentum litterario-politicum” I. részében, az 1773—1783 közötti iratokat tartalmazó részben találhatók.) Nemsokára azonban változás következett be: II. József 1781. november 23-i rendeletében kimondotta, hogy a tanügyi intézmények fenntartása az állam kötelessége lévén, külön fundusokra nincsen szükség, ezért a tanulmányi és egyetemi alap tőkét a kincstárba kerülnek, birtokaikat a kamara veszi át s az fogja ezután a szükséges tanügyi költségeket fedezni. Ettől kezdve a kamara intézte a tanulmányi és egyetemi alap ügyeit 1785 szeptemberéig. Ekkor ugyanis a helytartótanács és kamara 1785. augusztus 11-én elrendelt egyesítése következtében az alapok kezelése a helytartótanács irányítása alá került s ott 1785. szeptember 7-től kezdve külön ügyosztály, a departamentum fundi studiorum foglalkozott velük. (Megjegyzem itt, hogy a „fundus studiorum” elnevezést tágabb értelemben is használták, nem csupán a tanulmányi alapot értették rajta, hanem az egyetemi alapot és a később keletkezett konviktusi alapot is beleszámították.) Az alapok birtokainak közvetlen gazdasági igazgatását ettől kezdve — ugyanúgy, mint a kamarai birtokokét és a vallásalap birtokaiét — a II. József által szervezett tíz kerület királyi biztosai mellett működő kamarai adminisztrátorok irányították a helytartótanács ellenőrzése alatt. 1787. január 2-án kiadott rendeletében II. József a kamarai adminisztrátorátusok irányítására külön bizottságot állított fel a helytartótanácsban: a „Domainen-Commission”-t (uradalmi bizottságot). A bizottság elnökévé a kincstartót nevezte ki, tagjainak kiválasztását pedig a helytartótanács elnökségére bízta. Elrendelte, hogy a bizottság az eléje tartozó ügyeket — a naponként elintézendő currens ügyek kivételével — hetenkénti ülésein tárgyalja meg; a bizottság jegyzőkönyveit azután a helytartótanács elnöksége hagyja jóvá. Az uradalmi bizottság 1787. március 2-án kezdte meg munkáját és 1790. április 29-ig működött. (Ebben az időszakban természetesen a bizottság jóváhagyott ülésjegyzőkönyveit találjuk a departamentum fundi studiorum tanácsülési jegyzőkönyveinek sorozatában.) Megszüntetését II. Lipót rendelte el 1790. április 2-án kiadott mandátumában, amelyben megkezdte II. József újításainak felszámolását. A helytartótanács és a kamara egyesítését ekkor még nem szüntette meg, a kamarai adminisztrátorátusokat is meghagyta. Az uradalmi bizottság helyett azonban külön kamarai ülést vezetett be, s elrendelte, hogy

ezen a kamarai birtokok igazgatásának, a kamarai pénztáraknak, a sónak, a fiskalitásoknak, a telepítéseknek az ügyei mellett a városok gazdasági ügyeit és a tanulmányi és vallásalap javainak gazdasági ügyeit tárgyalják meg; ez utóbbi két ügy tárgyalásáról felvett jegyzőkönyveket azonban mindig terjesszék elő a teljes tanácsülésen. Egy év múlva, 1791. április 20-án, visszaállította a magyar kamarát; majd 1791. október 24-én kiadott, a helytartótanács és a kamara szétválasztását részleteiben szabályozó rendeletében kimondotta, hogy a tanulmányi és a vallásalaphoz tartozó javak megmaradnak a helytartótanács kezelésében, amelyben jelenleg vannak, addig, amíg a következő országgyűlés határozatot nem hoz róluk. Országgyűlési végzés hozatalára azonban nem került sor, s a tanulmányi és vallásalap birtokainak kezelése kérdésében a helytartótanács és a kamara között lefolyt tárgyalások után I. Ferenc 1793. július 4-én kettős rendeletben döntött. E rendeletekben újra megállapította azt, hogy a helytartótanács fogja igazgatni mindazokat az alapokat, amelyeket 1780-ban igazgatott, valamint a szerzetesrendek és a konviktusok feloszlataása következtében 1780 után igazgatása alá került alapokat (tehát a tanulmányi alapot — beleértve az egyetemi alapot is —, a vallásalapot, a konviktusi alapot és néhány kisebb alapot). A tíz kamarai adminisztráció közül nyolcat 1793. november 1-i hatállyal megszüntetett. A helytartótanácsnak pesti központi adminisztráció felállítását javasoló elgondolását azonban elvetette s úgy intézkedett, hogy a kisebb birtokokat bérbeadás útján hasznosítsa a helytartótanács, a nagyobbakat pedig — prefektusok és inspektorok segítségével — tartsa házi kezelésben. Egyúttal megbízta a helytartótanácsot, hogy állítsa össze a bérbe adandó és a házilag kezelendő birtokok listáját, dolgozzon ki tervet a házi kezelésben tartandó birtokok igazgatásának megszervezésére, készítsen utasítástervezetet az alkalmazandó tisztviselők számára s tegyen személyi javaslatot az állások betöltésére. (Szigorúan meghagyta azt is, hogy többé ne nevezzék ez alapokat „fundi publici” néven, hanem a „fundi fundationales” megjelölést használják.) A helytartótanács az év októberében készült el a rábízott feladatokkal, de a szervezet kiépítése, a prefektusok kinevezése csak novemberben történt meg s ezért 1793 november végéig meghosszabbították a kamarai adminisztrációk működését. Az alapok javainak gazdasági igazgatására nyolc kerületet (districtust) szerveztek Pest, Nagyvárad, Kutyvevo, Fiume, Sellye, Pécsvárad, Jászó és Szentmárton székhellyel, s mindegyik kerület élére egy prefektust (egykorú magyar neve: főtiszt) állítottak. Az egyes kerületekbe — a prefektusok számára kiadott 1794-i utasítás szerint — a tanulmányi, egyetemi és konviktusi alapnak a következő birtokai tartoztak:

a *pesti kerület*be: a szentágotai pusztá (Pest megye),

a *kutyvevoi kerület*be: a kutyvevoi uradalom (Pozsega megye), Ivanec és Potohec birtokok (Körös megye) és Kőhida,

a *fiumei kerület*be: Fiume birtok,

a *sellyei kerület*be: a sellyei uradalom és a galgóci birtok (mindkettő Nyitra megyében), a garamújfalusi birtok (Bars m.), a znióváraljai uradalom (Turóc m.), a deneki birtok (Nógrád m.) a bozói birtok (Hont m.), a dubrovinai birtok, a szkalkai uradalom (Sáros m.), és a selmecebányai Szentháromság-bányák (Hont m.),

a *pécsváradi kerületbe*: a pécsváradi uradalom (Baranya m.), a szekszárdi uradalom (Tolna m.) és a földvári uradalom (Tolna m.),

a *jászói kerületbe*: a luszánkai birtok (Sáros m.), a tibeai birtok (Szepes m.), a kislaludi birtok (Zemplén m.), a mislyei uradalom (Abauj m.), az óvári birtok és a boroszlói birtok (Sáros m.),

a *szentmártoni kerületbe*: a lébényi birtok (Győr m.), a vörösberényi uradalom (Veszprém m.) és a pornói birtok (Vas m.).

Természetesen az alapokhoz tartozó épületeket (volt rendházakat stb.) is beosztották a megfelelő kerületekbe. (A vallásalap birtokait nem soroltuk itt fel, mert azok ügyeivel nem ez az ügyosztály foglalkozott).

Az alapok birtokainak ez az igazgatási szervezete azután változatlanul fennmaradt egészen 1848-ig, csupán egyik-másik kerület székhelyét tették át más helységbe. Az alapok birtokállományában sem következett be lényeges eltolódás, csak kisebb cserék, eladások történtek.

Nem sokkal az új igazgatási szervezet kiépítése után, 1794-ben, változás történt a tanulmányi és vallásalap jogi ügyeinek intézésében is. A helytartótanács és a kamara szétválasztásával kapcsolatos tárgyalások során ugyanis ellentétek merültek fel a helytartótanács és a kamara között a királyi jogügy-igazgatóság körül. A királyi jogügyigazgató (*causarum regalium director*) intézte mind a kamarai, mind az alapítványi javak jogi ügyeit, vezette a velük kapcsolatos pereket, az aligazgató, az igazgatósági ügyészek, valamint a kamarai ügyészek és a vidéki tanulmányi és vallásalap ügyészek (*fiskálisok*) segítségével. A jogügyigazgatóság kiadásaihoz ezért a tanulmányi és vallásalap évente bizonyos meghatározott összeggel hozzájárult. A helytartótanács azt kívánta — Mária Terézia egy 1780. évi rendelete alapján —, hogy közvetlenül levelezhessen a jogügyigazgatóval a tanulmányi és vallásalappal kapcsolatos jogi ügyekben. A kamara azonban sérelmesnek tartotta, hogy a neki alárendelt jogügyigazgatóság közvetlen összeköttetésben álljon egy másik hatósággal, s az 1780 előtti helyzet visszaállítását kérte, amikor a helytartótanács rendelkezéseit a kamara továbbította a jogügyigazgatónak és a jogügyigazgató jelentéseit a kamara küldte meg a helytartótanácsnak. Az uralkodó először a kamara javára döntött, de végül is a helytartótanács elérte azt, hogy az alapok jogi ügyeinek intézésére külön hivatalt szerveztek: a közalapítványi ügyigazgatóságot (*causarum politico-fundationum directoratus-t*), amely közvetlenül neki volt alárendelve.

A tanulmányi alapítványi javak osztályának fő feladata megalakulásától kezdve az volt, hogy a tanulmányi alap jözságainak gazdasági igazgatását és a jogi ügyei intézését irányítsa. Emellett azonban a 80-as években és 90-es évek elején olyan ügyekkel is foglalkozott, amelyek a departamentum litterario-oeconomicum ügykörébe tartoztak, mint a felosztott jezsuita rend tagjainak nyugdíj- és hagyatéki ügyei, iskolaépületek karbantartása, a közép- és felsőfokú tanintézetek (köztük az egyetem és az egyetemi nyomda) személyi és dologi kiadásai, számadásaik felülvizsgálata stb., s amelyeknek nagy részét — ugyanebben az időben is — a departamentum litterario-oeconomicum intézte. Viszont a departamentum litterario-oeconomicum is tárgyalt olyan ügyeket fennállása egész ideje alatt (1783—1826), amelyeknek intézése a tanulmányi alapítványi javak osztályának feladata volt s zömüket valóban

az is intézte. Ezek az ügyek a következők: kikölcsönzött tanulmányi alapítványi tőkék behajtása és javak, ill. haszonvételek bérbeadása. A két osztály ügykörének ez az érintkezése vezetett oda, hogy az 1790. évi 36. tanácsüléstől kezdve az 1791. év végéig mindkét ügyosztály feladatait a tanulmányi alapítványi javak osztálya végezte, s ezért erről az időszakról a departamentum litterario-oeconomicumnak nincsenek is külön ülésjegyzőkönyvei és iratai.

A tanulmányi alapítványi javak osztályának iratai főként a gazdaságtörténetre és a jobbság történetére tartalmaznak bőséges forrásanyagot. A kamarai adminisztrációk, majd 1794-től kezdve a kerületi prefektusok különféle jelentéseiből, az általuk beküldött számadásokból kirajzolódik a házi kezelésben tartott birtokok egész gazdálkodása, a földművelés, állattenyésztés, erdészet helyzete. Kisebb mértékben bányászati vonatkozású iratokat is tartalmaz az anyag, minthogy a tanulmányi alapnak néhány kisebb bányarésze volt Selmecbányán, a pécsváradi uradalomhoz tartozó Vasason (Baranya m.) pedig szénbányája volt.

A helytartótanácsához rendszeres jelentések érkeztek az uradalmakban termelt gabona, takarmány, bor, ott készített szeszitalok (sör, pálinka) mennyiségéről, az úrbéri szolgáltatásokból befolyt termékek (pl. dézsmabor) mennyiségéről. Időszaki kimutatásokat kapott az uradalmakban levő termény-, anyag- és készpénzkészletről. A főtisztek évente kétszer, tavasszal és ősszel, vizitációt tartottak az uradalmakban és uradalmi erdőkben, időnként váratlanul felülvizsgáltak az uradalmi pénztárakat s mindezekről jelentést tettek a helytartótanácsnak. Évente beküldték a birtokok bevételeiről és kiadásairól vezetett számadásokat, valamint a várható jövedelmek jegyzékét. A birtokokra kivetett közterhekről (hadisegély, insurrectionalis és újoncállítási költségek, koronázási ajándék) készített számadásokat, valamint az úriszékék költségeinek számadásait is beküldték. A jelentéseket a helytartótanács megtekintés után irattárba helyezte, a számadásokat, kimutatásokat pedig áttette a számvevőséghez felülvizsgálatra. A számvevőség véleménye alapján azután megadta a felmentvényt, vagy észrevételeket tett, s amennyiben nem kapott a főtisztek útján kielégítő magyarázatot, elmarasztalta a számadásvezető alkalmazottat.

Az alapok jövedelmeit a terményeken kívül a regálék (kisebb királyi haszonvételek: vám, kocsmá, mészárszék, vadászat stb.) bérbeadásából származó pénz, a községek által a robot és a földesúrnak járó egyéb szolgáltatások megváltása fejében fizetett összegek és a kölcsönadott tőkék kamatai tették. A főlöszeges gabonát, takarmányt, bort, építési anyagokat, fát eladták; az eladás rendszerint a helytartótanács előzetes engedélyével történt, s mindig jelentést küldtek róla a helytartótanácsnak. A haszonvételeket általában bérbeadták; ezenkívül az erdőket és egyes — főként az uradalmaktól távolos birtokrészeket — valamint a szerzetesrendek felosztása következtében az alapra háramlott épületeket is bérbeadás vagy eladás útján hasznosították. A bérbeadás nyilvános árverésen ment végbe; ennek lefolyásáról a helytartótanács jelentést kapott s beküldték hozzá a bérleti szerződéseket is, nyilvántartásbavétel, ill. — ha nagyobb fontosságú bérletről volt szó, vagy a bérleti összeg az előzőhöz képest jelentékeny mértékben (10 %-on túl) csökkent — a szerződés megkötésének engedélyezése végett. A bérleti feltételek teljesí-

téséről, a bérbe adott birtokok állapotáról is tájékoztatták a prefektusok a helytartótanácsot, s ők tettek javaslatot a bérbeadásra vagy házi kezelésbe vételre, aszerint, hogy melyik látszott előnyösebbnek. Amennyiben a bérlőket valami károsodás érte és a bérleti összeg egy részének elengedését kérték, a prefektusok javaslata alapján a helytartótanács döntött kérésükről. A robot és egyéb úrbéri szolgáltatások megváltásáról kötött egyezségek is eléje kerültek jóváhagyás végett.

A birtokok határviszályainak kérdésével is foglalkozott a helytartótanács akár per, akár egyezés útján jutottak nyugvópontra az ilyen kérdések. A közalapítványi birtokok úrbéri felmérésének, feltérképezésének ügyére vonatkozó iratokat is találunk az ügyosztály anyagában. Az építési igazgatóság jelentéseket tett a felmérést, térképezést végző mérnökök munkájáról, beküldte a mérnökök útiköltségeinek, napidíjainak, író- és rajzszerköltégeinek jegyzékét, s miután a számvevőség felülvizsgálta ezeket, a helytartótanács intézkedett a költségek kifizetéséről.

Az építési igazgatósággal a birtokokon végzett építkezések ügyében is érintkezett a helytartótanács. Nemcsak a gazdasági épületek és lakóházak javításáról, építéséről volt szó; az uradalmaknak a kegyúri jog értelmében a templomok, paplakok, iskolák fenntartásáról, ill. felépítéséről is gondoskodniuk kellett. Az adminisztrációknak, ill. prefektusoknak be kellett küldeniük a helytartótanácsához az építkezések tervét és költségvetését, kisebb munkák esetén tudomásulvétel, nagyobb építkezések esetén jóváhagyás végett. Az építkezés befejezése után a számadásokat is tartoztak beküldeni. A helytartótanács ezeket az építési igazgatósággal és a számvevőséggel átvizsgálhatta s megadta az engedélyt, ill. a felmentvényt.

A kegyúri jog alapján a plébánosi állások betöltését is a helytartótanács intézte a közalapítványi birtokokon. A megyéspüspök véleménye, jelölése alapján döntötte el, hogy a pályázók közül ki nyerje el a plébánosi állást. A templomi szükségletek fedezése, felszerelések megvásárlása is közreműködésével történt.

A helytartótanács nevezte ki az uradalmi alkalmazottakat: ügyészeket, provizorokat, számvevőket, kulcsárokat, ispánokat, erdőtisztéket, írnokokat stb., a prefektusok javaslatai alapján. Döntött ezek felfüggesztése, elmozdítása, helyettesítési díja, fizetésük, természetbeni ellátmányuk megváltoztatása, napidíjaik utalványozása ügyében. Nyugdíj iránti kéréseiket döntésre az uralkodó elé terjesztette. Hosszabb időre csak engedélyével hagyhatták el állomáshelyüket. Átvizsgálta a prefektusok és az erdészek havonta beküldött iktatókönyveit (ezeket protocollumnak, ill. jegyzőkönyvnek nevezték), s azután visszaküldte őket.

A kamatra kihelyezett tanulmányi alapítványi tőkék ügye szintén foglalkoztatta a helytartótanácsot. Amennyiben az adósok bírói felszólításra sem fizették a kamatot, vagy a tőkét, az adminisztráció, ill. a prefektus jelentése alapján utasította a királyi jogügyigazgatót, ill. a közalapítványi ügyigazgatót a per megindítására. A pereszes adósok a helytartótanácsához fordultak azzal a kéréssel, hogy a tőlük végrehajtás útján elvett jószágokat az adósság visszafizetése ellenében adják vissza nekik. Ezeket a kéréseket a királyi jogügyigazgatóval, ill. a közalapítványi ügyigazgatóval folytatott tárgyalás után felterjesztette döntésre az uralkodóhoz, s a döntés megérkezése után meg-

tette a szükséges intézkedéseket. A jogügyigazgató, ill. közalapítványi ügyigazgató időnként jegyzéket küldött be a helytartótanácsnak az alapok pereiről.

A tanulmányi alapítványi birtokokon élő jobbágyság helyzetét sok oldalról megvilágítják az ügyosztály iratai. Már láttuk, hogy a robot- és dézsmameg váltási ügyek a helytartótanács elé kerültek. A prefektusok és a számvévőség véleménye alapján a helytartótanács vagy maga adta meg az engedélyt a szerződéskötésre, ill. hagyta jóvá a szerződéseket, vagy az uralkodó elé vitte döntés végett. Minden esetben jelentették a helytartótanácsnak, ha egyes községek jobbágysága megtagadta valamely szolgáltatás (pl. robot) teljesítését, vagy ha bármily viszály adódott a jobbágyok és a birtokok kezelőszemélyzete között. Az úrbérszabályozási perek, az engedetlen jobbágyok elleni perek ügyében a helytartótanács utasításokat adott a királyi jogügyigazgatóságnak, ill. közalapítványi ügyigazgatóságnak s átnézte jelentéseiket. A jobbágyok határrendezés, elköltözés, úrbéri szolgáltatásokból való elengedés, termény- és pénzkölcsönzés érdekében beadott folyamodványait is beküldték hozzá az adminisztrációk, ill. a prefektusok. Engedélyezte, hogy a rossz termés, tűzvész vagy árvíz következtében ínséget szenvedő jobbágyoknak a birtokok készleteiből terményeket, építési anyagokat adjanak visszatérítés ellenében, vagy pénzt kölcsönözzenek. A jobbágyok öröklési ügyeivel is foglalkozott (pl. az országon kívüli örökségükkel), az utód nélkül elhalt jobbágyok hagyatékát a királyi jogügyigazgató, ill. közalapítványi ügyigazgató útján lefoglaltatta.

Viszonylag kis terjedelme mellett is külön figyelmet érdemel az ügyosztály anyagának a vasasi szénbányákra vonatkozó része. A szénbányák felülvizsgálásáról készített jelentések, az évi számadások, a kitermelt és eladott szénről vezetett jegyzékek, a bányák bérbeadására, a szén eladására, alkalmazottak felvételére vonatkozó iratok mellett adatokat találunk a bányászok bérére, a bánya-confraternitas működésére is.

Az állag irattári rendszere kissé eltér a többi ügyosztályétól. Az eltérések a következők:

Az 1804. évben a sessionalis ülésjegyzőkönyvekhez nincsenek hozzákötve a hozzájuk tartozó currens jegyzőkönyvek, hanem külön kötetben vannak a sessionalis, és külön kötetben a currens jegyzőkönyvek, mindegyik időrendben.

Az „Acta” sorozat segédkönyvének, a „Regestrum et index”-nek egy-egy kötete ennél az ügyosztálynál is általában egy-egy év iratainak lajstromát és a lajstromhoz készült mutatót tartalmazza. Az 1787/88-as évkörben és az 1788. évben azonban a mutató nincs a lajstromhoz kötve, hanem külön kötetben van az 1787/88-as évkörhöz és az 1788. évhez készült közös mutató. Ez a mutató az 1787/88. évkörbe sorolt 1788. évi iratokat „1787”-tel, az 1788. évbe sorolt 1788. évi iratokat pedig „1788”-cal jelzi. Az 1812—1848. években a lajstromok elé van kötve a megfelelő évi számsor is. (Az 1785—1811. évi számsorok a „Series numerorum” c. külön kötetben vannak.)

Az „Acta” mellékletei közül az „Index mapparum . . .” című, 3749. rakerszámú füzet az 1800. évi 83. kútfő 2. tételének, az „Elenchus et index planorum, mapparum et delineationum . . .” című, 3748. rakerszámú kötet pedig az 1801. évi kútfő 23. tételének a melléklete. Az „Index mapparum . . .” betűrendes mutató az alapítványi birtokok ama térképeiről, amelyeket

akkor a helytartótanács számvevősége őrzött. (Az ebben felsorolt térképek ma az Országos Levéltár Térképtárában vannak elhelyezve „Helytartótanácsi térképek” néven, az I—IX. divízióban, kivéve a füzetnek „Mappae et delineationes abolitorum claustrorum” feliratú részében felsoroltakat.) Az „Elenchus et index”-et ennek, a számvevőségnél őrzött alapítványi térképekről készült mutatónak és egy másik, a helytartótanács regesztraturájában őrzött — alapítványi és egyéb — térképekről készült mutatónak (az „Indices mapparum” állagban elhelyezett, 1270/b. rakszámú kötetnek) felhasználásával készítették; s ebbe a számvevőségen és a regesztraturában őrzött alapítványi térképeken kívül a prefektusok által beküldött egyházi és világi alapítványi térképeket is belevették. (A benne felsorolt térképek ma az Országos Levéltár Térképtárában vannak elhelyezve „Helytartótanácsi térképek” néven, az I—IX. divízióban.)* Amennyiben az alapítványi birtokok térképeit kívánja valaki használni, akkor a Térképtárban levő, a „Helytartótanácsi térképek”-hez készült elenchus- és indexből kell kiírnia a térképek jelzetét.

A kir. egyetemi alap pécsváradi uradalomhoz tartozó Fazekas-Boda helység határa kiszámítási könyvének részletes kivonata” c. füzet, amely az 1843. évi 8. kútfő 16. tételének melléklete, az építési főigazgatóság kiküldött úrbéri mérnökei által készített és Baranya megye hatósága által hitelesített munkálat. A füzetbe be van téve egy második egyszerű, aláírás nélküli példány is.

”Az „Acclusa” feliratú csomóban részben nem szorosan a helytartótanács irattárába tartozó iratok, részben jelzettel el nem látott helytartótanácsi iratok vannak. Mégpedig:

1. Kercho Józsefhez, a felozlatott lőcsei jezsuita rendház birtokainak adminisztrátorához intézett 1773—1778. évi hivatalos rendeletek, „Acta extraserialia ad fundum studiorum spectantia et de collegii condam Jesuitici Leutschoviensis eiusdemque bonorum tam mobilium quam immobilium negotiis sub administratione admodum reverendi domini Josephi Kercho cointelligenter cum excelsa camera regio-hungarico-aulica et respective commissione studiorum pertractatis sonantia ab anno 1773 usque 1778” címmel.

2. Macsal Györgynek, a felozlatott eperjesi jezsuita rendház birtokai adminisztrátorának iratai. Klobusiczky József helytartótanácsosnak Macsalhoz hivatalos ügyekben (birtokigazgatás, az eperjesi tanárok ügyei stb.) intézett, de nem helytartótanácsi iktatószám alatt kelt rendeletei, 1776—1780. (Vö. Departamentum litterario-politicum, 1780. 8. kútfő, 10. és 13. tétel.)

3. A tanulmányi bizottság ülési jegyzőkönyve 1782. február 1-ről, hivatalos használatra készült egyszerű, kivonatos másolatban. Tárgy: gr. Klobusiczky Antalnak a tanulmányi alapból felvett 100 000 forintos kölcsön meghosszabbítása iránt a bizottságnál 1782. január 31-én benyújtott folyamod-

* Glaser Lajos „Az Országos Levéltár térképei” című cikkében (Levéltári Közlemények 1939, 280—288) tévesen azt írja, hogy a regesztraturában őrzött térképekről készült indexet 3750. rakszám alatt őrzik (helyesen: 1270/b rakszám alatt) és az 1270/b rakszámú kötet az alapítványi térképek kiválogatása után visszamaradt térképekről készült; holott ez az 1270/b rakszámú kötet az összes, a regesztraturában őrzött térképekről — alapítványiakról és egyebekről — készült.

ványa. (Két darab melléklet, Klobusiczky folyamodványa és a bizottsághoz intézett beadványa.)

4. A helytartótanácsi számvevőség által a tanulmányi alap egyes birto-
kainak tiszta évi jövedelméről összeállított kimutatások, 1802.

A „Normalia” sorozathoz az ügyosztály anyagában két mutató van. Az egyik, az „Index normalium resolutionum” az 1842-47. évi, a másik, a „Szabályrendeletek mutatója”, az 1845-47. évi iratokhoz készült. A két kötetnek az azonos évekre vonatkozó bejegyzései csak elvétve azonosak, úgyhogy ezekben az években kiegészítik egymást. Be vannak jegyezve a kötetekbe olyan iratok is, amelyeket nem osztottak át a „Normalia” sorozatba. A „Normalia” 1785—1808. évi irataihoz használható segédkönyv a „Departamentum cassale” anyagában levő „Index normalium departamenti cassalis” c. könyvbe bekötött „Index actorum normalium in departamentis fundi studiorum, litterario-oeconomico et cassali occurrentium” c. mutató.

79. DEPARTAMENTUM ECCLESIASTICUM OECONOMICUM BONORUM

1845-től:

EGYHÁZI JAVAK GAZDÁLKODÁSI OSZTÁLYA

1787—1848

746 csomó, 189 kötet

Tanácsülési és bizottsági jegyzőkönyvek :

„Protocolla . . .” . . . . . 1787—1847 113 kötet

Iratok :

„Acta . . .” . . . . . 1787/88—1848 744 csomó
„Normalia . . .” . . . . . 1787—1848 2 csomó

Irattári segédkönyvek :

„Regestrum et index . . .”, lajstrom és mu-
tató . . . . . 1787/88—1848 66 kötet
„Series numerorum . . .”, számsor . . . . . 1787—1814 4 kötet

Irattári kezelőkönyvek :

„Liber praenotationis . . .”, szerelőkönyv . . . 1820—1848 5 kötet
(1876)
„Elenchus actorum anno 1848/49 ex depar-
tamento ecclesiastico oeconomico bono-
rum ad rationem locumtenentiatum Croa-
tici abhinc extradatorum”, a Horvátor-
szágnak átadott iratok jegyzékei . . . . . 1830—1848 1 kötet
(1849)

Ez az állag a vallásalap javainak gazdasági igazgatását intéző helytartó-
tanácsi ügyosztály iratait foglalja magában. A vallásalapot (fundus religiona-
rius) II. József 1782. szeptember 10-én kiadott rendelete hozta létre, amellyel
a feloszlott kolostorok vagyonát a katolikus vallás céljaira adományozta

és a lelkészpénztárhoz csatolta. (A lelkészpénztár létrejöttére I. az „Acta casae parochorum” ismertetését.) A vallásalapnak adományozta azután az uralkodása későbbi éveiben feloszlott rendházak és megszüntetett prépostságok vagyonát, valamint az üresedésben levő egyházi javadalmak jövedelmeit (az intercalaris jövedelmeket) is. I. Ferenc az intercalaris jövedelmeknek a vallásalapba való beszolgáltatását 1792. május 21-i rendeletével megszüntette ugyan, viszont 1803. augusztus 19-én elrendelte a püspöki jövedelmek feleslegének a vallásalapba adását és a káptalanok kötelező hozzájárulását a vallásalap gyarapításához.

A vallásalap — jelentős pénzvagyona mellett — számos birtok és épület tulajdonosa volt. Ezek igazgatását a helytartótanács irányította, az ellenőrizte a számvevőség segítségével a birtokokat kezelő alkalmazottak számadásait. A kamarai adminisztrációk megszervezése után a vallásalap birtokainak — ugyanúgy, mint a tanulmányi és egyetemi alap birtokainak, valamint a kamarai birtokoknak — közvetlen gazdasági igazgatását a II. József által szervezett tíz kerület főispánjai mellett működő kamarai adminisztrátorok irányították a helytartótanács ellenőrzése alatt. A vallásalap birtokainak sorsa igazgatásukat tekintve később is mindig azonos volt a tanulmányi és egyetemi alap birtokaiéval. A II. József halálát követő átszervezések (a helytartótanács és kamara szétválasztása, a kamarai adminisztrációk megszüntetése) után továbbra is a helytartótanács felügyelete alatt maradtak, s beosztották őket az 1793-ban az alapítványi alapok (tanulmányi alap, egyetemi alap, vallásalap és néhány kisebb alap) igazgatására szervezett kerületekbe. (Mindezeket 1. részletesen a „Dep. fundi studiorum” ismertetésében.) A kerületek élére kinevezett prefektusok számára 1794-ben kiadott utasítás szerint az egyes kerületekbe a vallásalap következő birtokai tartoztak:

a *pesti kerület*be Bottyán (Pest m.), Pásztó (Heves m.), Piliscsaba (Pest m.), Csolnok (Esztergom m.), Vörösmart (Heves m.), Acsa, Báránd (Fejér m.), Pilismarót (Esztergom m.), Kenderes (Heves m.), Cegléd (Pest m.), Taksony (Pest m.), Szalkaszentmárton (Pest m.), Jánoshida (Pest m.), Márianosztra (Hont m.) és Ordasháza (Pest m.),

a *nagyváradi kerület*be Szentmárton, Szentjános, Ottomány, Bél és Vaskó (valamennyi Bihar megyében),

a *kuttyevői kerület*be Szvetice (Zágráb m.), Velika (Kőrös m.), Remete (Szerém m.), Lepoglava (Varasd m.), Vukovina (Zágráb m.), Csáktornya (Zala m.), Nedelanyec (Varasd m.), Liubescic (Kőrös m.), Ladanye és Kalinovec (Varasd m.), Bukovec (Zágráb m.), Lesztakovec kuria (Varasd m.), Pergavec és Purga portio (Varasd m.),

a *fiumei kerület*be Carniolicum és Cirquenic,

a *sellyei kerület*be Diószeg (Pozsony m.), Kolos (Nyitra m.), Nagymagyar (Pozsony m.), Dinesd (Pozsony m.), Bolerász (Pozsony m.), Máriavölgy (Pozsony m.), Elefánt (Nyitra m.), Máriacsalád (Bars m.), Csatta (Bars m.), Zobor (Nyitra m.), Deáki (Pozsony m.), Zsámbokrét és néhány kisebb portio,

a *pécsváradi kerület*be Magócs (Baranya m.), Vaiszló (Baranya m.), Szentkút (Vas m.),

a *jászói kerületbe* Jászó (Abaúj m.), Gáva (Szabolcs m.), Sajólad (Borsod m.), Lelesz (Zemplén m.), Lehnice (Szepes m.), Harkács (Gömör m.), Sátoraljaujhely (Zemplén m.), Terebes (Zemplén m.), Varanó (Zemplén m.), Felsőgyőr (Borsod m.), Mocsár (Ung m.) és végül

a *szentmártoni kerületbe* Csorna (Sopron m.), Pannonhalma (Győr m.), Somlyóvásárhely (Veszprém m.), Nezsider (Moson m.), Wohndorf (= Bánfalu, Sopron m.), Majk (Komárom m.), Tihany, Túrje, Rokolán, Nyavalád (mind-egyik Zala megyében), Ledec (Sopron m.) és egy asszonyfai portio. (Természetesen a vallásalapra szállott épületeket is beosztották a megfelelő kerületbe.)

Az alapok birtokainak ez az igazgatási szervezete egészen 1848-ig megmaradt, mindössze annyi változással, hogy egyik-másik kerület székhelyét más helységebe tették át. A vallásalap birtokállományában — kisebb cseréket, eladásokat nem számítva — az 1800-as években történt jelentősebb változás. Ekkor a piliscsabai, acsai, szentjánosi, remetei, lepoglavai, diószegi, bolerászi, máriavölgyi, sátoraljaujhelyi, terebesi és felsőgyőri birtokokat elcserélték a nagykövéresi (Temes m.), csákovai (Temes m.), püspökladányi (Szabolcs m.) és ecsegi (Heves m.) birtokokért; a beneés, premontrei és cisztercita rendnek 1802-ben elrendelt visszaállítása következtében pedig Pannonhalma, Tihany, Jászó, Lelesz, Csorna, Túrje, Jánoshida és Pásztó birtokot visszavették a vallásalaptól az illető rendek számára.

A vallásalapi birtokok igazgatásának irányítása ugyanolyan feladatokat rótt az egyházi javak gazdálkodási osztályára, mint amilyeneket a tanulmányi és egyetemi alap birtokaival kapcsolatban a dep. fundi studiorum végzett. Ezeket itt nem is részletezzük, hiszen kifejtésük megtalálható a „Dep. fundi studiorum” ismertetésében. Meg kell azonban jegyezni, hogy a dep. fundi studiorum a tanulmányi alapok minden jogügyének irányításával is foglalkozott, a dep. ecclesiasticum oeconomicum honorum-nak azonban csak a vallásalapi birtokokkal és épületekkel kapcsolatos jogi ügyek (pl. bérleti díj behajtása) irányítása tartozott a hatáskörébe, a vallásalapi tőkékkel kapcsolatos jogi ügyek irányítását pedig a dep. ecclesiasticum oeconomicum és a dep. ecclesiasticum fundationale látta el.

A vallásalapi birtokokon kívül a dep. ecclesiasticum oeconomicum bonorum intézte az üresedésben levő (vacans) egyházi javadalmak (püspökségek, apátságok) birtokainak igazgatását is: az új javadalmak kinevezésekor azután az uralkodó rendelkezésére átadta neki a javakat. Ezenfelül még a közalapítványi ügyigazgatóság, az alapítványi ügyészek személyi és fizetési ügyeivel is foglalkozott.

Az ügyosztály anyagában elhelyezett ülésjegyzőkönyvek 1787-től 1790. április 29-ig vegyesen tanácsülési és egyházi bizottsági jegyzőkönyvek, 1790. május 11-től 1794. március 11-ig tanácsülési jegyzőkönyvek, s 1794. március 15-től kezdve végig bizottsági jegyzőkönyvek.

Az „Acta” segédkönyvei a „Regestrum et index” c. lajstromok és mutatók. A mutatók — az 1787/88-as évkör és az 1788. év közös mutatójától eltérve — egybe vannak kötve a lajstrommal. Az 1787/88-as évkör és az 1788. év közös mutatója az 1787/88. évkörbeli iratokat „1787”-tel, az 1788. évbelieket pedig „1788”-cal jelzi. A lajstromnak az 1787/88. évkörben, az 1789—1794, 1810. és 1816—1848. években egybekötött számsora is van.

80. DEPARTAMENTUM FUNDATIONUM SAECULARIUM

1794 ápr. 19-től:

DEPARTAMENTUM FUNDATIONUM SAECULARIUM POLITICUM

1845-től:

VILÁGI ALAPÍTVÁNYI OSZTÁLY

1783—1848

284 csomó, 145 kötet

Tanácsülési jegyzőkönyvek :

„Protocolla . . .”	1783—1847	65 kötet
------------------------------	-----------	----------

Bizottsági jegyzőkönyvek :

„Protocolla commissionis liquidatoriae in fundationalibus saecularibus”	1788—1789	2 kötet
--	-----------	---------

Iratok :

„Acta . . .”	1783—1848	282 csomó
„Normalia . . .”	1784—1848	2 csomó

Iráttári segédkönyvek :

„Regestrum et index . . .”, lajstrom és mu- tató	1785—1848	66 kötet
„Series numerorum . . .”, számsor	1787—1796	1 kötet
„Liber normalium resolutionum . . .”, mu- tató	1783—1848	1 kötet

Ügyviteli segédkönyvek :

„Collectio b. normalium resolutionum . . .”, tárgyi csoportok szerint készült szabály- rendelet-gyűjtemény betűrendes mutató- val, 2 azonos példány	1780—1785	2 kötet
--	-----------	---------

Iráttári kezelőkönyvek :

„Liber praenotationis . . .”, szerelőkönyv	1798—1848 (1875)	7 kötet 7 kötet
„Elenchus actorum anno 1848/49 ex depar- tamento fundationali saeculari-politico ad rationem locumtenentiatu Croatiae ab- hinc extradatorum”, a Horvátországnak átadott iratok jegyzéke	1830—1849	1 kötet

DEPARTAMENTUM FUNDATIONUM SAECULARIUM OECONOMICUM

1845-től:

VILÁGI ALAPÍTVÁNYI GAZDÁLKODÁSI OSZTÁLY

1794—1848

138 csomó, 113 kötet

Bizottsági jegyzőkönyvek :

„Protocolla commissionis ecclesiasticae” 1794—1848 52 kötet

Iratok :

„Acta . . .” . . . . . 1794—1848 136 csomó
 „Acclusa”, az „Acta” mellékletei . . . . . 1790—1821 1 csomó
 „Normalia . . .” . . . . . 1794—1846 1 csomó

Irattári segédkönyvek :

„Regestrum et index . . .”, lajstrom és mu-
 tató . . . . . 1794—1848 55 kötet
 „Liber normalium resolutionum . . .”, mu-
 tató . . . . . 1784—1844 1 kötet

Irattári kezelőkönyvek :

„Liber praenotationis . . .”, szerelőkönyv 1798—1848 4 kötet
 (1876)
 „Elenchus actorum anno 1848/49 ex depar-
 tamento fundationali saeculari oecono-
 mico ad rationem locumtenentatus Croa-
 tici abhinc extradatorum”, a Horvátor-
 szágnak átadott iratok jegyzéke . . . . . (1830—1848) 1 kötet

E két állagban a helytartótanácsnak az ún. világi alapítványok felügyeletével kapcsolatban az ügyosztályi időszakban létrejött iratait találjuk. Világi alapítványoknak neveztek minden olyan alapítványt, amelyet alapítója nem egyházi célra (pl. papnevelésre, misemondásra), hanem árvaház, szegényház, kórház, konviktus fenntartására, illetve szegényeknek vagy tanulóknak bizonyos összeggel való segélyezésére tett. Mind a világi, mind az egyházi célú alapítványok (egykorú közös nevükön: piae fundationes = kegyes alapítványok) ügyeire a 18. sz. első évtizedeitől kezdve terjesztette ki ellenőrzését az államhatalom. Az 1715 : 74., majd az 1723 : 70. tc.-ben jelentette ki a király, hogy magának tartja fenn az egyházi vagy világi ifjúság számára bárki részéről alapított papnevelőkre, konviktusokra és kollégiumokra való felügyelést és a számadások bekérése mellett annak megvizsgálását, hogy eleget tesznek-e az alapítvány céljainak. Az ellenőrzés a helytartótanács útján ment végbe; a helytartótanácsban az 1724-ben felállított kegyes alapítványi bizottság, majd 1769-től a vallási bizottság foglalkozott az alapítványi ügyekkel. (L. bővebben az „Acta fundationalia” ismertetését.) Az állami befolyás kettős irányú volt: egyrészt az alapítványok gazdasági ügyeit, a számadásokat, a tőkék kihelyezését stb. ellenőriztette az uralkodó, másrészt az alapít-

ványi helyek betöltését irányította s az alapítványi intézményekben nevelt, ill. ösztöndíjat élvező tanulók tanulmányi előmenetelét kísérte figyelemmel. (Az 1724—1783 közötti alapítványügyi iratok az „Acta fundationalia” állagban, meg Hlavács előadónál és a „Departamentum litterario-politicum” 1773—1783. évi részben vannak elhelyezve.)

II. József az államigazgatás minden ágára kiterjedő reformjai során az alapítványok kérdéseivel is foglalkozott, s az eddig ellenőrzés rendszeresebbé tétele mellett jelentős változásokat is hozott. Első dolga volt a világi alapítványok pontos számbavétele; ennek érdekében 1784-ben minden törvényhatóságtól jelentést kéretett be a területén levő világi alapítványokról, majd meghagyta, hogy május 1-től kezdve félévenként jelentsék be a törvényhatóságok a helytartótanácsnak a bármely célra tett új alapítványokat. Ezután egymást követték a világi alapítványok ügyében kiadott intézkedései. Ezek közül az egész ország gazdasági életére kihatott az a rendelete, amelyben kimondotta, hogy a magánszemélyeknek kamatra kölcsönadott alapítványi tőkéket (mind a világi alapítványok, mind a jezsuita vagyomból Mária Terézia által létesített tanulmányi alap, egyetemi alap és egyéb alapok tőkéit) az adósok fizessék vissza s a tőkék az államkincstárba folyjanak be. Ez az intézkedés súlyosan érintette a nemességet, amelynél a tőkék ki voltak helyezve, s a kancellária tiltakozott ellene. Az uralkodó azonban megmaradt elhatározása mellett s a tőkék visszavétele — szükség esetén pörös úton is. — rendszeresen folyt. Az egyházi befolyás visszaszorítása érdekében 1786-ban és 1789-ben kiadott rendelkezéseivel a megyéspüspököket, ill. plébánosokat felmentette a világi alapítványok (pl. kórházak) ügyeivel való foglalkozás, rájuk való felügyelés alól. 1784-ben eltörölte az összes konviktusokat, jövedelmeikből évi ösztöndíjakat létesített a tanulóifjúság számára. 1789-ben elrendelte, hogy a szegényházakat a nagyobb és közepes városokban oszlássák fel, épületeiket árverezzék el, csak a kisebb városokban és falvakban tartsák fenn továbbra is. Megszüntette a Széchenyi—Kollonics féle pozsonyi szegényházat is; az alapítvány jövedelmeiből évi segélyeket adatott, épületébe pedig átköltöztette Szencről az árvaházat. A Pozsonyba helyezett árvaházon kívül másutt nem tartott fenn árvaházat, hanem az árvákat tartásdíj mellett családoknál helyeztette el. Több nagyobb városban ún. szegényintézetet (institutum pauperum) állított fel a szegények segélyezésére. A szegénysorsú konvertiták (más vallásról a katolikus vallásra áttérők) számára tett alapítványokat a szegényintézetek alapjához csatolta, s ily módon ezek az alapítványok valláskülönbőség nélkül a szegények javát szolgálták. A szegények számára hagyományozott összegeket csak abban az esetben engedte szétosztani a szegények közt, ha ezt az adományozó expressis verbis kívánta, egyébként tőkeként kezeltette az ilyen összegeket, s 3,5%-os kamat mellett az államkincstárba helyeztette s csak kamataikat kapták meg a szegények. Mint az örökös tartományokban, Magyarországon is feloszlatta a laikus kongregációkat és egyéb, világiak számára alapított vallásos társulatokat (confraternitates civiles), s vagyonukat lefoglaltatta a tanügy, illetve a szegényintézetek számára.

Ezeknek az alapítványi ügyekben hozott rendelkezéseknek túlnyomó része nem sokkal II. József halála után érvényét veszítette. II. Lipót, miután 1790. január 28-i rendeletében általánosságban kimondotta, hogy a közigaz-

gatás minden ágát az 1780. évi állapotba helyezik vissza, megbízta a helytartótanácsot, hogy — többek között — az alapítványi ügyek rendezésére nézve is dolgozzon ki javaslatot. E javaslat alapján azután április 20-i rendeletében részletesen szabályozta az alapítványokkal kapcsolatos kérdéseket. A legfőbb felügyelet biztosítása érdekében fenntartotta a törvényhatóságoknak azt a kötelezettségét, hogy az új alapítványokról és kegyes hagyományokról jelentést tegyenek a helytartótanácsnak. Kimondotta, hogy a világi alapítványi tőkének a kincstárba való bevétele megszűnik, s a már bevitt tőkék után a kincstár május 1-től kezdve 5%-os kamatot fizet a II. József alatt fizetett 3,5%-os kamat helyett, minthogy a tőkék azonnali visszaadását a kincstár helyzete nem engedi meg. Az adósok ellen a tőkék visszakövetelése ügyében a királyi jogügyszágotól által indított, folyamatban levő perek megszűnnek. A világi alapítványok tőkéi kellő biztosítékok mellett kihelyezhetők kamatra magánszemélyekhez. Az alapítványok kezelését rövidesen visszaadják az alapítványok kurátorainak és adminisztrátorainak, akiket ez az alapítványtevő rendelkezése szerint megillet. (A veszélyben forgó tőkék visszakövetelésére ezután ezeknek kell a pert megindítaniuk, ill. az alapítvány ellen indított perben az alapítványt képviselniük.) Ezek tartoznak félévi számadásaikat a helytartótanácsnak beküldeni; a kisebb folyó kiadásokra nem kell előzetes engedélyt kérniük, a nagyobb építkezések esetén azonban a tervet és a költségvetést engedélyezés végett be kell terjeszteniük a helytartótanácsnak. Az egyházi férfiak is visszakapják befolyásukat az alapítványokra, annál inkább, mert ők — a világi adminisztrátoroktól eltérően — többnyire díjazás nélkül és így az alapítványok megterhelése nélkül végzik a kezelést. Hatálytalanítja II. Józsefnek a szegényházak feloszlatására vonatkozó intézkedését s a törvényhatóságok belátására bízta, hogy az ilyen épületeket eladják-e. A II. József alatt felállított szegényintézeteket meghagyja. A szegények számára hagyott összegeknek tőkeként való kezelését megszünteti, ezután ezeket ki fogják osztani a szegények közt. Elrendeli a konvertiták számára tett alapítványok kiküldönítését a szegényintézetek alapjából.

Az alapítványok ügyével azután az 1790-i országgyűlés is foglalkozott; a kiküldött rendszeres bizottságok közül az egyházi bizottságot bízta meg, hogy egyebek mellett ennek a kérdésnek a szabályozására is dolgozzon ki terveket. A bizottságok munkálataiból azonban — mint tudjuk — nem lett törvény. Az alapítványok ügyét továbbra is a II. Lipót fentebb ismertetett rendeletében kifejtett elvek szerint intézte a helytartótanács, lényeges változás ezen a téren az egész rendi korszak folyamán nem következett be.

A világi alapítványokkal kapcsolatos összes ügyeket a helytartótanácsban a világi alapítványi osztály intézte 1794 áprilisáig, kivéve a tanulmányi alapítványok ügyeit, ezekkel — mint később látni fogjuk — csak néhány évig foglalkozott.

Munkája javarészt az alapítványi helyek betöltésével, ill. ösztöndíjak, segélyek odaítélésével kapcsolatos tennivalókból állt. A pozsonyi árvaházba, a Széchenyi—Kollonics-féle szegényházba való felvételért (ill. ennek megszüntetése után a kegydíjak elnyeréséért), a bécsi örültekházába való felvételért, valamint a különböző kisebb alapítványok helyeinek, díjainak elnyeréséért az érdekeltek, ill. hozzátartozóik vagy az illető törvényhatóság útján, vagy közvetlenül fordultak a helytartótanácsnak. Megtörtént olykor

az is, hogy egyenesen az uralkodóhoz küldték kérvényüket; ilyen esetben az uralkodó leküldette a kérvényeket a helytartótanácsához. A szabályszerű út azonban az volt, hogy a törvényhatóságokhoz adták be a kérvényt. II. József 1787-ben el is rendelte, hogy a helytartótanács csak a törvényhatóságok útján beadott kérdésekkel foglalkozzék. A kéréseket a helytartótanács általában felterjesztette az uralkodóhoz s a felvétel ügyében a döntést az hozta meg, egyes alapítványoknál a nevezési joggal bíró személy vagy hatóság, ill. a kurátorok jelölése alapján. A döntésről a helytartótanács értesítette a törvényhatóságokat. Az egyes alapítványok közvetlen irányításával megbízott törvényhatóságok, ill. egyházi és világi személyek (kurátorok, adminisztrerek) időszakonként jelentést tettek a helytartótanácsnak az intézményben ellátottak számáról, a növendékek tanulmányi eredményeiről, a bekövetkezett üresedésekről s az intézmény személyi státusáról. A közép- vagy felsőfokú oktatásban résztvevő alumnusokról a gimnáziumi igazgatóktól, egyetemi fakultás-direktoroktól, ill. az alapítvány igazgatójától ún. rovatos értesítvények (tabellares relationes) érkeztek be; ezeket az ügyosztály felterjesztette az uralkodóhoz, az pedig visszaküldte az ügyosztálynak.

A királyi pozsonyi árvaház és a magánszemélyek által alapított egyéb árvaházak, valamint a kórházak, szegényházak belső rendjének szabályozása és személyi ügyeinek intézése (alkalmazottak felvétele, szabadságolása, fizetése, nyugdíjazása, napi- és útidíjai) is a helytartótanács feladata volt. Ez azonban lényegesen kevesebb munkát adott, mint a felvételek kérdése.

A helytartótanács felügyeletet gyakorolt a világi alapítványok gazdasági ügyei felett is. Az egyes alapítványok, árvaházak, kórházak, szegényházak irányítását, kezelését végző városok, megyék, megyéspüspökök, magán-adminisztrátorok kötelesek voltak időszakonként beküldeni az alapítványok számadásait, ill. aktív és passzív státusát („követelő és terhelő állapotát”). A kórházak pénztárait tartoztak időnként váratlanul felülvizsgálni a kórházakat fenntartó városok s a vizsgálatról azután jelentést küldeni a helytartótanácsnak. Be kellett küldeniük a betegeknek adott gyógyszerekről szóló számadásokat is. Mindezeket a helytartótanács számvevősege nézte át (a gyógyszerzámadásokat olykor a protomedicus) s referált róluk. A számvevőség esetleges észrevételeit, kifogásait a helytartótanács közölte a törvényhatóságokkal, s a válasz megérkezése után — vagy ha a számvevőség rendben levőnek találta a számadást, akkor azonnal — irattárba tette az ügyiratot.

A kórházépületek javításának, bővítésének, új kórházak emelésének kérdését is a helytartótanács intézte, az ilyen irányú kérdéseket felterjesztése alapján engedélyezte az uralkodó. Építkezés esetén természetesen az építési igazgatóság is közreműködött az előkészítésben, a tervek, költségvetések elkészítésében, ill. felülvizsgálásában. Legtöbbet a pesti és budai kórházak foglalkoztatták a helytartótanácsot; a pesti kórház igazgatóságának havi jegyzőkönyveit is beküldte a város a helytartótanácsához. A kórházat fenntartó budai és pozsonyi Erzsébet-apácák, valamint az Irgalmasok segélyezésének kérdésével, kórházépítésük, kórházi számadásaik ellenőrzésével is törődött a helytartótanács.

Ezeken kívül az alapítványok tőkéinek kihelyezése, az adósság betábláztatása, a kamat, ill. tőke behajtása, az alapítványok jószágainak eladása és bérbeadása ügyében kötött szerződések jóváhagyása is a helytartótanács

közreműködésével ment végbe. A törvényhatóságoknak, püspököknek, káptalanoknak jelentést kellett tenniük a gondjaikra bízott alapítványok tőkéinek kihelyezéséről. Ezekből a jelentésekből azután a számvevőség összeállítását készítette s a helytartótanács ezt bemutatta az uralkodónak. A tőkék és kamatok fizetése érdekében indított pörökről, a követelések esetleges behajthatatlanságáról a királyi jogügyigazgató számolt be a helytartótanácsnak, az pedig a királynak. Az eladási, bérbeadási szerződéseket a számvevőség bírálta felül, s véleménye alapján javasolta a helytartótanács az uralkodónak jóváhagyásukat.

A helytartótanácsához futottak be a törvényhatóságoktól a II. József által bevezetett rendszeres félévi jelentések a betegek, szegények, árvák számára tett új alapítványokról. A beérkezett jelentésekből a számvevőség összesítést készítette s ezt küldte fel a helytartótanács az uralkodónak.

II. József a polgári vallásos társulatok (confraternitates civiles) felosztatását kimondó 1787. évi rendeletének végrehajtását és a felosztatott egyesületek vagyonának kezelését is a helytartótanács irányította. Ennek intézésére 1788 januárjában külön bizottság alakult a helytartótanácsban, a „Liquidations-Kommission in weltlichen Stiftungsangelegenheiten” (commissio liquidatoria in fundationalibus saecularibus). A bizottság elnöke gr. Zichy Károly, a helytartótanács elnöke volt, tagjai pedig ifj. Klobusiczky József mint referens, azonkívül az egyházi bizottság egy tagja, valamint az udvari számvevőség és a helytartótanácsi számvevőség egy-egy tagja voltak. (Rajtuk kívül egy helytartótanácsi titkár vett részt a bizottság ülésein.) A bizottság üléseiről jegyzőkönyvet vezettek, ugyanolyan formában, mint a helytartótanács tanácsüléseiről. A jegyzőkönyvek hátlapján feljegyezték, hogy a jegyzőkönyv melyik helytartótanácsi ülésjegyzőkönyvvel függ össze. A bizottság által tárgyalt ügyek iratait ugyanúgy kezelték, mint az ügyosztály többi iratát s az ügyosztály iratai közé helyezték el. A bizottság két évig működött (1788-ban és 1789-ben), azután az ügyosztály végezte tovább a felosztatott egyesületekkel kapcsolatos, fokozatosan kevesbedő teendőket. Az egyesületek felszerelésének jegyzékeit, amelyeket a kamarai adminisztrációk küldtek be, a számvevőség nézte át s tett róluk jelentést a helytartótanácsnak, s azután a helytartótanács javaslata alapján döntött további sorsukról az uralkodó. A társulatok tőkéinek helyzetéről befutó jelentéseket is a számvevőséggel vizsgálhatta át a helytartótanács, s jegyzéket terjesztett fel az uralkodóhoz a nem biztonságosan kihelyezett tőkékről. Utasította a törvényhatóságokat vagy az alapítványi birtokok kezelőit az egyesületek követeléseinek behajtására és szükség esetén pört indíttatott a királyi jogügyigazgatóval az adósok ellen.

A felosztatott polgári vallásos társulatok vagyonának egy részét II. József az ún. „szegényintézetek” (institutum pauperum) céljaira fordította, amelyeknek alapítását maga szorgalmazta, mintegy a vallásos társulatok pótlására. A szegényintézetek nem voltak azonosak a szegényházakkal. A szegényházakban a beteg, öreg, keresetképtelen szegényeknek nyújtottak ellátást, a szegényintézetek pedig segélyező egyesületek voltak, amelyek a munkaképes, de elegendő keresettel nem rendelkező szegényeknek rendszeres napi segélyeket fizettek. A szegényintézetek ügyeivel is ez az ügyosztály foglalkozott, a törvényhatóságoktól beküldött számadásaikat felülvizsgál-

tatta a számvevőséggel. (Kivétel az 1786. esztendő, amikor a szegényintézetek ügyeit külön ügyosztály, a departamentum instituti pauperum intézte.)

Ezzel áttekintettük a világi alapítványi osztálynak (departamentum foundationum saecularium) mindazokat a feladatait, amelyeket az 1783-tól 1794-ig terjedő korszak folyamán állandóan intézett. Meg kell még emlétenünk azokat a kérdéseket, amelyekkel az ügyosztály 1783 őszén történt felállításától kezdve csak néhány éven át foglalkozott.

Ilyen volt először is a királyi Terézia-akadémia, a konviktusok, ill. a vagyonukból alapított tanulmányi ösztöndíjak ügye. 1784-ben és 1785-ben az ügyosztály foglalkozott ezeknek a kérdéseivel. A felvételért, ill. ösztöndíjért beadott kéréseket, ajánlásokat a helytartótanács felterjesztette döntésre az uralkodóhoz s értesítette a döntésről a törvényhatóságokat. Hozzá érkeztek be az ösztöndíjasok minősítései, a szülők, gyámok jelentései arról, hogy az ösztöndíjas melyik iskolát látogatja (ugyanis II. József megengedte, hogy az ösztöndíjasok maguk válasszák meg, a birodalom mely iskoláján vagy egyetemén végzik tanulmányaikat). Az ügyosztály tárgyalta meg az alkalmazottak személyi ügyeit (pl. fizetéskérésüket), az épületfenntartással kapcsolatos kérdéseket és a konviktusok felozlatásával kapcsolatos ügyeket is. (A konviktusok felozlatásának ügyével azonban a dep. litterario-oeconomicum is foglalkozott.) A konviktusok és a tanulmányi ösztöndíjak ügyeit 1786-ban a departamentum litterario-oeconomicum, ill. a departamentum litterario-politicum hatáskörébe utalták át.

Ugyancsak 1786-ig foglalkozott az ügyosztály a tallósi dologház (domus correctoria) ügyével. A személyzeti ügyeken, számadások ellenőrzésén, épületfenntartáson kívül intézkedett mindenféle vele kapcsolatos ügyben, mint: börtönbüntetésre ítélték felvétele a dologházba a megyék kérésére, a dologházból megszökött rabok köröztetése, a ház katonai őrzése, a megyék részéről a rabokért beküldött tartásdíjak, a rabok szabadonbocsátása iránti kérések (ezekben az uralkodó döntött), a dologházzal kapcsolatos gyár állapota, az ott készült áru eladása stb. A dologház ügyeinek intézését 1786-ban a departamentum publico-politicum vette át.

Az ügyosztály intézte egy ideig a zálogházak ügyeit is; 1787-től kezdve a departamentum publico-politicum, 1797-től 1848-ig pedig külön ügyosztály: a dep. fiduciarium foglalkozott a zálogházak ügyeivel.

1794-ben az ügyosztályt kettéosztották. Ennek a kettéosztásnak megértéséhez a következőket kell tudnunk. I. Ferenc 1794. január 30-án kiadott mandátumában a nádor javaslatára elrendelte a helytartótanács egyházi bizottságának visszaállítását. A visszaállított egyházi bizottságra bízta több más ügy mellett azoknak az ügyeknek az intézését is, amelyek a világi alapítványok kezelésére vonatkoztak. Ekkor, minthogy az uralkodó a világi alapítványoknak csak a gazdasági ügyeit bízta a bizottságra, a helytartótanács szükségesen látta, hogy a világi alapítványi osztályt két ágra osszák: foundationum saecularium politicum departamentumra, amelynek ügyeit a teljes ülésen tárgyalja meg a helytartótanács, és foundationum saecularium oeconomicum departamentumra, amelynek ügyeit az egyházi bizottság ülésein tárgyalják meg. A helytartótanácsnak ezt az intézkedését az uralkodó jóváhagyta és így 1794 áprilisától kezdve külön ügyosztály foglalkozott a világi alapítványok „politikai” (vagyis igazgatási) és gazdasági ügyeivel.

(A departamentum fundationum saecularium oeconomicum ülésjegyzőkönyveit természetesen a helytartótanács egyházi bizottságának a világi alapítványi gazdasági ügyek tárgyalásáról készített ülésjegyzőkönyvei alkotják.)

A helytartótanács a megosztáskor részletesen szabályozta, hogy a világi alapítványoknak mely ügyei tartoznak az egyik, melyek a másik ügyosztályra. Eszerint a departamentum fundationum saecularium politicum ügyköre a következő:

1. A királyi pozsonyi árvaház és más, törvényes adminisztrátorok gondjára bízott árvaházak (mint a nagyváradi, a kőszegi és a soproniak) belső szabályozása, az ifjúság nevelésével együtt; árvák felvétele és elbocsátása; az árvaházak időszaki ellenőrzése.

2. Minden kórház és szegényház belső szabályozása.

3. Minden új alapítvány belső szabályozása és az alapítók szándékainak megfelelő kezelése.

4. Az építendő örültekháza és a vele kapcsolatos intézmények belső szabályozása.

5. Szegények felvétele a Széchenyi—Kollonics-alapítványba.

6. A pesti nagy alapítványi szegényház rendeltetésének végleges vagy ideiglenes megállapítása.

7. Ösztöndíjasok felvétele a Sigray-alapítványba.

8. A szegényintézetek minden ügye.

9. Az elhúnyt Jankovics grófnő alapítványának minden ügye.

A departamentum fundationum saecularium oeconomicum ügyköre a következő:

1. Mindazoknak a javaknak gazdasági igazgatása, amelyek birói végrehajtás, alapítólevél vagy végrendelet útján, vagy bármi más módon a világi alapítványi alapra, vagy a polgári társulatok alapjára háramlottak, vagy ezután háramlanak, ideértve a róluk készített gazdasági számadások ügyeit, e javak bérbeadását vagy eladását, az épületek javítását és fenntartását.

2. A királyi pozsonyi árvaház, a polgári társulatok és a 20 000 forintos horvát alapítvány kórházakra és árvaházakra rendelt részének, valamint a Széchenyi—Kollonics-, a Sigray- és az Abantini-alapítvány pénzalapjának kezelése, biztosítása és nyilvántartása.

3. Valamennyi törvényes magán-kurátor kezelésében levő világi alapítvány gazdasági főfelügyelete. Tehát

a) az 1793. augusztus 16-i királyi rendelet értelmében a törvényhatóságoktól beküldött tabellák a kihelyezett tőkékről és a számvevőség által készített negyedévi összesítés;

b) a magánadminisztrátoroktól beküldött számadások revíziója.

4. Az új világi alapítványok, megmaradó kegyes hagyományok nyilvántartása, az 1793. szeptember 24-i királyi rendelet szerint a törvényhatóságoktól beküldött negyedévi jelentések és a számvevőség által készített félévi tabella segítségével, valamint ezek alapja kezelésének és biztosításának ügyei.

5. Az előbbi ügyekben a királyi jogügyigazgatóságnak, vagy a javak kezelőinek, vagy az alapítványok adminisztrátorainak kiadandó jogi utasítások.

6. Örültekháza és más kapcsolatos intézmények építése.

7. A pesti nagy alapítványi szegényház fenntartása, építési pénztárának gondja és számadásainak revíziója.

A két ügyosztály ügykörének ez az éles szétválasztása azonban nem maradt fenn a későbbi évtizedek folyamán. Csak a kórházak, szegényházak gazdasági ügyeire nézve mondható el, hogy ezek mindvégig teljes következetességgel megmaradtak a világi alapítványi gazdasági osztály kezelésében. Az árvaházak, a Széchenyi—Kollonics-alapítvány, néhány kisebb alapítvány stb. anyagi kérdéseivel a következő évtizedek folyamán gyakran nem a fund. saec. oec. hanem a fund. saec. pol. ügyosztály foglalkozott. Az 1802-ben alakult váci süketnéma intézetnek és az 1825-ben létesült pesti vakok intézetének gazdasági ügyei pedig egyáltalán nem is kerültek a fund. saec. oec. ügyosztály hatáskörébe, ezekkel a fund. saec. pol. ügyosztály foglalkozott. Ezeknek az intézeteknek a „politikai” ügyeit is természetesen a fund. saec. pol. ügyosztály intézte, mégpedig eléggé önállóan. A váci süketnéma intézet növendékeinek felvétele ügyében ugyanis a helytartótanács maga döntött és az igazgató kivételével a főbb alkalmazottakat is maga nevezte ki. (Itt jegyzem meg, hogy a helytartótanácsot 1799-ben felhatalmazta az uralkodó, hogy maga döntsön az árvaházba való felvétel ügyében.) A süketnéma intézet vezetőségi üléseinek jegyzőkönyveit is beküldték a helytartótanácsához, s az rendszerint felterjesztette az uralkodóhoz.

A fund. saec. pol. ügyosztály szőlította fel a törvényhatóságokat, hogy a süketnéma intézet, a vakok intézete és az örültekháza felállítására gyűjtsenek segélyeket s a gyűjtések eredményéről, ill. az ez intézmények számára hagyott összegekről a törvényhatóságok neki küldjék be jelentéseiket. Az örültekháza felállításába a rendek kívánságára egyezett bele az uralkodó, s 1802-ben engedélyezte a feloszlott társulatok vagyonából összegyűlt alapnak erre a célra fordítását. Az intézmény felállítására azonban nem került sor, bár még a 30-as években is gyűjtöttek rá és tervezték felállítását. Így az elmebetegeket továbbra is a bécsi örültekházában, ill. egyéb, örökös tartományokbeli és hazai kórházakban helyezték el. Az elmebetegek felvételének és tartási költségeik viselésének kérdésében 1794 után a fund. saec. pol. ügyosztály előterjesztése alapján döntött az uralkodó. A szegénysorsú örültek ápolási költségeinek viselésére a törvényhatóságokat, vagy valamely alapot, vagy a kincstárt kötelezték. A vagyonnal bíró elmebetegektől, ill. hozzátartozóiktól pedig a helytartótanács az illető örökös tartomány kormányzékének kérésére a törvényhatóságokkal beszédette az ápolási díjakat. Ugyanígy történt ez az egyéb betegeknek valamely örökös tartománybeli kórházban való ápolása esetén is. Előfordult az is, hogy magyar törvényhatóság kérte valamely örökös tartománybeli születésű beteg ápolási díjainak beszédését. Az ápolási költségek behajtásának kérdése — különösen az 1800-as évektől kezdve — meglehetősen sok munkát adott a fund. saec. pol. ügyosztálynak.

A fund. saec. pol. ügyosztály ügyköre a későbbiekben még tovább bővült, kiterjedt olyan ügyekre, amelyek az 1794-i kettéosztáskor még nem is szerepelhettek. Intézte az 1800-as években alakult nyugdíjintézetekkel kapcsolatos ügyeket. Az intézetek elnökei az intézet gyűléseinek jegyzőkönyvét beküldték a helytartótanácsához s az felterjesztette az uralkodónak; majd a visszaküldött jegyzőkönyveket irattárba tette, vagy továbbította az elnök-

nek. A tagok is gyakran fordultak a helytartótanácshoz pénzüik visszafizetését, ill. nyugdíjuk fizetésének elrendelését kérő folyamodvánnyal. A helytartótanács ezeket a kérvényeket az uralkodóhoz terjesztette fel döntésre, vagy az intézet elnökének véleményét kérte ki s ennek alapján maga intézte el.

Az 1840-es években egyre fokozódó ütemben alakuló takarékpénztárak ügyével is foglalkozott. A megyék vagy városok által beküldött alapszabálytervezeteket jóváhagyás végett felterjesztette a királyhoz, a jóváhagyásról, vagy a kívánt módosításokról értesítette a törvényhatóságot. Más egyesületek (pl. temetkezési egyesület) alapszabályainak jóváhagyása, a tagok esetleges panaszainak elintézése is közreműködésével történt.

Gyakran előfordult az 1800-as évektől kezdve, hogy egy-egy helytartótanácsi tanácsos mint királyi biztos működött egy-egy alapítvány ügyeinek rendbehozatalán, ill. helytartótanácsi tanácsos volt az alapítvány adminisztrátora. Ezek jelentéseit is a fund. saec. pol. ügyosztály vizsgálta át.

Az ügyosztályok anyaga úgy van felállítva, amint a leltár elején levő szerkezeti áttekintés mutatja. Vagyis minden sorozatnál a fund. saec. (1783—1794) anyaga után, annak folytatásaként következik a fund. saec. pol. megfelelő sorozata. Az 1794. évben külön kötetben vannak a kettéválasztásig tartott 1—23. ülés jegyzőkönyvei és külön kötetben a kettéválasztás utáni ülések jegyzőkönyvei; az utóbbiaknál az új „Protocolla departamenti fundationum saecularium politici” címmel. Hasonló a helyzet az „Acta” sorozat iratainál is: külön vannak az esztendő első 23 ülésén tárgyalt ügyek iratai és külön a 24. üléstől kezdve tárgyalt iratok „Fund. saec. pol.” feliratú csomókban. A „Regestrum et index”-nek is külön kötete van az 1794. év első 23 ülésén tárgyalt iratokhoz és külön kötete a 24. üléstől kezdve tárgyalt iratokhoz.

A dep. fund. saec. 1784. évi lajstroma és mutatója a „Regestrum” c. központi lajstromkönyv 113. rakszámú kötetében van. Mind a fund. saec. pol., mind a fund. saec. oec. ügyosztály „Regestrum et index”-einek egybekötött számsora van az 1797—1848-as években. A fund. saec. ügyosztály 1787—1794. évi számsora, egybekötve a fund. saec. oec. ügyosztály 1794—1796. évi számsorával, a „Series numerorum” című kötetben van.

81. DEPARTMENTUM INSTITUTI PAUPERUM

(Szegényintézeti osztály)

(1785)1786

2 csomó

Tanácsülési jegyzőkönyvek:

„Protocolla...” . . . . . 1785 dec. 6.
1786 dec. 19. 1 csomó

Iratok:

„Acta...” . . . . . (1785) 1786 1 csomó

Ez az állag a szegényintézetek ügyével foglalkozó ügyosztály iratait tartalmazza. Szegényintézeteket először Csehországban, a gróf Bouquoi-

család uradalmaiban állítottak fel 1779-ben. Ezek példája nyomán II. József kezdeményezésére az 1780-as évek elején az osztrák tartományokban és nálunk is megindult a szegényintézetek szervezése. A szegényintézetek jótékony felebaráti egyesületek voltak, amelyek a kereset nélküli, vagy nem elegendő keresettel bíró szegényeket rendszeresen segélyezték s ezzel segítséget nyújtottak az államnak a koldulás megszüntetésére irányuló törekvésében. (A szegényintézeteken kívül továbbra is fennállottak a szegényházak, amelyekben a beteg, öreg, keresetképtelen szegényeket ellátták.) Ezek az egyesületek a földesuraság és a lelkipásztor felügyelete alatt működtek. A 8, 6, 4, ill. 2 krajcáros napi segélyeket az ún. szegény-anya (Armen-Vater) osztotta ki a listára felvett szegényeknek. Az egyesületek nagyrészt önkéntes adományokból állottak fenn; emellett II. József a felosztott világi vallásos társulatok (confraternitates civiles) vagyonának egy részét is a szegényintézeteknek juttatta. A bevételekről és kiadásokról az egyesületek számvivői rendszeres számadásokat vezettek.

A szegényintézetek ügyeit csak egy évig, 1785 decemberétől 1786 végéig intézte a helytartótanácsban külön ügyosztály; 1787-től kezdve a departamentum fundationum saecularium, majd 1794-től a departamentum fundationum saecularium politicum foglalkozott velük.

A departamentum instituti pauperum iratanyaga mindössze egy csomó, s nagyrészt az esztergomi érsekkel s a városokkal (főként Budával és Pesttel) a szegényintézetek szervezése ügyében folytatott levelezésből áll. Találunk az anyagban összeírásokat szegényekről, utasítást a lelkipásztorok, szegény-anyak és számadásvezetők számára és néhány segélykérést is. A rendes jelzetes anyagon kívül van néhány jelzettel el nem látott irat, főként 1785-ből s ezek mellékleteként számos egykorú nyomtatvány, amely a csehországi és bécsi szegényintézeteket ismerteti s gyakorlati útbaigazítást ad a lelkészeknek a szegényintézetek propagálására és szervezésére.

Segédkönyv nincs az ügyosztály anyagához, az iratokat darabról darabra kell átnézni.

82. DEPARTAMENTUM FIDUCIARIUM

1845-től:

ZÁLOGHÁZI OSZTÁLY

1797—1848

41 csomó, 28 kötet

Tanácsülési jegyzőkönyvek :

„Protocolla . . .” . . . . . 1797—1848 6 kötet

Iratok :

„Acta . . .” . . . . . 1797—1848 39 csomó

„Normalia” . . . . . 1787 (1772)—
1845 1 csomó

„Acta domus fiduciarie Pestiensis”, a zálogházi bizottságnak a pesti zálogházra és pozsonyi fiókjára vonatkozó elnöki iratai . . 1830—1845 1 csomó

Irattári segédkönyvek :

„Regestrum et index...”, lajstrom és mutató	1797—1848	19 kötet
„Index benignarum resolutionum normallium”, mutató	1788—1848 (1869)	1 kötet

Irattári kezelőkönyvek :

„Számmutató”, (helyesen: „Liber praenotationis) és „Liber praenotationis...”, szerelő- és kölcsönkönyv	1788—1869	2 kötet
--	-----------	---------

A departamentum fiduciarium 1797-ben történt felállítása előtt, 1787-től kezdve a departamentum publico-politicum intézte a zálogházi ügyeket. Magyarországon 1787-ig csupán egy zálogház volt Pozsonyban. Ennek felügyeletét 1787-ig a departamentum fundationum saecularium gyakorolta. 1787-ben állították fel a budai és pesti zálogházat, amely 1802-ben Budáról Pestre költözött át. Mivel az 1790-es években mindkét zálogház munkájában egyre több fogyatékoság mutatkozott, melyek felszámolása az addigi hiányosságok okainak alapos vizsgálatát és ennek alapján új utasítást kívánt, az uralkodó a helytartótanácsnak 1796-ban történt felterjesztésére még az év júliusában elrendelte, hogy a helytartótanács kebelében zálogházi bizottság alakuljon, melynek feladatául a zálogházak működésének szabályozását és ellenőrzését jelölte meg, a rendeletben körülírt szempontok alapján. A leirat értelmében a bizottság tagjaiul a helytartótanácsosi rangban levő elnökön kívül két tanácsost, egy titkárt, egy számvevőt és a pesti zálogházi hivatal prefektusát jelölte ki a helytartótanács. (A pozsonyi zálogház a pestinek fiókinézete lett.) Ezenkívül még egy jegyzőt is küldtek a bizottságba, aki az ülések jegyzőkönyveit vezette. Az ülések időpontja a feladatokhoz mérten változott. Volt olyan év, amelyben hat, vagy ennél is több ülést tartottak, de elég sok azoknak az éveknek a száma is, amikor csak két ülésről tudunk. A bizottság létrejötte után a zálogházi ügyeket leválasztották a departamentum publico-politicum hatásköréből és 1797-ben felállították a zálogházi osztályt.

Az új ügyosztály feladata a Budán, illetve Pesten levő fő- és a pozsonyi fiók-zálogházi hivatal működésének irányítása és ellenőrzése volt. A pesti főzálogházi hivatal élén a prefektus, főtiszt állt, távollétében vagy egyéb okokból történő akadályoztatása esetén pedig az első pénztáros helyettesítette. Ők ketten írták alá a hivatalnak a helytartótanácshoz intézett beadványait is. A pozsonyi fiókzálogház legtöbb esetben a pesti főzáloghivatalon keresztül levelezett a helytartótanáccsal.

A zálogházi osztály hagyta jóvá a pesti főzáloghivatalnak a zálogház személyzeti ügyeire — kinevezés, előléptetés, elmozdítás, fizetésemelés vagy előlegezés, napidíj stb. — vonatkozó felterjesztéseit. Ha az előterjesztett ügy elbírálásához a számvevőség véleményére is szükség volt, akkor csak az exactoratus állásfoglalása után terjesztették végső döntésre a tanácsülés elé. A vezető állásokba történő kinevezéseket az uralkodó hagyta jóvá, egyéb esetekben azonban a tanács döntött.

Kinevezéskor a zálogházi tisztviselők nagy részének megszabott kezeségi összeget kellett letétbe helyeznie a közalapítványi főpénztári hivatalnál, ahonnan értesítették az ügyosztályt a lefizetés megtörténtéről. Nyugdíjazás vagy haláleset után az ügyosztály utasítására a közalapítványi főpénztári hivatal visszafizette a kezeségi letéteket.

Mind a pesti, mind a pozsonyi zálogházi hivatal pénztárainak forgalmáról havonta beszámoltak a helytartótanácsnak. A havi pénztári jelentéseken kívül évi számadásokat is küldtek be, melyekben a zálogház teljes vagyoni helyzetét mutatták ki. Mindkét fajta jelentést az ügyosztály a számvevőséghez küldte felülvizsgálás és véleményadás végett, melynek alapján az ügyosztály intézkedett, hogy az esetleges hiányokat pótolják. Maguk a kimutatások a számvevőségénél maradtak, az ügyosztály irattárába csak a kísérőiratok kerültek.

A zálogházaknál történő építkezési vagy épületjavítási tervek végrehajtását is az ügyosztály engedélyezte, az építészeti főigazgatóság véleményének előzetes meghallgatása után.

A zálogházi osztály ügyintézése jelentős mértékben eltért a helytartótanács többi osztályán folyó ügykezeléstől. Itt ugyanis a beérkezett ügyek — egy-két jelentősebb ügy kivételével, melyet azonnal tanácsülésben tárgyaltak — a zálogházi bizottságban kerültek tárgyalás alá. A bizottság üléseiről a helytartótanácsi jegyzőkönyvekhez hasonló rendszerű jegyzőkönyveket vezettek. A tanácsülések elé, ahol a zálogházi ügyeket ugyanaz a tanácsos referálta, mint a bizottságban, már csak a bizottsági jegyzőkönyveket terjesztették. A tanácsülésen történt tárgyalás után a bizottság jegyzőkönyveit az esetleges észrevételekkel felküldték az uralkodó elé végleges jóváhagyás végett.

Az ügyosztály iratairól úgyszólván kivétel nélkül megállapítható, hogy nem képviselnek jelentős történeti forrásértéket. A 19. századi pauperizálódás fokozódására talán a havi pénztári kimutatások adnának jellemző adatokat, ezek azonban — mint már említettük — a számvevőség irattárába kerültek megőrzés végett és azzal együtt elpusztultak.

Az osztály anyagának egyes sorozataiban a többi ügyosztályétól eltérő rendszerekkel találkozunk. A tanácsülési jegyzőkönyvekbe 1797—1810-ig, majd 1816—1824-ig a bizottsági jegyzőkönyvek tisztázati példányát is bekötötték, a közbeeső években pedig az iratok között rendszerint külön kútfőben helyezték el. A bizottsági jegyzőkönyvek fogalmazati példányai azonban azokból az évekből is, amikor a tisztázatokat a tanácsülési jegyzőkönyvekbe bekötötték, megtalálhatók az iratok között. A zálogházi ügyeknek a bizottságban történő előzetes tárgyalása miatt „currens” ügyekkel csak egy-két esetben találkozunk a tanácsülési jegyzőkönyvekben.

1797—1807 között egy vagy több év iratanyagát minden tárgyi csoportosítás nélkül egy kútfőbe helyezték. Az egyes kútfők évek szerinti megoszlása a következő:

1. kútfő: 1797—1799	4. kútfő: 1804
2. kútfő: 1800—1802	5. kútfő: 1805
3. kútfő: 1803	6. kútfő: 1806
7. kútfő: 1807	

1808-ban aztán áttérnek az iratoknak a többi ügyosztály irattári rendszeréhez hasonló, az éveken belül egy tárgykört magában foglaló kútfő, ezen belül pedig tételek szerint történő tárolására.

A szabályrendeletek közé az ügyosztály felállítását megelőző időből is soroltak néhány iratot, részben időrendben, részben pedig kútfő, tétel jelzettel ellátva.

A lajstromkönyvekhez és mutatókhoz csak 1808-tól kezdődően készítettek számsort. A szabályrendeletek mutatója a fontosabb tárgyi címszavak kiemelésével és azok első betűjére szorítózkodó abc-rendben az egyes rendeletek irattári jelzetét (év, kútfő, tétel) adja. Az osztály irattári rendszere egyebekben megegyezik a többi ügyosztályéval.

Az alapleltárban felvett „Diploma seu regulae directivae domus fiduciariae Posoniensis, Budensis ac Pestiensis” című ügyviteli segédkönyvet e leltározás során a számvevőség „Jelzetes könyvei” között vettük fel.

Az 1783 előtti időszaknak a pozsonyi zálogházra vonatkozó iratai az „Acta oeconomica”-ban, 1780—1783 között pedig az „Acta secundum referentes” c. állagban Skerlec Ferenc előadó neve alatt található.

83. DEPARTAMENTUM CASSALE

1845-től:

PÉNZTÁRI OSZTÁLY

1783—1785, 1793—1848

137 csomó, 119 kötet

Tanácsülési jegyzőkönyvek :

„Protocolla . . .” . . . . . 1783—1785
1793—1848 57 kötet

Iratok :

„Acta . . .” . . . . . 1783—1785
1793—1848 135 csomó
„Normalia . . .” . . . . . 1784—1847 2 csomó

Irattári segédkönyvek :

„Regestrum et index . . .”, lajstrom és mutató 1793—1848 56 kötet
„Index normalium . . .”, mutató . . . . . 1784—1848 1 kötet
„Series numerorum in cassalibus”, számsor . 1793—1811 1 kötet

Irattári kezelőkönyvek :

„Liber praenotationum . . .”, szerelő- és kölcsönkönyv . . . . . 1798—1847 4 kötet

Az ügyosztályok felállítása idején a helytartótanács ellenőrzése alá tartozott a kegyes alapítványi és vallásalapú pénzek kezelése. A vallásalap létrehozása alig egy évvel az ügyosztály-rendszer bevezetése előtt történt. II. József ugyanis 1782 szeptemberében a III. Károly által 1733-ban felállí-

tott lelkéspénztárt (*cassa parochorum*) az 1781-ben felosztatott szerzetesrendek vagyonával növelte. A császár 1782. szeptember 10-én kelt leiratában közölte elhatározását a helytartótanáccsal, mondván: „nehogy a kegyes intézményekre, elsősorban pedig a lelkészségek gyarapítására és jobb javadalmazására az alap hiányozzék, az eltörölt kolostoroknak egész vagyonát ugyanazon célra rendeltük és a már létező lelkéspénztárhoz csatoltuk.” Ettől kezdve használták a *fundus religionarius*, *fundus religionis* kifejezéseket. A két különböző eredetű alap közös kezelését az „*officium cassae religionis*”, vagy röviden „*cassa religionis*” végezte, de használták még, ha a régi lelkéspénztári tőkéről volt szó, az „*officium cassae parochorum*” vagy csak „*cassa parochorum*” kifejezést is. A kegyes alapítványi tőkék gondozását az „*officium cassae generalis piarum foundationum*” látta el.

Az ügyosztályrendszer bevezetésekor a fenti szervezeti viszonyokon csak annyi változtatás történt, hogy a császár rendeletére a három különböző eredetű alap, illetve a két pénztár bevételei közös kasszába kerültek, de a zavarok elkerülése végett külön rovatokban kezelték. Az így felállított egységes pénztári hivatalt nevezték „*Officium Cassae Generalis*”-nak, vagy röviden „*Officium Cassae*”-nak. A pénztári hivatal személyzete a következőkből állt: egy pénztáros (*perceptor*), egy ellenőr (*controlorians*), egy számfejtő (*liquidator*), egy írnok (*cancellista*), egy járulnok (*accessista*) és egy szolga (*mediastinus*).

A helytartótanács pénztári osztálya ellenőrizte és irányította az „*Officium Cassae*” működését a kamarával történt egyesítésig. Az alapítványi és vállalalapi tőkékből magánosok és testületek gyakran kértek kölcsönöket. A helytartótanácshoz beadott kérelmeket a pénztári osztály terjesztette döntés végett a tanácsülés elé. Ezenkívül a pénztári hivatal személyi és dologi ügyeivel foglalkozott. A pénztári osztály előterjesztéseit az 1785. évi augusztus 30-i tanácsülésen tárgyalták utoljára.

A helytartótanács és kamara egyesítése után az „*Officium Cassae Generalis*”-t a kamarai főfizető-hivatalba olvasztották, a pénztári osztályt pedig a kamara hasonló nevű ügyosztályába. Az egyesített „*departamentum cassale*” tehát zömmel kamarai ügyekkel foglalkozott. II. József halála után a kamara ismét visszanyerte régi önállóságát. Az alapítványi tőkék kezelése azonban egyelőre a kamara igazgatása alatt maradt. Az egyesítés utáni „*departamentum cassale*” iratait ezért teljes egészében a kamarának adták át.

A pénztári osztály 1793-ban történt ismételt felállítása annak a nagyarányú átszervezésnek az eredménye, amely ebben az évben a különféle alapítványi javak igazgatása terén történt. (Az átszervezésre vonatkozóan bővebben l. a „*departamentum fundi studiorum*” ismertetésénél.) 1793. július 4-én jelent meg az az uralkodói rendelet, amely kimondotta, hogy a „*Cassae Fundi Religionis et Studiorum* a Generali Cassae Camerali Perceptoratus Officio” különíttessenek el, és mint azelőtt, ismét a helytartótanács hatáskörébe kerüljenek. Ezzel egy időben felállították Budán a közalapítványi főpénztári hivatalt (*Generalis Cassae Fundationalis Politicae Praefectoratus Officium*), amely alá a Kassán, Lőcsén, Pozsonyban, Szatmárnémetiben, Temesvárott és Zágrábban felállított első osztályú pénztárak (*cassarum filialium officia primi ordinis, pro fundis fundationalibus constituta*), továbbá 22 másodosztályú, egyszersmind uradalmi fiókpénztár (*cassae filiales secundi*

ordinis seu, quod idem est: cassae dominales, simul ad cathogoriam filialium elevatae) és két rendkívüli pénztár (cassae extraseriales) tartozott.

A budai főpénztári hivatal élén egy főtiszt (praefectus) állt, személyzete pedig 1793-ban a következő volt: egy ellenőr (contra-agens), egy pénzkezelő (cassarius), egy számfejtő (liquidator), négy pénztári tiszt (cassae officiales), négy járulnok (accessistae) és két hivatali szolga (cassae famuli). Ez a létszám 1848-ig négy pénztári tiszttel, két járulnokkal és négy gyakornokkal bővült. Ugyanezen idő alatt a vidéki tisztviselők száma 43-ról 38-ra esett le. A vidéki létszám csökkenésnek az a magyarázata, hogy a másodosztályú pénztárak számát 22-ről 7-re szállították le.

A helytartótanács felügyelete alá utalt közalapítványi főpénztári hivatal és az alája tartozó fiókpénztárak működésének ellenőrzésére és felülvizsgálatára a pénztári osztályt állították fel. Az új ügyosztály hatáskörébe tartozott tehát a pénztári hivatalok működésének, szervezeti és személyi ügyeinek, dologi és személyi kiadásainak ellenőrzése és irányítása. Az 1793. október elsején tartott tanácsülésen tárgyaltak először a pénztári osztály által előterjesztett ügyeket. Gondoskodott a különféle alapítványok, így a vallási és püspökségi pénzalapok, a tanulmányi és világi alapítványok tőkének kiadásairól és bevételeiről szóló évi kimutatások, költségvetések elkészítéséről. Hogy a költségvetések elkészülhessenek, előzőleg a közalapítványi főpénztári hivatalon keresztül jelentést kért a fiókpénztárakról. A beérkezett jelentéseket átküldte a számvevőségnek, ahol a kimutatást elkészítették, és ezt az ügyosztály a tanácsülésen történt letárgyalás után az uralkodó elé terjesztette jóváhagyás végett.

A közalapítványi főpénztári hivatal az általa kezelt különféle alapítványi tőkék és a hivatalon belül működő letéteményi pénztár bevételeiről és kiadásairól külön-külön bevételi és kiadási naplót vezetett, melybe a pénztár pengő- és váltópénzforgalmán kívül az ott elhelyezett különféle kötelevényeket is feljegyezték. A pénztári naplók állapotáról szóló kimutatást a főpénztári hivatal havonként küldte be a helytartótanácsnak, az egyetemi, tanulmányi és vallásalap birtokában levő uradalmak pénztáraitól pedig negyedévenként számolt be. A pénztárnaplók havi kivonatait a számvevőség vizsgálta felül és ennek alapján az ügyosztály adott utasítást a főpénztári hivatalnak a saját vagy a fiókpénztárak által elkövetett mulasztások pótlására. De az ellenőrzésen túlmenően, ha a főpénztári hivatal elszámolásainál bármiféle nehézségek merültek fel, akkor az ügyosztályhoz fordult vélemény és tanácsadás végett. Ilyen esetekben a pénztári osztály a helytartótanácsi számvevőhivatalon kívül gyakran még a kamarai számvevőségétől is tanácsot kért.

Állandó nehézséget okozott a főpénztári hivatalnak, hogy az alapítványi tőkékből felvett kölcsönöket nem fizették vissza határidőre. Ezekről kimutatást készített a helytartótanács részére, hogy ennek alapján a pénztári osztály sürgethesse az adósokat a felvett kölcsönök visszafizetésére. Itt bíralták el a kölcsönök folyósításáért beadott kérelmeket is.

Az ügyosztály gondoskodott a főpénztári hivatalnál évenként két alkalommal, a fiókpénztáraknál pedig egyszer megtartott vizsgálatok végrehajtásáról. A fiókpénztárak ellenőrzésére rendszerint az alapítványi kerületek főtisztjeit küldték ki, a főpénztári hivatalhoz pedig a helytartótanáctól

egy tanácsos vezetése alatt álló bizottságot. A vizsgálatokat általában meglepetésszerűen tartották, hogy ezzel is fokozzák az ellenőrzés jelentőségét és arra késztesék a pénztárakat, hogy állandóan pontos munkát végezzenek.

Mind a vissza nem fizetett kölcsönök kimutatásait, mind a vizsgálati jelentéseket a számvevőség vizsgálta felül, hogy észrevételei és javaslatai alapján a pénztári osztály előterjesztést tehessen a tanácsnak a további intézkedésekre.

Egyes régi fiókpénztárak megszüntetésére, új pénztárak felállítására, részükre hivatali helyiség és katonai őrizet biztosítására vonatkozó ügyekben a pénztári osztály intézkedett.

A pénztári hivataloknak napidíjakra, útiköltségekre, írószerekre és irodafőlszerelésekre, épületjavításokra vagy bármily hasonló célokra fordított kiadásai csak akkor kerültek kifizetésre, ha az ügyosztály azt előzőleg engedélyezte.

A pénztári tisztviselők kinevezésére, előléptetésére vagy nyugdíjazására és szabadságolására a főpénztári hivatal tett javaslatot. A fontosabb állásokra való kinevezések esetén az uralkodóhoz tettek előterjesztést, az alacsonyabb beosztásban levőknél azonban a helytartótanács önállóan döntött.

Az ügyosztály iratai közül elsősorban az alapítványi tőkék költségvetési iratai és a pénztárak vizsgálati jelentései fontosak történeti forrásérték szempontjából. Ezek az iratok főként az egykorú hitelviszonyokra nyújtanak szép adatokat. A költségvetések csak összegezve mutatják meg az alapítványi tőkék kezelését, de az évről évre megtartott vizsgálati jelentések, melyek az ügyosztály anyagában is megtalálhatók, feltűntetik, hogy kinek, mikor és milyen feltételek mellett folyósítottak kölcsönt. Értéküket növeli az a körülmény, hogy évről évre megtalálhatók. Ezenkívül még az alapítványi pénztárak szervezetére — főként az 1790-es évekből, az átszervezés idejéből — találunk jelentősebb forrásértékű iratokat.

Az 1783—84. és 1785. évi iratok lajstroma a „Regestrum” c. központi lajstromkönyv 109. és 126. rakszámú kötetében található. 1793-tól 1811-ig a számsorok külön kötetben vannak és csak 1812-től kötötték egybe a lajstromkönyvekkel. Az irattári rendszer egyebekben megegyezik a többi ügyosztályéval.

Az alapeletározáskor a „departamentum cassale” irataival felvett „Instructio pro cassis politico-fundationalibus primi ordinis et aliis etiam filialibus, una domanalibus(!) secundi ordinis dictis ad altiorem dispositionem praescripta” c. utasítást e leltározás során a „Helytartótanácsi kézikönyvtár” c. állagba helyezték át.

84. DEPARTAMENTUM GREMIALE ORDINARIUM
1845-től:

KEBELBELI OSZTÁLY
1783—1848
260 csomó, 142 kötet, 2 füzet

Tanácsülési jegyzőkönyvek :

„Protocolla . . . . .” . . . . . 1783—1848 66 kötet

Iratok :

„Acta . . . . .”	1783—1848	252 csomó
„Normalia . . . . .”	1744—1848	7 csomó

Iráttári segédkönyvek :

„Regestrum et index . . . . .”, lajstrom és mutató.	1786—1848	64 kötet
„Series numerorum . . . . .”, számsor	1786—1793	2 füzet
„Index normalium . . . . .”, (4170. r. sz.) mutató	1724—1809	1 kötet
„Index normalium . . . . .”, (4171. r. sz.) mutató	1724—1828	1 kötet
„Index normalium . . . . .”, (4169. r. sz.) mutató	1724—1848	1 kötet

Ügyviteli segédkönyvek :

„Collectio b. normalium resolutionum regiarum in gremialibus ab anno 1726 usque 1785 in obsequium b. mandati r. Josephini sub 2. Maii 1785 et No. 13327 ad exc. consilium r. locumentenentiale Hungaricum interventum . . . . .”, szabályrendelet-gyűjtemény	1732—1784	1 kötet
--	-----------	---------

Iráttári kezelőkönyvek :

„Liber normalium departamentorum gremialis-gratialis, seu ordinarii”, illetve „Liber praenotationis departamenti gremialis ordinarii”, feljegyzési és kölcsönkönyv	1796—1848 ill. 1876	8 kötet
--	------------------------	---------

Az 1783 előtt az irodaigazgató által intézett kebelbeli ügyek tárgyalására az ügyosztályi rendszer bevezetésekor külön osztályt, a „departamentum gremiale”-t állították fel. A kebelbeli osztályt 1793-tól — amikor az alapítványi ügyekkel kapcsolatos személyi és dologi kérdések intézése a „departamentum gremiale extra-ordinarium”-ot állították fel — kebelbeli rendes ügyek osztályának (departamentum gremiale ordinarium) nevezték. Az ügyosztály élén továbbra is mindig az irodaigazgató állt. 1783-tól 1797-ig Skerlecz Ferenc, 1797-től 1810-ig Darvas Ferenc, 1810-től 1823-ig Latinovics János, 1824-től 1835-ig Komáromy Péter, 1836-tól 1844-ig Lovász András, 1844-től 1846-ig Sorsich József, 1846-tól 1848-ig Nyéky Mihály volt mint irodaigazgató az osztály vezetője.

A kebelbeli ügyosztály hatáskörébe tartozott a helytartótanács szervezeti, személyi és dologi ügyeinek, továbbá a helytartótanács alá tartozó alsóbb hivatalok szervezeti kérdéseinek intézése. A tanácsosok és titkárok kinevezési javaslatát az uralkodóhoz terjesztették. E tisztségekre legalább három személyt javasoltak, de az uralkodó nem volt köteles közülük választani. A jelölésnél a tanács a pályázók származását, tanulmányait, egyéni képességeit és magatartását vette figyelembe. A tanácsosi és titkári tisztségekre csak olyan magyar nemesek pályázhattak, akik a jogi és filozófiai tanulmányokat elvégezték és vármegyei szolgálatban közigazgatási gyakorlatot is szereztek. Általában arra is ügyeltek, hogy az ország mindegyik vidékét kép-

viselje valaki a tanácsban. A tanácsnak jogában állt, hogy kiváló képességű és jellemű nemes ifjakat terjesszen az uralkodó elé számfeletti tanácsosi vagy titkári kinevezésre.

A többi tisztviselőt az ügyosztály javaslata alapján a tanács nevezte ki. A fogalmazói állás betöltésénél szintén az előbb említett képzettség és a közigazgatási gyakorlat volt a feltétel. Tiszteletbeli fogalmazókat is neveztek ki olyanok közül, akiknek a megélhetése egyébként megvolt. A fogalmazói tisztség után következő állásokra történő kinevezésnél már csak annyi előképzettséget kívántak, hogy a pályázó azt az állást, amire pályázott, megfelelően be tudja tölteni. A királyi vagy tanácsi határozatokról az ügyosztály értesítette a pályázót és a magyar kamarát is, a megfelelő fizetés folyósítása végett.

A szabadságolási kérelmeket az ügyosztály terjesztette a tanács elé. A tanácsok, titkárok és a segédhivatalok vezetőinek három hónapig terjedő szabadságát — ha a hivatali szolgálat megengedte — az elnök engedélyezhette. A segédhivatali személyzet szabadságkérelme ügyében az ügyosztály vezetője mint irodaigazgató döntött.

A helytartótanácsi tisztviselők özvegyeinek és árváinak nyugdíj, kegydíj, halálozási- vagy nevelési segély iránti kérelmeit az ügyosztálynak adták át a szükséges vélemények beszerzésére. A fizetési előlegekért beadott kérelmek elbírálása is az ügyosztály feladata volt.

Helytartótanácsi kiküldetések esetén a kebelbeli osztály intézkedett a kiszállási napidíjak kifizetéséről. A különböző királyi adományokról (cím, nemesség, polgárjog, stb.) értesítették az illetékes törvényhatóságot és utasították az adományokért járó díjak behajtására. Udvari gyászok, ünnepélyek tartásáról érkező leiratokat szintén az ügyosztály kapta meg és értesítette az illetékes polgári hatóságokat. A helytartótanács dologi kiadásait (írászerkesztés, épületkarbantartás, tűzifa beszerzés stb.) a segédhivatalok vezetőinek jelentése alapján ellenőrizte.

A nemességadományozásért benyújtott kérelmeket a kebelbeli osztályon vizsgálták meg. Itt foglalkoztak a hírlapengedélyezési kérelmekkel, továbbá a hírlapok állami hirdetései ügyével. A hírlapengedélyezési ügyeket 1844-től kezdve fokozatosan átadták a „departamentum revisionis librorum”-nak.

Az országos tisztí címtár szerkesztését szintén az ügyosztály irányította. Az egyházmegyék és a törvényhatóságok évről évre beküldték a címtár összeállításához szükséges adatokat a helytartótanácsnak. Ezeket az adatokat a kebelbeli osztály összegyűjtötte — s ezenkívül még nyilvántartotta az országos vásárokat is — és átadta az országos tisztí címtár szerkesztőjének, aki rendszerint a helytartótanács egyik fogalmazója volt.

1785-től, midőn a magyar kamarát egyesítették a helytartótanáccsal, a kamara hasonló jellegű ügyeit is a helytartótanács intézte 1790-ig. Amikor a két hatóságot újból különválasztották, az osztály iratai közül a kamara ügyekre vonatkozó aktákat nagyrészt kiemelték és a kamara irattárában hasonló elnevezéssel (departamentum gremiale) külön állagként kezelték.

1793-ban az alapítványi ügyeket teljesen különválasztották a kamaraiaktól és a helytartótanács hatáskörébe utalták. Az átszervezés irányítására „departamentum gremiale extraordinarium” néven külön ügyosztályt állí-

tottak fel, amely 1801-ig működött. A helytartótanácsi számvevőség személyi és dologi ügyeinek az intézését pedig 1797-ben választották el a helytartótanácsától és az ekkor felállított „departamentum gremiale exactorale”-nak adták át. (A két ügyosztály működésére és hatáskörére vonatkozóan bővebbet a következő leltárlapokon.)

Az osztály iratanyagának jelentős részét a helytartótanács személyi és dologi ügyeire vonatkozó iratok alkotják. Ezeknél forrásérték szempontjából sokkal jelentősebbek azok az iratok, melyek a helytartótanács szervezésére, működésére és ügyvitelére, sőt az egész ország közigazgatására vonatkozó rendelkezéseket tartalmazzák. Különösen a II. József alatti és halála utáni átszervezések, az ügyosztályok felállítására, a helytartótanács és kamara egyesítésére és szétválasztására, a német nyelv használatának bevezetésére és megszüntetésére, a helytartótanács székhelyének Pozsonyból Budára való áthelyezésére vonatkozó terveket és utasításokat kell kiemelni. Ezek az iratok a kor közigazgatás- és hivataltörténetének jelentős forrásai. (Az ország közigazgatásának II. József alatti átszervezésére, a helytartótanács székhelyének Pozsonyból Budára történt áthelyezésére vonatkozó iratok ezenkívül még főként a „departamentum politicum comitatum”-ban található.) Forrásérték szempontjából még a hírlapengedélyezési ügyeket kell megemlíteni.

Az ügyosztály iratai közül az elvi jelentőségű királyi rendeleteket, vagy helytartótanácsi határozatokat kiemelték és eredeti irattári jelzeteik növekvő rendjében, külön „Normalia” sorozatban helyezték el. A „Normalia” sorozatot kiegészítették néhány 1744 és 1783 közötti időből származó irattal. Az iratoknak az „Acta” sorozatból a „Normalia”-ba történt áthelyezésére az „Acta” sorozat lajstromkönyveiben rendszerint „inter normalia” kifejezéssel utaltak.

Az 1783/1784. és 1785. évi iratok lajstroma a „Regestrum” című központi lajstromkönyv 114. és 128. rakerszámú kötetében található. Az 1787. és 1788. évi lajstromkönyvek mutatója külön kötetben van. A 4183. rakerszámú kötet az 1788—1790. évi lajstromkönyvek másodpéldánya. E kötetnek mutatója azonban csak 1789-re és 1790-re vonatkozik, 1788-ra nem.

A szabályrendeletekhez három külön-külön kötet mutatót készítettek, melyek a fontosabb tárgyi címszavak kiemelésével és azok első betűjére szorító abc rendben adják meg az iratok tartalmi kivonatát és irattári jelzetét. Az egyes kötetek további bejegyzései azonban mind időben, mind az irattári jelzeteket illetően kisebb-nagyobb eltérést mutatnak.

A „4170” és „4171” rakerszámú köteteket 1724-től 1809-ig, illetve az utóbbi 1828-ig vezették. Tartalmazzák az iratok keltét, 1769-től a helytartótanácsi iktatószámát és irattári jelzetét. Az 1724-től 1779-ig terjedő időszak iratai az „Acta miscellanea” sorozatban találhatóak. Ennek megfelelően a fenti mutatókban levő irattári jelzetek is az iratok „Acta miscellanea” sorozatbeli jelzeteire utalnak.

A „4169” rakerszámú kötet adatai 1724-től 1848-ig terjednek, sőt néhány 1861-ből származó bejegyzéssel is találkozunk. (Az 1861. évi iratok azonban nincsenek a szabályrendeletek között.) Az 1724-től 1779-ig terjedő időszak között csak az iratok keltét tüntették fel, az irattári jelzetet azonban nem.

A helytartótanács szervezeti, személyi és anyagi ügyeire vonatkozó iratok 1724-től 1779-ig az „Acta miscellanea” és az „Insinuata camerae Hungaricae” (anyagi ügyek) c. sorozatokban találhatóak, 1780-tól 1783-ig pedig

az „Acta secundum referentes” sorozatban Skerlecz Ferenc előadó nál. A nemességadományozásra vonatkozó iratok az „Acta nobilium” sorozatban vannak 1724 és 1783 között.

85. DEPARTAMENTUM GREMIALE EXTRAORDINARIUM

(Kebelbeli rendkívüli osztály)

1793—1801

8 csomó, 13 kötet

Tanácsülési jegyzőkönyvek :

„Protocolla . . . . .” . . . . . 1793—1801 5 kötet

Iratok :

„Acta . . . . .” . . . . . 1794—1801 7 csomó

„Normalia . . . . .” . . . . . 1793—1800 1 csomó

Irattári segédkönyvek :

„Regestrum et index . . . . .”, lajstrom és mutató . 1794—1801 8 kötet

A „departamentum gremiale extraordinarium” 1793-ban történt felállítására szorosan összefügg azokkal az átszervezésekkel, melyeket a különböző alapok (tanulmányi alap, egyetemi alap, vallásalap s egyéb kisebb alapok) birtokai és tőkéi gazdálkodásának irányítására és ellenőrzésére vonatkozóan mind a magyar kamaránál, mind magánál a helytartótanácsnál, mind a helytartótanács számvevő hivatalánál végrehajtottak. Eddig ugyanis az alapítványi számadásokat alsó fokon a kerületi kamarai adminisztrációk számvevői vizsgálták felül. 1793 júliusában a helytartótanács és a kamara vegyes bizottságában folytatott tárgyalás után az uralkodó úgy döntött, hogy az alapítványi igazgatást teljesen külön kell választani a kamaraitól. A tíz kerületi kamarai adminisztrációból nyolcat megszüntettek és az alapítványi birtokok gazdasági igazgatására nyolc kerületet (districtus) állítottak fel, Pest, Nagyvárad, Kutyevo, Fiume, Pécsvárad, Sellye, Szentmárton és Jászó székhelyekkel. A kerületek élén prefektusok (főtisztek) álltak. Ugyanakkor felállították a közalapítványi főpénztári hivatalt, amely alá az első- és másodosztályú és rendkívüli pénztárak egész sora tartozott.

Az átszervezés miatt növelni kellett a helytartótanács számvevőhivatala alapítványi osztályának létszámát is. E szervezésekkel kapcsolatos személyi és dologi ügyek nagyrészt a kebelbeli rendkívüli ügyosztály irányította. (Az átszervezésre vonatkozóan bővebbet l. a „departamentum fundi studiorum” ismertetésénél.)

A nagyarányú változtatással egyidőben az uralkodó elrendelte, hogy a helytartótanács a kisebb alapítványi birtokokat adja bérbe, a nagyobbakat pedig a kerületi főtisztségek és a főtisztségek alá rendelt inspektorátusok révén tartsa házi kezelésben. Ugyanakkor utasította a helytartótanácsot, hogy végeztesse el a bérbeadandó birtokok becslését és készítse el a főtisztségek személyzetének utasítását. Ezt a munkát részben a kebelbeli rendkívüli

osztály, részben a alapítványi birtokok ügyeinek irányítását végző departamentum fundi studiorum végezte.

Az átszervezés során a megszüntetett kerületi kamarai adminisztrációk személyzetét új kinevezés mellett vagy a helytartótanács számvevőségének alapítványi osztályán, vagy a kerületi prefektorátusoknál alkalmazták. A kerületi főtisztviselők személyzetének a kinevezésére az ügyosztály tett javaslatot. Ezenkívül engedélyezte a főtisztek vagy főtisztviselési alkalmazottak kiszállási napidíjainak kifizetését, az írószerek és egyéb irodai felszerelések árainak folyósítását. Az ügyosztály intézkedett a megszüntetett kerületi kamarai adminisztrációk irattáraiban levő alapítványi elszámolások átadásáról. Számos probléma merült fel a főtisztek munkája során a kialakulatlan ügyintézés miatt, melyekre szintén az ügyosztály adott választ. Ezek a feladatok a főtisztek részére szóló hivatali utasítás kiadása után lényegesen csökkentek. Nem egy esetben intézkedett az ügyosztály építkezési vagy épületjavítási költségek folyósításával kapcsolatban.

1794-ben az alapítványi javak jogi ügyeinek az intézését szervezték át. 1794-ig a magyar kamara alá tartozó királyi jogügyigazgató intézte mind a kamarai birtokok, mind az alapítványi javak jogi kérdéseit. 1794-ben az alapítványi javak jogi ügyeinek az intézésére felállították a közalapítványi jogügyigazgatóságot, mely közvetlenül a helytartótanácsnak volt alárendelve. Az igazgatóság élén álló közalapítványi igazgató az igazgatósági és kerületi ügyészek segítségével intézte az alapítványok jogi ügyeit. Az új szervezet felállítását nagyrészt szintén az ügyosztály végezte. Az igazgatóság személyi és dologi kérdéseit is az ügyosztályban tárgyalták.

1797-ben állították fel az állami, magán és egyházi tisztviselők magánnyugdíjintézetét. Tagjai közé az alapszabályban meghatározott összeg lefizetése mellett vették fel a jelentkezőket. Az intézetet budai, vagy leginkább magyar nyugdíjintézetnek nevezték, mert tagjai közé nemcsak budaiak, hanem az ország minden területéről jelentkeztek. Az intézet felállítását, alapszabályainak jóváhagyását a kebelbeli rendkívüli osztály készítette elő. A nyugdíjintézet működésére a helytartótanács ügyelt fel. Közgyűlésén a helytartótanács egyik tanácsosa elnökölt, a jegyzőkönyvet pedig felterjesztették a helytartótanácson keresztül az uralkodó elé jóváhagyás végett.

1796-tól kezdve az ügyosztály feladatai állandóan csökkentek. Az alapítványi javak igazgatásának átszervezésével kapcsolatos teendő egyre kevesebb lett. Kialakult az új szervezet ügyintézése és a lecsökkent munkát a „departamentum fundi studiorum”, illetve a vallásalapra vonatkozó ügyeket a „departamentum ecclesiasticum fundationale” és a „departamentum ecclesiasticum oeconomicum bonorum” vette át. 1798-tól kezdve az ügyosztály már csak a közalapítványi jogügyigazgatóság és a nyugdíjintézet ügyeivel foglalkozott. 1801-ben a kebelbeli rendkívüli osztályt teljesen megszüntették. Megmaradt ügyköréből a közalapítványi jogügyigazgatóságra vonatkozókat a „departamentum fundi studiorum”, a nyugdíjintézet felügyeletét pedig a „departamentum fundationum saecularium politicum”-nak adták át.

A kebelbeli rendkívüli ügyosztály 1793. április 9-én kezdte meg működését. Az iratokat azonban ebben az évben még a „departamentum gremiale ordinarium” irataival együtt tárolták és lajstromozták. A szabályrendeleteket azonban már 1793-tól kezdve az ügyosztály iratai közt helyezték el. A tanács-

ülési jegyzőkönyveket szintén 1793-tól kezdve választották külön a kebelbeli osztályétól. Kutatás során a szabályrendeleteket — mutatókönyv hiányában — darabszám kell étnézni.

86. DEPARTAMENTUM GREMIALE EXACTORALE
1845-től:

KEBELBELI SZÁMVEVŐSÉGI OSZTÁLY
1797—1848

49 csomó, 103 kötet, 1 füzet

Tanácsülési jegyzőkönyvek:

Protocolla . . . . .” . . . . . 1797—1848 45 kötet

Iratok:

„Acta . . . . .” . . . . . 1797—1848 48 csomó
„Normalia . . . . .” . . . . . 1797—1845 1 csomó

Iráttári segédkönyvek:

„Regestrum et index . . .”, lajstrom és mutató 1797—1848 52 kötet
„Index benignarum normalium . . .”, mutató 1797—1836 1 kötet

Iráttári kezelőkönyvek:

„Liber praenotationis . . .”, szerelő és kölcsönkönyv. (Az első kötetet 1798—1806-ig vezették és a kebelbeli rendkívüli ügyosztály anyagára is vonatkozik. Az utolsó kötetet 1848 után is vezették 1876-ig.) . . . . . 1798—1848 5 kötet
(1876)

Ügyviteli segédkönyvek:

„A pénztári, kebelbeli számvevőségi és kebelbeli osztályok mutatója”. . . . . 1845—1847 1 kötet

A kebelbeli számvevőségi osztályt 1797-ben állították fel. Ezt megelőzően a helytartótanács kebelbeli osztálya (departamentum gremiale ordinarium) intézte az új ügyosztály hatáskörébe utalt számvevőségi ügyeket is. A departamentum gremiale exactorale felállítása szorosan összefügg báró Mednyánszky János helytartótanácsi tanácsosnak 1796-ban a számvevőhivatal élére történt igazgatói kinevezésével. (1796 előtt két számvevő irányította a hivatal munkáját.) Az igazgató feladatát az utasítások általánosságban abban jelölték meg, hogy mindent tegyen meg a munka zavartalanságának biztosítására. Ellenőrizte a munkát és annak minden részéért felelős volt. Ha panasz merült fel a tisztviselők ellen, kivizsgálta az ügyet és vagy saját hatáskörében intézkedett, vagy — fontosabb esetben — a tanácsnak tett jelentést. Ügyelt arra, hogy a hivatalnokokat arányosan terheljék munkával.

Mednyánszky János tanácsosnak a számvevőhivatal igazgatójává történt kinevezése indokoltá tette, hogy a számvevőségi ügyekkel ne a kebelbeli

osztályt vezető tanácsost terheljék, hanem külön a kebelbeli számvevősegi osztályban tárgyalják és terjesszék a tanácsülés elé. Az új ügyosztály vezetője Mednyánszky János lett. Mednyánszky 1818-ban történt halála után az igazgatói állást újból nem töltötték be. A számvevőhivatalt ettől kezdve ismét a két számvevő vezette. A kebelbeli számvevősegi osztályt azonban nem egyesítették, a „departamentum gremiale”-val, bár az irányítását a helytartótanácsi irodaigazgató, a kebelbeli ügyosztály vezetője vette át. Ez a helyzet megmaradt egészen 1848-ig.

A számvevőhivatal két ügyosztályra oszlott, az adó- és az alapítványügyire. Az irattárt és a kiadóhivatalt szintén külön osztálynak tekintették. Az adóügyi osztály ellenőrzése alá a hadiadó, háziadó és általában minden közteher, a zsidók türelmi taksája, a szabad királyi városok árvapénztárai, a fiumei kerület gazdasági számadásai s végül a közkezen levő gyógyszer-tárak számadásai tartoztak. Az alapítványi osztály a különböző alapítványi javak és közintézetek elszámolásait ellenőrizte. (Az alapítványi osztály hatásköréről és munkájáról bővebbet l. a számvevőség alapítványi osztálya iratainak ismertetésénél.)

A számvevőség munkája három részre oszlott: a helytartótanácsnak felvilágosításokat adott, kimutatást vezetett a tanács igazgatása alá tartozó adók és alapítványok bevételeiről és kiadásairól, s végül ellenőrizte a tanács alá tartozó javak és intézetek elszámolásait. A felvilágosításokat vagy szóban, vagy az iratok láttamozásával, vagy hátrati formában, vagy bizottságban való részvétellel adták meg. Ilyen esetekben a számvevőség mindig közvetlenül érintkezett a tanács illetékes ügyosztályával.

Az elintézett és elintézetlen ügyekről azonban évről évre kimutatást készítettek, amelyet az ügyosztályon keresztül terjesztettek a tanácsülés, onnan pedig az uralkodó elé. Évről évre hasonló kimutatást készítettek arról is, hogy a törvényhatóságok hadi és háziadó elszámolásait az alapítványi uradalmak és közintézetek számadásait beküldték-e a számvevőhivatalhoz. A helytartótanács minden a számvevőségre vonatkozó királyi határozatról, vagy tanácsi döntésről az ügyosztályon keresztül értesítette a számvevőseget. Az ügyosztály továbbította a számvevőhivatalhoz azokat a rendeleteket is, melyek csak közvetve érintették a számvevői munkát. (Például a helytartótanács vármegyei osztálya átküldte a megyei tisztviselők fizetésének és létszámának emeléséről szóló határozatot.)

A számvevősegi tisztviselők kinevezése — kivéve a tanácsosi rangban levő igazgatót és számvevőt — a helytartótanács hatáskörébe tartozott. A pályázók az igazgatónak adták át kérvényeiket, aki aztán saját és a számvevők véleményével átadta a kebelbeli számvevősegi osztálynak, hogy döntés végett a tanácsülés elé terjesszék. Előléptetés, nyugdíjazás esetén ugyanígy jártak el. Az igazgatónak figyelemmel kellett kísérnie a számvevősegi tisztviselők szorgalmát és képességét, hogy előléptetéseikről méltányosan döntsön. Ha valakit alkalmatlannak talált a számvevői munkára, az ügyosztályon keresztül javaslatot tehetett a tanácsnak más segédhivatalhoz való áthelyezésére. Hasonlóan járt el az indokolatlanul mulasztó tisztviselőkkel szemben. Hat hétig bezárólag saját hatáskörében engedélyezhetett szabadságot, azon felül azonban a tanács elé kellett terjeszteni a kérelmet. Ezeket a feladatokat akkor, amikor a számvevőhivatalt nem az igazgató, hanem a számvevők vezették, ők végezték el.

A számvevőhivatal tisztviselői özvegyeinek nyugdíjügyeit, vagy árváinak neveltetési segélykérelmeit szintén a kebelbeli számvevőségi osztályon bírálták el. Ezenkívül még a számvevőhivatal dologi kiadásainak (írószer, irodai felszerelések, nyomdaköltség, épületjavítás stb.) folyósítása tartozott az ügyosztály hatáskörébe.

Az ügyosztály iratainak jelentős része személyi és dologi ügyeket tartalmaz. Történelmi forrásérték szempontjából a törvényhatóságok hadi- és háziadó-elszámolásainak beküldéséről szóló kimutatásokat lehet megemlíteni. Az iratok nagy része csupán a számvevőség munkájáról nyújt tájékoztatást.

A „Normalia” sorozathoz csak 1836-ig készítettek mutatót. Kutatás esetén az 1836 utáni szabályrendeleteket darabszám kell átnézni. A mutató, a fontosabb tárgyi címszavak első két betűjéig terjedő abc-rendben, megadja az iratok rövid tartalmát, keltét, helytartótanácsi iktatószámát, kancelláriai rendeleteknél az ottani iktatószámot is, valamint az irattári jelzetét. A helytartótanácsi és kancelláriai iktatószámot törtszám formájában egy rovatba jegyezték fel. Felül a számláló helyén a kancelláriai iktatószámot piros tintával, a nevezőbe pedig a helytartótanácsit rendes tintával írták. Az ügyosztály irattári rendszere egyebekben megegyezik a többi ügyosztályéval.

87. DEPARTMENTUM CONSCRIPTIONALE

(Összeírási ügyosztály)

1784—1790

17 csomó, 11 kötet

Tanácsülési jegyzőkönyvek :

„Protocolla . . .”	1784—1788	5 kötet
„Phileræ votorum departamenti conscriptionalis”, ma a következő téves felirattal: „Protocollum turmæ prætoræe anni 1787 et conscriptionalis anno 1785”	1785—1789	1 kötet

Iratok :

„Acta . . .”	1784—1790	16 csomó
„Normalia . . .”	1784—1788	1 csomó

Irattári segédkönyvek :

„Regestrum et index . . .”, lajstrom és mutató	1785/86+ 1789—1790	3 kötet
---	-----------------------	---------

Ügyviteli segédkönyvek :

„Collectio . . . normalium resolutionum regiarum in re conscriptionis popularis ab anno 1784 usque 1785 . . .”, szabályrende- tek kivonatainak másolatai	1784—1785	2 kötet
---	-----------	---------

II. József 1784. május 1-én gróf Eszterházy Ferenc magyar kancellárhoz intézett leiratában vetette föl először az országos összeírás kérdését. „Magyarország — írja — még abban a szerencsétlen helyzetben van, hogy népessége sem összeírva nincs, sem eléggé nem ismeretes s így az adó- és újonckivetésre, valamint egyéb közhasznú tevékenységre megfelelő alapok nincsenek.” Ezért elhatározta, hogy Magyarország és Erdély lakosságát — a katonai határvidék kivételével — összeírattja. A későbbiek során azonban egyre inkább a katonai szempontokat, az újonckivetés kérdését jelölte meg az összeírás céljaként, az eredetileg hangsúlyozott „közigazgatásra háruló mérhetetlen haszon” és „az ország java” helyett.

II. Józsefnek az volt az eredeti terve, hogy az összeírást Magyarországon és a kapcsolt részekben 1784. szeptember 1-én megkezdik. A munkálatokat elrendelő pátens azonban csak július 16-án jelent meg s így az előmunkálatokat a fent jelzett időre nem tudták befejezni, bár a kancellária a császári parancs kézhezvétele után azonnal utasította a helytartótanácsot az előkészületek megkezdésére és az Ausztriában használatos összeíró űrlapok beszerzésére. Ezért Magyarországon az összeírás csak 1784. november 1-én kezdődött meg.

A népszámlálást, katonai céljainak megfelelően, a kilenc toborzókerületi beosztás (Werbezirk) alapján hajtották végre. A haditanács a kilenc toborzókerület mindegyikébe egy-egy törzstisztet, a 209 közigazgatási járásba pedig egy-egy tisztet küldött ki. A kerületek élére kiküldött törzstisztek feladata volt az összeírások irányítása. Ezek a tisztek nagyrészt az osztrák és cseh ezredekbe kerültek ki, akik sem a lakosság életviszonyait, sem a nyelvért nem ismerték. Ezért a katonai számlálóbiztosok mellé a közigazgatási hatóságok is kiküldték képviselőiket. A polgári számlálóbiztosok a megyék és városok tisztviselőiből, szolgabírákból, esküdtekből és egyéb hivatalnokokból álltak.

Az összeírással kapcsolatos munkák lényegében két részből álltak: a helységek és házak megszámozásából és a népszámlálásból.

A számlálóbiztosok munkájának sorrendjét vagy útirányát a katonai kerületek parancsnokai a megyék fő- és alispánjaival együtt állapították meg. Ügyelniük kellett arra, hogy a községeket ésszerű sorrendben keressék fel és ne tegyenek fölösleges kitéréseket. A községeket értesíteni kellett a számlálóbiztosok érkezésének az időpontjáról, hogy az összeírásakor lehetőleg mindenki tartózkodjék otthon. A községek számozása vármegyénként, a házaké pedig helységenként 1-el kezdődött.

A községek és házak megszámozása mellett a munka legjelentősebb része a lakosság megszámlálása és összeírása volt. Ennek végrehajtására az ún. egyéni házi és családi ív (Individueller Haus- und Familienbogen) szolgált, melynek két formája volt: egy a keresztény és egy a zsidó családok részére. Ezeket az íveket a katonaság számára német nyelven, a polgári összeírás céljaira pedig a lakosság nyelvén használták. Minden lakás egy családi ívet kapott, melybe a lakásban élőknek — esetleg távollevő, de a családhoz tartozó személyeknek is — a következő adatait vették fel: a férfiak nevét, életkorát, családi állapotát, foglalkozását vagy társadalmi helyzetét, a távollevők tartózkodási helyét és a jelenlevő idegenek születési helyét (ország). A nőket csak név szerint kellett felsorolni, minden egyéb adat nélkül. Az így elkészült ívek

folyószámot kaptak és ezek rendjében összekötve alkották egy község Népesedési vagy Conscriptiós könyvét (Populations- oder Ortschaftsbuch), melybe a későbbi változásokat is feljegyezték. A könyv német nyelvű példánya a katonaságnál, a lakosság nyelvén készült pedig a helység birájánál maradt.

A családi ívek adatai alapján készítették el a községi összesítéseket tartalmazó tabellákat (Zusammengezogener Häuser- und Familienbogen). Ezt az összesítő táblázatot négy példányban állították ki, melyből kettő a községek conscriptiós könyvébe került, egyet a katonai kerület parancsnokához, egyet pedig a vármegyéhez kellett felküldeni. A vármegyék valamennyi község összesítő táblázatainak kézhezvétele után, azok végösszegeinek alapján, a vármegyei főösszesítést készítették el. Ezeket a helytartótanácshoz, a törzstisztek pedig saját példányukat a katonai főparancsnoksághoz küldték be. A helytartótanács a megyei kimutatások alapján készítette el a számvévésséggel az országos főösszesítést, melyet a kancellárián keresztül az uralkodó elé terjesztett.

Ezzel a népszámlálás munkája még nem fejeződött be, mert II. József elhatározása az volt, hogy a községeknél maradt conscriptiós könyveket a lakosság állandó nyilvántartására kell felhasználni, ezért elrendelte, hogy minden változást ezekben fel kell jegyezni. Így akart állandóan pontos képet kapni az ország népesedési viszonyairól. A császárnak az elgondolását 1786 és 1787-ben meg is valósították, és az utóbbi év főösszesítését 1788. január 31-én terjesztette fel a helytartótanács az uralkodó elé.

A népszámlálásnak ebben a kettős, katonai és polgári szervezetében a helytartótanács, illetve a „departamentum conscriptionale” látta el az összeírás polgári ágának irányításával járó feladatokat, s egyúttal gondoskodott a polgári és katonai összeíró szervek együttműködéséről. Ez utóbbi feladat biztosítása végett állandó kapcsolatban volt a magyarországi katonai munkálatokat közvetlenül irányító pozsonyi katonai főparancsnoksággal. A haditanácstól vagy a magyarországi főparancsnokságtól a katonai összeíróknak kiadott rendeleteket köztölték a helytartótanáccsal, hogy közigazgatási vonalon is megfelelő intézkedések történjenek. Hasonlóan járt el a helytartótanács is, sőt nem egy esetben a két hatóság előzetes megállapodás után intézkedett. Gyakran merültek fel vitás kérdések vagy ellentétek az elsőfokú katonai és polgári összeíró szervek között, és hol az egyik, hol a másik fél fordult panaszszal felettes hatóságához. Ilyen esetekben a helytartótanács tette meg a lépéseket az ellentét okainak felderítésére — a megyéket felvilágosítás nyújtására utasítva — és a vitás kérdések tisztázására.

A népszámlálás végrehajtásakor a tényleges munkát végző összeíró biztosok előtt a tisztázatlan kérdések egész sora merült fel, melyekre a kiadott utasításokban nem találtak választ. Igen gyakran tanácstalanok voltak az összeírók pl. a külföldiek adatainak felvételénél. E kérdésekre legtöbb esetben a megyék sem tudtak választ adni, tehát a helytartótanácshoz fordultak utasítás végett. A beérkező kérdéseket az ügyosztályon vizsgálták meg és javaslatot terjesztettek a tanács elé. Ide futottak be azok a tiltakozások is, melyek révén a megyék törvénytelen rendeletének a visszavonására akarták kényszeríteni az uralkodót. A megyei feliratokat részben a kancellárián keresztül az uralkodó elé terjesztették, részben pedig az ügyosztályon maradtak. (A megyéknek II. József rendeletei elleni tiltakozására még a „departamentum

politicum comitatum"-ban és a „departamentum commissariaticum"-ban is vannak iratok.) Az összeírások megindítása után a megyéknek időközönként jelentéseket kellett beküldeniük a munka állásáról a helytartótanácshoz. A törvényhatóságok beszámolóit az ügyosztályon megvizsgálták, és ahol indokolatlan elmaradás volt tapasztalható, szigorú utasítást küldtek a munka meggyorsítására.

Mivel a népszámlálást végző biztosok kellő előkészítése hiányzott, rengeteg félreértésből származó pontatlanság történt az egyes helységek adatainak felvételekor. A községi összeírások fogyatékosai és hibái főként a megyei summáriumok összeállításakor derültek ki. A megyék tehát kénytelenek voltak az összesítések beadására halasztást kérni.

Az összeírásnak 1786-ra történt befejezése után megkezdték a népesség változásainak a nyilvántartását. A munka során az előzőkhöz hasonlóan ebben is számos vitás kérdés merült fel. Az ügyosztály a felvilágosításokon, a nyilvántartási munka előrehaladásának ellenőrzésén kívül javaslatokat is dolgozott ki a munka egyszerűsítésére.

A népszámlálás polgári ágának a lebonyolításához szükséges nyomtatványok beszerzésére, az instrukciók és űrlapok szövegeinek a magyarországi összes nemzetiség nyelvére való lefordíttatására, ezek szétküldésére az ügyosztály minden esetben a számvevőséget utasította.

Az osztály iratai elsősorban az összeírás lebonyolítására, a munka során felmerülő nehézségekre, a megyék kezdeti ellenállására és tiltakozására tartalmaznak értékes forrásanyagot. A felküldött megyei és szabad királyi városi népszámlálások összesítései a számvevőségnél maradtak és annak irataival együtt elpusztultak. Csak egy-két esetben került vissza az ügyosztályra egy-egy megyei összesítés, amely most is megtalálható. Tehát a helytartótanácsi levéltárban csak igen kis töredéke maradt meg az összeírásoknak. Elpusztult az összeírási anyag legnagyobb része a megyék és városok levéltáraiban is.* Viszont a kancelláriai levéltár „Acta generalia” sorozatában (1786. 4772. sz.) számos megyei összesítés van, melyet a helytartótanács terjesztett fel a kancelláriához. Ezenkívül a Statisztikai Hivatalban is őrzik az összeírás anyagának egyes részeit.

Az osztály iratainak tárolása két esetben is az évi keret túllépése mellett történt. Az 1784. évi iratokat azokkal az 1785. évekkel együtt helyezték el, melyek 1785. szeptember 7. előtt kerültek tárgyalás alá. A későbbi 1785. évi iratok az 1786-os akták között vannak. Lajstromkönyve és mutatója csak az 1785—86. és az 1789—90. évi iratoknak van. Az utóbbinál a mutatókönyv külön kötetben. Számsort egyik segédkönyvhöz sem készítettek. A szabályrendeletekhez nem készült külön mutató, az átsorolást azonban a meglévő lajstromkönyvekben feltüntették. Kutatás esetén a szabályrendeleteket és az „Acta” sorozatból azokat az évi iratokat, melyeknek lajstroma és mutatója nincs, darabszám kell átnézni. Az 1789—90. évi ülésjegyzőkönyvek szintén hiányoznak.

* Föglein Antal: A „Conscriptio Josephina” sorsa. Levéltári Közlemények. 1931.

88. DEPARTAMENTUM DIMENSIONALE

(Földmérési ügyosztály)

1786—1800

12 csomó, 12 kötet

Tanácsülési jegyzőkönyvek :

„Protocolla...” . . . . . 1786—1800 5 kötet +
1 csomó

Iratok :

„Acta...” . . . . . 1786—1799 11 csomó

Iráttári segédkönyvek :

„Regestrum et index...”, lajstrom és
mutató . . . . . 1786—1800 7 kötet

A II. József által elrendelt országos földmérés ügyeinek intézésére felállított ügyosztály iratai.

1786. február 10-én jelent meg II. József és Pálffy kancellár aláírásával a földmérés megindításáról szóló rendelet, amelynek első soraiban József megindokolta a munkálat jelentőségét. Kifejtette, hogy sem a közjóra szánt országos adó, sem a házi adó behajtását nem tartja igazságosnak, mivel a porták megállapítása az országgyűlésen éppoly önkényesen és igazságtalanul történt, mint a vármegyék által az egyes jószágok meghatározása és felrovása. Kötelességének érzi, hogy olyan intézkedésről gondoskodjék, melynek eredményeként „minden adózó jobbágy csak ereje tehetségéhez mértén viselje a közterheket”. Ezért szükséges az, hogy az adót oly jószágra vessék ki, amely elem alkalmas az igazságos felosztásra, tehát a földekre és fundusokra, a „szorgalmatosságokat” pedig minden teher alól fel kell menteni.

De József nemcsak a jobbágyok adójának igazságtalan felosztása miatt tartotta szükségesnek a földek felmérését, hanem a nemesi adómentesség miatt is. A nemesség insurrectióját ugyanis, amely miatt az ország törvényei biztosítják számára az adómentességet, nemcsak igazságtalannak, hanem korszerűtlen, az ország védelmére alkalmatlan, elmaradt intézménynek látta.

Az új adórendszer bevezetése érdekében elrendelte az egész országban levő termőföldek összeírását — tekintet nélkül arra, hogy azok jobbágytelkekhez, vagy majorsági földekhez tartoznak, továbbá a földek terméseinek és az azokból befolyó jövedelmeknek a megállapítását. Az e célból ország-szerint meginduló munka irányítására külön szervezetet teremtettek. A munkálat vezetésére a kancellária, illetve ennek kebelén alakult Központi Bizottság kezében volt, mely a kancellária nevében adta ki rendelkezéseit, — legtöbbször Pálffy kancellár aláírásával — és a helytartótanácson keresztül, vagy közvetlenül juttatta el a kerületenként felállított főbizottságokhoz. A kerületi főbizottságok élén a kerületi főispánok álltak. A főbizottságok továbbították a hozzájuk érkező rendelkezéseket a megyénként felállított albizottságokhoz.

A munkálatok tényleges irányításának oroszánrészt a három tagból álló (vezetőbiztos, pénztáros és a vármegye földmérője) megyei albizottságok

végezték. Ezek leveleztek a községekkel, utasításokat adtak, kioktató előadásokat tartottak stb.

A földmérési munkálatokat és az ezt megelőző jövedelemösszeírást a községi bizottságok végezték. A bizottság tagjai a falu bírása, az esküdtek és hat választott férfi, „hites, jámbor emberek, akik a gazdálkodást jól értik.” A hat választott férfiből csak három volt állandóan munkában. Ezenkívül még napszámosokból álló lánchúzók, póznavivők, szeghordók stb. tartoztak a bizottság alá. A községi bizottság vezetőjét (helytartónak nevezték) a földesúr, vagy ha több földesúr volt, akkor közösen nevezték ki. Ha nem tudtak személyében megállapodni, akkor a kerületi főbizottság küldött ki a községi bizottság élére helytartót. Rendszerint a földesurak tisztjei lettek a helytartók. A helytartók kapcsolatot tartottak az albizottságokkal, 10 naponként beküldött jelentésekben számolva be a községben folyó munkáról.

A munkálatok két fő részre oszthatók: a földmérésre és a jövedelemösszeírára. Mielőtt valamely helység bel- és külterületének felméréséhez hozzákezdtek volna, a bizottság a szóban forgó terület határát kisebb részekre, szakaszokra (sectio), dűlőkre osztotta fel. E munkánál figyelembe kellett venni a helység eddigi dűlőbeosztását. Ezen csak akkor módosítottak, ha a szakaszok arányosítása megkövetelte. Hogy a munka minél előbb megindulhasson, a nagyobb helységekben a szakaszbeosztás elkészítésére katonai mérnököket küldtek ki. A belterületeknél a házhoz tartozó telket csak akkor mérték fel, ha 800 négyszögölnél nagyobb volt. A külterületek felmérését féllábnyi pontossággal kellett végezni. (A belterület és külterület jelentése azonos a belsőtelekkel, illetve külsőtelekkel.) A falusi parasztbizottságok mentesültek a nehezebb terepek, erdők felmérése alól. Ezt mérnökök végezték, akiket vagy a község és a földesúr fogadott fel, vagy az albizottság küldött ki ugyancsak az ő területekre. A felméréssel foglalkozó bizottság tagjai közül a helytartó fizetéséről a földesúrnak, a bizottság többi tagjaiéről — beleértve az alkalmazott napszámosokat is — a földesúrnak és a községnek arányosan kellett gondoskodni. Ha a bizottság felmérési munkája ellen valakinek kifogása volt, akkor kérhette földjének mérnöki felmérését.

A munkálat második része a telkek jövedelmének a tulajdonos bevallása alapján történő megállapítása volt. A telkek jövedelmének a bevallása a felméréskor kint a mezőn történt. A birtokos minden földdarabjára nézve bevallotta évi jövedelmét. A szántóföldeknél a négy fő gabonafélében, a réteknél szénában, szőlőknél borban, az erdőknél pedig fában állapították meg a hasznót. Más területeknél is ezek közül valamelyikre számították át a jövedelmet. Kilenc év adataiból számították ki az átlagtermést és az átlagárakat. A számítások elvégzése után minden birtokos jövedelmét bevezették a központilag nyomtatásban elkészített bevallási lapba, az ún. „Fassionális Tabellá”-ba.

Ha egy helységben minden birtokos bevallása, illetve azoknak a bevallási táblázatba való bevezetése megtörtént, akkor az egyes adatokat összegezve elkészítették a helység összesítő kimutatását.

A bevallási táblázatok, az összegező kimutatás (summarius extractus), a gabona helyi árát feltüntető jegyzék és még több kisebb feljegyzés elkészítése után az összes iratot felküldték az albizottsághoz, amelynek kalkulánusa azután felülvizsgálta a községi számításokat. E felülvizsgálat után követke-

zett a bevallás adatainak az ellenőrzése, a controléria. Ennek napját az albizottság állapította meg. Az ellenőrzésre maga a bizottság, vagy legalábbis annak vezetője és calculánsa szállt ki a helyszínre. E vizsgálat során az adatok ellenőrzésén kívül a panaszokat is meghallgatták. Az ellenőrzés egészen az egyéni bevallásokig terjedt. Bevonták a szomszéd falu bizalmi embereit is, nehogy az egyes helységek egyöntetűen alacsony jövedelmet tüntessenek fel. Az ellenőrző vizsgálatról részletes jegyzőkönyvet vettek fel, melyet adott esetben a főbizottsághoz is felküldhettek, hogy ezek alapján döntsön a vitás kérdésekben.

A felmérési munkálat legutolsó része az egyéni birtoklap elkészítése volt. A munka elvégzése a községi előljárásságra hárult. Az elkészült lapokat ismét kiadták a tulajdonosoknak esetleges panasztételre, csakhogy ezeket már ritkán vették figyelembe, mivel a panaszokat az ellenőrzés alkalmával kellett megtenni.

A helytartótanács földmérési ügyosztályának a hatásköre csak igen kis területre korlátozódott. Az egész munkálat irányítását a kancellária kebelén belül működő központi bizottság tartotta kézben. A helytartótanács részben ennek intézkedéseit továbbította a kerületi főbizottságokhoz. A fontosabb vagy sürgősebb rendelkezéseket azonban a központi bizottság igen gyakran közvetlenül a kerületi főispánokhoz küldte, akik egyúttal a kerületi földmérési főbizottságok vezetői is voltak. Erre utal többek közt a győri kerület főispánjának, mint a kerületi földmérő főbizottság vezetőjének a leveleskönyve, mely a hozzá érkezett utasításokat, tartalmazza. Ezek egyrészt helytartótanácsi rendeletek, másrészt a központi bizottság utasításai Pálffy kancellár aláírásával.

Az ügyosztály a központi bizottság egyes hozzáérkező rendeleteinek továbbításán kívül nagyrészt a mérési munkálatok személyi és dologi kiadásaival kapcsolatos ügyekkel foglalkozott. Intézkedett, hogy a fő- és albizottságok mellett működő mérnökök fizetését kiutalják, utazási kiadásait megtérítsék. A mérnököket nagyrészt Ausztriából, vagy az örökös tartományokból hívták a földmérési munkálatok elvégzésére hosszabb-rövidebb időre az országba. Ezek az alkalmazottak visszautazásuk esetén igen gyakran az örökös tartományok kormányhatóságain keresztül juttatták el kéréseiket elmaradt fizetéseik kiutalásáért. Ilyen esetekben az ügyosztály csak a kerületi kamarai adminisztrációk tájékoztatása után hozott határozatot.

A fő- és albizottságok személyi és dologi kiadásairól a kamarai adminisztrációk gondoskodtak. A helytartótanács feladata volt ezek működésének az ellenőrzése. Ezért a kamarai adminisztrációknak havonként fel kellett küldeni a földmérési ügyekre vonatkozó jegyzőkönyveiket. Ezeket az ügyosztályon áttanulmányozták és az esetleges észrevételekről értesítették a kamarai adminisztrációkat. Gyakran fordultak a földmérésnél alkalmazott tisztviselők fizetési előleg vagy napidíj felemelésének a kérésével az ügyosztályhoz.

A földmérésnél és összeírásnál használt különféle nyomtatványokat, tabellákat nagyrészt központilag készítették el. Ezeknek, továbbá a méréseknél használt egyéb eszközöknek (láncok, különféle mérőműszerek stb.) az elkészítéséről nagyrészt az ügyosztály gondoskodott. A nyomdaktól beküldött számlákat átadta a számvevőségnek ellenőrzés végett, ennek megtörténte után pedig intézkedett a pénz kiutalásáról. Elbírálta a nyomdászoknak a végzett munkájukért járó díjak felemelésére vonatkozó kéréseit.

A földmérésnél igen sok esetben katonaságot kellett alkalmazni a lakosság ellenállása miatt. A katonaság garázdálkodása miatt sok bejelentés érkezett a helytartótanácshoz. De a mérési munkálatokkal kapcsolatban (jövedelembecslés, felmérés stb.) is elég gyakran érkeztek panaszok. Az ügyosztály a sérelmek kivizsgálására és ennek alapján a döntés meghozatalára a főbizottságokat utasította. A katonaságot 1789-ben a török háború miatt visszavonták a földmérési munkálatokról. Az erre vonatkozó legfelső határozatról az ügyosztály is értesítette a főispánokat.

Csak elvétve találunk közvetlenül a mérési munkálatokra vonatkozó utasításokat az ügyosztály anyagában.

1790. február 19-én a helytartótanács elrendelte a földmérési munkálatok beszüntetését. Az ügyosztály ettől kezdve már csak a földmérésnél alkalmazott személyzet fizetésének a rendezésével foglalkozott és az iratok megőrzését igyekezett biztosítani. E téren azonban kevés eredményt ért el, mert a megyék nagyrészt megsemmisítették az elkészült összeírásokat és kimutatásokat. Az ügyosztály munkája 1790-tól kezdve évről évre csökkent, sőt pár év múlva már csak néhány jelentés futott be. Az utolsó földméréssel kapcsolatos ügyet 1800. április 29-én tárgyalták.

Mindazoknak az ügyeknek az iratai, melyeket az ügyosztály munkájával és hatáskörével kapcsolatban felsoroltunk, megtalálhatók az osztály anyagában, vagy a kamarai levéltár „Dimensionale” sorozatában. Ugyanis II. József halála után, midőn a magyar kamarát különválasztották a helytartótanácsról, visszaállítva az egyesítés előtti állapotot, az ügyosztály anyagából is kiválasztották és a kamarának adták át azokat az iratokat, melyekre a kamarának a további működése során szüksége volt. Az átadott iratokról azonban nem készítettek jegyzéket és az ügyosztály lajstromkönyveibe sem tettek bejegyzést az átadásra vonatkozóan. A kamarai levéltárnak átadott két csomó földmérési iratot azonban továbbra is régi irattári jelzetük rendjében őrizték, tehát kutatás esetén ezekhez is a helytartótanácsi lajstromkönyvek használhatók, illetve, ha egyes iratok a helytartótanács anyagában nem találhatóak, akkor azokat a kamarai levéltár „Dimensionale” sorozatában kell keresni.

Az ügyosztály számsorai némi eltérést mutatnak a többi osztály számsoraitól. Itt ugyanis a számsorok csak az iktatószám és kútfőszám konkordanciáját tüntetik fel, a tételszámot pedig nem. A tanácsülések számát és idejét természetesen itt is megadják.

A kerületi főbizottságok irataiból a Pécsen, Nagyváradon, Kassán és Pozsonyban működő bizottságok iratai maradtak fenn. E bizottságok iratai ma a kamarai levéltárban találhatóak a „Steuerregulierungs Ober-Comission” elnevezésű állagokban. (L. Pénzügyigazgatási levéltárak, 191—194. sz. leltári lapok.) A kerületi kamarai adminisztrációk iratai közt vannak még nagyobb számban földmérésre vonatkozó iratok. A központi bizottság iratai a bécsi udvari kamarai levéltár Steuer-Regulierungs-Hofkommission (1784—1790) und Ungarische siebenbürgische, banatische und kroatische Grundsteuer-Regulierungs- und Landesvermessungen-Akten (1786—1790) c. állagban találhatóak.*

* Publikationen des österreichischen Staatsarchivs II. Serie: Inventare österreichischer Archive. VII. Inventar des Wiener Hofkammerarchivs. Wien 1951. 143. 1.

89. DEPARTMENTUM VENDITIONIS BONORUM

(Birtokeladási ügyosztály)

1789—1790

4 csomó, 3 kötet, 1 füzet

Tanácsülési jegyzőkönyvek :

„Protocolla ...” . . . . . 1789—1790 1 kötet

Iratok :

„Acta ...” . . . . . 1789—1790 4 csomó

Iráttári segédkönyvek :

„Regestrum et index ...”, lajstrom és mutató
 „Series numerosum ...”, számsor . . . . . 1789—1790 2 kötet

1789. július 27-én adta ki II. József az állami javak eladásáról szóló rendeletét. Az udvari leirathoz már mellékelték a helytartótanácsnak, a számvevőségnek és a kamarai adminisztrációk számvevőségének szóló instrukciókat, melyekben a nevezett hatóságok feladatait jelölték meg.

A munka irányításának jelentős része a helytartótanácsra hárult. Az udvari leirathoz mellékelt, a helytartótanácsnak szóló utasítás úgy intézkedett, hogy a helytartótanácson belül egy birtokeladási és árverési bizottság (Güterveräußerungs- und Licitations-Commission) állítandó fel. Az utasítás értelmében a bizottságban két helytartótanácsosnak, a királyi jogügyigazgatónak vagy a kincstári ügyésznek és végül két számvevőségi kiküldöttnek kellett részt venni. Azonban a helytartótanácsnál, az utasítással némileg ellentétben, nem állították fel a fenti bizottságot, hanem az összes birtokeladási ügyet az 1787-ben felállított és a thesaurarius* elnöklete alatt működő „Domainen-Commission” hatáskörébe utalták. Az uradalmi bizottság jegyzőkönyvében, amikor birtokeladási ügyben ülésezett, mindig feltüntették, hogy „in Güter-Veräußerungs Angelegenheiten”. Lényegében az uradalmi bizottság intézte az összes birtokeladási ügyeket. Ezt bizonyítják a tanácsülési jegyzőkönyvek, melyek nagyrészt a Domainen-Commission protocolumai; és a tanácsülés csak néhány esetben foglalkozott birtokeladási ügyekkel. A bizottság a helytartótanács nevében levelezett a kamarai adminisztrációkkal és más alsóbb hatóságokkal.

Az udvari rendelet leérkezése után a helytartótanács azonnal értesítette a kamarai adminisztráció hatóságait és egyben utasítást adott az igazgatásuk alatt levő állami birtokok (ideértve az alapítványi birtokokat is) összeírásának elkészítésére és felküldésére.

Az eladásra vagy bérbeadásra kerülő birtok becslését az illetékes kamarai adminisztrációk készítették el és felküldték a helytartótanácsnak, ahol a számvevőség felülvizsgálata után a bizottság intézkedett, hogy az árverés időpontját kihirdessék. A vevő vagy bérlő és az állam között a szerző-

* A helytartótanács és kamara egyesítése után II. József a helytartótanácsnál két alelnöki állást szervezett, az elsőt a kamarai, a másodikat a helytartótanácsi ügyek számára. Az első alelnököt kincstartónak nevezték.

dést a kamarai adminisztráció kötötte meg. A kész szerződést felküldték a helytartótanácsához, ahonnan a számvevőség ellenőrzése után a Domainen-Commission véleményével az udvar elé terjesztették jóváhagyás végett. Az egyes birtokok eladásakor, főként a különféle alapítványi javaknál, jogi nehézségek felmerülése esetén a királyi jogügyigazgatótól kértek véleményt, aki sokszor az egyes birtokokra vonatkozó adományleveleket is felkutatta.

A katolikus egyház vezetőinek a vallási alapítványok birtokainak eladása miatt beadott panaszaival szintén a bizottság foglalkozott.

Ugyancsak 1789-ben rendelte el II. József, hogy az eladatlan kincstári birtokokon szüntessék meg a robot-szolgáltatást és helyette adják ki a földet a parasztoknak haszonbérbe. E rendelet végrehajtásával kapcsolatban a számvevőség egyes kamarai uradalmakra vonatkozóan részletes kimutatókat és tervezeteket készített arra vonatkozóan, hogy a robotrendszer eltörlése mennyiben növeli a kincstár jövedelmét.

1790. április 7-én adta ki a kancellária II. József fenti intézkedésének visszavonásáról szóló rendeletét, amelyet a helytartótanács április 20-án továbbított a vármegyékhez. Ezek után már csak a folyamatban levő ügyek felszámolásával foglalkozott az uradalmi bizottság. Utolsó ülését birtokeladási ügyben 1790. április 29-én tartotta.

Az ügyosztály iratanyaga II. József fenti rendelkezéseinek végrehajtására vet fényt. Bár a birtokbecslések nagyrészt a számvevőség irataival együtt elpusztultak, az iratanyag mind politikai, mind gazdaságtörténeti szempontból elég jelentősnek mondható. Az utóbbi szempontból különösen ki kell emelni a számvevőségnek az egyes kamarai uradalmakra vonatkozóan a roboteltörlés és bérbeadás esetén a kincstári jövedelmek alakulására vonatkozó tervezeteit.

Az irattári rendszer megegyezik a többi ügyosztályéval. A lajstromkönyvekhez és mutatókhoz mindkét esetben számsort is készítettek, hozzátartozva a kötetekhez.

KÜLÖNFÉLE ÁLLAGOK

90. ARCHIVUM SECRETUM

(Titkos levéltár)

1724—1913

52 csomó, 1 kötet

Iratok :

„No 1—778” . . . . . 1724—1913 52 csomó

Iratári segédkönyv :„Liber repertorii actorum secretiorum . . .”,
mutató . . . . . 1724—1913 1 kötet

A helytartótanács titkos levéltárába különféle jogbiztosító iratokat helyeztek el, melyek őrizete a többi iraténál nagyobb gondot és felügyeletet kívánt. Felállításának az időpontja még ismeretlen. Feltehetően a 18. sz. végén történt az iratok összegyűjtése és különálló kezelése.

Az állag jelentős része a vallási-, tanulmányi- és közalapítványi vagyok birtokjogi iratait tartalmazza. Az uralkodó vagy magánosok alapító- és adománylevelei (litterae fundationales, donationales), végrendeleti hagyományozások (testamenta), átadási okmányok (resignatoria), birtokátvételtől kiadott bizonyítványok (testimoniales), nyugták (quietantiae), kötelezvények (litterae obligatoriales) találhatók az állagban. Ugyancsak itt helyezték el az alapítványi birtokok vagy birtokfelszerelések adás-vételi szerződéseit, átadások alkalmával felvett leltárait, úrbéri szerződéseit. Így például megtaláljuk a különböző egyetemi intézetek felszereléseinek, továbbá az egyetemi könyvtárnak és nyomdának a leltárait az 1800-as évek elejéről. Az alapítványi birtokok határkiigazítási iratait (testimoniales super metarum rectificatione, transactio metalis) szintén az „archivum secretum”-ban őrizték.

E nagyrészt birtokjogi iratok mellett az 1780-as évektől kezdődve a püspöki kinevezések megerősítésének másolatait szintén a titkos levéltárba helyezték. Zálogházi tisztviselők feleségeinek térítvényeit, postamesterek biztosítékait, postahivatalok bérleti szerződéseit is a titkos levéltárban őrizték. Ezenkívül elkobzott nemesi levelek, manufaktura- és vásártartási privilégiumok, egyházmegyék alapszabályai, a helytartótanács ünnepi ülésein felvett jegyzőkönyvek és fontosabb instrukciók találhatóak még a titkos levéltárban. Ugyancsak itt helyezték el az 1715-ös országgyűléstől kezdődve 1844-ig az országgyűlési törvények egyik eredeti példányát.

1848 után továbbra is a titkos levéltárban nyertek elhelyezést a különféle közalapítványok alapítólevelei és az elkobzott nemeslevelek, egészen 1913-ig. Az 1860-ban és 1861-ben kiadott és a helytartótanács visszaállítására

és a közigazgatás átszervezésére vonatkozó császári rendeletek is a titkos levéltárba kerültek.

A helytartótanács régi leltárai közt talált feljegyzések szerint az „archivum secretum” őrizte — nyilván külön sorozatban — a céhprivilegiumokat és a különféle sematizmusokat is. A céhprivilegiumokat 1873-ban a Széchényi Könyvtárnak adták át, a sematizmusok pedig nagyrészt az Országos Levéltár könyvtárába kerültek.

A titkos levéltár iratainak még a kiegyezés után is igen fontos birtokjogi jelentősége volt. 1871-ben, midőn Suhajdy György belügyminisztériumi segédhivatali aligazgató a helytartótanácsi levéltár vezetését átvette, az „archivum secretum” iratairól darabjegyzéket készítettek.

Nagyobb számmal csak az 1760-as évektől kezdődően találunk iratokat, a korábbi darabok nagyrészt elkobzott nemesi oklevelek. Az iratokat futó sorszámok szerint kezelték, minden egyes darabnak külö sorszámot adva. A sorszámozás azonban — különösen a korábbi időben — nem felel meg az időrendnek.

A sorozathoz készített betűrendes mutató a nevek és fontosabb tárgyi címszavak első betűjére terjedő abc-rendjében az iratok tartalmát és numerusát adja meg.

91. ACTA PRAESIDIALIA

(Elnöki iratok)

1770—1803

1 csomó, 15 kötet

Iratok :

„Acta praesidialia . . .” . . . . . 1785—1803 1 csomó

Iratári segédkönyvek :

„Elenchi actorum praesidialium”, lajstrom . . 1770—1794 1 kötet

„Index actorum elenchisatorum archivi praesidialis”, mutató az elnöki iratok lajstromához . . . . . 1770—1794 2 kötet

Iktatókönyvek :

„Protocollum praesidiale” . . . . . 1785—1791 6 kötet

„Index protocollis praesidialis”, iktatókönyvek mutatója . . . . . 1785—1791 6 kötet

Az „Acta praesidialia” két korábbi külön sorozatból tevődik össze. Az egyik sorozatból az „Acta praesidialia” töredékes iratai és ennek segédkönyvei az „Elenchi actorum praesidialium”, valamint a hozzá készült mutató, az „Index actorum elenchisatorum archivi praesidialis” maradt fenn. A másik sorozatból csupán az iktatókönyvek: a „Protocollum praesidiale” és ennek mutatói, az „Index protocollis praesidialis” vannak meg.

Az előbbi sorozat elenchusának nagyrészt 1780-ban kezdődő bejegyzései alapján arra lehet következtetni, hogy ebben az időben kezdődött meg a

bizalmastermészetű iratoknak külön elnöki anyagként történő kezelése. Az elenchusban azonban találunk néhány korábbi keletű rendelkezésről, így például 1770-ben a temesi adminisztrációnak adott utasításról és más hivatal-szervezéssel kapcsolatos instrukcióról szóló bejegyzéseket. Ezeket az iratokat nyilván utólag csatolták az elnöki iratokhoz. 1781-től kezdődően ugyan egészen 1794-ig a helytartótanács egész ügyforgalmát felölelő bejegyzések találhatóak az elenchusban, de nagyrészt a II. József által végrehajtott közigazgatási szervezésekre vonatkoznak.

Az elenchust 15 kisebb, futó sorszámokkal ellátott füzetből kötötték egybe. Az első füzetben a császári kézjeggyel ellátott leiratokat, a negyedikben a kancelláriai „elnöki leveleket” lajstromozták. A 14. füzetben különféle ügyviteli segédkönyveket, a 15. füzetben pedig térképeket jegyeztek be. A többi füzetekben a helytartótanács egész ügyforgalmát felölelő iratok lajstromai találhatóak némi időbeli elhatárolással. Az egyes füzeteken belül újra kezdődő sorszámokat adtak az iratoknak. Iktatószámot csak egy-két esetben találunk az elenchusban, tehát valószínű, hogy az elnöki iratokat a helytartótanács általános ügyintézésétől, legalábbis annak technikai részétől (iktatás stb), teljesen elkülönítve kezelték. Iktatószámot azonban nem találunk a meglévő iratokon sem, feltehető tehát, hogy az elnöki iratokat nem is iktatták. Az elenchushoz készített mutató a fontosabb tárgyi címszavak első két betűjére szorító abc-rendben az iratok tartalmi kivonatát, a füzetek és azon belül az egyes iratok sorszámát adja meg.

A fennmaradt iratok nagyrészt a helytartótanács és a kamara egyesítésére, továbbá a német nyelvű igazgatás bevezetésére és a lelkészségek szabályozására vonatkoznak. Ezenkívül még néhány irat található gróf Zichy Károly, Sándor Lipót és József főherceg elnöksége idejéből. Az egyik-másik iraton található jelzet egyezik az „Elenchi actorum praesidialium” jelzeteivel. Kutatás esetén legcélszerűbb az iratokat darabszám átnézni.

A fenti elnöki iratok mellett 1785-ben egy új elnöki sorozatot állítottak fel. Ezeknek az iratoknak — az előbbi sorozattól eltérően — külön elnöki iktatása volt. A sorozatból nem maradt más fenn, mint az iktatókönyvek és a hozzá készült mutatók. 1786-tól kezdődően már az ezret is meghaladta az egy-egy évi elnöki iktatott iratok száma. Az iktatókönyvek elég részletes tárgyi kivonatot adnak, melynek alapján megállapítható, hogy e sorozat tárgya a helytartótanács egész ügyforgalmát felölelte. Voltak azonban bizonyos tárgyú iratok, amelyek évről évre nagyobb számban fordulnak elő az elnöki sorozatban. Ilyen ügyek voltak: az országos hatóságokhoz, vagy más magasabb állásba történő kinevezések, a közigazgatás átszervezése, földmérés, katonaság széthelyezése, pénztári és pénzzárási jelentések. Ezenkívül birtokperekre vonatkozó jelentésektől, a lelkészségek szabályozásán, levéltárak rendezésén vagy a szegényházak felállításán keresztül egészen a telepítési ügyekig találunk egy-két bejegyzést.

Az iktatókönyvek adatai a következők: évenként újra kezdődő iktatószámok, a keltezés vagy beérkezés ideje (nincs rendszeresen kitöltve), tárgy, elintézés, elküldés napja, továbbá 1786-ban az irattári elhelyezés. Az iktatókönyvekhez a fontosabb tárgyi címszavak és nevek első két betűjére szorító abc-rendben mutatók készültek, melyek segítségével lehet az iktatókönyvekben kutatni.

92. ACTA DIRECTORATUS CANCELLARIAE OFFICII

1845-től:

AZ IRODAIGAZGATÓSÁG IRATAI

1784—1848

16 csomó, 4 kötet 3 füzet

Iktatókönyvek :

„Protocolla privata actorum cancellariae directoratus officii” . . . . . 1844—1846 3 füzet

Iratok :

„Acta directoratus cancellariae officii”, az irodaigazgatóság iratai . . . . . 1784—1848 16 csomó

Irattári segédkönyvek :

„Index actorum directoratus cancellariae officii”, mutatókönyv . . . . . 1784—1844 1 kötet

„Helytartótanács irodaigazgatósága irományainak mutatója” . . . . . 1845 1 kötet

„Index actorum officii cancellariae directoris ab anno 1811,” helyesen: Az irodaigazgatóság 1845. évi iratainak mutatója . . . . . 1845 1 kötet

Ügyviteli segédkönyvek :

„Protocollum domesticum directorale”, az irodaigazgató naplója a neki átadott iratokról . . 1724—1725 1 kötet

Ez az állag a helytartótanács irodaigazgatójának 1784—1848. évi iratait tartalmazza. 1783-ban, az ügyosztályi rendszer bevezetésével, az irodaigazgató elvesztette korábbi befolyását az ügyintézésre. Csúpan a segédhivatalok (iktatóhivatal, kiadóhivatal és irattár) és bizonyos fokig a számvevőség és a közalapítványi ügyigazgatóság munkájának ellenőrzése tartozott a hatáskörébe. (Mivel az irodaigazgató a kebelbeli ügyosztálynak is a vezetője volt, néhány olyan irat is található a sorozatban, melynek inkább a kebelbeli ügyosztály anyagában volna a helye.)

Az irodaigazgató felügyelt az iktató-, kiadó- és irattári hivatalokban folyó munkára. Hozzá nyújtották be a segédhivatalok vezetői a folyó munkákról szóló jelentéseiket, vagy az azzal kapcsolatos javaslataikat, terveiket stb., melyeket aztán ő továbbított az elnökhöz vagy a tanácsülés elé. A tanácsülésnek a segédhivatalokra vonatkozó határozatait, vagy az elnök hasonló jellegű intézkedéseit szintén az irodaigazgatóhoz küldték, s ő közölte ezeket a segédhivatalokkal. Ezenkívül egyéb, kisebb jelentőségű utasításokat is adott a segédhivataloknak. Ugyancsak az ő feladata volt a közalapítványi főpénztári hivatal és a számvevőség jelenléti íveinek ellenőrzése. A segédhivatalok személyzeti ügyeit, eltekintve a vezető állásoktól, továbbá a számvevőhivatal gyakornokainak felvételét szintén az irodaigazgató intézte.

Az iratokat kezdettől fogva időrendben tárolták és 1844-ig egységesen futó sorszámmal látták el. 1845-től kezdve a sorszámozást évről évre újra

kezdtek. Az időrendet azonban az egyes éveken belül nem érvényesítették következetesen. Az iratokhoz csak 1845-ig készültek mutatók; ezek a fontosabb tárgyi címszavak első betűjére szorítózkodó abc-rendben az iratok sorszámát adják meg. 1846-tól kezdve darabszám kell az anyagot átnézni.

A „*Protocollum domesticum directorale*” az irodaigazgatónak 1724—25-ből fennmaradt naplója. Ebben az időben ugyanis a helytartótanácsához beérkezett jelentéseket az elnök bontotta fel és azok nagy részét átküldte az irodaigazgatónak, aki azokat jegyzékbe foglalta, melynek alapján referált az ügyekről a tanácsülésben. E jegyzékek csupán e két évből maradtak fenn és csupán ügyviteltörténeti forrásértékük van.

93. ACTA REGISTRATURAE OFFICII

1845-től:

IRATTÁRI HIVATALOS ÍRATOK

1724—1876

43 csomó, 14 kötet

Iratok:

1. „Helytartótanácsi irattári vegyes iratok”	1724—1838,	13 csomó
	1845	
2. „ <i>Officiosa registraturae</i> ”	1839—1848	6 csomó
3. „ <i>Archivalia cameralia</i> ” Kamarai kölcsönzési iratok	1795—1847	5 csomó
4. „Levéltári hivatalos jelentések”	1849—1876	6 csomó
5. „ <i>Obiecta registraturae officium concernentia</i> ”, vegyes tárgyú iratok	1795—1830	2 csomó
6. „ <i>Normales resolutiones in diversis obiectis</i> ”, a helytartótanács ügyvitelére vonatkozó szabályrendeletek (egy feljegyzés a régi regesztrátúra tagozódásáról)	1724—1790	1 csomó
7. „ <i>Instructiones pro exc. consilii locumtenentialis officii registraturae, protocolli, expediturae et exactoratus nec non eiusdem servitoribus praescriptae</i> ”, a helytartótanácsnak, továbbá az irattári-, iktató-, kiadó- és számvevőhivatalnak adott 1803. évi utasítás. Ezenkívül az egyetemi nyomda intézőjének és könyvkereskedésének, a váci siketnéma intézetnek és 1768-ban a főispánoknak adott utasítások és birtokbérbeadási szerződések szövegei.	1803—1806	1 csomó
8. „ <i>Normalia diversa</i> ”, ügyviteli szabályrendeletek	1803—1806	1 csomó
9. „ <i>Acta dispositiones occasione ad regni dietae Posonium exc. consilii . . . locumtenentialis . . . individuorum concernentia de anno 1790 et 1802. — Item dispositiones</i>		

	circa individua tempore deputationum regnicolarium Pestinum transeuntia 1792. — Rationes registratoris Balog super expensis diaetalibus anno 1803.", az országgyűlésre és az országos bizottságokhoz kirendelt helytartótanácsi tisztviselőkre vonatkozó iratok és elszámolások	1790—1803	1 csomó
10.	„Reversales individuorum acta ad regniculares deputationes et limitaneas regni commissiones ex hacce registratura excipientium cum elenchis actorum exceptorum simul et elenchi ac reversales in aliis obiectis", határmegállapítási és más ügyekben kikölcsonzött iratok jegyzékei		1 csomó
11.	„Reversales departamenti gremialis", személyzeti ügyekre vonatkozó iratok, kikölcsonzött iratok jegyzékei	1780—1848	1 csomó
12.	„Tabellae scontrales archivalium camerarium", kamarától más hatóságoknak kölcsönzött és vissza nem érkezett iratok kimutatásai	1796—1797	1 csomó
13.	„Acta protomedicatus officium concernentia", Vezza protomedicus halála után özvegyétől való iratátvétellelre vonatkozó iratok	1799—1802	1 csomó
14.	„Formulae reversalium et quietantiarum ac contraquietantiarum, etiam quoad scripturistica materialia percipienda, nec non assignationum", mintának visszatartott nyugták, ellennyugták, utalványok		1 csomó
15.	„Formularia attestatorum seu testimonialium gremialibus individuus dari solitorum et vidimationum", iratminták		1 csomó
16.	„De rerum scripturistarum admodiatione et contractibus", írószerekre tett ajánlatok	1804—1805	1 csomó

Irattári segédkönyvek :

	„Index decretorum et decretationum item relationum officii registraturae", a registratura irattárának mutatója	1724—1790	1 kötet
	„Regestrum et index officiosorum registraturae", lajstromkönyv és index	1790—1849	4 kötet
	„Protocollum archivalium camerarium", kamarai kölcsönzések iratainak iktatókönyve	1795—1847	1 kötet
	„Index archivalium camerarium", a fenti iktatókönyv mutatója	1795—1847	1 kötet
	„Register der amtlichen Korrespondenzen		

des Vorstandes der Central-Regestratur der
bestandenenen kgl. ung. Statthaltereien", a
„Levéltári hivatalos jelentések" c. sorozat
mutatója . . . . . 1849—1876 1 kötet

Irattári kezelőkönyvek :

„Liber praenotationis actorum ex archivo
consilio locumtenentialis... extradatorum",
szerelő- és kölcsönkönyv . . . . . 1818—1876 6 kötet

Ez az állag a helytartótanács irattári hivatalának az iratait tartalmazza. Az irattár — 1784-től irattári hivatal — élén a lajstromozó (registrator) állt. A helytartótanácsi segédhivatalok vezetői között ő foglalta el az első helyet. Ő őrizte a helytartótanács pecsétjét, amivel a tanács által kiadott iratokat lepecsételte. A lajstromozó legfontosabb feladatául a tanács részére 1724-ben adott királyi utasítás azt jelölte meg, hogy azokat az iratokat, melyre a tanácsosoknak és titkároknak szükségük van, azonnal bocsássa rendelkezésükre. Ezért tartsa rendben az irattárban elhelyezett iratokat és készítsen róluk személyek és tárgyak szerint kivonatos jegyzékeket. Az irodaigazgató, kisebb ügyekben a fogalmazó titkár engedélyével adjon az iratokról egyszerű, vagy hivatalos másolatot és csak az irodaigazgató rendelkezése kölcsönözze őket ki, de legfeljebb egy hónapra és elismervény ellenében. A kölcsönzésre vonatkozó adatokat gondosan jegyezze be a kölcsönkönyvbe, hogy a késlekedőket időben figyelmeztethesse.

1726-ban segédlaajstromozót (viceregistrator) neveztek ki a lajstromozó mellé, hogy az egyre növekvő feladatokat elvégezhessék. A helytartótanács ügyforgalmának a növekedése miatt azonban ketten sem tudtak lépést tartani az ügymenettel, s ezért az irodaigazgató rövidebb-hosszabb időre egy-egy irnokot rendelt melléjük, akire elsősorban a gépies munkák elvégzését bízták.

A lajstromkönyvek az iratoknak a tanácsülésen történt bemutatása után készültek. Ezután osztották szét az iratokat javaslatételre a bizottságok és tanácsosok, illetve azokat, amelyekben már határozatot hozott a tanács, a fogalmazatok elkészítése végett a titkárok között. A rendkívül sürgős ügyekben azonban nem várták meg a lajstromozást, hanem rögtön a titkároknak adták át a fogalmazásra váró iratokat. A lajstromkönyvbe bevezetett iratok aztán csak az év elteltével kerültek vissza a kiadótól véglegesen az irattárba. 1735-ben szigorúan elrendelték, hogy minden iratot, amely tanácsülés elé került, csak lajstromozás után vigyék az elintézésel megbízottakhoz. Ugyanakkor a lajstromozó munkájának a megkönnyítésére meghagyták a titkároknak, hogy a fogalmazatok hátlapjára egyben a tartalmi kivonatot is jegyezzék fel. Az irattár túlterhelése miatt 1753-ban a lajstromkönyvek készítését a kiadóhivatalra ruházták. Az irattárban csak a királyi leiratok lajstromai készültek. A kiadóhivatalban elkészített lajstromokkal együtt az év végén vette át a lajstromozó az iratokat.

A helytartótanács mellett működő számvevőszék iratait kezdettől fogva külön őrizték. A Mária Terézia-féle úrbérrendezés óta pedig az úrbéri, 1773

után pedig a tanulmányügyi iratokat is külön kezelték. Minden egyéb iratot azonban a registratúrában helyezték el.

1780-ban kétfelé választották a registratúrát. Az ún. „régí” irattár (registratura antiqua) az 1779-ig terjedő iratokat őrizte és dolgozta fel. A „felső” irattárat (registratura superior) pedig a kiadóhivatalhoz csatolták és a kézikönyvek készítésével bízták meg. Az 1770-es évektől kezdve a selejtezési munkák is növelték az irattár feladatait.

A fenti munkák mellett az irattárnok még gondnoki teendőket is végeztek. Felvette a tisztviselők fizetését és nyugta ellenében szétosztotta közöttük. Beszerezte az íráshoz szükséges anyagokat és gondoskodott a helytartótanács épületének karbantartásáról. Ő foglalta jegyzékbe és őrizte azokat a könyveket, amelyeket az ország nyomdái mint köteles példányokat küldöttek a helytartótanácsnak.

A helytartótanács ügyintézésének 1783-ban történt átszervezése nem változtatott az irattár munkájának lényegén. Az őrizendő iratanyag és az évi ügyforgalom állandó növekedése az irattári hivatalnál is a személyzet létszámának növekedését vonta maga után. 1783-ban az irattárnok és alirattárnok mellett még csak egy segéd (adiunctus), egy járulnok (accessista) és egy sorjegyző (registrans) dolgozott, de húsz évvel később, 1803-ban már két segéd, két sorjegyző, nyolc írnok és hat járulnok állandó foglalkoztatása jelezte az irattár növekvő munkáját.

Az iktatást az iratok osztályonként külön kötetekben történő lajstromozása követte. 1785-től 1797-ig azonban az ügyintézés gyorsítása érdekében a lajstromkönyveket nem közvetlenül az iktatás után, az ügyosztályi munka kezdete előtt készítették, hanem akkor, amikor a kiadóhivatal az elintézett ügyiratokat megőrzés végett átadta az irattárnak. 1797-ben azonban visszatértek a régi lajstromozási rendszerhez, mely 1848-ig megmaradt.

Az irattári hivatal is csak 1797-ben és 1803-ban kapott külön utasítást, amelyben a II. József alatt kialakult gyakorlatot foglalták össze. Különösen nagy súlyt helyeztek az iratok kikölcsönzésére. Minden ügyosztály lajstromozója ún. feljegyzési könyvet (liber praenotationis) vezetett, melybe a kölcsönzéseket feljegyezte. Általában az irattár csak törvényes esküt tett helytartótanácsi tisztviselőknek adott ki iratokat, a tanácsosoknak, titkároknak, a kiadónak és segédének, s az iktatónak minden ügyosztály anyagából. Az ügyosztályok többi tisztviselői saját osztályuk iratából kaphattak iratokat. Más osztályok irataiból való kölcsönzéshez már előadói igazolás kellett. A többi tisztviselő nem kölcsönözhetett iratokat. A királyi leiratokat, udvari határozatokat és kancelláriai elnöki iratokat az irattárnok személyesen kezelte és csak írásbeli térítvény ellenében pecsét alatt adhatta ki a tanácsosoknak vagy titkároknak. Magánosok kéréseire az irattárosnak felvilágosítást kellett adni, de az iratokat nem mutathatta meg.

A „felső” irattár tíz évig őrizte az ún. folyó iratokat (acta currentia), s azután átadta a „régí” irattárnak. A régi irattár a helytartótanács levéltárának nevezhető. Az ott dolgozó irattári tisztviselők teljesen levéltári munkát végeztek és a folyó iratok kezelésében nem vettek részt. Feladatuk az iratok rendezése, kölcsönzése, selejtezése stb. volt.

Az állandó helyszűke miatt a levéltárnak kellett kiválasztani a régi iratok közül azokat, melyek nem a helytartótanács, hanem más hatóság

levéltárába tartoztak, vagy amelyeket kiselejtezhetőnek találtak. Ezekről az iratokról jegyzéket készítettek és az irattárnok döntés végett a tanács elé terjesztette. Selejtezni csak az uralkodó engedélyével lehetett.*

A többi segédhivatal munkájával együtt az irattárét is az irodaigazgató ellenőrizte. Az irattárnok kéthetenként jelentésben számolt be a hozzá beosztott hivatalnokok munkájáról. A hanyagokat az irodaigazgató intette meg, a szorgalmasokat pedig előnyben részesítette az előléptetéseknél. A levéltári munka eredményeiről havonként tettek jelentést az irodaigazgatónak. Ugyanis ő jelölte ki, hogy a hiányok pótlásánál mire fektessék a súlyt.

A tanács és az irodaigazgató az irattárral is írásban érintkezett. Az irattár ugyancsak mindig írásban jelentett. A helytartótanács elnökének utasításait vagy a tanácsülésnek az irattárra vonatkozó határozatait az irodaigazgató kapta meg és ő továbbította az irattárnak. Az utasítások és jelentések tárgyakat tekintve nagyjából három csoportra oszthatók: személyi és iratkölsönzési ügyekre, továbbá az irattár munkájáról szóló jelentésekre. Különösen a régebbi iratok kikeresésére kapott gyakori megbízást az irattár. Gyakran előfordult, hogy a tanács ügyviteléhez 10 évnél korábbi iratokra is szükség volt, melyeket már átadtak a régi irattárnak. Az ilyen kölcsönzések írásban történtek, az átadott iratok elenchusának csatolásával. Hasonló volt az eljárás külső hatóságoknak történő kölcsönzés esetén is. Az iratsorozatnak levéltártörténeti szempontból van nagy jelentősége.

A helytartótanács 1848-ban történt feloszlata után az irattár továbbra is folytatta munkáját. Előbb a 48-as minisztériumok, a szabadságharc leverése után pedig az ideiglenes polgári közigazgatás, majd az abszolútizmus kori kormányhatóságok ügyviteléhez szükséges iratkölsönzésekkel és felvilágosításokkal foglalkozott. Az 1849-ben Horvátországnak átadott iratokat szintén az irattár válogatta ki és jegyzékelt. 1876-ban az Országos Levéltár vette át az irattár munkáját.

Az iratok eredeti irattári rendjükben csak 1839-től kezdődve maradtak meg. A korábbi anyag rendszere azonban az iratokon található jelzetek és a fennmaradt segédkönyvek segítségével könnyen rekonstruálható. A továbbiakban az eredeti irattári rend leírását adjuk, mivel kisebb rendezéssel könnyen helyreállítható. Valószínű azonban, hogy az 1839 előtti anyag egy része elkallódott.

1790-ig az iratokat ladulák és ladulánként újra kezdődő sorszámokkal ellátott fasciculusok szerint tagolták. Két ladula-csoport volt, az „A” és „B” jelzetű, a kettő között azonban sem tárgyi, sem pedig időrendi elhatárolás nem állapítható meg. E korszak anyagához készült az „Index decretorum et decretationum item relationum officii registraturae” c. mutatókönyv. Ez a fontosabb tárgyi címszavak első betűjére szorítózkodó abc-rendben az iratok rövid tartalmát, ladula- és fasciculus-jelzetét és egyes esetekben évét adja meg. Az iratok ma rendezetlenül a „Helytartótanácsi irattári vegyes iratok” c. sorozatban találhatók.

1790-től kezdve az iratokat évkörönként futó sorszámmal ellátva kezel-

* Az irattár munkájának részletes leírása Ember Győzőnek „A m. kir. helytartótanács ügyintézésének története 1724—1848”. c. könyvében.

ték. Az évkörök megoszlása és sorszámozása a lajstromkönyvek alapján összeállítva a következő:

1790—1828	1—7209	szám
1829—1831	1— 354	”
1832—1833	1— 290	”
1834	1— 85	”
1835—1849	1—2202	”

A lajstromkönyvek a fenti irattári sorszám mellett megadják még az iratok helytartótanácsi iktatószámát, keltét, tárgyát, az érkezés és elintézés napját. Az 1790—1828-as évkör lajstromkönyvének mutatója külön kötetben található. Az 1790—1838. évi és az 1849-es iratok ma rendezetlenül a „Helytartótanácsi vegyes iratok” c. sorozatban vannak. Az 1839—1848. évi iratok az „Officiosa registraturae” c. sorozatban találhatók. 1795-től 1848-ig külön iktatták és kezelték azokat az iratokat, amelyek a kamarai levéltárnak történő iratkölsönzésekre vonatkoznak. Ezek az iratok az „Archivalia cameralia” c. sorozatban vannak. Az 1795-ben 370/1-el kezdett iktatás egészen 1848-ig, 370/377-ig fut. Ezek az iktatószámok egyúttal irattári jelzetül is szolgálnak. A tört alakú iktatószám számlálójában állandóan meglevő „370” annak az 1794. december 16-án kelt helytartótanácsi rendeletnek az irattári száma, melyben a kamarai kölcsönzéseket szabályozták. A sorozathoz készült mutatókönyv: a „Protocollum archivalium cameralium” a tört alakú irattári iktatószám mellett megadja az iratok tartalmát és helytartótanácsi iktatószámát, a departamentumot ahonnan a kérés jött, a kamarai átvétel napját, az ügyosztályt, melynek átadták, a sürgetés keltét és a visszaszolgáltatás idejét. Az iktatókönyvhöz készült mutató, a nevek és fontosabb tárgyi címszavak első betűjéig terjedő abc-rendben, az iratok rövid tartalmát és az irattári iktatószámot adja meg.

Az 1849—1876. évi iratok a „Levéltári hivatalos jelentések” c. sorozatban vannak. 1849-től kezdve az iratokat évenként újakezdett és 1853-ig „R”-el (Registratur), 1854-től 1871-ig „Ar”-al (Archivum), 1872-től 1876-ig pedig „Levélt.”-al (Levéltár) tört iktatószámok rendjében kezelték. 1861-ben áttértek az évkörös iktatásra, amely 1861-től 1871-ig, majd 1872-től 1874-ig és végül 1875-től 1876-ig az irattári hivatal fennállásáig tartott. Az e sorozathoz készült „Register der amtlichen korrespondenzen des Vorstandes der Central-Registratur der bestanden kgl. ung. Statthaltereien” c. mutató a nevek és fontosabb tárgyi címszavak első betűjére korlátozódó abc-rendben az iratok rövid tartalmát és irattári jelzetét adja meg. 1851-ig a beküldő hatóság iktatószámát is feltüntették az első rovatban.

Ezt az állagot az alapleltározás során négy különálló tételként vették fel. A „Helytartótanácsi vegyes iratok” és az „Officiosa registraturae” sorozatok „Acta registraturae officii” címen; az „Archivalia cameralia” sorozat ugyanazon címen; a „Levéltári hivatalos jelentések” sorozat „Zentral-Registratur der bestanden kgl. ungarischen Statthaltereien” címen; a többi vegyes iratcsomók pedig „Acta diversa registraturae officii” címen találhatók az alapleltárban.

94. ACTA EXPEDITORATUS OFFICII

(A kiadóhivatal iratai)

1750—1847

1 kötet, 3 füzet

- 3 „Liber officiosus expeditoratus officii”, a kiadóhivatal irattárának lajstromkönyve, mutatóval 1750—1847 1 kötet
- 4 „Liber exhibens seriem servitii promotionis individuorum gremialis expeditoratus officii”, kimutatás a kiadóhivatali tisztviselők szolgálati adatairól . . . . . 1813—1846 1 füzet
- 5 „Liber exhibens diurnistarum susceptionem in gremiali expeditoratu”, kimutatás a kiadóhivatal napidíjasainak szolgálati adatairól . . . . . 1813—1847 1 füzet
- 6 „Liber exhibens seriem servitii et servitorum consilii . . . locumtenentialis Hungarici”, kimutatás a helytartótanácsi hivatalszolgák szolgálati adatairól . . . . . 1814—1845 1 füzet

A helytartótanács kiadóhivatalának feladata a titkárok által elkészített fogalmazatok tisztázása és az aláírt tisztázatoknak rendeltetési helyükre juttatása volt. 1753-tól 1780-ig a lajstromkönyvek vezetését is átvette az irattártól. Ezenkívül a kiadóhivatal munkájának a megkönnyítésére külön kézikönyveket (manuale) is készítettek 1753-tól 1783-ig. Ez időszakról eltekintve a kiadóhivatal mindvégig az előbbi két feladatot végezte.

A kiadóhivatal élén a kiadó (expeditor) állt. Ő irányította és ellenőrizte az írkok (cancellistae, notarii) és járulnokok (accessistae) munkáját. Felügyelt arra, hogy a hivatalos idő alatt nem hivatalos munkát ne végezzenek. Ha a kiadónak panasa volt valamelyik írkokra hanyagság vagy engedetlenség miatt, az irodaigazgató elé vitte az ügyet. Közvetlen felettese ugyanis az irodaigazgató volt, aki jelentéktlenebb ügyekben önhatalmúlag irányította a kiadóhivatal munkáját, fontosabb kérdésekben azonban csak a tanács határozata vagy az uralkodó rendefete után intézkedett.

Az elkészült fogalmazatokat a titkárok, 1769 óta a tanácsosok is, az ügyre vonatkozó iratokkal, 1753 óta iratjegyzék kíséretében a kiadóhoz küldték letisztázás és postázás végett. A tisztázatokat aztán a kiadó iratjegyzék kíséretében felülvizsgálatra küldte, 1769-ig az irodaigazgatóhoz, kivételes esetben az elnökhöz, 1769 óta pedig az előadókhoz, a számvevő által készítettéket a számvevőbizottság elnökéhez és valamennyit a tanács elnökéhez. A jóváhagyást jelző és a kiadást engedélyező aláírásokkal visszakapott fogalmazatokat tisztázásra a kiadó szétosztotta az írkok között. Állandóan névsort vezetett az írkokokról és járulnokokról és mindegyik neve mellé bejegyezte, hogy mikor, milyen iratot kapott és mikor készült el a másolással. A lemásolt tisztázatokat összeolvasták a fogalmazatokkal és azután aláírásra vitték.

Az illetékesek által aláírt, a kiadóhivatalban megcímezett és a lajstromozó által lepecsételt és a mellékletekkel felszerelt tisztázatokat a kiadó futár vagy posta útján küldte szét, azoknak pedig, akik érte jöttek, személyesen adta át. Az elküldött iratokról napról napra jegyzéket vezetett, melybe

feljegyezte a címzett nevét, az elküldés idejét és módját. Ezt a jegyzéket aztán mindig bemutatta az elnöknek. Az uralkodóhoz küldött jelentések mellé az 1750-es évektől kezdve német nyelvű kivonatokat is a kiadóhivatal készített. 1753-ban a munkával túlterhelt irattártól a lajstromkönyvek készítését is átvette a kiadóhivatal. A lajstromozási munkát 1780-ban ismét az irattárnak adták át.

1783-tól az ügyosztályi rendszer bevezetésétől kezdődően sem történt lényeges változás a kiadóhivatali ügyintézés gyakorlatában. A kiadó irányítása alatt dolgozó írnokok és járulnokok testülete ekkor vette fel a kiadóhivatal (officium expediturae) nevet. Részletes utasítást csak József nádor helytartósága idején 1797-ben, majd 1803-ban kapott a kiadóhivatal, de ezek az utasítások már csak összegezték a II. József uralkodása alatt kialakult gyakorlatot.

Az ügyosztályok a kiadhatónak jelzett fogalmakat az előadói ívekkel, beadványokkal és mellékletekkel az iktatóhivatalban készített jegyzékek kíséretében küldték át a kiadóhivatalnak. Itt a jegyzéket először összehasonlították az iktatóhivatalnál külön a kiadó részére készített jegyzékkel és azután külön kiadói táblázatot készítettek. Először az ülési jegyzőkönyveket és a soron kívülinek jelzett ügyek fogalmazatait tisztázták le. A jegyzőkönyveket ülésről ülésre a kancellária útján az uralkodóhoz kellett terjeszteni. A jegyzőkönyvek gyors lemásolását gyakran az ügyosztályok késleltették azzal, hogy egyes iratokat hosszú ideig maguknál tartottak. Ezért a kiadóhivatal nyolc naponként jegyzéket készített azokról a fogalmazatokról, amelyekkel az ügyosztályok még adósak voltak. Ezeket a jegyzékeket a kiadóhivatal az irodaigazgatónak adta át. Az ő feladata volt az ügyosztályok megsürgetése.

A kiadóhivatalban jegyzéket készítettek arról is, hogy milyen ügyben ment felterjesztés a királyhoz. Ezeket a jegyzékeket minden hónap végén összehasonlították a beérkezett királyi határozatokkal. Így szerkesztették meg a rovancsjegyzéket arról, hogy milyen ügyekben kell az uralkodói döntést sürgetni.

A letisztázott és összeolvasott tisztázatok, kiadványokat aláírásra a soros titkárhoz, az irodaigazgatóhoz, s végül az elnökhöz vitték. Az uralkodóhoz intézett feliratokat aláíratás előtt még az illetékes ügyosztály előadójának is bemutatták. Az elnök távollétében az alelnök, az ő akadályoztatása esetén pedig a rangidős tanácsos írt alá. A magyar kamarával és a magyar hadi fő kormánysszékkal elnöki levelek útján érintkeztek.

A kiadóhivatal a fenti munkák mellett az iktatónak a különböző másolásokhoz (királyi leiratok, rovancsjegyzékek, stb.) írnokokat bocsátott a rendelkezésére, vagy az átküldött iratokat a kiadó, illetve segéde szétosztotta másolásra.

Az összes hatóságokhoz küldött nyomtatott körrendeletek korrektúráit szintén a kiadó vagy segéde nézte át. A kiadó mellett 1785 óta segédkiadó dolgozott. 1803-tól kezdődően állandó a kiadóhivatal létszáma. Egy kiadó, egy segéd, két kiadói írnok, tizenhat irodai írnok és tizenhat járulnok dolgozott rendszeresen 1848-ig a kiadóhivatalban.*

A helytartótanács kiadóhivatalának irattárából csupán a fenti töredék

* A kiadóhivatal munkájának részletes leírása Ember Győzőnek a „A m. kir. helytartótanács ügyintézésének története 1724—1848” c. könyvében.

maradt meg. A kiadóhivatal munkáját is, éppúgy, mint a többi segédhivatalét, közvetlenül az irodaigazgató ellenőrizte. Az ő hatáskörébe tartozott a kiadóhivatal rapidíjasainak felvétele is. A helytartótanácsnak vagy az irodaigazgatónak a kiadóhivatalhoz küldött írásbeli rendeletei nagyrészt rendkívüli munkák, másolások elvégzésére és személyi ügyekre vonatkoztak.

A kiadóhivatal iratainak fennmaradt lajstromkönyve az iratok kiadóhivatali és helytartótanácsi iktatószámát, keltét, rövid tartalmi kivonatát és elintézésének módját tartalmazza. A lajstromkönyvhöz készült mutató a nevek és fontosabb tárgyi címszavak első betűjére szorító abc-rendben, az iratok tartalmát és kiadóhivatali iktatószámát adja meg, mely nyilván irattári jelzetül is szolgál.

95. VEGYES IRATOK

18—19. század

35 csomó irat

Ebben az állagban azokat a helytartótanácsi iratokat találjuk, amelyeket a helytartótanácsi irattár működése idején vagy nem soroltak be egyik állagba sem, vagy besoroltak ugyan, de helyükről kiestek s nem kerültek vissza. Ez utóbbiak közül egyesekről még most is meg lehet állapítani, mely állagba tartoznak s fáradtságos munkával egy részüket vissza is lehet majd tenni a helyére.

A 35 iratcsomó között 21 olyan csomó van, amelyet úgyszólván teljesen egy-egy meghatározott állagba, ill. tárgykörbe tartozó iratok töltenek meg; 9 csomóban pedig vegyesen találhatók különböző állagokba való és különböző tárgyú iratok. Az előbbi 21 csomóban a következő tárgykörökbe illő iratok vannak: megyei ügyek (C 3510. és 7. rakszámú csomó); városi ügyek (C 3498, C 3548. és 9. rakszámú csomó); könyvvizsgálati ügyek (C 3534, 4, 14, 15, 19. rakszámú csomó); biztossági- és hadiadó ügyek (C 3497, C 3537, C 3548, 24, 29. rakszámú csomó); közlekedési ügyek (8. rakszámú csomó); közoktatási ügyek (C 3549, 2, 10, 30. rakszámú csomó) és vallásügyek (C 3512, C 3539, 26. rakszámú csomó). E 21 meghatározható tárgykörű és az említett 9 vegyes iratcsomón kívül még 5 iratcsomó van; ezek hovatartozása ugyan nem állapítható meg, tárgyuk azonban igen. A következőket találjuk bennük: Szolnok és Heves megye, helységeinek és földesurainak 1786. évi jegyzéke (C 3550. rakszámú csomó); a király, a nádor és az uralkodócsalád egyéb tagjainak magyarországi látogatásával kapcsolatos 1797—1812. és 1814—1817. évi iratok (C 3222, C 3223. rakszámú csomó); 1801. évi reverzálisok (C 3521. rakszámú csomó) s végül a külföldre utazókról készített 1817—1839. évi jegyzékek (C 3533. rakszámú csomó).

96. KÉZIKÖNYVTÁR

1724—1850

39 kötet, 4 füzet

A helytartótanács kézikönyvtára olyan, részben kézzel írott, részben nyomtatásban kiadott hivatali utasításokat, formuláskönyveket, helységnévtárakat, szótárakat, rendeletgyűjteményeket stb. tartalmazott, amelyek

használatára a helytartótanács ügyvitele során állandóan szükség volt. A könyvtár, a fennmaradt egykorú könyvjegyzék szerint, eredetileg 135 kötetből állt. Az Országos Levéltár felállítása után a nyomtatott könyvek zömét átadták az Országos Levéltár könyvtárának; egyes kéziratok, illetve nyomtatott köteteket tárgyi vonatkozások alapján a helytartótanácsi levéltár különböző állagaiban helyeztek el; a kötetek nagy részét pedig az „Instructiones diversae, libri curiales, formularia etc.” című állagba osztották be. Az Országos Levéltár könyvtárába került nyomtatott könyvek ma is ott találhatóak, rajtuk van a helytartótanácsi kézikönyvtárban kapott numerus is. A helytartótanácsi levéltár különböző állagaiba és az „Instructiones diversae” állagba helyezett köteteket azonban az ismertető leltározás során kiemeltük és ismét eredeti rendjükben állítottuk fel. Az egykori helytartótanácsi kézikönyvtárból így csak az Országos Levéltár könyvtárának átadott könyvek hiányoznak. A helytartótanácsi kézikönyvtár most a következő kötetekből áll:

No. 1.* A. 2315.	„Memorabilia... consilii regii locumtenentialis Hungarici” A helytartótanács történeti schematizmusa az alkalmazottak betűsoros névjegyzékével. Pribék István viceregestrator munkája 1796-ból	1724—1796	1 kötet
No. 2. A. 2316.	„Liber exhibens institutionem consilii regii locumtenentialis Hungarici, eiusdem statum personalem et pensionalem aliasque circumstantias ab anno 1724 usque annum 1790” Kimutatás a helytartótanács tisztviselőiről, fizetésükről és nyugdíjukról, rangsorukról, az újévi ajándékokról, királyi biztosi kiküldetésekről, levéltári utalásokkal. — Füleky kamarai tanácsos összeállítása	1724—1790	1 kötet
No. 3. A. 2317.	„Status personalis et salarialis... regni Hungariae iurisdictionum” A törvényhatósági állások számát és évi illetményét feltüntető kimutatás, azok betűrendjében, az 1820-as évektől kezdődően rendeletekre való utalásokkal		1 kötet
No. 4. A. 2318.	Ugyanaz, mint No. 3.		1 kötet
No. 5. A. 2320.	„Instructio pro consilio locumtenentiali regio et officiis eiusdem subalternis” A helytartótanácsnak és az alája tar-		

* A közölt számok közül a felsők a kötetek kézikönyvtári sorszámai, az alsók pedig a kötetek raktári számai.

No. 6. A. 2321.	tozó hivataloknak adott utasítás . . . 1724—1780 „Directorium officiosum” A helytartótanács részére kiadott 1802-es utasítások és egyéb helytartótanácsi segédhivatali instrukciók gyűjteménye, mutatóval	1724—1780	1 kötet
No. 7. A. 2322.	Ugyanaz, mint No. 6.	1741—1802	1 kötet
No. 9. A. 2325.	„Instructio pro officio protocolli C. R. L. H.” Az iktatóhivatal számára kiadott utasítás	1797	1 kötet
No. 9 1/2. A. 2326.	„Instructio pro officio protocolli C. R. L. H.” Az iktatóhivatalnak adott 1803. évi utasítás és az 1849-es ideiglenes polgári közigazgatás iktatóhivatalának adott utasítás	1803, 1849	1 kötet
No. 10. A. 2329.	„Instructio pro officio registraturae excelsi consilii R. L. H.” A helytartótanács irattárának adott 1803. évi utasítás, mutatóval	1803	1 kötet
No. 11. A. 2328.	„Instructio pro officio registraturae” A helytartótanács irattárának adott 1797. évi utasítás	1797	1 kötet
No. 12. A. 2330.	„Instructio pro officio registraturae” A helytartótanács irattárának 1803-ban adott utasítás	1803	1 kötet
No. 13. A. 2323.	„Instructio pro exactoratus directore et officio” A számvevőhivatalnak és igazgatójának 1800-ban adott utasítás	1800	1 kötet
No. 14. A. 2324.	„Instructio pro regio locumtenentiali rationum exactoratus officio” A számvevőség 1803. évi utasítása	1803	1 kötet
No. 15. A. 2336.	„Instructio pro cassis politico-fundamentalibus stricte filialibus primi ordinis et aliis etiam filialibus, una dominalibus secundi ordinis dictis ad altiorrem dispositionem praescripta” A helytartótanács 1796. évi 23098. sz. rendeletével kiadott szolgálati rendtartás. Hivatalos nyomtatvány	1796	1 füzet
No. 16. A. 2337.	„Instructio per praefectos in bonis dominiisque politico-fundamentalibus constitutos observanda” A közalapítványi birtokok prefektusainak adott 1794. évi utasítás, melyhez az 1788-ban kiadott „Holz- und Waldordnung” egy nyomtatott példánya is mellékelve van	1794	1 kötet

No. 17. A. 2338.	Ugyanaz, mint No. 16.		1 kötet
No. 18. A. 2335.	„Instructio pro sylvanalibus officiis” A közalapítványi birtokok erdőhivatalainak adott 1796. évi utasítás, mellékelve egy 1796-ban kiadott „Holz- und Waldordnung”	1796	1 kötet
No. 19. A. 2334.	Ugyanaz, mint No. 18.		1 kötet
No. 20. A. 2333.	„Instfuctio pro sylvanalibus officiis politico-fundationalibus” A közalapítványi birtokok erdőhivatalainak 1800-ban adott utasítás	1800	1 kötet
No. 21. A. 2332.	Ugyanaz, mint No. 20.	1800	1 kötet
No. 22. A. 2331.	Ugyanaz, mint No. 20.	1800	1 kötet
No. 23. A. 2352.	„Liber juramentorum excelsi consilii regii locumtenentialis Hungarici” A helytartótanács és az alája tartozó hivatalok tisztviselőinek esküszövegei. Ugyanaz, mint No. 23.	1791 1791	1 kötet 1 kötet
No. 24. A. 2351.	Ugyanaz, mint No. 23.	1795	1 kötet
No. 25. A. 2349.	Ugyanaz, mint No. 23.	1803	1 kötet
No. 26. A. 2350.	Ugyanaz, mint No. 23.	1843	1 kötet
No. 28. A. 2354.	Ugyanaz, mint No. 23	1844	1 kötet
No. 29. A. 2356.	A magyar királyi helytartótanács eskükönyve	1845	1 kötet
No. 30. A. 2355.	Ugyanaz, mint No. 29		
No. 31. A. 2327.	„Instructio pro officii expeditoratus” A kiadóhivatalnak adott utasítás	1797	1 kötet
No. 32. A. 2357.	„Liber juramentorum expeditoratus officii” A kiadóhivatal eskükönyve		1 kötet
No. 33. A. 2358.	„Liber juramentorum registraturae officii” Az irattári hivatal eskükönyve		1 kötet
No. 36. A. 2319.	„Protocollum super statu personali officii expeditoratus . . . ab anno 1797 usque 1838” Kimutatás a kiadóhivatal alkalmazottairól	1797—1838	1 kötet
No. 37. A. 2346.	„Liber promotiunum actualium individuum gremialis expeditoratus officii” Kimutatás a kiadóhivatal alkalmazottairól és előléptetésükről	1769—1837	1 kötet
No. 38.	„Liber diurnistarum gremialis expedi-		

A. 2347.	toratus officii" Kimutatás a kiadó-hivatali napidíjasok szolgálati adatairól	1813—1838	1 kötet
No. 39. A. 2345.	„Liber actualium servitorum . . . consilii locumtenentialis Hungarici" Kimutatás a hivatalszolgák szolgálati adatairól	1773—1841	1 kötet
No. 112. A. 2348.	„Liber praesentium . . . ." Jelenléti jegyzék a tanácsüléseken résztvevő személyekről, az ülések időrendjében	1844—1848	1 kötet
No. 113. A. 2365.	„Praesidiales nomine supremi provincialis commissariatus directoris" A helytartótanács elnöksége vagy az országos biztosság főigazgatója által használt címzések		1 kötet
No. 114. A. 2364.	„Nominis iudicis curiae et tavernici cortesiae" Az országbíró és a tárnokmester által használt címzések		1 kötet
No. 115. A. 2361.	„Egyházi címzetek" Az egyházi hatóságokat megillető címzések	1845	1 kötet
No. 116. A. 2368.	„Liber commissariorum" A királyi biztosokat megillető címzések		1 kötet
No. 124. A. 2378.	„Circularia" Körrendeletek	1813	1 füzet
No. 134. A. 2380.	Kaiserliches Patent vom 2. August 1850, mit dem provisorischen Gesetze über die Gebühren von Rechtsgeschäften, Urkunden, Schriften und Amtshandlungen, gültig für die Kronländer Ungarn . . . (Separat-Abdruck aus dem XXIII. Stücke des Landesgesetz- und Regierungsblattes für das Kronland Ungarn) Ofen, 1850. Bélyegilletéki nyíltparancs	1850	1 füzet
No. 135. A. 2379.	„1850-diki Augusztus 2-án kelt császári nyíltparancs" „Az ausztriai birodalmat illető közönséges birodalmi törvény és kormánylap" CXII-dik darabjának magyar—német nyelvű kiadása	1850	1 füzet

97. VEGYES ÜGYVITELI SEGÉDKÖNYVEK

1724—1848

6 csomó, 16 kötet, 1 füzet

A kézikönyvtárban levő könyvekkel rokon jellegű, de a kézikönyvtárba be nem sorolt ügyviteli segédkönyvek alkotják ezt az állagot. A segédkönyvek az ügyintézés megkönnyítésére a helytartótanács ügyosztályai vagy segédhivatalai részére készültek és csak a helytartótanács működésének megszűntetése után kerültek az irattárba. Az állag a következő könyvekből áll:

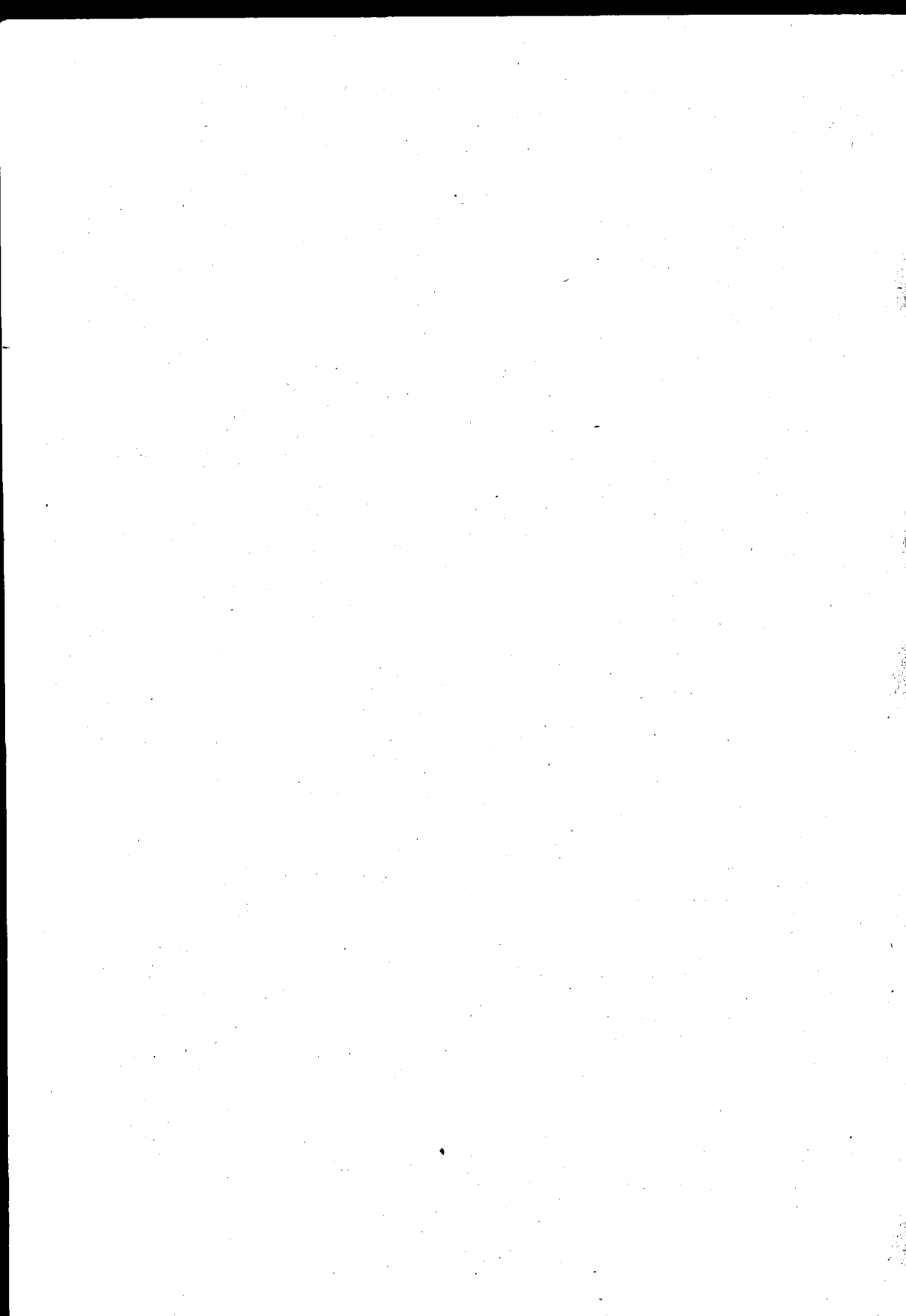
A. 2312+	„Series alphabetica individuorum consilii” vagy eredetileg:		
A. 2313.	„Chronologica deductio status personalis seu individuorum unde ab exc. consilii l. r. H. anno 1724 . . . erectione usque moderna tempora penes idem servitia, promotiones, honores et dignitates” Az „A. 2313.” r. sz. kötet elejébe bemásolva az „A. 2316.” r. sz. kötet összeállítása is. (A kötetet lásd a „Kézikönyvtár” c. állagban a No. 2. alatt.) Betűrendes kimutatás a helytartótanács tisztviselőinek és alkalmazottainak kinevezéséről, előléptetéséről és kiválásáról, a napi dátum és esetleg a vonatkozó rendelet feltüntetésével . . .	1724—1848	2 kötet
A. 2342.	„Index individuorum exc. consilii regii locumtenentialis Hungarici servitiorum aetatem designans” A helytartótanácsi alkalmazottak betűrendes névsora a kinevezések, előléptetések és kivások napjának feltüntetésével	1724—1817	1 füzet
A. 2398.	„Instructio pro consilio regio locumtenentiali in regno Hungariae” A helytartótanács számára adott utasítások	1724—1756	1 kötet
A. 2374.	„Liber curialis” Címzések (főleg tanügyi hatóságoké és könyvvizsgáló szerveké)		1 kötet
A. 2372.	„Vegyes címzetek” Különböző hatóságokat megillető címzetek	1845	1 kötet
A. 2371.	„Vegyes címzetek” Különböző hatóságokat megillető címzetek	1845	1 kötet
A. 2370.	„Királyi biztosok címzete”	1845	1 kötet
A. 2369.	„Liber commissariorum” Királyi biztosok címzése	1840	1 kötet
A. 2367.	„Főispánok és azok címzései”	1845	1 kötet

A. 2366.	„Elnöki címzések”	1845	1 kötet
A. 2362.	„Curiale saeculare” A helytartótanács által használt világi címzések		1 kötet
A. 2363.	Világi címzések	1845	1 kötet
A. 2359.	„Curiale ecclesiasticum” Egyházi címzések		1 kötet
A. 2360.	„Egyházi címzések”		1 kötet
A. 2373.	„Adressen-Buch” Abszolutizmuskori formuláskönyv		1 kötet
A. 2397.	Bauer, Alois: Übersicht des Bevölkerungsstandes von Königreich Ungarn, wie solcher 1-stens im Jahre 1787 nach der letzten Josephinischen Universal-Conscription bestanden; und 2-tens im Jahre 1804 nach der Anno 1802 landtagsmaessig angeordneten Conscription der Unadelichen befunden worden ist — Nebst 3-tens erhobener Billance zwischen beiden diesen Jahren. — Bauer Alajos statisztikai táblázatai Magyarország népesedési viszonyairól az 1787. évi utolsó általános jozefinista, és az 1802. évi országgyűlés 2. törvény-cikke által elrendelt 1804-es nem-nemesi összeírás alapján. 3 táblázatból áll, s az egyes táblázatok törvényhatóságok szerint tagolódnak. (1935-ben került az Országos Levéltárba; 1010/1935 O. L. sz.)		1 kötet
C. 3584.	„Catastrum populorum locorum regni Hungariae” Betűrendes helységnévtár	1773	1 csomó
A. 2396.	„Catastrum locorum populorum regni Hungariae” Betűrendes helységnévtár	1781	1 csomó
C. 3578—	„Tabellae universorum locorum regni Hungariae secundum comitatus”		
C. 3580.	Megyék szerint tagolt helységnévtár	1780—1781	3 csomó
C. 3581—	„Tabellae universorum locorum regni Hungariae secundum dioeceses”		
C. 3583.	Egyházmegyék szerint tagolt helységnévtár	1780—1781	3 csomó

Ezek a kéziratos helységnévtárak a helytartótanács használatára készültek, kivéve az „A. 2396.” rakszámút, mely 1935-ben vásárlás útján került az Országos Levéltár birtokába.

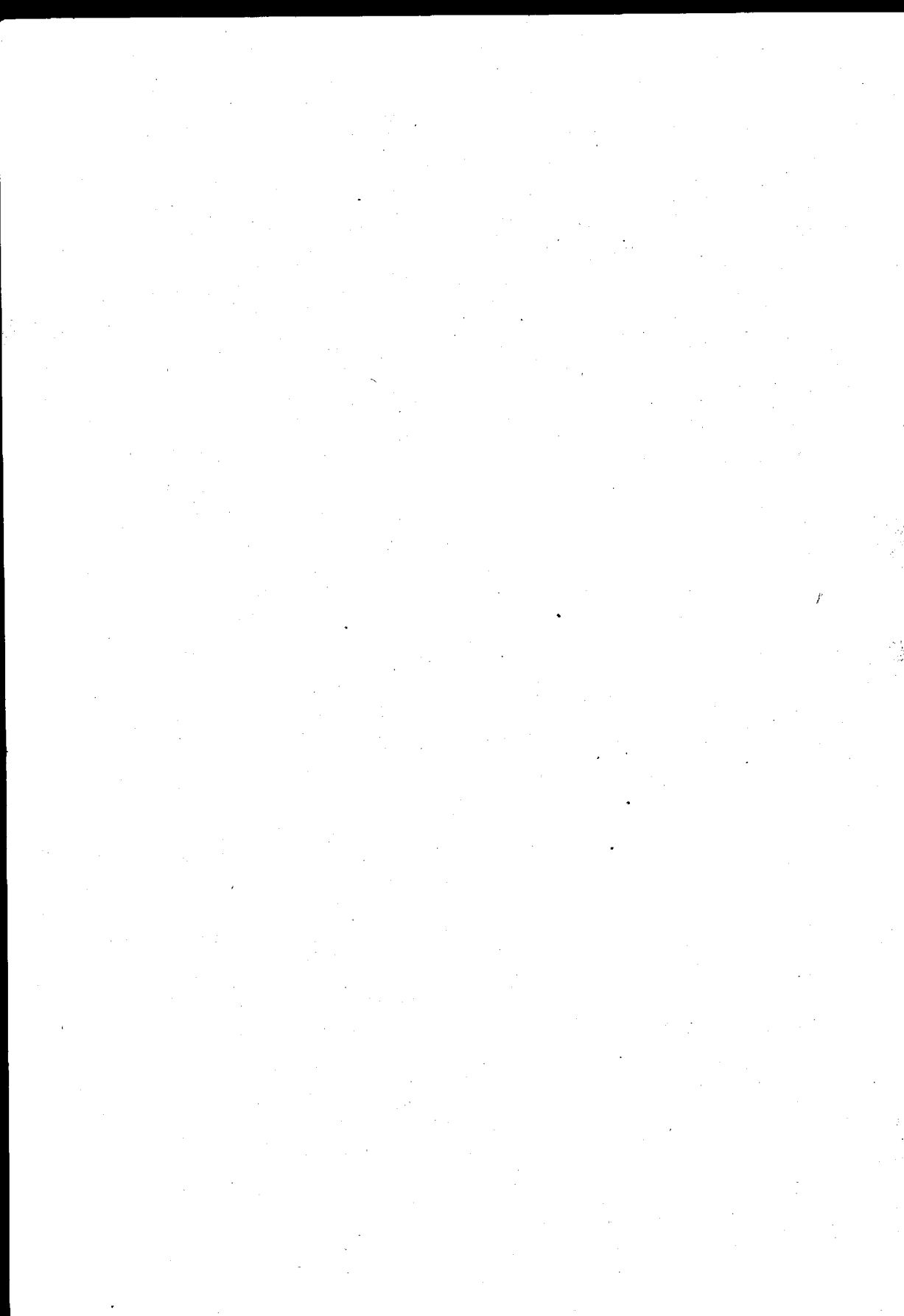
Az első két helységnévtár azonos rendszerű; a helységeket magyar neveik betűrendjében sorolja fel és külön rovatban közli az egyes helységek megyebeli hovatartozását. A harmadik helységnévtár megyék, a megyén belül járások szerint tagolódik és a helységek magyar neve mellett feltünteti a nemzetiségi nyelvű névváltozatokat is, továbbá azt, hogy milyen egyház-megyébe tartoznak. A negyedik helységnévtár az előbbivel azonos adat-szolgáltatást ad, de a helységek felsorolása egyházmegyék, ezeken belül pedig egyházkerületek szerint magyar neveik betűrendjében történik. A két utóbbi helységnévtár még egy külön rovatban feltünteti azt is, hogy a helység civitas, oppidum, pagus vagy praedium-e.

Ez állagból az „A. 2373” rakszámú kötetig terjedő részt az alapleltározás során az „Instructiones diversae, libri curiales, formularia etc.” c. állagban vették fel, melyet e leltározás során megszüntettünk. A többi kötetét a „Kézikönyvtár”-ban vettük fel. Bauer Alajos statisztikai táblázatát és a helységnévtárakat az alapleltárban szintén külön-külön állagként tüntették fel.

MÁSODIK RÉSZ

A HELYTARTÓTANÁCS FELÜGYELETE ALATT MŰKÖDŐ
HATÓSÁGOK, HIVATALOK ÉS SZEMÉLYEK IRATAI

I.

SZÁMVEVŐSÉGIEK

A HELYTARTÓTANÁCSI SZÁMVEVŐSÉG

A helytartótanács munkájának felállításától kezdve egyik fontos ága volt egyes közjövödelmek beszedésének, ill. felhasználásának ellenőrzése. Ilyen jövedelem volt mindenekelőtt a hadiadó (contributio) és a törvényhatóságok kiadásainak fedezésére szolgáló háziadó. A helytartótanácsnak az 1724. január 20-án kiadott királyi utasítás értelmében ügyelnie kellett arra, hogy a megyék és városok a hadiadóból rájuk eső részt a közgyűlésen nyilvánosan — a földesurak, ill. a polgárok és a városokban lakó nemesek tudtával — vessék ki, hogy a hadiadót és a háziadót külön-külön szedjék be és hogy az adószedők mindkét adónemnél pontos számadást készítsenek a bevételekről és a kiadásokról. (A kiadás a hadiadó esetében természetesen a hadipénztárakba történő befizetést jelentette.) A törvényhatóságok a számadásokat megfelelő ellenőrzés után kötelesek voltak évente beküldeni a helytartótanácsnak, annak pedig gondosan meg kellett vizsgálnia a számadásokat és jelentést kellett tennie róluk az uralkodónak, hogy intézkedni lehessen az esetleges kihágások megszüntetéséről. (O. L. Helytartótanácsi lvt. Kézíkönyvtár. No. 5. Az utasítás 3, 10, 11, 12, 13, 14. pontja. — 1730-tól 1783-ig és 1790 után azonban újabb rendelkezések értelmében nem a helytartótanács, hanem a kamara ellenőrizte a városok házipénztári számadásait.) Hasonló feladat hárult a helytartótanácsra a zsidó türelmi taxáról (taxa tolerantialis) készült számadásokkal és az országos pénztár (cassa regni) számadásaival kapcsolatban. Ezenkívül, minthogy az uralkodó az 1715: 74. tc. és az 1723: 70. tc. szerint magának tartotta fenn mindenfajta kegyes alapítvány felügyeletét, beleértve a számadások felülvizsgálását is, a helytartótanácsnak meg kellett vizsgálnia a már meglévő és újonnan létesülő magán-alapítványok (papnevelők, konviktusok, árvaházak, szegényházak, kórházak és egyéb egyházi, ill. világi célra tett alapítványok) számadásait is. Az uralkodók által az évek során létesített hasonló jellegű alapítványok és alapok (az 1733-ban felállított lelkespénztár, a javítóház, a zálogházak, a jezsuita rend vagyonából 1780-ban létesített tanulmányi alap és az egyetemi alap, a felosztott rendek vagyonából 1782-ben létrehozott vallásalap stb.) jelentős pénzvagyonának és birtokainak kezeléséről vezetett számadások felülvizsgálása természetesen szintén a helytartótanács feladata volt.

A felülvizsgálás szakszerű munkáját: a nyugtákkal és ellennyugtákkal való összevetést, a számtani műveletek helyességének ellenőrzését a helytartótanácsban külön tisztviselő, a számvevő (rationum exactor) végezte; melléje már 1724-ben alszámvevőt neveztek ki. A számvevőnek munkájában

néhány írnok és kisegítő (járulnok) volt segítségére. A számvevői munka ellenőrzésére a helytartótanácsban állandó bizottság alakult; a számvevői bizottság (commissio rationaria). Ez a bizottság átnézte a számvevők jelentéseit (sőt a bizottság számára 1754-ben kiadott utasítás — O. L. Helytartótanácsi lvt. Kézikönyvtár. No. 5 — szerint magukat a számadásokat is) és azután véleménye kíséretében a tanács elé terjesztette döntés végett. A tanács határozatát, azután közölte a számvevőkkel, és azok a határozatnak megfelelően elkészítették az uralkodóhoz intézendő felterjesztés, vagy a törvényhatóságokhoz szóló meghagyás fogalmazványát. A fogalmazványokat a bizottság hagyta jóvá és a letisztázott iratokat a számvevő, a bizottság elnöke és a tanács elnöke írta alá.

Az a tény, hogy a számadásokkal kapcsolatos fogalmazványok elkészítését, letisztázását és a számadások ügyében érkező iratok kezelését nem azok a személyek végezték, akik a helytartótanács többi iratait, hanem a számvevők és melléjük beosztott tisztviselők, azt eredményezte, hogy az ő együttesük rövidesen külön kebelbeli hivatalá: számvevőséggé (exactoratus, officium exactoratus, officina rationaria) alakult. Munkája természeténél fogva a számvevőség jelentősége sokkalta nagyobb volt, mint a helytartótanács többi kebelbeli hivataláé: az irodaigazgatóságé, az irattaré és a kiadóhivatalé. A számvevői munka fontosságának elismerését mutatja, hogy a számvevőt később a tanácsülésekre is meghívták, hogy azonnal felvilágosítást adhasson az esetleges vitás kérdésekben; 1769-től pedig mindig helytartótanácsi tanácsost neveztek ki a számvevőség vezetőjévé, tehát a számvevőnek ettől kezdve már nemcsak hozzászólási, hanem szavazati joga is volt a tanácsüléseken.

Nagy jelentőségű volt a számvevőség fejlődésében a helytartótanács 1783. évi reformja. Ennek során ugyanis II. József feloszlatta a számvevői bizottságot, viszont ügyosztályt nem szervezett a számvevési ügyek intézésére, hanem azokat teljesen a számvevőség hatáskörébe utalta. Ettől kezdve a számvevőség egészen önállóan végezte munkáját, önálló szakhivatalként, s a helytartótanács csak személyzeti és fizetési kérdésekben gyakorolt felügyeletet felette. Az 1783. évi átszervezéskor II. József négy osztályra osztotta a számvevőséget. Az első osztálynak a megyei és városi hadiadóval, a másodiknak a megyei háziadóval, a harmadiknak a városi háziadóval és a gazdasági számadásokkal, a negyediknek az alapítványokkal kellett foglalkoznia. Ez az osztálybeosztás azonban hamarosan módosult; úgyhogy csak három számvevőségi ügyosztály működött. Ezek közül az első: a departamentum contributionale az ország 53 megyéjének, a jáász-kun kerületnek, a hajdúvárosoknak, a 49 sz. kir. városnak és a 16 szepesi városnak a hadiadószámadásait ellenőrizte (összevetve az országos bizottság biztosainak számadásaival), valamint a megyék és a kiváltságos kerületek háziadószámadásait. Ennek a gondjaira bízták a II. József által elrendelt összeírással kapcsolatos nyilvántartási és összesítési munkákat is. A második ügyosztály, a departamentum civile a sz. kir. városok, azonkívül Felsőbánya és a 16 szepesi város évi „kamarai” számadásait (vagyis a városok egész gazdálkodását) vizsgálta felül. A harmadik ügyosztály, a departamentum ecclesiastico-fundationale az alapítványi számadásokkal foglalkozott. Ennek munkájáról bővebben a helytartótanács alapítványi ügyosztályának ismertetésében szólunk. (O. L.

Helytartótanácsi lvt. Dep. grem. 1785 : 53.—6.) Az osztályokon kívül kiadóhivatala és irattára is volt a számvevőségnek, s létszáma ekkor már természetesen jóval nagyobb volt, mint korábban. A helytartótanács és a kamara 1785-ben történt egyesítése következtében 1786-ban a két számvevőséget is egyesítették, s ekkor a meglévő három ügyosztály mellé három újabb ügyosztályt szerveztek: a harmincadügyit, a sóügyit és a gazdaságügyit. A következő évben, 1787-ben pedig az ország kerületekre osztásával kapcsolatban decentralizálták az egyesített számvevőséget oly módon, hogy a 186 főnyi státusz egy részét a kerületi székhelyekre osztották be. II. József halála után a közigazgatásnak az 1780. évi állapotba való visszahelyezése során előbb szétválasztották a helytartótanácsot és a kamarát, majd a számvevőségeiket is, csupán a számvevőségi kiadóhivatal és irattár maradt közös még 1792-ig. A különválasztás után a helytartótanácsi számvevőség ismét csupán azokkal a feladatokkal foglalkozott, amelyekkel 1783 előtt s már csak két ügyosztálya volt, az adóügyi és az alapítványügyi. Ez a beosztás maradt érvényben egészen 1838-ig, amikor a két ügyosztályt összeolvasztották. A számvevőség élén 1796-tól igazgató állott; 1825-ben azután megszüntették ezt az állást s ettől kezdve a két számvevő vezette a számvevőséget.

A helytartótanácsi számvevőség munkáját, ügykezelésének irányelveit először a számvevő számára 1724-ben kiadott tanácsi utasítás, majd Mária Terézia 1770. évi utasítása (O. L. Helytartótanácsi lvt. Helytartótanácsi számvevőség adóügyi osztálya, Prodrumus Joannis Nep. Venturini, 303. l.) foglalta össze. Ezt követte az alapítványi ügyosztály számára 1783-ban kiadott instrukció. Ennek tartalma csak Mednyánszky János számvevőségi igazgató 1796. évi planum directorale-jából ismeretes (O. L. Nádori lvt. Archivum secretum archiducis Josephi, Regulatio consilii r. locumtenentialis et exactoratus), amely több ponton megváltoztatta az 1786. évi utasítást. 1800-ban azután részletes, mindkét ügyosztály és az igazgató feladatait pontosan megszabó utasítást adott ki az uralkodó (O. L. Helytartótanácsi lvt. Kézirókönyvtár No. 13) s ezt néhány kisebb változtatással 1803-ban ismét kiadták. (l. uo. No. 14.) Ez utóbbi tanúsága szerint a számvevőség az előbbieken említett adói és alapítványi számadásokon felül foglalkozott még a sz. kir. városok árvaszámadásaival, a megyék és városok középületeinek javításával s az útépitésekkel, folyószabályozásokkal kapcsolatos elszámolásokkal, a gyógyszerzámadásokkal, Fiume és Buccari városok gazdasági számadásaival, a gabonaszállítási elszámolásokkal, a tűzoltópénztárral, a közintézményekkel s a tanügy és a lelkészségek rendezésével kapcsolatos számviteli feladatokkal is. A szorosán vett számviteli munkán kívül a számvevőség igen sokféle kimutatást, összesítést készített a helytartótanács számára. Az 1803. évi utasítás szerint a számvevőség adói osztálya a következő kimutatásokat tartozott készíteni; az újoncállításról, a gabona és a kenyér áráról (havonta), a hadiadópénztárak 2 havi kivonatairól (2 havonta), az országos biztonság biztosainak számadásairól, a jótékony segélyekről (fél-évente), a várható gabonatermésről, a költségvetésekről, a megyei házipénztárak kiadásairól, a német tartományokból jövő bevándorlókról, a Magyarországon élő török alattvalókról, a városok új polgáraitól, az elültetett fákról s a lótenyésztésről (évente). (Az alapítványi ügyosztályon készülő rendszeres kimutatásokat az alapítványi ügyosztály ismertetésében soroljuk

fel.) A rendszeres kimutatásokon felül az egész országból különböző ügyekben (pl. úrbérrendezés, népességösszeírás, egyházi vagyonszezáris) beérkező jelentésekből, adatokból szintén mindig a számvevőség készített összesítést a tanács számára; a természetesen minden felmerülő szakkérdésben tájékoztatást, véleményt is adott a tanácsnak, írásban vagy szóban.

A számvevőség — mint említettük — kezdettől fogva maga kezelte iratait s később maga iktatta mind a közvetlenül hozzá érkező beadványokat, mind pedig a tanácstól jelentéstétel, véleményezés végett átküldött iratokat. Az iktatást a számvevőségi irattár végezte. A rendelkezésünkre álló adatok tanúsága szerint valószínű, hogy az 1790-es években külön iktatták az adói és az alapítványi ügyosztály iratait, 1800 után azonban közös volt az iktatás. A számadásokat és a velük kapcsolatos iratokat azonban nem az iktatókönyvbe, hanem külön jegyzékbe vezették be. (1803-tól kezdve három ilyen jegyzék, ún. repertorium racionum készült; az 1. kötetbe az adói osztály ügykörébe tartozó számadások kerültek, a 2. és 3. kötetbe pedig az alapítványi ügyosztályéi.) A számvevőség minden iratát a számvevőségen tisztázták le. A számvevőség mindkét ügyosztálya számára ügyviteli segédkönyvek készültek, mégpedig a következők: tanácsi határozatok gyűjteménye (liber resolutionum), elvi rendeletek gyűjteménye (prodromus, liber normalium), személyzeti kimutatások (status personalis; az adói ügyosztály számára a megyei tisztviselőkről, az alapítványi ügyosztály számára az alapítványi tisztviselőkről, a papokról és szerzetesekről) és feljegyzési könyv az elmarasztalt számadókról (liber praenotationis super convictivis). Számviteli könyvek azonban csak az alapítványi osztályon készültek (l. ott), az adói osztályon nem.

A számvevőség munkája nyomán keletkezett teljes iratanyagot — a helytartótanács és más hatóságok beadványait, a nekik szóló válaszok fogalmazványait, a tanács számára készített kimutatások, összesítések fogalmazványait, az átvizsgált számadásokat és mellékleteiket, a különböző nyilvántartási és számtartási könyveket, meg az iktatókönyveket — maga a számvevőség őrizte. Sajnos azonban — mint a Bevezetésben mondtuk — ennek a nagy mennyiségű és fontos iratanyagnak ma már csak egy része van meg. Az alapítványi ügyosztály anyagából meglehetősen sok van még most is; az adói osztály munkájáról azonban csupán néhány iratcsomó és ügyviteli segédkönyv tanúskodik, pedig az ország 18—19. századi gazdasági helyzetének, társadalmi viszonyainak megismeréséhez ennek az osztálynak az anyaga rendkívül értékes adatokat szolgáltatna. Nemcsak a számadások volnának nagyon hasznosak ebből a szempontból, hanem a számvevőségen készített kimutatások, összesítések (pl. népességösszeírásról, gyárakról készített összesítések) anyaga is. Az összesítések és kimutatások nagy része megtalálható ugyan a helytartótanács vagy a kancellária, esetleg a bécsi kormányhatóságok levéltáraiban (aszerint, hogy hová terjesztették fel végleg őket), de ezeknek felkutatása is általában fáradságos munkával jár. Azok az eredeti, részletes törvényhatósági és egyéb jelentések, kimutatások azonban, amelyekből a számvevőség az összesítéseket készítette, igen sok esetben nem kerültek már vissza a helytartótanácsához, hanem a számvevőségen maradtak s így a számvevőség irattárának pusztulásával elvesztek a kutatás számára.

98. AZ ADÓI OSZTÁLY TÖREDÉKES IRATAI

1724—1835

12 csomó, 4 kötet

Iratok :

„Rationes comitatus Poseniensis” (Armari- um F, Lad. 4, Fasc. 3), adószámadások	1724—1742	1 csomó
„Rationes comitatus Neogradiensis” (Arma- rium E, Lad. 24, Fasc. 5), adószámadások	1774—1782	1 csomó
„Juden Toleranztax-Journalen”, zsidó türelmi taxa számadások	1787—1792	7 csomó
„Tabellae captivorum”, rabjegyzékek	1804—1808	1 csomó
A számvevőbizottság jegyzőkönyve a megyei tisztviselők fizetése ügyében	1738	1 csomó
A számvevőség munkájáról szóló táblázatos kimutatások	1831—1835	1 csomó

Ügyviteli segédkönyvek :

„Prodromus exactoratus contributionalis”, ren- deletgyűjtemény	1770—1784	1 kötet
„Prodromus Joannis Nep Venturini”, rendelet- gyűjtemény	1770—1784	1 kötet
„Instructio pro regii locumtenentialis exactora- tus directore et officio”, hivatali utasítás	1803	1 kötet
„Instructio pro regio locumtenentiali rationum exactoratus officio”, hivatali utasítás	1803	1 kötet

Ebben az állagban azokat az iratokat és könyveket helyeztük el, amelyek a helytartótanácsi számvevőségnek az adóügy ellenőrzésével kapcsolatban keletkezett anyagából a helytartótanácsi levéltárban fennmaradtak. Ezek legnagyobb része a számvevőség adói ügyosztályáról származik, egy része azonban a számvevőség osztályokra tagolása előtti időből való. Itt helyeztük el ezenkívül a számvevői bizottságnak a megyei tisztviselők fizetése ügyében 1783-ban készült jegyzőkönyvét, valamint a számvevőség munkájáról — mind az adói, mind az alapítványügyi ügyosztály munkájáról — szóló kimutatásokat.

A „Rationes comitatus Poseniensis” Pozsony megye 1724—1742. évi, a „Rationes comitatus Neogradiensis” pedig Nógrád megye 1774—1782. évi adóelszámolásait tartalmazza. Ez a két csomó 1879-ben a Belügyminisztérium számvevőségéről került az Országos Levéltárba. Az „Armarium F, Lad. 4, Fasc. 3”, ill. „Armarium E, Lad. 24, Fasc. 5” jelzetet valószínűleg még a számvevőségen kapta. Igen értékes iratanyag, a két megyének mind a hadiadóról, mind a háziadóról vezetett számadásait magában foglalja; armalistákról, taxalistákról név szerinti jegyzékek is vannak benne. (Nógrád megyének a helytartótanácsához intézett beadványai is vannak itt, amelyeknek kíséretében a számadásokat beküldte.) A számvevőség felülvizsgáló munkájáról egyes feljegyzések, valamint azok a pecsétviasszal beragasztott

kis cédulák tanúskodnak, amelyeken a számvevőség a helytelennek talált összegezéseknél a helyes összeget feltüntette.

A „Juden Toleranztax-Journalen” Abauj, Arad, Árva, Bács, Baranya, Békés, Csanád, Bihar, Csongrád, Vas, Esztergom, Komárom, Liptó, Máramaros, Sopron, Sáros, Turóc, Ugocsa, Ung, Veszprém, Szabolcs, Zemplén, Fejér és Szepes megye zsidó türelmi taxa elszámolásait tartalmazza. Ezeket a számadásokat a megyék a kerületi kamarai adminisztrációkhoz küldték be s azok ellenőrizték. A kerületi kamarai adminisztrációktól az elszámolások felülvizsgálat végett a számvevőséghez kerültek s ott Fröhlich számtiszt ellenőrizte őket és megjegyzéseit rávezette a borítólapokra. A számadások mellett ott találjuk a megyéknek a kamarai adminisztrációkhoz szóló leveleit s a kamarai adminisztrációknak a számadásokkal kapcsolatos fogalmazványait is. A számadásokban a taxát fizető zsidók név szerint fel vannak tüntetve.

A „Tabellae captivorum” feliratú csomóban megyéktől beérkezett 1804—1808. évi rabjegyzékek és kísérő iratok vannak, három számból álló számvevőségi jelzettel (pl. 1804: 49/1/156) ellátva. A csomó nem tartalmazza valamennyi 1804—1808. évi rabjegyzéket és kísérő-iratot, s a jelzetek sem hiánytalanul következnek egymás után. A rabjegyzékek a következő adatokat tartalmazzák: a rab neve, életkora, vallása, születési helye, a bebörtönzés éve, hónapja, napja, a per befejezésének napja, az ítélet.

A számvevői bizottságnak a megyei tisztviselők fizetésrendezése ügyében 1738-ban készült terjedelmes, mellékletekkel ellátott jegyzőkönyve másolatban van meg itt; ez a javaslat az 1777. évi 1738-as iktatószámú helytartótanácsi irattal kapcsolatos.

A számvevőség munkájáról szóló negyedévi táblázatos kimutatások — amelyek külön készültek a számvevőség adói osztályán és a számvevőség alapítványi osztályának egyházi és világi alosztályán végzett munkáról — csak hivataltörténeti szempontból használhatók, minthogy csupán a különböző számvevőségi munkafajtákban elvégzett, ill. hátralékos munkák számát adják meg.

Az ügyviteli segédkönyvek közül a „Prodromus” címet viselő két kötet azonos tartalmú; az első az adói ügyosztályé, a második pedig Venturini János számvevőségi tisztviselőé volt. Ezekben a kötetekben a törvényhatóságok, főispánok, az országos biztosság kerületi biztosai stb. számára az adóügy kezelésére, a hadiadó ügyével összefonódó katonai ügyekre, meg néhány egyéb ügyre vonatkozóan az 1770—1784. években kiadott helytartótanácsi és királyi rendeletek szövegét, az adóügyi törvényekből és királyi rendeletekből tárgyak szerint összeállított kivonatokat és a helytartótanácsi számvevőség 1770. évi utasítását találjuk. A kötetek elején jegyzék van, amely megmutatja, hogy az egyes rendeletek, ill. kivonatok a kötet mely lapján található. (Maguk a rendeletek és kivonatok a köteteken belül külön mutatókkal is el vannak látva.)

Az „Instructio pro regii locumtenentialis exactoratus direttore et officio” című kötetben a számvevőség igazgatója és a számvevőség számára 1803-ban kiadott királyi utasítást találjuk, mellékletekkel. Külön bele van téve a kötetbe a számvevőségi tisztviselők 1845. évi magyar nyelvű eskü-mintája. A kötet elejére Ebeczky Imre számvevő beírta a számvevők által

örzött könyvek (rendeletgyűjtemények, kötetbe kötött adóügyi fogalmazványok és kézikönyvként használt nyomtatott könyvek) jegyzékét; ezenkívül az 1837—1846 közötti években feljegyezte, hogy az utasításnak a számvevőség adói osztályán évenként szokásos felolvasása megtörtént.

Az „*Instructio pro regio locumtenentiali rationum exactoratus officio*” című kötet a számvevőség számára 1803-ban kiadott utasítást tartalmazza; a kötetbe betéve találjuk az utasításnak külön füzetbe kiírt részét, „*Methodus censurandi rationes*” címmel.

A HELYTARTÓTANÁCSI SZÁMVEVŐSÉG ALAPÍTVÁNYI OSZTÁLYA.

A helytartótanácsi számvevőségnek a megyék és városok hadi- és háziadó elszámolásainak megvizsgálása mellett kezdettől fogva feladata volt a helytartótanács felügyelete vagy igazgatása alatt álló alapok, pénztárak, intézmények — köztük az egyházi és világi kegyes alapítványok, kórházak, szegényházak, az árvaház, javítóház, zálogház s a lelkészpénztár — számadásainak felülvizsgálása. II. József 1783-ban az ügyosztályi rendszer bevezetésekor a számvevőséget 4 osztályra (*classis, departamentum*) osztotta s a negyedik osztály feladatáért jelölte meg az alapítványi pénztár, a lelkészpénztár, a vallásalap, valamint a szemináriumok, királyi és püspöki konviktusok (nemesi nevelőintézetek), az árvaház, javítóház és zálogház számadásainak revízióját. (L. O. L. Helytt. lvt. *Departamentum gremiale, Norm. 1783: 84—9.*) Ez az osztálybeosztás — a rendelkezésünkre álló adatok tanúsága szerint — a gyakorlatban módosult; nem 4, hanem csak 3 osztály működött. E 3 osztály közül a „*departamentum ecclesiastico-fundationale*” intézte az alapítványi ügyeket. (L. Helytt. lvt. *Dep. grem. 1785: 53—6.*) Egy számtanácsos, egy számtiszt, egy számjegyző és 23 napidijas dolgozott az osztályon. 1785-ben azután az egyházi bizottság működésének jobb megszervezésével kapcsolatban ismét átszervezést hajtottak végre a számvevőségen. Bekhen udvari tanácsos javaslatára az uralkodó 1785. november 29-én kiadott rendeletében (O. L. Helytt. lvt. *Benigna mandata, 1785, 39.920 helytt. ikt. sz.*) új alapítványi ügyosztály (*Stiftungs-Departament, departamentum fundationale*) felállítását mondta ki. Ebbe az ügyosztályba bevonták a kamarai számvevőségről is azokat a személyeket, akik az egyházi bizottság hatáskörébe vágó ügyekkel (kolostorok feloszlata, az átvett javak igazgatása, a vacans beneficiumok és a vallásalap ügyei) foglalkoztak, s ez az ügyosztály intézte ezután az egyházi bizottság hatáskörébe tartozó összes ügyeket. Az ügyosztály személyi státusát 23 főben állapította meg az uralkodó. (Egy alszámvevő, két számtanácsos, öt számtiszt, hét számjegyző, nyolc járulnok.) Feladatává tette az összes egyházi és világi alapítványi ügyek és a tanulmányi alap ügyeinek intézését. Az ügyosztály instrukciót is kapott. (Ezt nem sikerült megtalálni.) Az instrukció — amint az Mednyánszky számvevőségi igazgató 1796. évi „*Planum directorale*”-jából kitűnik — az ügyosztályt két alosztályra, egyházi és világi alosztályra tagolta. A kettő közül az egyházra hárult több munka, főként azért, mert a tanulmányi és egyetemi, valamint az egyetemi nyomdai alap ügyeit is ez intézte. Az ügyosztály létszáma és ügyköre nem változott akkor sem, amikor 1786 júniusában — a

helytartótanács és a kamara 1785. augusztus 11-én történt egyesítésének következményeképpen — összeolvasztották a két hatóság számvevőségét. (O. L. Helytt. lvt. Dep. grem. 1786: 119—1.) A helytartótanács és a kamara szétválasztása (1791. április) után természetesen ismét különválasztották a két számvevőséget, de a helytartótanácsi számvevőségen továbbra is megmaradt az alapítványügyi osztály. Rajta kívül ettől kezdve már csak egy ügyosztály volt, az adóügyi. A szétválasztáskor csökkent az alapítványi ügyosztály személyzete. Az 1793-i tiszti címtár szerint két számvevőtanácsosból, hét számvevőtisztből, négy számjegyzőből és hét járulnokból állott. Munkáját egy alszámvevő vezette. 1794-ben azután lényegesen növekedt az osztály létszámát (2 számvevőtanácsos, 17 számvevőtiszt, 11 számjegyző, 10 járulnok), minthogy ekkor megszüntették az 1787-ben szervezett tíz kamarai adminisztrációt, amelyek alsó fokon felülvizsgálták az alapítványi számadásokat is. 1798-ban megszüntették a két alszámvevői állást, s ettől kezdve egy-egy számvevőtanácsos irányította a két számvevőségi osztály munkáját. (Az egész számvevőség élén 1796-tól igazgató állott; 1825-ben azután ezt az állást megszüntették s a két számvevőtanácsos vezette a számvevőséget.)

A számvevőségen belül az alapítványi ügyosztály munkája az 1785. november 29-én történt átszervezéstől kezdve került szilárd, meghatározott keretek közé. 1796-ban Mednyánszky János, az akkor kinevezett számvevőségi igazgató részletesen megvizsgálta az osztálynak az 1786-i utasításon alapuló, de egyes pontokon attól eltérő működését és ún. igazgatói tervezetében (Planum directorale, O. L. Náadori lvt. Regulatio consilii regii locumtenentiatu et exactoratus, No. 5. Acclusa 2) egyes változtatásokat javasolt, így az iktatás és több, az ügyosztályon vezetett nyilvántartási könyv tekintetében. A két alosztály — egyházi és világi — arányosabb megterhelése érdekében javasolta, hogy 1797. január 1-től kezdve a tanulmányi, az egyetemi és az egyetemi nyomdai alap ügyeit a világi alosztály intézze. Javaslatát az uralkodó jóváhagyta, s ettől kezdve az igazgatói tervezetben kifejtett elvek szerint működött a számvevőség alapítványi osztálya. 1800. május 13-án azután az egész számvevőség új utasítást kapott az uralkodótól. (O. L. Helytt. lvt. Kézikönyvtár No. 13.) Ezt az utasítást kevés változtatással 1803. január 29-én ismét kiadták. (O. L. Helytt. lvt. Kézikönyvtár No. 14.)

Az utasítások szerint a következő ügyek tartoztak az alapítványi ügyosztály elé: a vallásalap, tanulmányi alap és egyéb alapítványi alapok pénztári ügyei, a lelkészségek és a közoktatás rendezésével kapcsolatos ügyek, az alapítványi javak és uradalmak igazgatása és a közintézetek ügyei. Munkája három ágra oszlott: vezette a számtartási könyveket, ellenőrizte a számadásokat és felvilágosítást adott a helytartótanácsnak.

A számtartási könyvek (libri contoales) vezetésének célja az volt, hogy állandóan világos áttekintést adjanak az alapítványi pénztárak állományáról: a befolyt és kiadott összegekről, a hátralékos követelésekről és tartozásokról. Számtartási könyvet vezettek minden olyan alapról (fundusról), amely az adott időpontban a helytartótanács felügyelete alá tartozott. (Az 1800. évi utasítás szerint akkor a következő alapokról kellett számtartási könyvet vezetni: vallásalap, tanulmányi alap, konviktusi alap, elemi iskolai

alap, tandijalap, egyetemi alap, egyetemi nyomdái alap, polgári egyesületi alap, magyar—horvát alapítványi alap, Széchenyi—Kollonich-alap, Sigray-alap, Abantini-alap, pozsonyi, Hutler és Kolhoffer-féle árvaházi alap, Zág-ráb-, Varasd- és Kőrös-megyei horvát kórházi alap, horvát árvaházi alap, horvát elemi iskolai alap, horvát kereskedelmi és országos pénztár.) A számtartási könyvbe be kellett jegyezni az illető alap javára, ill. terhére történő minden bevételt, ill. kiadást. Ennek érdekében minden olyan helytartótanácsi iratot, amely a számvevőséget érintette, láttamozás végett megküldtek a számvevőségeknek. A számtartási könyveken kívül naplót vezettek az egyes jövedelmi ágak növekedéséről, illetve csökkenéséről. Ennek neve diarium accrescentiae et decrescentiae volt. A naplót minden katonai negyedév végén a tanács elé terjesztették, az pedig továbbította az uralkodóhoz. Ezenkívül évente költségvetési tervezetet (systema praeliminare) készített az osztály a várható bevételekről és kiadásokról, jövedelmi áganként, s ezt benyújtotta a tanácsnak. Minden év végén összevetette az az évi előirányzatot a valóságos kiadásokkal és bevételekkel, s ezt a mérleget (bilanx) az okok részletes feltüntetésével a tanács elé terjesztette.

Az ügyosztály második feladatának elvégzése, a számadások ellenőrzése a következő módon történt. A számvevőtiszt (esetleg számjegyző vagy járulnok) először is megszámozta a számadás lapjait, ha a számadó ezt elmulasztotta, azért, hogy megjegyzéseit pontosan rögzíthesse. Azután ellenőrizte a számtani műveletek helyességét, majd sorra vette az egyes tételeket, összevetette az igazolásuk végett csatolt iratokkal. Egyúttal ellenőrizte a csatolt iratok hitelességét is. Ha valamilyen összeget az egyik pénztárból a másikba fizettek ki, megnézte, hogy mindkét helyen ugyanúgy számolták-e el. A közalapítványi uradalmak számadásainak ellenőrzésekor a számvevőnek az úrbéri szolgáltatásokból, regálékból stb. eredő jövedelmeket össze kellett vetnie az uradalomra vonatkozó összeírásokkal, szerződésekkel; a terményeladásokról szóló számadásokat pedig az ár-tabellákkal. Az ilyen módon megvizsgált számadást azután átnézte az illetékes számvevőtanácsos, majd felülvizsgálta az ügyosztály élén álló számvevő, és vagy ő, vagy az igazgató hitelesítette. Ha hibákat találtak a számadásokban, megjegyzéseiket írásban közölték a számadóval s az köteles volt meghatározott időn belül válaszolni. A válasz ugyanazt az utat tette meg, mint a számadás. Ha még a válasz után is maradtak nehézségek, ezeket ismét megírták a számadónak s az újból válaszolt. Bonyolult kérdések eldöntésére a számvevőségi tanácsot (collegium rationarium) hívták össze, amelyben több számvevőségi tisztviselő vett részt. Az ellenőrzés eredményeként végül is megadták a számadónak a felmentést, ill. közölték vele a véghatározatot a megállapított hiányokról. (A számadó azután vagy megtérítette a hiányokat vagy 6 héten belül kegyelemért folyamodott, vagy pörös útra terelte az ügyet.)

Az ügyosztály harmadik feladata az volt, hogy szakkérdésekben felvilágosítást adjon a helytartótanácsnak. Ezt a feladatát a tanács megkeresésére írásbeli jelentések vagy hátiratok, kivonatok, kimutatások, mérlegek készítésével, ill. szóbeli jelentések útján teljesítette. Emellett rendszeres kimutatásokat is készített a tanács számára, mégpedig az 1803-i utasítás szerint az alapítványi tőkék törléséről havonként és negyedévenként, az új alapítványokról, az alapítványi tőkék kamatoztatásáról és a szegényházak

pénzeiről félévenkint, a püspöki szemináriumok papnövendékeiről, a lelkipásztorkodó szerzetesekről, az uradalmak követeléseiről és tartozásairól évenkint, az ügyosztály által végzett munkáról negyedévenkint, az elintézett és elintézetlen beadványokról, az átnézett és átnézetlen számadásokról, a hátralékos számadásokról és válaszokról évenkint.

Az ügyosztály munkájának előmozdítása érdekében számos nyilvántartási könyv készült az ügyosztály számára. (Legtöbbjük vezetését már az 1786-i instrukció előírta, néhányat pedig határozott előírás nélkül vezettek. 1796-ban, majd 1800-ban, ill. 1803-ban azután részben ezeket is belevették az utasításokba, részben pedig megszüntették őket. A továbbiakban csak azokat ismertettjük, amelyek 1797, ill. 1800 után is készültek.)

Ezek közül a következőket vezette maga az ügyosztály: az alapítványokat érintő elvi rendeletek könyvét (liber normalium); az alapítványi ügyekben hozott tanácsi határozatok könyvét (liber resolutionum) — ezekbe a rendeletek teljes szövege, ill. kivonata került —; az új alapítványok feljegyzési könyvét (liber praenotationalis super foundationibus ecclesiasticis et saecularibus, liber praenotationum de novis foundationibus); az alapítványi uradalmak egyes birtokrészeit feltüntető könyvet (status dominiorum), amelybe a birtokokkal kapcsolatos minden változást feljegyezték; az elmarasztalt számadókról vezetett feljegyzési könyvet (liber praenotationum super convictivis), amelybe bejegyezték az elmarasztalt számadó nevét, a hiányzó összeget, a számadásra vonatkozó adatokat és a hiány kifizetésére kitűzött határidőt, valamint a törlesztés megtörténtét és módját; a számadások helyett beküldött követelés- és tartozáskimutatások feljegyzési könyvét (liber praenotationum super submittendis statibus activis et passivis) — ilyen kimutatásokat azok az alapítványok, kórházak, szegényházak, templomok, szemináriumok stb. küldtek be, amelyeket nem közvetlenül igazgatott a helytartótanács, hanem csak felügyelt rájuk —; a szerzetesekről vezetett nyilvántartást (status personalis religiosorum); az új lelkészségek személyzeti nyilvántartását (status personalis novarum animarum curatiarum, liber regulationis parochiarum); az uradalmi tisztviselőkről és szolgákról vezetett nyilvántartást (status personalis et salarialis officiorum et servitorum dominalium); az ügyosztály tisztviselőiről vezetett nyilvántartást (status personalis officialium departamenti).

Nem az ügyosztály, hanem a számvevőségi irattár készítette az utasítások könyvét (liber instructionum), amelybe a számvevőségnek és a számadással tartozó hivataloknak és tisztviselőknek adott utasításokat másolták le, s a kölcsönkönyvet (liber praenotationalis super exceptis officii actis, liber reversalium), amelyben a számvevőségtől kikölcsönzött iratokat tartották nyilván.

Ugyancsak a számvevőségi irattár feladata volt a számvevőséghez érkező iratok iktatása. Mednyánszky igazgatói tervezetének szövegéből valószínűnek látszik, hogy abban az időben (1796) az alapítványi ügyosztály iratait külön iktatták, mégpedig a következő módon. Az iktatókönyvbe (protocollum exhibitorum et expeditionis) minden iratot, számadást stb. bevezettek, csak azokat a számadásokat nem, amelyeket a törvényhatóságok közvetlenül a számvevőségnek küldtek meg. (A számadásokat ezenkívül különböző jegyzékekbe: repertorium rationum-okba is bevezették. Hasonló-

képpen a szerződéseket is feljegyezték a vallásalap, ill. a tanulmányi alap szerződéseinek könyvében, a két liber contractuum-ban.) 1797 január 1-től kezdve azután Mednyánszky igazgató rendeletére az iktatókönyvbe számadások s velük kapcsolatos iratok, valamint szerződések egyáltalán nem kerültek be, hanem ezeket csak a repertorium rationum-okba, ill. a liber contractuumba vezették be. (Repertorium rationum-ot ettől kezdve csak hármat vezettek, egyet a vallási, tanulmányi, egyetemi, konviktusi és világi alapítványi alap számadásai, egyet a világi alapítványok számadásai számára, egyet az egyéb alapítványi számadások számára; liber contractuum-ot pedig csak egyet.) Az 1800. és 1803. évi utasítások nem mondják ugyan határozottan, hogy most már a két ügyosztály iratait közösen iktatják, de a mellékelt iktatókönyv-mintából minden kétséget kizáróan kitűnik a közös iktatás. Továbbra is fennállt természetesen az, hogy a számadásokat és a velük kapcsolatos iratokat, valamint a szerződéseket nem az iktatókönyvbe, hanem a repertorium rationum-okba, ill. liber contractuum-okba vezették be. (A repertorium rationum-ok közül most az elsőbe a köz- és háziadói számadásokat, az árvaszámadásokat, egyéb vármegyei számadásokat, valamint Fiume és Buccari városok gazdasági számadásait vezették be — ez az adóügyi osztályé volt —, a másodikba a közalapítványi jóságok számadásait, a harmadikba pedig az egyéb alapítványi számadásokat vezették be.)

Az iktatás után a beiktatott beadványok és számadások a számvevőség irattárából az illetékes ügyosztályra kerültek. Az ügyosztályon kiosztották őket a számvevőtanácsosok között. A számvevőtanácsosok azután a beadványokat jegyzőkönyvekbe (protocolla rationum consultorum) vezették be, a számadásokat pedig bevezették az ügyosztály számadásjegyzékébe (repertorium super statu rationum).

Az elintézett iratokat a számvevőségi irattárnak az utasítások értelmében tárgy szerinti csoportokban kellett elhelyeznie. Minden tárgy szerinti csoporton belül az iratok 1-től folytatólagosan sorszámozott fasciculusokba kerültek. A fasciculuson belül az egyes ügyek sorszámot (numerust), az ügybe tartozó iratok pedig tételszámot (positiot) kaptak. Az iratok elhelyezését feltüntető hármastörtszámból álló jelzetet azután bevezették az iktatókönyv utolsó rovatába.

A számvevőség alapítványi ügyosztályán létrejött hatalmas irat- és könyvtömegek kis töredéke maradt fenn korunkra. A meglevő anyag egy része a helytartótanácsi levéltárban maradt ránk, másik része 1890-ben az ügyosztály jogutódjától, a VKM számvevőségétől került az Országos Levéltárba, néhány könyv pedig 1952-ben a Legfőbb Állami Számszék könyvtárából jutott az Országos Levéltárba. (A továbbiakban a VKM számvevőségétől, ill. a Legfőbb Állami Számszékétől kapott anyagnál jelezni fogjuk, honnan kerültek ide, az Országos Levéltárban fennmaradt anyagnál pedig nem teszünk megjegyzést.)

99. JELZETES KÖNYVEK

1783—1847

243 kötet, 11 füzet, 1 csomó

Az alapítványi ügyosztály számára készült ügyviteli segédkönyvek (pl. szabályrendelet-gyűjtemények), valamint az ügyosztály munkája folyamán felhasznált összeírások, bevallások, ill. ezek másolatai és az ügyosztály által a helytartótanács számára készített kimutatások másolatai igen nagy terjedelmű, jelzettel ellátott állagot alkottak. Ennek az állagnak csak egyes kötetei, ill. egyes részei maradtak meg. Ezeket az alábbiakban jelzetrendben haladva fogjuk ismertetni.

Az egyes kötetek jelzete egy római számból, egy betűből és egy arab számból, áll. Pl. XIV. A. 16. A római szám és a betű a sorozatot jelöli meg, az arab szám pedig a kötetnek a sorozaton belüli sorszámát. (Minden római szám 4 sorozat jelzetében szerepel, tehát van I. A, I. B, I. C, I. D. sorozat, II. A, II. B, II. C, II. D. sorozat és így tovább.)

I. A. sorozat :

I. A. 4.	„Instructio seu regulae directivae pro regulatione parochorum” A lelkészségek rendezése ügyében 1783-ban és 1784-ben az osztrák örökös tartományokban kiadott és 1786-ban Magyarországon is kibocsátott két rendelet másolata.	1783—1786	1 kötet
I. A. 9.	„Systematicae regulae super regulatione parochiarum” A lelkészségek rendezése ügyében kiadott 2 általános érvényű utasítás, mindkettő keltezetlen hivatalos nyomtatvány . . .	?	1 kötet
I. A. 16.	„Regulae directivae de concursu pro beneficiis parochialibus observandae” A lelkészi állások betöltésében követendő eljárást szabályozó rendeletek másolatai	1784	1 kötet

I. D. sorozat

I. D. 5.	„Regulae directivae in conscriptionibus et aestimationibus bonorum observandae” A birtokok összeírására és becslésére vonatkozó cancelláriai, meg helytartótanácsi rendeletek, utasítások másolatai. Tartalomjegyzékkel	1787—1795	1 kötet
I. D. 17.	„Diploma seu regulae directivae domus fiduciariae Posoniensis, Buden-		

sis ac Pestiensis" A pozsonyi, budai és pesti zálogház számára kiadott királyi utasítások, rendeletek másolatái . . . . . 1773—1835 1 kötet

II. A. sorozat :

Hofverordnungen von der Pfarr-Regulierung

II. A. 4.	Gross-Wardeiner Dioecese, röm. kath.	1787-től	1 kötet
II. A. 5.	Raaber Dioecese	1786-tól	1 kötet
II. A. 10.	Zipser Dioecese	1787-től	1 kötet
II. A. 12 $\frac{1}{2}$	Dioecesis Magno-Varadiensis Graecorum catholicorum	1796-tól	1 kötet
II. A. 13.	Kolotscher Erzdioecese	1787-től	1 kötet
II. A. 14.	Stuhlweissenburger Dioecese	1787-től	1 kötet
II. A. 15.	Wesprimer Dioecese	1787-től	1 kötet
II. A. 16.	Steinamangerer Dioecese	1788-tól	1 kötet
II. A. 17.	Fünfkirchner Dioecese	1788-tól	1 kötet
II. A. 18.	Agramer Dioecese	1788-tól	1 kötet
II. A. 20.	Bosnier Dioecese	1789-től	1 kötet
II. A. 21.	Csanader Dioecese	1789-től	1 kötet
II. A. 22.	Kgl. freie Städte	1787-től	1 kötet
?	Graner Erzdioecese	1786-tól	2 kötet
?	Erlauer Dioecese	1787-től	1 kötet
?	Waitzner Dioecese	1787-től	1 kötet
?	Neusol	1790-től	1 kötet
?	Neutra	1786-tól	1 kötet

A lelkészségek rendezése ügyében kiadott kir. rendeletek másolatkönyvei, egyházmegyénként folytatólagosan vezetve, az 1786—1787. évektől kezdve. Kötetenként betűrendes mutatóval

II. B. sorozat :

II. B. 12.	„Resolutiones fundi studiorum anni 1790" Közoktatási és alapítványi ügyekben kiadott királyi, kancelláriai rendeletek kivonatai. Betűrendes mutatóval	1790	1 kötet
------------	---	------	---------

II. D. sorozat :

II. D. 2.	„Resolutio de resolutione excelsi consilii r. i. Hungarici ab anno 1783 emanata" II. Józsefnek a helytartótanács átszervezéséről szóló, 1783. évi rendeleteinek másolatai	1783	1 kötet
-----------	---	------	---------

III. B. sorozat :

Vidit-libri fundi studiorum

III. B. 13.	„Vidit fundi studiorum”	1790	1 kötet
III. B. 24.	„Vidit libri fundi studiorum”	1799	1 kötet
III. B. 25.	„Vidit libri fundi studiorum” Feljegyzési könyvek a tanulmányi alap és a közoktatás ügyeire vonatkozó iratokról. Mindegyik kötet 1-től kezdődő sorszámok rendjében halad. Az 1790. évi kötet megadja az ügyosztály nevét, amelynek hatáskörébe az ügy tartozott, az irat helytartótanácsi és számvevőségi iktatószámát, tárgyát és keltét. Az 1799. és az 1800. évi kötet közli az irat helytartótanácsi iktatószámát, tárgyát, keltét és azt, hogy melyik helytartótanácsi ügyosztály hányadik tanácsülésén kelt. Mindhárom kötetben számos utalás van a számvevőség egyéb ügyviteli segédkönyveire.	1800	1 kötet

V. A. sorozat :

Vermögensstand című kötetek

V. A. 3.	„Status activus et passivus sublato-		
(2800 rsz.)	torum anno 1783 claustrorum” . . .		1 kötet
V. A. 3.	„Vermögensstand der Aufgehobenen		
(r. sz. nélkül)	<i>Nonnen und Kamaldulenser”</i>		1 kötet
Jelzet nélkül:	„Status activus et passivus”		1 kötet
V. A. 6.	„Vermögensstand der aufgehobenen		
	<i>Kamaldulensern vom Jahre 1783”</i> ,		
	mégpedig:		
	Roths Kloster in valle Lechnitz		
	Kloster Maik		
	„ Zobor		
	„ Lanzér		1 kötet
V. A. 8.	„Vermögensstand der im Jahre 1782		
	aufgehobenen Frauen-oder <i>Nonnen-</i>		
	<i>Klöster”</i> , mégpedig:		
	Klarissen-Kloster Ofen		
	„ „ Pest		
	„ „ Pressburg		
	„ „ Tyrnau		
	„ „ Agram		
	Augustinerinen-Kloster Eisenstadt . .		1 kötet
V. A. 9.	„Vermögensstand der vorhienigen hun-		

	garischen <i>Pfarrer Kassa</i> , welche im Jahre 1785 mit dem hungarischen Religionsfond vereinigt werden ist"	1 kötet
V. A. 11.	„Vermögensstand der in Hungarn aufgehobenen <i>Hieronymitaner-, Paulaner-, Kamillaner- u. Karmeliten-Klöster</i> von Jahren 1784-1786", mégpedig: Hieronymitaner zu Siglisberg Paulaner zu Sommerein Kamillaner zu Raab Karmeliten zu Skalitz	
	„ zu Ofen	1 kötet
V. A. 13.	„Vermögensstand der im Jahre 1786 aufgehobenen <i>Paulinern</i> der maritimo-dalmatisch-kroatischen Provinz von Jahren 1786—1788", mégpedig: Kloster Zengg mit Hospiz Beska „ Novi „ Czirkenicza „ Kamensko „ Szvetice „ Varasdin „ Posega „ Kreuz „ Tschakathurn „ Lepoglava „ Remette	
		1 kötet
V. A. 16.	„Vermögensstand der aufgehobenen Stiftern von den <i>Zisterziten-Orden</i> de anno 1790", mégpedig: Stift Erlau Stift Pásztó mit Pilis Herrschaft Csákány (Pozsony m.) Herrschaft Szántó (Pilisszántó) . . .	
		1 kötet
V. A. 17.	„Vermögensstand der <i>Pauliner</i> Hungarischer Provinz,	
V. A. 18.	Tomus I—III.", mégpedig	
V. A. 19.	Kloster Acsa „ Heiligenbrunn „ Elefánt „ Fünfkirchen „ Felső-Győr „ Kaasmarkt „ Mocsár „ Neusiedel am See „ Maria-Nostra „ Pápa „ Pest	

	„ Sasin	
	„ Stuhlweissenburg	
	„ Skalitz	
	„ Sajólád	
	„ Szathmár	
	„ Maria-Thal mit Tyrnau	
	„ Túskevár	
	„ Tschalad	
	„ Terebes	
	„ Újhely	
	„ Wohndorf	
	„ Waranow	
	„ Gross-Wardein	3 kötet
V. A. 21.	„Vermögensstand der aufgehobenen <i>Benedictinern</i> de anno 1790“, még- pedig:	
	Abtei Tihany	
	„ Bakonybél	
	„ Martinsberg	
	Residenz Raab	
	„ Komorn	
	„ Modern	
	Abtei Dömölk	1 kötet
V. A. 22.	„Vermögensstand der aufgehobenen <i>Kapuzinern</i> vom Jahre 1790“, még- pedig:	
	Kloster Holics	
	„ Hung. Altenburg	
	„ Tokaj	
	Residenz Bodajk	
	Kloster Hatvan	
	„ Fünfkirchen	
	Residenz Kanizsa	1 kötet
	Kloster Agram	
V. A. 24.	„Vermögensstand der aufgehobenen <i>Franziskanern</i> Marianischer Provinz vom Jahre 1790“, mégpedig:	
	Kloster Ofen	
	„ Eisenstadt am Berg	
	„ Raab	
	„ St. Anton in der Insel	
	„ Gran-Wasserstadt	
	„ St. Katharina	
	„ Oedenburg	
	„ Mesztegyne	
	„ Keszthely	1 kötet
V. A. 25.	„Vermögensstand der aufgehobenen <i>Augustinern</i> und <i>Dominicanern</i> vom	

	Jahre 1790", mégpedig:	
	Augustiner-Orden:	
	Kloster Ofen	
	„ Fünfkirchen	
	„ Fiume	
	Dominicaner-Orden:	
	Kloster Pest	
	„ Waitzen	
	„ Fünfkirchen	
	„ Steinamanger	1 kötet
V. A. 26.	„Vermögensstand der aufgehobenen <i>Franziskanern</i> Salvatorianischer Provinz vom Jahre 1790", mégpedig:	
	Kloster Várad-Olaszi	
	„ Verbicz	
	„ Homonna	
	„ Szendrő	
	„ Debrecin	
	„ Levencz	
	„ Kaschau	1 kötet
V. A. 27.	„Vermögensstand der aufgehobenen <i>Franziskanern</i> der bulgarischer, La- dislaianer und kroatischer Provinz de anno 1790", mégpedig:	
	Bulgarische Provinz:	
	Kloster Karansebes	
	Ladislaiianer Provinz:	
	Kloster Gyüd	
	„ Kreutz	
	„ Hrasztovicza	
	„ Kosztanicza	
	Kroatische Provinz:	
	Kloster Popov Dol	
	„ Berdovac-Goricze	1 kötet
V. A. 28.	„Vermögensstand der aufgehobenen <i>Franziskanern</i> Capistraner Provinz vom Jahre 1790", mégpedig:	
	Kloster Zombor	
	„ Ruma	
	„ Peterwardein	
	„ Altgradiska	
	„ Brod	
	„ Posega	
	„ Tolna und Paks	
	„ Temesvár	1 kötet
V. A. 30.	„Kontierungs-Vermögensstand des hungarischen <i>Religionsfonds</i> , I. To- mus über die Activkapitalien" . . .	1788 1 kötet

E kötetek zöme a feloszlott rendek vagyoni helyzetéről készített számvevőségi kimutatások másolatait tartalmazza. A kötetek 1890-ben a VKM számvevőségéről kerültek az Orsz. Levéltárba, 1134/1890. O. L. szám alatt. (Az átadási jegyzéken K. 1. — K. 13, ill. F. 25. és F. 31. jelzet alatt szerepelnek.) A sorozat nem egészen teljes.

A feloszlott rendek vagyoni helyzetéről készített számvevőségi kimutatások másolatait tartalmazó kötetekben minden kimutatás mellett ott van, szintén másolatban, a számvevőség kísérő felterjesztése is, amellyel a kimutatást a helytartótanácsnak benyújtotta. (A kimutatások fogalmazványai az erősen töredékes „*Informationes exactoratus*” állagban, tisztázatai pedig — amelyeket a helytartótanács a kancelláriának terjesztett fel — az „*Inventarien*” állagban található. A kimutatások létrejöttére vonatkozó tudnivalókat l. e két állag leltárában.)

A kimutatások feltüntetik a rend készpénzét, tőkeköveteléseit és tartozásait, ingóságainak és élelmiszerkészletének becsértékét, ingatlanainak becsértékét, az ingatlanokból befolyó jövedelmeket és a rend vagyoni helyzetére vonatkozó esetleges egyéb tudnivalókat. Majdnem valamennyi feloszlott rend vagyoni kimutatása megvan a sorozatban, csupán a minoritaké, szervitaké, premontreieké és trinitáriusoké hiányzik. Minden kötetnek tartalomjegyzéke, meg betűrendes név- és helynévmutatója van. (A 3 pálos-kötetnek közös mutatója van az első kötetben.)

A két V. A. 3. jelzetű kötet tartalma azonos az V. A. 6. és V. A. 8. jelzetű kötetével: mindkettőben a feloszlott apácarendek (klarisszák és ágostonrendiek), valamint a kamalduliak vagyoni kimutatása található. A kísérő felterjesztések azonban hiányoznak belőlük. Az egyik példány fogalmazványnak látszik. A jelzet nélküli kötet szintén az apácarendek vagyoni kimutatásait tartalmazza, kísérő felterjesztés nélkül. A kötet végén több különböző, a vagyonleltárakkal összefüggő részlet- és összesítő kimutatás, valamint betűrendes személy- és helynévmutató van.

A „*Vermögensstand der vorhienigen hungarischen Pfarrer-Kassa . . .*” (V. A. 9.) c. kötet az 1785-ben a magyar vallásalappal egyesített lelkészpénztárnak (*cassa parochorum*) az egyesítés alkalmával felvett vagyonleltárát tartalmazza. A leltár rovatonként részletezi a pénztár bevételeit és kiadásait. A kötet elején betűrendes mutató van.

A „*Kontierungs-Vermögensstand des hungarischen Religionsfonds*” (V. A. 30.) c. kötet részletes kimutatás a magyarországi vallásalap kamatra kihelyezett tőkéiről, ezek tételenkénti felsorolásával, az 1788 október végén fennállott állapot szerint. A tőkék részben a II. József által feloszlott szerzetesrendeknek és a lelkeségrendezés során a vallásalap kezelésébe utalt különböző egyházi intézményeknek a vallásalapra háramlott tőkéi, részben pedig már a vallásalap által kihelyezett tőkék. A kimutatás 3 fő részre oszlik. 1. A magánosoknál kihelyezett tőkék. 2. A cs. kir. hitelpénztáraknál (K. k. Kreditkasse) kihelyezett tőkék. 3. Különböző bécsi közintézményeknél (pl. K. k. Kupferamt, Wiener Banco, Niederösterreichische Stände stb.) kihelyezett tőkék. A kimutatás rovatai a következők: folyószám; az adós neve, bizonyos kötetekre utaló számjelzetekkel; a kamatláb és a kölcsönösszeg; az adóskötelezvény kelte; az esetleg szünetelő kamatszolgáltatás kezdő napja. A magánosoknál kihelyezett tőkék az egyes hitelező rendházak és egyházi intézmények

szerint vannak csoportosítva. Ezekről a kimutatás végén a 459. lapon található összesítés nyújt áttekintést, amelynek második rovata utal a kötetnek az egyes rendházak zárótételét tartalmazó lapjára és így tartalommutatóul is használható.

V. B. sorozat :

- V. B. 6.   Status totius massae universorum bonorum et capitalium quae ad aboli-tae societatis collegium Tyrna-viense condam pertinebant. . .”
Összesített kimutatás a felosztatott jezsuita rend nagyszombati rendházának vagyonáról (tőkék és ingatlanok), annak évi jövedelméről és a jövedelemnek a nyugdíj- és alapítványi terhek levonása után megmaradó részéről. A kimutatással egybe van kötve egy jegyzék a kollegium ingatlanairól és az esztergomi rendház főnökének 1743-ban kelt eredeti nyugtája a soproni rendház-tól kölcsönvett összegről. . . . .
- 1774   1 kötet

VI. B. sorozat :

- VI. B. 1.   „Schulden Ausweis vom gesamten Studien- und Konvicten Fond und von Marianischen Bruderschaften de anno 1789” A magyar, horvát és fiumei tanulmányi alapnak, az egyetemi alapnak, az egyetemi nyomdai alapnak, a konviktusi alapoknak és ösztöndíjalapítványoknak, valamint a Mária-kongregációknak kamatra kihelyezett tőkéiről szóló számvevőségi kimutatások és a számvevőség kísérő felterjesztései másolatban, számos utólagos bejegyzéssel. A tanulmányi alapok és az egyetemi alap kimutatásai ez alapoknak a kamarai kezelésbe történt átadása alkalmával (1782. február 1.) felvett átadási jegyzőkönyv szerint, a konviktusi alapoké az 1785, ill. 1788. évi vagyonleltárak (Vermögensstand), végül a Mária-kongregációké az 1787—1788. évi

felozlatási ügyiratok alapján készültek. Az alapok szerint tagolt kimutatások tételről tételre haladva a következő adatok feltüntetésével veszik számba a követeléseket: a kimutatás sorszáma; az adós neve, esetleg lakóhelye is; a követelés eredete; a követelés összege; a kamatláb; esetleg annak a közpénztárnak megnevezése, amelynél a tőketörlesztési részletek és a kamatok befizetendők; megjegyzések (többnyire az esetleges törlesztésre vonatkozó megjegyzések a pénztári napló tételszámaira való utalásokkal). A kötetnek részletes tartalommutatója és az adósokat feltüntető betűrendes mutatója van . . . . .

VI. B. 4.

„Deductio debitorum fundi studiorum ab anno 1773 usque 1782” Kimutatás a tanulmányi alap kamatra kihelyezett tőkéiről, a törlesztésre vonatkozó utólagos bejegyzésekkel. A kimutatás tételről tételre haladva veszi számba a tanulmányi alap kintlevőségeit, amelyek részben a jezsuita rend felozlatásával annak egyes rendházairól a tanulmányi alapra háramlott követelések, részben pedig már a tanulmányi alap által kihelyezett tőkék. A kimutatás kitöltött rovatai a következő adatokat tartalmazzák: tételszám; az adós neve, esetleg lakóhelye; a kölcsön összege; a kamatláb; az adóslevél kelte; amennyiben a jezsuita rend felozlatásával a tanulmányi alapra háramlott tételről van szó, annak feltüntetése, hogy melyik rendhárról szállott a tanulmányi alapra; a kölcsön törlesztésére vonatkozó észrevételek, a tanulmányi alap megfelelő pénztári kimutatásaira való utalással. A kötetnek az adósokat feltüntető betűrendes névmutatója van, amely a lap- és tételszámra utal. . . . .

1789

1 kötet

1773—1782

1 kötet

VI. C. sorozat :

VI. C. 1.

„Schulden Ausweis von gesamen Waysen-Häusern de anno 1790” Az árvaházi alapítványok kamatra kihelyezett tőkéiről szóló kimutatás és a számvevőség kísérő felterjesztése másolatban, utólagos bejegyzésekkel. A kimutatás árvaházanként tételről tételre haladva részletezi a követeléseket a következő adatok feltüntetésével: a tétel száma; az adós neve, lakóhelye; a törvényhatóság, amelynél a követelés esetleg be volt táblázva; a követelés összege; kamatláb; az adóslevél kelte; az esetleges kamathátralék kezdő időpontja; megjegyzések (többnyire a törlesztésre vonatkozó bejegyzések). A kötetnek az adósok neveit feltüntető betűrendes mutatója van. . . . .

1790

1 kötet

VII. A. sorozat :

VII. A. 12.

„Bericht samt Summarien aller Stift-Messen” Kimutatás a szerzetes rendházakat, mégpedig mind a felosztatott, mind a fennálló rendházakat terhelő alapítványi misékről és a számvevőség kísérő jelentései másolatban. A kimutatás, amely egy 11 részre osztott, az egyes rendek szerint tagolt alpmunkálat felhasználásával készült, 2 részből áll. Első része egyházmegyék és ezeken belül rendházak szerint mutatja ki az alapítványi miséknek az alapítványtevők rendelkezése értelmében fennálló számát, valamint a miséknek leszállított, az alapítványi tőkének $3\frac{1}{2}\%$ -os kamatozású jövedelméhez mért számát. Második része ugyancsak egyházmegyénként s ezeken belül az egyes rendházak szerint a felosztatott rendházaknál a felosztás óta mutatkozó alapítványi misehátralékokat — az el nem

- VII. A. 14.
 VII.A.15.
 VII. A. 16.
 VII. A. 17.

mondott misék számát — tünteti fel.

„Deductiones missarum fundationum fundo religionario inhaerentium” Tomus II, III, IV, V.” (Tomus I. hiányzik.)

Kimutatás a felosztatott szerzetesrendekről és egyesületekről (confraternitas-okról) a vallásalapra szállott misealapítványok teljesítéseként 1792. május 1-től tartandó misékről (Tomus II—IV.), továbbá e misealapítványoknál 1792. április 30-ig felgyűlt hátralékos kötelezettségekről — el nem mondott misékről — (Tomus V.). A kimutatás mindkét részében (II—IV. és V. kötet) egyházmegyék és ezeken belül rendházak, ill. egyesületek szerint veszi számba a misealapítványokat, amelyek egyházmegyénként újrakezdődő sorszámmal vannak ellátva. Az egyes misealapítványok a kimutatás mindkét részében azonos sorszám alatt vannak felvéve. A kimutatás első része adja az alapítványtevő nevét; az alapítványi tőke összegét vagy az alapítványi ingatlan megnevezését és becsértékét; az alapítványi tőke hozamát 5%-os kamat alapulvételével; az alapítványt terhelő misék számát; a misepénz (stipendium) összegét. A második rész adja az alapítványtevő nevét és az el nem mondott misék számát, annak a napnak a feltüntetésével, amióta a misemondás szünetel. Az első rész meglevő köteteinek (Tomus II—IV.) kötetenkint részletes tartalomjegyzéke és az alapítványtevők neveit feltüntető betűrendes mutatója van. Az egyes kötetek egyházmegyénkénti megoszlása a következő: Tomus II: Dioecesis Agriensis, Nittriensis, Vacziensis, Scepusiensis et Csanadiensis. Tomus III: Dioecesis Vesprimiensis, Zagrabiensis, Sabariensis et Jaurinensis.

1791

1 kötet

	Tomus IV: Dioecesis Magno-Varadiensis, Alba-Regalensis, Rosnaviensis, Quinqueecclesiensis, Bosnensis et Segniensis. Tomus V: Totius regni. (A kimutatásnak az ország egész területét, Erdély nélkül, felölelő második része.)	1792	4 kötet
VII. A. 27.	„Stiftungs-Urkunden der bestehenden Convicte” A különböző konviktusoknál létesített tanulmányi alapítványok alapítóleveleinek és a rájuk vonatkozó helytartótanácsi rendeleteknek másolatai. Valószínűleg II. József korában készítették ezt a másolatkönyvet s később is folytatólagosan továbbvezették egészen az 1840-es évekig. A kötet konviktusok szerint tagolódik. A konviktusok neveik betűrendjében következnek egymás után. Ezt a rendet azonban az utólagos bejegyzések részben megbontották. A kötetnek betűrendes mutatója van.		1 kötet

XI. A. sorozat :

Libri fassionum

XI. A. 1.	„Liber fassionum universorum episcopatum in regno Hungariae existentium” A püspökségek bevallásai	1785—1787	1 kötet
XI. A. 2.	„Liber fassionum capitulorum” A székes- és társaskáptalanok bevallásai.	1785—1787	1 kötet
XI. A. 3.	„Fassiones monialium” Az apácarendek bevallásai.	1784—1791	1 kötet
XI. A. 37.	„Liber fassionum ordinum religiosorum, utpote Augustinorum, Dominicanorum, Servitarum et Minoritarum provinciae Austriacae et Hungaricae” Az ágostonosok, domonkosok, szerviták és minoriták osztrák és magyar provinciabeli rendházainak bevallásai.	1785—1787	1 kötet
XI. A. 39.	„Liber fassionum ordinum religiosorum, utpote Franciscanorum Marianorum, Carmelitarum discalcea-		

	torum et calceatorum" A Máriáról nevezett ferencesek, a sarutlan és a sarus karmeliták bevallásai. . .	1785—1787	1 kötet
XI. A. 41.	„Liber fassionum ordinum religiosorum, utpote Misericordantium et Franciscanorum Capistranorum" Az irgalmasok és a kapisztráni ferencesek bevallásai.	1785—1787	1 kötet
XI. A. 42.	„Liber fassionum ordinum religiosorum utpote Basilatarum et Capucinatorum provinciae Austriacae et Croaticae" A baziliták és kapucinusok osztrák és horvát provinciaibeli rendházainak bevallásai . . .	1785—1787	1 kötet
XI. A. 45.	„Liber fassionum beneficiorum simplicium dioecesis Zagrabiensis, Nitt-riensis, Neosoliensis" A zágrábi, nyitrai és besztercebányai egyházmegye simplex beneficiumainak (lelkipásztorkodáshoz nem kötött javadalmainak) bevallásai.	1785—1787	1 kötet
XI. A. 46.	„Liber fassionum beneficiorum simplicium dioecesis Rosnaviensis, Vesprimiensis, Magno-Varadiensis, Agriensis" A rozsnói, veszprémi, nagyváradi és egri egyházmegye simplex beneficiumainak bevallásai.	1785—1787	1 kötet
XI. A. 47.	„Liber fassionum beneficiorum simplicium dioecesis Strigoniensis" Az esztergomi egyházmegye simplex beneficiumainak bevallásai.	1785—1787	1 kötet

Ezekben a kötetekben egyes magyarországi róm. kat. egyházi javadalmak vagy bevallásainak a másolatait találjuk (az eredeti vagy bevallásokat l. a „Vermögensfassionen. . ." c. állagban). A vagy bevallásokat 1787—1789-ben az udvari alapítványi számvevőség másoltatta le a helytartótanácsi számvevőség számára (O. L. M. kanc. lvt. Acta gen. 1786 : 11023 és 11826. sz.), s onnan kerültek a VKM számvevőségére. A VKM számvevősége azután 1890-ben adta át őket az Országos Levéltárnak, 1134/1890. O. L. sz. alatt. (Az átadási jegyzéken F 18, F 24, F 27, F 29, F 32. jelzetek alatt szerepelnek a kötetek.) A sorozat nem teljes, egészen hiányzanak belőle a plébániák, káplánságok, plébániatemplomok és kápolnák bevallásai; a simplex beneficiumok bevallásai pedig nem teljes számban vannak meg. Minden kötetnek részletes tartalommutatója van, annak segítségével használható. A rendházak bevallásai után ott találjuk az illető rendház rövid történetét (alapítás, későbbi alapítványok), az apácarendeknél pedig a beval-

lást beküldő főnöknő levelének másolata is megtalálható. A bevallásokban sok helyütt későbbi, valószínűleg a helytartótanácsi számvevőségtől származó bejegyzések vannak.

Conscriptio proventuum ecclesialium, parochialium et ludimagistrorum

Római katolikus összeírások:

XI. A. 73.	Comitatus Scepusiensis	1782	1 kötet
XI. A. 75.	„ Szabolcsensis	1782	1 kötet
XI. A. 76.	„ Unghváriensis	1778, 1781, 1781	1 kötet
XI. A. 77.	„ Albensis	1776, 1782	1 kötet
XI. A. 84.	„ Borsodiensis	1776, 1777	1 kötet
XI. A. 85.	„ Ugocsis	1778, 1779	1 kötet
XI. A. 86.	„ Comaromiensis	1774, 1775	1 kötet
XI. A. 87.	„ Pestiensis	1774—1778	1 kötet
XI. A. 89.	„ Bihariensis	1775—1777	1 kötet
XI. A. 91.	„ Saarosiensis	1778	1 kötet
XI. A. 92.	„ Tornensis	1774, 1776	1 kötet
XI. A. 93.	„ Aradiensis	1778	1 kötet
	„ Békéseiensis	1774	1 kötet
XI. A. 94.	„ Bacsensis	1774, 1778	1 kötet
XI. A. 95.	„ Csongradiensis	1774, 1776, 1782	1 kötet
XI. A. 96.	„ Csanadiensis	1774, 1776	1 kötet
XI. A. 97.	„ Mosoniensis	1775	1 kötet
XI. A. 99.	„ Szathmáriensis	1782	1 kötet
XI. A. 101.	„ Neogradiensis	1774	1 kötet
XI. A. 103.	„ Pisoniensis	1774—1775	1 kötet
XI. A. 104.	„ Veszprímiensis	1774	1 kötet
XI. A. 105.	„ Abaujváriensis	1776, 1777, 1778	1 kötet
XI. A. 106.	„ Trenchiniensis	1774, 1777, 1778	1 kötet
XI. A. 107.	„ Bereghiensis	1777	1 kötet
XI. A. 108.	„ Thuróczyensis	1774	1 kötet
XI. A. 109.	„ Arvensis	1774, 1775	1 kötet
XI. A. 110.	„ Gömöriensis	1778	1 kötet
XI. A. 111.	Districtus Jazygum et Cumanorum	1776	1 kötet
XI. A. 112.	Liberarum regiarum ac montanarum civitatum	1774, 1776	1 kötet
XI. A. 113.	In bonis cameralibus	1778	1 kötet
XI. A. 114.	16 oppidorum Scepusiensium	1778	1 kötet
XI. A. 115.	Comitatus Szaladiensis	1777	1 kötet
XI. A. 116/1.	„ Castriferrei, I.	1774	1 kötet
XI. A. 116/2.	„ Castriferrei, II.	1774, 1782	1 kötet
XI. A. 117.	„ Syrmienis	1777	1 kötet
XI. A. 118.	„ Marmarosiensis	1774	1 kötet

Görög katolikus összeírások:

Munkácsi egyházmegye (Abaúj 1777, Máramaros 1774, 1777, Bereg 1775, Hajdú városok 1775—

1776, Szabolcs 1775, Szatmár 1776, Zemplén 1778—
1779, Ugocsa 1778, Szepes 1782)
Nagyváradí egyházmegye (Bihar 1778, 1782, Arad
1778, 1782, Csongrád 1778, Temes 1782)

1 csomó

Ezekben a kötetekben, ill. csomóban azok a katolikus egyházi, lelkési és tanítói jövedelemösszeírások vannak egybegyűjtve, amelyeket a helytartótanácsnak 1774. február 17-én 939. iktatószám alatt kiadott rendeletére, majd további sürgetéseire, felszólításaira (1774 : 2356., 1775 : 869., 1776 : 77., 719., 1031., 1777 : 77., 98., 5545., 1780 : 2622., 1781 : 6532., 7591., 1782 : 193., 1481) küldtek be a törvényhatóságok, illetve a nagyváradí görög katolikus egyházmegye püspöke, az 1774—1782. években. (Az 1774. évi 939. sz. helytartótanácsi rendeletet l. O. L. Helytt. lvt. Acta cassae parochorum, Extraordinaria, No. 9.) Hasonló jellegű összeírások már a korábbi évtizedekben is, egészen az 1730-as évektől kezdve érkeztek be a helytartótanácsához. (Ezek az „Acta cassae parochorum” állagban találhatóak.) Az 1774. évi 939. sz. helytartótanácsi rendelet a törvényhatóságokat arra szólította fel, hogy a megyéspüspök megbízottjával együtt új összeírást készítsenek a lelkési és tanítói jövedelmekről, a már 1753-ban kiadott és most ismét közölt szempontok szerint. Vagyis fel kell tüntetni minden községnél, hogy mely egyházmegyében és mely vármegyében fekszik, mely helység nevét viseli az anyaegyház, mikor emelték a templomot, ki a kegyura, milyen a templom épülete, kinek a költségén épült vagy restauráltatott, milyen felszerelése, milyen jövedelmei vannak (tőkéből, alapítványokból, harangozásból stb.), milyen a lelkészlak (kő- vagy faház stb.), mennyi jövedelme van a lelkésznek a telkekből (terményekben és pénzben megadva), a stólából, a lakosok természetbeni, ill. pénzbeni szolgáltatásaiból, a tizenhatodból, a földesúr alapítványából. Közölni kell, melyek a fiókegyházak, milyen távolságra (hány óra járásnyira) vannak az anyaegyháztól s meg kell adni mindazokat az adatokat, amelyeket az anyaegyháznál. Hasonlóképpen részletesen le kell írni, milyen az iskolamester háza, mennyi jövedelme van a telkekből, a stólákból és a lakosoktól.

A beérkezett összeírások nagy részét a kísérő felterjesztésekkel együtt eredetileg az Acta cassae parochorum, Extraordinaria No. 9. alá helyezték el a helytartótanácsban — amint ezt a kísérő felterjesztéseken olvasható jelzet mutatja — majd átadták a számvevőségnek, összesítő kimutatás készítése végett. (Az összesítést lásd O. L. Helytt. lvt. Acta cassae parochorum, Tabellae conscriptionum alatt.) Az összeírások és a kísérő felterjesztések ezután már nem kerültek vissza helyükre, az Acta cassae parochorum, Extraordinaria No. 9. alá, hanem külön kezelték s rendezték őket. Azután a teljes anyagot udvari rendeletre Bécsbe küldte a helytartótanács, az udvari alapítványi számvevőséghez. Innen csak 1791. május 5-én kapta vissza a helytartótanács, többszöri kérésére. (L. O. L. Helytt. lvt. Departamentum ecclesiasticum cleri saecularis et regularis, 1790: 376—13. és 1791: 20—23, 23 $\frac{1}{2}$, 1791: 20—47.) Ettől kezdve az összeírások a helytartótanács számvevőségén maradtak, s beosztották őket a jelzetes könyvek közé, megváltoztatva a kötetek eredeti sorrendjét. Innen azután a VKM számvevőségéhez kerültek az akták, egyéb egyházi összeírásokkal együtt. (Csupán az egy csomóba összefogott gör. kat. összeírások nem kerültek a VKM számvevőségéhez, hanem, úgy látszik,

továbbra is a helytartótanácsn maradtak). Ott 14 kötet elkallódott s a megmaradt köteteket J. 1-től J. 35-ig terjedő sorszámmal látták el. A VKM számvevősége azután az összeírásokat 1890. novemberében átadta megőrzésre az Országos Levéltárnak (L. 1134/ 1890. O. L. sz).

Hiányoznak a következő megyék róm. kat. összeírásai: Győr, Sopron, Bars, Liptó, Zólyom, Zemplén, Hont, Nyitra, Kraszna, Baranya, Tolna, Somogy, Verőce. Az Esztergom megyei róm. kat. összeíráskötet a magyar kancellária levéltárában van elhelyezve, az „Acta regulationem dioecesium et parochiarum ferientia” című sorozat B. 1505. raksz. csomójában. A gör. kat. összeírások közül hiányoznak a munkácsi egyházmegyéből a Borsod és Ung megyéről készültek.

Az összeírások készíttetésének célja a korábbiakhoz hasonlóan az volt, hogy áttekintést szerezzenek arról, mennyi kongruakiegészítésre van szüksége az egyes plébániáknak. Az összeírások választ adnak mindazokra a kérdésekre, amelyeket a helytartótanács fent ismertetett, 1774. évi 939. sz. rendeletében közölt. Sőt ezeken túlmenően, a későbbi években készült összeírások egyéb adatokat is tartalmaznak: megadják a katolikus lakosok számát összesen és rendi állás szerint külön-külön (tehát a féltelkes, negyed- stb. telkes jobbágyok, a zsellérek, a nemesek, a szabadosok számát), az akatolikusok számát s azt, hogy a nemesek milyen mértékben járulnak hozzá a terhek viseléséhez. Az összeírásokat járásonként készítették el s ellátták a püspöki megbízott (rendszerint a járás valamelyik plébánosa), valamint a szolgabíró és esküdtülnök aláírásával és pecsétjével. Az összeírásoknak nemcsak a katolikus egyháztörténet szempontjából van jelentőségük, hanem művészettörténeti forrásértékük is van, minthogy a templomok létesülésének körülményeiről, állapotukról felvilágosítást adnak. A lakosság számára és rétegződésére vonatkozó adatok különösen azoknál a községeknél jelentősek a történeti kutatás számára, amelyeknél az e korbéli úrbéri tabella nem maradt fenn.

A róm. kat. összeírásoknál minden kötetnek betűrendes mutatója van, amely megmondja, hogy az egyes helységek lelkészi és tanítói jövedelem-összeírása a kötet hányadik lapján található. A gör. kat. összeírásokhoz nincsen mutató.

XI. C. sorozat :

Libri fundationum saecularium comitatuum

XI. C. 1.	Comitatus Albensis	1 kötet
XI. C. 2.	„ Aradiensis	1 kötet
XI. C. 3.	„ Árvensis	1 kötet
XI. C. 4.	„ Borsodiensis	1 kötet
XI. C. 5.	„ Békésiensis	1 kötet
XI. C. 6.	„ Bácsiensis	1 kötet
XI. C. 7.	„ Bihariensis	1 kötet
XI. C. 8.	„ Barsiensis	1 kötet
XI. C. 9.	„ Bereghiensis	1 kötet
XI. C. 10.	„ Baranyensis	1 kötet

XI. C. 11.	Comitatus	Csanádiensis	1 kötet
XI. C. 12.	„	Castriferrei	1 kötet
XI. C. 13.	„	Comaromiensis	1 kötet
XI. C. 14.	„	Csongrádiensis	1 kötet
XI. C. 15.	„	Crisiensis	1 kötet
XI. C. 16.	„	Hevesiensis	1 kötet
XI. C. 17.	„	Hontensis	1 kötet
XI. C. 18.	„	Jaurinensis	1 kötet
XI. C. 19.	„	Krassoviensis	1 kötet
XI. C. 20.	„	Lyptoviensis	1 kötet
XI. C. 21.	„	Mosoniensis	1 kötet
XI. C. 22.	„	Nittriensis	1 kötet
XI. C. 23.	„	Nográdiensis	1 kötet
XI. C. 24.	„	Posegani	1 kötet
XI. C. 25.	„	Posoniensis	1 kötet
XI. C. 26.	„	Pestiensis	1 kötet
XI. C. 27.	„	Szabolcsensis	1 kötet
XI. C. 28.	„	Szaladiensis	1 kötet
XI. C. 29.	„	Strigoniensis	1 kötet
XI. C. 30.	„	Scepusiensis	1 kötet
XI. C. 31.	„	Simeghiensis	1 kötet
XI. C. 32.	„	Soproniensis	1 kötet
XI. C. 33.	„	Syrmiensis	1 kötet
XI. C. 34.	„	Torontálensis	1 kötet
XI. C. 35.	„	Thurocensis	1 kötet
XI. C. 36.	„	Tornensis	1 kötet
XI. C. 37.	„	Trencsiniensis	1 kötet
XI. C. 38.	„	Temesiensis	1 kötet
XI. C. 39.	„	Unghváriensis	1 kötet
XI. C. 40.	„	Ugocensis	1 kötet
XI. C. 41.	„	Veszprimiensis	1 kötet
XI. C. 42.	„	Varasdiensis	1 kötet
XI. C. 43.	„	Verőcziensis	1 kötet
XI. C. 44.	„	Zoliensis	1 kötet
XI. C. 45.	„	Zempliniensis	1 kötet
XI. C. 46.	„	Zágrábiensis	1 kötet
XI. C. 47.	„	XVI. oppidorum Scepusiensium	1 kötet
XI. C. 48.	„	Tolnensis	1 kötet
XI. C. 49.	„	Abaujváriensis	1 kötet
XI. C. 50.	„	Máramarossiensis	1 kötet
XI. C. 51.	„	Gömöriensis	1 kötet
XI. C. 52.	„	Szathmáriensis	1 kötet

Ezek a kötetek a magyarországi vármegyék területén levő katolikus világi kegyes alapítványokról (szegényházak, kórházak, árvaházak) készített vagyonbevallások másolatát és a megyék, püspökök eredeti kísérő felterjesztéseit tartalmazzák. A bevallásokat II. József 1784. május 1-i 4781. sz. rendelete alapján 1784. május 17-én 11008. sz. alatt (O. L. Helytt. lvt. Dep. fund.

sac. 1784 : 43—3) kérte be a helytartótanács. Beérkezésük után a helytartótanácsi számvevőség számára lemásoltatták őket, összeállították az egy-egy megye területére vonatkozó bevallásmásolatokat, eléjük helyezték a kísérő felterjesztést és megyénként beköttették az anyagot. Az így létrejött kötetek 1890-ben a VKM számvevőségéről kerültek az Országos Levéltárba, 1134/1890. O. L. sz. alatt. Az átadási jegyzék H1—H 52. jelzettel jelöli ezeket a köteteket.

Az egyházi alapítványok bevallási íveinek kérdőpontjai lényegében megegyeznek a „Vermögensfassionen. . .” c. állag szerzetesrendekre vonatkozó bevallásainak kérdőpontjaival (l. ott). Csupán annyi az eltérés, hogy a 11. kérdőpont (a szerzetesek, ill. a szegényházban eltartottak ellátására szükséges kiadás) után a további kérdőpontok elé még egy kérdőpontot iktattak be: A szegényháziak ruházatára szükséges kiadás — In vestitum xenodochialistarum. Így a további kérdőpontok egy-egy számmal hátrább csúsztak s összesen 15-re emelkedett a kérdőpontok száma. E 15 pont után még 11 kérdés következik, mégpedig:

1. Ki alapította a szegényházat, ill. egyéb intézményt, mikor, milyen feltételekkel, hol őrzik az alapítólevelet és a kötelezvényeket, mi az alapítványt élvezők napi kötelessége, hány személyre alapították az intézményt?

2. Az alapítványt élvező személyek az alapítvány saját házában vagy bérelt házban laknak-e? Milyen állapotban van az alapítványi ház?

3. Hány személy és milyen fizetéssel van alkalmazva az alapítványi személyek igazgatására? Ki és mikor szabta meg ezek fizetését? A fizetésen kívül még miben részesülnek?

4. Fölvesznek-e idegen személyeket az intézménybe fizetés ellenében, s ezek mennyit fizetnek?

5. Ki felügyel az alapítványra, ki készíti a számadásokat, kinek mutatja be, ki vizsgálja meg a számadásokat, mely évig vannak készen a számadások?

6. Biztos helyre vannak-e kihelyezve az alapítványi tőkék? Ha nem, kinél vannak veszélyben?

7. Élelem és ruházat címén alapítványi személyenként évente mekkora összeget számítanak készpénzben?

8. Veszett-e már el pénz az alapítványi tőkékből az adós szegénysége miatt, s mikor? Mennyit tesznek ki az elveszett pénzek?

9. Hogyan lehetne növelni az alapítvány bevételeit, csökkenteni a kiadásait és javítani az alapítványi személyek helyzetét?

10. Az intézménybe való felvételkor a személyek tartoznak-e és mekkora taksát fizetni, kinek és milyen címen?

11. Az elhúnyt alapítványi személyek hagyatéka az alapítványra vagy másra száll-e?

Sok helyütt találunk a kötetekben későbbi, minden valószínűség szerint a helytartótanácsi számvevőségtől származó bejegyzéseket. Minden kötethez tartalommutató van, annak alapján használható. A kötetek pótolják az eredeti bevallásokat, amelyeknek holléte nem ismeretes. Sáros megye kivételével valamennyi magyarországi (Erdély nélkül) megye bevallásainak másolat-kötete megvan.

XI. D. sorozat :

Libri piarum et ecclesiasticarum fundationum civitatum

XI. D. 1.	Civitas	Zagrabiensis	1 kötet
XI. D. 2.	„	Veterosoliensis	1 kötet
XI. D. 3.	„	Baccabaniensis	1 kötet
XI. D. 4.	„	Breznobanyensis	1 kötet
XI. D. 5.	„	Bartphensis	1 kötet
XI. D. 6.	„	Debrecziniensis	1 kötet
XI. D. 7.	„	Eperjesiensis	1 kötet
XI. D. 8.	„	Quinqueecclesiensis	1 kötet
XI. D. 9.	„	Strigoniensis	1 kötet
XI. D. 10.	„	Ginsiensis	1 kötet
XI. D. 11.	„	Felső-Bányensis	1 kötet
XI. D. 12.	„	Comaromiensis	1 kötet
XI. D. 13.	„	Cassoviensis	1 kötet
XI. D. 14.	„	Carponensis	1 kötet
XI. D. 15.	„	Carlostadiensis	1 kötet
XI. D. 16.	„	Újbányensis	1 kötet
XI. D. 17.	„	Kapronczensis	1 kötet
XI. D. 18.	„	Cremnicziensis	1 kötet
XI. D. 19.	„	Crisiensis	1 kötet
XI. D. 20.	„	Libethbányensis	1 kötet
XI. D. 21.	„	Leutschoviensis	1 kötet
XI. D. 23.	„	Nagybányaiensis	1 kötet
XI. D. 24.	„	Budensis *	1 kötet
XI. D. 26.	„	Posoniensis	1 kötet
XI. D. 28.	„	Szakolcensis	1 kötet
XI. D. 29.	„	Jaurinensis	1 kötet
XI. D. 30.	„	Alba-Regalensis	1 kötet
XI. D. 31.	„	Sancto-Georgiensis	1 kötet
XI. D. 32.	„	Szegedinensis	1 kötet
XI. D. 33.	„	Schemnitziensis et Belabanyensis	1 kötet
XI. D. 35.	„	Trenchiniensis	1 kötet
XI. D. 36.	„	Varasdinensis	1 kötet
XI. D. 39.	„	Baziniensis	1 kötet
XI. D. 40.	„	Kismartoniensis	1 kötet
XI. D. 41.	„	Keesmarkiensis	1 kötet
XI. D. 43.	„	Neosoliensis	1 kötet
XI. D. 44.	„	Pestiensis	1 kötet
XI. D. 45.	„	Rustensis	1 kötet
XI. D. 46.	„	Szatmár-Németiensis	1 kötet

* A budai kötet 36—37. lapja közt kötetlenül be van téve egy „Ausweis über die Ende Oktober 1791 bei Ofner Wasserstadt—Pfarrkirche austsehenden Passiv—Capitalien” című egy íves kimutatás, a 127. és 128. lap közt pedig egy különálló lap különböző törlesztési feljegyzésekkel.

Ezek a kötetek a magyarországi szabad királyi és bányavárosokban levő katolikus világi kegyes alapítványok (szegényház, kórház, árvaház) és egyházi alapítványok (templom, kongregáció, szobor, kép, kálváriahegy stb.) vagyonevellésainak másolatait és a bevallást beküldő város eredeti kísérelterjesztéseit tartalmazzák.

A városokban levő világi kegyes alapítványok vagyonevellésait II. József 1784. május 1-i 4781. sz. rendelete alapján 1784. május 17-én 11008. sz. alatt (O. L. Helytt. lvt. Dep. fund. saec. 1784 : 43—3) kérte be a helytartótanács a városoktól s a bevallások 1784-ben és 1785 elején érkeztek be hozzá. 1785. február 28-án 5280. sz. alatt (O. L. Helytt. lvt. Dep. eccl. cleri saec. et reg. Norm. 1785 : 112—2) az egyházi alapítványok bevallásainak beküldését is elrendelte, s a következő hónapokban ezeket is beküldték a városok. A bevallásokat azután a számvevőség lemásoltatta, összeállította az egy-egy várostól beérkezett világi és egyházi alapítványbevallások másolatait, mindegyikük elé odahelyezte az eredeti kísérelterjesztést s városonként bekötötte az anyagot. Az Országos Levéltárba 1890-ben kerültek ezek a kötetek a VKM számvevőségéről, 1134/1890. O. L. alatt. (Az átadási jegyzéken G 1—G 39 jelzet alatt szerepelnek.)

Az egyházi alapítványok bevallási íveinek kérdőpontjai teljesen azonosak a „Vermögensfassionen. . .” c. állag szerzetesrendekre vonatkozó bevallásainak kérdőpontjaival. A világi alapítványok bevallási ívei pedig ugyanarra a 15 kérdőpontra és 11 külön kérdésre adnak választ, mint a megyék világi alapítványbevallásai, a „Libri fundationum saecularium comitatum”. Helyenként későbbi számvevőségi bejegyzések is vannak a kötetekben. Minden kötet elején tartalommutató van, amelyből megtudjuk, hogy az egyes alapítványok bevallásai a kötet hányadik lapján található.

Mínt hogy a városok eredeti egyházi alapítványbevallásaiból csak néhány van meg a „Vermögensfassionen. . .” c. állagban, eredeti világi alapítványbevallásainak holléte pedig nem ismeretes, a kötetek pótolják az eredeti bevallásokat.

XIV. A. sorozat :

- XIV. A. 16. „Normalien in Pfarr-Regulierungssachen” A lelkeszségek rendezésével kapcsolatban kiadott rendeletek kivonatai, tárgyi csoportok szerint, tartalommutatóval. . . . . 1782—1795 1 kötet

XV. A. sorozat :

Állami kezelésbe vett, illetve a vallásalapra háramlott egyházi birtokok összeírásai

- XV. A. 1. „Conscriptio episcopatus Vaciensis” Az üresedésben levő váci püspökség javainak — a jobbágyok neveit is tar-

- talmazó — eredeti összeírása. Az összeírást Anchely János helytartótanácsi fogalmazó készítette 1785. december 2-án. A kötetnek részletes tartalommutatója van. . . . . 1785 1 kötet
- XV. A. 2. „Conscriptio universorum bonorum ac iurium possessionariorum ad episcopatum Jaurinensem pertinentium” A megüresedett győri püspökség javainak 1783-ban készült — a jobbágyok neveit is tartalmazó — eredeti összeírása. . . . . 1783 1 kötet
- XV. A. 7. „Inventarium universorum bonorum ad abolitum conventum monialium Tyrnaviensium S. Clarae spectantium” A nagyszombati klarisszák felosztatott rendházához tartozó javak (Bolerász mezőváros, Nesztics, Geszt, Páld, Mórichida, Kapi, Árpás falvak, ill. e falvakbéli birtokrészek, valamennyi Pozsony megyében) összeírása, amelyet a felosztatást végző kamarai biztos, Rajcsányi György részéről Várady János jószágigazgató kezébe történt átadás alkalmával készítettek. Kelt Pozsonyban, 1783. november 30-án. Eredeti; részletes tartalommutatója van. 1783
- „Conscriptio dominii Boleraz, antehac ad conventum monialium S. Clarae Tyrnaviensem spectantis, postea vero pro fundo religionario apprehensi cum oppido Boleraz, possessionibus item Nestich, Páld et Geszth, necnon curia in gremio liberae regiaeque civitatis Tyrnaviensis situata” A fenti javaknak Vellner Péter nyitrai kerületi számvevőségi tiszt által 1790. október 8-án készített összeírása másolatban, bérletszerződések szövegmásolataival. Tartalommutatója nincs. 1790 1 kötet
- XV. A. 9. „Beschreibungen von durch Auflassung des Martinsberger Benediktiner Konvents dem Religionsfonde anheimgefallenen Gütertheilen” A pannonhalmi bencés apátságról a vallásalapra háramlott különböző birtokoknak értékesítésük alkalmából a helytartó-

tanácsi számvevőség kiküldöttje által felvett eredeti összeírásai. A kötet elején az egyes birtokokat és birtokrészeket név szerint felölelő és a kötet lapszámaira utaló tartalommutató van. Az összeírt birtokok a következők:

1. Gyórszentmárton mezőváros, Rávaszd és Pázmánd falvak, Kis-Écs pusztá, Mindszent falubeli birtokrész és a Pázmánd határában fekvő Sz. Lőrinc, Sz. Imre, Jorok meg Szelemcsuk dűlők, valamennyi Győr megyében.
2. Apáthi pusztá (Komárom m.)
3. Ács falubeli birtokrész (Komárom m.).
4. Gerencsér pusztá a Tamási falubeli Leányföldek terménytizedével (Veszprém m.)
5. Tömörd pusztá (Komárom m.).
6. Péterd, Varsány, Lázi falvak, Keresztur pusztá, Liszi-Varsány dűlő (Veszprém m.).
7. Nyalka falu, a rézhegyi szőlő tizedével, Gug, Csák-Néma, Illak, Kis- és Három-Tarján puszták (Győr m.).
8. Tárkány falu, Nagy- és Kis Eölbő, meg Kis-Csanak puszták (Komárom m.).
9. Szent-Iván, Csanak és Nagybaráth falvak, Hecse és Kis-Megyer puszták, meg a Torda nevű Duna-sziget (Győr m.).
10. Vének és Szőgye falvak Győr megyében és a füssi nemesi kúria tartozékaival (Komárom m., Csallóköz); Szőgye a premontreiek felosztott csornai rentházáról szállott a valásalapra.
11. Nagy-Keszi és Kis-Keszi falvakbeli birtokrészek, a kolosnémai kúria, Ásványtő pusztai birtokrész és a derhidjai dűlőbeli birtokrész (Komárom m.).
12. Kulcsod falu (Győr m.) és Erecs pusztá (Komárom m.).

1790

1 kötet

XV. A. 10.

„Conscription der theils in der Szalader theils in der Veszprimer, dann Sümegher Gespanschaft liegenden Herrschaft Tihany, so nach Aufhebung des Benediktinerordens an den königlichen fisco und respective an den Religionsfond anheimgefallenen, wegen Verpachtung derselben aber durch unterzeichnete Conscriptoren mittels Zuziehung des herrschaftlichen Hofrichters Andreas Thurszky den 22-ten März 1790 und folgende Tage beschreiben worden ist” A helytartótanácsi számvevőség kiküldöttje által felvett eredeti összeírás, több, részben tanúkihallgatások s egyéb tanúsítványok, részben szerződések egyszerű másolatait tartalmazó melléklettel. Az uradalom tartozékai voltak: Tihany mezőváros, Aszófó, Örvényes, Kis-Szőlős, Füred, Arács falvak és Fülöp puszta Zala megyében; Tósok falu Veszprém megyében; Endrőd, Szamárdi, Teleki, Kis-Kápoly falvak és Szántód, Nagy-Kápoly puszták Somogy megyében. — Részletes tartalommutatója van. . . . .

1790

1 kötet

XV. A. 13.

„Conscription des in dem Szalader Comitatus liegenden diverticuli Füreder Sauerbrunnen, welcher zu der aufgehobenen Tihányer Benedictiner Abtey gehörig ware, wegen Verpachtung der letzteren aber durch unterzeichnete Conscriptores besonder beschrieben worden ist” A feloszlatott tihanyi bencés apátságról a vallásalapra szállott balatonfüredi birtokrésznek és fürdőnek a helytartótanácsi számvevőség kiküldöttje által készített eredeti összeírása.

„Beschreibung der bei Aufhebung des Pauliner-Konvents in Neusiedel am See dem Religionsfond anheimgefallenen Güthertheilen (Porzion in Gols, Kurie in Neusiedl am See mit dazu gehörigen Ackern in Geoyss)”
A címben foglalt javaknak (Neusiedel-Nezsider, Gols-Gálos, Geoyss-

- Nyulas), a helytartótanácsi számvevőség kiküldöttje által készített eredeti összeírása. A kötet elején mindkét összeírást felölelő tartalommutató van. . . . . 1790 1 kötet
- XV. A. 14. „Conscriptionen der nach Aufhebung Clarisserinen Frauenordens (Kloster Ofen) an den Religionsfond anheimgefallenen Ortschaften” A budai klarisszák felosztatott rendházáról a vallásalapra háramlott helységek (Csaba-Piliscsaba, Üröm, Veindorf, másként Boros-Jenő, Nyulak, vagy Szent Margit szigete) összeírásai. A helytartótanácsi számvevőség kiküldöttje által készített eredeti összeírások a jobbágynépesség családonkénti részletezése nélkül, a fennálló bérleti szerződések szövegmásolataival. A kötet elején tartalommutató van. . . . . 1790 1 kötet
- XV. A. 15. „Beschreibung der Religionsfond-Herrschaft Deáki” A pannonhalmi bencés apátság felosztatása után a vallásalapra szállott deáki (Pozsony m.) uradalomnak a helytartótanácsi számvevőségkiküldöttjei által felvett eredeti összeírása (1790), az 1796. évi állapotot rögzítő utólagos záradékkal. Tartalommutatója van. . . . . 1790 1 kötet
- XV. A. 16. „Beschreibung der Religionsfonds-Gütertheile, nemlich der Ortschaft Árpás (Oedenburger Gespanschaft), des Antheils in der Ortschaft Moricz-hida samt Divertikel Dombszér (Raaber Gespanschaft), des Präidium Bandhegy, des Früchtenzehentes in der Ortschaft Szill, der Portion in Farad und der Mühle in Belled (Oedenburger Komitat)” A vallásalap fent nevezett birtokrészeinek a helytartótanácsi számvevőség kiküldöttjei által felvett eredeti összeírása. Az említett javak részben a klarisszák nagyszombati, részben a bencések bakonybéli rendházáról szállottak a vallásalapra. Részletes tartalommutatója van. . . . . 1790 1 kötet

- XV. A. 18. „Beschreibung der Religionsfonds-Güthertheilen, nemlich des Antheils in Markt Csorna, der Ortschaften Maglócza, Kapi und Hövei; wie auch der Antheilen in Tóth-Keresztur und Vásárosfalu, sowie der bei Einziehung der Stiftbeiträge des Erzbischofs Szétsény für dürftige Seelsorger der Steinamanger Diözes dem Religionsfond anheimgefallenen Wiese in Petőháza” A fenti, részben Győr (Kapi falu), részben Sopron megyében (a többi) fekvő javaknak a helytartótanácsi számvevőség által felvett két eredeti összeírása, tartalommutatóval. Egybe van kötve velük a következő, a győri kerület számvevősége által felvett összeírás egyszerű hivatalos másolata, amely nincs a kötet tartalommutatójába felvéve:
- „Conscription des von der aufgehobenen Prämonstratenser Probstei zu Csorna an den Religionsfond gefallenen Dorfes Gyarmath (Raaber Komitat), des denen Papaer Paulinern ehemem eigenthümlichen praedii Ujfalu (Vesprimer Komitat), endlich der Bakonybéler Benediktiner-Abtei gehörig gewesten Prädialantheils Pényvád (Raaber Komitat)”
- 1790 1 kötet
- XV. A. 19. „Conscription der theils in der Pester, theils in der Heveser Gespanschaft liegenden Probstei-Herrschaft Jánoshíd (mit den Dörfern Jánoshíd und Alatyán), sowie den Prädien Misze, Tótkér und Tisza-Jenő, welche dem Prämonstratenser Orden nach Obrovitz (Mähren) gehörte und nach Aufhebung dieses Ordens... an den Religionsfond anheimgefallen... ist” A fenti javaknak a helytartótanácsi számvevőség által felvett eredeti összeírása 1788-ig visszanyúló bérletszerződések szövegmásolataival. Tartalommutatója van. . . . .
- 1790 1 kötet
- XV. A. 24. „Beschreibung des durch... die Aufhebung der Pauliner Residenz zu Felsőgyőr dem Religionsfonde anheim-

	gefallenen Guts Felső-Győr im Borsoder Komitat" A helytartótanácsi számvevőség kiküldöttje által készített összeírás hivatalos használatra készült egyszerű másolata; a függelékben az 1786. évre visszanyúló bérletszerződések másolatai. A kötet elején tartalomjegyzék.	1790	1 kötet
XV. A. 26.	„Conscriptio honorum ac fundorum ad seminarium iunioris cleri diaecesis Nitriensis pertinentium" A nyitrai szeminárium fekvőségeinek a kamarai kezelésbe történt átvétel alkalmából felvett összeírása; hivatalos használatra készült egyszerű másolat, több bérletszerződés szövegmásolatával. Tartalommutatója van. . .	1786	1 kötet
XV. A. 27.	„Beschreibung des untern 1. Dezember 1787 im Biharer Comitatu zu St. Marton aufgelassenen Praemonstratenser Kloster-Guts S. Marton" A váradhegyfoki premontrei rendház feloszlása után a vallásalapra szállott pece-szentmártoni uradalom (Szent-Márton, Keresztszeg, Alma mező, Harangmező, Betfia, Asszonyvására, Farnos, Felső-Ábrány falvak és Vadász, Prépost-Ósi, Kismeg Nagy-Győr puszták, valamennyi Bihar megyében) eredeti összeírása, melyet a nagyváradi kerületi számvevőség vett fel. Részletes tartalommutatója van.	1789	1 kötet
XV. A. 30.	„Conscriptio possessionis Csákány et praedii S. Petri vulgo Viertelfeld ad fundum religionis spectantium" A ciszterciák egri rendházának a feloszlásával a vallásalapra szállott fenti — Pozsony megyei — javaknak a nyitrai kerület kiküldött számvevője által felvett összeírása hivatalos használatra készült egyszerű másolatban; az 1796. évi állapotot rögzítő utólagos eredeti záradékkal. Tartalom mutatója van.	1790	1 kötet
XV. A. 31.	Beschreibung der Religionsfondsherrschaft Bánhorváth in Borsoder Comitatu" A vallásalap bánhorváti,		

azelőtt az egri szeminárium tulajdonában volt uradalmának a helytartótanácsi számvevőség és a pesti kerület kiküldöttje által felvett összeírása. Az uradalom tartozékai voltak: Bánhorvát, Appony, Mercse, Királyd, Bota, Tapolcsány, Bánfalva falvak, Kis-Barca praedium, továbbá birtokrészek Csabán, Kis-Tokajon, Lénárfalun és egy miskolci szőlő — valamennyi Borsod megyében. Az összeírás hivatalos használatra készült egyszerű másolatban van meg, függelékként az egyes falvakbeli jobbágynépesség birtokállományát és úrbéri szolgáltatásait gazdaságonként feltüntető összeírások és különböző bérletszerződések másolatai vannak mellette. . . . .

1790 (1789) 1 kötet

XV. A. 32.

„Beschreibung des durch die. . . Aufhebung des Seminarium zu Erlaudem Religionsfond anheimgefallenen Guts Ostoros im Borsoder Komitat” Az egri szeminárium volt ostorosi birtokának és tarcali, zombori, mádi mégtályai szőlőinek a helytartótanácsi számvevőség és a pesti kerület kiküldöttjei által felvett összeírása hivatalos használatra készült egyszerű másolatban, 1787-ben kelt bérletszerződések szövegmásolataival. Tartalommutatója van. . . . .

1790 1 kötet

XV. A. 35.

„Beschreibung des Religionsfonds-Guts Pásztó theils im Hevescher, theils im Neograder Komitat” A cisztercita rend feloszlata után a vallásalapra szállott pásztói uradalomnak a helytartótanácsi számvevőség és a pesti kerület kiküldöttje által felvett összeírása hivatalos használatra készült egyszerű másolatban, az uradalom földesúri joghatósága alá tartozó jobbágynépességet és telekrészét, ill. census-szolgáltatását feltüntető függelékekkel s több bérletszerződés szövegmásolatával. Az uradalom tartozékai voltak: birtokrészek Pásztó mezővárosában és

- Hasznos (Heves m.), meg Nagy-Bárkány, Csécsé, Sós-Hartyán (Nógrád m.) falvakban, valamint Nádasd, Tepke, Almás (Nógrád m.) és Musla (Heves m.) praediumok, meg egy tarcali szőlő. — Tartalommutatója van. . . . .
- XV. A. 36. „Beschreibung des dem ehemaligen Erlauer Seminarium gehörig gewesenen, nun aber dem Religionsfond zuständigen Herrschaft Apátfalva, theils im Borsoder und im Hewescher Komitat” A címben foglalt uradalomnak a helytartótanácsi számvevőség és a pesti kerületi adminisztráció kiküldöttje által felvett összeírása hivatalos használatra készült egyszerű másolatban, a függelékben az uradalom földesúri joghatósága alá tartozó jobbágynépességet és az egyes gazdaságok teleknagyságát, ill. census-szolgáltatását feltüntető lajstrom, meg bérletszerződések szövegmásolatai. Az uradalom tartozékai: Apátfalva falu, továbbá Balaton, Szent-Márton (Borsod m.), Sirok, Szaila (Heves m.) falubeli rész-birtokok, meg Kis-Mező praedium (Borsod m.). Tartalommutatója van.
- 1790 1 kötet
- XV. A. 38. „Recapitulatio aestimationalium summarum aedificiorum et respective annuorum proventuum bonorum iure terrestri ad episcopatum Magno-Varadiensem spectantium et quidem in dominiis Magno-Varadiensi, Béliensi, Belényesiensi, Vaskóhiensi existentium” Helységenként (birtokrészenként) tagolt sommás kimutatás a nagyváradi róm. kat. püspökség nagyváradi, béli, belényesi és vaskóhi uradalmában levő épületek becsértékéről, valamint az ezen uradalmakhoz tartozó birtokrészek évi jövedelméről és az azokat terhelő rendes üzemi kiadásokról, hivatalos használatra készült egyszerű másolatban. Tartalommutatója van. . . . .
- 1778 1 kötet

- XV. A. 41. „Beschreibung der zu dem aufgehobenen Clarissenkloster zu Pressburg gehörigen, für den Religionsfond eingezogenen Herrschaft Grossmagentorf” A nagymagyari (Pozsony m.) volt klarissza uradalomnak a helytartótanácsi számvevőség kiküldöttje által készített összeírása hivatali használatra szánt egyszerű másolatban. Az uradalom tartozékai voltak: Nagymagyar mezőváros, Alsó- és Felső-Jánok, Vajaszatta, Tárnok, Tönye falvak, Fakó, Csörge, Nonnenfels, Rény, Czibok, Petény, Újfalú, Felső-Újvásár, Alsó-Újvásár puszták Pozsony megyében, Apáczszakálos falu és Pörös-Réth puszta Komárom megyében, végül Patás falu Győr megyében. A kötet elején részletes tartalommutató van. . . . . 1790 1 kötet
- XV. A. 42. „Beschreibung der Dorfantheilen Nitra-Vicsap und Nitra-Apáthy” A címben foglalt, az elefánti pálos rendház feloszlata után a vallásalapra háramlott birtokrészeknek a helytartótanácsi számvevőség kiküldöttje által készített összeírása hivatalos használatra készült egyszerű másolatban, 1810-ig terjedő utólagos záradékkal. Részletes tartalommutatója van. . . . . 1790 1 kötet
- XV. A. 49. „Beschreibung der zum Religionsfond angehörigen Herrschaft Lelesz samt denen hiezu einverleibten Ortschaften, Prädien und Besitztheilen” A vallásalapnak a szerzetesrendek feloszlata után részben a leleszi premontrei rendház, részben a klarisszák birtokaiból létesített uradalmáról felőbb meghagyásra felvett összeírás, hivatalos használatra készült egyszerű másolatban. Az uradalom tartozékai voltak: Lelesz, Királyhelme, Liszka, Zemplén, Szerednye (Zemplén m.) és Nagy-Kapos (Ung m.) mezővárosok, Lelesz-Polyán, Géres, Semjény, Ricse, Kanyár, Szalóka, Vadácska, Agárd, Nagy-Roz-

- vágy (Zemplén m.), Eszény (Szabolcs m.), Kis-Dobronya, Vámos-Ujfalu, Kiskalud (Bereg m.), Kis-Kapos, Viszoka, Sislóc (Ung m.) falvak, ill. e helységbeli részbirtokok, Keresztúr (Zemplén m.), Piszdóc, Starsk (Ung m.) praediumok. Tartalommutatója van. . . . . 1791 1 kötet
- XV. A. 51. „Beschreibung der kleinen Probstei ad S. Joannem Baptistam de castro Quinqueecclesiensi” A fenti prépostsághoz tartozott Varjas falunak (Baranya m.) a helytartótanács rendeletére felvett eredeti összeírása a jobbagynéesség gazdaságainak állományát családonként részletező fejezettel. Tartalommutatója van. . . . . 1789 1 kötet
- XV. A. 56. * „Beschreibung des zur Religionsfondsherrschaft Jossgehörigen Bergmarkts Joss, des Markts Unter-Metzenseifen, des Markts Ober-Metzenseifen, des Dorfs Nesta, des Dorfs Debród, des Dorfs Percese, der Ortschaften Jászó-Mindszent, der Ortschaften Alsó- und Felső-Novaj, des Dorfs Rudnok, des Dorfs Pány, des Dorfs Jászó-Ujfalu, des Dorfs Prépost, des Prädiums Apáthi, der Prädien Kende und Pocsaj, der Antheile in Gáva, Berczel und Paszab, des Prädiums Hetény, des Dorftheiles Sikátor” A premontrei rend feloszlatásával a vallásalapra szállott jászói uradalom összeírása a címben felsorolt birtokrészek szerint, hivatalos használatra készült egyszerű másolatban. Tartalommutatója van. . . . . 1790 1 kötet
- XV. A. 57. „Beschreibung des aufgehobenen Pauliner Klosters im Markt Varano und der Ortschaften Visnyó, Tóth-Izsép, Krucsó, Hosszú-Mező, Hanusfalva, Zamuthó, Bisztra” A címben foglalt, a varanói pálos rendház feloszlatása után a vallásalapra háramlott birtokoknak, ill. birtokrészeknek a kassai kamarai adminisztráció számvevősége által készített összeírásai egyszerű, hivatalos használatra készült

* XV. A. 53 Sathraljányi helyi pálos
összeírása. (Baratoszér, Sora, Dobronya - Szadány,
Endőhsát, Bányászat, Bányászati
kisterület (Barancs))
1901 11. 51

- másolatban, több bérletszerződés szövegével és 1808-ig terjedő utólagos bejegyzésekkel. Részletes tartalommutatója van. . . . . 1790 1 kötet
- XV. A. 59. „Beschreibung der zu dem aufgehobenen Pauliner-Kloster gehörigen Ortschaften Osztronicza, Priszlop, Kolbászov, Brezovecz, Vecse (Woi-schity) und des Pauliner-Klosters im Markt Toeke-Terebes” A terebesi pálosokról a felosztatás után a vallásalapra szállott fenti javaknak a kas-sai kerületi számvevőség által felvett összeírásai hivatalos használatra készült egyszerű másolatban, bérlet-szerződések szövegeivel. Részletes tartalommutatója van. . . . . 1790 1 kötet
- XV. A. 61. „Beschreibung der Ortschaften Csifár und Melegh” A nagyszombati stefanita szeminárium megszüntetésével a vallásalapra szállott csiffári uradalomnak (Bars m.) a helytartótanács rendeletére felvett összeírása. Tartalommutatója van. . . . . 1789 1 kötet
- XV. A. 65. „Beschreibung der nach Aufhebung des Camaldulenser Ordens dem Religionsfond zugefallenen Herrschaft Lechnitz (Zipser Gespanschaft)” A kamalduliak felosztatott lechnici rendházáról a vallásalapra szállott ottani uradalomnak Fischer Illés lub-lói kamarai ügyész által felvett összeírása hivatalos használatra készült egyszerű másolatban, 1807-ig terjedő utólagos bejegyzésekkel. A függelékben többek közt az ófalvi vámnak a helytartótanács 1726-ban kibocsátott rendelete értelmében megállapított vámszabása és az uradalom erdeiből termelt fa értékesítésénél alkalmazott árszabás (év nélkül). Részletes tartalommutatója van. Az uradalomhoz a következő falvak tartoztak: Lechnic, Alterdorf (Ófalu), Lesnic, Nagy- és Kis-Frankova, Haghi, Alsó-Lechnic, Havka, Alt-Maierhof, Kallenberg. . . . . 1790 1 kötet
- XV. A. 66. „Conscriptio domini Vallis-Marianae

et appertinentiarum. . . antehac ad sublatum ordinem S. Pauli I. Eremitae nunc vero ad fundum religionarium pertinentis" A máriavölgyi (Pozsony m.) pálos rendház felosztásával a vallásalapra szállott ottani uradalomnak (Máriavölgy, Marianka, Dévényújfalú, Récse és a stomfai malom) a pozsonyi kamarai adminisztráció 1791. évi 1152. sz. rendeletére felvett összeírása egyszerű, hivatalos használatra készült másolatban. Részletes tartalommutatója van. Ezzel egybekötve a dévényújfalusi és récsei birtokrészeknek a gróf Pálffy József részére történt eladásuk alkalmából 1808-ban felvett összeírása ugyancsak egyszerű, hivatalos használatra készült másolatban. . . . .

1791, 1808 1 kötet

XV. A. 69.

„Beschreibung des zum öffentlichen Religionsfond gehörigen Guts Csátár (Szalader Gespanschaft)" Felsőbb meghagyásra Krály József által felvett összeírás hivatalos használatra készült egyszerű másolatban. Tartalommutatója van. . . . .

1790 1 kötet

XV. A. 74.

„Beschreibung der zu dem aufgehobenen Remeter Pauliner-Kloster gehörigen und von S. M. Joseph II. bereits zur Erbpachtung bestimmten Güter Remete, Dolye, Zvechai und Bukovecz, dann der Antheile zu Obres, Demerje, Hudibitek, Petrusvec, Gerdovchak und Rakitovec (Agramer Gespanschaft)" A címben foglalt volt pálos birtokoknak Szentelka Ferenc által felsőbb meghagyásra felvett összeírása hivatalos használatra készült egyszerű másolatban. Részletes tartalommutatója van. . . . .

1790 1 kötet

XV. A. 76.

„Beschreibung der . . . in Raaber und Wieselburger Komitat liegenden, zur Religionsfond-Herrschaft Nyul gehörigen Ortschaften Tényő, Kajar und Prädium Patka, dann der zur Religionsfond-Herrschaft gehörigen Barsonyos mit den Prädien Káth und

XV. A. 80.	Nyék" A fenti birtokrészek összeírása hivatalos használatra készült egyszerű másolatban. Tartalommutatója van.	1791	1 kötet
XV. A. 82.	„Beschreibung der mit der Religions-Herrschaft Csolnok vereinigten, ehemals zu dem Martinsberger aufgehobenen Benedictiner-Convent gehörig gewesten Karvaer Antheilen" A pannonhalmi bencés apátság felosztása után a vallásalap csolnoki uradalomhoz csatolt karvai praedium s radványi, lábatlani meg piszkei (Komárom m.) birtokrészek összeírása egyszerű, hivatalos használatra készült másolatban. Tartalommutatója van.	1790	1 kötet
XV. A. 83.	„Beschreibung der Praepositural-, von S. Petrus und Paulus genannten Herrschaft Kis-Komárom, welche vormals dem General-Seminario des ungarisch-katholischen cleri gehörte, nun aber zum öffentlichen Religionsfond geachtet wird" A helytartótanács rendeletére felvett összeírás hivatalos használatra készült egyszerű másolata, számos melléklettel. Az uradalom tartozékai voltak: Kis-Komárom mezőváros, Kolmár-Város, Gallambok, Fölles, Karos, Nagy-Pécsely, Nemes-Pecsöly, Ó-Budavár (Zala m.), Sámson (Somogy m.) falvak és Csut-Kápolna (Zala m.) praedium, ill. e helységekben fekvő birtokrészek. Tartalommutatója van.	1790	1 kötet
	„Conscription des von der aufgehobenen Prämonstratenser Probstei zu Csorna an den Religionsfond anheimgefallenen Dorfes Gyarmath, des denen Papaer Paulinern ehedem eigenthümlichen praedii Újfalú, endlich des der Bakonybéler Benedictiner-Abtei gehörig gewesten Praedialantheiles Pényvád. . ." A XV.A.18. jelzetű kötetben egyszerű másolatban meglevő összeírásnak egy második, ugyancsak másolati példánya. Tartalommutatója van.	1790	1 kötet

XV. A. 84.	„Beschreibung des dem Religionsfond anheimgefallenen Kamaldulenser Landgutes Maik (Komorner Gespannschaft)” Az 1789. február 18-án a győri kerületi számvevőség által készített alapösszeírásnak az utólagos utasítások értelmében készült kiegészítése, hivatalos célra szánt egyszerű másolatban. Tartalommutatója van.	1790	1 kötet
XV. A. 87.	„Beschreibung des dem Religionsfond durch die Aufhebung der Csornaer Prämonstratenser Probstei zugefallenen Dorfs Ledetz samt der Curia in der Ortschaft Harpács (Oedenburger Komitat)” A címben foglalt javak összeírása, hivatalos használatra készült egyszerű másolatban. Tartalommutatója van.	1790	1 kötet
XV. A. 91.	„Beschreibung der Religionsfond-Herrschaft Pecze-Szent-Márton” A XV. A. 27. jelzetű kötetben foglalt összeírásnak az újabb utasítások értelmében felvett kiegészítése. Tartalommutatója van.	1792	1 kötet
XV. A. 96.	„Beschreibung des Religionsfond-Gutes Szent-János (mit Prädium Szeben) in Biharer Komitat” A címben foglalt vallásalapú birtoknak Kiss János számvevő által az előző évi számadások alapján a helyszínen felvett összeírása hivatalos használatra készült egyszerű másolatban. Tartalommutatója van.	1793	1 kötet
XV. A. 98.	„Conscriptio honorum episcopatus Neosoliensis” A besztercebányai püspökség javainak br. Berchtoldt Ferenc püspök halála (1793. augusztus 14.) után készült — a jobbágyok neveit is tartalmazó — kamarai összeírása, másolatban.	1793	1 kötet

XV. B. sorozat :

A tanulmányi alapra hárult egyházi birtokok összeírásai

XV. B. 3.	„Beschreibung der Abtei Leiden und hierzu gehörigen Prädien Barmász
-----------	---

- und Liczko samt dem Divertikul Baráthföld in der Wieselburger Gespanschaft liegend und zum Studienfond gehörig" A fenti javaknak a győri kerületi számvevőség által felvett eredeti összeírása; ezzel egybe van kötve a helytartótanácsi számvevőségnek az összeírás alapján összeállított hozam-kimutatása és ennek kísérő felterjesztése; mindkettő hivatalos használatra készült egyszerű másolatban. Tartalommutatója van. 1789 1 kötet
- XV. B. 11. „Beschreibung deren zum Studienfondsgut Rad angehörigen Dorfantheilen Rád, Nagy-Gyéres, Szentes, Őrs und der Prädien Körtvélyes und Eszenyke (Zempliner Gespanschaft)" A címben foglalt javaknak a leleszi intéző által készített összeírása, másolatban. . . . . 1791 1 kötet
- XV. B. 14. „Beschreibung der in der Ortschaft Óvári (Szathmárer Gespanschaft) befindlichen Studienfond-Antheile" A címben megnevezett birtokrészeknek a munkácsi kamarai adminisztráció által készített összeírása, másolatban. A függelékben bérletszerződések szövegmásolatai vannak. . . . 1790 1 kötet
- XV. B. 21. „Conscriptio dominii Báltaszék" A báltaszéki uradalom Pozner Bernát szekszárdi tanulmányi uradalmi provisor által felvett összeírása, másolatban, számos melléklettel és a jobbagynéesség részletes úrbéri összeírásaival. Az uradalom tartozékai voltak: Báltaszék és Batta mezővárosok, Nyék, Pilis, Décs, Várdomb, Alsó-Nána falvak, Kis-Huros, Nagy-Huros, Lepérd, Kövesd, Lanyhőd praediumok, valamennyi Tolna megyében. Tartalommutatója van. . . 1793 1 kötet

XVI. B. sorozat :

- XVI. B. 11. „Liber universarum fundationalium summarum a fundo studiorum Hungarico et Croatico sequestratarum et partim diversis jurisdictionibus

jam resignatarum, partim in cassa fundationali existentium, anno 1784 elaboratus” Kimutatás azokról az összegekről, amelyeket a magyar és a horvát tanulmányi alpból a helytartótanács kezelésébe történt átvételtől kezdve a kamarai kezelésbe való átadásig az egyházi hatóságoknak, ill. a törvényhatóságoknak kifizettek, valamint azokról az összegekről, amelyek még az alapítványi pénztárban voltak, mint az egyházi, ill. törvényhatóságoknak kifizetendő összegek. A kimutatás tételről-tételre haladva feltünteti az alapítvány rendeltetését, a felvevő egyházi vagy törvényhatóság nevét, a kifizetett összeget, a kifizetés napját s a rendelet keltét, amelynek alapján a kifizetés történt. Elvétele utólagos bejegyzések is előfordulnak benne. A kötetnek a lap és a tétel számára utaló betűrendes névmutatója van. . .

1784

1 kötet

XVI. D. sorozat :

XVI. D. 72.

„Status personalis et salarialis, necnon mutationum gremialis exactoratus officii ab anno 1798” A helytartótanácsi számvevőség személyzetéről vezetett nyilvántartás. (A kötet elején a számvevőség státusának megállapítására vonatkozó helytartótanácsi rendelet másolata található.) Állások szerint haladva közli az illető állásra kinevezett tisztviselők személyi és fizetési adatait. Betűrendes személynévmutatója van. (Ezt a kötetet a Legfőbb Állami Számvevőszék könyvtárától vette át az Országos Levéltár.) . . . . .

1798—1847

1 kötet

XXIX. C. sorozat :

Instrumenta resignatoria massarum fundationalium

XXIX. C. 21.

„Instrumentum resignatorium massae fundationalis Holanovicsianae (Go-

	lanivicsianae)" Átvevő a piaristák podolini kollégiuma.	1792	1 füzet
XXIX. C. 23.	„Instrumentum resignatorium foundationis Strollianae" Átvevő Pozsony város szegényháza. Ez csupán az átvételi elismervény másolata, vagyonkimutatás nélkül.	1792	1 füzet
XXIX. C. 24.	„Instrumentum resignatorium massae fundationalis Koharianae" Átvevő az esztergomi székeskáptalan.	1791	1 füzet
XXIX. C. 25.	"Instrumentum resignatorium cassae convertitarum et pauperum Quinqueecclesiensis" Átvevő a pécsi székeskáptalan.	1791	1 füzet
XXIX. C. 25.	„Instrumentum resignatorium massae fundationalis Jeszenakianae" Átvevő a m. kir. curia.	1791	1 füzet
XXIX. C. 27.	„Instrumentum resignatorium massae fundationalis Czabaffianae" Átvevő a szepesi püspök	1791	1 füzet
XXIX. C. 28.	„Instrumentum resignatorium massae foundationis Ipolyianae" Átvevő az esztergomi székeskáptalan.	1791	1 füzet
XXIX. C. 29.	„Instrumentum resignatorium massae fundationalis Genselianae" Átvevő Sopron városa.	1791	1 füzet
XXIX. C. 30.	„Instrumentum resignatorium massae Turkovicsianae et Podolyanae" Átvevő a piaristák privigyei kollégiuma.	1791	1 füzet
XXIX. C. 31.	„Instrumentum resignatorium massae fundationalis Handlerianae" Átvevő az egri püspök.	1791	1 füzet
XXIX. C. 32.	„Instrumentum resignatorium massae foundationis Galgóczianae" Átvevő az esztergomi székeskáptalan. . .	1791	1 füzet

A királyi kamarai főpénztárak igazgatóságának (regium generalium cameralium cassarum praefectoratus ungarico-aulicus) a helytartótanács számvevősege által felülvizsgált és láttamozott eredeti kimutatásai egyes, II. József rendelkezései értelmében kincstári kezelésbe vett, majd utóbb az eredeti tulajdonosoknak visszaadott egyházi, ill. közjótékonyági alapítványok vagyonának a kincstári kezelés tartama alatti alakulásáról, az átvevő alapítvány-tulajdonosoknak a visszavételt elismerő záradékával. A sorozat töredékes.

100. CONSIGNATIONES SACRORUM FUNDATIONALIUM

(Alapítványi misék jegyzékei)

1795, 1798, 1819, 1824

8 kötet

„Consignationes sacrorum fundationalium per claustra bonificatione mendicationis gaudentia semel pro semper absolvendorum” (Fogalmazvány.)	1798	1 kötet
„Consignationes sacrorum fundationalium pro futuro annue in claustris bonificatione mendicationis gaudentibus celebrandorum” (Fogalmazvány.)	1795	1 kötet
„Consignationes sacrorum fundationalium per curatias congrua ex fundo religionario provisas, item per conventus bonificatione mendicationis gaudentes annue celebrandorum” (Másolat.) . .	1819, 1824	6 kötet

Ezekben a kötetekben a vallásalapra szállott misealapítványokban előírt misékről szóló kimutatások vannak. Az 1798. évi kötetben azoknak a hátralékos — el nem mondott — miséknek a kimutatásait találjuk, amelyeket a vallásalap részéről koldulóválságot (bonificatio mendicationis) élvező rendházaknak osztottak ki azzal a kötelezettséggel, hogy 4 év alatt mondják el. A többi kötetben pedig azoknak a miséknek a kimutatásai vannak, amelyeket a jövőben a koldulóválságot élvező rendházaknak, ill. congruát (fizetékieskiegészítést) élvező lelkészségeknek rendszeresen évenként kellett elmondaniuk. Az egyes kimutatások egyházmegyénként vannak csoportosítva és egyházmegyénként újra kezdődő sorszámmal vannak ellátva. A kimutatások feltüntetik a rendház, ill. lelkészség nevét, amelynek a miséket mondanía kell, az egyházmegyét, amelybe a rendház, ill. lelkészség tartozik, azután rendházanként újra sorszámozott tételekben külön-külön számba veszik az egyes misealapítványokat az alapítványtevők nevének, az intenciónak (kiért mondják a misét) és annak részletezésével, hogy a kérdéses alapítványi misékből milyen és hány mise elmondását írták elő az illető rendház vagy lelkészség számára. Minden egyházmegyéhez összegező jegyzék van. (Ez a jegyzék az 1795. és 1798. évi kötetben a koldulóválság összegét, az 1798. éviben pedig a rendházak tagjainak számát is feltünteti.) A kötetekben számos utólagos bejegyzés található, amelyek későbbi módosításokra, ill. a teljesítésre vonatkoznak.

A SZERZETESRENDEK FELOSZLATÁSÁVAL KAPCSOLATOS

KÜLÖN ÁLLAGOK

(101, 102, 103)

A „Jelzetes könyvek” közt — mint láttuk — számos olyan könyv van, amely a szerzetesrendek feloszlásával kapcsolatos. Ezeken kívül azonban három külön állagban („Acta abolitionalia”, „Informationes exactoratus super obiectis claustrorum”, „Inventarien der in Hungarn aufgelassenen

Klöster”) található a szerzetesrendek feloszlásával kapcsolatos iratok a helytartótanácsi számvevőség alapítványi ügyosztályának irattárában. Ezek létrejöttének megértéséhez a következőket kell tudnunk.

II. József a magyarországi szerzetesrendek szabályozásának kérdésében először 1782-ben intézkedett. Ekkor a kamalduli rendházak és a klarissza apácakolostorok feloszlását rendelte el. (O. L. Helytt. lvt. Benigna mandata, 1782. január 26.) Ez a rendelete összesen 10 rendházat érintett, minthogy a kamalduliaknak 4, a klarisszáknak 6 rendháza volt Magyarországon. 1786. február 20-án kiadott rendeletében (O. L. Helytt. lvt. Dep. eccl. oec. Norm. 1786: 773: 1) azután a pálos rend valamennyi rendházának feloszlását mondta ki. Ez a rendelet 36 rendház eltörlését jelentette. Végül a lelkész-ségek rendezésével kapcsolatban került sor újabb kolostorok feloszlására. Ekkor nem általánosságban rendelte el egy-egy rend kolostorainak feloszlátását, hanem az egyes egyházmegyék lelkész-ségrendezésére vonatkozóan kiadott rendeleteiben konkrétan megnevezte a fölöslegesnek ítélt, feloszlátandó rendházakat, amelyeknek tagjait a rend más megmaradt kolostoraiban kellett elhelyezni. Ez a lelkész-ségrendezéssel kapcsolatos „kolostor-szabályozás” (Klöster-Regulirung) az előbbieknél jóval nagyobb arányú volt, 14 rendnek 109 rendházát oszlatták fel a helytartótanács által megállapított sorrendben az 1786—1790-es években. A helytartótanácsi számvevőség kimutatása szerint a ferencesek 29, a kapucinusok 8, a karmeliták 2, a minoriták 2, a domonkosok 3, a szerviták 3, az ágostonosok 3, a paulánusok 1, a trinitáriusok 8, a bencések 6, a premonstreiek 8, a ciszterciták 4, a hieronimiták 1, a kamillánusok 1 kolostora került feloszlásra. (O. L. Helytt. lvt. Dep. eccl. cleri saec. et reg. 1791: 20—108.) A feloszlítás további folytatásának II. Lipót vetett véget.

A feloszlítás végrehajtása mind 1782-ben, mind az 1786—1790 években a helytartótanács közreműködésével történt meg. 1782-ben minden feloszlátandó rendházba két biztos ment ki, egy helytartótanácsi és egy kamarai kiküldött. Az 1786—1790 között történt feloszlításokat egy-egy biztos végezte el; a biztosok a helytartótanácsi tanácsosok és a kamarai adminisztrációk, illetve a megyék tisztviselői közül kerültek ki. A biztosok feladatait az uralgó említett 1782. január 26-i rendelete, majd az udvari alapítványi számvevőség által 1786-ban kidolgozott részletesebb utasítás szabta meg. (Ez utóbbit I. O. L. Helytt. lvt. Dep. eccl. cleri saec. et reg., a „Normalia ecclesiastica” c. rendeletgyűjtemény I. kötetének 260—360. lapjain.) A biztosok első kötelessége az volt, hogy közöljék a feloszlító rendeletet a rendház vezetőjével és tagjaival, s ennek megtörténtéről vegyenek fel jegyzőkönyvet. Azután esküt kellett tételniük a szerzetesekkel és a rendház gazdasági ügyeit intéző személyekkel arra, hogy nem titkolják el előlük a kolostor javait. Majd — átvéve minden pénztár, levéltár, raktár, templom stb. kulcsát — pontos leltárat kellett felvenniük a rendház minden ingó és ingatlan vagyonáról két példányban. Az ingóságokat az 1786-i utasítás értelmében árverés útján kellett értékesíteniük. A biztosok jelentéseiket mellékletekkel együtt a helytartótanácsához küldték be. (Az 1786-i utasítás szerint a biztosoknak jelentésükhöz a következő mellékleteket kellett csatolniuk: a feloszlító rendelet közléséről felvett jegyzőkönyvet; a szerzetesek által aláírt esküket; kimutatást a szerzetesekről; kimutatást a kolostorban levő készpénzről, valamint a kolostor kikölcsönzött saját tőkéiről és alapítványi tőkéiről meg adósságai-

ról; leltárat a terményekről, állatokról, használati tárgyokról és templomfelszerelésről; jegyzéket a könyvekről; kimutatást az épületekről, telkekről; összeírást a birtokokról; kimutatást a bérekről s az átvett birtokok kezelésére a vallásalap részéről alkalmazott személyekről; kimutatást az ingóságok, termények és épületek becslésére meghívott mesteremberekről s végül kimutatást a termények elárverezéséről. (A helytartótanács számvevősége ezek alapján kimutatást készített az egyes rendházak vagyoni helyzetéről: készpénzéről és alapítványi tőkéiről, ingatlanjavairól, évi bevételeiről és kiadásairól. (A kimutatás neve: „Vermögensstand”, illetve „status activus et passivus” volt.) Azután a helytartótanácsi egyházi bizottság megtárgyalta a biztosok jelentéseit s a számvevőség kimutatását, majd a helytartótanács a bizottság tárgyalásáról felvett jegyzőkönyv kíséretében fölterjesztette a magyar kancelláriához az illető rendház feloszlásával kapcsolatos összes iratokat: a biztosok jelentését, mellékleteit és a helytartótanácsi számvevőség által kidolgozott kimutatást. (A jelentések és mellékletek közül azonban csak azokat küldte fel eredetiben a helytartótanács, amelyek két példányban voltak meg, a többieket lemásoltatta s másolatban terjesztette fel. Így minden jelentésnek és mellékletnek egy eredeti példánya megmaradt a helytartótanács számára.) A kancellária az iratokat átadta az udvari alapítványi számvevőségnek, az átvizsgálta s megtette észrevételeit a helytartótanácsi számvevőség által készített kimutatásra. Az észrevételeket a kancellária közölte a helytartótanáccsal, az pedig a helytartótanácsi számvevőséggel s a számvevőség választás után a helytartótanács megküldte a kancelláriának. Ezzel maga a feloszlás le is zárult, a helytartótanács ezután már csak a feloszlott kolostorok birtokainak igazgatását intézte. A birtokokat ugyanis a vallásalaphoz csatolták s egy részüket eladták, más részüket bérlet formájában hasznosították, illetve házi kezelésben tartották.

A feloszlási ügyekkel kapcsolatban létrejött tanácsi iratokat 1782-ben és 1783-ban a departamentum ecclesiasticum cleri saecularis et regularis iratai között, 1784-től kezdve a departamentum ecclesiasticum oeconomicum iratai között helyezték el. (Ez utóbbiból később átadták az ilyen iratok egy részét a helytartótanácsi számvevőségnek.) A vallásalaphoz csatolt birtokok ügyeire vonatkozó tanácsi iratok a departamentum ecclesiasticum oeconomicum bonorum iratai közé kerültek. A feloszlási ügyekre és a feloszlattott birtokainak későbbi kezelésére vonatkozó *számvevőségi* iratokat természetesen a számvevőség irattárában őrizték. Ezek közül csak a „Jelzetes könyvek”, az „Acta abolitionalia” és az „Informationes exactoratus...” állagba tartozó iratok egy része maradt ránk. Fennmaradtak ezenkívül a számvevőség irattárában a magyar kancelláriának a feloszlással kapcsolatos iratai: az „Inventarien...” c. állagban.

Az „Acta abolitionalia”, az „Informationes exactoratus...” és az „Inventarien...” c. állagok iratainak nem csupán egyháztörténeti szempontból van forrásértékük. A kolostorok feloszlásakor készített különböző leltárak, birtok-összeírások, a kikölcsonzótt tőkékről, az adósokról stb. szóló kimutatások bő gazdaságtörténeti anyagot tartalmaznak; az épületekről, templomokról készült — helyenként tervrajzzal is ellátott — leírások pedig a művészettörténészek érdeklődésére tarthatnak számot.

101. ACTA ABOLITIONALIA (AUFHEBUNGSAKTEN)

(Rendházfelozlatási iratok)

1786—1817

6 csomó, 2 kötet, 3 füzet

Ez az állag a felozlatás során létrejött eredeti biztosi jelentésekből, ezek mellékleteiből és a felozlatott rendekkel kapcsolatos későbbi helytartótanácsi számvevőségi iratokból áll. A felozlatás során keletkezett biztosi jelentések és mellékleteik eredetileg a dep. ecclesiasticum oeconomicum iratai közt voltak elhelyezve (jelzetet is kaptak ott), utóbb azonban átadták őket a helytartótanácsi számvevőségnek, az pedig rendházak szerint csoportosítva külön kezelte. Az állag töredékesen maradt ránk, úgyhogy a felozlatott rendházaknak csak egy részére vonatkozik. Meg kell jegyezni, hogy nem csupán a rendházak, hanem a konviktusok (nemesi nevelőintézetek) és a „missio catechetica” II. József rendeletére történt felozlatására és későbbi kezelésére vonatkozó iratok is vannak benne. Az állag mostani töredékes formájában a következőképpen tagolódik:

Fasc. 3.	Rationes super pecuniis abolitorum claustrorum et sublatae missionis catecheticae	1787—1792	1 csomó
Fasc. 19. No. 3.	Acta convictus Cibiniensis		
	No. 4. Acta convictus Rosnaviensis	1788—1799	
	No. 8. Acta convictus Cassoviensis	1781—1817	
Fasc. 27. No. 4.	Acta abolitorum Franciscanorum Homonnensium	1787—1790	1 csomó
	No. 5. Acta abolitorum Franciscanorum Cassoviensium	1788—1796	
Fasc. 35. Pars. 2.	Acta abolitionalia Paulinorum Szabolcsensium (1 irat)		
Fasc. 45. Pars. 1.	Acta abolitionalia Paulinorum Csakatornyensium		1 csomó
Fasc. 46. Pars. 1.	Aufhebungsakten von Paulinern zu Zengg	1786—1789	
	Pars. 2. Aufhebungsakten von Paulinern zu Novi	1786—1787	
Fasc. 48. Pars. 1.	Aufhebungsakten von Paulinern zu Varasdin	1786—1794	1 csomó
	Pars. 2. Aufhebungsakten von Paulinern zu Remethe	1786—1792	
Fasc. 49. Pars. 1.	Aufhebungsakten von Paulinern zu Kreutz	1786—1808	
	Pars. 2. Aufhebungsakten von Paulinern zu Svetice	1786—1787	1 csomó
Jelzet nélkül	Aufhebungsakten von Franziskanern zu Peterwardein	1787—1793	

Fasc. 51.	Acta abolitionalia Praemonstratensium Lelesziensium	1787— ?	1 csomó
Jelzet nélkül	Generalinventur des aufgehobenen Bakony-Béler Benedictiner Klosters	1787	1 füzet
Jelzet nélkül	Inventur deren Ex-Benedictinern zu Bakony-Bél	1787	1 füzet
Jelzet nélkül	Conscriptio universorum bonorum, jurium, proventuum ac aedificiorum dominalium ad conventum Sancto-Martinensem Benedictinorum comitatui Jaurinensi ingremiatum ac die 4. Decembris 1786 abolitum pertinentium praesente testimonio comitatensi peracta	1787	1 kötet
Jelzet nélkül	Conscriptio dominii Tihaniensis	1787	1 kötet
	Elenchus actorum in hoc fasciculo comprehensarum abolitionaliū Minoritarum Eperjesiensium	1788—1791	1 füzet

A bencések bakonybéli, pannonhalmi és tihanyi rendházainak javairól a felosztáskor készített összeírások nemcsak itt találhatóak meg, hanem az „Inventarien . . .” c. állagban is, amelyben eredetiben vagy másolatban az összes többi rendház birtokösszeírása is megvan.

Segédeszköz nincs az állaghoz, csupán csomónkénti átnézéssel lehet kutatni benne. Az eperjesi minoriták felosztási iratairól van ugyan jegyzék, viszont az ebben felsorolt iratok nincsenek meg.

102. INFORMATIONES EXACTORATUS SUPER OBIECTIS CLAUSTRORUM

(A számvevőség jelentései a kolostorok ügyeiről)

1786—1848

3 csomó, 26 füzet, 1 kötet

Ebben az állagban a helytartótanácsi számvevőséghez a felosztott kolostorok ügyeiben érkezett helytartótanácsi rendeletek (eredeti tisztázatok) és a helytartótanácsi számvevőségnek a felosztott kolostorok anyagi ügyeiről készített jelentései (fogalmazványok) vannak. Többek között itt található a felosztott kolostorok vagyoni helyzetéről készített számvevőségi kimutatások: „Vermögensstand”-ok és kísérő felterjesztései fogalmazványai is. Az állag fasciculusok, azokon belül numerusok, numerusokon belül pedig positiók szerint van rendezve. Egy fasciculusban általában egy rendre vonatkozó iratok vannak, illetve a nagyobb rendekre vonatkozó iratok több fasciculusba töltöttek meg. A fasciculusokon belül az anyag kolostoronként tagolódik, minden kolostornak külön numerusa van. A kolostorokon (numerusokon) belül az egyes iratok posítio-számot viselnek. Az állag rendkívül töredékes. A legtöbb rendháznál csupán a „Vermögensstand” van meg. A meglevő anyag a következő: (a fasciculus-numerus-positio jelzetet is feltüntetjük)

„Activ- und Passivstand mit Bericht“
(elvéte „Bericht samt Vermögens-
stand“ vagy egyszerűen „Vermögens-
stand“ változatban is)

	Des Pauliner Klosters		
1/2/3.	Stulweissenburg	1787	1 füzet
1/7/3.	Kässmark	1786	1 füzet
2/2/7.	Maria Nostra	1789	1 füzet
2/3/1.	Mocsár	1786	1 füzet
2/5/10.	Pápa	1787	1 füzet
2/6/1, 2/6/29.	Pest	1786	2 füzet
2/3/2.	Schossberg oder Sassin	1786	1 füzet
3/4/4.	Skalicz	1786	1 füzet
4/1/3.	Terebes	1787	1 füzet
4/6/2.	Wohndorf	1786	1 füzet
4/7/6.	Varanov	1787	1 füzet
5/5/1.	Kamensko	1786	1 füzet

„Informationes exactoratus super obiec-
tis claustrorum Paulinorum provin-
ciae Croaticae” . . . . .

6/1.	Claustrum Poseganum	1786—1816	} I csomó
6/2.	„ Remettense	1786—1799	
6/3.	„ Segniense	1787—1833	
6/4.	„ Sveticense	1787—1830	
6/5.	„ Ulimiense	1794—1833	
6/6.	„ Varasdinense	1785—1842	

„Activ und Passivstand mit Bericht”

	Der Benedictiner Abtei		
7/2/1.	Bakonbél	1790	1 füzet
7/4/3.	Dömök	1790	1 füzet
7/10/13.	Tihany	1789	1 füzet
	Der Franziskaner zu		
9/4/1.	St. Kathrein	1790	1 füzet
11/1/1.	Levenz	1790	1 füzet
	Des Kapuziner Klosters		
16/5/1.	Holitsch	1786	1 füzet
	Des Augustiner Klosters		
18/2/10.	Ofen	1787	1 füzet
	Des Dominikaner Klosters		
19/3/8.	Pest und Waitzen	1786	1 füzet
	Des Minoriten Klosters		
20/3/2.	Eperjes	1790	1 füzet

21/1/3.	Status activus et passivus sublati Trinitariorum ordinis conventus Poseniensis, Tyrnaviensis, Comaromiensis, Illaviensis, Vetero-Budensis et residentiae Budaköz, conventus Patakiensis, Agriensis	1785	1 kötet
	„Activ und Passivstand mit Bericht” Des Kamillaner Klosters		
23/4/3.	Raab	1788	1 füzet
	Des Paulaner Klosters		
23/8/2.	Sommerein	1787	1 füzet
	Des Zisterziten Klosters		
24/2/10.	Erlau	1789	1 füzet
25/4/79.	No. 914/1818	1818	1 irat
45/4.	Dominium St. Helena seu Senkovecz	1787—1816	½ csomó
238/1/1.	Pensions-Nachtrags-Tabella für die aus dem hung. Religionsfond pensionierten Expauliner-Priester	1787	1 füzet
300/2.	Informationes exactorales super cambio dominiorum et bonorum politico-fundamentalium cum cameralibus . .	1817—1848	1 csomó
318/6/2.	Dominium Szvetice	1828—1848	½ csomó

Az „Activ und Passivstand mit Bericht” c. füzetekben, illetve a „Status activus et passivus” c. kötetben (mindegyik egy-egy positio az illető rendházra vonatkozó numerusból) a számvevőség által készített „Vermögensstand”-ok és kísérő felterjesztéseik fogalmazványai vannak. (Kivétel a 2/6/29. jelzetű füzet, amely a számvevőség jelentése a pesti pálosoknak Kelemen Mihály pesti polgárral szemben fennállott követelése behajtásáról.) Az „Informationes exactoratus super obiectis claustrorum Paulinorum provinciae Croaticae” c. csomóban viszont az illető rendházakra vonatkozó összes iratok, vagyis a teljes numerusok megvannak, s minden numerushoz iratjegyzék is van. A „No. 914/1818” számot viselő irat egyes, a premontreieknek átadott, illetve átadandó volt jezsuita épületek ügyével foglalkozik. A „Dominium St. Helena seu Senkovecz” és a „Dominium Szvetice” c. csomóban a felosztásra vonatkozó számvevőségi iratok mellett az illető birtokok későbbi igazgatására vonatkozó számvevőségi iratok is nagy számmal vannak. Mindkét uradalom irataihoz iratjegyzék van. Az „Informationes exactorales super cambio . . .” c. csomóban alapítványi birtokoknak kamarai birtokokkal történő elcserélésére vonatkozó számvevőségi iratok vannak. Ahol iratjegyzékek vannak, azok alapján használható az anyag, másutt pedig magukat az iratokat kell átnézni.

(Megjegyzem, hogy a számvevőség által készített „Vermögensstand”-ok és kísérő felterjesztéseik szinte hiánytalanul megtalálhatók másolatban a „Jelzetes könyvek” V/A. sorozatában; eredeti tisztázatban pedig az „Inventarien . . .” c. állagban.)

103. INVENTARIEN DER IN HUNGARN AUFGEHASSENEN KLÖSTER

(A felosztott magyarországi kolostorok leltárai)

1782—1790-es évek

31 csomó

Ez az állag a helytartótanács által a kancelláriához felterjesztett iratokból (vagyis részben eredeti, részben másolatban levő biztosi jelentésekből és mellékleteikből, a helytartótanácsi számvevőség által készített „Vermögensstand”-ok tisztázataiból, a helytartótanácsi egyházi bizottság jegyzőkönyveiből, a helytartótanácsi számvevőségnek az udvari alapítványi számvevőség észrevételeire adott válaszaiból) és a kancellária ezekkel kapcsolatos fogalmazványaiából áll. Tehát ez az állag nem helytartótanácsi, hanem kancelláriai provenienciájú volt, valószínű azonban, hogy a helytartótanácsi számvevőség később megkapta a kancelláriától. Az Országos Levéltárba 1890-ben került be az állag a VKM számvevőségéről 1134/1890. O. L. szám alatt. (Az átadási jegyzéken E. 1.—E. 30. jelzet alatt szerepelnek az állag csomói.)

Az anyag szerzetesrendenként s azokon belül rendházanként tagolódik. Az egy-egy rendházra vonatkozó iratokra piros ceruzával ráírták azt a kancelláriai iktatószámot, amelyet a helytartótanácsnak az iratokat beküldő kísérő felterjesztése kapott. Rendházanként rendszerint van egy iratjegyzék is az illető rendházra vonatkozó iratokról. A rendházakon belül az iratok vagy az iratjegyzék sorszámainak rendjében, vagy időrendben fekszenek. (Az egész állag rendje ellenőrzésre szorul.)

Az állag iratai közül a biztosi jelentések és mellékleteik azonosak az „Acta abolitionalia” állagban levő, a helytartótanács számára megtartott jelentésekkel és mellékletekkel, de míg ez utóbbi állag erősen töredékes, az „Inventarien” majdnem teljes. Csupán néhány pálos és ferences — főként horvátországi és dalmáciai — rendházra, valamint a pesti domonkos rendházra vonatkozó iratok hiányoznak belőle.

A következő rendházakra vonatkozó iratok találhatóak itt:

Serviten-Kloster:	Loretto	} 1 csomó
	Stotzing	
	Brunn v. Váth	
Paulaner-Kloster:	Somerein	} 1 csomó
	Pauliner-Kloster:	
	Kesmarkt	} 1 csomó
	Pápa	
	Sweticze	} 1 csomó
	Kreutz	
	Csakathurn	} 1 csomó
	Posega	
	Sassin	} 1 csomó
	Skalitz	
	Család	} 1 csomó
	Pest	
	Marienthal	} 1 csomó
	Tyrnau	

	Szattmar	
	Mocsár	1 csomó
	Stuhlweissenburg.	
	Acsa	
	Lepoglava.	1 csomó
	Warasdin	
	Remete	
	Tüskevár	1 csomó
	Fünfkirchen	
	Heiligen-Brunn	
	Wohndorf	
	Neusiedel am See	1 csomó
	Gross-Wardein	
	Elefánt	
	Terebes	1 csomó
	Varanov	
	Sátoraljaújhely	1 csomó
	Maria-Nostra	
	Sajólád	1 csomó
	Felső-Diósgyőr.	
Kapuziner-Klöster:	Holics	
	Ung. Altenburg	
	Fünfkirchen	
	Kanischa	1 csomó
	Tokaj	
	Bodajk	
	Hatvan	
	Agram	
Benediktiner-Klöster:	Bakonybél	1 csomó
	Tihany	
	Dömök	1 csomó
	Martinsberg	
	Martinsberg	
	Raab	1 csomó
	Modern	
	Komorn	
Franziskaner-Klöster:	Eisenstadt	
	Keszthely	
	Mesztenye.	1 csomó
	Lewenz	
	Kaschau	
	Homonna	
	Szendró	
	Debrecin	
	Gyüd	1 csomó
	Remete	
	Gross-Wardein	
	Vrbitz	

	Hraskowitza.	
	S. Catharina	
	Gran	
	Raab	} 1 csomó
	St. Anton	
	Ofen (Festung)	
	Oedenburg	
	Zombor	
	Paks	
	Karánsebes	
	Peterwardein	} 1 csomó*
	Tolna.	
	Temesvár	
	Popovodol	
Augustiner-Klöster:	Ofen	} 1 csomó
	Fünfkirchen	
Kamalduler-Klöster:	Zobor	
	Lechnic	} 1 csomó
	Landsee	
	Majk	
Cistercienser-Klöster:	Erlau	
	Pásztó	
	Pilis mit Szántó	} 1 csomó
	Csákány	
Trinitarier-Klöster:	Pressburg	
	Tyrnau	
	Komorn	} 1 csomó
	Ofen mit Budakócz	
	Illava.	
	Erlau	
	Sárospatak	
Minoriten-Klöster:	Eperjes	} 1 csomó
	Wimpassing	
Karmeliten-Klöster:	Skalitz	
	Ofen	
	Stuhlweissenburg.	
Klarissen-Nonnen:	Pressburg	} 1 csomó
	Ofen	
	Tyrnau	
	Pest	
	Agram	} 1 csomó
Augustinen-Nonnen:	Eisenstadt	

* E csomóban fekszik még a helytartótanács számvevőségének 1794. évi 5896. sz. alatt kelt jelentése a szerzetesrendek feloszlatása következtében bezárt templomok és kápolnák vagyonállagáról.

Hieronymitanen:	Siglisberg	}	1 csomó
Kamillanen:	Raab		
Dominikaner:	Waitzen	}	1 csomó
	Fünfkirchen		
Prämonstratenser-Klöster:	Lelesz	}	1 csomó
	Csorna		
	Jánoshida	}	1 csomó
	Türje		
	Gross-Wardein	}	1 csomó
	Jasov		
Rosenau			

104. ACTA REGULATIONIS PAROCHiarUM

(Lelkészégregendezési iratok)

1782—1801

57 kötet, 16 csomó

Iratok :

„Pfarr-Regulierung”	1786—1789,	57 kötet
	1796	
„Acta regulationis parochiarum reproducenda”	1784—1789	15 csomó
„Regulierung der Pfarrgeistlichkeit”	1785—1801	1 csomó

Ebben az állagban a II. József által elrendelt országos lelkészégregendezés (Pfarr-Regulierung, regulatio parochiarum) előkészítésével és végrehajtásával kapcsolatos iratokat találunk. A római és görög katolikus lelkészégregendezését — azaz a szükséglethez mérten új lelkészégregedezések és káplánságok szervezését — II. József 1782-ben tűzte napirendre. Ehhez természetesen először is a meglévő helyzet felmérésére, a szükséglet felderítésére volt szükség. Ezért az uralkodó elrendelte, hogy a törvényhatóságok írják össze azokat a helyeket, ahol a lakosság nagy száma, a távolság stb. miatt új plébánia, illetve káplánság szervezése szükséges, s a megyéspüspökök adjanak véleményt arra vonatkozóan, hány szerzetesre van szükség a helységben, hány templomot kell nyitva hagyni stb. (O. L. Helytt. lvt. Benigna mandata, 1782. február 15.) A jelentések 1782-ben és 1783-ban beérkeztek. Ekkor azonban kint, hogy egyes helységekre vonatkozóan eltérő a püspökök és a törvényhatóságok véleménye. Így az uralkodó rendeletére a helytartótanács 1783. december 1-én utasította a törvényhatóságokat, küldjenek be újabb, a földesúr és a plébános meghallgatásával készült részletes összeírást a szervezendő plébániákról és káplánságokról. (O. L. Helytt. lvt. Dep. eccl. cleri saec. et reg. 1783: 19—49.) Ezek az újabb összeírások 1784-ben futottak be a helytartótanácshoz. Végül II. József 1785 szeptemberében kiadott rendeletére a helytartótanács október 18-án elrendelte, hogy minden plébános leírást (Pfarr-Beschreibung, fassio parochiae) készítsen plébániájáról és a hozzá tartozó filiálékról, a kiküldött nyomtatott kérdőív (Fassions-Formulare) felhasználásával. (O. L. Helytt. lvt. Dep. eccl. cleri saec. et reg. Norm. 1786: 38—1.) A kiküldött kérdőíveket azután a püspökök összegyűjtötték s beküldték a

helytartótanácsnak. Mindezeknek az összeírásoknak alapján külön-külön minden egyházmegyére nézve létrejött egy rendezési javaslat, mégpedig a következő módon: először a helytartótanácsi számvevőség, majd a helytartótanács egyházi bizottsága foglalkozott egy-egy egyházmegye lelkésszervezési ügyével. Az általuk készített tabellát, illetve jegyzőkönyvet a helytartótanács felterjesztette a magyar kancelláriába. Ugyancsak a kancelláriába küldte a helytartótanács az előbbieken említett összeírások zömét (tehát a törvényhatóságoknak és püspököknek az újonnan szervezendő plébániákról és a plébánosoknál plébániájukról készített összeírásait), kisebb részük pedig a bécsi udvari kamarába került. Mindezeket azután átadták a cs. kir. udvari alapítványi és városi számvevőségnek (k. k. Stiftungs- und städtische Hofbuchhalterei), amelyben 1785. szeptember végén külön ügyosztályt (Departament) állítottak fel a magyar és erdélyi ügyek intézésére. Ott rendezték, összeállították az egy-egy egyházmegyére vonatkozó összeírásokat, helytartótanácsi számvevőségi táblázatokat és helytartótanácsi egyházi bizottsági jegyzőkönyveket. Majd az egyházmegyébe tartozó minden vármegyére kidolgoztak egy „Auseinandersetzung”-ot, vagyis olyan előmunkálatot, amely a rendezés alá kerülő helységek szerint haladva, folyamatos szövegben ismereti a fennálló helyzetet és a szükséges változtatásokat. Ezenfelül tabellákat készítettek a rendezés alá kerülő, illetve a nem kerülő plébániákról, az egyházmegyében fennálló férfi és női rendházakról, végül pedig „Haupt-Ausweis”-t (más néven: „Pfarr-Topographie”-t) állítottak össze az egyházmegyéről, amely helységenként haladva felsorolja a plébániák főbb adatait, és elkészítették az egyházmegye térképét. Amint egy-egy egyházmegye összeírásainak és helytartótanácsi előmunkálatainak rendezése és a beletartozó vármegyék Auseinandersetzung-jának, valamint a tabelláknak és a Haupt-Ausweis-nak a kidolgozása befejeződött, az egyházmegye teljes anyagát átküldték Sauer grófnak, a magyar kancellária egyházi előadójának, az udvari egyházi bizottság tagjának. (O. L. M. kanc. lvt. 1786: 3992.) Az ő véleménye alapján az udvari egyházi bizottság elkészítette javaslatát az egyházmegye lelkésszervezésére. Ezután az uralkodó meghozta döntését, ezt rávezették a javaslatra, az uralkodó aláírta s elküldte a magyar kancelláriának, az pedig értesítette a döntésről a helytartótanácsot. Ezek után megtörtént a döntés végrehajtása: az új plébániák, illetve kápláni állások megszervezése az illető egyházmegyében. A végrehajtásról a megyéspüspök és az érintett megyék kiküldötteiből alakult bizottság jegyzőkönyvet (Concertations-Protocoll) vett föl, s ezt a püspök felküldte a helytartótanácsnak, a hozzátartozó mellékletekkel együtt. A helytartótanácsban az egyházi bizottság megtárgyalta a beküldött jegyzőkönyveket, majd e tárgyalások jegyzőkönyveit a helytartótanács felterjesztette az uralkodónak.

Az egyes egyházmegyék római katolikus lelkésszéneinek rendezésére vonatkozó javaslatok — attól függően, hogy a szükséges összeírások és előmunkálatok milyen ütemben érkeztek be, illetőleg készültek el — az 1786—89-es években jöttek létre, s ugyanezekben az években történt meg végrehajtásuk is. A görög katolikus lelkésszégek rendezési munkáinak egy része azonban átnyúlt a 90-es évekbe: 1796-ban fejeződött be.

Az előkészítés és végrehajtás során létrejött iratok egy részét — részben eredetiben, részben másolatban — itt találjuk ebben az állagban.

A „*Pfarr-Regulierung*” c. sorozatban minden egyházmegyéről három kötet van. Az első kötet, amely az „*Allerhöchst resolvirter Pfarr-Regulierungs Vortrag*” címet viseli, az udvari egyházi bizottságnak az egyházmegye lelkész-ségrendezésére készített s az uralkodó döntésével ellátott javaslatát tartalmazza, egyszerű másolatban. A javaslat bevezetője általános képet rajzol az egyházmegye helyzetéről s felsorolja az összeírásokat és előmunkákat, amelyekre a javaslat épül. Ezután következik az érdemi rész, amely vármegyénként tagolódik. Minden vármegyénél sorra veszi a rendezés alá kerülő helységeket, ismerteti a rendezés szempontjából fontos adataikat (templom, pap, lélekszám) és közli a javaslatot a szükséges változtatások megtételére. Majd összegezi a vármegye lelkész-ségrendezése nyomán előálló helyzetet. Ezután a megye területén levő kolduló szerzetesek számának megsabására, a rendházak feloszlására, illetve meghagyására vonatkozó javaslat következik. Végül rövid táblázatos kimutatások foglalják össze az újonnan szervezendő lelkész-ségeket, káplánságokat s a megmaradó rendházakat. Miután így végighaladtak az egyházmegyébe tartozó vármegyéken, összegezik az egész egyházmegye lelkész-ségrendezése és kolostorszabályozása után bekövetkező helyzetet. A javaslat utolsó lapjaira rá van vezetve az uralkodói döntés is. A kötet végén betűrendes helynévmutató van, amelyből megtudjuk, hogy az egyes plébániák és filiálék a kötet hányadik lapján szerepelnek. — A második, a „*Pfarr-Topographie*” címet viselő kötet, azonos az udvari alapítványi és városi számvevőségen készült, az előbbieken említett „*Haupt-Ausweis*” c. előmunkával. (A belső címlapon olvasható teljes címe a következő: *Haupt-Ausweis aller in der . . . Dioezes im Königreich Hungarn befindlichen Pfarreyen und Filialien mit inbegriff der darinn bestehenden Seelen.*) Az udvari egyházi bizottság javaslata ezt az előmunkát mint G. alatti mellékletet idézi. A „*Pfarr-Topographie*” az egyházmegyébe tartozó vármegyék szerint, azokon belül pedig plébániák szerint tagolódik s az egyházmegyébe tartozó valamennyi helységet sorra veszi. Rovatai: A lelkész-ségek sorszáma (vármegyénként újakezdődik a sorszámozás). A lelkész-ség székhelyének és a hozzá tartozó helységeknek a neve, az utóbbiak lelkész-ségenként az abc betűivel jelölve. A pusztán néven kívül e rovat adja az egyes helységeken levő egyházi intézmények (templomok, kolostorok) leírását is. Az egyes helységek távolsága a lelkész-ség székhelyétől (hány óra járásnyira fekszik). A plébánosok és káplánok száma. A hívők lélekszáma. Az újonnan felállítandó lelkész-ségekben alkalmazandó plébánosok és káplánok száma. (Az utóbbi rovat kitöltetlen.) A rovatok számadatai laponként az egész kötetten végig folytatólagosan összegezve vannak. A kötethez betűrendes mutató van, amelyből megtudjuk, hogy az egyes plébániák a kötet hányadik lapján szerepelnek. Ezenkívül a kötet végén összefoglaló kimutatás van, amely dekanátusok szerint haladva feltünteti a lelkész-ségek sorszáma, nevét, vármegyéjét, lapszámát, valamint a lelkész-séghez és az egész dekanátushoz tartozó hívők számát. — A harmadik kötetben, amelynek „*Pfarr-Regulierung*” a címe, az udvari alapítványi számvevőség által készített egyéb előmunkák vannak: a vármegyénkénti „*Auseinandersetzung*”-ok és részletes, meg összevont kimutatások a lelkész-ségrendezés alá kerülő plébániákról, kimutatások az egyházmegyében még fennálló férfi és női rendházakról stb.

A kötetek a következő egyházmegyékre vonatkozóan vannak meg:

Magyarország

- Róm. kat.: Esztergom
Győr
Nyitra
Vác
Rozsnyó
Besztercebánya
Szepes
Nagyvárad
Székesfehérvár
Eger
Kalocsa
Veszprém
Szombathely
Pécs
Csanád
Bosznia
Szab. kir. és bányavárosok.
- Gör. kat.: Munkács
Nagyvárad

Erdély

- Róm. kat. egyházmegye
Gör. kat. egyházmegye

A zágrábi és a zenggi római katolikus, valamint a kőrösi görög katolikus egyházmegye kötetei nincsenek itt, ezeket valószínűleg átadták Horvátországban. Nincs meg mindhárom, hanem csak az első és második kötete a munkácsi görög katolikus egyházmegyének (a harmadik kötetbe tartozó anyag azonban külön füzetek formájában megtalálható a magyar kancellária levéltárában az „Acta regulationem parochiarum ferientia” c. állagban), az erdélyi római katolikus és a görög katolikus egyházmegyének pedig csak a második kötete van meg. (Ezt az egész „Pfarr-Regulierung” címet viselő kötet-sorozatot 1890-ben vette át az Országos Levéltár a VKM számvevőségétől, több más egyházi összeírással együtt, 1134/1890. O. L. szám alatt. Az átadási jegyzéken B. 1—B. 22 jelzet alatt szerepelnek a kötetek.)

Az „Acta regulationis parochiarum reproducenda” című 15 csomóban a megyéspüspök és az érintett megyék kiküldötteiből alakult bizottságoknak a rendezés végrehajtásáról felvett jegyzőkönyvei (Concertations-Protocoll-ok) és mellékleteik vannak, valamint a helytartótanácsi egyházi bizottságnak az e jegyzőkönyvek tárgyalásáról felvett jegyzőkönyvtervezetei. (A mellékletek nagy része az újonnan felállított lelkészségek állapotát feltüntető kimutató: „Final-Ausweis”, amely közli a katolikus és nem katolikus lakosok számát is.) Az anyag egyházmegyénként tagolódik s a következő római katolikus egyházmegyékre vonatkozik:

- Esztergom
Nyitra
Vác

Rozsnyó
 Besztercebánya
 Szepes
 Székesfehérvár
 Eger
 Veszprém
 Szombathely
 Pécs
 Zágráb
 Bosznia

Az egri, pécsi és váci egyházmegye csomóiban a Concertations-Protocol-ok és mellékleteik, valamint a helytartótanácsi egyházi bizottság jegyzőkönyvtervezetei mellett elvéve még egyes, a rendezés előkészítésével kapcsolatos iratok, pl. megyei és püspöki jelentések is vannak. Ezek voltaképpen az udvari egyházi bizottság által készített javaslat mellékletei közé tartoztak. A mellékletekre a javaslat állandóan hivatkozik. (A mellékletek megjelölése nagyjából egységesen történt minden egyházmegyénél. A betűvel jelölték a megyéknek az újonnan szervezendő plébániákról 1784-ben készített összeírásait, *B* betűvel a püspökök nyilatkozatait, *C* betűvel a megyéknek az újonnan szervezendő plébániákról 1782-ben készült jelentéseit, *D* betűvel az 1785-ben elrendelt lelkészleírást — Pfarr-Beschreibung-ot — s a legtöbb egyházmegyénél *E* betűvel a helytartótanács egyházi bizottságának az előkészítés során készült jegyzőkönyveit, *F* betűvel különböző vegyes iratokat, és *G* betűvel az udvari alapítványi számvevőségen készült Haupt-Ausweis-t, más néven Pfarr-Topographie-t). A mellékletek közül a *G* betűvel jelölt Haupt-Ausweis-ok, mint láttuk, majdnem teljes számban megvannak a „Pfarr-Regulierung” c. sorozatban. A többi melléklet nagyrészt a magyar kancellária levéltárában található az „Acta regulationem parochiarum ferientia” c. állagban, néhány melléklet pedig, mint mondtuk, itt, az „Acta regulationis parochiarum reproducenda” c. sorozatban van. (De e két helyen együttvéve sem található meg az egész melléklet-anyag.)

A „Regulierung der Pfarrgeistlichkeit” című csomóban különböző, lelkész-szervezésre vonatkozó rendeletek, helytartótanácsi számvevőségi, bécsi udvari számvevőkamarai kimutatások stb. vannak. Részben reponálható, részben jelzet nélküli vegyes anyag. (Ez a csomó szintén 1890-ben, a VKM számvevőségéről került az Országos Levéltárba. Az átadási jegyzéken F 9. jelzet alatt szerepel.)

105. VERMÖGENSFASSIONEN DER GESAMTEN RÖM. KATH.
 UND GRIECHISCH-UNIERTEN GEISTLICHKEIT IM KÖNIGREICHE
 HUNGARN

(A magyarországi római és görög katolikus papság vagyonevellásai)

1783—1787

132 csomó

Mendikantenklöster	1784—1787	3 csomó
Mannsklöster ohne Sammlung	1784—1787	2 csomó

Frauenklöster	1784—1787	1 csomó
Pfarreien	1783—1787	63 csomó
Kirchen	1783—1878	60 csomó
Bisthümer	1783—1787	2 csomó
Berichte und Fassionen von geistlichen Stiftungen der kgl. hungarischen Freistädte	1785—1786	1 csomó

Ez az állag a magyarországi (Erdély nélkül) római és görög katolikus szerzetesrendek, plébániák, templomok, kápolnák, alapítványok és simplex beneficiumok (lelkipásztori teendőkkel nem járó javadalmak: püspökségek, káptalanok, prépostságok, apátságok) II. József rendeletére készített vagyonösszeírásai íveit és ezek mellékleteit tartalmazza. A vagyonösszeírást II. József abból a célból rendelte el, hogy az egyházi vagyonról pontos adatokat szerezve, meg lehessen állapítani, mennyi a fölösleges — vagyis a papság ellátására és az alapítványok céljának teljesítésére szükséges összegben felüli — jövedelem. Ezt a fölösleges jövedelmet II. József új lelkészségek felállítására és dotálására kívánta fordítani, tehát a vagyonösszeírás kapcsolatban áll a lelkészségrendezés előkészítésével.

A püspökségek, káptalanok meg egyéb simplex beneficiumok és a plébániák, káplánások vagyonösszeírását kimondó királyi rendeletet a helytartótanács 1783. április 24-én közölte a püspökökkel (O. L. Helytt. lvt. Dep. eccl. cleri saec. et reg. 1783: 131—4), a férfi szerzetesrendek vagyonösszeírása az 1784. május 11-i helytartótanácsi rendeletre (O. L. Helytt. lvt. Dep. eccl. cleri saec. et reg. Norm. 1784: 130—2.), az apácakolostoroké pedig az 1784. augusztus 24-i helytartótanácsi rendeletre (O. L. Helytt. lvt. Dep. eccl. cleri saec. et reg. Norm. 1784: 197—1) indult meg. A vagyonösszeírások a rendeletekben közölt kérdőpontok szerint többnyire nyomtatott űrlapokon készültek s 1783-tól, illetve 1784-től kezdve folyamatosan érkeztek be a helytartótanáchoz; még 1790-ben is küldtek be néhány elmaradt összeírást. A helytartótanács az összeírásokat Bécsbe küldte s ott ezek alapján az udvari alapítványi számvevőség elkészítette a „Tabellenwerk” név alatt összefoglalt kimutatásokat (I. a „Summarium der geistlichen Fassionen” és a „Hauptsummarium” c. állagokat), amelyek összegezik a magyarországi világi és szerzetes papság személyi és vagyoni adatait. Az összeírások ekkor az udvari alapítványi számvevőségen maradtak, a helytartótanács csupán másolataikat kapta meg, amelyeket az udvari alapítványi számvevőség készítettett számára. Később azonban — ma még ismeretlen időpontban — az összeírások valószínűleg a helytartótanács számvevőségéhez, majd a VKM számvevőségéhez kerültek s 1890-ben a VKM számvevőségétől vette át őket az Országos Levéltár. (L. 1134/1890. O. L. sz. Az átadási jegyzéken FI—F3, F4—F5, F6, CI—C63, DI—D60, F17—F16 és F8 jelzettel vannak jelölve ezek az összeírások.) Az összeírások és a belőlük készült kimutatások Erdélyre is kiterjedtek, az Országos Levéltárba azonban az erdélyi összeírások nem kerültek be, s így az állag csak a szűkebb értelemben vett Magyarország területére vonatkozó összeírásokat tartalmazza.

Az összeírások a következő 7 kategória szerint vannak csoportosítva:

1. Kolduló férfi szerzetesrendek
2. Nem kolduló férfi szerzetesrendek

3. Apácarendek
4. Plébánák és káplánságok
5. Plébániatemplomok és kápolnák
6. Simplex beneficiumok
7. Szabad királyi városokbeli egyházi alapítványok.

Az első hat kategóriába tartozó összeírások közigazgatási kerületek (districtus-ok) szerint tagolódnak. A kerületeken belül az első öt kategóriába tartozó összeírások általában egyházmegyék, az egyházmegyéken belül pedig vármegyék szerint tagolódnak (a vármegyéken belül az egyes helységek összeírásai többnyire betűrendben következnek egymás után) s minden összeírás vármegyénként újra kezdődő sorszámmal van ellátva. (A „Summarium der geistlichen Fassionen” c. összesítés ugyanezen sorszámmokkal jelöli az egyes kategóriák összeírásait.) A 6. kategóriába (simplex beneficiumok) tartozó összeírások a kerületeken belül a beneficiumok szerint tagolódnak.* Az összeírások az egész kategórián végigfutó sorszámmal vannak ellátva. (E sorszámmok szintén megegyeznek a „Summarium . . .” c. összesítés megfelelő kategóriájának sorszámaival.) A görög katolikus összeírások minden kategóriában az összes római katolikus összeírások után vannak elhelyezve, ugyanolyan tagolás szerint, mint azok.

Az első három kategória: a szerzetesrendek bevallásai, nagyrészt nyomtatott űrlapokon vannak kiállítva. Minden bevallás elején fel van tüntetve az egyházmegye, a vármegye neve, a rendház (illetve kollégium) neve és helye, valamint a rendtartomány neve. A bevallási ív kérdőpontjai a következők:

Vagyon — Habet et possidet:

1. Évente jövedelmező jószágok — In bonis quae annue fructificant.
2. Épületek — In domibus et aedificiis, e quibus annue proveniunt.
3. Különleges művelés alatt álló birtokrészek — In fundis, utpote: vineas, agros, prata, silvas, hortos etc., e quibus annue participantur.
4. Kamatra kihelyezett alapítványi tőkék — In capitalibus foundationalibus erga interusurium elocatis.
5. Kamatra kihelyezett, nem kötött rendeltetésű tőkék — In capitalibus nullo onere gravatis erga interusurium elocatis.
6. Egyéb jövedelmek — Ex diversis beneficiis et proventibus.

Ezután a fenti pontok szerint forint és krajcárban részletezett évi jövedelmek összegezése következik.

7. Határidőhöz kötött, visszafizetési kötelezettséggel, de kamatmentesen kihelyezett követelések — In debitis activis absque interusurio exhaerentibus et in praefixis terminis solvendis.

8. Visszafizetési határidő nélkül kihelyezett követelések — In debitis activis exhaerentibus pro quorum restitutione nullus terminus praefixus est. E két rovat külön-külön összegezve van.

Terhek (kölcsonök) — Debita passiva:

9. Kamatra felvett kölcsönök — Debita passiva erga interusurium mutuata.
10. Kamatmentes kölcsönök — Debita passiva simplicia absque interusurio.

* Ez összeírások — helytelenül — a „Bisthümer” feliratot viselik.

E két rovat külön-külön összegezve van.

Kiadások — Erogationes:

11. A rendtagok ellátása — In intertentionem religiosorum.

12. Istentiszteleti célokra — Ad pias erogationes

13. Épületfenntartás — Pro conservatione et reparatione sartorum tectorum.

14. Egyéb kiadások — Ad alia particularia onera et expensas.

Ezután a fenti pontok szerint forintban és krajcárban részletezett évenkénti kiadások összegezése következik.

Külön pénztárak — Praeter praemissum statum activum et passivum reperiuntur in conventu isthoc adhuc sequentes cassae:

15. Történetesen fennálló kongregáció és gyógyszertár pénztára — Cassa congregationis . . . , cassa apothecae.

A jövedelem mindegyiknél az alábbi három pont szerint van részletezve:

Alapítványi tőkék — Capitalia fundationalia.

Szabad rendeltetésű tőkék — Capitalia industrialia.

Egyéb jövedelmek — E diversis aliis beneficiis utpote offertoriis et aliis annue proveniunt; illetve: Ex ipsa apotheca seu distractione medicamentorum annue proveniunt; ezután az évi jövedelem összege, valamint a gyógyszertár pénztárának kiadásai — erogatio cassae apothecariae és a kiadások összege következik.

A plébániatemplomok és kápolnák bevallásai a szerzetesrendek bevallási iverinek kérdőpontjaival megegyező kérdőpontok szerint, de általában nem nyomtatott űrlapokon készültek.

A plébániák és káplánságok, valamint a simplex beneficiumok összeírásai többnyire szintén nyomtatott űrlapok felhasználása nélkül készültek. A bevallási iver 1—5. kérdőpontja megegyezik a szerzetesrendek bevallási iverinek 1—5. kérdőpontjaival. A 6. kérdőpontban szereplő egyéb jövedelmeket a következő csoportosításban részletezi:

Kegyúri juttatások — Ex benevolentia domini terrestris.

Alapítványok — Ex fundatione in parata vel naturalibus.

Stólajövedelem — Ex stola.

Különféle — Ex promiscuis.

Ezután a fenti pontok szerint forintban és krajcárban részletezett jövedelmek összegezése következik. A 7—10. pont (a Kiadások) megegyezik a szerzetesrendek bevallási iverinek 11—14. pontjával. Ezután a forintban és krajcárban megadott évi kiadások összegezése következik.

A bevallásokhoz mind a hat kategóriánál többnyire csatolva vannak az egyes tételeket igazoló mellékletek is.

A bevallási iver mellett sok helyütt még külön lapra írt bevallás is van az illető templomhoz stb. tartozó kegyes alapítványokról. Ez a külön bevallás megadja az alapító nevét, az alapítvány élvezőjének nevét, a kegyúr nevét, az alapítványi tőke vagy jövedelem nagyságát, azt, hogy ebből mennyi illeti az élvezőt, vagy a szegényeket, vagy másokat; közli az alapítvánnyal járó kötelezettséget és az alapítólevél kiadásának napját és őrzési helyét. Elvértve korábbi években készült alapítvány-fassiókat is helyezett el az összeírások mellett az udvari alapítványi számvevőség, amelyeket az összesítések készítése-

kor összehasonlításra használt fel. Olyan javadalmaknál, amelyeknél több alapítvány volt, az alapítványokat kimutatásba foglalta az udvari alapítványi számvevőség s ezek a kimutatások is itt vannak elhelyezve. Magukon a bevallási íveken gyakran találhatók az udvari alapítványi számvevőség piros tintával írt helyreigazító bejegyzései. (Pl. olyan esetekben, ha a bevallást készítő plébános vagy egyéb javadalmas bizonyos adatokat nem a megfelelő kérdőpontnál közölte.)

A 7. kategóriába sorolt összeírások: a szabad királyi városokbeli egyházi alapítványok bevallásai közül mindössze néhány darab van még, mégpedig a pestbudai confraternitások kimutatásai és egy összesítés a besztercebányai kerület confraternitásainak vagyónáról. (Az összes bevallások másolatai azonban megtalálhatók a „Libri piarum et ecclesiasticarum fundationum civitatum” c. sorozatban, a „Jelzetes könyvek” állagban.)

A bevallások egyházmegyék és vármegyék szerint, csomónkénti átnézéssel kutathatók. Ha csak egy vagy több meghatározott rendház, plébánia stb. bevallására van szüksége a kutatónak, érdemes megnézni a „Summarium . . .” c. állagban a bevallás sorszámát és ennek megadásával kikérni a bevallást. A bevallások kikérésekor meg kell adni a sorozat (kategória) nevét, a közigazgatási kerületet, az egyházmegyét, vármegyét, s ha egy-egy bevallás kikéréséről van szó, a rendház, plébánia stb. nevét, illetve sorszámát is.

106. SUMMARIUM DER GEISTLICHEN FASSIONEN

(Az egyházi bevallások összesítése)

1786—1787

15 kötet, 1 csomó

Summarium der geistlichen Fassionen	1786—1787	15 kötet
Töredékes másodpéldányok	1786—1787	1 csomó

Ez az állag azokat a kimutatásokat tartalmazza, amelyeket a cs. kir. udvari alapítványi és városi számvevőség 1786—1787-ben készítettett a magyarországi és erdélyi római és görög katolikus papság vagyoni viszonyairól az 1783-ban és 1784-ben bekért vagyonbevallások alapján. (O. L. M. kanc. lvt. Acta generalia, 1787: 10242. sz.) A magyarországi vagyonbevallásokat I. a „Vermögensfassionen . . .” állagban; az erdélyi vagyonbevallások nincsenek a helytartótanácsi levéltárban. A kimutatásokat az udvari alapítványi és városi számvevőség II. József megbízásából készítette s neki mutatta be. Nem tudjuk, mikor és hogyan kerültek Bécsből Magyarországra, csak feltehetjük, hogy a helytartótanács számvevősége kapta meg őket s onnan jutottak azután a VKM számvevőségére. Csupán annyit tudunk biztosan, hogy az Országos Levéltár 1890-ben vette át ezeket a köteteket a VKM számvevőségétől 1134/1890. O. L. sz. alatt. (Az átadási jegyzéken a kötetek A1—A15. jelzettel vannak jelölve.)

Az állag 15 kötetből áll. Az első 10 kötet mindegyikében egy-egy magyarországi közigazgatási kerület római katolikus papságának vagyoni viszonyai vannak összefoglalva: a pesti, nyitrai, besztercebányai, kassai, nagyvárad, temesvári, pécsi, munkácsi, győri kerületé és a katonai kerületé. (A zágrábi

kerületé hiányzik.) Egy-egy külön kötetben van a „Supplementum”, azaz különböző magyarországi megyék papságára vonatkozó pótlások, azután a szabad királyi és bányavárosokbeli papság, a magyarországi görög katolikus papság, az erdélyi római katolikus papság és az erdélyi görög katolikus papság vagyoni helyzetének kimutatása. Ezenkívül egy csomóban egyes kötetek töredékes másodpéldányai vannak elhelyezve.

A kötetek hét kategória (*A*: kolduló férfi rendek, *B*: nem kolduló férfi rendek, *C*: apácarendek, *D*: plébániák és káplánságok, *E*: plébániatemplomok, és kápolnák, *F*: simplex beneficiumok, *G*: fraternitások) s ezeken belül egyházmegyék, egyházmegyéken belül pedig vármegyék szerint tagolódnak. A vármegyéken belül az egyes rendházak, javadalmak stb. az eredeti vagyonbevallások megfelelő kategóriái sorszámainak rendjében következnek egymás után.

A kötetek rovatai a következők: az összesítés alapjául szolgáló bevallás sorszáma, az egyházi beneficium helye és jellege (érsekség, püspökség, káptalan stb.), az alapítványi helyek száma, a jövedelmek (alrovatok szerint részletezve és összegezve, külön feltüntetve a tőkésített vagyont), tartozások, terhek (alrovatok szerint részletezve és összegezve), egyenleg (a főlősleg, illetőleg hiány).

107. HAUPTSUMMARIUM

(Főösszesítés)

1787

2 kötet, 1 lap, 1 füzet

Ez az állag a cs. kir. udvari alapítványi és városi számvevőségnek a magyarországi római és görög katolikus papság személyállományáról és vagyoni viszonyairól készített összesítő kimutatásaiból áll. Ezeket az összesítő kimutatásokat az udvari alapítványi számvevőség a „Summarium der geistlichen Fassionen” című, kerületenként készített kimutatások alapján állította össze 1787-ben, s 1787. július 25-én terjesztette az uralkodó elé. (O. L. M. kam. lvt. Acta generalia, 1787: 10242. sz.) Ezek összegezik a vagyonbevallások eredményeit s megadják azt az átfogó képet a magyarországi klérus személyi és vagyoni helyzetéről, amelyet II. József kívánt. II. József a kimutatásokat készítő udvari alapítványi számvevőségnek megelégedését fejezte ki s 2000 dukát (= 9000 forint) jutalmat fizettetett ki a munkákért a magyarországi vallásalapból. Nem tudjuk, mi módon és mikor kerültek e kimutatások Bécsből Magyarországra. Csak annyi bizonyos, hogy az Országos Levéltár 1890-ben a VKM számvevőségétől vette át őket. (L. 1134/1890. O. L. sz. Az átadási jegyzéken FU., F12 jelzet alatt szerepelnek.)

Az állag öt kimutatásból állott. Ezek közül a II. számú nincs itt, a IV. számú pedig töredékesen van meg.

Az *I. számú kimutatás* (kötet) címe: General Tabelle uiber den Personal und Pekunialstand der Säkular und Regular Geistlichkeit wie auch Kirchen und Bruderschaften vom Koenigreich Hungarn nach der zweyfachen Abtheilung naemtlich I. nach denen Distrikten, II. nach denen 7 Hauptkategorien, aus welchen der geistliche Fundus bestehet. Ez a magyarországi római és

görög katolikus papság személyi és vagyoni állományát veszi számba. Két részre oszlik: az I. rész (I. nach denen Distrikten) a következő fejezetek szerint tagolódik:

- I. Raaber Distrikt
- II. Pester Distrikt
- III. Neutraer Distrikt
- IV. Neusoler Distrikt
- V. Kaschauer Distrikt
- VI. Gr. Wardeiner Distrikt
- VII. Fünfkirchner Distrikt
- VIII. Temesvarer Distrikt
- IX. Agramer Distrikt
- X. Munkacser Distrikt
- XI. Kgl. Freie und Bergstädte
- XII. Militärdistrikt
- XIII. Griechisch unierte Geistlichkeit
- XIV. Supplementum
- XV. Zusammenziehung der studierenden Weltgeistlichkeit
- XVI. Zusammenziehung der Einkünfte aus dem Religionsfond von aufgehobenen Klöster
- XVII. Zusammenziehung der Einkünfte des hung. Seminarsdefizienten-Pfarrerkaessfonds, welche noch nirgends in einer Tabelle erscheinen

Utána egy „Summarissimum” következik, amely összesíti az I—XIV. fejezet adatait. A kimutatás II. része (II. nach denen Hauptkategorien) a következő fejezetek szerint tagolódik:

- A. Mendicantenklöster
- B. Mannesklöster ohne Sammlung
- C. Frauenklöster
- D. Pfarreien und Lokalkapellanien
- E. Kirchen und Kapellen
- F. Beneficia simplicia
- G. Bruderschaften

Utána „Wiederholung der Kathegorien”, azaz az A—G kategóriák adatainak összesítése következik.

A kimutatás mindkét része a következő rovatokat tartalmazza:

Personalstand:

1. Effektivstand. (Kitöltve. A rovatok adják a világi papság beneficiumot élvező tagjainak a számát, továbbá külön-külön a kolduló és a nem kolduló szerzetesrendek fölszentelt tagjainak, növendékeinek és laikus tagjainak a számát.)

2. Künftiger Stand. (Kitöltetlen.)

Pekunialstand des Vermögens:

1. Dermalige Einkünfte. (Kitöltve beneficiatusok, szerzetesrendek és egyházi alapítványok szerinti részletezéssel.)

2. Künftiger Bedarf. (Kitöltetlen.)

3. Bedeckung. (Kitöltetlen.)

Az I. rész I—XIV. fejezetében az adatok a II. rész hét (A—G) kategóriája szerint következnek egymás után, a XV—XVI. fejezetben pedig a közigazgatási kerületek szerint. A II. rész mindegyik kategóriájában az adatok az I. rész I—XV. fejezete szerinti tagolásban következnek egymás után.

A II. számú kimutatás nincs meg.

A III. számú kimutatás (kötet) címe: Zergliederung des geistlichen Personalstandes im Koenigreich Hungarn nach den verschiedenen Klassen der Hierarchie und den verschiedenen Quellen des Vermögens desselben, der darauf haftenden Lasten und des in den Fassionen ausgewiesenen Überschusses und Abganges nach der Zweifachen Abteilung I. nach denen Distrikten, II. nach denen sieben Hauptverwendungskategorien. Ez a kimutatás a római és görög katolikus egyház vagyonának megoszlását tünteti fel, először az egyházi hierarchia osztályai, másodsor a vagyon különböző forrásai szerint. A kimutatás első része (I. nach denen Distrikten) az I. számú kimutatás I—XIV. fejezete szerint tagolódik; második része (II. nach denen sieben Hauptverwendungskategorien) pedig az I. számú kimutatás második részével megegyezően.

A kimutatás mindkét részében a következő rovatokat találjuk: A javadalom fajtája (érsekség, püspökség, prelatura, kolostor, rezidencia, plébánia, egyéb beneficium), hány személy számára van alapítva, hány személyre emelték, a jövedelem (alrovatok szerint részletezve, azután összegezve), a jövedelmező vagyon (kamatra kihelyezett tőkék), a nem jövedelmező vagyon (kamatmentesen kihelyezett tőkék), adósságok, az adósságok kamatain felül megmaradó jövedelem, terhek (személyek eltartása, javítások stb. és összesen), a terhek levonása után fennmaradó fölösleg, illetve hiány.

Az I. részben az adatok a II. rész hét (A—G) kategóriája szerint következnek egymás után, a II. részben pedig az I. rész fejezetei szerint. Az I. rész után egy „Summarissimum”, a II. rész után pedig egy „Wiederholung” található, amely összesíti a fejezetek, illetve kategóriák adatait.

A IV. számú kimutatás címe: General Haupt-Summarium uiber den geistlichen Personalstand nach den verschiedenen Klassen der Hierarchie, und Zergliederung der Quellen seines Vermoegens, seiner Lasten, und des ausgewiesenen Uberschusses oder Abganges vom dem Koenigreich Hungarn nach der Zweifachen Abteilung I. nach denen Distrikten, II. nach denen sieben Hauptverwendungs Kathegorien. Ez a III. számú kimutatásban levő „Summarissimum” és „Wiederholung” egybefoglalása, azonban csak a fele, az első lap maradt meg, a második lap elveszett.

Az V. számú kimutatás (füzet) címe: General Stiftungshauptausweis. Ez az egyházi alapítványokat veszi számba. Minden alapítványfajtnál (mise, prédikáció stb., stb.) megadja az egy-egy közigazgatási kerületre eső kötelezettségek számát, az alapítványi tőke nagyságát, valamint az alapítványok jövedelmeit (alapítványi tőkéből, ingatlanból és összesen).

108. FASSIONES FUNDATIONUM REFORMATORUM

(FASSIONEN DER REFORMIRTEN STIFTUNGEN)

(A református alapítványok bevallásai)

1784—1786

5 csomó irat

A helytartótanács II. József 1784. március 9-i rendeletére 1784. április 14-én utasította a törvényhatóságokat, küldjenek bevallást a területükön levő evangélikus, református és görög keleti alapítványokról: kórházakról, templom számára tett alapítványokról stb. (A beküldést elrendelő iratok jelzete: O. L. Helytt. lvt. Dep. rel. Aug. et. Helv. conf. Norm. 1784: 36-7, 8; azonban háborús kár következtében hiányoznak.) A törvényhatóságok a bevallásokat és a kívánt kiegészítéseket még ez évben, illetve 1785-ben és 1786-ban beküldték. (A bevallások beküldésével kapcsolatos iratok a következő jelzetek alatt találhatóak: O. L. Helytt. lvt. Dep. rel. Helv. conf. 1784: 36. kútfő, 1785:6. kútfő, Dep. Aug. conf. 1786: 34. kútfő.) Ezekből a helytartótanács számvevősége hat kimutatást (mindhárom vallásnál egy-egy kimutatást a belföldi és külföldi alapítványokról) és egy összesítést készített s a helytartótanács ezeket 1786. szeptember 19-én felterjesztette a kancelláriába. (O. L. Htt. lvt. Dep. rel. Aug. conf. 1786: 34—71. és M. kanc. lvt. Acta generalia, 1786: 11985.)

A bevallások közül ez az állag a megyéktől beérkezett református alapítványbevallásokat tartalmazza. Mellettük vannak a bevallást beküldő megyék kísérő felterjesztései is. A bevallások közigazgatási kerületek, azokon belül pedig megyék szerint vannak csoportosítva. A megyéken belül a bevallások általában a helységek nevének betűrendjében következnek egymás után. A kerületek (districtus-ok) fasciculus-számot, a megyék pedig fasciculusonként újra kezdődő numerust viselnek. A megyéken belül a bevallások sorszámokkal vannak ellátva. Majd minden megyénél jegyzék van, amely közli a helységek nevét és sorszámát. Az állag nem egészen teljes. A következő kerületek, illetve megyék bevallásai vannak meg:

Fasc. 1. *Districtus Pestiensis*

- No. 1. Pester Komitat
2. Neograder Komitat
3. Hewescher Komitat
4. Borschoder Komitat
5. Jazyger Land und Gross-Kumanien

Fasc. 2. *Districtus Munkatsiensis*

- No. 1. Marmaroscher Komitat
2. Beregher Komitat
3. Sathmarer Komitat
4. Ungvarer Komitat

Fasc. 2. *Districtus Jauriensis*

- No. 1. Komorner Komitat
2. Wesprimer Komitat
3. Eisenburger Komitat

4. Raaber Komitat
 Fasc. 3. *Districtus Cassoviensis*
 — Abaujer und Torner Komitat
 No. 3. Zempliner Komitat
 — *Districtus Nitriensis*
 — Barscher Komitat
 — *Districtus Neosoliensis*
 — Honther Komitat
 — *Districtus Quinqueecclesiensis*
 — Tolnenser Komitat
 — *Districtus Zagradiensis*
 — Zalader Komitat
 — *Districtus Magno-Varadiensis*
 — Reformirte Spittäler zu Debrecin, Biharer Komitat

(A Fasc. 2. jelzet szerkezeti hibából kétszer fordul elő. Egyes kerületeknél, illetve megyéknél pedig hiányzik a fasciculus, illetve numerus-szám.)

A bevallások, akár nyomtatott űrlapokon készültek, akár nem, ugyanarra a 15 kérdőpontra és 11 kérdésre adnak választ, mint a katolikus világi alapítványok bevallásai. (L. a „Jelzetes könyvek” XI. C. 1—52. sorozatának leltárát.) Ezenfelül legtöbb alapítványnál még a következő kiegészítő pontokra (puncta supplementaria) adott válasz található: 1. Megvan-e az alapítólevél vagy végrendelet? (ha igen, másolatát be kell küldeni.) 2. Ki vette fel eddig az alapítványba a szegényeket, kit illet a felvétel joga, és hány személyre? 3. Mennyit lehet remélni évente a hagyatékokból és alamizsnákból? 4. Mennyit kapnak évente készpénzben az alapítványban ellátott személyek? Mekkora összegben van megszabva egy-egy személy élelmének és ruházatának költsége? Mik a kiadások: 1. évi salláriumokra, 2. az ellátottak élelmére, 3. ruházatára, 4. gyógyszerekre, orvosokra, ápolókra, 5. tüzelőre, világításra, ágyra, 6. a gazdasági igazgatására, 7. az épületekre, 8. az alapítványhoz tartozó templomra?

A bevallásokhoz mellékelve vannak az alapítólevelek, illetve a végrendeletek másolatai, valamint kimutatások arról, hogy kinek mennyi alapítványi tőke van kikölcsönözve, és az adások kötelezvényeinek másolatai.

Szegédeszköz nincs az állaghoz.

109. FASSIONES MONASTERIORUM GRAECI RITUS NON UNITI
 IN REGNO HUNGARIAE EXISTENTIIUM ANNO 1785 SUBMISSAE

(A magyarországi görög nem egyesült kolostorok 1785-ben beküldött bevallásai)

1784—1785

1 kötet

Ez a kötet a görög keleti kolostorok bevallásainak másolataiból és egyes, a bevallásokkal kapcsolatos iratokból áll. A bevallásokat II. József 1784. június 5-i rendeletere a helytartótanács 1784. július 26-án kérte be a görög keleti püspököktől (O. L. Helytt. lvt. Dep. rel. Graeci ritus non unit. 1784: 82-3), s 1784-ban és 1785-ben érkeztek be hozzá. A bevallásokat a helytartó-

tanácsi számvevőség számára lemásolták, az egyes másolatok elé odahelyezték a bevallást beküldő püspök kísérő felterjesztését, az egész anyag elé pedig a bevallások bekérésével kapcsolatos iratok másolatát, valamint a számvevőségnek a bevallások alapján készített összesítéseit. Az így létrejött kötet 1890-ben a VKM számvevőségéről került az Országos Levéltárba, 1134/1890. O. L. sz. alatt. (Az átadási jegyzéken F26. jelzet alatt szerepel.)

A bevallások három részből állnak. Az első részben a jövedelmekre és terhekre vonatkozó kérdőpontok vannak. Ezek azonosak a „Vermögensfassionen...” c. állag szerzetesrendekre vonatkozó bevallásainak kérdőpontjaival. (Csak annyi eltérés van, hogy a 6. pont és a 7-8., illetve 9-10. pont külön összegezése itt elmaradt.)

A második rész 6 kérdésből áll; ezek a következők:

1. Ki és milyen feltételekkel alapította a monostort, hol őriztetnek az alapítólevelek és a kötelezvények?

2. A monostor tőkéi biztos helyre vannak-e kihelyezve? Ha nem, kinél és milyen összeg forog veszélyben?

3. Lehet-e és hogyan növelni a monostor bevételeit és csökkenteni a kiadásait?

4. Ki és mikor építtette a monostort, milyen állapotban van az épület?

5. Hány személyt, milyen időben, milyen területre küldenek ki koldujni évente?

6. A helység plébániáját a monostor igazgatja-e, vagy pedig külön plébános van?

A harmadik rész a rendház személyi állományáról készült jegyzék. A jegyzék rovatai: a rendtag neve, rangja, születési helye (helység és megye), életkora és az egyházmegye, amelyben felszentelték.

A kötet elején találjuk II. Józsefnek és a helytartótanácsnak a bevallások beküldéséről intézkedő rendeleteinek másolatát, valamint a helytartótanácsi számvevőség 1785. augusztus 15-én a helytartótanácsához intézett eredeti jelentését, amely mellé csatolva vannak a helytartótanácsi számvevőségnek a bevallásokat feldolgozó munkálatai (kétféle összesítés, az egyes bevallásokhoz fűzött megjegyzések és a görög keleti monostorok személyi állományáról készített kimutatás).

A kötet az elején levő betűrendes mutató segítségével használható, amely közli, hogy az egyes monostorok bevallásai a kötet hányadik lapján található.

110. CONSCRIPTIONES PROVENTUUM PAROCHIALIUM

(A lelkészégi jövedelmek összeírásai)

1802—1804

49 kötet

Iratok :

„Conscriptionen der Pfarreinkünfte: Verwaltungsgebiet Pressburg”

Ebből: Besztercebányai püspök-

ség . . . . . (Fasc. 30, No. 1—8)

8 kötet

Nyitrai püspökség . . . . . (Fasc. 31, No. 3—14)

9 kötet

Rozsnyói püspökség . . .	(Fasc. 34, No. 1, 3—5, 8, 11)	2 kötet
Szepesi püspökség . . .	(Fasc. 38, No. 8—13)	5 kötet
Esztergomi érsekség . . .	(Fasc. 40, No. 2—5, Fasc. 41, No. 7—9, Fasc. 42, No. 1—7, Fasc. 43, No. 8—10, 12—14, Fasc. 44, No. 15—21)	24 kötet

Irattári segédkönyv :

„Index conscriptionum parochiarum: Pressburg”	1802—1804	1 kötet
---	-----------	---------

A lelkeszségi jövedelmeknek az 1802—1804-es években végzett új összeírását a helytartótanács javaslatára az uralkodó 1798. május 25-i, majd 1801. július 10-i rendelete (O. L. Helytt. lvt. Dep. eccl. cleri saec. et reg. Normalia, 1801: 22—77) mondotta ki, a helytartótanács pedig 1801. évi 24.655. sz. körrendeletében (O. L. Helytt. lvt. Dep. eccl. cleri saec. et reg. Normalia, 1801: 22—106.) hívta fel a megyéspüspököket az összeírás elvégzésére, kiküldve nekik az összeíráshoz szükséges nyomtatott űrlapokat. Az összeírásokat az egyházmegye és a vármegye kiküldöttei készítették el, a földbirtokos tisztjének és egy helybeli lakosnak a bevonásával s az 1802—1804. években érkeztek be a helytartótanácsához. Az összeírás kérdőpontjai között szerepelt a helységek lakosságának lélekszáma is felekezetek szerint. Ezzel kapcsolatban nehézségek merültek fel, egyes helyeken a protestánsok tiltakoztak számuk összeírása ellen. Ezért 1802 júniusában uralkodói rendeletre közölte a helytartótanács a megyéspüspökökkel és a törvényhatóságokkal, hogy csak a katolikus lakosok számát kell összeírni. Így azután az összeírások nagy része nem is közli a nem katolikus felekezethez tartozó lakosok számát.

Az elkészült összeírások nem maradtak a helytartótanácsnál, hanem egyelőre ismeretlen időpontban a budai cs. kir. állami számvevőséghez (k. k. Staatsbuchhaltung in Ungarn) kerültek. Ez azután 1853-ban az új közigazgatási beosztás bevezetésekor mindegyik helytartósági kerületnek (Statthaltereien-Abteilung) átadta azokat az összeírásokat, amelyek az illetékesé alá tartozó területre vonatkoznak. E szétosztással kapcsolatban természetesen bizonyos módosulás következett be az összeírások rendjében. Az összeírások — rendszerint a beküldő püspök kísérelével együtt — eredetileg ugyanis egyházmegyék szerint voltak csoportosítva s az egész sorozaton végigfutó fasciculus-számmal voltak jelölve. A fasciculusokon belül esperesi körzetek (districtus-ok) szerint rendezték az összeírásokat, s minden esperesi körzetet egyházmegyénként újra kezdődő főszámmal (numerussal) láttak el. Maguk az egyes összeírások alszámot (numerust) kaptak; az alszámok egyes egyházmegyéknél végigfutnak az egész egyházmegyén, más egyházmegyéknél pedig esperesi körzetenként (főszámonként) újra kezdődnek. (Az esztergomi egyházmegyénél — minthogy itt két helynökség van: Esztergom és Nagyszombat — az esperesi körzetek sorszámozása nem fut végig az

egész egyházmegyén, hanem helynökségenként újra kezdődik.) A Statthalterei Abteilung-oknak való szétesztás alkalmával ezt a tagolást és a jelzeteket meghagyták, de ott, ahol egy-egy egyházmegye területe nem vágott egybe a Statthalterei-Abteilung területével, egyes összeírásokat kiemeltek eredeti helyükről és áttették a megfelelő Statthalterei-Abteilung összeírásai közé. Így aztán az eredeti rendben bizonyos hézagok keletkeztek; pl. a nyitrai egyházmegyénél a fasc. 31-beli 1. és 2. főszám alá sorolt összeírások hiányoznak, mert máshová helyezték őket.

A teljes összeírás-anyagból most csak a pozsonyi Statthalterei-Abteilung-nak átadott összeírások zöme van meg a helytartótanács levéltárában. A pozsonyi helytartósági kerületre vonatkozó összeírásokat a budai cs. kir. állami számvevőség 1853 áprilisában adta át a pozsonyi helytartósági kerület számvevőségi osztályának. (Buchhaltungs-Departament. A pozsonyi helytartósági kerülethez Pozsony, Árva, Túróc, Bars, Hont, Komárom, Liptó, Nógrád, Nyitra, Zólyom és Trencsén megye tartozott.) 1855 áprilisában azután visszakérte közülük a győri egyházmegye összeírásait. (Mind az átadás, mind a győri egyházmegye összeírásainak visszaadása fel van tüntetve a „Verzeichniss” c. kötet — 115. sz. állag — 1. sz. iratjegyzékében, illetve a mellé behelyezett lapon.) A pozsonyi Statthalterei-Abteilung-nál maradt összeírások kerültek végül is vissza a helytartótanács levéltárába, ma még ismeretlen úton. (Sem a cs. kir. állami számvevőségnek visszaadott győri egyházmegyei, sem pedig az 1853-ban a többi Statthalterei-Abteilung-nak átadott összeírások holléte nem ismeretes ma előttünk.)

Az összeírások első lapjára beírták a lelkészség székhelyét, az egyházmegyét és vármegyét, amelyhez tartozik, a kegyurat, az esetleges cooperatorok számát, a leányegyházakat, a lelkészséghez tartozó községekben birtokos földesurakat — kamarai és alapítványi birtokok esetében a birtokrész feltüntetésével —, végül a leányegyházaknak az anyaegyháztól való távolságát (járó-órában) és a lelkészséghez tartozó helységek lakosságának lélekszámát, felekezetek szerint vagy pedig csak a katolikus lakosok számát. Ezután a lelkészség jövedelmeit vették sorra kilenc rovatban: I. földesúri birtok (Ex bonis et beneficiis iuris possessionarii aut regalis cum specifica locorum et beneficiorum designatione), II. házi kezelésben művelt vagy census ellenében esetleg részművelésre kiadott földek (Ex agris, canabetis, cauletis, pratis, hortis et vineis seu domestice cultivatis seu erga censum aut procreationis ratam elocatis cum specifica locorum designatione), III. párbér (Ex lecticalibus in aere parato, naturalibus, materialibus et fixo labore pro numero matrimoniorum seu sessionum seu colonorum seu per aversionem in fixo), IV. stóla-jövedelem (Ex stola non sublata in singulis locis nominatenus indicandis exponenda), V. tized, kilenced s egyéb hasonló jövedelem (Ex quarta, septima, octava nona aut decima vel sedecima), VI. alapítványokból befolyó jövedelem (Ex fundationibus specificè deducendis cum designatione fundatorum, diei item emanatarum fundationalium literarum ac apud quem et quali cum securitate elocatorum capitalium), VII. a templomból származó jövedelem (Ab ecclesia in matre et filialibus specificè designandis), VIII. a földesurak és patrónusok részéről élvezett jövedelem (A dominis terrestrialibus et patronis iuxta seriem filialium specificè designandis), IX. kongrua (Nomine congruae, subsidii et bonificationum), végül X. alatt az esetleg

cooperator javadalmát találjuk részletezve (Cooperator congruam suam perceptit). A III. alatti párbéknél az összeírások megadják a telkes gazdák és a zsellérek számát, helyenként az átlagos birtoknagyságot is. Egyik-másik összeírás korábbi vagy későbbi (olykor 1867 utáni) adatokkal és feljegyzésekkel is ki van egészítve. Minden lelkészség összeírása után besorolták a kötetekbe a helytartótanács számvevőségének az illető lelkészség évi jövedelméről jövedelemágak szerint 1804-ben készített kimutatását.

A kötetek lapszámozva vannak. Minden kötet élén tartalommutató van, amely feltünteti az egyes lelkészségek összeírásainak fasciculus-numerus (főszám)-numerus (alszám) szerinti jelzetét, illetőleg a lapszámot. Tehát minden kötet használható a benne levő tartalommutató alapján. Ezenkívül az egész sorozatnak van egy közös betűrendes helynévmutatója, az „Index conscriptionum parochiarum: Pressburg” c. kötet, amely 1853-ban készült, valószínűleg a Statthaltereii-Abteilung számvevőségi osztályán. Ez egyházmegyénként tagolódik. Minden egyházmegyénél betűrendben közli a lelkészségeket, megadja az egyházmegye nevét, amelybe a lelkészség tartozik (az esztergomi egyházmegyénél a helynökség nevét is) és az összeírás jelzetét: a fasciculust, a főszámot és az alszámot. (A fasciculust római számmal, a fő- és az alszámot arab számmal törtalakban adja meg: a főszám a számláló, az alszám a nevező.) Az egyes kötetek a fasciculus és a főszám megjelölésével kérhetők ki.

111. KÜLÖNBÖZŐ ÁLLAGOK TÖREDÉKEI

1765—1846

8 kötet

„Rationes de proventibus seminarii clericorum et convictus nobilium Szécseniani Budensis” . 1765—1766 . 1 kötet

A budai szeminárium és nemesi konviktus igazgatójának Gánóczy Antal kanonoknak ez intézmények bevételeiről és kiadásairól az 1765. november 1-től 1766. október 31-ig terjedő időben vezetett számadása a káptalani ellenőr felülvizsgáló észrevételeivel. A kötet fedőlapján a „Fasc. 7. No. 5.” jelzet olvasható.

„Wald-Schatzung deren Religionsfond Türjer Herrschaft Waldungen als Szent Péter Ur, Rokolán und Németfalu Revier” . . . . . 1799 . 1 kötet

A vallásalap türjei (Zala m.) uradalmához tartozó három erdőrészt faállományának a felbecslése. A szentmártoni közalapítványi erdőszet vette fel. Kötetlenül benne fekszik még a helytartótanács eredeti, 1792. évi 9866. számú rendelete, amellyel a volt túskevári pálosok nyavaládi és rokoláni birtokrészének az összeírását tette át véleményezés végett a számvevőséghez; továbbá egy irattári örjegy a rokoláni uradalomról készített összeírás egyik példányának a kiadásáról, 1795-ből. A kötet címlapján a következő jelzések találhatók: „Conscriptio 11/9.” Ad No. exactoralem 616 anni 1802. NB. ad conscriptionem boni Rokolány.

„Instrumentum recepto-resignatorium domini
fundi studiorum Kuttyevo” (C. Posega) . . 1837—1838 1 kötet

A tanulmányi alap kuttyevói uradalmának bérletváltozás alkalmából a helytartótanács 1837. évi 655. sz. rendeletére felvett és a helytartótanácschoz felterjesztett összeírása, 3 db a kötetbe betett pótlékkal.

„Protocolla sessionum deputationis fundos
scholarum Graeci non uniti ritus nationalium
generalem et praeparandorum particularem
administrantis” . . . . . 1825—1827
1829, 1846 5 kötet

A magyarországi görög keleti egyház elemi iskolai és tanítóképzői alapjainak kezelésére uralkodó jóváhagyással és a helytartótanács felügyelete alatt megalakult autonóm bizottság ülési jegyzőkönyveinek a helytartótanácschoz felterjesztett másolatai. (Hiányos sorozat.) A jegyzőkönyvek megjelölik az ülés helyét (Pest) és napját, megnevezik az elnököt és a megjelent bizottsági tagokat s évenként újra kezdődő tételsorszámok alatt közlik a tárgyalásra került ügyek tárgyát és a bizottság döntését. Minden jegyzőkönyv az elnök és a megjelentek aláírásával van ellátva. Minden naptári év jegyzőkönyvei külön kötetbe vannak kötve. A kötetekben számvevőségi bejegyzések is vannak. Az 1825. évi kötetten fehér címkén vörös kézi nyomással a következő jelzet látható: 9/41. Az 1846. évi kötetten az 11348/1848 szám olvasható.

112. ÜGYVITELI SEGÉDKÖNYVEK

1780—1818

15 kötet

„Geistliches und weltliches Resolutionsbuch
von Siebenbürgen” . . . . . 1780—1784 1 kötet

A kötet belső címe: „Liber resolutionum a caes. reg. cancellaria Transylvanico-aulica ad gubernium regium Transylvanicum in ecclesiasticis emanatarum”. Az erdélyi kancellárián kelt és az erdélyi guberniumhoz intézett egyházi tárgyú rendeletek kivonatait tartalmazza.

„Geistliches und weltliches Resolutionsbuch
von Hungarn” . . . . . 1782—1784 1 kötet

A kötet belső címe: „Liber altissimarum resolutionum ex parte caes. reg. camerae aulicae a Ima Januarii usque ultima Maii, ex parte vero cancellariae regiae Hungarico-Transylvanico-aulicae a Ima Julii usque ultimam Decembris 1782, item per decursum anni 1783 ad cameram regiam Hungarico-aulicam emanatorum.” Egyházi és világi alapítványi és egyházi ügyekben főként a magyar udvari kamarához, de más kormánysszékekhez is intézett rendeletek, illetve az ezek alapjául szolgáló királyi rendeletek kivonatos vagy szó szerinti másolatait tartalmazza.

„Index über das geistliche und weltliche Resolutionsbuch von Hungarn” . . . . . 1782—1784 1 kötet

Az előbbi kötet betűrendes név- és tárgymutatója, amely a másolatkönyv évről évre újra kezdődő lapszámozására utal.

„Geistliches Resolutionsbuch von Hungarn und Siebenbürgen” . . . . . 1785—1789 5 kötet

Egyházi alapítványi ügyekben az egyesített magyar-erdélyi kancellárián kelt és a helytartótanácshoz meg az erdélyi guberniumhoz intézett rendeletek kivonatos másolatai. Évenként egy-egy kötet. Minden kötet élén számsort találunk, amely közli a rendeletek kancelláriai számát és az annak megfelelő udvari egyházi bizottsági számot, a kötet lapszámára való utalással.

„Index über das geistliche Resolutionsbuch von Hungarn und Siebenbürgen” . . . . . 1785, 1786, 1789 3 kötet

Az előbbi kötetek betűrendes név- és tárgymutatói.

„Weltliches Resolutionsbuch von Hungarn und Siebenbürgen” . . . . . 1785, 1790 1 kötet

Világi alapítványi ügyekben az egyesített magyar-erdélyi udvari kancellárián kelt és a helytartótanácshoz, meg az erdélyi guberniumhoz intézett rendeletek kivonatos másolatai.

„Vidit-liber in obiectis litterario-politicis et scholarum nationalium” . . . . . 1790 1 kötet

A helytartótanácsi számvevőség feljegyzési könyve a közoktatás (népiskolai és felsőbb fokú közoktatás) körébe eső ügyekről. Folytatólagos tételszámok (1—1578) alatt adja az ügyosztály nevét, amelynek hatáskörébe az ügy tartozott; az irat iktatószámát, tárgyát és napi keltét. Sok esetben utalásokat találunk a számvevőség egyéb nyilvántartási könyveire.

113. NYILVÁNTARTÓKÖNYVEK

1717—1906

1 köteg, 9 kötet

Kimutatások a vallási- és tanulmányi alap birtokaihoz, valamint a magyarországi korona-, kincstári, meg egyházi uradalmakhoz, a fiskalizáció vagy vagyonelemek révén a kincstár kezére jutott birtokokhoz tartozó helységekben és pusztákon levő jobbágytelkekről és a rajtuk élő házhelyes jobbágyokról. . . . . 1790 körül —1852 1 köteg

Részben a helytartótanácsi számvevőség, részben az abszolutizmus kori cs. kir. magyar állami számvevőség által összeállított kimutatások. A kötegen levő kimutatások a következők:

1. 29 darab megyenkénti kimutatás a tanulmányi és vallásalap uradalmihoz tartozó jobbágytelkek és házhelyes lakosok számáról, uradalmak szerinti csoportosításban, helységenkénti részletezéssel. A 29 megye a következő: Heves, Bihar, Borsod, Esztergom, Sopron, Győr, Vas, Veszprém, Zala, Tolna, Somogy, Baranya, Szepes, Gömör, Abauj, Sáros, Ung, Zemplén, Bereg, Pozsony, Nyitra, Trencsén, Túróc, Bars, Hont, Nógrád, Zólyom, Komárom, Szabolcs. A kimutatások keltezetlenek, de kétségkívül az 1790-es évekből valók.

2. „Übersicht des Besitztumes, welches der Maramaroscher k. k. Kame-raladministration und der Soovarer Oberverwaltung untergestellt ist”. Uradalmak (Sziget, Huszt, Körösmező, Rahó, Vissó, Königsfeld, Tiszaújlak, Szopor, Sóvár) szerinti csoportosításban és a megye megjelölésével községenként adja a telkek és a házak számát. Keltezetlen, a 19. sz. elejéről való.

3. „Verzeichnis sämmtlicher zu den k. k. ung. Kron- und Reich-Domai-nen gehörigen Urbarial-Ansässigkeiten und der behausten Inwohner — Ofen, den 10. Dezember 1852.” Uradalmak (Óbuda, Visegrád, Diósgyőr, Tokaj, Hradek, Lykava, Pécska, Ménes, Ungvár, Peklin) szerinti csoportosításban és a megyebeli hovatartozás megjelölésével községenként adja a jobbágytelkek és a házhelyes jobbágyok számát.

4. „Verzeichnis der laut Conscriptionen in den geistlichen Domainen Ungarns befindlichen Ansässigkeiten und behausten Einwohner”. Az egyes egyházi javadalmak szerinti csoportosításban az azok birtokához tartozó helységek szerint adja a jobbágytelkek és a házhelyes jobbágyok számát, a helységek megyebeli hovatartozásának feltüntetésével. A kimutatásba felvett egyházi javadalmak a következők: Róm. katolikusok: esztergomi, egri, kalocsai érsekség; pécsi, nagyvárad, kassai, besztercebányai, nyitrai, győri, roznányi, szombathelyi, székesfehérvári, szatmári, váci, veszprémi, szepesi püspökség; lekéri, de Silesio, szentjobbi, kapornaki apátság; kaposfői, pozsonyi, hatvani prépostság. Görög katolikusok: eperjesi, nagyvárad és munkácsi püspökség.

5. A fiskalítás révén a kincstárra szállott és az elkobzott javakat (Jeszenák-, Batthyány-, Pulszky-féle vagyonekobzás) felölelő kimutatás 1852. december 9-ről, cím nélkül. Szelestey számtanácsos készítette. Uradalmak szerinti csoportosításban községenként adja a jobbágytelkek és a házhelyes lakosok számát.

E kimutatásokon kívül a köteg még két utasítást foglal magában, hivatalos nyomtatvány formájában: 1. „Instructio secundum quam in recep-tione exarendati alicuius domini vel boni pol. fundationalis commissionata eum in finem individua procedendum habent”. Kelet nélkül, a 19. sz. első feléből. 2. „Vorschrift über die Einhebung und Verrechnung der Abgaben von den bei Staatskassen und Aemtern zur Auszahlung gelangenden stehen-den Bezügen. Wien, 20. December 1851”.

„Stiftungen-Vormerkbuch für das Grosswardeiner Verwaltungsgebiet” . . . . . 1725—1858 1 kötet

A nagyváradi közigazgatási kerület számvevőségén az egyházi alapítványokról vezetett nyilvántartás. A jegyzetrotatban számos, egészen 1864-ig terjedő utólagos bejegyzés van. A katolikus és az akatolikus alapítványok külön fejezetben vannak vezetve (a katolikus alapítványok főként misealapítványok). Mindkét fejezetben külön, folytatólagos tételsorszámozás van. A kitöltött rovatok a következő adatokat tartalmazzák: tételszám; az alapítványtevő neve; az alapítvány helye; az alapítvány létesítésének időpontja; az alapítványi tőke összege s kihelyezés esetén a kamatkulcs és annak neve, akinél a tőkét kihelyezték; az esetleges betáblázás; az alapítvány rendeltetése, élvezője és az azzal járó kötelezettségek. Betűrendes névmutatója van.

„Normalien in Stiftungsangelegenheiten —
Pressburg” . . . . . 1773—1859 1 kötet

A pozsonyi közigazgatási kerület számvevőségén vezetett ügyviteli segédkönyv. Az egyházi javadalmakkal kapcsolatos különböző kérdésekre vonatkozó szabályrendeletek gyűjteménye, amelyet a tárgykörbe vágó újabb rendeletek kivonataival folytatólagosan kiegészítettek. A kötet a következő tárgyak szerint tagolódik:

1. Suppletiones et substitutiones (szemináriumi tanári és lelkészi állások helyettesi minőségben való betöltése).

2. Parochiarum regulatio, parochorum ac ludimagostrorum dotatio (lelkészségek rendezése, lelkészek és tanítók fizetése.)

3. Testamenta et massarum caducarum pertractatio (egyházi személyek végrendelezési joga és ezeknél követendő hagyatéki eljárás).

4. Sacra fundationalia (a felosztott szerzetesrendekről a vallásalapra szállott misealapítványok kérdése).

5. Quarteria (nem bentlakó szemináriumi tanárok, parókiával egyelőre nem rendelkező újonnan felállított lelkészségekre kinevezett lelkészek lakáspénze).

6. Mendicatio (a kolduló szerzetesrendek koldulóválsága, a koldulás újbóli engedélyezése).

7. Scholae et ludirectores (népiskolák és tanítók javadalmazása).

8. Pensiones ecclesiasticorum et religiosorum (világi papok és szerzetesek nyugdíja).

9. Periodica (a megyéspüspökök által évenként beküldendő kimutató-sok).

10. Dos ecclesiae et rationes (lelkészügyi javadalmak és ezekre vonatkozó számadások).

11. Fundationes (egyházi alapítványok).

12. Capitula (kanonoki javadalmak).

13. Fundus dioecesanus (az egyházmegyei alap részesedése üresedésben levő javadalmakból és egyháziak hagyatékából).

14. Decedentes evangelicae praestationes (a protestáns jobbgyszolgáltatások megszüntével kieső lelkészi és tanítói jövedelmek pótlása).

15. Fundus viduarum ac orphanorum dioecesium Graeci ritus catholicarum (a görög katolikus egyházmegyei lelkészözvegyi és árva-alapok).

16. Aedificiorum ecclesiasticorum structurae et reparationes (az egyházi és iskolai épületek átépítési és tatarozási költségeinek szabályozása).

17. Stipendien (tanulmányi ösztöndíjak).

18. Regulamentum . . . (az egyháziügyi regnicolaris bizottság munkálatával kapcsolatban 1802. január 15-én kiadott kir. rendelet).

19. Statutum dioecesanum Vacienne (a váci egyházmegye 1803. november 10-i gyűlésének határozatai).

20. Statutum dioecesanum Jaurinense (a győri egyházmegye 1803. május 4-i gyűlésének határozatai). — A 18—20. alattiak a tanulmányi ösztöndíjak fejezetéhez tartozó feljegyzések közé vannak írva. — A kötetnek tartalomjegyzéke és betűrendes név- és tárgymutatója van.

„Verzeichnis der von der k. k. Staatsbuchhaltung
übernommenen Urkunden, Conscriptionen,
Rechnungen, Berichte u. d. gl.”

1853

1 kötet

Ez a kötet a pozsonyi helytartósági kerület (Pressburger Staatthaltereien-Abteilung) számvevőségi osztálya (Buchhaltungs-Departement) által az új közigazgatási beosztás bevezetése alkalmával 1853-ban a budai cs. kir. állami számvevőségtől (K. k. Staatsbuchhaltung in Ungarn) átvett egyházi összeírások, vagyonelektárak, alapítványokra meg a lelkészségek rendezésére vonatkozó iratok és egyházi ügyekben tett számvevőségi előterjesztések jegyzékeit tartalmazza. A jegyzékeket az átadó cs. kir. áll. számvevőség készítette 1853 áprilisában, s az átvevő, a pozsonyi helytartósági kerület számvevőségi osztálya kapta meg.

Az iratjegyzékek a következők:

1. „Elench sämmtlicher in der Stiftungs-Section der k. k. ung. Staatsbuchhaltung vorfindigen . . . und der Pressburger k. k. Statthaltereien über-sendeten Pfarr-Einkünfte-Conscriptionen”. Egyházmegyék (Esztergom, Besztercebánya, Nyitra, Rozsnyó, Vác, Szepes, Győr) szerint és ezeken belül egyházmegyénként folytatólagosan sorszámozott plébániák szerint adja az összeírások és mellékleteik darabszámát, feltüntetve az iratok fasciculus szerinti jelzeteit is. A győri egyházmegye összeírásairól van egy külön jegyzék is, amely darabonként feltünteti a fasciculuson belüli hármas törtszámból álló jelzeteket (pl. 16/1/8.) is.

2. „Elench sämmtlicher in der Stiftungs-Section der k. k. ungarischen Staatsbuchhaltung vorfindigen, die Pressburger k. k. Statthaltereien betreffen-den Conscriptionen der Schullehrer, Messner und Kirchendiener . . .”. Megyék (Árva, Liptó, Túróc, Bars, Hont, Zólyom, Nógrád, Nyitra, Komárom, Tren-csén, Pozsony) szerint s ezeken belül megyénként folytatólagosan sorszám-ozott községek szerint adja az összeírások darabszámát, feltüntetve az egyes községek egyházmegyei hovatartozását, valamint az egyes megyéknek meg-felelő fasciculus-jelzeteket is. Minden megyénél fel van véve az összeírásokhoz tartozó betűrendes mutató és az összeírásokat beküldő megyei hatóság kísérő felterjesztéseinek darabszáma is.

3. „Elench über die von Seite der k. k. ung. Staatsbuchhaltung über-gebenen Aktiv- und Passiv-Stände der Cathedral-Kirchen . . .” A beszterce-

bányai (1845—1846) és nyitrai (1851—1852) székesegyházak vagyoneleltárai, szám (1—2) és betű (A—B) szerinti folytatólagos tételjelzéssel és a fasciculusjelzet feltüntetésével. (Fasc. III.)

4. „Elench über die von Seite der k. k. ung. Staatsbuchhaltung übergebenen Activ- und Passiv-Stände der städtischen Kirchen...” Kettős, szám és betű szerinti, folytatólagos tételjelzetek (1 + 1 1/2 + 2—34 és A—B + Aa—Hh) rendjében, városonként adja a vagyoneleltárak és mellékleteik számát, a fasciculus-jelzet (Fasc. III.) és az egyes vagyoneleltárak évbeli hovátartozásának (a legrégibb az 1831, a legújabb az 1851/52. évből való) a feltüntetésével.

5. „Elench über die von Seite der k. k. ung. Staatsbuchhaltung übersendeten Activ- und Passiv-Stände der Kurat-Kirchen...” Folytatólagos betűjelzésű (A—G) tételekben egyházmegyék (Esztergom, Győr, Rozsnyó, Nyitra, Besztercebánya, Vác, Szepes) szerint adja a vagyoneleltárak számát (összesen 1161 darab), azok fasciculus-jelzetének (Fasc. V., VI.) és időbeli megoszlásának (1839/1840—1848/1849) a feltüntetésével.

6. „Elench über die von Seite k. k. ung. Staatsbuchhaltung übersendeten Rechnungen, Aktiv- und Passiv-Stände der Spitäler, Armen-, Waisen-institute und Stiftungen...” Fasciculusok (VII. VIII.) s ezeken belül intézménycsoportok (kórházak, szegényházak, árvaházak) s az intézménycsoporton belül helyesek szerint adja az egyes intézetek, majd külön csoportban egyes alapítványok szerint az alapítványok vagyoneleltárainak, mellékleteinek a számát, végül tárgy szerinti részletezéssel az egyes számadásokról. Az iratok az 1835—1852-es évekből valók.

7. „Elench der von der k. k. ung. Staatsbuchhaltung an die Rechnungskanzlei der k. k. Presburger Statthaltereien übergebenen Urkunden...” A fasciculus-jelzet (Fasc. VII.) feltüntetésével 1—7. tételben adja a következő iratcsoportok és mellékleteik darabszámát: 1. A vallási, a tanulmányi, a konviktusi, a Széchenyi—Kolonich-féle, a testvérületi és Löwenthal-féle alapok, illetve alapítványok 1854. évi költségelőirányzatai. 2. Konviktusi alapítólevelek. 3. Lelkészségek rendezésére vonatkozó iratok, egyházmegyék szerint részletezve. 3. Szemináriumi szabályzatok. 4. Alapítványi misék elosztásáról szóló kimutatások, egyházmegyék szerinti részletezéssel. 5. Győri és váci egyházmegyei statutumok. 6. Szabályrendeletek kivonatai. 7. A lelkész-ségek rendezésére vonatkozó alaprendelet.

8. „Elench der von Seite der k. k. ung. Staatsbuchhaltung für die Pressburger Rechnungsabteilung übersendeten Buchhaltungsberichte”. Tárgyak szerint, az iratok évének, számvevőségi iktatószámának, irattári jelzetének és darabszámának feltüntetésével halad. A tárgyak a következők: templom- és paplaképítkezések, pozsonyi állami gimnázium; népiskolák, gimnáziumok, alapítványok, pozsonyi jogakadémia; tanintézetek számadásai; xenodochiumok, szegényházak, árvaházak; kongrua-kiegészítés, hagyatéki ügyek; szemináriumok; szerzetesrendek; konviktusok. Az iratok korbéli megoszlása: 1783—1853.

9. „Verzeichnis jener Amtsberichte, welche... von Seite der Steuersektion der k. k. ung. Staatsbuchhaltung an das Rechnungsdepartement der k. k. Statthaltereienabteilung zu Pressburg übergeben worden sind”. A számvevőségi iratok iktatószámainak növekvő rendjében halad.

10. „Verzeichnis der noch unter Abschrift befindlichen Normalien”
— A számvevőségi iktatószámok növekvő rendjében halad.

A kötet élén tartalommutató van, ez azonban hiányos. Néhány utólagos bejegyzés is található a kötetben, amelyek jelzik, hogy később, 1855-ben, mely iratokat adtak vissza a cs. kir. áll. számvevőségeknek.

Az 1. sz. iratjegyzékben szereplő iratok (1802. évi lelkészügyi jövedelem-összeírások) ma a helytartótanácsi levéltárban találhatóak mint „Conscriptiones proventuum parochialium” c. állag, de a győri egyházmegyei összeírások kivételével. Ezeket ugyanis, mint a kötetben levő bejegyzés mutatja, 1855-ben visszaadták a cs. kir. állami számvevőségeknek.

„Plébániák névjegyzéke” . . . . . 1850-es évek 1 kötet

A Magyarország (Erdély és Horvát-Szlavónia nélkül) területén fennállott római és görög katolikus plébániák betűrendes névjegyzéke. A kötet belső címlapján a következő cím olvasható: „Alphabetisches Verzeichnis sämtlicher, sowohl griechisch, als röm. katholischer Pfarreien des Kronlandes Ungarn, geordnet nach den Dioecesen mit Angabe des Komitates und Verwaltungsgebietes, in welche die Pfarreien gehören”. Az 1850-es években készítették s folytatólagosan továbbvezették a visszaállított helytartótanács és az alkotmányos miniszteri kormányzat idején is. A névjegyzék a plébániák szoros betűrendjében halad s minden plébániánál közli, hogy melyik egyházmegyébe, melyik megyébe s melyik 1850-es évekbeli közigazgatási körzetbe tartozik.

„Misealapítványok” . . . . . 1717—1873 1 kötet

Egyházi alapítványok nyilvántartókönyve. A nyilvántartás 3 részre oszlik: katolikus alapítványok, protestáns alapítványok és görög keleti alapítványok. (A cím nem szabatos; nemcsak misealapítványok szerepelnek a könyvben, bár a katolikus alapítványok többnyire misealapítványok.) A nyilvántartást az 1850-es években, mégpedig feltehetően a pest-budai közigazgatási körzet számvevőségén készítették, e körzet egyházi alapítványairól. A körzetek megszüntetése és a helytartótanács visszaállítása után a könyvet a visszaállított helytartótanács számvevősége vezette tovább s bejegyezte az egész ország katolikus alapítványainak 11.707—16.667. sz. tételeit (l. a nyilvántartókönyv 167—403. lapját). A 15.668. sz. tételtől kezdve — a kötet 403. lapján található feljegyzés szerint — az országos nyilvántartás a volt kassai közigazgatási körzet nyilvántartókönyvének 103. lapján folytatódott. Az akatolikus alapítványokról szóló rész csak a pest-budai körzetre szorítkozik, de van egy, nyilván utólag készített, külön rész is a görög keletiek alapítványairól, amelyben a nagyváradi körzetre eső alapítványok is fel vannak jegyezve. Mindhárom résznek külön folytatólagos tételszámsorozása van. A nyilvántartás rovatai azonosak a nagyváradi körzet nyilvántartásáéval. (L. „Stiftungen-Vormerkbuch für das Grosswardeiner Verwaltungsgebiet.”) Betűrendes névmutatója van.

„Repertorium” . . . . . 1853—1869 1 kötet

Nyilvántartási könyv a katolikus egyházi intézmények (szemináriumok,

templomok stb.) számadásairól. Egyházi intézmények szerint tagolódik. A következő adatokat közli: a számadó neve; számadási időszak; a beérkezés ideje; a számvevőségi tisztviselő neve, akinek megvizsgálásra kiosztották; a vizsgálat befejezésének ideje; a felülvizsgáló neve és a felülvizsgálat ideje; a kifogás megküldésének ideje; a számadó válaszának beérkezési ideje; a számvevőségi tisztviselő neve, akinek kiosztották; a vizsgálat befejezésének ideje; a felülvizsgáló neve és a felülvizsgálat ideje; az újabb kifogás elküldésének ideje; a számadó újabb válaszának beérkezési ideje; a számvevő neve, akinek kiosztották; a vizsgálat napja; a felülvizsgáló neve és a felülvizsgálat napja; a döntés, azaz annak feltüntetése, milyen összeget kell pótolnia a számadónak, illetőleg milyen összeget kell számára kifizetni; a pótlás elengedését kimondó rendelet kelte, száma, az elengedett összeg nagysága; a pótlás befizetésének ideje és a napló tételszáma, valamint a befizetett összeg nagysága; a számadónak járó összeg kifizetésének ideje és a napló tételszáma, valamint a kifizetett összeg nagysága; a számvevőségi bizonyítvány kézbesítésének ideje; a kifogások, újabb kifogások, a döntés és a számvevőségi bizonyítvány átvételéről szóló elismervények beérkezésének ideje; megjegyzések. A könyv egyes rovatai — tételenként váltakozva más-más rovatok — természetesen nincsenek kitöltve. A könyvet a cs. kir. állami számvevőségén (K. k. Staatsbuchhaltung für Ungarn, Ofen) kezdték vezetni s tovább vezették a vallás- és közoktatási minisztérium számvevőségén is.

„Adrepartitions-Buch” . . . . . 1854—1856 1 kötet

A magyarországi cs. kir. állami számvevőség központjának (Buda) ügynyilvántartó könyve az előadóknak kiosztott egyházi vonatkozású ügydarabokról. Előadójuk szerint halad az ügyek kiosztásának időrendjében s megadja az iktatószámot és a tárgyat.

„Vidit-Buch in Angelegenheiten des Curat-Clerus” . . . . . 1856—1906 1 kötet

A magyarországi cs. kir. állami számvevőség feljegyzési könyve a lelkeskedő papságot érintő ügyekről; a vallás- és közoktatásügyi minisztérium számvevőségének megfelelő osztálya továbbvezette egészen 1906-ig. Nagyjából a feljegyzett rendeletek keletkezési időrendjében halad. Betűrendes név- és tárgymutatója van, amely a kötet lapszámaira utal. A kötet elején van egy külön lapszámozott (1—120. lap) rész, amely főként a kassai helytartósági kerület területére vonatkozó feljegyzéseket tartalmaz; ezek a bejegyzések nem szerepelnek a mutatóban.

„Contractbuch” . . . . . 1859—1880 1 kötet

A katolikus egyházi birtokok bérleti, illetve eladási szerződéseiről vezetett nyilvántartókönyv. A következő adatokat közli: a nyilvántartókönyv sorszáma; a tárgy, a számvevőségi szám, és a helytartótanácsi, illetve miniszteri vagy egyéb (pl. erdélyi r. k. ideiglenes bizottmányi) jóváhagyás száma; a bérelő, illetőleg vevő neve; a bérleti, ill. eladási összeg, a bérleti időtartama. A könyvet a cs. kir. áll. számvevőségén kezdték vezetni, s tovább vezették a vallás- és közoktatási minisztérium számvevőségén is.

114. LIBRI CONTOALES

(Számviteli könyvek)

1782—1893

493 kötet

A vallásalap könyvei

1794—1870

1—8 rsz.	Haupt Empfang	I—VIII. kötet . . .	1794—1800	8 kötet
9—23 rsz.	Haupt Ausgabe	I—V. és VIII. kötet	1794—1800	15 kötet
24—29 rsz.	Haupt Empfang	I. A—VI. A kötet	1800—1813	6 kötet
30—44 rsz.	Haupt Ausgabe	I. A—XV. A kötet	1800—1813	15 kötet
46—49 rsz.	Haupt Empfang	I. B—IV. B kötet	1814—1829	4 kötet
50—60 és	Haupt Ausgabe	I. B—XI. B és		
63—64 rsz.	XIV. B—XV. B kötet		1814—1829	13 kötet
65—70 rsz.	Haupt Empfang	I. C—VI. C kötet	1830—1850	6 kötet
72—85 rsz.	Haupt Ausgabe	I. C—XV. C kötet	1830—1850	14 kötet
86—90 rsz.	Haupt Empfang	I. D—IV. D kötet	1850—1864	5 kötet
92—93 és	Haupt Ausgabe	II. D—III. D és		
95—107 rsz. és	V. D—XVI. D kötet		1850—1864	10 kötet
rsz. n.				
111—112 rsz.	Haupt Empfang	III. E—IV. E kötet	1865—1870	2 kötet
114—121, 123	Haupt Ausgabe	II. E—VIII. E, X. E		
és 125 rsz.	és XII. E kötet		1865—1870	10 kötet

A jölös püspöki jövedelmek alapjának könyvei

1814—1850

45 rsz.	Perceptio et erogatio, A kötet . . .	1814—1829	1 kötet
71 rsz.	Ua., B és C kötet	1830—1850	1 kötet
	(A korábbiakat l. a vallásalagnál a 42 rsz. kötetben.)		

A tanulmányi alap könyvei

1794—1870

200—201 rsz.	Perceptio	I—II. kötet	1794—1800	2 kötet
202—205 rsz.	Erogatio	I—IV. kötet	1794—1800	4 kötet
206—207 rsz.	Perceptio	I—II. kötet	1801—1813	2 kötet
208—211 rsz.	Erogatio	II—IV. kötet	1801—1813	4 kötet
212—213 rsz.	Perceptio	I—II. kötet	1813—1829	2 kötet
214—216 rsz.	Erogatio	I—III. kötet	1813—1829	3 kötet
217—218 rsz.	Perceptio	I—II. kötet	1829—1847	2 kötet
219—221 rsz.	Erogatio	I—III. kötet	1829—1847	3 kötet
222 rsz.	Perceptio	III. kötet	1843—1850	1 kötet
223—225 rsz.	Empfang	I—III. kötet	1848—1866	3 kötet
226—227 és				
229—230 rsz.	Ausgabe	I.A, I.B, III, IV. k.	1850—1866	4 kötet
231—233 rsz.	Bevételek	I—III. kötet	1865—1870	3 kötet
234—238 rsz.	Kiadások	I—V. kötet	1864—1870	5 kötet

Az egyetemi alap könyvei

1794—1870

272 rsz.	Perceptio	I. kötet	1794—1800	1 kötet
273 rsz.	Erogatio	II. kötet	1794—1800	1 kötet

275 rsz.	Perceptio	I. kötet	1800—1813	1 kötet
277 rsz.	Perceptio et erogatio	I. B kötet	1814—1829	1 kötet
278 rsz.	Erogatio	II. B kötet	1814—1829	1 kötet
280a rsz.	Perceptio		1829—1850	1 kötet
280b rsz.	Erogatio	I. C kötet	1829—1850	1 kötet
281 rsz.	Perceptio	II. C kötet	1844—1850	1 kötet
283—284 rsz.	Erogatio	II. C—III. C kötet .	1828—1850	2 kötet
287—288 rsz.	Empfang	I. D—II. D kötet .	1850—1867	2 kötet
289—291 rsz.	Ausgabe	I. D—III. D kötet .	1850—1866	3 kötet
293 rsz.	Bevételek	I. E kötet	1865—1870	1 kötet
<i>Az egyetemi nyomda alapjának könyvei</i>			1829—1864	
285 rsz.	Perceptio et erogatio	C kötet	1829—1850	1 kötet
286 rsz.	Empfang und Ausgabe	D kötet	1850—1864	1 kötet
<i>A tanulmányi és egyetemi alap könyve</i>			1851—1866	
292 rsz.	Rückempfang der Gehalt	Vorschisse D kötet	1851—1866	1 kötet
<i>A konviktusi alap könyvei</i>			1794—1865	
303 rsz.	Perceptio	I. kötet	1794—1800	1 kötet
304—305 rsz.	Erogatio	II—III. kötet	1794—1800	2 kötet
306 rsz.	Perceptio	I. A kötet	1801—1813	1 kötet
Rsz. n. és				
308 rsz.	Erogatio	II. A—III. A kötet .	1801—1813	1 kötet
309—310 rsz.	Perceptio— Erogatio	I. B—II. B kötet . .	1813—1829	2 kötet
311—312 rsz.	Perceptio- Erogatio	I. C—II. C. kötet .	1830—1850	2 kötet
313 rsz.	Bevétel-Kiadás		1851—1864	1 kötet
314 rsz.	Ausgabe	(II.) D kötet	1851—1865	1 kötet
<i>A kassai konviktusi alap könyve</i>			1850—1864	
322 rsz.	Empfang und Ausgabe	D kötet	1850—1864	1 kötet
<i>A nagyváradi konviktusi alap könyve</i>			1864—1870	
Rsz. n.	Bevételek és kiadások		1864—1870	1 kötet
<i>A Széchényi—Kollonics-alap könyvei</i>			1793—1870	
327 rsz.	Perceptio et erogatio		1793—1800	1 kötet
328 rsz.	Ua. I. A kötet		1800—1813	1 kötet
329 rsz.	Ua. I. B kötet		1814—1829	1 kötet
Rsz. n.	Ua.		1830—1850	1 kötet
331 rsz.	Empfang und Ausgabe	D kötet	1850—1864	1 kötet
332 rsz. és rsz. n.	Bevétel és kiadás	E kötet	1864—1870	2 kötet

<i>A Nemzeti Múzeum alapjának könyvei . . . . . 1809—1870</i>			
338 rsz.	Perceptio et erogatio	1809—1814	1 kötet
Rsz. n.	Ua.	1815—1834	1 kötet
340 rsz.	Ua.	1835—1855	1 kötet
Rsz. n., 586 és 593 rsz.	Empfang und Ausgabe	1852—1870	3 kötet
<i>A Zágráb, Varasd, és Körös megyei kórházi alap könyvei 1833—1868</i>			
349 rsz.	Perceptio et erogatio C kötet	1833—1864	1 kötet
347 rsz.	Empfang und Ausgabe D—E kötet (A Huttler, Kollhofer, Monsperger alapé is).	1864—1868	1 kötet
<i>A magyar és a bánási elemi iskolai s a Sigray-alap könyvei . . . . . 1794—1870</i>			
351 rsz.	Perceptio et erogatio	1794—1800	1 kötet
352 rsz.	Ua. A kötet	1800—1813	1 kötet
353 rsz.	Ua.	1814—1829	1 kötet
354 rsz.	Empfänge und Ausgaben . . . . . (csak az elemi iskolai alapé)	1865—1870	1 kötet
<i>A tandíjalap könyve . . . . . 1796—1800</i>			
355 rsz.	Perceptio et erogatio	1796—1800	kötet
<i>A pesti lelencház alapjának könyve . . . . . 1816—1850</i>			
356 rsz.	Perceptio et erogatio	1816—1850	1 kötet
<i>A Karliczky-, Sigray-, nagyváradi és bánási elemi isko- lai és Löwenthal-alap könyvei . . . . . 1812—1850</i>			
381 rsz.	Perceptio et erogatio C kötet	1812—1850	1 kötet
<i>A Sigray-alap könyve . . . . . 1852—1870</i>			
398 rsz.	Empfang und Ausgabe	1852—1870	1 kötet
<i>A Karliczky-, Trenka-, Löwenthal-, Schwarz-, Wodi- aner-, br. Sina- és id. gr. Batthyány-féle alapok könyve . . . . . 1868—1872</i>			
383 rsz.	Bevételek és kiadások	1868—1872	1 kötet
<i>A győri árvaalap könyvei . . . . . 1830—1870</i>			
Rsz. n.	Perceptio et erogatio	1830—1850	1 kötet
385 rsz.	Empfang und Ausgabe	1859—1870	1 kötet
<i>A magyar művészeti ösztöndíjalap könyve . . . . . 1861—1870</i>			
402 rsz.	Empfang und Ausgabe	1861—1870	1 kötet
<i>A szilágysomlyói gimnáziumi alap könyve . . . . . 1866—1889</i>			
403 rsz.	Bevétel és kiadás	1866—1889	1 kötet

<i>A Tallián Zsófia leánynevelési és segélyezési alap könyve 1866—1869</i>			
404. rsz.	Bevételek és kiadások	1866—1869	1 kötet
<i>Különböző alapítványok könyve 1856—1873</i>			
405. rsz.	Adósok nyilvántartása	1858—1873	1 kötet
<i>A váci süketnéma intézet alapjának könyvei 1814—1850</i>			
408. rsz.	Perceptio et erogatio I. B. kötet	1814—1829	1 kötet
Rsz. n.	Ua. I. C. kötet	1829—1850	1 kötet
<i>A Császárfürdő építési alapjának könyvei 1846—1859</i>			
410. rsz.	Perceptio A kötet	1846—1857	1 kötet
411. rsz.	Bevétel B kötet	1857—1859	1 kötet
<i>Különböző kisebb alapítványok könyve 1867</i>			
415. rsz.	Bevételek	1867	1 kötet
<i>A g. kat. székesegyházi alap könyve 1856—1859</i>			
444. rsz.	Empfänge und Ausgaben	1856—1859	1 kötet
<i>A g. kat. székesegyházi, ösztöndíj es nyomda-alap könyve 1860—1870</i>			
445. rsz.	Empfänge und Ausgaben	1861—1870	1 kötet
<i>Az erdélyi g. kat. papnöveldei, székesegyházi és Ramonczay-alap könyve 1871—1877</i>			
446. rsz.	Empfänge und Ausgaben	1871—1877	1 kötet
<i>A Ramonczay-alap könyve 1860—1878</i>			
447. rsz.	Empfang und Ausgabe	1860—1878	1 kötet
448. rsz.	Ua.	1886—1893	1 kötet
<i>Az erdélyi gör. kat. papnöveldei alap, gör. kat. elemi iskolai tanítói nyugdíjalap, Vazul-alap és gör. kat. elemi iskolai alap könyve 1860—1888</i>			
449. rsz.	Bevételek és kiadások	1860—1888	1 kötet
<i>Különböző erdélyi alapok (Dávid Antal, Műtönnövendékek, Bábón Benedek, állami elemi népiskolai, Vajda Gábor, Major Péter, gör. kat. elemi iskolai alap) könyve 1863—1888</i>			
450. rsz.	Bevételek és kiadások	1863—1888	1 kötet
<i>Az erdélyi róm. kat. ösztöndíjalap könyve 1868—1870</i>			
Rsz. n.	Bevétel és kiadások	1868—1870	1 kötet
<i>Letétek könyve 1828—1867</i>			
453. rsz.	Contobuch über Fondsdepositen	1828—1867	1 kötet
<i>Az iskolai és ruházati alap könyvei 1858—1863</i>			
459. rsz.	Empfang und Ausgabe	1858—1863	1 kötet

<i>A székely ruházati alap könyvei</i>		1857—1888	
461 rsz.	Conto-Buch (Empfang und Ausgabe)	1857—1888	1 kötet
462—463 rsz.	Schuldner-Conto I—II. kötet	1848—1865	1 kötet
<i>A székely takarmányalap könyvei</i>		1857—1879	
465—466 rsz.	Conto-Buch (Empfang und Ausgabe)	1857—1879	2 kötet
<i>A vallásalap könyvei</i>		1782—1874	
483 rsz.	Haupt-Buch über Empfänge und Ausgaben.	1785	1 kötet
484 rsz.	Ua.	1786	1 kötet
485 rsz.	Ua.	1787	1 kötet
486 rsz.	Ua.	1788	1 kötet
487 rsz.	Ua.	1789	1 kötet
488 rsz.	Ua.	1790	1 kötet
489 rsz.	Ua.	1791	1 kötet
490 rsz.	Ua.	1792	1 kötet
491 rsz.	Ua.	1793	1 kötet
497 rsz.	Empfang an Pachtschillinggelder . .	1786—1790	1 kötet
492 rsz.	Kontobuch über den Empfänge an Rentgeldern	1788—1793	1 kötet
493—499 rsz.	Kontobuch über Rentgelder, Pacht- schillinggelder, Zinsgelder und Beiträge	1793—1799	2 kötet
494 rsz.	Ua.	1799—1811	1 kötet
495 rsz.	Ua.	1811—1822	1 kötet
496 rsz.	Ua.	1822—1832	1 kötet
558—559 rsz.	Interessen Empfänge	1841—1860	1 kötet
557 rsz.	Ua.	1855—1867	1 kötet
500 rsz.	Empfänge	1798—1802	1 kötet
501 rsz.	Kontobuch über verschiedene Emp- fänge	1802—1808	1 kötet
502 rsz.	Ua.	1808—1813	1 kötet
503 rsz.	Ua.	1813—1822	1 kötet
504 rsz.	Ua.	1822—1832	1 kötet
517 rsz.	Ua.	1833 1840	1 kötet
505 rsz.	Kontobuch über verschiedene Aus- gaben	1793—1798	1 kötet
506 rsz.	Ua.	1798—1802	1 kötet
507 rsz.	Ua.	1802—1808	1 kötet
508 rsz.	Ua.	1809—1813	1 kötet
509 rsz.	Ua.	1813—1822	1 kötet
510 rsz.	Ua.	1823—1832	1 kötet
519 rsz.	Ua.	1833—1840	1 kötet
550—551 rsz.	Haupt-Ausgaben	1841—1864	2 kötet
549 rsz.	Haupt-Empfänge	1863—1867	1 kötet
552 rsz.	Haupt-Ausgaben	1863—1867	1 kötet

412 rsz.	Kontobuch über Empfänge und Ausgaben	1865—1874	1 kötet
512 rsz.	Kontobuch über die Ausgaben auf Quartiergelder, geist. Stiftungen. Kirchnerfordernisse, Kanzleispesen, Kontribution, Grundsteuer, Festungsbeiträge, Weingartencultur und Sammlungs Vergütung.	1799—1809	1 kötet
513 rsz.	Ua.	1809—1814	1 kötet
514 rsz.	Kontobuch über die besonderen fixirten Ausgaben	1814—1819	1 kötet
515 rsz.	Ua.	1819—1825	1 kötet
516 rsz.	Kontobuch über die Empfänge	1826—1832	1 kötet
520 rsz.	Interimale Empfänge und Ausgaben	1833—1840	1 kötet
553—55 rsz.	Ua.	1841—1864	3 kötet
555 ½ rsz.	Ua.	1864—1867	1 kötet
521—523 rsz.	Besoldungen für neue Seelsorger	1793—1803	3 kötet
537, 539 rsz.	Besoldung und Beiträge für alte Pfarrer und Kaplane	1793—1803	2 kötet
524—526 rsz.	Kontobuch über Congruen und Congruen Supplement für neue Seelsorger	1804—1813	3 kötet
527 rsz.	Besoldungen für verschiedene Partheyen	1786—1792	1 kötet
528—529 rsz.	Ua.	1793—1803	3 kötet
530—531 rsz.	Ua.	1804—1810	2 kötet
535—536 rsz.	Besoldungen stb.	1810—1813	2 kötet
532 rsz.	Beträge für Bischöfe, Domherren, Seminarien, Klöster, Schulmeister, Kantoren und andere Partheyen	1811—1817	1 kötet
533 rsz.	Ua.	1822—1830	1 kötet
534 rsz.	Ua.	1831—1843	1 kötet
540 rsz.	Congruen und Besoldung der Pfarrer Cooperatoren	1826—1843	1 kötet
541 rsz. és rsz. n.	Congruen	1844—1863	2 kötet
561—562, 564—569 rsz.	Congruen	1863—1868	8 kötet
572 rsz.	Kontobuch der Pensionen, Provisionen et Vitalitien der Deficienten, Ordensgeistlichen, Nonnen und anderer Partheien.	1844—1867	1 kötet
573 rsz.	Kontobuch der Concurential-Ausgaben	1844—1864	1 kötet
570—571 rsz.	Zehend Entschädigungen	1849—1865	2 kötet
545 rsz.	Kontobuch für die geistlichen Zöglinge in den hungarischen Seminarien	1802—1810	1 kötet
546 rsz.	Liber possessiones, portiones . . . . . nuta . . . fundi religionis demon-		

	strans	1788—1793	1 kötet
547 rsz.	Liber... aedificia et domos fundi religionis demonstrans	1784—1796	1 kötet
548 rsz.	Summarium capitalium et interusuriorum	1783	1 kötet
467—469 és 471—472 rsz.	Kapitalienbuch der aufgehobenen Klöster Ungarns	1782—1793	5 kötet
470, 473—474 rsz.	Ua.	1793—1799	3 kötet
479 rsz.	Index zum Aktiv Kapitalienbuch	1793—1799	1 kötet
478 rsz.	Kapitalienbuch der aufgehobenen Klöster Ungarns	1799—1813	1 kötet
481 rsz.	Aktiv Kapitalienbuch des hungarischen Religionsfondes	1814—1832	1 kötet
481 1/2 rsz.	Buch über die nicht verinteressirten Kapitalien und besondere Aktiv Rückständen	1813—1826	1 kötet
482 rsz.	Hilfsbuch über die Aktiv Kapitalien ohne Interessen, Aktiv Rückständen und Interims Einnahmen und Ausgaben	1826—1832	1 kötet
518 rsz.	Kapitalienbuch	1833—1840	1 kötet
560 rsz.	Aerarial-Grundentlastungs- und ständische Obligationen	1841—1859	1 kötet

A jölös püspöki jövedelmek alapjának (másként : szabályozott püspökségek alapja) könyvei 1807—1864

542 rsz.	Index	é. n.	1 kötet
543 rsz.	Kontobuch über Empfänge und Ausgaben	1807—1816	1 kötet
544 rsz.	Ua.	1816—1831	1 kötet
556 rsz.	Ua.	1832—1864	1 kötet

A halli hölgyalapítvány könyvei 1857—1871

589 rsz.	Ausgaben.	1857—1871	1 kötet
590 rsz.	Hauptbuch, Abt. II. für Ungarn	1868—1869	1 kötet
591 rsz.	Hauptbuch, Abt. III. für die Serbische Wojvodschaft und das Temeser Banat und für Croatien und Slavonien	1859	1 kötet

A magyar és a horvát világi alapítványi és egyesületi alap (és egyéb alapok) könyvei 1785—1853

594 rsz.	Empfänge	1794—1820	1 kötet
595 rsz.	Ausgaben.	1794—1813	1 kötet
597 rsz.	Ua.	1794—1812	1 kötet
596 rsz.	Ua.	1813—1820	1 kötet
598 rsz.	Empfänge und Ausgaben der croa-		

	tischen weltlichen Stiftungsfonde	1791—1820	1 kötet
599 rsz.	Haupt Empfang und Ausgabe	1821—1830	1 kötet
601 rsz.	Haupt Empfang	1831—1833	1 kötet
602 rsz.	Haupt Ausgabe	1831—1833	1 kötet
604 rsz.	Haupt Empfang und Ausgabe	1833—1841	1 kötet
617 rsz.	Haupt Empfänge und Ausgaben der ung. Bruderschaften, Waitzner Taubstummen, Szecsen-Kollonits und Sigrayschen Fondes	1842—1849	1 kötet
600 rsz.	(Interims) Empfang und Ausgabe	1818—1830	1 kötet
615 rsz.	Interimsbuch	1831—1833	1 kötet
614 rsz.	Ua.	1833—1842	1 kötet
618 rsz.	Interims Empfänge und Ausgaben der ung. Bruderschaften, Waitzner Taubstummen, Szecsen-Kollonits und Sigrayschen Fondes	1842—1853	1 kötet
605—606 rsz.	Kapitalienbuch	1785—1793	2 kötet
607—609 rsz.	Ua.	1794—1800	3 kötet
610 rsz.	Ua.	1800—1818	1 kötet
611 rsz.	Ua.	1818—1833	1 kötet
612 rsz.	Ua.	1833—1841	1 kötet
616 rsz.	Kapitalienbuch der ung. Bruderschaften, Waitzner Taubstummen, Szecsen-Kollonits und Sigrayschen Fondes	1842—1853	1 kötet
<i>A magyar általános konviktusi alap (és egyéb alapok) könyvei</i>		<i>1786—1868</i>	
583 rsz.	Haupt Empfang und Ausgabe	1786	1 kötet
632 rsz.	Empfang und Ausgabe des Convicten und Normalschulen Fondes	1786—1787	1 kötet
441 rsz.	Empfang und Ausgabe	1794—1804	1 kötet
635 rsz.	Reelle und Interimale Empfänge und Ausgaben Stipendien	1805—1817	1 kötet
636 rsz.	Haupt Empfang und Ausgabe	1824—1833	1 kötet
622 rsz.	Haupt Empfang und Ausgabe des ung. allgemeinen und Grosswardeiner Convicten Fondes	1834—1850	1 kötet
575 rsz.	Haupt Empfangs und Ausgabe-Buch des ungarischen Kunst-Stipendien Fondes, dann ung. allgemeinen und Grosswardeiner Convicten Fondes	1851—1868	1 kötet
638 rsz.	Stipendien	1818—1827	1 kötet
639 rsz.	Ua.	1823—1840	1 kötet
641 rsz.	Ua.	1841—1862	1 kötet
640 rsz.	Ua.	1851—1862	1 kötet
587 rsz.	Ua.	1862—1869	1 kötet
633 rsz.	Kapitalienbuch des Convicten und		

	Normalschulen Fondes	1787—1792	1 kötet
581 rsz.	Kontobuch der Aktivkapitalien . .	1789—1794	1 kötet
582 rsz.	Liber capitalium	1794—1818	1 kötet
Rsz. n.	Kapitalienbuch des allgemeinen und Grosswardeiner Convicten Fondes.	1841—1850	1 kötet
Rsz. n.	Interims Einnahmen (töredék) . . .	1841—1847	1 kötet
576 rsz.	Interims- und Kapitalienbuch des ung. allgemeinen Kunst-Stipendien und Grosswardeiner Convicten Fondes	1851—1868	1 kötet
577 és 580 rsz.	Empfänge und Ausgaben	é. n.	2 kötet
	<i>A kassai konviktusi alap könyve</i>	1852—1867	
574 rsz.	Kapitalien, Haupt Empfänge und Ausgaben, Stipendien und Interims- buch	1852—1867	1 kötet
	<i>A nagyváradai konviktusi alap könyve</i>	1829—1832	
637 rsz.	Empfang und Ausgabe, wie auch In- terimsbuch, dann Stipendien . .	1829—1832	1 kötet
	<i>A győri, Huttler-Kohlhoffer, Monsperger és horvát árva- alap, a Zágráb, Varasd és Körös megyei kórházi alap, a Karliczky és horvát iskolai alap, a pesti lelencházi alap, a horvát országos és kereskedelmi pénztár és a Száraz-alap könyve</i>	1834—1842	
603 rsz.	Empfänge und Ausgaben	1834—1842	1 kötet
	<i>A pesti lenencházi, Száraz- és Novotny-alap könyve</i>	1825—1861	
Rsz. n.	Empfänge und Ausgaben	1825—1861	1 kötet
	<i>A Karliczky-, az elemi iskolai, a pesti lenencházi, a Száraz-, Löwenthal-, Novotny-, Fekesházy-, Církjek- és Trenka-alap könyve</i>	1843—1867	
619 rsz.	Kapitalienbuch	1843—1867	1 kötet
	<i>A kereskedelmi alap könyve</i>	1863—1867	
Rsz. n..	Bevételek és kiadások	1863—1867	1 kötet
	<i>A magyar és a bánági elemi iskolai alap és a tandíjalap könyvei</i>	1794—1833	
620 rsz.	Empfänge und Ausgaben	1794—1823	1 kötet
621 rsz.	Ua.	1824—1833	1 kötet
	<i>A magyar, bánági és vajdasági izraelita elemi iskolai és oktatási alap könyve</i>	1851—1868	
623 rsz.	Haupt Empfänge und Ausgaben . .	1851—1863	1 kötet
624 rsz.	Kapitalien- und Interimsbuch . . .	1851—1863	1 kötet
592 rsz.	Empfang und Ausgabe	1864—1868	1 kötet

	<i>A Császárfürdő alapjának könyve</i>	1850—1859	
626 rsz.	Kapitalien, dann Haupt und Interims Empfänge und Ausgaben	1850—1859	1 kötet
	<i>A horvát, a fiumei, az egyetemi és tanulmányi alap, meg a nyugdíjpenztár könyvei</i>	1782—1791	
627 rsz.	Empfänge und Ausgaben	1782—1786	1 kötet
628 rsz.	Kapitalienbuch	1780—1791	1 kötet
	<i>A győri árvaalap könyvei</i>	1843—1867	
643 rsz.	Haupt- und Interimsbuch	1843—1862	1 kötet
644 rsz.	Kapitalienbuch	1843—1862	1 kötet
688 rsz.	Kapitalien-, Interims- und Haupt- Kontobuch	1863—1867	1 kötet
	<i>Az Almássy-, esperességi, Horváth-, Jeszenák-, Konde-, Lissovényi-, Nagy- és Sidó-alap könyvei</i>	1853—1865	
646 rsz.	Haupt-Empfangs und Ausgabebuch .	1853—1865	1 kötet
647 rsz.	Kapitalien- und Interimsbuch . . .	1853—1862	1 kötet
	<i>A tanulmányi alap könyvei</i>	1782—1867	
648 rsz.	Haupt-Empfänge und Ausgaben . .	1782—1786	1 kötet
649 rsz.	Haupt-Empfänge und Ausgaben der hung. croat. Fiumaner Studien, Universitäts, Convicten und Nor- malschulen Fonds	1787—1793	1 kötet
650 rsz.	Haupt-Empfänge und Ausgaben . .	1794—1799	1 kötet
652 rsz.	Haupt-Empfänge	1800—1810	1 kötet
651 rsz.	Haupt-Ausgaben	1800—1810	1 kötet
654 rsz.	Haupt-Empfänge	1811—1821	1 kötet
653 rsz.	Haupt-Ausgaben	1811—1821	1 kötet
656 rsz.	Haupt-Empfänge	1822—1831	1 kötet
655 rsz.	Haupt-Ausgaben	1822—1831	1 kötet
657 rsz.	Haupt-Empfänge	1832—1841	1 kötet
658 rsz.	Haupt-Ausgaben	1832—1841	1 kötet
661 rsz.	Haupt-Empfänge	1842—1853	1 kötet
662 rsz.	Haupt-Ausgaben	1842—1853	1 kötet
663 rsz.	Haupt-Empfänge	1854—1861	1 kötet
664 rsz.	Haupt-Ausgaben	1854—1861	1 kötet
684 rsz.	Haupt-Empfänge	1862—1867	1 kötet
685 rsz.	Haupt-Ausgaben	1862—1867	1 kötet
666—667 rsz.	Besoldungen I—IV. k.	1842—1853	2 kötet
668—669 rsz.	Ua. I. II. k.	1854—1862	2 kötet
689—690 rsz.	Ua. I. II. k.	1863—1867	2 kötet
670 rsz.	Pensions- und Provisionsbuch . . .	1854—1862	1 kötet
691 rsz.	Ua.	1863—1867	1 kötet
671 rsz.	Empfänge und Ausgaben	1854—1858	1 kötet
672 rsz.	Empfänge I. k.	1859—1867	1 kötet

673 rsz.	Ausgaben II. k.	1859—1867	1 kötet
692 rsz.	Rechnung	1782-től	1 kötet
679 rsz.	Sammlung und Rubrique Scontro .	1782—1786	1 kötet
680 rsz.	Empfang des Studienfondes und anderer Fonde	1787—1793	1 kötet
629 rsz.	Interimsbuch	1793—1815	1 kötet
630 rsz.	Ua.	1816—1827	1 kötes
631 rsz.	Interimsbuch der Litteral. Univ. Buchd. Didactral, Findelhaus und Karliczky-Fondes	1828—1833	1 kötet
660 rsz.	Interimsbuch des Studien-Fonds und Convicten Fonds	1833—1841	1 kötet
665 rsz.	Interimsbuch	1854—1861	1 kötet
686 rsz.	Ua.	1862—1867	1 kötet
674 rsz.	Kapitalienbuch	1782—1793	1 kötet
681 rsz.	Kapitalienbuch der 5 Stiftung-Fonde (Studien-, Universität-, Buchdruckerei-, Convicten- und Normal-schulen-Fondes) III. kötet	1793—1805	1 kötet
682 rsz.	Kapitalienbuch des ung. Studien, Universitäts und Convicten Fonds IV. kötet	1806—1822	1 kötet
683 rsz.	Kapitalienbuch des Studien-, Convicten-, Universitäts-, Buchdruckerei-, Normalschulen-, Didactral-, u. Findelhaus-Fonds V. kötet	1823—1832	1 kötet
659 rsz.	Kapitalienbuch des Studien-Fonds, dann allgemeiner und Grosswardeiner Convicten-Fonds	1833—1841	1 kötet
675—676 rsz.	Kapitalienbuch I. II. kötet.	1842—1853	2 kötet
677—678 rsz.	Ua. I. II. kötet	1854—1861	2 kötet
687 rsz.	Kapitalienbuch für Privat Obligationen	1862—1867	1 kötet
688 rsz.	Kapitalienbuch für Staatsobligationen	1862—1867	1 kötet
<i>Az egyetemi és az egyetemi nyomdai alap könyvei</i>		<i>1794—1867</i>	
700 rsz.	Haupt Empfang und Ausgabe	1834—1841	1 kötet
701 rsz.	Ua.	1842—1848	1 kötet
705 rsz.	Ua.	1849—1853	1 kötet
708 rsz.	Ua.	1854—1861	1 kötet
709 rsz.	Haupt Empfang und Ausgabe, Besoldungen und Pensionen.	1862—1867	1 kötet
693 rsz.	Interims Empfang und Ausgabe	1794—1800	1 kötet
694 rsz.	Ua.	1801—1810	1 kötet
695 rsz.	Interims Empfang und Ausgabe des Universitäts-, Buchdruckerei-, Gebähr- und Findelhaus Fondes	1811—1822	1 kötet

696 rsz.	Ua.	1823—1829	1 kötet
696 rsz.	Ua.	1830—1833	1 kötet
699 rsz.	Interims Empfänge und Ausgaben .	1834—1841	1 kötet
702 rsz.	Ua.	1842—1848	1 kötet
704 rsz.	Ua.	1849—1853	1 kötet
707 rsz.	Ua.	1854—1861	1 kötet
711 rsz.	Ua.	1862—1866	1 kötet
698 rsz.	Kapitalienbuch	1834—1841	1 kötet
703 rsz.	Ua.	1842—1853	1 kötet
706 rsz.	Ua.	1854—1861	1 kötet
712 rsz.	Ua.	1862—1866	1 kötet

(Az 1833 előttiakat 1. a tanulmányi
alapnál)

A helytartótanácsi számvevőség alapítványi ügyosztályán — mint már említettük — számviteli könyvet vezettek valamennyi alapról, amely a helytartótanács felügyelete alatt állott. Ezeknek a könyveknek a vezetését a helytartótanács megszűnése után is tovább folytatták a helytartótanácsi számvevőség örökébe lépő szervek. Így a számviteli könyvekből egységes állag jött létre, amely 1782-től egészen 1888-ig terjed. (A könyvek zöme azonban az 1794 és 1870 közötti éveket öleli fel). Külön fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy az 1848 utáni időszakból vannak itt számviteli könyvei az erdélyi alapoknak is, amelyek a helytartótanács fennállása idején természetesen nem tartoztak a helytartótanács felügyelete alá. Az állagba tartozó könyveket — valószínűleg még akkor, amikor a helytartótanácsi számvevőség, ill. jogutódai ügyvitelében használták őket — 1-től 712-ig terjedő rakszámmal látták el. A fentebbi jegyzékben általában ezek szerint a rakszámok szerint haladva soroltuk fel a könyveket, de nem egyenként, hanem az azonos időszakra vonatkozó könyveket könnyebb áttekintés céljából összefogtuk. A rakszámok sorrendjében való felsorolástól csak abban az esetben térünk el, ha a rakszámozás következetlen volt és az azonos jellegű sorozatok szétaprózását idézte elő. A rakszámok azonban nemcsak emiatt nem sorakoznak hiánytalanul egymás után, hanem azért sem, mert egyes könyvek ma már nincsenek meg.

Az állagban az egyes alapoknak nemcsak egy helyütt vannak könyvei. Pl. a vallásalapnak vannak könyvei 1—125 rsz. alatt és 483—573 rsz. alatt is, mégpedig lényegében ugyanabból az időszakból — 1794—1870, ill. 1782—1874 — csakhogy más-más évkörbeosztással. (Az 1—125 rakszámú kötetek az 1794—1800, 1800—1813, 1814—1829, 1830—1850, 1850—1864, 1865—1870 évkörök szerint tagolódnak; a 483—573 rsz. alatt elhelyezett vallásalapú könyvek évkör szerinti tagolódása nem ennyire egységes, de mindenképpen más, pl. 1811—1822, 1822—1832, 1833—1840 stb.) Hasonló a helyzet a többi alapnál is. Hogy miért vezettek ugyanabban az időszakban több hasonló jellegű számviteli könyvet az egyes alapokról, azt ma már igen nehéz megállapítani. A számvevőség számára kiadott 1770. évi utasítás nem foglalkozik a számviteli könyvekkel, hiszen akkor még nem is vezettek ilyeneket, az alapok maguk is jórészt későbbi eredetűek, ill. később kerültek rendszeres felügyelet alá. Mednyánszky János számvevőségi igazgató 1796. évi „planum directorale”-ja (O. L. Nádori lvt. Archivum secretum archiducis

Josephi, *Regulatio consilii locumtenentialis et exactoratus*. No. 5.), amely részletesen elemzi a számvevőség alapítványi ügyosztályának minden munkáját, a számviteli könyveket csak futólag érinti, minthogy a „contatio” jobb megszervezésére az uralkodó külön megbízást adott Burgmann udvari számtisztnek. Valószínűleg szabályozták is ekkor a számvitel módját, csak-hogy az erre vonatkozó irat nem található, mert a számvevőség irattára csak töredékesen maradt fenn. Az 1800. és az 1803. évi utasítás pedig, mint jól ismert kérdést, mellőzi a számviteli könyvek vezetésének részleteit.

Az állag áttekintését kissé nehezíti az is, hogy sok kisebb alapról nem vezettek külön könyvet, hanem egyik-másik nagyobb alap könyveiben tartották nyilván bevételeiket és kiadásaikat, vagy pedig két-három, esetleg több kisebb alapról közös könyvet vezettek. (De természetesen ilyen esetben a könyvekben külön-külön rész van az egyes alapok számára.) Nem is mindig ugyanazokat az alapokat fogták össze közös könyvben, hanem sokszor megváltoztatták a csoportosítást. A fentebb közölt jegyzékben a sorozatok címeiben csak azt az alapot vagy alapokat neveztük meg, amelyekre a sorozat valamennyi kötete vonatkozik (pl. A vallásalap könyvei). Ha egyes könyvek ennél több vagy kevesebb alpra vonatkoznak, azt az illető kötetnél (teljes cím közlésével, vagy zárjelbe tett magyarázattal) adtuk meg.

Az alapok közül, amelyekről számviteli könyv készült, legjelentősebb a vallásalap (*fundus religionarius, fundus religionis, Religionsfond*) volt. A vallásalapot II. József létesítette 1782. szeptember 10-i rendeletével, amellyel a feloszlott kolostorok vagyonát a katolikus vallás céljaira adományozta és egyesítette a III. Károly által 1733-ban felállított lelkésszépítéssel. A vallásalap vagyonát azután még kiegészítette II. József az uralkodása későbbi éveiben feloszlott rendházak vagyonával és bizonyos egyházi eredetű jövedelmekkel is. Az alap jövedelmei részben a birtokokból és az épületek béréből befolyó jövedelmekből, részben tőkék kamataiból tevődtek össze. A jövedelmekből fizették a feloszlott rendek tagjainak nyugdíját, a kolduló rendeknek a koldulás megszüntetése miatt járó kárpótlást, a katolikus plébánosok, káplánok, kántorok, tanítók kongruáját (ez volt a legnagyobb kiadási tétel), hozzájárultak a katolikus szemináriumok, deficiens-házak (elaggott papok háza), templomok, iskolák fenntartásának, ill. építésének költségeihez, s természetesen fedezték a birtokok és tőkék fenntartásával, kezelésével kapcsolatos kiadásokat, valamint a birtokra háruló közterheket.

A vallásalaphoz hasonló céllal létesült a fölös püspöki jövedelmek alapja (*fundus superfluum proventuum episcopatum*), amelyet másként a szabályozott püspökségek alapjának neveztek (*fundus regulatorum episcopatum*). Ez 1803-ban jött létre, amikor I. Ferenc elrendelte, hogy a római katolikus püspökök bizonyos meghatározott összegen felüli jövedelmeit a szemináriumoknak és a deficiens házaknak a fenntartására kell fordítani. Ezt az alapot 1853-ban egyesítették a vallásalappal. Vallási célú volt a Batthyány-alap is, amelyet id. gr. Batthyány Gusztáv létesített 1869-ben a rohonci, német-szentmihályi, borostyánkői és bicskei uradalom kegyúri terheinek fedezésére.

Vagyonát és jelentőségét tekintve a vallásalap után következett a tanulmányi alap (*fundus studiorum, fundus litterarius, Studienfond*) s az ezzel szoros kapcsolatban levő egyetemi alap (*fundus universitatis, Universitätsfond*) és az egyetemi nyomdai alap (*fundus typographiae universitatis*. Buch-

druckereifond). A tanulmányi alapot Mária Terézia hozta létre 1780. március 25-i rendeletével, amelyben az 1773-ban feloszlott jezsuita rend összes magyarországi javait — az egyházi célokra fordított és az egyetemnek adott javak kivételével — s tanulmányi költségek fedezésére adományozta. Ugyanakkor kiegészítette egyes jezsuita birtokokkal a királynő az egyetemnek Pázmány Pétertől származó alapját is. A tanulmányi alap vagyonaiban eleinte három részt különböztettek meg: a magyar, a horvát és a fiumei alapot. Később ez a megkülönböztetés megszűnt, de 1856-ban azután felosztották a tanulmányi alapot egyrészt Magyarországra, másrészt Horvátországra és Szlavónia közt. A tanulmányi, egyetemi és egyetemi nyomdai alap jövedelmei a vallásalaphoz hasonlóan birtokokból, épületekből és tőkepénzekből származtak; ezeket a jövedelmeket az egyetem, az egyetemi nyomda, meg felső- és középfokú iskolák (akadémiák, gimnáziumok) fenntartására fordították.

E nagy alapokon kívül kisebb alapok is szolgálták a közoktatás előmozdítását. Néhánynak a létrejötte II. József nevéhez fűződik: ő vezette be a tandíjat s a befolyó pénzekből tandíjalapot (fundus didactricis) létesített, felosztotta a világiak számára létesített vallásos társulatokat s a vagyonukból polgári egyesületi alapot (fundus confraternitatum civilium) hozott létre; 1784-ben felosztotta az összes konviktusokat (nemesi nevelőintézeteket), s ezek vagyonából megalkotta a konviktusi alapot (fundus convictuum), amelyből a tanulóifjúságnak ösztöndíjakat adott. (Ezen az általános konviktusi alapon kívül később még két konviktusi alap keletkezett: a nagyváradi — ezt 1829-ben létesítették az akkor feloszlott nagyváradi konviktus vagyonából — és a kassai, amely az 1851-ben feloszlott kassai konviktus vagyonából származott. E két alpból szintén tanulmányi ösztöndíjakat adtak.) Az elemi iskolai oktatás költségeire fordították a magyar és bánági elemi iskolai, meg a horvát elemi iskolai alapot. Karliczky Albert iskolafelügyelő 1794-ben létesített alapjából Temes, Torontál és Krassó megyei tanítók nyugdíjazásának költségeit fedezték. Tanulmányi, ill. kulturális célt szolgált az 1820—1826-ban keletkezett szilágysomlyói gimnáziumi alap, a Fekésházy Mihály kamarai uradalmi ügyvéd által 1848-ban a magyar nyelv terjesztésére letett alap, Trenka Mihály Alajos tanulmányi bizottsági ülnöknek 1848-ban egy ipartanodai növendék segélyezésére létesített alapja, valamint a királyi alapításból 1850-ben létrejött izraelita iskolai alap és az 1857-ben a szegény művészek segélyezésére szintén I. Ferenc József által alapított művészeti ösztöndíjalap, valamint br. Sina Simonnak 1868-ban szegény tanítók segélyezésére, Schwarz Istvánnak 1868-ban három főreáliskolai tanuló ösztöndíjára és Wodianer Bélának 1868-ban szegény pestmegyei tanulók segélyezésére létesített alapja.

Árvagyermek nevelésére is voltak alapok, mégpedig a Mária Terézia 1763. évi alapításából származó győri árvaalap, az 1765. évi Sigray-alap (ezt Sigray Teréz és Zsuzsanna alapította nemes árvaleányok segélyezésére), a horvát árvaalap és a Huttler- és Kolhoffer-féle árvaházi alap (ezek keletkezésének időpontját nem ismerjük, 1800-ban már a helytartótanács felügyelete alatt voltak), valamint a Monsperger-féle árvaalap és a pesti lelenház (Gebärd- und Findelhaus) alapja.

Szegények segélyezésére létesült a Széchényi—Kollonics-alap (1692), a Novotny-alap (1818) és a Löwenthal-alap (1831, ebből az érsekújvári szegé-

nyeken kívül az ottani róm. kat. plébánost és a rabbit is segélyezték). A Talián Istvánné Jeszenszky Zsófia által 1864-ben létesített alapból pedig Jeszenszky János leányivadékait segítették.

A különféle egyéb célokat szolgáló alapok közül megemlítjük még a váci süketnéma intézet alapját (1802) és a Nemzeti Múzeum alapját (1808), amelyek országos adakozásból jöttek létre.

Az erdélyi alapok közül a következőknek vannak könyvei az állagban: a Vazul-alapnak (ezt 1738-ban alapította III. Károly a görög katolikus Vazul-rendnek — amely a balázsfalvi gimnáziumot vezette — a fenntartására), a székesegyházi alapnak (ezt 1784-ben Major Gergely fogarasi görög katolikus püspök a balázsfalvi székesegyház költségeire létesítette), az erdélyi elemi iskolai alapnak, amely a felosztott erdélyi ifjúsági Mária-egyesületek bútorainak eladásából gyűlt össze, az erdélyi róm. kat. ösztöndíjalapnak, a görög katolikus iskolai jutalmi alapnak (ezt 1784-ben Major Gergely fogarasi püspök létesítette), a Ramonczay-alapnak (ezt Dr. Ramonczay Simon a bécsi műegyetemen tanuló görög katolikus ifjak segélyezésére alapította 1843-ban), a Dávid Mózes Antal által 1846-ban a székelyudvarhelyi műipariskola felállítására létesített alapnak, az erdélyi ruházati alapnak (ez eredetileg egyes ezredek ruhaellátására szolgált, de 1861-től királyi engedéllyel iskolák és tanulók segélyezésére fordították), s végül az erdélyi görög katolikus elemi iskolai tanítók nyugdíjazására szolgáló 1869-ben keletkezett alapnak.

A számviteli könyvek jól felhasználható, összefüggő anyagot adnak gazdaságtörténeti kutatásokhoz, történeti statisztikai feldolgozásokhoz. Nemcsak a házikelésben tartott, ill. bérbeadott birtokok jövedelmeinek alakulását kísérhetjük figyelemmel bennük, hanem a 18—19. századi magyarországi hitelviszonyokba is bepillantást nyerhetünk adataikból; az ország hiteléletében forgalomban levő tőkék tekintélyes része ugyanis alapítványi tőke volt, s ezeknek kikölcsonzásáról a számviteli könyvek részletes adatokat szolgáltatnak.

115. A PÉCSI KÖZIGAZGATÁSI KERÜLET SZÁMVEVŐSÉGÉNEK

IKTATÓKÖNYVE

(Exhibiten- und Berichtbuch von 1. Nov. 1789

bis Ende Oct. 1790)

1789/1790

I kötet

Ez a kötet a II. József-kori pécsi közigazgatási kerület (districtus) számvevőségének iktatókönyve az 1789. november 1-től 1790. október 31-ig terjedő ún. katonai esztendőre. Az iktatókönyv rovatai: iktatószám és a beérkezés napja (az iktatószám folytatólagos az egész katonai éven keresztül, 1-től 546-ig); az iktatómágy tárgya, a beküldő hatóság vagy fél nevének és az iktatómágy keltének a feltüntetésével; az előadó neve, akinek kiosztották az iratot és a kiosztás napja; az előadó előterjesztésének a benyújtási napja; az elintézés kelte és a hatóság megjelölése, amelynek az elintézés szól. Az iktatókönyvnek betűrendes név- és tárgymutatója van, amely a kötet lapszámaira utal. — A pécsi közigazgatási kerület számvevőségének egyéb iratanyaga nem maradt fenn.

II.

KÖZELLÁTÁSIK

116. Gr. SPLÉNYI JÓZSEF KIRÁLYI BIZTOS IRATAI

1786

2 csomó

Splényi József gróf helytartótanácsi tanácsost II. József rendeletére 1786 augusztusában királyi biztosként kiküldte a helytartótanács a munkácsi kerületben (Ung, Bereg, Máramaros és Szatmár megyékben) fenyegető éhínség leküzdésére. Splényi augusztus 27-től november 29-ig működött ebben a minőségben; ekkor — minthogy időközben kinevezték a pécsi kerület főispánjává — abbamaradt királyi biztosi működése. 1786. december 21-én Pécsről elküldte a helytartótanácsnak a biztosi működése során keletkezett irattárát: a hozzá érkezett beadványokat és az ezekre küldött válaszai fogalmazványait. (A beküldésre vonatkozó iratot 1. Departamentum penuriae panis, 1787. 2. kútfő, 11. tétel.) Irataiból a kormányzatnak az inség enyhítése érdekében tett intézkedései (a gabonakészletek felderítése, számbavétele, más megyékben gabona vásároltatása, a spekulációs vásárlások, árdrágítás megakadályozása, a földesurak felszólítása segélyezésre stb.) és az inségtől sújtott megyék lakosságának megnyugtatót, elvándorlásuk megakadályozását, a zavargások megelőzését célzó törekvései tárulnak elének.

Az iratok a beérkezés sorrendjében kapott iktatószámok (1—189) szerint következnek egymás után. Az iratok előtt (az első csomóban) Splényi ügyviteli jegyzőkönyvének (iktatókönyvének) a 49—119. iktatószámokat tartalmazó töredéke van elhelyezve. Az ügyviteli jegyzőkönyv közli a beadványok beérkezésének idejét, keltét, tartalmát és az elintézését. A 49—119. iktatószámú iratokhoz segédkönyvül használható. (Ugyancsak az első csomó elején egy 1785. és egy 1788. évi, nem idetartozó, de inségüggyel kapcsolatos irat van.)

117. SZENTIVÁNYI VINCE KIRÁLYI BIZTOS IRATAI

1846

2 csomó

1846 januárjában a helytartótanács bizottság alakítását határozta el, abból a célból, hogy az Buda és Pest városában felügyeljen az élelmiszerek rendes áron való árusítására, és gondoskodjék az élelmiszerárusítással kapcsolatos csalások megszüntetéséről. Erre az elhatározásra az élelmiszerek drágasága miatt érkezett sok panasz indította a helytartótanácsot. A bizottság elnökévé királyi biztosként Szentiványi Vince helytartótanácsi tanácsost küldték ki, tagjai pedig a Pest megye, valamint Buda és Pest város részéről kiküldött megbízottak voltak. Szentiványi Vince 1846. január 13-tól július

13-ig működött mint királyi biztos; főként a hús-, kenyér-, liszt- és faellátás ügyével foglalkozott; üléseket tartott a bizottság tagjaival, megszemlélte a vágóhidakat, kísérleti vágatásokat, felülvizsgálta a mértékeket stb. Működéséről természetesen állandóan beszámolt a helytartótanácsnak; jelentései a köz- és városrendőrségi osztályban (Departamentum politiae generalis et civitatum) találhatóak.

Ebben a „Szentiványi Vince királyi biztos iratai” című állagban a hozzá érkezett beadványokat találjuk, amelyeket főként Buda és Pest város tanácsától kapott; sok kimutatás van közöttük a mézárásokról, pékekről, lisztárusokról, fakereskedőkről, a marhavásárokon történt eladásokról.

A beadványokat iktatták s az iktatószámok (1—168) sorrendjében helyezték el. Segédkönyv nincs hozzájuk, magukat az iratokat kell átnézni.

118. AMBRÓ ANTAL KIRÁLYI BIZTOS IRATAI

1847

2 csomó

1847. március 7-én az uralkodó az országban fellépő éhínség elhárítására királyi biztossá nevezte ki Vay Miklós bárót, az országos biztosság főigazgatóját és Ambró Antal helytartótanácsi tanácsost. A király a kincstárból 200 000 forint kölcsönt utalványozott ki, azzal, hogy ennek felét a katonaság élelmezésének könnyítésére kell fordítani, kamatfizetés nélkül, másik felét pedig az inséggel küzdők segélyezésére, 4 százalékos kamat mellett. Meghagyta, hogy a biztosok gondosan gazdálkodjanak az összeggel, csak ott utalványozzanak belőle, ahol nagy az inség és sem az egyesek, sem a törvényhatóságok nem tudják elhárítani. A közmunkákra vegyenek fel szűkölködőket, hogy ezzel enyhüljön a nyomor.

A két királyi biztos közül Ambró Antalra Trencsén, Árva és Liptó megyét bízta; később azután Bars, Hont, Turóc, Zólyom és végül Nyitra megye is az ő gondoskodása alá került; Vay Miklós az ország többi részén működött. Ambró március 22-én kezdte meg biztosi munkáját s augusztus végéig tevékenykedett a gondjaira bízott megyékben. Augusztus 30-án kelt jelentésében (I. Köz- és városrendőrségi osztály — Departamentum politiae generalis et civitatum — 1847, 4. kútfő 296. tétel) megrázó képet fest az éhínség pusztításairól, a nép hallatlan nyomoráról, amelyet a kevés állami segély és egyes magánszemélyek adakozása alig volt képes enyhíteni.

Az Ambró Antalhoz biztosi működése alatt érkezett beadványokat iktatószámmal látták el, de nem ezek sorrendjében helyezték el, hanem beküldők szerinti csoportokban, ill. néhány tárgyi csoportban. Külön-külön csoportban vannak tehát egy-egy megye és a városok segélykérései, kimutatásai az inséget szenvedőkről, Vay Miklós, a helytartótanács, a kancellária és a kamara levelei, az „Adakozók” levelei, az „Alapítványi ügyek” (alapítványi birtokokhoz tartozó falvak kérelmei) stb. A csoportokon belül az iratok időrendben vannak elhelyezve. A csoportok után van néhány iktatatlan irat is, időrendben. A beadványok sok részletes adatot szolgáltatnak az 1847. évi éhínségre azokra a megyékre vonatkozóan, amelyekben Ambró működött. Segédkönyv nincs az állaghoz, az iratokat magukat kell átnézni.

III.

KÖNYVVIZSGÁLATIAK

119. ACTA GREMIALIS CENSURAE ET REVISORATUS LIBRORUM OFFICII

(A kebelbeli cenzúra- és könyvvizsgáló hivatal iratai)

1785—1841

12 kötet

Iktatókönyvek :

„Protocollum gremialis ad consilium regium
locumtenentiale Hungaricum censurae et re-
visoratus librorum officii” . . . . . 1827—1841 10 kötet

Ügyviteli segédkönyvek :

„Regestrum librorum prohibitorum” . . . . . 1785—1800 1 kötet
„A cs. kir. udv. könyvbírálat által 1822—1841-ig
eltiltott irodalmi tárgyak jegyzéke” . . . . . 1822—1841 1 kötet

A helytartótanács kebelbeli cenzúra- és könyvvizsgáló hivatalát (rövi-
den revizori hivatal) II. József létesítette 1782. június 8-án kiadott rendeleté-
vel. Megalakulásakor két tisztviselője volt a hivatalnak. Ezek munkájukat a
bécsi cenzurabizottság könyvjegyzékei alapján végezték, amelyeket kétheten-
ként megkaptak a helytartótanácsból. A későbbi évek folyamán a hivatal
tisztviselőinek létszáma néhány fővel emelkedett s feladatkörük is kibővült.
A külföldről behozott könyveknek, metszeteknek, képeknek és árverésre
került könyvek jegyzékeinek átvizsgálásán kívül foglalkoztak a megjelentetni
kívánt kéziratok előzetes cenzurázásával, valamint a kötelespéldányok felül-
vizsgálásával is. A revizori hivatal az 1840-es évek elejéig állott fenn, akkor a
cenzúraszervezet átalakítása, a központi könyvbíráló szék felállítása követ-
keztében megszűnt. (L. bővebben a „Dep. revisionis librorum” ismertetésében.)

A hivatal irattárából csupán egy kis töredék maradt fenn: néhány
iktatókönyv és ügyviteli segédkönyv. (A hivatal tisztázott kiadványainak
nagy része azonban megvan a címett: a helytartótanács könyvvizsgálati
osztályának — dep. revisionis librorum — iratai között.)

Az iktatókönyvekbe a beérkezés sorrendjében bevezették a hivatalba
érkező valamennyi beadványt: a helytartótanácsi rendeleteket és a vizsgá-
latra benyújtott nyomtatványokat. Az iktatókönyv rovataiban feltüntették
az iktatószámot, a beküldő hatóság vagy fél nevét, az irat saját iktatószámát,
a rendelet tárgyát vagy a beküldött nyomtatvány címét, a beküldött nyom-
tatvány alakját, darabszámát és lapterjedelmét, a helybeli cenzor nevét, a
nyomtatási helyet, a nyomda és a felülvizsgáló jelentéstevő cenzor nevét.

A „Regestrum librorum prohibitorum” a bécsi cenzúra által az 1785—
1800 évben betiltott könyvek jegyzéke, a szerzők — névtelen műveknél a
cím — vezérszavának betűrendjében. „A cs. kir. udv. könyvbírálat által

1822—1841-ig eltiltott irodalmi tárgyak jegyzéke” a bécsi cenzúra által ezekben az években eltiltott műveket hónapok szerint betűrendben sorolja fel.

120. ACTA CENTRALIS CENSURAE COLLEGII

(A központi könyvbíráló szék iratai)

(1808) 1840—1848

Elnöki iratok

1840—1848

2 csomó, 5 kötet

Iktatókönyvek :

„Protocollum praesidiale . . .” . . . . . 1840—1848 5 kötet

Iratok :

„Acta praesidialia . . .” . . . . . 1840—1846, 1848 2 csomó

Általános iratok

(1808) 1840—1848

9 csomó, 44 kötet

Iktatókönyvek :

„Protocollum . . .” . . . . . 1840—1847 8 kötet

„Index protocollii . . .” . . . . . 1840—1842

1844—1848 8 kötet

„Szinművek jegyző- és mutatókönyve” . . . 1845—1846, 4 kötet

1848

Tanácsülési jegyzőkönyvek :

„Protocolla sessionum . . .” . . . . . 1840—1846 7 kötet

„Protocolla currentia . . .” . . . . . 1840—1846 7 kötet

Iratok :

„Acta . . .” . . . . . 1840—1848 9 csomó

„Censura alá adott kéziratok” . . . . . 1808—1847 1 csomó

Iráttári segédkönyvek :

„Helytartótanácsi számok,” számsor . . . . 1840—1846 1 kötet

Ügyviteli segédkönyv :

„Catalogus librorum admissorum” . . . . . 1840—1844 5 kötet

Iráttári kezelőkönyv :

„Liber praenotationis”, szerelő- és kölcsönkönyv . . . . . 1840—1848 1 kötet

Jelenléti ívek :

„Liber praesentium”	1840—1844	1 kötet
„Jelenlevők jegyzéke”	1845—1848	1 kötet
	márc. 10.	

A központi könyvbíráló szék felállítását 1838-ban rendelte el az uralkodó, de a szervezés munkájának elhúzódása miatt csak 1840. július 24-én kezdte meg működését. Az öt előadóülönkőn kívül egy titkár, egy írnok és egy futár dolgozott a hivatalban. A magyar cenzúraszervezetben a központi könyvbíráló szék közvetlenül a helytartótanács után következett s felügyeletet gyakorolt az ország valamennyi cenzora és revizora felett. (Az összes cenzorok, meg a pesti és budai revizorok felett közvetlenül, a vidéki revizorok felett pedig a kerületi tanulmányi főigazgatók útján.) A cenzorok és revizorok munkájának irányítása mellett maga is foglalkozott kéziratok cenzúrázásával. Feladatait l. bővebben a „Dep. revisionis librorum” ismertetésében.

A központi könyvbíráló széknél külön iktatták az elnöki és külön az általános iratokat. (Az elnöki és az általános iratok megkülönböztetésében azonban nem fedezhető fel határozott elvi szempont.) Az általános iratokban foglalt ügyek nagy részét a könyvbíráló szék tanácsulésen tárgyalta meg s hozott róluk döntést; kisebb részét azonban, azokat, amelyekben érdemi döntésre nem volt szükség, csak közbeeső intézkedésre — „currens” ügyként intézte el s csak utólag jelentette be a tanácsulésen. (Ennek megfelelően külön jegyzőkönyvek készültek a „sessionalis”, vagyis a tanácsulésen megtárgyalt és a „currens”, vagyis utólag bejelentett ügyekről.)

Az elnöki iratok („Acta praesidialia”) évek s az éveken belül iktatószámok szerint vannak rendezve. Nem maradtak fenn teljes számban, különösen az 1840—1845. évek közül veszett el sok. Segédkönyvül használható hozzájuk az elnöki iktatókönyv; ez megadja az irat iktatószámát, tárgyát, a napot, amelyen az ügyet elintézték s az elintézését, egyes esetekben pedig az elküldés napját is. Mutatója nincs.

Az általános iratok („Acta . . .”) szintén évek s az éveken belül iktatószámok szerint következnek egymás után. Ezekből is sok hiányzik, különösen az 1840—1842. és az 1847—1848. évek közül. Segédkönyvként használhatjuk hozzájuk az általános iktatókönyvet („Protocollum . . .”). Ez közli az iktatószámot, az előadó nevét, az ügy tárgyát, annak a tanácsulésnek éven belüli sorszámát és napját, amelyen az ügyet tárgyalták, az elintézését és az utóiratok iktatószámát. Az iktatókönyvnek mutatója is van, évenként külön kötetben.

A hiányzó általános iratokat az 1840—1846-os évben bizonyos mértékig pótolják a tanácsulési jegyzőkönyvek. („Protocolla sessionum . . .” és „Protocolla currentia . . .”). Ezek kéthasábosak, egyik hasábsban az ügy iktatószámát és tárgyát, a másikban a döntést jegyezték fel.

Az 1845—1846-os és 1848-as évről fennmaradtak az előadási engedély végett bemutatott színművek külön iktatókönyvei s ezek mutatói is. Címük: „Színművek jegyzőkönyve”, ill. „Színművek mutatókönyve”. A színművek jegyzőkönyve megadja a színdarabnak az ebben az iktatókönyvben kapott iktatószámát és — törtvonallal elválasztva — a könyvbíráló széki iktatókönyvben kapott iktatószámát, a bíráló nevét, a színdarab címét, a benyújtó színház nevét, vagy csak a benyújtás napját, annak az ülésnek az éven belüli

sorszámát és napját, amelyen a színdarab engedélyezését megtárgyalták, a döntést és az esetleges utóirat iktatószámát. A mutató az 1846. és 1847. évnél külön kötetben van, az 1848-as évnél azonban egybekötve az iktatókönyvvvel. A kutatás szempontjából a színművek külön iktatókönyve csak akkor jön számba, ha a kutatás egyedül a színművekre irányul.

A „Censura alá adott kéziratok” című csomóban a könyvbíráló szék cenzorai által cenzurázott 1808—1847. évi kéziratok vannak, amelyeket a könnyebb kezelés érdekében kivettek az iratok mellől. Legtöbbjükön a cenzor döntése is fel van jegyezve. (A könyvbíráló széknél cenzurázott valameny-nyi kézirat nincs meg a könyvbíráló szék irattárában, sem ebben a külön csomóban, sem az iratok mellett. Szabály szerint ugyan két példányban kellett a kéziratokat cenzurázásra beadni, s így egy példánynak a cenzornál kellett maradnia, a másikat visszakapta a szerző; de ezt az előírást nem mindig tartották meg.)

A „Helytartósági számok” című számsorkötetben megtaláljuk a könyvbíráló székhez érkezett helytartótanácsi rendeletek iktatószámát s mellettük azt az iktatószámot, amelyet a rendelet a könyvbíráló széknél kapott.

A „Catalogus librorum admissorum” a bécsi cenzúra és az egyes Habsburg-országok cenzúrahatóságai által az 1840—1844. évben engedélyezett bel- és külföldi könyvek, újságok stb. nyomtatott jegyzékét tartalmazza, katonai évek (november 1. — október 31.) szerint tagolt évfolyamokban. Ezek a jegyzékek kéthetenként jelentek meg s minden cenzúrahatóságnál először a külföldi műveket, azután a belföldieket vették sorra, műfajuk (könyv, újság, zenemű, metszet stb.) szerint, a műfajokonbelül a szerzők nevének, ill. a címeknek a betűrendjében.

A központi könyvbíráló szék anyagának még töredékes voltában is jelentős forrásértéke van, s cenzúraügyekre irányuló kutatás esetén érdemes felhasználni a „Dep. revisionis librorum” iratainak kiegészítéseként.

121. RESETA JÁNOS PESTI CENZOR IRATAI

1841—1848

2 kötet

Iratok :

„Intimata censurae collegii”	1841—1848	1 kötet
„Könyvbíráló intézmények”	1848	1 kötet

Ebben a két kötetben a központi könyvbíráló széknek azok az eredeti kiadványai találhatóak, amelyeket 1841—1848 között Reseta János pesti cenzorhoz intézett. Reseta a pesti egyetemen a német nyelv és irodalom rendes tanára volt. Mint pesti könyvbíráló, a könyvbíráló szék által rábizott lapok és a hozzá küldött kéziratok cenzurázását végezte. A könyvbíráló szék hozzá érkezett rendeleteire Reseta rávezette a kézhezvétel napját s némelyiknek hátlapjára a könyvbíráló székhez küldött válasza fogalmazványát is.

A rendeletekből és a válaszokból élénk tárul a reformkori ország központja: Pest 1841—1848 közötti irodalmi életének egy része, amelyben a kor politikai küzdelmei tükröződnek. Reseta meglehetősen liberálisan járt el a

könyvek és lapok elbírálásában, s emiatt a könyvbíró szék gyakran részesítette megintésben s szólította fel, hogy igazolja, miért engedte át ezt vagy azt a kifogásolt újságcikket, ill. kéziratot. (Reseta ügyes válaszai többnyire megtalálhatók a rendeletek hátlapján.) Az anyagnak tehát önmagában is forrásértéke van — nyomon követhetjük belőle például, hogy melyek voltak azok a cikkek és könyvek, amelyek átengedését felsőbb helyen rosszalották —, de természetesen még inkább használható kiegészítésül a helytartótanács könyvvizsgálati osztályának és a könyvbíró széknek az irataiban végzett kutatáshoz. Értékét növeli az a körülmény, hogy a könyvbíró szék iratai nem maradtak fenn teljes számban.

Az iratok a kézhezvétel időrendjében következnek egymás után, ami megfelel egyúttal a keltezési időrendnek is. Segédkönyv nincs hozzájuk.

IV.

BIZTOSSÁGIAK

122. ACTA DIRECTORATUS COMMISSARIATUS PROVINCIALIS

1845-től:

AZ ORSZÁGOS BIZTOSSÁG IGAZGATÓSÁGÁNAK IRATAI

1746—1848

129 csomó, 25 kötet

Iratok:

„Acta registraturae commissariatus provincialis”	1783—1848	119 csomó
„Acta insurrectionalia No. 1 ad B — No. 21 ad B”	1797—1833	9 csomó
„Acta ad insurrectionem 1809—1810 spectantia”	1809—1810	1 csomó
„Conto—Buch über Empfänge und Ausgaben der im Jahre 1809 errichteten Landes Insurrections Concurrenz Kasse”	1809—1824	1 kötet
Elfogott katonaszökevények nyilvántartási naplója	1839—1846	1 kötet

Irattári segédkönyvek:

„Protocollum officii directoralis commissariatus provincialis”, lajstrom	1746—1784	18 kötet
„Index et protocollum . . .”, az „Acta registraturae commissariatus provincialis” lajstroma és mutatója	1800—1804	2 kötet
„Index . . .”, az „Acta registraturae commissariatus provincialis” mutatója	1805—1807 1809	3 kötet

Az országos biztosság (másként tartományi biztosság, latin nevén commissariatus provincialis) megszervezését az 1722—23. évi országgyűlés 100. törvénycikke mondotta ki. Feladata az 1715:8 tc.-kel felállított állandó hadsereg Magyarországon tartózkodó ezredeinek ellátásával, elszállásolásával, a hadsereg kiegészítésével és a hadiadó (contributio) beszedésével kapcsolatban adódó teendőknek polgári részről történő intézése volt. Az országos biztosság a helytartótanács épületében működő igazgatóságból és a vidéki kerületi biztosságokból állott. Az igazgatóságon az igazgató (supremus director), az aligazgató (vicedirector), a titkár (secretarius) és egy-két írnok (cancellista), a vidéki biztossági kerületekben pedig egy-egy kerületi biztos (superior commissarius districtualis) és egy-két helyettes biztos (substitutus commissarius districtualis) munkálkodott. Az országos biztosság megszervezésekor nyolc biztossági kerületre osztották az országot, mégpedig pozsonyi,

besztercebányai, soproni, budai, kassai, debreceni, szerémi és eszéki kerületre. (A kerületek beosztásában bekövetkezett változásokra, valamint a megyéknek az egyes kerületekbe való besorolására és általában az országos biztosságra I. még a „Relationes commissariatus provincialis directoris et vicedirectoris” c. állag ismertetésében mondottakat.) Az országos biztosság a helytartótanács közvetlen felügyelete alatt állt s igazgatóját és aligazgatóját mindig a helytartótanács főúri tanácsosai közül nevezte ki a király. A helytartótanácsban az ügyosztályi rendszer bevezetése után külön ügyosztály, a departamentum commissariaticum foglalkozott a hadsereggel kapcsolatos ügyekkel és az országos biztosság munkájának irányításával, meg személyi ügyeinek intézésével. Az országos biztosságra háruló napi munkák zömét a kerületi biztosok végezték, akik állandó összeköttetésben voltak a kerületükbe tartozó megyékkel, városokkal és a magyarországi főhadparancsnokság hadbiztosaival, gondoskodtak a katonaság beszállásáról, élelmezéséről, előfogatokkal való ellátásáról; felügyeltek a hadiadó pontos beszedésére, a katonaság számára szolgáltatott élelem, szállás, takarmány, fuvar, előfogat stb. értékét a törvényhatóságok által bemutatott nyugták alapján az adószedőkkel és a hadbiztosokkal együtt tartott computusokon beszámították a törvényhatóságok hadiadójába, s a katonaság kihágásainak, kártételeinek kivizsgálása és jóvátétele, a katonaság és a polgári lakosság közti ellentétek elsimítása érdekében megtették a szükséges intézkedéseket a katonai hatóságoknál. Tevékenységükről a biztosok rendszeres jelentéseket küldtek az országos biztosság igazgatóságának, az pedig a helytartótanács elé terjesztette ezeket s megküldte a helytartótanács rendeleteit a kerületi biztosoknak.

Az országos biztosság szervezetében és munkájában csupán II. József uralkodása hozott változást. II. József 1786-ban új rendszert vezetett be a katonaság ellátásában: a gyalogságot ettől kezdve a kincstár tartotta a törvényhatóságok hozzájárulásaiból létrehozott „fundus deperditalis”-ból. Mivel így az országos biztosság munkája megkevesbedett, az uralkodó csökkenteni akarta az országos biztosság tisztviselőinek létszámát s ezért a megüresedő állásokat nem töltötte be. Halála után azonban az üresedésben levő igazgatói, aligazgatói, kerületi biztosai és helyettes biztosai állásokat újra betöltötték, majd megszüntették a II. József idejében működött táborigazgatói főbiztosságot (superior provincialis campestris commissariatus), amely az országos biztosság feladatkörébe tartozó ügyeket intézett s visszaállították a katonatartás korábbi rendszerét is; így azután az országos biztosság mind szervezetét, mind munkáját tekintve ismét úgy működött — egészen 1848-ig — mint 1785 előtt. Teendőit később szaporították az 1797, 1800/01, 1805/6, 1809 és 1813. évi nemesi felkelések. Az ezekkel kapcsolatos ellátási és egyéb ügyeket Végh István az országos biztosság aligazgatója, majd 1808-tól igazgatója irányította, mint táborigazgató (supremus campestris commissarius). Ezek az ügyek hosszasan elhúzódtak, egészen az 1830-as évekig.

Az országos biztosság igazgatóságának iratai nem egészen hiánytalanul és nem teljesen rendezett állapotban maradtak fenn. Így az igazgatóságnak az 1783 előtti időszakban kifejlesztett munkásságát nem annyira az igazgatóság irataiban, mint inkább a helytartótanács irattárának egyes állagaiban követhetjük nyomon. A biztossági igazgató és aligazgató jelentéseit (tisztázatban) megtaláljuk a „Relationes commissariatus provincialis directoris et vice-

directoris”, meg az „Acta varia commissariatus provincialis” állagban. Kerületi biztosi jelentések pedig az „Acta varia commissariatus provincialis” és az „Extractus et informationes commissariaticae” c. állagban vannak. Ezenkívül még az „Acta militaria”, „Acta quanti contributionalis”, „Acta naturalium administrationis”, „Acta miscellanea”, valamint a „Fasciculi mensium: Litterae” és „Fasciculi mensium: Expeditiones” állagban s 1780 és 1783 között az „Acta secundum referentes” állagban Balassa, Csáky György, Imre és János, meg Skerlecz Ferenc előadók iratai közt található olyan iratok, amelyek az országos biztosság igazgatóságának munkájára fényt vetnek.

Az igazgatóság saját iratai közt az 1783 előtti időszakból csupán a „Protocollum officii directoralis commissariatus provincialis” c. lajstrom áll rendelkezésünkre. Ez sem maradt fenn minden évből, csak az 1746 október—1748, 1749/50, 1751/52, 1753/54, 1756/57, 1757/58, 1758/59, 1759/60, 1763/64, 1765/66, 1767/68, 1768/69, 1774/75, 1776/77, 1778/79, 1781/82, 1782/83 és 1783/84. évi kötetei vannak meg. Az 1749-es évtől kezdve egy-egy kötet egy-egy katonai évre terjed ki. (A katonai évet november 1-től a következő esztendő október 31-ig számították.) Az 1746—48-as évekre terjedő első kötet betűrendes; ebben az egyes iratok tárgyi címszavak, illetve nevek szerint a megfelelő betűnél vannak felvéve, a betűn belül időrendben. A tárgymegjelölésbe a beküldő, illetve a címzett hatóság neve is bele van foglalva s meg van adva a napi kelet és — bizonyos betűjelzéssel — az irat alaki jellege is. (Az alaki jelleg betűjelzése a következő: D = decretum = helytartótanáctól vett rendelet; I = intimatum, intimatio = alsóbbfokú hatósághoz intézett igazgatósági rendelet; L = litterae = alsóbbfokú hatóságtól érkezett jelentés vagy magánfél beadványa; R = responsum és P = proponendum = főhadparancsnoksági átirat.) A körrendeletek (circulares) és a többi hatósághoz intézett rendeletek (ad nonnullos) külön-külön csoportban vannak összefoglalva. Az 1749/50—1783/84. évi kötetek az esztendőn belül hatóságok szerint tagolódnak. Első helyen áll a helytartótanács; ezt követik az egyes kerületi biztosságok, végül az „Extranei” rovatban vannak a többi hatóságok — megyék, városok stb. — egybefoglalva. Az egyes hatóságokon belül a jegyzék külön-külön veszi számba először az illető hatóságtól érkezett rendeleteket, illetőleg jelentéseket (accepta) s azután az igazgatóság által ahhoz intézett rendeleteket, illetőleg jelentéseket (expedita, expeditiones), hónapok szerint időrendben, megjelölve az irat napi keltét és tárgyát. A körrendeletek (circulares) és a több hatósághoz intézett rendelet (ad nonnullos) itt is külön-külön csoportban vannak összefoglalva. Az 1753/54, 1756/57 és 1768/69. évi kötetekben név- és tárgymutató is van.

Iratai az országos biztosság igazgatóságának csak az 1783 utáni időből maradtak fenn, több sorozatban. Az „Acta registraturae commissariatus provincialis” sorozat az igazgatóság 1783—1848. évi rendes iratait foglalja magában. Ennek a sorozatnak az iratai nagyrészt évek és ezeken belül sorszámok szerint vannak rendezve, de vannak a sorozatnak külön tárgyi csoportjai és csak időrendbe szedett részei is. Csak az 1800—1807: és 1809. évi irataihoz van segédkönyv. Az 1800—1804. évi iratainak segédkönyve az „Index et protocollum...” című lajstrom és mutató. Ennek lajstrom-része hatóságok (helytartótanács, kerületi biztosságok stb.) szerint rovatokban van vezetve, közli a beadványok és kiadványok tartalmát, sorszámuk rendjében. Név- és tárgy-

mutató része a rovatcímre és a sorszámra utal. Az 1805—1807 és 1809. évi iratokhoz készült „Index...” című mutató az iratok tárgyát és sorszámát — illetve ha sorszám nincs, keltét — adja meg.

Az „Acta insurrectionalia No. 1 ad B—No. 21 ad B” sorozat az országos biztosság iratai közül tárgyuk miatt kiemelt, a nemesi felkelésre vonatkozó iratokból áll. A sorozat iratai irattári számok (numerusok) szerint vannak rendezve. Egy-egy numerus nem egy, hanem több ügy iratait foglalja magában. A numerusokon belül az iratok időrendben vannak elhelyezve. Segédkönyve nincs a sorozatnak.

Az „Acta ad insurrectionem 1809—1810 spectantia” című sorozatban az insurrekciós pénztár két kötet pénztárkönyvét találjuk (címük: „Diaris operationalis cassae regni insurrectionalis a 4 Junii 1809 usque inclusive ultimam Octobris 1809”, ill. „... a 1-ma Novembris 1809 usque ultimam Julii 1810”), azonkívül hadellátási szolgáltatásokról szóló nyugtákat, amelyeket Zala megye mutatott be megtérítés végett.

A „Conto-Buch über Empfangen und Ausgaben der im Jahre 1809 errichteten Landes-Insurrections-Concurrenz-Casse” című kötet az 1809. évi insurrectio alkalmával felállított országos insurrekciós pénztár rovatok szerinti elszámolása az 1824. december 31-i állapot szerint.

Az elfogott katonaszökevények nyilvántartási naplója a következő adatokat közli: sorszám, szökevény neve, ezrede, elfogója, bejelentője, általadattási napja, tartománybiztossághoz és a hadbiztossághoz tett jelentés kelte, a hadbiztosság válaszána kelte, a fogbér kifizetése iránt az adószedőhöz intézett rendelet kelte, megjegyzés.

Az országos biztosság igazgatóságának fennmaradt iratanyagában annak érdemes kutatást végeznie, akit a biztossági ügyek részletkérdései is érdekelnek. Ugyanezekre az ügyekre nézve ugyanis átfogóbb, de még mindig eléggé bő anyag található az országos biztossági osztály (departamentum commissariaticum) irataiban.

123. ACTA SUPREMI PROVINCIALIS COMMISSARII DISTRICTUS CASSOVIENSIS

(Az országos biztosság kassai kerületi főbiztosának iratai.)

1724—1784

9 csomó irat

Az országos biztosság kassai kerületi főbiztosának iratai nem maradtak fenn hiánytalanul. A meglévő töredékes iratanyag nagyrészt a főbiztoshoz érkezett beadványokból áll; válaszfogalmazvány csak elvétve akad közöttük. A főbiztos a legtöbb levelet természetesen az országos biztosság igazgatóságától kapta, emellett érkeztek hozzá levelek a helytartótanáctól, meg a kerületébe tartozó megyéktől (Abaúj, Zemplén, Sáros, Szepes, Gömör, Torna, Borsod, Ung, Bereg) és egyéb hatóságoktól is.

A beadványokra többnyire rájegyezték keltüket és beérkezésük napját, valamint rövid tárgyukat, de nem iktatták őket. Egyes iratokat irattári számmal láttak el; az iratok elhelyezése azonban nem e számok szerint, hanem időrendben történt. Segédkönyv nincs az iratokhoz; felhasználható azonban

segédletként hozzájuk az országos biztosság igazgatóságának iratai között levő „Protocollum directorale” című lajstrom. (Ez a lajstrom sincsen meg minden évből, csupán az 1746 okt. — 1748, 1749/50, 1751/52, 1753/54, 1756/57, 1757/58, 1758/59, 1759/60, 1763/64, 1765/66, 1767/68, 1768/69, 1774/75, 1776/77, 1778/79, 1881/82, 1782/83, 1783/84. évi kötetei állnak rendelkezésünkre.) E lajstrom 1749—1748 közötti kötetei ugyanis az országos biztossággal levelezésben álló hatóságok szerint tagolódnak s így a kassai kerületi biztosság (officium Cassoviense) jelentéseiről meg a hozzá intézett igazgatósági rendeletekről szóló bejegyzéseket egyhelyütt találjuk bennük. Az iratanyagban e lajstrom igénybevétele nélkül sem nehéz kutatni, mert nem nagy terjedelmű és az időrend is megkönnyíti a benne való tájékozódást.

124. ACTA SUPREMI PROVINCIALIS COMMISSARII DISTRICTUS BUDENSIS

(Az országos biztosság budai kerületi főbiztosának iratai)

1818—1850

9 csomó irat

Az országos biztosság budai kerületi főbiztosának iratai szintén töredékesen maradtak ránk. Áttekintésüket erősen megnehezíti az, hogy csak félig rendezettek, és idegen iratok (pl. a tábori főbiztosság iratai) is keveredtek közéjük. Az iratok évek szerint vannak csoportosítva s az éveken belül hatóságok és tárgyak szerinti tagolás nyomai fedezhetők fel. Segédkönyv nincs az iratokhoz, csomónkénti átnézéssel lehet kutatni bennük.

125. ACTA SUPREMI CAMPESTRIS COMMISSARIATUS

(A tábori főbiztosság iratai)

1797—1805

20 csomó irat

Az 1797, 1800/1801 és 1805/1806. évi nemesi felkelések alkalmával a király Végh István helytartótanácsost, az országos biztosság aligazgatóját tábori főbiztossá (supremus campestris commissarius) nevezte ki abból a célból, hogy a felkelő katonaság élelemmel és takarmánnyal való ellátásának ügyét az ország határain belül igazgassa és vezesse. (L. 1805 : 1. tc 30. §.) A tábori főbiztos — nevének megfelelően — nem csupán távolból irányította a felkelő sereg ellátását, hanem sorra felkereste a sereg táborhelyeit s személyes tapasztalatai alapján tette meg a szükséges intézkedéseket. Fő feladatán, a felkelő sereg ellátásának biztosításán kívül foglalkozott a felkelés egyéb ügyeivel, pl. a sereg elhelyezésével is. Munkáját a mellé adott személyek segítségével végezte.

A tábori főbiztos iratait nem iktatták; irattári számokkal — sokszor több különböző irattári számmal is — azonban elláttak egyes iratokat. Az iratok ezektől az irattári számoktól függetlenül időrendben következnek egymás után. Az iratokhoz nincs segédkönyv.

126. ACTA COMMISSIONIS LIQUIDATORIAE IN INSURRECTIONALIBUS

(Az 1809. évi nemesi felkelésből eredő követelések felszámolására kiküldött vegyes bizottság iratai)

1810—1838

3 csomó irat

Az 1809. évi nemesi felkelés alkalmával kölcsönös követelések jöttek létre egyrészt a rendes hadsereg és az insurrectios hadsereg között, másrészt pedig a felkelés költségeinek fedezésére létesített alap: a „fundus insurrectio-nalis” és a törvényhatóságok között. Ezeknek a követeléseknek a megvizsgálá-sára és végleges elintézésére katonai-polgári vegyesbizottságot alakítottak. Katonai részről a magyarországi főhadparancsnokság két tisztviselője (egy „annonae praefectus” és egy „campestris bellicus commissarius”), polgári rész-ről pedig Szalay Péter helytartótanácsi fogalmazó (később titkár) és Dömötör István számvető (exactoratus regni exactor) voltak a bizottság tagjai. A bizott-ság a fennmaradt iratok tanúsága szerint egyedül a nádorral, a nemesi felkelő sereg törvényszerinti fővezérével állott levelezésben, tőle kapott rendelkezéseket s neki küldte meg az üléseiről felvett jegyzőkönyveket. Az ügyviteli mun-kát Szalay Péter végezte a bizottságban, ő fogalmazta a bizottság üléseinek jegyzőkönyveit, valamint azokat a leveleket, amelyeknek kíséretében a bizott-sági jegyzőkönyveket felterjesztették a nádorhoz.

A bizottsághoz érkezett iratokat 1825-ig római számmal látták el, de az iratok ebben az időszakban sem e számok szerint következnek egymás után. Az egy-egy bizottsági ülésen megtárgyalt ügyek iratait ugyanis betették az illető ülésről készült jegyzőkönyv fogalmazványba. Most tehát a bizottság egy-egy üléséről készült jegyzőkönyv fogalmazványa mellett találjuk az ülé-sen megtárgyalt ügyek iratait és a jegyzőkönyv kísérőlevelének fogalmazvá-nyát. A jegyzőkönyvfogalmazványok időrendben következnek egymás után, rendjük azonban itt-ott megbomlott.

A bizottság iratait az 1809. évi nemesi felkelés anyagi kérdéseire irányuló kutatás esetén használhatjuk fel.

V.

KÖZLEKEDÉS- ÉS ÉPÍTÉSÜGYIEK

127. DIRECTIO NAVIGATIONIS

(Hajózási igazgatóság)

1773—1788

4 kötet

Iratok :

„Berichte von sept. 1785 bis Ende 1786” . . . 1785—1786 1 kötet

Iratári segédkönyvek :„Register bis 1-ten September 1785, Band I.”,
a hajózási igazgatóság iratainak lajstroma
mutatóval . . . . . 1773—1785 1 kötet„Register von Monat Jener bis Ende July 1788,
Band IV.”, a hajózási igazgatóság iratainak
lajstroma mutatóval . . . . . 1788 1 kötet„General Index 1785—1788” helyesen: „Gene-
ral Index 1773—1788”, mutató a hajózási igaz-
gatóság és építészeti osztály lajstromkönyvei-
hez . . . . . 1773—1788 1 kötet

A fenti anyag a magyar kamara kebelében az 1770-es évek elején alakított hajózási igazgatóság (directio navigationis, Navigations Direction) iratainak a töredékét tartalmazza. Felállításának pontos időpontja a „Register bis 1-ten September 1785” című lajstromkönyv bejegyzései szerint 1773-ra tehető. A hajózási igazgatóság egyben egyik ügyosztálya volt a kamarának, ezért hajózási osztálynak (departamentum navigationis) is gyakran nevezték. Feladata a kamarai birtokok ármentesítése, lecsapolása és csatornázása mellett elsősorban országos jellegű vízügyi munkálatoknak a műszaki irányítása és ellenőrzése volt. Az árvizek elleni védekezés, a partépítés és folyószabályozás műszaki irányítása és ellenőrzése alkotta az igazgatóság munkájának legjelentősebb részét. A folyószabályozás nemcsak az árvízvédelemmel, hanem a hajózás megkönnyítésével is szorosan összefüggött. Szintén elsősorban a hajózás érdekében foglalkozott a különféle vízimalmok — főként a hajós malmok — elhelyezésével. Felügyelete alá tartozott a pesti hajóhid adminisztrációjának az ellenőrzése. Az út- és hidépítési munkák műszaki irányítását és ellenőrzését szintén a hajózási osztály végezte.

A Duna szabályozásának az irányítására 1777-ben külön hajózási igazgatót (Walcher József) nevezték ki. Négy kerületi mérnököt rendeltek alája és az így alakult hajózási igazgatóságot 1779-ben a helytartótanács és kamara alá rendelték. 1781-ben azonban megszüntették a Duna szabályozására létrehozott alapot és az igazgatóság is feloszlott. E hajózási igazgatóság és a kamarai hajózási osztály vagy igazgatóság közötti összefüggés még tisztázandó

feladat. A helytartótanácsnak, mivel a kezelése alatt álló alapítványi birtokokon szintén számos mérnök dolgozott, akiknek az irányításához és ellenőrzéséhez megfelelő műszaki személyzettel nem rendelkezett, 1784-ben sikerült elérni, hogy a kamarai hajózási osztály igazgatóját és segédjét alája rendeljék.

A hajózási igazgatóság mellett a kamaránál egy építészeti osztály vagy igazgatóság is működött, mely szintén az 1770-es években alakult és a különböző állami építkezések irányítása volt a feladata. 1785-ben a kamarát egyesítették a helytartótanáccsal és így a helytartótanács hatásköre az építészeti osztályra is kiterjedt. A két ügyosztály munkáját 1788 augusztusában az akkor felállított országos építészeti igazgatóság vette át.

A hajózási osztály irataiból a helytartótanács levéltárában csupán az 1785. szeptember 1-től — ekkor kezdte meg a kamarával egyesített helytartótanács a működését — 1786 végéig a helytartótanácsához intézett jelentések másolata maradt meg a „Berichte von sept. 1785 bis Ende 1786” külső címet viselő kötetben. A belső borítólapon részletesebben és szabatosabban tüntették fel a másolatkönyv címét: „Berichte der Navigationsdirektion an die mit der königl. hung. Hofkammer vereinigten königl. hung. Statthaltereien und dieser Landes Stelle unmittelbar untergeordneten Departamenten 1785 im September”.

A jelentések az igazgatóság folyamszabályozási, hajózási, csatornázási, árvízvédelmi, út- és hidépítési munkálatairól szólnak és időrendben követik egymást. A kötetnek 984 írott oldala van. Végén mutató található, mely a hely-, folyó és személynevek, továbbá a fontosabb tárgyi címszavak kiemelésével, azok első két betűjének abc-rendjében, az irat rövid tartalmát és a kötet megfelelő oldalszámát adja meg.

A „Register bis 1-ten September 1785” című lajstromkönyvből megállapítható, hogy a hajózási igazgatóság iratait egy-egy kisebb tárgykört magába foglaló kútfők (fons), ezen felül pedig tételek (positio) szerint csoportosították. Egy-egy tárgykör iratai 1773-tól 1785. szeptember 1-ig egy kútfőbe kerültek. A tételek nagyjából időrendben követik egymást. A rendeletek és az arra adott válaszok külön-külön tételszám alá kerültek. Az egyes kútfők tárgykörének jellege a következő: 1. kf. A Duna partjainak biztosítása Apatinnál, 2. kf. A mohácsi Duna-part biztosítása 3. kf. A Duna kiáradása és a partvédelem. 9. kf. Gyakornokok vizsgái és alkalmazásai a törvényhatóságoknál. 10. kf. Hivatali utasítások, megbízások, személyi és dologi ügyek.

A lajstromkönyv rendszere a következő: A kötet elején „Fontes” címmel mutató található, mely a folyó- és helynevek kiemelésével, azok első két betűjéig terjedő abc-rendben, megadja a kútfők címét. Ezt követi a lajstrom, mely összesen 70 kútfőt vesz számba. Az első oldalon az igazgatósághoz érkező rendeleteket, a másodikikon pedig a jelentéseket tünteti fel. Felül, egy-egy kútfő lajstroma első két oldalára a fons tárgyát és számát, a következő oldalakra pedig már csak a számát írták. A rendeleteket számba vevő első oldal a következő rovatokat tartalmazza:

1. A positio száma
2. A rendelet jellege (Decret oder Particulair Schreiben. Anleitung, Decret, Hofkammer-Decret)
3. Tartalom
4. A helytartótanács száma

5. A rendelet kelte

6. A vonatkozó iratok száma (Ez a rovat kitöltetlen:)

A jelentéseket felsoroló oldalon az alábbi rovatok szerepelnek:

1. A positio száma

2. A jelentés jellege (Bericht oder Particulair Schreiben, Bericht, Auszug, Nota)

3. Tartalom

4. A kiadás kelte

5. A vonatkozó iratok száma (E rovat szintén kitöltetlen.)

A lajstrom után ismét mutató következik, mely a folyó-, hely- és személynevek, továbbá a fontosabb tárgyi címszavak kivételével, azok első három betűjére korlátozódó abc-rendben az irat rövid tartalmát és kútfőszámát tünteti fel. A kötet elején található mutatótól lényegében nagyobb részletessége és a kútfőszámok feltüntetése különböztetik meg. Az 1788. évi lajstrom rendszere csak annyiban tér el az előző kötetétől, hogy a lajstrom előtt található mutató piros tintával feltünteti a kútfők számát is. A kötet végén levő index pedig nemcsak kútfő-, hanem tételszámot is ad tört formában az utóbbit a nevezőben. Az 1785/86. és 1787. évi kötetek (Band II. Band III.) hiányoznak.

A „General Index” két részből áll. Az első rész a hajózási osztály lajstromkönyveihez készült. A folyó-, hely- és személynevek, továbbá a fontosabb tárgyi címszavak kiemelésével, azok első három betűjére terjedő abc-rendben megadja az irat rövid tartalmát és a kötet számát (Band I., II., III., IV.), amelyben az ügy megtalálható. 1773-tól 1788 július végéig terjed.

A kötet második része az építészeti igazgatóság vagy építészeti osztály 1785., 1786., 1787. és 1788. évi lajstromaihoz készült. A helynevek kiemelésével, azok első három betűjének abc-rendjében megadja az ügy rövid tárgyát, évét és számát (pl.: Altofen, Normal Schule Errichtung. 1785. No. 33, 127, 325 stb.). Bővebbet az irattári rendszerről nem lehet megállapítani, mivel mind az iratok, mind az egyes évek lajstromkönyvei hiányoznak.

A fenti töredékes iratanyag az országos építészeti és hajózási igazgatóság irataival került az Országos Levéltárba. Az alaplettározás során az anyagot annak az irataival együtt vették fel. Meg kell vizsgálni e segédkönyveknek a magyar kamarai levéltár „Aedificalia seu aedilia 1773—1785”, illetve a „Hydraulica seu Danubialia 1777—1782” állagaival való összefüggését.

128. DIRECTIO IN HYDRAULICIS ET AEDILIBUS

1845-től: Vízi és építészeti igazgatóság

1788—1848

94 kötet, 113 csomó

Iktatókönyvek :

„Protokollen der königlichen hungarischen Landesbaudirection”	1788—1814	27 kötet
Protokollen (Címfelirat nélkül)	1812—1828	33 kötet
Protokollen (Címfelirat nélkül)	1829—1848	22 kötet

Mutatókönyvek :

„General Index”, az iktatókönyvek mutatója
1788-tól 1809-ig . . . . . 1788—1809 2 kötet

Osztályiktatókönyvek : ♦

„Geschäfts-Protokoll des Bau Departaments”,
az építészeti osztály által intézett iratok jegy-
zőkönyve . . . . . 1788—1797 2 kötet

„Geschäfts-Diarium des kgl. Navigationsdepar-
taments”, a hajózási osztály által intézett irat-
ok jegyzőkönyve . . . . . 1825—1828 2 kötet

„Geschäfts Diarium des Bau Directors”, az
építési igazgató által intézett iratok jegyző-
könyve . . . . . 1845 1 kötet

„Protokoll der einlaufenden Gegenstände im
Strassen und Brücken Bau Departament” az
út- és hidépítési osztályba érkezett iratok
jegyzőkönyve . . . . . 1845 1 kötet

„Jegyzőkönyve az út- és hidépítési osztályba
érkezett tárgyakkal” . . . . . 1846 1 kötet

Iratok :

„Acta . . .” . . . . . (1788)
1810—1848 111 csomó

„Tiszaszabályozási iratok . . . . . 1837—1847 3 csomó

„Geldrechnungen über sämtliche durch den kgl.
Landes-Bau-Oberdirektions-Rechnungsführer
aus dem kgl. Kameralfond erhobenen Bau-
verlagsgelder”, az építészeti számvevő elszá-
molása a felemelt kamarai alap építési kiadá-
sokról . . . . . 1841—1843 2 kötet

„Salz-Auctionsfonds-Geld-Journal und Parti-
culair-Rechnungen”, a sóáralapból történt
kifizetések naplója és elszámolása . . . . . 1845—1846 1 kötet

„A m. kir. építési főigazgatóság számadása a
felemelt sóáralapot illetően” . . . . . 1846—1847 1 kötet

„Cameralfondsgeld-Rechnungen”, a kamarai
alap elszámolásai . . . . . 1846—1847 1 kötet

A 18. század második felében meginduló gazdasági fejlődés szükség-
szerűen vonta maga után a szárazföldi- és víziutak építését. A növekvő áru-
termeléssel egyenes arányban fokozódó kereskedelmi forgalom lebonyolítására
az addig meglévő útvonalak és szállítási lehetőségek elégtelenek és alkalmat-
lannak bizonyultak. A szállítási időt rövidebbé, a költségeket pedig olcsóbbá
kellett tenni. Az országos kormányhatóságok is látták e feladat jelentőségét
és még a gőz hajtóerejének felismerése előtt a víziutak kiépítésének tulajdoni-
tottak fontos szerepet a közlekedés meggyorsításában és olcsóbbá tételében.

Ezzel egy időben a megyei és városi, továbbá a kincstári és a különféle alapítványi uradalmi építkezések száma is jelentősen megnövekedett. E munkálatok központi ellenőrzése szintén kívánatos volt.

Az állandóan növekedő feladatok központi irányítására és ellenőrzésére a meglévő országos közigazgatási és kamarai hatóságok a kellő szakértelem hiányában alkalmatlannak bizonyultak. Szükség volt tehát olyan központi hatóságra, amely a folyószabályozások, út- és hídépítések, valamint az állami és más középítkezések fölött szakfelügyeletet tudott gyakorolni. Az új hivatal életrehívásában — mint annyi más közigazgatási reform terén — II. József az érdem. Ő rendelte el 1788-ban az Országos Építészeti Igazgatóság (Landes Ober-Baudirection) felállítását.

A kincstári birtokokon folyó építkezések, az út- és hídépítések, folyószabályozások és csatornázások irányítása korábban a kamara hatáskörébe tartozott. Az 1770-es években ezeknek az ügyeknek a kamaránál már állandó előadója volt. Az 1784. évi kamarai státus- és fizetésrendezés idején pedig már külön építészeti és külön hajózási osztály (departamentum architectonicum, departamentum hydraulicum) működött. A központban és vidéken dolgozó műszaki tisztviselők száma ekkor meghaladta a negyvenet. Ezzel egy időben mindkét osztály kapcsolatba került a helytartótanáccsal, mivel a kezelése alatt álló kegyes alapítványi birtokon számos mérnököt és építésszt foglalkoztatott, munkájuk ellenőrzésére azonban nem állt megfelelő műszaki személyzet a rendelkezésére. A helytartótanács még 1784-ben elérte az udvarnál, hogy a hajózási osztály igazgatóját és segédét közvetlenül alája rendeljék. Műszaki kérdésekben azonban továbbra is rendelkezésére álltak a kamarának. Ettől kezdve a kamara a helytartótanáccsal történt előzetes megállapodás után tett javaslatot az uralkodónak a hajózási osztály személyi kérdéseiben. 1785-ben a két hatóság egyesítése után a helytartótanács hatásköre az építészeti osztályra is kiterjedt. Ettől kezdve a két osztály intézte mindazokat a műszaki ügyeket, amelyek a helytartótanácsi és kamarai igazgatással kapcsolatban felmerültek. 1786-ban megszervezték a megyei és városi mérnöki állásokat. A törvényhatósági mérnökök munkáját műszaki szempontból szintén a két osztály ellenőrizte.

II. József még 1783-ban az egész monarchia műszaki ügyeinek az intézésére felállította és a cseh—osztrák kancellária alá rendelte a bécsi „Allgemeine-Ober-Hofbau-Direction”-t. Hamarosan kiderült azonban, hogy a főigazgatóság egyedül nem képes a hatalmas birodalom minden tartományában folyó műszaki munkákat ellenőrizni, ezért a császár 1788-ban elhatározta az építészeti igazgatás decentralizálását. Így került sor 1788-ban Magyarországon is az Országos Építészeti Igazgatóság felállítására. Amikor tehát 1788-ban az igazgatóságot Magyarországon is felállították, a bécsi elképzelésektől függetlenül létezett már egy olyan szervezet, amely a hazai követelményeknek megfelelően alakult ki és amelyet alapul lehetett venni az új igazgatóság létrehozásánál. Valóban ez is történt és a már korábban kialakult szervezeten csak keveset változtattak.

Az új igazgatóság „Oberlandes Bau-Direction im Königreich Ungarn, und den dazu gehörigen Provinzen”, vagy latinul „Directio in hydraulicis et aedilibus per regnum Hungariae partesque eidem annexas” nevet kapta, Budán székelte és hatásköre Erdélyt kivéve az egész országra, Horvátországra

és Fiumére is kiterjedt. Az igazgatóságnak felállítása után a következő személyzete volt: 1 director (igazgató), 1 architectus (építész), 1 adiunctus-dirigens (igazgató-segéd), 3 adiuncti (segéd), 1 protocollista (jegyző), 2 rationistae (számvevő), 1 administrator pontis Pestiensis (pesti hidgondnok), 5 delineaiores (rajzoló), 1 officii scriba (írnok), 1 curator aedilis (épületgondnok), 1 pollirius (pallér), 1 officii servitor (hivatalszolga).

E központi igazgatás alá tartozott a temesi és nagyváradi kamarai igazgatóság 13, a bácsi és pécsi 2, a kassai, beszercebányai és munkácsi 2, a nyitrai 1, valamint Horvátországnak 1, és a Fiumei Kormányzóságnak 3 főből álló műszaki személyzete, továbbá 45 megyei és 6 szabad királyi városi mérnök. Összesen tehát 19 főből álló központi és 73 vidéki személyzettel kezdte meg az új igazgatóság a munkáját.

1790-ben, II. József halála után, a központi közigazgatási és pénzügyi hatóságok ismételt különválasztása miatt felmerült az építészeti igazgatóság hovatartozásának a kérdése. Mivel műszaki feladatok mind a helytartótanács, mind a kamara működése során bőven adódtak, úgy határoztak, hogy az igazgatóság köteles szakvéleményt adni mindkét hatóságnak. Műszaki kérdésekben tehát az igazgatóság önálló maradt, a számadási, személyzeti és fizetési kérdésekben azonban a kamara főhatósága alá tartozott, mivel szervezete a kamarai igazgatás kereteibe illeszkedett be és a fizetéseket is a kamara utalta ki. Általános hivatali utasításokat a kamara adott az igazgatóságnak, de a szabályrendeletek között találunk helytartótanácsi leiratokat is. A szervezetét illető lényeges kérdéseket egyes bizottságokban (commissio mixta) döntötték el, illetve ezek javaslatait terjesztették jóváhagyás végett az uralkodó elé.

Az igazgatóság számadási ügyeit 1798-ig a kamarai számvevőségnél külön építészeti osztály intézte. 1798-ban az ügykezelés egyszerűsítése érdekében ezt az osztályt az építészeti igazgatóság alá rendelték. 1798-tól 1814-ig tehát az építészeti számvevőség az igazgatóság kebelében működött. 1814-ben azonban, hivatkozva a számvevés függetlenségének a fontosságára, visszatértek az 1798 előtti állapotokhoz. A számvevési munkák végzése terén ez a szervezet 1848-ig fennmaradt.

Az építészeti igazgatóság felállítása után egy építési és egy vízmű osztályból állt. A hivatal egyre növekedő feladatai miatt azonban nemcsak a személyzet létszámát növelték, hanem új osztályokat is szerveztek. Az igazgató mellé 1807-ben még egy segédigazgatót neveztek ki. Ettől kezdve mind az építészeti, mind a vízmű ügyeknek az irányítását az igazgatóval karöltve egy-egy segédigazgató végezte. A hajózási és vízszabályozási ügyek szaporodása miatt 1811-ben külön hajózási osztályt (departamentum navigationis) állítottak fel, amely a vízmű osztály munkájának legnagyobb részét átvette.

1814-ben az igazgatóság jogi helyzetét illetően is lényeges változás történt. A helytartótanács által irányított folyószabályozási munkálatokkal és az alapítványi javak kezelésével kapcsolatban egyre gyakrabban volt szükség műszaki véleményekre. A helytartótanács részéről tehát felmerült az a terv, hogy kebelén belül külön építészeti hivatalt állítsanak fel. Ezt a javaslatot azonban elvetették, mivel a legtöbb műszaki ügy mind a politikai, mind a kamarai hatóságot érintette. A helytartótanácsnak az építészeti igazgatóság irányításában egyre növekvő szerepét mutatja az a határozat, hogy 1814-től kezdődően nemcsak a szervezeti kérdésekben, hanem az igazgatóságot érintő

összes lényeges kérdésben a két hatóság közösen döntsön. Ettől kezdve tehát a személyi ügyekben is közösen határoztak, ha pedig nem tudtak megegyezni, a döntést az uralkodó ítéletére bízta. Egyúttal elhatározták, hogy a hivatal költségeihez az alapítványi birtokok jövedelméből a helytartótanácsnak is hozzá kell járulnia. A 700 forint évi fizetést meg nem haladó állásokra, előzetes megállapodás után, hol a helytartótanács, hol pedig a kamara nevezte ki a pályázók közül a legmegfelelőbbet. Az évi 700 forinton felül fizetéssel járó állások betöltésére pedig a helytartótanács hozzájárulása után a kamara tett javaslatot az uralkodónak. Ezzel tulajdonképp egy áldatlan állapot vette kezdetét, mely elsősorban az igazgatóság munkájában éreztette hatását, hisz a kettős felügyelet miatt még azoknak az ügyeknek az elintézése is lényegesen elhúzódott, amelyek elintézésében a két hatóság egyetértett.

1815-ben újabb segédigazgatói állást szerveztek. Harmadik segédigazgatónak 1816-ban Markmüller Károly Heves megyei mérnököt neveztek ki és megbízták az igazgatóság út- és hídépítési munkálatainak az irányításával. Markmüller kinevezésével az út- és hídépítési ügyek (*structura viarum et pontium*) igazgatására is külön osztályt hívtak életre. Az új osztály felállítása után azonban a személyzet számát nem növelték, hanem a szükséghez képest a két eredeti osztály tagjaiból hol egyik, hol másik segéd vagy mérnök, valamint több vagy kevesebb rajzoló és gyakorló mérnök állt az osztályvezető rendelkezésére. 1816-tól kezdődően tehát már négy osztálya volt az igazgatóságnak: az építészeti, a vízműi, a hajózási és az út- és hídépítési. 1818-ban a hajózási osztály státusait szervezték át. Addig ugyanis a „*departamentum navigationis*” az igazgató alá rendelve osztályfőnök nélkül működött. Tagjai a következők voltak: 2 hajózási mérnök 800, 2 hajózási mérnök 500, 2 hajózási ellenőr 600, két anyagszertáros 500, két pösmester (vizgátmester) 400 forint évi fizetéssel. E rendszerben az igazgatóság sérelmesnek találta, hogy a mérnökök aránylag kisebb fizetést kapnak, mint a szakértői képesítéssel nem is rendelkező anyagkezelők. Ezért az igazgatóság kérésére a hajózási osztály státusait az alábbiak szerint módosították: 1 hajózási felügyelő 1200, 1 első mérnök 800, 1 második mérnök 600, 1 harmadik mérnök 500, 2 ellenőr 500, 1 anyagszertárnok 400, 2 vizgátmester 400 forint évi fizetéssel. A hajózási felügyelő, aki fizetését tekintve egyenlő rangba került a harmadik segédigazgatóval, átvette az osztály vezetését. Ettől kezdve 1846-ig lényegesebb szervezeti változás már nem történt az igazgatóságnál.*

A kettős felügyelet következtében igen gyakoriak voltak a helytartótanács és a kamara között a nézeteltérések. 1846-ban például a kancelláriának az 1814. évi rendelkezésekre hivatkozva utasítania kellett a helytartótanácsot, hogy „a magyar királyi építészeti igazgatóságnál a legfelsőbb kinevezéstől függő tiszti állások betöltése iránt jövendőben a magyar királyi Helytartótanáccsal egyetértőleg történendő kijelölések legfelsőbb határozat következtében a magyar királyi udvari kamara részéről” terjesztendő fel. Ennek ellenére a helytartótanács hatásköre az igazgatóság fölött állandóan növekedett. Ez, természetesen következett abból, hogy az igazgatóság munkájának

* Az Építészeti Igazgatóság történetére lásd Ember Győző: „A magyarországi építészeti igazgatóság történetének vázlata (1788—1867)” című tanulmányt. Levéltári Közlemények 1942—1945.

jelentős részét a közlekedési ügyek, az út- és hidépítés, valamint a folyószabályozás és hajózás alkották. Ezeket a munkálatokat pedig szinte kivétel nélkül a helytartótanács irányította, és mint a tárgyban illetékes, felügyelt az építészeti igazgatóság munkájára is. A növekvő helytartótanácsi irányítás kifejezésre jutott az egykorú szóhasználatban is. Az 1840-es években a helytartó tanácsi iratokban már legtöbbször a „kebelbeli építési igazgatóság” kifejezést használták, viszont a kamarai iratokban hasonló elnevezés nem található.

1846-ban az építészeti igazgatóság szervezetének jelentős átalakítása kezdődött meg, de ezt a kamara huzavonája miatt az 1848-as forradalomig már nem tudták teljesen végrehajtani. A bécsi udvarban még 1845-ben határozták el, hogy a helytartótanácson belül, a közlekedési tárgyak gyorsabb intézése végett, Széchenyi István vezetésével közlekedési bizottmányt állítsanak fel. A kancellária 1846. június 26-án kelt leiratában, hivatkozva az uralkodónak ugyanazon év május 30-án kelt határozatára, értesítette a helytartótanácsot a közlekedési bizottság felállításáról. Az építészeti igazgatóságra vonatkozóan pedig elrendelte, hogy annak az utak építésével és a hajózással foglalkozó osztálya, minden oda tartozó egyénnel a bizottmány alá rendeltetik és Kecskés Károly segédigazgató, valamint a hajózási osztály felügyelője a bizottmány ülésein jelenjenek meg, „múteni tárgyban szavazattal bírván”. A helytartótanácsnál augusztus 19-én tárgyalták a kancellária leiratát, de a végrehajtást „bővebb elnöki intézkedés” érkezéséig függőben hagyták. Augusztus 10-én azonban már újabb, július 9-én kelt, kancelláriai utasítás érkezett a helytartótanácshoz, mely az építészeti igazgatóságra vonatkozóan is további rendelkezéseket tartalmazott. Meghagyta ugyanis a helytartótanácsnak, hogy a jövőben az építészeti igazgatóság „mindennemű jelentései egyedül az érintett bizottmány útján juthatnak e királyi Helytartótanács tárgyalása és eldöntése” alá. Elrendelte továbbá, hogy a só felemelt árát illető számadások, az előzetes költségvetési tervekkel, melyek eddig a Kincstári számvevőséghez tartoztak, annak alapját képezvén a jövőben minden katonai év elteltével a bizottmány, illetve a helytartótanács útján terjesztendők fel és csak e használat után küldetnek vissza a kincstári számvevőségnek.

A közlekedési bizottmány működését a nádornak 1846. december 30-án kelt és a helytartótanácshoz intézett elnöki levele részletesen szabályozta. Az újabb rendelkezés utasította a helytartótanácsot, hogy az építészeti igazgatóság út- és hidépítési és hajózási osztályának az igazgatóságtól való függetlenítése és közlekedési bizottsághoz csatolása iránt a szükséges lépéseket tegye meg, további intézkedésig azonban az említett osztályok maradjanak eddigi „hivatalos alkalmatosságaikban”. A nádori rendelet kézhezvétele után a helytartótanács azonnal értesítette az építészeti igazgatóságot a két osztályt illető változásokról azzal a meghagyással, hogy „Kecskés Károly igazgató segédet és miután a hajózási felügyelő hivatala üresedésben van, ezen hivatalnak jeles helyettesét, Varga Jánost az említett hivatalhoz utasítsa”. A helytartótanács pár nappal később, 1847. január 12-én a kamarával is közölte az építészeti igazgatóságnál történt változásokat.

A kamaránál január 27-én tárgyalták az átszervezés kérdését és a helytartótanácsához intézett átiratban arra hivatkoztak, hogy mivel a felsőbb utasítás hozzájuk még nem érkezett meg, kérik a meglevő állapot további fenn-

tartását. A helytartótanácsnál azonban továbbra is folytatták az átszervezés előkészítését és a kamarának adott válaszbán már egyszerűen csak közölték, hogy mihelyt a már megkezdett tárgyalások befejeződnek, annak eredményeiről azonnal értesítést küldenek. Tehát itt már szó sem volt vegyesbizottsági tárgyalásról. Időközben a közlekedési bizottság megkezdte működését és az építési igazgatóságnak a helytartótanácsához küldött jelentéseit is tárgyalta. Az 1847. április 16-án tartott bizottsági ülésen vitatták meg az út- és hidépítési és hajózási osztály átszervezését. Az ülésről készített jegyzőkönyvet a helytartótanács azzal a megjegyzéssel küldte át a kamarának, hogy a javaslatokra vonatkozó véleményét minél előbb közölje. A kamaránál azonban húzták-halasztották az építészeti igazgatóság átszervezésére vonatkozó javaslat tárgyalását és a helytartótanács többszöri sürgetésére is csak 1847 december végén adtak választ. A kamara ezúttal a kérdés vegyesbizottsági tárgyalására tett javaslatot. Erre azonban az 1848-as forradalom kitöréséig nem került sor. A kamara halogatása csak az út- és hidépítési és hajózási osztály belső átszervezését gátolta meg, azt azonban, hogy a helytartótanács hatásköre az említett két osztályra teljesen kiterjedjen, nem tudta megakadályozni.

Az igazgatóság munkakörének és szerepének nagyarányú növekedését szembeszökően mutatja a személyzet létszámának alakulása. Az 1788-as 19 központi és 22 vidéki alkalmazottal, továbbá a 45 megyei és 6 városi mérnökkel szemben 1848-ban a közmunka és közlekedésügyi minisztérium részére készített kimutatás szerint az igazgatóság műszaki személyzete a következő volt: 37 központi alkalmazott, 15 kebelbeli tiszteletbeli gyakornok, továbbá 47, részben a Tisza-térképezésnél, részben az alapítványi és kincstári javak úrbéri méréseinél, részben a kebelben, kisebb részben pedig a vidéki hivataloknál alkalmazott napidíjas. Ezenkívül az igazgatóság irányítása alatt álló megyei mérnökök száma 66, a városiaké pedig 17 volt. Ugyancsak az igazgatóság alá tartozott 30 hajós, továbbá a vidéki hivataloknál az állandóan alkalmazott különféle mesteremberek és műszaki képesítés nélküli gondnokok, szertárosok, őrök stb. egész sora. Mindezeket összegezve tehát az építészeti igazgatóság állandó személyzetének a létszáma 1848-ban jóval meghaladta a kétszázat.

1848-ban az építészeti igazgatóságot a Széchenyi István vezetése alatt álló közmunka- és közlekedésügyi minisztériumba olvasztották be. Az építészeti igazgatóság utolsó iktatása 1848. július 10-én 1375. szám alatt történt. Június elejétől kezdve az ügyforgalom fokozatosan csökkent, mivel ekkor már az igazgatóság személyzete is a minisztériumnál nyert beosztást.

Az építészeti igazgatóság 1788-ban a felállítását után nem kapott általános utasítást. Az 1788. július 10-én kelt és a helytartótanácsához intézett kancelláriai leirat — mely az igazgatóság megszervezését elrendelte — csak nagy általánosságban jelölte meg az új hatóság feladatait. A mellékelt utasítások az ausztriai rendelkezések pusztá másolatai és csupán az építések vezetését és a költségek elszámolását szabályozták részletesen. Az igazgatóság munkaköre és ügyintézése jelentős részben a korábbi, eredetileg kamarai hajózási és építészeti osztályok működése során kialakult gyakorlat alapján fejlődött tovább. Az első általános utasítást 1798-ban a kamara adta ki, mely összegezte az egyes részletkérdésekben kiadott rendelkezéseket. Újabb átfogó szabályzatot 1848-ig nem is kapott az igazgatóság, csupán ennek egyes pontjait módosították vagy bővítették.

Az építészeti igazgatóság feladata — mondja az utasítás — Magyarországon és a hozzá kapcsolt részekben az udvari, kamarai, állami kezelésben levő alapítványi, megyei és szabad királyi városi építkezések vezetése, tekintettel az építési módra és stílusra. Építkezés alatt az út- és hidépítéseket, az állami folyószabályozásokat és csatornázásokat is értették. Az igazgatóságot az igazgató vezette, akinek a többi tisztviselő tartozott engedelmességgel, vele egyetértésben dolgozni és utasításait végrehajtani. A felsőbb hatóságoktól érkező megbízásokat vagy az igazgató maga végezte el, vagy a kérdés legjobb műértőjének adta át. Az elkészült munkálatokat elbírálta, ha kellett kijavította és aláírva elküldte a megbízó hatóságnak. Különösen ügyelni kellett arra, hogy a rajzokat úgy készítsék, hogy az építésvezetők minden nehézség nélkül megérthessék. Az építkezési tervekhez költségvetéseket is mellékeltek, mit a számvevősegen vizsgáltak felül. Az iskolák, templomok, gazdasági épületek, útépitések stb. terveit központilag előírt szabályok szerint kellett elkészíteni. (Például az iskolák tervezésénél figyelembe kellett venni a tanuló és tanítók létszámát.) Az előírásoktól csak az illetékes dicasterium engedélye után térhetett el az igazgatóság. A költségvetési tervek elkészítésénél ügyelni kellett a helyi munkabérekre és árakra.

Az építkezéseket nem az igazgatóság, hanem maguk a vállalkozók vezették a jóváhagyott terveknek és előírásoknak megfelelően. Az engedélyezett tervtől az építkezés során csak felsőbb engedély után térhettek el. Előzőleg azonban az igazgatóságon keresztül részletes jelentésben kellett megindokolni az eredeti terv megváltoztatásának az okait. Az építkezéseket az igazgatóság csupán ellenőrizte. Ha az építésvezetőnek felvilágosításra volt szüksége, akkor az igazgatósághoz fordult, ahonnan a kellő tájékoztatást megkapta.

A megyei és szabad királyi városi mérnökök közvetlenül a törvényhatóságtól, a kamarai építészek az illetékes kamarai adminisztrációtól, az alapítványiak a kerületi praefectustól, a fiumei műszaki alkalmazottak pedig a fiumei guberniumtól függtek. Csupán a felemelt sóár-alapból fizetett mérnökök álltak közvetlenül az építészeti igazgatóság felügyelete és ellenőrzése alatt. Az említett mérnökök terveiket saját felettes hatóságukhoz adták be, ahonnan az illetékes dicasterium útján kerültek az építészeti igazgatóság felülvizsgálata alá. Sürgős esetben közvetlenül is kérhettek tanácsot az igazgatóságtól. Munkájukról naplót vezettek, melyet havonként kellett felterjeszteni a felettes központi hatósághoz. Kisebb — száz forintnál aluli — javításokat saját hatáskörükben is elvégeztethettek.

Az igazgató, ha a hivatal székhelyén tartózkodott, az igazgatósághoz érkező leveleket felbontotta, az érkezés napját rávezette és a tisztviselők között — képességüket szem előtt tartva — elintézésre szétosztotta. A hivatal jelentéseit az igazgató aláírása után küldhették el. Mindebből következett, hogy az igazgatóság egyetlen hivatalnok sem járhatott el hivatalos ügyben az igazgató tudta vagy megbízása nélkül. Felsőbb utasításra történő kiküldetésekre, vagy építkezések ellenőrzésére — ha a rendelet nem nevezett meg senkit — az igazgató a tárgykörben dolgozó mérnökök közül jelölte ki azt, akinek legkevesebb hivatali munkája volt. Különösen a folyószabályozási ügyekben fordultak elő gyakran a kiszállások. A kiküldött tisztviselő elutazása előtt írásbeli jelentést tett az igazgatóságnak, melyben a kiküldetési rendeletet, az utazás célját és az indulás napját tüntette fel. Visszaérkezés után szintén

jelentést kellett benyújtani a végzett munkáról, melyhez — igazolásként az eltelt idő felhasználásáról — mellékeltek a kiszállás alatt vezetett munkanaplót. Az igazgatónak gondoskodni kellett arról, hogy a kiküldetésbe menő mérnökök a szükséges műszereket vagy iratokat nyugta ellenében magukkal vigyék és hogy visszaérkezésük után az elvitt tárgyakkal elszámoljanak.

Az igazgatóság minden év decemberében a hatóságoktól érkezett megbízásokról, a vidéki mérnökök jelentései alapján azok munkáiról és általában minden építkezési feladatról, akár befejeződött, akár folyamatban volt, részletes beszámolót készített a kamarának és a helytartótanácsnak. Ugyanakkor — az előírt formula szerint — elkészítették a következő évre javasolt munkálatok tervezetét is, hogy a legfelsőbb jóváhagyást időben megkaphassák. A tervezet elkészítésénél figyelembe kellett venni az esetleges rendkívüli munkákat is. Mellékelni kellett továbbá a javasolt munkák költségelőirányzatát. A felemelt sóáralap felhasználásáról minden katonai év elteltével a kamarához terjesztették fel az elszámolást. Tél folyamán a belső hivatali munkákat úgy kellett végezni, hogy a tavasz beálltával az építkezéseket megkezdhessék. A hivatal berendezéséről és műszereiről az anyagszertáros vezetett nyilvántartást. Ő is minden katonai év elteltével számadást tett a kamarának az őrizetére bízott felszerelésekről. Új műszerek vagy egyéb hivatali berendezések vásárlását a kamara engedélyezte.

Az igazgató távollétében építészeti ügyekben az építész, vízműi, valamint út- és hidépítési kérdésekben pedig a segédigazgató vezette az igazgatóságot. Az iratokat is ők irták alá, feltüntetve, hogy „in Abwesenheit” vagy „wegen Unpässlichkeit des Direktors”. 1807-től kezdve két, 1816-tól pedig három segédigazgató helyettesítette távollét vagy betegeskedés esetén az igazgatót. Az építészeti igazgatóság vezetőjének jelentős szerepe volt a műszaki tisztviselők kiválasztásában. Ez nemcsak abban nyilvánult meg, hogy a kinevezések és előléptetések alkalmával az igazgató véleményét mindig figyelembe vették, hanem abban is, hogy már az egyetemen kiválaszthatta a tehetséges mérnökjelölteket. Még 1785-ben rendelték el, hogy a hajózási igazgató a szigorló mérnökök vizsgájánál legyen jelen. A rendes megyei vagy kamarai mérnökök mellé két évi tanulásra beosztott gyakorló mérnökök célszerű foglalkoztatásának a biztosítása szintén az igazgató kötelessége volt. Ugyancsak a jó mérnökképzés előmozdítása érdekében az egyetemen tanuló mérnökhallgatókat is lehetett alkalmazni az igazgatóságnál — különösen a vízműi tárgyokban — rajzok másolásához és a kiszállásra küldött mérnökök mellett. A pesti rajziskolától a helytartótanácsához felterjesztett mintarajzdarabokat az építészeti igazgatóságon bírálták el, és az eredményt írásban jelentették a helytartótanácsnak.

Az igazgató kötelessége volt örködni a hivatal belső rendje és munkája fölött. A tisztviselők csak a kamara vagy helytartótanács engedélyével maradhattak távol munkahelyüktől, mehettek szabadságra. Szigorúan tiltották az utasítások, hogy mesteremberektől vagy szállítóktól ajándékokat fogadjanak el. Magánvállalkozásokban sem volt szabad részt venniük. Privát munkát csak felsőbb engedéllyel végezhettek.

Az igazgatóság egyes osztályainak a munkaköre 1788-tól kezdve, részben az ország gazdasági élete, részben pedig a technika fejlődése következtében állandóan bővült. Kezdetben — mint már erre utaltunk — az igazgatóság-

nak csak két osztálya volt: az építészeti és a vízműi. Az építészeti osztály feladataiban az igazgatóság fennállásának az idején nem történt lényeges változás. A különböző udvari, kamarai, állami kezelésben levő alapítványi építkezések és épületjavítások (hivatali épületek, tiszti lakások, sóraktárak, gazdasági épületek stb.) terveinek és költségvetésének az elkészítését kell az osztály feladatai közül elsősorban kiemelni. Ellenőrizte a helytartótanács által az igazgatóságnak megküldött megyei építkezések terveit és költségvetését. Hasonló feladata volt az egyházi építkezések (templomok, iskolák, paplakok, rendházak, gazdasági épületek) terveivel kapcsolatban. Ezeket a megbízásokat szintén a helytartótanács adta az igazgatóságnak. Még egyházi kegyeszek, ruhák vásárlásáról is adott szakvéleményt. A kamara vagy a helytartótanács utasítására vizsgálta felül a szabad királyi városok építkezéseinek (középületek, iskolák, csatornázás, gazdasági épületek) a terveit. Az alapítványi birtokok igazgatásánál, vagy a kamarai birtokokon működő építész munkáját természetesen az építészeti osztály ellenőrizte. A különböző megyei, városi és egyházi építkezési tervek felülvizsgálatánál az osztálynak mind a műszaki, mind a stílus-szempontra tekintettel kellett lennie. A költségvetéseket az építészeti igazgatóság számvevősege ellenőrizte.

A vízműi osztálynál lényegesen más volt a helyzet. Kezdetben nemcsak a folyószabályozási és hajózási, a csatornázási és lecsapolási feladatok, hanem az út- és hidépítési ügyek is a hatáskörébe tartoztak. Az osztály feladatai a 19. század elején állandóan bővültek. Részben a munka növekedése, részben a műszaki tudományok fokozatos előrehaladó specializálódása, „a fejlődő műi mozgalmak” következtében 1811-ben a vízmű osztály hatásköréből kivették a hajózási ügyeket, 1816-ban pedig az út- és hidépítési tárgyakat és külön hajózási, illetve út- és hidépítési osztályt állítottak fel.

Az út- és hidépítési osztály feladatait a név is világosan megjelöli. Az állami út- és hidépítések, javítások terveinek és költségvetéseinek az elkészítése központi feladata volt. Javaslatára a nagyobb esésű folyókra épült és nagy forgalmú hidakhoz állandó műszaki őrizetet állítottak fel. A helytartótanács vagy a kamara utasítására felülvizsgálta a törvényhatóságoknak a megyei, illetve városi mérnökök által elkészített terveit. Az 1840-es években vasútépítési tervek készítése bővítette az osztály munkáját. Szakértőket küldött a vasútépítési tervekkel foglalkozó bizottságokba. Műszaki véleményeket adott, vagy szakértőt küldött ki az osztály mérnökei közül az út- vagy később vasútépítés miatt történő kisajátításokhoz és felbecsülték e földek árát. Az 1840-es években még külföldön vásárolt gőzmozdonyok megvizsgálásához is kirendelték az osztály, illetve az igazgatóság mérnökeit.

A vízműi és hajózási osztály feladatai már sokkal nehezebben határolhatók el — ez nem is történt meg az igazgatóságnál — a munkák rokon természete miatt. A hajózási osztály központi feladata a Dunának mint fő folyónak hajózásra alkalmas rendbentartása volt. A Tisza, Maros, Dráva és Száva folyók hasonló teendőinek már másodlagos szerepe volt az igazgatóság munkájában egészen az 1830-as évekig.

A hajózási osztály második és harmadik mérnöke egy-egy ellenőrrel a két szakaszra osztott Duna egyik-egyik szakaszát járta kora tavasztól november végéig. A két mérnök a hajózási akadályok eltávolíttatásával, kanyarok átvágásával, sziklák robbantásával, a folyómeder változásainak a nyilván-

tartásával és az így keletkezett akadályok (zátonyok, homokpadok) eltüntetésével, a hajóvontató utak javításával, a folyó mélységének rendszeres mérésével foglalkozott. Ezenkívül a hajózási felügyelőnek, mint a hajózási osztály vezetőjének is minden évben egyszer végig kellett járni a Dunát. Ugyancsak a hajózási osztály végezte a hajózást gátló vízimalmok — főként a hajósmalmok — elhelyezésének a szabályozását és a hajósmalmok kikötésére szolgáló malomszegek eltávolíttatását. Ez utóbbi kérdésekben a helytartótanácsnak tett javaslatot a szükséges intézkedésekre. A Duna tisztítására az igazgatóságnak külön kotró hajói voltak. Hajóroncsok kiemelésére vonatkozó iratokat is találunk az iratanyagban.

Hasonló munkák indultak meg a Tisza, Maros, Körös, Dráva, Száva, Kulpa és Mura folyóknál, valamint a Béga csatornánál az 1820-as és 1830-as években. Ezeknél a folyóknál a szabályozási munkák álltak az előtérben. A folyószabályozások miatt a hajózási osztály mérnökeinek állandó tárgyalásokat kellett folytatniuk a törvényhatóságokkal és magánosokkal. A hajózási osztály végezte az említett folyók felmérését és térképezését. Végül a hajózási osztály hatáskörébe utalták az alapítványi uradalmak úrbéri felmérésének a felügyeletét.

A vízműi osztály a fenti munkálatok jelentős részében szintén részese-dett. Folyószabályozási, árvízvédelmi, parterősítési tervek elkészítésében, továbbá a fenti folyók felméréseinek és térképezésének a munkálataiban a vízműi osztályon dolgozó mérnökök is részt vettek. Nagyobb arányú munkálat esetén több mérnököt is koncentráltak ugyanazon munkára. Ezenkívül a kisebb folyók szabályozását és térképezését végezték a vízmű osztályon. Csatornázási tervek kidolgozása, a kamarai és alapítványi birtokok belvíz-lecsapolási terveinek ellenőrzése tartozott még a vízműi osztály feladatai közé. Mivel a folyószabályozási munkálatokat az építészeti igazgatóság fennállása óta a felemelt sóáralapból fedezték, a munkálatok intenzitása jelentős részben e bevételek terhelésétől függött. 1836-ban és 1837-ben például még a Duna tisztításának a munkálatait is megszüntették az alap „akkori terhelt állapota” miatt.

Az építészeti igazgatóságnál a korszak számos kiváló építésze és mérnöke dolgozott, kiknek munkájára az iratok között bőséges forrásanyag található. Tallherr József építész mellett Beszédes, Berger Lajos, Kecskés Károly, Varga János és Vásárhelyi Pál nevét kell megemlíteni.

Az igazgatóság belső ügyintézését és iratkezelését az utasítások csak nagy általánosságban szabták meg. Az 1798-as utasítás elrendelte, hogy minden érkező iratot — a mellékelt formula szerint — az iktatókönyvbe jegyezzenek be. Mivel az utasításban említett formula nem maradt ránk, a központi iktatás rendszere pedig 1798-ban nem változott, feltehető, hogy e téren is csak a meglévő gyakorlatot irták elő. Ezenkívül meghagyta az utasítás, hogy az igazgatóság a felsőbb rendeleteket, jelentéseket, térképeket stb. rendben őrizze és jó lajstromot (register) vezessen róluk. A szabályrendeletekről az utasítás értelmében külön könyvet kellett vezetni. Nem tudni, hogy ezt a rendelkezést végrehajtották-e, mivel külön szabályrendelet-nyilvántartás nem maradt fenn.

Az igazgatóság iratai az első két évtizedből teljesen elpusztultak, ezért csupán az iktatókönyvek alapján tudjuk nyomon követni az ügyintézés rend-

szerét. Az építészeti igazgatóságnak 1788-ban történt felállításától kezdve 1848-ig központi iktatása volt. A „Protocollum der kgl. hungarischen Landesbaudirection” című központi iktatókönyv vezetését 1788 augusztusában kezdték meg. (A kötet belső címlapja szerint ugyan csak 1788. szeptember 1-től vezették, de már augusztusból 35 irat bejegyzését találjuk az iktatókönyv első lapjain.) Az 1789. évi iratokat ugyanabban a kötetben folytatólagosan iktatták. Az 1788 és 1789. évi iratok iktatókönyve három kötetből áll. Az első kötetet 1788 augusztusától 1789. április 21-ig, az 1000-es iktatószámig vezették. A másodikat 1789. szeptember 30-ig, a 2000-es iktatószámig. A harmadik kötetet pedig október 1-től. (Jelenleg e kötet hiányzik.)

Az iktatókönyvek a következő adatokat adják: 1. Közönséges tört formájában a beküldő hatóság és az építészeti igazgatóság iktatószámát. Az előbbi a számláló, az utóbbi pedig a nevező. 2. Az érkezés napját. 3. Az irat tárgyát és keltét. 4. Az elintézés módját és keltét. 5. Az irattári jelzetet. A kötetek végén 1811-ig mutatók vannak, melyek az abc első betűjére terjedő rendben a személy-, folyó- és helynevek kiemelésével megadják az iratok rövid tárgyát és iktatószámát. 1810-ig a mutatók végén „Normalien Verordnungen” címszó alatt az évi kamarai és helytartótanácsi szabályrendeletek teljes másolata is megtalálható a kötetekben.

Az iktatókönyvek „irattári jelzet” rovatainak bejegyzései szerint az iratokat 1788-tól 1806-ig tárgyi csoportokat tartalmazó fasciculusok, ezen belül pedig numerusok szerint tárolták. Az irattári jelzet tört formájában írták: Fasc. 1/Nro 12. A fasciculusok száma 1789-ben kilencig terjedt, a későbbi években azonban három és öt között váltakozott. 1807-től 1809-ig már csak 1-től 4-ig tartó bejegyzést — római számokkal — találunk az irattári jelzet rovatban, de ezek a számok már időrendben követik egymást, tehát nem tárgyi tagolódást jelölnek. 1810-től kezdődően az irattári jelzet rovatban nincs bejegyzés.

Az iktatókönyvek tehát kezdettől fogva irattári segédkönyvül is szolgáltak. Ezért az iktatókönyvekhez 1788-tól 1809-ig egy-egy évtized iratanyagát felölelő általános mutatókat (General index) készítettek. Az általános mutató első kötete az 1788—1800. évi iktatókönyvekhez, a második pedig az 1801—1809. évi kötetekhez készült. A „General index” a hely-, folyó- és személynevek kiemelésével, azok első két betűjére terjedő abc-rendben feltünteteti, hogy a szóban forgó névre vonatkozóan melyik évi iktatókönyvben található bejegyzés. Az iktatókönyvekre azonban nem az évszám bejegyzésével utaltak, hanem a protocollumok minden kötete egy számot (numerus) kapott és ezt írták be az általános mutatóba a név után. 1788-tól kezdve az iktatókönyvek numerus jelzetei a következők:

1788. augusztusától 1789. április 21-ig (1—1000 sz.)	= Nro	1
1789. április 22-től 1789. szeptember 30-ig (1000—2000)	= Nro	2
1789. október 1-től 1789. december 31-ig (2000-től)	= Nro	3
1790.	= Nro	4
1791.	= Nro	5
1792.	= Nro	6
1793.	= Nro	7

1794.	.....	= Nro 8
1795.	.....	= Nro 9
1796.	.....	= Nro 10
1797.	.....	= Nro 11
1798.	.....	= Nro 12
1799.	.....	= Nro 13
1800.	.....	= Nro 14

A „General index” első kötetében a címszavak után előforduló — 1 és 14 között változó — számok tehát a fenti táblázatnak megfelelően utalnak az iktatókönyvek vonatkozó évi köteteire. A „General index” második — 1801-től 1809 -ig terjedő — kötetébe először bemásolták az első kötet címszavait, az újabban, tehát 1801 és 1809 között felmerülő neveket pedig az előbbieken után jegyezték be. Gyakran megtörtént, hogy az első kötetből kimásolt névre vonatkozó iratot 1801 és 1809 között nem iktattak. Ez esetben a név után piros tintával egy „A” betűt (A = ante) írtak, jelezve, hogy a névre vonatkozóan az első kötetben található pontos utalások. Ha viszont 1801 és 1809 között is iktattak a szóban forgó névre vonatkozó iratokat, akkor először piros tintával az „A” betűt jegyezték be — figyelmeztetésül, hogy már az 1801 előtti időből is vannak iratok —, azután pedig azon év iktatókönyvének a numerus jelzetét, amelyben a névre vonatkozóan ismét iratváltás vagy egyéb intézkedés történt. Az 1801—1809. évi iktatókönyvek numerus jelzetei a következők:

1801	= Nro 1	1805	= Nro 5
1802	= Nro 2	1806	= Nro 6
1803	= Nro 3	1807	= Nro 7
1804	= Nro 4	1808	= Nro 8
	1809	= Nro 9	

Az iktatókönyvek 1788 és 1809 közötti kötetei a második világháború alatt megrongálódtak — kivéve az 1800 és 1801. éveket, ezért teljesen új külső kötést kaptak. Az 1800 és 1801. évi köteteken található „Nro XIV.”, illetve „Nro I.” jelzet segítségével sikerült a General indexek jelzetei és az iktatókönyvek között az összefüggést megállapítani. Utólag a többi kötetre is rávezettük — római számokkal a fedőlap bal felső sarkába — a fenti táblázatokban feltüntetett numerus jelzetet. A General index második kötete az alaplettárban nincs felvéve. Az átfogó mutatókönyv készítésének ezt a rendszerét az építészeti igazgatóság a kamarai hajózási osztálytól vette át. 1809 után nem készítettek általános mutatót.

1812. január elsején az előbb ismertetett rendszer mellett új iktatási módszert vezettek be. Az előre elkészített nyomtatott rovatos űrlapok helyett teljesen üres ívekben történt az iktatás. A középen meghajtott ív első oldalán a jobb hasáb belső részére közönséges tört formájában a küldő fél és az építészeti igazgatóság iktatószámát — az utóbbit a nevezőbe —, továbbá az érkezés napját írták. Ez alá az irat részletes tartalmi kivonatát jegyezték fel. A bal hasábon felül, piros tintával, az ügyre vonatkozó korábbi iktatószámokat, középen pedig néha az elintézés módját tüntették fel. Az ív második ol-

dalán a bal hasábra kerültek az érkezéskor feljegyzett adatok, a jobb oldalra pedig esetleg az elintézés rövid kivonata. Az így elkészült íveket minden év végén két kötetbe köttették. A második kötet végére még a korábbihoz hasonló módon készült mutató került. 1814. június 10-ig — az 590-es iktatószámig — a régi rendszerű iktatás is folyt. Ezekhez az iktatókönyvekhez azonban nem készítettek mutatót.

1828. április 30-án, az 590-es iktatószámmal, befejeződött az iktatásnak 1812-ben megkezdett formája és újból a rovatos iktatókönyvek használatára tértek vissza. A rovatos úrlapon történő iktatás ismételt bevezetését az akkor kinevezett építési igazgató, Rauchmüller Ferenc rendelte el, az ügykezelés megjavítása érdekében. Rauchmüller utasítását feljegyezték a rovatos iktatóívek előtti lapra. Az 570-es számmal kezdődött iktatásnál az alábbi adatokat tüntették fel:

1. A beküldő hatóság és az építészeti igazgatóság iktatószámát az érkezés napjával (tört formában a két iktatószám, az utóbbi a nevezőben)
2. Az iratok és melléletek számát
3. Az ügy tartalmi kivonatát
4. Kivel és mikor közöltetett
5. Az elintézés és a kiadás napját
6. Az elintézés módját (jelentés, jegyzék, utasítás stb.) és az iratok számát
7. A terveket és irattári jelzetüket (ez a rovat 1836-ig szerepelt az iktatókönyvekben, de addig sem töltötték ki)

1828-ban a két különböző rendszerű íveket egybekötötték. A mutatókönyvek ezután is a korábbihoz hasonló rendszerben készültek. Az iktatásnak ez a formája 1848-ig változatlanul megmaradt. A központi iktatás mindig német nyelven történt. A belső ügyintézés nyelve is általában a német volt. A helytartótanáccsal azonban latin nyelven leveleztek.

A központi iktatás mellett az igazgató és az igazgatóság osztályai külön nyilvántartást vezettek a hozzájuk érkező iratokról. Az osztályi iktatókönyveknek csak töredéke maradt fenn. Ezeket a segédkönyveket kezdetben „Geschäfts-Protokoll”-nak, később „Geschäfts-Diarium”-nak, vagy csak „Protocoll”-nak, 1846 után pedig iktatókönyvnek nevezték.

Az építészeti osztály iktatókönyvei az 1788-tól 1797-ig terjedő időből maradtak fenn. A két kötet az alapleltározás után, 1953-ban a kincstári ügyészség irataiból került elő. Az iktatókönyvben a következő adatokat tüntették fel:

1. Az építészeti igazgatóság és az osztály iktatószámát tört formában, az utóbbit a nevezőként
2. Az irat tárgyát
3. Az érkezés dátumát
4. Az ügyintéző nevét
5. A válasz kiadásának keltét
6. A felterjesztett és kijavított pénzösszeg nagyságát

Minden évi iktatás előtt index található. A mutatót középen két hasábra osztották. Az első hasábra röviden azt jegyezték be, hogy mit építettek (iskola, templom, paplak, gazdasági épületek stb.). A második rovatban tüntették fel nagy betűvel az abc első betűjéig terjedő rendben, a helység

nevét, ahol az építkezés történt, utána pedig az ügynek az osztály iktatókönyvében kapott számát. Tehát a mutató bejegyzései a következő képet mutatják: Pfarhaus zu ALIGA Nro. 117., vagy Waldamts Gebau in ARAD Nro. 173, 197. stb.

A hajózási osztály iktatókönyve az 1825—1828 közötti időből maradt ránk, mutatók nélkül. Itt a következő adatok találhatóak:

1. A beküldő hatóság és az építészeti igazgatóság iktatószáma tört formában, az utóbbi nevezőként

2. A hajózási osztály száma

3. A beérkezés kelte

4. A melléletek száma (külön a terveké, külön az iratoké)

5. A beadvány tárgya és kelte

6. Az elintézés tartalma

7. A kiadás napja

8. A kimenő melléletek száma

9. Az irattári jelzet (ez a rovat kitöltetlen)

Az építési igazgató iktatókönyve 1845-ből, az út- és hidépítési osztályé pedig 1845-ből és 1846-ból maradt meg. E kötetekben az alábbi rovatok szerepelnek:

1. Az építészeti igazgatóság, a helytartótanács és kamara iktatószáma külön-külön rovatban

2. A terv és iratmelléletek száma külön-külön rovatban

3. Az érkezés napja

4. A beadvány tartalma

5. Az ügyintéző neve

6. A kiadás kelte

7. Az elintézés rövid tartalma

E segédkönyvek az alapleltározás után az abszolútizmus kori építészeti hivatalok iratai közül 1955-ben kerültek elő, mutatók nélkül. Az egyes osztályok iktatásainak csupán az ügyintézés szempontjából volt jelentősége. Megkönnyítették a nyilvántartást és az ellenőrzést. Az iratokon már nem tüntették fel az osztályok iktatószámait.

Az igazgatóság iratai az 1810-es évekig úgyszólván teljesen elpusztultak. Az 1810-es évekből is csak igen töredékes anyag maradt meg. Az 1820-as évektől kezdve ugyan növekszik a megmaradt iratok száma, de még ezután is hiányos. Selejtezték is a későbbi időben az anyagot. Ezt az iktatókönyvekben „kiselejteztetett” pecsételéssel jelölték meg. Hogy a selejtezés mikor történt, nem lehet megállapítani. A hiányzó iratanyag mennyisége is teljes pontossággal csak a rendezés, az eredeti irattári rendszer helyreállítása után állapítható meg.

Az 1810-es években megszüntették az igazgatóság irattárában a korábbi fasciculus numerus rendszerű tagolást és az iratokat iktatószámok szerint helyezték az irattárba, tekintet nélkül arra, hogy építészeti, út- és hidépítési vagy hajózási ügyre vonatkoztak. Az iktatókönyvek tehát egyben irattári segédkönyvek is voltak. Az irattárnak ezt a rendszerét 1848 után felbontották és az iratok egy részét folyók szerint csoportosították. Ekkor keletkeztek a ma is meglévő Duna (40 csomó), Maros (15 csomó), Tisza (3 csomó), Körös (5 csomó), Vidra (1 csomó), Borsova, Garam, Hernád, Lajta, Miava, Sárviz,

Szamos (1 csomó), Morva (1 csomó), Sió, Kapos, Séd, Vág, Zagyva (1 csomó), Bodrog, Laborc, Latorca, Ipoly, Topolya, Ung, Ondava (1 csomó) feliratú sorozatok. Ezt a kiválogatást és az említett sorozatok összeállítását igen pontatlanul végezték. A Duna feliratú csomóban ugyanis a Tiszára, Marosra, Kulpára stb. vonatkozó iratok, sőt építészeti ügyek is találhatóak. Viszont a többi sorozatban is vannak a Dunára vonatkozó iratok. Az egyes folyóneveken belül az iratok évek, azon belül pedig az iktatószámok rendjében találhatóak. Ezenkívül azonban az iratoknak egy része megmaradt eredeti irattári rendjében.

A folyók szerinti sorozatok az 1920-as évek második felében a kereskedelemügyi minisztérium irataival kerültek az Országos Levéltárba. Az alapelejtározás után 1957-ben azonban az abszolutizmus-kori építészeti hivatal irattárából előkerült 40 csomó irat (1816-tól 1848-ig), az eredeti irattári rendszerben. Ezenkívül még a „Tiszaszabályozási iratok” és az építészeti igazgató 1845-ös, az út- és hídépítési osztálynak pedig az 1845-ös és 1846-os iktatókönyve volt az abszolutizmus-kori építészeti hivatal iratai között. Az építészeti osztálynak 1788—1797 közötti, az alapelejtárból szintén hiányzó iktatókönyvét 1953-ban a kinestári ügyészség anyagában találták.

A jelenleg fennálló irattári rendszer megnehezíti a segédkönyvek használatát és ezáltal az anyagban történő kutatást. Az iktatókönyvből kijegyzett ügy iratait ugyanis több sorozatban kell keresni. Az eredeti irattári rendszer helyreállításával ezek a nehézségek megszűnnek és az iktatókönyvekből kiírt ügy iratai az év és iktatószám feltüntetésével kérhetők lesznek. Az ismereténél az iratanyagot már az eredeti rend szerint vettük fel.

Az építészeti igazgatóságnak az irattár mellett külön térkép- és tervtára volt. Már 1788. augusztus 1-én utasította a helytartótanács az irattári hivatalát, hogy a felállított igazgatóság részére hivatali használatra az irattárban található folyótérképeket (Flussskarte) és helyrajzokat (Situations-Plan) a szokásos nyugta ellenében adja át. Az igazgatóság folyószabályozási és csatornázási munkálatai során a térkép és tervanyag rendkívül megnövekedett. 1845-ben a helytartótanács rendelete alapján 200 forint évi fizetéssel külön szakértőt alkalmaztak a térképek és tervek, valamint az ezekhez csatolt vízmérési iratok kezelésére. 1846-ban csupán a Dunára vonatkozó térkép- és tervanyag értékét több százezerre becsülték. Ezt az anyagot 1849-ben a szabadságharc bukása után az abszolutizmus-kori építészeti hivatal, majd 1867 után az ennek örökebe lépő szervek vették át. A térképek és tervek egy része később a Vízirajzi Intézethez került és innét 1952-ben az Országos Levéltár térképtárának adták át.

129. B. VAY MIKLÓS KIRÁLYI BIZTOS IRATAI

1803—1824

8 csomó, 4 füzet

<i>Iktatókönyv</i>	1815—1824	1 füzet
<i>Iratok</i>	1803—1824	8 csomó 2 füzet

<i>Iratjegyzék</i>	1803—1806	
	1808—1810	
	1812—1814	
	1816—1821	1 füzet

Báró Vay Miklós generálist és kamarást 1803-ban nevezték ki a három Körös folyó szabályozására királyi biztosnak, később azután a Berettyó, a Maros és a Tisza szabályozásának ügyével is foglalkozott. Iratai főként a szabályozás ügyében a helytartótanáccsal, a megyékkel, mérnökökkel (közük Tessedik Sámuellel) és másokkal folytatott levelezésből állnak.

Az iratok között találjuk két füzetben a királyi biztos 1818—1819 és 1821. évi hivatalos utazásairól készült feljegyzéseket, valamint az 1803—1819. évi utazásairól napidíj szempontjából készített feljegyzéseket.

Az iratok évek s az éveken belül tárgyak, illetve iratfajták szerint kialakított csoportokban s azokon belül időrendben voltak elhelyezve s minden év iratanyaga iratjegyzékkel volt ellátva. Az iratanyag a második világháború idején súlyosan megrongálódott, egyes iratok teljesen elpusztultak s az iratok legnagyobb része kibomlott a rendjéből. A rongált iratok restaurálása és az iratok évek szerinti rendezése megtörtént, az éveken belül azonban még nincsenek rendben az iratok.

130. B. PERÉNYI JÁNOS KIRÁLYI BIZTOS IRATAI

1807—1817

1 csomó

Báró Perényi János kamarás, Nyitra megye adminisztrátora királyi biztosként működött a Rába és a vele kapcsolatos folyók szabályozásának ügyében. A helytartótanácon kívül Győr, Sopron, Vas és Veszprém megyével állott összeköttetésben; ezek kiküldöttjeivel közös tanácskozásokat is tartott. Biztosi működése során keletkezett iratainak csak kis töredéke maradt fenn, erősen rongált állapotban. Az iratok most évről-évre vannak elhelyezve, segédeszköz nincs hozzájuk.

131. Gr. ZICHY FERENC KIRÁLYI BIZTOS IRATAI

1828—1846

9 csomó, 1 füzet

<i>Iratok</i>	1828—1846	9 csomó
<i>Lajstrom</i>	1830—1832, 1834	
	1837—1846	1 füzet

Zichy Ferenc gróf Bihar megyei főispán, a hétszemélyes tábla ülnöke 1828-tól 1846-ig működött a Körösök és a velük kapcsolatos folyók szabályozására kiküldött bizottság elnökeként. A bizottság a Sebes-Körös, Fehér-Körös, Fekete-Körös, Kis- és Nagy-Körös, Berettyó, Hortobágy, Tuz-patak, Bárdos-Ér, Ér, Kraszna, Ipoly és Kapos folyók szabályozásával foglalkozott.

Az elnök a helytartótanácsban és az építési főigazgatóságon kívül levelezésben állott Békés, Csongrád, Arad, Szabolcs, Szatmár, Bihar, Heves, Közép-Szolnok és Kraszna megyével, a Nagyikunok kapitányával és természetesen a szabályozást vezető és végző mérnökökkel is. Huszár Mátyás „dirigens geometra” 1830-ban történt eltávolítása után átmenetileg Zelenka Lajos, majd Varga János vezette műszaki részről a munkálatokat. 1832-től Beszédes József is részt vett a szabályozási munkákban; Varga János és ő irányította a munkákat; kb. 1837-től kezdve pedig egyedül Beszédes volt a „dirigens hydraula”, magyarul: igazgató vízmérnök.

Az iratok közül tárgyi szempontból főként a szabályozási munkákkal, malmokkal kapcsolatos levelek, jelentések értékesek; ezek mellett megtaláljuk itt a mérnökök fizetési ügyeivel kapcsolatos iratokat is.

Az iratok évek, ill. évkörök szerint s ezeken belül numerusok (folyószámok) szerint voltak rendezve s lajstrom is készült hozzájuk. A második világháborúban az iratanyag megrongálódott, erősen meg is csonkult s rendje felbomlott. A rongált iratok restaurálása és az iratok rendjének helyreállítása már megtörtént. Az iratokat — azokban az években, amelyekről a lajstrom fennmaradt — a lajstrom segítségével lehet használni.

132. Gr. SZÉCHENYI ISTVÁNNAK, A KÖZLEKEDÉSI BIZOTTSÁG ELNÖKÉNEK IRATAI

1845—1848

I csomó

1845 szeptemberében az uralkodó Széchenyi Istvánt a helytartótanácsban felállítandó közlekedési bizottság elnökévé és egyúttal helytartótanácsi tanácsossá nevezte ki. A bizottság feladatát abban jelölte meg, hogy tárgyalja mindazt, ami a helytartótanács teendőihez tartozik a közlekedés tekintetében, tehát a folyók szabályozását és hajózhatóvá tételét, a csatornák, országutak, vasutak építésének ügyét és az ezekkel kapcsolatban keletkező magántársaságok ügyét s mindezekre vonatkozóan tegyen javaslatokat. Megbízta Széchenyit, hogy addig, amíg a bizottság meg nem kezdi működését, királyi biztosként járjon el a közlekedési ügyekben. 1846-ban már működött a bizottság; ez év decemberében alárendelték az építészeti igazgatóság hajózási és útépitési osztályait. 1847 áprilisában Clark Ádámot tanácsadóvá nevezték ki a bizottság mellé.

A Széchenyi Istvánhoz, mint a közlekedési bizottság elnökéhez érkezett iratokat külön iktatták s rájuk vezették a kézhezvétel napját. A kiadványok fogalmazatain Széchenyi István aláírásával jelezte, hogy azok kiadhatók. Az állag nem teljes, sok irat hiányzik. A meglevő iratok nagy része a Tisza szabályozásával kapcsolatos, de természetesen a közlekedési bizottság hatáskörébe tartozó egyéb tárgyakra (pl. vasút, a fiúmei kikötő és a Lujza-út építése) vonatkozó iratok is vannak köztük.

Az állag rendezett, évek és éveken belül iktatószámok szerint vannak elhelyezve az iratok. Segédkönyv nincs hozzájuk, a kutatónak magukat az iratokat kell átnéznie.

VI.

EGÉSZSÉGÜGYIEK

133. ACTA COMMISSIONIS IN RE SANITATIS OCCASIONE LUIS PESTIFERAE
ANNO 1739 BUDAM DELEGATAE(A pestisjárvány alkalmából 1739-ben Budára küldött királyi bizottság iratai)
1739

Ügyviteli jegyzőkönyv:

„Protocollum de dato 8. Julii 1739”, a közlekedési zár alóli felmentési kérelmekről vezetett jegyzőkönyv . . . . . 1739 1 füzet

Az 1737-ben Magyarországra behurcolt pestisjárvány 1738-ban már Budán is felütötte fejét. A helytartótanács 1738. október 7-én elrendelte, hogy Budán katonai elnöklettel a politikai és kamarai hatóságok bevonásával egészségügyi bizottságot állítsanak fel. November 29-én a város körülrését rendelték el. A zárlat következtében az élelmiszerárak 1738—1739 telén már rendkívül felemelkedtek. A Buda környéki falvak élelmiszerbevitelét ugyanis teljesen megtiltották, nehogy a betegséget tovább terjesszék. Ezenkívül még a Budán állomásozó katonaság is növelte az élelmiszerhiányt. A rossz élelmezési viszonyok miatt már 1739 januárjában nagy volt az elégedetlenség a lakosság szegényebb rétegei között. Fokozta az elégedetlenséget az, hogy a megbetegedések a zárlat és a védőintézkedések ellenére is tovább tartottak. A nép körében az a hit terjedt el, hogy az orvosok maguk terjesztik a betegséget. Hasonló hatást váltottak ki a túlszigorú védőintézkedések (például a betegek ágyneműinek elégetése) és a kórházakban kezelték rossz élelmezése és ápolása. A fokozódó elégedetlenség 1739. március 20-án a Rácvárosban felkelésben tört ki, amelynek több halálos áldozata is lett.

A rendet a katonaság hamarosan helyreállította, a felkelés okainak kivizsgálására és célszerű intézkedések hozatalára az uralkodó 1738. május 29-én kelt rendeletében külön bizottságot küldött ki. A bizottság elnöke gróf Nádasdy Lipót tárnokmester, helytartótanácsi tanácsos volt, tagjai pedig Rudovszky Vencel tábornagy, az udvari haditanács tagja, Fábíánkovics György helytartótanácsi tanácsos és Kirchstaettern Mátyás az alsó-ausztriai kormányzóság tanácsosa voltak.

A fenti jegyzőkönyv feltehetően ennek a bizottságnak a működése során keletkezett. Kizárólag a közlekedési zárlat alól való felmentés miatt a bizottsághoz benyújtott kérelmeket és azok elintézését tartalmazza. 1739. július 8-tól 1739. október 13-ig vezették.

A bizottság felterjesztéseinek a fogalmazványai az „Acta sanitatis” „Regestranda” sorozatában található. A „Regestranda” sorozat rendezése után az ott található fogalmazványokat is ehhez a fondhoz kell áthelyezni.

134. ACTA COMITIS PAULI BALASSA QUA IN RE SANITATIS OCCASIONE
LUIS PESTIFERAE PARTIUM CISDANUBIARUM AD FLUVIUM VAGUM
DELEGATI COMMISSARII REGII

(Gróf Balassa Pálnak a pestis leküzdésére a dunáninneni részekre
a Vág folyó vonalához kiküldött királyi biztosnak az iratai)

1739—1743

4 kötet

Ügyviteli jegyzőkönyv :

„Protocollum commissionis in re sanitatis de-
legatae”, Balassa egészségügyi királyi biztos
ügyviteli jegyzőkönyve . . . . . 1739—1743 1 kötet

Iratok :

„Originalia mandata et decreta in re sanitatis
interventa”, királyi és helytartótanácsi ren-
deleték . . . . . 1739—1743 2 kötet

„Protocollum relationum commissionis in re
sanitatis expeditarum”, Balassa kir. biztos
felterjesztéseinek és jelentéseinek fogalmaz-
ványai . . . . . 1739—1743 1 kötet

1739 tavaszán a pestisjárvány az ország minden részében egyre nagyobb méreteket öltött. A megyei hatóságok általában tehetetlenek voltak a betegség terjedésének a megakadályozásában. Ezért a király a helytartótanács javaslatára az ország különböző részeibe királyi biztosokat küldött, hogy ők gondoskodjanak a központi rendeletek végrehajtásáról. A dunáninneni részekre a király, 1739. június 9-én kelt leiratában, gróf Balassa Pál helytartótanácsi tanácsost küldötte ki egészségügyi királyi biztosként. Hatáskörébe tartozott Pozsony, Nyitra, Trencsén, Turóc, Bars, Hont, Zólyom és Nógrád megye védőintézkedéseinek ellenőrzése, illetve megszervezése. Kiküldetésének első időszakában Vágújhelyen, 1742—1743-ban pedig Kékkön tartózkodott.

Megbízatásakor Balassa biztosi tevékenységének célja az volt, hogy Pozsony városát és Ausztriát védje meg a pestisjárvány behatolásától. Mivel a Vágtól nyugatra eső területen még csak néhány helységben volt pestis, a helytartótanács a Vág folyót jelölte meg védővonalként. Itt nyílt a legkedvezőbb lehetőség arra, hogy a folyó keleti és nyugati partja közt a közlekedést ellenőrizhessék. Első feladata volt tehát a Vág melletti védővonal megszervezése: az átkelőhelyek őrzése, forgalmasabb útvonal mentén pedig vesztgár állomás felállítása. A védővonal őrizetéről a katonaság közreműködésével és a vármegyék támogatásával gondoskodott. Utasításait a vármegyéknek végre kellett hajtani. Ezenkívül ellenőrizte a megyei egészségügyi bizottságok tevékenységét. Ügyelni kellett arra, hogy a megyei tisztikar tagjai a betegségtől való félelemben ne hagyják el hivatali helyeiket. A csavargók kóborlásának a megakadályozása is feladatai közé tartozott, mivel a pestist igen gyakran ők hurcolták tovább.

Nagyobb arányú fertőzés esetén egyes községek, városok és vármegyék teljes lezárását is elrendelte a helytartótanács. A lezárt kerületeket csak hivatalos személyek hagyhatták el. Ezeknek a záróvezeteknek a megszervezése, a katonaság bevonásával, a királyi biztos irányítása alatt történt. Neki kellett gondoskodni a lezárt területnek élelemmel — elsősorban városok esetén — és gyógyszerrel történő ellátásáról.

Intézkedései során mindig szem előtt kellett tartania a királyi és helytartótanácsi rendeleteket. Ha olyan rendkívüli eset fordult elő, melynek megoldására a központi rendeletek nem adtak iránymutatást, azonnal a helytartótanácsához kellett hogy forduljon utasításért. A válasz megérkezéséig legjobb belátása szerint intézkedhetett. Munkájáról minden postajáráttal jelentést küldött a kancelláriának és a helytartótanácsnak.

A fenti állag Balassa királyi biztosi működése során keletkezett iratok egy részét tartalmazza. Az elintézett ügyekről Balassa kezdettől fogva jegyzőkönyvet vezetett. A jegyzőkönyv külső felirata — „*Protocollum commissionis in re sanitatis delegatae*” — pontatlan. A kötet belső címlapja azonban megadja a jegyzőkönyv helyes címét: „*Protocollum comitis Pauli Balassa . . . qua in re Sanitatis occasione luis pestiferae . . . delegati commissarii regii annos 1739—1742 concernens et propria manu scriptum.*” A jegyzőkönyvből napról napra bejegyezte az elintézett irat keltét, tárgyát és — az iratfajtáként külön-külön futó — sorszámát. Ezenkívül a jegyzőkönyv margóján feltüntette, hogy királyi parancs, helytartótanácsi rendelet, megyei levél, vagy saját jelentése volt-e az elintézett irat. E megjelölés mandata, decreta, correspondentiae, relationes szavakkal, illetve ezek rövidítésével történt. A jegyzőkönyv első bejegyzése 1739. június 13-án, az utolsó 1743. május 17-én kelt. Az iratokat szintén „*Mandata et decreta*”, „*Relationes*” és „*Correspondentiae*” sorozatokra osztotta. Mindegyik sorozatnak külön sorszámozása volt. Az egyes iratsorozatokot Balassa biztosi kiküldetésének megszűnte után könyvformába kötötték.

A királyi parancsokat és helytartótanácsi rendeleteket egy sorozatba helyezték. E rendeletek az „*Originalia mandata et decreta in re sanitatis*” külső feliratot viselő kötetben vannak. A pontos címet ez esetben is a belső címfelirat adja meg: „*Originalia mandata caesareoregia et decreta excelsi consilii regii locumtenentialis comiti Paulo Balassa qua commissario regio in re sanitatis clementer delegato sonantia in annis 1739—1742 expedita.*” A kötet elején a Balassának adott utasítás és a Vág menti védővonalról készített térképvázlat található. Az első leirat 1739. június 13-án, az utolsó 1743. május 11-én érkezett Balassához. Az iratok sorszámozása 1739—1742 között 1-től 223-ig, 1742—1743-ban pedig 1-től 13-ig terjed.

Balassa Pál kancelláriai és helytartótanácsi jelentéseinek a fogalmazványai a „*Protocollum relationum commissionis in re sanitatis expeditarum*” külső feliratú kötetben található. A helyes és szabatos címet itt is a belső címlapon találjuk: „*Protocollum relationum sacrae caesareo-regiae majestati Carolo VI. et modo regnanti reginae Mariae Theresiae nec non excelso consilio per comitem Paulum Balassa qua commissarium regium in re sanitatis expeditarum in annis 1739, 1740, 1741 et 1742.*” Balassa első jelentései 1739 júniusából valók, az utolsó pedig 1743. április 9-én kelt. Az iratok sorszámozása 1739—1741-ben 1-től 242-ig, 1742—1743-ban pedig 1-től 23-ig halad.

A törvényhatóságokkal való levelezést tartalmazó „Correspondentiae” sorozat nem maradt fenn. Csupán az ügyviteli jegyzőkönyvből állapítható meg, hogy ilyen sorozat is volt.

Az anyagot a Magyar Tudományos Akadémia és a magyar Belügy-minisztérium 1901. évi megállapodása értelmében 1902-ben az előbbi könyvtárából több más irattal adták át az Országos Levéltárnak.

135. ACTA PROTOMEDICI REGNI

(Az országos főorvos iratai)

1787—1849

5 csomó, 5 kötet

Iktatókönyvek :

„Protocollum sanitatis”, az országos protomedicus iktatókönyve . . . . . 1816—1817 . . . . . 1 kötet

Iratok :

„Choleralia” helyesen: „Acta protomedici regni” 1760—1849 . . . . . 5 csomó

Irártári segédkönyvek :

„Departaments Sanitätsreferat von 1787 bis 1848” . . . . . 1787—1824 +
 lajstrom . . . . . 1824—1848 . . . . . 1 kötet
 „Index actorum protomedicalium” . . . . . 1787—1824 +
 mutató . . . . . 1841—1848 . . . . . 1 kötet
 „Index actorum protomedicalium ab anno 1825 usque 1839/40”, mutató . . . . . 1825—1840 . . . . . 1 kötet
 „Index actorum de Cholera”, a „Choleralia” sorozat 1831. évi iratainak mutatója . . . . . 1831 . . . . . 1 kötet

Ez a fond a helytartótanács alá rendelt országos főorvos iratainak a töredékét tartalmazza. Az új tisztség létrehozása II. József nevéhez fűződik.

A helytartótanácsnál kezdettől fogva általános gyakorlat volt, hogy egészségügyi kérdésekben, döntés előtt szakemberek, orvosok véleményét is meghallgatták. Az első időben a pozsonyi városi orvosok látták el ezt a feladatot. Az 1738-ban felállított egészségügyi bizottságnak pedig állandó egészségügyi tanácsosa volt, aki mindig jelentős szerepet játszott a bizottság munkájában. Ezenkívül a nagyszombati egyetem orvoskarától is gyakran kértek szakvéleményt. A gyakorlat azonban egyre jobban megkövetelte, hogy a helytartótanácsnak állandó szaktanácsadó álljon a rendelkezésére. 1786 őszén II. József rendelte el az országos protomedicus hivatal felállítását.

Az uralkodói rendelet megjelenésével egy időben a kancellária utasította a helytartótanácsot, hogy a tisztség betöltésére, valamint a protomedicus feladataira vonatkozóan az egyetem orvoskarával egyetértőleg, tegye meg a javaslatát. A helytartótanács Vezza Gábort, az egyetem orvoskarának igazgatóját terjesztette fel a kancelláriának. 1786 decemberében írta alá II. József Vezza kinevezését, miről a helytartótanács 1787. március 6-án kiadott körlevelében értesítette a vármegyéket.

Az 1787 márciusában kiadott hivatali utasítás az országos főorvos feladatait az alábbiakban foglalta össze: 1. Az orvosképzés ellenőrzése és igazgatása. 2. Gondoskodás a menhelyekben levő betegekről. A budai és pesti kórház igazgatása és általában a pesti kórházak felügyelete. 3. Mint a tanulmányi- és kegyes alapítványi bizottság ülnöke vegyen részt e bizottságok ülésein. (A tanulmányi bizottságnak Vezza már protomedikusá történő kinevezése előtt is tagja volt, mint az orvoskar igazgatója.) 4. Ha valahol az országban járványos betegség tör ki, a megyei és városi orvosoknak a helytartótanácsra és megyéken keresztül adja meg a szükséges utasítást. 5. Állatvész esetén hasonlóan, az orvoskar szaktanárának támogatásával készítsen utasítást. 6. A helytartótanácsnak adjon szakvéleményt minden olyan orvosi kérdésben, melyben korábban az egészségügyi bizottság tanácsadó orvosa, közvetlen kinevezése előtt pedig a pesti orvoskar tett jelentést.

Ezek a feladatok a következők: a) A vármegyék és szabad királyi városok orvosaitól a helytartótanácshoz évről évre felküldött és a törvényhatóságok területén előforduló betegségekről, azok okairól, lefolyásáról és gyógyítási módjairól szóló beszámolóknak az átnézése. b) A gyógyszerárak ellenőrzéséről beküldött évi jelentések felülvizsgálata. c) A gyógykezelés terén előforduló visszaélésekről, a káros gyógyszerekről, élelmiszerekről, italokról, kuruzslásokról szóló felterjesztések elbírálása. d) Az üdvös gyógykezelésekről és gyógyszerekről tett jelentések ellenőrzése. e) Az egészségügyi alkalmazottak minősítési táblázatainak (Conduitlisten) átnézése. f) Általában minden szakkérdésben véleményadás a helytartótanácsnak.

Az utasítás több esetben is hivatkozik a közegészségügyi szervezetnek Ausztriában kialakult rendszerére, ami azt mutatja, hogy ahhoz hasonló szervezetet igyekeztek Magyarországon is létrehozni. Az előbb felsorolt jelentéseket a helytartótanácsra küldték fel a törvényhatóságok. Az egészségügyi osztály aztán döntés előtt elküldötte a protomedicusnak azokat a felterjesztéseket, amelyeknek érdembeli elintézése előtt szükségesnek tartotta meghallgatni az országos főorvos szakvéleményét. Ezenkívül sürgős esetekben a főorvos közvetlenül levelezhetett a törvényhatósági orvosokkal. 1803 óta a protomedicus végezte az orvosi könyvek cenzúrázását is.

1787-től, a hivatal felállításától 1848-ig a következő protomedicusok voltak: Vezza Gábor 1787—1799, Schraud Ferenc 1802—1806, Pfisterer András 1806—1824, Lenhossek Mihály 1825—1840, Stáhlly Ignác 1842—1848. A protomedicusok hivatala az egyetem orvoskarán volt. Vezza kinevezése után egy helytartótanácsi írnokot rendeltek mellé az írásbeli munkák elvégzésére. 1802-ben külön országos szemorvost (oculista regni) neveztek ki, aki az országos főorvosnak volt alárendelve. 1818-ban Pfisterer Andrást helytartótanácsossá léptették elő és ettől kezdve a helytartótanács egészségügyi osztályának a munkáját is az országos főorvos irányította. A Pfisterert követő főorvosok egyúttal helytartótanácsosok is voltak.

A helytartótanács egészségügyi osztályának munkáját irányító tanácsosi és az országos protomedicus funkció egyesítése után is volt az országos főorvosnak különálló ügykezelése. Szakkérdésekben továbbra is önállóan levelezett a törvényhatósági orvosokkal. A helytartótanács speciális esetekben az orvoskarhoz fordult szakvéleményért. Ezeket a kéréseket azonban nem az orvoskarnak, hanem a protomedicusnak küldték, aki mint — kisebb meg-

szakításoktól eltekintve — az orvoskar igazgatója, felszólította a szaktanárokat véleményadásra.

A különálló protomedicusi ügykezelés irataiból csak töredék maradt meg. Vezza halála után özvegyétől nagyobb mennyiségű iktatott iratanyagot vett át a helytartótanács, de ezeket később valószínű, hogy megsemmisítették. Csupán az átvételi iratjegyzékek maradtak fenn a helytartótanács irattárának az iratai között. A meglevő iratokat az 1840-es években, vagy még később lajstromozták. Erre enged következtetni a „Departaments Sanitätsreferat” c. lajstrom, mely már magyar nyelvű úrlapokra készült.

A főorvosi iratok később a „departamentum sanitatis” iratai közé kerültek. Az egészségügyi osztály 1831. évi 12. kútfője után, mely az 1831. évi kolerajárványra vonatkozó iratokat tartalmazza, őt „Choleralia” feliratú csomón találhatók, melyek nagyrészt valóban az 1831. évi kolerajárványra vonatkozó iratokat tartalmaznak. Nyilván ez tévesztette meg a későbbi rendezést végző irattárost és ezért adta a fenti címet a sorozatnak, s ezért helyezte az említett kolerajárvány iratait tartalmazó kútfő után, figyelmen kívül hagyva, hogy az iratok nem a helytartótanácsi ügyintézés során keletkeztek. A sorozatban nagyrészt Lenhossek Mihály és 1839. évi halála után az őt követő Stáhly Ignác országos protomedicusi iratai vannak.

Az 1831-es kolerajárvány iratai főként a betegség tüneteinek és lefolyásának a leírását, valamint a gyógy módokat ismertető orvosi jelentéseket tartalmaznak. Található még a kolerajárvány iratai között 1760-ból és a későbbi évekből származó, a ragályos betegségek terjedésének a megakadályozásáról szóló instrukció, mellékelve az 1831. évi rendeletek terveihez. Az 1830-as évek végétől és az 1840-es évekből a pesti egyetem orvoskarára vonatkozó iratok is kerültek a protomedicusi iratok közé. Néhány 1848/49-es egészségügyi vonatkozású irat is van még a sorozatban.

A „Choleralia” feliratot viselő, de valójában protomedicusi iratokat tartalmazó sorozat irattári feldolgozása csak részben, az 1831. évi iratokra vonatkozóan történt meg. Az egy-egy ügyre vonatkozó iratok egy numerusjelzetet kaptak. Az egyes numerusok azonban nem időrendben követik egymást, tehát előfordul az, hogy egy 1831 októberéből származó irat kisebb numerusjelzetet kapott, mint egy júliusban keltezett. A fenti rendszer nagyrészt felbomlott és ma már az iratok nem a numerusok rendjében vannak.

Az 1831 utáni évekből származó iratok eredeti irattári rendszerét esetleg rendezés után lehet megállapítani. Jelenleg az iratok szétszórva találhatóak az 1831. évek közt.

Az 1831. évi iratokhoz külön mutató készült, az „Index actorum de cholera”, melybe a fontosabb tárgyi címszavak kiemelésével és az azok első két betűjéig terjedő abc-rendben az ügyiratok rövid tartalmi kivonatát és numerusjelzetét írták.

A „Choleralia” sorozat 1831-től 1840-ig terjedő irataihoz, rendezés után, az „Index actorum protomedicalium ab anno 1825 usque 1839/40” című mutatókönyvet lehet majd használni. Ebbe a segédkönyvbe a fontosabb tárgyi címszavakat kiemelve és azok első két betűjéig terjedő abc-rendben, a betűkön belül azonban évek szerint tagolva, az iratok tárgyát és egykorú irattári jelzetét írták. Az 1841-től 1848-ig terjedő évek irataihoz pedig az „Index actorum protomedicalium 1787—1824 + 1841—1848” feliratú mutató-

könyvet lehet használni, mely az előbbi mutatóval azonos rendszerű, de a tárgyi címszavak mellett még a hely- és személyneveket is kiemeli. A „Choleralia” sorozat 1831. évi irataiban az „Index actorum de Cholera” című mutatókönyv segítségével lehet kutatni, a későbbi években keletkezett iratokat pedig egyelőre darabszám kell átnézni.

Az iratok kérésénél a címet, továbbá az évet és az 1831. évi iratoknál a numerus-jelzést kell a kérésoldalon feltüntetni.

A „Choleralia” sorozatot és az „Index actorum de Cholera” c. mutatót az alapelejtározás során még a „Departamentum sanitatis” irataival együtt vették fel.

136. ACTA COMMISSIONIS REGIAE IN RE SANITATIS PESTILENTIAE
ANNORUM 1795—1796

(Az 1795—1796. évi pestisjárvány miatt kiküldött királyi bizottság iratai)

1795—1796

45 csomó, 3 kötet, 1 füzet

Iktatókönyvek :

„Protocollum actorum extracordonalium . . .” az „Acta extracordonalia” iktatókönyve és mutatója	1795—1796	1 kötet
„Protocollum actorum in re sanitatis”, az „Acta intracordonalia” sorozat iktatókönyve . . .	1795	1 kötet
„Protocollum actorum intracordonalium”, az „Acta intracordonalia” sorozat iktatókönyve és mutatója	1796	1 kötet

Iratok :

„Acta extracordonalia No 1—2901”, a veszteg- zár vonalán kívül eső terület iratai	1795—1796	22 csomó
„Acta intracordonalia No. 1—4100.”, a veszteg- zár vonalán belül eső terület iratai	1795—1796	22 csomó
„C. 1715” r. sz. „Acta varia commissionis Syr- miensis”, rendezetlen vegyes iratok	1795—1796	1 csomó

Irártári segédkönyvek :

„Index actorum commissionarium pestilentia- lium 1795”, az „Acta intracordonalia” sorozat 1795. évi iratainak mutatója	1795	1 füzet
--	------	---------

1795-ben az ország déli részén pestis ütötte fel a fejét. A járványos betegség terjedésének a megakadályozására 1795 szeptemberében az udvar királyi biztosokat küldött ki azzal a megbízással, hogy a fenti cél érdekében a szükséges intézkedéseket azonnal megtegyék. Azoknak a megyéknek a határain, melyekben a betegség már kiütött, vesztegzár-vonalakat állítottak fel. A vesztegzár vonalán kívül eső terület királyi biztosául Lovász Zsigmond kancelláriai előadót és békési főispánt küldték ki, a belül eső területre pedig

báró Püchler József helytartótanácsost. Mindkettő székhelye kezdetben Újvidék, később pedig Ujlak volt. Megbízásukból következett a hatáskör megosztása. Míg Lovász főként az országos hatóságokkal és a védőkordonon kívül eső törvényhatóságokkal állt kapcsolatban, addig Püchler a vesztegzár alá került területek ügyeivel foglalkozott. Püchler gyakori kiszállásai esetén mindkét terület ügyeit Lovász intézte. Az iratokat azonban ez utóbbi esetben is szétválasztva kezelték annak alapján, hogy a védőkordonon kívül, vagy belül eső területre vonatkoztak.

A királyi biztosok hatáskörébe tartozott a járvány terjedésének megakadályozására szükséges intézkedések hozatala. Utasításokat adtak a törvényhatóságoknak s a vesztegzár-állomások igazgatóinak a védővonal őrzetere és új állomások felállítására. Katonai hatóságokhoz fordultak a védőkordonok őrzetének katonai karhatalommal való biztosítása érdekében. Nem egy esetben a katonai parancsnokságokkal közös megbeszéléseket tartottak a katonai karhatalom igénybevételéről. A betegség terjedéséről, az elhalálozások számáról rendszeres jelentéseket és kimutatásokat küldtek nekik az orvosok és a kórházak vezetői. A betegség megakadályozásával kapcsolatos rendkívüli személyi és dologi kiadások elszámolásai szintén a biztosok hatáskörébe tartoztak. Intézkedéseikről Lovász rendszeres jelentéseket küldött a helytartótanácsnak. A bizottság 1796 augusztusában fejezte be működését.

Az iratokat két sorozatban: „extracordonalia” és „intracordonalia” kezelték, annak megfelelően, hogy a kordonon kívül vagy belül eső területre vonatkoztak. Mindkét sorozatnak külön iktatókönyve van. Az iktatást 1795 végén nem zárták le, nem kezdték újból 1-el az iktatást, hanem tovább folytatták. Az „extracordonalia” sorozat iktatókönyve megadja az irat iktatószámát, keltét, rövid tartalmi kivonatát és néhol rövid utalással az elintézés módját, továbbá minden esetben az elintézés keltét. Az iktatókönyvvel egybekötve, a nevek és a fontosabb tárgyi címszavak kiemelésével, azok első betűjére szorítózkodó abc-rendben, mutató készült.

Az „Intracordonalia” sorozat 1795. évi iktatókönyve iktatószámot, rövid tartalmat, továbbá a kelet és elintézés dátumát adja. Az 1796. évi azonban külön rovatban feltünteti az elintézés módját is. Mutatókönyv az 1795. évi iratokhoz, az „extracordonalia” sorozatához hasonló adatokkal, de külön kötetben, az 1796. évekhez viszont az iktatókönyvvel egybekötve készült.

Mivel az iratokat az iktatószámok rendjében tárolták, az iktatókönyvek irattári segédkönyvként is használhatók. Egy szám alatt található a beadvány és az elintézés fogalmazványa. A kutatást nagymértékben megkönnyítik a mutatókönyvek.

A bizottsági iratokhoz soroltuk az alapleltározás során külön állagként felvett „Acta varia commissionis Syrmienensis”-ből a „C. 1715” rakszámú csomót, mely részben Lovász Zsigmond, részben pedig Püchler József iratait tartalmazza. Rendezés során az iratok nagy része visszahelyezhető az „Extracordonalia” vagy „Intracordonalia” sorozatba.

Az „Acta varia commissionis Syrmienensis” címmel az Ember Győző-féle leltárban és az alapleltárban felvett állagot e leltározás során teljesen megszüntettük. Az állaghoz sorolt „C. 1713” rakszámú csomót, mely az újvidéki

vesztegzárállomás iratait tartalmazza, az „Acta contumaciae Neoplantensis” fondhoz soroltuk, a „C. 1714” rakszámút pedig, melyben a klisszai vesztegzárállomás iratai vannak, külön fondként vettük fel.

137. ACTA CONTUMACIAE NEOPLANTENSIS

(Az újvidéki vesztegzárállomás iratai)

1795—1796

6 csomó

Jegyzőkönyvek :

„Protocollum contumaciale universa intimata et rescripta inclytæ commissionis regiae in re sanitatis delegatæ in se continens et morbum contagiosum in partibus Syrmientibus grassantem respiciens” (A csomó fedőlapján tévesen: „Protocollum contumaciale Commissionis Syrmiensis”), ügyviteli jegyzőkönyv . . . . . 1795—1796 1 csomó

Iratok :

„Intimata et rescripta” (Tévesen: „Intracordonalia. Intimata et rescripta commissionis Syrmiensis”), leiratok és rendeletek . . . . . 1795—1796 3 csomó
 „Expeditiones” (Tévesen: „Intracordonalia. Expeditiones commissionis Syrmiensis”), kiadmányok fogalmazványai . . . . . 1795—1796 1 csomó
 Vegyes iratok (C. 1713 r. sz.) . . . . . 1795—1796 1 csomó

Az 1795-ben Szerém vármegyében kitört pestis terjedésének a megakadályozására Újvidékre kiküldött királyi bizottság Újvidéken, a védővonallal szolgáló Duna egyik legfontosabb átkelési helyén, vesztegzárállomás felállítását rendelte el. Ez a fond az újvidéki vesztegzárállomás iratait tartalmazza.

Az újvidéki vesztegzárállomást 1795 októberében állították fel. Igazgatója Soppran József volt. Ő állt az állomás élén. Az ő feladata volt a személyi és dologi ügyek irányítása egyaránt. Hozzá érkeztek a királyi bizottság leiratai is. Az igazgató gondoskodott az állomás munkájához szükséges személyzet alkalmazásáról. A vesztegzárállomáson vizsgálat alá vett utasokról nyilvántartási jegyzőkönyvet vezetett, személyi adataik részletes feltüntetésével. Ha beteget találtak közöttük, intézkedett annak kórházba szállításáról. Mivel az egészségügyi védővonal a Duna volt, ellenőrizte a folyó másik oldalán is birtokkal rendelkező parasztok átkelését. Felügyelt az állomás épületeire és felszerelésére és gondoskodott az élelmiszerek, fertőtlenítőanyagok beszerzéséről. Az állomás eseményeiről — külön táblázatos kimutatásban a vizsgálat alatt levők létszámáról — kétnaponként jelentést tett a királyi bizottságnak. Ezenkívül minden rendkívüli esetről, személyi és dologi kiadásokról, zár alóli feloldási kérelmekről és a királyi bizottság rendeleteinek végrehajtásáról külön jelentésben kellett beszámolnia.

Az igazgató a hozzá érkezett leiratokról és jelentésekről jegyzőkönyvet vezetett. A jegyzőkönyvet két hasábra osztotta. Az első hasábra először az ügy iktatószámát, aztán az irat tárgyát, a küldő fél nevét, iktatószámát (ha volt), az irat keltét, és végül az irattári jelzetét jegyezte be. A második hasábra ugyanazon szám alá a „conclusum”, az elintézés rövid tartalmi kivonata került. Az első iratot 1795. október 13-án, az utolsót 1796. szeptember 5-én iktatta. Összesen 1154 iratot jegyzett be. Az iratokat eredetileg időrendben, ezen belül pedig egy-egy kisebb időszak anyagát magába foglaló fasciculusokra osztották. A fasciculusokon belül az egyes iratok először ABC betűjeleket kaptak, majd később numerus jelzetet. Ezeket a jelzeteket azonban sem a jegyzőkönyvekbe, sem az iratokra nem jegyezték fel következetesen. Az iratok jegyzőkönyvi számát azonban minden iratra felírták, ezért az iktatószámok egyúttal irattári jelzetül is szolgálnak. (A fogalmazványokra szintén csak a jegyzőkönyvi számokat írták rá.)

Az iratok jelenleg két alaki sorozatban (intimata, expeditiones) vannak. Igen sok fogalmazvány azonban a beadvány mellett található. Az iratokat tehát rendezni kell. A rendezés során az ügyiratégység elvét érvényesítve egy iratsorozatot kell létrehozni, melynél az iratok jegyzőkönyvi számai egyúttal levéltári jelzetül is szolgálnak. Az anyagban kutatni rendezés előtt és után is a protocollum segítségével lehet. Az iratokat a jegyzőkönyvi szám megadásával kell kérni.

A fondot az alapleltározásig az „Acta commissionis regiae in re sanitatis pestilentiae annorum 1795—1796” c. fond „Intracordonalia” sorozatához tartozónak tekintették. Erre utal az iratsomók fedőlapján levő „Intracordonalia” főcím is. Az alapleltározás során a „Protocollum” továbbá az „Intimata” és „Expeditiones” sorozatokat külön állagként „Acta neoplantensis directoris contumaciae occasione pestilentiae annorum 1795—1796 erectae” címen vette fel Paulinyi Oszkár. A „C. 1713” rakszámú „Vegyes iratok” című csomót azonban az alapleltárban az „Acta varia commissionis Syrmien-sis” c. állagként vette fel.

138. ACTA CONTUMACIALIS DIRECTORIS PALANKIENSIS

(A palánkai vesztegzárállomás iratai)

1795—1796

1 csomó irat

A palánkai vesztegzárállomást az 1795—1796. évi pestis idején 1795 októberében állították fel. Kresztics György az állomás első igazgatója 1795. október 17-én kapta az első utasítást a királyi bizottságtól. 1796 márciusában Kresztics az akkor felállított üregi állomás élére került, a palánkai vesztegzár igazgatójának pedig Kramerits Istvánt nevezték ki. 1796 augusztusában a palánkai vesztegzárállomást megszüntették. Augusztus 9-én kapta Kramerits az utolsó utasítást a királyi bizottságtól az állomás iratainak átadásáról.

Az egy csomó irat a palánkai vesztegzárállomás igazgatóihoz a királyi bizottságtól küldött leiratokat tartalmazza. Előfordul azonban néhány megyei vagy postahivatali megkeresés és magánlevél is. Az 1795. évi iratok mellett legtöbb esetben ott találjuk az elintézés fogalmazványát is, az 1796. évi iratoknál azonban már csak igen kevés esetben.

Az iratokat keltezésük rendjében sorszámozva helyezték el a csomóban. 1795-ben 1-től 85-ig, 1796-ban 1-től 227-ig tart a sorszámozás. Az állomás feloszlása után az iratokat tárgyi és alaki csoportokra osztva adta át 1796. augusztus 15-én Kramerits a királyi bizottságnak. E csoportosításról elenchust is készített. A fenti iratok az elenchusban az első csoportban vannak feltüntetve. Az állomás többi iratai később elkallódtak. Az iratok jelenleg az „Intimata Commissionis in re Sanitatis ad Domum Contumacialem Palankiensis” téves feliratú „C. 1711.” rakszámú csomóban vannak.

139. ACTA CONTUMACIAE IREGHIENSIS

(Az üregi vesztegzárállomás iratai)

1796

1 csomó irat

Az 1795—1796. évi pestis idején a betegség terjedésének megakadályozására Újvidékre, illetve Újlakra kiküldött királyi bizottság 1796 márciusában a Szerém megyei Üreg községben is vesztegzárállomást állított fel. Az állomás vezetésével Kresztics Györgyöt bízták meg, aki ezt megelőzően a palánkai vesztegzárállomás igazgatója volt. 1796. március 10-én nevezték ki Kresztics Györgyöt az üregi állomás igazgatójának és március 15-én kezdte meg munkáját az új vesztegzárnál. 1796. augusztus elején a királyi bizottság megszüntette a vesztegzárállomásokat. Az üregi vesztegzárállomás iratai az 1796. március 15-től augusztus 16-ig terjedő időből valók.

Az üregi vesztegzárállomás iratait Kresztics György 11 tárgyi csoportra osztva adta át augusztus 16-án a királyi bizottságnak. A tárgyi csoportok a következők: 1. szabályrendeletek és utasítások, 2. bizottsági leiratok, 3—4. jegyzőkönyvek a vesztegzár alá helyezettokról, 5. létszámkimutatások, 6. a vesztegzár alatt tartott áruk leltárai, 7. felszerelési leltárak, 8—9. elszámolások, 10. jelentések, 11. átvételi leltárak és jegyzékek. Az egyes csoportokon belül az iratokat Kresztics időrendben sorszámozva helyezte el. A tárgyi csoportokról rövid elenchust készített, amely a csomó első irata. Ennek segítségével lehet az anyagban kutatni. Az iratanyag jelenleg a „Protocolla perceptionum cassae contumacialis” feliratú „C. 1712” rakszámú csomóban található.

140. ACTA CONTUMACIAE KLISSIENSIS

(A klisszai vesztegzárállomás iratai)

1795—1796

1 csomó irat

A klisszai vesztegzárállomást 1795 novemberében állították fel. Igazgatója Fonyó József volt. 1796 júliusában szüntették meg az állomást. A fenti iratcsomó a Fonyó Józsefhez küldött királyi bizottsági leiratokat, az érdekelt vármegyék, katonai parancsnokságok és magánosok megkereséseit tartalmazza. Összesen 198 darab irat érkezett a klisszai vesztegzár igazgatójához. A kiadmányok fogalmazványai és a vesztegzárállomás egyéb iratai nem ma-

radtak fenn. Az anyaghoz elenchust készítettek, amely időrendben veszi számba az iratokat. Az elenchus első rovatában az irat számát, másodikban a tárgyát, keltét, a küldő félt és annak iktatószámát, a harmadikban pedig darabszámát tüntették fel. Az elenchus sorszámait ugyan nem vezették rá az iratokra, de mivel az iratok is időrendben vannak, az elenchus segédkönyvül is használható kutatás esetén. Az elenchus a csomó első irata.

A klisszai vesztegzárállomás iratait az ismertetőleltározásig az „Acta varia Commissionis Syrmienensis” c. fondal vették fel. Az iratok jelenleg az „Acta varia commissionis Syrmienensis” feliratú „C. 1714” rakszámú csomóban vannak.

VII.
TANÜGYIEK

141. CONSISTORIUM REGIAE UNIVERSITATIS TYRNAVIENSIS
1770—1777

SENATUS REGIAE UNIVERSITATIS BUDENSIS
1777—1784

(A nagyszombati, majd budai egyetem tanácsa)
25 csomó, 4 füzet, 1 köteg

I. rész : A nagyszombati egyetem tanácsának iratai 1770—1777

Tanácsülési jegyzőkönyvek :

Cím nélkül . . . . . 1776. szept. 13—1777. júl. 13. 1 füzet

Iratok :

„Acta . . .”, beadványok . . . 1770. okt. 29—1777. szept. 16. 2 csomó

Cím nélkül, fogalmazványok 1776. febr. 15—dec. 10. 1 füzet

„Acta . . .”, beadványok . . . 1777. jan. 7—szept. 17. 1 füzet

II. rész : A budai egyetem tanácsának iratai 1777—1784

Iktatókönyvek :

„Protocollum exhibitorum,
relatorum et expedito-
rum . . .” . . . . . 1783. júl. 4—1784 végéig 1 füzet

Iratok :

„Acta . . .” . . . . . 1777—1784 végéig 23 csomó

Postakönyvek :

„Series expeditionum . . .” 1777. nov. 6—1784 végéig 1 köteg

A Pázmány Péter alapította nagyszombati egyetem ügyeire a kormányzat az 1760-as évektől kezdve fordított nagyobb figyelmet. Mária Terézia az egyetem szervezetét és tanulmányi rendjét a bécsi egyetem mintájára kívánta átalakítani; ennek érdekében 1770 októberében elrendelte, hogy a nagyszombati egyetemen consistorium állíttassék fel s előírta a követendő tanulmányi rendet is. A consistorium elnökévé Galgóczy Károly trauguri választott püspököt nevezte ki, tagjaivá pedig az ugyanakkor kinevezett kari igazgatókat (fakultásdirektorokat) tette meg. Az elnököt felhatalmazta arra, hogy valahányszor szükségesnek látja, összehívja a consistoriumot. A consistorium feladatát abban jelölte meg, hogy az előadandó téziseket és a karok igazgatói által előzőleg revideált egyetemi tankönyveket teljes ülésén vizsgálja felül; ügyeljen arra, hogy az előírt tanulmányi rendet a tanárok és a hallgatók szorgalommal és kellő eredménnyel valósítsák meg, s erről minden iskolaév végén küldjön neki jelentést a helytartótanács útján. E rendelkezés nyomán kezdte

meg működését a consistorium s foglalkozott az egyetemnek és az egyetemi intézményeknek mind tanulmányi, mind pedig személyi és anyagi ügyeivel. Az uralkodónak az egyetem ügyeiben hozott rendeleteit, döntéseit a helytartótanács hozta a consistorium tudomására, s ugyancsak a helytartótanács közvetítette az uralkodóhoz a consistorium javaslatait, kérdéseit, jelentéseit, a királyi rendeletekre adott válaszait. 1772-ben a nagyobb egyházi méltóságba került Galgóczyt a királynő felmentette a consistorium elnöki tiszte alól s a kevesebb munkával járó egyetemi kancellári tisztségre nevezte ki, a consistorium elnökévé pedig Szentiványi Raphael püspököt tette meg.

1777-ben az egyetem Budára költöztetésekor azután nagyobb átszervezést hajtott végre Mária Terézia: többeket felmentett addig viselt egyetemi tisztségük alól, s a most már szenátusnak nevezett egyetemi tanács elnökévé b. Patacsich Ádám kalocsai érseket, kancellárrá Nagy Ignác székesfehérvári püspököt, a jogi kar igazgatójává Vörös Antal budai tankerületi főigazgatót, az orvosi kar igazgatójává pedig Vezsa Gábort nevezte ki; a többi fakultás-direktorok kinevezése már korábban megtörtént. Ezzel kapcsolatban a helytartótanács felszólította az addig működött consistoriumot, hogy adja át iratait az új szenátus elnökének. (A szenátus tagjai természetesen a karok igazgatói voltak.) A budai egyetem szenátusa 1777 novemberében kezdte meg munkáját, amely — a nagyszombati egyetem consistoriumának működéséhez hasonlóan — kiterjedt az egyetem és a vele kapcsolatos intézmények (a Terézia-akadémia, egyetemi nyomda, könyvtár, botanikus kert stb.) tanulmányi, személyi és anyagi ügyeire egyaránt, természetesen a helytartótanács s rajta keresztül az uralkodó állandó felügyelete, irányítása alatt. A szenátu. működése 1784-ben ért véget, ez év december 30-án tartotta utolsó ülését II. József ugyanis még 1784 áprilisában úgy döntött, hogy a helytartótanács Budára költözésével a szenátus feleslegessé válik s fel kell oszlania. Megszüntette egyúttal a fakultásdirektori állásokat is s a karok igazgatását az évenként választandó dékánokra bízta. (A helytartótanács elnökét nyilvánította a „tanulmányügy legfőbb protektorává és gondviselőjévé”, s a helytartótanácsban tanulmányi bizottságot állított fel, amelynek tagjaivá a volt fakultás-direktorokat nevezte ki. Kivétel egyedül a jogi kar igazgatója, Vörös Antal volt, aki betegsége miatt felmentését kérte s ezért helyette a jogi kar seniorát, Lakics Györgyöt nevezte ki a bizottságba. A bizottság elnöke helytartótanácsi tanácsos volt.) II. József rendelkezéseinek megfelelően a kormányiszékek Budára és az egyetem Pestre költözése után a helytartótanács felszólítására a szenátus bevégezte működését, rendbetette iratait s ezeket, valamint a nagyszombati egyetem consistoriumának iratait átadta a helytartótanács megbízottjának.

A helytartótanácsnak történt átadásakor minden valószínűség szerint hiánytalan volt mind a nagyszombati egyetem consistoriumának, mind a budai egyetem szenátusának irattára s mindkettőhöz lajstrom is volt, sőt az utóbbihoz terjedelmes mutató is készült. Egyik irattár sem maradt fenn azonban hiánytalanul.

A nagyszombati egyetem consistoriumának irattárában a tanácsülési jegyzőkönyvek közül csak az 1776. szeptember 13. és 1777. július 13. között tartott tanácsüléseket magában foglaló füzet van meg. Ebbe az egyes ülések idejének és a résztvevőknek a megjelölése után bevezették az ülésen megtár-

gyalt iratok teljes szövegét és a rájuk küldött válaszok teljes szövegét, sőt az ülések közötti időben elintézett iratokat is. Az iratok közül is csak a beadványok sorozata, az „Acta . . .” maradt meg teljes egészében. A consistoriumnál ugyanis külön sorozatban tartották a beérkező iratokat és a kimenő iratok fogalmazványait. A beadványokat a beérkezés rendjében az egész időszakon végigfutó sorszámokkal látták el, rájuk vezették a kézhezvétel idejét, tárgyukat és többnyire az ülésen való megtárgyalásuk idejét is „lectum in consistorio” szöveggel. (A beadványok zöme a helytartótanáctól érkezett, de vannak köztük a tanárok és egyéb alkalmazottak által beadott kérések is.) A kimenő iratok fogalmazványaiából csak két füzet van meg; ezek az 1770. február 15—december 10. és 1777. január 7—szeptember 17. közötti fogalmazványokat tartalmazzák. Segédkönyv nincs az iratokhoz, egyenként kell átnézni őket. (Idézés esetén az „Acta . . .” iratainál a sorszámot kell megadni.)

A budai egyetem szenátusának irattára szintén nem egészen teljes. Az iktatókönyvek közül csak az 1783. július 4-től 1784 végéig terjedő füzet maradt fenn. Ennek rovatai: iktatószám, a beérkezés napja, az irat tárgya, az előadó neve, az a nap, amelyen az előadó az iratot megkapta és az, amelyen jelentést tett; az a nap, amelyen a fogalmazványt az előadóhoz küldték, s végül a kiadvány elküldésének napja. Tanácsülési jegyzőkönyvek egyáltalán nincsenek. Teljes számban megvannak azonban az iratok, évenként újra kezdődő iktatószámaik rendjében elhelyezve. Az iratok itt nincsenek szétválasztva beadványokra és kiadvány-fogalmazatokra, hanem a beadvány mellett ott találjuk a véleményívet — amelyre az irat keltét, tartalmi kivonatát és az előadó votumát jegyezték fel —, valamint a kimenő irat fogalmazványát. Hiánytalanul megmaradtak a szenátus postakönyvei is. Ezek — rovatos beosztás nélkül — az irat elküldésének dátumát, módját, a tárgyat és a címzett nevét adják meg. Az 1783. június 4-től 1784 végéig terjedő időből való iratokhoz segédkönyvül használható az iktatókönyv; a többit egyenként kell átnézni.

A nagyszombati egyetem consistoriumának és a budai egyetem szenátusának irattára az egyetem, az egyetemi könyvtár, egyetemi nyomda és egyéb egyetemi intézmények történetének értékes forrásanyaga. Együtt találjuk itt az egyetem működéséhez szükséges tárgyi és személyi feltételek biztosítására, az épület és templom fenntartására, berendezések karbantartására, tudományos felszerelések, könyvek beszerzésére, alkalmazottak — egyetemi tanártól pedellusig — felvételére, kinevezésére, nyugdíjazására, fegyelmi ügyeire, a hallgatók vizsgáira, disszertációira, ösztöndíjaira, az egyetemi ünnepekre, a tanulmányi rendre, tankönyvekre stb. s az egyetemi tanács szakértői véleményadására vonatkozó iratokat. Külön figyelmet érdemel a Nagyszombat városa és az egyetem joghallgatói közti viszály, az 1783-ban Ürményi vezetésével az egyetem ügyeinek megvizsgálására kiküldött bizottság működése s a Hevenesi-gyűjtemény és Pray György könyvtárának megszerzése. Az iratanyag használatát nem teszi feleslegessé az sem, hogy a helytartótanács közoktatási osztályának iratai („Dep. litterario-politicum”) között a consistorium és a szenátus által intézett ügyek java részét megtaláljuk. Inkább kiegészíti egymást a consistorium, ill. a szenátus és a „Dep. litterario-politicum” anyaga, mert gyakran előfordul, hogy az iratok mellékletei a küldő félnél nincsenek meg, csak a címzettnél.

142. A PESTI EGYETEM ORVOSKARA IGAZGATÓJÁNAK IKTATÓKÖNYVE

(Ma pontatlanul: „Protocollum directorale”)

1843—1847

1 kötet

1843 február elején nevezték ki a pesti egyetemi orvoskara igazgatójává Stáhly Ignác országos főorvost, a kar tanárát. Az iktatókönyv vezetését 1843. február 12-én kezdték meg. Nagyrészt a helytartótanács közoktatási osztályának (departamentum litterario-politicum) az orvoskar igazgatójához küldött rendelkezéseire és azok elintézésére, továbbá az igazgató felterjesztéseire vonatkozó bejegyzéseket tartalmaz. A közoktatási osztály leiratai nagyrészt az egyetem szervezeti kérdéseivel, tanulmányai rendjével, személyi ügyeivel és dologi kiadásával foglalkoznak. Az egyetem hallgatói által tanulmányi ügyekben beadott kérelmekkel, oklevélkiadási megkeresésekkel, ösztöndíjkérvényekkel és javaslatokkal kapcsolatos bejegyzések találhatók még az iktatókönyvben.

Mivel az országos főorvosi és az orvoskari igazgatói tisztséget is Stáhly töltötte be, az iktatókönyvbe számos olyan helytartótanácsi leíratot is bejegyeztek, amelyek elintézése az országos főorvos hatáskörébe tartozott. Ezek a rendelkezések nagyrészt a helytartótanács egészségügyi osztályától érkeztek és az ország közegészségügyére, vagy gyógyszerészek és megyei orvosok kinevezésére vonatkozó rendelkezéseket illetve javaslatokat tartalmaznak.

A két hasábra osztott iktatókönyv jobboldali részében az irat számát, az érkezés napját, az irat tárgyát, keltét és helytartótanácsi számát tüntették fel. A főorvosi hatáskörbe vágó iratoknál külön „Protom” (protomedicus) vagy „Főorv.” (főorvos) bejegyzés figyelmeztet arra, hogy nem orvoskari ügyről van szó. A második hasábot az elintézés rovatának tekintették, de az esetek nagy részében nem töltötték ki. Az iktatás 1843-ban, 1844-ben és 1845-ben a tanéveknek megfelelő évkörönként és október elejétől a következő év októberéig tartott. Az 1844. október 12-én kezdett új iktatást azonban már csak 1845. december végén zárták le. Ettől kezdve a rendes naptári évek megfelelően iktattak. 1847. március 30-án kelt az iktatókönyv utolsó bejegyzése. 1843-ban 130, 1843/44-ben 186, 1844/45-ben 263, 1846-ban 177, 1847-ben pedig 43 iratot iktattak.

VIII.

EGYHÁZÜGYI

143. ACTA SACRAE SUPELLECTILIS DEPOSITORII OFFICII

(A templomi felszerelések letéti hivatalának iratai)

1785—1794

9 csomó irat

Ez a fond a felosztatott kolostorok egyházi felszerelésének gondozásával megbízott kurátornak, Bodó János főfizetőhivatali tisztviselőnek, ill. a helytartótanács keretén belül működő templomi felszerelések letéti hivatalának (Kirchengerätshafteu Depositen-Amt, Kirchengärtschaften Depot, sacrae supellectilis depositorii officium) iratait foglalja magában. A felosztatott kolostorok egyházi felszereléseit (miseruhák, kelyhek, monstranciák, képek, szobrok, oltárok stb.) először Schwester Flórián, a kamarai számvevőség számtisztje kezelte a helytartótanács felügyelete alatt. 1785 decemberében a kancellária intézkedésére Schwestert felmentették az egyházi felszerelések kurátorsága alól és Bodó Jánost tették meg kurátornak. A kurátor feladata az volt, hogy az átvett felszereléseket hozzáértőkkel megbecsültesse, leltárba vegye, jegyzéküket közölje a püspökökkel s az ő bejelentéseik alapján a szegény plébániák számára ingyen, ill. a becsérték megfizetése ellenében átadja a kért felszereléseket, a többit pedig árverésen értékesítse. A kurátor természetesen állandó összeköttetésben volt a helytartótanáccsal, rendszeresen beküldte az újonnan átvett tárgyak jegyzékét és az árverési jegyzékeket. (A helytartótanácsban a dep. ecclesiasticum oeconomicum foglalkozott ezekkel az ügyekkel.) Az 1786-ban megindult újabb rendházfelosztások természetesen megnövelték a kurátor munkáját, ezért 1787 februárjában az uralkodó szabályozta az egyházi felszerelések kezelését s Bodó János kurátor mellé ellenőr és rapidíjas felvételét rendelte el. (Dep. eccl. oec. Norm. 1787 : 211—2,3.) Innen számíthatjuk tehát a letéti hivatal működésének kezdetét. Bodó 1790 decemberéig viselte a kurátorságot, akkor megvált a hivataltól. A hivatalnak a 90-es évek vége felé már erősen megcsappant a felszereléskészlete s ezzel együtt a tennivalója is. 1802. február 16-án azután a helytartótanács kimondotta a hivatal megszüntetését. (Dep. eccl. oec. 1802 : 5—1.)

A fond túlnyomórészt Bodó, majd a letéti hivatal fogalmazványaiából áll, beérkezett irat csak elvétve akad. Bodó és a letéti hivatal nem iktatta az iratait. Később ugyan sorszámozták az egész anyagot, de a sorszámozást nem előzte meg következetes rendezés. Így azután az első 4 csomó után, amelyben az 1785—1790-es évekből való iratok nagyjából időrendben következnek egymás után, ismét 1786, 1790. évi iratok találhatók, s ilyen visszaugrások később is előfordulnak. Kb. minden 100—100 iratot egy fasciculusnak vettek s külön csomóztak. Tehát az anyag a következőképpen tagolódik:

Fasc.	1. No.	1— 105	. . . . .	1785—1787	évek
	2. No.	106— 199	. . . . .	1787—1788	„
	3. No.	200— 303	. . . . .	1788—1789	„
	4. No.	304— 431	. . . . .	1789—1790	„
	5. No.	432— 542	. . . . .	(néhány darab kivételével hiányzik)	
	6. No.	543— 624	. . . . .	1786—1790	évek
	7. No.	625— 718	. . . . .	1786—1790	„
	8. No.	719— 746	. . . . .	(hiányzik)	
	9. No.	747— 848	. . . . .	1790—1791	„
	10. No.	849— 963	. . . . .	1789—1793	„
	11. No.	964—1024	. . . . .	1793—1794	„

Segédeszköz nincs az állaghoz, csomónként kell átnézni.

Az iratanyag a benne levő leltárak, árverési jegyzékek miatt művészet-történeti szempontból bizonyos mértékben forrásként használható. (Meg kell azonban jegyezni, hogy az iratok nagy része — azok, amelyek a helytartó-tanácsához szólnak — tisztázatban, tehát olvashatóbb formában megtalálható a „Dep. ecclesiasticum economicum” anyagában.)

IX.

ALAPITVÁNYÜGYIEK

144. DIRECTORATUS CAUSARUM POLITICO-FUNDATIONALIUM
1845-től :KÖZALAPITVÁNYI ÜGYIGAZGATÓSÁG
1773—1856*I. rész : A királyi jogügyigazgatóság irattárból kiválasztott iratok*

1773—1794

23 csomó, 1 kötet, 1 füzet

Iratok :

„Acta” . . . . . 1773—1794 23 csomó

Irattári segédkönyvek :„Index directoratus causarum politico funda-
tionalium”, mutató . . . . . 1773—1794 1 kötet„Index directoratus causarum politico-funda-
tionalium”, mutató . . . . . 1773—1781 1 füzet*II. rész : A közalapítványi ügyigazgatóság iratai*

1795—1850

188, csomó, 157 kötet

Iktatókönyvek :„Protocollum exhibitorum”, 1845-től „Iktató-
könyv” . . . . . 1795—1831 51 kötet
1833
1835—1836
1838—1842
1844—1849*Iratok :*

„Acta” . . . . . 1795—1850 88 csomó

Irattári segédkönyvek :„Regestrum . . .”, 1846-tól „Irattári lajstrom” 1795—1798 51 kötet
1800—1837
1840—1846„Index . . .”, 1846-tól „Mutató” és „Irattár mu-
tatója” . . . . . 1795—1835 55 kötet
1837—1850

*III. rész : A királyi jogügyigazgatóság és a pesti pénzügyigazgatóság irattárból
kiválasztott iratok*

1850—1856

8 csomó irat

A jezsuita rend 1773-ban elrendelt feloszlataása következtében a rend vagyona: épületei, birtokai és tőkéi a helytartótanács igazgatása alá kerültek. (L. a „*Dep. litterario-politicum*” I. részének ismertetését.) Az átvett jezsuita vagyon legnagyobb részéből Mária Terézia 1780-ban tanulmányi alapot (*fundus studiorum*) létesített. II. József 1781 novemberében a tanulmányi alap javainak, majd később a feloszlattott rendek javainak igazgatását is a magyar kamarára bízta ugyan, de néhány év múlva mind a tanulmányi alap, mind pedig a feloszlattott rendek vagyonából létesített vallásalap (*fundus religionarius*) javai a kamarával egyesített helytartótanács igazgatása alá kerültek. (Ezekon kívül még számos kisebb alap állott a helytartótanács igazgatása alatt.) Az alapok jogi ügyeinek intézését azonban nem maga a helytartótanács, hanem irányítása alatt a királyi jogügyigazgató (*causarum regalium director*) végezte, az igazgatósági ügyészek és a vidéki tanulmányi és vallásalapi ügyészek segítségével. A királyi jogügyigazgatóság — mint ismeretes — a kamarának volt alárendelve, költségeihez azonban, minthogy a tanulmányi és vallásalap jogi ügyeivel is foglalkozott, e két alap évente hozzájárult bizonyos összeggel. II. József halála után, amikor a helytartótanácsot és a kamarát ismét szétválasztották, az alapok javai a helytartótanács igazgatása alatt maradtak, s a velük kapcsolatos jogi ügyeket a szokott módon továbbra is a királyi jogügyigazgató intézte. A két kormányzék szétválasztásából adódó problémák megtárgyalása során azután nézeteltérés támadt a helytartótanács és a kamara között a királyi jogügyigazgatónak az alapok ügyeivel kapcsolatos működése ügyében, s ez végül is új hivatal: a közalapítványi ügyigazgatóság megalakulásához vezetett.

A vita kiindulópontja a helytartótanács és a királyi jogügyigazgatóság érintkezésének módja volt. A helytartótanács ugyanis — Mária Terézia 1780-ban kiadott rendeletére támaszkodva — ragaszkodott ahhoz, hogy az alapokat érintő ügyekben közvetlenül küldhesse rendelkezéseit a jogügyigazgatóhoz s az is így küldje neki jelentéseit. A kamara azonban sérelmesnek találta ezt, s az 1780 előtti gyakorlat visszaállítását kívánta. A két kormányzék vitájában az uralkodó először a kamara javára döntött: 1793 júliusában elrendelte, hogy az alapok ügyeiben a jogügyigazgató a kamara útján küldje jelentéseit a helytartótanácsnak s kapja meg a helytartótanács rendelkezéseit. A helytartótanács a kancellária támogatásával azt javasolta az uralkodónak, hogy amint a jogügyigazgató segítségére kamarai részről van egy aligazgató, úgy az alapok részéről is állítsanak egy aligazgatót, aki közvetlenül a helytartótanácsától függ s az igazgató irányítása alatt az alapok minden jogi ügyét intézi. Ezt a javaslatot I. Ferenc 1794 januárjában elfogadta s néhány hónap múlva, májusban már ki is nevezte az aligazgatót: Leszkay Ferencet, aki addig a jogügyigazgatóság egyik igazgatósági ügyésze volt. A kamara azt kérte, hogy az aligazgatóhoz érkező rendelkezéseket és az aligazgató jelentéseit a jogügyigazgató láttamozza. Az uralkodó azonban a kancellária javaslata alapján úgy döntött, hogy Leszkay mint a tanulmányi és vallásalap jogi

ügyeinek királyi igazgatója (regius causarum politico-fundationalium director) jelentéseit minden formáság mellőzésével közvetlenül, saját aláírásával küldje a helytartótanácshoz s közvetlenül vegye kezébe a helytartótanács rendelkezéseit. 1795-ben pedig a helytartótanács és a kancellária véleményét meghallgatva két igazgatósági ügyészt, egy regesztrátort, egy jegyzőkönyvvezetőt (ez egyúttal kiadó is) és két írnokot nevezett ki a közalapítványi igazgató mellé. A közalapítványi ügyigazgatóság székhelyéül Pestet jelölték ki, alkalmazottait a tanulmányi és vallásalapból fizették. (Ez alapok hozzájárulása a királyi jogügyigazgatóság kiadásaihoz természetesen megszünt.)

1795-től kezdve tehát a közvetlenül a helytartótanácsnak alárendelt közalapítványi ügyigazgatóság intézte az alapok jogi ügyeit; munkájában segítségére voltak a vallási és tanulmányi alap vidéki ügyészei (fundi religionarii et studiorum fiscales), akik az 1794-ben az alapok igazgatására szervezett kerületekben (l. a „Dep. fundi studiorum” ismertetését) működtek. (Számuk 20—30 között váltakozott.) Az alapokkal kapcsolatos perekben azonban felperesként, ill. alperesként a helytartótanács kívánságának megfelelően névleg továbbra is a fiskus, vagyis a királyi jogügyigazgató szerepelt, mert ez soronkívülséget, illetékmentességet és különleges figyelmet biztosított e pörök számára a bíróságokon.

A közalapítványi ügyigazgatóság 1850-ig állott fenn. Ekkor megszüntették, s feladatainak intézését ismét a királyi jogügyigazgatóság vette át; majd 1854-től kezdve a pénzügyi igazgatóságok (Finanz Procuratur Abtheilung-ok) látták el a teendőit. 1866-ban azután újra megszervezték a közalapítványi ügyigazgatóságot, s 1867-ben a vallás- és közoktatásügyi minisztérium alá rendelték.

A közalapítványi ügyigazgatóság 1795-ben történt felállításakor a királyi jogügyigazgatóság iratai közül kiválasztották a feloszlott jezsuita rend, ill. 1780-tól a tanulmányi alap, valamint a II. József uralkodása alatt feloszlott rendek, ill. a vallásalap javainak jogi ügyeire vonatkozó iratokat s átadták az új hivatalnak. Ugyanígy 1850 után is kiválasztották az alapokra vonatkozó iratokat a királyi jogügyigazgatóság, ill. a pesti pénzügyigazgatóság irattárából. A közalapítványi ügyigazgatóság irattára tehát 1773-tól kezdve folyamatosan magában foglalta a közalapítványok jogi ügyeire vonatkozó iratokat.

A közalapítványi ügyigazgatóság irattárát — amelybe a vidéki tanulmányi és vallásalapi ügyészeknek is nagy mennyiségű iratanyaga volt belekeverve — 1925-ben szállították be az Országos Levéltárba, teljesen felbomlott állapotban és részben hiányosan is. Itt akkor megindult a rendezése s az 1850-ig terjedő iratanyag jelentős részét kiválasztották és rendezték. Az 1850-ig terjedő iratok egy része és az 1850-től 1866-ig, az ügyigazgatóság újbóli megszervezéséig terjedő iratok zöme azonban ma is rendezetlen állapotban, a vidéki ügyészek irataival összekeveredve fekszik a helytartótanácsi levéltárban. (Az ismertetés elején levő szerkezeti áttekintésben megadott mennyiségi adatok természetesen csak a már kiválasztott és rendezett anyagra vonatkoznak.) A visszaállított közalapítványi ügyigazgatóság irattára pedig, amelyet szintén az Országos Levéltárban, de a polgári kori központi kormányhatóságok levéltárai között őriztek, 1956-ban elpusztult.

Az előbbieket szerint tehát a közalapítványi ügyigazgatóság fennmaradt

irattára három részből tevődik össze: a királyi jogügyigazgatóság iratai közül kiválasztott 1773—1794. évi iratokból, magának az 1795-től 1850-ig fennállt közalapítványi ügyigazgatóságnak az irataiból és ismét a királyi jogügyigazgatóság, majd a pesti pénzügyigazgatóság irataiból.

Az iratok java része az alapok kihelyezett tőkéivel kapcsolatos: az adósságok betáblázására, a kamatoknak és a tőkéknek felszólítások, vagy szükség esetén pör útján történő behajtására s a behajthatatlan követelések törlésére vonatkozik. Ezenkívül az alapítványi birtokok jogi ügyeivel: bérbeadásukkal, a bérleti összeg behajtásával, határperreikkel s kisebb számban a birtokokon élő jobbágyság panaszaival kapcsolatos iratok találhatók köztük. Az 1770-es és 1780-as években a felosztatott rendházak ingóságainak eladására vonatkozó iratok is vannak az anyagban.

Az I. rész iratai évek s az éveken belül a királyi jogügyigazgatóságbeli fonsok és positiók szerint következnek egymás után.

A II. rész iratai évek s az éveken belül fonsok és positiók szerint tagolódnak. A több éven át folytatódó ügyeknél az előiratokat évről-évre átvitték a következő évbe, úgyhogy az összes irat végül is a legutolsó évben van elhelyezve, az ügyet lezáró irat jelzete (fons-positio) alatt.

A III. rész iratai a királyi jogügyigazgatóság, ill. a pesti pénzügyigazgatóság irattárában kapott jelzetek szerint következnek egymás után, vagyis fonsok szerint. (Positioszám nincs az iratokon.)

Az I. rész 1773—1781. évi anyagában az 1773—1781-es évekre terjedő „Index directoratus caesarum pol.-fund.” című mutató (füzet) segítségével, 1782—1795. évi anyagában pedig a hasonló című mutató (kötet) 1782—1795. évi részének segítségével lehet kutatni. (Ez utóbbi kötet 1773—1781. évi része nem használható, mert nem a helyes jelzeteket adja meg.) Mindkét mutató közli az iratok tárgyát és a fons számát, betűrendbe szedett helynevek, személynevek és tárgyi címszavak alatt.

A II. résznél minden évhez iktatókönyvek, lajstromok és mutatók állnak rendelkezésre. Az iktatókönyvek megadják az irat iktatószámát, beérkezése napját, tárgyát, az elintézés napját és módját. A lajstromok („Regestrum . . .”, ill. „Iráttári lajstrom”) az iratok elhelyezési rendjében (azaz fonsokként) haladnak. Minden fonsnál a fons száma alatt közlik a fons tárgyát, majd két külön hasámban a beadványokat és kiadványokat sorolják fel, amelyek az iratváltás időrendjében positio-számokkal vannak ellátva. A beadványoknál és kiadványoknál a beküldő, ill. címzett hatóság vagy fél nevét, az irat tárgyát és közalapítványi ügyigazgatósági iktatószámát közlik. Olyan iratoknál, amelyeket átvittek az utóiratokhoz, közlik az utóirat évét és fonsának számát. (Ilyen esetben ajánlatos a megfelelő év lajstromában a megadott fonsnál megkeresni az utóiratot, mert rendszerint onnan is továbbvitték az iratokat a következő évbe. Ezt mindaddig kell folytatni, amíg a lajstrom már nem utal tovább; ennél az utolsó jelzetnél van ugyanis elhelyezve valamennyi előirat.) A mutatók („Index”, ill. „Mutató” és „Iráttár mutatója”) betűrendbe szedett helynevek, személynevek és tárgyi címszavak alatt megadják az irat tárgyát és jelzetét (a fons és a positio számát).

A III. rész irataihoz semmiféle segédeszköz nincs.

Az iratok kikérésekor az I. rész iratainál az évet és a fonsot, a II. rész iratainál az évet, fonsot és positiót kell megadni. A III. rész iratait — mint-

hogy ezekhez nincs segédeszköz — évenként lehet csak átnézni, s így csupán az évet kell megadni.

145. ACTA FUNDI RELIGIONARII ET STUDIORUM FISCALIIUM

1845-től:

A VALLÁS-, TANULMÁNYI- ÉS KÖZALAPÍTVÁNYI ÜGYÉSZEK IRATAI

Kb. 1787—1867

362 csomó és 4 kötet irat

A vallási és a tanulmányi alap, meg az egyéb alapok birtokain a gazdasági alkalmazottakon kívül 1787-től kezdve külön alapítványi ügyészek (fiskálisok) működtek. Ezeknek feladata az volt, hogy a birtokok helyi jellegű jogi ügyeit intézzék és a nagyobb jelentőségű ügyekben a szükséges információkat megadják az alapok jogi képviselőjét ellátó királyi jogügyigazgatónak, majd 1795-től a közalapítványi ügyigazgatónak, 1850 után pedig ismét a királyi jogügyigazgatónak, ill. a pénzügyigazgatóságoknak. (1787 előtt ezt a munkát a kamarai birtokok hasonló jellegű teendőivel együtt a királyi jogügyigazgató alá rendelt ügyészek végezték; 1787 után azonban ezek már csak a kamarai, ill. koronabirtokokkal foglalkoztak.)

A vallási és tanulmányi alap ügyészeinek munkája során létrejött sokrétű, a gazdaság- és jogtörténet szempontjából egyaránt értékes iratanyag — valószínűen az 1850-es években — a pesti pénzügyigazgatósághoz került. Ott selejtezést hajtottak végre benne: csak a jogi szempontból jelentősnek ítélt iratokat tartották meg s az egyes ügyészségek megmaradt iratait borítólapokkal és új jelzetekkel látták el. Ennek a rendezésnek a megtörténte után azonban az ügyészségi iratanyag jelentős részének rendje felbomlott s közé keveredett a közalapítványi ügyigazgatóság, ill. az ennek feladatait ellátó királyi jogügyigazgatóság és pénzügyigazgatóságok nagy mennyiségű iratanyaga, sőt kisebb mértékben 1867 utáni alapítványügyi iratok is. Ilyen állapotban vette át az iratokat 1925-ben az Országos Levéltár. Az átvétel után megkezdtek az iratanyag rendezését és a közalapítványi ügyigazgatóság, meg jogutódai iratainak jelentős részét kiválasztották belőle (ezek a kiválasztott iratok alkotják most a „Directoratus causarum politico-fundationum” fondot), egy részük azonban még most is az ügyészek iratai között van.

Az ügyészek irataiként nyilvántartott 362 csomó iratnak hozzávetőleges becslés szerint még mindig majdnem a fele a közalapítványi ügyigazgatóság irattárába tartozik. Ezek a közalapítványi ügyigazgatósági iratok részben külön csomókban vannak (52 csomó 1848 előtti és 65 csomó abszolútizmus-kori visszaosztandó közalapítványi ügyigazgatósági irat van külön csomókban), részben pedig az egyes ügyészségek nevével jelzett, vagy tárgyi megjelölést viselő csomók iratai közé keveredve található. Az egész iratanyag alapos rendezése, a közalapítványi ügyigazgatóság irattárába tartozó iratok kiválasztása előtt tehát még az egyes csomók felirata alapján is csak megközelítőleg lehet eligazodni az anyagban. A csomók feliratait itt nem is közöljük, mert ez a valóságnak meg nem felelő képet adna az iratanyagról.

Általános tájékoztatásul csak annyit mondhatunk, hogy az ügyészek iratai a tanulmányi és vallásalapnak szinte mindegyik birtokára kiterjednek. (A birtokok felsorolását l. a „Dep. fundi studiorum” és a „Dep. ecclesiasticum oeconomicum bonorum” ismertetésében.) Az ügyészek száma 1787-ben 32 volt, majd a további évtizedek folyamán 20 körül ingadozott. Egy-egy ügyész rendszerint nemcsak egy, hanem — főként a későbbi években — több uradalom jogi ügyeit intézte. Levelezésben álltak az ügyészek a királyi jog-ügyigazgatón, majd a közalapítványi ügyigazgatón és jogutódain kívül az uradalmak tisztartóival is. Irataik fényt vetnek az alapok tőkének kihelyezésére, a birtokok határügyeire, az alapokra háramló jószágokra, az uradalmi pénztárak bevételeire, kiadásaira, az uradalmak uriszékeinek működésére, s a jobbágyok legkülönbözőbb jogi ügyeire: végrendelkezés, hagyatéki- és árvaügyek, házassági ügyek, elbocsátás, kivándorlás, adás-vételi, csere- és bérleti ügyek, adósságok stb.

Az iratanyagban most csak fáradságos munkával, a csomók egyenkénti átnézésével lehet kutatni.

146. GENERALIS CASSAE FUNDATIONALIS POLITICAE PRAEFECTORATUS
FUNDI RELIGIONARII EXTRASERIALIA ACTA

(A közalapítványi főpénztári igazgatóság vallásalapi különiratai)

1746—1805

1 csomó irat

A helytartótanács felügyelete alatt álló közalapítványi főpénztári igazgatóság iratai nem maradtak meg, csupán a vallásalapra vonatkozó iratai egyik külön sorozatának töredéke került be 1930-ban az Országos Levéltárba. (Vö. 314/1930 O. L. szám. Az átadó Pakay József volt; arra nézve azonban nincsen feljegyzés, hogy miként jutott az ő kezébe az iratanyag.) Ez a töredék a következő numerusokból áll: No. 28, 42, 46, 102, 135. A meglévő numerusok anyaga sem teljes: egy-egy királyi rendelet másolata, nyugta, végrehajtással kapcsolatos irat stb. található bennük.

FÖLDMÉRÉSIEK

147. A GYŐRI KERÜLET FŐISPÁNJÁNAK LEVELESKÖNYVE

1786—1788

1 kötet

Iratok :

(Cím nélkül) 2904. rakszám. Másolatkönyv . . . 1786—1788 1 kötet

A II. József által 1786 februárjában megindított országos földmérésnek a végrehajtását az országban a Kerületi Főbizottságok irányították. Ezek vezetői a kerületi főispánok voltak. Az utasításokat nagyrészt a kancellárián belül alakult Központi Bizottságtól, illetve annak vezetőjétől, gróf Pálffy Károly kancellártól kapták. Néhány utasítást adott a helytartótanács is. Az első rendelkezés 1786. február 18-án érkezett gróf Győry Ferenchez, a győri kerület főispánjához, a földmérés megindításáról és mellékeltek hozzá a munkálatok végrehajtásáról szóló utasítást. Az utolsó rendelet 1788. december 16-án kelt. A főispánhoz érkező leiratokat a győri főispán lemásoltatta és utólag egybekötötte. A kötetet lapszámozták. Összesen 753 írott oldalt tartalmaz. Az egyes másolatok évek, az éveken belül pedig a győri kerületi főispán iktatószámainak növekvő rendjében kerültek a kötetbe. Az iktatószám fölött rendszerint jegyezték (pl.: *Dimens/123*), hogy földmérési ügyben érkező iratot iktattak. Mutató nem készült a kötethez. Kutatás esetén tehát darabszám kell átnézni a kötetben levő iratokat. A könyv nem helytartótanácsi provenienciájú. Nem állapítható azonban meg, hogy milyen úton és mikor került az Országos Levéltárba.

148. HEVES VÁRMEGYE FELMÉRÉSE

1789

4 kötet

Összesítő kimutatások :

Helységek Nro 1—2.	1789	2 kötet
Puszták Nro 3.	1789	1 kötet
Erdők Nro 4.	1789	1 kötet

A fenti fond a II. József által 1786-ban megindított országos földmérés Heves megyei eredményeinek községi összesítéseit tartalmazza. Mint a fenti felsorolásból is látható, három részre oszlik: a községek, puszták és erdők

összeírására. A kötetek az egyes helységek összesítési iveinek egybekötése révén keletkeztek. A községek, illetve puszták a helységek számának — nyilván a II. József-féle összeírás (népszámlálás) alkalmával adott számok — sorrendjében követik egymást. A falvak és puszták összeírása azonos rendszerű, az erdőké azonban lényegesen eltér az előbbiektől.

Minden helység bevallásának, jövedelemösszeírásának és felmérésének az összesítése külön íven történt, mely négy oldalból állt. Az *első oldalon* felül a vármegye, a földesúr és a helység nevét, továbbá az utóbbi számát tüntették fel. Ezt a *fassiók* vagyis a *bevallások* „sommás foglalattyának” összesítése követi. Ebben a részben jegyezték föl, hogy hány mérföldre van a község vagy pusztá a legközelebbi helységtől, ahol hetivásárokat tartanak. Majd a búza, rozs, árpa, zab, kukorica pozsonyi mérőkben megadott piaci árának, a széna (édes, savanyú) és sarjú (édes, savanyú) métermázsánkénti helybeli árának, a borének (jobb, rosszabb) akónkénti, a fáének (keményfa 3 osztályban, lágyfa 3 osztályban) ölenkénti feljegyzése következett. A fa árát a favágás költségei nélkül írták be. E bevallásokat az alábbi megjegyzések követik:

1. A favágás ára egy öl kemény fától és lágytól.
2. A vágott fa hossza bécsi lábnyomban (vulgo Such).
3. A községben levő tó termékenységeinek értéke.
4. A dohány termésének értéke forintban.

Az első oldal utolsó fejezetében a községben levő gabonavetés (búza, rozs, árpa, zab) területének a nagyságát jegyezték fel pozsonyi mérők szerint számítva. Külön rovatba írták az urasági (valóságos és hasonlított) és külön a jobbágysági (valóságos és hasonlított) vetések területét.

A *második, harmadik* oldalon a következő művelési ágak területének nagyságát és haszonvételét mutatták ki:

1. Szántóföldek. 2. Szállás fundusok. 3. Tavak. 4. Parlag földek. 5. Kertek. 6. Legelők. 7. Szőlők. 8. Erdők. Mindegyik művelési ág után először a terület nagyságát tüntették fel holdak és négyszögek szerint. A terület utáni rovatba a búza, rozs, árpa és zab három esztendei termésének összegét (valóságos, hasonlított) írták. Ezt a rétek egy esztendei termése (széna: jó, savanyú, sarjú: jó, savanyú) követi métermázsákban kifejezve. A szőlő rovatban szintén az egy esztendei bortermést (jó, rosszabb) jegyezték fel akóban kifejezve. Az utolsó rovat az erdők évi haszonvételét tartalmazza, a fa árát ölenként, szabott áron számítva. Külön vették a kemény (3 osztályban) és külön a lágy (3 osztályban) fa árát. Mindegyik termelési ág után külön-külön tüntették fel az urasági és a jobbágysági földek jövedelmét.

A lap alján jobb oldalon a termések évi összegét jegyezték fel, a bal oldalra pedig a hitelesítési aláírások és pecsételések kerültek. Először a községek részéről a manipuláns, a bíró és az esküdtek írták alá. Ezután a megyei al-kommissió felülvizsgálatát igazoló megyei biztos, oconomusi és calculatori aláírás következett.

Az összesítés *negyedik* oldalán a tiszta jövedelemre vonatkozó számítások és kimutatások kaptak helyet. Először a négy gabonaféle termésének három évi összegét, majd az ezekből kiszámított egy évi átlagtermést jegyezték fel. Ezután beírták az évi vetőgabona mennyiségét. A vetőgabona összegét levonták az évi átlag termésemből és az így kapott eredményt nevezték „egy esztendőbeli tiszta termés”-nek.

A következő fejezetben a gabonafélék, a széna, sarjú, bor, fa évi jövedelmének pénzbeli értékét mutatták ki, mindegyiknél külön az urasági és külön a jobbágyi termések után. A gabonaféléknél az évi termés értékét vetéssel és vetés nélkül is kimutatták. Végül a földesúri és jobbágyi tiszta jövedelemnek összesítése következett. Itt tüntették fel a tavak jövedelmét is. Ezt az oldalt a kerületi „fő-kommissió” és a megyei „al-kommissió” számvevője írta alá.

Az erdők összeírásánál felül a község nevét és számát írták fel, majd pedig a következő kérdőpontokra adtak választ:

1. Az erdő kiterjedése
2. Nevezete az erdőnek és a numerusnak, amely alatt az erdő a földnek megírásában található (pl.: 9-ik szakasz, 1514. topográfiai szám)
3. Foglaj kerülettyében (hold, öl)
4. A fák nemei
5. Egy hold ad átaljában ölet (kemény, lágy fából)
6. Következendőképpen az egész erdőnek terjedése (ad) N. N. öleket (kemény és lágy fából)
7. Az erdőnek ezen terjedése a fa-vágásra alkalmas lesz (N. N.) esztendők után
8. Esnek tehát egy esztendőre ölek fából (kemény, lágy)
9. Piaci ára a kemény és lágy fának
10. Egy esztendőbeli jövedelem summája kész pénzben

Egy-egy község határában levő erdő összeírását a „megye által hitelesített erdő becsüs” írta alá. Több hites erdőbecsüs is dolgozott Heves megyében. Rendszerint uradalmi erdészek voltak.

Az összesítések adatai nem nyújtanak teljesen pontos képet Heves vármegye egykorú birtok- és jövedelmi viszonyairól. Néhány községnél hiányoznak az adatok. A községek és puszták összesítő lapjainak az első és utolsó oldala igen sokszor kitöltetlen. Más esetekben egyéb adatok hiányoznak egy-egy helység összesítéséből.

Az anyag nem helytartótanácsi provenienciájú, azonban nem állapítható meg, hogy milyen úton és mikor került az Országos Levéltárba.

XI.

KÜLÖNFÉLÉK

149. TIMON JÓZSEF TANÁCSOS IRATAI

1750—1762
2 csomó irat

Timon József 1748-tól 1754-ig mint titkár, 1754-től 1763-ig pedig mint tanácsos dolgozott a helytartótanácsban. A tanács számára készített előadói jelentéseinek fogalmazványait (s néhány hozzá intézett hivatalos levelet) mint hivatalos irathagyatékot megőrizték a helytartótanácsi levéltárban.

Az iratok tárgy szerinti csoportokban vannak elhelyezve. Ezek a következők: a Nógrád megyei akatolikusok filiákbeli vallásgyakorlata ügyében folytatott vizsgálat, 1754; megyei és városi törvényszékeken lefolyt perek felülvizsgálata, 1754—1763; kegyes alapítványi ügyek, 1751 és év nélkül, újonnan felvett városi polgárok ügyei, 1754—1763; vámügyek, 1750—1754; a körmeneten való részvételt megtagadó céhtagok ügye, 1756—1763; megyék és városok — főként pestisjárvánnyal kapcsolatos — kiadásainak megtérítése, 1750—1751.

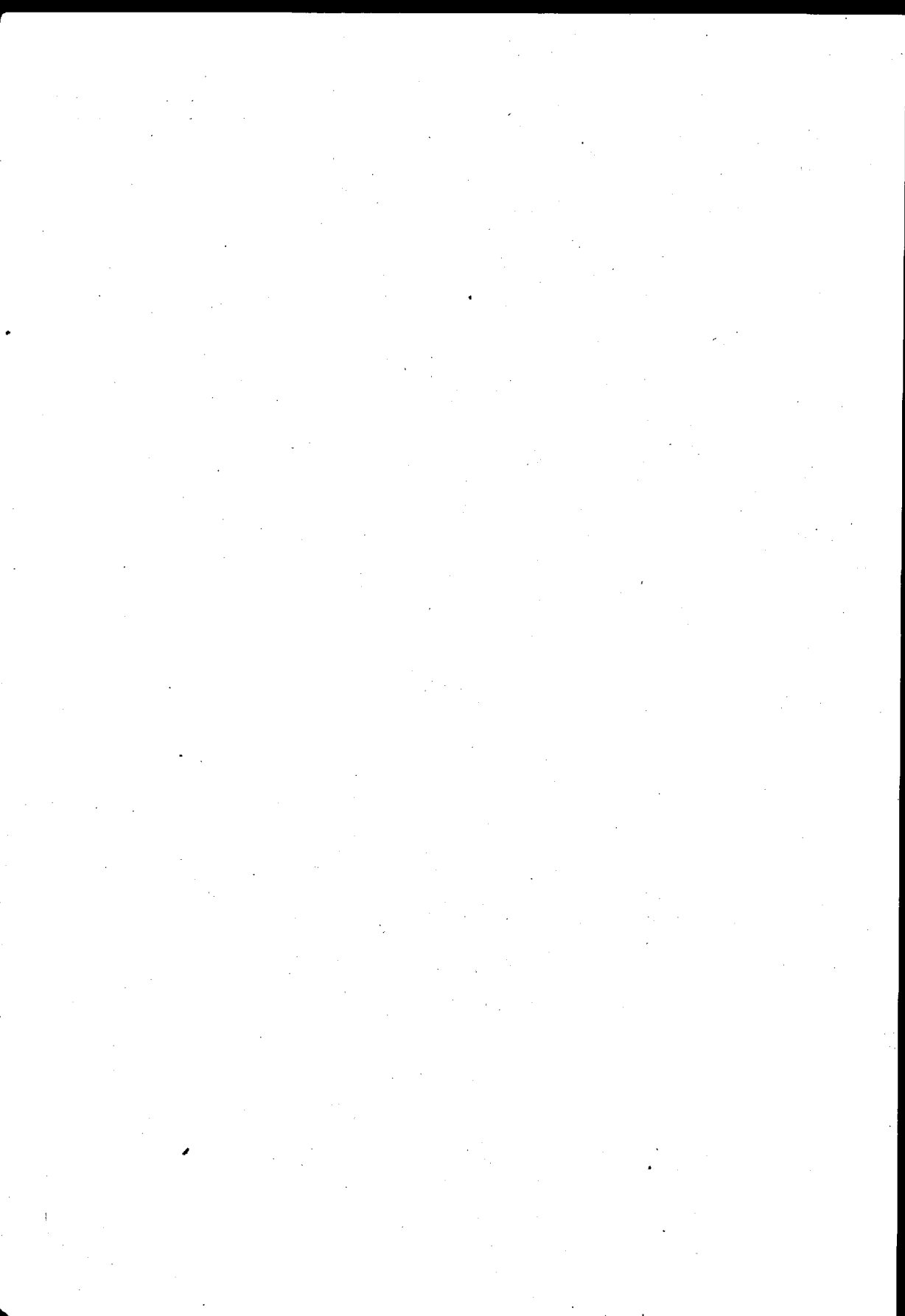
150. VEGYES IRATOK

18—19. század
14 csomó, 7 kötet irat

E néven a helytartótanács felügyelete alatt működött hatóságok, hivatalok és személyek irattári összefüggéseiből kiszakadt iratait, valamint azokat az iratokat foglaltuk össze, amelyeknek eredete (provenienciája) még felderítésre vár. (Ez utóbbiak között valószínűleg olyanok is vannak, amelyek idegen eredetűeknek és így a helytartótanácsi levéltárból eltávolítandóknak fognak bizonyulni.) Vannak itt könyvvizsgálók 1762—1781, 1841—1842 és 1845. évi iratai (a 11, 22, 21. rakerszámú csomóban), különböző alapítványi birtokok összeírásai, földkönyvei a 19. század első feléből (5 rakerszám nélküli kötetben), néhány 18—19. századi bizottság iratai (28, 6, 5, 13. rakerszámú csomó) és több különféle, még tisztázatlan eredetű irat (12, 17, 18, 20, 23, 25, 31. rakerszámú csomó és 2 rakerszám nélküli kötet).

MELLÉKLETEK

A helytartótanács épülete Pozsonyban, amelyben 1724-től 1784-ig működött. (A szembenlevő, oszlopos bejáratú ház.) XIX. század közepe táján készült metszet a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában

ARTICULI POSONIENS.

& Ordinibus, eò sine factam Ejusdem Infantiam, ac zelosam Eminentiſſimi, ac Sereniſſimi Cardinalis Ducis de Saxonia, Principis Archi-Epiſcopi Strigoniensis, & Primatis Regni, nec non Venerabilis Cleri Regni Hungariæ Interpoſitionem, determinatum eſt: Ut idem Sacre Ordo, in Regnum iſtud, & Partes Eidem annexas, Votò tamen, & Sefſione abſque omni, pro recepto & ſtabilito habeatur. Fundationeſque Hoſpitiolum, & Noſocomiorum, debito modò, & ordine, ac à Fundatoribus præſcriptà Cautione adminiſtrare: Non ſecùs alia etiam Bona Fundationalia, purè Secularia, & libera Fundatorum diſpoſitioni ſubjecta, Jure, & Titulò duntaxat Pignoratio poſſidere valeat, Filioſque Nobilitatis Patriz, alioſque Nationales, in Ordinem recipiat, & Idoneos, ac Capaces, ad Beneficia quoque Sui Ordinis aſſumat. Pariter & Religioſi Ordines Capucinorum, Fratrum Miſericordiz, Servorum Beatæ Virginis MARIE, nec non Carmelitarum Calceatorum, & Diſcalceatorum, & Paulanorum, ità & Societatis Virginum Urfularum, conformitate Articuli 102. Anni 1715, in Regnum iſtud Hungariæ, & Partes Eidem annexas recipiuntur: Qui omnes, non ſecùs & hæcenus quandocunque recepti, & quocunque Nomine inſigniti Ordines, in ſignum Pietatis, & Gratiitudinis, ſinguli, Duodecim Sacroſanctæ Miſſæ Sacrificia, pro Sux Majeltatis Sacraſſimæ, Succellorumque Hungariæ Regum, Regniſque hujus Apoſtolici Incolumitate, Incremento, & Proſperitate, ſingulis Annis, & in perpetuum, facere, & celebrare, prædictæ autem Montales celebrari tacere tenentur.

De Systemate Conſilii Regni Hungarici.

ARTICULUS XCVII.

Sux Majeltas Sacraſſima, Conſilium Regum Locum tenentiale inſtituit, Præſide Palatinò cum viginti duobus Conſiliariis ex Statu Prælatorum, Magnatum, & Nobilium, ex omnibus Regni Partibus, per Regiam Majeltatem ex nunc, & in futurum denominandis; In caſu verò ſubſequentiæ Conſiliariorum Vacantiæ, præſtat Conſilium, non ſolum omnium,

nium, pro eadem Vacantiæ Infantium ſupplices Libelloſ Sux Majeltati Sacraſſimæ ſubmittet, ſed & alioſ aptoſ & idoneoſ pro renata, cum opinione demifſe proponet, & ulterioſem benignam Reſolutionem Regum præſtabitur; Supernumerarii quoque Junioſes, Juramento adſtrigendi, ex Magnatum & Nobilium Statu, ſine Voto tamen & Salario, ad idem Conſilium, pro capiendâ rerum Experientia, ad arbitrium Sux Majeltatis Sacraſſimæ admittentur, & ſapientium Conſilium, ex Regalibus Proventibus ſalariandum, ubi primùm fieri poterit, ad medullium Regni collocabitur; Interea ve oſ Poſonii manebit, neque ex Conſiliaris, ulli, niſi legitima de Cauſa, Præſidi ſemper inſinuanda, præter legales Fectas, ex eodem Conſilio abeſſe licebit; ita tamen, ut ad minimum Duodecim, ad latus Præſidis, continuo præſentes eſſe debeant. In legitima demum Comitum Palatinum abſentia, Judex Curiz Regiæ eidem Conſilio præſidebit.

De Conſilii Regni Hungarici Cancellaria & Rationaria.

ARTICULUS XCVIII.

Directorem Cancellariæ ex Conſiliaris, unà cum Secretariis, Sux Majeltas Sacraſſimæ denominabit; Registratorem verò, Rationum Exactorem, Expeditorem, & reliquoſ Subalternos, ipſum Conſilium, obſervatâ Votorum pluralitate conſtitut; Ipſas verò Expeditiones, Præſes cum Cancellariæ Directore, & uno ex Secretariis ſubſcribet. Conſilium utatur Sigillò Sux Majeltatis Caſaræ Regiæ, cum circumſcripta Aquila, in medio autem Inſignibus Regni; prout hoc in aliis quoque Regnis, & Provinciis hæreditariis omni tempore uſitatum fuit.

De Generali Regni Perceptore.

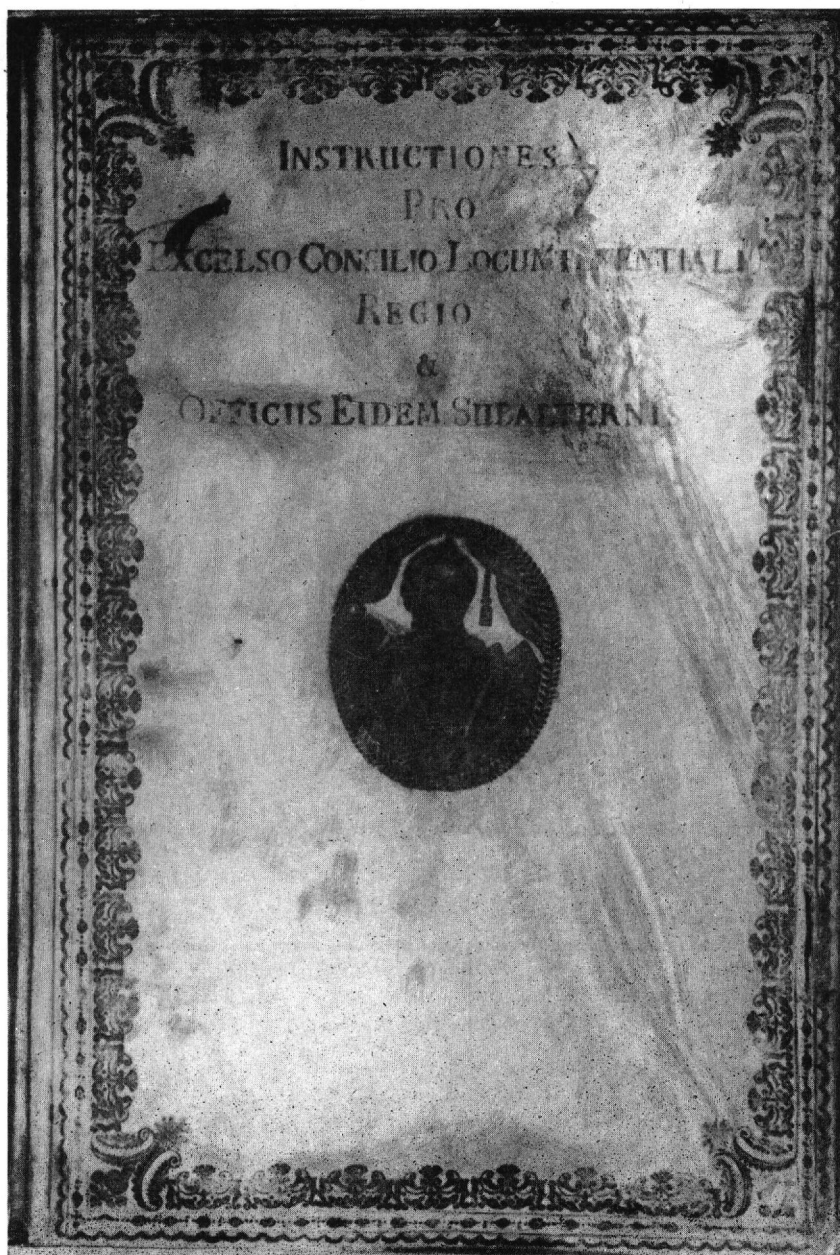
ARTICULUS XCIX.

Quando Fundus publicus ad effectum fuerit deductus, & Sux Majeltati repræſentatio, ſequitur circa Perceptorum Regni determinata Reſolutio.

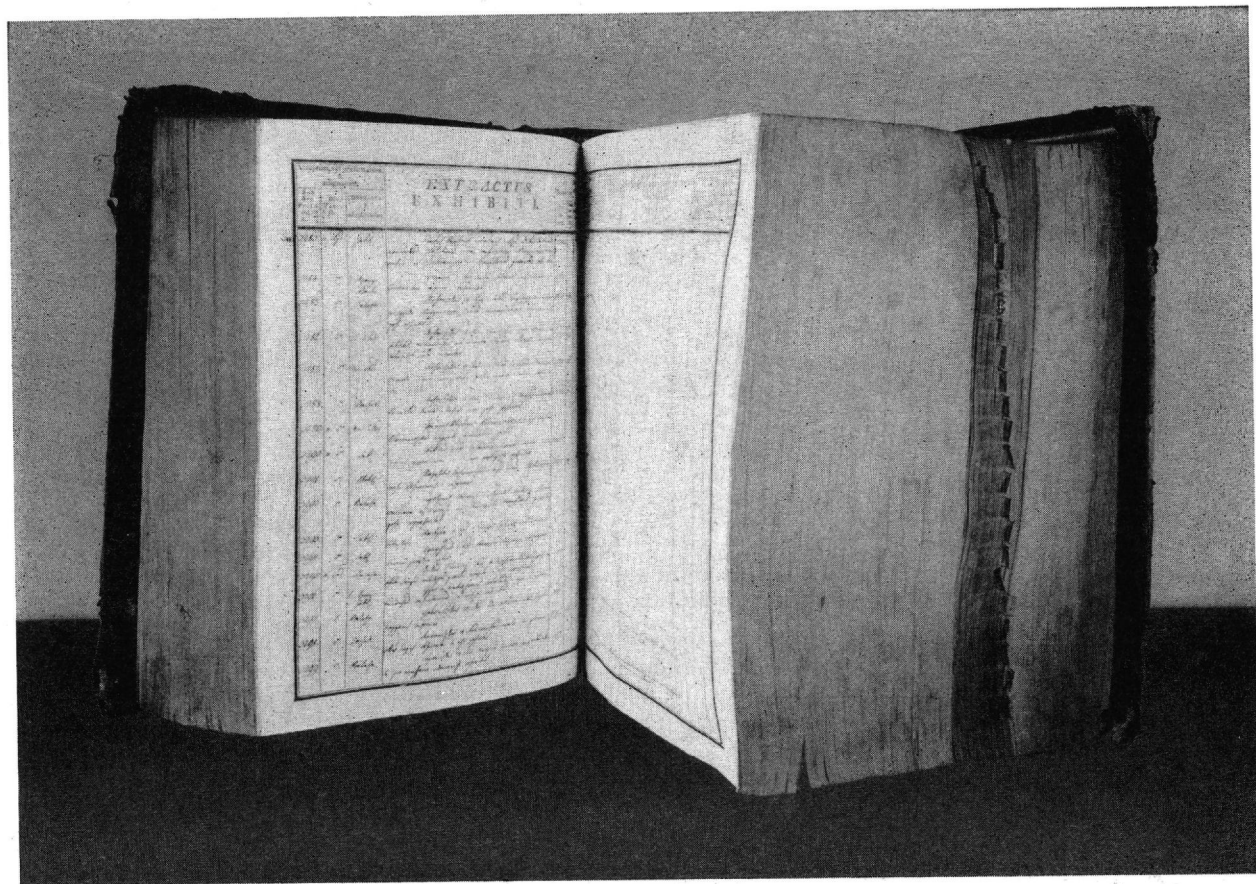

A Királyi Helytartótanács épülete az Úrútszában.
Königliches Stadthalteregebäude in der Herrngasse.

A helytartótanács második budai székháza, amelyben 1794-től kezdve megszűnéséig működött. (Ma: Uri utca 49. és 51.) Vasquez-nek az 1830-as években készült térképéről, Fővárosi Levéltár

A helytartótanács számára adott hivatali utasítások másolatait tartalmazó kötet címlapja, közepén Mária Terézia arcképével. OL, Helytartótanácsi lvt, Kézikönyvtár No. 5.

557

A helytartótanács 1783. évi iktatókönyve. OL, Helytartótanácsi lvt, Protocollum exhibitorum

Anno 1735 Die 22 Maji in Praesidi Gulae
János Szűcs Inula Sarkas, eorum annos LXXII et
firmiter examinatus factus est

Én János Hőgyész az múlt karácson rajtam utainmai
szűcs szűcs zsinon arra megis nem sejtették, de tudja kőre
nyertem hogy azon idő tartan Lebedyén János és Péter
az fateros házában Szabadon meg hallanak, az Faterosnak
Lebedyén János minohogy legora vilt magis az Fateros
szűcsre, ha tudnai az ügymond. / Valamije Lambercher ebbé
kel kértne közleni Péter Rajcsán ramadja: / Híre az Jan
tus mondotta, hogy Domján Miklós, József Péter, Kő
Vás János, és János Andrius volna kiber ugyan az Jan
tus akat hivata az fateros Hőgyész Lebedyén is kila
ti magok eliben, akik a fateros házában ebbéppen állomok
az mag nyevon Lambercher. Ebbé Hőgyész, en magostan
Péter Rait Rajcsánul jövök, és az ebbé is immis mag
for vagy képtel is mis mondottak magok az de lemmi Péter
Rajcsánul, hanem abul all adoty, hogy Péter Rajcsány az
kéz kére az Gy felé fel érke, és a fateros a köhre te reke,
ilyen idővel is mondotta: hogy az Mr Hoffen az / Hőgye
ne legyen, ha többje soka kárm Péter Hőgyész / eruke a
Kulaján / fateros hanem utok csogy Péternek ki outisáng,
vok fel indultunk, és faterosra fel állunk, ebbé ő kére
ben hírem az Rajcsánul, minohogy az Rajcsánul fel
az Jan, és az fateros ebbé el faterosnak, a vök indok
fateros ebbé, és az fateros mag indok híre az mag nyev
Jan Sarkasnak felébe Hőgyészmond / ebbé mag fateros
Jen kishatunk, az múlt karácson Világban Péter paron
lat tartanak Gula, megis az Munkások mind el hajrották
Híre mind Lebedyén mind Péter mondották No ügymond / ma
né is mis mind jait vőgye magyunk Péter Rajcsány hoz
és kárm sem hírem, az gőgy Péter Lebedyén utas adrián
Sarkasra világya sem veret, az fateros hoz, hanem Hőgyész
Hőgyész. Bőböröl iszentek, ugyan az fateros házában, hogy
mis lemmi te felébe, és fateros a sely, mindent Hőgyész
Kőre, Péter Rajcsánul, vök képtel legyünk. Munkások
Kőre József

Tanúvallomás az 1735. évi Békés megyei parasztfelkelésről OL, Helytartótanácsi
Ivt. Fasciculi mensium: Litterae, Acclusa 1. csomó

MARIA THERESIA DEI GRATIA ROMANORUM IMPERATRIX
 VENTURAE HUNGARIE, BOHEMIE, DALMATIAE, CRACIAE, SCLAVONIAE ET REGINA APOLLINAE, ARCHIDUCISSA AUSTRIAE ET

Aug. 22da Jun. 1767.

Perennissime Duce, Consanguinee Nobis Charissime, Re-
 verendi spectabiles ac Magnifici, Magnifici item et Egregii, Fi-
 deles Nobis Dilecti. Quod notum est Illustri ac Fidelitatis Ve-
 stris, ac haec non etiam in e Urbariali ad Eandem exposita benigna
 Redempta Nostra sed luculentis testantur, quanto per Materna Nostra
 Cura, et sollicitudo Regia eo continuo sit directa, ut parte quaten ex
 una Dni terrestres in iustis suis iuribus liberi, ac invicem conserventur,
 parte vero ex altera Conservationi miseris Contribuentis Plebs, et cum
 hac indissolubili tenore conueniat totius etiam Regni Comodo, quam optime
 prospiciatur, et consequenti eadem Contribuentis Plebs ab omni iniusta
 et illegali Inorum terrestrium Oppressioni tuta praeruetur. Item
 etiam in firmam sicut conformiter Regi, et Legale Conservandam elabo-
 ratam Regulationem Urbarialem introducendam, ac per id omni-
 tum haec non impediant, ac in Evocationem, ac oppressionem subdito-
 rum tendant. Excepit, et ubi plene abrogandi esse statuerimus,
 ita Effectus huius benignae Intentionis Nostrae iam manus etiam tan-
 tispa quidem admota fuit, dum nonnulli Praesides Urbariales
 iam in Mundo Civis determinati, ac in Executionem quoque sumpti
 fuerant. Quia tamen in praesens etiam perdurantes Rusticorum Mo-
 tus, et Insuperbia, et contrae etiam Querimoniae, promptam omni-
 no, ac celeriter sequerentur Medelam, et neque facili quae seorsum
 reducenda sperari possit donec in illis Partibus, ubi quosdam Motus
 enumerant, inter eosdem Contribuentes, qui sub spe et variis obtinen-
 dae Alleviationis Praeside in obsequio observantur, aequalis ubique
 ac uniformis Regulatio introducta fuerit, haec ratio per se suspensam
 ubi haec non gerantur. Quaequam Urbarialium Evocationem, et de-
 terminationem, quod tardius cum notabili Lubet, proximis autem
 Inorum terrestrium Detrimendo effectuanda foret. Fieri ut praed-
 lecta in Comodum totius Regni, ac etiam Privatorum Utilitatem
 directa benigna Intentio Nostra Debitum suum eo celerius fortiter
 possit Effectum, ac per id tranquillitas etiam publica, et cum hac
 Magnitudinis non minus quam et Domesticae Auctoritatis, et Acti-
 vitas

Mária Terézia úrbérszabályozási rendeletének első lapja. OL, Helytartótanácsi lvt, Benigna mandata 1766. dec. 29.

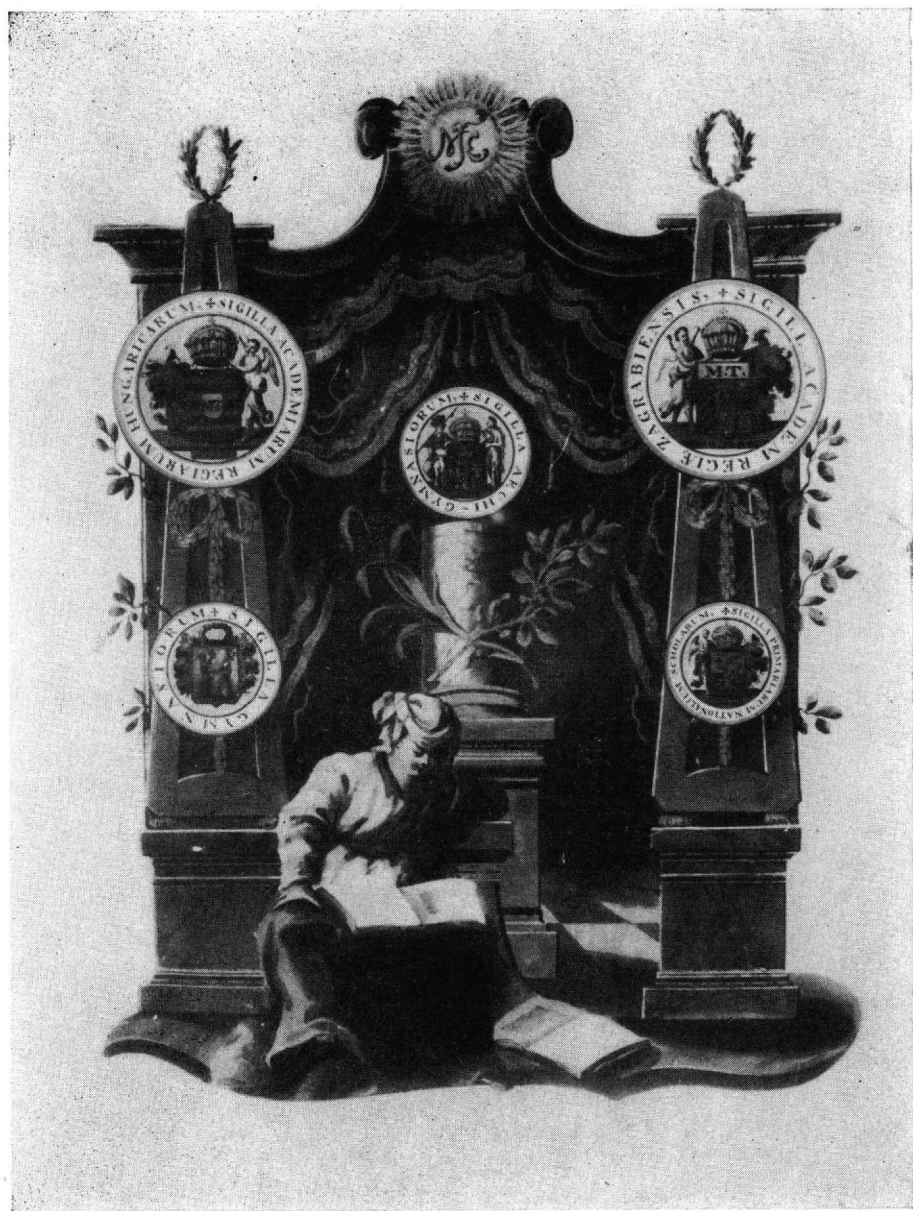
Studius ad amicum implere, et exequi contendam, ut quo
 pro Materna Curia, et providentia Nostra Regia hoc in Merito
 solliciti anhelantes, exoptato etiam Effectu mancipata, cum ma-
 gno Nobis subditi Populi Comodo, ac inde Redundante in Nos Edicto
 experiri valeamus; idcirco clementer precipientes, ut praedomi-
 nati Comitatus densus eo reflectatur, quo non modo ex ipsa Comita-
 tus Nostrae Regiae quavis occasione decem Respectrum exhibita ad
 verum etiam in omnibus us, quae per eadem ad Exigentiam semi-
 gnarum Ordinationum Nostrarum in Regibus hoc terribili de-
 pronentur debitum Effectum omni cum promptitudine proca-
 rend. Gratia in Religio Nostra Casarum Regia Dilectioni
 et Fidelitatis Vestris benignè, jugiterque propensa mane-
 mus. Datum in Archi. Ducali Urbate Nostra Vienna Au-
 striae Die Vigesima Roma Mensis Decembris Anno Do-
 mini Millesimo Septingentesimo Sexagesimo Sexto.

Maria Theresia
 C. Th.

Comes Franciscus Eschschay

Franciscus Berkeid

Mária Terézia úrbérszabályozási rendeletének utolsó lapja. OL, Helytartótanácsi Ivt, Benigna mandata 1766. dec. 29.

A tanulmányi alap alapítólevelének első lapja, amelyen a magyar akadémia, a zágrábi akadémia, a főgimnáziumok, gimnáziumok és fő elemi iskolák címeres pecsétjei láthatók.
OL, Helytartótanácsi lvt, Archivum secretum No. 1.

JOSEPHUS II DEI Gratia Electus Romanorum Imperator
Semper Augustus, Germaniæ, Hungariæ, Bohemæ, Dalmatiæ,
Croatia, et Slavoniæ, Rex Apostolicus, Archidux Austriæ.

Reverendissime, Reverendi Spectabiles ac Magnifici
Magnifici item et Egregii, Fideles Nobis Dilecti! Patrum
Nostrorum quo gentem Hungaricam complectimur affectus publicum
cedere cupientes documentum, clementer decernimus, ut facta
universis Regni Comitibus quoad celebranda in sequente Anno
1798. generalia Regni Comitum, in verbo Nostro Regis ad promi-
sionem interea etiam cunctæ Administrationis publicæ, reig-
nariæ partes ad eum plane statum reponantur, in qua
ca. fuerunt, dum Anno 1780. post fata Serenissima Domini
Imperatoris Viduæ ac Regina Apostolicæ Matris Nostræ deside-
ratissima Regni Subernacula adirebimus, eturati hoc sine
ad uniuersos Regni Comitatus Rescripti Nostri copiam Fidelitatis Vestra-
e benigno cum Mando hinc facimus, ut ipsa etiam dictæ Regni Comi-
tatus de hacce altissima Resolutione certiores reddere, atque una cura
subsistunt, Institutio ad vitandam omnem Negotiorum conturbationem
mutetur quum aliquin constitutum Nobis sit, usque tam venturi
mensis Maji cuncta ad priorem statum reponere. Quibus in re-
liquo Gratia ac Clementia Nostra Cæsareæ Regiæ benigne jugiterque
propensi manemus. Datum in Archiducali Civitate Nostra Vien-
na Austria Die vigesima octava Mensis Januarii Anno Domini Millesimo
Septingentesimo Nonagesimo.

Josephus

Comes Carolus Löffl

II. József rendelete a helytartótanáchoz, amellyel a közigazgatást és igazság-
szolgáltatást az 1780-ban, Mária Terézia halálakor volt állapotba helyezi vissza.
OL, Helytartótanácsi lvt, Benigna mandata 1790. évi 5596 ikt. sz.

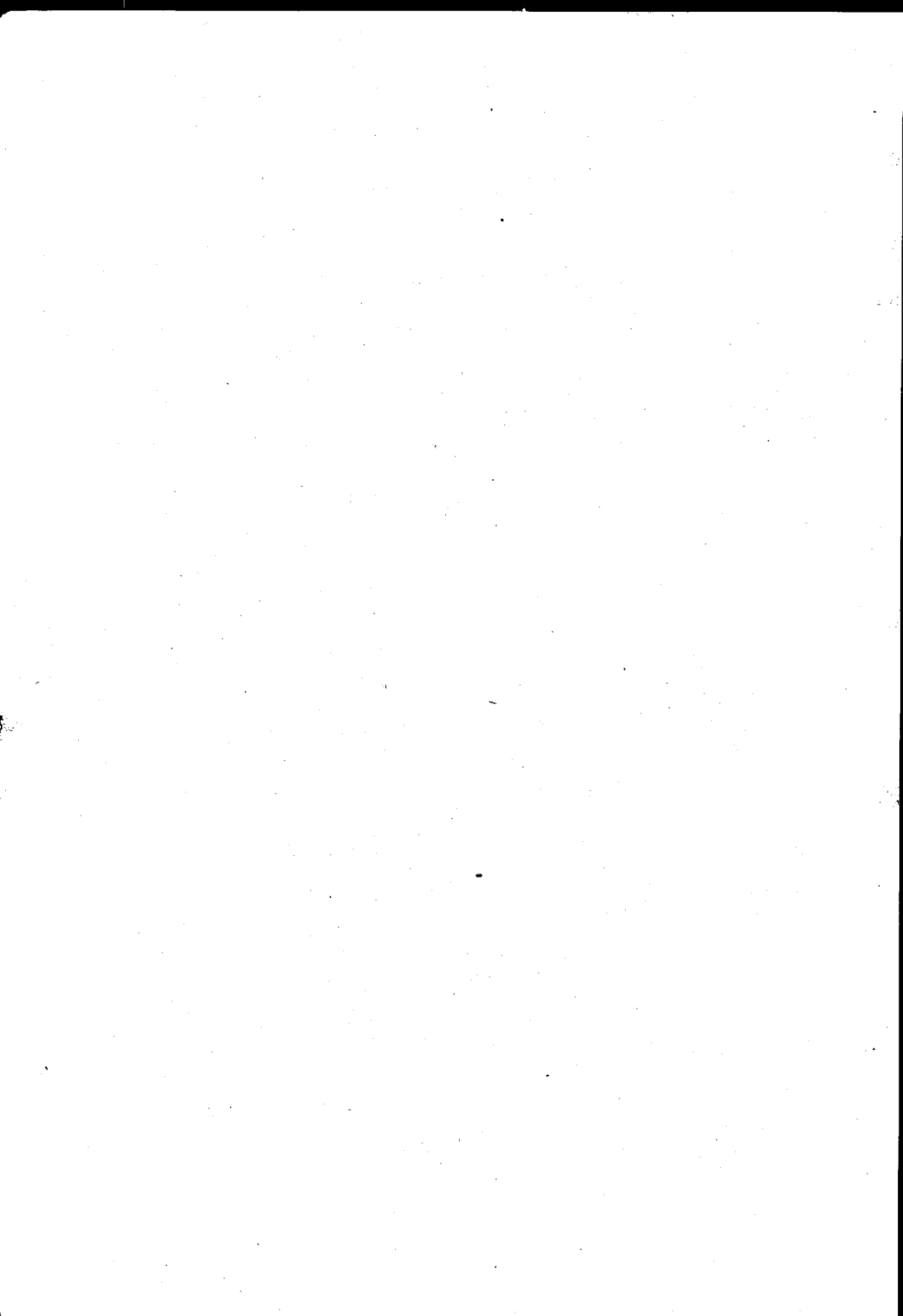

MUTATÓ

Összeállította:

Fényi Ottó József
és
Oszwald Ferenc

A

Abantini-alapítvány 341—399
 Abaúj megye 217, 469, 500
 Abaúj megye türelmi taxája 396
 Abaúj megyei alapítványok 418, 462
 Abaúj megyei egyházi jövedelmek 415
 abszolutizmuskori kormányhatóságok 376
 Ács (Komárom m.) 423
 Acsa (Fejér m.) 332, 333, 405, 447
 ácsok munkabére 107, 246
 adófizetés alól felmentés 242
 adókövetési kulcs 240, 359
 adószámok 393, 395
 adománylevelek 368
 adósság 137, 152, 546
 adóügyek 14, 22, 31, 32, 64, 158, 200,
 240—242, 362, 396
 adóügyek lásd még hadiadó
 Agárd (Zemplén m.) 430
 ágostai evangélikusok lásd luteránusok
 ágostonosok 292, 295, 404, 406—408, 413,
 440, 444, 448
 Agram lásd Zágráb
 Agriensis lásd Eger, egrí
 Akadémia, Magyar Tudományos 526
 akadémiák 219, 265, 269, 275, 488
 akatolikusok 27, 85, 127, 128, 137—139,
 219, 308, 311
 — lásd még anabaptisták, görög keletiek,
 luteránusok, protestánsok, reformátu-
 sok
 alapítólevelek 368, 456, 462, 463
 alapítványi birtokok 272, 325—333, 354,
 355, 367, 398, 445, 491, 509, 544, 550
 alapítványi birtokok térképei 62, 329, 330
 alapítványi bizottság 25, 124—126, 264,
 265, 284, 527
 alapítványi építésszek 328, 507, 514
 alapítványi építkezések 507, 512, 514
 alapítványi épületek 232, 338
 alapítványi és városi számvevőség, cs. és
 kir. udvari 450, 457, 458
 alapítványi helyek betöltése 125, 264, 282,
 336, 337

alapítványi mérnökök 328, 507
 alapítványi pénztárak 397
 alapítványi pénztári jelentések 370
 alapítványi számadások 354, 392, 393,
 475—489
 alapítványi számtartási könyvek 394, 398,
 399, 475, 486
 alapítványi tisztviselők 394, 462
 alapítványi tőkék lásd tőkék
 alapítványi ügyészek, lásd közalapítványi
 ügyészek
 alapítványi vagyonbevallások vármegyén-
 ként 418
 alapítványok 20, 27, 123, 124, 126, 128,
 138, 139, 264, 265, 277, 283—286, 289,
 293, 298—304, 310, 328, 334—339, 347,
 351, 368, 391, 392, 397, 400, 401, 416—
 421, 438, 454—457, 459—462, 465, 467,
 470, 473, 486, 489, 543, 550
 Alatyán (Heves m.) 426
 Albert tescheni herceg, a helytartótanács
 elnöke 19, 59, 80
 Aliga (Veszprém m.) 519
 alirattárnok 357
 alkalmi bizottságok 25
 állami birtokok eladása 366
 állami kezelésbe vett egyházi birtokok
 összeírásai 421—438
 állami magtárak 104, 137
 állami segélyek 167
 állami termény- és takarmánykészletek 104
 államkölcson 132
 államkötvények sorsolása 178
 államtanács 63, 64, 265, 266
 állandóbizottságok 25, 26, 30
 állatorvos, országos 259
 állatösszeírás 441
 állattenyésztés fejlesztése 75, 107, 137,
 244—246, 327
 állatvész 115, 137, 527
 Allgemeine Ober-Hofbau Direction 507
 Almamező (Bihar m., Románia) 427
 Almás (Nógrád m.) 429
 Almássy-alap 484
 alsó-ausztriai rendeknél kihelyezett tőkék 408

- Alsó- és Felső-Jánok (Pozsony m., Csehszl.) 430
- Alsó- és Felső-Novaj (Abaúj m., Csehszl.) 431
- Alsó-Lehnic (Szepes m., Csehszl.) 432
- Alsó-Mecenzéf (Unter-Metzenseifen; Abaúj m., Csehszl.) 431
- Alsó-Nána (Tolna m.) 436
- Alsó-Újvárs puszta (Pozsony m., Csehszl.) 430
- alszámvevő 391, 397, 398
- általános tankötelezettség 280
- Altgradiska (Jugoszl.) 407
- Alt-Maierhof (Csehszl.) 432
- Ambró Antal királyi biztos 167, 491
- Ampringen János Gáspár 9
- anabaptisták 127, 128, 242
- Anchely János helytartótanácsi fogalmazó 422
- Angolkisasszonyok betelepítése 125
- antikvárium 227, 228, 229
- apácarendek 297, 338, 404, 408, 413, 414, 455, 458, 459
- apátságok 125, 454
- Apátfalva (Borsod m.) 429
- Apáthi (Abaúj m.) 431
- Apáthi puszta (Komárom m.) 423
- Apatin (Bács m., Jugoszl.) 504
- ápolók 462
- aposztázia, apostáták lásd áttérések
- Appony (Borsod m.) 428
- Apponyi Antal gróf helytartótanácsi tanácsos 94, 97, 130, 135, 136, 185, 189, 318, 322
- aradi görög keleti püspökség 318, 322
- aradi vár 180
- Arad megye 217, 396, 522
- Arad megye türelmi taxája 396
- Arad megyei alapítványok 417
- Arad megyei egyházi jövedelmek 415
- Arad város (Románia) 519
- Arács (Zala m.) 424
- árak kimutatása, termény 168, 249
- árak szabályozása 14, 27, 132, 167, 171
- aranymosás 75, 132
- aratómunkások 170
- árdrágitás megakadályozása 490
- armális nemese 95, 395
- árpa piaci ára 548
- Árpás (Pozsony m., Csehszl.) 422
- Árpás (Sopron m.) 425
- árpatermés 117
- artikuláris helyek 127
- Árva megye 465, 491
- Árva megye türelmi taxája 396
- Árva megyei alapítványok 417
- Árva megyei egyházi jövedelmek 415
- árvaalpok 298
- árvagyermekek dolgoztatása 244
- árvaházak 125, 132, 136, 138, 175, 237, 335—338, 341, 342, 391, 397, 399, 418, 421
- árvaházi alapítványok tőkái 411
- árvaleányok segélyezésére Sigray-alap 488
- árvapénztár 241, 357, 393
- árvaszámadások 125, 401
- árvatügyek 132, 136, 152, 162, 190—192, 298, 546
- árverési jegyzékek 540
- árvizkárosultak 77
- árvizvédelem 329, 503, 504, 515
- Ásványtő (Komárom m.) 423
- ásványvizek 116
- Aszalay József helytartótanácsi tanácsos 265
- Aszótő (Zala m.) 424
- Asszonyfa 333
- Asszonyvására (Bihar m., Románia) 427
- átlagtermés 548
- áttérések 28, 128, 137, 138, 293, 305, 306, 309—311, 313—315, 318, 321, 336, 337
- átvonuló állomások (katonaság számára) 100
- Ausztria 169, 184, 248, 359, 524, 527
- ausztriai örökség behozatala 147

B

- bábák 114—116, 260, 274, 308
- Bábon Benedek-féle erdélyi alap 478
- Bács megye 153, 217
- Bács megye türelmi taxája 396
- Bács megyei alapítványok 417
- Bács megyei egyházi jövedelmek 415
- bácsi görög keleti püspökség 318
- Bachó János helytartótanácsi tanácsos 97, 109, 135, 136, 139, 151, 162, 171, 180, 189, 191, 195, 205, 248
- Bacsák János helytartótanácsi tanácsos 97, 109, 111, 130, 135, 136, 151, 187, 189, 246, 248, 316
- Bakabánya város alapítványai (Csehszl.) 420
- Bakonybél (Veszprém m.) 406, 425, 426, 443, 444, 447
- Balassa Ferenc gróf helytartótanácsi tanácsos 70, 97, 104, 106, 109, 117, 118, 135—137, 171, 189, 200, 232, 240, 248, 265, 279, 318, 499
- Balassa Pál gróf 114, 524
- Balaton (Borsod m.) 429
- Balatonfüred (Zala m.) 424
- Balaton szabályozása 14
- Balogh László gróf helytartótanácsi tanácsos 84, 97, 109, 118, 135, 136, 162, 171, 189, 200, 248, 262
- Balázsfalva (Alsó-Fehér m., Románia) 489
- Bándhegy (Sopron m.) 425
- Bánfalva (Borsod m.) 428
- Bánfalu (Wohndorf; Sopron m.) 333, 406, 444, 447

- Bánhorvát (Borsod m.) 427
 bánsági bizottság 38, 317
 bánsági elemi iskolai alap 477
 bánya-confraternitás 329
 bányák 107, 132, 136, 178, 245, 325, 327, 329
 bányatermékek 245
 bányászok 242, 329
 bányavárosok alapítványai 421
 bányavárosok és a kincstár ellentétei 178
 Báránd (Fejér m.) 332
 Baranya megye 153, 217, 294, 330, 417, 469
 Baranya megye türelmi taxája 396
 Baranya megyei alapítványok 417
 Bárdos—Ér szabályozása 321
 Barkóczy Ferenc gróf esztergomi érsek 98, 264
 Bars megye 153, 217, 417, 465, 469, 491, 524
 Bars megyei alapítványok 417, 462
 Bársonyos (Moson m.) 433
 Batta (Tolna m.) 436
 Bártfa város (Csehszl.) alapítványai 420
 Bártfa város jegyzőkönyve 133
 Bátaszék (Tolna m.) 436
 Batthyány Antal gróf helytartótanácsi tanácsos 97, 135, 137, 154, 189
 Batthyány-család birtokainak jobbágyügyei 204
 Batthyány Gusztáv (id.) -féle alap 477, 487
 Batthyány József gróf esztergomi érsek 284
 Batthyány Lajos gróf nádor 16
 Batthyány-féle vagyonekbeosztás 496
 Bauer Alajos statisztikai táblázatai 386, 387
 baziliták 414
 Bazin város (Pozsony m., Csehszl.) alapítványai 420
 Bekhen György Adalbert udvari tanácsos 286
 Bécs 9, 10, 11, 12, 16—22, 37, 198, 200, 222, 225, 228, 253, 254, 267, 276, 282, 291, 416, 454, 457, 458
 bécsi cenzúra 98, 99, 219, 220, 224, 226, 228, 493
 bécsi cenzúrabizottság 219, 220, 492
 bécsi egyetem 265, 535
 bécsi főhadbiztonság 66, 67
 bécsi főpostaigazgatóság 253
 bécsi illír deputáció 136
 bécsi telencház 178
 bécsi örültekháza 337, 342
 bécsi Pazmaneum 301
 bécsi szegényintézetek 344
 bécsi udvari egyházi bizottság 284
 bécsi udvari főpostahivatal 253
 bécsi udvari kamarai levéltár 365
 Béga csatorna 515
 behozatali tilalom 249
 békekötés 132
 Békés megye 153, 217, 396, 522
 Békés megyei alapítványok 417
 Békés megyei egyházi jövedelmek 415
 Békés megyei parasztmozgalom 73, 194
 Bél (Bihar m., Románia.) 332, 429
 Bélabánya város (Csehszl.) alapítványai 420
 Beled (Sopron m.) 425
 Belényes (Bihar m., Románia) 429
 belföldi pénzek árfolyama 132
 Belgium 130
 belkereskedelem 132, 138, 247—249
 Belovár-Körös megye 322
 belső vámok 151
 belügyminisztérium 37, 40, 238, 526
 belügyminisztériumi számvevőség 395
 belvízlecsapolás 515
 bencések 268, 292, 295, 333, 406, 422—426, 434, 440, 443, 447
 beneficcia simplicia 459
 bérbeadás (városi javaké) 160, 162, 327
 Berchtold Ferenc gróf püspök 265, 279, 435
 Berczel (Szabolcs m.) 431
 Berdovác-Goricze (Jugoszl.) 407
 Bereg megye 153, 167, 217, 469, 490, 500
 Bereg megyei alapítványok 417, 461
 Bereg megyei egyházi jövedelmek 415
 Berényi Tamás gróf királyi biztos 115, 117
 béresek (hadseregénél) 236
 Berettyó folyó 521
 Berger Lajos mérnök 515
 bérleti szerződések 160, 327, 328, 425—429, 431, 546
 bérszabályozás 138, 167, 171, 246
 Beszédes József mérnök 515, 522
 besztercebányai egyházmegye 310, 414, 435, 452, 453, 463, 469
 besztercebányai kerület (biztossági) 68, 71
 besztercebányai kerület confraternitásai 457
 besztercebányai tankerület 266
 Besztercebánya (Csehszl.) város alapítványai 420
 betelepítése, az ország déli részének 147
 Betfia (Bihar m., Románia) 427
 betöltetlen egyházi javadalmak 285, 290, 295
 bevallások lásd vagyonbevallások
 bevándorlás 75, 132, 176, 177, 180
 bevándorlás a német tartományokból 393
 bevándorlás Morvaországból 93
 Bicske 487
 Bihar megye 217, 469, 522
 Bihar megye türelmi taxája 396
 Bihar megyei alapítványok 417
 Bihar megyei egyházi jövedelmek 415
 bírói ítélet végrehajtása 152
 bírói zárlatok 152, 177
 birtokátvételtől kiadott bizonyítványok 368
 birtokeladási és árverési bizottság (Güterveräußerungs- und Licitations-Commission) 366
 birtokigazgatás 272, 324—333
 birtokok adományozása 95

birtokok bérbeadása 372, 544
 birtokok és épületek bére 487, 488
 birtokösszeírások 155, 296, 421—438, 441, 702
 birtokpercek 370
 Bisztra (Sáros m., Csehszl.) 431
 bizottságok hatáskörének változásai, helytartótanácsi 27, 29, 30
 bizottsági jegyzőkönyvek, helytartótanácsi 42, 195
 bizottságok jelentései, helytartótanácsi 35, 50, 53
 bizottságok számára adott utasítás, helytartótanácsi 26
 bizottságok szervezete és működése, helytartótanácsi 25, 26, 37
 biztosi computusok 234, 239
 biztossági ügyek 69, 70, 73, 132, 136, 137, 232, 243, 380
 biztossági szakkifejezések 231
 biztosító társaságok (természeti csapások ellen) 169
 biztosok kiküldése a városokba 136
 Bodajk (Fejér m.) 406, 447
 Bodó János főfizetőhivatali tisztviselő 539
 Bodrog folyó 520
 Bolerász (Pozsony m., Csehszl.) 332, 333
 boltnyitás 164, 249
 bor ára 548
 borhamisítások 14, 132
 borkereskedelem 14, 158
 borkimérés 201
 Boros Lajos királyi biztos 38
 Boros-Jenő (Pest m.) 425
 Borostyánkő (Vas m., Ausztria) 487
 Boroszló (Sáros m., Csehszl.) 326
 Borsod megye 153, 217, 417, 469, 500
 Borsod megyei alapítványok 417, 461
 Borsod megyei egyházi jövedelmek 415
 Borsova folyó 519
 bortermelés 227, 245, 249
 Bosznia 452, 453
 boszorkánypörök 89, 90
 Bota (Borsod m.) 428
 botanikus kert 273, 275
 Bottyán (Pest m.) 332
 Bouquoi-család 344
 Bozsók (Hont m., Csehszl.) 325
 börtvényházak 14
 börtönépítések 137
 börtönviszonyok 175
 Brezovec (Zemplén m., Csehszl.) 432
 Breznóbánya város (Csehszl.) alapítványai 420
 Bruderschaften lásd világi vallásos társulatok
 Brunsvik-család 19
 brünni lelenház 178
 Buccari város (Jugoszl.) 251, 393, 401
 búcsúk és búcsújárások 289

Buda város 12, 146, 148, 162, 221, 224, 226, 254, 261, 344, 348, 353, 404—407, 444—446, 474, 490, 491, 507, 523, 536
 Buda város alapítványai 420
 budai egészségügyi bizottság 114, 117
 budai egyetem 266, 535, 536, 537
 budai főgimnázium 267, 275
 budai görög keleti püspökség 318
 budai kerület (biztossági) 68
 budai kerületi biztos (biztossági) 38, 243, 501
 budai kórházak 338, 527
 budai nemesi konviktus 466
 budai tankerület 266, 267
 budai zálogház 345, 403
 Bukovec (Zágráb m., Jugoszl.) 332, 433
 Burgmann udvari számtiszt 487
 Burgstaller János 113
 búza piaci ára 548
 búzatermés 167
 búncselekmények 77, 90, 169, 173, 174, 237
 bűnözők 89, 91
 büntetőpercek 26, 87, 158, 175, 176, 182, 236, 305, 309
 büntetőperrendtartás 73
 bűnügyi és polgári peres eljárás kidolgozása 132

C

canonica visitatiók 288, 291, 294
 Carniolicum (fiumei kerület, Jugoszl.) 332
 Carolina resolutio 127, 316
 Cegléd 162, 332
 céhek általános ügyei 14, 28, 82, 83, 131, 137, 138, 160—162, 164, 180
 céhlevelek 38, 82, 83, 160, 161, 164, 165, 369
 céhmester választás 83
 céhtagok 242, 550
 centrale censurae collegium lásd könyvbíráló szék
 cenzorok 223, 226—229, 492, 494
 cenzúra 97—99, 132, 138, 218—227, 292, 293, 494—496
 census, városi 160
 cigányügyek 13, 79, 132, 136—138, 169, 186, 187
 cigányok letelepítése 148
 Cirjek-alap 483
 cirkuszok 170
 Cirquenec (fiumei kerület, Jugoszl.) 332, 405
 ciszterciták 268, 292, 295, 332, 333, 405, 427—429, 440, 448
 Clark Ádám 248, 522
 commissariatus provincialis lásd országos biztosság
 commissio annonaria 105
 commissio liquidatoria in foundationibus saecularibus 339
 commissio mixta in negotio abolitionis

religiosonum societatis Jesu ordinata 269
 Compendium Systematis Politici Oeconomici et Militaris 12
 concurrentialis fundus 233, 235
 confraternitas lásd világi vallásos társulatok congrua lásd kongrua
 Conkel Károly magyar kamarai tanácsos 113
 Consilium Hungaricum (magyar tanács) 8
 Cremnitz lásd Körömbánya
 Crisium lásd Körös
 cukorgyártás 248
 currens ügyek 29, 32, 140, 494
 Czibok pusztá (Pozsony m., Csehszl.) 430
 Czabaffi-alapítvány 438

CS

Csaba (Borsod m.) 428
 Csákány (Pozsony m., Csehszl.) 405, 427, 448
 Csáky Antal gróf 115
 Csáky György gróf helytartótanácsi tanácsos 70, 102, 135, 137, 180, 232, 499
 Csáky Imre gróf helytartótanácsi tanácsos 70, 97, 102, 109, 135, 137, 171, 252, 499
 Csáky Imre gróf kalocsai érsek 11, 12, 15
 Csáky István gróf kalocsai érsek 73
 Csáky János gróf helytartótanácsi tanácsos 70, 102, 104, 106, 135—137, 171, 172, 200, 232, 240, 284, 499
 Csák-Néma pusztá (Győr m.) 423
 Csákova (Temes m., Románia) 333
 Csáktornya (Zala m., Jugoszl.) 204, 332, 405, 442, 446
 Család (Mária-Család; Bars m., Csehszl.) 406, 446
 Csallóköz 423
 családok nyomozása 173
 csanádi egyházmegye 452
 Csanád megye 217, 396
 Csanád megye türelmi taxája 396
 Csanád megyei alapítványok 418
 Csanád megyei egyházi jövedelmek 418
 Csanak (Győr m.) 423
 Császárfürdő építési alapja 478, 484
 Csatár (Zala m.) 433
 csatornák építése 132, 170, 248, 503, 504, 512, 514, 520, 522
 Csatta (Bars m., Csehszl.) 332
 csavargók ügyei 27, 85, 86, 131, 137, 139, 169, 171, 524
 Csécsse (Nógrád m.) 429
 Csehország 343
 csehországi szegényintézetek 344
 cseléd- és szolgarend 169
 Csengery Antal 247
 Csiba Imre 113
 Csiffár (Bars m., Csehszl.) 432
 csillaghullás 259
 Csolnok (Esztergom m.) 332, 434

csomagszállítás, postai 255
 Csongrád megye 217, 396, 522
 Csongrád megye türelmi taxája 396
 Csongrád megyei alapítványok 418
 Csongrád megyei egyházi jövedelmek 418
 csoportosulások 170
 Csorna (Sopron m.) 333, 423, 426, 434, 435, 449
 csődök és csődületi perek 77, 177
 Csömör (Pest m.) 294
 Csörge pusztá (Pozsony m., Csehszl.) 430
 Csut-Kápolna (Zala m.) 434

D

Duna szabályozása 14, 105, 248, 503, 504, 515, 519, 520, 531
 dunai határőrvidék 217
 dunántúli parasztmozgalmak (1765—1766) 201
 Dalmácia 308, 310
 Darvas Ferenc 351
 Dávid Mózes Antal-féle erdélyi alap 478, 489
 D'Aysasa gróf főhadparancsnok 66
 Deáki (Pozsony m., Csehszl.) 332, 425
 Debrecen város alapítványai 420
 debreceni biztossági kerület 68
 Debrőd (Abauj m., Csehszl.) 431
 Declaratorium Illyricum 317, 319, 322
 decretális eskü 128, 308, 310
 Décs (Tolna m.) 436
 deficiens házak (elaggott papok otthonai) 300, 487
 Demerje (Zágráb m., Jugoszl.) 433
 Denek (Nógrád m.) 325
 deperditális fundus 235
 Derhidja (Komárom m.) 423
 Dévényújfalú (Pozsony m., Csehszl.) 433
 dézsma 327, 329
 diákok feletti bíraskodás 274
 díca 240
 dicalis conscriptio 240, 241
 Didactral-fond 485
 diligence-gyorskocsijáratok 253, 255
 Dinesd (Pozsony m., Csehszl.) 332
 Diósgyőr 469
 Diószeg (Pozsony m., Csehszl.) 332, 333
 diszpenzációk lásd házassági akadályok alóli felmentések
 disszertáció 537
 dohány ára 249
 dohánynal kapcsolatos kihágások 132
 dohánytermesztés 107, 244, 245, 249
 doktorátus letétele 274
 dologház, javítóház 90, 131, 138, 169, 175, 391, 397
 Dolye (Zágráb m., Jugoszl.) 433
 Domainen-Commission 366, 367
 domonkosok 292, 295, 406, 407, 413, 440, 444, 446, 449

Dömölk (Vas m.) 406, 444, 447
Dráva 251, 514, 515
Dubova (Sáros m., Csehszl.) 325
Dubraviczky Simon 248

E

Ebeczky Imre számvevő 396
Ecseg (Heves m.) 333
Eger 162, 304, 405, 427—429, 445, 448
egészségügy 22, 27, 32, 64, 65, 132, 138, 258, 538
egészségügyi bizottság 25, 112—116, 523, 526, 527
egészségügyi szabályzat, általános 113, 116, 258
egészségügyi személyzet 115
egészségügyi tanácsos 113
egészségügyi védővonal 525, 531
egészségügyi viszonyokról jelentés 258
egészségvédelem 248
égetett szesz 167
egri egyházmegye 414, 452, 453, 469
egri püspök 121, 438
egyetem 219, 226, 227, 245, 248, 265—267, 269, 270, 272—275, 282, 283, 303, 326, 397, 488, 535—537
egyetem lásd még budai, nagyszombati, pesti egyetem
egyetem áthelyezése Budára és Pestre 146, 324
egyetem consistoriuma 535—537
egyetemi alap 272, 276, 277, 323, 324, 333, 336, 354, 391, 397—399, 401, 475, 476, 484, 485, 488
egyetemi botanikus kert 536
egyetemi fakultásdirektorok 267, 275, 338, 535, 536
egyetemi intézetek 368
egyetemi képzés reformja 125
egyetemi klinika, kórház 275
Egyetemi Könyvtár 165, 222, 228, 270, 273, 275, 296, 368, 536, 537
Egyetemi Nyomda 230, 270, 273, 275, 322, 326, 368, 372, 488, 536, 537
egyetemi nyomdai alap 397, 398, 399, 404, 476, 485, 487, 488
egyetemi nyomda könyvkereskedése 372
egyetem orvoskara 259, 275, 538
egyetem szenátusa 220, 270, 536, 537
egyetem teológiai kara 300
egyetem ügyeinek megvizsgálására kiküldött bizottság 537
egyházi alapítványok 126, 298—304, 419, 438, 459, 460, 467, 470, 473
egyházi bíróságok 88
egyházi bizottság 30, 268, 284—289, 293—296, 339—341, 397, 446, 450, 452, 453
egyházi birtokok 290, 421—438

egyházi építkezések szervei és költségvetései 514
egyházi épületek fenntartása 120, 124
egyházi gazdasági ügyek 294—298
egyházi javadalmak 414, 474
egyházi jövedelmek 290, 291, 394, 415, 416, 457
egyházi kegyeszek, ruhák vásárlása 514
egyházi könyvek, tankönyvek 230, 291, 292, 300
egyházi személyek hagyatéka 285, 291, 301, 470
egyházi személyek nyugdíjügyei 291, 299, 301
egyházi ügyek általában 32, 64, 288—298
egyházlátogatási jegyzőkönyvek 288, 291, 294
egyházmegyei névtárak (schematizmusok) 291
egyházmegyék 119, 122, 141, 289, 291, 299, 368
éhínség lásd inség
Eisenstadt lásd Kismarton
Elefánt (Nyitra m., Csehszl.) 332, 405, 430, 447
élelmiszerárak szabályozása 117, 167, 168, 523
élelmiszerárúsítás ellenőrzése 259, 490
élelmiszerhiány 523
élelmiszerek és termények piaci ára 236, 243
elemi iskolai alap 398, 477, 483, 485, 488
elemi iskolák 28, 75, 77, 125, 265, 266, 278—283, 470, 488
életmentési jutalom 170
elmebetegek gondozása 342
előfogat 233, 234, 238
eltűnt egyének körözése 173
elvesztett iratok (kötelezvények, váltók, oklevelek stb.) köröztetése 178
elvesztett tárgyak köröztetése 174
Ember Győző 9, 22, 23, 25, 376, 530
Endrőd (Somogy m.) 424
eperfa-ültetés 104, 138, 244, 245, 246
eperjesi gör. kat. püspökség 469
Eperjes város (Csehszl.) 330, 443, 444, 448
Eperjes város alapítványai 420
építési anyagok 327
építészeti igazgatóság 234, 250, 251, 276, 282, 283, 291, 328, 330, 338, 504—507, 510—512, 515—519, 522
építésszek 328, 507, 512, 514, 515
építkezések 108, 120, 121, 132, 158, 160, 170, 277, 328, 507, 512, 514
építőmesterek munkabére 107
épületleírások 296, 429
épületek összeírása 441
Erdély 115, 454, 467—468, 507
erdélyi alapok, alapítványok 486, 489
erdélyi gör. kat. egyházmegye 452
erdélyi gör. kat. iskolai alap 478, 489

erdélyi gör. kat. papnöveldei alap 478, 489
 erdélyi gör. kat. székesegyházi alap 478, 489
 erdélyi görög katolikus papság 458
 erdélyi gubernium 467, 468
 erdélyi róm. kat. egyházmegye 452, 458
 erdélyi róm. kat. ösztöndíj-alap 478, 489
 erdélyi parasztfelkelés (1784) 147
 erdélyi udvari kancellária 37, 452
 Erdődy Ádám gróf nyitrai püspök 11
 Erdődy József gróf helytartótanácsi tanácsos 86, 97, 118, 130, 135, 171, 179, 180, 189, 246, 262, 305, 316
 erdők 136, 155, 156, 244—246, 327
 Erecs (Komárom m., Csehszl.) 423
 erkölcsstelen életű nők 85
 erkölcsvédelem 170
 erődítések javítása 100, 132,
 erődítési segély 293
 erődök megszűntetése 136, 137, 235
 Ér patak 521
 Érsekújvár város (Csehszl.) 488, 489
 Erzsébet-apácák (budai és pozsonyi) 338
 esperességi alap 484
 észéki biztossági kerület 68, 71
 Eszék város (Jugoszl.) 144, 162, 254
 Eszény (Szabolcs m., Szovjetunió.) 431
 Eszenyke (Zemplén m., Csehszl.) 436
 esztergomi egyházmegye 124, 316, 414, 452, 466
 esztergomi érsek 8, 9, 25, 48, 121, 286, 344, 464, 469
 esztergomi káptalan 438
 Esztergom megye 133, 153, 217, 396, 417, 469
 Esztergom megye türelmi taxája 396
 Esztergom város 409, 448, 464
 Esztergom város alapítványai 420
 Eszterházy Antalné özv. 37
 Eszterházy Ferenc gróf 12, 135, 137, 158, 359
 Eszterházy Imre gróf, zágrábi püspök 12
 Eszterházy János gróf 114
 Eszterházy Pál herceg, nádor 10
 evangélikus alapítványok 461
 evangélikusok lásd luteránusok

F

fa ára 443, 548
 Fabiánkovich György 113, 114, 162, 171, 189, 523
 Fabiankovich Károly helytartótanácsi tanácsos 82, 84, 86, 89, 91, 97, 109, 113, 114, 137, 179, 246
 fagygyú ára 249
 fairtas 136
 faizási jog 212, 216
 Fakó pusztá (Pozsony m., Csehszl.) 430
 fásítás 22, 27, 244—246
 Farad (Sopron m.) 425
 Farnos (Bihar m., Románia) 427
 Fazekas-Boda (Baranya m.) 323, 330

Fejér megye 153, 197, 396
 Fejér megyei alapítványok 418
 Fejér megyei egyházi jövedelmek 415
 Fejér megye türelmi taxája 396
 Fekesházy-alap 483, 488
 Fekete György országbíró 265, 266
 Fekete-Körös folyó 521
 felkelés Budán a Rácvárosban 523
 felkelésre szítás, -elfojtás 66, 175
 felosztatott kolostorok és szerzetesrendek lásd szerzetesrendek felosztatása
 felosztatott szerzetesrendek leltárjai 446—448
 Felső-Ábrány (Bihar m., Románia) 427
 Felsőbánya város (Románia) 392
 Felsőbánya város alapítványai 420
 felsőfokú iskolák 266, 269, 271, 272, 274—277, 326, 338
 Felsőgyőr (Borsod m.) 333, 405, 427, 447
 felső irattár, registratura superior 375
 Felső-Meczenzéf (Ober-Metzenseifen; Abaúj m., Csehszl.) 431
 Felső-Újvásárpusztá (Pozsony m., Csehszl.) 430
 fenyítőperek lásd büntetőperek
 Ferdinand I. 7, 8
 Ferdinand III. 119
 Ferenc I. 163, 165, 182, 221, 224, 225, 280, 286, 314, 318, 325, 331, 340, 487, 542
 Ferencz József I. 488
 Ferencz-csatorna 175, 248
 ferencesek 292, 295, 406, 407, 414, 440, 442, 444, 447, 448
 festékek vizsgálata 248
 festészeti és rajziskolák 283
 festőnövények termelése 244, 245
 Findelhaus-Fond lásd lelencházi alap
 fiókegyházak (filialék) 416, 449, 451, 465
 Fischer Illés kamarai ügyész 432
 fiskalizások 132
 fiumei alapítványi kerület 325, 332, 354, 357
 fiumei kormányzóság 180, 249, 251, 512
 fiumei tanulmányi alap 409, 484, 488
 Fiume város (Jugoszl.) 251, 393, 401, 407, 508, 522
 fogarasi gör. kat. püspökség 489
 fogbér 174, 236, 238, 500
 foglalópénz 233, 236
 folyammélység mérés 515
 folyamszabályozási térképek és tervek 520
 folyóiratok 228
 folyók szabályozása, térképezése, tisztítása 108, 136, 138, 250, 393, 503, 504, 507, 508, 510, 512, 514, 515, 520, 522
 fonógyárak 244
 Fonyó József vesztégyárállomás igazgató 533
 Forgách Ferenc gróf tábornok 115
 Forgách Miklós gróf helytartótanácsi tanácsos 200

formuláskönyvek 380
 fosztogatások 174
 főhadparancsnokság, magyarországi 33, 35,
 52, 65—67, 100, 102, 224, 232—238,
 250, 360, 379, 502
 főispánok 19, 31, 37, 158
 főispánoknak adott utasítás (1768) 372
 földesurak és jobbágyok ellentétei 155, 193
 földesúri kizsákmányolás 200
 földek termése és jövedelme 362, 548, 549
 földkönyvek 550
 földmérés (1786) 362—365, 370, 547—549
 földmérők (mérnökök) 155, 328
 földművelés 327
 földművelésügyi minisztérium 38
 földrengés 117, 133, 147, 259
 Földvár (Tolna m.) 121, 326
 Fölles (Zala m.) 434
 főlős püspöki jövedelmek alapja 475, 481,
 487
 főorvos lásd országos főorvos
 főúri tanácsosok 19
 francia forradalom 221, 229, 280
 francia háború (1805) 169, 178
 francia hadifoglyok és katonaszökevények
 176
 fraternitások lásd világi vallásos társulatok
 fundus deperditalis 233, 498
 fundus insurrectionalis 502
 fuvarosok 105, 136
 Fülöp pusztá (Zala m.) 424
 Fünfkirchen lásd Pécs
 fürdők 116, 259
 fürdősök 114, 115
 Füred (Zala m.) 424
 Füss (Komárom m., Csehszl.) 423
 fűszerkereskedések 259
 fűzfaultetés 107, 275

G

gabonaárak 105
 gabonaforgalom szabályozása 167
 gabonahiány 104, 172
 gabonakészletek felderítése 490
 gabonakivitel 14, 136, 167
 gabonaszállítás 393
 gabonatermelés 172, 327, 393
 Galambok (Zala m.) 439
 Galgóc (Nyitra m., Csehszl.) 325
 Galgóczi-alapítvány 438
 Galgóczy Károly trauguri választott püspök
 535, 536
 Galícia 185
 Gálos (Moson m., Ausztria) 424
 Gánóczy Antal kanonok 466
 Garam folyó 519
 Garamújfalú (Bars m., Csehszl.) 325
 Gáva (Szabolcs m.) 333, 431

gazdasági bizottság 25—27, 65, 92, 107, 179,
 244, 277
 gazdasági iskolák 281, 282
 Gensel-alapítvány (fundatio Genseliana) 438
 Georgicon 282
 Gerencsér pusztá (Veszprém m.) 423
 Geringer Karl báró 39
 Gerdovchak (Zágráb m., Jugoszl.) 433
 Géres (Zemplén m., Csehszl.) 430
 Geszt (Pozsony m., Csehszl.) 422
 gimnáziumok 265, 267, 269, 276, 279, 488
 gimnáziumi igazgatók 220, 226, 274, 276, 338
 gombolyítógép 244
 Gömör megye 73, 144, 153, 217, 469, 500
 Gömör megyei alapítványok 418
 Gömör megyei egyházi jövedelmek 415
 görög katolikus egyház 285, 289, 299, 300
 görög katolikus egyházi jövedelmek vár-
 megyénkinti összeírása 415—416
 görög katolikus elemi iskolai alap 478
 görög katolikus könyvek 225
 görög katolikus lelkészözvegyi és árva-
 alapok 470
 görög katolikus lelkészszégek rendezése lásd
 lelkészszégek rendezése
 görög katolikus székesegyházi alap 478
 görög katolikus szerzetesrendek 454
 görög katolikus Vazul-alap 478
 görög keletiek 127, 130, 136, 223, 280, 307,
 316—322
 görög keleti alapítványok 320, 322, 461, 493
 görög keleti egyházi alapok kezelésére ala-
 kult bizottság 467
 görög keleti iskolák 283, 318—321
 görög keleti kolostorok 462, 463
 görög keleti könyvek 230, 321, 322
 görög keleti püspök 317, 318, 320
 görög kereskedők 107, 132, 137, 138, 171,
 176, 180, 249
 gőzhajózás 248
 Gross-Wardein lásd Nagyvárad
 Gug pusztá (Győr m.) 423

Gy

gyalogság 233
 gyámhatósági ügyek 20
 gyanús egyének nyilvántartása 173
 gyapjú (magyar, német, spanyol) 249
 gyapottermesztés 245
 gyárak 138, 162, 248, 394
 gyáralapítás 107, 161
 gyáripár fejlesztése 14, 247
 Gyarmat (Győr m.) 426, 434
 gyermekeiket elhagyó szülők körözése 173
 gyilkosok nyomozása 169
 gyógyfürdők 260
 gyógyszerek 115, 338, 393, 462
 gyógyszerterek 112—114, 116, 138, 259,
 260, 357, 456, 527
 gyógyvizek 259

gyorskocsi járatok 255
 győri árvaalap 477, 483, 484, 488
 győri egyházmegye 25, 119, 121, 422, 452, 465, 469, 471
 győri tankerület 230, 266
 Győr megye 217, 417, 423, 469, 521
 Győr megyei alapítványok 418
 Győr város 405, 406, 445, 447—449
 Győr város alapítványai 420
 Györy-család 19
 Györy Ferenc gróf 547
 Györszentmárton (Győr m.) 423
 gyűjtogatás 136, 174
 Gyűd (Baranya m.) 407, 447
 gyűjtések engedélyezése 85, 128, 137, 169, 242, 342

H

hadbiztosok 67, 69
 hadfogadás 232, 236
 hadiadó 20, 67, 69, 71, 73, 102—105, 132, 136, 137, 158, 232, 234, 235, 240, 357, 380, 391—393, 395, 396, 497, 498
 hadiadó pénztár 148, 241, 393
 hadifoglyok 66, 67, 132
 hadisegély 327
 haditanács, bécsi 8, 9, 66, 67, 359
 Hadik-család 19
 hadsereg lásd katonaság
 Haghi (Szepes m., Csehszl.) 432
 hagyatéki eljárás 470
 hagyatékok 238, 276, 277, 283, 296—299, 462, 546
 hajdú kerület 178
 hajdúk, megyei 243
 hajóhidak felállítására 108
 hajóhúzási költség 235
 hajók 235
 hajósmalmok 515
 hajóroncsok kiemelése 515
 hajósok 105, 235
 hajóvontató utak 515
 hajózás 110, 136, 138, 506—511, 514, 522
 hajózási társulat 250
 Haller József gróf 267
 halottképek 259
 hamispénzek 77, 132, 137
 hamuzsir 107, 155, 245, 249
 Handler-alapítvány (fundatio Handleriana) 438
 Hanustalva (Sáros m., Csehszl.) 431
 hangversenyek 170
 Harangmező (Bihar m., Románia) 427
 Harkács (Gömör m., Csehszl.) 333
 Hármaskönyv 21, 130
 harmincadhelyek 249
 harmincadhivatalok 75, 219, 226, 247, 251
 harmincadügyek 111, 136, 137

Három-Tarján puszta (Győr m.) 423
 Harpács (Sopron m.) 435
 Hasznos (Heves m.) 429
 haszonélvezetek bérbeadása 327
 határőrvidék lásd katonai határőrvidék
 határperek 544
 határviszályok 137
 határozás 114
 Hatvan (Heves m.) 406, 447, 469
 Havas József 37, 39
 Havka (Szepes m., Csehszl.) 432
 ház- és telekvételek (városokban) 81, 131
 házaló gyógyszerárusok 115
 házaló kereskedés 249
 házassági akadály alóli felmentések 160, 313, 314
 házassági biztosítékok 238
 házassági ügyek 129, 137, 138, 280, 293, 305, 306, 308, 310, 321, 546
 házastársukat elhagyó személyek 77, 173, 305, 306, 313, 314
 háziadó 20, 152, 156, 240, 357, 362, 391, 395
 háziadó számadások 401
 házi- és hadiadó pénztárak összevonása 146, 147
 házipénztárak (megyei) 241
 Hecse puszta (Győr m.) 423
 hegyvám 215, 216
 helységnevtárak 380, 386, 387
 helytartói bíróság 8
 helytartói tisztség 7—9, 16
 helytartótanács alelnökei 366
 helytartótanács alkalmazottainak kinevezéséről kimutatás 385
 helytartótanács anyagi ügyei 66, 352
 helytartótanács belső ügyvitel 73
 helytartótanács bizottságai 72
 helytartótanács és kamara egyesítése 19, 31, 324, 353
 helytartótanács és kamara székhelyének Pozsonyból Budára helyezése 146, 353
 helytartótanács felállítása és elnevezése 12, 15, 16
 helytartótanács kebelbeli ügyei 138
 helytartótanácsai ajtónálló 301
 helytartótanácsai decretumok 30
 helytartótanácsai könyvtár 38
 helytartótanácsai segédhivatalok 13, 37, 38, 371
 helytartótanácsai számvevőség lásd számvevőség
 helytartótanács pecsétje 374
 helytartótanács székhelye 13, 17, 353
 helytartótanács szervezete és hatásköre 17—19, 22—25, 28—32, 351, 353
 helytartótanács ügyintéző 23, 24, 25, 29, 30, 32, 37, 353
 helvét hitvallásuk lásd reformátusok
 Herlein Ferenc 200
 Hernád folyó 519

Hetény (Abaúj m., Csehszl.) 431
 hetivásárok 147
 hétszemélyes tábla 132
 Hevenesi-gyűjtemény 537
 Heves megye 217, 426, 469, 522, 547
 Heves megye helységeinek jegyzéke 380
 Heves megyei alapítványok 418, 461
 hidépítés és karbantartás 14, 20, 27, 108, 110, 132, 136, 138, 248, 250, 254, 503, 504, 507, 509, 510, 512, 514
 hieronymiták 292, 295, 405, 440, 449
 himlőoltás 259
 hírlapok 256
 hírlapengedélyezési ügyek 352
 hitelezők 177
 hitelpénztár, cs. és kir. 408
 hitoktatók 273, 282, 300
 hivatali utasítások 380
 Hlavács János helytartótanácsi tanácsos 97, 122, 126, 130, 135, 137, 189, 305, 316, 336
 Holanovics-alapítvány 437, 438
 Holics (Nyitra m., Csehszl.) 406, 444, 447
 Hollandia 130
 holttestek vizsgálata, szállítása 116, 169, 174, 260
 Homonna (Zemplén m., Csehszl.) 407, 442, 447
 Hont megye 217, 457, 465, 469, 491, 529
 Hont megyei alapítványok 418, 462
 Hortobágy folyó 521
 horvát alapítvány (20 000 forintos) 341
 horvát árvaházi alap 399, 483, 484, 488
 horvát bán 8, 33, 37, 195
 horvát elemi iskolai alap 399, 483, 488
 Horváth-alap 484
 horvát kereskedelmi és országos pénztár 399, 483
 horvát nemzeti mozgalom 180
 Horvátország 39, 40, 180, 195, 199, 231, 240, 251, 278, 289, 308, 310, 316, 317, 323, 331, 334, 376, 452, 488, 507, 508
 Horvátország protomedicusa 259
 horvát tanács (Consilium Croaticum) 37, 40
 horvát tanulmányi alap 409, 437, 484, 488
 horvát ügyek 136
 horvát vagy zágrábi biztossági kerület 89
 hosszúfuvar 212
 Hosszú-Mező (Sáros m., Csehszl.) 431
 Hővei (Sopron m.) 426
 Hradek (Nyitra m., Csehszl.) 469
 Hrasztovica (Zágráb m., Jugoszl.) 407, 448
 Hudibitek (Zágráb m., Jugoszl.) 433
 húsellátás 168, 491
 Huszár Mátyás mérnök 522
 Huszt (Máramaros m., Szovjetunió) 469
 Hüttler és Kolhoffer-féle árvaházi alap 399, 477, 483, 488
 Hübner Nándor könyvrevizor 219

I

idézések, perbe 177
 időjárásjelentések 259
 időszaki iratok, kiadványok 228
 igazságszolgáltatás 9, 15, 21, 90, 131
 igazságszolgáltatás reformja 147
 iktatóhivatal 30, 38, 271, 372
 Illok puszta (Győr m.) 423
 Illava (Trencsén m., Csehszl.) 445, 448
 illyr nemzeti alap 320
 illyr nemzeti kongresszusok 318—320
 illyr kancellária 318
 illyr udvari bizottság 317
 illyr ügyek 136
 indigenatusi taxa 137
 inség 147, 148, 167, 171, 172, 329, 490, 491
 insurrectio lásd nemesi felkelés
 insurrectionalis költségek 327
 insurrectiók pénztár 500
 intercalaris jövedelmek 290, 291, 297, 331
 invalidus katonák 242
 ipar 14, 20, 27, 32, 64, 107, 138, 165, 248, 280
 iparcikk árak szabályozása 137
 iparoslegények 28, 83, 138
 iparosok 83, 107, 131, 138, 163, 164, 246, 276, 296, 301
 iparosok betelepítése 20, 107
 iparostanonok felvétele 107
 ipartanodai növendék számára létesített
 Trenka-féle alap 488
 iparügyi minisztérium 38
 Ipoly folyó 520, 521
 Ipolyi-alapítvány 438
 iratköltszönzések 374, 376
 irattár (regesztratura) 34—40
 irgalmasok 125, 338, 414
 irnokok (notarii, cancellistae) 24, 374—376, 378, 379
 irodaigazgató 17, 23, 24, 32, 38, 40, 223, 371, 374, 378
 írók 224
 irtványok 201, 212, 216
 iskolaállítási szerződések 282
 iskolaépítések tervei és szabályai 137, 138, 155, 281, 328, 487, 512
 iskolaépületek 270, 274, 277, 326
 iskolafelügyelők 279, 280, 282, 283
 iskolamesterek 121, 125, 291
 iskolamesterlak 120, 121, 281, 416
 iskolai és ruházati alap 478
 iskolaszolgai állások betöltése 273
 iskolaügy lásd tanügy
 iskolaügyi bizottság 266, 279, 281
 iskolavizitátor 267, 268
 isptályok lásd kórházak
 István főherceg, nádor 16
 italmérés 136, 158, 160, 216
 indicium delegatum 9

iudicium subalternum 158
Ivanec (Kőrös m., Jugoszl.) 325
Izdenczy József kancelláriai, majd állam-
tanácsos 266
izraelita elemi iskolai és oktatási alap 483,
488
izraeliták lásd zsidók

J

Jankovics-alapítvány 341
Jankovich Antal gróf 38, 147
Jánoshida (Pest m.) 332, 426, 449
járás sebészek 258
járulnokok (accessistae) 397—399
járványban meghaltak 115
járványos betegségek 101, 112—118, 132,
138, 258—260, 523—525, 527, 529, 531,
533, 550
Jász-kun kerületi egyházi jövedelmek 415
Jász-Kun kerület igazgatása 132, 146, 147,
156
Jász-Kun kerület református alapítványai
461
Jászó (Joss; Abaúj m., Csehszl.) 333, 431, 449
jászói alapítványi kerület 325, 332, 354
Jászó-Mindszent (Abaúj m., Csehszl.) 431
Jászó-Újfalu (Abaúj m., Csehszl.) 431
Jauriensis lásd Győr város
javítóház lásd dologház
javítóintézetek 175
jégkarak 77, 169, 172
Jellasics József báró horvát bán 39, 40
Jeszenák-alapítvány 438, 484
Jeszenák-féle vagyonelekbizás 469
Jeszenák Pál 11
jezsuiták 97, 262, 264, 267, 269—272, 276,
279, 324, 330, 336, 409, 445
jobbágyok 147, 155, 192—217, 327, 329,
422, 428, 429, 466, 468, 469
jobbágyosság lásd örökös jobbágyosság
jobbágytelken élő nemesek 180
József II. 19, 23, 28—30, 32, 33, 37, 40, 60,
62, 75—77, 93, 146—148, 154, 160, 162,
165, 170, 172, 182, 183, 219—224, 232,
233, 235, 238, 240—245, 253, 254, 258,
259, 266—278, 273, 276, 279, 281, 284—
286, 289—292, 295, 299, 305, 307, 309,
311, 313, 314, 322, 324, 331, 332, 336—
339, 344, 347, 348, 353, 359, 360, 362,
365—367, 370, 379, 392, 393, 397, 403,
408, 413, 418, 421, 438, 440, 442, 449,
454, 457, 458, 462, 463, 487, 488, 490,
491, 498, 507, 526, 536, 542, 543, 547, 548
József főherceg, nádor 16, 280, 370, 379
juhtenyésztés 244, 245, 249

K

Kajár (Győr m.) 433
Kallenberg (Szepes m., Csehszl.) 432

Kalinovec (Varasd m., Jugoszl.) 332
kalocsai egyházmegye 452, 469
kálvinisták lásd reformátusok
kamalduliak 292, 295, 404, 408, 432, 435,
440, 448
kamara, magyar udvari 8, 34, 35, 49, 65,
104, 105, 120, 124, 155, 156, 158, 167,
172, 178, 229, 242, 245, 250, 251, 253,
260, 264, 273, 285, 296, 324, 325, 352,
354, 379, 391, 393, 398, 467
kamarai adminisztrációk 354, 355, 364, 366,
367, 396, 440, 512
kamarai birtokok 324, 325, 355, 415, 503
kamarai építészek 512, 514
kamarai építkezések 514
kamarai fő-fizető hivatal 348
kamarai főpénztárak igazgatósága 438
kamarai levéltár 365, 505
kamarai számvétség 397
kamarai uradalmak 367
kamillánusok 292, 295, 405, 440, 449
kancellária, egyesített magyar-erdélyi udva-
ri 77, 468
kancellária, magyar udvari 26, 31, 32, 34,
35, 37, 49, 63, 64, 83, 98, 120, 124, 149,
152, 165, 223, 225, 264—268, 279, 284,
296, 309, 312, 317, 336, 394, 408, 417,
446, 450, 452, 453, 461, 542, 543
kancellária, osztrák-cseh udvari 18, 265, 266
kancelláriai rendeletek 142
Kánizsa (Nagykanizsa; Zala m.) 406, 447
Kányár (Szabolcs m.) 430
Kapi (Győr m.) 426
Kapi (Pozsony m., Csehszl.) 422
Kápornak (Nagykapornak; Zala m.) 469
Kapos folyó 520, 521
Kaposfő (Somogy m.) 469
Káposztafalva (Szepes m., Csehszl.) 205
Kápronca város (Kőrös m., Jugoszl.) ala-
pítványai 420
káptalani levéltárak 148
káptalanok 148, 269, 290, 292, 332, 413, 454
kapucinusok 292, 295, 406, 414, 440, 444,
447
Káransebes város (Románia) 407, 448
Karliczky Albert iskolafelügyelő alapja 477,
483, 485
Karlóca város (Jugoszl.) 318
karmeliták 292, 295, 405, 414, 440, 448
Károly III. 19, 26, 38, 68, 81, 82, 84, 85, 87,
92, 94, 97, 102, 119, 120, 127, 162, 221,
259, 264, 307, 317, 487, 489
Károly-út 249, 251
Károlyi Sándor gróf 11, 12, 14, 115, 117
Károlyváros (Jugoszl.) 420
Káros (Zala m.) 434
kártékony állatok irtása 243
kártyajátékok 108, 170
Karva (Esztergom m., Csehszl.) 434
kassai biztossági kerület 38, 68, 500, 501

- kassai konviktus (nemesi nevelőintézet) 268, 442, 476, 483, 488
kassai püspökség 469
kassai tankerület 230, 266
Kassa város (Csehszl.) 115, 254, 348, 365, 405, 407, 420, 442, 447
Kassics Ignác 61
kaszárnnyak építése 100, 234
kaszinók 181
Kath puszta (Moson m.) 433
katolikus egyházi... lásd egyházi...
katolikus iskolák 121, 268
katolikusok 9, 119, 127, 128, 132, 138, 279, 280, 284—286, 288, 289, 294, 299
katolikus szentszékek 306, 310
katolikus világi alapítványok 417, 418, 420, 421
katonai határőrvidék 147, 155, 176, 359
katonai kórházak 232, 234
katonai nevelőintézet 237
katonai raktárak 232, 234—236
katonai szabályzat (regulamentum militare) 232, 233
katonaság élelmezése és elszállásolása 9, 14, 32, 64, 67, 68, 71, 100, 101, 132, 136—138, 232—235, 237, 238, 370, 497, 498
katonaság kiegészítése lásd újoncozás
katonaság kihágásai 67, 69, 100, 101, 103, 132, 136, 137, 155, 232, 239, 498
katonaság számára történő szállítások 235
katonaszökevények 66, 67, 69, 77, 100, 103, 137, 174, 233, 236, 238, 500
Kecskés Károly mérnök 248, 510, 515
kegyelmezési ügyek 8, 174, 182
kegyes alapítványi bizottság lásd alapítványi bizottság
kegyes alapítványok lásd alapítványok
kegyépénz (kegydíj) 237, 337
kegyúri jog 120, 285, 291, 328, 456, 465
kéjnyök 260
Kékkő (Nógrád m., Csehszl.) 524
Kende puszta (Abaúj m., Csehszl.) 431
Kenderes (Heves m.) 332
kendertermelés 244, 245
kenyérellátás 171, 172, 491
kenyérségügyi bizottság 38
képek cenzúrázása 220, 228, 421, 492, 539
Kerchó József 330
kereskedelem 14, 20, 28, 32, 64, 65, 77, 105, 107, 108, 132, 136—138, 162—165, 170, 177, 248, 249
kereskedelmi alap 483
kereskedelmi szerződések 77
kereskedelmi társulatok 77, 250
kereskedelmügyi minisztérium 38, 520
kereskedő-céhek 107, 132, 137, 249
kereskedők 65, 83, 130, 135, 137, 138
kereskedők betelepítése 20, 107
kereskedőtársaságok 28
Keresztszeg (Bihar m., Románia) 427
Keresztúr (Zemplén m., Csehszl.) 431
Keresztúr puszta (Veszprém m.) 423
kerületi biztosok (biztosságiak) 20, 37, 38, 40, 50, 51, 68—70, 232, 233, 235, 496, 498
kerületi főispánok 147, 158, 164, 233, 243, 547
kerületi (alapítványi) főtisztek (prefektusok) 325—327, 332
kerületi táblák 132
Késmárk város (Csehszl.) 405, 444, 446
Késmárk város alapítványai 420
Keszthely város 406, 447
keszthelyi Georgicon 282
kétszerestermés (termény) 167
kiadóhivatal 24, 34, 36, 38, 40, 141, 372, 379, 380
kilenced 216, 465
kincstári birtokok építkezései 507
kincstartó 12, 324
Királyd (Borsod m.) 428
Királyhelvec (Zemplén m., Csehszl.) 430
királyi adományok (cím, nemesség, polgárjog) 352
királyi biztosok 150, 524, 529, 530
királyi jogügyigazgatóság 276, 297, 301, 326, 328, 329, 337, 339, 341, 355, 366, 367, 542, 543, 544, 545
királyi nyílt parancsok 74, 77
királyi rendeletek 30, 31, 35, 40, 49, 53, 63, 142, 374, 396, 467
királyi tábla 13
királyi tanács 8
Kirchstättner Mátyás 114, 523
kirurgusok lásd sebészek
Kis-Barca (Borsod m.) 428
Kis-Csanak (Komárom m.) 423
kisdédővők 283
Kis-Dobrony (Bereg m., Szovjetunió) 431
Kis-Écs (Győr m.) 423
Kisfalud (Bereg m., Szovjetunió) 431
Kisfalud (Zemplén m., Szovjetunió) 326
Kis-Kapoly (Somogy m.) 424
Kis-Kapos (Ung m., Csehszl.) 431
Kis-Keszi (Komárom m., Csehszl.) 423
Kis-Komárom (Zala m.) 434
Kis-Körös folyó 521
Kismarton város (Sopron m., Ausztria) 404, 406, 447, 448
Kismarton város alapítványai 426
Kis-Megyer puszta (Győr m.) 423
Kis-Mező (Borsod m.) 429
Kiss János számvevő 435
Kis-Szőlős (Zala m.) 424
Kis-Tarján puszta (Győr m.) 423
Kis-Tokaj (Borsod m.) 428
kiutazási engedélyek 130, 131
kiutastások 77
kiváltságlevelek 77
kivándorlás 75, 132, 137, 147, 176, 546

- Klauzál Gábor 164
 klarisszák 292, 295, 404, 408, 422, 425,
 430, 440, 448
 klérus megadóztatása 289
 klisszai vesztegzár állomás 531, 533
 Klobuziczky József helytartótanácsi taná-
 csos 265, 267, 269, 271, 330, 331, 339
 kóbor marhák 174
 kőborlók lásd csavargók
 Koch Vencel pozsonyi kerületi biztos
 (biztossági) 70
 kocsmák 327
 kocsiposta 253, 255
 kocsposta főigazgatóság lásd postakocsi
 főexpedició
 Kohári-alapítvány 438
 Koháry István gróf 11
 Kolbászov (Zemplén m., Csehszl.) 432
 kolduló szerzetesek 85, 125, 132, 289, 292,
 451, 454, 458, 459
 koldusok 85, 86, 131, 137
 kolduló-váltás 439, 470
 kolerajárvány (1831) 260, 528
 Kollár Ádám titkos tanácsos 265
 kollégiumok 123, 335
 Koller György 113
 Kollhofer-alap 477
 Kolos (Nyitra m., Csehszl.) 332
 Kolosnéma (Komárom m., Csehszl.) 421
 kolostorok 232, 235, 292, 296, 344, 451,
 460
 kolostorok felosztása lásd szerzetesrendek
 felosztása
 kolostorszabályozás (Klosterregulierung) 292
 Komár-Város (Zala m.) 434
 komáromi őrség ügye 38
 komáromi vár 38
 Komárom megye 133, 217, 396, 465, 469
 Komárom megye türelmi taxája 396
 Komárom megyei alapítványok 418, 461
 Komárom megyei egyházi jövedelmek 415
 Komárom város (Csehszl.) 406, 445, 447, 448
 Komárom város alapítványai 420
 Komáromy Péter 351
 Konde-alap 484
 kongregációk 268, 270, 276, 285, 336, 409,
 410, 456
 kongruaügyek 291, 295, 417, 439, 465, 487
 kontárok 161
 konvertita alapítványok 336, 337
 konviktusi (nemesi nevelő intézet) alap
 324, 398, 401, 413, 476, 484, 485, 488
 konviktusok (nemesi nevelőintézetek) 123—
 125, 264, 267, 268, 270, 274, 276, 298,
 324, 335, 336, 391, 397, 401, 442, 466,
 476, 483, 488
 konviktusok felosztása 442
 Kónyi Mária 10, 11
 kórházak 112, 125, 137, 161, 232, 234,
 238, 259, 260, 264, 270, 275, 335—338,
 341, 391, 397, 400, 418, 421, 461, 462,
 527, 530
 korhelyhétfő (céheknél) 164
 koronázási ajándék 327
 Korpona város (Zólyom m., Csehszl.) ala-
 pítványai 420
 Kosztainicza (Jugoszl.) 407
 Kovács Bálint járulnok (accessista) 75
 kőfaragók 107
 Kőhida 325
 kölcsön és kamat ügyek 132, 455
 kölcsön lásd még tőkék kikölcsönzése
 kölcsönkönyvtárak 224, 227—229
 köles-termés 167
 kőművesek munkabére 246
 Königsfeld (Máramaros m., Szovjetunió) 469
 könyomda 229
 könyöradományok 77
 könyvbírálszék, központi 221, 223, 225—
 230, 269, 492—496
 könyvcenzúra, könyvvizsgálat 73, 97—99,
 132, 138, 218—220, 221, 226, 227,
 380, 441, 492—495, 537, 550
 könyvek hirdetése, közérdekű 75
 könyvek kötelespéldányai 132, 138, 221—
 223, 274, 288, 375, 492
 könyvkereskedők 98, 138, 219—222, 224,
 225, 227—230
 könyvnyomda, könyvnyomtatás 184, 220,
 291, 292, 492
 könyvtárak 265, 269, 270, 273, 276
 Kőrmöcbánya város (Csehszl.) alapítványai
 420
 Körös folyók 515, 519, 521
 Körös megye 33, 133
 Körös megyei alapítványok 418
 Körösmező (Máramaros m., Szovjetunió) 469
 Körös város alapítványai 420
 köröztetések 77, 90, 173, 174, 178, 236,
 305, 306, 313, 314
 Körtvélyes (Zemplén m., Csehszl.) 436
 Kőszeg város 254, 341
 Kövesd (Tolna m.) 436
 közalapítványok 277, 328, 368, 401, 543
 közalapítványi pénztárak 348
 közalapítványi főpénztári hivatal 348, 349,
 354, 371, 546
 közalapítványi jogügyigazgatóság 36, 276,
 301, 326, 328, 329, 333, 355, 371, 541—
 545
 közalapítványi ügyészek 333, 542, 543, 545
 közbiztonság 32, 85, 90, 137, 138, 170—
 174, 179
 közegészségügy lásd egészségügy
 közellátás 108, 167, 171
 Közép-Szolnok megye 522
 középfokú iskolák 75, 265, 266, 269, 271,
 272, 274, 275, 277, 326
 középítkezések 507, 512
 közigazgatási ügyek 8, 15, 21, 64, 200, 370

közlekedés 10, 32, 64, 108, 247, 248, 250, 380, 506, 510, 522
közlekedési bizottság 248, 251, 510, 522
közlekedési társulat 250
köz munkák 181, 491
köz munka és közlekedésügyi minisztérium (1848) 511
köz nemesi tanácsosok 19, 27
köz oktatás lásd tanügy
köz ségek közigazgatása 216, 242
Kraynik Imre helytartótanácsi titkár 248
Krály József 433
Kramerits István vesztegzárállomás igazgató 532, 533
Kraszna megye 417, 522
Kraszna szabályozása 521
Krassó megye 33, 155, 217, 322, 488
Krassó megyei alapítványok 418
Kresztics György vesztegzárállomás igazgató 532, 533
Kreutz (Kris; Zágráb m., Jugoszl.) 407
kripták 265
Krucsó (Zemplén m., Csehszl.) 431
kukorica piaci ára 548
Kulcsod (Győr m.) 423
Kulpa folyó 155, 515, 520
K. k. Kupferamt 408
kuruzslók 114, 115, 260, 527
Kuttyevo (Pozsega m., Jugoszl.) 325, 467
kuttyevói alapítványi kerület 325, 332, 354
külföldi egyetemeken tanuló protestánsok 130, 138, 272, 273
külföldiek ügyei 13, 27, 81, 82, 85, 137, 138, 176, 177, 180, 189, 293, 306, 393
külföldi hajók 249
külföldi pénzek árfolyama 132
külföldön tanult orvosok 115
külföldre utazás 130, 380
külföldre utazók jegyzéke (1817—1839) 380
külföldről érkező könyvek 219, 226, 227
külkereskedelem 32, 107, 110, 132, 138, 247—249
Külső-Szolnok megye 217
külügyek 8, 17

L

Lábatlan (Esztergom m.) 434
Labcrc folyó 520
Ladanye (Varasd m., Jugoszl.) 332
lajstromozók (registratorok) 17, 24, 374, 375, 379
Lakics György egyetemi tanár 536
Lajta folyó 519
laktanyák lásd kaszárnyák
Lánchíd 248
Lanyhód (Tolna m.) 436
Lanzsér (Lansee, Landser) (Sopron m., Ausztria) 404, 448
latin nyelv 78, 268

Latinovics János irodaigazgató 351
Latorca folyó 520
lázadás, lázítás 174, 175
Lázi (Veszprém m.) 423
leányegyház lásd fiókegyház
leányiskolák, leánynevelőintézetek 281—283
Lébény (Győr m.) 326
Lechnitz (Szepes m., Csehszl.) 404, 432, 448
lecsapolás 503, 514
Ledec (Sopron m.) 333, 435
legeltetési jog 212, 216
Legfőbb Állami Számszék 401, 437
légkörü viszonyok és időjárás 259
Lekér (Bars m., Csehszl.) 469
lélekszám 417, 451, 452, 464, 465
lelencházak 178
lelencházi alap (Findelhaus Fond) 485
Lelesz (Zemplén m., Csehszl.) 333, 430, 436, 443, 449
Lelesz-Polyán (Zemplén m., Csehszl.) 430
lelkészek lásd plébánosok és protestáns lelkészek
lelkészlak lásd paplak
lelkészpénztár (cassa parochorum) 65, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 137, 138, 139, 284, 285, 290, 291, 292, 297, 331, 348, 391, 397, 408, 487
lelkészpénztári bizottság 25, 27, 28, 37, 65, 72, 119, 121, 124, 125, 284, 291
lelkészségek rendezése (plébániák szervezése) 284, 285, 289—292, 295, 370, 393, 398, 402, 403, 408, 421, 440, 449—454, 465, 470, 474
lelkészügyi jövedelmek összeírásai 415, 417, 463, 464, 465, 466, 473
lenárok 249
Lénárdfalú (Borsod m., Csehszl.) 428
lentermesztés 244, 245
Lengyelország 115
Lenhossék Mihály országos főorvos 38, 261, 527, 528
Lepérd (Tolna m.) 436
lépfene 259
Lepoglava (Varasd m., Jugoszl.) 332, 333, 405, 447
Lesnic (Szepes m., Csehszl.) 432
Leszkay Ferenc közalapítványi ügyigazgató 542
Lesztakovec (Varasd m., Jugoszl.) 332
Leutschoviensis civitas lásd Lőcse város
Léva (Levenc; Bars m., Csehszl.) 407, 444, 447
levélcsempészlet 255
levélpóstajáratok 253
levéltitok megsértése 256
levéltár-ügyek 101, 132, 148, 150, 152, 162, 243, 361, 370
Libetbánya város (Zólyom m., Csehszl.) alapítványai 420

Íceumok 269, 275, 299
 Lichtenstein Vencel főhadparancsnok 66
 Likava (Lykava, Liptó m., Csehszl.) 469
 líkőr 248
 Linz 251
 lipcei vásár 130
 Lipót I. 68, 92, 97, 119, 232, 317
 Lipót II. 31, 33, 221, 223, 224, 233, 254,
 268, 280, 286, 290, 292, 318, 324, 336
 Liptó megye 153, 195, 396, 417, 465, 491
 Liptó megyei alapítványok 418
 Liptó megye türelmi taxája 396
 Lissovényi-alap 484
 Liszka (Zemplén m.) 430
 lisztárak, lisztellátás 132, 168, 172, 491, 492
 lisztárusok 490
 Liubecic (Körös m., Jugoszl.) 332
 lóárak 249
 Lobkowitz herceg főhadparancsnok 66
 lóheretermelés 245
 lopott marhák 174
 Loretto (Sopron m.) 446
 lótenyésztés 244, 245, 393
 Lotharingiai Ferenc 16
 lottó 108
 lovaglóiskolák 234
 lóvásárlás a katonaság számára 100, 136,
 137
 lovasság 232, 233
 Lovász András irodaigazgató 351
 Lovász Zsigmond királyi biztos 38, 529, 530
 Lőcse város (Csehszl.) 330, 348
 Lőcse város (Csehszl.) alapítványai 420
 lőporkereskedelem, lőporkészítés 136, 137,
 236
 Löwenberg-féle alapítvány 123
 Löwenthal-alap 477, 483, 488
 Lubló (Szepes m., Csehszl.) 432
 Lujza-út 248, 251, 522
 Luszánka, (Sáros m., Csehszl.) 326
 luteránus egyházak és fiókegyházak 308, 316
 luteránus iskolák 181
 luteránusok 127, 307, 312, 315, 316
 luteránusok lásd még protestánsok

M

Macsal György 330
 Mád (Zemplén m.) 428
 magániskolák 283
 magánsemélyek kérvényei 35, 50, 51, 72,
 133, 138
 magántisztviselők nyugdíjintézete 355
 Maglóca (Sopron m.) 426
 magánvallásyakorlat 127, 308—312, 318
 Mágócs (Baranya m.) 332
 magtárak 105
 Magyar Nemzeti Múzeum lásd Nemzeti
 Múzeum

magyar nyelv 34, 181, 274
 Magyaróvár (Moson m.) 204, 406, 447
 Magyar Tudományos Akadémia lásd Aka-
 démia
 magyar tanács (Consilium Hungaricum) 7
 Majk (Komárom m.) 333, 404, 435, 448
 Majláth-család 19
 Major Péter-féle alap (erdélyi) 478
 Major Gergely gör. kat. püspök 489
 majorsági földek 362
 makkoltatási jog 216
 malomúgyek 100, 168
 Mandich Antal püspök helytartótanácsi ta-
 nácsos 89, 130, 135, 138, 219, 305,
 316
 Mannagetta János György udvari kancel-
 láriai tanácsos 11, 12, 18
 manufaktúrák 162, 180, 248, 368
 marhakereskedelem 105, 491
 marhavész 114, 259, 260
 Mária Terézia 16, 26, 27, 38, 75, 82, 84, 85,
 87, 89, 92—94, 98, 102, 113, 116, 121,
 132, 149, 154, 162, 186, 197, 200, 214,
 220, 245, 248, 264—266, 269, 278—280,
 289, 307, 317, 320, 322, 324, 374, 488,
 525, 535, 536, 542
 Máriacsalád (Bars m., Csehszl.) 332
 Márianosztra (Hont m.) 332, 405, 444,
 447
 Marianka, Máriavölgy (Pozsony m., Csehszl.)
 332, 333, 406, 433, 446
 Maramaros megye 133, 147
 Maramaros megyei alapítványok 418, 461
 Maramaros megyei egyházi jövedelmek 415
 Maramaros megye türelmi taxája 396
 Maros folyó 514, 515, 519, 520
 Martinsberg lásd Pannonhalma
 Matulay József alirattárnok 60
 Mayer András szemorvos 261
 Mazzocatto Ágost 298
 Mednyánszky Alajos báró 228
 Mednyánszky János báró helytartótanácsi
 tanácsos 97, 109, 135, 138, 151, 171, 187,
 189, 246, 248, 356, 357, 393, 397, 398,
 400, 401, 486
 megyei adóelszámolások 32
 megyei általános ügyek 19, 20, 22, 28, 32,
 35, 50—52, 68, 132, 146—152, 155, 380,
 392—396, 550
 megyei altörvényszékek 242
 megyei ár- és bérszabályozások 107, 108
 megyei autonómiák megszűntetése 147
 megyei börtönökben levő rabok 259
 megyei egészségügyi bizottság 524
 megyei építkezések 137, 149, 393, 512
 megyei ítélőszék 146, 152, 158, 175, 179, 200,
 201, 211, 310
 megyei jegyzőkönyvek 31, 73, 133, 149, 151
 —154, 158
 megyei közgyűlések 152

megyei levéltárak 148, 152, 243, 361
 megyei mérnökök 250, 251, 507, 508, 511, 512
 megyei orvosok, főorvosok 114—116, 258, 259, 527, 538
 megyék és szabad kerületek egyesítése 147
 megyék világi alapítványbevallásai 417—418, 421
 méhészet 107, 137, 245
 Melegh (Bars m., Csehszl.) 432
 Ménes (Arad m., Románia) 469
 Mercse (Borsod m.) 428
 mérnökképzés 513
 mérnökök 155, 250, 251, 274, 328, 330, 507, 508, 511, 512, 521, 522
 mértékek 14, 77, 108, 137, 168, 171, 491
 mesterek és legények ellentétei 164, 165
 mesterré avatás, mestertaksa 83, 164
 mészárszék 158, 160, 327, 491
 Mecztegye (Somogy m.) 406, 447
 metropoliták 317, 318, 320
 metszetek cenzúrázása 220, 492, 495
 mezőgazdaság 32, 64, 107, 244
 mezőgazdasági társulatok 107
 mezőhegyesi ménes 245
 mezővárosok 158, 180
 Miava folyó 519
 miniszteriális konferencia 63, 64
 Mindszent (Győr m.) 423
 minoriták 292, 295, 408, 413, 440, 444, 448
 misealapítványok 412, 439, 470, 473
 miseruhák 539
 Miskolc 428
 Mislye (Abaúj m.) 326
 Misze vagy Mizse puszt (Pest m.) 426
 Mocsár (Ung m., Szovjetunió) 405, 444, 447
 mocsarak lecsapolása 250
 Modor (Modra, Modern; Pozsony m., Csehszl.) 406, 447
 Mohács (Baranya m.) 205
 Monsperger-féle árvaalap 477, 483, 488
 Mórchida (Győr m.) 425
 Mórchida (Pozsony m., Csehszl.) 422
 Móricz András helytartótanácsi kiadó 114
 Morva folyó 520
 Morvaországból, bevándorlás 93, 185
 Moson megye 153, 217
 Moson megyei alapítványok 418
 Moson megyei egyházi jövedelmek 415
 munkácsi görög katolikus egyházmegye 316, 415, 417, 452, 469
 munkabér szabályozás 137
 Mura folyó 515
 Musla (Heves m.) 429
 műipariskola 489
 műszaki tisztviselők 507
 műtőnövendékek alapja (erdélyi) 478
 művészeti ösztöndíjalap, magyar (Ungarischer Kunst-Stipendien Fond) 477, 482, 483, 488

N

Nádásd (Nógrád m.) 429
 Nádasdy Lipót gróf, helytartótanácsi tanácsos 114, 523
 Nádasdy Tamás nádor 8, 11
 nádor 8, 13, 17, 23, 31, 174, 240, 340, 502, 510
 Nagy-alap 484
 Nagy Antal cenzor 230
 Nagybánya város (Románia) 162
 Nagybánya város (Románia) alapítványai 426
 Nagybaráth (Győr m.) 423
 Nagy-Bárkány (Nógrád m.) 429
 Nagy- és Kis-Eőlbő puszták (Komárom m.) 423
 Nagy- és Kis Frankova (Szepes m., Csehszl.) 432
 Nagy- és Kis-Győr puszták (Bihar m., Románia) 427
 Nagy- és Kis Hurok (Tolna m.) 436
 Nagy-Géres (Zemplén m., Csehszl.) 436
 Nagy Ignác székesfehérvári püspök 536
 Nagy-Kápoly puszt (Somogy m.) 424
 Nagy-Kapos (Ung. m., Csehszl.) 430
 Nagy-Keszi (Komárom m., Csehszl.) 423
 nagyikindai kerület 178
 Nagyköves (Temes m., Románia) 333
 Nagykúnság 522
 Nagymagyar (Pozsony m., Csehszl.) 332, 430
 Nagy-Pécsely (Zala m.) 434
 Nagy-Rozvány (Zemplén m.) 430
 Nagyszombat város (Románia) 253
 nagyszombati egyetem 263, 265, 324, 335, 535—537
 nagyszombati egyetem orvoskara 115, 526
 Nagyszombat város (Csehszl.) 263, 404, 422, 432, 446, 448, 464
 Nagyszombat városa (Csehszl.) és az egyetem hallgatói közti viszály 537
 Nagyvárad (Románia) 268, 341, 354, 365, 406, 429, 447, 449
 nagyváradai alapítványi kerület 325, 332, 427
 nagyváradai egyházmegye (gör. kat.) 452, 469
 nagyváradai egyházmegye (róm. kat.) 119, 316, 414, 416, 429, 452, 469
 nagyváradai elemi iskolai alap 477
 nagyváradai káptalan és jobbágysai közötti ellentét 194
 nagyváradai konviktusi alap 476, 482, 483, 485, 488
 nagyváradai tankerület 230, 266
 napidíjasok (kiadóhivatali) 380
 napóleoni háborúk 178
 napszámok munkabére 107
 Nedelanyec (Varasd m., Jugoszl.) 332
 nemesek perbeidézése 152
 nemesi adómentesség 362

nemesi felkelés 100, 101, 231, 235, 362, 498, 500—502
 nemesi nevelőintézetek lásd konviktusok
 nemeslevelek 95
 nemesi testőrség 132, 137, 149, 154
 Nemes-Pecsöly (Zala m.) 434
 nemesség adományozása 95, 152, 352
 nemességigazolás lásd nemességvizsgálat
 nemességüket elvesztett személyek névjegyzékei 77
 nemességvizsgálat 94—97, 136—138, 187—189
 nemességvizsgáló bizottság 25, 95
 Németfalu (Zala m.) 466
 német nyelv 33, 146, 148, 268, 280, 353, 370
 Németszentmihály (Vas m.) 487
 német tartományokból jövő bevándorlók 393
 Németh Imre helytartótanácsi tanácsjegyző 134
 Némethy Ignác árva-alapítvány 123
 Németország 130
 nem kolduló férfi szerzetesrendek 454, 458, 459
 nemnemesek összeírása 145, 177
 Nemzeti Múzeum 38, 165
 Nemzeti Múzeum alapja 477, 489
 Neosoliensis civitas lásd Besztercebánya város
 népességösszeírás 394
 népiskolák lásd elemi iskolák
 népszámlálás 359—361
 Nesztics (Pozsony m., Csehszl.) 422
 Neuhold János királyi biztos 195
 névmagyarosítás 181
 Nezsider (Moson m., Ausztria) 333, 405, 424, 447
 Niczky Kristóf gróf tárnokmester 16, 23
 Nógrád megye 144, 153, 217, 395, 465, 469, 524
 Nógrád megyei akatolikusok filiákbeli vallásgyakorlata 550
 Nógrád megyei alapítványok 418, 461
 Nógrád megyei egyházi jövedelmek 415
 Nonnenfels puszta (Pozsony m., Csehszl.) 430
 Normalschulen Fond lásd elemi iskolai alap
 Novi (Jugoszl.) 405, 442
 Novotny-alap 483, 488
 növénytermelés 244

Ny

Nyalka (Győr m.) 423
 Nyavalád (Zala m.) 323, 466
 Nyék (Tolna m.) 436
 Nyék puszta (Moson m.) 434
 Nyéky Mihály irodaigazgató 351
 nyersbőrök ára 249
 Nyésta-Nesta (Abaúj m.) 431
 nyilvános vallásgyakorlat 127, 308, 309, 310, 312
 Nyitra-Ápáti (Nyitra m., Csehszl.) 430

nyitrai egyházmegye 316, 414, 452, 463, 465, 469
 Nyitra megye 133, 153, 217, 417, 465, 469, 491, 524
 Nyitra megyei alapítványok 418
 Nyitra megyei curiális possessiók 205
 Nyitra város (Csehszl.) 427
 Nyitra-Vicsap (Nyitra m., Csehszl.) 430
 nyomdák, nyomdászok 77, 97, 98, 128, 132, 221, 222, 224, 227—229, 375
 nyomtatott körlevelek 38, 77, 379
 nyugalmazott papok 300
 nyugdíj, nyugdíjazás, nyugdíj, nyuggaras, nyugzsold 237, 238, 273, 276, 285, 292, 295, 296, 299, 300, 357, 358, 470
 nyugdíjintézetek 342
 nyugdíjpénztár 484
 Nyúl (Győr m.) 433
 Nyulak szigete 425
 Nyulas (Moson m., Ausztria) 425

O

Obres (Zágráb m., Jugoszl.) 433
 Obrovitz (Csehszl.) 426
 Óbuda 445, 469
 Ó-Budavár (Zala m.) 434
 Oedenburg lásd Sopron
 Ófalu-Alterdorf (Szepes m., Csehszl.) 432
 Ofen lásd Buda
 Officium Casae Generalis 348
 óhegyi kegytemplom tervrajzai 294
 Okolicsányi Imre püspök, helytartótanácsi tanácsos 99, 122, 126, 130, 138, 171, 219, 284, 289, 299, 316
 oktatásügy lásd tanügy
 olajmalmok elhelyezése 259
 oltások 539
 oltáralapítványok 125
 olvasóköri 224, 229
 Ondava folyó 520
 Ordasháza (Pest m.) 332
 Oroszország 321
 orosz segítőcsapatok 235
 Orsolyák 120
 országbíró 8, 9, 13, 17, 113, 174
 ország feltérképezése 136, 137
 országgyűlés
 — 1712—15. évi 11
 — 1790—91. évi 159, 221, 223, 254, 280, 309
 — 1832—36. évi 310
 — 1843—44. évi 159, 311
 országgyűlések ügyei 132, 148, 180
 országgyűlési követek 161
 országgyűlési törvények eredeti példánya 368
 ország határai 132
 országos állatorvos (veterinarius regni) 259

országos biztosság (commissariat provincialis) 17, 20, 32, 35, 36, 38, 50—52, 67—70, 102, 104, 132, 232, 233, 238, 243, 250, 392, 393, 491, 497—501
országos építészeti igazgatóság 248, 504, 507
országos főkapitány 8
országos földmérés 547
országos főorvos (protomedicus regni) 38, 259, 260, 338, 526—528, 538
Országos Levéltár 37, 40, 165, 238, 369, 376, 381, 386, 395, 401, 408, 414, 418, 419, 421, 437, 446, 452—454, 457, 458, 463, 503, 510, 526, 543, 545, 546, 549
Országos Levéltár térképtára 62, 330, 520
országos pénztár 391
országos szemorvos (oculista regni) 259, 527
országos vásárok 147, 167
országutak építése 522
orvosok 114, 115, 138, 260, 462, 527
orvoskar, egyetemi 260, 527, 528
orvosképzés 527
orvosi műszerek 260
orvosi szakkönyvek cenzúrázása 260
Ostoros (Borsod m.) 428
Osztrovica (Zemplén m.) 432
Ottomány (Bihar m., Románia) 332
Óvár (Szatmár m., Románia) 326, 436

Ö

ökörarak 249
önconkító 137, 236
öngyilkosságok 170
örökös jobbágyság megszüntetése 147
örökös tartományok 18, 169, 174, 176
örökösödési perek 146, 180
örökségi ügyek 132, 136, 137, 152, 177, 180
örökváltások 212
Örs (Zemplén m., Csehszl.) 436
örültekháza 337, 341, 342
Örvényes (Zala m.) 424
összeírási és becslési utasítások (birtok) 402
öztöndíjak 267, 268, 270, 274, 336, 337, 340, 474, 537
öztöndíjalapítványok 409, 488
öztöndíjasok 263, 264, 336, 488,

P

Paar Károly herceg 254
Pakay József 546
pakraći görög keleti püspökség 318
Paks (Tolna m.) 407, 448
Pál Gáspár pozsonyi kanonok, az elemi iskolák főinspektora 279
Palánka (Bács m., Jugoszl.) 533
Páld (Pozsony m., Csehszl.) 422
Pálffy János gróf 11, 15, 16, 66, 113

Pálffy József gróf 433
Pálffy Károly gróf, kancellár 362, 364, 547
Pálffy Miklós gróf 16, 265
pálinka főzés 158, 327
pallosjog 175, 242
pálosok 292, 295, 332, 333, 405, 406, 424, 426, 431—434, 440, 442, 444—447
Pannonhalma (Győr m.) 333, 406, 422, 423, 425, 443, 447
Pány (Abaúj m., Csehszl.) 431
Pápa város 405, 426, 434, 444, 446
pápai brévek 292
paplak 120—122, 137, 304, 328, 416
papnevelőintézetek lásd szemináriumok
parasztmozgalmak 73, 194, 201
párber 465, 466
Partium visszacsatolása 151
partvédelem 504, 515
Paszab (Szabolcs m.) 431
Pászthory Sándor kancelláriai tanácsos 266
Pászttó (Heves m.) 332, 405, 428, 429, 448
Patachich Ádám kalocsai érsek 536
Patachich Boldizsár kancelláriai tanácsos 10
pataki trinitárius kolostor 445
Pátka (Győr m.) 433
paulánusok 292, 295, 405, 446
Pauler Gyula orsz. levéltárnok 40
páviai német—magyar kollégium 300
Pázmánd (Győr m.) 423
Pázmány Péter 269, 488, 535
Pecszentmárton (Bihar m., Románia) 427, 435
pécsi biztossági kerület 68
pécsi egyházmegye 121, 316, 452, 453, 469
pécsi káptalan 438
pécsi tankerület 266
Pécsvárad (Baranya m.) 119, 121, 323, 326, 330, 431
pécsváradai alapítványi kerület 325, 332, 354
Pécska (Arad m., Románia) 469
Pécs város 74, 162, 365, 407, 420, 447—449
Pehm András helytartótanácsos 113
pékek 168, 491
Peklin (Sáros m., Csehszl.) 469
pénzbüntetések 87
pénzek árfolyama, egységesítése, forgalma 132, 137
pénzhamisítás 176, 180
pénzszállítás 255, 370
Pényvád (Győr m.) 426, 434
Perbegh Károly József pozsonyi főorvos 113, 116
Percse (Abaúj m.) 431
perek 26, 28, 87, 146, 175, 177, 180, 200, 238, 293, 305, 313, 396, 543, 544, 550
per kivonatok 79, 86—90, 137, 138
Perényi János báró, királyi biztos 250, 251
Pergavec (Varasd m., Jugoszl.) 332

- Péró-féle felkelés 193
 Pestbudai confraternitások 457
 Pest-budai hajóhíd 251, 503
 pesti alapítványi kerület 325, 332
 pesti egyetem 495
 pesti főzáloghivatal 345
 pesti kamarai adminisztráció 156
 pesti kórházak 338, 527
 pesti lelencház alapja (Findelhaus Fond) 477, 483, 485, 488
 pesti nagy alapítványi szegényház 341, 342
 pesti pénzügyigazgatóság 542—545
 pesti rajziskola 513
 pesti szépítő bizottság 170
 pesti vakok intézete 342
 pesti zálogház 344, 345, 403
 pestis 101, 112, 113, 116—118, 523, 524, 529, 531, 533, 550
 Pest megye 133, 217, 426, 490
 Pest megyei alapítványok 418, 461
 Pest megyei egyházi jövedelmek 415
 Pest város 146, 167, 170, 224, 226, 250, 338, 341, 342, 344, 345, 354, 404, 405, 407, 444—446, 448, 490, 491, 495, 513, 527, 536, 543
 Pest város alapítványai 420
 Petény pusztá (Pozsony m., Csehszl.) 430
 Péterd (Veszprém m.) 423
 Pétervárad (Jugoszl.) 407, 442, 448
 Petőháza (Sopron m.) 426
 Petrusevec (Zágráb m., Jugoszl.) 433
 Pfisterer András országos főorvos, helytartótanácsi tanácsos 260, 527
 piaci árak 167, 168, 170
 piaristák 267, 438
 Pilis 405, 436, 448
 Piliscsaba (Pest m.) 332, 333, 425
 Pilismarót (Esztergom m.) 332
 Piszdóc (Ung m., Szovjetunió) 431
 Piszke (Esztergom m.) 434
 placetum regium 292
 plébániák 120—122, 290, 294, 328, 455, 456, 458—460, 463, 473, 539
 plébániák szervezése lásd lelkészségek rendezése
 plébánosok 119—121, 290, 402, 451, 458, 470, 489
 Pocsaj (Abaúj m.) 431
 Podolin (Szepes m., Csehszl.) 438
 polgári egyesületi alap 399, 482, 488
 polgári perek 26, 87, 175
 polgárjog elnyerése 27, 28, 81—83, 116, 131, 136—138, 158, 160—162, 164, 393
 Popov-Dol (Zágráb m., Jugoszl.) 407, 448
 porció-rendszer 68
 Pornó (Vas m.) 326
 porosz háború 132
 porták kiigazítása 73, 103, 132
 postahivatalok 368
 postaigazgatósági kerületek 253
 postakocsi főexpeditió (kocsiposta főigazgatóság) 253
 postamesterek 253, 368
 postautak 13, 253
 postaúgyek 77, 132, 136, 137, 139, 253—256
 posztógyárak, posztógyártás 14, 107, 136
 Potohec (Körös m., Jugoszl.) 325
 Pozner Bernát uradalmi provizor 436
 Pozsega megye 33, 153
 Pozsega megyei alapítványok 418
 Pozsega város (Jugoszl.) 405, 407, 444, 446
 pozsonyi árvaház 336—338, 341, 399
 pozsonyi biztossági kerület 68
 pozsonyi királyi vár 303, 304
 pozsonyi prépostság 469
 pozsonyi szegényház 438
 pozsonyi tankerület 230, 266
 pozsonyi zálogház 138, 344—346, 403
 Pozsony megye 153, 217, 418, 469, 524
 Pozsony megyei alapítványok 418
 Pozsony megyei egyházi jövedelmek 415
 Pozsony város (Csehszl.) 11, 13, 15, 66, 92, 108, 112, 113, 119, 120, 137, 138, 146, 184, 224, 253, 254, 303, 304, 336—338, 341, 344—346, 348, 353, 365, 399, 403, 404, 422, 438, 445, 448, 524
 Pozsony város (Csehszl.) alapítványai 420
 Pray György 126, 537
 premonstreiek 268, 292, 295, 333, 408, 423, 426, 427, 430, 431, 434, 436, 440, 443, 445, 449
 Prépost (Abaúj m., Csehszl.) 431
 Prépost-Ösi (Bihar m., Románia) 427
 prépostságok 125, 454
 Prileszky Pál 11, 14
 Prizlop (Zemplén m., Csehszl.) 432
 Privigye (Nyitra m., Csehszl.) 438
 Proiectum Ideae (Károlyi Sándor közigazgatási tervezete) 12
 protestáns alapítványok 128, 310, 473
 protestáns egyházak segélyezése a megyei és városi házipénztárakból 314
 protestáns építkezésekhez gyűjtés és segély engedelgyezése 312, 314
 protestáns filiaik (fiókegyházak) 309, 310, 313
 protestáns iskolák és iskolamesterek 137, 266, 309—312, 314
 protestáns jobbágyszolgáltatások megszűntével kieső lelkészi és tanítói jövedelmek pótlása 470
 protestáns konventek, konzisztóriumok, zsinatok 128, 308, 310, 313, 314
 protestáns könyvek 128, 220, 223
 protestáns lelkészek 28, 308—311
 protestánsok 22, 73, 83, 98, 128, 130, 136, 137, 157, 163, 223, 267, 268, 272, 279, 280, 304—316, 464

protestánsok házasságkötése 75, 310, 311, 313
 protestánsok templomépítése 306, 309, 310, 312
 protestáns superintendensek 308,
 protomedicus regni lásd országos főorvos
 Purga (Varasd m., Jugoszl.) 332
 Pulszky-féle vagyonekbevitel 469
 puszkaporkészítés 132
 puszták benépesítése 13, 20, 107, 137
 pusztatelkek 212
 Püchler József báró helytartótanácsi tanácsos 530
 püspöki jövedelmek 332
 Püspökladány (Szabolcs m.) 333
 püspöki szemináriumok 300, 303
 püspökök kinevezése 368
 püspökségek bevallásai 413, 454
 püspökségi pénzalapok 349

R

Raab lásd Győr
 Rába folyó 321
 rabbi segélyezése 489
 rablók 77, 173, 174
 rablógyilkosság 174
 rabok 27, 79, 88—91, 138, 175, 179, 182, 395, 396
 Rád (Zemplén m. Csehszl.) 436
 Radvány (Komárom m., Csehszl.) 434
 Rahó (Máramaros m., Szovjetunió) 469
 Rajcsányi György kamarai biztos 422
 rajziskolák 280—283, 513
 Rákitovec (Zágráb m., Jugoszl.) 433
 Rákóczi-szabadságharc 10, 127
 Ramonczay-alap 478, 489
 rang- és címudományozás 138
 Ratio educationis 266—268, 279
 Ratio educationis, második 268, 280
 Rauchmüller Ferenc építési igazgató 251, 518
 Ravaszd (Győr m.) 423
 recenzúrázó bizottság 224, 225
 református alapítványok bevallásai 461
 református kórházak 462
 Récsa (Pozsony m., Csehszl.) 433
 reformátusok 127, 307, 308, 312, 315, 316
 reformátusok lásd még akatolikusok, protestánsok
 reformországygyűlések 181
 regálék (kisebb királyi haszonvételek) 327, 399
 regéc — sárospataki uradalom szőlői 205
 registratura antiqua és nova 39, 41, 375
 regulamentum (katonai szabályzat) 232, 233
 Regulamentum Illyricum 316, 317, 322
 remeklés (céheknél) 83, 161, 164

Remete (Szerém m., Jugoszl.) 332, 333, 405, 433, 442, 444, 447
 rendeletgyűjtemények 380
 rendházak feloszlata lásd szerzetesrendek feloszlata
 rendőrség 131, 170
 Rény puszt (Pozsony m., Csehszl.) 430
 Reseta János pesti cenzor 230, 495, 496
 részvénytársaságok 250
 Révay-család 19
 reverzális 128, 305, 310, 313
 revízió lásd könyvvizsgálat
 revizori hivatal 219—225, 228—230, 492
 revizorok 219, 220, 222, 223, 225, 227—229, 494
 révkomáromi plébániatemplom 126
 Ríce (Zemplén m.) 430
 robot megváltása 328, 329
 robotrendszer megszüntetése 367
 robotterhek 193, 216, 327
 Rohonc (Vas m., Ausztria) 487
 rokkant katonák 100, 136, 137, 237
 Rokolán (Zala m.) 333, 466
 római katolikus lásd katolikus
 római Szentszék 289
 román könyvek 221, 223, 225
 románok 280, 317, 321
 Rosenau lásd Rozsnyó
 rovarok okozta károk 172
 Rozsnyó (Rosnavia, Rosenau; Gömör m., Csehszl.) 442, 449
 rozsnyói egyházmegye 414, 452, 453, 464, 469
 rozstermés 167
 rögtönítelő bíróság 174
 röplapok 228
 Rudabányaecska (Zemplén m.) 205
 Rudnok (Abaúj m., Csehszl.) 431
 Rudovszky Vencel tábornok 114, 523
 ruhapénz (katonaságnál) 237
 Ruma (Szerém m., Jugoszl.) 407
 Ruszt város (Ausztria) alapítványai 420

S

Sajólad (Borsod m.) 333, 406, 447
 sajtószabadság 221
 salétromkészítés 132, 136, 236
 Sámson (Somogy m.) 434
 Sándor Lipót főherceg, nádor 16, 280, 370
 sarjútermés 167
 Sáros megye 153, 217, 396, 419, 469, 500
 Sáros megyei alapítványok 418
 Sáros megyei egyházi jövedelmek 415
 Sárospatak 448
 Sárvíz folyó 519
 Sassin (Sasvár, Schossberg; Nyitra m., Csehszl.) 406, 444, 446

- sáskairtás 136
 Sátoraljaújhely (Zemplén m.) 204, 333, 406
 sátoraljaújhelyi szőlők bérlete 204
 Sauer gróf, a magyar kancellária egyházi előadója 450
 Sauska Antal helytartótanácsi tanácsos 86, 89, 91, 97, 109, 135, 137, 138, 171, 179, 180, 189, 248
 Schedius Lajos helytartótanácsi tanácsos 248
 Schemnitzensis civitas lásd Selmezbánya
 Schönholz Ferenc, superior annonae commissarius. 105
 Schraud Ferenc országos főorvos, helytartótanácsi tanácsos 527
 Schwarz István-féle alap 477, 488
 Schwester Flórián, a kamarai számvevőség számtisztje 539
 Sebes-Körös folyó 521
 sebészek 114, 115, 138, 258, 260, 274
 sebészek műszerei 259
 sebészceh 115
 Séd folyó 520
 segédek felvétele 107
 segédlajstromozó (viceregistrator) 374
 Segnia lásd Zengg város
 selejtezés 38, 39, 238, 239, 375, 376, 519
 Sellye (Nyitra m., Csehszl.) 325
 sellyei alapítványi kerület 325, 332
 Selmezbánya város (Csehszl.) alapítványai 426
 selmezbányai Szentháromság-bányák (Hont m., Csehszl.) 325, 327
 selyemgyártás, selyemhernyótenyésztés 107, 138, 244—246, 249, 298
 sematizmusok 352, 369
 Semjény (Zemplén m.) 430
 Senkovec (Zala m.) 445
 sertésárak 249
 sessionalis ügyek 29, 140, 494
 Sgolanits Ferenc József pozsonyi főorvos 113
 Sidó-alap 484
 Sidó Mihály helytartótanácsi tanácsos 82, 84, 109, 135, 138, 162, 248
 Siebenbürgen lásd Erdély
 Siglisberg (Hont m., Csehszl.) 405, 449
 Sigray-alap 341, 399, 477, 482, 488
 simplex beneficiumok bevallásai 414, 454—456, 458
 br. Sina Simon-féle alap 477, 488
 Sinzendorf Fülöp Lajos gróf udvari kancellár 11, 18
 Sió folyó 520
 Sirok (Heves m.) 429
 Sislóc (Ung m., Csehszl.) 431
 Skalitz lásd Szakolca
 Skerlecz Ferenc helytartótanácsi tanácsos 70, 97, 102, 131, 135, 138, 151, 171, 189, 232, 265, 279, 347, 351, 354, 499
 Skerlecz Miklós helytartótanácsi tanácsos^s 97, 109, 118, 135, 138, 180, 189, 246, 248, 262, 267
 sóhivatal 247
 Somlyóvásárhely (Veszprém m.) 333
 Somogy megye 193, 215, 217, 417, 469
 Somogy megyei alapítványok 418
 Somorja (Sommerrein; Pozsony m., Csehszl.) 405, 445, 446
 Soppran József vesztegzárállomás igazgató 531
 soproni biztossági kerület 68
 soproni kerületi biztos (biztossági) 71
 Sopron megye 153, 217, 417, 469, 521
 Sopron megyei alapítványok 418
 Sopron megye türelmi taxája 396
 Sopron város 341, 406, 409, 438, 448
 Sorsich József irodaigazgató 351
 sorsjátékok 170, 178
 Sós-Hartyán (Nógrád m.) 429
 sóügyek (ár, csempészes, eladás, ellátás, szállítás) 73, 108, 132, 136, 138, 177, 180, 246, 250, 510, 512, 513, 515
 Sóvár (Sáros m., Csehszl.) 469
 sörfőzés 160, 327
 Splényi József gróf, királyi biztos 167, 490
 staféta (külön posta) 255
 Stáhly Ignác országos főorvos, helytartótanácsi tanácsos 38, 527, 528, 538
 Starsk puszta (Ung m., Szovjetunió) 431
 Statisztikai Hivatal 361
 stefaniták 432
 Steinamanger lásd Szombathely
 stóla 127, 138, 308—310, 416, 456, 465
 Stomfa (Pozsony m., Csehszl.) 432
 Stotzing (Sopron m., Ausztria) 446
 Stuhlweissenberg lásd Székesfehérvár
 Suhajdy György belügyminisztériumi segédhivatali aligazgató 369
 súlyok és mértékek szabályozása 14, 77, 108, 137, 168, 171, 491
 süketnéma intézet 342, 372, 489
 süketnéma intézet alapja 478, 482
 Svájc 130
 Swieten Gottfried br. udvari tanácsos 266, 267

Sz

- szabadalmak, szabadalmazás 249
 szabadalomlevelek 38
 Szabadka város (Jugoszl.) 162
 szabad királyi városi rangra emelés 108, 136, 161
 szabad királyi városok lásd városok
 szabadosok 417
 szabadságolás (katonáké) 137, 238
 szabadságolás (számvevőségi tisztviselőké) 357
 szabályozott püspökségek alapja 481, 487

- szabályrendeletgyűjtemények 42, 58—60, 380
- Szabolcs megye 153, 217, 396, 469, 522
- Szabolcs megye alapítványai 418
- Szabolcs megye egyházi jövedelmei 415, 416
- Szailla (Heves m.) 429
- Szakolca (Skalitz) város (Csehszl.) 405, 406, 444, 446, 448
- Szakolca város (Csehszl.) alapítványai 420
- Szalay Péter helytartótanácsi fogalmazó; ill. titkár 502
- Szalkszentmárton (Pest m.) 332
- Szalóka (Zemplén m., Szovjetunió) 430
- szállásbér 234, 235
- szállítószolgák 236
- számfeletti tanácsosok 19
- számjegyző 397—399
- számírszt 397—399
- számvevő 357, 391, 392, 396, 399
- számvevőbizottság 25, 27, 392, 395, 396
- számvevőség, cs. és kir. állami 464, 465, 469, 471, 473, 474
- számvevőség, helytartótanácsi 353, 356—358, 393—396, 398, 401, 402, 487
- számvevőség, vallás- és közoktatásügyi minisztériumi 401, 408, 414, 446, 452—454, 457, 458, 463, 479
- számvevőségi igazgató, helytartótanácsi 393, 394, 400, 401, 487
- számvevőségi irattár, helytartótanácsi 393, 394, 400, 401, 487
- számvevőségi kiadóhivatal, helytartótanácsi 393
- számvevőségi tanács, helytartótanácsi 399
- számvevőségi ügyviteli segédkönyvek 394
- számvevőtanácsos 397, 398, 401
- Szántó (Pest m.) 405, 448
- Szántód puszta (Somogy m.) 424
- Száráz-alap 483
- Szarvas (Békés m.) 282
- szarvasmarhatenyésztés 244, 245
- szatmári béke 7, 10
- szatmári püspökség 469
- Szatmár megye 217, 490, 522
- Szatmár megyei alapítványok 417, 461
- Szatmár megyei egyházi jövedelmek 415
- Szatmárnémeti város (Románia) 348
- Szatmárnémeti város (Románia) alapítványai 420
- Szatmár város (Románia) 406, 447
- szatócüszletek 168
- Száva folyó 514, 515
- szávai határőrvidék 217
- Szeben puszta (Bihar m., Románia) 435
- Szeben (Cibiniensis; Sáros m., Csehszl.) 442
- Széchen Sándor helytartótanácsi tanácsos 135, 138, 154
- Széchenyi István gróf 164, 248, 510, 511, 522
- Széchenyi—Kollonich-féle alapítvány 126, 336, 337, 340, 342, 476, 482, 488
- Széchényi Könyvtár 38, 222, 228, 369
- Szeged város 162, 175
- Szeged város alapítványai 420
- szegény diákok számára tett alapítványok 270, 276
- szegénygondozás, szegényügy 22, 85, 343, 344, 462, 488
- szegényházak 112, 125, 137, 335—337, 339, 340—342, 370, 391, 397, 399, 400, 418, 419, 421, 438
- szegényintézetek 341, 343—344
- székely ruházati alap 479
- székely takarmányalap 479
- székesfehérvári egyházmegye 452, 453, 469
- Székesfehérvár város 406, 444, 447, 448
- Székesfehérvár város alapítványai 420
- Szekszárd (Tolna m.) 326
- szemináriumok (papnevelőintézetek) 121—125, 264, 270, 274, 285, 293, 298—304, 335, 391, 397, 400, 427—429, 466, 470, 473, 487
- szemorvos lásd országos szemorvos
- Szempe, Szenc (Pozsony m., Csehszl.) 90, 136, 138, 336
- széna ára 548
- szénatermés 167
- szénbányák, szénkutatás, szénhasználat 107, 136, 245, 327, 329
- Szendró (Borsod m.) 407, 447
- Szentágota puszta (Pest m.) 325
- Szentantál (Pozsony m., Csehszl.) 406, 448
- Szentantál (Zemplén m., Csehszl.) 436
- szentgotthárdi apátság 119
- Szentgyörgy város (civitas Sancto Georgien-sis, Csehszl.) alapítványai 420
- Szent István rend 133
- Szent-Iván (Győr m.) 423
- Szentiványi Márton jezsuita 97
- Szentiványi Raphael püspök 536
- Szentiványi Vince királyi biztos 167, 248, 490
- Szentjános (Biharm., Románia) 332, 333, 435
- szentjobbii apátság 469
- Szentkatalin (Baranya m.) 406, 444, 448
- Szentkút (Vas m., Ausztria) 332
- Szent Margit szigete 425
- Szentmárton (Bihar m., Románia) 332
- szentmártoni alapítványi kerület 325, 332, 354
- Szentpéterúr (Zala m.) 466
- szepesi egyházmegye 438, 452, 453, 464, 469
- szepesi városok 33, 146, 178, 392
- Szepes megye 153, 217, 415, 469, 500
- Szepes megyei alapítványok 418
- Szepes megyei egyházi jövedelmek 415
- Szepes megye túrelmi taxája 396
- szerbek 128, 235, 280, 317, 318, 321
- szerb könyvek 221, 223, 225
- szerb vajdaság 199, 481

- Szerdahelyi György kanonok, a helytartó-tanácsi tanulmányi bizottság tagja 280
 Szerednye (Zemplén m., Csehszl.) 430
 szerémi biztossági kerület 68
 szerémi görög keleti érsekség 318
 Szerém megye 33, 217, 531
 Szerém megyei alapítványok 417
 Szerém megyei egyházi jövedelmek 415
 szerencsejáték 108, 137, 138, 170, 171
 Szerencsy István királyi biztos 144
 szerviták 292, 295, 408, 413, 440, 446
 szerzetesek, szerzetesrendek 116, 121, 125, 129, 132, 138, 249, 267, 273, 289—290, 292, 293, 295—298, 303, 306, 327, 394, 400, 411, 414, 439, 440, 446, 450, 451, 454, 455, 459
 szerzetesrendek feloszlata 273, 284, 285, 290—293, 295—297, 325, 327, 332, 408, 439—450, 487, 539, 544
 szesz italok gyártása 148, 327
 Sziget (Máramaros m., Románia) 469
 szikso ára 249
 Szilágyi Péter helytartótanácsi titkár 97
 szilágyosmlyói gimnáziumi alap 477, 488
 sziléziai Teschen hercegség lásd Teschen
 Szill (Sopron m.) 425
 színházak 170, 494
 színművek 223, 229, 493—494
 Szkalka (Sáros m., Csehszl.) 325
 szlovák egyesületek 181
 szobrok 421, 539
 szolgák felvétele 107
 Szolnok megye helységeinek jegyzéke 380
 Szombathely 407
 szombathelyi egyházmegye 426, 452, 453, 469
 Szopor (Sopron m.) 469
 Szögye (Győr m.) 423
 szökevénypartolók 233, 236, 238
 szökött házaselek lásd házastársukat elhagyó személyek
 szökött jobbágyok 216
 szökött katonák 28, 75, 87, 132, 137, 176
 szökött rabok 340
 szövögyarak 244
 Sztaray Imre gróf ungi főispán 115
 Sztrecsen (Trencsén m., Csehszl.) 73
 Szunyogh János gróf helytartótanácsi tanácsos 131, 135, 138
 Szvetice (Zágráb m., Jugoszl.) 332, 405, 442, 444, 445, 446
- T**
- tábori főbizottság 498, 501—502
 tagosítási perek 177
 takarékmagtárak 167
 takarékpénztárak 343
 takarmányárak 256
 takarmánytermelés 244, 327
 Taksony (Pest m.) 332
 találmányok 244, 249
 talált tárgyak 77, 174
 Tallherr József építész 515
 Tallián Istvánné-alap 478, 489
 Tallián Sándor 248
 Tallós (Pozsony m., Csehszl.) 27, 136, 138, 175, 340
 Tállya (Zemplén m.) 428
 Tamási (Veszprém m.) 423
 tanácsosok jelentései 35, 50, 53
 tanácsosok kinevezése 17, 19, 27, 351
 tanácsülés 220, 392
 tanácsülési jegyzőkönyvek 30, 38, 40, 42, 53, 140
 tanárok 125, 265, 270, 272, 273, 330, 537
 táncmulatságok 170
 tandíj 267, 273, 488
 tandíj-alap 399, 477, 483, 488
 tanítási nyelv 280
 tanítói jövedelmek összeírásai 415
 tanítók 161, 281, 282, 417
 tanítóképzők 279—283
 tanítók és lelkészek fizetése 470
 tanítók segélyezése 488
 tanítórendek 268
 tankerületi főigazgatók 219, 220, 226—229, 266, 273, 274, 276, 281—283, 300, 494
 tankerületek 142, 266, 267, 270, 272, 274, 281, 283
 tankönyvek 226, 227, 235, 270, 274, 299, 537
 tanoncok, iparos 83, 137—139, 244, 280
 tanulmányi alap 267, 272, 274, 276, 277, 279, 286, 291, 298, 324, 326, 328, 331, 333, 336, 354, 368, 391, 397, 398, 401, 404, 409, 410, 435, 437, 467, 475, 476, 484—488, 542—546
 tanulmányi bizottság 27, 30, 35, 125, 126, 219, 225, 259, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 274, 279, 281, 286, 324, 536
 tanulmányi ösztöndíjak lásd ösztöndíjak
 tanügy 35, 64, 79, 123, 125, 221, 264, 265, 268, 278, 280, 298, 309, 336, 393, 398, 403, 404, 468, 488
 Tapolcsány (Borsod m.) 428
 Tarcal (Zemplén m.) 428, 429
 Tárkány (Komárom m.) 423
 Tárnok (Pozsony m., Csehszl.) 430
 Tárnokmester 131
 tárnokszék 131
 társaskáptalanok 289
 társulatok alapszabályai 181
 tartományi biztosság lásd országos biztosság
 taxalisták 395
 téglaegetés 160
 telekadó (városi) 162
 telekkisajátítások 250
 Teleki (Somogy m.) 424
 telekkönyvezés 13, 161

- telepítések 132, 370
telkes jobbágyságok 213, 466
Temesi bántság 33, 317, 481
Temes megye 33, 153, 155, 217, 488
Temes megyei alapítványok 418
Temesvár (Románia) 162, 253, 254, 348, 407, 448
temesvári biztossági kerület 68
temetkezési egyletek 343
temetők és temetkezések szabályozása 116, 117, 137, 138, 260, 309, 312
templomi felszerelések letéti hivatala 296, 297, 539
templomok 120—122, 128, 137, 138, 156, 270, 276, 289, 290, 294, 297, 299, 308, 309, 328, 400, 416, 417, 421, 441, 449, 451, 454, 459, 461, 462, 465, 474, 487, 512, 537
tengeritermés 167
tengermellék közigazgatása 180
tengerparti kereskedelem 136
tenyésztések 245
Tényő (Győr m.) 433
Tepke puszta (Nógrád m.) 429
Terebes (Zemplén m., Csehszl.) 333, 406, 432, 444, 447
Terézia-akadémia 270, 340, 536
térképek 62, 329, 330
térképezés (II. József-féle) 136, 137
terményárak 167, 243
terményforgalom 104, 105, 137, 243, 249, 399
termésjelentések 167, 170, 172
terméskimutatások 168, 243, 329, 441
természeti csapások 169, 171, 172
természeti jelenségek (csillaghullás, földrengés, stb.) 117, 133, 147, 259
természeti kincsek feltárása 178, 246
tertiariusok 285
tervrajzok 441
Teschen hercegség 73
Tessedik Sámuel 282, 521
testi büntetések 87
thesaurarius 366
Thurszky András 424
Tibe puszta (Szepes m., Csehszl.) 326
Tihany (Zala m.) 406, 424, 443, 444, 447
tiltott könyvek 38, 219, 220, 222, 224, 227—229, 273
Timon József tanácsos 550
timsó 249
Tisza folyó 14, 248, 511, 514, 515, 519, 520, 522
Tisza-Jenő (Pest m.) 426
Tisza-marosi határörvidék 317
tisznáninehi kincstári kerület 144, 178
Tiszaújlak (Ugocsa m., Szovjetunió) 469
tisztí címtárak 9, 149, 352
tisztújítások 19, 31, 81, 131, 136, 148, 150, 151, 159, 160
titkárok, helytartótanácsi 17, 24, 351
titkos levéltár, helytartótanácsi 224, 228, 229
tized 8, 193, 465
toborzás 100, 132, 232, 236, 359
Tokaj (Zemplén m.) 406, 447, 469
Tolna (Tolna m.) 407, 448
Tolna megye 153, 193, 215, 217, 294, 417, 469
Tolna megyei református alapítványok 462
tolvajok nyomozása 77, 173
Topolya folyó 520
Torda sziget a Dunán (Győr m.) 423
Torkos János 115, 116
Torna megye 217, 500
Torna megyei alapítványok 418, 462
Torna megyei egyházi jövedelmek 415
tornaiskolák 283
Torontál megye 33, 155, 217, 488
Torontál megyei alapítványok 418
Tótok (Veszprém m.) 424
Tóth-Izsóp (Zemplén m.) 431
Tótkér (Pest m.) 426
Tóth-Keresztúr (Sopron m.) 426
tőkék 125, 270, 272, 274, 276, 283, 295, 327, 338, 339, 348, 349, 399, 408, 411, 419, 440, 441, 455, 460—463, 470, 487, 488, 544, 546
Tőke-Terebes lásd Terebes
tölggyagubacs 249
Tömörd (Komárom m.) 423
Tőnye (Pozsony m., Csehszl.) 430
török alattvalók (görög kereskedők) 107, 132, 137, 138, 171, 176, 180, 249
török birodalom 115, 321
török dohánytermelők betelepítése 245
török emigránsok 235
török háborúk 153, 235, 365
törvények kihirdetése 180
törvényszéki boncolások 259
törvénytelen gyermekek 137, 178, 180
tőzegtermelés 107, 136
Trencsén megye 73, 153, 207, 298, 465, 469, 491, 524
Trencsén megyei alapítványok 417
Trencsén megyei egyházi jövedelmek 415
Trencsén város (Csehszl.) alapítványai 420
Trenka-alap 477, 483, 488
trinitáriusok 292, 295, 408, 440, 445, 448
Turkoviciana et Podolyana fundatio 438
Túróc megye 73, 112, 396, 465, 469, 491, 524
Túróc megyei alapítványok 418
Túróc megyei egyházi jövedelmek 415
Túróc megye türelmi taxája 396
túróci prépostság 263
Túz patak 521
tűntetések 170
türelmi rendelet (II. József) 138, 163
türelmi taxa 92—94, 136, 183—185, 242

Türje (Zala m.) 333, 449, 466
Túskevár (Veszprém m.) 298
tűzifa ellátás 167, 168
tűzoltók 108, 136, 171, 393
tűzrendészet 77, 132, 136, 168, 169, 171
tűzvédek 77, 108, 132, 136, 329
tűzvédek elleni védekezés 13, 20, 32
Tyrrau lásd Nagyszombat

U

udvari alapítványi számvevőség 276, 296,
339, 414, 416, 440, 441, 446, 451, 453,
454, 456
udvari állásokban történt változások 77
udvari cenzúrahivatal 222
udvari egyházi bizottság 450, 451, 453
udvari postabizottság 253
udvari tanulmányi bizottság 265—267
Ugocsa megye 153, 217
Ugocsa megyei alapítványok 418
Ugocsa megyei egyházi jövedelmek 415
Ugocsa megye türelmi taxája 396
Újbánya város (Csehszl.) alapítványai 420
Újfalu puszta (Pozsony m., Csehszl.) 430
Újfalu puszta (Veszprém m.) 426, 434
Újlak (Íllók; Szerém m., Jugoszl.) 530, 533
újoncok, újoncozás 66, 67, 69, 100, 136,
137, 232, 233, 236, 238, 327, 359, 393,
497, 498
újságok 38, 132, 223, 227, 228, 495, 496
Újvidék város (Jugoszl.) 530, 531, 533
Ungarisch-Altenburg lásd Magyaróvár
Ung folyó 520
Ung megye 153, 167, 217, 417, 469, 490, 500
Ung megyei alapítványok 418, 461
Ung megyei egyházi jövedelmek 415
Ung megye türelmi taxája 396
ungvári tankerület 266
uradalmi alkalmazottak 328
uradalmi bizottság 156, 324
uradalmi börtönök 175
uralkodóház családi eseményei 132, 138
uralkodóhoz intézett kérelmek 147
urasági földek jövedelme 548
úrbéri bizottság 27, 28, 30, 194, 200, 201,
202, 203, 211, 214,* 217
úrbéri felmérés 515
úrbéri mérnökök 330
úrbéri ügyek 32, 35, 39, 64, 77, 79, 132, 151,
152, 192—195, 197, 205, 211—217,
327—329, 399, 428, 436
úrbérrendezés (Mária Terézia-féle) 192—
217, 374, 394
úrízék 87, 132, 193, 200, 201, 327, 546
uszodák 259
utasítások falusi bírák és jegyzők számára
242
utasítások a helytartótanács számára 19,
26, 28, 31, 32, 59, 78, 124, 130, 132, 156,
161, 236, 244, 245, 248, 250, 391

utasítás a helytartótanácsi számvevőség
számára 393, 396—398, 400, 401, 486,
487
utasszállítás postakocsin 255
utak építése, tisztítása 10, 14, 20, 27, 108,
110, 132, 136, 137, 170, 172, 248, 250,
254, 393, 503, 504, 506, 507, 510, 512,
514
utcák világítása és tisztítása 259
útinspektörök 251
útlevél ügyek 13, 132, 169, 170, 171, 272
uzsok-kárpát-beszki útépités 251

Ü

ügyosztályok szervezése 29, 32, 36, 56, 353
ünnepek és búcsúk 289, 293, 306
Üreg (Szerém m., Jugoszl.) 533
üresedésben levő (vacans) egyházi javadal-
mak 332, 333, 397, 470
üres jobbágytelkek 77, 212
űr- és súlymértékek hitelesítése 38
Ürményi József 266, 268, 284, 537
üzletnyitás 161

V

váci egyházmegye 121, 421, 422, 452, 453,
469, 471
váci süketnéma intézet 342, 372, 489
váci süketnéma intézet alapja 478, 482
Vadász puszta (Bihar m., Románia) 427
vadászat 148, 327
Vág folyó 520, 524
Vágújhely (Nyitra m., Csehszl.) 524
vágóhidak 168, 259, 491
vagyonbevallások, vagyonleltárak 296,
404—408, 413, 417—421, 441—449,
540
vagyonok zár alá vétele 77
Vajaszvatta (Pozsony m., Csehszl.) 430
Vajdacska (Zemplén m.) 430
Vajda Gábor-féle alap (erdélyi) 478
Vajszló (Baranya m.) 332
vakok intézete 342
vallásalap 284, 285, 290, 291, 295—301,
324—326, 331, 333, 347, 348, 354, 391,
397, 398, 407, 408, 412, 421—439, 441,
458, 466, 475, 479, 486, 487, 542, 543,
545, 546
vallás és közoktatásügyi minisztérium 40,
322, 416, 418, 419, 421, 543
vallás- és közoktatásügyi minisztérium
számvevősége lásd számvevőség
vallásgyakorlat, vallásszabadság 28, 64,
127—130, 138, 139, 294, 305, 308—312,
318, 380
vallási alapítványok 293, 336, 349, 368, 401
vallásos társulatok 286, 336, 339, 344, 457—
459, 488

- vallásügyi bizottság 25, 27, 65, 72, 98, 120, 124, 127, 129, 219, 220, 265, 284, 311, 318, 335
- válóperek 238, 293
- váltó 77
- váltó-törvénykönyv 181
- váltótörvényszék 178
- Vámosmikola (Hont m.) 298
- vámügvek (általában) 10, 14, 20, 27, 110, 111, 132, 136, 151, 160, 249, 327, 550
- vámügyi bizottság 25, 110
- vámügyi rendelkezések 77, 107, 110, 247
- Vámos-Újfalu 431
- vándorkönyvek 169
- Várad-Olaszi (Bihar m., Románia) 407
- Várady János jószágkormányzó 422
- várak, erdők megszüntetése 235
- Varanó (Zemplén m., Csehszl.) 333, 406, 431, 447
- varasdi generalatus határának megállapítása 137
- Varasd megye 33, 133
- Varasd megyei alapítványok 418
- Varasd város (Jugoszl.) 133, 254, 405, 442, 444, 447
- Varasd város (Jugoszl.) alapítványai 420
- Várday Pál esztergomi érsek 8
- Várdomb (Tolna m.) 436
- várerősítési segély 297, 301
- Varga János mérnök 510, 515, 522
- városi adóügvek 32, 158, 241, 392
- városi építkezések műszaki ellenőrzése 512, 514
- városi jegyzőkönyvek 31, 132, 133, 159
- városi közigazgatás 132, 162
- városi levéltárak 161, 162, 243, 361
- városi magisztrátusok 81, 108, 131
- városi mérnökök 250, 251, 507, 508, 511, 512
- városi orvos 527
- városi polgárjog lásd polgárjog
- városi rendőrség 170
- városi tisztújítások 81, 131, 136, 159, 160
- városi törvényszékek 175
- városi ügyek 19, 20, 28, 32, 35, 50, 51, 52, 65, 81, 136, 138, 141, 157, 158, 160, 162, 380, 550
- városi vezetőség és polgárok ellentétei 137, 160—162
- városok, szabad királyi és bánya 452, 458
- városok alapítványai 420, 421, 455, 457
- városok árvapénztárai, 357, 393
- városok építkezései 108, 158, 160, 170
- városok pénzkezelése 131, 158, 160—162, 170, 324
- városok tisztántartása 108, 162, 170
- városok világitása 108, 162, 170, 259
- városrendezés 136, 170
- Varsány (Veszprém m.) 423
- Vas megye 193, 198, 215, 217
- Vas megyei alapítványok 418, 461
- Vas megyei egyházi javadalmak 415
- Vas megye türelmi taxája 396
- Vásárhelyi Pál mérnök 515
- Vásárosfalu (Sopron m.) 426
- vásárügvek 27, 107, 108, 110, 132, 136, 151
- vásártartási privilégiumok elnyerése 150, 368
- Vasas (Baranya m.) 327, 329
- vasbányák 136
- Vaskó (Bihar m., Románia) 332, 429
- vasutak 248, 522
- vasútépítés 514, 522
- vasúti társulat 250
- Váth (Vas m.) 446
- Vay Miklós báró királyi biztos 250, 491, 520, 521
- Vazul-alap 478, 489
- Vazul-rend 489
- Vecse (Woischity; Zemplén m., Csehszl.) 432
- Védegyelet 181
- védjegyhasználat 248
- Végh István országos biztossági aligazgató 498, 501
- végrendeleti hagyományozások 276, 277, 296, 368, 462, 546
- vegyes bizottságok 65, 101, 162, 269
- vegyes házasságok 128, 137, 138, 305, 306, 308, 310, 311, 313—316, 321
- Velika (Körös m., Jugoszl.) 332
- Vellner Péter számvevőségi tiszt 422
- Vének (Győr m.) 423
- Venturini János számvevőségi tisztviselő 396
- vérbaj 260
- Verbitz (Liptó m., Csehszl.) 407, 447
- Verőce megye 33, 153, 417
- Verőce megyei alapítványok 418
- Versec 162
- verseci görög keleti püspökség 318
- veszett állatok marása 259
- veszprémi egyházmegye 121, 414, 452, 453, 469
- Veszprém megye 153, 217, 396, 469, 521
- Veszprém megyei alapítványok 418, 461
- Veszprém megyei egyházi jövedelmek 415
- Veszprém megye türelmi taxája 396
- vesztégtzárállomások 112, 114, 529—531, 533
- Veterosoliensis civitas lásd Zólyom város
- Vezza Gábor országos főorvos 526, 527, 536
- viasz 249
- Vidra folyó 519
- Viertelfeld pusztá (Pozsony m., Csehszl.) 427
- világi alapítvány 126, 334—343, 349, 401, 417, 418, 420, 421 467, 468
- Visnyó (Zemplén m., Csehszl.) 431
- Vissó (Máramaros m., Szovjetunió) 469
- Viszoka (Ung m., Csehszl.) 431
- visszaállított helytartótanács 473

vívóintézetek 283
vizellátás 259
vízimalmok 108, 250, 503, 515
vízkár elleni biztosítás 169
vízmérnökök 514
Vízrajzi Intézet 520
Vízszabályozás 110, 247, 248, 250, 508
Vörös Antal tankerületi főigazgató 536
Vörös Károly 194
Vörösbérény (Veszprém m.) 326
Vörösmart (Heves m.) 332

W

Walcher József hajózási igazgató 503
Weindorf lásd Borosjenő
Wiener Banco 408
Wimpassing (Sopron m., Ausztria) 448
Wodiáner Béla-féle alap 477, 488
Wohndorf lásd Bánfalu

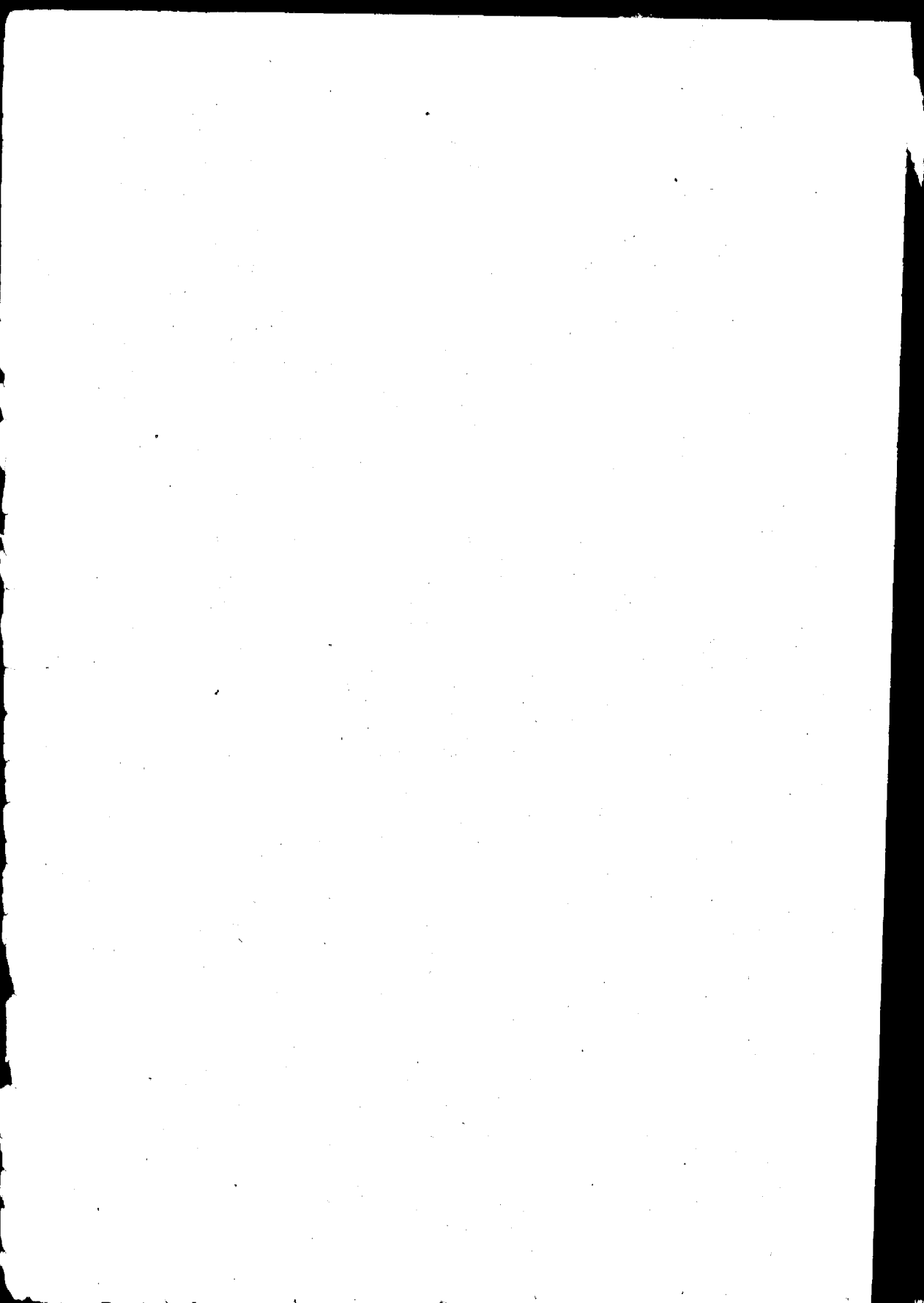
Z

zab piaci ára 548
zabtermés 167
Zábráczy József püspök helytartótanácsi
tanácsos 130, 135, 138, 305, 316
zágrábi egyházmegye 124, 414, 452, 453
zágrábi tankerület 230, 266
Zágráb megye 33, 153, 155
Zágráb megyei alapítványok 418
Zágráb-Varasd- és Körös megyei horvát
kórházi alap 399, 477, 483
Zágráb város (Jugoszl. 126, 268, 303, 348,
404, 406, 447, 448
Zágráb város (Jugoszl.) alapítványai 420
Zagyva folyó 520
Zala megye 153, 193, 198, 215, 217, 466,
469, 500
Zala megyei alapítványok 418, 462
Zala megyei egyházi jövedelmek 415

zálogházak 8, 108, 138, 340, 344—346, 368,
391, 397, 403
Zamárdi (Somogy m.) 424
Zamutó (Zemplén m., Csehszl.) 431
Zelenka Lajos mérnök 522
Zemplén megye 217, 396, 417, 469, 500
Zemplén megyei református alapítványok
462
Zemplén megye türelmi taxája 396
Zemplén mezőváros 430
zeneiskolák 281—283
zeneműkereskedés 228, 229
zeneművek cenzúrázása 495
zenggi egyházmegye 452
Zengg város (Jugoszl.) 405, 442, 444
Zichy Ferenc gróf győri püspök 73
Zichy Ferenc gróf királyi biztos 231, 250, 521
Zichy Károly gróf 16, 156, 339, 370
Zimony város (Jugoszl.) 254
Znióvárálja (Türóc m., Csehszl.) 325
Zobor (Nyitra m., Csehszl.) 332, 404, 448
Zólyom megye 217, 417, 465, 469, 491, 524
Zólyom megyei alapítványok 418
Zólyom város (Csehszl.) alapítványai 420
Zombor város (Bács m., Jugoszl.) 162, 407
448
Zombor (Zemplén m.) 428
Zvecha (Zágráb m., Jugoszl.) 433

Zs

Zsámbokrét 332
Zseliz (Bars m., Csehszl.) 469
zsellérek 417, 466
zsidó kereskedők 94, 249
zsidók iskolázása 93, 280, 282
zsidó könyvek 221, 226, 230
zsidók türelmi taxája 25, 27, 65, 182, 185,
357, 391, 395
zsidók ügyei általában 92, 93, 128, 132, 136,
139, 182—186, 233, 305, 306, 396
zsidóösszeírás 93, 94, 185, 242
zsidóügyi bizottság 25

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	5
------------------	---

BEVEZETÉS

A helytartótanács felállítása, szervezete, hatásköre, ügyintézése és illetékességi területe (<i>Felhő Ibolya, Vörös Antal</i>)	7
A helytartótanács iratkezelése (<i>Felhő Ibolya</i>)	34
A helytartótanácsi levéltár története (<i>Felhő Ibolya</i>)	36
A helytartótanácsi levéltár ismertetésének módszere (<i>Felhő Ibolya</i>)	40

ELSŐ RÉSZ

A magyar királyi helytartótanács (consilium regium locumtenentiale Hungaricum) iratai

I.

Központi könyvek	45
1. Protocolla sessionalia (<i>Felhő Ibolya</i>)	45
2. Protocollum exhibitorum (<i>Felhő Ibolya</i>)	46
3. Series numerorum omnium departamentorum (<i>Felhő Ibolya</i>)	48
4. Series seu regestrum numerorum exhibitorum (<i>Felhő Ibolya</i>)	49
5. Liber registrationis et inscriptionis benignarum resolutionum (<i>Felhő Ibolya</i>)	49
6. Liber registrationis diversarum litterarum (<i>Felhő Ibolya</i>)	50
7. Index conceptuum emanatorum (<i>Felhő Ibolya</i>)	51
8. Protocollum generale (<i>Felhő Ibolya</i>)	52
9. Manuale (<i>Felhő Ibolya</i>)	53
10. Regestrum (<i>Felhő Ibolya</i>)	56
11. Indices generales (<i>Vörös Antal</i>)	58
12. Indices mapparum (<i>Vörös Antal</i>)	61

II.

Alaki állagok	63
13. Benigna mandata (<i>Felhő Ibolya</i>)	63
14. Insinuata camerae Hungaricae (<i>Felhő Ibolya</i>)	65
15. Insinuata armorum praefecturae (<i>Felhő Ibolya</i>)	66
16. Relationes commissariatus provincialis directoris et vicedirectoris (<i>Felhő Ibolya</i>)	67
17. Acta varia commissariatus provincialis (<i>Felhő Ibolya</i>)	70
18. Extractus et informationes commissariaticae (<i>Felhő Ibolya</i>)	71
19. Relationes et protocolla consiliariorum (<i>Felhő Ibolya</i>)	72
20. Fasciculi mensium: Litterae (<i>Felhő Ibolya</i>)	72

21. Fasciculi mensium: Expeditiones (<i>Felhő Ibolya</i>)	74
22. Benignae patentes (<i>Vörös Antal</i>)	74
23. Impressa circularia (<i>Vörös Antal</i>)	76

III.

Tárgyi állagok	79
24. Acta neocivium (<i>Felhő Ibolya</i>)	81
25. Acta mechanica (<i>Felhő Ibolya</i>)	82
26. Acta mendicantium et vagorum (<i>Felhő Ibolya</i>)	85
27. Causarum extractus (<i>Felhő Ibolya</i>)	86
28. Acta captivorum et malefactorum (<i>Felhő Ibolya</i>)	89
29. Acta Judaeorum (<i>Felhő Ibolya</i>)	91
30. Acta nobilium (<i>Felhő Ibolya</i>)	94
31. Acta revisionis librorum (<i>Felhő Ibolya</i>)	97
32. Acta militaria (<i>Felhő Ibolya</i>)	99
33. Acta quanti contributionalis (<i>Felhő Ibolya</i>)	102
34. Acta naturalium administrationis (<i>Felhő Ibolya</i>)	104
35. Acta oeconomica (<i>Felhő Ibolya</i>)	106
36. Acta telonialia (<i>Felhő Ibolya</i>)	109
37. Acta sanitatis (<i>Vörös Antal</i>)	112
38. Acta cassae parochorum (<i>Felhő Ibolya</i>)	118
39. Acta fundationalia (<i>Felhő Ibolya</i>)	123
40. Acta religionaria (<i>Felhő Ibolya</i>)	127
41. Acta studiosorum acatholicorum (<i>Felhő Ibolya</i>)	130
42. Acta miscellanea (<i>Felhő Ibolya</i>)	131

IV.

Előadók szerinti állag	135
43. Acta secundum referentes (<i>Felhő Ibolya</i>)	135

V.

Ügyosztályok szerinti állagok	140
44. Departamentum politicum comitatum (<i>Vörös Antal</i>)	144
45. Departamentum revisionis protocollorum comitatensium (<i>Vörös Antal</i>)	151
46. Departamentum turmae praetoriae (<i>Vörös Antal</i>)	154
47. Departamentum in- et excorporationale (<i>Felhő Ibolya</i>)	155
48. Departamentum Jazygum et Cumanorum (<i>Felhő Ibolya</i>)	156
49. Departamentum civitatense (<i>Felhő Ibolya</i>)	157
50. Departamentum cehale (<i>Felhő Ibolya</i>)	163
51. Departamentum politicae in genere et civitatum (<i>Vörös Antal</i>)	165
52. Departamentum penuriae panis (<i>Felhő Ibolya</i>)	172
53. Departamentum publico-politicum (<i>Vörös Antal</i>)	173
54. Departamentum aggrationale (<i>Vörös Antal</i>)	181
55. Departamentum Judaeorum (<i>Vörös Antal</i>)	182
56. Departamentum Zingarorum (<i>Vörös Antal</i>)	186
57. Departamentum nobilitare (<i>Vörös Antal</i>)	187
58. Departamentum pupillare (<i>Vörös Antal</i>)	190
59. Departamentum urbariale (<i>Vörös Antal</i>)	192
60. Departamentum revisionis librorum (<i>Felhő Ibolya</i>)	218
61. Departamentum commissariaticum (<i>Felhő Ibolya</i>)	230
62. Departamentum exactorale-contributionale (<i>Felhő Ibolya</i>)	239
63. Departamentum oeconomiae publicae (<i>Felhő Ibolya</i>)	243
64. Departamentum commerciale (<i>Felhő Ibolya</i>)	246
65. Departamentum postale (<i>Vörös Antal</i>)	252
66. Departamentum sanitatis (<i>Vörös Antal</i>)	257
67. Departamentum litterario-politicum (<i>Felhő Ibolya</i>)	262
68. Departamentum litterario-oeconomicum (<i>Felhő Ibolya</i>)	275
69. Departamentum scholarum nationalium (<i>Felhő Ibolya</i>)	277

70. Protocolla commissionis ecclesiasticae (<i>Felhő Ibolya</i>)	284
71. Departamentum ecclesiasticum cleri saecularis et regularis (<i>Felhő Ibolya</i>)	288
72. Departamentum ecclesiasticum oeconomicum (<i>Felhő Ibolya</i>)	294
73. Departamentum ecclesiasticum fundationale (<i>Felhő Ibolya</i>)	298
74. Departamentum seminaristicum (<i>Felhő Ibolya</i>)	302
75. Departamentum religionario-ecclesiasticum (<i>Felhő Ibolya</i>)	305
76. Departamentum religionare Augustanae et Helveticae confessionis (<i>Felhő Ibolya</i>)	307
77. Departamentum religionare Graeci ritus non unitorum (<i>Felhő Ibolya</i>)	316
78. Departamentum fundi studiorum (<i>Felhő Ibolya</i>)	323
79. Departamentum ecclesiasticum oeconomicum bonorum (<i>Felhő Ibolya</i>)	331
80. Departamentum fundationum saecularium (<i>Felhő Ibolya</i>)	334
81. Departamentum instituti pauperum (<i>Felhő Ibolya</i>)	343
82. Departamentum fiduciarium (<i>Vörös Antal</i>)	344
83. Departamentum cassale (<i>Vörös Antal</i>)	347
84. Departamentum gremiale ordinarium (<i>Vörös Antal</i>)	350
85. Departamentum gremiale extraordinarium (<i>Vörös Antal</i>)	354
86. Departamentum gremiale exactorale (<i>Vörös Antal</i>)	356
87. Departamentum conscriptionale (<i>Vörös Antal</i>)	358
88. Departamentum dimensionale (<i>Vörös Antal</i>)	362
89. Departamentum venditionis bonorum (<i>Vörös Antal</i>)	366

VI.

Különféle állagok	368
90. Archivum secretum (<i>Vörös Antal</i>)	368
91. Acta praesidialia (<i>Vörös Antal</i>)	369
92. Acta directoratus cancellariae officii (<i>Vörös Antal</i>)	371
93. Acta registraturae officii (<i>Vörös Antal</i>)	372
94. Acta expeditoratus officii (<i>Vörös Antal</i>)	378
95. Vegyes iratok (<i>Felhő Ibolya</i>)	380
96. Kézíkönyvtár (<i>Vörös Antal</i>)	380
97. Vegyes ügyviteli segédkönyvek (<i>Vörös Antal</i>)	385

MÁSODIK RÉSZ

A helytartótanács felügyelete alatt működő hatóságok, hivatalok és személyek iratai

I.

Számvevőségek	391
A helytartótanács számvevőség	391
98. Az adói osztály töredékes iratai (<i>Felhő Ibolya</i>)	395
A helytartótanács számvevőség alapítványi osztálya	397
99. Jelzetes könyvek (<i>Felhő Ibolya</i>)	402
100. Consignationes sacrorum fundationum (<i>Felhő Ibolya</i>)	439
101. Acta abolitionalia (<i>Felhő Ibolya</i>)	442
102. Informationes exactoratus super obiectis claustrorum (<i>Felhő Ibolya</i>)	443
103. Inventarien der in Hungarn aufgelassenen Klöster (<i>Felhő Ibolya</i>)	446
104. Acta regulationis parochiarum (<i>Felhő Ibolya</i>)	449
105. Vermögensfassionen (<i>Felhő Ibolya</i>)	453
106. Summarium der geistlichen Fassionen (<i>Felhő Ibolya</i>)	457
107. Hauptsummarium (<i>Felhő Ibolya</i>)	458
108. Fassiones fundationum reformatorum (<i>Felhő Ibolya</i>)	461
109. Fassiones monasteriorum Graeci ritus non uniti (<i>Felhő Ibolya</i>)	462
110. Conscriptiones proventuum parochialium (<i>Felhő Ibolya</i>)	463
111. Különböző állagok töredékei (<i>Felhő Ibolya</i>)	466
112. Ügyviteli segédkönyvek (<i>Felhő Ibolya</i>)	467
113. Nyilvántartókönyvek (<i>Felhő Ibolya</i>)	468

114. Libri contoales (<i>Felhő Ibolya</i>)	475
115. A pécsi közigazgatási kerület számvevőségének iktatókönyve (<i>Felhő Ibolya</i>)	489

II.

Közellátásiak	490
116. Gr. Splényi József királyi biztos iratai (<i>Felhő Ibolya</i>)	490
117. Szentiványi Vince királyi biztos iratai (<i>Felhő Ibolya</i>)	490
118. Ambró Antal királyi biztos iratai (<i>Felhő Ibolya</i>)	491

III.

Könyvvizsgálatiak	492
119. Acta gremialis censurae et revisoratus librorum officii (<i>Felhő Ibolya</i>)	492
120. Acta centralis censurae collegii (<i>Felhő Ibolya</i>)	493
121. Reseta János pesti cenzor iratai (<i>Felhő Ibolya</i>)	495

IV.

Biztosságiak	497
122. Acta directoratus commissariatatus provincialis (<i>Felhő Ibolya</i>)	497
123. Acta supremi provincialis commissarii districtus Cassoviensis (<i>Felhő Ibolya</i>)	500
124. Acta supremi provincialis commissarii districtus Budensis (<i>Felhő Ibolya</i>)	501
125. Acta supremi campestris commissariatatus (<i>Felhő Ibolya</i>)	501
126. Acta commissionis liquidatoriae in insurrectionalibus (<i>Felhő Ibolya</i>)	502

V.

Közlekedés- és építésügyiek	503
127. Directio navigationis (<i>Vörös Antal</i>)	503
128. Directio in hydraulicis et aedilibus (<i>Vörös Antal</i>)	505
129. B. Vay Miklós királyi biztos iratai (<i>Felhő Ibolya</i>)	520
130. B. Perényi János királyi biztos iratai (<i>Felhő Ibolya</i>)	521
131. Gr. Zichy Ferenc királyi biztos iratai (<i>Felhő Ibolya</i>)	521
132. Gr. Széchenyi Istvánnak, a közlekedési bizottság elnökének iratai (<i>Felhő Ibolya</i>)	522

VI.

Egészségügyiek	523
133. Acta commissionis . . . anno 1739 Budam delegatae (<i>Vörös Antal</i>)	523
134. Acta comitis Pauli Balassa (<i>Vörös Antal</i>)	524
135. Acta protomedici regni (<i>Vörös Antal</i>)	526
136. Acta commissionis regiae in re sanitatis pestilentiae annorum 1795—1796 (<i>Vörös Antal</i>)	529
137. Acta contumaciae Neoplantensis (<i>Vörös Antal</i>)	531
138. Acta contumacialis directoris Palankiensis (<i>Vörös Antal</i>)	532
139. Acta contumaciae Ireghiensis (<i>Vörös Antal</i>)	533
140. Acta contumaciae Klissiensis (<i>Vörös Antal</i>)	533

VII.

Tanügyiek	535
141. Consistorium regiae universitatis Tyrnaviensis; Senatus regiae universitatis Budensis (<i>Felhő Ibolya</i>)	535
142. A pesti egyetem orvoskara igazgatójának iktatókönyve. (<i>Vörös Antal</i>)	538

VIII.

Egyházügyi	539
143. Acta sacrae supellectilis depositarii officii (<i>Felhő Ibolya</i>)	539

IX.

Alapítványügyiek	541
144. Directoratus causarum politico-fundationalium (<i>Felhő Ibolya</i>)	541
145. Acta fundi religionarii et studiorum fiscalium (<i>Felhő Ibolya</i>)	545
146. Generalis cassae fundationalis praefectoratus, Fundi religionarii extraserialia acta (<i>Felhő Ibolya</i>)	546

X.

Földmérésiek	547
147. A győri kerület főispánjának leveleskönyve (<i>Vörös Antal</i>)	547
148. Heves vármegye felmérése (<i>Vörös Antal</i>)	547

XI.

Különfélék	550
149. Timon József tanácsos iratai (<i>Felhő Ibolya</i>)	550
150. Vegyes iratok (<i>Felhő Ibolya</i>)	550
Mellékletek	551
Név- és tárgymutató	567

A kiadásért felelős:
BERNÁT GYÖRGY
az Akadémiai Kiadó igazgatója

✱

A szerkesztésért felelős:
SZIGETI MIHÁLY

✱

Műszaki felelős:
GARAMVÖLGYI ERNŐNÉ

✱

A kézirat beérkezett: 1961. I. 18

Terjedelem: 52,50 (A/5) ív

Példányszám: 550

✱

Akadémia Nyomda, Budapest

1961,52773 — Felelős vezető: Bernát György